

ప్ర
భర్తృహరి సుభాషితము

సంస్కృతవ్యాఖ్యానాంధ్రపద్యటీకాతాత్పర్య

స హి త ము

సంస్కృతపురి:

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలుఅండ్ సన్స్ వారిచే

ప్ర
1949

All Rights Reserved

Printed by
V. VENKATESWARA SASTRULU
of V. RAMASWAMY SASTRULU & SON
at the 'Vavilla' Press,
Madras—1949.

పీ రి క

“ఓం నమః పరమాత్మై కరూపాయ పరమాత్మనే

స్వేచ్ఛావభాసితానత్యభేదభిన్నాయ శంభవే”

“సుభాషిత త్రిశతి” కర్త యగు భర్తృహరి విఖ్యాత సంస్కృత భాషా ప్రాచీనకవులలో నొకఁడు. అతనిని అతని గ్రంథములనుగూర్చి విశ్వసనీయములగు చారిత్రికాధారములు కానరావు. అతని జీవితము లోని కొన్నిసంభవములు మాత్రము కథారూపమున అనుశ్రుతముగా సంప్రదాయబద్ధమై లోకమున వ్యాపించియున్నను నవి యెండొంటికి పొంది పొసగి యుండకపోవుటచే నానావిధగాధలకుచు సామరస్య మేర్పఱుచుట దుస్సాధ్యమే యగును. భర్తృహరి ఉజ్జయినీ రాజ వంశ్యుఁ డనియు తనకు రాజ్యపరిపాలనార్హత యున్నచు తనభార్య దుశ్శీలముచే సంసారమునకు రోసి రాజ్యమును తనతమ్ముడగు విక్ర మార్కున కప్పించి తాను వానప్రస్థుఁ డయ్యె ననియు నొకప్రతీతి గలదు ఈవిక్రమార్కుడే విక్రమశకాబ్దమునకు మూలపురుషుఁడు. అది యటుండ నిండు. భర్తృహరివిరచితము లగు శతకములనుండి యత నికి జీవితమున నాశాభంగము మిక్కిలిగ నేర్పడె ననియు, స్వకుటుంబ మునో యిరుగుపొరుగులనో సూక్ష్మదృష్టితోఁ బరిశీలించుటవలన స్త్రీల శీలమున నతనికి సంశయము బలపడె ననియు విస్పష్ట మగును. అతనిని గూర్చి గ్రంథస్థమైన విషయములలోఁ గొన్నింటి నిట పేర్కొందము.

1. పూర్వోక్త సంఘటనను వివరించుచో నొకానొక గ్రంథమున భర్తృహరి భార్యపేరు అనంగనేన అని యున్నది. 2. ఇంకొక గ్రంథ మున భర్తృహరితండ్రి పీనసేరుఁ డను గంధర్వుఁ డనియు సీతనికి భర్తృహరి విక్రమాదిత్యుఁడు సుభటవీర్వుఁ డను ముగ్ధురకుమారులుచు మైనావతి యను కుమార్తెయునుగా నలుగురు సంతానవనియుఁ డెలియ

వచ్చును. 3. భర్తృహరిభార్య పద్మాక్షి యని యింకొక కథ. 4. భర్తృహరితల్లి సుశీల, ఆమెమూలమున నితఁడు మాతామహుని రాజ్యమున కధికారియై దానిని తనసోదరుఁడు విక్రమాదిత్యున కొసఁగె నని యింకొక గాథ. 5. చంద్రగుప్తుఁ డను బ్రాహ్మణునకు నాల్గువర్ణములనుండియు నల్లరుభార్య లనియు వారికి యథాక్రమమున పరరుచి, విక్రమార్కుఁడు, భట్టి, భర్తృహరి యను కుమారులు జనించి రని మఱియు నొకగాథ. 6. మఱియొకగాథ ననుసరించి విక్రమాదిత్యునకు బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్య శూద్ర కాంతలు నలువురుభార్య లనియు వారియందు ఐదుసగా పరరుచి, విక్రమార్కు, భట్టి, భర్తృహరులు జనించి రని తెలిసె డిని. ఇట్టి గాథల పరంపరనుండి కవి చరిత్రమును నిర్ధారించు తెంతకష్టమో చదువరు లూహింప వచ్చును. కాని వానిమూలమున మనకవి “రాజ స్యుఁడు, ఇహమును రోసి విరాగియై సన్యసించి యడవులఁ బట్టినవాఁడు, గొప్పవిద్వాంసుఁడు, కవి, యోగి”—యను నంశము లూహింపఁ దగి యున్నవి.

శ త క ర చ న ము

సుభాషితశ్రీశతి యనఁబడు నీకృతి నీతి శృంగార వైరాగ్య ములను మూఁడుభాగములను నొప్పుచు నన్వర్థముగాఁ గ్రమమున నీతి శృంగార వైరాగ్యముల నుద్బోధించును. భర్తృహరియే యీ శ్రీశతికిఁ గర్త యనుట సార్వజనీనకమగు నభిప్రాయము. ఆశతక త్రయమును లఘు పుగాఁ బఠించువారికి అందలిశ్లోకములు పరస్పరాకాంక్షలేని కూర్పు లుగఁ దోచును. ఈసందర్భమును పురస్కరించుకొనియు ఇందలి శ్లోక ములు కొన్ని యితర కావ్యములఁ గనఁబడుటచేతను ఇవి స్వతంత్ర రచనములు కాక బహుకావ్యములనుండి సంగ్రహించిన శ్లోకముల కూర్పని యొక సిద్ధాంతము బయలుదేఱినది. అనామధేయఁ డెవఁడో యొకకవి యీశతకములను రచించి భర్తృహరి కంటఁ గట్టె నని వేటొక సిద్ధాంతముపుట్టినా దానికిఁ బండితాదరణము కలుగ లేదు. మొదటి

సిద్ధాంతమును విపులముగాఁ బరిశీలించినచో కావ్యేతరములలోఁ గన్పట్టు నిందలి శ్లోకసంఖ్య యత్యల్పము, ఆకావ్యములు సైతము భర్తృహరి యనంతరము రచితమైనవి, అట్టే ప్రశస్తములు కానివి. మన కవి వానిని స్వతంత్రముగా రచింపక యేర్చికూర్చియే యుండిన తన గ్రంథమునకు నామాంతర మొసంగ కుండునా? శ్లోకములా మన మనుకొనునంత విశ్లేష్టములు కావు, వివిధవర్గములుగ విభజింపదగిన లక్షణములు నిండుగాఁ గలవు. సూక్ష్మదృష్టితోఁ బరించువారికి అవి యిహముచు రోసిన హృదయమునుండి పొంగిపూరలు భావపరంపర లని, లోకవృత్తమును గని అతివ్యాకులముపా లైన హృదయముయొక్క యావేగమును అణఁపఁజాలక వెలువరించిన యావేదనముగ స్ఫురింపక మానదు. ఆయాసందర్భముల వేదనపా లైనపుడు తనహృదయగతి యెట్టిదో వెలువరించినందున తెంపులేని కథనమున గోచరమగు పద్యముల పరస్పరాన్వయము కన్పట్టదు దీనిని పురస్కరించుకొని అనీతి పరులు స్వీయరచనములకు గౌరవమాపాదించుకొను తలంపుతో వానిని భర్తృహరికి అంటఁగట్టి ప్రక్షీప్తములసంఖ్య హెచ్చించిరి. ఆప్రక్షీప్తములను అసలు రచనలనుండి బహిష్కరించుట కాలగతిమూలమున క్షిప్తమ మైనది.

క వి కా ల ము

ఈ కవి తనగ్రంథమునఁ దన్నుఁగూర్చియో తనకాలమును గూర్చియో లేశమాత్రమును ప్రస్తావించియుండలేదు. కనుక పండిత ప్రతీతిని, గ్రంథస్థప్రమాణములను, ఇతరకవుల వ్రాతలను సాధనములుగాఁ గొని నిర్ధారించవలసియున్నది.

భర్తృహరి శకపురుషుఁ డగు విక్రమార్కునిభ్రాతృ యని పండిత ప్రతీతి. ప్రాచీనచరిత్రా న్యేషకులీయంశము నాక్షేపించినట్లు కానరాదు. విక్రమశకము క్రీస్తుపూర్వము ౪౬-వ సం॥న నారంభ మనుట శిష్టుల కంగీకృతమైన విషయము,

ఇక గ్రంథస్థనిదర్శనము లంతగా కవికాలనిర్ణయమున కుపకరింపకపోవుటయేగాక సందిగ్ధములుగూడ నైయున్నవి. ఆశోతకములు వేదాంతపరిభాషాజటిలములు. అయినను వేదాంతసిద్ధాంతములు వందల కొలఁదిసంవత్సరములుగా చర్చితములై పూర్వపక్షసిద్ధాంతీకరణముల నిష్పత్తినిొందినవి గావున కేవలము వానియాధారమున కాలనిర్ణయ మసాధ్యము. ఈ సిద్ధాంతములను లోకసామాన్యమునకు ప్రప్రథమమున వెల్లడించినవారు కుమారిలభట్టులు, పీఠెనిమిదవశతాబ్దమువారు. తర్వాతివారు ఆదిశంకరులు, వీరు తొమ్మిదవశతాబ్దమువారని కొందఱును, కా రని కొందఱును వాదింతురు. కావున వేదాంతము తొమ్మిదవశతాబ్దమూదిగా వ్యాప్యమైనదినా దానియుద్భవమంతకు బహుకాలము పూర్వమే యనుట సువిదితముగదా! కనుక వేదాంతపరిభాషా నాశ్రయించి మనము కవికాల మూహింప నెంచుట సమంజసముకాదు.

ఈశోతకములలోఁ బురాణప్రసక్తియుఁ గలదు. పాశ్చాత్య పండితులదృష్టిలో పురాణము లిటీవల వేయిసంవత్సరములక్రిందటివేగాని, యంతకు పూర్వమైనవి కావు. వారిలోఁ గొందఱిమతమున నివి క్రీ. శ॥ పండ్రెండవ పదుమూడవ శతాబ్దములనాఁటివి. కావున పాశ్చాత్యవిమర్శకుల యభిప్రాయము లీఁట్లున మన కప్రయోజకములు. మఱియు పురాణములలోని ప్రక్షిప్తభాగములవిషయమున నేలాటి భేదాభిప్రాయములు ప్రబలియున్నను ఆ పురాణముల మూలభాగములకుఁ గర్త వేదవ్యాసమహర్షియే యని భారతీయసంప్రదాయము, దీనిని తోసిరా జనుట అవివేకము. వ్యాసమహర్షి క్రీస్తుశకమునకు వేలకొలఁదియేండ్ల మునుపటివాఁ డనుట నిశ్చయము. అందువలన క్రీ. శ॥ ప్రథమశతాబ్దమునాఁటికే పురాణములు ప్రాచీనతమము లయి యుండె నన్నవిషయము నిర్వివాదముగదా? కనుక కేవల పురాణ ప్రసక్తిపై నాధారపడి యొకగ్రంథ ముర్వాచీన మనరాదు ఇక బాహ్య ప్రమాణములఁ బరిశీలింతము.

భర్తృహరిశతకములను వ్యాఖ్యానించినవారు మహాబలుడు, ఆవంచ రామచంద్రబుధేంద్రుడు, ధనసారుడు, రామర్షి, గుణవి నయుడు, మిననాథుడు, ఇంద్రజిత్తుడు అను వార లని సంస్కృత వాఙ్మయ చరిత్రకారులు శ్రీయుతకావ్యవినోదులు కృష్ణమాచార్యుల వారు పేర్కొనియున్నారు. వారిలో నొక్కరైనను కవికాలనిర్ణాయక విషయమై శ్రద్ధవూనినట్లు కానరాదు. కాని వారిలో రామచంద్ర బుధేంద్రుడు రచించినవ్యాఖ్య ఆంధ్రదేశముననే గాదు, యావద్భారత మునను వ్యాప్తి నందియున్నది. ఆయన పీఠికలో

“విప్రేణా భూతపూర్వం ఫలమధి తపసాఽలంబి సూర్యప్రసాదా
ల్లభ్యా తస్మాత్ స్వయం తత్ప్రచురతరజరా పశ్చుతా క్షణ్ణనాథ్యమ్,
హిత్యామోహం స్వకాంతా స్వతివిమలధియా తం నిషే వ్యాకృభివో
యోగీష్టో” భర్తృహర్యాహ్వయ ఇహ కరుతేఽద్యాపి విద్యావిలాసమ్ ”

అను నీశ్లోకమున “ఒకానొక బ్రాహ్మణుడు తనకు సూర్యప్రసాదముచే లభించినఫలమును తనప్రభువగు భర్తృహరికి నొసంగఁగా దాని నతఁడు తనప్రియభార్య కిచ్చెను. ఆమె దానిని తాను భుజింపకి తనజారునకును, అతఁడు తనప్రియేతరకును అర్పించె ననియు, నీసంగతి ప్రత్యక్షమైనంతనే రాజు లోకవృత్తముపై నేవగొని విరాగియై కాననములఁ జేరెను.” అన్న జనప్రతీతి నిట తడవియున్నాడు గాని దాని సత్యాసత్యముల విమర్శించినట్లు స్ఫురింపదు. సాధారణముగా ప్రసిద్ధపురుషులంగూర్చి అవినీతులు తమబుద్ధిబలముకొలఁది గాధల నెన్నిటిలో కల్పించుటయు, వాని నట్టే సత్యము లని పామరజనము విశ్వసించుటయు మనకు నేటి కీని అనుభవమే. ఇదియొక గుడ్డిఛాందససృష్టము. వ్యాఖ్యాతల్లెరు

* ఈప్రతీతికి మూలము

యాం చిన్తయామి సతతం మయి సా విరక్తా

సా క్ష్యన్య మిచ్ఛతి జనం నజనోఽన్యసక్తః,

ఆస్తత్కృతేచ పరితుష్టృతికాచి దనాగ్ని

ధిక్తాం చ తం చ మదనం చ ఇమాం చ మాం చ

“రత్నము రత్నమే కదా! అది యేచాటిదన్నప్రశ్న మన కేల?” అన్న నుడికి దాసానుదాసులై తలయొగ్గిరేకాని సత్యాన్వేషణయత్నమున దృష్టిమార్చినవారే లేరు ఇతరకవు లేవరుగాని తమకవిస్తుత్పాదక ములలో అతనికాలమును నిర్ణయించుటకు తగినంతవిశేషముగా నతనిని ప్రశంసించినవారును కారు.

ఇట్లుండినను ప్రబలమైన ఆధారాంతరముచే దీనిని కొంతవఱకు నిశ్చయింపవచ్చును. పారసీకభాషలో ‘కలిల-ఉ-దిమ్నా’ అనుగ్రంథము కలదు. ఇది క్రీ. శ. 531-579 ప్రాంతముల పారసీకదేశమును పాలించిన యొకానొక ఫాదుషాప్రోత్సాహమున రచియింపఁబడిన గ్రంథము. దీనికి మూలము షనసంస్కృతపంచతంత్ర మనుట సర్వాంగీకారముఁ బడసిన విషయము. కనుక పంచతంత్రము అధమపక్షము క్రీ. శ. ఆఱవశతాబ్దారంభము చాటికే ప్రాచుర్యమందియుండె ననుట కేలాఠిసంశయమును గన్పట్టదు. పంచతంత్ర మామూలాగ్రము స్వతంత్ర మైనరచనము కాదు. నాటికి ప్రశస్తము లైయుండిన గ్రంథరాజము లనేకములనుండి బహుళముగా నుదాహరణములఁ గైకొనియున్నది. దాని కాధారము లగు గ్రంథములలో నీ నీతిశతక మొకటి అందుండి యొకశ్లోకము, “గజభుజ్జవిహజ్జమబంధనం శశిదివాకరయోర్నహపీడనమ్, మతి మతాంచ విలోక్య దరిద్రతాం విధిరహో బలవానితి మేమతిః.” (చూ. 85 నీతిశతక.) అనుశ్లోకము

ఈ యుదాహరణమే పారసీకగ్రంథమునందును గలదు. కనుక నీతిశతకకర్త క్రీ. శ. 500-కు పూర్వమే యుండె ననుటస్థిరము. అనఁగా కవికాలమును అయిదవశతాబ్ది కీవలికి లాగుటకు వీలు లేదు

మఱొకమతము భర్తృహరి క్రీ. శ॥ 7-వ శతాబ్దమువాఁడనుట. దానికి భర్తృహరి కాలిదాసీయ మగు నొక శ్లోకమును — “భవన్తి నమ్రాస్తరవః ఫలోద్గమైర్నవాంబుభిర్దూరవిలంబినోఽఘనాః, అనుగ్ధతాః సత్పురుషాః సమృద్ధిభిః స్వభావ ఏవైష పరోపకారిణామ్.” (శాకుం. 5 అం.

శ్లో. 12.) అనుదానిని (చూ. శ్లో. 61 భర్తృ) స్వగ్రంథమున నుదాహరిం
చుటయు, కాళిదాసు 6-వ శతాబ్దివాఁ డనుమతమునే యాధారములు.
దీని కాక్షేపణ మిది. కాళిదాసుకాలము చాలవివాదగ్రస్తమై యుండినది;
కాని చాలినన్ని ప్రమాణములనుగొని అతఁడు క్రీ. శ॥ ప్రథమశతా
బ్దమువాఁ డని పండితులు నిశ్చయించియున్నారు. కావున నీవాదము
నిలువఁజాలదు. ఇంక నొకవిషయము. ఇత్సింగను చైనాయాత్రికుఁడు
యాత్ర మెయి నీదేశమునకు 7-వ శతాబ్దాంతమున వచ్చియుండి భర్తృ
హరి తాను వచ్చుటకు పూర్వము నలువదియేండ్లక్రితము గతించినట్లు
వ్రాసియున్నాఁడు. ఈభర్తృహరి వైయాకరణి. ఆధునిక విద్వాంసుల
మతమున శతకవియు వైయాకరణియు భిన్నులు. ఈమతమును నేటి
దనుక నాక్షేపించినవా రొక్కరును లేరు కనుక నేడవశతాబ్దిస్థాంత
మడుగంటుచున్నది. భర్తృహరి తనగ్రంథమున నెచటను సమకాలిక
కవులనో, సమకాలిక సంభవములనో తడవియుండని కారణముచేతను,
ఇతరులెవరు నాతనిపే రుదాహరింపని కారణమునను సాంప్రదాయి
కాభిప్రాయమునకు విరుద్ధముగా నేలాటి ప్రబలప్రమాణములును
గన్పట్టినందువలనను పండితప్రతీతి నే యనుసరింపవచ్చును.

వైవిషయపర్యాలోచనఫలితముగా భర్తృహరి విక్రమార్కుని
కాలమున, అనఁగా క్రీ. పూ. ప్రథమశతాబ్దమధ్యమున వెలసె నని
నిశ్చయింపవచ్చును.

భ ర్తృ హ రి ద్వి త య ము.

సుభాషితత్రిశతికర్త భర్తృహరి యొకఁడును, వాక్యపదీయకర్త
భర్తృహరి యొకఁడునుగా భర్తృహరు లిరువు రని కోల్బ్యాకు మహా
శయుఁడు పేర్కొనియున్నాఁడు. ఈయభిప్రాయమును ప్రకాశమొన
ర్చుచు భట్టికావ్యప్రశంసయం దద్దానికర్త భర్తృహరి యనియు, ఆ
భర్తృహరిని విక్రమార్కుని సోదరుఁడుగా శతకకర్తగా భ్రమింపరా
దనియు హెచ్చరికయు కావించియున్నాఁడు. ఈభర్తృహరు లిరువురు

“నొక్కరా ? భిన్నులా ?” అను విషయమై శ్రీపథక్ అను పండితుడు సప్రమాణముగ నిట్లు నిరూపించియున్నాడు :

“శ్రీ. శ. ఏడవశతాబ్దాంతమున భారతదేశమునకు వచ్చియుండిన వైనాయాత్రికుడు ఇత్సింగను నతడు తా నాదేశమునకు వచ్చుటకు నలువదేండ్లక్రిందట వైయాకరణీయు వాక్యపదీయకారుడు నగు భర్తృహరి మరణించియుండె నని వ్రాయుచు, “అతడు బౌద్ధుడు, రత్నత్రయమునందును ద్వివిధశూన్యమందును దృఢభక్తి విశ్వాసములు కలవాడు.” అని పేర్కొనియున్నాడు. పదునొకండవశతాబ్దాంతమున నుండిన వాచస్పతిమిత్రుడు వాక్యపదీయకర్తను వేదబాహ్యుడని పలికియున్నాడు. ఆకాలమున బౌద్ధులను వేదబాహ్యులుగా వ్యవహరించుట మనపండితసంప్రదాయము. ఇత్సింగు పేర్కొన్న భర్తృహరి వైయాకరణి బౌద్ధుడనుట కిది యుపబలముగా నున్నది. కుమారిలభట్టు వాక్యపదీయకారుని నిరసించినవిధముచూడ నతడు కేవల బౌద్ధుడై యుండె ననుట కేసుంశయమును లేదు.

“సుభాషితప్రిశతికర్త యన్నో వేదాంతవిషయతత్పరుడైన శివభక్తుఁ డగుట నా గ్రంథమే యుద్ఘోషించుచున్నది. వేయేల ? “దిక్కాలాద్యసవచ్చిన్న” యను నీతిశతక ప్రథమశ్లోకము ఈ కవి వేదాంతతత్పరతను రూఢికెక్కించును. దీని నాధారముగాఁగొని భర్తృహరి శ్రీ పూ. ప్రథమశతాబ్దివాఁడుకాఁడను శ్రీతెలంగుగారి వాద మింతటితో గోడ చాటుగుచున్నది.” అని.

భర్తృహరి యు, భట్టి యు

భట్టికావ్యరచయిత యగు భట్టియే భర్తృహరి యని యొక ప్రతీతి గలదు. ఈభట్టి శతకకర్త యగు భర్తృహరియూ, కాక వాక్యపదీయకర్త భర్తృహరియూ యను శంక పుట్టుచున్నది.

భట్టి విష్ణుభక్తుడు, వాక్యపదీయకర్త బౌద్ధుడు. కనుక భట్టి వైయాకరణిభర్తృహరి గాఁడు. ఇక శతకకారుఁ డగు భర్తృహరి

యగునేమో విచారింపవలసియున్నది. జనశ్రుతిని విడిచి యిరువురి చరిత్రములను జక్కగాఁ బరిశీలించిన నిద్దఱు నొక్కరే యనుట పొసఁగ కున్నది. భర్తృహరి త్పత్రి యుండఁడు, భట్టి బ్రాహ్మణుండఁడు. భర్తృహరిది మధ్యభారతదేశము, భట్టిది యతని కావ్యప్రమాణములనుబట్టియే వలభీరాజాస్థానము. ఈయిరువురి భాషాశైలియందును భేదములు కలవని పండితులు ప్రమాణీకరించియున్నారు. భట్టి రచనపదప్రయోజన మెఱింగినదై వ్యాకరణదోష లేక మేదియు లేక ప్రాథమై యర్థనిబిడమై యుండును. భర్తృహరి రచనంగూర్చి యిట్లు రూఢిగాఁ బలుకఁజాలము. కొన్నియెడల అన్వయక్లిష్టత, అంగతాన్వయము, దుష్టపదవేశల పద ప్రయోజనము నందందు గోచరించును. మఱియు భట్టి విష్ణుభక్తుండఁ, శతకకర్త శివకేశవులయం దభేదప్రతిపత్తిగల యదైవతవేదాంతి, ఐనను శివపక్షపాతము తెల్పియున్నాఁడు. పూర్వగ్రంథకర్త లీ యిరువుర కావ్యములనుండియు నుదాహరించునపుడు వానిని భిన్నకవికృతులుగా వ్యవహరించిరిగాని యేకకవికృతములుగాఁ జూపరైరి. ఇంతకన్నను బలీయము లగు ప్రమాణములుగాని వాదోపపత్తులుగాని లభించునంత వఱకు నీయిరువురును భిన్నవ్యక్తులే యని నిశ్చయించుటయే యుక్తము.

బౌద్ధధర్మసూచనలు

శతకములందు బౌద్ధమతసిద్ధాంత సూచనలు కల వని కొందఱి యభిప్రాయము. బౌద్ధధర్మములను నీతులను ఉపదేశించుగ్రంథముల నుండఁ దగు విశేషలక్షణము లిందేవియుఁ గానరావు. బౌద్ధము లని యనుమానింపఁదగు పట్టులుపైతము రూఢియైనవి కావు. బౌద్ధమత పరిభాష యత్యల్పముగఁ గనఁబడును. బౌద్ధమతము దేశమంతట ప్రబలియుండినవిషయము నాలోచించిన దానిప్రభావము కొద్దిగానో గొప్పగానో సార్వత్రికమై యుండకతప్ప దనుట స్ఫురించును. కనుక వాని చిన్నై లటనటఁ గనఁబడుట యొకవిత గాదు. మఱి వేదాంతదర్శన ప్రదర్శకములకు శతకత్రయమున మితిలేదు. “త్రిభువన మపి బ్రహ్మ

మనులే,” “లీయే పరబ్రహ్మణి,” “పాణిపాత్రం,” “ఏకాకి నిప్పుహః,” “మాతరేదినీ,” (చూ. వై రా. శ్లో. 89, 99, 100) మున్నగు శ్లోకములు వేదాంతదర్శన ప్రశంసచేయునవి, “విషదీధైర్య,” “కరేణ్ణాఘ్నస్త్యాగః,” “శ్రోత్రంశ్రుతేనైవ” (చూ. సి. శ్లో. 52, 53, 62) మున్నగునవి వేదాభ్యాసమునందుఁ గవికిఁ గల గౌరవమును సూచించును. కవి పరామర్శించు యోగప్రక్రియయు, దశావతారములును, గంగానదియు, హిమాలయములును అతఁడు బౌద్ధేతరుఁ డనుటనే చాటును.

రచన

కావ్యమూలమున నీత్యుపదేశ మీ భరతఖండమున ననాది సిద్ధమైన యాచారము. మహాభారతరచనమునకునైతము పూర్వ మిట్టిది కల దనుట కందలి సూత్రప్రాయము లగు నీతివాక్యములే ప్రమాణములు. ఇట్టిరచనలకెల్లను ఆశయము విహితసౌఖ్యము లస్థిరము లనియు, నీతి శాంతి విరక్తులు అపేక్షణీయము లనియు ప్రబోధించుటయే. అట్టి రచనములలో నొకటి యీ సుభాషితరత్నావళి. ఈ రత్నావళి నీతి శృంగారవైరాగ్యము లను మూడుశతకముల సంపుటము. దీనిని లఘువుగా నొకపర్యాయము వ్రతించువారి కిందు దైవాయత్తసూత్రముద్బోధితమనితోచును. అనాదిగా పునర్జన్మసిద్ధాంతము నాశ్రయించిన యీదేశమున నీతిబోధనమునందుఁగూడ భాగ్యాయత్తత చారవచసీకొనుట యొక వింతకాదు. కనుక భర్తృహరిరచనలందును ఆ సిద్ధాంతము తలయెత్తుకొనియున్నది. కాని సర్వమును దైవాధీనమని నమ్మి పురుషకారమును సడ్డనేయని కొందఱి మతమువంటిది కా దితనిమతము. సమస్తమును దైవాధీనమయ్యును నాదైవమునైతము కర్తానుగుణమైన ఫలమునే యిచ్చును గావున పౌరుషమును సత్కర్తాచరణమును అత్యంతావశ్యకము లని కవి పదేపదే విస్తరింప వీలుకానివిధమున ఉద్బోధించి యున్నాఁడు. మఱియు కార్యారంభ మొనర్చుచో కార్యసిద్ధి యగునంత వఱకు విరమింపరా దనుట యీతని సిద్ధోపదేశము.

భర్తృహరి చాటిన సిద్ధాంతము లేవి ?

వేదములందును వేదాంతసిద్ధాంతములందును భర్తృపరులకు విశ్వాస మత్యవసరము. పర బ్రహ్మమందు లయించుటయే యానంది మునకు పరమావధి. తత్పిత్తికై ఆశాత్యాగము, వై రాగ్యానుభవము, కర్మోన్మూలమును సాధనములు. ఇవియ ముఖ్యవేదాంతసిద్ధాంతములు. కనుక భర్తృహరివేదాంత మతావలంబకుఁ డనుట విస్పష్టము. అచ్చు టచ్చుట యోగమును, దశావతారములను, గంగను, హిమాలయమును బ్రశంసించియుండుటఁ జూడ మానవులు తమదైన దినచర్యలలో నెట్టి దృష్టితో వ్యవహరింపవలె నని కవి యుద్దేశించెనో తెలియును.

పురుషుఁ డీలోకమున వాంఛింపఁదగినవానిలో నతిముఖ్యమైనది ఆత్మగౌరవము. తన్నెన్నిసంకటములు వైకొన్నను ఆత్మ గౌరవమునకును స్వాతంత్ర్యమునకును లోటుపాటు కలుగనీయరా దని యెంతో మృదుల మగుభాషలో నెన్నోపట్టుల కవి వివరించెను. మానవదృష్టి లక్షింపఁ దగిన రెండవగుణము పట్టుదల, దృఢప్రవృత్తి, అభినివేశమును వ్యవసాయమును కొఱుఁతవడిన నేకార్యమును సిద్ధింపదు, ధీరులు తాము పూనిన కార్యము సిద్ధినందువఱకు వదల రని రూఢిగాఁ బలికెను. కవి మన కుద్బోధింప నెంచిన మూఁడవసీతి ధర్మానుష్ఠానము, సాంఘికసేవ, పరోపకారాదిమహిమముల వర్ణించుకొనకము లతిసుందరములు, భావగంభీరములు నై యున్నవి. భర్తృహరిరచనలు ధైర్యమునందు సచ్చీలమునందు వాస్తవాభినివేశమును పురికొల్పును. సద్గుణము లన్నిటిలో సచ్చీలము ఉత్తమోత్తమస్థాన మధిష్ఠించు ననుట కవిమతము. తన్మూలమున సాధింపఁ దగిన శ్రేయములను పలురీతుల వివరించియున్నాఁడు కవి.

శృంగారశతకమున సామాన్యప్రసక్తములు కామాదికములు వెన్నెల, మందమారుతము, సౌభాగ్యసంపద మున్నగునవి తరుణ వయస్కుల మనముల నెట్టిభావముల నుద్రేకింపఁజేయునో, అవి యెట్లు మనస్సును కలఁచివైచి శాంతిదూరముచేయునో, ఆభావముల వశీకరణ

మొనర్చుకొని జితేంద్రియు లగుట కేది యుపాయమో కవి బహు హృద్యముగా మనసు నొప్పింపనితీటున వర్ణించెను.

వైరాగ్యశతకము వేదాంతసిద్ధాంతమును ప్రతిఫలించుజేయు చుండును. తృష్ణాచ్ఛేదన మావశ్యకము. విహికబంధనమునకు మూలము లోభము. వానిచూలమున ధనవంతులు మదాంధు లగుదురు, కావున వానివిషయమున జాగ్రత్తవహించుట శ్రేయము, ఇహలోకసుఖము లందు తగుల్కొని శాశ్వతపరలోకమును విస్మరించి మనశ్శాంతిని కోల్పోవుటకన్న నడవులజేరి శాంతమనస్కు లగుటయే పరమోత్కృష్ట మనుట కవియాశయము. వైరాగ్యతత్పరుడై సర్వశక్తియగు భగవం తునియందు మనస్సును లీనము గావింపఁగల్గిన సన్యాసి దేశపాలనము చేయు నెవమున భోగలాలసుఁ డగురాజునకన్నను ఉత్తముఁడు, ఆత్మైక్యముచే సన్యాసి శాశ్వతానంద మనుభవించు ననుట యతని యుపదేశము.

శ్రీరమేశచంద్రదత్తుగారు తాము వ్రాసిన “ప్రాచీన భారతేతి హాసము” అనుగ్రంథమున నిట్లు లిఖించియున్నారు:

“ప్రాఘేసరు లాసనుగారు భర్తృహరి శతకములంగూర్చి ప్రకటించిన యభిప్రాయముతో పాఠకులెల్లరు నేకీభవించురు. భర్తృహరి శ్లోకములు సంక్షిప్తములు, సూత్రప్రాయములు, కనుకనే యవి సర్వ జనాదరణీయములైనవి. అతనికృతులు భారతీయసారస్వతమున నుత్తమ స్థాన ములంకరించుననుట నిస్సంశయము.” అని నుడివియున్నారు. శైలి సగటున సులభమైనను కొన్ని యెడల సంక్షేపకార్యప్రయత్నము విస్పష్టతను ఆడ్డుతగులును. చిన్నచిన్న శ్లోకము లన్ననో భావగంభీరములును లలితపదయుక్తములునుగ చిత్రింపఁబడుటచే నొకపరి చదివినంతనే మనమున నాటుకొనఁదగియుండును. ఈశ్లోకములను వ్యవహరింపనివారరుదు. పెద్దవృత్తములందు నైతము దీర్ఘసమాసములు కానరావు. కొన్నిపట్టులమాత్రము శ్లోకము తుదిపాద మొక్కటే దీర్ఘసమాస

ప్రాయమైనను, దానిమూలమున శ్లోకభావము కుంటువడక గాంభీర్యము క్తమగును, వేశలముగ ముగించుచో సంతృప్త్యము కాకపోవచ్చును. దానివలన మాధుర్యమున కొక్కింత లోటు చేకూరినను ఉద్దిష్టార్థము నిరాడంబరము సునిశితమునై మనోహర మగును. శైలి నీతి మతబోధనలకు సహజముగ నున్నది. శతకములన్నిటియందును ఆలంకారములు సహజములు, అక్లిష్టములు, విషయస్ఫూర్తికి సహకారములు. భర్తృహరి తనభావములను సహృదయాహ్లాదకముగ దృష్టాంతముల నొసగుటలో మేలుచేయి, అతనినర్ణనలు చిత్రములు, చిత్రాక్షరకములు. అతఁడు ప్రకృతిపరిశీలనము సూక్ష్మతరదృష్టితో చేసినవాఁడనుట నిస్సంశయము. ఇయ్యది యతనికి సీతిగర్భితరచనమునకు మిక్కిలి తోడ్పడెను. దీని కతని గ్రంథము పరమజనాదరణీయమగుటయే నిదర్శనము, అతనికి సంస్కృతసారస్వతమున నుత్తమస్థానము కలిగెను”.

పాశ్చాత్యపండితులలో మేక్డొనెల్ పండితుఁడు సుభాషిత త్రిశతి గూర్చి యిట్లు పలికియున్నాఁడు

“Scattered throughout the various departments of Sanskrit literature, are innumerable apophthegms in which wise and noble, striking and original thoughts often appear in a highly finished and poetical garb. Owing to universality of this mode of expression in Sanskrit literature, there are but few works consisting exclusively of poetical aphorisms. The most important are the two collections by the highly-gifted *Bhartrihari* entitled respectively, *Nitisataka* or century of conduct, and *Vairagya Sataka* or century of renunciation.”

మోనియర్ విలియముస్ పండితుఁ డిట్లు ప్రకటించెను.

“Numbers of wise sayings have from time immemorial, been constantly quoted in conversation. Many, thus orally

current, were of such antiquity that to settle their authorship was impossible. But occasional attempts were made to give permanence to the floating wisdom of the day, by stringing together in stanzas, the most celebrated maxims and sayings, like heads on a necklace, representing a separate topic, and the authorship of a whole series being naturally ascribed to men of known wisdom like *Bhartrihari*, *Chanakya*, much in the same way as the authorship of the *Puranas* and the *Mahabharata* was referred to the sage *Vyasa* "

పాతములు

ఇంతటి ప్రశంసాపాత్రమైన యీ గ్రంథరాజము పాతభేదములచే నొప్పుట యెంతయు శోచనీయము. దాక్షిణాత్యపారమని ఉదీచ్యపారమని రెండుతెగలు ప్రసిద్ధమై యున్నవి. దాక్షిణాత్యపారమునకు మూలము ఆవంచి రామచంద్రబుధేంద్రునిచే వ్యాఖ్యాతమైనది. ఉదీచ్యపారము రామర్షిపండితుని వ్యాఖ్య కాధారమైనది. దీనింగూర్చి ఆంగ్లవ్యాఖ్యకర్త శ్రీ వ. వి. గోపాలాచార్య, యం. వ., బి. యల్., గారిట్లు వ్రాసియున్నారు.

“రామచంద్రబుధేంద్రుడు సకల విద్యాసముద్రుడు, బహుశాస్త్ర నిష్ణాత ఇతని వ్యాఖ్య కవిహృదయమును విప్పి చూపును. ఈశతక త్రయమును పద్ధతి విభాగముచేసి ప్రతిపద్ధతికి శీర్షిక నిర్ణయించినవాఁడీతఁడే, విభజనము విషయసహజమైనది. ఇట్టి పద్ధతివిభాగము బహు ప్రశస్తమైనదని తమజీవితమును భర్తృహరిగ్రంథ పరిశీలనమునకు వినియోగించిన ప్రాఘసరు కోశాంబిగారు స్తుతించియున్నారు. ‘దిక్కాలాద్యనవచ్ఛిన్న’యను శ్లోకము శతకత్రయమునకును నాంది యగును. శ్రీ వేదాంతదేశికులవారును తమ “సుభాషితనీతి” రచనమున నిట్టి పద్ధతినే యవలంబించి పండ్రెండేసి శ్లోకములవంతున పద్ధతులేర్పఱచినారు. శ్రీ దేశికులవారు శ్రీ. శ|| 13, 14 శతాబ్దమువారుగదా! వారు బుధేంద్రుని

భర్తృహరి శతకవ్యాఖ్యను చూచి యుండఁబోలుచు,' అని వివరించిరి. దీనింబట్టి చూడ రామచంద్రబుధేంద్రుఁడు 12 వ శతాబ్దమువాఁడై యుండవచ్చు నని తోచును.

ఈ రామచంద్రబుధేంద్రుఁడు గోదావరీనదితీరాన యగు ఆత్రేయి తీరమున నుండు కంజలూరు గ్రామవాసి, శాండిల్యగోత్రుఁడు. వ్యాఖ్యానాంత గద్యయందు ఇట్లు వివరించియున్నాఁడు. “ఇతి శ్రీమత్పురమయోగీంద్ర బృహద్రామాయణ మిశన్తిలిప్త సందోహమన్దానంద లాభాభినందిత రఘునందన చరణారవింద మకరందా స్వాదన కండలిత సారసారస్వతేన అఖండతపః ప్రచండమండలేశ్వర శాండిల్య మహాముని గోత్రావతం సస్యా వంచాన్వయసుధా పారావారపారి జాతస్యధన్వస్తర్వా వతారాస్తర స్యాయుర్యేదప్రముఖ నిఖలవిద్యానవద్య గద్యపద్య నిర్మాణ చాతురీ ధూరిణ సకలకవికులసార్వ భాషస్యకొణ్ఠోజీ పండితవర్యస్య తనూజేన గంగాంబికాగర్భరత్నాకరసుధాకరేణ రామచంద్రబుధేంద్రేణవిరచితాయాం సుభాషితప్రిశతీవ్యాఖ్యానాయాం సహృదయానన్ది న్యాఖ్యానాయాం వ్యాఖ్యానం సంపూర్ణమ్.” ఇతఁడు చంపూరామాయణమును వ్యాఖ్యానించియున్నాఁడు. ఇతనికి మోహనబిల్వమంగళః డను నామాంతరము కలదు.

ఇటీవల సుభాషితప్రిశతి ముద్రణములు ఆంగ్లవ్యాఖ్యానభాషాంతరీ కరణములతో నెన్నో వెలువడినవి. వానిలో ముఖ్యమైనవి గోపీనాథుఁడు, అశనింగరాచార్యులు, కాశీపండితుఁడు, తెలంగు అనువారి వ్యాఖ్యలు. బోలెఁ పండితుఁడు, టానీపండితుఁడు, బి హెచ్. వార్తాపండితుఁడు, పీటర్సన్ అనువారు విదేశీయులు. అన్నియు నాంగ్లభాషలోనివి. వీనియన్నిటికన్నను మిన్నయై కవిహృదయమును వ్యాఖ్యాతృ భావమును చక్కని పరిశీలనవిమర్శనములకు గుఱిచేసి రచించినట్టిది శ్రీ గోపాలాచార్య ఆంగ్లానువాదవ్యాఖ్యలు. ఇప్పటి వావిళ్ల వారి ప్రచు

రణము చాలమిన్నయైనది. ఆంధ్రానువాదకులలో ఎలకూచి బాలసర
స్వతి, పుష్పగిరితిమ్మన, వీనుగులత్తణకవి యనువారు ముఖ్యులు. క్రీ. శ॥
1651-వ సం॥ నాటికే ఆ బ్రహ్మరూపిజరు దీనిని డచ్చిభాషలోనికి పరి
వర్తనము కావించెను.

ఈ పీఠిక వ్రాయుతరుణమును నాకుఁ గల్పించిన, భాషాధారక
బ్రహ్మశ్రీ వావిళ్ల వేంకటేశ్వరశాస్త్రిలవారికి నే నెంతయు కృతజ్ఞుఁ
డను.

వేదము లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి.

శ్లోక సూచిక

శ్లోకము	పుట	శ్లోకము	పుట	శ్లోకము	పుట
అకరుణత్వం	61	అయుః కల్హాల	330	ఏతస్మాద్	371
అగ్రే గీతం	376	అయుర్వర్షశతం	332	ఏతాశ్చలద్	151
అచ్ఛాచ్ఛపద్దన	257	అరమ్భగుర్వీ	71	ఏతే నత్పురుషాః	92
అజానన్	302	అనర్తః	203	ఏకవర్ణస్య	112
అజ్ఞస్సఖ	6	అవాసుః కిలికిచ్చితస్య	252	కదర్థి శస్యాపి	108
అదర్శనే	171	అవాసుః క్రియతాం	195	కదా వారాణస్యా	403
అధిగతవరమార్థాన్	23	అకా నామ	291	కరే క్లాఘ్నస్త్యాగః	77
అపసర నభే	211	అనంసారాత్	395	కత్పుమ్పతి	221
అభిమత	308	అసారేణ	266	కానాకటాక్ష	107
అభుక్తాయాం	364	ఇతః స్వపితి	96	కాస్తే త్యుత్పల	199
అమీహంప్రాణానాం	284	ఇతో విద్యుద్	264	కామినీకాయ	214
అమౌజినీవన	24	ఇదమనుచిత	117	కిం వేదైః	382
అయమమృత	121	ఇమే తారుణ్యక్రీ	166	కిం కన్దాః	313
అర్థానామిశిషే	357	ఇయం బాలా	226	కిం గలేన	231
అర్థం సుప్త్యా	268	ఇహహి	216	కి మిహ	196
అవశ్యాయాతారశ్చిర	294	ఉత్థాతం	281	కుజ్జుమవజ్జు	153
అన్నమహి	361	ఉద్భాసితాఖిల	70	కుసుమ	39
అసారాః	190	ఉద్వృత్తః	161	కృచ్ఛేగీ	332
అసూచీనంచారే	265	ఉన్మత్త	242	కృశః కాణః	245
అక్రాంతం	325	ఉన్నీలత్	209	కేయూరాణి	25
అజ్ఞా క్రియః	59	ఉచరి ఘనం	262	కేశాస్సంయమినః	157
అదిత్యస్య	241	ఉరసి	175	కేశానామలయన్	275
అధివ్యాధి	326	ఏకాకీ	406	కాపీనం	409
అమాలిత	176	ఏవో రాగిష	301	క్రిమికుల	14

స్లోకము	పుట	స్లోకము	పుట	స్లోకము	పుట.
కవచి త్పుష్పి	103	తరుణీ వైభా	260	నాభ్యస్తా ప్రతి	346
కవచి త్పుష్పా	145	తప్తాదవస్త	379	నామృతం	202
క్షణం బాలా	354	తస్యాః ప్రసా	165	నిష్టప్త సితి	106
క్షాంతం న	285	తావదేవ	236	నివృత్తా	289
క్షాంతి శ్చేత్	28	తావదేవామృత	202	నూనం హి	155
క్షీరే కాత్మ	95	తావత్సహత్వం	243	నూన మాజ్ఞా	156
క్షుత్తామోఽపి	34	తుక్తం వేత్త	305	నేతా యస్య	114
ఖల్వాటో	118	త్వహి కవ్య	304	నై వాక్యతిః	134
ఖల్వాటా పా	283	త్వష్టాం చిన్తి	99	నో సత్వేన	205
గజ్జాతరగ్ధ	311	త్వం రాజా	355	పద్మాకరం	91
గజ్జాతీరే	418	దాక్షిణ్యం	30	పరిగతపరమార్థాత్	23
గజభుజగ్ధ	119	దానం భోగో	52	పరిక్షిణః	55
గాత్రం సంకుచితం	385	దిక్కాలాద్య	2	పరిభ్రీమసి	370
గుణవదగుణ	131	దిశ వన	188	పరిమలభృత్	250
గురుణా	164	దీనాదీనముఖైః	306	పరివర్తిని	38
చక్రాలంకి మయం	416	దురారాధ్య	390	పరేషం	368
చుష్మన్తో	274	దుర్జనః	62	పాణిః పాత్రం	420
చూడోత్తంశిత	273	దైవే	124	పాణిం పాత్రయ	407
చేత శ్చిన్తయ	374	దార్శన్య	50	పాతాలమావిశసి	381
చిన్నోఽపి	112	ద్రవ్యవ్యేష	149	పాథస్త్రీ	254
జయన్తి	33	ధన్యానాం	297	పాపాన్నివారయతి	93
జల్పన్తి	211	ధన్యాస్త్ర వివ	223	పుణ్యే గ్రామే	309
జాడ్యం హిమతి	63	న సంసారో	292	పుణ్యైర్భూత	314
జాడ్యం ధియో	31	న కశ్చి చ్చుష్టి	67	ప్రణయమధురా	167
జాతః కూర్మః	97	న గమ్యో	218	ప్రథితః	255
జాతిర్యాతు	47	న ధ్యాతం	344	ప్రదానం	83
జాత్యధాయ	219	న నటా న విటా	362	ప్రసవ్యా	7
జీర్ణా ఏవ	398	నమస్యామో	126	ప్రాక్షా మేతి	173
తపస్వస్తః	389	నమ్రత్వే	87	ప్రాణాఘాతా	78

శ్లోకము	పుట	శ్లోకము	పుట	శ్లోకము	పుట
ప్రాప్తిః శ్రీయః	377	మహీ రమ్యా శయ్యా	413	రాగ స్యాగర	180
పారభ్యతే న ఖలం	104	మహేశ్వరే	400	రాజం స్తుష్టా	179
ప్రియసఖ	122	మాతర్దేదిని	421	రాజ్ దుష్టుడు	56
ప్రియా న్యాయ్యా	82	మాతర్దక్షి	411	రాత్రి నైవ	343
ప్రద్యుతాప్రి	272	మాతృత్వ	191	రే కన్దర్ప	228
ఫలం స్వేచ్ఛా	316	మానే హ్యుని	391	లభేత సికతాసు	8
ఫల మల	360	మాలతీ శిరసి	172	లాజ్జాలచాలన	37
బాలే లీలా	225	ముఖేన చంద్ర	163	లీవావతీనాం	206
బాధారో	4	ముగ్ధే ధానుష్కతా	159	లాభకేదనజేన	65
బ్రహ్మజ్ఞాన	296	మృగమీన	72	వక్త్రం చంద్ర	146
బ్రహ్మజ్ఞ	410	మృత్పిండో	366	వచసి భవతి	237
బ్రహ్మయేన	127	మోహం మార్జయ	372	వనే రణే	136
బ్రహ్మహృది	336	మానా మ్తాకః	68	వయం యేభ్యో	351
భక్తి ర్భవే	378	యఃప్రీతియేత్	86	వయమిహ	359
భగ్నశస్య	116	యతో మేరుః	384	వరం తుక్తా	109
భవన్తి	89	యత్రానేకః	340	వరం ప్రాణో	43
భిక్షాకనం	298	యథా కర్మక	117	వర్ణం సితం	386
భిక్షాకీ జన	414	య దచేతనోఽసి	45	వలిభిర్మఖ	238
భిక్షాహర	321	యదా కింఞ్చి	13	వహతి భువన	42
భీమం వనం	136	యదామేరు	384	వహిస్తస్య	110
భోగా న భుక్తా	287	య దాసీ దక్షానం	235	వాక్యా సజ్జన	73
భోగా భిక్షుర	334	యదా యోగాభ్యాస	233	విశీర్ణే నర్మస్య	402
భోగా మేఘ	329	యదేతత్పురేష్ఠ	208	విద్యా నాధిగతా	349
భోగా ముగ్ధ	328	యదేతత్పురేష్ఠం	397	విన్యా నామ	27
భోగే రోగ	323	యథాత్ర నిజ	60	వివది తైర్య	76
భ్రాస్తం దేశ	280	య స్యాసీ విత్తం	49	విఫులహృదయై	363
భ్రూచాతుర్యాత్	143	యావత్స్వస్థ మిదం	337	వియ దువచిత	261
మణి శ్యాతాల్లిభః	53	యా సాధూం శ్చ	128	విరమత	232
మజ్జత్సమృసి	135	యే వ ర్తన్తే	318	విరమ విరమా	123
మతేభకుమ్మ	239	యే సంతోష	319	విరహేఽసి	230
మధు తిష్ఠతి	222	రత్నై ర్మహాభే	108	విశ్రమ్య విశ్రమ్య	169
మధురయం	251	రమ్యం హర్మ్యతలం	394	విశ్వామిత్ర	248
మనసి వచసి	101	రమ్యా శ్చంద్ర	393	విస్తారితం	213

శ్లోకము.	పుట.	శ్లోకము.	పుట.	శ్లోకము.	పుట.
వేత్తానైసా	221	స జాతః	367	స్తనా మానస	299
వ్యాఖ్యేన	333	సతి ప్రదీపే	160	స్త్రీముద్రాం	246
వ్యాధిచేణ	215	సత్యం జనా	195	స్థానాం	132
వ్యాధి బాల	10	సత్యాన్వతా చ	57	స్వాత్వా గాంధైః	405
కత్యో వాయుతుం	18	సతప్తాయసి	80	స్ఫురత్ స్ఫారజ్యో	401
కంభస్వయంభు	139	స త్యేనేపి	48	స్థితం కింప్రస్తుగం	148
కళి విజన	66	సన్తాపే తావ	241	స్థితేన భావేన	141
కాస్త్రజ్యోతిసి	244	స చరప్రతారథో	238	స్థితా భవతి	201
కాస్త్రోపపక్వాత	19	సంపత్పు మహతాం	81	స్త్రజో వృద్ధ్యా	258
కిర క్యాన్వం	16	సమాకరకుసుమ	256	స్వపరప్రతారథో	238
కుక్కుం సర్వ	129	సా రమ్యా	338	స్వల్పస్నాయు	36
కృష్ణారద్రుమ	182	సింహః శిశు రపి	46	స్వాయత్త	12
క్రోత్తం క్రుతే	90	సిద్ధాధ్యాసిత	185	వార్తర్యాతి	21
సంసార కిర	167	సుధాశుభ్రం	259	హింసాశూన్య	417
సంసారేన్ద్రిక్	184	నృజతి తావ	120	హేమస్తే దధి	270
సంసారే స్వప్నసారే	193				

శ్రీ రస్తు.

భర్తృహరిసుభాషితము

నీతిశతకము

వ్యాఖ్యాన పీఠిక.

వందేహం రఘునందనాజ్ఞీసరసీజాతద్వయామద్వయా
మందానందమరందబిష్టలహరీసందోహనిష్కన్దిసీమ్,
యత్రేన్దినిరజాతవస్తునిమనోబుద్ధం కృతస్వాశ్రయం
కాశ్చిత్తున్దిలతా మవినత పరానందావబోధోదయాత్

శ్రీమాం నైలిక్లదేశే స జయతి విబుధశ్రేణిఃకోటిరణోటి
కోటిమాణిక్యభూతాగణితగుణగణోఽఖిణ్ణపాణ్ణిత్యకాణ్ణః,
ధీరః శాణ్ణిల్యగోత్రః సకలకవికులాష్టాదిసూక్తిప్రవీణో
విణోదాహార్యవిద్యావివరణనిపుణో రామచన్ద్రోబుధేన్ద్రః

వేదాన్తోదస్త చిన్తా మతసుత చతురేణాన్తరేణాకుతర్కం
తర్కం చాతర్కయద్యః ఫణిపతివచసాం సారమాదత్త యోగే,
యోగేయః సాంఖ్యసంఖ్యాగమసమయవిధావప్యలం తన్త్రవిద్యా
విద్ యోయామిన్యధీశః స్ఫురతి నిరుపమో వజ్రపంచామ్బురాశా.

విప్రేణాభూతపూర్వం ఫలమధితపసాఽలమ్మి సూర్యప్రసాదా,
ల్లభ్యా తస్మాత్ స్వయం తత్ ప్రచురతరజరాపఞ్చతాకుఞ్చనాఢ్యమ్,
హిత్యా మోహం స్వకాన్తాస్వతివిమలధియా తం నిషేవ్యాత్తథవోఽ,
యోగీన్ద్రోభర్తృహర్యావ్దయ ఇహ కురుతేద్యాపి విద్యావిలాసమ్.

సోఽహమేతత్ప్రణీతాయాః సుభాషితకృతేః కృతీ,
కుర్వే సహృదయానన్దిన్యాఖ్యాం వ్యాఖ్యా సతాం ముదే

వ్యాకుర్వన్తి నిబద్ధగౌరవభయాన్నైవ స్ఫుటం యుక్తిభి
ర్యే తేఽధ్యత్పజనప్రతారణపరాః కా నైపుణీ వా తతః?
వైఖర్యా వచసాం కవీశహృదయం ప్రఖ్యాపయన్నన్వయ
ద్వారైవాహమిహాఖిలం ప్రవివృణోమ్యుక్తిప్రబోజ్జుమ్భితమ్.
భర్తృటీక—1

ఇహ ఖలు తత్రభవా నశేషవిశేషసారపారదృక్వా విశ్వాతిశాయిగుణగరిమావ
తారో భర్తృహరినామా మహాయోగీశ్వరో నిజయోగమహిమానుసారేణ కరతలాముఖీ
కృతాఖిల విశిష్టప్రపన్న స్తుతకణమివ జగజ్జాల మాలోకయత్ పరమకారుణికో
లోకవ్యవహరపరిజ్ఞానభిన్నాన్తగరణః లోకానుభిఘ్నక్షయో నీతి శృంగార వైరాగ్య
వర్ధనప్రఖ్యం సుభాషిత త్రికత్యాఖ్యం కంచిత్ ప్రబంధం ప్రారంభమాణ స్తస్మరిపద్ధినిర్ద
ద్యాదౌ పరిసమాప్తిప్రచయగమనలక్షణం ఫలమాశాసానః శిష్టచారపరిప్రాప్తి విశిష్ట
పరజ్యోతీరూపేష్టదేశతానమక్కురాకారు మద్గళమాదౌ నిబధ్నాతి

— మంగళాచరణము —

అవతారిక గ్రంథానిని మంగళాచరణమును జేయుట కవినం ప్రదాయ మయి
నందున, 'భర్తృహరి' యయకవి 'భర్తృహరిసుభాషితము' అనుగ్రంథమును రచింపఁ
బూని మొదట జ్ఞానానందమయ్యుడగు సర్వేశ్వరనకు నమస్కరించుచున్నాఁడు —

శ్లో. దిక్కులాద్యనవచ్ఛిన్నాననచిన్తాత్రమూర్తయే,

స్వానుభూత్యేకమానాయ నమః శాన్తాయ తేజసే.

1

పాఠ్య — దీగితి — దిశః ప్రాచ్యాది దిక్పదేశాః - కాలాః భూతభవిష్య
ద్వర్తమానరూపాః - ఆదిశబ్దసంగృహీతాని వస్తుని - తథా చ దిక్కులా అదయో
యేషాం తాని దిక్కులాదీని - తద్గుణసంవిజ్ఞానబహువ్రీహిః - అన్యథా తేషామప్రా
ధాన్యేన వినాభావే కాస్తవిరోధః స్యాత్ - తై రనవచ్ఛిన్నా అపరిక్షప్తా - వి
భుత్వాన్నిత్యత్వాదేకత్వా చ్చ దేశతః కాలతో వస్తుతత్వాపరిచ్ఛిన్నేత్యర్థః -
అత ఏ నానస్తాపరిమితా త్రివిధపరిచ్ఛేదశూన్యత్వా దఖిదదజ్ఞాయమా నే త్యర్థః -
ఏతేన సజాతీయ విజాతీయ స్వగత భేదత్రయ రాహిత్య మర్థాత్ సూచిత మితి విజ్ఞే
యమ్ - ఆనందేతి పారే ఆనందచిచ్ఛబ్దయో ర్వన్దానే శ్రూయమాణో మాత్రకబ్జః ప్ర
త్యేకం సంబధ్యతే - తథా చానన్దమాత్రా ఆనన్దమయీ చిన్తాత్రా జ్ఞానఘనా చ -
చిదీకరనేతి యావత్ - తాదృశీ మూర్తి స్త స్మృతద్రూపాయేత్యర్థః, 'సత్యం
జ్ఞాన మనన్దం బ్రహ్మ' ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ, 'విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ', 'ఆనన్దో
బ్రహ్మేతి పృథానాత్' 'ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్' 'సత్యం జ్ఞానమనన్దం యత్
సానన్దం బ్రహ్మ కేవల మి' త్యాది శ్రుతిస్మృతికదమ్బక మత్ర ప్రమాణ మితి భావః.
నాత్ర బహువ్రీహి రాశ్రయణీయః అన్యథా, 'ఇహోఽచి విభక్తా' విలి సుమి 'మూ
ర్తిస' ఇతి స్యాత్, న చ 'తృతీయాద్విభు భాషితపుంస్కం పుంవ గ్ధాలవస్యే'తి

పూవద్భావ ఇతి వాద్యమ్, మూర్తికబ్జస్య నియతస్త్రీలింగత్వే నాభాషితపుంస్కత్వాత్, తస్మాద్భాగ్యశ్రుత మేవ సాధు మన్తవ్యమ్, భాషితపుంస్కత్వ స్వానిత్యక్ష్యవితక్షాయాస్తు బహుప్రీహివిహితే తదా న కాఽవ్యయపత్తి రితి సర్వం సుస్థమ్, తథా స్వానుభూతి రాత్వానుభవ - ఏవ ఏకం ముఖ్య మన్వితీయం వా - మానం స్వప్రకాశసాధనం - యస్య తస్మై, స్వయంప్రకాశసంవిద్రూపత్వా దస్య ప్రదీపవత్ స్వపరప్రకాశకతయా స్వసాక్షాత్కారే స్వానుభవ ఏవ ప్రమాణం, న ఘటాదేరివ చక్షురాది ప్రామాణికత్వమితి భావః ఏతేన పృత్తివిషయత్వమేవ న తు ఫలవిషయత్వమిత్యవధేయమ్, తదుక్త మాచారైః -

‘స్వబోధేనాన్యబోధేచ్ఛా బోధరూపతయాత్మనః

న దీపస్యాన్యదీపేచ్ఛా యథా స్వాత్మప్రకాశనే’ ఇతి,

తథా కాస్తాయ అవిద్యాతత్కార్యసమ్మన్తహాన్యత్వాత్, ప్రసన్నాయ—‘నిష్కంఠం నిష్క్రియం కాస్తమి’ త్యాదిశ్రుతేః, లేజనే జ్యోతిరూపాయ, బ్రహ్మణే, నమః ప్రహ్ని భావః, ‘నమః స్వస్తీ’ త్యాదిచా చతుర్థి

అత్ర మక్లశాదీని మక్లశమధ్యాని మక్లశాస్తాని కాస్తాని ప్రథనే, వీరపురుష కాణ్డాయుష్షత్పురుషకాణి చ భవంతి, అధ్యేతారశ్చ ప్రవక్తారో భవంతీతి భగవద్భావ్య కారవచనప్రామాణ్యాత్, ‘అకిర్నమస్క్రియా వస్తునిర్దేశోవాఽపి తస్మాథి’ మిత్యాది దణ్డివచనా చ్ఛాదౌ నమస్కారరూప, మస్తే పరబ్రహ్మసరణలక్షణం చ, మధ్యే తదుభయాత్మకం చ, మక్లశ మాచరిత మిత్యవగన్తవ్యమ్, ‘అథ శబ్దానుకాసన మి’త్యాదౌ సర్వత్ర కాస్తారమ్భే మక్లశార్థ త్వేనాభకబ్జప్రయోగదర్శనాత్, తస్య తదర్థకత్వం చ, ని. ‘మక్లశానస్త రారమ్భ ప్రశ్న కాస్తేన్వైష్య వ్యథో అథే’ త్యభిధానాత్,

‘ఓంకారకృచ్ఛాభకబ్జశ్చ ద్వా వేతో బ్రహ్మణః పురా,

కణ్ఠం భిత్త్యా వినిర్భూతే, తేన మాక్లశికా వృథా’

ఇతి స్మరణాచ్చ, తచ్చ నిర్విఘ్నం ప్రాప్సితపరిసమాప్తికామే నావశ్యం కర్తవ్యమ్, ‘పరిసమాప్తికామో మక్లశ మాచరే ది’ త్యనుమితశ్రుతిబోధిత కర్తవ్యతాకత్వాత్, అనుమానం చ — మక్లశం వేదబోధితకర్తవ్యతాక మలాకికావిగీతశిష్టాచారవిషయత్వాత్, దర్శాద్యాచారవ, దిత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యామ్ తస్య కారణత్వానిశ్చయాత్ కథ మవశ్యిక కర్తవ్యతాకత్వమ్! తథా హి, శబరభాష్యాదౌ కృతేన్వైష్య మక్లశే సమాప్తే రజాత

తావత్, కిరణావళ్యాదావకృతేఽసి జాతత్వా, దిలి చేత్, సత్యం, క్వచిద్విఘ్నబాహు
శ్చేన తత్సమసంఖ్యాకమద్దశాభావాత్, క్వచిత్ ప్రాచీనమద్దశ బాహుశ్యాచ్చ, వ్యత్యయః ;
ఇత్యలమతి ప్రసక్తేన

అత్ర చారుత్వేన యథావద్వస్తువర్ణనాత్ స్వభావోక్తి రంకారః - 'స్వభా
వోక్తి రసా చారు యథావద్వస్తువర్ణన' మితి లక్షణాత్ శ్లోకాఖ్య మేతదావస్తుభృ
పృతమ్

'పజ్ఞానం లఘు సర్వేషు, సప్తమం ద్విచతుర్థయోః,

గురుషట్కం చ సర్వేషా, మేతచ్ఛ్లోకస్య లక్షణమ్' ఇది వచనాత్

టీక దిక్కా . ర్తయే - దిక్ = దిక్కు, కాల = కాలము, ఆది = మొదలగు
వానిచే, అనవచ్చిన్న = నియమింప బడని, (అనగా సర్వకాలముందు నంతట వ్యాపించి
యున్న అటుట) అనంత = అంతములేని, చిన్తాత్ర = జ్ఞానమే, మూర్తయే = స్వరూప
ముగాఁ గలదియు (లేక, చిన్తాత్ర = జ్ఞానమే అయిన, మూర్తయే = స్వరూపమును,
స్వా మానాయ - స్వ = తనయొక్క, అనుభూతి = అనుభవమే, ఏక = ముఖ్యమయిన,
మానాయ = ప్రమాణముగా గలదియు, శాంతాయ = ప్రశాంతమైనదియును (అగు),
తేజసేఽజ్యోతికి (అనగా స్వయంప్రకాశమగు పరబ్రహ్మమునకు), నమః = నమస్కారము

తా. దేశ కాలాది పరిమితిలేక జ్ఞానమూర్త స్వరూపమై అనుభవము
చేతనే యెఱుంగఁదగినదై శాంతమయిన జ్యోతిస్వరూప మగుపర బ్రహ్మ
మునకు నమస్కారము

క. అచ్చము దిక్కాలాద్యన

వచ్చిన్నానంతదిద్ధ్రోవఘనంబు నిజ

స్వచ్ఛానుభూతిమానము

సచ్ఛాంతము తేజ మే నశ సముఁ దలఁతున్.

మూర్ఖ పద్ధతి

అవ గ్రంథకర్త నీతిశతకమున మూర్ఖపద్ధతి నారంభించుచు, ముందు "మంచి
మాటచెప్పిన వినువారు ఆరుదు" అనుచున్నాడు —

శ్లో. బోధారో మత్సరగ్రస్తాః ప్రభవః స్తయదూషితాః,

అబోధోపమాతాశ్చాన్యే జ్ఞే మజ్ఞే సుభాషితమ్.

వ్యా — ప్రబంధస్యాస్య వివిధస్వరూపపరిజ్ఞానార్థం తత్తత్ప్రథమ నిబంధనతయా చిహ్నీకత్వాత్, తత్ర మూర్ఖవిద్యత్ప్రథమో ర్వాన్యవర్తకభావస్యావిశిష్టేనోభయత్వే నిరూపణే సంప్రాప్తే, ప్రాథమ్యే ముఖ్యప్రసక్తసక్త్యో రన్యతరస్యాభావా, దశోకపని కాన్యాయప్రాయత్వా, చ్చాదౌ మూర్ఖపద్ధతిం వర్ణయితు మారభతే తత్ర ప్రథమం సహృదయాభావాత్ సుభాషితస్య వత్తు మనవకాశ ఇత్యాహ—బోధార ఇతి— బోధారః పరిజ్ఞాతారః * 'బుధ అవగమన' ఇత్యస్తాధాతోస్తృచ్, మత్సరేణాసూ యయా పరోత్కర్తృసహనేన - గ్రస్తాః సమాక్రంతాః - తే న హృదయాశయః అతో నానుమోదస్త ఇతి భావః, ప్రభవో రాజానః, స్వయదూషితాః గర్వదుర్విసీతాః - న తు వినయప్రహ్వః - అతో న శృణ్వన్తీతి భావః, అన్యే ఉక్తోభయవ్యతిరిక్త జనాః అబోధే నాజ్ఞానేన - ఉపహతా నష్టాస్తాన - స్తే న త్వధికారిణః - అతస్తేహ మాకర్ణనయోగ్యతాఽపి నాస్తీతి భావః, తస్మాత్ సుభాషితం సాధుభాషణం - ప్రియ వచనమితి యావత్ - నపునశే భావేక్ష్య, అశ్లేఽస్తరజ్ఞే జీర్ణమస్తర్జితం - న త్వద్భాషి బహిః ప్రవృత్తమ్—తథాఽపి వక్ష్యామితి వాక్యశేషః పృత్తం పూర్వవత్

టీ బోధారః = తెలిసినవారు, మత్సరగ్రస్తాః = (వీడును మహాపండితుడువలె బ్రసిద్ధినిబొందనా? యని) ఆసూయచే నాక్రమింపబడినవారు, ప్రభవః = దొరలు, స్వ తాః = స్వయ = (మాకోకడు చెప్పవాడును మేము వినువారలమునా? మాకుఁ దెలియదా? యను) గర్వముచే, దూషితాః = చెడఁగొట్టబడినవారు, అన్యే = మఱి తక్కిన వారలూ, అబో తాః-అబోధ = అజ్ఞానముచే, ఉపహతాః = అణగఁగొట్టబడిన వారలు, సుభాషితం = మంచిమాట, అంగే = అంతరంగము (భాషము) నందే, జీర్ణం = క్షయించినది

తా. తెలిసినవారలు అసూయతో నున్నారు. ప్రభువులు గర్వాంధులు. సామాన్యులకు వినునంతటి తెలివి లేదు. కావున నేను ఔన్నత్యమున సుభాషితము నాయందే అణగిపోయినది.

తే. బోధ లగువారు మత్సరపూర్ణమతులు

ప్రబలగర్వవిదూషితుల్ ! ప్రభువు లెన్న

నితరమనుజు లబోధోపహతులు గాన

భావమున జీర్ణ మయ్యె సుభాషితంబు.

అన “తెలిసీ తెలియనివాని రంజించుకేయట ఆశక్యము” అనుచున్నాడు —

శ్లో. ఆజ్ఞః సుఖమారాధ్యస్సుఖతరమారాధ్యతే విశేషజ్ఞః,
జ్ఞానలవద్విదగ్ధం బ్రహ్మసి నరం న రంజయతి.

2

వ్యా—నమ కీదృశా మూర్ఖః? యతస్తత్సర్వరూపం నిరూప్యతే, తత్రాహ—
ఆజ్ఞ ఇతి—న జానాతీత్యజ్ఞః ఆకించిత్ జ్ఞః మూఢ ఇతి యావత్, సుఖ మక్లేశేన,
ఆరాధ్యః సమాధేయః - తస్యౌపదేశమాత్రేనైవ విసమ్యసమ్యవాదితి భావః, విశేషం
జానా తీతి విశేషజ్ఞః తత్త్వవేత్తా, సుఖతర మత్యస్తానాయాసే శేత్యర్థః - 'ద్వివచన
విభజ్నే' త్యాదినా తరవప్రత్యయః, ఆరాధ్యతే సమాధీయతే - తద్బుద్ధేః సర్వదా విశేష
గ్రహణమాత్రపర్యవసానా దితి భావః, కిం తు, జ్ఞానం శాస్త్రజన్యసంవిత్ తస్య లవేన
దుర్విదగ్ధం వజ్జితమానినం, నరం, మూర్ఖజ్ఞ మిత్యర్థః బ్రహ్మసి కర్తు మకర్తు మన్యథా
కర్తుం సుధర్మ శ్చతుర్దుభావేఽపి - కీము తాన్య ఇతి భావః, న రజ్జయతి రజ్జయితుం న -
శక్నోతి - తన్ననః సూక్తిసహస్రైరపి సమాధానానభవదితి భావః, ఉక్తోభయ
మధ్యస్థో మూర్ఖ ఇతి ఫలితార్థః

రిజ్ఞానసంబంధే న వ్యసంబంధాభిదానా దతిశయోక్తిభేదః 'ఆజ్ఞా' 'విశేషజ్ఞ' ఇత్యుక్త చ 'అహి' నుపసగ్నే క' ఇతి క ప్రత్యయో, న 'త్విగుపధజ్ఞే' త్యాదినా కప్రత్యయః, అత ఏవాహ భగవాన్ కాత్యాయనః 'అకారా దనుపసర్గాత్ కర్తోపపదో భవతి విప్రలిషేధే నే' తి వార్తికవ్యాఖ్యానే భాష్యకారే చార్థజ్ఞ శబ్ద ముదాహృత్యాస్యార్థస్య సమర్థనాత్, ఏకచ్ఛాసకృదుక్తం మదీయశ్చక్ష్వారశ్చక్ష్వాటకేఽపి - 'రుక్తి గీరసమయం సమయజ్ఞః' ఇత్యాదిభి, ఏవముత్తరత్రాపి ద్రవ్యవృత్త ఆర్యావృత్త భేదోఽయమున్నేయః, ఉత్తరత్రాపి భేదాస్తరాణ్యున్నేయాని.

టీ ఆజ్ఞః = తెలియనివాడు, సుఖం = సులువుగా, ఆరాధ్యః = సేవిం (బోధింప) శక్యమైనవాడు, విశేషజ్ఞః = విశేషము నెఱింగినవాడు, సుఖతరం = మిక్కిలి సులువుగా, ఆరాధ్యతే = సేవిం (బోధింప) బహుచన్నాడు, జ్ఞాన దగ్ధం - జ్ఞాన = తెలివియొక్కలవ = లేతముచేత (ఇంచుక తెలివిచేత ననుట), దుర్విదగ్ధం = (నేనే పండితుడ నని) గర్వించిన, నరం = మనుష్యుని, బ్రహ్మ ఆపి = బ్రహ్మయ, న రంజయతి = రంజించు (ఓప్పింపు) శేయలేడు.

తా. తెలియనివానికి సులభముగఁ దెలుపవచ్చును. చక్కగఁ దెలిసినవానికి సమాధానము చెప్పట మిఱింత సులభము. స్వల్పజ్ఞానము కలిగి సర్వజ్ఞుడ నని గర్వించువానిని సృష్టికర్తయగు బ్రహ్మయు రంజింపఁ జేయనేరడు.

క. తెలియనిమనుజుని సుఖముగఁ

దెలుపం దగు సుఖతరముగఁ ॥ దెలుపఁగ వచ్చున్

దెలిసినవానిం దెలిసియుఁ

దెలియనినకుఁ దెల్ప బ్రహ్మదేవునివశమే

అవ “మూర్ఖుని పెప్పించుట యశక్యము” అనుచున్నాడు —

శ్లో. ప్రసహ్య మణిముద్గరేన్ద్రకరవక్త్రదంష్ట్రాన్తరా

త్సముద్రమపి సంతరేత్ప్రచలదూర్తిమాలాకులమ్,

భుజమపి కోపితం శిరసి పుష్పవద్ధారయే

న్నతు ప్రతినివిష్టమూర్ఖజనచిత్తమారాధయేత్.

3

వ్యా—అథ ద్వాభ్యాం మూర్ఖజనచిత్తస్య దురారాధ్యతా మాహ—ప్రసహ్యేతి—మకరః శింశుమారాభ్యో జలగ్రాహవిశేషః - తస్య వక్త్రే వదనగహ్వరే - దంష్ట్రాణాం నిశితాగ్రదశనవిశేషాణామ్ - అన్తరాత్ అన్తరాళాత్ - అతిసంకటాది త్యర్థః, ప్రసహ్య బలాత్కారేణ, మణిం రత్నం - దుర్బలమపి భావః, ఉద్ధరే దుర్బలం శక్తుయాత్, ఒన ఇతి శేషః, కేనచి దవధానే నానయే దిత్యర్థః, తథా ప్రచలన్తో దోలాయమానాః - యే ఉత్తరయ స్తేషాం - మాలాభిః పరమపరాభి రాకులమ్ ఉల్లాలోజ్జృమ్భిత మిత్యర్థః, సముద్రమపి - దుస్తరమ పీతి భావః, సంతరేత్ సమ్యక్ కరితుం శక్తుయాత్ - కేనచిత్త్వవసాధనేనేతి భావః, లజ్జయే దితి పారే హనుమానివ కేనచిచ్ఛక్తివిశేషేణ లజ్జితుం శక్తుయా దిత్యర్థః, తథా కోపితం సంజాతకోపం - కోపవశాత్ సహూత్కారం జిహ్వయా సృక్ష్వప్రాస్తా లేలిహాస మిత్యర్థః - ‘తదస్య సంజాతం - తారకాదిభ్య ఇత జి’ తీతవృత్త్యయః - తారకాది రాకృతిగణః, భుజద్లం సర్పమపి - దుర్బలమపితి భావః శిరసి కేశపాశే, పుష్పేణ తుల్యం పుష్పవత్ - పుష్పవ్రజ ‘మివేత్యర్థః - ‘తేన తుల్యం క్రియా చేద్యతి’ రితి వలిప్రత్యయః, ధారయేత్ ధారయితుం శక్తుయాత్ - మణిమస్త్రాదిసాధనే నేతి భావః, కిం తు ప్రతినివిష్ట మభినివేశాక్రాంతం - దురాగ్రహవిష్టమితి యావత్ - మూర్ఖజనస్య దుర్బిదగస్య - చిత్తం, నారాధయేత్ ఆరాధయితుం సమాధాతుం న శక్తుయాత్ - ఉపాయాలాభాదితి భావః, మకరదంష్ట్రాన్తరస్థపక్ష్యాదుర్బలజాది ప్రాయం మూర్ఖజనచిత్త సమారాధన మితి శ్లోకార్థః

టీ మకర తరాత్ - మకర = మొసలియొక్క, వక్త్ర = నోటిలోని, దంష్ట్ర = కోజులయొక్క, అంతరాత్ = నడుమనుండి, ప్రసహ్య = బలాత్కారముగా (ఆగ్రహ

మిగుల నొప్పించి యచట), మణిం = ముత్యమును, ఉద్ధరేత్ = వెకలించినను వెక
 లించును ప్రచ కులం-ప్రచలత్ = మిక్కిలి కదలుచున్న, ఊర్కి = తరంగములయొక్క,
 చూలా = పుట్టలచే, ఆటలం = కలకలనొందిన (ఆనగా ఎట్టి యీడతగానికిని బ్రవేశింప
 నశక్య ముట), సముద్రమపింసముద్రమునైనను, సంతరేత్ = దాటినను దాటవచ్చును.
 కోపితం = (కఱచి చంపునట్లు) కోపము గలిగింపబడిన, భుజగమపి = పాముచునైతము,
 శిరసి=శలయందు, పుష్పవత్=పువ్వువలె, ధారయేత్ = ధరించినను ధరింపవచ్చును (కాని)
 ప్రతి చిత్తం - ప్రతినిష్ఠ = మొండిపట్టుపట్టిన, మూర్ఖజన = మొఱత మనినియొక్క,
 చిత్తం = మనస్సును, న ఆరాధయేత్ = నేరింప (ఒప్పింప) జాలడు

తా. మొసలినోటిలోని కోటిలనడుము నుండు రత్నము (ముత్య
 ము)నైనను ప్రయత్నించి బయటికి దీసువచ్చును. పెద్దయలలు గల
 సముద్రమునైనను దాటవచ్చును. కోపముచేత బుసపెట్టు పాము
 నైనను పూలదండవలె శిరమున దాల్చవచ్చును, కాని దురాగ్రహము
 చేత మూఢుడయినవానిమనమును సమాధానపెట్టుట సాధ్యము కాదు.

చ. మకరముఖాంతరస్థ మగుమానికముఖ బెకలింప వచ్చు బా
 యక చలదూర్చికానికర శ మైవషహాదధి దాట వచ్చు మ
 స్తకమున బూవుదండవలె శ సర్పమునైన భరింప వచ్చు మ
 చ్చిక ఘటియించి మూర్ఖజనచిత్తము దెల్ప నసాధ్య మేరికిన్.

ఆవ తై విషయమనే ప్రకారాంతరముగ వివరించుచున్నాడు —

శ్లో. లభేత సికతాసు తైలమపి యత్నతః పీడయత్

పిబేచ్ఛ మృగతృష్ణికాసు సలిలం పిపాసార్ధితః,

కదాచిదపి పర్యటన్ శశవిషామాసాదయే

న్నతు ప్రతినిష్ఠమూర్ఖజనచిత్తమారాధయేత్.

4

పా. ఏమ దుర్లభవస్తుసాధనే దుష్కరకార్యకరణే చ సంభావనయా శక్తి
 రుక్తా, న మూర్ఖచిత్తప్రసాధనే, ఇదాసీ మత్యంతదుర్లభవస్తుప్రి ప్రసాధయే న్నతు
 కచ్చిత్త మి త్యాహ — లభేతేతి — యత్నతః కుతశ్చిత్ప్రయత్నాత్ - పశ్చిమ్యస్త
 సిత్, పీడయత్ కెనచి ద్యస్త్రేణ సమర్థయత్, సికతాసు వాలుకాన్వపి - కాల
 త్రయైవ్యస్తస్నేహాదికరూపాతా స్వపీతి భావః, తైలం స్నేహం, లభేత లబ్ధు
 కన్నయాత్ - స్నేహనై తైల' మిక్యవశాననా న్నాత్ర తిలసంబధిత్యాశక్త్యాకళ

జ్ఞానతార ఇతి ద్రవ్యవ్యుత్పత్తి, తథా పాతుమిచ్ఛా పిపాసా - 'పా పాస' ఇత్యస్తా
 ధాతోః సన్నస్తాత్ స్త్రియా మప్రత్యయే టాప్ - తయా అద్దితః వీడితః తృష్టా
 తురః సన్నిత్యర్థ, మృగతృష్టికాసు చ మరుమరీచికాస్యపి వా - జలభ్రమమాత్ర
 దాయినీ వ్యపీతి భావః—మృగతృష్టాశబ్దాత్ స్వాధే కప్రత్యయే - 'ప్రత్యయస్థాత్
 కాల్ పూర్వ స్యాత ఇ దా ప్యసుప్' ఇ తీ కారః, సలిలం జలం, పిబేత్ పాతుం
 శక్నుయాత్ "పాఘా"ధే - త్యాదినా పిబతేః పిబాదేశః, తథా పర్వటో తత్ర తత్ర
 వనాంతరే సంచరత్, కదాచిత్ కస్తింశ్చిత్ సమయే, శశస్య మృగవిశేషస్య - విషాణం
 శృంగమపి - వాక్షాత్రగోచరమపితి భావః, ఆసాదయే దధిగతుం శక్నుయాత్ (న
 తు ప్రతినివిష్టేత్యాది పూర్వవత్) సికతాత్రైలాభాదివదత్యన్తదుర్లుటం మూర్ఖచిత్త
 సమాధానమితి భావః, మృగతృష్టికాజలశశవిషాణయోగనారవిద్వపన్ధ్యాపుత్రపదత్య
 న్నాసంగతత్వముక్తం సురేశ్వరవార్తి కే—

‘మృగతృష్టామృసి స్నాతః భుషు కృతకేభిరః,

ఏవ వన్ధ్యాసుతో యాతి శశశృంగధనుర్ధరః ఇతి

పద్యద్వయేఽప్యస్త్రిక్ మణిముద్ధరేదిత్యాదా 'శశ లిశ్వే' తి శక్యాధే విధి
 లిజ్, తథా అపిశబ్దః సముచ్చయే, 'సంభావనాయాం చోత్' తదనువాద ఇతి వివేకః,
 ఉభయధాఽప్యనుకాసనసంభవాత్, ప్రకృతార్థోపపత్తే శ్చ, యథాహమరసింహః—
 'గర్వాసముచ్చయప్రశ్నశక్ష్కాసంభావనాస్వ పీ' తి, అత్ర 'సముద్రమపి లజ్ఘయే'
 దిత్యుదాజవార స్వామి

అత్ర మణ్యుర్ధరణాద్యసంబంధేఽపి తత్సంబంధాభిధానా దతిశయోక్తిః

శ్లోకద్వయమేతత్ పృథ్వీపుత్రమ్, తదుక్తం కేదారేణ పుత్రతత్వాకరే—

'జసౌ జనయలావసుగ్రహయిశ్చ పృథ్వీ గురు' రితి అత ఏవ 'సికతాసు తైల' మి
 త్యత్ర, 'మృగతృష్టికాసు సలి' మిత్యత్ర 'మూర్ఖజనచిత్త' మిత్యత్ర చ, అప్తమవక్షే
 విహితస్య విచ్ఛేదస్యాభావా ద్యతిభ్రష్టం నామ దోషః ఇమమేవ కేచి దపన్థయతిం
 వదన్తి, తదుక్తం విద్యానాథేన—'యత్రస్థానే యతి భ్రంశస్తద్యతిభ్రష్టముచ్యత' ఇతి.

'మత్ర చిత్తవదమధ్యే తు యతిమిచ్ఛన్తి సూరయః,

యత్ర పూర్వాపరా భాగా స్యాతామేవైకవర్ణ గా'

ఇతి దత్తిలవచనమపి సమాధాతుం న శక్నోతి, పూర్వాపరభాగయోరేకవర్ణగతత్వా
 భావాత్, నిరంకుశః ఖలు కవయో భవన్తి సర్వసాధీనాః ఇత్యలమతిప్రపశ్యేన్

టీ యత్నతః = ప్రయత్నమువలన (అనఁగా యంత్రముగా వేసియేనియు)

సిక తాసుఅపి = ఇసుకయందు నైతము, తైలం = నూనెను, లభేత = పొందిననుపొందును,

(కించ = మఱియు), విపాసార్థతః = దక్షిణే విశింపఃబడినవాడు, మృగత్పక్షికాను = ఎండమావులూ, సలిం=నీటిని, పిదేత్ = త్రాగినను త్రాగుచు పర్యటన్ = తెగతిరుగుచు, కదాచిదసి = ఒకానొకవేళ, శశవిషాణం = కుండేటికొమ్మును, ఆసాదయేత్ = పొందినను పొందును కింతు = కాని, ప్రతినివిప్తమూర్ఖజనచిత్తం = మొండిపట్టుపట్టిన మొఱుకు మానిసి మనస్సును, న ఆరాధయేత్ = మెప్పించజాలడు

తా. ప్రయత్నపడి ఇసుకనుండి కూడ చమురు తియవచ్చును. ఎండమావులందు నైతము నీరును సంపాదించి త్రాగవచ్చును. తిరిగి తిరిగి కుండేటికొమ్మునైనను సాధింపవచ్చును. కాని దురాగ్రహము గల మూర్ఖునిమనస్సును మాత్రము సమాధానపెట్టుటకు సాధ్యము గాదు.

తే. తివిరి యిసుముచు దైలంబుఁ దీయవచ్చుఁ

దవిలి మృగత్పక్షిలో నీరు యద్రావవచ్చుఁ

దిరిగి కుండేటికొమ్ము సాధింపవచ్చుఁ

జేరి మూర్ఖులమనసు రంజింపరాదు.

ఆప “మూర్ఖుని సమాధానపఱుప నెంచుటయే యవివేకము” అనుచున్నాడు—
శ్లో. వ్యాళం బాలమృణాళితస్తుభిసా రోద్ధం సముజ్జృమ్భ తే
భేత్తుం వజ్రవణిం శిరీషక సుమప్రాప్తేన న్నవ్యాతి,
మాధుర్యం మధువిద్మనా రచయితుం తౌరామ్బుధే రిహతే
మూర్ఖాన్యః ప్రతినేతుమిచ్ఛతి బలాత్సూక్తైః సుభాస్యన్దిభిః. ౮

వ్యా—ఆళ మూర్ఖానునయేచ్ఛాయః అత్యవ్రావివేకితామాహ—వ్యాళమితి. ఆసా పుమాన్, వ్యాళం దుష్టగజం - న తు సాధారణజన్మవిత్కర్థః - ని వ్యాళో దుష్ట గజే సర్వ ఇతి విశ్వః, బాలమృణాళితస్తభిః కోమలబిసఃసలయమాత్రైః - ఈష నిరొధస్యాప్యవయంతైరితి భావః, రోద్ధం నియన్తుం, సముజ్జృమ్భతే కృతప్రయత్నోద్దేశవీక్యర్థః, తథా వజ్రవణిం హిరాస్యవణివేషమ్ - ఆలోచనలేఖ్యమపీతి భావః ని ‘హిరో వజ్రశ్చ కన్యక’ ఇతి హలాయధః, శిరీషకుసుమస్యాతికోమల పుష్పవీషస్య ప్రాప్తేనాప్నోతేన, భేత్తుం విదారయితుం, న్నవ్యాతి ఉద్యుక్తై ఇత్కర్థః, తథా తౌరామ్బుధేః లజ్జార్థవస్య - న తు స్వల్పలజ్జాశయస్య, మధువిద్మనా తౌద్రవిప్రహ - న త్వవిచ్ఛిన్న వధధారాసంపాతేనేత్కర్థః, మాధుర్యం మధురగణం, రచయితుం సంపాదయితు మిహతే కాక్షుతి, శోఽసావి కృత ఆహ, యః పుమాన్,

బూద్యాకృటవాత్, సుధాస్యన్దిభి రమృతస్వాదుభి రతిమధునై రిత్సర్థః, సూక్తైః
ప్రియోక్తిభిఃసపుంసకే భావే క్షః, మూర్ఖాన్ ప్రతిసేతుం సమాధాతు, మిచ్చతి సోఽ
సావితీ సంబంధః, మృణాలతప్తభిర్వాక్యశనిరోధనాదితత్పర ఇవ మూర్ఖానునయవరోఽ
పృత్యన్తావివేకితి భావః అత్యన్త దుష్కరం మూర్ఖప్రసాదనమితి ఫలితార్థః

అత్ర, యః ప్రతిసేతుమిచ్చతి గాఢచిత్తి అసౌ సముజ్జృంభిత ఇత్యాది విశిష్టాను
నయేచ్ఛా విజృంభమాణాది వాక్యార్థయో ర్నిర్దిష్టై కత్వాసంభవాత్ సాదృశ్యలక్షణా
యా మసంభవద్వక్తుసంబంధో వాక్యార్థవృత్తి ర్నిదర్శనార్థేదః, న చాయం దృష్టాంతః,
వాక్యభేదేన ప్రతిబిమ్బకరణాక్షేపే తస్మాత్తానాత్, అత్ర తు వాక్యార్థే వాక్యార్థ
సమారోపాద్వాక్యై క్వాక్యతాయాం తదభావ, ఇత్యలంకారసర్వస్వకారః

కార్దులవిక్రీడితమ్ = 'సూర్యాక్షై ర్న సజస్తతాః సగురవః కార్దులవిక్రీడితమ్'
ఇతి లక్షణాత్

టీ యః = ఎవఁడు, సుధాస్యన్దిభిః = అమృతమును స్రవించుచున్న (అనఁగా,
వినుట కింపుగానున్న), సూక్తిభిః=మంచిమాటలచేత, మూర్ఖాన్=మూఁఁగులను, బలాత్ =
బలాత్కారముగా, ప్రతిసేతుం=(మంచిలోనకు) మరలించుటకొఱకు, ఇచ్చతి=కోరునో,
అసౌ = ఆ యితఁడు, వ్యాళం = మదపుటేరుగును, బాలమృణాలతంతుభిః = లేత
తామరతూటిలోని దారములతో, రోద్ధం = కట్టుటకు, సముజ్జృంభితే = ప్రయత్నిం
చును శిరీష వైస-శిరీషకునును = దిరిసెనపువ్వుయొక్క, ప్రాంతేన=అంచుతోడ, వజ్ర
మణిం = వజ్రమనరత్నమును, భేత్తుం = పగులఁగొట్టుటకు, సన్నహృది=పూనుకొనును
క్షౌరాంబుధేః=ఉప్పుసముద్రమునకు, మధుమిదునా=(ఒక)తేనెబొట్టుతో, మాధుర్యం =
తీపును, రచయతుం = చేయుటకు, ఈహలే = పాటుపడును

తా. మదపుటేరుగును తామరతూటిదారముతో బంధించు
జూచువాఁడును, దిరిసెనపువ్వుకొనచేత వజ్రమును గోయఁజూచువాఁ
డును, లవణసముద్రమునందలి నీటిని తియ్యగాఁ జేయుటకు నం దొక
తేనెబొట్టును విడుచువాఁడును, మంచిమాటలతో మూఁగులను సమా
ధానపెట్టదలచువాఁడును సమానులు

మ, కరిరాజుక బిసత్తంతసంతతులచే १ గట్టక విజృంభించువాఁ
డురువజ్రంబు శిరీషపుష్పములచే १ నూపించు భేదించు దీ
పు రచించు లవణాబ్ధి క మధుకణంబుం జిందు యత్నించు ని
ద్ధరణిక్ మూర్ఖులఁ దెల్పు నెవ్వఁడు సుధాభారనుకారోక్తులన్,

అవ “మూర్ఖులకు మానమే భూషణము” అనుచున్నాడు —

శ్లో స్వాంత్ర మేకాస్తహితం విధాత్రా

వినిర్జితం ఛాదన మజ్ఞ తాయాః,

విశేషతః సర్వవిదాం సమాజే

విభూషణం మానవపణ్డతానామ్.

6

వ్యా — అ తైషాం గతిమాహ — స్వాంత్ర మ్మితి — విధాత్రా బ్రహ్మణా కర్త్రా స్వాంత్ర మత్తాధీనం - న తు పరోపదేశసాపేక్షమ్ - ని ‘అధీనో నిఘ్న ఆయత్త’ ఇ త్యమరః, ఏకాస్తహితమత్యస్తహితకారి - స్వాపగణాచ్ఛాదకత్వాదితి భావః, తథా విశేషతో విశేషాకారేణ - సార్వవిభక్తికస్తసి, సర్వవిదాం సమాజే సర్వజ్ఞసభాయాం, విభూషణముపస్కారహేతుభూతత్వాద్భూషణప్రాయం, మానం తుష్టిస్థాపనః, కర్తవా ‘ఇగస్త్రాచ్చ లఘుపూర్వా ది’ త్యన్త, అపణ్డతానా మవిదుషాం సంబంధిన్యాః, అజ్ఞతాయాః, మాధ్యస్య, చ్ఛాదన మాచ్ఛాపకం, సద్, వినిర్జితం రచితమ్, అతోఽపణ్డతైర్నిజమాధ్యస్యోపనాథం మానేనైవ వర్జితవ్య మిదమేవై తేషాం గతిః - అన్యథా హాస్యాస్పదతా స్వాదితి భావః, ‘ఏకాస్తకృత’ మితి పారే తు, కృతం కర్త - భావే క్తః - ఏకాస్తకృతం రహస్యగుప్తీతం కర్త - అజ్ఞతాయాః ఛాదనం సద్వినిర్జిత మపణ్డతానాం మానం భూషణం సద్వినిర్జిత-మితి ప్రత్యేక మన్వయో ద్రష్టవ్యవశి, అజ్ఞతాచ్ఛాదనార్థమేకాస్త ఏవ కర్త కర్తవ్య-మపణ్డతై ర్హానిభిరేవ స్థాతవ్య-మన్యథా స్వరూపప్రకాశనేనాపహాస్యాస్పదతా స్వాదితి భావః

ఉపజాతివృక్షమ్ - ‘ఇన్ద్రో’పేన్ద్రో వజ్రమితి లతాణాత్ తా ద్వా కీదృగ్విధా?

‘స్వాదిన్ద్రో’పజ్రాయని తా జగౌ గః, ఉపేన్ద్రోపజ్ర జతజాస్తతో గా,

అనస్తరోదీరితలక్ష్మభాజః పాదా యదీయా ఉపజాతయ స్తాః’

ఇతి వృక్షరత్నాకరే ఉక్తత్వాత్

టీ విధాత్రా = బ్రహ్మచేత, ఆపండితానాం = ముర్ఖులకు, స్వాంత్రం = స్వాధీన మయినదియు, అజ్ఞతాయాః (తమ) తెలివితేమికి, ఛాదనం = మూలతయ, విశేషతః = ముఖ్యముగా, సర్వవిదాం = సమస్తమను దెలిసినవారియొక్క, సమాజే = సభయందు, భూషణం = ఆభరణమైన, మానం = కలుకడండుట, వినిర్జితం = విర్బుణుపబడినది

తా. బ్రహ్మ మూఢులు తమమూఢత్వమును దాచుకొనుటకు గాఁ దమకు స్వాధీనమై యుండునట్లు మానమును సృజించెను. పండితుల యెదుట మానముగా నుండుటయే మూఢుల కలంకారము.

తే. స్వవశము హితంబు మూఢతాచాచ్చరనంబు
గాఁగ నీగతి నిర్మించె శ గమలభవ్రాడు
సర్వవిదు లగుసుజనుల శ సభలలోన
మానమె విభూషణము మూఢశమానవులకు.

అవ ఒకపండితుఁడు వరులకుగూర్చి “తెలివేనప్పుడు గర్వము గలుగుచు తెలివి గలిగిన పిమ్మట గర్వము పోయి విషయము గలుగుచు” అని స్వానుభవముచు బ్రకటించు చున్నాఁడు —

శ్లో. యదా కించిజ్జోఽహం గజ ఇవ మదానః సమభవం
తదా సర్వజ్ఞోఽస్తీ త్యభవ దవలిప్తం మమ మనః,
యదా కించిత్కించిద్యుభజనసకాశాదవగతం
తదా మూఢోఽస్తీతి జ్వర ఇవ మదో మే వ్యపగతః.

7

వ్యా — అథ కశ్చిదనుభవనః పరాకృప్తతి స్వానుభవప్రకార మాహ —
యదేతి — అకించిజ్జోః అల్పజ్ఞః సృక్, యదా యస్మిక్ సమయే, గజ ఇవ, మదేన దర్శే-జానః కర్తవ్యాకర్తవ్యవివేకహీనః, సమసమ జాతోఽస్తీ, తదా తస్మిక్ సమయే, సర్వజ్ఞః అశేషజ్ఞోఽస్తీతి మమ మనో, యదలిప్తం గర్వతమభవత్-అల్ప విద్యో మహాగర్వీతి స్యాయాదల్పజ్ఞత్వవైస గర్వహేతుత్వాదితి భావః, ని ‘అవలేపస్తు గర్వే స్యాద్దేవనే దూషణేఽపి చేతి విశ్వప్రకాశః, యదా బుధజన సక కాద్విద్యజ్ఞసముఖాదిత్యర్థః - ‘ఆఖ్యాతోపయోగ’ ఇత్యపాదానత్వాత్ పశ్యమి, కించిత్కించిత్ స్వల్పం స్వల్పం - కాస్త్రబోధితాచారాదికమితి శేషః, అవగతః జ్ఞాతం, తదా, మూఢో మూఢోఽస్తీతి, మే మమ, మదో జ్వర ఇవ, వ్యపగతో నిర్గతః, అభూదితి శేషః, జ్వరవద్వికారకారిత్యా దన్యైతత్సామ్యమిత్యవగస్త వ్యక్, ‘ఆచార్యవాసురుషో వేదేతిశ్రవణా దాచార్యాదవగతవిద్యవైస వివేక సంభవా దితి భావః, అల్పజ్ఞోఽపి సక్య స్సర్వజ్ఞ మాత్మానం మమలేన ఏవ మూఢః, యస్తు సర్వజ్ఞోఽపి మూఢమానీ భవతి స ఏవ విద్వానితి వివేకః మదో గర్వహేతు, ర్గురుశ్చశ్రుషాదిర్విసయహేతురితి ఫలితార్థః, యద్వా ఏతావస్తం కాలం మదవకా స్తూఢోఽస్తీ, ఇదానీం గురుశిక్షావకాద్వివేకావగతిరితి వా యోజనీయమ్

శిఖరిణీవృత్తం-‘రనైరుద్రైశ్చిన్నా యమన సభలా గః శిఖరిణీ’ తి లక్షణాత్

టీ అహం=నేను, యదా=ఎప్పుడు, కించిద్జ్ఞః(సక్)=కొంచెము తెలిసినవాడనై, గజఇవ=ఏనుగువలె, మదఅంధః=గర్వముచే కన్ను తెలియనివాడను (అనగా జ్ఞానహీనుఁ

దనుగా, సమభవం = ఉంటినో, తదా = అప్పుడు, సర్వజ్ఞః = సర్వముజెలిసినవాడను, అస్మి
ఇతి = అయితినని, మమ = నాయొక్క, మనః = మనస్సు, అవలిప్తం = గర్వించినది, అభవత్ =
అయెను యదా = ఎప్పుడు, కించిత్ కించిత్ = కొంచెముకొంచెము, బుధ శాత్ - బుధజన =
పండితజనులయొక్క, సశాశాత్ = సమీపమునుండి, అవగతం = తెలిసినదో, (తదా =
అప్పుడు మూర్ఖః అస్మి ఇతి = మూర్ఖుడను అయితినని, (తెలిసికొని) జ్వరః ఇవ = జ్వరమువలె,
మే = నాయొక్క, మదిః = గర్వము, వ్యవగతః = పోయినది

తా. నేను కొంచెముగఁ దెలిసికొనియుండుకాలమున మద
గజమువలె మదించి నేనే నర్వజ్ఞుడ నని తలంచితిని. పిదప పెద్దలవలన
కొద్దికొద్దిగ ఎప్పుడు తెలిసికొంటినో అప్పుడు నేను మూర్ఖుడ ననియు
నాకెమియుఁ దెలియ దనియు తలంచి జ్వరమును వదలి సుఖపడినట్లు
నన్నుఁ బట్టియున్న గర్వమును విడిచి సుఖపడితిని.

చ. తెలివి యొకింత లేనియెడఁబద్మపుండ్ర నై కరిభంగి సర్వమున్
దెలిసితి నంచు గర్వితమౌతీ వివారింఁచితిఁ దొల్లి యిప్పుడు
జ్వలమతులై నపండితుల సన్నిధి నించుక బోధశాలి నై
తెలియనివాడ నై మెలఁగింపిం గతమయ్యె నితాంతగర్వమున్.

అవ 'నీచుండు నీచవిషయములందే సిగ్గునకు లేక ప్రవర్తించు' నని దృష్టాంత
పూర్వకముగఁ జెప్పచున్నాడు —

శ్లో. క్రిమికులచితం లాలాక్షిన్నం విగన్ధి జుగుప్సితం
నిరుపమరస ప్రీత్యా ఖాద స్థరాస్థి నిరామిషమ్,
సురపతిషపి శ్వా పార్శ్వస్థం విలోక్య న శఙ్కతే
నహి గణయతి తుద్రో జుర్రుగ పరిగ్రహఘల్లుతామ్.

8

వ్యా — మూర్ఖస్యతి నైచ్యం దృష్టాంతముఖేనాహ — క్రిమికులమితి — శ్వా
తునకః, క్రిమికులైరమేద్యమద్యోత్పత్తిమదపాదజస్త్రుసంతతిభిః, శ్చితు వ్యాప్తం, లాలా
క్షిన్నం పసాపూరార్ద్రం - య ద్వా - లాలా సృణీకా దస్తాన్తలమితి యావత్ -
ని 'సృణీకా స్యుద్ధిని లాలే' త్యమరః - తయా క్షిన్నం ఖాదననమయే తస్మాన్తత్ర
ప్రపణాదితి భావః, విగన్ధి దుర్గంధి-అత్ర విశబ్దస్య పూర్వపర్యాయత్వవివక్షాయాం, గన్ధస్యో

త్యాదినా సమాసాస్త ఇకారోఽస్తాదేశః - యద్వా - విగస్త ఆమగన్తోఽస్మాస్తీతి విగస్తి. అత ఏవ, జాగుప్సితం హేయం, తదపి, నిరామిమం మాంసలేశ కూఢ్యం, త దపి, ఖరాస్థి రాసభిక్షేసం, నిరుపముః ఉపమానరహితో - యో రసః స్వాఢః - తత్రయా - స్తీతి. ప్రేమా తయా, ఖాదన్భూయ, గ్విర్యవస్థ మన్తికస్థం-‘సుపిస్థ’ ఇతి క ప్రత్యయః, సురపతి మిప్రి మపి - కిముతాన్యమితి భావః, విలోక్య, న శక్కుతే న లజ్జతే, తథాహి—త్యుద్రో జన్తుః - నీచజన్తుః - పరిగ్రహే స్వీకృతవస్తుని-ఫల్గుతాం తుచ్ఛత్వం న గణయతి న ముచత ఇత్యర్థః, జాగుప్సితకర్తావరణతత్పరో మూఢోఽప్యేవం న మహద్విగర్హణా ద్భిభేతీతి భావః, ని ‘వత్సీపజనాదానమూకాపాః పరిగ్రహాః’ ఇత్యమరః పల్ల తుచ్ఛ మసారం చే’ తి యాదవత్ప

అతాప్రస్తుతవృత్తానకథనాత్ ప్రస్తుతమూర్ఖజనవృత్తప్రతీతే రప్రస్తుతిప్రశం సాలంకారః

‘అప్రస్తుతస్య కథనాత్ ప్రస్తుతిం యత్ర గమ్యతే,

అప్రస్తుతిప్రశంసేయం సారూప్యాదినియన్త్రితా’ ఇతి లక్షణాత్

హరిణీవృత్తం - ‘భవతి హరిణీ న్నా చ్రా స్తో గో రసాముఖివిష్టచైః’ ఇతి లక్షణాత్

టీ కా = కుక్క, క్రిమిపలచితం = పురుగులగుంపుచే బొదువుకొనబడినదియు, లాలాక్షిన్నం = జొల్లుచేత దడిసినదియు, విగంధి = దుర్వాసనగలదియు, జాగుప్సితం = రోతః బుట్టించునదియు, నిరామిమం = మాంసములేనిదియు నగు, ఖర అస్థి = గాడిద యెముకను, నిరుపమరస స్తీత్యా = సాటిలేనిదియందలి ప్రేమతో (అనఁగా మంచురుచిగల పదార్థమునం దుండదగిన స్తీతితో ననుట), ఖాదక్ = కొఱుకుచు, పార్శ్వస్థం = ప్రక్క నున్న, సురపతిం అపి = దేవేంద్రునయినను, విలోక్య = చూచి, న శంకుతే = సంశ యింపదు (స్థిగుపడదు) (ఏల యన) త్యుద్రః జంతుః = నీచప్రాణి, పరిగ్రహఫల్గుతాం = (తాను) కైకొనిన దానియందలి తుచ్ఛత్వమును, న గణయతి హి = లెక్కింపదు గదా

తా. కుక్క పురుగులు గలిగినదియు జొల్లుచేత తడిసినదియుఁ గంపుకొట్టుటచే రోతపుట్టించునదియు మాంసము లేనిదియు నగు గాడిద యెముకను అతి ‘స్తీతితో’ కొఱుకుచు తనసమీపమునకు దేవేంద్రుండు వచ్చి నిలిచినను చూచి స్థిగుపడదు. నీచప్రాణి తాను గ్రహించినవస్తువు తుచ్ఛమా కాదా యనునివేయమును లెక్క చేయదుగదా !

చ. క్రిమిసముదాయసంకులము १ గేవలనింద్యము పూతిగంధహే
యమును నిరామిషంబును ఖరరాంగభవం బగునెఱ్ఱుఁ గుక్క దా
నమలుచుఁ జెంత నున్న సురసనాథునిఁ గన్గొని సిగ్గుఁ జెంద ద
ల్ప మని నిజస్వభావముఁ దలంపదు నీచపుఁబ్రాణి యెయ్యెడన్.

అవ “తెలివిలేనివారికి వచ్చునదంతయు ననర్థపరంబుయే” యని సప్రహేళముగ
నిరూపించుచున్నాడు —

శ్లో. శిశుశ్చార్వం స్వర్ణాత్పశుసతిశిరస్తః క్షీతిధరం
మహీధ్రాదుత్తుజ్ఞాదవనిమవనేశ్చాపి జలధిమ్,
అథో గజ్ఞా నేయం పదముపగతా స్తోక మథవా
వివేకభ్రష్టానాం భవతి వినిపాతః శతముఖః

9

వ్యా — అథావివేకస్యానర్థాదికథనద్వారా వివేకస్యవశ్యకత్వం ప్రదర్శ
యతి—శిర ఇతి—అత్రోత్తరవాక్యే తచ్ఛబ్దస్య విద్యమానత్వా ద్యచ్ఛబ్దోఽధ్య
హర్తవ్యః - యత్తదోన్మిత్యసంబధాత్ - ఉత్తరవాక్యస్థయచ్ఛబ్దస్యైవ పూర్వవాక్య
తచ్ఛబ్దానపేక్షితత్వనియమాత్, తథా చ యా గజ్ఞా స్వర్ణోకాత్, శర్వస్వేదం
శార్వ మైశ్వరం - ని ‘ఈశ్వర శ్చర్వ ఈశాన’ ఇత్యమరః - తస్మేదమి త్యణ్విత్వయః.
శిరశ్శిర్ష ముఖతేతి నర్వత్రానువజ్యతే, ప్రథమత ఇతి శేషః, తదను, పశుపతేశ్చర్వస్య -
శిరస్తశ్శిర్షాత్ - పశుహ్యుస్తసిల్, ధరతీతి ధరః - పచాద్యచ్ - క్షీత్యాః ధరః
క్షీతిధరః - తం హిమవస్త, ముఖతా, మహిం ధరతీతి మహీధ్రః - మూలవిభు
జాదిత్వా తక్రప్రత్యయః - యథావా వాచనః—‘మహీధ్రాదుత్తుజ్ఞాదునిమవనేశ్చాపి జలధిం సముద్ర
నాది’ తి-అత ఏవని ‘మహీధ్రీ శిఖి క్షౌభృది’ త్యాద్యమరః, ఉత్తుజ్ఞాదున్నతా, స్త
హిధ్రాద్విమవదాఖ్యక్షీతిధరా, దవనిం భువ, ముఖతా, అవనేశ్చాపి, జలధిం సముద్ర
ముఖతా - ‘నదీనాం సాగరో గతి రితి’ గజ్ఞా సాగరపూర’ జీతి వచనాదితి భావః,
అథో అస్తరం - ని ‘మట్ట శాస్తరంఘ్రిప్రశ్నకార్షేష్యధో అథే’ త్య
మరః - నేయం పరిదృశ్యమానా గజ్ఞా మన్దాకినీ, స్తోక మల్పం పరిమిత మితి యావత్,
పదం స్థానమ్, ఉపగతా ప్రాప్తా, యద్వా - అథః ఉక్తప్రకారేణాధః ప్రచేశే
పాతాశే వా - పదమితి యోజనా - అథ వా తథా హిత్యర్థః—పక్షాస్తరే వా -
వివేకభ్రష్టానాం వివేకశూన్యానాం - స్థానభ్రష్టానాం చ, శతముఖో బహుప్రకార
నిపాతో భిజ్ఞః - ఆదోఽధః పతనం చ, భవతి, వివేకయౌక్తానాం తు వైపక్వ, అతో,

వివేకాన్న భ్రంశితవ్యమితి భావః యత స్సకలభావకమహితాయా అపి గచ్ఛాయా
భ్రంశవశా దీదృగవస్థావస్థిః, కిమతాన్యేషామితి వివేకస్యాత్మనావశ్యకత్వ మిత్యవ
గస్తవ్యమ్ పురా కిల తత్రభవాత్ భగీరథోఽశ్వమేధీయాశ్వాన్వేషణతత్పరతయా
పాతాళ ముఖతానాం కపిలవిలాచనానలభస్మీకృతానాం సగరకుమారాణా మూర్ఖ
లాకస్తావ్యర్థం స్వర్లోకాత్ సురసరిత మవతారయామాసేతి పారాణికథాత్రాసు
సంధేయా

అత్రానేకస్మిన్నాధారే క్రమేనైకస్యా ఆధేయభూతాయాః గచ్ఛాయాః స్థితి
కథనాత్ పర్యాయాభ్యోజలంకారః, తదుక్తం విద్యానాథేన —

‘క్రమేనైకమనేకస్మిన్నాధారే వర్తతే యది

వికస్మిన్నథవాఽనేకే పర్యాయాలంకృతిర్నతా’

ఇతి

శిఖరిణీవృత్తం-లక్షణం తూక్ష్మమ్

టీ సా ఇయం గంగా = ప్రసిద్ధియగు యాగంగానది, స్వర్గాత్ = స్వర్గమునుండి,
కార్వం = శివునిదగు, శిరః = శిరస్సును, పశుపతిశిరస్తః = శివునిశిరస్సునుండి, ష్టితిధరం =
(హిమాలయ)పర్వతమును, ఉత్తుంగాత్ = ఎత్తైన, మహిధాత్ = (అ) కొండనుండి, అప
సిం = భూమిని, అపనేః చ అపి = భూమినుండియు, జలధిం = సముద్రమును, అధః = క్రింద
(పాతాళమునందు), స్తోకం = కొంచెము, పదం = చోటును, ఉపగతా = పొందినది అథవా =
అట్లనగా నేలే? వివేకభ్రష్టానాం = తెలివిమాలినవారికి, శతముఖః = నూలు త్రోవలుగల,
వినిపాతః = అధోగతి, భవతి = కలుగుచున్నది

తా. గంగానది ప్రథమమున నాకాశమునుండి ఈశ్వరునితల
మీఁదను, అచ్చటినుండి హిమవత్పర్వతముమీఁదను, ఆపర్వతమునుండి
భూమిమీఁదను, భూమినుండి సముద్రమునకును, అచ్చటినుండి పాతాళ
మునకును వచ్చెను. గొప్పస్థితినుండి తొలగినవారి కిదేవిధంబుగ బలు
విధంబు లగుపాట్లు సంభవించును.

శా. అకాశంబుననుండి శంభునిశిరం १ బందుండి శీతాద్రి సు

శ్లోకంబై నహిమాద్రినుండి భువి భూలోకంబునందుండి య

స్తోకాంభోధిః బయోధినుండి పవనాంభోలోకముం జేరె గం

గాకూలంకష పెక్కుభంగులు వివేక భ్రష్టసంపాతముల్.

అప “మూర్ఖుని మూర్ఖత్వమును దొలగించుటకు శాస్త్రము లేదు. ఉపాయము
లేదు” అని చెప్పుచున్నాడు —

భర్తృజీకము-2

శ్లో. శక్యో వారయితుం జలేన హుతభుక్పత్రేణ సూర్యాతపా
నాగేష్టో నిశితాఙ్కుశేన సమదో దణ్డేన గౌర్దభః,
వ్యాధిర్భేషజసజ్గ్రహైశ్చ వివిధైర్నస్తప్రయోగైర్విషం
సర్వస్యాపథమస్తి శాస్త్రవిహితం మూర్ఖస్య నాస్త్వాపథమ్. 10

వా—అథాగ్నిదీనాం వినివారణే శాస్త్రప్రతిపాదితజలాదిరూపహేతుకా
ప్రతిపాద్య హర్భ్యస్య నివారణే శాస్త్రాభావం హేత్యభావం చ స్ఫుటీకర్తవ్య
న్నాహ—శక్య ఇతి—హుతభుక్ - హుతం హోమద్రవ్యం హవిః పురోడాశ
పపాది భువంతీతి హుతభుక్ వైదికాగ్నిః - అత్ర తు గృహనిదాహకృత్ లోక
లోఽగ్నిరితి మన్తవ్యం, జలేన ఉదకేన, వారయితుం నివారయితుం, శక్య, విషం
రీత్యా, సూర్యాతప - సూర్యస్య రిపేరాతపః, ఛత్రేణ వారయితుం శక్య ఇతి
పదద్యయస్యోత్తరత్రాప్యనువక్త ఇతి మన్తవ్యం, సమదః మదసహితః, నాగేష్టః
గజశ్రేష్ఠః, నిశితాఙ్కుశేన తీక్ష్ణాఙ్కుశేన, గౌః వృషభః గర్దభః రాసభశ్చ, దణ్డేన,
వ్యాధిః కుష్ఠాదిరోగః, భేషజసంగ్రహైః ఔషధసంగ్రహణైశ్చ, అత్ర చకా
రాల్ మహామన్తజప హోమ సురార్చన దానాదిక మపి గృహ్యతే - తచ్ఛాన్తి
రాషక్తైర్దానైర్జపహోమ సురార్చనైరితి స్మరణాల్, విషం కాలహూటాది, వివిధై
ర్వానావిధైః, మన్తైః మంత్రారం త్రాయంతే రక్షంతీతి మన్త్రాః - తైర్నస్తైః
ప్రణవాదిభిః - వివిధైః ప్రయోగైశ్చ, నివారయితుం శక్యమిత్యర్థః, తస్మాల్ సర్వస్య
ప్రాణిహింసాకారణీభూతమదృష్టజ్ఞాతస్య, శాస్త్రవిహితం శాస్త్రవిధిచోదిత, మాదధం
జలాదిరూపభేషజమ్, అస్తి, మూర్ఖస్య తు, ఔషధం సుభాషితాదిరూపంనాస్తి
శాస్త్రవిహితం న వర్తతే.

టీ హుతభుక్=నిచ్చ, జలేన=నీటిచేత, వారయితుం=అడ్డగించుటకు, శక్యః=అలవి
యగునది, సూర్యతపః=సూర్యునియెండ ఛత్రేణ=గొడుగుచేత, వారయితుం శక్యః-
సమదః = మదముతోఁగూడిన, నాగేష్టః = గజోత్తమము, నిశిత శేష - నిశిత =
వాడియగు, అంకుశేన = అంకుశముచేత, వారయితుం శక్యః గౌః = ఎద్దు, గర్దభః=
గాడిద, దండేన=కట్లచేత, వారయితుం శక్యః = అలవియగునవి వ్యాధిః = రోగము,
భేషజసంగ్రహైః చ = మందులసంగ్రహించుటచేతను, వారయితుం శక్యః విషం=
విషము, వివిధైః=అనేకవిధములయిన, మంత్రప్రయోగైః=మంత్రముల ప్రయోగించుట
చేత, వారయితుం శక్యః, (ఇట్లు) సర్వస్య = సమస్తమునకును, శాస్త్రవిహితం =
శాస్త్రమునందు విధింపబడిన ఔషధం = మందు, అస్తి = కలదు మూర్ఖస్య=మొండి
వానికి, నాస్తి = లేదు

తా. అగ్ని కి జలంబును, ఎండకు గొడుగును, మదగంబునకు అంకు శంబును, ఎద్దు గాడిద మొనలగుజంతువులకుఁ గఱ్ఱయు, రోగంబునకు వివిధంబులగు మందులును, సర్పవిషంబునకు. బలువిధంబులగు మంత్రంబులును శాస్త్రములందు నివారకములుగ చెప్పఁబడియున్నవి. కాని మూర్ఖునిమూర్ఖత్వమును పోఁగొట్టునట్టియాషధ మే శాస్త్రమునందును చెప్పఁబడలేదు.

చ. జలముల నగ్ని ఛత్రమునఁ ॥ జండమయూఁఖుని దండతాడనం
బుల వృషగర్దభంబులను ॥ బొల్పుగుమ త్తేకీంద్రమున్ సృజెం
జెలఁగెడురోగ మాషధముఁచే విషముం దగుమంత్రయుక్తి ని
మ్ములఁ దగఁ జక్కఁజేయ నగు ॥ మూర్ఖునిమూర్ఖత మాన్వవచ్చునే.

ఇది నీతిశతకమునందు మూర్ఖపద్ధతి వర్ణన మను

ఒకటవదశకము

విద్యత్పద్ధతి

అవ. మూర్ఖపద్ధతిని నిరూపించినపిదప విద్యత్పద్ధతిని ఆరంభించుచున్నాఁడు —

శ్లో. శాస్త్రోపస్కృతశబ్దసుందరగిః శిష్యప్రదేయాగమా
విఖ్యాతాః కవయో వసంతి విషయే యస్య ప్రభోర్నిర్ధనాః,
తజ్జాడ్యం వసుధాధిపస్య సుధియ స్త్వగ్ధం వినాఽపీశ్వరాః
కుత్స్యాః సుగ్ధి కుపరీక్షకైర్న మణయో యైరర్హతః పాఠితాః. 11

వ్యా — అథ మూర్ఖపద్ధతిః తైలక్షణ్యేన విద్యత్పద్ధతిం వర్ణయతి యద్వా, యదుక్తం వివేకస్యాత్యవశ్యకత్వం, తస్య శాస్త్రపరిజ్ఞాన సాధ్యత్వాత్, తస్య చ, విద్వదధీనత్వాత్, తత్పద్ధతివర్ణన మిదానీ మారభతే — శాస్త్రేతి — శాస్త్రేః కాణాద గౌతమియాదిభిరుపసృతాః అలంకృతాస్తథా శబ్దేన వ్యాకరణేన-సుందరాః=గిరోవాచో - యేషాం తే తథోక్తాః - అత్ర యద్యపి శాస్త్రపదగ్రహణేనైవ సర్వేషాం శాస్త్రాణాం సంగ్రహాత్ పార్థక్యేన శబ్దశాస్త్రగ్రహణే పానరుక్త్యం దూషణం స్యాత్ - తథాఽపి గోబలీవర్దన్యాయేన సమాధేయం - యద్వా 'సర్వశాస్త్రముఖం వ్యాకరణమ్' ఇతి తస్య ప్రాధాన్యాత్ పార్థక్యేన నిర్దేశః - అథ నా ఇతరేషాం

కాస్త్రాణాముపస్కారహేతుభూతత్వమాత్రమేవ - అస్య తు 'వాణీ వ్యాకరణేన' ఇతి స్పేషైవోత్తరశ్రవణ్యమాణత్వాత్ తదేకాస్తసౌందర్యావహిత్యేన పుష్కలీహణమితి మన్తవ్యమ్, తథా శీష్యేభ్యోఽన్తేవాసిభ్యః - ప్రదేయా వ్యాఖ్యానరూపేణ ప్రదాతుం యోగ్యా - ఆగమాః కాస్త్రాణి యేషాం తే తథోక్తాః - సమ్యక్ శిక్షాపాటవాల్ ప్రయుక్తాఖలకాస్త్రసిద్ధాంతత్యేన శిష్యద్వారా వ్యాఖ్యాతవిఖిలాగమా ఇత్యర్థః - యద్వా శిష్యేభ్యః ప్రదేయా వినియోగార్హా న తు కుమాతయా గర్భ ఏవ జీర్ణీకృతా ఇత్యర్థః - తథా భూతా ఆగమా యేషాం తే తథోక్తాః - ని 'ఆగమాః కాస్త్ర ఆయతా' వితి విశ్వః ఆత ఏవ విఖ్యాతా, సర్వశ్రప్రసిద్ధాః, కవయో విద్వాంసః, నిర్ధనాః ధనహీనాః సన్తః, యస్య ప్రభో రాజ్ఞో, విషయే దేశే సన్నిధావా, సన్తి తిష్ఠన్తి, తన్నిర్ధర్థత్వేనావస్థానం, తస్య వసుధాదివస్య ప్రభోరేవ, జాడ్యం మాన్యం హైన్యమితి యావత్ 'గుణవన బ్రాహ్మణాదిభ్యః కర్తవ్యే' తి వ్యభిచిత్యయః, సుధియో విద్వాంసస్త, ఆర్థం ధనం, వినాఽపి - 'పుష్కలీ నే' త్యాదినా వికల్పాద్విత్తీయ, ఈశ్వరా సమర్థాః పూజ్యా ఇత్యర్థః - విద్యాయా ఏవ తేషాం మహాధనత్వాదితి భావః కిం తు, యైః కుపరీక్షితైః రత్నాకాస్త్రపరిజ్ఞానాభావాల్ కుత్సితపరిజ్ఞానీభిః, మణయః అమూల్యా అపీతి భావః, అర్హతః మూల్యతః, పాతితాః యది బహుమూల్యా మణయో లబ్ధముల్యాః కృతా ఇత్యర్థః, కుత్స్యాః స్వః కిం, న స్వ్యరేవేత్యర్థః అయ మర్థః - విద్యద్విభిః ప్రభుసమాశ్రయైవైవ స్థాతవ్యం, 'సదాశ్రయేణ శోభన్తే' వర్జితా వనితా లతా ఇతి న్యాయాల్, తత్ర స తే యది విద్యన్తనో ర్థం పూరయేయుస్తతేషామేవ కుత్సితత్వం, విద్వాంసస్త కుపరీక్షోపహతమణయ ఇవ న కుత్స్యా ఇతి, అతః శ్రేయఃకామైః ప్రభుభిః తన్నోర్ధ్వపూరకై రేవ భవితవ్యమితి తాత్పర్యమ్ కాద్యాలవిక్రీడితం వృత్తం—లక్షణం తూక్ష్మమ్

టీ కాస్త్ర గిరం-కాస్త్ర=(తర్కము వ్యాకరణము మొదలుగాఁ గల) కాస్త్రములచే, ఉపస్కృతం=సంస్కరింప బడిన శబ్దం=శబ్దములచే, సుందరం=అందమైన, గిరం=వాక్కుల గలవారును, శిష్య గమా-శిష్యులకు, ప్రదేయం=కయఁదగిన (నేర్పఁదగిన), ఆగమాః=కాస్త్రములు గలవారును, విఖ్యాతాః=(అంతట) ప్రసిద్ధులు నగు, కవయః=మండితులు, నిర్ధనాః=ధన హీనులై, యస్య=ఏ, ప్రభో=రాజుయొక్క, విషయే=దేశమునందు, వసన్తి=ఉండునో, తత్=అది (అట్లు మండితులు ధనహీనులై యుండుట), వసుధాధివస్య=(అ)రాజుయొక్క, జాడ్యం=మాధ్యము, సుధియస్త=బుద్ధిమంతులన్ననో, అర్థం వినా అపి=డబ్బులేకయే, ఈశ్వరాః = సమర్థులు, మణయః = రత్నములు, యైః=ఏ,

కల్పనైష్ఠపీఠి బహువచనగ్రహణం విద్యాధనస్యాత్యస్తవివాకాభావ ప్రకాశనార్థం, ప్రసిద్ధం తూక్తవిపరీకమితి భావః - తదుక్తం -

‘భోగహార్యా, న చ బంధహార్యా, న భ్రాతృహార్యా, న చ రాజహార్యా.

స్వదేశమిత్రం, పరదేశబంధు, ర్విద్యానుధాం యే పురుషాః పిబంతి’ ఇతి, తద్విద్యాఖ్యం విద్యాభిధానం యత్తదా ర్విత్తసంబంధా త్తత్సంబంధాధ్యాహరః, అన్తర్గతమభ్యంతరస్థమిత్రం, యేహం పురుషాణా మస్తీతి కేషాః, అత స్తా న్విద్యాధనా న్పీఠి, హే నృపాః రాజానో, మానం కోపం దురాగ్రహమితి యావత్, ఉజ్జ్వల, తైర్విద్యద్విభిస్సహ, కః పుమాన్ - స్మర్తే నిగృహ్ణాతి-న కోపీత్యర్థః, తత స్తే సర్వదా గౌరవేణ బహుమానసీయా ఇతి భావః

అత్రోపమానాత్ ప్రసిద్ధ ధనా దవమేయస్య విద్యాధనస్యాధిక్యకథనాద్వ్యతిరేకాలంకారః—‘ఉపమానాద్యధనస్య వ్యతిరేకస్స ఏవ స’ ఇతి కావ్యప్రకాశకారలక్షణాత్ వృత్తం పూర్వవత్

టీ యత్=విది (అనగా విద్యాధనము), హర్తా=అపహరించినవానికి, గోపరం=వశమును, నయాతి=పొందదో (అనగా విద్యాధనము నపహరించువానిచేతిదొరకదనుట అట్లే), సర్వదా = ఎల్లప్పుడు, కిమపి=చెప్పనలవికాని, శం=నుఖమును, పుష్టాతి=పెంచునో, అనిశం=ఎల్లపుడు, అర్థిభ్యః=యాచకులకు, ప్రతిపాద్యమానమపి = ఈయంబడుచున్నప్పటికిని, పరాం=అతిశయమును, వృద్ధిం=పెంపును, ప్రాప్నోతి=పొందుచున్నదో, కల్పంతేషు అపి = ప్రళయకాలములయందు నైతము, నిధనం=నాశమును, నప్రయాతి = పొందదో, (తత్ = అ), విద్యాఖ్యం = విద్యయనుపేరుగల, అంతర్గతం = లోపలనున్నద్రవ్యము, యేహం = ఎవరికి (అస్తి = కలదో), తాన్ ప్రతి = (విద్యాధనముగల) వారియెడల, హేనృపాః = ఓదొరలారా! మానం=గర్వమును, ఉజ్జ్వలం=విడుపుడు కః=ఎవడు, తైః సహ = వారితోడ, స్మర్తే = మచ్చరించును

తా. విద్యాధనమును దొంగలు హరింపలేరు. అది (ధనమువలె గాక) ఎల్లప్పుడు సుఖమునే కలుగఁజేయును, కోరినవారి కెల్లప్పు డిచ్చుచుండినను మఱితె వృద్ధినందను ప్రళయకాలమప్పుడును నశింపదు. ఇట్టివిద్యాధనముగలవారియెడ సామాన్యధనము గలరాజులు దురాగ్రహముడుగవలయును. వారి నెదర్కొనుట కెవ్వరును జాలరు.

ఉ. హస్తకుఁ గాదు గోచరి మహర్నిశమున్ సుఖపుష్పినేయు స
క్లిరి ఘటించు వెద్యి యను కి దివ్యధనం బఖిలార్థికోటికిం

బూర్తిగ నిచ్చినట్ బెరుగుఁ శ బోదు యుగాంతపువేళనైన భూ
భర్తలు తద్ధనాధికుల శ పట్టన గర్వము మాను టొప్పగున్.

అవ “పండితులు సంపదకు కట్టుపడరు” అనుచున్నాఁడు —

శ్లో. పరిగతపరమార్థాః పణ్డితాః మాఽవమంస్థాః
స్త్రాణమివ లఘు లక్ష్మీరైః సతాః సంరుణ్ణి,
అభినవమదరేఖాశ్యామగణ్డస్థలానాం
న భవతి చింతస్తుర్వారణం వారణానామ్.

13

వ్యా అథ త్వదియలక్ష్మీర్న తేషాం ప్రతిబింభితా, అతస్తేషు బహుమానాచరణ
తత్పరేనైవ భవితవ్యమితి సద్బ్రహ్మంతం రాజానం సంబోధయతి, పరితి—హే నృప,
పరిగత పరమార్థాః విజ్ఞాతతత్త్వార్థాః - ‘సర్వే గత్యర్థాః జ్ఞానార్థాః ఇతి న్యాయాత్
అథవా ప్రాప్తపురుషార్థాః, పణ్డితాః విదుషః, మావమంస్థాః మావమానయ - మన్యతే
రవపూర్వా ఋజి థాసి ‘న మాప్యోగ’ ఇ త్యిట్టృతిషేధః కుత స్త్రాణ మివ లఘు
నిస్సారా-లక్ష్మీస్తద్దియసంపత్తిః- ని ‘శోభా సంపత్తి పద్ధాను లక్ష్మీః క్రిరివ గీయత’
ఇతి విశ్వః, తాః పణ్డితాః, నైవ సంరుణ్ణి తమ దపి సంరోద్ధం న శక్నో తీత్యర్థః,
తత్ర దృష్టాస్తః అభినవ - మదరేఖాభిః దానధారాభిః - శ్యామాని గణ్డస్థలాని యేషాం
తేషాం, వారణానాం మల్లేభానాం, చింతస్తు మృణాళసూత్రం, వారణం ప్రతిబింభక
భూతం, న భవతి, అతః పణ్డితేషు బహుమానాచరణతత్పరత్వేనైవ ఐర్తికవ్యమిత్యర్థః

అత్ర దృష్టాంతాలంకారః—

యత్ర వాక్యద్వయే బిమ్బప్రతిబిమ్బకయోచ్యతే,
సామాన్యధర్మో వాక్యజ్ఞైః స దృష్టాన్తో నిగద్యతే’

ఇతి లక్షణాత్, స చోక్తోపమయాఽజ్ఞేన సంకీర్త్యతే

మాలినీవృత్తం-‘ననమయయయలేఽయం మాలినీ భోగిలోక్తే’రితి లక్షణాత్.

టీ పరి ర్థాః-పరిగత = పొందఁబడిన, పరమ=శ్రేష్ఠమైన, అర్థాః=పదార్థము
గల (అనఁగా తత్త్వవేత్తలయిన), పండితాః = విద్వాంసులను, మావమంస్థాః=అవ
మానము చేయకము ఏలయనఁగా) తృణమీవ = గణికపోచవలె, లఘు = అల్పమైన,
లక్ష్మీః=(నీ)గుండలు, న ఏవ సరుణ్ణి = అడ్డగించిన అడ్డగించదు (ఎట్లైన) అభి స్థలా
నాం-అభిః = మిక్కిలి క్రొత్తలైన, మదరేఖా = మదపుచాఱుచే, శ్యామ=నల్లమైన

గండస్థలానాం=చెక్కిళ్ల ప్రదేశములుగల, వారణానాం = ఏనుగులకు, వినతంతుః=తామర
తూటలొనిపోగు, వారణం = అడ్డగించునది, న భవతి = కాదు

తా. ఓయీ! యథార్థ మెఱిగినపండితుల నవమానింపకుము. నీసంపదను చూచి నీమాటల భరింతు రని తలఁచెదవేమొకాని వారు నీ సంపదను గడ్డిపోచవలె చూతురు. నూతనముగ మదధారకారుటచేత నలుచెక్కిన చెక్కిళ్లుగల మదగజంబుల తామరతూటిచేతఁ గట్టి వేయుట సాధ్యమగునా?

తే. ప్రభులు పండితు లగువారివలన గర్వ
కలన మారుడు వారు మీకలిమి తృణము
లీల బోలింప లేమి, మృణాళగుణము
భూరిమదవారణములకు శ వారణంబె.

13

అవ “రాజు ఒకవేళ గోపించునేని పండితులను దన యాస్థానమునుండి పొంతునగలఁడే కాని వారిపండిత్యమును గీర్తిని బోగొట్టలేడు” అని చెప్పుచున్నాడు —

శ్లో. అమృజినీవనవిహారి విలాసమేవ
హంసస్య హస్తాంతరాం కుపితో విధాతా,
న త్వస్య దుగ్ధజలభేదవిధౌ ప్రసిద్ధాం
వైదగ్ధ్యకీర్తిమపహర్తుమసౌ సమర్థః.

14

వ్యా — కిం బహునా బ్రహ్మఽపి తదీయవైదగ్ధ్యాపహరణే న శక్త ఇతి దృష్టాన ముభేనాహ—అమృజినీతి—విధాతా బ్రహ్మ, కుపితః కేనచిద్దేతునా క్రుద్ధస్యై, హంసస్య నిజయానమరాశ్యై, అమృజినీవనే పద్మినీవనే - యో విహారిః క్రీడా - స వివ విలాసః లీలా - తమేవ న త్వస్యత్, నితరామ్ అతిశయేన, హస్త నాశయతు, ‘విలాస మేక’ మితి పారే - ఏకం కేవలం విలాసమిత్యన్వయః, అమృతాకరసంశ్లేషణేన తత్ర విహరభజమాత్ర మేవ కర్తుం శక్నోతీత్యర్థః, కిం త్వసౌ విధాతా, ఆస్య హంసస్య, దుగ్ధజలయోః క్షీరనిరయో - ‘సైదవిధౌ విభాగకరణే విషయే, ప్రసిద్ధాం ప్రఖ్యాతాం, వైదగ్ధ్యకీర్తిం వైదగ్ధ్యేన ‘కృత్యవస్తుభు చాతుర్యం వైదగ్ధ్యం పరికీర్త్యత’ ఇత్యుక్తలక్షణవైపుణ్యేన - ప్రయక్తా యా కీర్తి స్తా, మపహర్తుం న శక్నోతి హంసా హి క్షీరమిక్రలే నీరే నీరం ఎవాయ క్షీరం గృహ్ణతీతిన్

సిద్ధి ఏమి కుపితో రాజా స్వవిషయవాసాదిభజ్యమాత్రమేవ కర్తుం శక్నోతి, న తు
లేషామశేషవిద్యాపరిశీలనజనితచాతుర్యభజ్య, మతో నిష్కపేన భవితవ్యం విద్యత్సు
రాజ్జేతి తాత్పర్యమ్

అత్రాప్రకృత విధాత్మవృత్తాంత కథనాత్ ప్రస్తుత రాజవిద్యజ్ఞాన వృత్త ప్రతీతే
రప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః - లక్షణం తూక్తమ్

వసంతలికావృత్తమ్—ఉక్తా వసంతలికా తథా జగోగ' ఇతి లక్షణాత్

టీ విధాతా = బ్రహ్మ, కుపితః = కోపించినవాడై, హంసస్య = (తనవాహనమును)
హంసయొక్క, అంభో లాసం ఏవ - అంభోజినీవన = తామరతంపరలయందలి, విహారః
విహరించుటలయొక్క, విలాసం ఏవ = సొంపునుమాత్రమే, హస్త = పాడుచేయు
గాక (కిం)తు = అంతయేకాని, ఆసౌ = ఈశఁడు (బ్రహ్మ), ఆస్య = దీనియొక్క (హంస
యొక్క), దుగ్ధ విధా-దగ్ధ = పాలయొక్కయు, జల = నీటియొక్కయు, శ్లేదవిధా =
వేటుచేయుటయందు, ప్రసిద్ధాం = పేరొందిన, వైదగ్ధ్యకీర్తిం = నేర్పుయొక్క కీర్తిని,
అవహర్తుం = అవహరించుటను, సమర్థః న = నేర్పరిగాఁడు

తా. బ్రహ్మకు హంసమీఁద గోపమువచ్చునేని పద్మనరోవరము
లందు విహరింపకుండునటుల చెయఁగలఁడుగాని నీటిరంబుల వేటు
ఁటుచుటయందుఁ గల నేర్పును తీసివేయఁజాలఁడుగదా!

చ. వసజభవుండు గోపమున १ వాహనమైవమరాళభర్తృకుఁ

వసజవనీవిహారకలనంబు దొలంగఁగఁ జేయుఁగాని గుం

భనమున దుగ్ధజీవనవిభాగవిధాననిరూఢనైపుణి

జనితమహాయశోవిభవసారము హంసకు మాన్వఁ జాలునే.

ఆపి “పురుషునకు విద్యయే యాభరణముగాని వేటుగాదు” అనుచున్నాఁడు —

శ్లో. కేయూరాణి న భూషయన్తి పురుషం హా రాన చన్ద్రోజ్జ్వలా

న స్నానం న విలేపనం న కుసుమం నాలజ్జుతా మూర్ధభాః

వాణ్యేకా సమలజ్జురోతి పురుషం యా సంస్కృతా ధార్యతే

క్షీయన్తైఖిలభూషణాని సతతం వాగ్భూషణం భూషణమ్. 15

వ్యా అథ విదుషాం తావద్విద్యైవ భూషణరూపసంపత్తిత్యాహ
ద్యాభ్యాం—కేయూరాణీతి—కేయూరాణ్యజ్ఞదాని - యద్యపి కేయూరయోర్నిజ
భుజశిరోభు పణలేవన ద్విత్వమేవ ఏ క్తవ్యం - తథాపి తద్విశేషవివక్షాయాం బహు

వచన ప్రయోగ ఇతి మన్తవ్యం, పురుషం జనం, న భూషయన్తి నాలంకర్షన్తి
 యథాయోగం సంబధ్యతే, చంద్ర దుజ్జ్వలా ధవళతరాః, హారా ముక్తాహారాశ్చ, న
 భూషయన్తి, స్నాన మభిషేకోఽపి, న భూషయతి, విలేపనం ఘనసార కస్తూరీ
 గంధసార చర్మాఽపి న భూషయతి కుసుమం మల్లికా మాలతీ చమ్పకాది పుష్పము -
 జాతా వేషవచనం, న భూషయతి అలంకృతా అభ్యజ్ఞపుష్పమాల్యాదినా సమ్యక్ప్ర
 సాదితా, మూర్ధజాః శిరోరుహాః, అపి న భూషయన్తి పుష్పమితి సర్వత్రాచుష్యః
 కిం త్వేకా కెమా, వాణీ, పురుషం, సమలంకరోతి సమ్యగ్భూషయతి, కేయం వాణీ
 త్యత ఆహ—యా సంస్కృతా వ్యాకరణాదిమృద్ధా, దార్యతే స్వాయత్రీక్రియతే,
 సేత్యధ్యాపృతతచ్చదేన సంబధ్యః, సచ కేయూరాదీనా విభూషణ త్వేన ప్రసిద్ధత్వాత్త
 న్నిషేధే ప్రత్యక్షవలూపః స్యాదిత్యాశక్యతేషాం క్షయిష్టత్వా న్న తాత్పర్య
 మిత్యాహ—అఖిలభూషణాని కేయూరామృతాశేషభూషణాని, క్షీయన్తే కాలక్రమేణ
 నశ్యన్తి-క్షీయన్తే బల్వీ' తి పారే ఖుశిద్ధో వాక్యాలంకారే, వాగ్భూషణం
 సంస్కృతవాగ్రూపభూషణం తు, సతతం, భూషణం నిత్యభూషణం - కదాఽపి న
 నశ్యతీ త్యర్థః

వ్యతిరేకాలంకారః - లక్షణం తూక్ష్మమ్

ఏత దాదిష్టోకచతుష్టయం శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తమ్

టీ పురుషం = మరుష్యుని, కేయూరాణి = భుజిర్దులు, న భూషయతి =
 అలంకరింపవు, చంద్ర ఉజ్జ్వలాః = చంద్రునివలె బ్రకాశించునట్టి, హారాః = ముత్యాల
 హారములు, న భూషయతి, స్నానం = జలకము, న భూషయతి = అలంకరింపదు విలేపనం=
 (వచ్చుకర్పూరము కస్తూరి కుంకుమపువ్వు మొదలగువాని వాసనచే గమగమలాడు)
 మైపురత, న భూషయతి, కుసుమం = పుష్పము, న భూషయతి, అలంకృతాః = ఉంచు
 కొనఁబడిన, మూర్ధజాః = పెండ్లుకలు, న భూషయతి, (ఇక నేమనిన,) యా = ఏది,
 సంస్కృతా = (వ్యాకరణము మొదలగు శాస్త్రములచే) చుక్కజేయఁబడినదై, దార్యతే =
 ధరింపఁబడుచున్నదో, (సా=ఆ,) ఏకావాణీ = ఒకవంక్కుమాత్రమే, పురుషం=మరుష్యుని,
 సమలంకరోతి = బాగుగ నలంకరించుచున్నది ఆఖిలభూషణాని = (తక్కిన) అభరణము
 లన్నియు, క్షీయన్తే = క్షయించుచు వాగ్భూషణం (తు) వాక్కునెడు నాభరణ
 మన్ననో, సతతం = ఎల్లపుడు, అభరణమ్ (నిత్యమైన అభరణ మును)

తా. పురుషునకు భుజకీర్దులు, సూర్యహారములు, చంద్ర హారములు,
 మొదలగుసొమ్ములుగాని, స్నానము, చందనము పూసికొనుట, పూలు

ముడుచుకొనుట, కురులుదువ్వకొనుట మొదలగువానిలో నేదియుఁగాని
యలంకారము నియ్యఁజాలదు. శాస్త్రసంస్కారము గలవాక్కుబకటియే
అలంకారమును కలుగఁజేయును. సువర్ణ మయాదిభూషణములన్నియు
నశించును. వాగ్భూషణ మొక్కటియే నశించనిభూషణము

ఉ. భూషలు గావు మర్త్యులకు శ భూరిమయాంగదతారహారముల్
భూషితకేశసాశమ్మదుఃపుష్పసుగంధజలాభిషేకముల్
భూషలు గావు పూవుషుని శ భూషితు జేయుఁ బనిత్ర వాణి వా
గ్భూషణమే సుభూషణము భూషణముల్ నశియించు నన్నియున్.

అవ “విద్యయనునదియే సర్వోత్తమమనియు, విద్యరానివాఁడు పశుప్రాయుఁ”
దనియుఁ జెప్పుచున్నాఁడు —

శ్లో. విద్యా నామ సరస్య రూపమధికం ప్రచ్ఛన్నగుప్తం ధనం.
విద్యా భోగకరీ యశస్సుఖకరీ విద్యా గురూణాం గురుః,
విద్యా బంధుజనో విదేశగమనే విద్యా పరా దేవతా
విద్యా రాజసు పూజ్యతే సహి ధనం విద్యావిహీనగః పశుః. 16

వ్యా — విద్యా నామేతి — రూపం నామ కుండలహారనూపురాస్తదాదిచతుర్విధ
భూషణాభావేఽసి విభూషితప ద్భాసమాన ఆకారవిశేషః - తదుక్తం భావప్రకాశే—

‘ఆవేధ్యారోఘ్యవిక్షేపబంధసంయోగభూషితమ్,

యద్భూషితమివాభాతి తద్రూపమితి కన్యతే’ ఇతి —

విద్యా నామ వేదశాస్త్రాద్భాత్తికా విద్యైః, సరస్య పుంసోఽధికిం ఘాయంతం,
రూప ముక్తలక్షణాకారవిశేషః - తద్వల్లోకరంజకత్వాదితి భావః, తథా ప్రచ్ఛన్నం
నిహఁథుం యథా తథా - గుప్తం రక్షితం, ధనం విద్యైవేతి సంబంధః - తద్వ
త్కాలాంతరే మాపకారకత్వాదితి భావః, విద్యా భోగకరీ కరోతీతి భోగకరీ
సక్తస్తనాదిభోగ్య వస్తుభావహేతుః తథా యశస్సుమాఖ్యానుభ మిద్రియతర్పణమ్ -
వితత్కరీ వితథేతుశ్చ - ఉభయత్రాపి * ‘కృణో హేతుతాచ్ఛీల్యామలామ్యేష్వీతి
టప్రత్యయే టిత్యాదౌ డీప్, తథా విద్యా, గుణ స్తుతిపదితస్త్రితి గురవస్తేహం హితా
హితోపదేష్ట్యాణా మాచార్యాణామసి - గురు రుపదేష్టృభూతా - తథా పరమార్థ
బోధకత్వాదితి భావః, విదేశగమనే ప్రవాసే, బంధుజనః సహృజ్ఞనః - తద్వద్వి
శేషోపచారసంపాదకత్వాదితి భావః - తదుక్తం—‘స్వదేశమిత్రం పరదేశబంధుం విద్యా
సుఖాం యే అరుహః పిబన్తి’, విద్యా, పరా దేవతా పరమాత్మ భూతా - మోక్షదాయ

కత్వాదితి భావః - యద్వా పరా దేవతా స్వాభీష్టదేవతా - తథా ఐహికాముష్మికఫల
దత్వాదితి భావః - విద్యా రాజసు రాజమధ్యే, పూజ్యతే ప్రశస్యతే - గౌరవసంపన్న
త్వా బ్రాజపూజ్యా భవతీత్యర్థః - యద్వా విద్యాశబ్దేన విద్యావాక్ లక్ష్యతే రాజశబ్దేన
చ తత్సభాః లక్ష్యస్తే తథా చ విద్యావాక్ రాజసుభాసు పూజ్యతే పురస్క్రియతే
సంభావ్యత ఇతి యావత్, ధనం ద్రవ్యం తు న హ్యుక్తప్రకారం న భవతీత్యర్థః,
తస్మాద్విద్యయా ఉక్తరూపయా - విహీన శూన్యః జనః, పశుః పశుస్థాయః - కర్త
వ్యాకర్తవ్య వివేకరాహిత్యాదితి భావః, తతో బహుపకారకత్వా ద్విశిష్టవిద్యైవ
ప్రధానం న త్వన్యదితి తాత్పర్యమ్

అత్ర విద్యాయాః రూపధనాద్యాకారేణ బహుధా నిరూపణాన్నిరూపయవ
మాలారూపకాలంకారః

టీ విద్యానామ = విద్యయచనది, నరిస్య = పురుషునకు, అధికం = అతిశయమైన
రూపం = అందము, ప్రచ్ఛన్నగుప్తం = చాటుగా దాచిపెట్టబడిన, ధనం = ద్రవ్యము
విద్యా = విద్య, భోగకరీ = భోగములను గలిగించునది, సుఖకరీ = సుఖములను గలిగించునది,
విద్యా = విద్య, గురుకాంగురుః = గురువులగురువు, విద్యా = విద్య, విదేశగమనే = పరదేశ
మునకుఁ బోవునపుడు, యథుజనః = చుట్టము, విద్యా = విద్య, పరా = ఉత్కృష్టమైన,
దేవతా = దేవత, విద్యా = విద్య, రాజశా = రాజులనడుము, పూజ్యతే = పూజింపబడుచున్నది
ధనం = ధనము నహి = కాదుగదా? (పూజింపబడదు అనుట) విద్యావిహీనః = విద్యలేని
వాడు, పశుః = పశుము, (నీచుఁ డనుట)

తా. పురుషునకు విద్యయే రూపము విద్యయే రహస్యముగ దాచి
పెట్టబడినధనము. విద్యయే సకలభోగములను కీర్తిని సుఖమును కలుగఁ
జేయును. విద్యయే గురువువలె అన్నియుబోధించును. పరదేశమునందు
జుట్టమువలె సహాయ మొనర్చును. విద్యయే పుమాత్త విద్యయే రాజ
పూజితము. ధన మిట్టిది కాదు. ఇట్టి విద్యలేనివాడు పశుతుల్యుడు.

ఉ. విద్య నిగూఢగుప్త మగువిత్తము రూపము పూరుషాళిక్
విద్య యశస్సు భోగకరి శ విద్య గురుండు విదేశబంధుడు
విద్య విశిష్టదైవతము శ విద్యకు సాటి ధనంబు లే దిల
విద్య స్మరణ పూజితము శ విద్య నెఱుంగనివాడు మర్త్యుడే

అవ (విద్య యండిన శర్వ మండినట్లే" యనుచున్నాడు —

శ్లో. త్వాస్తిశ్చేత్కవచేన కిం కిమిభిః శ్రోథోఽస్తి చేద్దేహినాం
జ్ఞాతశ్చేదనలేన కిం యది సుహృదివ్యావృత్తైః కిం ఫలమ్,

కిం సరై ఎక్కడి దుర్జనాః కిము ధనైర్విద్యానవద్యా యది
ప్రీడా చేత్కిము భూషణైస్సుకవితా యద్యస్తి రాజ్యేన కిమ్. 17

వ్యా — అథ లోకహితాహిత వర్ణన ప్రసంగాత్తస్యా ఏవ ప్రకృత్యైర్వభావశః
మాహ — త్వాన్తిరి — దేహినాం ప్రాణినాం - త్వాన్తిః తితితా-పరిభవాదిమాత్పద్య
మానేషు శ్రీధ ప్రతిబద్ధక ఇతి యావత్, అస్తి చే త్త్రి, కవచేన వర్తణా, కిం ఫల
మితి సర్వత్రాయష్యుతే న కించిదపిశ్యధ్యః - తస్యా ఏవాయత్తుదానా మనవకాశ
ప్రదత్వాదితి భావః శ్రీధ శ్చిత్తక్షోభః, అస్తిచేత్, అరిభిః శత్రుభిః కిం, తస్యైవా
స్తశ్చత్తత్వా దుపద్రవహేతుత్వాచ్చేతి భావః, జ్ఞాతిర్దాయాదోఽస్తి చే, దనలేనా
గ్నినా కిం, తస్యైవ సర్వాధనిర్మూలననిదానత్వాదితి భావః, సుహృత్ సన్నిత్ర మస్తి
యది * 'సుహృద్వర్తృదౌ మిత్రామిత్రయో రితి నిపాతనాత్సానుః, దివ్యౌషధైః
సిద్ధౌషధైః, కిం ఫలం న కించిదసి-త స్యైవారోగ్యకరత్వాదితి భావః, దుర్జనాః భూ,
స్సన్తి యది, సరై ఎ రాశివిషైః కిం, లేషా మేవ ప్రాణాపహరిత్వాదితి భావః, అనవద్యా
నిర్దుష్టా * అవద్య ప జ్యేత్వాదినా నిపాతనా త్సానుః, తతో నష్టో సమానః -
'తస్మా న్ను దవీ'తి సుదాగమః, విద్యా వేదవేదాగ్ద్యాత్తికా, అస్తి యది, ధనైః కిం
తస్యా ఏవాఖిలభోగసాధకత్వాదితి భావః, ప్రీడా ఆకార్యప్రవృత్తౌ మనస్సంకోచ
లక్షణబిజ్ఞాఽస్తిచే, దుర్భౌషణైః కిము హరనూపురావ్యలంకరణైః కిం-తస్యా ఏవ లోకా
త్తరభూషణత్వాదితి భావః, సుకవితా సత్వాన్తిత్వం- ని 'సంఖ్యావా న్నన్తితః కవిరిత్య
మర-యద్యా కవయతి వర్ణయతి రసోల్లసితశబ్దార్థసంఘటనాం కరోతీతి కవి-స్తస్యభావ
స్తత్తా-యది, రాజ్యేన భూమజ్ఞునిధిపత్యేన కిం - తస్యా ఏవ సకలలోక వశీకరత్వాదితి
భావః - రాజ్ఞో భావః కర్త వా రాజ్యం ప్రజాపరిపాలనాత్తత్వం = పురోహితాదిత్వా
ద్యక్వ)త్యయః

టీ దేహినాం = ప్రాణులకు, త్వాన్తిః=దీర్ఘ (అనగా ఇతరులు తన్నుబాధించు
చున్నను కోపింపక సహించియుండుట), అస్తిచేత్ = కలదేని, 'కవచేన = కవచముచేత
కింఘం=నిమిలాభము? ('ఫలమ్' అనుపదముచు 'కిం' పదములన్నిటితోడను అన్వయించు
కొనునది) శ్రీధః = చిత్తక్షోభము, అస్తిచేత్, అరిభిః=శత్రువులచే, కింఫలమ్, జ్ఞాతిః =
దాయాది, అస్తిచేత్, అనలేన=నిష్పాచే, కింఫలమ్, సుహృత్=మిత్రుడు, అస్తి యది =
కలదేని, దివ్యౌషధైః=సిద్ధౌషధములచే, కింఫలం, దుర్జనాః - దుర్మార్గులు, సుతిచేత్ =
కలదేని, సరై ఎ = పాములచే, కింఫలం, అనవద్యా = దోషరహితమైన, విద్యా = విద్య,
అస్తి యది, ధనైః = ద్రవ్యములచే, కింఫలం, ప్రీడా= సిగ్గు, అస్తిచేత్, భూషణైః =

నగలచే, కింఫలం, సుకవితా = మంచికవిత్వము, అస్త్రీయది, రాజ్యేన = ప్రభుత్వముచేత, కిం ఫలమ్

తా. ఓరుపున్నయెడల కవచము లక్కఱ లేదు. కోఁమున్నయెడల (ఉపద్రవము గలుగఁజేయుటకు) శత్రువు లక్కఱలేదు. దాయాది యున్నయెడల వేతె నిప్పు అక్కఱ లేదు. మిత్రముండెనేని సిద్ధాపథము లక్కఱ లేదు. దుర్బలముండి రేని సర్పము లక్కఱ లేదు

చ. తమ కవచంబు క్రోధ మది శత్రువు జ్ఞాతి హుశాశనుండు మిత్రము దగుమందు దుర్జనులు శత్రువులగునగుముల్ సువిద్య విత్త ముచితలజ్ఞ భూషణ ముదాత్తకవిత్వము రాజ్య మీక్షమా ప్రముఖపదార్థముల్ గలుగుపట్టునఁ దత్కవచాదు లేటికిన్?

అవ “విద్వాంసులవల్ల నే లోకము చక్కఁగ నిలిచియున్న”దనిచెప్పుచున్నాఁడు -

శ్లో. దాక్షిణ్యం నృజనే దయా పరిజనే శార్యం సదా దుర్జనే
ప్రీతిః సాధుజనే నయో నృపజనే విద్యజ్ఞనే చార్షవమ్,
శౌర్యం శత్రుజనే త్సమా గురుజనే కాంతాజనే భృష్టతా
యే వైవం పురుషాగ కలాసు కుశలాస్తేష్వేవ లోకస్థితిః

18

వ్యా — అశవిదుషాం గుణవర్ణనపూర్వకం లోకవ్యవస్థాపకత్వమాహ — దాక్షిణ్య మితి — నృజనే బంధుజనేష్విత్సర్థః శాతా వేకవచనమ్ - ఏవ ముత్తర త్రాపి - దాక్షిణ్యం ఛస్తానువర్తనమ్ - అన్యథా వినిందేయురితి భావః - ని ‘దక్షిణ స్సరళా వామపరచ్ఛస్తానువర్తిష్య’తి, పరిజనే భృత్యజనేషు విషయే, దయా దారిద్ర్యాదితద్గుణ ప్రహణేచ్ఛా - అన్యథా విజహ్యురితి భావః, దుర్జనే భలజనేషు విషయే, సదా శాత్యం విప్రీయకారిత్వమ్ - అన్యథా అధిక్షిపేరన్నితి భావః, సాధుజనే సజ్జనేషు విషయే, ప్రీతిః స్నేహః-ఆదర ఇతి యావత్ - అన్యథా-ఽనుతపేయురితి భావః నృప జనే రాజసు విషయే, నయో నీతిః - అనువర్తనతాత్పర్యమితి యావత్ - అన్యథా దణ్డ యేరన్నితి భావః, విద్యజ్ఞనే వజ్జితజనేషు విషయే, ఆర్జవ మవక్రతా-అన్యథా నిషి ధ్యేయు రితి భావః, శత్రుజనే శత్రుజనేషు విషయే, శౌర్యం విక్రాంతత్వం - అన్యథా నిపాతయేరన్నితి భావః, గురుజనే పిత్రాదిషు విషయే, త్సమా సహిష్ణుత్వం - అన్యథా శపేరన్నితి భావః, కాంతాజనే నారీజనేషు విషయే, భృష్టతా ప్రాగల్భ్యం - అన్యథా వశీకర్మ్యురితి భావః, ఇత్యేవముక్త విధాను, కలాసు శిల్పేషు - ని ‘కళా శిల్పే

కాలభేదే చన్ద్రాంశే కలనా క' శేతి వైజయన్తీ యే చ పురుషాః, కుశలాః నిపుణాః, తేషు పురుషేష్వేవ, లోకస్థితిః లోకమర్యాదా, అస్తీతి శేషః, త ఏవ లోకవ్యవస్థా సంస్థాపకాః న తూక్తగుణరహితా ఇత్యర్థః ఏవం భూతాస్తు విద్వాంస ఏవ న త్వన్య ఇతి హృదయమ్

టీ స్వజనే = తనవారియందు, (ఇచ్చట జనే = జాత్యేకవచనము) దాక్షిణ్యం = మోమోటము, పరిజనే = సేవకజనమునందు, దయా = కనికరము, దుర్జనే = దుష్టనియందు, శార్కం = రహస్యముగా నప్రియముచేయుట, సాదుజనే = మంచివారియందు, ప్రీతిః = ప్రేమ, నృపజనే = రాజులయెడ, నయః = నీతియు, విద్యజ్జనే = పండితులయెడ, ఆర్జవం = తిన్నదనము, శత్రుజనే = శత్రువులయెడ, శౌర్యం = వరాక్రమము, గురుజనే = గురువులయెడ, తుమా = ఓర్పు కాంతాజనే = స్త్రీలయెడ, భృష్టతా = దిట్టతనము, ఏవం = ఇట్లు, కలాన = విద్యలయందు, యేచపురుషాః = ఏపురుషులు, కుశలాః = నేర్పరులూ, తేషు ఏవ = వారియందే, లోకస్థితిః = లోకమర్యాద, (అస్తీ = ఉన్నది)

తా. బంధువులయందు దాక్షిణ్యముతో నుండుటయు (దాక్షిణ్య మరుగా వారియిష్టానుసారము నడచుట), సేవకులయందు దయ, దుర్జనులయందు కఠినముగ నుండుట, సజ్జనులయందుఁ బ్రీతియు, రాజులయందు అనుసరణమును, విద్వాంసులయందుఁ గ్రమప్రవర్తనమును, శత్రువులయందుఁ బరాక్రమమును, పెద్దలయందు ఓర్పును, స్త్రీలయందు దిట్టతనమును ఏపురుషులు గనఁబడుతురో అట్టివారలే లోకస్థితికిఁ గారణభూతులు.

చ. వరకృప భృత్యులందు నిజవర్గమునం దనుకూలవృత్తి కా పురుషులయందు శార్కము సుబుద్ధులయం దనురక్తి దాల్చి న ద్గురువులయందు గౌరవముతోవిడులందు నయంబు రాజులం దరిజనులందు శౌర్యము మృగాతులయందుఁ బ్రగల్భభావ మీ వరుసఁ గళాప్రవీణు లగువారలయందు వసించు లోకముల్.

అవ “సజ్జనసాంగత్యము మిక్కిలి గొప్పది” యనుచున్నాడు —

శ్లో. జాడ్యం ధియో హరతి సిద్ధితి వాచి సత్యం
మానోన్నతిం దిశతి పాప మహాకరోతి,
చేతః ప్రసారయతి దిక్షు తనోతి కీర్తిం
సత్సజ్జతిః కథయ కిం న కరోతి పుంసామ్.

వ్యా ఇత్యం విద్యజ్ఞానా నచవర్ణ్య సుప్రతి సత్సంగతే శ్రేయస్కరత్వ
మాహ — జాడ్యమితి — ధియః బుద్ధే, ద్వాద్యం మాన్యం, హరతి నిరస్యతి, వాచి
వచనే, సత్యం సూనృతభావం, సింహిత్యాప్తావయతి, మానోన్నతి బహుమానాతిశయం,
దిశతి ప్రయచ్ఛతి, పాపం కిల్బిష, మపాకరోతి నాశయతి - ధర్మోపదేశాదినేతి భావః,
తథా చేతః, ప్రసాదయతి నిర్మలయతి - జ్ఞానోపదేశాదినేతి భావః, దిక్షు దశసు
క్తిర్తి, తనోతి విస్తారయతి, ఆత సత్సంగతి స్సజ్జనసమాగమః, పుంసాం కిం శ్రేయో
కరోతి కళయతి పుష్కలనందోధనమ్ - సర్వమపి శ్రేయః కరోత్యేవేత్యర్థః అత
స్తైరేవ సంగతిః కర్తవ్యా న తు దుర్జనైరితి తాత్పర్యమ్

అత్ర క్రియాణాం బహునాం “సముచ్చితత్వాత్సముచ్చయాలంకారః—
‘గుణక్రియాయోగపద్యం సముచ్చయ ఉదాహృత’ ఇతి లక్షణాత్

వసంతతిలకాపృక్షం - లక్షణం తూక్ష్మమ్

టీ సత్సంగతిః = మంచివారితోడి సహవాసము, పుంసాం=పురుషులకు, ధియః=
బుద్ధియొక్క, జాడ్యం = మాంద్యమును, హరతి = పోగొట్టును వాచి = వాక్కునందు,
సత్యం=నిజమును, సింహతి=చల్లును (అనగా సత్యవాదిని జేయు ననుట) మానకొన్నతిం=
గౌరవముయొక్క యాధిక్యమును (మిక్కిలిగౌరవమును), దిశతి = ఇచ్చును పాపం =
పాపమును, అపాకరోతి = పోగొట్టును చేతః = మనస్సును, ప్రసాదయతి=నిర్మలము
చేయును దిక్షు దిక్కులయందు, కీర్తిం=యశస్సును, తనోతి=విస్తరింపజేయును, కిం=
దేనిని, న కరోతి = చేయదు, కళయ = చెప్పుము

తా. సత్సహవాసము బుద్ధిమాంద్యమును పోగొట్టును. సత్య
వాక్యములనే పలుకజేయును. మంచిగౌరవము నిచ్చును. పాపముల
పోగొట్టును. మనస్సు బాగుచేయును. దిక్కులయందుగీర్తిని వ్యాపింప
జేయును. వేయేల? అది చేయఁజాలని మంచి యేలోకమున లేదు.

తే సత్యసూక్తిఘటించు ధీజడిమ మాచ్చు

గౌరవ మొసంగు జనులకుఁ గలుష మడఁచుఁ

గీర్తి బ్రకటించుఁ జిత్తవిస్ఫూర్తి జేయు

సాధుసంగంబు సకలార్థసాధనంబు

అవ “మహాపులు మృతులయినను గీర్తిశరీరు లయి బ్రదికియే యుండు” రనుచున్నాడు —

శ్లో. జయన్తి తే సుకృతినో రససిద్ధాః కవీశ్వరాః,

నాన్తి తేషాం యశః కాయే జరామరణజం భయమ్.

20

వ్యా.—అదై తేషామసాధారణమహిమాన్వదత్వాల్లాకోక్తరత్నం వర్ణయన్నిగమయతి—జయన్తితి—సుకృతినో ధన్యాః—వి ‘సుకృతీ పుణ్యవాక్ ధన్య’ ఇత్యమరః, రససిద్ధాః సిద్ధశృంగారాదిరసాః సిద్ధపారదఘటికాశ్చ * ‘వాఽఽహితాగ్నిదిప్సి’తి నిష్ఠాయాః పరినిపాతః, తే ప్రసిద్ధాః పూర్వోపపత్తితా వా, కవీశ్వరాః కవిసార్వభౌమాః పణ్డితోక్తమా ఇతి వా, జయన్తి సర్వోత్కృష్టేషా వర్తస్తేఅధ్యాఽపీ శేషః, యద్వా - రససిద్ధాః సిద్ధరసాః - బ్రహ్మసాక్షాత్కారవస్త ఇత్యర్థః - ‘రసో వై స’ ఇతి శ్రుతేః,

‘శృంగారాదా విషే వీర్యే పారదే బ్రహ్మవర్చసే,

వేతస్యాస్యాదనే హేమ్ని నిర్యా సేఽమృతశబ్దయోః—రసః’

ఇత్యభిధానాచ్చ, కవీశ్వరాః కవయః క్రాంతదర్శినః స్తేషామిశ్వరాః కాలత్రయాభిజ్ఞా బ్రహ్మవిద్యావికారదా ఇత్యర్థః, జయన్తి కుతస్తేషాం కవీశ్వరాణాం, యశఃకాయే కీర్తిశరీరే, జరామరణభ్యాం జాతమ్ - ఇతి తథోక్తం, భయం నాన్తి, రససిద్ధానాం భౌతికశరీర విష జరామరణభయం నాన్తి, యశశ్శరీరే తు కిం వక్తవ్యం? తస్య కల్పాంతస్థాయిత్యాదితి భావః

అత్ర రససిద్ధపదార్థస్య విశేషణగత్యా భయాభావపదార్థం ప్రతి హేతుత్వా త్కావ్యలిప్తభేదః పుత్రముక్తమ్

టీ సుకృతినః = మంచిగ్రంథములను రచించినవారును (పుణ్యవంతులును అని యర్థాంతరము), రససిద్ధాః = సిద్ధించిన శృంగారాదిరసములుగలవారును (సిద్ధించిన పాదరసములుగలవారును), (అయిన), తే = ప్రసిద్ధులగు, కవీశ్వరాః = కవీంద్రులు (కాలత్రయ వేదులగు యోగులు), జయన్తి = సర్వోత్కృష్టులై యున్నారు తేషాం = వారి (కవీశ్వరుల యోగుల) యొక్క, యశశకాయే = కీర్తి యనెడు శరీరమునందు, జరామరణజం = ముదిమిచేతను చావుచేతను పుట్టిన, భయం = దిగులు, న అన్తి = లేదు

తా. తత్తద్రసానుగుణముగ వర్ణించు నైపుణ్యముండుటచేత ధన్యాత్ములగు కవీశ్వరులు జరామరణములు లేని తమకీర్తిశరీరములచేత సిద్ధాపదనేవచే జరామరణముల నతిక్రమించిన యోగులవలె సర్వదా ప్రకాశించుచుండురు.

భర్తృ-టీక—3

క. సుకృతాత్ములు రససిద్ధులు
 సుకవీంద్రులు విజయనిధులు ॥ సుష్టు తదీయా
 ధికకీర్తికరంబులు
 ప్రకటజరామరణజన్మ ॥ భయరహితంబుల్.

ఇతి సీతీతకమనందు విద్యత్పద్ధతిపర్వన మను రెండవదశకము

మానకౌర్యపద్ధతి

అవ విద్యత్పద్ధతిని నిరూపించినపిదప విద్వాంసులకు నైకము మానకౌర్యము లావశ్యకము లగుటవలన, సీమానకౌర్యపద్ధతి నారంభించుచున్నాడు —

శ్లో. త్సుతామోఽపి జరాకృశోఽపి శిథిలప్రాయోఽపి కష్టాం దశా
 మాపన్నోఽపి విపన్నదీధితిరపి ప్రాణేషు సత్యత్సవ్వి,
 మత్తేభేన్ద్రవిభిన్న కుమ్భపిశితగ్రానైక బద్ధస్పృహః
 కిం జీర్ణం తృణమత్రి మానమహతామగ్రేసరః కేసరీ.

21

వ్యా — అభవిదుమామపి మానకౌర్యయోరపేక్షితత్వాద్విద్యత్పద్ధతినరూపణా నస్తరం మానకౌర్యపద్ధతిం నిరూపయతి — త్సుతామ ఇతి — త్సుదా త్మనుః క్షీణోఽపి * 'క్షాయా మ' ఇతి మత్స్యం, జరయా విప్రసయా-కృశో జీర్ణోఽపి-ని 'విప్రసా జరే' త్య మరః, శిథిలప్రాయః విక్లధాన్తతయా బలహీనస్సన్నపీత్యర్థః, కష్టాందశా మాహారాలా భాదతికృచ్ఛాపస్థా, మాపన్నః ప్రాప్తోఽపి, ని 'దశావర్తా వవస్థాయామి'తి విశ్వః అత విపవిపన్నదీధితి ర్నష్టకాంతిరపి, కిం బహునా? ప్రాణేషు వశ్యును, సత్యత్సవ్వి-మాణేషు సత్యస్వి-ప్రాణప్రయాసే సంప్రాప్తే సత్యపీత్యర్థః, మత్తేభేన్ద్రస్య మత్తజపల్ల వస్య - విభిన్నో విదారితో - యః కుమ్భః కుమ్భస్థలం - తత్ర యత్పిశితం మేదో మాంసం - తద్ద్రాసే తత్కబళినే-వికం ముఖ్యం యథా తథా - బద్ధా సదానితా-స్పృహః వాఙ్మయస్య స, ఇతి కౌర్యాతిశయోక్తిః, తథా మానమహతామభిమానోన్నతానామగ్రేసరోఽగ్రగణ్యః * 'పురోఽగ్రతోఽగ్రేషు సర్వే రి'తి టప్రత్యయః, కేసరీ సింహః జీర్ణ తృణం ఘాసమ్, అత్రి కిమ్ అభ్యవహరతి కిం? నాత్మ్యేషేత్యర్థః ఇతి మానాతిశయోక్తిః, సీచ జన్తుస్తునైవమితిభావః

అత్ర యద్యపి సర్వత్రాపిశబ్దస్తావదేకైకవిశేషణవిశిష్టవైకవాత్సవ్యస్తసీచవృత్తి ప్రవృత్తిం ద్యోతయతి తదాఽప్యూక్తాభిలవిశేషణవిశిష్టోఽపి గజేన్ద్ర) మేదకబళనవిహిత

ప్రతిజ్ఞః కేసరీ న నీచవస్తుని ప్రవర్తత ఇతి మహతీ మానశౌర్యపరకాష్టాక్షిరితి మస్త
వ్యమ్

‘ప్రాణానపి పరిత్యజ్య మానమేవాభిరక్షయేత్,’

‘ప్రాణాస్తరద్ధచపలా మానమాచస్త్రితారకమ్’

ఇతి వచనాన్నానశౌర్యసంపన్నేన భవితవ్యం యశస్కామేనేతి భావః

అత్ర ప్రకరణే కుత్రచిన్మానస్య కుత్రచిచ్ఛౌర్యస్య కుత్రచిదుశ్శయస్య చ
ప్రాధాన్యకథనముపి ద్రష్టవ్యమ్ కులక్రమాగతోత్తమశీలపరిపాకం మానం - సహాయ
మనపేక్ష్య శత్రుసంహరణసామర్థ్యం శౌర్యమితి వివేకః

అత్ర ప్రాయేజాప్రస్తుతప్రశంసాలంకారోఽచుసంభేయః

కార్దూలవిక్రీడితం పృతం-లక్షణం తూత్తమ్

టీ మత్తే స్పృహః - మత్త=మదించిన, ఇభిఇంద్ర=మంచియేసుగులయొక్క,
విభిన్న = బాగుగచిల్పబడిన, కుంభ కుంభస్థలమునందలి, పిశిత = మాంసముయొక్క,
గ్రాస = తిండియందు, ఏక=ముఖ్యముగా, బద్ధ=కూర్చబడిన, స్పృహః=కోరికగలదియు
(దీనిచే శౌర్యము తెలుపబడెను), మానమహతాం=మానముచే నదికులగువారిలో (అతి
మానవంతులలో), అగ్రేసరః = మొదటివైన, కేసరీ=సింహము, క్షుత్ క్షామః అపి=ఆ
కలిచే బక్కచిక్కినవైనను, జరాకృతః అపి=ముదిమిచే కృశించినవైనను, శిథిలప్రాయః
అపి = ఇంచుమించుగా కీర్లునదలినవైనను, కష్టాం=కఠినమైన, దశాం=అవస్థను, ఆపన్నః
అపి = బొందినవైనను, (అందువలన) విషన్నదీధితిః అపి = చెడిపోయిగలవైనను,
ప్రాణేశు = ప్రాణములు, నశ్యత్సుఅపి = పోవుచున్నవైనను, జీర్ణ = చీకెన, తృణం=
గడ్డిపోచను, అత్తి కిం = తినునాయెమి? (దీనిచే మానము తెలుపబడినది)

తా. శూరాగ్రణియగుసీంగము ఆకలిచే డస్సినను, ముదిమిచే
జిక్కినను, కష్టస్థితిని బొందినను, కాంతివిహీన మయినను, ప్రాణములు
పోవుచున్నను మదించిన ఏనుగుయొక్కకుంభస్థలమును పగులగొట్టి
యందలిమాంసమును భుజింప దలంచునేకాని యెందుగడ్డిని తినునా
యేమి?

ఉ. గ్రాసము లేక స్రుక్కిన జరరాకృతి మొన విశీర్ణ మైన సా
యాసము నైన నవ్వరుచి, యైనను బ్రాణభయార్త మైన ని
స్తాసమదేభకుంభపిశి, తగ్రహాలాలసశీలసాగ్రహ
గ్రేసరభాసమాన మగు, కేసరి జీర్ణతృణంబు మేయునే?

అవ “అందఱును వారివారి శక్తికిఁ దగిన ఫలమునే కోరుదు” రనుచున్నాఁడు —

శ్లో. స్వల్పస్నాయువసావసేకమలినం నిర్దాంసమప్యస్థి గోః

శ్వా లభ్యా పరితోషమేతి న చత త్రస్య తుథాశాస్త్రయే,

సింహో జమ్బుకమఙ్కమాగతమపి త్యక్త్వా నిహన్తి ద్విపం

సర్వః కృచ్ఛగతోఽపి వాఙ్మతి జనః సత్త్వానురూపం ఫలమ్. 22

వ్యా త్సద్రజస్తు నైవమితి ఉక్తమేవార్థం భక్త్యన్తరేణాహ—స్వల్పేతి —
శ్వా తునకః, స్వల్పయోః లేశమాత్రయోః - స్నాయు - వసయోః-స్నాయుర్వస్సు
సాఖ్యనాడీభేదః - వసా మేదః - తయో - రవసేకేన మేళనేన - మలినం మల
దూషితమపి - ని ‘వన్నసా - స్నాయుః స్త్రియాం’ హృన్నేదస్తు వపావసే త్యమరః,
నిర్దాంసం మాంసలేశశూన్యమపి, గోః హోః,

ని ‘స్వరేషు పశువాగ్వజదిశ్చేత్రఘృణిభూజలే,

లక్ష్మ్యదృష్ట్యే స్త్రియాం పుంసి గౌః’ ఇత్యమరః

అస్థి కీకనం, లభ్యా, పరితోషమేతి సంతుప్యతి, తచ్చ గవాస్థి తు, తస్య తునః
తుథా * అపం చైవ హలనానా మితి వచనా ట్టావ - తస్యాః శాస్త్రయే త్సన్నివార
ణాయ, న వర్మాప్తం న భవతీత్యర్థః - అస్తిర్భవన్తివరోఽప్రయుజ్యమానోఽప్య స్థితి
భావ్యకారవచనాత్ - భవన్తితి లటః పూర్వాచార్యాణాం సంజ్ఞా - సీచజస్తు రితి
భావః, సింహస్తు, అఙ్కం సమీప - మాగతమపి - సమీపవర్తినమపీత్యర్థః - ని
‘అఙ్కస్సమీప ఉత్పన్నే చిహ్నా స్థానాపవాదయో రితి విశ్వః, జమ్బుకం క్రోష్టారం’
త్యక్త్వా అనాదృత్యా లక్ష్మ్యకృత్యేతి యావత్ ద్విపం గజమేవ దూరస్థ మపీతి భావః
నిహన్తి విదారయతి, తథా హి—కృచ్ఛగతోఽప్యతిసంకటస్థోఽపి, సర్వోఽశేషో
జనః, సత్త్వానురూపం స్వశక్త్యనుగుణం, ఫలం లాభం, వాఙ్మతి, న తు దుర్బలః
ప్రకృష్టఫలకాష్ఠీ ప్రబలః నికృష్టలాభకాష్ఠీ చ భవతి, అతః శ్వసింహ దృష్టాన్తేన
సీచాసీచవస్తుపరిహరవగ్రహతత్పరేణ భవితవ్యమాయుష్ష తేతి భావః

పృతం పూర్వవత్

టీ శ్వా = కుక్క, స్వల్పస్నాయు = కొంచెపాటిసన్నవరముగలదియు, వసా
మలినం - వసా = క్రొవ్వయొక్క, అవసేక=తడుపుటచేత, మలినం=ముఱికియైనదియు
నిర్దాంసం = మాంసము లేనిదియు, అపి = అయినను, గోః=ఎద్దుయొక్క, అస్థి=ఎముకను,
లభ్యా=లంకించుకొని, పరితోషం=సంతోషమును, ఏతి=పొందును, తత్=చ=అది (ఎముక)

యో, తస్య = ఆ కుక్కయొక్క, తుభాకాంతయే = ఆకలినిజ్వల్లార్చుట కొరకు, న = కాదు, సింహా = సింహము, అంకం = ఒడిని, గతంబి = పొందినదానినైనను, జంబుకం = నక్కను, త్వక్త్వా = వదలి, ద్విపం = విచుండును, హంతి = చంపును, కృచ్ఛగతః అం = కష్టమును పొందినదైనను, సర్వః జనః = ఎల్లజనులు, సత్త్వ ఆచరూపం = (తన) సత్త్వం దగిన, ఫలం = లాభమును, వాంఛతి = కోరును

తా. కుక్క మాంసహీనమై సన్నని సరములు క్రొవ్వు స్వల్పముగ నుండిన మలినమైనయెముక దొరకినంతనే సంతోషము నొందుచుగాని అయ్యది దానియాకలిని దీర్చదు. సింగము తనయెదుట జంబుకములు చరించుచుండినను వాని వదలి వనంబంతయుఁ గ్రుమ్మరి గజరాజమును చంపును. కావున జనులు కష్టకాలమునందును తమశక్తికే దగినలాభమునే కోరుదురుగాని ఎచ్చుతక్కువలుగఁ గోరరు.

ఉ. స్నాయువసావసేకమలినమ్మగునెమ్ము గ్రహించి జాగిలం

బాయతమోదమందుఁ జనదాకలి దానికిఁ జెంత నున్నగో

మాయువు దానిఁ జూచి పరిమార్చక సింగము దంతిఁ గూల్చు నే చాయల నెల్ల వారు నిజసత్త్వసమానఫలాహులే కదా.

అప నీచులయొక్కయు సత్త్వములయొక్కయు నడవడిలోని తారతమ్యములు నూచించుచున్నాడు —

శ్లో. లాఙ్గూలచాలనమధశ్చంతావఘాతం

భూమా నిపత్య వదనోదరదర్శనం చ,

శ్వా పిఙ్గాదస్య కురుతే గజపుజవస్తు

ధీరం విలోకయతి చాటుశత్రైశ్చ భుజ్జే.

౩౩

వ్యా — అథ తుద్రజస్తోశ్చేష్టావిశేషమాహ — లాఙ్గూలేతి — శ్వా సార మేయః, లాఙ్గూలచాలనం పుచ్చ వివర్తనమ్, అథః భూతలే చరణావఘాతం పాదేన విదారణం చ, భూమా, నిపత్య స్వయమేవ పతిత్వా, వదనోదరదర్శనం వక్త్రకుక్షిప్రదర్శనం చ, పిఙ్గాదస్య పురస్తాదితి శేషః, కురుతే నిజసీచ చేష్టామావిష్కరత ఇత్యర్థః, లుమాక్ గౌః పుంగవో పృషధః - విశేషజనమానః * 'గోతధితలుకీ' తి సమాసాస్తప్తచ్ - స ఏవ పుంగవః శ్రేష్ఠ ఇత్యర్థః - ని 'శ్రేష్ఠాజౌ తు పుంగవా' వితి వైజయస్తీ - గజపుంగవో గజేష్ఠీస్తు, ధీరం గమీభరం, విలోకయతి పశ్యతి - పిఙ్గాద నన్నిధావతి భావః అథ చాటుశత్రైరనేకప్రియోక్తిభిః - అనునవాక్యైశ్చ వా,

భుక్తే అభ్యవహరతి - గుడతల్లులాదికమితి శేషః * 'భుజోఽనవన' ఇత్యాత్త నే
పదమ్, ఇమావేవ సీచాసీచజనయోః దృష్టానావితి భావః

వసస్తలిలకాపుత్రం - లక్షణం తూక్ష్మమ్

టీ. క్వా = కుక్క, పిండదస్య = కూటిముద్ద వేయవనియెడుట, లాంగూలచాల
నం = తోకనాడించుటను, అధః = క్రింద, చరణఅపసూతం = కాళ్లతోఁగొట్టుటను,
భూమా = నేలయందు, నివత్య = (వెల్లకిల)పడి, వన ఉదరదర్శనంచ = నోటినికడుపును
జూపుటను, కురుతే = చేయుచు, గజపుంగవః తు = మంచియేమగు అన్ననో, (పిండదని),
ధీరం = బెట్టుగా, విలోకయతి = చూచుచు, చాటుశత్రైః = మంచి మాటలయొక్క
వందలచేత, భుక్తే = తినును

తా. కుక్క తనకు పిడికెడు అన్నము పెట్టువానియెడుట తోక
నాడించుట కాలితోనే భూమియందుఁ బడి నోరు కడుపుఁ జూపించుట
మొదలగునీచకృత్యము లెన్నియో చేయును. గజశ్రేష్ఠము ధైర్య
ముతోఁ జూచుచు మావటివానిచేత ప్రియవాక్యములచేత లాలించు
బడుచు నాహారమును గ్రహించును.

ఉ. వాలముఁ ద్రిప్పు నేలఁ బడి పక్తముఁ గుఱియుఁ జూపుఁ గ్రిందటం
గాలిడుఁ ద్రవ్వఁ బిండదనికట్టెడుటఁ తునకంబు భద్రశుం
డాలము శాలితండులగుండంబులు చాటువచశ్శతంబుచే
నోలి భుజించు ధైర్యగుణయుక్తగఁ జూచు మహాన్నతస్థితిన్.

అవ “కార్యమానాదులు గల వంశోద్ధారకుడే సఫలజీవితుడు” అను
చున్నాడు—

శ్లో. పరివర్తిని సంసారే మృతః కో వా న జాయతే,
స జాతో యేన జాతేన యాతి వంశస్సమున్నతిమ్.

24

వ్యా—అభి మానకౌర్యసంపన్నతయా వంశవర్ధనస్యైవ జనస్య సత్తా లాభో
న తస్యస్యేత్యాహ—పరివర్తినీతి—పరివర్తిని భర్తాధర్మపకాశేనః పుణ్యే వా
పర్తమానే, సంసారే జరామరణరూపే సంసారచక్రే, కో వా పుమాన్, మృతః
ప్రేతః, న జాయతే న భవతీతి ఉత్పన్నో వా న భవతీతి శేషః - య ద్వా - కో
వా న మృతః కో వా న జాయతే నోత్పద్యతే - సర్వోఽపుత్యుత్పన్నో మృతశ్చ
భవత్యేవేత్యర్థః - కాతస్య హి ధుివో మృత్యుః ధుివం జన్త మృతస్య చేతి భగవ
ద్వచనాదితి భావః, తతః కిమత అహ—స పుమాన్, కాత ఉత్పన్నో జన్మలాభవా

నితి యావత్, కోఁసావిత్వత ఆహ—యేన జాతేనోత్పన్నేన పుంసా, వంశోఽన్య
వాయసి, సమున్నతిం మహాన్పుత్యం, యాతి ప్రాప్నోతి, వంశోద్ధారకో యః పుమాన్
స ఏవ జన్మలాభవా, నేవం భూతత్వం చ మానశౌర్యసంపన్నస్యైవ న త్వన్యస్య, ఆతః
కిమన్యైరజాగళస్తనవదుత్పన్నైర్న శకవద్విసప్తైశ్చైతి భావః

అనుష్టుభం పృతమ్

టీ పరివర్తిని = తిరుగుచుండు, సంసారే = చావు పుట్టుకలవరుసలో, మృతః =
చచ్చినవాడు, కః వా = ఎవ్వడు, న జాయతే = పుట్టుడు? యేన జాతేన=విపుట్టిన
వానిచేత (ఎవడు పుట్టుటచేత), వంశః = కులము, సమున్నతిం=గొప్పతనమును, యాతి=
పొందునో, సః = వాడు, జాతః = పుట్టినవాడు

తా. చావు పుట్టుక లనునవి యెప్పుడును గల యీసంసారచక్ర
మునఁ జచ్చినవారందఱును బుట్టువారే. అట్లు పుట్టినవారిలో నశింపని
వారెవరు? ఎవనిపుట్టుకవలన వంశము కీర్త్యాదులచేత వాసిగాంచునో
వాడే జన్మించినవాడు. వానిజన్మయే గణనీయము.

తే. ప్రాణిలోకంబు సంసారరహిత మగుట

వసుధపైఁ గిట్టి పుట్టినవాడు గలఁడె

వానిజన్మంబు సఫల మేవానివలన

వంశమధికొన్నతి వహించి १ వన్నె కెక్కు.

అవ మానవంతుని వర్తనమును జెప్పుచున్నాడు —

శ్లో. కసుమస్తబకస్యేవ ద్వయీ వృత్తిర్ననస్వీనః,

మూర్ధ్ని వా సర్వలోకస్య శీర్యతే ఏన ఏవ వా.

25

వ్యా — ఇత్థంభూతస్య పురుషస్య వ్యాపారమాహ — కసుమేతి — కసుమ
స్తబకస్యేవ పుష్పగుచ్ఛస్యేవేత్యేకం పదం, మనస్వినో ధీరస్య - మాన శౌర్య
శాలినః పుంస ఇత్యర్థః, ద్వయీ ద్వివిధా, వృత్తిర్వ్యాపారః, 'ద్వే గతి హీ'
తిపారే స్ఫుష్టోఽర్థః - తృతీయా తు ససంభవతీత్యర్థః, కిం తద్వృత్తిద్వయమి
త్యత ఆహ — సర్వలోక స్య సర్వేషాం జనానామిత్యర్థః, మూర్ధ్ని శిరస్యన్నత
స్థానే చ స్థియత ఏవేతి శేషః, అథవా వన ఏవారణ్యే, శీర్యతే వా జీర్యతే వా -
భావే లబ్, ఏవముఖయా వృత్తిః - శౌర్యాదున్నతస్థానస్థితిస్తదలాభే మానాదర
ణ్యే జీరతా వా ఇతి వివేకః, ఇయమేవ పుంసాం శ్రేయస్కరీ వృత్తితి భావః.

కుసుమస్తబకస్యేవైత్యత్ర సమాసః—క్రాంతీ పూర్ణోపమాలంకారః, ఇవశబ్దేన సహ సమాసస్య సంభవాత్ - తథా చ వార్తికమ్ *ఇవేన సహ నిత్యసమాసో విభక్త్యలంకారః, పూర్వపదప్రకృతీస్వరత్వం చేతి వృత్తం పూర్వవత్.

టీ కుసుమస్తబకస్య ఇవ = పూలగుత్తివలె, మనస్వినః = గొప్పబుద్ధిగలవానికి (మానము శౌర్యముగలవానికి) వృత్తిః=నడవడి, ద్వయీ = రెండువిధములయినది (ఎట్లనగా) సర్వలోకస్య = సమస్తజనముయొక్క, మూర్ధ్ని = శిరస్సునందు (అనగా సిగయం దని స్తబకపరము. అందఱుకన్నను మైవాఁడై అని మనస్విపరము) (స్థీయతే = ఉండుట) వా = అట్లుకాదేని, పనేవీవ=అరణ్యమందే, శిర్యతే వా = జీర్ణించుటయో

తా. మానసీయుఁడగు విద్వాంసునకు పుష్పగుచ్ఛమునకుఁ బోలే ఎల్లరచేత శిరసావహించఁబడుటయో, లేక అరణ్యముననే మ్రగ్గుటయో ఈరెండుగతులే తక్కువేలువిధము లేదు.

లే. కుసుమగుచ్ఛంబునకుఁ బోలేఁ శ బొసఁగు శౌర్య

మానవంతున కివి రెండు శ మహితగతులు

సకలజనమస్తకప్రదేశముల నైన

వనమునం దైన జీర్ణభావంబుఁ గనుట.

అవి మానశౌర్యవంతుఁడు శక్తి యుడిగియు గొప్పకార్యములనే చేయు బూను కొనుసు —

శ్లో. సస్త్యస్త్యేఽపి బృహస్పతిప్రభృతయన్మహ్యవితాః పశ్చిమా

స్తాన్పుత్రేషు విశేషవిక్రమరుచీ రాహుర్న వై రాయతే,

ద్వావేవ గ్రసతే దివాకరనిశాస్తాణేశ్వరా భాస్వరా

భ్రాతృః పర్వణి పశ్య దానవపతిశ్చిన్నావశేషాకృతిః.

26

వ్యా — పునరపుక్తిభయగుణ వైశిష్ట్యన్వై వోత్కృష్టతామహ — స స్తీతి — అన్యే ఐత్యమాణసూర్యచంద్రాపేక్షయా ఇతరే, బృహస్పతిప్రభృతయః బృహస్పతిప్రముఖాః - ప్రభృతిశబ్దేన బుధశుక్రాదయోఽపి గృహ్యంతే, పశ్చిమ ద్వావేవ గ్రహాః * 'సంఖ్యా విధయే' త్యాదినా బహువ్రీహిః*బహువ్రీహా సంఖ్యేయే డ జబహుగణా' దితి సమాసాన్తో డచ్చిత్వయః, సంభావితాః గ్రాహ్యత్వేనో బధితాః బహుమతా వా, సన్ని వర్తంతే, తాన్ ప్రతి బృహస్పతిప్రభృతిః లక్ష్మీకృత్యేత్యర్థః, విశేషేషు విశిష్టేషు లేజోమహర్నివృతి యావత్ - విక్రమే చరాక్రమణే - దురిత ప్రీతిర్యస్య స తథోక్తః - లేజస్విభిన్నమౌప కలహాపరణతత్పర ఇత్యర్థః,

ఏమః ఉపరాగకర్తృత్వేన ప్రసిద్ధో, రాహుః సైంహికేయః న వైరాయతే వైరం
 న కరోతి - అలక్ష్యత్వాత్తత్కలనతత్పరో న భవతీత్యర్థః * 'శబ్దవైరకలహాభి'
 కణ్వమేఘభ్యః కరణ' ఇతి క్యజ్ఞః * 'అకృత్యావ్యధాతుకయో దీర్ఘః, ఇతి
 దీర్ఘః-విక్రమదుచీ రాహుతిత్యత్ర * 'రో రీ'తి రేఘాపేః* ధ్రోహపే పూర్వస్య
 దీర్ఘో-జ' ఇతి దీర్ఘః కిం తు, భాస్వరా తేజస్వినా * 'స్థేశ భాస' ఇత్యాదినా వ
 రచ్యుత్యయః, ద్వావుభౌ, దివాకరనికాప్రాణేశ్వరా సూర్యాచప్రమసావేవ - అస్య
 యోగవ్యవచ్ఛేదార్థో-యమేవకారః, శీర్ష మేవావశేషో యస్యాస్యా శీర్షావ
 శేషా ఆకృతిర్యస్య శిరోమాత్రావశిష్టగాత్ర ఇత్యర్థః - 'శీర్షావశేషీకృత' ఇతి పారే-
 వ్యయమేవాద్యః పరిణమయిషవ్యః, దానవపతిర్దానవేశ్వరః పూర్వో- రాహుః,
 పర్వణి దర్శపార్జమాసీప్రతిపత్సంధా, గ్రసతి గళతి, హే భ్రాతరిత్యాదరేణ పృష్ఠన
 సంబోధనం, వశ్యేత్యత్ర వాక్యార్థః కర్త - యతశ్శిరోమాత్రావశిష్ట ఏవానుమిదృ
 క్కర్తాచరణతత్పరో- భూత్సంపూర్ణాజ్జశ్చేతి- కరిష్యతి న జానామితి భావః,
 ఏవం మానశౌర్యకాలినో హి నిజాద్ధవైకల్యం న పరిగణయేయమితి కిం తు మహా
 త్కార్యమేవ కర్తుం వ్యవస్యంతి తాత్పర్యమ్—పురా కిల దేవానామమృతప్రదాన
 ననుమే విష్ణుచక్రేణ చ్ఛిన్నశీర్షత్వాచ్ఛిరోమాత్రావశిష్టగాత్రే-భూతైస్సంహికేయ
 ఇతి పౌరాణికీ కథా-త్రానుసంధేయా శార్దూలవిక్రీడితం పృతమ్

టీక అన్యే = ఇతరులు, బృహస్పతి ప్రభృతయః = బృహస్పతి (బృహస్పతి
 శ్రుక్రూడు, శని, అంగారకుడు, బుధుడు) మొదలయినవారు, పంచమాః = అయిదాఱు
 గురు, సంభావితాః = పూజితులై (అనగా గ్రహింపదగినవారై) సంతి = ఉన్నారు.
 తాకోప్రతి-వారినిగుఱించి, విశేష రుచి—విశేష=గొప్పవారిని, విక్రమ = పరా
 క్రమమందు, రుచి = ప్రేమగల (అనగా గొప్పవారిలో డీకొనుటకు విశ్వయించు),
 ఏమః = ఈ, రాహుః = రాహుగ్రహము, న వైరాయతే = పగబెట్టుకొనడు
 భాస్వరా=ప్రకాశించు, దివాకరనికాప్రాణేశ్వరా=సూర్యచంద్రులను, ద్వావీవ = ఇద్దఱి
 యందుమాత్రమే, శీర్షావశేషృతిః—శీర్ష = తల మాత్రము, అవశేష = మిగతగాల, అ
 కృతిః = ఆకారముగలవాడు (అయినను), దానవపతిః = రాక్షసరాజు (రాహువు),
 పర్వణి = పర్వమునందు (అనగా సూర్యుని అమావాస్యయందు, చంద్రుని పూర్ణిమ
 యందు), గ్రసతే=మ్రొంగును ('హే')భా'తః = (ఓ) అన్నా ' పశ్య = చూడుము.

తా. బృహస్పతి మొదలగు గణనీయములైన అయిదాఱు గ్రహము
 లున్నను పరాక్రమశీలుఁ డగు రాహువు వారితెరువు బోక శీర్షా

వశిష్టుడై యుండియు తేజోవంతు లగుదివాకరనిళాకరు (సూర్యుచంద్రు) లనుమాత్రమే పర్వకాలములందుఁ బీడించుచున్నాఁడు.

మ. గురుముఖ్యుల్ గల రేవు రాట్నగురు శుభాంగుల్ భేదరుల్ వారిలో
వరవిక్రాంతవిహారి రాహు పెపుడుకొనవైరంబు సేయండు భా
స్వరులక భాస్కరయామినీచరులనే ॥ బాధించుచున్నాఁడు ద
త్పరతక మస్తకశేపమూర్తి యగునా ॥ దైత్యుండు గర్వంబునన్.

అవ “మహాత్ములమహిమ యనంత” మని చెప్పుచున్నాఁడు —

శ్లో. వహతి భువనశ్రేణిం శేషః ఫణాఫలకస్థితాం
కమతపతినా మధ్యేచ్ఛవ్యం సదా సచ ధార్యతే,
తమపి కురుతే వ్రోడాధీనం పయోధిరనాదరా
దహహ! మహతాం నిస్సీమానశ్చరిత్రవిభూతయః.

27

వ్యా — అథ మహతాం మాహత్మ్యమాహ — వహతి — శేషః, ఫణాః
సహస్రసంఖ్యాకాః స్ఫటాః ఫలకానీవ తేషు - స్థితాం, భువనశ్రేణిం పాతాళాది
చతుర్దశవిప్లవపక్షిం, వహతి ధారయతి - ని ‘స్ఫటాయాం తు ఫణా ద్వయో’ రి
త్యమరః, స చ శేషః కమరపతినా అదిహిరైణి *వతి సుమాన ఏవేతి ఘనంజాయా
మాహో నాస్త్రియా మిత్యాతో నాభివః పృథ్వ్య మధ్యేచ్ఛవ్యం నిజభర్షరో
పరిప్రదేశ ఇత్యర్థః *‘పారే మధ్యే పస్త్యా వే’ త్యవ్యాయాభావః - తత్సన్నియోగా
దేదస్తత్వం చ మధ్యశబ్దస్య, సదా నిరస్తరం, ధార్యతే, ఉహ్యతే, తమపి కమరపతి
మపి, పయోధిః ప్రళయార్థవః అనాదరాత్ అనాయాసాత్, వ్రోడాధీనమ్ అదివరా
హాయత్తం కురుతే - ప్రళయకాలే పాతాళగతభూమణ్ణలస్యాదివరాహవతారేణ
విష్ణునా నిజదంష్ట్రయా సమన్వితత్వాదితి భావః, అతో మహతాం మాన
కౌర్యకాలినాం మహానుభావనాం సంబంధస్య, పురిత్ర విభూతయో మాహత్మ్య
సంపదో, నిస్సీమానో నిర్తర్యాదా - అవాఙ్మానసగోచరా ఇతి యావత్, అహహే
త్యాశ్చర్యే - ని ‘అహహేత్యధృతే ఖేద’ ఇత్యమరః

అత్ర పూర్వపూర్వస్వోత్తరోత్తర గణోక్త్యర్థావహత్యాన్తలాదీపక భోగైలం
కరః - తదుక్తం విద్యానాథేన —

యదా తు పూర్వపూర్వస్య సంభేదదుత్తరోత్తరమ్,

ప్రత్యక్షార్థావహత్వం తన్తలాదీపకమచ్యతే’ ఇతి

హరిణీనృత్తం - లక్షణం తూక్తమ్

టీ. శేషః = ఆదిశేషుడు, ఘనాఫలకస్థితాం = పలకలవంటి (వేయి) పడగలమీద ఉన్నదానినిగా (ఉంచుకొని), భువనశ్రేణి-భువన = లోకములయొక్క, శ్రేణిం = వరుసలు, వహతి=మోచుచున్నాడు, సహ = అతడు (ఆదిశేషుడు)ను, కమరపతినా=తాచేటిరాయునిచే, మధ్యేపుష్పం = వీచునడుము, సదా=ఎల్లపుడు, ధార్యతే=మోయబడుచున్నాడు, తం అపి=అతనిని (కూర్చరాజును) గూడ, పయోధిః = సముద్రము, అనాదరాత్ = అనాయాసముగా, క్రోడ = ఆదివరాహమునకు, ఆయత్తం = అధీయనిగా, కురుతే = చేయుచున్నది అహహ=ఔరారా! మహతాం=గొప్పవారియొక్క, చరిత్రవిభూతయః = నడవడియొక్క వైభవములు, నీసీమానః = మేరలేనివి

తా. ఆదిశేషుడు పదునాలుగులోకములను తనపడగలచేత మ్రోయుచున్నాడు. అతనిని ఆదికూర్తమూర్తి మూచున వహించుచున్నాడు. ప్రళయకాలసముద్రుడట్టియాదికూర్తమును ఆదివరాహునికి లోబడినవానినిగాఁ జేయుచున్నాడు. కావున మహాత్ముల మహిమకు మేర లేదు.

మ. భువనశ్రేణి వహించు శేషుడు ఘనాభోగంబుపై సంతతం బవలీలకా భరియించు బృష్టమునఁ గూర్తాధీశ్వరం డాతనికా ధవళక్రోడవశాత్తుఁ జేయు నతనికా వారాశి యశ్రాంతిచే నవురా! ధీచరిత్రసుషు లసంఖ్యాతప్రభావోన్నతుల్.

అవ — “మానశాస్త్రములగలవాడే గొప్పవాడుగాని యవిలేనివాడు గా”.

దని మైనాకుని దృష్టాంతముగఁ దెలిసి చెప్పుచున్నాడు —

శ్లో. వరం ప్రాణోచ్చేదః సమదవఘనస్తుక్తకులిశ
ప్రహరైరుద్గచ్ఛదృష్టహులదిహనోద్ధారగురుభిః,
తుషారాద్రేః సూనోరహహ! పితరి క్లేశవివశే
న చాసౌ సంపాతః పయశీ పయసాం పత్న్యరుచితః.

23

వ్యా — మానశాస్త్రకాలిన వివోక్తవిధమహత్త్వం న తు తద్విహీనస్యేతి మైనాకం దృష్టాంతకృత్యాహ— వరమితి — తుషారాద్రేసునో హ్నిమవత్పుత్రస్య మైనాకస్య, ఉద్గచ్ఛన్నుజ్జృంభమాణో - బహుళో భూయిష్ఠశ్చ - యో దహనశ్శీలాసంఘర్షణజనితపహ్ని - ప్రస్కోద్ధారైర్నిస్సరణైః - గురుభిః దుస్సహైః, సమదేన సదర్పేణ - చుఘవతా దేవేన్ద్రేణ - ముక్తస్య ప్రయుక్తస్య - కులిశస్య వజ్ర

యధస్య - ప్రహరైర్విదారణైః, ప్రాణోచ్ఛేదో మరణమిత్యర్థః, వరం మనాప్నో
యం- ని 'దైవాద్యుతే వరః శ్రేష్ఠే త్రిపుష్టిబు మనాప్నోయి,' ఇత్యమర్థః, కుతః ?
అహహేతి భేదాతిశయద్యోతనార్థోఽనుకరణశబ్దః పితరి హివవతి, క్లేశేన వజ్రప్ర
హరణనితదుఃఖేన - వివశే వివ్వాలే సతి, అసావద్యాఽపురపలభ్యమానః, పయసాం
పత్యుస్సముద్రస్య - అత్రాసమాసత్వేన ఘిసంక్షాభావాత్ 'ఘృత్యాత్పరస్యేతి కృత
యణాదేశాత్రిశబ్దాత్పరస్య ఉపోఽకారస్య ఉకారాదేశః, పయసి సలిలే సంపాతః
ప్రవేశః - నిజప్రాణసంరక్షణార్థం నిమజ్జ్యావస్థానమిత్యర్థః, ఉచితో న్యాయో, న చ న
భవతి హి, అన్యైవేతి శేషః, యతో మానశ్శార్యసంపన్నస్య పుంసః స్వప్రాణమాత్ర
పరిత్రాణతత్పరతయా క్వచిన్నిలీయావస్థానమేవాత్యస్తాయశస్కరమ్, కిముత పితరి క్లేశ
వివశే, అతః ప్రాణపరిత్యాగేనాపి మానశ్శార్యే ఏవ ప్రతిష్ఠాపనీయే, అన్యథా మహానవ
వాదస్సాన్యదితి భావః ఆలోదారశబ్దస్య గౌణత్వాన్ని గ్రామ్యతాదోషః, ప్రత్యుత
సాన్దర్యాతిశయమేవాపాదయతి, తదుక్తం దక్ష్యాచారైః—

'నిష్కాతోద్గిర్ణవాస్తాది గౌణవృత్తివ్యపాశ్రయమ్,

ఆతిసుద్దరమన్యత్ర గ్రామ్యకఙ్క్షాం విగాహతే' ఇతి

అరా కిల భూమజ్జిలోపద్రవకారిణాం పర్వతానాం శోపవశాత్పక్షచ్ఛేదోద్యతే శక్తే
భియవిహ్వలో మైనాకః సముద్రమధ్యే నిమజ్జ్యాతిష్ఠదితి పౌరాణికో కథాఽత్రాను
సంధేయా శిఖిరిణీ వృత్తమ్

టీ తుషిరఅద్రేః = మంచుకొండ (హిమవంతము) యొక్క, సూనోఽపి=పుత్రు
నికి (అనగా మైనాకునికి), ఉద్గ రుభిః - ఉద్గచ్ఛత్ = పైకి వెడలుచున్న, బహుశః
ఆతిశయమైన, దహన = నిప్పులయొక్క, ఉద్ధార = క్రమ్ముటవలన, గురుభిః =
ఓర్వరాని, సమద .రైః-సమద = గర్వముగల, మఘవత్ = ఇంద్రునిచేత, ముక్త=విడువఁ
బడిన, కులిశ = వజ్రాయుధముయొక్క, ప్రహరైః = దెబ్బలచేత, ప్రాణఉచ్ఛేదః =
ప్రాణముపోవుట, ఎరం = కొంతమేలు. అహహ! = అయ్యయ్యో, పితరి = తండ్రి,
క్లేశవివశే-క్లేశ = (వజ్రాయుధపు దెబ్బల) నొప్పిచే, వివశే = మైమఱచియుండగా,
పయసాంపత్యుః = సముద్రుని (సీతదొర) యొక్క, పయసి = నీటియందు, సంపాతః =
పడియుండుట, ఉచితః = తగినది, న = కాదు

తా. హిమవంతుని కుమారుడగు మైనాకునికి, దేవేంద్రుడు
తనబలిమికోలది వేయ నిప్పులు గ్రక్కుచు నోర్వరాక మీఁదఁబడు

కులిశము యొక్క దారాహతిచే జచ్చుట కొంచెము మంచిదిగాని, ఆపాటుచే మూర్ఖునొందిన తనతండ్రిని వదలి తనప్రాణముల రక్షించు కొన సముద్రముఁ జొచ్చి దాగియుండుట తగునా?

చ. సమధిక భీషణజ్వలనశబలవినిర్గమదుస్సహంబుచే
సమదసురేంద్రము క్తకులిశక్షతిచే నుచితంబు ప్రాణభూ
తము హిమవత్కుమారునకుఁ ॥ దండ్రి నిశాతక తారపాతభే
దమున మునుంగుచున్నతఁడే ॥ దా జలరాశి. జొరంగ న్నమే.

అవ మానవంతులు పరులతిరస్కారము నోర్వ రని సదృష్టాంతముగ చెప్పుచున్నాడు —

శ్లో. యదచేతనోఽపి పాదైః స్పృష్టః ప్రజ్వలతి సవితురినకాన్తః,
త త్తేజస్వీ పురుషః పరకృతనికృతిం కథం సహతే?

వ్యా — అథ మానినాం పరనికారానహనం సదృష్టాంతమాహ — యదితి — యద్యస్తాత్కారణా, దచేతనః చేతనరహితః నిర్దీప్తోఽపి యావత్ - పాషణత్యాదితి భావః, ఇనకాన్తస్సూర్యకాన్తమణి, సవితుస్సూర్యస్య, పాదైః రిక్తిభి - రక్షిభిశ్చ, స్పృష్టః సంవళితస్తాడితశ్చేతి ధ్వన్యతే, ప్రజ్వలతి జాజ్వల్యమానో భవతి - కోపాద్రిక్తశ్చేతి గమ్యతే, తత్తస్తాత్కారణాత్, తేజస్వీ తేజశ్శాలీ మానకౌర్యసంఘ్నః పురుషః సచేతనః ఇతి శేషః, పదైశ్చక్రభిః, కృతనికృతిం విహితాపకారం, కథం సహతే క్షమతే న కథంచదిత్యర్థః, మైనాకస్తు నైవమతి భావః - ని 'పాదారశ్చక్ష్వి'తుర్యాంశా' ఇత్యమరః ఆర్యావృత్తభేదః

టీ యత్ = ఎందువలన, అచేతనః అపి = ప్రాణములేనిదయ్యును, ఇనకాంతః = సూర్యకాంతము, సవితుః = సూర్యునియొక్క, పాదైః = కిరణములచేత, (కాల్గచేతనని యర్థాంతరము), స్పృష్టః = తాఁబడినదై, (తన్నుబడినదై అనియు,) ప్రజ్వలతి = మండునో (కోపించునో) అనియు, తత్ = అందువలన, తేజస్వీ = తేజస్సుగల (అనగా మానకౌర్యములుగల), పురుషః = పురుషుఁడు, పర కృతిం - పర = ఇతరులచే, కృత = చేయబడిన, నికృతిం = ధిక్కారమును, కథం సహతే = ఎట్లు సహించును?

తా. సూర్యకాంతమణి అచేతనమయినను సూర్యునిపాదములు (కిరణములు) తనకు సోఁకినంత మాత్రనే మం(డిప)డును. కావున తేజో వంతులు పరులు చేయుపగిభవమును సహించి యూరకుండరు.

తే. అర్కకాంత మచేతనం శ బయ్యు సవిత్ర
 పాదములు సోఁకినంతనె శ ప్రజ్వరిల్లుఁ
 గాన నభిమానవంతుఁ డెం శ దైన శత్రు
 కృతతిరస్కార మెట్లు స శ హింప నేర్పు.

అప “తేజస్వంతుల పరాక్రమమునకు వయస్సు కారణముగా” దనుచున్నాఁడు -
 శ్లో. సింహః శిశురపి నిపతతి మదమలినకపోలభిత్తిషు గజేషు,
 ప్రకృతిరియం సత్త్వవతాం న ఖలు వయస్తేజసాం హేతుః. 30

వ్యా—విక్రాంతత్వే వయోఽసి న హేతురితి వినిగమయతి—సింహ ఇతి—
 శిశుర్బాలోఽసి విక్రాంతత్వయోగ్యతారహితావస్థోఽపీత్యర్థః, సింహః. మదమలినాః
 దానపయఃపక్షిలాఃకపోలాః భిత్తయ ఇవ యేషాం తేషు గజేషు-మాతజ్జేషు, నిపతతి,
 కుంభస్థలవిదారణార్థమితి భావః, ఇయం బాల్యేఽసి విక్రాంతతా, సత్త్వవతాం బలాధ్యా
 నాం, ప్రకృతిః స్వభావః, కుతః? వయో బాల్యాది, తేజసాం ప్రతాపకాలినామితి -
 తేస్తద్వతోరభేదాధ్యవసాయోఽత్యస్తతేజస్విత్వప్రకాశనార్థకః, హేతుః కారణం - న
 భవతియల - ‘తేజసాం హి న పయః సమీత్యత’ ఇతి న్యాయాదితి భావః - ‘పయః
 పక్షిణి బాల్యాదా’ విత్యమరః, అయమప్యార్యావృత్తభేదః

టీ సింహః = సింహము, శిశుఃఅపి = పిల్ల అయినను, మద త్రిషు-మద = మద
 (జల)ముచే, మలిన = ముఱికియైన, కపోలభిత్తిషు = గోడమొత్తలవంటి చెక్కిళ్లగల,
 గజేషు = ఏనుగులమీదికి, నిపతతి = దూకుచు ఇయం = ఇది (ఇట్లు పరాక్రమించుట)
 సత్త్వవతాం = బలముగలవారికి, ప్రకృతిః = స్వభావము, పయః = పయస్సు, తేజసాం =
 (ఇచట తేజశ్శబ్దమునకు తేజస్సు గలవారని యర్థము తేజస్సునకును తేజస్సుగలవారికిని
 ఆభేదముగ చెప్పబడవలన మిక్కిలి తేజస్సులు (తేజూరూపులే) అని తోచుచున్నది)
 తేజముగలవారికి, హేతుః = కారణము, న = కాదు

తా. సింగము బాల్యదశయందుండినను మదఘారలు స్రవించు
 టచే మలినములయిన గోడలవంటి చెక్కిళ్లగల మదగజంబులమీద
 కుఱుకును. ఇది బలవంతుల స్వభావము. పరాక్రమప్రకటనమునకు
 వయసు మొదలగుచవి పనిలేదు.

క. విదలింప నుఱుకు సింగపుఁ

గొదమయు మదమలినగండ శ కుంజరములపై

నిది బలకాలికి నై జము

గద తేజోనిధికి వయసు శ కారణ మగునే.

ఇతి నీతిశతకమునందు మానకౌర్యపద్ధతివర్ణన మచు

మూడవదశకము

అ ర్థ ప ద్ధ తి

అవ ఇట్లు మానకౌర్యపద్ధతిని నిరూపించినపిదప, ఆమానకౌర్యమునకు నర్థమే మూల మగుటవలన, అర్థపద్ధతిని ఆరంభించుచు మొదట ద్రవ్యతత్పురులచరిత్రమును దలచుకొని చెప్పచున్నాఁడు —

శ్లో. జాతిర్యాతు రసాతలం గుణగణస్తత్రాప్యథో గచ్ఛతాత్

శీలం శైలతటాత్పుతత్పభిజనస్సన్దహ్యతాం వహ్నినా,

శౌర్యే వైరిణి వజ్రమాళు నిఘతస్వర్థోఽస్తు నగ కేవలం

యేనై కేన వినా గుణాస్తృణలవప్రాయాస్సవస్తా ఇమే.

51

వ్యా — మానకౌర్యయోరవర్ణములతాత్పర్యమును నిరూపణనందే అర్థపద్ధతిని నిరూపయతి — తత్ర ప్రథమమర్థైకతత్పురాణాం మతమభిసంధాయ తమాహ — జాతిరితి — జాతిః బ్రాహ్మణత్వాదిః, రసాతలం నామాదోలాకం, యాతు గచ్ఛతు భృశ్యత్విత్సర్థః, గుణగణో ధైర్యాదార్యగామీర్భూదిగుణసమూహః, తత్రాపి రసాతలాపేక్షయాఽవ్యభిః పాతాళలాకం, గచ్ఛతాత్ ప్రాప్నుయాత్, శీలం సత్సద్భావః శైలతటాత్, వతతు విక్లిష్టం భవ్యత్సర్థః, అభిజనో వంశః - ని 'అభిజనాన్వయా వంశ' ఇత్యవరః. వహ్నినా, సందహ్యతాం భస్మీక్రియతాం, వైరిణి సంక్షోభకారిత్వాచ్ఛత్రుభూతే, శౌర్యే శూరత్వమూర్ధ్నిత్సర్థః, అతు శిశుః, వజ్రమాళు - విజయత - అశనినిపాతేన తదపి విధ్వంసం భవత్విత్సర్థః, ఏవం పూర్వోక్తజాతికులాలాచితాభిమానకౌర్యాదినాశేఽప్యస్తాకం న కించిదపి చ్ఛిన్నమితి భావః, తథాఽపి కిం యుష్మదభిలషితమిత్యత అహుః, నోఽస్తాకమ్, అర్థః కేవలం విత్తమే, వాస్తు సంభవ - త్వయమేవాస్తాకం పరమార్థ ఇతి భావః, సమాత్కర్షణావహత్యేన, ప్రసిద్ధానాముక్తగుణానాంవిధ్వంసమర్థైకత్వ ఏకేన

విలేస కిం కరవ్యథేతి నాశక్కునీయం - యతస్తద్విదా తేహమవ్యత్యస్తాకించిత్కరత్వ
మేవేత్యాహుః, ఏకేన కేవలేన - ని 'ఏకే ముఖ్యాన్య కేవలా' ఇత్యమరః, యేన అర్చేన
వినా - * 'పృథగ్విశే' త్యాదినా వికల్పాత్ప్రతీయా, ఇమే పూర్వోక్తాః, సమస్తా అపి
గుణాః జాతికులశిలాభిమానాదయః, స్పృహకణకల్పాస్తద్వన్నిస్సారా ఇత్యర్థః, అతోగుణ-
మహత్తాయా అప్యేకన్తూలకత్వాదయ మేవ సంపాదనీయ ఇతి భాషః

‘ధనమార్జయ కాకుత్స్థ ధనమూలమిదం జగత్,’
అస్తరం నాభిజానామి నిర్ధనస్య మృత్యు చ’

ఇతి లక్ష్మణవాక్యమేవ సిద్ధాంతీకుర్తః,

‘అర్థానామర్జనే ద్దగభిమర్జితానాం చ రక్షణే,
రక్షితానాం వ్యయే దుఃఖం ధిగర్థం దుఃఖభాజనమ్’

ఇతి మరుస్తరణం త్వత్కవిషయం మన్యామహ ఇతి తాత్పర్యమ్.

కార్ద్దాలవిక్రీడితం - లక్షణం తూక్ష్మమ్

టీ జాతిః = (బ్రహ్మక్షత్రియాది) జాతి, రసాశలం = పాతాళమునకు,
యాతు = పోవునుగాక గుణగణః = (తైర్యోదార్యాది) గుణముల సమూహము, అధః
గచ్ఛతాత్ = అడుగుంటుచుగాక? కీలం = మంచి నడవడి, శైలతటాత్ = కొండదరి
నుండి, పతతు = పడుచుగాక! ఆభిజనః = వంశము, వహ్నినా = అగ్నిచే, సంద
వ్యతాం = బాగుగఁ దగులఁ బెట్టఁబడుచుగాక! వైరిణి = (దబ్బుసంపాదించుటకు)
విరోధియయిన, శౌర్యే = శూరత్వమువై, ఆశు = తటాలన, వజ్రం = విడుగు,
పతతు = పడుఁగాక యేరవీకేన వినా = విదియొకటి లేక, ఇమే = ఈ (వైనచెప్పఁ
బడిన), సమస్తాః = అన్నిగుణములు, తృణలపప్రాయాః = గడ్డిపోచవంటివో, (అట్టి),
అర్థకేవలం = ద్రవ్యముమాత్రమే, నః = మాకు, అస్య = కలుగుఁగాక!

తా. జాతి పాతాళమునకుఁ బోయినను, సద్గుణము లంతకంటెఁ
గ్రిందువడినను, శీలము కొండమీఁదనుండి క్రిందపడినను, వంశము
తగులఁబడినను, శౌర్యమునందుఁ బడుగుపడినను, మాకేమియు లోపము
లేదు. మాకు ద్రవ్యమొక్కటి యున్నఁ జాలును. ఈద్రవ్యము లేక
పోవునేని వై నచెప్పినవి యుండియు గడ్డిపోచకైనను కొఱిగావు.

ఉ. జాతి దొలంగుఁ గాత గుణః శక్తి రసాతలసీమకుం జనుం

గాత కులంబు బూది యగుఁ శ గాత నగంబుననుండి శీలముం

బాతముఁ జెందుఁ గాత బహుభంగుల విత్తమే మాకు మేలు ని

ఖ్యాతగుణంబు లెల్లఁ దృణః కల్పము లొక్కధనంబు లేవడిన్.

అవ “గుణములన్నియు నాబంగారమునుబట్టియే యుండు” ననుచున్నాడు —
 శ్లో. యస్యాస్తి విత్తం స నరః కులీనః స పణ్డిత స్స శ్రుతవాక్ గుణజ్ఞః,
 స ఏవ వక్తా స చ దర్శనీయః సర్వే గుణాః కాఞ్చన మాశ్రయన్తి.

వ్యా నను తథాపి గుణాభావేపి కేవలవిత్తస్యాకించత్కరత్వమేవేత్యా
 శబ్ద్య తస్యైవాశేషగుణావహత్వం తావదాహ—యస్యేతి—యస్య నరస్య,
 విత్తమస్తి సంభవతి, స నరః, కులే జాతః కులీనః మహాకులప్రసూతః * ‘కులాత్థ,
 ఇతి ఖప్రత్యయః, స ఏవ పణ్డితో విద్వాక్, స ఏవ శ్రుతవాక్ శాస్త్రజ్ఞః—యద్వా-
 శ్రుతం శ్రవణం నపుంసకే భావేత్తః - తడస్యాస్తి శ్రుతవాక్ ధర్మశాస్త్రాద్యా
 కర్ణనచతురోఽపీత్యర్థః, స ఏవ గుణజ్ఞో గుణగ్రాహి-అత్ర * ‘అతోఽనుపసగే క’
 ఇత్యాదివ్యాఖ్యాతం ప్రాక్, స ఏవ, వక్తా వాగ్మీ, స చ స ఏవ, దర్శనీయస్సప్తశ్చ -
 ఉక్తగుణరాహిత్యేఽపీతి భావః, న స్వేపం చేత్పురుషస్యైకేన విత్తేన ఈచ్ఛగ్గుణ
 సాకల్యసంఘ్నత్వం కుత ఇత్యాశబ్దాహ—సర్వే గుణాః పూర్వోక్తకులీన
 త్వాదయః, కాఞ్చనం విత్త, మాశ్రయన్తి, అతోఽనేనైవ సకల గుణసంబత్తిసంభవే
 కిమన్యైః ప్రత్యేకప్రయాససాధ్యైరితి భావః

అత్ర విత్తస్యైతావద్గుణసంపాదకత్వాసంబంధేఽపి తత్సంబంధాభిధానాదసంబంధే
 సంబంధరూపాతిశయోక్తిః పుత్రముపజాతిః

టీ యస్య = ఎవనికి, విత్తం=ధనము, అస్తి = కలదో, సః=ఆ, నరః=మనుష్యుడు,
 కులీనః = గొప్పకులమునఁ జుట్టినవాడు, సః = అతఁడు, పండితః = విద్వాంసుఁడు,
 సః, శ్రుతవాక్ = శాస్త్రము చెలిసినవాఁడు (లేక, ధర్మాధర్మములవినికి గలవాఁడు),
 గుణజ్ఞః = గుణముల నెఱింగినవాఁడు, సః ఏవ = అతఁడే, వక్తా = వాగ్మీ, సః, దర్శ
 నీయః చ = మాడఁదగినవాఁడును (అందఁగాఁ డచట), సర్వే = అన్ని, గుణాః=గుణములు,
 కాంచనం = బంగారమును, ఆశ్రయన్తి = ఆశ్రయించును

తా. లోకమునందు ధనముగలవాఁడే కులీనుఁ డనియు, పండితుఁ
 డనియు, శాస్త్రజ్ఞుఁ డనియు, గుణావగుణముల నెఱింగినవాఁ డనియు,
 చక్కని వాగ్ధోరణికలవా డనియు, మాడఁదగినవాఁ డనియు, రూప
 వంతుఁ డనియుఁ జెప్పఁబడును. ధన మొక టుండునేని పై గుణములు లేక
 పోయినను వానియం దీగుణము లున్న వని జనులు తలంతురు.

క. ఏనరునకు విత్తము గల, దానరుఁడు కులీనుఁ డధికుఁడార్యుఁడతండే
 ధీనిధి ధన్యుఁడు నేర్పరి, నానాగుణగణము కాంచనంబుననిలుచున్,
 భర్తృజీక—4

ఆవ ద్రవ్యనాశనమునకుఁ గారణములను నిరూపించుచున్నాఁడు —

శ్లో. దౌర్జన్యస్మిన్మతి ర్విసశ్యతి యతిస్సజ్ఞా త్సుతోలాటనా
ద్విప్రోఽనధ్యయనా త్కులం కుతనయా చ్ఛిలం ఖలోపాసనాత్,
ప్రీర్షద్యా దనవేక్షణా దపి కృషిః స్నేహగి ప్రవాసాశ్రయా
న్వైత్రీ చాప్రణయా త్సమృద్ధి రనయాత్త్యాగాత్ప్రమాదా ద్ధనమ్.

వ్యా—అథ ద్వాభ్యామర్థస్య వినాశప్రకారమాహ—దౌర్జన్యస్మిన్—
నృపతిః రాజా, దుష్టో న సులక్షణప్రయుక్తో మత్తః షడ్గుణ్యచింతనం యస్య తః
దుర్జన్యస్య భావో దౌర్జన్యం తస్మాద్భేతో, ర్నుశ్యతి విసప్తో భవతి - మ్
వైకల్యే పరోహిమవకాశనంభవాత్ రాజ్యాపహరణాదితి భావః - యద్వా - దుష్టః
మన్త్రిణః ప్రధానాని యస్య తస్య భావస్తస్మాన్నశ్యతి - అదజ్ఞుదజ్ఞానాద్యుపదేశే
లక్ష్మ్యేది రహితో భవతీత్యర్థః—

‘సన్తప్తినా వర్ధయతే నృపాణాం లక్ష్మీర్హిధర్తయశస్సమూహః

దుర్జన్తినా నాశయతే తథైవ లక్ష్మీర్హిధర్తయశస్సమూహః’

ఇతి గీతావచనాదితి భావః, యతి ర్యోగీ, సజ్జాత్సమాగమాన్నశ్యతి - సజ్జస్య కాః
క్రధాదిహేతుత్వాత్ - తదుత్పత్తౌ భ్రష్టయోగో భవతీత్యర్థః—

‘సజ్జాత్సంజాయతే కామః కామతోక్రిగోఽభిజాయతే

క్రధాద్భవతి సంమోహః సమోహాత్ స్మృతివిభ్రమః’

ఇతి గీతావచనాదితి భావః, సుతో లాలనా, స్మశ్యతి గుణహీనో భవతి.

‘లాలనాద్భవావో దోహస్తాడనాద్భవావో గుణాః,

తస్మాత్సుత్రం చ శిష్యం చ తాడయేన్న తు లాలయేత్’

ఇతి న్యాయాదితి భావః, విప్రో బ్రాహ్మణో, ఽనధ్యయనాత్ పేదకాస్తాధ్యయన
భావాత్, నశ్యతి సీచో భవతి.

‘పేదపేదాఙ్గతత్త్వజ్ఞో విప్రస్సర్వత్ర పూజ్యతే,

అనధీతశ్చుత్తివిప్రః సభామధ్యే న శోభతే’

ఇతి,

కులం వంశం, కుతనయాత్కుపుత్రాన్నశ్యతి.

‘శోటరాస్తర్భవో వహ్నిస్తరుమేకం దహిష్యతి,

కుపుత్రస్తు కులే జాతః స్వకులం నాశయేత్పరమ్’

ఇతి న్యాయాత్, శీలం సత్త్వభావః, ఖలోపాసనాద్ధర్షనసమాగమా, స్మశ్యతి - తేషా
మత్యస్తానర్థమూలకత్వాదితి భావః.

ఛాదయిత్వాఽఽత్తభావం హి చరన్తి శరబుద్ధయః,
ప్రహరన్తి చ రథేషు సోఽనర్థస్సమహస్సవేత్ '
ఇతి వాక్యాత్, ప్రియగుప్తితకర్తాచరణాన్నివృత్తిః, మద్యాత్ మద్యపానా, న్నశ్యతి-
'అయం క్తం బహు భావస్తేయత్ర కృతాపి శేరతే,
సగ్న విక్షిప్య గాత్రాణి తే జాల్తా ఇవ మద్యపానః '
ఇత్యుక్తత్వాత్, కృషిస్సస్యమనవేక్షణాన్నశ్యతి - నిత్యమనరామర్యాన్నశ్యతి-
'కృషిం చ పత్నీమనవేక్ష్య యః పుమానన్యాని కార్యాణి సమాచరేచ్ఛ,
తే త్యేవమేవం చ సమాకులే ద్యే తథేతి బాధానివయం చ యాతః,'
ఇతి స్మరణాత్, స్నేహః పుత్రీదారాదిపూత్సనోఽమోహః, ప్రవాసాశ్రయాద్యేకాంతర
సంచార సమాశ్రయణాన్నశ్యతి-
'సుతాన్తనాబుధ్ధు సోదరేషు నృపేషు భృత్యేషు చ జాతమోహః,
ప్రవాసమాత్రేణ హి నశ్యతేఽభిలం, చిరం ప్రవాసేనహరత్యక్షేపమ్
ఇతి వచనాత్, మైత్రీ మిత్రభావః, అప్రణయాదననురాగా, న్నశ్యతి-
'మృష్టిట ఇవ సుఖభేద్యో దుస్సంధానశ్చ దుర్జనో భవతి,
సుజన్తు కనకఘట ఇవ దుర్భేద్యశ్చాతు సంభేయః '
ఇతి వచనాత్, సమృద్ధిస్సంపత్తి, రసయాన్నిలిరాహిత్యా, న్నశ్యతి
'రక్షాయాం స్వమలిక్షితత్యధికరం శిక్షాగుణైర్లభ్యతే
విద్యేష్టి స్వజనం త్యజత్యవనతిం మృద్వాతి మార్గస్థితాః,
భూతిం నేచ్ఛతి యోజనాత్పృతిభయం దుర్వర్తనా గచ్ఛతి
క్రూరాగ్రం వినయాంకుశం న సహతే భూపాలమత్తద్విటః '
ధనం తు త్యాగాదధిసాత్కరణాత్ - 'ద్యుతా ది' తి పారే - ద్యుతా దక్ష
క్రీడాయాః - ప్రమాదా దనవధానతయా వానశ్యతి 'శ్రుతినిష్ఠిడనాచ్చైవ చా
ర్థాసక్తధియాన్నృణామ్' ఇతి - ప్రమాదాన్నాశస్త్యసుభవసిద్ధ వివ - దానాన్నాశ
స్యమనస్తరణ్ణోక వివ పక్ష్యతే - 'శిష్టానాం గర్వాణాన్నాశః సదాచారవివర్జనాత్'
కార్థాలవిక్రీడితమ్
టీ నృపతిః=రాజా, దొర్జంత్రియాత్ = చెడుచుక్రులుగలవాడుగుటవలన
శ్యతి = చెడును యతిః = యోగి, సంగాత్=(స్త్రీలు మున్నగువారి) సాన్నిధ్యమువలన,
వినశ్యతి, నుతః = కుమారుడు, లాలనాత్=బుజ్జిగింపుటవలన, వినశ్యతే, విప్రః=బ్రహ్మ
బుండు, అనధ్యయనాత్ = వేదము చదువకపోవుటవలన, వినశ్యతి, కులః=వంశము, కులః

నయాత్ = దుష్పుత్రునివలన, వినశ్యతి, కిలం=మంచినడత, ఖిణ్పాసనాత్=చెడ్డవారి యొక్క- సేవవలన (దుర్మార్గులను గొలుచుటవలన), వినశ్యతి, క్రీ = లజ్జ, మద్యాత్ = కల్లు, లేక సారాయివలన, వినశ్యతి, కృషిః = సేద్యము, అనవేక్షణాత్ = వైవిచారణ లేకుండుటవలన, వినశ్యతి, స్నేహః=కూర్మి, ప్రవాసాశ్రయాత్=ఎడబాటు నొందుట వలన (ఆనఁగా స్వదేశము విడుచుటవలన), మైత్రీ = చెలిమి, అప్రణయాత్ = నమ్మకము లేకపోవుటవలన, వినశ్యతి, సమృద్ధిః = సంపద, ఆనయాత్ = అన్యాయమువలన, వినశ్యతి, ధనం = ద్రవ్యము, త్యాగాత్=(అతి) దానమువలన, ప్రమాదాత్ = పరాకు వలనను, వినశ్యతి

తా. దుర్మంత్రివలన రాజును, సంగమువలన యతియు, లాలించుటచేబుత్తుండును, వేదాధ్యయనములేమిచేత బ్రాహ్మణుండును, కుపుత్తునివలన వంశమును, దుర్మార్గులసేవవలన సదాచారమును, మద్యపానమువలన లజ్జయు, వ్యసనాయము తఱచుచుగఁ జూడకపోవుటచేతను, దేశాంతరసంచారముచేత స్నేహమును, అనురాగము లేమిచేత మైత్రియు, నీతిలేమిచేత సంపదయు, అపాత్రదానముచేత ధనంబును నశించును.

మ. యతిసంగంబున బాలుఁ డాదరముచే १ జ్యోభర్త దుర్మంత్రిచే శ్రుతిహానికొ ద్విజుఁ డన్వయంబు ఖలుచే १ గ్రూరాప్తిచే శీలము ద్ధతిచే మిత్రత చూపులేమిఁ గృషి మద్యపాప్తిచే సిగ్గుదు ర్మతిచే సంపదలుకొ నశించుఁ జెడు నశంబుల్ ప్రమాదంబునన్.

అప “డబ్బుకు మూడుపోకడ లున్న” వనుచున్నాఁడు —

శ్లో. దానం భోగో నాశ స్తిస్తో గతయో భవన్తి విత్తస్య,
యన్న దదాతి న భుక్తే తస్య తృప్తీయా గతిర్భవతి.

34

వ్యా—అథ విత్తస్యోత్తమాదిభేదేన త్రైవిధ్యమాహ—దానమితి — దానః సత్సాత్తత్యాగః, భోగం ప్రకృష్టనాదిద్వారాననుభవః, నాశః దానధర్మాద్యభాచోరాదినా విలయశ్చ - తదుక్తమ్—

‘చత్వారో ధనదాయాదా ధర్మాన్నివృత్తస్కరాః,

తేహం జ్యేష్ఠావమానేన త్రయః కుప్యన్తి సోదరాః,

ఇతి

వివముత్తమమధ్యమాధమభేదేన విత్తస్య, గతయో గమనోపాయా, భవన్తి తత్ర యః పుమాన్ న దదాతి అర్థిభ్యో న ప్రయచ్ఛతి విత్తమితి శేషః, అ

ని 'గ్రహబ్రహ్మగణానామ్' ఇతి వైజయంతీ, శరది శరత్కాలే, ఆశ్వానాని ఈషచ్ఛు
 మ్మణిపులినాని నైకతాని-యస్యాస్మా, సరిత్ నదీ చ, *సంయోగాదేరాతో ధాతో
 ర్యణ్యతో నిష్ఠానత్వం, కళాశేషే షడశాంశమాత్రావశిష్ట, శ్చష్టాశ్చని 'కళా తు షో
 డశో భాగ' ఇత్యమరః - 'ప్రథమాం పిబతే వహ్ని' రిత్వాదీతిహస్వక్రమేణేతరకళానా
 మగ్నాదిదేవైర్నిశితత్వాదితి భాషః, సురతేన రతిరణేన - మృదితా విహ్వలీకృతా, బాల
 వనితా ముగ్ధాణా చ - జారవనితేతి పారే వేక్యా చోచ్యతే, తథా, అర్థిషు విషయే-
 గళితవిభవా వ్యవగతార్థసంపదః - నిశ్శేషమర్థిసాత్కృతధనా ఇత్యర్థః - ని 'అర్థరైవిభవా
 అపీ' త్యమరః, నరా దాతృజనాశ్చ, తనిమ్నా తనుత్వేనైవ * పృథ్వాదిత్వాదిమనిచ్,
 శోభన్తే వివంభాతతనత్వన్వైవ శోభాహేతుత్వాదితి భాషః

అత్ర ప్రస్తుతానాం నరాణాం చ సామస్త్యేన శోభారూపతుల్యధర్మేణౌపమ్యస్య
 గమ్యమానత్వాద్విపకాలంకారః-

'ప్రస్తుతానాం తథాఽన్యేషాం సామస్త్యే తుల్యధర్మతః,
 ఔపమ్యం గమ్యతే యత్ర దీపకం తస్మిగద్యతే'

ఇతి లక్షణాత్ - శిఖరిణీవృత్తమ్

టీ కాణ ఉల్లేఖః = సానచే ఒరయబడిన (సానఃబెట్టబడిన) మణిః=రత్నము,
 హేతిదళితః=ఆయుధములచే జీల్వబడిన (ఆయుధముల దెబ్బలు తినిన), సమరవిజయా-
 యుద్ధమున గెలుపుగలవాడును, మదజీర్ణః = మద (జల)ము (కాబుట)చేత చిక్కిన,
 నాగః = ఏనుగు, శరది=శరద్ధృతువునందు, ఆశ్వానపులినా=కొంచెముగ నెండిన యిసుక
 దిబ్బలుగల, సరిత్=నది, కళాశేషః=(ఒక) కళమిగిలిన, చంద్రః=చంద్రుడును, సురత ..
 తా-సురత=సంభోగమునందు, మృదితా=నలిపి వేయబడిన, బాలవనితా=లేతబ్రాయపుయువ
 తియా, అర్థిషు=యాచకులయందు (యాచకుల కిచ్చి), గళితవిభవా=పోయినయైశ్వర్యము
 గల (ఉన్న ధనమునంతయు నర్థులకిచ్చి వేసిన), నరాః చ=జనులును, తనిమ్నా=కృతశక్త్యము
 చేత, శోభన్తే = ప్రకాశించుచున్నారు.

తా. సానబెట్టబడినమణియు, ఆయుధక్షతములు గలిగియున్న
 ఏనుగులును, మదజలస్నానముచేతఁ జిక్కినగజంబును, శరత్కాలమున
 నెండిన యిసుకతిన్నెలుగల నదియు, కలమాత్రావశిష్టఁ డగుచంద్రు
 డును, రతిక్రిడచే డస్సిన సవయకావన యగుబాలయు, సత్పాత్ర
 దానముచేత నై శ్వర్యమును గోలుపోయినరాజులును విశేషముగఁ
 బ్రకాశింతురు.

ఉ. కాణవిఘ్నప్రసన్నమును శ శస్త్రహతుం డగుశూరుఁడు మద
క్షీణగజంబు నై కతవిశిష్టశరన్నదియుక నవత్తపా
ప్రాణవిఘ్నండు చండసురశతాలస బాలికయుక ధనై కవి
శ్రాణసశూరులుం గడుఁ గృతశత్రుమునం బ్రభఁ గాంతు రిద్ధరన్.

అవ “ఒకవస్తువు నాదరించుటయు ననాదరించుటయుఁ గలిమిలేములచుట్టియే
యిండు” ననుచున్నాడు —

శ్లో. పరిక్షీణః కశ్చిత్ స్పృహయతి యవానాం ప్రసృతయే
స పశ్చాత్పూర్ణః కలయతి ధరిత్రీం తృణసమామ్,
అత ఇచ్ఛనేకాంతా గురులఘుతయాఽర్థేషు ధనినా
మవస్థా వస్తూని ప్రథయతి చ సంఖోచయతి చ.

36

వ్యా — అథ పుంసాం ధనాభావతత్పద్భావసమయావస్థామాహ — పరిక్షీణ
ఇతి — కశ్చిద్ధనికః పుమాన్, యవానాం శితకూకాఖ్యధాన్యానాం ప్రసృతయే స్పృ
హయతి ప్రసృతి మాత్రయవక్ గురుతయా కాష్టత ఇత్యర్థః, * స్పృహేరీప్సిత
ఇతి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ - ని ‘శిత కూకయవో నమా’ విత్యమరః, స పరిక్షీణః
పుమాన్, పశ్చాదనంతరం - కాలాంతర ఇత్యర్థః, సంపూర్ణో దైవపశాద్ధనసంపన్న
స్సక్, ధరిత్రీం భువం, తృణసమాం తృణకలాం తద్వల్లస్వీమిత్యర్థః, కలయతి
మనులే - ధనమదేన తథాఽఽలాకయతీత్యర్థః - కవీనాం కలిః, కామధేనుః, అత
శ్చాత ఏవ హేతో, రర్థేషు, యవధరిత్ర్యాదిషు వస్తుషు విషయే, గురులఘుతయా మహా
త్వాల్పత్వభావేన, అనేకాంతాఽప్రతినియతా - సర్వథా గురుణి గురుత్వమేవ లఘుని
లఘుత్వమేవేతి నియమాభావవతీత్యర్థః, ధనినాం సంబన్ధి, అవస్థా వ్యాపారః,
వస్తూని యవధరిత్ర్యాద్యల్పమహత్తర వస్తూని, ప్రథయతి చ ధనాభావదకాయాం నీచ
మసి వస్తు గురూకరోతీత్యర్థః, తథా సంఖోచయతి చ తత్పద్భావదకాయాం
మహదసి ఎస్తు నిరాకరోతీత్యర్థః నిర్ధన ధనికయోరిత్యంభూతాఽవస్థా ప్రత్యక్షా
సిద్ధా, అతో విషేనా నైవం వివర్ణస్తబుద్ధినా భవితవ్యమితి భావః శిఖరిణీవృత్తం -
లక్షణం తూక్ష్మ

టీ (యః=ఏ) కశ్చిత్ = ఒకానొకఁడు, పరిక్షీణః=మిక్కిలి పేదపడినవాడై,
యవానాం = బియ్యముయొక్క, ప్రసృతయే = చేరఁజిగింప (అనగా చేరఁడు
బియ్యముగింప), స్పృహయతి=ఆశపడుచున్నాఁడో, సః = వాడు, పశ్చాత్=పిదప,
సంపూర్ణః = సమృద్ధిగలవాడై (ధనవంతుడై), ధరిత్రీం=భూమిని, తృణసమాం=గరిక

పోచవంటిదానినిగా, కలయతి=తలఁచును. అతః చ = అందువలననే, అర్కేషు = భవముల
యందు, గురులఘుతయా = హెచ్చుతగ్గులు అగుటచేత (కలిమి లేములచే ననుట), అనే
కాంతా=నానావిధములుగల, ధనినాం = భవవంతులయొక్క, అవస్థా=దశ, వస్తుని =
పదార్థములను, ప్రథయతి చ = గొప్పవానినిగాఁ జేయును సంకోచయతిచ = తక్కువ
చానినిగాను చేయును

తా. దారిద్ర్యము ననుభవించునపు డొక గుప్పెడుభాగ్యము
నవేక్షించునతఁడే కాలాంతరమున విశ్వర్యమునందునేని భూమండలము
నంతయు గడ్డిపరకవలెఁ గాంచును. కాబట్టి సమయము ననుసరించి
వస్తువులు అధికము లనియు నల్పము లనియుఁ జెప్పఁబడును, ఒకప్పుడు
అల్పమైనది మఱొకప్పు డధికముగను, అదియే మరల నల్పమైనదిగను
తోచును.

ఉ. చేరి యొకండు నెవ్వఁ బడి ఓ చిక్కుచుఁ జేరెడుశాలిభాగ్యమే
కోరు నతండు పిచ్చుట నశకుంధనోన్నతుఁ డై వసుంధరం
బూరికి సాటిగాఁ దలఁచు ఓ భూరిధనాధ్యులచొ ప్పనేకమై
గౌరవమున్ లఘుత్వమును ఓ గైకొనువస్తువులందు నెల్లెడన్.

అవ రాజులకు ధనము వృద్ధి నొందుమార్గములను జెప్పచున్నాడు —

శ్లో. రాజన్ దుఘక్షసి యది తీతిధేను మేతాం
తే నాద్య వత్స మివ లోకమముం పుషాణ,
తస్మిం శ్వ సమ్యగనిశం పరిపుష్యమాణే
నానాఫలం ఫలతి కల్పలతేవ భూమిః.

37

వ్యా — అథ రాజానం సంబోధయం ప్రస్థానాధనోపాయమిదిశతి —
రాజస్మితి — హే రాజన్ త్వమితి శేషః - అన్యథా* 'శేషే ప్రథమ' ఇతి ప్రథమ
పురుషః స్వాత్' ఏనామేతాం త్వద్ధర్మగతామిత్వద్ధః *అత్రాన్వాదేశాభావాదేనా
దేశశ్చిన్త్యః, తీతిధేను రివేత్సుపమితిసమాసః - న తు తీతిరేవ ధేనుతి రూప
కం - వత్సమివేతి స్పష్టపమాతిక్లాత్, తాం తీతిధేనుం, దుఘక్షసి యది వోగ్ధ
మిచ్ఛసి చేత్ - అర్థమితి శేషః *దుహేస్సన్నాత్ సిచ్ *దుహ్యద్యేర్వికర్తకత్వ
నియమాత్, తస్మి తేన దుఘక్షాహేతునా, అద్యేదానీముపలభ్యమానం, లోకం జనం,
వత్సం తర్జకమివ ని 'వతో' నా కుటజే వర్షే తర్జకే తనయాదిక' ఇతి వైజయన్తీ -
పుషాణ పోషయ - ని 'లోకస్తు భువనే జన్' ఇత్యమరః - వత్సనాశే తీరస్యేవ

లోకనాశేర్ధస్యసంభవాదితి భావః, పోషణఫలమాహ—తస్మిన్ లోకే, చానిశం
సర్వదా, సమ్యగసంభాధం, పరిపుష్కమాణే పరిపాల్యమాణే సతి, భూమిః క్షీణిః,
కల్పలతేవ కల్పవృక్షకాభేవ ని - 'సమే కాఖాలే' ఇత్యమరః - యద్వా కల్పయ
త్యభీష్టితానీతి కల్ప - సా చ సా లతా చ * 'స్త్రీయాః పుంస' దిత్యాదినా పుం
వద్యావః - సేవ కల్పవర్జీవ, నానావిధఫలం ధనధాన్యాది బహురూపఫలం, ఫలతి
నిష్పాదయతి - 'ఫలనిష్పత్తా' వితి ధాతోర్లట యతో లోకపరిపాలనవ్యతిరేకేణ
న తేర్ధః సంభవిష్యతి - తద్వారైవ భూమేరవ్యఖిలఫలదోగృత్వాత్ - తస్మాదశేష
లాభార్థం తత్పరిపోషణమావశ్యకమితి భావః

అత్ర పూర్వవాక్యస్థోపమయా నిర్వ్యాఘోక్తరవాక్యస్థోపమేత్యనయోరక్షాజ్ఞి
భావేన సంకరః, వసంతతిలకావృతమ్

టీ రాజన్ = ఓరాజా ! ఏతాం=ఈ, క్షీణిథేనుం=ఆవువంటిభూమిని, దుధక్షసి
యది = విదుకః గోరుదు వేసి, తేన = దానికై, అద్య=ఇప్పుడు, ఆముం=ఈ, లోకం=జన
మును, వత్సమివ = దూడనువలె, పుష్కణ = పాలించుము, (కిం చ=మఱియు), తస్మిన్ =
ఆజనము, అనిశం = ఎల్లపుడు, సమ్యక్ = బాగుగా, పరిపుష్కమాణే = పోషింపబడుచుం
డఁగా, భూమిః = భూమి, కల్పలతేవ = కల్పవృక్షముయొక్క కొమ్మవలె, నానాఫలం=
అనేకవిధములయినఫలమును, ఫలతి = ఫలించును

తా. రాజా ! భూమి యను గోవునుండి ధనమును పితుకడలఁ
చితివేసి ఆవుదూడను పోషించినవిధంబుగ జనులఁ బోషింపుము. ఆ
జనులఁ జక్కఁగ నీవు పోషించితివేని భూమి కల్పవల్లివలె గోరినవాని
నన్నింటిని ఫలించఁజేయును.

తే. ధరణిథేనువుఁ బిదుకంగఁ १ దలఁచితేని

జనులఁ బోషింపు మధిపవృత్సములమాడ్కి

జనులు పోషింపబడుచుండ १ జగతి కల్ప

లతతెఱంగున సకలఫలంబు లొసఁగు.

అవ “రాజసీతి యనేకరీతుల నున్నది” యనుచున్నాడు —

శ్లో. సత్యాన్యతా చ పరుషా ప్రియభాషిణీ చ
హింసా దయాభిరపి చార్థపరా వదాన్యా,
నిత్యవ్యయా ప్రచురనిత్యధరాగమా చ
వారాజనేవ నృపనీతిరనేకరీతిః.

వ్యా—యతో రాజానం సంబోధితవా, నపి తస్మితిః కీదృశీత్యాశ్చక్ర-
యాం తస్యా బహువిధత్వమిత్యాహ—సత్యేతి—సత్యా యథార్థభాషిణీ, అన్వతా
అసత్యవాదినీ చ, తథా ధర్మకరోరభాషిణీ, ప్రియభాషిణీ మధురాలాపినీ చ, తథా
హింసా మాతకా - ని 'శరారు ధ్వాతుతో హింస' ఇత్యమరః, * 'నమి కమిన్'
త్యాదినా రప్రత్యయః దయాభరపి కారుణికా చ - ని 'స్వాద్వయాభుః కారుణిక'
ఇత్యమరః* స్పృహి గృహీ' త్యాదిగా ఆభుచ్చ్యయః, తథా అర్థవరా ధనలభా,
వదాన్యా దానకౌణ్డా చ, కుత్రచిద్విషయ ఇతి సర్వత్రాప్యధ్యాహర్యం - ని 'స్మర్వ
దాన్య ధూలలక్ష దానకౌణ్డా బహుప్రద' ఇత్యమరః తథా నిత్యం ప్రతిదినం - వ్యయో
ధనత్యాగో యస్యాస్యా తథోక్తా, ప్రచురనిత్యధనాగమా - ప్రచురం ప్రభూతం
యథాతథా - నిత్యం - ధనస్య - ఆగమః ప్రాప్తిర్యస్యాస్యా తథోక్తా చ, అతో వారా
జ్ఞనా వేశ్యేన - ని, 'వారస్త్రీ గణికా వేశ్యే' త్యమరః నృపనీతిః రాజ్యపుత్రిః, అనేక
రూపా బహుప్రకారా - న త్వైకాన్తికీర్త్యర్థః, వారాజ్ఞనాయామపి విశేషణాని
సమాని

అత్ర సత్యాన్వతేత్యాది పదశ్రవణమాలేచా ఝడితి విరోధః స్ఫురతి, తస్య
స్యాభాష్యేనాభాసీకరణాదలంకారస్యక్, వారాజ్ఞనేవే త్యుపమయాఽక్షాజ్ఞిభావేన
సంకీర్త్యతే

టీ నృపనీతిః = రాజనీతి, వారాంగనా ఇవ = బోగముపడుచువలె, (అయా
వేశ్యకు దగినట్లు,) సత్యా=సత్యములు గలదియు, అసత్యా=అబద్ధముగలదియు, ధర్మ=
నిష్ఠరత్వముగలదియు, ప్రియభాషిణీచ = ఇచ్చకములఁ బలుకునదియు, హింసా =
చంపునదియు, దయాభుః = కనికరముగలదియు, ఆపిచ = మఱియు, అర్థవరా = ధనము
నందు ఆసక్తిగలదియు, వదాన్యా = ఈవిగలదియు, నిత్యవ్యయా=ఎల్లపుడు వ్యయముగల
దియు, ప్రచుర గమాచ=ప్రచుర=మిక్కిలి, నిత్య=ఎల్లపుడు, ధన=ద్రవ్యముయొక్క,
ఆగమః = రాబడిగలదియు, (ఐ, ఇట్లు) అనేకరీతిః = వెక్కుబడియులుగలది

తా. రాజనీతి, కొన్ని తావుల సమయోచితముగ సత్యమిత్ర
ముగను, కొన్ని తావుల ససత్యయుతిముగను, ఒకచోట నిష్ఠురముగను,
ఒకతావున చెవుల కింపుగను నుండుచు, ఒకచోట బాధించుచు, మఱొక
తావున దయను గనంబఱుచుచు, ఒకతావున పిసిడతనమునొందుచు,
మఱొకచోట దానము నొనర్చుచు, నొకచోట నెప్పుడు వ్యయ
పెట్టుచు, మఱొకవిధంబుగ నెల్లపుడు సంపాదించుచు, వారాంగనవలె
నానాప్రకారముల నుండును.

లే. సత్య మన్యతంబు పరుషోక్తి సరసభాష
ప్రాణిహింసయు దయయు లోభంబు నీ
కనకసంగ్రహవ్యయములు గలుగు వార
రమణిక్రైవడి బహురీతి రాజనీతి.

అవ “గుణవంతుఁ డగురాజు శాస్త్రయింపవలయునే కాని గుణహీను నాశ్రయించినఁ బ్రయోజనము లే” దనుచున్నాఁడు —

శ్లో ఆజ్ఞా కీర్తిగ పాలనం బ్రాప్తాణానాం
దానం భోగో మిత్రసంరక్షణం చ,
యేషామేతేషధుణా న ప్రవృత్తాః
కోఽర్థస్తేషాం పార్థివోపాశ్రయేణ ?

39

వ్యా — సోఽపి గుణాఢ్య ఏవ సమాశ్రయణీయో న తు నిర్గుణ ఇతి రాజానమేవ సంబోధయతి — ఆక్షేపి — ఆజ్ఞా మర్యాదా పరిపాలనాత్మకకాననం, కీర్తిర్దానక్షాత్రోద్భవా సత్సమాఖ్యా, బ్రాప్తాణానాం పాలనం నిరుపద్రవం బ్రాప్తాణసంతర్పణం, దానం సత్పాలే త్యాగః, భోగః స్రక్ష్పదనాదిజనిత సుఖానుభవః, మిత్రసంరక్షణం, సుహృత్సమర్థరణం, చేత్యేతే షధునా, యేషాం రాజ్ఞాం, న ప్రవృత్తాః న ప్రవర్తనేకర్తరిక్తః, పృథివ్యా ఈశ్వరః పార్థివః తస్య సంబుద్ధిః - హే పార్థివ రాజా - *తస్యేశ్వరః* ‘సర్వభూమి పృథివీభ్యామణిత్వబృత్తయః - తేషాముపాశ్రయేణ సమాశ్రయేణ, కోఽర్థః కో లాభః న కోఽపీత్యర్థః, తస్మాదుక్తగుణసంపన్న ఏవ రాజా సమాశ్రయణీయః, న తు కుక్షిమ్భురితి భావః

కాలినీవృత్తం - ‘కాలిన్యక్తా మ్నా తగౌ గోఽభిలోక్తై రితి లక్షణాత్’

టీ పార్థివ = (ఓ)రాజా, ఆజ్ఞా = ఆనతి, కీర్తి = యశస్సు, బ్రాప్తాణానాం = బ్రాప్తాణులయొక్క, పాలనం = రక్షించుట, దానం = ఈదయ, భోగః = అనుభవించుట, మిత్రసంరక్షణం = స్నేహితులను గాపాడుటయు, ఏతే = ఈ, షట్ గుణాః = ఆఱుగుణములు, యేషాం = ఎవరికి, న ప్రవృత్తాః = కలుగవో, తేషాం = వారియొక్క (రాజులయొక్క), ఉపాశ్రయం = ఆశ్రయించుటచేత, కః అర్థః = ఏమి ప్రయోజనము?

తా. దుర్జనశిక్షణము, సత్కీర్తి, బ్రాప్తాణపరిపాలనము, సత్పాలనము, స్రక్ష్పదనవిహారాదిభోగములు, ఆపన్నులగు మిత్రాదుల రక్షించుట, అను సద్గుణములు లేనిరాజుల సేవించుటవలన లాభమేమియు లేదు.

తే. ఆజ్ఞయును గీర్తియును భూసురరావనంబు
దానమును భోగ మిత్రసంతానములు
పద్మణంబులు గలుగ వేళ జనులయందు
వారిఁ గొల్పిన ఫల మేమి స వసుమతీశ.

అప ధనమువై బేరానపడరాదు, ధనలాభాలాభములు దైవాధీనములు

శ్లో. యద్ధాత్రానిజఫాలపట్టలిఖితం స్తోకం మహద్వా ధనం
తత్ప్రాప్నోతి మరుస్థలేఽపి నితరాం మేరా చ నాతోఽధికమ్,
తద్ధీరో భవ విత్తవత్సు కృపణాం వృత్తిం వృథా మా కృథాః
కూపే పశ్య పయోనిధావపి ఘటో గృహ్లాతి తుల్యం జలమ్.

వ్యా — అథాతికార్పణ్యం మా కురు, లాభాలాభయోరైవాయత్తమూల
మిత్యాహ—యతి — ధాత్రా బ్రహ్మణా, స్తోమకల్పం, మహద్బహుళం వా, యథా
నిజఫాలం నిజనిటలతటమేవ పట్టం తత్ర లిఖితం లేఖనేన నిర్దిష్టం, తద్బ్రహ్మలిఖిత
ధనం, మరుస్థలే ఊషరదేశేఽపి - కిముతాన్యత్రేతి భావః, నితరామతిశయేన, ప్రాప్నోతి
అభితే - అన్యూనమితి శేషః - ని 'సమానా మరుధన్వానా' విత్తమరః, మేరా క
చలే, ఽప్యతో బ్రహ్మలిఖితా, దధికం, స ప్రాప్నోతి తత్తస్మాత్కారణా, ధీరస్థిరః
భవ, విత్తవత్సు ధనాధ్యేష వివయే, కృపణాం దీనాం, వృత్తిం వ్యాపారం, వృ
వ్యర్థం, మాకృథాః మాకార్షీ, మేన కార్పణ్యజనితద్దామాత్రాశ్రయత్వమేవ నత్య
ధనప్రాప్తిరితి భావః * కృథా లుజి థాన్ - తనాదిత్వేఽపి సేచో నిత్యలాపవిధా
న్నసిచ్ - స మా జ్యోగ, ఇత్యప్రతిషేధః తత్తద్వస్తానమాహ—కూపేఽల్పజలాధ
గర్తేఽపి, పయోనిధౌ సముద్రేఽపి, ఘటః కలశ, స్తుల్యమాత్మపరిమితం, జలం గృహ
స్వీకురుతే - పశ్యేతి కృపణసంబోధనం - న తు కూపేఽల్పం పయోనిధావధిక,
ఏతద్వస్తానేన సమాహితచిత్తేన భవికవ్యం, న తు కార్పణ్యపర్యాకులేనేతి తాత్పర్యం

టీ (మనుష్యుడు) ధాతా = బ్రహ్మచేత, స్తోకం = కొంచెమైనను, మహ
వా = గొప్పదయనను, యత్ = ఏది (ధనము), నిజ . లిఖితం - నిజ = తనకై
ఫాలపట్ట = నొసలనియెడి చలకయందు, లిఖితం = వ్రాయబడినదో, తత్ = దా
మరుస్థలేఽపి = ఎడారిప్రదేశములయందు నైతము, నితరాం = తప్పక, ప్రాప్నోతి
పొందును. మేరాచ = బంగారు కొండయందునైతము, అతః = అంత (లిఖితము) క
అధికం = ఎక్కువను, స ప్రాప్నోతి = పొందడు, తత్ = కాబట్టి, ధీరః = ది

దీరినవాడవు, భవ = కష్టు విత్తవత్స=ధనవంతులయెడ, కృపణాం=దీనమైన, వృత్తిం= వ్యాపారమును, వృథా = వ్యర్థముగా, మాకృథాః = చేయకుము ఘటం = కుండ, కూపే=నూతియందును, పయోనిధౌ అపి = సముద్రమునందును, తుల్యం=సమానమైన, జలం=నీటిని, గృష్ణాతి = గ్రహించుచున్నది పశ్య = చూడుము

తా. తననొసట వ్రాసినంతధనము కొద్దియైనను గొప్పయైనను మరుస్థలమునందున్నను తప్పక పొందును. మేరువునందైనను అంతకంటె నధికముగఁ బొందఁడు. కావున ధనవంతులను జూచి దీనత్వమును, గనం బఱుపకుము. కుండను తీసుకవెల్లి బావియందు ముంచినను సముద్రమున ముంచినను ఒకేవిధంబుగ జలమును గైకొనును.

చ. వనజభవుండు నెన్నొసట శ్ర వ్రాసినసొమ్ము ఘనంబొ కొంచెమో విను మరుభూమి కేగిన లభించును మేరువుఁ జేరఁ బోయినన్ ధన మధికంబు రాదు కడు శ్ర దైన్యము మాను ధనాఢ్యులందు న వ్వననిధి నూతఁ దుల్యముగ శ్ర వారి గ్రహించు ఘటంబు సూడుమా.

ఇది నీతిశతకమునందు అర్థపద్ధతివర్ణన మను

నాలుగవ దశకము

దుర్జన పద్ధతి

అవ అర్థపద్ధతిని నిరూపించినపిదప, అట్లు అర్థవంతుడయ్యును దుర్జనుడయ్యె నేని వానితోఁ జేరఁదగ దని చెప్పఁబోవుచు దుర్జనపద్ధతి నారంభించుచున్నాఁడు —

శ్లో. అకరుణత్వమకారణవిగ్రహః పరధనే పరయోషితి చ స్పృహః, సుజనబన్ధుజనేష్వసహిష్ణుతా ప్రకృతీసిద్ధమిదం హి దురాత్మనామ్.

వ్యా—అథార్థాదిసంపన్నుఁడై దుర్జనో నోపాదేయ ఏవేత్యాశయేనార్థపద్ధతి నిరూపణానంతరం దుర్జనపద్ధతిని నిరూపయతి—తత్ర తేహమవగుణం గణయతి-అకరుణత్వ మితి —పరదుఃఖిప్రహణేచ్ఛాకరుణా-తద్రూపిత్యమకరుణత్వం-దయాహీనత్వం చ, అకారణవిగ్రహో నిష్కారణకలహశ్చ - ని 'అస్త్రియాం సమరాసీక రణాః కలహవిగ్రహా' విత్యుమరు, పరధనే పరద్రవ్యే, పరయోషితి పరదారేషు, స్పృహః చ-ఏకత్రాపహరణేచ్ఛా - అన్యత్ర సంభోగాభిలాషశ్చ, సుజనేషు బన్ధుజనేషు, చ, అసహిష్ణుతా అసహన

కిలత్వం చే, తీదం సర్వం * 'సపుంసక మనపుంసకే నే'త్యాదినా నపుంసకైకశేషః, దురాత్మ నాం దుర్జనానాం, ప్రకృతిసిద్ధం స్వభావసిద్ధం హి, అతస్తే నో పాదేయా ఇతి భావః - ని 'ప్రకృతిః ప్రపఞ్చభూతే ప్రధానే మూలకారణే, స్వభావ' ఇతి విశ్వః

ద్రుతవిలమ్బితపృతం - 'ద్రుతవిలమ్బితమాహ నభౌ భరా వి'తి లక్షణాత్

టీ ఆకదూత్యం = కనికరములేకుండుట, అకారణవిగ్రహః = కారణములేకయే జగదమాడుట, పరధనే = ఇతరుల ధనమునందు, పరయోషితిచ=ఇతరుని భార్యయందును స్పృహ=కోరికయు, సుజన బంధుజనేషు-సుజన సజ్జనులయందును, బంధుజనేషు=చుట్టాలయందును, అసహిష్ణుతా = ఓర్వలేమియు, (అనెడి) ఇదం = ఇది (కనికరములేకుండుట మొదలగునది), దురాత్మనాం=చెడ్డమనస్సుగలవారికి, ప్రకృతిసిద్ధంహి=స్వభావసిద్ధమే కదా!

తా. దయాహీనత, నిష్కారణ మైనకలహము, పరులధనము నందును పరస్త్రీలయందును ఆసక్తి, సజ్జనులయందును, బంధువులయందును ఓర్పులేమియు, ఇవి దుర్జనుల స్వభావసిద్ధగుణములు.

తే కారణము లేనికలహంబు १ గరుణలేమి

పరవధూపరధనవాంఛ १ బంధుసాధు

జనములం దసహిష్ణుత్వ १ మనఁగ జగతిఁ

బ్రకృతిసిద్ధంబు లివి దుష్టు १ నికరమునకు.

అవ 'దుర్జనుడు విద్వాంసుడైనను వానిని దగ్గరజేర్పరాడు' అనుచున్నాడు - శ్లో. దుర్జనః పరిహర్తవ్యో విద్యాయాఽలంకృతోఽపి సః,

మణినా భూషితస్సర్పః కి మసౌ న భయంకరః ?

42

వ్యా అస్తాం తావత్ దుర్జనమాత్రస్య పాత్యాజ్యత్వకథనమ్ - అశేషావగుణావ మార్జకసంపన్నోఽపి దుర్జనః పరిత్యాజ్య ఏవేతి సదృష్టాంతమాహ—దుర్జనఇతి—దుర్జనో, విద్యయా వేదవేదాన్త్యాద్యాత్మికయా, అలంకృతో భూషితస్సన్నపి - సకలవిద్యాపారీణ సన్నకీర్త్యర్థః, పరిహర్తవ్యస్త్యాజ్యః, కుత ఇత్యత ఆహ—సర్పః ఆశీవిషః, మణినా ఫలకన్థ మాణిక్యేన, భూషితోఽలంకృతస్సన్నపి, అసౌ సరో, న భయంకరః కిం భయంకర ఏవేత్యర్థః, అతో మణిభూషితసర్పప్రాప్తాయా విద్యావాసవి దుర్జనో దూరతస్త్యాజ్య ఏవ -

‘దుర్జనం దూరత స్త్యజే’ దితి న్యాయాదితి భావః *‘మేఘుర్నిభయేషు కృషా’ ఇతి భక్-
భశి ‘అరుద్విష’ దిత్యాదినా ముమాగమః

అత్ర బిమ్బప్రతిబింబన్యాయేన ధర్మధర్మిణోర్వాక్యద్వయే పృథగ్జ్ఞేర్దేశాద్బ్రహ్మ
స్తాలంకారః-

‘బిమ్బునుబిమ్బన్యాయేన నిర్దేశో ధర్మధర్మిణోః,

ద్విష్టాస్తాలంకృతిర్జేమా భిన్నవాక్యార్థసంశ్రయాః’

ఇతి లక్షణాత్

పృత్త మానుష్టభమ్.

టీ. దుర్జనః = దుష్టుడు, విద్యయా = విద్యచే, అలంకృతః అపి = అలంక
రింపఁబడినవాడు అయినను, పరివార్తవ్యః = వదిలఁ దగినవాడు , సర్వః = పాము,
మణినా = రత్నముచే, భూషితః అపి = అలంకరింపఁబడినది అయినను, అసౌ = ఇది,
భయంకరః=భయమునుగలిగించునది, న కిం = కాదా యేమి ?

తా. పాము శిరమునందు రత్నముకలదైనను భయంకర మగుట
చేత దూరముగ నెటుల వదలుచున్నారో, అట్లే దుర్జనుడు విద్యా
వంతుఁడైనను దూరముగ విడువఁదగినవాడు.

టీ. విద్యచే భూషితుం డయి १ వెలయుచున్నఁ

దొడరి వర్జింప నగుఁ జామి १ దుర్జనుండు

చారుమాణిక్యభూషిత १ శస్త్రమస్త్ర

కంబయినపన్నగము భయంకరము గాదె.

అవ ‘దుర్జనుడు లోకమునంతయు దూషించును’ అనుచున్నాడు —

శ్లో జాడ్యం ప్రీమతి గణ్యతే వ్రతశుచౌ దంభః శుచౌ కైతవం

శూరే నిర్ఘృణతా మునౌ విమతిశా దైనన్యం ప్రియాలాపిని,

తేజస్విన్యవలిస్తతా ముఖరతా వక్తవ్యశక్తిస్తే

తత్కానామ గుణో భవేత్సగుణినాం యో దుర్జనైర్నాజ్ఞేతః.

వ్యా — అభాష్య సర్వదూషకత్వమాహ — జాడ్యమితి — ప్రీమతి లజ్జావతిపుంసి
జాడ్యం మాన్ద్యం * ‘గుణవచన బ్రాహ్మణాదిభ్యః కర్తృణి చే తి వ్యుత్థో ప్రత్యయః,
గణ్యతే సంఖ్యాయతే - దుర్జనైరితి కేవల - న తు జుగుప్సితకర్తాచరణపరాజ్ఞుభిత్వం,
వ్రతైస్తపశ్చాప్తాన్యజాదినియమైః - శుచౌ శుద్ధే, దమ్భా ధర్మధ్వజత్వం, గణ్యతే న
త్వమస్తాత్మత్వం, శుచౌ స్వభావాదేవ బాహ్యస్తరశుద్ధే, కైతవం కవటం, గణ్యతే న తు
ఫారమార్థికత్వం, శూరే, నిర్ఘృణతా దయారాహిత్యం, గణ్యతే - న తు విక్రాంతత్వం,

మునా మననశీలే విమతితా బుద్ధిహైన్యం, గణ్యతే న త్వాత్తైక్యమసంధానతత్పరత్వం, ప్రియాలాపిని మధురవాదిని, దైన్యం గణ్యతే - న తు శ్రవణానన్వకరత్వం, తేజః ప్రాగల్భ్యం - ప్రభావిశేషో వా తద్వ, త్యవలిప్తతా గర్వగర్వత్వం, గణ్యతే - న తు సంభాష - ని 'అవలేపస్తు గర్వేస్యా త్లేపనే దూషణేఽపి చేతి' విశ్వః 'వక్తవ్యేవ్య క్లేష - శక్తిః ప్రతిభాపరపర్యాయస్సామర్థ్యవిశేషః - తయా స్థిరే, ముఖమస్యాస్తీతి ముఖరో దుర్బుజి-ని 'దుర్బుఖే ముఖరా బద్ధముఖా' విత్త్యమరః * 'ఖముఖపక్షాభ్యుత్పే'ః రప్రత్యయః - తస్య భావస్తత్తా అసంబద్ధప్రలాపిత్వమిత్యర్థః గణ్యతే - న తు వాగ్ని త్వం, తస్మాత్కారణత్, గుణినాం గుణసంపన్నానాం స కో నామ గుణో భవేత్, యో గుణః, దుర్బలై, రాక్షసికః న దూషితః-దుర్బలాదూషితో గుణ స్సగుణినాం స కోఽప్యస్తీత్యర్థః, 'యో దుర్బలానాం మత' ఇతి పారే యో గుణః దుర్బలానాం మతః ఇవ్య స్థాల్ న కో నామభవేదితి సంబద్ధః, దుర్బలాభిమతో గుణస్తు గుణినాం స కోఽప్యస్తీత్యర్థః

కాష్టాలవిక్రీడితం వృత్తం - లక్షణం తూక్ష్మమ్

టీ దుర్బలైః = దుర్బలచేత, ప్రీమతి = సిగ్గుగలవానియందు, శాద్యం = మాంద్యము, ప్రతకుచౌ = (తపశ్శాన్ద్రాయణాది) ప్రతములచే బరిశుద్ధుఁ డయిన వానియందు, దంభః = బడాయియు, శుచౌ = ఆచారవంతునియందు కైతవం = కాపట్యమును, శూరే = శూరునియందు, నిర్భృణతా = దయలేకుండుటయు, మునా = మననముచేయువానియందు (అనఁగా మాటాడక మానమును ధరించి మననముచేయువాఁ డనుట), విమతితా = తెలివితేమియు, ప్రియాలాపిని = మంచిమాటలఁ బలుకువానియందు, దైన్యం = దేబిరింపును, తేజస్విని = పరాక్రమము గలవానియందు, అవలిప్తతా = పొగరును, వక్త స్థిరే - వక్తవ్య = చెప్పవలసిన విషయములయందు, శక్తి = నేర్పుచేత, స్థిరే = నిలకడగలవానియందు (అనఁగా ఏవిషయమునైనను పొంకముగా నిరూపించి మాటాడ నేర్చినవాఁ డనుట), ముఖరతా = ప్రేలుడుగాయతనమును, గణ్యతే = తలఁపఁబడును తత్ = అందువలన, దుర్బలైః = చెడ్డవారిచేత, యః = ఏది, స అంకితః = మచ్చచేయఁబడలేదో (నిందింపఁబడలేదో), సః = ఆ, గుణినాం = గుణవంతులయొక్క, గుణః = గుణము, కో నామ భవేత్ = ఏదియైయుండునో

తా. లజ్జగలవాని మందునిగను, తపోవంతుని డంబముగలవాని గను, శుచిగలవానిని వేషధారినిగను, శూరుని దయాహీనునిగను,

మునీశ్వరుని బుద్ధిహీనునిగను, ప్రియముగ మాటాడువానిని దీనుని గను, తేజోవంతుని గర్విగను, యుక్తియుక్తముగఁ బలుకువానిని వాచాలునిగను దుర్జనులు తలంతురు. ఎట్టిగుణవంతునైనను దుర్జనులు ఏదో యొకవంక పెట్టి నిందింతురు.

శా.హీరముగ్ధం జడుఁగాఁగ సుప్రతుని మోయింగా శుచిం దంభిగా శూరుఁ నిర్దయుఁగా మునిఁ విమతిఁగా ॥ శ్రోత్రప్రియాలాపు ని స్సాయంగా బలవంతు గర్వితునిఁగా ॥ సద్వక్త వాచాలుఁగాఁ గూరుం డెన్ని సుధీగుణంబు దురితారూఢంబు జేయుం గదా.

అవ ఇక గుణావగుణప్రణాళికను జూపించుచున్నాడు —

శ్లో. లోభశ్చేదగుణేన కిం పిశునతా యద్యస్తి కిం పాతకైః
సత్యం చేత్తపసా చ కిం శుచి మనో యద్యస్తి తీర్థేన కిం,
సౌజన్యం యది కిం బలేన మహిమా యద్యస్తి కిం మణ్డనైః
సద్విద్యా యది కిం ధనైరపయశో యద్యస్తి కిం మృత్యునా. 44

వ్యా అథ గుణావగుణప్రణాళికామాహ—లోభ ఇతి—లోభో ధనాది వాఙ్మూఢ, 2స్తి చే, దగుణేన దుర్గుణేన, కిం న కిం చిదపీత్యర్థః—తస్యైవ వాత్సల్యవనినాపహత్వా దితి భావః, పిశునతా పరోక్షే పరదోషసూచకతా, అస్తి యది, పాతకైర్భృష్టావత్యా దిభిః, కిం తస్య ఏవ నిరయపాతనదక్షత్వాదితి భావః, సత్యం యథార్థభాషణం సమ దర్శిత్యం వా, 2స్తి చే, త్తపసా చాస్త్రాయణాదినా, కిం తస్యైవ పరిశోధకత్వాదితి భావః, శుచి ద్రోహచింతాదిరాహిత్యేన శుద్ధం, మనో 2స్తి యది, తీర్థేన ప్రయాగా దినా, కిం తస్యైవ వాపవర్గమూలకత్వాదితి భావః

‘యస్మాత్తత్తీర్థం భుజతే వినిష్క్రియస్స సర్వవి త్సర్వగతో 2మృతో భవేత్’ ఇతి స్మరణమత్ర మూలం, సౌజన్యం సుజనభావో, 2స్తి యది, బలేన పరిజనేన, కిం తస్యైవ వాకేషకార్యనిర్వాహకత్వాదితి భావః, మహిమా మాహాత్మ్య, మస్తి యది, మణ్డనైః కుణ్డలహారాద్యలంకరణైః, కిం తస్యైవోపసాగ్ధరహేతుభూతత్వాదితి భావః అప యశః అవశీర్తి, రస్తి యది మృత్యునా మరణేన కిం తద్వల్ మృతిప్రాయత్వాదితిభావః, ఏవం విచార్య సద్గుణార్జనతత్పరేణ భవితవ్యం నిపుణేన, అన్యథా దౌర్జన్యమనాయాస సాధ్యమితి వాక్యకేష త్వేనోన్నేయమ్

టీ లోభః=పిసినారితనము (అస్తి) చేత్=ఉండునేని, అగుణేన కిం=దుర్గుణమేల? (అనగా అన్ని దుర్గుణములలో నింద్యమైన దిపిసినారితనమే యగుట) పిశునతా = చాణ్డి భర్తృ-టిక—5

శోకుతనము, అస్తియది=ఉండునేని, పాతనైః కిం=పాపము లేల? సత్యం=నిజము, (అస్తి) చేత్ = ఉండునేని, తపసాచకిం=తపస్సునైతమేల, శుచి=వరిశుద్ధమైన, మనః=మనస్సు, అస్తియది = ఉండునేని, తీర్థేనకిం=(గంగాకావేర్యాది) తీర్థము ఏల? సాజన్యం=మంచి తనము, (అస్తి) యది = ఉండునేని, బలేనకిం=బలముఏల, మహిమా=గొప్పతనము, అస్తి యది = ఉండునేని, మండనైఃకిం = ఆలంకారములేల? సద్విద్యా=మంచిచదువు, (అస్తి) యది=ఉండునేని, ధనైః కిం=ధనములేల? ఆపయశః = అపకీర్తి, అస్తియది=ఉండునేని, వృత్యుః కిం = మరణమేల?

తా. అత్యాశయున్న వేటొకదుర్గుణ మక్కట లేదు. విశునత్యము (కొండెములు చెప్పట) ఉండునేని వేటుపాపము లక్కట లేదు. సత్యమున్న తపస్సుచేయ నక్కట లేదు. నిర్మలమగు మనస్సున్న తీర్థసేవ యక్కట లేదు. మంచితనముండెనేని స్వకార్యనిర్విహణమునకు స్వజన మక్కట లేదు. గౌరవ ముండునేని యలంకారము లక్కట లేదు. చక్కని విద్యయుండునేని ధనమక్కట లేదు. అపకీర్తియుండునేని వేటుగ చావ నక్కట లేదు.

చ. పగ గొనులోభముం బిశునభావము సత్యము చిత్తశుద్ధియుం
దగుసుజనత్యమున్ సుమహితత్యము విద్యయు లోకనిందయుం
దగిలిన దుస్థులుంబు దుఃఖితుంబు దపంబును దీర్థసేవ భృ
త్యగణము సొమ్ములుం ధనచయంబును జావును వేట యున్నవే.

అవ ఒకానొక యచభవసితుడు 'పురుషునకు మనశ్శల్కములు ఏడు' అని పల్కినరిని జెప్పుచున్నాడు —

శ్లో. శశీ దివసధూరో గళితయావనా కామినీ
సరో విగతవారిజం ముఖమనక్షరం స్వాకృతే,
ప్రభుర్ధనపరాయణః సతతదుర్గతిస్సజ్జనో
నృపాజ్ఞానగతగి ఖలో మనసి సప్తశల్యాని మే.

45

వా — కన్యచిదనుభవినో నిజహృదివేదనమభినయాహ—శశీతి, దివసేషిన్ని, ధూసరో నిస్తేజస్కూ, శశీ చంద్రిశ్చ, గళితయావనా భిష్టనూతనవయస్కా, కామినీ కాస్తా చ, విగతవారిజం పుష్పరీకవర్జితహం, సరః కాసారశ్చ, శోభనా ఆకృతిర్యస్య సుందరపురుషస్య, అనక్షరం కాస్త్రవిభీష్టం ముఖం చ, ధనపరాయణో ధనలబ్ధిః, ప్రభుః రాజా చ, సతతదుర్గతిః నిరంతరదారిద్ర్యవాక్, సజ్జనశ్చ, నృపాజ్ఞానగతో రాజగృహస్త

ర్వస్త్రీ, ఖలో దుర్జనశ్చ=తస్య విఘాతుకత్వాదితి భావః, ఇత్యేవం, సప్త, శల్యాని కూలాని తథా దుస్సహదుగభజనకత్వాదితి భావః, ఇదమేవాత్మన్తకష్టనివేదనవచనమితి తాత్పర్యమ్.

అత్రాప్రకృతానాం ప్రకృతస్య ఖలస్య చ దుగభిహేతుత్వసామ్యేనాపమ్యస్య గమ్యమానత్వాద్విపకాలంకారః - లక్షణం తూక్ష్మ గతమిదం పృథ్వీవృత్తమ్

టీ దివసధూసరః - దివస = పగటియందు, ధూసరః = వెలపెలలాడు, శశీ = చంద్రుడు, గళితయావనా = జాతినయావనముగల, కామినీ = స్త్రీయురాలు, విగత వారిజం = పోయిన తామరపువ్వులుగల (తామరలులేని), సరః = కొలను, సు ఆకృతేః = మంచిరూపముగలవానియొక్క, అనక్షరం = అక్షరములేని (ఒకఅక్షరపు ముక్కయేని తెలియని-చదువురాని), ముఖం = నోరును, ధనపరాయణః=డబ్బువైమిగుల నాసక్తిగల ప్రభుః = రాజు, సతతదుర్గతిః = ఎప్పుడు వేదతీకముగల, సజ్జనః = మంచివాడును, నృపతంగణకతః = రాజుముంగిటిని జేరిన, ఖలః = దుర్జనుడును (అనగా రాజునకు దుర్బోధలచేయువాడగుట), (ఈ) సప్త = ఏడును, మే = నాయొక్క, మనసి = మనస్సునందు, శల్యాని = కూలములు - మేకులు (మిక్కిలి దుగభికరము లగుట)

తా. పగటియందుఁ దేహోహీనుఁడైన చంద్రుడును, గతయావన యగు కామినియు, తామరలు లేనికొలనును, చదువు లేనిసుందరుడును, కేవలధనాశగలభూపాలుఁడును, సర్వదా దరిద్రుఁడగు సజ్జనుఁడును, ప్రభువులసమీపమున నుండినదుర్జనుఁడును ఈయేడుగురును శల్యము వలె మనంబునకు దుగభిమును కలుగఁ జేయుదు రని నాయభిప్రాయము.

చ. దినమలీనాంగుఁ డైనహిమ శ్రీ దీప్తియుఁ బ్రాయము దిప్పునాతియున్
వనరుహాశ్రయాన్య మకాకొలను శ్ర వర్ణితరూపు నిరక్షరాస్యమున్
ధనపరుఁ డైనరాజు సతతతంబును లేమిని గుందుసాధువున్
జనపతిచెంత దుర్జనుఁడు శ్ర శల్యము లే డివి నామనంబునన్.

అవ దుష్టరాజులక్షణమును సదృష్టాంతముగఁ జెప్పుచున్నాడు —

శ్లో. న కశ్చిచ్ఛ్రద్ధా కోపానామాత్తి యో నామ భూభుజాం,

హోతారమపి జుహ్వీనం స్మృష్టో దహతి సావకః.

46

వ్యా — అథ దుష్టరాజులక్షణం సదృష్టాంతమాహ — న కశ్చిదితి — చక్షోకోపా నాఘోగ్రక్రోధానాం, భూభుజాం రాజ్ఞాం, కశ్చిదపి పుమాన్, అత్తియో నామ అత్తి

యత్నేన ప్రసిద్ధిః, న భవతి కిం తు సర్వోఽప్యనాత్మీయ వివేక్యర్థః, నను యథా కథం చిద్ధితమాచరన్మవిద్యత్యేష ఆత్మీయ ఇత్యాశక్యః దృష్టాంతముఖేన నిరాకుర్వన్నాహ— జుహ్వనమాజ్యపురోడాశాదిదానేనోపచరంతమపి * 'హు దానాదనయోరి' తి ధాతోః కర్తరి శానచ్, హోతారం యజమానం, పావకోఽగ్నిః, స్పృష్టస్సక్, దహతి సంతాప యతీత్యర్థః, అతోఽగ్నిదృష్టాస్తేనేదృకో రాజా న సమాశ్రయణీయ ఇతి భావః

టీ చండకోపానాం = తీక్ష్ణమైనకోపముగలవారగు, భూభుజాం = రాజులకు, కచ్చిత = ఎవడును, ఆత్మీయః = తనవాడు (అనగా తనకు బ్రీతిపాత్రమగువాడు), న నామ = లేడుగదా! జుహ్వనం అపి = (నేయి పురోడాశము మున్నగు వానిని) ప్రేల్పుచున్నవానినైనను, హోతారం = యజమానుని, పావకః = అగ్ని, స్పృష్టః (సక్) = తాఁడబడినవాడై, దహతి = కాల్చును

తా. అతికోపులగుభూపాలురను ప్రేమించఁదగినవాఁడు ఒకఁడు నుండఁడు. అగ్నిహోత్రుఁడు తనతృప్తికై హోమముచేయువానిని ప్రేతము తాఁకునేని మొగమోటమి లేక కాల్చును.

క. మనుజులలో నెవ్వఁడు దగఁ

దనవాఁ డనువాఁడు దుష్టధరణీశునకుఁ

దనకయి ప్రేలిమి ప్రేల్చెడు

జనునితనువుఁ గాల్చు వాయుసఖుఁ డదయందై.

అవ—రాజసేవ మిగుల కష్టమనుచున్నాడు—

శ్లో. మానాన్తూకగి ప్రవచనపటుర్వాచకో జల్పకో వా
ధృష్టగ పార్శ్వే భవతి చ వసక్ దూరతోఽప్యప్రకల్భః,
తౌన్ద్ర్యా భీదుర్యది న సహతే స్త్రాయశో నాభిజాతః
నేవాధర్మగి పరమగహనో యోగినామప్యగమ్యః.

47

వ్యా—కథం న సమాశ్రయణీయ ఇత్యాశక్యతలేవాయా దుష్కరత్వాది త్యాహ—మానాదితి—మానా త్తూష్టింభావాన్తూకో నిర్వచో-భవతి సేవక ఇతి శేషః, ప్రవచనపటుః ప్రగల్భశ్చాలివత్తా, వాచకో బహుభాషీ, జల్పతీతి జల్పకోఽ సంబద్ధప్రలాపీ-భవతి, ఉభయత్రాపి * 'జ్వల్ తృచా వి'తి కర్తరి జ్వల్పిత్యయః- జిత్యాద్యుద్ధి - 'జల్పక' ఇతి పారే జల్పతీతి జల్పకః - పచాద్యచ్ - స్వాధిక క

ప్రత్యయః-అన్యథా * 'జల్ప భిక్షే' త్యాదినా మేకన్విత్యయే జల్పాక ఇతి స్వాత్ -
యదాహమరసింహః—ని 'స్వాజ్జల్పాకస్తు వాచాల' ఇతి పార్శ్వే సమీపే చ, వసన్,
ధృష్టో నిర్భీకో-భవతి, దూరతో విప్రకృప్తదేశే, వసన్, అప్రగల్భః అప్రాధో - భవతి,
ఔస్త్యా పరిభవాదిమాత్పద్యమానేషు క్రోధప్రతిబంధలక్షణయోపలక్షితకే, ద్విరుత్పయ
శీలా-భవతి * 'భియః క్రుష్ణకనా వి'తి క్రుప్రత్యయః, న సమాతే పరిభవాదికం న
క్షమతే, యది తస్మి, ప్రాయశో బాహుశ్యేన, అభిజాతస్సత్కులీనో, న నభవతి, అతః
పరమగహనోఽత్యస్తదురపగాహః, సేవాధర్మః పరిచర్యాత్మకం కర్మ, యోగినామపి
కాలత్రయజ్ఞానామప్యతీంద్రియవస్తుపరిజ్ఞానవతామిత్యర్థః - కిముతాన్యేషామితి భావః,
అగ మ్యా జ్ఞాతుమశక్యః - సర్వే గత్యర్థాః జ్ఞానార్థా-యతః పరబ్రహ్మేఽపి ధ్యానాదినా
సాక్షాత్కీయతే న త్వయమితి భావః, మానాదివ్యతిరిక్తధర్మస్య గగనారవిష్టప్రాయ
త్వాత్తస్య బ్రహ్మణోఽపి దుర్విజ్ఞేయతయాఽత్యస్తదుష్కరత్వమితి తాత్పర్యమ్.

అత్ర సేవాధర్మస్య యోగగమ్యత్వేఽపి సమగమ్యత్వోక్తే సమబంధే అసంబంధ
రూపాతిశయోక్తిః మహాకాస్తావృత్తమ్ - 'మహాకాస్తా జలధిషడ్వగైరోభసాతౌ
గురూచేతి లక్షణాత్'

టీ మానాత్ = మాటాడకుండుటవలన, మూకః = మూగవాడు, ప్ర వచన
పటః = బాగుగా మాటాడుటయందు నేర్పుగలవాడు, వాచకః = ప్రేలుడుగాడు,
వా = లేక, జల్పకః = అసంబంధప్రలాపి, పార్శ్వే = వెంబడి, వసన్-చ = ఉండువాడు,
ధృష్టః = దిట్టరి, దూరతః = దూరముగా, వసన్ అపి = ఉండువాడు నైతము, అప్రగల్భః =
చేతఁగానివాడు, ఔస్త్యా = ఓర్పుచేత, భీరుః=పిఱికివాడు, భవతి = అగుచు న సమాతే
యది = (అవమానములను) ఓర్పుకొనఁడేని, ప్రాయశః = తఱుచుగా, అభిజాతః =
మంచికులమునఁ బుట్టినవాడు, న = కాఁడు, (కాఁబట్టి) పరమగహనః = మిక్కిలి
తెలిసికొనరాని, సేవాధర్మః = కొలువుయొక్క స్వరూపము, యోగినాం అపి = (భూత
భవిష్య ద్వర్తమానకాలములు మూఁటి నెఱింగి అతీంద్రియములగు పదార్థమునుకూడఁ
గనిపట్టు) యోగులకు నైతము, అగమ్యః = తెలియరానిది.

తా. నేవకుఁ డగువాఁడు ఏమియుఁ బలుకకయుండునేని వానిని
మూగవాఁ డనియు, చక్కఁగ మాటాడు నేని వదరుపో తెనియు, సమీప
మున నున్న భయభక్తులు లేనివాఁ డనియు, దూరముగ నున్న చేతకాని

వాఁడనియు, సహించువాఁడగునేని పిటికి యనియు, ఓర్పులేనియెడల సద్వంశజాతుఁడు కాఁడనియు ప్రభువులు తలఁతురు. కావున ఇట్టిసేవాధర్మమునందు చక్కగఁ జరించుట యోగీశ్వరులకై నను ఆలవి కాదు.

ఉ. మానముచేత మూఁగయు సహించితవక్త ప్రలాపి చెంగటం

బూని వసించి దిట్ట దమఃముందట దవ్వగ నుండెనేని శా

లీనుఁడు దాల్చి భీరుఁడవలెవుఁడు దాలిమి లేనిబంటు భూ

జానులనేన దుష్కర మసాధ్యము యోగులకై న నిద్ధరన్.

అవ వేయేల? దుష్టరాజముందట నెవ్వనికి నుండ రా దని చెప్పుచున్నాడు —

శ్లో. ఉద్భాసితాఖిలఖిలస్య విశృంఖలస్య
ప్రొద్ధాఢవిస్తృతనిజాధమకర్తవృత్తైః,
దైవాదవాప్తవిభవస్య గుణద్విషోఽస్య
నీచస్య గోచరగతైః సుఖమాస్యతే కైః?

48

వ్యా — శిం బహు నాఽస్య పురస్తాన్న కేనచిత్ స్థాయమసి శక్యత ఇత్యాహ —
ఉద్భాసితేతి — ఉద్భాసితాః ప్రకాశితాః — అఖిలాః ఖిలా యేన తస్య అధికారప్రదా
నేన పురస్కృతాకేమ దుష్టసన్యేత్యర్థః - తస్య సుజనవిద్యేషిత్యాదితి భావః, తథా,
విశృంఖల్య విధినిషేధాతీతతయా స్వచ్ఛందగతేరిత్యర్థః తథా, ప్రొద్ధాఢమతితరాం -
విస్తృతా స్తరరావిషయాకృతా - నిజా స్వకీయా - అథమ కర్తవృత్తిః ప్రాక్తననీచ
కృత్యవ్యాపారో - యే న తస్య - 'ప్రాగేవ విస్తృతేతి పాశే ప్రాక్ ప్రథమమ్ ఆచరణ
సమయ ఏవేత్యర్థః - ఏతేన లజ్జాపాన్యముక్తం, తథా, దైవా దప్రవృత్తా, దిదాసీ,
మవాప్త్య ప్రాప్తో - విభవః విశ్వరూపం సంపత్తి - ర్యస్య, గుణద్విష సుగుణవిష్టక, స్వాస్య
పూర్వోక్తస్య నీచస్య రాజ్యః, గోచరగతైః విషయవాసిభిః, కైర్దైవై, సుఖమక్లేశేన,
ఆస్యతే స్థీయతే, న కైరపీత్యర్థః, అతో న నీచాశ్రయః కర్తవ్య ఇతి భావః. * 'ఆన
ఉపవేశనే' - భావే లట్

అత్రోద్భాసితేత్యాదిపదార్థస్య విశేషణగత్యా సుఖస్థిత్యభావపదార్థ హేతుత్వా
త్పదార్థ హేతుకం కావ్యలింగమలంకారః వసంతిలకావృక్షమ్

టీ ఉద్భా . ఖిలస్య - ఉద్భాసిత = ప్రకాశించఁజేయఁబడిన, అఖిల = సమస్త
లయిన, ఖిలస్య = దుష్టములు గలవాఁడును, (అనఁగా దుష్టులను గొప్పదశకుఁ దెచ్చినవాఁ
డనుట), విశృంఖలస్య = (విధినిషేధములు లేనందున) అడ్డులేనివాఁడును, ప్రొద్ధాఢ

వృత్తే-ప్రదాధ=బొత్తిగా, విస్తృత=మఱవఁబడిన, నిజ = తనదైన, అధమకర =నీచపుఁ
బలులయొక్క, వృత్తే = బ్రదుకుచెరువుగలవాఁడును, (అనఁగా మునుపు తాను బ్రదుకు
చెరువుకై ఏయేసేచపు బలులలోఁ బ్రవేశించి బొట్టగడుపుకొనెనో యాపూర్వవృత్తాంతము
నిష్ప జైశ్వర్యమదమత్తుడై బొత్తిగా మఱచినాఁ డనుట దీనిచే సిగ్గులేనివాఁ డని
యేర్పడుచున్నది) దైవాత్ = అదృష్టమువలన, అవాప్తవిభవస్య = (ఇవ్వడు) సంపద
గలవాఁడును, గుణద్విషా = గుణములను నిందించువా ఁడును, (అగు) అస్య = ఈ, సీచస్య =
నీచునియొక్క, గోచరగతై = కంటఁబడినట్టి, కైకి = ఎవనిచే, సుఖం = సుఖము, అస్యతే =
బొందఁబడును (అనఁగా అట్టి నీచుని కంటఁబడినవారే సుఖము నొంద రచుట)

తా. దుర్జనులకే సహాయమొనర్చుచు వారిని జేరఁదీసి స్వేచ్ఛా
చారుడై తా నింతకుముం దనుభవించిన హీనస్థితిని దైవయోగము
చేతఁ బట్టినసంపదచేత మఱచి గుణవంతుల ద్వేషించు నీచునిసమీప
మున నుండు వారలకు సుఖ ముచునది యుండదు.

చ. ఖలు లగువారి నెల్లనధికారసమర్థులఁ జేసి తా నిర
ర్థశక్తియై నికృష్టనిజశక్త్యము విస్తృతిపా లొనర్చి ని
శ్చలగుణవైరియై విధివశంబున సంపద గాంచి త్రుళ్లుచుకొ
మెలగునృపాలుదేశమున ॥ మేలు లభించునె యెట్టివారికిన్.

అవ — దుర్జనులయు సజ్జనులయు స్నేహములరీతిని జెప్పచున్నాఁడు —

శ్లో. ఆరమ్భగుర్వీ ఊయిణీ క్రమేణ లఘ్వీ పురావృద్ధిముపైతి పశ్చాత్,
దినస్య పూర్వార్థపరార్థభిన్నా ఛాయేవ మైత్రీ ఖలసజ్జనానామ్. 49

వ్యా — అథ దుర్జనసజ్జనమైత్రీప్రకారమాహ — ఆరమ్భేతి పూర్వార్థపరా
ర్థభ్యాం పూర్వాష్టాపరాష్టాభేదేన - భిన్నా పృథగ్విధా ఛాయా అనాతప ఇవ - ని
'ఛాయా త్వనాతపే కాస్తా ప్రతిబిమ్బార్కజాయయో రితి' వైజయంతీ ఆరమ్భే
ప్రారమ్భసమయే - గుర్వీ గురుః వర్ధిష్ఠురిత్యర్థః * 'వోతో' గుణవచనా దితి వికల్పాల్
జీష్, క్రమేణ కాలక్రమేణ, ఊయిణీ ఊయిష్ఠ్యశ్చ-జిదృక్షీ' త్యాదినా ఇని, తథా,
పురా ప్రారమ్భే, లఘ్వీ లఘుః ప్రాప్త్యే త్యర్థః - పూర్వవక్ జీష్, పశ్చా దనంతరం,
వృద్ధి, మువైతి ప్రాప్తితీతి భావః — అయమర్థః — దుర్జనమైత్రీ పూర్వాష్టాచ్ఛాయేవ
ప్రారమ్భగుర్వీ క్రమేణ ఊయిణీ చ భవితి, సుజనమైత్రీ తావ దపరాష్టాచ్ఛాయే వాదౌ

లక్ష్మీ తతో వధిష్ఠశ్చ భవతీతి అతోఽత్ర యద్యుక్తం తత్కర్తవ్యం కుశలేనేతి భావః.

అత్ర యథాసంఖ్యసంకీర్ణోపమాలుకారః ఉపజాతివృత్తముక్తమ్

టీ. భువనజ్ఞానానాం = దుర్జనులయొక్కయు సజ్జనులయొక్కయు, మైత్రీ = స్నేహము, దినస్య = పగటియొక్క, పూర్వా . న్నా-పూర్వార్థ = మొదటిసగముచేతను, పరార్థ = తరువాతిసగముచేతను, భిన్నా = మాఱిన, ఛాయా ఇవ = నీడవలె, ఆరంభగుర్వీ = మొదటపెద్దదియు, క్రమేణ = క్రమముగా, క్షయిణీ = తగ్గనది, పురా = మొదట, లక్ష్మీ = చిన్నది, పశ్చాత్ = తరువాత, వృద్ధి = అతిశయమును, ఉపైతి = పొందుచు

తా దురాత్మలస్నేహము ప్రాతగకాలపునీడవలె ప్రథమమున విస్తారముగ నుండి క్రమక్రమముగ నశించును. సజ్జనులమైత్రీ సాయం కాలపునీడవలె ప్రథమమున చిన్నదై క్రమక్రమముగ వృద్ధినందును.

టీ. మొదలఁ జూచినఁ గడు గొప్పఁ పిదపఁ గుఱుచ

యాదిఁ గొంచెము తర్వాతఁ నధిక మగుచుఁ

దనరు దినపూర్వపరభాగజనితమైన

చాయపోలికఁ గుజనసృజ్జనులమైతి.

అప ఈపద్ధతి మొదట జెప్పిన “అకరుణత్వ మకారణవిగ్రహః” అను దానిని బ్రకటింపఁ దలఁచి “కొండెగాఁడు సజ్జనులకు నిష్కారణవిరోధి” అని చెప్పుచు నీపద్ధతిని ముగించుచున్నాఁడు —

శ్లో. మృగమీనసజ్జనానాం తృణజలసర్వోపవిహితవృత్తీనామ్,

బుభుకధీవరపిశునా నిష్కారణమేవ వై రిణో జగతి.

50

వ్యా — యదుక్త ‘మకరుణత్వమకారణవిగ్రహః’ ఇతి తదేవ ప్రకటయన్ముప సంహరతి—మృగేతి—సంతోష దైవవశాల్లాభేన మనస్సంతుష్టిః - తృణజలసంతోషై - ర్విహితా కల్పితా-వృత్తి ర్హివసం-యేషాం లేషాం-న తు పరోపతాపాపజీవినామిత్యర్థః - ని ‘వృత్తిర్వర్తనజీవన’ ఇత్యమరః, మృగాణాం హరిణాదీనాం-మీనానాం మత్స్యనాం-సజ్జనానాం సాధూనాం చ, బుభుకో వ్యాధిః - ధీవరో దాళః - కాలిక ఇత్యర్థః-పిశున స్సూచకత్వ - ని ‘వ్యాధో మృగపథాజీవో మృగయు ర్బుభుకత్వ నః’ ‘కైవరే దాళ ధీవరా’ వితి చామరః, ఏతే, జగతి భువి, నిష్కారణం నిర్వేతుకమేవ, వైరిణో విద్వేషిణః ఘాతుకా ఇత్యర్థః

తృణేన విహితవృత్తీనాం మృగాణాం లుబ్ధకా నిష్కారణవైరిణ ఇత్యాది యథా
క్రమమన్వయాత్క్రమాపరసామా యథాసంఖ్యాలంకారః-తదుక్తం విద్యానాథేన—

‘ఉద్దిష్టానాం పదార్థానాం పూర్వం పశ్యాద్యథాక్రమమ్,
అనూద్యేకో భవేద్యత్ర తద్యథాసంఖ్యమువ్యతే’

ఆర్యావృత్తమ్

టీ తృణ...వృత్తీనాం-తృణ = పచ్చికచేతను, లు = నీటిచేతను, సంతోష =
ఆనందముచేతను, విహిత = చేయబడిన, వృత్తీనాం = దేహయాత్ర (బ్రదుకు) గల,
మృగమీనసజ్జనానాం-మృగ = లేళ్లకు, మీన=చేపలకు, సజ్జనానాం=నత్తురుషులకును,
లుబ్ధ శునాః—లుబ్ధక = వేటగాండ్లును, ధీవర = జాలరులను, పిశునాః = చాడీలు
చెప్పువాండ్లును, జగతి = లోకములో, నిష్కారణం ఏవ = కారణములేకయే, వైరిణః=
విరోధులు

తా. పరులఁ బీడింపకయే గడ్డిచేత కాలయాత్రను గడుపుకొను
జింకలు మొదలయిన మెకములకు బోయలును, నీటిచేతఁ బ్రదుకు
మీనంబులకు జాలర్లును, దొరకినదానితో సంతసించి కాలయాత్రచేయు
సజ్జనులకు కొండెగాండ్లును అకారణవైరులయి లోకమనఁ గనంబడు
చున్నారు.

తే. కసవుచే నీటిచే మోద १ కలనచేత

బ్రతుకు మృగమీనసజ్జన १ ప్రకరమునకు

శబరకైవర్తసూచక १ జనులు జగతిఁ

గారణము లేనిపగవారు १ గారె తలఁప.

ఇది నీతిశతకమునందు దుర్జనపద్ధతివర్ణన మను

విదవ దశకము

సు జ న ప ద్ధ తి

అవ —దుర్జనపద్ధతిని నిరూపించి తద్వైలక్షణ్యమును బెలుపుటకై సుజనపద్ధతి
నారంభించుచు సుజనుల నమస్కరించుచున్నాడు —

శ్లో. వాఙ్మా సజ్జనసజ్గతౌ పరగుణే ప్రీతిర్గురౌ నమ్రతా

విద్యాయాం వ్యవసం స్వయోషితి రతిర్లోకాపవాదాద్భయమ్,

భక్తికూలిని శక్తిరాత్నదమనే సంస్కరముక్తిగ ఖలై

రేతే యేషు వసన్తి నిర్మలగుణాస్తేభ్యో నమః కుర్తహే.

వ్యా.—అదైతద్వైలక్షణ్యేన సుజనపథతిం నిరూపయతి - తత్రాదావాహరి
శయాత్తాన్నమస్మరోతి—వాఙ్మేలి—సజ్జనసంగతో సాధుసమాగమే, వాఙ్మ ఆభి
లాషః - న తు జీవనా - తస్య మోక్షసాధకత్వాదితి భావః - తదుక్తం జ్ఞాన
వాసిష్ఠే—

‘మోక్షద్వారే ద్వారపాలాశ్చత్వారః పరిక్షీర్తితాః,

శమో విచారస్సంతోషశ్చతుర్థస్సాధుసంగమః’ -

ఇతి-

తథా చోక్తం శ్రీమద్భాగవతే—‘మహత్సేవాం ద్వారమాహుర్విముక్తే’ రితి - స్వేనా
ప్ర్యుక్తమ్-

‘చేతః ప్రసాదయతి దిక్షు తనోతి కీర్తిం,

సత్సంగః కథయతి న కరోతి పుంసామ్’

ఇతి,

పరేహం గుణే - శ్రీతిస్సంతోషః - న తు దోషాపాదనమ్-

‘పరగుణపరమాణుస్పర్వతీకృత్య నిత్యం

నిజహృది వికసంతస్సన్తి సన్తః కియన్తః’

ఇతి వక్ష్యమాణత్వాదపీతి భావః గురౌ విద్యోపదేష్ట, నమ్రతా భక్తిశ్రద్ధాభరణ
ప్రహీయ భావః - న తు గరోద్విదిక్తతా-

‘యస్య దేవే పరా భక్తిర్యథా దేవే తథా గురౌ,

తస్యైవే నిఖిలా హ్యర్థాః ప్రకాశస్తే మహత్త్వనః’

‘గురుర్భిన్నః గురుర్విష్ణుర్గురుద్దేవో జనార్దనః,

గురుస్సాక్షాత్పరం బ్రహ్మ తస్మై శ్రీగురువే నమః’

ఇతి శ్రుతిస్సప్రతీ, విద్యాయాం వేదాంతాదివిద్యాభ్యాసే. వ్యసన మాసక్తిం న తు ద్యూత
కేళ్యాదౌ-తస్య మోక్షసాధన బ్రహ్మజ్ఞానజనకత్వాదితి భావః, స్వయోపితి నిజదారేషు,
రతిస్సంభోగః - న తు పరదారేషు - ‘రమ్యం కులస్తీరత’ మితి భావః, లోకాశవా
దాత్ లోకనిష్ఠాయాః * ‘భీత్రాధానాం భయహేతు’ రిత్యపాదనత్వాత్పశ్చమీ -
భయం న తు నిర్జుత్వం * ‘లోకాశవాదో బలవానితి సత్యవతీ శ్రుతి’ రిత్యాదివచ
నాత్తస్య బలివత్త్వాదితి భావః, శూలిని పరవేపతాయాం భగవతి, భక్తిరయరగః, న
తు తుద్రదేవతాయాం * ‘శివే భక్తిశ్శివే భక్తి’ రిత్యాది వచనేష్వాప్యత్యా తస్యో
ప్రాశస్త్యశ్రవణాదితి భావః, అత్తదమనే స్వపరిభవే సతి, శక్తిస్సామర్థ్యం పరాక్రమ
ఇతి యావత్ - న తూపశమేనాదాసీన్యమ్-

‘అన్యదా భూషణం పుంసాం శమో లజ్జేవ యోషితామ్

పరాక్రమః పరిభవే వైయాత్యం సురతేష్వివ'

ఇతి వచనాదితి భావః, ఖలైర్దుర్జనైఃపునా సంసర్గము క్తిస్సజ్జత్యాగః-న తు తత్సహవాసాభి
లాషః *‘దుర్జనం దూరతస్యజే’ దితి - ‘దుర్జనః పరిహర్తవ్య’ ఇత్యాదివచనాదితి భావః,
ఇత్యేతే-నిర్మలాః నిష్కలజ్కాః-గుణాస్సజ్జన సంగతివాఙ్మౌనయో, యేషు పురుషేషు
వసన్తి, తేభ్యో మహద్భ్యో నమః - ఇథం భూతగుణవిశిష్టానామేవ నమస్కారార్హత్వా
దితి భావః *‘నమస్సస్వస్తీ’త్యాదినా చతుర్థీ‘తైరేవ భూయాషి తే’తి పారే తైర్నిర్మల
గుణసంపన్నై రేవభూ రలంకృతా న త్వస్యైస్తేషామేవ చారుత్వాద్యతిశయమేతుత్వా
దితి భావః

కార్ద్దాలవిక్రీడితమ్

టీ సజ్జనసంగతౌ=సజ్జనులతోడి సహవాసమునందు, వాంఛా = కోరిక, (ఇయ్యది
మోక్షసాధక మని జ్ఞానవాసిష్టమునం దిట్లుచెప్పబడినది — “మోక్షద్వారే ద్వారపాలా
శ్చత్వారః పరిక్షీర్తితాః, శమోవిచారస్సంతోషశ్చతుర్థస్సాధుసంగమః ” “మోక్షద్వారము
నందు ‘కాంతి, విచారము, సంతోషము, సజ్జనసంగత్యము’ : అను నలువురు ద్వార
పాలురు గలరు” మఱియు శ్రీభాగవతముందును “మహాల్సేవాం ద్వారమాహు ర్వి
ముక్తేః,” “ముక్తి మహాల్సేవయే ద్వారము” అని చెప్పబడినది ఇంతియకాక
(భర్తృహరియు) తానును “సత్సంగతిః, కథియ కిం న కరోతి పుంసాం” అని చెప్పెను.
కావున సత్సంగత్యముత్పవ్వగుణ మనుట,) పరేహం=ఇతరులయొక్క, గుణే=గుణమందు,
ప్రీతిః = సంతోషము, (అనగా “పరగుణపరమాణాం పర్వతీకృత్య నిత్యం నిజ
హృది వికసంత స్సంతి సంతః కియంతః” అని ముందు జెప్పబోవురీతి అనియర్థము)
గురౌ=ఆచార్యునియందు, నమ్రతా = అడకున, (“యస్య చేవే పరాభక్తిః యథాదేవే
తథాగురౌ” అనగా “దేవునియం దెట్టి యుత్తమభక్తిగలదో యట్టిభక్తియే గురువు
నందు జేయవలయును.” అనునది మొదలగుప్రమాణములచే నాచార్యునియం దత్యంత
భక్తియుక్తుడై యుండుట) స్వయోషితి = తనభార్యయందు, రతిః = సంభోగము,
లోకావసాదాత్ = లోకలనిదనండి, భయం = భయము, కూలిని = శివునియందు,
భక్తిః=అనురాగము, ఆత్మదమనే = మనోనిగ్రహమునందు, శక్తిః = సామర్థ్యము, [లేక
ఆత్మ = తనయొక్క, దమనే = పరాభవమునందు (తనకు పరాభవము సంభవించినపుడు),
శక్తిః = సామర్థ్యము (పరాక్రమము) “అన్యదా భూషణం పుంసాం శమో లజ్జేవ యో
షితాం, పరాక్రమః పరిభవే వైయాత్యం సురతేష్వివ” స్త్రీలకు లజ్జయెట్లొ అట్లు పురుషు
లకు కాంతియే యలంకారము, కాని స్త్రీలకును మఱి సురతములయందు సిగ్గుపడలుటవలె,

పురుషులకు పరాభవమందు పరాక్రమ మనునదియే యలంకారము” అనురీతిగ నని భావము] ఖలైః=దుర్మార్గులతోడ, సంసర్గముక్తిః=చేరికయొక్క(ను) వదలుట, విలే=ఈ, నిర్మలగుణాః=మంచిగుణములు, యేషు=ఎవరియందు, వసన్తి=కలవో, తేభ్యః మహద్భ్యః= అగోష్ఠివారికి, నమః కుర్మహే = నమస్కరించుచున్నాము

తా. సత్సహవాసమునం దాసక్తియు, పరులగుణమునందుఁ బ్రీతియు, గురువులయందు అణఁకువయు, విద్యలయం దాసక్తియు, స్వభార్యయందు సంభోగము, జనాపవాదమునకు వెఱచుట, ఈశ్వరునియందు భక్తియు, అవమానము గలిగిన సాక్షర్థ్యమును మాపుటయు, దుస్సహవాసమును విడుచుటయు, ఇట్టినిర్మలగుణములు గలవారికి నమస్కారము.

మ. సుకృతశ్రేష్ఠులగోష్ఠియుం బరగుణస్తోమంబునం బ్రీతి దే
శికసంసేవయు విద్యయందు రుచి స్వీకృతి లోకాపవా
దకథాభీతియు శంభుభక్తి దవనోద్యచ్ఛక్తియు సాధుదూ
షకసాంగత్యవిముక్తియుం గలమనీ ి మావంతులం గొల్చెదన్.

అవ ఇతః సజ్జనునకు స్వభావసిద్ధమగు గుణములను జెప్పచున్నాడు —

శ్లో. విపది ధైర్యవభాభ్యుదయే శ్రమా

సదసి వాక్పటుతా యుధి విక్రమః,

యశసి చాభిరతిర్వ్యసనం శ్రుతౌ

ప్రకృతిసిద్ధమిదం హి మహాత్మనామ్

52

వ్యా.—అధైమం నిసర్గసిద్ధగుణం - గణయతి - విపదితి —విపద్యాపత్కాలే, ధైర్యం నిర్వికారచిత్తత్వం - న తు ధైర్యం, - ‘మనసో నిర్వికారత్వం ధైర్యం నత్సన్విహేతు’పీఠితి, అథానంతరం వాక్యారంభే వా, అభ్యుదయే సంపది, శ్రమా సహిష్ణుత్వం - తూచ్ఛుజ్జితా, సదసి రాజవిద్యత్సభాయాం, వాక్పటుతా వాగ్విత్వం-సరసవచన రచనా చాతుర్యమితి యావత్ - న తు మూకభాషా యుధి రణరంగే, విక్రమః పరాక్రమ - న తు పలాయనం, యశ, స్యభిరతిః సంగ్రహేచ్ఛా - న త్వనాదరః, శ్రుతౌ వేదకాస్త్రాభ్యసనే వ్యసనమాసక్తి-ర్నతు నిర్వేద, ఇతీదం సర్వం * ‘నపుంసక మనపుంసకే నే’ త్యాదినా నపుంసకైకతేషః, మహాత్మనాం మహానుభావానాం, ప్రకృతిసిద్ధం స్వభావసిద్ధం హి - ని ‘సంసిద్ధి ప్రకృతీ నమే’ ‘స్వరూపం చ స్వభావశ్చ నిసర్గశ్చే’ త్యమరః ద్రుత విలమ్బితవృత్తమ్ - లక్షణం తూక్ష్మమ్

టీ వివది = ఆపదయందు, ధైర్యం = కలఁపదమందుట, అశ = తరువాత, అభ్యుదయే = కలిమియందు, తమా = పీర్పు, సదసి = సభయందు, వాక్పటతా = మాటల చాకచక్యము, యుధి = యుద్ధమునందు, విక్రమః = పరాక్రమము, యశసి = కీర్తియందు, అభిరతిః చ = కోరికయు, శ్రుతే = వేదమునందు (లేక, వేదశాస్త్రములు విఘటయందు), వ్యసనం = ఆసక్తి, ఇదం = ఇది అంతయు, మహాత్మనాం = గొప్పమనసుగలవారికి, ప్రకృతి సిద్ధం హి = స్వభావ స్థావము గదా !

తా. ఆపదలు వచ్చినప్పుడు ధైర్యము, విశ్వర్యము వచ్చినపుడు బుర్పు, సభయందు వాక్పటపము, యుద్ధమునందు శౌర్యముచూపుట, కీర్తియం దాసక్తి, వేదశాస్త్రాభ్యాసమునందు చింత - ఇవి మహాత్ములకు స్వభావగుణములు.

ఉ. ఆపదలందు ధైర్యగుణ శ మంచితసంపదలందుఁ దాల్చియుక్
భూపసఖాంతరాళమునఁ శ బుష్కలవాక్పతురత్వ మాజి బా
హాపటుశక్తియుక్ యశమునం దనురక్తియు విద్యయందు వాం
ఛాపరివృద్ధియుక్ బ్రకృతి శ సిద్ధగుణంబులు సజ్జనాళికిన్.

అవ సజ్జనులగువారి యాభరణములను జెలియజేయుచున్నాఁడు,—

శ్లో. కరే శ్లాఘ్యస్త్యాగః శిరసి గురుపాదప్రణయితా
ముఖే సత్యా వాణీ విజయి భుజయోర్ద్విర్యమతులమ్,
హృది స్వచ్ఛా వృత్తిః శ్రుతమధిగతం చ శ్రవణయో
ర్వివాదైశ్శ్రేణ్యైః ప్రకృతిమహతాం మృణానమిదమ్. ౧౩

వ్యా — అదై హం ప్రసిద్ధవిలక్షణమణ్ణనసంపత్తిమాహ—కరణితి —కరే హస్తే, శ్లాఘ్య స్సకలలోక ప్రశస్త, స్త్యాగో దానం, మణ్ణనం - న తు కష్టాణం - 'దానేన పాణిర్న తు కష్టాణే నేతి' స్వేనైవాగ్రే వక్ష్యమాణత్వాత్, శిరసి గురుపాదయోః, ప్రణయితా అభివాదనతాత్పర్యం, మణ్ణనం - నతు మణిహిరణ్యయశోటిరాదిః, ముఖే వక్త్రే, సత్యా వాణీ సూన్యతభాషణం, మణ్ణనం - నతు తామూబలచర్వణాది, భుజయో, రతులం నిరుపమానం, విజయి జయశీలం చ * జి దృక్షీ' త్యాదినా ఇతి, వీర్యం బలం, మణ్ణనం - నతు కేయూరాది, హృ ద్యస్తరక్తే, స్వచ్ఛావృత్తిః నిష్కళశక్ష్మవాపారో, మణ్ణనం - న తు హరిరుచకాది - హృచ్ఛబ్జస్య వక్ష్యస్థలవాచకత్యమపి సంభవతీతి కృత్వా అభేదేన నిర్దేశః, శ్రవణయోః, కర్ణయో రధిగతం శ్రుతం శాస్త్రమేవ -

ని 'శ్రుతం శాస్త్రవధృతయో' రితి విశ్వః, మణ్డనం నశు మణ్డలే-శ్రోత్రం శ్రుతే
 నైవ స మణ్డలే' నేతి వక్ష్యతి, ఇదం పూర్వోక్తదానాదికం సర్వ, మైశ్వర్యేణా ధనరత్న
 సంపత్త్యా, వివాహి * 'పృథగ్విశే 'త్యాదినా వికల్పా తృతీయా ప్రకృత్యా స్వభా
 వేన, మహతాం మహత్త్వనాం - పౌజన్యసంపన్నానామిత్యర్థః * ప్రకృత్యాదిభ్య
 'స్తృతీయే' తి తృతీయాసమాసః, మణ్డనం భూషణం - తస్మైవ లాఙ్కీ తరరామణీయ
 కాదిహేతుత్వాదితి భావః శిఖరిణీవృత్తమ్

టీకరే = చేతియందు, క్లాఘ్యః=పొగడదగిన, త్యాగః = ఈవి, (మండనం=
 ఆధరణము,) శిరసి = తలయందు, గురుపాద ప్రణయితా—గురు=ఆచార్యునియొక్క,
 పాద = పాదములయందు, ప్రణయితా = ప్రేమ, ముఖే=మొగమునందు, సత్యా=నిజ
 మైన, వాణీ = వాక్కు, భుజయోః = చేతులయందు, విజయ=జయశీలమై, ఆకులం =
 సాటిలేని, వీర్య = బలము, హృది = మనస్సునందు, స్వచ్ఛా = నిర్మలముయిన, వృత్తిః=
 వ్యాపారము, శ్రవణయోః = చెవులయందు, అధికతం=నేర్వబడిన, శ్రుతం=శాస్త్రము,
 ఇదం=ఇదియంతయు (త్యాగాదు లనుట), విశ్వర్యాదులు లేకున్నను, ప్రకృతిమహతాం=
 స్వభావముగ గొప్పవారలకు, మండనం = ఆధరణము

తా. మహాత్ములకు విశ్వర్యములేమిచేత బంగారుసొమ్ములు లేక
 పోయినను ఈ క్రిందఁజెప్పబోవునవి స్వాభావికాలంకారములుగఁ గనం
 బడుచున్నవి ఎట్లనః హస్తములకు సత్పాత్రదానము, శిరంబునకు గురు
 పాదసమస్కృతియు, ముఖంబునకు సత్యవచనమును, భుజంబులకు జయ
 స్వభావ మగుపరాక్రమమును, హృదయంబునకు ఆకలంకమయిన
 ప్రవర్తనయు, చెవులకు శాస్త్రశ్రవణమును ఇవియ అలంకారములు.

చ. కరమున నిత్యదానము మశఖంబున సూన్యతవాణి యశాదలం
 గురుచరణాభివాదన మశకుంఠితవీర్యము దోర్బుగంబునన్
 వరహృదయంబునన్ విశద శ్రవర్తన మంచితవిద్య వీనులన్
 సురుచిరభూషణంబు లివి శరూరులకున్ సిరి లేనియప్పుడున్.

అవ మేలు గలుగుటకు మార్గముచు జెప్పచున్నాడు—

శ్లో. స్రాణాఘాతాన్నివృత్తిః పరధనహరణే సంయమః సత్యవాక్యం
 కాలే శక్త్యా ప్రదానం యువతిజనకభామూకభావః పరేషామ్,
 తృప్తాస్తోతోవిభజ్ఞో గురుషు చ వినయః సర్వభూతానుకంపా
 సామాన్యం సర్వశాస్త్రేష్వనుపహతవిధిః శ్రేయసామేష పథః. 54

వ్యా — గుణాధ్యత్వే కో లాభ ఇత్యాశక్యః తేహం శ్రేయోహేతుత్వ మాహ — ప్రాణేతి — ప్రాణాఘాతాత్పాణింసాయాః నివృత్తిర్నివర్తనం చ - 'మ హింసాన్యత్సర్వభూతాని', 'అహింసా పరమో ధర్మస్తద్ధర్మః ప్రాణినాం పథ' ఇత్యా దినాఽగ్నిహోమీయపశ్యాలన్యసప్తత్వతిరిక్తహింసాయా నిషేధశ్రవణాత్, పరధన హరణే సంయమో మనోరోధశ్చ 'పరద్రవ్యాణి లోప్తవ ది' తి న్యాయాదితి భావః; కాలే సమయే సత్యవాక్యం యథార్థభాషణం చ - తథా ధర్మోపదేశశ్రవణాదితి భావః. అత్ర 'బ్రాహ్మణార్థే గవామర్థే' ఇత్యాదివ్యసత్యవచనస్యాపి నిషేధాభావశ్రవణాత్కాల ఇత్యుక్తం, శక్త్యా ప్రదానం విత్తానుసారేణ త్యాగశ్చ - 'విత్తకాత్యం న కారయే' దితి వచనాదితి భావః యవతిజనకథాయాం పరస్త్రీవృత్తాంతకథనే - మూళభావస్తూష్ణింభావ శీలత్వం చ - 'స్వప్నేఽప్యన్యవధూకథా మి' తి వచనాత్ పరేషామన్యేహం-యాచకా నామిత్యర్థః, తృప్తా ధనలిప్సా - తస్యావీవ - సోతః స్రవాహన్య - విభజ్నో నిరోధః - అభీష్టితదానేన మనోరథపరిపూరణం చేత్యర్థః -

'యాచమానజనసమాసవృత్తేః పూరణాయ బత జన్త న యన్య,

తేన భూమిరతిభారవతీయం న ద్రుమైర్న గిరిభిర్న సముక్తైః'

ఇతి శ్రవణాదితి భావః, గురుః విషయే, నమ్రత్వం చ - 'గురౌ నమ్ర తే' త్యుక్త త్యాదితి భావః, సర్వభూతేష్వశేషప్రాణి - వ్యసుకమ్పయా దయయా - సామాన్యం సమదర్శిత్వం చ, సర్వకాస్త్రీఘ వేదవేదాంతాది సకలాగమే, వ్యసుపహతః అవిచ్ఛిన్నః - విధి రధ్యయనవిధానం చ - యద్వా 'సర్వభూతానుకమ్పేతి పృథక్పదం, తథా సర్వ కాస్త్రీఘ సామాన్య మవైషమ్యేణ తత్తత్సద్ధానానువ ర్తిత్వమ్, అనుపహతవిధిరలు ప్తకర్తాను స్థానం చే, త్యేష గుణసముదాయః, శ్రేయసాం పథా ఆఖండీతైశ్వర్యాది శ్రేయః ప్రాప్తిమార్గః-స త్వేతద్వ్యతిరిక్తోఽన్యోఽస్తీత్యర్థః, ఏతాదృశగుణసంపత్తిసుఖనానామే వేతి కృత్వా త ఏవ క్షామ్య ఇతి భావః, అథవా శ్రేయసాం ప్రశస్యానాం సుజనానాం సంబద్ధి, పథాః తప్తిపృత్తిమార్గ ఇత్యర్థః-ప్రశస్యశబ్దో దీయసుని * 'ప్రశస్యన్య' ఇతి క్రాదేశః అత్ర 'వాఙ్మనఃసంగతా' విత్తాదిష్టోకే ఘాతగుణాః ప్రాయేణ దైవసంఘట్ - అభిజాతానామేవ సంభవతి న త్వన్యేహం - తదుక్తం భగవద్గీతాసు —

'అభయం సత్త్వసంశుద్ధి ర్జ్ఞానయోగవ్యవస్థితః,

దానం దమశ్చ యజ్ఞశ్చ స్వాధ్యాయస్తవ ఆర్జవమ్,

అహింసా సత్యమశ్రద్ధ స్త్యాగశ్చాన్తిరవైతకునః,
 దయా భూతేష్వలాలప్సవం మార్దవం ప్రీరచాపలమ్
 లేజః క్షమాభృతిశ్శాచమద్రోహో గాతిమానితా,
 పదన్తి సంపదం దైవీమభిజాతస్య భారతః' ఇతి.

ప్రథరావృత్తం—‘ఘృతైర్న ర్భానాం త్రయేణ త్రిమునియతియుతా ప్రథరా
 క్తిర్రితేయమ్’ ఇతి లక్షణాత్

టీ ప్రాణ ఆఘాతాత్ = ప్రాణమును దీయుటనుండి, నివృత్తిః = మరలంట్లు, పర
 ధనహరణే-ఇతరుల దబ్బును గాఁజేయుటయందు, సంయమః=(మనస్సును) కట్టివేయుట,
 సత్యవాక్యం = నిజమైనమాట (చిజము పలుకుట), కాలే = వలసినప్పుడు, శక్త్యాశక్తి
 కొలది, వ్రదానం=ఇచ్చుట, పరేహం=ఇతరులయొక్క, యవ వశి-యువతి=జవరాం
 ద్రయొక్క, జనం=జనముయొక్క, కథా = ప్రశంసలయందు, మూకభావః = మాటాడ
 కుండుట (ఆనఁగా స్త్రీప్రశంసచేయకుండుట), తృ భంగః-తృప్తి = ధనాశయనెడి,
 స్రోతః=నీటితూమును, విభంగః=విగ వేయుట (లేక, ఆశయనెడి ప్రవాహమును నశింపఁ
 జేయుట) గురుభు = ఆచార్యులయెడ, వినయః చ = అడఁకువయు, సర్వభూతాను
 కంపా = ఎల్లప్రాణములయందు దయ, సర్వకా స్త్రీమ=అన్నికా స్త్రములయందు, సామా
 న్యం=సమభావము, అనువహతవిధిః-అనువహత = అడ్డగింపఁబడని, విధిః = విధి, (ఆనఁగా
 విధినతిక్రమింపకుండుట) ఏషః = (ప్రాణాఘాతనివృత్తి మున్నగు) ఇది, శ్రేయసాం =
 శ్రేయస్సులకు, పంథాః = మార్గము (ఇవట—ఏషః, శ్రేయసాం, సర్వకాస్త్రీమ,
 సామాన్యం = సమానముగా నుండునదియు, అనువహతవిధిః = కొట్టఁబడని యాచరణము
 గలదియు, (నయిన) పంథాః = దారి అని యొక రన్వయించిరి, కాని ఆంధ్రీపద్యకర్త
 యాయన్వయమును గైకొననందున నిట్లు వ్రాయఁబడినది మఱియు సంస్కృత వ్యా
 ఖ్యాత - సర్వభూతానుకంపా సామాన్యం = సమస్తప్రాణులయందును దయచే సమభా
 వము, సర్వకాస్త్రీమ, అనువహతవిధిః = ఆవిచ్ఛిన్నమగు నధ్యయన విధానమును, అని
 యన్వయించినాఁడు, యథారుచి గ్రాహ్యము)

తా. జీవహింసను విడిచి పరుల ద్రవ్యమునందు మనసును బోసీక
 సత్యము పలుకుచు దేశకాలము లెఱిగి శక్తికొలది దానముచేయుచు
 బరస్త్రీలవిషయముగుఱించి ఏమియుఁ బలుకక మానము వహించి
 అత్యాశను నిలిపి గురువులయందు వినయమును గనంబఱచుచు సకల

ప్రాణులందు దయను గనంబఱచుచు సకల శ్రేయములకు మార్గము సకలశాస్త్రములందు సమభావమున నుండుట.

మ. పరహింసాపరకీయవి త్తహరణాభావంబు సత్యవ్రతా
దరముం దానపరత్వ మన్యవనితోదంతోక్తి మూకత్వముం
బరత్వప్లాఘురభంజనంబు గురునామ్రత్వంబుచుం బ్రాణభృ
త్కరుణాశాస్త్రసమత్వసద్విధులు భోదప్రాప్తికి మార్గముల్.

ఆప సంపదాపదలయందు సజ్జనుని చిత్తపత్తిని జెప్పుచున్నాడు —

శ్లో. సంపత్స్య మిహతాం చిత్తం భవేదుత్పలకోమలమ్,

ఆపత్స్య చ మహాశైలశిలాసజ్ఞాతకర్మశమ్.

55

వ్యా — ఆధాపత్సంపదోన్ముఖమనోవృత్తిమాహ—సంపత్స్యతి — సంపత్స్య ధన
ధాన్యవస్తువాహనాదిసమృద్ధిః, మహతాం మహాత్మనాం, సజ్జనానాం, చిత్త, ముత్పలవ
తోమలం మృదులం, భవేత్ సతు కరినమిత్యర్థః, విపత్స్య దారిద్ర్యానర్థసంకటేషు,
మహాశైలశిలాసంఘాతః పాహణకూటః - తద్వత్కర్మశం కరోరం చ భవేత్ - న
త్వదైర్వవిక్లగమిత్యర్థః - న కదాఽప్యుక్తవై పరీత్య - మన్యథా మాహాత్మ్యభిజ్ఞప్రసక్తాదితి
భావః, వివేకినా మవివేకినాం చాయమేవ పథాః ఆదరణీయ ఇతి తాత్పర్యమ్, ఆశ్ర
యైలస్య మహాత్మ్యవిశేషణం తచ్చిలాసంఘాతస్యాత్మ్యస్తదుర్భేద్యత్వద్యోతనార్థమ్-ఉక్తం
చైతదన్యత్రాపి—

‘సౌజన్యామృతసిన్ధవః పరహితప్రార్థవీరవ్రతా

వాచాలాః పరవర్ణనే నిజగుణాలాపే తు మానవ్రతాః

ఆపత్స్యప్యవిలుప్తదైర్వనిలయాస్సంపత్స్వసులేకినో

మాభూవత్ ఖిలపక్తనిర్గతవిషమ్మనాననాస్సజ్జనాః’

ఇతి

ఉపమాంకారః

టీ సంపత్స్య = సంపదలయందు, మహతాం = గొప్పవారియొక్క, చిత్తం = మనస్సు
ఉత్పలకోమలం = నల్లగులుపవలె మెత్తనిది, భవేత్ = అగును కించ = మఱి, ఆపత్స్య = ఆప
దలయందు, మహా ర్మశం = మహాత్ శైల = పెద్దకొండయొక్క, శిలా = రాళ్లయొక్క,
సంఘాత = సమూహమువలె, కర్మశం = కరినమైనది, (భవేత్ = అగును)

తా. మహాత్ములమనంబు సంపదలు సంభవించునేని కలువకంటె
కోమలంబుగ నుండును. ఆపదలు వచ్చునేని పెద్దకొండయందలి రాతి

భర్తృ-టీక—6

గుండువలె కరిసముగ నుండును అనఁగా సంపదలు వచ్చిన గర్వించి కఠి
నులు కా రనియు, ఆపదలు వచ్చిన వెలవెలఁ బో రనియు భావము.

తే. సంపదలు గల్గుతఱి మహాజనులహృదయ
మభినవోత్పలకోమలం ॥ బగుచు వెలయు
నాపదలు వొందునపుడు మహామహీధ
రాశ్చ సంఘాతకర్కశం ॥ బై తనర్చు.

అవ సుజనజీవితమును జెప్పచున్నాఁడు —

శ్లో. ప్రియా న్యాయ్యా వృత్తిర్మలినమసుభక్తేఽప్యనుకరం
త్వస్మిన్ నాభ్యర్థ్యాః సుహృదపి న యాచ్యః కృతధనః,
విషద్యుచ్చైః పైర్ధైర్యం పదమనువిధేయం చ మహతాం

సతాం కేనోద్దిష్టం విషమమసిఘారావ్రతమిదమ్.

56

వ్యా — అథ ద్వాభ్యామేవ తద్వృత్తస్యాసాధారణ్యమాహ—ప్రియేలి
న్యాయాదనపేతా న్యాయా నీతిప్రవణా, వృత్తిర్జీవనం - ని 'వృత్తిర్వర్తన జీవన,
ఇత్యమరః, ప్రియాతీతి ప్రియా ఇష్టాన త్వన్యాయ్యాతస్యా ఏవ క్రీయస్కరత్వాదితి
భావః * 'ఇగువధ జ్ఞాప్రీతిః క' ఇతి కప్రత్యయః, అసుభక్తేఽపి ప్రాణప్రయాసేఽపి
కిముతాన్యదేతి భావః, మలినం దుష్కర్త, అనుకర మక ర్తవ్యం న 'త్వావత్కాలేనాస్తి
మర్యాదేతి న్యాయాత్ముకరం - తస్మైవైహికాముష్మికఫలదత్వాదితి భావః * ఈషద్దు
రి' త్యాదినా ఖల్ ప్రత్యయః - తతో నభో నమానః అనన్తః మహాకాస్తు, నాభ్యర్థ్యాః
కస్మింశ్చిద్విషయేఽపి న ప్రార్థనీయాః - కింతు సన్త ఏవ-లేహముపేక్ష్యత్వాదితి భావః,
యద్యపి*న పదాదౌ ఖల్వాదయ ఇత్యాహ వామనః - తథాఽపి కవిప్రాధ్యా తుశబ్దవ్య
పాదాదౌ ప్రయోగః, సుహృదపి ప్రాణప్రియబంధురే కిముతాన్య ఇతి భావః * 'సుహృ
ద్వర్హృత్ మిత్రామిత్రయో' రితి నిపాతనాత్సాధుః, కృతధనః ధనహీనశ్చేత్, న
యాచ్యః యోచితుం న యోగ్యః - ధనాదికమితి కేవల - కింతు ధనపరిపూర్ణ ఏవ -
తథావిధయాఞ్ఞాయా అనుచితత్వాదితి భావః, విషద్యుచ్చైః పైర్ధైర్యం మహాధైర్యం న తు భయవిహ్వలత్వం - 'ఆపత్స్వప్యవిలుప్తధైర్యనిధయః 'విషద' ధైర్య
మథాభ్యుదయే క్షమే' తి చోక్తత్వాదితి భావః, మహతాం పూజ్యానా, మనువిధేయ
మనుకూలం, పదం వ్యవసితం చ - న త్వననుకూలం - తథాభూతస్మిన్ క్లామ్యత్వాదితి
భావః - ని 'పదం వ్యవసితప్రాణస్థానలక్ష్యాజ్ఞీపస్తు ప్రి' త్యభిధానాత్, ఇతిదమేతత్,
విషమమసాధారణతయా దుష్కర్త మసిఘారా వ్రతమవ్యభిచరితప్రతనం సతాం సత్పద

మాణాం, కేనోద్దిష్టముపదిష్టంశ కేనాపీత్యర్థః - స్వతస్సిద్ధత్వాదితి భావః అత్రాసిధారా
వన్నీశితత్వాదసిధారాసంచారవత్సానధానేనై కాగ్రతయా విధేయత్వాద్వా అసిధారా
వ్రతం - యద్వా అసిధారయా వ్యవహారతాం వ్రతం పీరవ్రతమిత్యర్థః - అథవా -

‘యువా యవత్వా సార్థం యన్యగభర్తృవదాచరేత్,

అన్తర్నిపుత్రసన్దస్యదసిధారావ్రతం స్మృతమ్’

ఇత్యుక్తమిత్యవధేయమ్

శిఖరిణీవృక్షమ్

టీ న్యాయ్యా = న్యాయమును దప్పని, వృత్తిః = బ్రదుకు, క్రియా = ఇష్టమైనది,
అనుభంగే అపి = ప్రాణముయొక్క పోకడయందును, మలిసం = చెడు నని, అనుకరం = చేయఁ
దగనిది, ఆనన్తః తు = దుర్జను లన్ననో, అభ్యర్థ్యాః న = వేడఁదగినవారు కారు, సుహృత్
అపి = మిత్రుఁడేనియు, కృతధనః = నన్నగిల్లిన డబ్బుగలవాడు (పేదవాడు), నయాచ్యుః =
అడుగఁదగఁడు విపది = అపదయందు, ఉచ్చైః = గొప్పదియగు, ధైర్యం = ధీరత్వము,
మహతాం = పెద్దలకు, అనువిధేయం = అనుసరించిచేయఁదగిన, పదం = పూనిక, ఇదం = ఈ,
విషమం = చేయరాని, అసిధారావ్రతం = కత్తివాచర (పై కాలు తెగకుండ నడచుట
వంటి) వ్రతము, సతాం = సత్పురుషులకు, కేన = ఎవనిచేత, ఉద్దిష్టం (ఉపదిష్టం) ఉపదే
శింపఁబడినది ?

తా. న్యాయమయినవృత్తి నవలంబించుటయు, ప్రాణాపాయము
సంభవించినను అకార్యము లొనర్పకుండుటయు, దుర్జనుల బ్రాధింప
కుండుటయు, ప్రాణమిత్రుడైనను ధనహీనుఁ డగునేని వానిని యాచింప
కుండుటయు, అపదలయందు ధైర్యము, మహాత్ముల కనుకూలముగ
నడచుటయు అను ఈయసిధారావ్రతము సజ్జనులకు స్వభావముగఁ
బట్టుపడినదిగాని ఒకరి యుపదేశముచేత రా లేదు.

మ. అసమానప్రియనీతివర్తనము ప్రాణాంతంబునందుకా మలీ

మన మగ్రాహ్య మదుష్టయాచన మహం ధర్మత్యాగనాభావముకా

వ్యసనావాప్తిని ధైర్యముం బుధజనాత్యంతానుకూలత్వ మి

యసిధారావ్రతచర్య యెవ్వఁడు మహాత్యక్రేణికిం చెల్లెనో.

అవ మఱియు సుజనజీవితమునే జెప్పచున్నాడు —

శ్లో. ప్రదానం ప్రచ్ఛన్నం గృహముపగతే సుభ్రమవిధిః

ప్రియం కృత్వాఽమానం సదసి కథనం చాప్యుపకృతేః,

అనుల్నేకో లక్ష్మ్యం నిరభిభవసారాః పరకథాః

సతాం కేనోద్దిష్టం విషమమసిధారా వ్రతమిదమ్.

5;

వ్యా—ప్రదానమితి—ప్రచ్ఛన్నం ప్రదానం గుప్తదానం - న తు ప్రకాశం తథాభూతదానస్య మహాఫలప్రణాదితి భావః, గృహం నిజమన్వరం, ప్రత్యుపగతే సతి లక్ష్మినీతి కేషః, సంభ్రమవిధిః ప్రత్యుత్థానాభివాదనాది సత్వరవ్యాపారవిధానం చ న తు దైముఖ్యం - తస్మైవ కాస్త్రోదితాచారత్వాదితి భావః, ప్రియం తదభీష్టం, కృత్వా మానం తూష్టింభావ - కాపరికీర్తనమితి యావత్ - న తు ప్రకటనం - 'కృతస్యాపరికీర్తనం,' 'న దత్త్వా పరికీర్తయే' దితి ముచ్యతరాదితి భావః, సదసి రాజవిద్యత్సభాయా ముపకృతేః, కథనం పరోపకారప్రఖ్యాపనం చ - న తు తత్ర తూష్టింశీలత్వమ్-అన్యథా కృతఘ్నత్వప్రసగ్గాదితి భావః, లక్ష్మ్యం సంపత్త్యా మనుల్నేకో గర్వరాహిత్యం - న తు మదాన్ధత్వం - 'సంపత్స్యచల్నేకీ' ఇత్యుక్తత్వాదితి భావః, నిరభిభవసారా అనిష్టా పరాః, పరకథాః పురుషాన్తరప్రసక్తాశ్చ - న తు గర్విణపరాః - 'అత్తప్రశంసాం పరగర్వామితి చ వర్తయే' దిత్యాది స్తరణాత్, సతామిత్యాది వృత్తం చ పూర్వవత్

టీ ప్రచ్ఛన్నం = రహస్యమైన, ప్రదానం = ఈది, (యాచకుడు) గృహం = ఇంటిని, ఉపగతే = పొందినవాడుగా, సంభ్రమవిధిః=అదరముసేయుట, ప్రియం = ముచిని, కృత్వా=చేసి, మానం=ఉరికుండుట (చెప్పకొనకుండుట), అపి చ = మఱియు, సదసి=సభలో, ఉపకృతేః = (ఇతరుడుచేసిన) ఉపకారముయొక్క, కథనం = చెప్పట, లక్ష్మ్యం = సంపదయందు, అనుల్నేకః = గర్వములేకుండుట, నిర ..సారాః=నిరభిభవ = తిరస్కారము లేకుండుటయె, సారాః = సారముగాగల, పరకథాః = ఇతరులగుర్చిన ప్రశంసలు, (ఇదం . ఉద్దిష్టం—రీతి-పక్షికము కడపట చూడుము)

తా. రహస్యముగ దానముసేయుటయు, గృహంబునకు వచ్చిన యర్థికి సంతోషముతోఁ బ్రియముసేయుటయు, చేసినమేలును చెప్పకుండుటయు, తన కితరులుచేసినమేలును సభలయందుఁ బలుకుటయు, సంపదలు వచ్చినప్పుడు గర్వము లేకుండుటయు, ఇతరులను గుఱించి నిందగా మాట్లాడకపోవుటయు అను ఈ అసిధారావ్రతము సజ్జనులకు స్వభావసీద్ధము.

మ. పాసగం దానము గుప్త మర్థి భవనంబుం జేరుచో సంభ్రమో

ల్లసదుత్థానవిధానముం బ్రియవిధులొగావించి మానంబు రా

జనభాకా మిత్రకృతిప్రకాశనముఁ గుఱత్సాకర్షవై ముఖ్య మీ
యసిధారావ్రతచర్య యెవ్వఁడు మహాభర్యశ్రేణికిం దెల్పెనో.

అవ అధముల మధ్యముల ఉత్తముల నాశ్రయించినవారి పృత్తిభేదములఁ
జెప్పుచున్నాడు —

శ్లో. సంతప్తాయసి సంస్థితస్య పయసో నామాపి న శ్రూయతే

ముక్తాకారతయా తదేవ నలినీపత్రస్థితం దృశ్యతే,

అస్తస్సాగరశుక్తిమధ్యపతితం తన్నైక్తకం జాయతే

ప్రాయేణాధమమధ్యమోత్తమజుషామేవంవిధా వృత్తయః. 58

వ్యా — అథాధమమధ్యమోత్తమవృత్తిమాహ — సంకప్తాయసీతి — సంకప్తాయసి
సమ్యగగ్నితప్తాయసిజ్ఞే సంస్థితస్య నితీప్రసృత్యర్థః, పయసో జలస్య, నామాపి
నామధేయమాత్రమపి, న శ్రూయతే మూలతో ధ్వస్తపేవ భవతీత్యర్థ - స్వరూప
దర్శనం తు కిము వక్తవ్యమితి భావః, తదేవ పయః, నలినీపత్రస్థితం పద్మినీపత్రగతం సత్,
ముక్తాకారతయా మాత్తీకరూపేణ, దృశ్యతే న తు మాత్తీకల్పేనేత్యర్థః, తదేవ పయః,
అస్తస్సాగరే సాగరాంతరాళే - అంతరిత్యవ్యయం - యా శుక్తిః ముక్తాస్ఫిటః-తస్యాః-
మధ్యే ఉదరే-పతితం సత్, మాత్తీకిం జాయతే మాత్తీకల్పేన పరిణమతీత్యర్థః* 'జ్ఞాజనో
జ్ఞేతి జాదేశః-ముక్తైవ మాత్తీకమితి విగ్రహః * వినయాదిత్వా త్యాగిధే రక్, అతః
ప్రాయేణ భూమ్నా అధమ మధ్యమోత్తమ జుషాం నికృష్ట సాధారణోత్కృష్టాశయా
నాశ్రితవతా, మేవం విధా నామాశ్రవణాదిరూపా, వృత్తయో వ్యాపారా, భవంతీతి
యథాక్రమమన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారః అతః మహదాశ్రయ ఏవ కర్తవ్యః -
'నీచాశ్రయో న కర్తవ్యః కర్తవ్యో మహదాశ్రయ' ఇతి పదనాత్ అత్రోత్తమమధ్య
మాధమా ఇతి లోకప్రసిద్ధోద్దేశశక్రమః కవినా న వివక్షిత ఇతి జ్ఞేయమ్ కార్డుల
విక్రేడితమ్

టీ సంతప్తాయసి = బాగుగ కాలపబడిన యినుమునందు, సంస్థితస్య = ఉన్నట్టి
(అనగా చల్లినట్టి), పయసః = నీటియొక్క, నామాపి = పేరునైతము, న శ్రూయతే =
వినబడదు తల్ ఏవ = అదియే, నలినీపత్రస్థితం సత్ = తామరాకుమీదనుండినదై, ముక్తా
అకారతయా = ముత్యముయొక్క రూపముగలదిగా, దృశ్యతే = కనబడును తల్ =
అది (నీరు), అస్త పతితం సత్ - అస్తస్సాగర = నముద్రములావలి, శుక్తి = ముత్యపు
చిప్పయొక్క, మధ్య = నడుమ, పతితం సత్ = పడినదై, మాత్తీకం = ముత్యముగా,
జాయతే = అగును ప్రాయేణ = తఱచుగా, అధమమధ్యమోత్తమజుషాం = అధములను

మధ్యములను ఉత్తములను జేరినవారియొక్క, వృత్తయః = దశలు, విపం విధాః = ఇటువంటివిగా నున్నవి

తా. కాలిన యినుముపైన పడిన నీటిచుక్క ఊరుపేరులేక నశించిపోవును. అబిందువే తామరపాకుమీఁద బడునేని ముత్యమువలెఁ గనఁబడును. ఆ బిందువే సముద్రాంతర్గత మగు ముత్యపుచిప్పయందుఁ బడునేని మాక్షికమణి యగును. కావున ఆశ్రయము ననుసరించినవారి కాయాశ్రయానుసారము నీచులు, మధ్యములు, ఉత్తములు, అను పేరులు వచ్చుచు.

ఉ. నీరము తప్తలోహమున १ నిల్చి యనామక మై నశించు నా
నీరమే ముత్యమట్లు నభిసేదశసంస్థితమై తనర్చు నా
నీరమే శుక్తిలోఁబడి మణిత్యముఁ గాంచు సుమచితప్రభం
బారుషవృత్తు లిట్లధము १ మధ్యము నుత్తముఁ గొల్చువారికిన్.

అవ మంచివా రగు పుత్రులుగాని మిత్రులుగాని భార్యలుగాని జన్మాంతర నుకృతములేక లభింప రనుచున్నాఁడు —

శ్లో. యః ప్రీణయేత్సుచరితైః పితరం స పుత్రో
యద్భర్తరేవ హితమిచ్ఛతి తత్కళత్రమ్,
తస్మిత్త మాపది సుఖే చ సమక్రియం య
దేతత్ త్రయం జగతి పుణ్యకృతో లభన్తే.

59

వ్యా — అథ సత్పుత్ర కళత్ర మిత్ర సంపత్తిః పుణ్యకృదభీనేత్యాహ — య ఇతి — యః పుత్రస్సుచరితైః వాక్యకరణాదిసదాచారైః, పితరం, ప్రీణయేత్ సంతోషయేత్ * 'ప్రీణో తర్పణ' ఇత్యస్తాధాతోక్పారాదికాణ్ణిచి లిజ్ * 'ధూణో ప్రీణో' ఝగ్వక్తవ్య, ఇతి సుగాగమః' స పుత్రః 'పున్నా మ్నా నరకాత్త్రాయత' ఇతివృత్తస్య ఇతి పుత్రశబ్దవాచ్యః స తూత్సన్నమాత్రః-

'జీవతోర్వాక్యకరణాల్ ప్రత్యజ్ఞం భూరిభోజనాల్,

గయాయాం పిణ్డదానేన త్రిభిః పుత్రస్య పుత్రతా' ఇతి స్మరణాల్, య, ద్భర్తృః పత్యుః, హితమిచ్ఛతి భయభక్తిభ్యాం హితాచరణతత్పరం భవతి, తదేవ, కళత్రం భార్యా - స తు యాదృచ్ఛికం - 'పతిభక్తిపరా సాక్షీ కాంతా సా సత్య భాషిణీ'తి పతివ్రతాధర్మత్వాత్ - ని 'కళత్రం శ్రోణి భార్యయా' రిత్యమరః,

య, దావది అనర్థసంకటే, సుఖే సంపది చ, సమక్రియమవిషమాచారమిత్యర్థః - తుల్య వృత్తి, తదేవ, మిత్రం సుహృత్-న త్యాపత్సంపదోః త్యాగాపవర్తనతత్పరత్వమ్

‘ఆపదతం చ న జహతి దదాతి కాలే నన్విత్త్రలక్షణమిదం ప్రవదన్తి సన్తః’ ఇతి వక్ష్యమాణత్వా, దేతత్ప్రయము క్షనత్పుత్రాద్విత్రితయం, జగతి భువి, పుణ్యకృతో ధన్యా, లభన్తే ప్రాపువన్తి-న త్వకృతసుకృతా ఇత్యర్థః. ఏవంవిధ త్రితయచాభిప్రాయ మహాపుణ్య ఫలత్వాదితి భావః పనస్తలికావృత్తమ్

టీ యః = ఎవ్వఁడు, సుచరితైః = మంచివడవడులచేత, పితరం = తండ్రిని, ప్రీణయేత్ = సంతోష పెట్టునో, సః = వాఁడు, పుత్రః = కొడుకు, యత్ = ఏది, భర్తుః ఏవ = మగనికే, హితం = మేలును, ఇచ్ఛతి = కోరునో, తత్ = అది, కళత్రం = భార్య, యత్ = ఎవఁడు ఆపది = కష్టమునందును, సుఖేవ = సుఖమునందును, సమక్రియం = సమానమైన పనిగలవాడో (ఒక్కరికిగనే ప్రేమించియుండునో), తత్ = వాడే, మిత్రం = స్నేహితుఁడు, ఏతత్ త్రితయం = ఈమూఁటిని (ముగ్గురిని), జగతి = లోకములో, పుణ్యకృతః = పుణ్యముచేసిన వారు, లభంతే = పొందుదురు

తా. మంచివడవడిచేతఁ దండ్రిని సంతోష పెట్టువాడే పుత్రుఁడు. భర్తకు హితముఁ గోరునదియే పెండ్లము. ఆపత్సమయమునందును సంపదలయందును సమానముగ చైలిమిచేయునతడే మిత్రము. ఇట్టి పుత్రుఁడు భార్యయు స్నేహితుఁడును పుణ్యాత్మలకుఁగాని లభింపరు.

చ. జనకునిఁ బూజలం గడుఁ బ్రశస్తునిఁ జేయునతండు పుత్రుఁడే వనిత మెలంగు భర్తృవశవర్తిని యై యది సత్కళత్ర మే జనుఁడు విపత్తిసౌఖ్యసదృశక్రియుఁ డాతఁడు మిత్రుఁడీత్రయం బును జగతికొ లభించు గడుఁ గ బుణ్యముఁ జేసినయట్టివారికిన్.

అప లోకములో మిగుల గౌరవము నొందు పెద్దలనడపడిని వర్జించు చున్నాఁడు —

శ్లో. నమ్ర త్వేనోన్నమన్తః పరగుణకథనైః స్వానుకూల్యాపయన్తః
స్వార్థాన్సంపాదయన్తో వితతపృథుశరారమ్భయత్నాః పరాధే,
తౌన్యైవాత్యైవరూతౌక్షరముఖరముఖాన్ధుర్జనాన్ధగఖయన్తః
సస్తస్సోశ్చరన్త్యారా జగతి బహుమతాః కన్య నాభ్యర్చనీయాః. 60

వ్యా — అథ సతాం తావదసాధారణగరిమాస్పదత్వేనాశేషోపదేయత్వమాహ - నమ్రత్వేన — నమ్రత్వేన ప్రవృత్త్యేనై - సోన్నమన్త జోన్నత్యం ప్రాపువన్త-

స్తథాభావన్యైవోన్నత్యహేతుత్వాదితి భావః పరేహం - గుణకథనైస్సద్గుణ పర్వనైః, స్వాత్ స్వకీయాత్, గుణాత్ సౌజన్యాదీత్, భ్యావయంతః ప్రకటయంతః - న త్యాత్ప్రశంసయా - తాదృగ్భావన్యైవ నిజగుణప్రకటనహేతుత్వాదితి భావః, పరాధే పరప్రయోజననిర్వహణే - వితతో విస్తృతో - పృథుతరా - చా రమ్యయత్నై ప్రారంభోత్సాహా - యేహం తే తథోక్తా, స్పష్ట ఏవ, స్వాత్థాం త్వప్రయోజనాని, సంపాదయంతో నిష్పాదయంతః, పరకార్యసాధన పురస్కారేణై వాత్తియకార్య సాధనతత్పరాః న త్వేకాంతత ఇత్యర్థః - తథాభూతత్వన్యైవత్తార్థకత్వాదితి భావః, త్వాన్త్యా సహనశీలత్వేనై, వాక్షేపేణ నిష్టయా - రూక్షాక్షరాణి పరుష వాక్యాని - తైః ముఖరాణి వాచాలాని - ముఖాని యేహం తాత్ పరుషభాషిణ ఇత్యర్థః దుర్జనాత్ బలాత్, దుఃఖయంతః - న తూచ్ఛ్ణితయా - తథావిధత్వన్యైవ తేహం హృచ్చల్లప్రాయత్వాదితి భావః, అత ఏవ సాశ్చర్యచర్యా అత్యంతాశ్చర్యకర చరిత్రా, స్పష్టస్పష్టమరుహాః, జగతి లోకే, బహుమతాః బహుమానితాస్సంతః, కన్యవాపుంసో, నాభ్యర్చనీయాః న పూజనీయా ఇతి కాకుః, సర్వేహమప్యభ్యర్చనీయా ఏవేత్యర్థః

టీ నన్రుత్వేన = పంగినవారగుట (అణఁకువ)చేత, ఉన్నమంతః = ఔన్నత్యమును (గౌరవమును) బొందుచున్నవారును, పరగుణకథనైః = ఇతరుల గుణములను క్షేప్సటలచే, స్వాత్ గుణాత్ = తమగుణములను, భ్యావయంతః = పెల్లడించువారును, పరాధే = ఇతరుల కార్యమందు, వితత యత్నాః - వితత=విస్తరింపఁజేయఁబడినదై, పృథుతర=మిక్కిలి గొప్పదైన, ఆరంభ=ప్రారంభమును, యత్నాః=ప్రయత్నమునుగలవారై, స్వఆర్థాత్ = తమపనులను, సంపాదయంతః - నెఱవేర్చుకొనువారును, అక్షే ముఖాత్ - అక్షేప=దూషణచేత, రూక్ష = కఠినములైన, అక్షర=అక్షరముల (మాటల) చేత, ముఖర = వాగుచున్న, ముఖాత్=నోరుగల, దుర్జనాత్ = చెడ్డవారిని, త్వాన్త్యాఏవ = పీర్చుచేతనే, దుఃఖయంతః = దుఃఖపెట్టువారును, (కావుననే) సాశ్చర్యచర్యాః = అశ్చర్యముతోఁగూడిన నడవడిగలవారగు, సంతః = సత్పురుషులు, జగతి=లోకమునందు, బహుమతాః (సంతః)=గౌరవింపఁబడినవారగుచు, కన్య=ఎవనికి, అభ్యర్చనీయాః = పూజింపఁదగినవారుకాదు?

తా. సత్పురుషులు అణఁకువ గలిగియే ఔన్నత్యమును పొందుదురు. పరులగుణములనే శ్లాఘించుటచేత తమసహృదయత్వమును గనంబఱుతురు. పరులకార్యసాఫల్యమునకై ఎక్కువ ప్రయత్నించి వారి

కార్యమును సానుకూలము చేయుచు తమ కార్యముల నొనర్చుచుందురు. తమ్మును కఠినముగ పరుషముగను నిందించు దుర్జన్మలగుచుండు ఓర్పును గనంబఱచుచునే వారిని దుగ్గిఖపెట్టుదురు. ఇట్టి ఆశ్చర్యకర మగు నడవడి గలమహాత్ము లెవరికిఁ బూజ్యులు గారు ?

చ. నతులగుచుకొ మహాన్నతిఁ దీనర్చుచు నన్యగుణోక్తిచే గుణో
న్నతిఁ బ్రకటించుచుకొ బరజనప్రియకార్యసమర్థతకొ సమం
చితనిజకార్యసంగ్రహముఁ १ జేయుచు నిష్ఠురవాదులకొ క్షమా
ధృతి నిరసించుచుం బరఁగు १ ధీరులు పుణ్యులు గారె యేరికిన్.

ఇది నీతిశతకమునందు సుజనపద్ధతివర్ణన మను
అటవదశకము

ప రో ప కార ప ద్ధ తి

అవ. సుజనపద్ధతిని నిరూపించి సుజనులు పరోపకారులు గాన, ఆపరోపకార పద్ధతిని నిరూపించుచున్నాఁడు —

శ్లో. భవన్తి నమ్రాస్తరవః ఫలోద్గమై
ర్నవామ్బుభిర్దూరవిలమ్బినో ఘనాః,
అనుద్ధతాస్సత్పురుషాస్సమృద్ధిభిః
స్వభావ ఏవైష పరోపకారిణామ్.

61

వ్యా — అప సౌజన్యస్య పరోపకారఫలకత్వాత్తన్నిరూపణానస్తరం పరోపకార పద్ధతిం వర్ణయతి—భవన్తి—తరవః పనసరసాలాదివృక్షాః, ఫలోద్గమైః ఫలభారైః, నమ్రాః అవనతా, భవన్తి, ఘనా మేఘాః, నవామ్బుభిర్నాతనోదకైరుపలక్షితాస్సస్త్రాః దూరవిలమ్బినస్సర్వత్ర ప్రవర్షణార్థమన్తరిక్షసంచారిణో భవన్తి - సత్పురుషాస్సమృద్ధిభిరుపలక్షితా అపి, అనుద్ధతా అనుచ్చత్తా భవన్తి - తీక్ష్ణస్వభావా న భవన్తిత్వర్గః - 'అనర్థితా' ఇతి పాతే - అయాచితా భవన్తి - యాచ్ఛాం విచైవ పరహితమాచరన్తిత్వర్గః తథా ఏష ఉక్తనిజమత్ర త్యాదివ్యవహారః, పరోపకారిణాం పరహితాచరణతత్పరాణాం, స్వభావో నిసర్గసిద్ధ ఏవ న త్యాహర్యక ఇత్యర్థః, మహాన్తో హి పరోపకారార్థక్షేత్రం క్షేత్రేష్వన గణయన్తి - తేషాం తస్య స్వాభావ్యాదితి భావః, తదుక్తం—

'పరోపకారాయ ఫలన్తి వృక్షాః పరోపకారాయ వహన్తి నద్యః,

పరోపకారాయ చరన్తి గావః పరోపకారార్థమిదం శరీరమ్'

ఇతి.

అధావరన్యాసోఽలంకారః వంశస్థపృత్తమ్ - 'జతౌ తు వంశస్థముదీరితం జరా'

టీ తరవః = చెట్టులు, ఫలక్షుద్ధమైః = పండ్లకాపులచేత, నమ్రాః = వంగునవి, భవంతి = అగుచు ఘనాః = మేఘములు, నవఅంబుభిః = శ్రుతస్థిశ్చే, దూరవిలంబినః = (అంతట వర్షించుటకై యాకాశమునందు) దూరముగ ప్రేలాడునవి, భవంతి, సత్పురుషాః = సజ్జనులు, సమృద్ధిభిః = సంపదలచేత, అనుద్ధతాః = గర్వింపనివారు, (భవంతి), పరక్షపకారిణాం = ఇతరులకు మేలుసేయువారికి, ఏషః = ఇది (నమ్రత్వము మున్నగునవి), న్యభావః ఏవ = సహజమే

తా. వృక్షములు ఫలకాలమున నమ్రములయి (వంగి)యుండును. నూతనాంబువులుగల మేఘములు క్రిందుగనే ప్రేలాడుచుండును. సత్పురుషులు సంపదలు వచ్చినప్పుడు గర్వము వహింపరు. ఇది పరోపకారపరాయణుల స్వభావము.

తే. తరువు లతిరసఫలభారగరుతః గాంచు

నింగి ప్రేలుచు నమృత మొసంగు మేఘుఁ

డుద్ధతులు గారు బుధులు సమృద్ధిచేత

జగతి నుపకర్తలకు నిది సహజగుణము.

అవ — దయావంతులకు ముఖ్యములగు నలంకారములఁ జెప్పచున్నాడు —

శ్లో. శ్రోత్రం శ్రుతేనైవ న కుణ్డలేన దానేన పాణిర్నతు కఙ్కణేన,
విభాతి కాయః కరుణాపరాణాం పరోపకారేణ స చన్దనేన. 62

చ్యా — అదైహం ముఖ్యమణ్డనసంబద్ధిమాహ — శ్రోత్రమితి — కరుణాపరాణాం దయాభూతాం - పరోపకారిణామిత్యర్థః, శ్రోత్రం కర్ణః - ని 'కర్ణశబ్ద గ్రహణా శ్రోత్ర' మిత్యమరః, శ్రుతేన ధర్మకాస్త్రశ్రవణేనైవ, విభాతి ప్రకాశతే, కుణ్డలేన నువర్ణమణిమయకర్ణభూషణేన, న తు విభాతి, పాణిర్హస్తః, దానేన సత్పాత్రత్వాగేన, విభాతి, కఙ్కణేన కనకవలయేన న తు విభాతి, కాయా దేహః, పరోపకారేణ పరోహం హితాచరణేన విభాతి, కస్తూరీ ఘనసారవిమిశ్రితపటిరపక్కులేపేన తు న విభాతి, మహాత్మనాం శ్రవణాదికమేవ స్వాభావికమణ్డనం న త్వన్యత్, తస్య నశ్వరత్వాదివిభావః పృత్తముపజాతిః.

టీ. కరుణాపరాణాం = దయాపరులకు, శ్రోత్రం = చెవి, శ్రుతేన = శ్రావణముల) వినికిచేతనే, విభాతి = ప్రకాశించుచు కుండలేన = అంటుజోడుచే, న = కాదు, పాణి = చేయి, దానేన = కవితేత, విభాతి, కంకణేన = మురుగుచేత నన్ననో, న = కాదు;

కాయః = దేహము, పరక్షపకారేణ = ఇతరులకు ఉపకారముచేత, విభాతి, చందనేన = గంధముచేత, న = కాదు

తా. దయావంతులగు సత్పురుషులచేపులకు శాస్త్రశ్రవణ మలంకారముగాని కుండలములు గావు. హస్తంబులకు అలంకారము సత్పాత్రదానము గాని కంకణములు గావు. దేహమున కలంకారము పరోపకారము గాని చందనము పూసికొనుట గాదు.

తే. అమరుఁ జెవి శాస్త్రమునఁ గుండలమునఁ గాదు

వలయమున నొప్పు దీవిచే శ వెలయుఁ బాణి

యురుదయాఢ్యుల మేను పరోపకార

కలన రాణించు గందంబు శ వలనఁ గాదు

అప సత్పురుషులు యాచించుబడకయే దానముచేయుదురు అనివిస్తరించి చెప్పుచున్నాడు —

శ్లో. పద్మాకరం దినకరో వికచం కరోతి

చన్ద్రో వికాసయతి కైరవచక్రవాలమ్,

నాభ్యర్థితో జలధరోఽపి జలం దదాతి

సన్తః స్వయం పరహితే విహితాభియోగాః.

63

వ్యా — యదుక్త 'మనగ్ధితా సృత్పురుషా' ఇత్యాది తదేవ ప్రశ్నానుబంధే — పద్మాకరమితి — దినం దినం కరోతీతి దినకరస్సూర్యః, * 'కృణోహేత్వి' త్యాదినాట ప్రత్యయః, అభ్యర్థితో న భవతీతి నాభ్యర్థితః - ఆయాచితస్సన్నిత్యర్థః * న శబ్దస్య సుపుపేతి సమాసః, పద్మాకరం పద్మవనం, వికచం వికసితం, కరోతి-ని 'ప్రభుల్లాత్పుల్ల సంభుత్వా వ్యాకోచ వికచ స్ఫుటాః - పుల్లైశ్చలే వికసిత' ఇత్యమరః, తథా చన్ద్రోఽపి, కైరవచక్రవాలం కుముదవజ్రం - ని 'సలే కుముదకైరవ' ఇత్యమరః, వికాసయతి వ్యాకోచయతి, తథా జలధరో వారివాహోఽపి * పచాద్యచ్, నాభ్యర్థితస్సన్నేవ, జలం దదాతి ప్రవర్తితి, తథాహి, సన్తస్సత్పురుషాః, స్వయమయాచితా వివేత్సర్థః, పరోపం, హితే హితాచరణే, విహితాభియోగాః కృతాభినివేశాః - న త్వవబోధితా ఇత్యర్థః, అతో యుక్తమేవం హితాచరణమేలేషామితి భావః.

సామాన్యేన విశేషసమర్థసదూహోఽర్థాంతరన్యాసః - 'సామాన్యవిశేషకార్యకారణ భావాభ్యాం సదృశప్రకృతకార్యసమర్థసమర్థాంతరన్యాస' - ఇతి సర్వస్వ సూత్రమ్.

వసన్తతిలకావృత్తమ్

టీ దినకరః = సూర్యుడు, నలభ్యర్థితః (ఏకవిదము) అపి = అడుగుబడనివాఁడయ్యును, పద్మాకరం = తామరకొలనును, వికచం = పూచినదానిగా, కరోతి = చేయుచున్నాడు, చంద్రః = చంద్రుడు, అనభ్యర్థితః అపి, కైరవచక్రవాళం = తెల్లగలవలగుపును, వికాసయతి = వికసిల్లఁ జేయుచున్నాడు, జలధరః = మేఘుడు, అనభ్యర్థితః అపి, జలం = నీటిని, దదాతి = ఇచ్చుచున్నాడు, (అగును) సంతః = సత్పురుషులు స్వయం = తమంతటతామే, పరహితే = ఇతరుల మేలునందు, విహితాభియోగాః = చేయఁ (వహించు) బడి పూనికగలవారు

తా. సూర్యుడు ప్రార్థింపఁబడకయే తామరకొలనిని వికసింపఁ జేయును. చంద్రుడు ప్రార్థింపఁబడకయే కలువల వికసింపఁజేయుచున్నాడు. మేఘుడు యాచింపఁబడకయే నీటిని ఇచ్చుచున్నాడు. సత్పురుషు లెప్పుడు పరులకు హిత మొనర్చుటయందే ఇష్టపడువారు.

తే. ద్యుమణి పద్మాకరము వికశచముగఁ జేయుఁ
గుముదహర్షంబు గావించు శ నమృతసూతి
యర్థితుఁడు గాక జలమిచ్చు శ నంబుధరుఁడు
సజ్జనులు దారె పరహితాచరణమతులు.

అవ ఉత్తమధ్యమాధముల వర్తనములఁ జెప్పుచున్నాడు —

శ్లో. ఏతే సత్పురుషాః పరార్థఘటకాస్సార్థాక్ పరిత్యజ్య యే
సామాన్యాస్తు పరార్థముద్యమభృతః స్వార్థావిరోధేన యే,
తేఽమీ మానుషరాక్షసా. పరహితం స్వార్థాయ నిఘ్నంతి యే
యే తు ఘ్నంతి నిరర్థకం పరహితం తే కే న జానీమహే. 64

వ్యా—అథ వ్యాపారతారతమ్యేన పురుషాణాముత్తమాదిభేదమాహ—ఏత ఇతి.—యే పుమాంశః, స్వార్థాక్ స్వప్రయోజనాని - ని 'అర్థోఽభిధేయ రైవస్తు ప్రయోజన నివృత్తి ప్తి' త్యభిధానాత్, పరిత్యజ్య త్యక్త్వా, పరార్థఘటకాః పర ప్రయోజనసంఘటనశీలాః, ఏతే, సత్పురుషాః పురుషోత్తమాః, సత్త్వస్య లేనైవాభి వ్యక్తత్యాదితి భావః, యే తు స్వార్థస్వావిరోధేనావైషమ్యేణ - స్వార్థనిర్వాహ తత్పరత్వేనైవేత్యర్థః, పరార్థం పరప్రయోజననిర్వాహార్థమ్, ఉద్యమభృత ఉద్యోగ భాజః, తే సామాన్యాస్పాధారణానుధ్యమపురుషా ఇత్యర్థః, యే తు, స్వార్థాయ స్వార్థ నిష్పత్త్యర్థం, పరహితం, నిఘ్నంతి నాశయంతి, తేఽమీ, మానుషరాక్షసాః మానుష

శబ్దవాచ్య రాక్షసాః - తథా స్రురాచారతత్పరత్వాత్పురుషాధమా ఇత్యర్థః, యేతు నిర్ధకం నిష్ఫలం ప్రయోజననిష్పత్తిరాహిత్యేనాపీతి యావత్, పరహితం ఘ్నున్తి, తే పుమాంసః, కే వా కథంభూతా వా, న జానీమహే ఉక్తప్రివిధపురుషవిశిష్టత్వాత్తాత్కృతుం న శక్నుమ ఇత్యర్థః-అత ఏవ పరమసీచా ఇత్యర్థః, ఉక్తపక్షేషు యః శ్రేయాక్ తత్పక్షాశ్రయణం కర్తవ్యమాయచ్చ తేతి భావః శార్దూలవిక్రీడితమ్

టీ యే=ఎవరు, స్వార్థాక్=తమప్రయోజనములను, పరిత్యజ్య=ఎదలి, పరా . టకాః-పర=ఇతరులయొక్క, అర్థ=ప్రయోజనములను, ఘటకాః = కూర్చువారో, ఏతే= వీరు, సత్పురుషాః=ఉత్తమపురుషులు, యే = ఎవరు, స్వా ధేన-స్వార్థ=తమప్రయోజనములకు, అవిరోధేన=భంగము లేకుండ, పరార్థం=ఇతరులకోఱకు, ఉద్యమభృతః = పూనికగలవారో, (తే) తు = (వారు) అన్ననో, సామాన్యాః = సాధారణులు (అనగా మధ్యములు), యే=ఎవరు, స్వార్థాయ = తమప్రయోజనములకోఱకు, పరహితం = ఇతరులమేలును, నిఘ్నంతి=పాడుచేయుదురో, తేఅమి=అవీరు, మానుషరాక్షసాః=మనుష్యులగు రాక్షసులు, యేతు=ఎవరన్న, నిర్ధకం=నిష్ప్రయోజనముగా (తమకు లాభము ఏమియు లేకున్నను), పరహితం=ఇతరులమేలును, నిఘ్నంతి=చెఱుపుదురో, తే=వారు, కే= ఎవరో (ఎట్టివారో), న జానీమహే = గురైఱుగము

తా. తమకార్యముల విడిచి పరులకార్యములను చేయువారు సత్పురుషులు. తమకార్యములకు భంగములేకుండ పరులకార్యముల నొనర్చువారు మధ్యములు. తమకార్యము నిమిత్తమై పరులకార్యమును చెడఁగొట్టువారు మనుష్యులలో రాక్షసులు. తమకు నష్టము లేకపోయినను పరులకు నష్టముచేయువారల కెవేరు పెట్టవచ్చునో నాకు తెలియుట లేదు.

మ. తమకార్యంబుఁ బరిత్యజించియుఁ బరాశ్రస్తాపకుల్ సజ్జనుల్
దమకార్యంబు ఘటించుచుక బరహితార్థవ్యాపృతుల్ మధ్యముల్
దమకై యన్యహితార్థఘాతుకజనుల్ 1 దైత్యుల్ వృథాన్యార్థభం
గము గావించెడువార లెవ్వరో యెఱుంగక శక్యమే యేరికిన్.

అప సన్నిత్రలక్షణమును జెప్పుచున్నాఁడు—

శ్లో. సాపాన్నివారయతి యోజయతే హితాయ
గుహ్యం నిగూహతి గుణా ప్రకటికరోతి,

ఆదగ్గతం చ న జహాతి దదాతి కాలే

సన్నిత్రలక్షణమిదం ప్రవదన్తి సన్తః.

65

వ్యా — అథసన్నిత్రలక్షణమాహ — పాపాదితి — పాపాత్పాపాచరణా, నివా రయతి నివర్తయతి - ధర్మోపదేశేన దుష్కర్మప్రవృత్తేః విరమయతీత్యర్థః, * 'జుగుప్సా విరా మే' త్యాదినా వజ్ఞమీ, హితాయ యోజయతే సత్కర్మాచరణాయ ప్రవర్తయత ఇత్యర్థః - యద్వాక్రేయస్సంగ్రహార్థం ప్రోత్సాహయతీత్యర్థః, గుహ్యం గోప్యం, నిగూహ త్యాచ్ఛాదయతి - న కుత్రాపి ప్రకటయతీత్యర్థః, గుణాన్ సౌఖీల్యాదిసద్గుణాన్, ప్రకటి కరోతి ప్రఖ్యాపయతి - న తు నిగూహతీత్యర్థః, ఆపదగత మతిసంకటస్థ, మపి, న జహాతి న త్యజతి - తన్నిత్రమాపది సుఖే చ సమక్రియం యదీత్యుక్తత్వాదితి భావః, కాలే వ్యస నాది సమయే, దదాతి వాఙ్మితం దిశతి, తదిదం పాపనివారణాదికం సర్వం, సన్తస్మత్పు రుషా, సన్నిత్రస్యాకైతవ సుహృదః, లక్షణంస్వరూపం, ప్రవదన్తి వసన్తతిలకావృత్తమ్

టీ (మంచిమిత్రుడు) పాపాత్ = పాపమునుండి, నివారయతి = తప్పించును, హితాయ = మేలుకై, యోజయతే = ప్రేరేపించును, గుహ్యం = రహస్యమును, నిగూహతి = కప్పి వేయును, గుణాన్ = (సౌఖీల్యాది) గుణములను, ప్రకటికరోతి = వెల్లడించును, ఆపదగతం = సంకటములో నున్నవానినైనను, న జహాతి = వదలడు, కాలే = (వ్యసనము మున్నగునవి) గలిగిన సమయమందు, దదాతి = (కోరినదానిని) ఇచ్చును, ఇదం = దీనిని (మైనఁ జెప్పినదానిని), సన్తః = పెద్దలు, సన్నిత్రలక్షణం = మంచిపేరుపొందిన స్వరూప మునుగా, ప్రవదంతి = చెప్పుదురు

తా. చదువనుల వారించుట, మంచిపనులఁ జేయుటకుఁ బ్రోత్సా హించుట, రహస్యసంరక్షణము, సద్గుణములఁ బ్రకటించుట, ఆపత్కాలమున విడువకుండవలయుట, కాలముల కావశ్యక మగుదానిని ఇచ్చుట, ఇవి సన్నిత్రున కుండవలసిన లక్షణములు.

తే. అఘమువలన మరల్చు హితార్థకలితుఁ

జేయు గోప్యంబు దాచుఁ బోషించు గుణము

విడువఁ డాపన్ను లేవడివేళ నిచ్చు

మిత్రుఁ డీలక్షణంబుల १ మెలఁగుచుండు,

అవ మంచిమిత్రులు పరస్పరము ఊరసీర (పాలలా నీరుగలసిన) న్యాయమున నుండు రనుచున్నాడు —

శ్లో. ఊరేణాత్కగతోదకాయ హి గుణా దత్తాః పురా తేఽఖిలాః
 ఊరోత్తాపమవేక్ష్య తేన పయసా స్వాత్మా కృశానా హుతః,
 గన్తుం పావకమున్న సప్తదభవద్వప్త్వా తు మిత్రాప్రదం
 యుక్తం తేన జలేన శామ్యతి సతాం మైత్రీ పున స్తీవ్యదృశీ. 66

వ్యా — పునస్తదేవ ఊరసీరదృష్టాదేన వర్ణయతి—ఊరేణేతి—ఊరేణ కర్త్రా, ఆత్మానం-గతముపగతం ప్రాప్తం - యదుదకం జలం - తస్మై స్వాత్మ మిశ్రిత జలాయేత్కర్థః, పురా పూర్వం, తే ప్రసిద్ధాః, అఖిలాస్సమస్తా, శ్చ, గుణా నిజమాధుర్యధావశ్యాది గుణా, దత్తా హి విత్తేర్థాః ఖిలు - స్వగుణప్రదానద్వారా మైత్రీసంపాదిలేత్కర్థః, అతః ఊరోత్తాపం-ఊరస్య శ్రవణార్థ మగ్నో నితీప్రస్య దుగన్య-ఉత్తాపం సంతాప, మవేక్ష్య, తేన ఊరమిశ్రితేన, పయసా ఉదకేన - ని 'పయః ఊరం పయోఽమ్బు చే' త్యమరః, స్వాత్మా స్వకరీరం, కృశానా వహ్నా, హుతః మిత్రసంతాపానహనాత్సంశోషిత ఇత్కర్థః, తతస్తత్ ఊరం కర్తృ, మిత్రస్య జల, స్వాపదం సంశోషరూపాం వివర్తిం, దృష్ట్వా, పావకం వహ్నిం, గన్తు, మున్ననః ఉద్యుక్త, మభవత్ * 'ఉత్కృ ఉన్ననా' ఇతి నిపాతనా త్యాధుః - జలసంశోషణే ఊరాణాం బహి ర్నిర్గమనసంభవాదితి భావః, తదనన్తరం తేన జలేన, యుక్తం మిశ్రితం సత్, శామ్యతి ప్రకాన్తం భవతి * 'శమా మష్టానా మి'తి దీర్ఘః, తథాహి, సతాం మైత్రీ సాహచర్యం - మైత్రీ వ్యాఖ్యాతా, ఈదృశీ పునః పరస్పరవ్యవసానహానకీలా ఖిలు, అత నితద్యుక్తమితి భావః

అత్ర స్వభావసిద్ధస్య ఊరసీరవ్యవహారస్య పరస్పరసంతాపదర్శనమేతుకత్వే నోన్వేషికణాత్క్రియానిమిత్తక్రియాస్వరూపాన్వేషికా, సా చోక్తార్థాన్తరన్యాస నిర్వ్యాధిధే త్యనయో ర్విజాతీయసంకరః వృత్తముక్తమ్

టీ ఊరేణ=పాలచేత, ఆత్మ .కాయ-ఆత్మ=తమ్ములు, గత=పొందిన, (అనగా తమతోఁ గలసియున్న యనుట. తమతో మైత్రీచేసిన, అని వ్యంగ్యము) ఉదకాయ = నీటికి, పురా = ముందు, తే = (ప్రసిద్ధములగు) ఆ, అఖిలాః = సమస్తములైన, గుణాః = (తమతీపు, తెలుపు మున్నగు) గుణములు, దత్తాః హి = ఈయఁబడినదిగదా! (అందువలన) ఊరోత్తాపం-ఊర = పాలయొక్క, ఉత్తాపం=కాగుటను, (కష్టమును అని వ్యంగ్యము) అవేక్ష్య=చూచి, తేన=ఆ, పయసా=నీటిచేత, స్వాత్మా=తన స్వరూపము, కృశానా=అన్ని

యందు, హుతః=వేల్వబడినది (అవిరియయ్యెననుట, మిత్రునికష్టమును జూచి సహింపక
యగ్నిప్రవేశము చేసెనని వ్యంగ్యము), తత్తు=అపాలు నైతము, మిత్రఅపదం=మిత్రము
(అగు నీటి)యొక్క (అవిరి యగుటయును) అపదను, దృష్ట్వా = చూచి, పావకం =
అగ్నిని, గంతుం=పొందుటకు (అగ్నిలోఁ బడుటకనుట), ఉన్ననః=ఉద్యుక్తము, అభవత్ =
అయ్యెను లేన=అ, జతేన=నీటితో, యుక్తంసత్=కూడినదై, కామ్యతి=చల్లారుచున్నది.
(నీళ్లు చల్లినచో పొంగు తగ్గననుట దుఃఖముదీటి అత్తహత్యప్రయత్నమును మానుకొనె
నని వ్యంగ్యము) సతాం=మంచివారియొక్క, మైత్రీ=స్నేహము, ఈదృశీపునః=ఇటువంటిది
నుమా !

తా. పాలు తనయందు గలసినజలంబునకు తనగుణంబులన్నియు
నిచ్చెను. తన కిట్టిసాయ మొనర్చినక్షీరమునకు గలుగుతపనమును గాంచి
జలము అగ్నియందుఁ బడెను. తనకు మిత్రమగుజల మగ్నియందుఁ
బడుటను చూచి క్షీరము తానుగూడ అగ్నియందుఁ బడఁబోఁగా
దానితో మరల జలము కలియుటచేత శాంతిల్లుచున్నది. సజ్జనసహ
వాసము ఇంతయే అని యర్థము.

చ. క్షీరము మున్ను నీటి కొసరగెన్ స్వగుణంబులు దన్నుఁ జేరుటన్
క్షీరము దప్త మాట గని శ చిచ్చుటికెన్ వెతచే జలంబు దు
ర్వాసమౌహ్యద్విపత్తి గని శ వహ్నిఁ జొరం జనె దుగ్ధ మంతలో
నీరముఁగూడి శాంతమగు శ నిల్పు మాహాత్మ్యమైత్రి యీగతిన్.

అవ సత్పురుషు లెంతెంతవారికో యాశ్రయములుగా నుండు రని సత్పురుషుల
మాహాత్మ్యమును పర్ణించుచున్నాఁడు —

శ్లో. ఇతః స్వపితి కేశవః కులమితే స్తదీయద్విషా
మితశ్చ శరణార్థినాం శిఖరిణాం గణాః శేరతే,
ఇతోఽపి బడబానలః సహ సమ స్తసంవర్తకై
రహో వితతమూర్జితం భరసహం చ సిన్ధోర్వపుః.

67

వ్యా — అదైతన్మాహాత్మ్యమాహ—ఇత ఇతి—ఇతోఽస్తిన్నదీదేశే, కేశవో
విష్ణుః కుక్షిస్థాఖిలభువన ఇతి భావః, స్వపితి యోగానుసంధానేన నిద్రాతి * ‘రుదాదిభ్య
స్సార్వధాతుక’ ఇతిడాగమః, ఇతోఽస్తిన్నదీదేశే, తస్య కేశవస్య ఇమే తదీయాః
* త్యదాదివృద్ధాచ్ఛః - యే ద్విషో హిరణ్యాక్ష రావణాదయ స్తేహం, కులం సమావా

స్తిష్ఠతీతి శేషః, ఇతస్తతోఽన్యస్త్విన్ ప్రదేశేఽసి, శరణార్థినో రక్షణాభిలాషిణః - ని 'శరణం గృహరక్షిత్రో రిత్యభిధానాత్', తేషాం శిఖరిణాం మైనాకాదిపర్వతానాం గణాశ్చ, శేరతే స్వపన్తి * 'శిఖో రు డి' తి రుడాగమః, ఇతస్తస్మాదన్యన్యస్త్విన్ ప్రదేశే సమస్తా యే సంపర్తకాః ప్రశయకాలప్రవన్తి మేఘవిశేషాః - అత ఏవ పుష్కలాపర్తక సంజ్ఞయా చ వ్యవప్రియస్తే - తైస్సహ, బడబానలోఽసి వసతి- తస్మాత్, సిన్ధోస్సముద్రస్య, వపుశ్శరీరం, వితతం కేశవాధారత్వేన విస్తృతం, ఊర్జితం బడబానలాశ్రయత్వేఽన్యత్వివర్ధిష్ఠ, భరసహం పర్వతభరణేన భారోద్వహనక్షమం చ అహో ఆప్రమేయాచ భావత్వేనాత్యన్తాశ్చర్యమిత్యర్థః

అత్ర లక్షయోజనపరిచ్ఛిన్నస్య సముద్రస్యాపరిచ్ఛిన్న కేశవాద్యాధారత్వకథనా దధికప్రభేదోఽలంకారః - 'అధారాధేయయోరానురూప్యాభావోఽధికే మత' ఇతి లక్షణాత్ పృథ్వీపుత్రమ్

టీ శేకవః=విష్ణువు, ఇతః = ఇచ్చట (ఒకచోట), స్వపితి=నిద్రించుచున్నాడు, ఇతః = ఇచ్చట (మఱియొకచోట), తదీయద్విహం=తదీయ = తల్పంబంధులగు (విష్ణువు యొక్క), ద్విహం=శత్రువులయొక్క, కులం=సమూహము, (ఉన్నది) ఇతఃచ=ఇచ్చటను (మఱియొకచోట), శరణార్థినాం = రక్షకుని గోరిన, శిఖరిణాం = పర్వతములయొక్క, గణాః=సమూహములు, శేరతే = పరుండి యున్నవి ఇతః అపి = ఇచ్చటను (మఱియొకచోటను) సమస్తసంపర్తకై సహ - సమస్తమైన ప్రశయకాలమేఘములతోఁగూడ, బడబానలః=అపి=బడబాగ్నియు, (ఉన్నది) సిందోః = సముద్రముయొక్క, వపుః=శరీరము, వితతం=వికాలమైనదియు, ఊర్జితం = వృద్ధిబొందునదియు, భరసహంచ=బరువును పీర్చునదియు, (అయియున్నది) అహో = ఔరా !

తా. సముద్రము, తనయం దొకచోట వెన్నుని, ఒకచోట రక్కసులను, ఒకచోట బర్వతసమూహమును, ఒకచోట బడబానలంబును వహించియున్నది. దీనిమహత్వ మెంతగొప్పయైనది !

చ. ఒకయొడఁ బవ్వళించు హరి శ యొక్కయొడఁ వసీయించు రాక్షస ప్రకరము లొక్కచో నడఁగుఁ శ బర్వతసంఘము లొక్కెడఁ బలావాకములతోడ నుండు బడబాగ్నియు విస్తృత మూర్జితంబునుం బ్రకటభరక్షమం బగును శ భాసీలు నొర సముద్ర మెంతయున్.

శ్లో. జాతః కూర్తః స ఏకః పృథుభువనభరాయార్పితం యేన పృథం శ్లాఘ్యం జన్మధృవస్య భ్రమతి నియమితం యత్ర తేజస్విచక్రమ్, భర్తృణి-7

సంజాతవ్యక్తిపక్షాః పరహితకరణే నోపరిష్టాన్న చాథో
ప్రహ్లాదోదుమ్బురాస్తత్తశకవదపరే జస్తవో జాతపక్షాః.

68

వ్యా — అథ పరహితాచరణపరాకాష్ఠయా ద్వయోరేవ జన్మసఫలం నత్వస్యేహ
మిత్యాహ—జాతఇతి—కిం బహునా, ఆవతారేవ్యవీత్యధ్యాహర్యమ్—ఏకః కేవల,
స్వకూర్తః అదిహూర్తావతారవీవ, జాతః జన్మలాభవానిత్యర్థః, కులః? యేన కూర్తేణ, పృథు
ర్తదాః—యో భువనభరత్పతుర్దశవిష్టపభార - స్తస్మై తద్వహనార్థమిత్యర్థః పృథు
విప్రులమితి పృథక్పదం వా, పృథ్వం నిజకర్షరతల, మర్పితం దత్తం - నిరస్తరమధః ప్రదేశే
స్థిత్యా దుర్భరభువనభారేణ జనితః క్లేశస్సోధ ఇత్యర్థః, తథా, ధృవస్యాత్మానపాదే, ద్వన్వ
త్వాఘ్నం సకలలోకప్రళయం, కులః? యత్ర యస్మిన్ ధృవే, తేజస్వినిష్కగ్రహనక్షత్రా
దీనాం - చక్రం శింశుమారాఖ్యం గ్రహనక్షత్రమణ్డలం వా, నియమితం నియుక్తం స,
స్థిమతి హ్యవర్తతే - తత్రభూ నృగవదసుగ్రహవశాత్సకలలోకాన్మతమేరుశిఖర
శిఖామణి ధృవః స్వామ్యత్వత్వేన తేజస్వినక్రం ప్రవర్తయతీతి శ్రీవిష్ణుపురాణ భాగవ
తాది కథానుసంధేయా, తతః కిమత ఆహ—పరహితకరణే పరోపకారాచరణవిషయే,
మృగో నిరర్థః అప్రయోజక ఇతి యావత్ - యః పక్షః-సంజాతో యేషాం తే సంజాత
వర్తపక్షాః-న తు సంజాతపరహితకరణసమర్థపక్షా ఇత్యర్థః, *సాపేక్షత్వేఽపి గమకత్వా
త్సమానః, అపరే ఉక్తాభ్యామస్యే, జస్తవః ప్రాణినః - నైచ్యోద్భావనార్థకోఽయం
జస్తవప్రయోగః, ఉపరిష్టాన్న ధృవప దుపరిభాగే వర్తమానాన భవస్తీత్యర్థః, అధత్వ
న కూర్తవ దధస్తాద్వా వర్తమానా న భవస్తీత్యర్థః, కిం తు ఉదుమ్బురః జన్మఫలాఖ్య
వృక్షవిశేషః - తస్య ఫలముదుమ్బురం - ని 'ఉదుమ్బురో జన్మఫలా యజ్ఞాద్భో
'హేమదుగ్ధక' ఇత్యమరః * 'ఫలే లగి' తి లుక్-ప్రహ్లాదో ముదుమ్బురం తస్మాన్తః అస్త
రాశే - అవ్యయి మేతత్, యే మళకా నైస్తుల్యం తద్వత్ * తేన తుల్యం క్రియా చే
ద్వతి రి' తి పతి ప్రత్యయః, జాతా ఉత్పన్నాశ్చ తే నహ్నాశ్చ జాతనహ్నా భవస్తీతి
శేషః * స్నాతానులిప్తవత్సూర్యకాలనమానః, యతో న తైః కిమపి సాధిత మతో
మళకవ మ్నివృణజస్తభిః కిమనైర్నితి భావః

హువతోపమయో స్సంకరః

స్రగ్ధరాపృతమ్

టీ యేన = ఎవనిచేత, పృథు రాయ-పృథు = పెద్దదియగు, భువన=లోకముల
యొక్క, భరాయ = బరువుకొఱుతు, పృథ్వం = పీఠపు, అర్పితం = సమర్పించబడినదో,
సః = ఆ, కూర్తః = కూర్తరాజు, ఏకః = ఒక్కటియే, జాతః = పుట్టినది. (అనగా

ఎల్లపుడు క్రిందచూడి లోకము మోముటవలన గలిగిన కష్టమును సహించినందున నితనిజన్మము సార్థక మగుట యత్ర = ఎవనిచుట్టు, తేజస్విచక్రం-తేజస్వి = తేజముగల వారియొక్క (నక్షత్రతారాగ్రహములయొక్క), చక్రం = మండలము, నియమితం సత్ = విర్రుటువంటిదై, భీమతి = సుడియుచున్నదో, ఆ, ధునివస్య = ధునివునియొక్క, జన్మ = బ్రదుకు, క్షామ్యం = కొనియాడదగినది ఆపరే = ఇతరములగు, జన్మవః = ప్రాణులు. పరహితకరణే = ఇతరులకు మేలుసేయుటయందు సం పక్షాః - సంజాత = పుట్టినవారై, వ్యర్థ = నిష్ప్రయోజనముగు, పక్షాః = పక్షముగలవారు, (పుట్టి నిష్ప్రయోజకులలో చేరిన వారు) ఉపరిష్టాత్ న = (దునివునకు) పైనను లేదు అధశ్చ న = క్రిందను లేదు (మఱి) ఉదుంబర = అత్తిపండువంటి, బ్రహ్మ స్తః-బ్రహ్మాండ = బ్రహ్మాండముయొక్క, అంతః = లోపల, మశకవత్ = దోమలవలె, జాతనష్టాః = పుట్టి చచ్చినవారు

తా. విస్తార మగు భూభారమును భరించిన ఆదికూర్మముయొక్క జన్మము, జ్యోతిశ్చక్రమును భ్రమింపజేయుటకు ప్రధానుడగు దునివునియొక్క జన్మము, ఈరెండే లెక్కింపఁ దగినవి? తక్కినవారందఱు పరోపకారము చేయఁజాలనివారు గుటచేత ఆదికూర్మమువలె క్రిందను ధునివునివలె ఊర్ధ్వభాగమునను లేక బ్రహ్మాండ మను అత్తిపండులోని పురుగులవలె బుట్టి నశించుచున్నారు.

చ. వితతజగద్భరంబు దన శ్రీ వీపునఁ దాల్చినకూర్మ నాథుఁడు
సతతము చంద్రభాస్కరుల శ్రీ చక్రముఁ ద్రిప్పఁధునివుండు సజ్జనుల్
ప్రతిభ నజాండజంతుఫల శ్రీ రంధ్రవసంతశకంబులట్లు నిం
దితవిఫలాప్తసంగతి జరిగించి నశించు దదన్యజంతువుల్.

అవ సత్పురుషుల నడవడిని జెప్పుచున్నాఁడు —

శ్లో. తృష్ణాం చిద్ధి భజ త్తమీం జహి మదం పాపే రతిం మా కృథాః
సత్యం బ్రూహ్యనుయాహి సాధుపదవీం నేపస్య విద్యజ్జనమ్,
మాచ్యాన్తానయ విద్విజోఽన్యనునయ ప్రఖ్యాపయ ప్రశ్రయం
కీర్తిం పాలయ దుగ్ధితే కురు దయా మేతత్సతాం చేష్టితమ్. 69

వ్యా — అథ విధేయలోకం సంబోధయం త్సదాచారం శిక్షయతి - తృష్ణా మితి — హే జనేశ్వర్యావర్యం సర్వత్రాపి - మధ్యమపురుష ప్రయోగ సంభవాత్, అత్యభ్యుప పరధనేషు లాభాభిలాష స్తృష్ణా-తాం చిద్ధి వైరాగ్యశస్త్రేణ విదారయ — అన్యథా అనేకాకాపాశనిబద్ధత్వేన క్లేశభాగిత్వం స్యాదితి భావః, పరిభవాదిమాత్సర్య

మానేషు క్రోధప్రతిబంధః శూమా - తాం - భజ సేవస్వ - అన్యథా ఉగ్రభావేన కార్య
హానిస్సాదితి భావః, మదం విద్యాజనితదర్పం, జహి విజ్ఞానేన వినాశయ-అన్యథా
వివేకశూన్యతయా అకార్యకరణప్రవృత్తౌ అనర్థప్రాప్తిస్సాదితి భావః, పాపే పాప
కర్తృవరణే, రతిం ప్రీతిం, మా కృథాః అజ్ఞానేన మాకాక్షిః-కిం తు 'ధర్మం చ రే'
త్యాద్యుపదేశపచనేన సత్కర్తృవరణ ఏవ రతిం కుర్వత్యర్థః - అన్యథా నిరయపాత
స్సాదితి భావః * కరోతే ద్దుశి థాసి 'న మాజ్యోగ' ఇత్యుక్త ప్రతిషేధః, సత్యం
సూచితం, బ్రూహి 'సత్యం వ దేతి పచనేన యథార్థ మేవ పచనం పదేత్యర్థః-అన్యథా
'నాన్యతా త్పాతకం వర మి'తి న్యాయా దవివేక్ష్యప్రసక్తిస్సాదితి భావః, సాధు
పదవీం సన్తాగ్ధ, మనుయాహి ధర్మకాస్త్రాసురోధే నానుసర - అన్యధోత్పథప్రతి
పన్నత్యే పచనీయతాది దోషాపత్తిస్సాదితి భావః, విద్వజ్జనమ్ ఉపదేశేన కృతార్థీకరణ
శీలం పట్టితమణ్డలం, సేవస్వ

'యస్తు వర్యటతే దేశాక్ యస్తు సేవేత ప్జ్జితాన్,

తస్య విస్తారితా బుద్ధిస్తైలబిద్ధురివామ్భసి'

ఇతి పచనాద్బుద్ధివైకద్యార్థం శుశ్రూషస్వ - అన్యథా బుద్ధ్యవైకద్యాశీతత్వాద్య
భిక్షాగస్సాదితి భావః, మాన్యాక్ పూజ్యాన్తానయ యథార్హం పూజయ - అన్యథా

'సమాసమాభ్యాం వివచనమే పూజ్యే' ఇతి గౌతమసూత్రాత్,

'అపూజ్యా యత్ర పూజ్యస్తే పూజ్యాత్ప్రవాచమానితాః,

అయశో మహదావృత్తి ధనార్థర్వాచ్చ హియతే'

ఇత్యాది స్మరణాచ్చ కీర్తి సుకృత ధన హియమానత్వ రూపాశ్రేయఃప్రాప్తిస్సాదితి
భావః, కిం బహునా, విద్విష శ్శత్రూనపి కిముతాన్యాక్, అనునయ - 'సమశ్చత్రే చ
మిత్రే' చేతి భగవద్వచనాత్ప్రసాదయ - అన్యథా రస్థేషు పాతయ్యన్తితి భావః,
ప్రశ్రయం గుర్వాచార్యాదిషు సమత్వం విసయమితి యావత్, ప్రఖ్యాపయ' గురౌ
సమ్రతే' త్యుక్తత్వాత్ప్రసక్తయ - అన్యథా దుర్విసితత్వాపవాదప్రసజ్గస్సాదితి
భావః, కీర్తిం పాలయ జన్మసాఫల్యార్థం కీర్తినిర్వహణే ప్రయత్నం కుర్వత్యర్థః -
అన్యథా 'క్షీణితలే కిం జన్మ కీర్తిం వినోతి పచనాజ్జీవన్మృతత్వాపత్తిస్సాదితి భావః,
దుఃఖతే సంభాతదుఃఖేషు భూతేష్విత్యర్థః* తారకాదిత్వా దితచ్-జాతా వేకపచనం,
దయాం దుఃఖప్రహణేచ్ఛాలక్షణం, కురు 'దుఃఖషు కరుణే'తి కాస్త్రాసురోధా
ద్విధేహి - అన్యథా చిత్తశుద్ధ్యసంభవాదితి భావః, మతః? ఏతత్సర్వం తృప్తాచ్ఛేదాదికం,
సతాం సజ్జనానా చేష్టితం వ్యాపారః, యది సౌజన్య యశఃకామీ తదైవం ప్రపర్త
స్వ - అన్యథా పురుషార్థలాభాసంభవాదితి భావః

టీ తృష్ణం = ఆశను, ఛిన్ది = కోయము, క్షమాం = ఓర్పును, భజఃపాండుము, మదం=గర్వమును, జపి=వదలుము, పాపే=దుష్టునియందు, రలిం=ప్రేమను, మాకృథా= చేయకుము, సత్యం = నిజమును, బ్రూహి = పలుకుము, సాధుపడవీం = పెద్దలమార్గమును, అనుయాహి = అనుసరింపుము, విద్వత్ జనం = పండితలొకమును, సేవస్వ=సేవింపుము మాన్యాక్ = పూజ్యులను, మానయ = పూజింపుము విద్విషః అపి = శత్రువులనైనను, అనునయ = ఆదరింపుము, ప్రశ్రయం = అడఁకువను ప్రఖ్యాపయ = వెల్లడింపుము (చూపుము), కీర్తిం = యశస్సును, పాలయ = కాపాడుకొనుము, దుగ్గజితే = దుగ్గముగలవారియందు (జాత్యేకవచనము), దయాం = కనికరమును, కురు = చేయుము (వహింపు మనుట), విశత్ = ఇది, సతాం = సత్పురుషులయొక్క, చేష్టితం = నడవడి

తా. అత్యాశను త్యజించి ఓర్పు కలిగి మదమును విడిచి దుష్కార్యములందు మనసును పోనీయక సత్యమునే పలుకుచు పెద్దలు పోయిన మార్గమువ నడచుచు విద్వాంసుల సేవించుటయు, పూజ్యుల మన్నించుచు శత్రువునైనను చక్కగఁ జూచుచు పెద్దలయందు అడఁకువ కలిగి కీర్తికి భంగము రానివిధంబుగ చరించుచు దుగ్గజితులయందు దయను గనంబఱచుచుండుము. ఇవి సత్పురుషుల లక్షణములు.

శా. ఆశాసంహరణంబు నోర్తియు మదత్యాగంబు దుర్దోషవాం
 ఛాశూన్యత్వము సత్యము బుధమతాచారంబు సత్సేవయు
 వైశద్యంబును శత్రులాలనము మానవ్యప్రీతియుం బ్రశ్రయ
 శ్రీశాలిత్వము దీనులందిఁ గృపయు శిష్టాలికిఁ ధర్మముల్.

అవ సత్పురుషులు అరుదుగా నుండు రనుచున్నాడు —

శ్లో. మనసి వచసి కాయే పుణ్యపీయూషపూర్ణా
 స్త్రిభువన ముపకారశ్రేణిభిః ప్రీణయంతః,
 పరగుణపరమాణూక్ షర్వతీకృత్య నిత్యం
 నిజవ్యాధి వితసంతః సన్తి సంతః కియంతః.

70

వ్యా — ఈదృశా విరళా ఏవేతి నిగమయతి—మనసీతి—మనసి వచసి కాయే మనోవాక్కాయేషు, పుణ్యమేవ-పీయూషమమృతం - తేన పూర్ణాః - కరణత్రితయేనాపి సత్కర్తాచరణశత్పురా ఇత్యర్థః * ని 'పీయూషమమృతం సుధే' త్యమరః, త్రయాణాం భువనానాం సమాహరస్త్రీభువనం - లక్షణదూ త్రిభువనస్థజనానిత్యర్థః*

'బద్ధితార్థ' త్యాదినా సమాసః * పాత్రాదిత్యాన్న స్త్రీత్వమ్, ఉపకారశ్రేణిభిః తాచరణ
 కరమృరాభిః, ప్రీణయన్తస్సంతోషయన్తః * 'ప్రీణో ప్రీణన' ఇతిథాతోశ్చాగ్రాదికాజ్ఞాచి
 శతృప్రత్యయః * 'ఘోషో ప్రీణోర్ముగ్వక్తవ్య' ఇతి నుగాగమః, పరేషాం గుణవర
 మాణా నత్యల్పగుణానపీత్యర్థః యతోఽబుర్నాస్తి స పరమాణుః త్యాహుః, వర్వతీకృత్య
 మహాత్తరాన్ కృత్వా * అభూతతద్భావే చ్చివః * 'ఉర్వాది చ్చివ డాచ క్షే'తి గతి
 సంజ్ఞాయాం * 'కుగతిప్రాదయ' ఇతి సమాసః, నిత్యం ఖ్యాతయన్తః నిరన్తరంప్రశంసన్తః
 తథా నిజహృది స్వాన్తఃకరణ ఏవ, వికసన్తః సంతుష్యన్తః, స్పన్తః సత్పురుషాః, కియన్తః
 కతివయో విరళా ఏవేత్యర్థః, సన్తిసతు సాన్తాః ఏతాదృశగుణసంపత్తే రసాధారణ్యాదితి
 భావః, నిజహృది వికసన్తస్సన్తి సన్తః కియన్తః ఇత్యేవపారః-తథాచోక్తం-సాజన్యామృత
 సిద్ధవ ఇత్యాది మాలినీవృత్తమ్

టీ మనసి = తలఁపుకొను, వచసి = మాటలాడు, కాయే=చేష్టలాడు, పుణ్య
 పూర్ణాః - పుణ్య = పుణ్యమనెడి, పీయూషం = ఆమృతముతో, పూర్ణాః=నిండినవారు,
 త్రిభువనం = ముల్లోకములను, ఉపకారశ్రేణిభిః = ఉపకారములవరుసలచే, ప్రీణ
 యంతః = సంతోషపెట్టువారును, పర అణూక్-పర = ఇతరులయొక్క, గుణవరమా
 ణూక్ = మిక్కిలి అల్పములగు గుణములను, వర్వతీకృత్య = కొండలుగాచేసి, నిత్యం=
 ఎల్లప్పుడును, నిజహృది = తమహృదయమునందు, వికసన్తః = ఆనందించువారు (అగు)
 సన్తః = పెద్దలు, కియన్తః = కొంతమంది సన్తి = కలరు

తా. మనోవాక్కాయములయందును సత్కర్మల నొనర్చుట
 యను అమృతముచేత పూర్ణులయి ముల్లోకములందున్నవారికి ఉపకార
 మొనర్చుచున్న వారలయి పరులయందుండిన అణువులవంటి సద్గుణముల
 నైనను కొండంతగా భావించి వికసించుచున్నహృదయములు గలసజ్జ
 నులు కొందఱుమాత్రమే యుందురు.

చ. హృదయఃపశ్యరీరముల శ నెంతయుఁ బుణ్యసుధాప్రపూర్ణులై
 ముదము బహూపకారముల శ మూఁడుజగంబులకుఁ ఘటించుచున్
 వదలక సాధుసద్గుణలవంబులు గొండలు నేసి మెచ్చుచున్
 మదిని వికాసయుక్తు లగుమాచ్యులు గొందఱు వొల్తు రిద్ధరన్.

ఇది సీతీకతికమునందు పరోపకారపద్ధతివర్ణన మను

ఏడవదశకము

ఛై ర్య ప ద్య తి

శ్లో. రత్నైర్నహాభేస్తుతుషుర్న దేవా న భేజిరే భీమవిషేణ భితిమ్,

సుధాం వినా న ప్రయయిర్విరామం న నిశ్చితార్థాద్విరమన్తి ధీరాః.

వ్యా—రత్నైరితి—దేవా ఆమరాః, మహాభేః క్షీరార్ణవస్య సంబంధిభిః రత్నైః కాస్తుభాదిమణిభిః. ని 'రత్నం శ్రేష్ఠే మణావపీ'తి విశ్వః యద్వా - రత్నైః-ని 'జాతౌ జాతౌ చ యచ్ఛ్రేష్ఠం తద్రత్నమభిధీయత' ఇతి వచనాత్ - విరావతోపైచ్చశ్రవః కల్ప వృక్షాదిశ్రేష్ఠజాతీయవస్తుభిః హేతుభిః, న తుతుషుస్తుప్తిం న ప్రాప్తుః - మథనసమయ ఇతి శేషః, తథా, విభృత్యస్తాదితి భీమం * 'భీమాదయోఽపాదాన' ఇత్యపాదానార్థే భీయః మప్రత్యయ బాణాదికః-తథాభూతం యద్విషం కాలకూటాఖ్యం-తేన హేతునా తస్మా దిత్యర్థః, భీతిం, న భేజిరే న ప్రాప్నురితి ఛైర్యైశ్చయోఽక్షిః * విషేణేత్యత్ర 'భీతార్థానాం భయహేతు రి'త్యపాదానే షష్ఠ్యాఖ్యా భావ్యం - తథాఽపి హేతుత్వమాత్రవిషయోఽయం నిర్దేశఇతి మత్తవ్యం, కిం తు, సుధా మమృతం-వినా * 'పృథగ్వి నే' త్యాదినా ద్వితీయా, విరామ మవసానం, న ప్రయయిః మథనాదితి శేషః-సుధోత్పత్తిం వినా న విరతా ఇత్యర్థః-అనేన శీలసంపత్తిరుక్తా, తథాపి-ధీరా మనస్వినః, నిశ్చితార్థా, న్న విర మన్తి విరామం న ప్రాప్నువన్తి-కిం త్యాఫలోదయం ప్రయతస్త ఏవేత్యర్థః అతో ఛైర్య శీల సంపన్నానాం దేవానామపీదం యుక్త మేవేతి భావః * 'జుగుస్సా విరామే' త్యా దినా షష్ఠ్యా * 'వ్యాజ్ఞురిభ్యో రమ' ఇతి షరన్వైవదమ్

అర్థాన్తరన్యాసోఽలంకారః వృత్తముపజాతిః

టీ దేవాః=దేవతలు, మహాభేః=గొప్పసముద్రముయొక్క, రత్నైః = (కాస్తుభము 'మొదలగు) మణులచేత (లేక, 'రత్న' శబ్దము శ్రేష్ఠవాచకమయినందున విరావతము, ఉపైచ్చశ్రవము, కల్పవృక్షము మున్నగుశ్రేష్ఠవస్తువులచేత), న తుతుషుః=సంతోషింపరైరి, భీమవిషేణ = భయంకరమగు (కాలకూట) విషముచేత, భీతిం=భయమును, న భేజిరే = పొందరైరి, సుధాం వినా=ఆమృతములేక (ఆమృతము లభింపక), విరామం=మానుటను, న ప్రయయిః=పొందకపోయిరి (ఆమృతము పుట్టువఱకును చిలుకుచునేయుండిరి అనుట) ధీరాః=పూనికగలవారు, నిశ్చితార్థాత్ = పూనుకొనినప్రయోజనమునుండి, న విరమంతి= విరమింపరు

తా. ఆమృతమునకై పాలసంద్రమును మధింపుచున్న దేవతలు అందలి రత్నలభమునకు సంతోషింపక అందు పుట్టిన కాలకూటవిషంబు

అకు భయపడక మృతము కలుగునంతదాక తనుపట్టు వదలరైరి.
 ధీరు లెప్పుడు తాము దలంచినకార్య మగునంతవఱకు ప్రయత్నమును
 వదలరు.

తే, తనిసిరే వేల్పు లుదధిరగత్నములచేత
 వెఱచిరే ఘోరకాళోలవిషముచేత
 విడిచిరే యత్న మమృతంబు 1 వాడముదనుక
 నిశ్చితార్థంబు వదలరు 1 నిపుణమతులు.

అవ ఉత్తమాదుల ధైర్యతారతమ్యమును జెప్పదున్నాడు —

శ్లో. ప్రారభ్యతే న ఖలు విఘ్నభయేన నీచైః
 ప్రారభ్య విఘ్ననిహతా విరమన్తి మధ్యాః,
 విఘ్నైర్దుహుర్దుహురపి ప్రతిహన్యమానాః
 ప్రార్థము త్రమగుణా న పరిత్యజన్తి.

72

వ్యా — ఉక్తమేవార్థంసీచాదివృత్తికథనద్వారా ప్రథమతి—ప్రారభ్యతఇతి—
 సీచైర్భయే, విఘ్నభ్యోఽన్తరాయేభ్యో - యద్భయం తేన హేతుగా, న ప్రారభ్యతే
 ఖలునోపక్రమ్యతే కార్యమితి శేషః-ని 'విఘ్నోఽన్తరాయః ప్రత్యాహ' ఇత్యమరః,
 మధ్యాః మధ్యమాన్తు, కార్యం ప్రారభ్యోపక్రమ్య, విఘ్నై - విహతా విహ్వలీకృతా,
 స్సన్తో, విరమన్తి, విరతా భవస్తీత్యర్థః, ఉత్తమాః ఉత్క్రష్టాః-గుణా ధైర్యశీలాదయో-
 యేషాం తే తథోక్తాః పురుషశ్రేష్ఠాన్తు విఘ్నై, దుహుర్దుహుః సానఃపున్యేన, ప్రతి
 హన్యమానాః బంధుజ్ఞమానా, అపి, ప్రార్థముపక్రాన్తం కర్తు, న పరిత్యజన్తి, అతః కాల
 కూలబడబానలాదివిఘ్నైర్దుహుతవత్త్వేనపి ఉక్తగుణసంపన్నతయా దేవానాం సుధో
 త్పత్తివ్యన్తం మగనం యుక్తమితి శ్లోకద్వయస్యాపి తాత్పర్యమ్ అత్ర ప్రకరణే కుత్ర
 చిద్ ధైర్యస్య కుత్రచిచ్ఛిలస్య కుత్రచి దుభయస్యాపి ప్రాధాన్యనిర్దేశ ఇతి ద్రష్టవ్యమ్-
 'మనసో నిర్వికారత్వం ధైర్యం సత్స్వపి హేతుష్యి' త్యుక్తలక్షణం ధైర్యం - శీలం తు
 నియతకులచిత్తస్వభావ ఇతి వివేకః 'శీలం స్వభావే సద్వృత్తా' విత్యభిధానాత్

పసన్తతిలకావృత్తమ్

టీ సీచైః = అధములచేత, విఘ్నభయేన = విఘ్నములవలని భయముచే (విఘ్న
 ములు గలుగు ననుభయముచే), న ప్రారభ్యతే = (చని) ఆరంభించుబడదు, మధ్యాః =
 మధ్యములు, ప్రారభ్య = ఆరంభించి, విఘ్ననిహతాఃసన్తః = విఘ్నముచే జెలుపబడిన

వారై, విరమన్తి=(వనిని) మానుదురు ఉత్తమగుణా=మంచిగుణములుగలవారు, విష్ణుః= ఆటంకములచే, ముహుర్దుహం=మాటిమాటికి, ప్రతిహన్యమానాః=మిక్కిలికొట్టబడుచున్నవారైనను, ప్రారంభం = ఆరంభించబడినదానిని, న పరిత్యజంతి = వదలరు

తా. అధములు విఘ్నములు సంభవించు నని కార్యము నారంభింప వెఱతురు. మధ్యములు ఆరంభించి విఘ్నములు వచ్చినప్పుడు వదలెదరు. ధీరు లెన్నిపర్యాయము లెట్టివిఘ్నములు వచ్చినను తాము పట్టినకార్యమును విడువరు.

శా. ఆరంభింపరు నీచమానవులు విఘ్నాయాససంతస్తులై

యారంభించి పరిత్యజింతు రురుచిఘ్నాయత్తులై మధ్యముల్

ధీరుల్ విఘ్ననిహన్యమాను లగుచుక ర ధృతున్వతోత్సాహు లై

ప్రారంభము లజ్జగింపరు సుమీ ర ప్రజ్ఞానిధుల్ గావునన్.

అప కార్యాధి సుఖదుఃఖములను బరిగణింపక పనిచేయు ననుచున్నాడు —

శ్లో. క్వచిత్పృథ్వీశయ్యః క్వచిదపి చ పర్యజ్ఞశయనః

క్వచిచ్ఛాకాహారః క్వచిదపి చ శాల్యాదనరుచిః,

క్వచిత్కన్ధాధారీ క్వచిదపి చ దివ్యామృతధరో

మనస్వీ కార్యాధీ న గణయతి దుఃఖం న చ సుఖమ్.

73

వా — ఆథోక్తగుణసంపన్నస్య కృచ్ఛాకృచ్ఛాయోర్దుఃఖనుభావరిగణనయా కార్యసాధనత్వమాహ—క్వచిదితి — క్వచిత్కుత్రచిద్దేశే కాలే వా, పృథ్వీశయ్యా యస్య స తథోక్తః - కరినతర్హణిశయనోఽపీత్యర్థః, క్వచిచ్ఛాక హంస తూలికాతల్పే - శయనం స్వాపో - యస్య స తథోక్తః - మృదులతరశయ్యాఽపీ త్యర్థః - ని 'శయనం మశ్చ పర్యజ్ఞ పల్వజ్ఞాః ఖట్వయా నమాః' - 'స్యాన్నిద్రా శయనం స్వాప' ఇత్యుభయత్రాఽప్యమరః, క్వచిచ్ఛాక ఏవాహరో యస్య నీరసా హరోఽపీత్యర్థః క్వచిచ్ఛాక శాల్యాదనే కాల్యాన్నేరుచిః స్వాదో యస్య స తథోక్తః పత్రసోపేత మృష్టాన్నభోజనసంతుష్టోఽపీత్యర్థః, క్వచిత్కన్ధాం జీర్ణవస్త్రశకలనిర్మలా చ్ఛాదనం ధారయతీతి కన్ధాధార్యపి క్వచిచ్ఛా దివ్యామృతధరః కనత్కనకపీతామృత ధరోఽపి, కార్యాధీ కార్యనిష్పత్త్యభిలాషీ - అర్థః అభిలాషః - తద్వాసనధీతి విగ్రహః *కృద్వృత్తే ప్రతికృత్తి ర్బలీయ సీతి మహాభాష్యే, మనస్వీ మహామనాః ధీరః *ప్రశంసాయా మిసే, పృథ్వీశయ్యాదినా దుఃఖం చ న గణయతి, పర్యజ్ఞశయ

నాదినా సుఖం చ న గణయతి, కింతు సుఖదుఃఖయోస్సమానావస్థయైవ కార్యసాధన
కత్వరో భవతీత్యర్థః

టీ క్వచిత్ = ఒకచోట (లేక ఒకప్పుడు), పృథ్వీశయ్యః = భూమియే పఱుపుగాఁ
గలవాడును క్వచిత్ చ, పర్యంకశయనః అపి = పట్టెమంచమునఁ బరుండుటగలవాడును,
క్వచిత్, కాకఅహరః = కూరగాయ లాహరముగాఁ గలవాడును, క్వచిత్ చ, శాల్యాదన
రుచిః అపి = శాలిపిదన = పరియన్నమునందు, రుచిః = రుచిగలవాడును, క్వచిత్, కంఠాధారీ =
బొంతకు జేసికొన్నవాడును, క్వచిత్ చ, దివ్యఅంబరధరి అపి = ఉత్తములగు వస్త్రములను
ధరించినవాడును, (అగు) కార్యార్థి = కార్యముచుగోరు, మనస్వీ = గొప్పమనస్సుగలవాడు,
దుఃఖించ = దుఃఖమును, న గణయతి = లెక్కింపఁడు, సుఖం చ = సుఖమును, న
(గణయతి) = లెక్కింపఁడు

తా. కార్యార్థి యగుధీరుఁడు వీలుచుఁజ్ఞి ఒకచోట భూశ
య్యయు, ఒకచోట పఱుపులయందు శయనించుటయు, ఒకతావున కాయ
కూరల నారగించుటయు, ఒకచోటను శాల్యాదనంబు నేవించుటయు,
ఒకతావున బొంతగుడ్డను కట్టుకొనుటయు, ఒక చోట వీతాంబరముల
ధరించుటయుఁ గలిగియుండును. కాని కష్టములు వచ్చిన వని దుఃఖమును
గాని సుఖము వచ్చిన దని సంతోషముగాని పొందఁడు.

మ. ఒకచో నేలను బవ్వళించు నొకచో శ సొప్పారుఁ బూనెజ్జపై
నొకచో శాకము లారగించు నొకచో శ నుత్కృష్టశాల్యాదనం
బొకచోఁ బొంత ధరించు నొక్కొకతఱిక్ శ యోగ్యాంబరశ్రేణి లె
క్కకు రానీయఁడుకార్యసాధకుఁడు దుఃఖంబుకు సుఖంబుకు మదిక్.

అవ ధీరు లెప్పుడును న్యాయమార్గముచు పదల రని చెప్పుచున్నాఁడు —

శ్లో. నిన్దస్తు నీతినిపుణా యది వా స్తువస్తు
లక్ష్మీః సమావిశతు గచ్ఛతు వా యథేష్టమ్,
అద్యైవ వా మరణమస్తు యుగాంతరే వా
న్యాయ్యాత్మభిః ప్రవిచలన్తి పదం న ధీరాః.

74

వ్యా — అథ ధీరాః లోకనిష్ఠా స్తుతి ప్రాప్తా అపి న్యాయమార్గాన్న శ్రశ్యన్తి
త్యాహ — నిన్దన్తితి — నీతినిపుణా నయవిశారదాః, నిన్దస్తు, కథించిద్దూషయన్తు, వా
ఇతి అథవా, స్తువన్తు భూషయన్తు వా, లక్ష్మీ స్సంపత్, సమావిశతు ప్రాప్నోతు, వా

ఉత, యశేష్టం నిరర్థం, గచ్ఛతు వా, అద్యై వేదానీ మేవ, మరణం నిధన, మస్తు
వా, ఉత యుగాంతరే కల్పాంతరే వాస్తు తథాసి, ధీరా ధైర్యకాలినః, న్యాయ్యా
న్యాయా దనపేతా, త్పథో మార్గాత్, ఐద మేకపాదవిన్యాసమాత్రమసి, న ప్రవిచ
లన్తి న భ్రశ్యన్తి, తేషాం న్యాయమార్గాపరిత్యాగ ఏవ పరమార్థో న నిష్టాస్తుత్యాదిరితి
భావః

టీ నీతినిపుణాః = నీతియందు నేర్పరులైనవారు, నిందంతు = దూషింతురుగాక!
యదివా=కాదేని, స్తువంతు = పొగడుదురుగాక! 'లక్ష్మీ' = సంపద సమావిశతు వా=కలు
గునుగాక! 'యశేష్టమ్' = ఇచ్చవచ్చినట్లు, గచ్ఛతు వా = పోవునుగాక! 'మరణం=చావు,
అద్యవీవ వా=ఇప్పుడేకాని, యుగ ఆంతరే వా=వేటొకయుగమునందు గాని, అస్తు=కలు
గునుగాక! 'ధీరా=దిట్టలు, న్యాయ్యాత్ = న్యాయము లేనిదిగాని, ప్థా=మార్గమునుండి,
ఐదం=అడుగు (మాత్రముదూరమైనను), న ప్రవిచలన్తి = తొలగరు

తా. నీతివేత్తలు నిందించినను భూషించినను సంపదలు వచ్చినను
పోయినను మరణ మిప్పుడే కలిగినను కల్పాంతరమునకుఁ గలిగిన ధీరు
లయినవారు న్యాయమార్గమును దాటి ఒక అడుగునైనను పెట్టరు.

శా. నీతి ప్రాధవిహారు లైననిపుణుల్ శ నిందింపనీ మెచ్చనీ
భ్యాతిం జెందినసంపదల్ నిలువనీ శ గాథంబుగా సాగనీ
భూతం బప్పుడు పొందనీ నియతిమైఁ శ గానీ యుగాంతంబునకా
నీతిశ్లాఘ్యపదంబు దప్పరు గదా శ నిత్యంబు ధీరోత్తముల్.

అవ ధీరునిలక్షణమును, ధీరునిచూపుయఁ జెప్పుచున్నాఁడు —

శ్లో. కాంతాకటాక్షవిశిఖా న ఖనన్తి యస్య
చిత్తం న నిర్దహతి శోఽకృశానుతాపః,
కర్షన్తి భూరివిషయాశ్చ న లోభపాక్షై
ర్లోకత్రయం జయతి కృత్స్నమిదం స ధీరః.

75

వాగ్ — నను శో ధీరస్య వాకిం సాధయతీత్యాశక్యహ — కాస్తేతి — యస్య
చిత్తం, కాంతాకటాక్షః -

'యద్గతాగతవిక్రాన్తి వైచిత్ర్యేణ వివర్తనమ్,

తారకాయాః కళాభిజ్ఞాస్తం కటాక్షం ప్రచక్షతే.'

ఇతి భావప్రకాశోక్తలక్షణవిశేష కామిన్యపాక్షాలాకనాని - త ఏవ విశిఖా బాణా,
న అనన్తి న భిద్దన్తి న సమ్మోహయన్తితి యావత్, తథాశోఽకృశానుతాపశ్రోధాన్నిసం

తాపశ్చ న నిర్దహతి న వ్యాకులయతి, తథా భూరియో బలవత్తరా - విషయాః శబ్దా
దీప్తియాథాశ్చ, లోభః పరన్వాపహరణే ప్రయత్నం, ఏతేన కామాదయోఽప్యవ
లక్ష్యంతే - తథా చ-లోభా ఏవ పాశా రజ్జవశ్చ - బంధన హేతుత్వాల్లేషాం పాశత్వా
రోపణం, న తర్హన్తి తృప్తాయుక్తం న కుర్వన్తి - తర్హన్తి పారే న స్వాయత్తీకుర్వన్తి
త్యర్థః, న ధీరః కృత్స్నమశేషం, లోకత్రయం స్వగ్రాదిలోకమిత్రయమపి, జయత్యాత్మా
ధీనం కరోతీత్యర్థః, తస్య న కించిదవ్యసాధ్యమిత్యర్థః

ఓ యస్య=ఎవనియొక్క, చిత్తం=మనస్సు, కాన్తా విశిఖా-కాన్తా = ప్రియు
రాలియొక్క, కటాక్షవిశిఖాః = క్రొంగింటిచూపులనెడి బాణములు, న ఖనంతి = గ్రుచ్చు
వో, ('లునంతి' అనుపారమున-ఛేదించవో,) కోప తాపః కోప = కోప మనెడి,
కృతాను = నిష్పయొక్క, తాపః = సంతాపము, న నిర్దహతి = తగులబెట్టదో (కలతల
బెట్టదో), భూరివిషయాః చ-భూరి=అనేకములగు, విషయాః = (శబ్దస్వరూపి) విషయ
ములు, లోభపాశైః = ఆశలనెడు త్రాళ్లచే, న తర్హన్తి = లాగవో, నః ధీరః=ఆధీరుడు,
కృత్స్నం = సమస్తమైన, లోకత్రయం = (స్వర్గము, మర్త్యము, పాతాళము అను)
మూడులోకములను, జయతి = గెలుచును

తా. ఎవనిమనస్సు కామినులచూపులనుబాణములచే క్షుతము
కాదో, ఎవనిహృదయమును కోపాగ్నిదహింపదో, ఎవనిమనస్సు అత్యాశ
యనుపాశములచే లాగబడదో అట్టిధీరుడు ముల్లోకముల జయించును.

ఉ. మానవతీకటాక్షశిత్రమార్గణమల్ విదలింపఁ జాల వె

వ్యానిమనంబు కోపమయఃపహ్ని దహింపదు లోభపాశసం

తానము మాల్యచందనవిరతానములుక వెత నేయ నోప కె

వ్యానివశంబునక మెలఁగువాడు జయించు జగంబు లన్నియున్.

అవ ఎప్పుడును సహజమగు ధైర్యగుణమును మాన్వలేమని చెప్పుచున్నాడు —

శ్లో. కదర్థితస్యాపి హి ధైర్యవృత్తేర్నశక్యతే ధైర్యగుణః ప్రమారుమ్,

అథోముఖస్యాపి కృతస్య వహ్నే ర్నాధః శిఖాయాతి కదాచి దేవ.

వ్యా — ధైర్యగుణవ్యక్తార్థః కథించిదపి న యజ్యత ఇతి సదృష్టవస్తమాహ —
కదర్థితస్యేతి—కున్నితోఽర్థః కదర్థ * 'కోః కత్తత్పుయషేఽచీతి కుశబ్దస్య కదా
దేశః కదర్థిత్వతః కదర్థితః - తస్య నీవైః కృతస్యాపి సతః, ధైర్యేణ వృత్తి ర్వర్తనం
యస్య తస్య సంబధి ధైర్యమేవ గుణః, ప్రమార్థ మథః కర్తం, న శక్యతే, తత్తదృ

జ్ఞానః - అదోముఖస్య కృతస్యావాఙ్మఖకృతస్యాపి సతో, వహ్నో, శిఖా జ్వాలా,
కదాచిదేవ కదాచిద, వ్యదో న యాతి - కింతూర్ధ్వమేవ ప్రసరతీత్యర్థః, తద్వద్ధీర
స్యాపి ధైర్యగుణ ఇతి వివేకః ఉపజాతీవృక్షమ్

టీ కదగ్ధితస్య అపి = తక్కువవాడుగాఁ జేయఁబడినను, ధైర్యవృత్తిః = ధైర్యము
తోడి వర్తనగలవానియొక్క, ధైర్యగుణః = ధైర్యమునుగుణము, ప్రమార్జ్యమ్ = తుడిచి
వేయుటకు, నశక్యతేహి=వలను పడదునుమా! (ఉదాహరణ మే మన) — అదోముఖస్య =
తలక్రిందు, కృతస్య అపి = చేయఁబడినవాడైనను, వహ్నో = నిప్పుయొక్క, శిఖా = జ్వాల,
కదాచిత్ ఏవ = ఒకానొకప్పుడు నైతః, అథ = (తల) క్రిందుగా, న యాతి =
ప్రసరింపదు

తా. ధైర్యవంతునికి ఎట్టిదుఃఖము సంభవించినను అతని ధైర్య
మును సోగొట్టుట అసాధ్యము. అగ్నిని తలక్రిందుగా పెట్టినను అగ్ని
జ్వాల యూర్ధ్వముగనే ప్రసరించునుగాని అధోముఖముగ ప్రసరింపదు.

తే. నియతీచేతఁ గదగ్ధితుం ఓ డయిన ధైర్య
పరునిధైర్యగుణంబు మానవ్యంగఁ దరమె
క్రిందు నేయంగఁ బడినట్టికృష్ణపథుని
కీల యెందైన మీఁదుగాఁ ఓ గెరలుఁ గాదె.

అవ మంచినడవడిని చెఱుపుకొనుటకంటె మరణమే మేలనుచున్నాఁడు —

శ్లో. వరం తుక్లాచ్చుక్లాద్దురుశిఖరిణః క్వాపి విషమే
పతిత్వాఽయం కాయః కరినదృవదస్తే విదలితః,
వరం న్యస్తోహస్తః పణిపతిముఖే తీక్షణదశనే
వరం వహ్నా పాత స్తదపి న కృతః శీలవిలయః.

17

వ్యా — మరణోద్యోగో వా వరం న తు శీలవిలయ ఇత్యాహ — వరమితి —
అయం కాయో దేహః గురుశిఖరిణోఽ త్యున్నతపర్వతస్య శృంగోత్పక్లాచ్చుక్లాచ్యోపరి
భాగా, త్క్వాపి కస్తింశ్చి, ద్విషమే వికటే, కరినదృవదస్తే కర్మశపామణాస్తరాశే,
పతిత్వా, విదలితః శకలితశ్చే, ద్వరం మనాఽప్రియం, తథా వాస్త, స్తీక్షణదశనే విషాన
లోగ్రదంత్రే, పణిపతే - ముఖే వక్త్రే, న్యస్త శ్చే ద్వరం, తథా వహ్నా పాతోఽగ్ని
ప్రవోఽపి, వరం, కిం తు శీలవిలయస్సత్స్వభావత్యాగః, కృతశ్చేత్తదపి వర

మసి మనాప్రియ మసి, న భవతీత్యర్థః, ప్రాణప్రయాసేఽసి శీలం న త్యాజ్యమితి తాత్పర్యం - 'తైవా ద్వ్యుతే పరః శ్రేష్ఠేత్రిషు క్షీబు మనాప్రియ' ఇత్యమర్థః

టీ అయం కాయః = ఈశరీరము గురుశిఖిరిణిః = పెద్దకొండయొక్క, తుంగాత్ = ఎత్తైన, శృంగాత్ = శిఖరమునుండి, (శృంగోత్సంగాత్ - అనుపారమున శిఖరముయొక్క వైభాగమునుండి, అనియర్థము) క్వఅసి = ఒకానొక, విషమే = హెచ్చుతగ్గులుగల (చదుచుగాలేని), కరినదృవత్ అస్తే = గట్టితాళియంచున, పతిత్వా = పడి, విదళితః = నష్టా నుజ్జయినది (అగుట) పరం = కొంచెముమేలు, హస్తః = చేయి తీక్షదళనే = వాడితోటలు గల, ఫణిపతిముఖే = అదిశేషుని నోటియందు, నృప్తః = పెట్ట బడి = ది (అగుటయైనను), పరమ్, ఏషాన్ = నివ్వలో, పాతః = పడుట, వరమ్, తత్ అసి = అట్టైనను, శీలవిలయః = మంచికడపడియొక్క నాశము, నవరమ్ = కొంచెమైనను మంచిదిగాదు

తా. ఎత్తయిన పర్వతశిఖరమునుండి కఠినమయిన తాతిమీఁద పడి దేహమును వదలుటయు, భయంకరములగు విషజ్వాలల వెళ్లగ్రక్కుకొరలుగల అదిశేషుని నోటియందు చేయిని పెట్టుటయు, అగ్నియందుఁ బడుటయు ఇవి ఒకపక్షమున మేలనవచ్చును గాని సత్సర్వభావముచు విడుచుటమాత్రము మేలుగాదు.

చ. ఉరుతరపర్వతాగ్రముననుండి దృఢం బగుతాతిమీఁద స త్వరముగఁ ద్రెల్లి కాయము హఠంబుగఁ జేయుట మేలు గాలిమే పరిదొరవాతఁ గేలిడుట ॥ బాగు హుతాశనమధ్యపాతమున్ వర మగుఁ జారుశీలగుణోవర్జన మర్హము గాదు చూడఁగన్.

అవ శీలవంతునకు బాధకములుగూడ సాధకము లగుచున్న పనుచున్నాఁడు —

శ్లో. వహ్ని స్తస్య జలాయతే జలనిధిః కుల్యాయతే తత్తణా
స్తేరుః స్వల్పశిలాయతే మృగపతిః సద్యః కురక్లామితే,
వ్యాలో మాల్యగుణాయతే విషరసః పీయూషవర్షాయతే,
యస్యాక్షేఽఖిలలోక వల్లభతమం శీలం సమున్మీలతి. 78

వ్యా — నన్వేషం శీల స్యాత్సప్తాపశ్యకత్వ ముక్తం, తద్భావే శోలాభ ఇత్యాశక్తియామాహ — వహ్నిరితి — తస్య పుంసః, వహ్నిర్దాహశోఽపీతి భావః, జలాయతే జలమివాచరతి - తద్వచ్చీతలా భవతీత్యర్థః * 'కర్తుః కృజ్నులూప శ్చేతి కృజ్' * 'అకృతస్సర్వధాతుకయోరి' తి దీర్ఘః - ఏవం సర్వత్ర యోజ్యం

జలనిధిద్వారోఽపీతి భావః, కుల్యాయతే అల్పవదీవాచరతి, తస్యేతి సర్వత్రాన్వ యోఽవగస్తవ్యః, తక్షణాత్తస్మిన్నేవ క్షణే - న తు విలప్తేనేత్యర్థః, మేరుః స్వల్పశిలాయతే అల్పవృషదీవాచరతి, మృగపతిస్సించాః - హింసోఽపీతి భావః, సద్యః కురక్షాయతే హరిణ ఇవాచరతి, వ్యాళస్సర్పః - విషరోషభీషణోఽపీతి భావః, మాల్మగుణాయతే పుష్పస్రగివాచరతి, విషమేవ - రసో ద్రవః ప్రాణప్రయా సహేతురీతి భావః, పీయూషవర్షాయతే అమృతవృష్టిరివాచరతి, కన్యేత్యాకాక్షాయా మాహ—యస్య పుంసోఽక్లేఽఖిలలౌకానామశేషజనానాం - వల్లభతరమత్యంతమనో హరం, శీలం సత్స్వభావః, సమున్నీలతి సముల్లసతి, తస్యేతి సంబద్ధః, శీలసంపన్నస్య దుఃఖ సోతవోఽపి సుఖహేతవ ఏవ భవన్తి, ఆయమేవ పరమలాభ ఇతి భావః

అత్ర కృతార్థాదౌపమ్యప్రతీలేరుపమాభేదః-

‘ఇవాదిలోపే ద్వివిధేణములి క్యచి చ క్యజీ,

తథా వాక్యే సమాసే చ సప్తచైవా ప్రక్షిప్తతా’ ఇతి

(ఏష ఉపమేత్యర్థః)

టీ యస్య=ఎవనియొక్క, అంగే=దేహమందు, అఖిల .తదుం-అఖిలలోక=సమస్త జనులకును, వల్లభతమం=మిక్కిలి యిష్టమైన, శీలం = మంచియూచారము, సమున్నీలతి= ప్రకాశించునో, తస్య=వానికి, వహ్నిః=అగ్ని, జలాయతే=నీటివలె నగును జలనిధిః=సము ద్రము, కుల్యాయతే=చిన్న కాలువవలె నగును తక్షణాత్=అక్షణముననే, మేరుః=మేరు పర్వతము, స్వల్పశిలాయతే = చిన్నతాయవలె నగును మృగపతిః = సింహము, (మిగుల క్రూరజంతువైనను) సద్యః = వెంటనే, కురంగాయతే=లేడివలెనగును వ్యాళః = త్రాచు (మహావిషము గలిగి బునకొట్టుచున్నదైనను) మాల్మగుణాయతే = పూలదండదారము వలె నగును విషరసః = విషరూపమయిన ద్రవము, పీయూషవర్షాయతే = అమృతంపు వానవలె నగును

తా. ఎవడు సత్స్వభావము కలిగియుండునో, అట్టివానికి అగ్ని జలమువలె చల్లగను, మేరుపర్వతము చిన్నతాతవలెను, సింగము జింక వలెను, సర్పము పూలమాలవలెను, విషము అమృతమువలెను అగును.

చ. అతనికి వార్ధి కుల్య యగు ౩ నగ్ని జలం బగు మేరుశైల ముం చితశిలలీల నుండు మదఃసింహము జింకలెఱంగుం చాల్కు గో

పితృభణి పూలదండ యగు १ భీష్మవిమంబు సుధారసం బగున్
క్షీతి జనసమృతం బగుసుశీల మ దెవ్వనియందు శోభిలున్.

అవ శీలవంతుల కెప్పుడును సంతాపము గలుగ దనుచున్నాడు —

శ్లో. ఛిర్రోఽపి రోహతి తరుః క్షీణోఽపుష్పచీయతే పునశ్చన్ద్రః,
ఇతి విమృశ స్తస్పన్దః స స్తస్పన్దే న విప్లుతా లోకే.

79

వ్యా — అక్షైపాంకదాఽపి సంతాపాన ప్రవర్తత ఇత్యాహ — ఛిన్నయతి —
తరుః ఛిన్నస్పన్నసి, పురా, రోహ త్యుద్గచ్ఛతి, చన్ద్రః, క్షీణః కృష్ణపక్షే దినక్రమేణ
కృశస్పన్నసి, పునరుపచీయతే ప్రవర్ధతే, ఇత్యేవం, విమృశన్తో మనస్యచుసందధానా
స్పన్దః శీలసంపన్నా, లోకేషు బద్ధజనేషు, విశ్లేషేషు విహ్వలేషు సత్స్వసి, న సంతప్యన్తే,
కిం తు తరుచన్ద్రదృష్టాన్తే నాభివృద్ధి మాశంసన్త ఏవ సన్తి త్యర్థః ఆర్యాభేదః

టీ తరుః = చెట్టు, ఛిన్నః అపి = నశింపబడినదయ్యును, పునః = మరల, రోహతి =
ఎదుగును చంద్రః = చంద్రుడు, క్షీణః అపి = సన్నగిల్లినవాడయ్యును, పునః = మరల,
ఉపచీయతే = పెరుగును ఇతి = అని, విమృశన్తః = విమర్శించుచు, సంతః = పెద్దలు, (శీల
వంతులు), లోకే = లోకమందు, విప్లుతాసంతః = కష్టమునొందినవారై, న సంతప్యన్తే =
సంతాపము (దుఃఖము) నొందరు

తా. సజ్జనులు, ఛేదించబడిన వృక్షము మరల అంకురించుటయు,
క్షీణించిన చంద్రుడు మరల వృద్ధిపొందుటయు గాంచుచున్నవార లయు
తమకు దుఃఖము కలిగిన సమయమున సంతాపము నందరు.

లే. ఖండితం బయ్య భూజంబు १ వెండి మొలచు

క్షీణుఁ డయ్యును నభివృద్ధిఁ १ జెందు సోముఁ

డివ్యధమున విచారించి १ యొడలు దెగిన

జనములకు దాప మొందరు १ సాధుజనులు.

అవ శీలమే సమస్తమనకు భూషణ మనుచున్నాడు —

శ్లో. ఐశ్వర్యస్య విభూషణం సుజనతా శౌర్యస్య వాక్సయమో
జ్ఞానస్యోపశమః శ్రుతస్య వినయో విత్తస్య పాత్రే వ్యయః,
అక్రొధ స్తపః క్షమా ప్రభవితృర్ధస్య నిర్వాజితా
సర్వేషామపి సర్వకారణమిదం శీలం పరం భూషణమ్.

80

వ్యా—శీలమేవాశేషభూషణ మిత్యాహ—విశ్వర్యసేతి—విశ్వర్యస్య స్వా
మ్యస్య, సుజనతా విభూషణం - న తు దౌర్జన్యం, కౌర్యస్య విక్రాంత్యస్య వాక్సంయమో
వాక్సీయమో, భూషణం న త్వసంబద్ధప్రలాపిత్యం, జ్ఞానస్య కర్తవ్యాకర్తవ్యవిచేకస్యాత్
విషయకస్య, నా, ఉపశమో విషయోపరతిః, విభూషణం న తు లోలుపత్వం, శ్రుతస్య
కాస్త్రస్య, వినయో విభూషణం - న తు గర్వోద్రిక్తతా, విత్తస్య పాత్రే వ్యయః సత్పాత్రే
ప్రతిపత్తిః, విభూషణం - న తు విటసటాదిషు, తపసశ్చాద్వామృతాదే రక్త్రధః శ్రోధ
రాహిత్యం * క్వచిత్ప్రసజ్యప్రతిషేధేఽపి నశ్చో సమాన ఇవ్యతే, విభూషణం - న తు
కోపశీలత్వం, ప్రభవితః సమర్థస్య, క్షమా సహిష్ణుత్వం భూషణం - న తూచ్ఛండతా,
ధర్మస్య సత్పాత్రదానస్య, నిర్వాణజతా వ్యాజరాహిత్యం, విభూషణం - న తు ద్రవ్య
నాశదుఃఖం, తథా సర్వకారణమ్ విశ్వర్యాది సమస్తవిదాన, మిదం పూర్వోపవర్జిత
మేవ శీలం, సర్వేషా మపి సర్వపుంసాం, వరం సౌజన్యాద్యపేక్షయాఽత్యుక్తకృష్టం,
భూషణమలంకారః అతస్సర్వథాఽపి శీలమేవాక్రయణీమితి తాత్పర్యమ్

టీ విశ్వర్య = దొరతనమునకు, సుజనతా = మంచితనము, విభూషణం = అలం
కారము, కౌర్యస్య=పరాక్రమమునకు, వాక్సంయమః=మాటనియతి (అనగా అసంబద్ధ
ప్రలాపములాడకుండుట), విభూషణం, జ్ఞానస్య = తెలివికి, ఉపశమః=కాంతి, విభూషణమ్,
శ్రుతస్య=కాస్త్రమునకు (వినిగిని) వినయః=అణుకున, విభూషణం, విత్తస్య=ద్రవ్యమునకు,
పాత్రే = యోగ్యునివిషయమై, వ్యయః = కర్చుపెట్టుట, విభూషణం, తపస=తపస్సునకు,
అక్రధః = శ్రోధములేకుండుట, విభూషణమ్, ప్రభవితః = సమర్థునకు, క్షమా=ఓర్పు,
విభూషణమ్, ధర్మస్య = ధర్మమునకు, నిర్వాణజతా = డంబములేకుండుట, విభూషణమ్,
సర్వకారణం = అన్నిటికిమూలమగు, ఇదంశీలం = ఈమంచినడవడి, సర్వేషాంఅపి =
అన్నిటికిని, వరం = ఉత్కృష్టమైన, భూషణం = అలంకారము.

తా. సంపదలు కలిగి సుజనుడుగ నుండుటయు, శూరుడై
మితభాషి యగుటయు, జ్ఞానముండి ఇంద్రియలోలత లేకుండుటయు,
విద్యావంతుడై వినయముకలిగియుండుటయు, ధనముండి సత్పాత్ర
యందు వినియోగించుటయు, తపస్వియై కోపము లేకుండుటయు, సమ
ర్థుడై ఓర్పుండుటయు, నెపములేక ధర్మము నొనర్చుటయు ఇవన్నియు
వానికి అలంకారముతో సమానము.

భర్తృహితః—రి

ఉ. జానుగ భూతికిం దొడవు శ సజ్జనభావము శౌర్యలక్ష్మికి
మానము నీతి విద్యకు శ శ మంబు సుబుద్ధికి విత్తవృద్ధికి
దానము దాల్చి శ క్తికిని శ ధర్మనిరూఢి కదంభవృత్తియుం
ఘానికతోడ సర్వగుణభూషణ మెన్నఁగ శీలమే సుమీ.

ఇది నీతిశతకమునందు ధైర్యపద్ధతివర్ణన మను
ఎనిమిదవదశకము

దైవపద్ధతి

అవ. ధైర్యశీలములు దైవాయత్తము లగుటవలన, నాపద్ధతులు నిరూపించిన పదప
దైవపద్ధతిని నిరూపించుచు “పారుషముకన్న దైవమే బు” మని చెప్పుచున్నాడు —
శ్లో. నేతా యస్య బృహస్పతిః ప్రహరణం వజ్రం సురాః సైనికాః
స్వర్గో దుర్గ మనుగ్రహః ఖలు హరే రైరావణో వారణః,
ఇత్యాశ్చగ్ర్యబలాన్వితోఽపి బలభిద్భగ్నః పరైః సజ్గరే
తద్వ్యక్తం నను దైవమేవ శరణం ధీగ్ ధీగ్ వృథాపారుషమ్.

వ్యా — అథ ధైర్యశీలయోరపి దైవాయత్తత్వాత్తస్మిరుపజానంతరం దైవ
పద్ధతిం నిరూపయతి — నేతేతి — యస్య బలభిదః, నేతా శిక్షకః హితాహితోపదేశ
కర్తా బృహతాం వాచాం పతిర్బృహస్పతిః - న తు యః కశ్చిత్ * ‘తద్బృహతోః
కరపతోశ్చోచ్చరదేవతయో స్సుద్దలావశేతి సుడాగమ తలోపా, ప్రహరణమ్
ఆయుధం ప్రహరసాధనం తు, వజ్రం వజ్రాయుధం - పర్వతపక్షచ్ఛేదనేఽప్యతుణ్ణిత
మితి భావః - న తు యత్కించదయోమయం, సైనికాస్సురాః - న తు దుర్బల
తాకికాః, దుర్గం గుప్తిస్థానం, స్వర్గః స్వర్గలోకః - న తు మృత్యావహాదినిర్మితమ్,
అనుగ్రహః పరిపాలనతాత్పర్యం, హరేః ఖలు నశలలోకాధీశ్వరస్య విష్ణోః నను - తస్మా
పరజభావేనావతీర్ణత్వా దితి భావః న తు యుద్ధదేవతాయాః, వారణో గజః,
విదావణః న తు యః కశ్చిత్కలభః, ఇత్యనేన ప్రకారేణ స బలభిద్భగ్నః, ఆశ్చర్య
బలాన్వితోఽసాధారణత్వాదద్భుతకరతక్తిసహితోఽపి, సంగరే రణే, పరైర్దా
సవై, ర్భగ్నో విదారితః, తక్తస్తాత్కారణా, ద్వ్యక్తం స్ఫుటం యథా తథా, దైవ
మేవ, శరణం రక్షకం, నను, పురుషస్య కర్మ పారుషం * ‘హయనాన్త యువాది
భ్యోఽణితి యువాదిత్వాదణ్ - ని ‘పారుషం పురుషస్యోక్తే భావే కర్తృణి లేజ
సీతి విశ్వః - పారుషం పురుషకారం, ధిగ్ధిగ్ పానపున్యేన నిన్ద్యమిత్యర్థః, వృథా

వ్యర్థమప్రయోజకత్వాదితి భావః, ధిగ్గితి * 'నిత్యపీష్యయో' రిత్వాభీష్ట్యై ద్విరుక్తిః, తద్యోగాత్పరమమితి ద్వితీయా, అతః పారుషస్యాకించిత్రరత్నమేవాశ్రయణీయమితి భావః

“ఉద్యోగినం పురుషసింహమువైతి లక్ష్మీ
దైవం ప్రధానమితి కాపురుషా వదన్తి,
దైవం నిహత్య తురు పారుషమాత్మశక్త్యా
యత్నే కృతే యది న సిద్ధ్యతి కోఽత్ర దోషః?”

ఇత్యాదివచనస్య ఆయమేవ దత్తజ్ఞానానితి వేదితవ్యమ్

అత్ర సాధిప్రాయవిశేషణత్వా త్పరికరాలంకారః తదుక్తం — ‘సాధిప్రాయ విశేషణం పరికర’ ఇతి

టీ యస్య = ఎవనికి, సేతా = (హితాహితముల) నేర్పువాడు, బృహస్పతిః = వాచస్పతియో, ప్రహరణం = ఆయుధము, వజ్రం = వజ్రమో, (వర్జ్యములఱిక్కలు నఱికినను మొక్కపోని దని భావము) వైనికాః = బాట్లు, సురాః = దేవతలొ, దుర్గం = కోట, స్వర్గః = స్వర్గమో, (అనగా మట్టిచే రాళ్లచే గట్టబడినదిగా దనుట) అనుగ్రహః = అనుగ్రహము (పరిపాలనతాత్పర్యము-ప్రాపు) హరేః ఖలు = విష్ణువుదేకదా? (అనగా విష్ణువే యతనికి తమ్ముడుగా (ఉపేంద్రుడుగా) బుట్టినందున ననుట) వారణః = వీరుగు, విరావణః = విరావతమో (సముద్రునిగొడుగో), ఇతి = ఇట్లు, ఆశ్చర్యబూన్వితః ఆసి = మిక్కిలి విచిత్రమైనబలముతోఁ గూడుకొనినవాఁడయినను, బలభీత్ = ఇంద్రుడు సంగరే = యుద్ధమందు, వరైః = శత్రువులచేత (రాక్షసులచేత), భగ్నః = ఓడింప బడెను. తత్ = కాబట్టి, వ్యక్తం = స్పష్టముగా, దైవం వివ = దైవమే, శరణం నను = రక్షకముకదా! పృథా = వ్యర్థమయిన, పారుషం = పురుషనికృత్యము, ధిగ్ధిక్ = చీచి (మిక్కిలి నింద్య మనుట)

తా. బృహస్పతి గురువై వజ్ర మాయుధమై దేవతలు సేనలోని వారలయి స్వర్గముగోటయై విష్ణుమూర్తియనుగ్రహము గలవాఁడై విరావతగజంబుకలిగి ఈవిధంబుగ ఆశ్చర్యమును కలుగఁజేయు శక్తిగల ఇంద్రుఁడే శత్రువులచేత యుద్ధమునం దోడిపోయెను. కావున దైవ బలమే ప్రధానముకాని పారుష మెందుకును పనికిరాదు.

చ, గురుడు గురుండు వాలు శత్రుకోటి సుపర్వులు వాహహినీపతుల్ సురభవనంబు గోట మధుఃసూదనుఁడుకా సయిదోడు దంటి ది

క్రూరిపతి గాఁగ నొప్పుబలఁఘాతియు దాయల కోడె నాజిలో
శరణము దైవమే పురుషశక్తి నిర్ధక మెన్నిభంగులన్.

అవ భగ్గమోక్షములకును, హానివృద్ధులకును దైవమే కారణ మనుచున్నాడు —

శ్లో. భగ్నశస్య కరణ్ణపిణ్డితతనోర్హానేద్వియస్య తుభా

కృత్వాఽఘర్వివరం స్వయం నిపతితో న క్తం ముఖే భోగినః,
తృప్తస్తత్పిశితేన సత్వరమసౌ తేనైవ యాతః పథా
స్వస్థాస్తిష్ఠత దైవమేవ హి పరం వృద్ధా త్మయే కారణమ్. 82

వ్యా — అథ భగ్నమోక్షయోర్హానివృద్ధోక్త్యాపి దైవమేవ కారణమిత్యాహ —
భగ్నీతి — ఆఘర్వామకః కర్తా, న క్తం రాత్రౌ, వివరం బిలం, కరణ్ణన్యైవేతి భావః,
కృత్వా, భగ్నశస్య భుగ్నత్వా ద్భగ్నమనోరథస్య కరణ్ణే పిణ్డికాయాం - పిణ్డితా పుష్పో
కృతా - తనుర్యస్య తథోక్తస్య - విహారప్రసారశూన్యతయాఽతికృచ్ఛదకామాపన్న
స్యోత్కర్థః, తుభా బుభుక్షవ్యసనేన, హ్లానేద్వియస్య విహస్తేద్వియపాటవ్య, భోగినః
సర్వస్య, ముఖే, స్వయమేవదైవవశా, నిపతితః తతోఽసౌ భోగీ, తత్పిశితేన మూషక
మాంసేన, తృప్తస్సౌ, తేనైవ పథా వివరేణ, సత్వరం శీఘ్రం, యాతః బహిర్నిర్గత్య
పలాయితః, హే జనా ఇతి శేషః, స్వస్థాః స్థిరచిత్తాస్సన్తః, తిష్ఠత, కుతః? వృద్ధా త్మయే
చ దైవమేవ, పర ముత్కృష్టం, కారణం, హి, సత్వస్య, దతో మూషకభోగీదృష్టానేన
స్వస్థైర్భావ్యం, న తు వృథా పౌరుషైరితి భావః

టీ ఆఘః=ఎలక, న క్తం=రాత్రిలో, వివరం = (పాముబుట్టలోనికి) బొక్కను,
కృత్వా=చేసికొని, భగ్నశస్య = భంగమొందిన (తప్పించుకొనిపోదుననెడి) యాశగలది
కనుకనే, కరంపిండితతనో=బుట్టలో చుట్టచుట్టబడిన శరీరముగలదై, తుభా=ఆకలిచేత,
హ్లాస్య - హ్లాస=వాడిన, ఇంద్రియస్య = ఇంద్రియములుగలదై (ఉన్న), భోగినః =
త్రాచుఃపాముయొక్క, ముఖే=నోటిలో, స్వయమేవ = తనంతటనే, నిపతితః = వడినది,
(పిదప) అసౌ=ఈపాము, తత్పిశితేన=ఆదాని (ఎలకయొక్క) మాంసముచే, తృప్తస్సౌ =
కడుపునిండినదై, తేనపథావీవ = ఆదారిచే (అనగా ఎలక చేసినబొక్కగుండనే),
సత్వరం=వడివడిగా, యాతః = పోయినది, స్వస్థాః తిష్ఠత = నెమ్మదిగానుండుదు, హి =
ఏలనగా, వృద్ధా=మేలునందును, త్మయే = కీడునందును, దైవంవివ = అదృష్టమే, పరం =
అతిశయమైన, కారణం = కారణము,

తా. ఒకరాత్రియందు ఆహారార్థము యెలుక ఒకపెట్టెకు రంధ్రము చేసి అందులో దూరెను. అంతకుమున్ను ఒకపాము ఆపెట్టె యందుండెను. ఇరకటమువలన దానిదేహము ముద్దయి బయటికివెట్టెట ఇంక లేదని నిశ్చయించుకొని ఆకలిచేత ఇంద్రియపాటవము దప్పి కృశించుచుండెను. ఆయెలుక లోనికి ప్రవేశింపఁగానే సర్పము దానిని భుజించి ఆయెలుకచేసిన రంధ్రమునుండి బయటికి పాటిపోయెను. కావున వృద్ధిక్షయములకు దైవమే కారణము. మీరు నెవ్వదిగ నుండుడు.

ఉ. రాతిరి మూషకంబు వివరం బొనరించి కరండబద్ధ మై
భీతిలి చిక్కి యాస చెడి १ పెద్దయు డస్సినపామువాత సు
పాతముఁ జెందె దానిఁ దిని १ పాము దొలంగె బిలంబుతోవనే
యేతటి హానివృద్ధులను १ నెక్కటి దైవమ కారణం బగున్.

అప దైవమును నమ్మినవానికిని నమ్మనివానికిని గలుగు దశను వర్ణించుచున్నాడు —

శ్లో. యథా కన్ధకపాలేనోత్పతత్యార్యః పతన్న పి,

తథా త్వనార్యః పతతి మృత్పిణ్డపతనం యథా.

83

వ్యా — అథదైవాయతికతదన్యయోరవస్థామాహ—యథేతి — ఆర్యో దైవాయతికః, పతన్నపి కుతశ్చిత్కారణాన్నీచైర్భవన్నపి, కన్ధకపాలేన దృష్టాస్తేన, యథోత్పతత్యుచ్చయం ప్రాప్నోతి, తథా తద్వదేవ ఆనార్యః మృత్పిణ్డపతనం యథా సాన్ద్యమృత్కపాల మివ 'ఇవ వద్వా యథాశబ్ద' వితి దక్ష్యాచార్యానుశాసనాత్, పతతి నీలీనో భవతీత్యర్థః.

టీ (ఆర్యః=దైవమును నమ్మిన) సత్పురుషుడు, పతన్ అపి = (విదోకారణము వలన) పడుచు (తగ్గుచు)న్నను, కందుకపాలేన = చెండుపాటుగా, ఉత్ పతతి = పైకి ఎగయును తథా = అట్లే, ఆనార్యులు (దైవమును నమ్మని) దుష్టుఁ డన్ననో, మృత్పిండ పతనం యథా = బంకమట్టిముద్దపాటువలెనే, పతతి = పడును

తా. చెండు క్రిందఁబడి మరల లేచునట్లు సజ్జనుఁడు హీనస్థితి నందినను వెంటనే ఉన్నతస్థితి నందును. మంటిముద్ద క్రిందఁబడి యట్లే యుండునట్లు దుర్జనుఁడు హీనస్థితి నందిన యట్లే యుండును.

క. కందుకమువోలె సుజనుఁడు

క్రిందం బడి మగుడ మీఁది १ కిన్నెగయుఁ జమి

మందుడు మృత్పిండమువలె

గ్రిందం బడి యడగి యుండుం గృహతత్వమునన్.

అవ దైవబలము లేనివాని కెక్కడను సుఖము గలుగ దని చెప్పుచున్నాడు —

శ్లో. ఖర్వాటో దివసేశ్వరస్య కిరణైః సంతాపితే మస్తకే

వాఙ్మనోశమనాతపం విధివశాత్తాలస్య మూలం గతః,

తత్రాప్యస్య మహాఫలేన పతతా భగ్నం సశబ్దం శిరః

ప్రాయో గచ్ఛతి యత్ర దైవమాతక స్తత్రైవ యాన్త్యాపదః. ౪౪

వా — దైవోపమాతస్య స కుత్రాపి సుఖప్రాప్తిరిత్యాహ — ఖర్వాట ఇతి — ఖర్వాటః స్వభావలుప్తలోమశిరస్కుః- అన్ధభావాయాం 'బట్టతలవాడు' మస్తకే నిజ శిరసి, దివసేశ్వరస్య సూర్యస్య, కిరణైః సంతాపితే సతి, అనాతపమాతపహాస్యం దేశం చ్రతి, ద్రుతగతిః శిక్కుగమనః, గచ్ఛత్, తాళస్య తాళవృక్షస్య, మూలం గతః తాళా ధస్తాత్రివృతి, తత్ర తాళమూలేఽపి, పతతా వృంతా ద్దళతా, మహాఫలేన పృథులతర ఫలేన ఆస్య ఖర్వాటస్య శిరః, స్వశిరశ్శబ్దేన పటపటాయమానేన సహితం, సశబ్దం యథా తథా, భగ్నం విదళితం, నను కుర ఏత దిత్యాశక్త్యై దైవప్రాతికూల్యా దిత్యాహ — దైవమాతకో దైవోపమాతః దైవానుగ్రహహాస్య ఇత్యర్థః, యత్ర యస్మిన్ దేశే గచ్ఛతి-యం దేశముద్దిశ్య గచ్ఛతి, తత్ర తముద్దిశ్యై, నాపద ఉపద్రవా అపి, ప్రాయో భూమ్నా, యాన్తి, తదేతన్తశకభయాద్భ్రామం విహాయ గచ్ఛతోఽరణ్యే వ్యాఘ్రగ్రహణమభూదిత్యర్థః, కాదూలవిక్రీడితమ్

టీ ఖర్వాటః = బట్టతలవాడు, దివసేశ్వరస్య = సూర్యునియొక్క, కిరణైః = కిరణములచేత, మస్తకే = (బట్ట) తల, సంతాపితే = మిక్కిలి కాఁచబడఁగా, అనాతపం = ఎండలేని, దేశం = చోటును, వాంఛత్ = కోరుచు, విధివశాత్ = దైవవశమువలన, తాలస్య = తాటిచెట్టుయొక్క మూలం = మొదటిని, గతః = పొందినవాడై, తత్ర అపి = అచ్చట సైతము, పతతా = పడుచున్న, మహాఫలేన = పెద్దపండుచేత, ఆస్య = వీనియొక్క శిరః = తల, సశబ్దం = (ఫల్లని) భ్వనితోఁగూడునట్లు, భగ్నం = పగులఁగొట్టబడినది, దైవ మాతకః = దైవముచే గొట్టబడినవాడు, యత్ర = అచ్చటికి, గచ్ఛతి = పోవునో, తత్ర ఏవ = అచ్చటికే, అపదః = అపదలు, ప్రాయః = తఱచుచుగా, యాంతి = పోవును

తా. బట్టతలవాఁ డొకఁడు మథ్యాహ్న కాల సూర్యునివేడిమి చేత తగతల మాడుచుండుటకు దాళఁజాలక నీడగలప్రదేశమును

కోరి తాటిచెట్టు క్రిందికి బోయెను. దైవికముగ అప్పు డాచెట్టునుండి యొకపండు వానితలమీఁదఁ బడి వానితల పటపటమని బ్రద్దలయ్యెను. దైవబలముచాలనివాఁ డెచటికిఁ బోయినను అచటికే ఆపదలన్నియుఁ బోవును.

మ. ధర ఖర్వాటూఁ డొకండు సూర్యకరసంతప్తప్రధానాంగుఁడై
త్వరతోడఁ బరువెత్తి చేరి నిలిచెన్ శ దాళద్రుమచ్ఛాయఁ ద
చ్చిరముం దత్ఫలపాతవేగమున విశ్చౌ శబ్దయోగంబుగాఁ
బారి దైవోపహతుండు వోవుకడకుం శ బోవుంగదా యాపదల్.

అవ దైవమె యన్నిటికన్న బలీయ మనుచున్నాఁడు —

శ్లో. గజభుజజ విహజమబన్ధనం శశిదివాకరయోర్ద్రహషీడనమ్,
మలిమతాం చ విలోక్య దరిద్రతాం విధిరహో బలవానితి మేమతిః.

వ్యా — అలో దైవమేవ బలీయ ఇతిమమ మతిః ప్రపర్తత ఇత్యాహ గజేతి —
అయం గుప్తార్థః యతోఽత్యంత దుర్గ్రహణాం గజాదీనాం భగ్ధనం, జగత్ప్రకాశకయో
స్సూర్యచంద్రిమసో రాహుగ్రహషీడనం, మలిమతాం ప్రాజ్ఞానాం, దరిద్రతామకించ
నత్వం చ, విలోక్య దృష్ట్వాఽపి, అహో ఆశ్చర్యమ్, ఆతస్సర్వస్యాపి దైవబలీయత్వం
మన్యే, దైవమేవ మూలమితి తాత్పర్యమ్ ద్రుతవిలంబితమ్

టీ గజ భనం. గజ=వినుంగలకు, భుజంగమ=పాములకు, విహంగమ=పక్షులకు,
బంధనం = కట్టును, శశిదివాకరయోః = చంద్రసూర్యులకు, గ్రహషీడనం = (చంద్రునకు
రాహువు, సూర్యునకు కేతువు) గ్రహషీడయు, మలిమతాం=బుద్ధిమంతులకు, దరిద్రతాం=చ
పేదఱికమును, విలోక్య = చూచి, (చూడఁగా ననుట) అహో=ఓహో, విధిః=దైవము,
బలవాన్ = బలీయము, ఇతి = అని, మే = నాయొక్క, మః = తలంపు

తా. బంధింపశక్యముగాని గజసర్పవిహంగములయొక్క బంధన
మును, సూర్యచంద్రాదులకుఁ గల గ్రహషీడయు, బుద్ధిమంతులకు దరిద్ర
మును చూడ నామనంబునకు దైవప్రభావము బలవత్తర మని నా యభి
ప్రాయము.

శ్లో. ఘణులు గజములుఁ బట్టులుఁ శ బట్టువడుట

రవిసుధాకరులకు నైన శ రాహుబాధ

బుద్ధిమంతులలేమియుఁ గ జూసగఁ జూచి
విధి బలాధ్యుఁ డటంచు భావించు మదిని.

అప గుణవంతుల న్నూయపులను జేయుట బ్రహ్మయొక్క మూఢత్వ మనుచున్నాఁడు —

శ్లో. సృజతి తావద రేషగుణాకరం పురుషరత్నమలంకరణం భువః,
తదపి తత్త్వణభజ్జీ కరోతి చేదమాహ కష్టనుపజ్జితా విధేః. 83

వ్యా — వివం చేద్విధేరవ్యజ్జితా స్వాదిత్యాశయేనాహ — సృజతీతి — విధి, రేషగుణాకరం సకల సద్గుణాశ్రయం, భువోఽలంకరణం మణ్డనం, పురుషరత్నం పురుష శ్రేష్ఠం, సృజతి తావద్నిర్మాత ఇతి, తతః కిమత ఆహ — తదపి తథాఽపి సృజన్మపీత్యర్థః తత్పురుషరత్నం, త్వణభజ్జీ త్వణమాలేణ భజ్జరం నశ్వరమిత్యర్థః కరోతి చేత్, విధే, రవజ్జితతా మూఢ్య, మహాకష్టమతికృచ్ఛమితి విషాదాతిశయాభిద్యోతకమహాపేలి, కరోతి చెత్తత్వాజ్జిత్యమేవేత్యర్థః, రథా తాదృశపురుషరత్నస్య త్వణభజ్జితేనైవ నిర్మాతాత్మ ఆవజ్జిత ఏవ విధితి పరమరహస్యమ్ ద్రుతమిమ్మితమ్

టీ (విధి = బ్రహ్మ) ఆశేష కరం - ఆశేష = సమస్తములైన, గుణ = గుణములకు, ఆకరం = గనియును, భువః = భూమికి, అలంకరణం = అలంకారమునగు, పురుషరత్నం = పురుషోత్తముని, సృజతితావత్ = పుట్టించుచుగదా! తత్ ఆపి = అట్లుయినను (అట్లు పుట్టించియు), తత్ = ఆపురుషోత్తముని, త్వణభంగి = త్వణములో చచ్చువానినిగా, కరోతిచేత్ = చేయునేని, విధేః = బ్రహ్మయొక్క, అపండితతా = తెలివితేమి, ఆహవా = అయ్యయ్యో, కష్టం = దుఃఖకరము

తా. దైవము సకల సద్గుణ సంపన్నుడగు భూమికి అలంకారుడగు అగు పురుషవద్యుని సర్పించియు వెంటనే వానిని నశింపఁజేయుచున్నది అయ్యయ్యో దీసికొని దెలివితేమి గదా!

క. గుణమఃఖని యగుపూరుష

మనః ధరణికి రవణముగ నమర్చినవిధి యా

గుణవంతుని వెను దునిమిన

గుణహీనుని గాఁగ నెన్నుకొనరే థాతన్.

అప ఎంతవాడైననరే పాడువిధిని దప్పించుకొనలే దనుచున్నాడు —

శ్లో. ఆయమమృతనిధానం నాయకోఽప్యోషధీనాం

శతభిషగనుయాతః శమ్భుమూర్ధ్నోఽవతంసః,

విరహాయతి న చైనం రాజయత్త్యో శశాఙ్కం

హతవిధిపరిపాకః కేన వా లఙ్ఘనీయః

87

నామ—కథించిదిపి దైవయోగో న లఙ్ఘ్య ఇత్యాహ—ఆయమితి —ఆయం పరిదృశ్యమానశ్చస్త్రీః, అమృతస్య నిధానం స్థానమితి, ఓషధీనాం సంజీవిన్యాదీనాం, నాయకో నేతాఽపి, శతభిషజా నక్షత్రేణ - శతేన బిష్కెరైవైద్యై - శ్చానుయాతోఽనుసృతోఽపి, కిం బహునా శమ్భుస్సకలలోకేమహ్నరస్య శంకరస్య, మూర్ధ్నోఽవతంసశ్శిరోభూషణ, మప్యేనముక్తవిశేషణవికీప్తం శశాఙ్కం, రాజయత్త్యోక్షయరోగో, న విరహాయతి న త్యజతి ఖలం, అతో హతవిధేర్నృప్తదైవస్య పరిపాకో నియోగః, కేన వా పుంసా, లఙ్ఘనీయో న కేనాఽపీత్యర్థః, హతేతి నిర్వేగానుసంధానార్థకః, రాజయత్త్యేత్యత్ర రాజ్యశ్చస్త్రీస్య యత్త్య - రాజాచాసౌ యత్తేతి వా విగ్రహః, యథాహ బాహుటః—

‘అనేకరోగానుగతో బహురోగపురోగమః,

రాజయత్త్యోక్షయోఽనేషరోగరాడితి చ స్మృతః’

ఇతి

టీ ఆయం = ఇతః (చంద్రుడు), అమృతనిధానం = అమృతమునకునిధి, ఓషధీనాం=సంజీవనిమొదలగు (మందు) మొక్కలకు, నాయకఃఅపి = ప్రభువుగూడను, శత యాతః-శతభిషక్ = నూఱుమంది వైద్యులచే, అనుయాతః = అనుసరింపఁబడిన వాడు, శతభిషక్కుత్త్రముచే వెంటడింపఁబడినవాడనివాస్తవికార్థము), శంభుమూర్ధ్నః = శివునితలకు, ఆవతంసః = భూషణము, కించ = అయినను, ఏవం = ఈ, శశాంకం = చంద్రుని, రాజయత్త్యోక్షయరోగము, నవిరహాయతి=వదలదు, హత పాకః-హతవిధి= పాడుదైవముయొక్క, పరిపాకః=పరిపాకము, కేనవా లంఘనీయః = ఎవనిచే దాటవల నగును

తా. ఈకనంబడు చంద్రుడు అమృతమునకు స్థానము. సకలౌషధులకు రాజు. నూర్గురు వైద్యులు వెంటనే యందురు. జగత్పరిపాలకుడగు శివునికి దాను స్వయముగ నలంకారము. ఇట్టి చంద్రుని సైతముక్షయరోగము బాధించుచున్నది. దైవవిధి దాటుటకు ఎవడును సమర్థుడు కాడు.

చ. శతభిషగాధ్యుడు సతతశంభువతంసము నయ్యు నోపధీ
తతులకు నాధుఁ డయ్యును సుభాసనేపధి యయ్యుఁ దారకా
పతి దనరాజయత్తభవబాధలఁ బాపగ నోపఁ డక్కటా
హతవిధికృత్య మెవ్వనికి నైన జగంబున దాటవచ్చునే

అవ అపదలు జైవాధీనము లనుచున్నాడు —

శ్లో. ప్రియసఖ విపద్ధణ్డాఘాత ప్రపాతపరమ్పరా
పరిచయబలే చింతాచక్రే నిధాయ విధిః ఖలః,
మృదమివ బలాత్పిణ్డీకృత్య ప్రగల్భకులాలవ
భ్రమయతి మనో నో జానీమః కిమత్ర విధాన్యతి. 88

వ్యా — మనోనియంత్రాఽప్యయమేవేతి సఖాయం సంబోధయతి — ప్రియ ఇతి -
ప్రియశ్చసౌ సఖా చ ప్రియసఖః - తస్య సంబుధిః - హే ప్రియసఖ * 'రాజా
హస్యభిప్రేక్ష' ఖల శ్మరోఽయం విధిః ప్రగల్భకులాలేన తుల్యం ప్రగల్భకులాలవత్
ప్రాధకుమ్భకార ఇవేత్యర్థః * 'తేన తుల్యం క్రియా చేద్వతి రి' తి వతిః, మనో
మదీయచిత్తం, మృదం మృత్తికా, మివ, బలాత్పామధ్య, పిణ్డీకృత్య కపాలీకృత్య,
విపదః అపదః - దణ్డాఘాతాః ముద్గరఘట్టనానీవ - లేహం - ప్రపాతానాం చ-
యా పరమ్పరా పానోపున్యేనావృత్తిః - తస్యాః యః పరిచయస్సంస్తరో నిబిడా
వియవపరస్పరసన్నివేశశ్చ స ఏవ-బలం దార్ధ్యం యస్య తస్మిన్, చింతాచక్రమివ
తస్మి, నిధాయ భ్రమయతి, అత్ర భ్రమణే, కిం విధాన్యతి కిం కరిష్యతి వా, నో
జానీమః, కులాలస్తు ఘటం కరిష్యత్యయం తు కిం విధాన్యతి న జానీమ ఇత్యర్థః

టీ. ప్రియసఖ = ప్రియమిత్రమా, ఖలఃవిధిః = చెడ్డదైవము, ప్రగల్భకులాలవత్ =
నేర్పరియగు కుమ్మరివలె, మనః = (నా) మనస్సును, మృదంఇవ - మట్టినివలె, బలాత్ =
బలముతో (చేతికొలది), పిండికృత్య = ముద్దచేసి, విపత్ బలే-విపత్ = అపదలనెడి,
దండ = కఱ్ఱలయొక్క, ఆఘాత = దెబ్బలయొక్క, ప్రపాత = పాటులయొక్క,
పరంపరా = పరస్పరయొక్క, పరిచయ = అభ్యాసమనెడి, బలే = బలముగలదగు, చింతా
చక్రే = చింతయనెడి సారెయందు నిధాయ = పడచేసి, భ్రమయతి = త్రిప్పచున్నది
అత్ర = ఇందు (త్రిప్పటయందు), కింవిధాన్యతి = ఏమిచేయునో, న జానీమః = ఎఱుంగము

తా. ఈపాపిష్ఠిదైవము గడితేటిని కుమ్మరివలె నామనస్సును ముద్ద
చేసి విఘ్నములనియెడి కొయ్యలచేత నెల్లప్పుడూ గొట్టుచు చింత యను

వక్రమునఁ ద్రిప్పుచున్నాఁడు. ఏమిచేయుట కిట్లు చేయుచున్నాఁడో తెలియుటలేదు.

వ. కలితవివ త్రిదండపద १ ఘట్టననేయుచు మన్నుకై వడిఁ
ఖలుఁడు విధాత పిండితముగ నొనరించి నితాంతచింతయన్
బలితపుసారెపై నిలిపి १ పాయక డెంపము ద్రిప్పుచున్నవాఁ
డలమి కులాలురీతిఁ దెలియం గలవార మె యేమిసేయునో.

అవ దైవము గొప్పవారి కొన్నియావదల గలిగించినను దైవ్యము నెప్పుడును
పదల రనుచున్నాఁడు —

శ్లో. విరమ విరమాయాసాదస్తాద్ధుగధ్యవసాయతో
విపది మహతాం ధైర్యధ్వంసం య దీక్షితుమిహనే,
అయి జడవిధే కల్పాపాయేఽర్యపేతనిజక్రమాః
కులశిఖాణః తుద్రానై తే న వా జలరాశయః.

89

వాగ్ వివమావత్పరమ్మూచరణే మహద్ధైర్యధ్వంసో భవిష్యతీతి న మన్తవ్య
మితి విధిమలక్షీకృత్యోపాలభతే—విరమేతి—అయితి ప్రశ్నే-ని 'అయి ప్రశ్నా
నుయో రి' తి విశ్వః, జడేతి మాన్యే - విధే హే దైవేతి సంబోధనత్రయమ్, అస్తా,
ద్ధుగధ్యవసాయతో దురాగ్రహః, ద్య ఆయాసస్తస్తా, ద్విరమ విరమ అభిష్ట్యన విరతో
భవ * 'నిత్య పిప్పమో రి' త్యాభిష్ట్య ద్విరుత్తిః, రోఽసావ యాన ఇత్యాశజ్ఞాయా
మాహ—విపది త్వత్కృతాపది, మహతాం మహత్తనాం ధైర్యధ్వంసం ధీరత్వ
హాస, మిక్షితు, మిహనే కాఙ్క్ష సే, యత్ త్వ, మస్తాదాయాసాదితి సంబంధః, తస్యా
త్యస్తాసంభావితత్వాత్త్వదాయాసస్త్వేవాపశిష్టత్వాదితి భావః, కుతోవాఽసంభావితత్వ
మిత్యాశజ్ఞ్య దృష్టాన్తముఖేన ద్రఢయతి - కల్పాపాయే కల్పాన్తేఽపి అతినంకటేఽపి
కిమతాన్యచేతి భావః అపేతాః వివహ్తాః-నిజక్రమాః స్వమర్యాదాః యేషాం తే తథోక్తా
స్సన్తః, పితే కులశిఖిణో మహేష్వాదిసప్తకులాచలా వా, జలరాశయస్సప్తసముద్రా
వా, తుద్రానీచాః న ఖలు-శిం త్వత్కృతమర్యాదా ఏవ వర్తన్తే అతః దృష్టాన్తేన ధీర
ధైర్యధ్వంసనస్యాతిదవ్గురత్వాత్త్వదాయాన ఏవావశిష్టో న తు ఫలభ ఇతి భావః.

‘మహేష్వో’ మలయస్సహ్యాస్సాచుమాన్పుక్షపర్వతః,

విధ్యశ్చ పారియాత్రశ్చ సతైతే కులపర్వతాః,

‘లవణేతుసురానర్విరధిక్షీరజలాద్ధవాః.’ ఇతి.

టీ అయిజడవిధే = ఓమూఢదైవమా', విపది = ఆపదయందు, మహతాంఘోష్ప
 వారియొక్క, ధైర్యధ్వంసం = ధైర్యనాశమును, ఈక్షితుం = చూచుటకు, ఈహసే =
 కోరుచున్నావు, ఇతియత్ = అనునదియేదో, ఆయాసాత్ = కష్టమైన, అస్తాత్ = ఈ,
 దురధ్యవసాయతః = చెడ్డత్రానికనుండి, విరమవిరమ = విరమింపుము విరమింపుము ఏలే =
 ఈ, కులశిఖిరిణి (వా) = కులపర్వతములుగాని (మహేంద్రము, మలయము, సహ్యాము,
 సాయమంతము, ఋక్షపర్వతము, వింధ్యము, పారియాత్రము ఇవి కులపర్వతములు),
 జలరాశయః వా = నమద్రములుగాని, కల్పాపహయేటి = కల్పాంతమునందును, అపే
 మాః - అపేత = పోయిన నిజక్రమాః = తమమర్యాదలుగల, ఊద్రాః = అల్పములు,
 న = కావు

తా ఓ తెలివిలేని దైవమా! మహాత్ములకు ఆపదలను కలిగించి
 వారిధైర్యమునకు భంగముకలుగజేయఁ జూచుచున్నావుగాని ఇది
 సాధ్యము గాదు. కల్పాంతముననైనను కులపర్వతములు సప్తసముద్ర
 ములును తమమేరలతప్పునట్టి నీచములు కావుకదా?

చ. దొంగులు వచ్చుచేత గుణ శ ధుర్మలధైర్యగుణంబు సర్వముం
 బస చెడునంచుఁ జూచెదవు శ పాపపుదైవమ యీదురాగ్రహ
 వ్యసనము మాను మాను ప్రళ శ యంబున వీతనిజక్రమంబు లై
 ససి నెడ వించుకంతయును శ సాగరమల్ గులపర్వతంబులున్.

అప అన్నిటిని దైవమే శరణ మనుచున్నాడు —

శ్లో. దైవేన ప్రభుణా స్వయం జగతి యద్యస్య ప్రమాణీకృతం
 తత్తస్యోపసమేంతాగపి మహాన్నై వాశ్రయః కారణమ్,
 సర్వాకాపరిపూరకే జలధరే వన్న త్యపి ప్రత్యహం
 సూక్ష్మా ఏవ తస్మి చాతకముఖే ద్విత్వాః పయోబిందవః.

90

వ్యా.—తథాపి దైవమేవ శరణమిత్యాహ—దైవేనేతి—ప్రభుణా సమ
 ధేన, దైవేన, జగతి లోకే, యస్య పుంసో, యద్వస్తు, ప్రమాణీకృతం నిర్దిష్టం, తద్వస్తు
 తస్యోపసమేత్ సంగచ్ఛేత్, మహానాశ్రయో, మనాగీషదపి, నైవ కారణం న
 సాధనం హి - బహుఫలప్రాప్తావితీ కేషః, తత్త దృష్టాంతః—సర్వాకాపరిపూరకే
 సకలలోకమనోరథపరిపూరకే - సకలదిగంతవ్యాప్తఫలకే వా, జలధరే—మృవాహే
 * పచాద్యచ్, అవన్యహని ప్రత్యహమ్*—అవ్యయం విభక్తిత్యాదినా అవ్యయా

భావః-అహ్నుశ్చ 'సపుంసకవదన్యతరస్యా మితి సమాసాంతః, వర్షతి సత్యసి, చాతకస్య స్తోకకపక్షిణో, ముఖే చక్షూపుటే, సూక్ష్మ అణవ ఏవ, తథాఽపి ద్వైవా త్రయోవా, ద్విత్వా ఏవ * 'సుఖ్యయావ్యయాసన్నే' త్యాదినా బహువ్రీహిః * 'బహువ్రీహా సంఖ్యేయే డజబహుగణా ది'తి డచ్ ప్రత్యయః, పయోబిద్ధవో జలకణాః, పతన్తి - న త్వాశ్రయమహత్తయా బహుఫలలాభ, స్తత్రాసి దైవవైష్ణవ నియన్తృత్వాదితి భావః తస్మాత్సర్వథా దైవమేవ శరణమితి తాత్పర్యమ్ ని 'స్తోకక శాస్తకస్సమా' ఇత్యమరః

టీ ప్రభుణా=సమర్థుడుగు, దైవేన = దైవముచే, జగతి = లోకములో, యస్య= ఎవనికి, యత్=ఏది, ప్రమాణీకృతం=విరుఱుపఁబడినదో, తస్య = వానికి, తత్ = అది, స్వయం=తనంతట, ఉపనమేల్=దొరకును, మహాః = గొప్ప, ఆశ్రయః = ఆధారము, మనాక్ అపి = కొంచెమైనను, కారణం = హేతువు, వైవ = కానేకాదు, (ఎట్లన) సర్వా రకే-సర్వ = అందఱియొక్క, ఆశా = కోరికలను, పరిపూరకే = సెరవేర్చునట్టి, (సర్వఆశా=అన్నిదిక్కులను, పరిపూరకే = నిండించునట్టి, అని యర్థాంతరము) జలధరే = మేఘము, ప్రత్యహం=ప్రతిదినము, వర్షతిసలితపి = వర్షించుచున్నను, చాతకస్య=వాన కోయిలయొక్క, ముఖే = నోటియందు, సూక్ష్మః = చిన్నవి, ద్విత్వాః=రెండుమూడు, పయఃబిందవః = నీటిబొట్లు, తపన్తి = పడుచు

తా. ఎవని కేంత యని దైవము నిర్ణయించునో అయ్యది వానికి తనంతటనే దొరకును. దీనికై ఒకరి నాశ్రయింప నక్కఱ లేదు. నలు దిక్కుల వ్యాపించి మేఘము ప్రత్యహము వర్షించుచున్నను చాతకము నోటియందు సూక్ష్మబిందువులు రెండో మూడో పడునుగాని ఎక్కువ పడవు గదా ?

తే. ఎవ్వనికి నిజగంబున ౧ నెంతఫలము

దైవకృత మగునది వొందుఁ ౧ దప్ప కతనిఁ

గారణము గాదు వెనుఁబ్రాపు ౧ ఘనునిఁ జేరు

చాతకమువారఁ బడు నల్పజలకణములు.

ఇది నీతిశతకమునందు దైవపద్ధతివర్ణన మను

తొమ్మిదవదశకము.

కర్తృపద్ధతి

అవ సర్వము జైవాధీన మని జైవపద్ధతిని ముగించినపిదప ఆజైవము నైతము కర్తాధీనముగనే యున్న దని నిరూపించుచు జైవముకన్నను కర్తయే గొప్పదనుచున్నాడు-
శ్లో. నమస్యామో దేవాన్నను హతవిధేస్తేఽసి వశగా

విధిర్వద్ధ్యః సోఽసి ప్రతినియతకర్తృకఫలదః,

ఫలం కర్తాయత్తం కిమరుగణైః కిం చ విధినా

నమస్తత్కర్తృభ్యో విధిరపి న యేభ్యః ప్రభవతి.

91

వా యదుక్తం జైవేన ప్రభుజేత్యాదిసందర్భేణ జైవస్యైవాత్యంతావశ్యకత్వం, తస్యాపి కర్తృనియమ్యత్వేనాస్యాతస్త్వాదిత్యాశయేన జైవపద్ధతినరూపణానంతర్యేణ కర్తృపద్ధతి నిరూపయ్యం, స్తత్రాపి సర్వదేవనియామకత్వే విధే—స్వన్నియామకత్వేన కర్తృణః ప్రాబల్యమితి పరమృరామచిదధాతి—నమస్యామ ఇతి—దేవానిద్వాగ్ధీ, న్నమస్యామో-అభివాదయామః, న త్వేకాంతతయేతేషామేవాభివాద్యత్వ, మేతన్నియామకస్య కస్య చిద్విధేః విద్యమానత్వాత్, సోఽన్యభివాద్య ఏతేత్యాశయేనాహ—తే దేవా అసి హతోయో విధిర్భిక్షో తస్య, వశగా నను నియమ్యాః ఖలు-అతో విధిరపి వద్ధ్యః న త్వస్యాపి స్వాతస్త్వమిత్యాహ—సోఽసి విధిరపి, ప్రతినియతం యత్కర్తృణ ఏకం ఫలం తద్దదాతీతి తథోక్తః-యత్ఫలం కర్తృణః ప్రతినియతం లభ్యోనో న తు స్వతస్త్వ ఇత్యర్థః, తథా చ ఫలం కర్తాయత్తం యది కర్తాధీనం చే, దపరైః చేతైః కిం, విధినా చ కిం న కించిదపీత్యర్థః-తస్యైవ ఫలదానస్వామ్యాదితి భావః, తత్తస్మాత్కర్తృభ్యోజ్యోతిష్టామతపోదానాదిరూపేభ్యోనము, యతః విధిరపి, యేభ్యః కర్తృభ్యో, న ప్రభవతి న నమస్తో భవతి-స్వాతస్త్వేణ ప్రవృత్తేరభావాదితి భావః

అత్ర పూర్వపూర్వస్యోత్తోక్తం ప్రత్యుక్తమైనాపహత్వాన్వలాదీవకాభ్యో
ఽలంకారః-శల్లక్షణం తూక్తమ్

టీ దేవాన్ = దేవతలను, నమస్యామః = నమస్కరించుచున్నాను (అయినను)
తేఅసి = వారునైతము, హతవిధేః = పాడుదైవమునకు, వశగానను=స్వాధీనులునుమా !
(కాబట్టి) విధిః = దైవము, వంద్యః = కొనియాడదగినది (కాని) సఃఅసి = ఆదైవము
నైతము, ప్రతి దః - ప్రతినియత = నిర్ణయింపబడిన, కర్త = కర్తముయొక్క, ఏక =
ముఖ్యమయిన, ఫలం=ఫలమును, దః=ఇచ్చునది, ఫలం = ఫలము, కర్తాయత్తం = కర్తకు

అధీనమైనది, (కావున) అమరగణైః కిం = దేవతాసమూహములతో నేమి? విధిసాచ
కిం = దైవముతోడను (బని) యేమి? తత్ = కాబట్టి, యేభ్యః=వికర్తములపై, విధిరపి=
దైవముగయితము, న ప్రభవతి = చాలదో, కర్తభ్యః = (ఆ) కర్తములకు, నమః = నమ
స్కారము

తా. దేవతలకు నమస్కారము. వారు సైతము పాడుదైవము
నకు లోబడినవారుగాన దైవమునకు మ్రొక్కెదను. ఆదైవము కర్తాను
సారముగ ఫలము నిచ్చును గాన కర్తకు నమస్కారము. ఫలము కర్తా
ధీనము గావున దేవతలతోడను దైవముతోడను మాకేమి దేవతలచేత
దాట శక్యముగాని కర్తమునకే మ్రొక్కెదను

చ. శిధిలత లేనిభక్తి నతి १ సేయుదు వేల్పుల కాసుపర్వులుకా
విధివశవర్తు లావిధియు १ విశ్రుతకర్తఫల ప్రదాత య
య్యధికఫలంబు కర్తవశ १ మట్లగుటం బనియేమి వారిచే
విధి కధికంబు గర్త మని १ వేమటు మ్రొక్కి భజింతుఁ గర్తమున్.

అవ కర్తముయొక్క ప్రాధాన్యమును జెప్పుచున్నాడు —

శ్లో. బ్రహ్మ యేన కులాలవన్నియమితో బ్రహ్మణ్ణభాణ్డోదరే
విష్ణుర్యేన దశావతారగహనే క్షిప్రో మహాసంజ్ఞః పే
రు ద్రోయేన కపాలపాణిపుటకే భిక్షుటనం సేవతే
సూర్యో భ్రామ్యతి నిత్యమేవ గగనే తస్మై నమః కర్తణే. ౧౨

వ్యా యదుక్తం విధిరపి న యేభ్యః ప్రభవతీతి తప్పనిసయ్యయతి. బ్రహ్మేతి —
యేన కర్తాణా కర్త్రా బ్రహ్మ చతుర్ముఖో, బ్రహ్మణ్ణమేవ భాణ్డం - తస్మాదరే, కులాలేన
కుమ్భకారేణ తుల్యం కులాలవ,న్నియమితో వివిధవస్తు నిర్మాణకర్త త్వేన నియోజితః,
యేన విష్ణుః సుక్షిప్తాస్థలభువనోఽపి, మహా సంకటేఽతి కృచ్ఛ్రకరే, దశావతారా ఏవ
గహనమరణ్యాని-తత్ర క్షిప్రో నిర్దిష్టః, యేన కర్తాణా, రుద్రోమృత్యుజ్ఞాయోఽపీతి భావః,
కపాలం బ్రహ్మశిర ఏవ - పాణిపుటకే కరతలస్థభిక్షాహరణోచితభాజనం తత్ర, భిక్షుటనం
సేవతే, కపాలస్థభిక్షాన్నం భుక్తు ఇత్యర్థః, కిం చ యేన సూర్యోఽపి సకలలోకప్రకాశ
కోఽపీతి భావః, నియమిత ఇతి కేవలం, గగనేఽస్తరితే నిత్యమేవ న తు క్షణమాత్రమపి
విశ్రమావకాశ, ఇతి భావః, భ్రామ్యతి పరివర్తతే * 'వా భ్రాశే' త్యాదినా వికల్పాల్
శ్యన్నప్రత్యయః, తస్మై సకలనియన్త్రే కర్తణే నమః - తదాభూతస్యైవాభివాదనాచిత్యా
దితి భావః.

టీ యేన=దేని (కర్త) చేత, బ్రహ్మ=బ్రహ్మ, బ్రహ్మ దేవే=బ్రహ్మాండ=బ్రహ్మాండము
 లనెడు, భాండ = కుండలయొక్క, ఉదరే = లోపల, కులాలవల్ = కుప్పరివలె, నియ
 మితః = ఆజ్ఞాపించబడెనో, యేన, విష్ణుః = విష్ణువు, మహాసంకటే = గొప్పగొప్పయిటుకట
 మైన, దశ గహనే=దశఆవతార = పదియవతారమునెడి, గహనే = ఆరణ్యములో,
 క్షీప్తః=త్రోయబడెనో, యేన, రుద్రః=శివుడు, కపాలపాణిపుటకే = తలపుట్టె యనెడి
 పంచపాత్రయందు, భిక్షాఅటనం = బిచ్చమునకు దిరుగుట, సేవలే=చేయుచున్నాడో,
 (యేన) సూర్యః=సూర్యుడు, గగనే=ఆకాశమునందు, నిత్యం=ఎల్లప్పుడును, భౌమ్యతి=
 నుడియునో, తస్మై = ఆ, కర్తృణే = కర్తమునకు, నమః = మ్రొక్కు

తా. బ్రహ్మ దేనిచేత గుండవలె నుండు బ్రహ్మాండమధ్యమున
 నుండ నియోగింపబడెనో, దేనిచేత విష్ణువు పదియవతారము లెత్తుట
 యను కష్టమునకు బాల్కుడెనో రుద్రుడు దేనిచేత పుట్టెను పాత్రగా
 గొని బిచ్చగాఁడై దిరిగెనో, దేనిచేత సూర్యుడు ఆకాశమున సర్వదా
 తిరుగుచుండెనో అట్టికర్తకు నమస్కారము.

చ. నలువ కులాలుభంగి నలి ॥ నప్రభవాండమునందు దేనిచే
 నిలిచె దశావతారవనఃనిష్ఠితుఁ డయ్యెఁ మురారి దేనిచే
 బెలుచు గపాలహస్తం డయి ॥ భిక్షుకుఁ డయ్యెఁ బురారి దేనిచే
 నల రవి దేనిచే దిరుగు ॥ నాఘనకర్తము వంద్యమే కదా.

అవ కర్తము సకలనిరూపక మగుటవలన దాని నమస్కరించి, సకలశ్రేయములకు
 నిదాన మగుట నయ్యది యవశ్య మాచరింపదగిన దని చెప్పుచున్నాడు —

శ్లో. యా సాధూంశ్చ ఖలాః కరోతి విదుషో మూర్ఖాః హితాః ద్వేషిణః
 ప్రత్యక్షం కురుతే పరోక్షమమృతం హాలాహలం తత్తణాత్,
 తామారాధయ సత్కియాం భగవతీం భోక్తుం ఫలం వాఞ్ఞితం
 హేసాధో వ్యసనైర్గుణేషు విపులేష్వాస్థాం వృథా మాకృథాః. 93

వ్యా — విషం శ్లోకద్వయేన సకలనిరూపకత్వకథన పూర్వకమభివాదనీయ
 తోష్వపయోగాత్స్వయమభివాద్య సంప్రతి బహుశ్రేయోహేతుత్వాత్ప్రసక్తసాదేయతా
 మాహ—యేతి.—యా సత్కియాం ఖలాంశ్చ దుర్జనావసి, సాధూన్కరోతి, మూర్ఖా
 నజ్ఞానినోఽసి, విదుషః పక్షితాః, కరోతి, ద్వేషిణోఽసి, హితాం తృప్యదః,
 కరోతి, పరోక్ష మతీన్ద్రియమసి వస్తు, ప్రత్యక్షమిన్ద్రియగోచరం, కురుతే, తథా,
 హాలాహలం విషమసి, తక్షణాత్సద్య ఏ, వామృతం కరోతి - తాదృశానుభవ్య

భవదీని భావం, అతః హే సాధో సజ్జన నిపుణేతి వా-‘సాధుస్సమర్థో నిపుణోవే’ తి
 శాకాయాం, వాఙ్మితమభిలషితం, ఫలం భోక్తృమిచ్చసి చేదితి శేషః, భగవతీం తాం,
 త్క్రియాం సత్కృ, ర్హారాధయ-తస్యాః ఆశేషఫలదాయకత్వాదితి భావః, కిం తు వ్యసనై
 వ్యపులేహ్యవదూఢ్యయిష్టేషు, గుణేషు, రజస్తమః ప్రభృతిషు వృథావ్యర్థ, మాస్థామాసక్తిం,
 శాకృథా మా విధేహి, తస్యాః క్షేత్రకఫలకత్వాదితి భావః, కరోతేద్దుష్ఠాన్ *సమాజ్యోగ
 త్యట్ ప్రతిషేధః

అత్ర ఖలాదీనాం సాధుత్వాదికగణాశక్యవస్తుకరణరూపా విశేషాలంకారః.

టీ యా=ఏది (సత్క్రియ), తత్క్షణాత్=అనిమిషముననే, ఖలాక్ చ=దుష్టు
 ను నైతము, సాధూక్=మంచివారినిగా, కరోతి=చేయునో, మూర్ఖాక్ = తెలివలేని
 వారిని, విదుషః=మండితులనుగా, (కరోతి), ద్వేషిణః = శత్రువులను, హితాక్ = స్నేహి
 తులనుగా, (కరోతి), పరోక్షం=ఎదుట కనబడనిదానిని, ప్రత్యక్షం = ఎదుటగనబడు
 వారినిగా, (కరోతి), తాం = ఆ, సత్క్రియాం భగవతీం = సత్క్రియ యనెడి దేవతను,
 హేసాధో=ఓసజ్జనుడా! రాంభితం = కోరిన, ఫలం = ఫలమును, భోక్తం = ఆనుభవించు
 తము, ఆరాధయ=పూజింపుము వ్యసనైః=ఆపదలచే, విపులేషు-గొప్పవియగు, గుణేషు=
 గుణములయందు, ఆస్థాం=ఆసక్తిని, మాకృథాః=చేయకుము

తా. ఓయీ నేర్పరి! నీవు కోరినకోర్కులను పొందఁ దలచితివేని
 మర్జనుల సజ్జనులుగను, మూర్ఖుని విద్వాంసునిగను, శత్రువుల మిత్రులు
 గను, ఇంద్రియాగోచరమును గోచరించుదానిగను, విషము సమృతము
 గను, జేయుజాలినసత్కర్మము నారాధింపుము, ఇతర విషయములకయి
 పాటుపడకుము.

మ. ఖలునిక్ సజ్జనుఁ గాఁగ మూర్ఖజను సు శ ఖ్యావంతునిం గాఁగ దా
 యల సన్తిత్రులఁగా నగోచరముఁ బ్ర శ త్యక్షంబుగాఁ బ్రాణహృ
 త్కలనం బై నమహావిషం బమృతముం శ గాఁ జేయు సత్కర్మ ము
 జ్వలనిష్ఠానిధివై భజింపుము వయ శ స్యా వాంఛితార్థాప్తిక్.

అవ పృథ్విక్షయములు గూడ కర్మాధీనములే కాన పుణ్యకర్మను జేసికొను మని
 యుపదేశించుచున్నాఁడు —

శ్లో. శుభ్రం సద్మ సవిభ్రమా యువతయః శ్వేతాతపత్రోజ్వలా
 లక్ష్మీరిత్యనుభూయతే చిరమను సూయతే శుభే కర్మణి,
 ధర్మజీక—9

విచ్చిన్నే నితరామనగ్గళహక్రీడాత్రుటత్తనుకం

ముక్తజాలమివ ప్రయాతి యుపితి భృశ్యద్విశోఽదృశ్యతామ్. ౧4

వ్యా — పృథ్విహస్యోరప్యేతస్థూలకత్వమేవేత్యాహ — శుభ్రమితి — చిరం చిర
కాలపారభ్యాయస్య తేన చ వర్తమానేన సి* విభు తస్తు సంతానే ఇతి ధాతోః కర్తరి క్తః.
* హ్యోహ్యుడనునాసికే చే తి ఊరి యణాదేశః, శుభ్రే కర్తణి పురాకృతవిశేషే సంభ
వతి సతీత్యర్థః, శుభ్రం సద్ద సాధాదికం, సవిభ్రమాస్స విభాసా, యువతయస్తరుణ్యోః,
శ్వేతాపత్రేణైశ్వర్యేతచ్ఛ్రేణోజ్జ్వలాలక్ష్మీరాజ్యక్రీరిత్యేతదఖిలమిత్యర్థః, ఆచూఘాయ
తేన చ భుజ్యతే, జన్తాస్తరీయఫలహేతుత్వాత్తస్యేతి భావః, విచ్చిన్నే శుభ్రకర్తణి మినష్టే
సతి, నితరామతిశయేన, అనగ్గళహక్రీడాత్రుటత్తనా ఏవ క్రీడా కేళిస్తయా హేతునా
త్రుటత్ భిదరస్తత్తర్యస్య తత్తదాత్తం * శేషే కప్రత్యయః, ముక్తజాలమివ భృశ్య
త్సత్, సప్రాదికమితి శేషః, యుపితి ద్రాగ్విశో యాతి, 'యత్ర యత్ర స్థితం గేహే తత్ర
తత్ర విశ్యతి' తి న్యాయాదీతి భావః, దృశ్యతాం విశాక్షతామిత్యర్థః అన్వయవ్యతిరే
కాభ్యాం పృథ్విహస్యోరన్వేవ కాంక్షిత్యం ద్రవ్యమితి భావః

టీ శుభ్రే కర్తణి = మంచికర్తము (పూర్వజన్మమునందలి కర్త ననుసరించిన
యదృచ్ఛవిశేషము), చిరం = బహుకాలము, అనుస్యూతేన తి = కూడగ్రుచ్చుబడినదిగాఁగా
(అనగా ఈజన్మమున దన ననుసరించినట్లు నెడల), శుభ్రం = పరిశుభ్రమైన, సద్ద =
ఇట్లు, 'విభ్రమాః విరాసములతోఁ గూడిన, యువతయః = స్త్రీలు, శ్వేతా .. జ్వలాల -
శ్వేత ఆపత్ర = తెల్లగొడుగుచేత, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశించు, లక్ష్మీ = సంపదయు,
(అనగా తెల్లగొడుగు రాజచిహ్నముగను ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యముగ నేలు రాజ్యలక్ష్మీ యని
భావము) ఇతి = ఆచునది, (శుభ్రం) సద్ద ఇత్యాదు లనుట) ఆచూఘాయతే = అనుభ
వింపబడుచున్నది విచ్చిన్నే సతి = (ఆశుభకర్తము) తేనిపోగా (నశించగా), నితరాం =
మిక్కిలి, అనంగ త్తుకం = అనంగకలహ = మన్ననమున (కరినరతి) క్రీడచేత, త్రుటత్ =
తెగుచ్చు, కంతుకం = దారముగల, ముక్తజాలమివ = ముత్తైపుమొత్తమువలె, (అమంచి
యట్లు మొదలగునవి) యుపితి = వెంటనె, దిశః = దిక్కులకు, భృశ్యత్ = చెడఱిపోయి,
అదృశ్యతాం = తనంబడకుండుటను, ప్రయాతి = పొందుచున్నది

తా. మంచికర్త యుండునేని, మంచిమేడలు, విలాసవతులగు
జవ్వనలును, ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యముగల రాజ్యలక్ష్మీయు నివి మొదలగు
నవి కలుగును ఆసత్కర్తతోలగునేని మేడలు మొదలగు సకల సంపదలు

అతికేళియందు తెగినముత్యాలపేరులోని ముత్యములవలె నలుగడలఁ జెరిపిపోవును.

స. లలితనికేతనప్రియవి శ లాసవతీధవళాతపత్రస

ద్విలసితవైభవం బనుభ శ వింపఁబడుకా సుకృతానువృత్తిచేఁ

జెలువగుపుణ్యకర్తము న శ శించిన నంగజసంగరత్నట

త్కలితగుణోరుమాక్షిణి శ కాయములట్లు దొలంగు సంపదల్.

అవ ఏవని చేసినను ముందుగా దానిపర్యవసానమును గమనించి చేయవలయును గాని తొందరపడి చేయఁగూడ దనుచున్నాఁడు —

శ్లో. గుణవదగుణవద్వా కుర్వతా కార్మమాదౌ

పరిణతి రవధార్యా యత్నతః పణ్డితేన,

అతిరభసకృతానాం కర్తవ్యామావిపత్తే

ర్భవతి హృదయదాహీ శల్మల్యుల్యో విపాకః.

95

వ్యా — అశ్లేషమాచరణప్రకారమాహ — గుణపదితి — గుణవద్గుణయుక్తం గుణవద్గుణరహితం, వా యత్కార్యజాతం త, కుర్వతాఽనుతివృతా, ౨నేన, పణ్డితేన పరిజ్ఞాతా, పరిణతిః పరిపాకావస్థా, యత్నతః అతిప్రయత్నేన - సావధానే తి యావత్, అవధార్యాఽనుసంధేయా, యత్నత ఏవ కర్తవ్యజాతమార్భవ్యం సమాచర్య పరిణతిపర్యంతమిత్యర్థః, అన్యథాఽనర్థమాహ — అతిరభసకృతానాం సహాఽనుష్ఠితానాం, కర్తవ్యాం గుణవతాం వేతి శేషః, అవిపత్తేర్నిష్పత్తిపర్యంతం * కల్పదాహో సమాసః - వి పూర్వాత్పద్యతేర్నిష్పత్త్యర్థత్వమువసగ్గవకా-ధాతూనాం సేకార్థత్వాదిత్యవగత్తవ్యం, హృదయదాహీ మనస్సంతాపకారీ, కుత? శల్మల్యుల్యః ల్యప్రాద్యా, విపాకః పరిపాకదశా, భవతి, అతస్సావధానేనైవ కర్తవ్యజాతమార్భవశీయం, తథాభూతస్యైవ చిత్తసమాదాయకత్వాదితి భావః

టీ గుణవత్ (వా) = గుణముగలది (గాని), అగుణవత్ = గుణములేనిదిగాని, కర్మం = (ఒకానొక)పనిని, కుర్వతా = చేయునట్టి, పండితేన = వివేకిచేత, పరిణతిః = పరిపాకము, ఆదౌ = మొదట, యత్నతః = పూనికతో, అవధార్యా = ఆలోచించఁపడినది లేదని యనర్థము వచ్చు ననుచున్నాఁడు —) అతి తానాం - అతిరభస = మిక్కిలి గొందరతో, కృతానాం = చేయఁబడిన, కర్తవ్యాం = వలయుటకు, అవిపత్తేః = (తాను) చచ్చుటకు, శల్మల్యుల్యః = ములికితోఁ బోలినవై, హృదయదాహీ = మనస్సును గాల్చునట్టి, విపాకః = విపరీతఫలము, భవతి = కలుగును

శా. పండితుఁ డగువాఁడు ముచిదో చెడ్డదో యగు నొకకార్యమును చేయఁ బూనునేని ప్రయత్నముగ నాలోచింపవలయును. అట్లుగాక అతిత్వరగ ఆలోచింపక చేసినకార్యములయొక్క ఫలితము మరణపర్యంతము శల్యమువలె బాధించును.

తే. సగుణనిర్గుణ కార్యముల్ శ సలుపు సుమతి
నేత పరిణతిఁ గడుఁ బ్రతి శ ఊంహఁ దగును
బరుషకర్త విపాకంబు శ ఫలముదనుక
హృదయము దహించు శల్యంబు శ రీతి జగతి.

ఆప కర్త భూమిని బుట్టియుఁ గర్త నాచరింపనినరుఁడు పరమమూఢుఁ డనుచున్నాఁడు

శ్లో. స్థాల్క్యాం వైదూర్యమయ్యాం పచతి తిలఖలం చాన్దనైరిన్ధనాఘైః
సౌవర్ణైర్దాజ్జలా గ్రైర్విలిఖతి వసుధామర్కతూలస్య హేతోః,
చిత్త్వా కర్పూరఖడ్గాన్ వృతిమిహ కురుతే కోద్రవాణాం సమస్తాత్
ప్రాప్యేమాంకర్తృభూమిం న భజతి మనుజో యస్తపో మన్దభాగ్యః.

వ్యా — అతస్సత్కర్తానసంపాతుః దుర్జేధస్కతామాహ — స్థాల్క్యామితి — సమనుజ ఇహ లోకే - విదూరాత్ప్రసవతి వైదూర్యం వాలవాయజమణిః - ని 'వైదూర్యం వాలవాయజ మి' త్యమరః* 'విదూరాజ్ఞ్యః' ఇతి ఖ్యప్రత్యయః - ఆత్ర విదూరశబ్దో వాలవాయస్యాదేశః పర్యాయో వాత్రప్రసవరితో వా - తేన 'వాలవాయాద్ధిరేరసా' ప్రభవతి - న విదూరాన్నగరాత్ - తత్ర సంస్కృత' ఇత్యాక్షేపః ప్రత్యుక్తః -

'వాలవాయో విదూరం చ ప్రకృత్యస్తరమేవ వా,

నవైతత్రేతి చేద్బూ)యాజ్ఞిత్వరీపదుపాచరేత్'

వైదూర్యమయ్యాం వైదూర్యమణివికారాయాం * వికారార్థే మయట్, స్థాల్క్యాం పాత్రే, చాన్దనైశ్చన్దనతరుసంజన్మిభి, రిన్ధనాఘైః కాన్దభారైః, తిలఖలం తిలపిష్టం, పచతి, తథా, సౌవర్ణస్సవర్ణవికారై, ద్దాజ్జలాగ్రైర్వలముఖై, రర్కతూలస్య హేతోరర్కాఖ్యవృక్షతూలార్థమిత్యర్థః * 'షష్ఠీ హేతుప్రయోగ' ఇతి షష్ఠీ, వసుధాం భువం, విలిఖతి కర్నతి, తథా కర్పూరఖడ్గాన్ కర్పూరకదళికాండాం, చిత్త్వా, కోద్రవాణాం కోరదూషాఖ్యసస్య విశేషాణాం-ని 'కోరదూష స్తు కోద్రవ' ఇత్యమరః, సమస్తాత్సర్వతోఽధికమి

త్యధః, పృథివీమహరణం, కురుతే, కోఽసా వీద్యతో దుర్భగ ఇత్యాశక్త్యామాహవా—
ఇహం కర్తృభూమిం కర్తాచరణయోగ్యభూమిం, ప్రాప్య మస్థభాగ్యో మనుజస్తప
శ్చాస్త్రాయణాది, కర్త, న భజతి న సేవతే, న ఇతి సంబంధః, వైడూర్యపాత్రే తిల
పిష్టపచనాదిప్రాయం కర్తృ భువ్యస్యాం తపోననుష్ఠాన మిత్యర్థ ఆతస్సర్వథా సత్కర్తాన
ష్టేయం శ్రేయస్కామేనేతి తాత్పర్యమ్

అశ్రయస్తపో న భజతి న తిలఖలం పవతీత్యాది విశిష్టభజన పచనాద్యో
ర్వాక్యార్థయోద్విద్వివైకత్యాసంభవాత్సాదృశ్యలక్షణాయామసంభవద్వస్తుసంబంధోవాక్య
ధృష్టతిర్నిదర్శనాభేద ఇత్యేకత్వస్యం మూర్ఖవద్ధతో వ్యాఖ్యాతమితీహాపరమ్యతే

టీ ఇహం=ఈ, కర్తృభూమిం=కర్తలుచేయఁదగిన ప్రదేశమును, ప్రాప్య=పొంది,
మందభాగ్యః = అదృష్టహీనుండైన, యః మనుజః = ఏమనుష్యుఁడు, తపః = తపస్సును,
న భజతి = చేయఁడో, నః = ఆతఁడు, వైడూర్యచుర్యాయం = వైడూర్యమణులతోఁ
జేయుటచే, స్థాన్యాం=పాత్రలో, చాందనైః = చందనసంబంధములైన, ఇంధన పీఠైః=
కట్టలమొత్తముతో, తిలఖలం = తెలికపిండిని, పచతి = పండును, సౌవర్ణైః = బంగారు
సంబంధమునైన, లంగల అగ్రైః=నాఁగేటికట్టులతో, అర్కశూలస్య హేతోః=జిల్లేడు
ప్రతి నిమిత్తమై, వసుధాం = భూమిని, విలిఖతి=దున్నును, కర్పూరఖండాన్=కర్పూర
పుష్పముల బోజలను, ఛిత్వా=నఱకి, కోద్రవాణాం=అరికపైరుయొక్క, సమంతాల్ =
చుట్టును, పృథిం=కంచెను, ఇహ=ఇచట, కురుతే=చేయును

తా. కర్తృభూమి యగు ఈభరతఖండమున జన్మించియు ఎవఁడు
తపము నాచరింప ఁడో అట్టిభాగ్యహీనుఁడు వైడూర్యమణిచేత నిర్మింపఁ
బడిన వంటకుండయందు మంచిగందపుకట్టలతో తెలికపిండిని పండు
వానితోడను, జిల్లేడుచేరుకొఱకు బంగారునాగలితో భూమిని దున్ను
వానితోడను, కర్పూరపుటరంటుల నఱకీ వానితో ఆల్లకు కంచెవేయు
వానితోడను సమానుఁ డగును.

మ. చెలు వారత్నఘటంబునం దతఁడు సు १ శ్రీఖండఖండంబులం
దిలపిణ్యాకము వండె నారుగల క १ ర్థిక్ సప్తపల్లావృతుల్
నిలివెఁ జిల్లేడుదూదికై పుడమి దు १ న్నెఁ బైడినాఁగేల్ల ని
మ్మలఁ గర్పూరఁ బుట్టి యెవ్వఁడు దఁ १ బుల్ సేయఁ డప్రాజ్ఞతన్.

అవ పుణ్యకర్త మే సఫలముగాని యన్యముగా దనుచున్నాడు —

శ్లో. నైవాక్యతిః ఫలతి నైవ కులం న శీలం

విద్యాపి నైవ నచ యత్సకృతాపి సేవా,

భాగ్యాని పూర్వతపసా ఖలు సజ్జితాని

కాలే ఫలన్తి పురుషస్య యదైవ వృత్తాః.

9/

వ్యా పుణ్యవిశేష ఏవ సఫలం న త్వన్వదిత్యాహ—నేతి—అకృతిరాకార సంపత్తిరేవ, న ఫలతి ఫలకారణం న భవతీత్యర్థః, కులం సద్వంశో వా, నైవ ఫలతి శీలం సత్స్వభావో వా, న ఫలతి, విద్యాపి వేదవేదాన్తాత్మికాఽపి, నైవ ఫలతి, యత్సకృతా ప్రయత్నానుష్ఠితా, సేవా రాజాదిపరిచర్యా చ, న ఫలతి, కిం తు పూర్వతపసా పురాకృతసుకృతేన సంచితాని సంపాదితాని, పురుషస్య సంబంధీని, భాగ్యాని, వృత్తా యథా వృత్తా ఇవేత్యర్థః - 'ఇవపద్వా యథా శబ్దా వి'తి దక్ష్యాచార్యాను శాసనాత్, కాలే పరిపాకసమయ ఏవ, ఫలన్తి ఖలు, 'సహజనిరభాగ్యవిశేషవ్యతిరేకేణ ఫలజనకం న కించి దస్తీత్యర్థః

టీ. అక్యతిః = రూపము (చక్కందనము), న ఏవ ఫలతి = వలెననే ఫలించు కులం = (మంచి)జాతియు, నైవ (ఫలతి), శీలం=(మంచి) నడవడియు, న (ఏవఫలతి), విద్యా అపి=చదువుగూడ, నైవ (ఫలతి), యత్సకృతా = పూనికతోఁజేయఁబడిన, సేవా అపి=జోలువును, నచ (ఏవఫలతి), (ఇంక నే మన) పూర్వతపసా=మునుపటి తపస్సుచే, సంచితాని = కూడఁబెట్టఁబడిన, పురుషస్య = మనుజునియొక్క, భాగ్యాని = పుణ్యములు, వృత్తాః యథా=చెట్టవలె, కాలే ఏవ = (పరిపాక)సమయమునందే, ఫలన్తి ఖలు=ఫలించు చున్నది గదా?

తా. పురుషునకు ఆకారముగాని కులముగాని స్వభావముగాని విద్యగాని ప్రయత్నపూర్వకముగ చేసినసేవగాని ఫలము నొసంగవు. పూర్వకృతమయినతపఃస్సువలనఁ గలిగినభాగ్యమే వృత్తములవలె కాలము నకు ఫలము నొసంగును.

తే. రమ్యరూపంబు విద్యయు 1 రాజసేవ

కులము శీలంబుఁ జాలవు 1 ఫల మొసంగఁ

బూర్వపుణ్యసంచితభాగ్య 1 ములు ఫలించుఁ

గాలమునఁ బనసాదివృక్షముల కరణి.

శ్లో. మజ్జత్వమ్మసి యాతు మేరుశిఖరం శత్రూ జయత్వాహవే
వాణిజ్యం కృషి సేవనాది సకలా విద్యాః కలాః శిక్షతామ్,
ఆకాశం విపులం ప్రయాతు ఖగవత్కృత్వా ప్రయత్నం పరం
నాభావ్యం భవతీహ భాగ్యవశతో భావ్యస్య నాశః కుతః? (8)

న్యాయ — సర్వధాఽపి భావ్యభావనోరావశ్యకత్వం కర్తవకాదేవేత్యాహ —
మజ్జత్వతి అవస్థి, మజ్జతు మగ్నీ భవతు - జలస్తమ్భాదినేతి భావః, మేరుశిఖరం,
యాతు గచ్ఛతు - యోగానుసంధానాది నేతి భావః, అహవే యుద్ధే, శత్రూ
జయతు, వాణిజ్యం క్రయవిక్రయాది, కృషిః కర్షణం - సేవనం - పరిచర్యాదౌత్యాది
నేతి భావః - లే కృషిసేవనే చ-తథా సకలాః సమస్తాః, విద్యాః వేదవేదాద్ధాదయః-

‘అక్షాని వేదాశ్చత్వారో మీమాంసాన్యాయవిస్తరః,

పురాణం ధర్మశాస్త్రం చ విద్యా హ్యేతాశ్చతుర్దశః’

ఇత్యేతాశ్చతుర్దశవిద్యాః, కళా ఇతిహాసాగమప్రభృతీశ్చతుష్టపికళాః శిక్షతామ్ అభ్య
స్యతు, తథా, పరముత్కృష్టం, ప్రయత్నం పాదుకాసిద్ధాంతకం, కృత్వా ఖగవత్కేస
తుల్యం, విపులమాకాశం ప్రయాతు, తథాఽపి కర్తవశతో ధర్మాధర్మాత్మకర్తవకా
దిహస్తీ లోకే, అభావ్యమభావి, ఫలం న భవతి, తథా భావ్యస్యావశ్యమృషినిః ఫలస్య,
నాశః కుతః? తస్య బ్రహ్మకాఽపి నివారయితుమశక్యత్వాత్ - యద్భావి తదభవత్సేవ
యదభావి న తదభవే’ దితి న్యాయాదితి భావః అత్రామ్నామజ్జనాదీనాం చతుష్టపౌ
కళాస్వేవాస్తర్భూతత్వమవగస్తవ్యం, తాశ్చ కళా మదీయ శృంఖలాటకే సంఖ్యాతా
స్తత్రేవ ద్రష్టవ్యా ఇతిహాసపరమ్యలే

టీ (పురుషోద్ధు), అంభసి=నీటియంచ, మజ్జతు = మునుగునుగాక! మేరు
శిఖరం=మేరువునెత్తమును, యాతు=పోవుగాక! అహవే=యుద్ధమునందు శత్రూ =
శత్రువులను, జయతు=గెలుచునుగాక! వాణిజ్యం = వర్తకమును, కృషి సేవసేవ=సేద్య
మును కొలువును, సకలాః=సమస్తములైన, విద్యాః = (వేదముమున్నగు) చదువులను,
కలాః = (ఇతిహాసాది) చతుష్టపికళలను, శిక్షతాం = నేర్చునుగాక! పరం = గొప్ప,
ప్రయత్నం=ప్రయత్నమును, కృత్వా=చేసి ఖగవల్=వక్షివలె, విపులం=వికాలమైన,
ఆకాశం=ఆకాశమునుగూర్చి, ప్రయాతు = పోవుగాక! (పిపి చేసినను) భాగ్యవశతః=
పుణ్యవశమువలన, ఇహ=ఈలోకమందు, అభావ్యం=కలుగదగనిది, న భవతి=కలుగదు
భావ్యస్య=కలుగవలసినదానికి, నాశః=నాశము, కుతః=ఎక్కడిది?

తా. వర్తకముచేయుట, పైరుపెట్టుట, కొలువుకొలుచుట
మొదలగు కనులెన్ని చేసినను, ఎన్నివిద్యలు నేర్చినను, ఎంతకష్టపడినను

అదృష్టము లేక యేమాత్రఫలమును గలుగదు, మంచి యదృష్టము గలిగినయెడల వానికి ఫలము గలుగనీయక యడ్డభటుకు నెవరికిని సాధ్యము గాదు.

చ. సలిలముఁ జొచ్చినం గనక శ కైలముఁ జేరిన వైరివీరులం
గెలిచిన రాజసేవఁ దిల శ కించిన వేదము లభ్యసించినం
గళలతెఱుం గెఱింగిన ఖ శ గత్వము దాల్చినఁ గర్తనిఘ్నతా
కలన నభావ్య మైన పని శ గాదు వినాశములేదు భావికొ.

అప అపదలయందు నైతము పూర్వపుణ్యమే రక్షించు ననుచున్నాడు —
శ్లో. వనే రణే శత్రుజలాగ్నిమధ్యే మహాశ్లవే పర్వతమస్తకే వా,
సుప్తం ప్రమత్తం విషమస్థితం వారక్షన్తి పుణ్యాని పురాకృతాని.
వ్యా — అతిసంకటస్థస్యాపి ప్రాసనపుణ్యోద్భావే తు న త్కఠిత్యాహ — పన
ఇతి — అయిం తు స్పృహార్థః

టీ వనే=అడవియందు, రణే=యద్ధమునందు, శత్రు, మధ్యే-శత్రు = పగ
వారియొక్కయ, జల=నీటియొక్కయ, అగ్ని=నిప్పుయొక్కయ, మధ్యే=నడుమను,
మహాశ్లవే=పెద్దసముద్రమునను, పర్వత మస్తకేవా=కొండశిఖరమునఁగాని, సుప్తం =
నిద్రించువానిని, ప్రమత్తం=బడలుదెలియనివానిని, విషమస్థితంవా = అపదలయందున్న
వానినిగాని, పురాకృతాని = పూర్వమందుఁ జేయఁబడిన, పుణ్యాని = పుణ్యములు,
రక్షంతి=రక్షించును

తా. పురఃపుని అడవియందును, యద్ధమునందును, శత్రువుల
మధ్యను, నీళ్లలోను, నిప్పునను, మహాసముద్రమునను, కొండచివరను,
నిదురలోను, కైపులోను, అపాయమునను పురాకృతసుకృతములు
కాపాడును

క కానకమున రణమున సలి, లాసలగిపుమధ్యమున మ శ హాభి నగాగ్ర
స్థానమున మత్తుని ద్రితుఁ, బూనికతోఁ బూర్వపుణ్యములురక్షించున్.

అప. వేయె? పుణ్యవంతుఁ డెచ్చటనేని సర్వసౌఖ్యముల నొందుచున్నాడు —
శ్లో. భీమం వనం భవతి తస్య పురం ప్రధానం
సర్వో జనః సుజనతాముపయాతి తస్య,
కృత్వా చ భూర్భవతి సన్నిధిరత్నపూర్ణా
యస్యాస్తి పూర్వసుకృతం విపులం నరస్య.

వ్యా —కిం బహునా, సుకృతిసస్తావత్సర్వమప్యనుకూల్యమేవ ప్రయాస్తీతి నిగమయతి — భీమమితి — యస్య పుంసః, భీమం హింసాదిప్రాచుర్యేణ భయఙ్కరం, వనమరణ్యానీ కర్తృ, ప్రధానం నియతం, పురం, భవతి, తద్వదశేషభోగసాధనం భవతి త్యర్థః, తస్య సర్వోఽకేహోఽసి, జనః, స్వజనతాం కంకరతా, ముపయోతి, తస్య కృతాన్ని చతుస్సముద్రాస్తా, భూః, సన్నిధిభిస్సమీచీతైః రత్నైర్నచావద్యాదినవనిధానైర్ని ష్టేవైర్వా-రత్నైః శ్రేష్ఠవస్తుభిశ్చ - పూర్ణా భవతి, సమస్తఫలాని ప్రసూత ఇత్యర్థః, కస్యేత్యత ఆహ—యస్య, నరస్య, విపులం బహుళం, పూర్వసుకృతం పురాకృతసత్కర్తృ సంజాతం పుణ్యామస్తి వర్తతే తస్మేతి సంబంధః, ఆతస్యత్కర్తృచరణతత్పరేణైవ భవితవ్యం శ్రేయస్కామేనేతి సందర్భాభిప్రాయః

టీ యస్య=ఏ, నరస్య - పురుషనకు, విపులం = విస్తారమైన, పూర్వసుకృతం = పురాకృతపుణ్యము, అస్తి = కలదో, తస్య = అతనికి, భీమం = భయంకరమైన, వనం = అరణ్యము, ప్రధానపురం = ప్రధానపట్టణము, భవతి=అగును తస్య = అతనికి, సర్వః జనః = లోకమంతయు, సుజనతాం = సౌజన్యమును, (పారాం - స్వజనతాం = బంధు భావమును) ఉపయోతి=పొందును కృతాన్నిచ=సమస్తమైన, భూః చ = భూమియు, సన్ని . పూర్ణా-సన్నిధి=మంచినీధులతోడను, రత్న=మణులతోడను, పూర్ణా=నిండినది, భవతి=అగును

తా. ఎవనికి తోలుత సంపాదించ బడిన యనల్పమైన పుణ్య ముండునో, వానికి భయంకరమైన యడవియును భోగార్హ మగునగర మగును. పెరివారెల్లరును బంధువు లగుదురు. భూమియంతయు రత్నపు గనులతోడను చంచిత స్తువులతోడను నిండినదై యుండును.

తే. భువనమునఁ బూర్వసంభృత १ పుణ్యరాశి
యగుచు నుదయంబు గాంచిన సుగుణానిధికి
వనము పుర మగుఁ బరు లాత్మ २ జనము లగుదు
రవని నిధిరత్న పరిపూర్ణ ३ యయి ఫలించు.

ఇది నీతిశతకమునందు కర్తృపద్ధతివర్ణన మను పదవదశకము.

మ. యమునానీలసరోజసౌరభరసృవ్యాసంగిభృంగీకులో
 పమకింతద్యుతిలిప్తశేషభుజగస్త్రాలంబజాంబూనదా
 ద్రిమహాకార్తుకరూఢగూఢపదమారీర్విసుప్తయుక్తత్రివి
 క్రమశాతాంబకపాతితాంబరచరక్రవ్యాత్పురాట్టాలకా.

క. సుమనోనాయక సంభృత

సుమనోర్ఛిత పదబిసప్త సూన భవానీ

సుమనోహర సురనిర్ఘర

సుమనోదామార్త జాటజాటోద్దేశా.

నీతిశతకము సమాప్తము.

శ్రీ రస్తు

భర్తృహరిసుభాషితము

శృంగారశతకము

అవతారిక శ్రీమద్రాజ్విశేష్ఠః డగుభర్తృహరి శృంగారసానుభవము గూడ నీతిపూర్వకముగాఁ జేయఁదగినదికాని, దానికి విరుద్ధముగాఁ జేయరా దని తెలియఁ జేయుచు, మొదట నీతిబోధకై నీతిశతకమును రచించి పిదప శృంగారరస మనుభూతమై, యనంతరమున వైరాగ్యము గలిగించుటకు హేతు వగు నని యెంచి, మొదట శృంగార శతకమును వర్ణించి తర్వాత వైరాగ్యశతకమును వర్ణింపఁగల నని మనంబున నెంచి, శృంగారశతకమును ప్రారంభింపఁ గోరినవాడై శృంగారరసమునకు మన్తధుఁడు ముఖ్యుఁ డగుటవలన మొదట మన్తధనమస్కారరూప మైనమంగళమును జేయుచున్నాఁడు —

శ్లో. శమ్భుస్వయమ్భుహరయో హరిణేక్షణానాం
యేనాక్రియంత సతతం గృహకర్తదాసాః,
వాచామగోచరచరిత్రవిచిత్రతాయ
తస్మై నమో భగవతే మకరధ్వజాసు.

1

వ్యా — శంఖిలి — అత్ర స్వయంభుశబ్దస్య శమ్భుశబ్దవదాణాదికడుప్పిత్యయా న్తత్వమవగంతవ్యమ్ - న తు * 'భువస్సుంజ్ఞానరయోః క్విలి' తి క్విప్పిత్యయా న్తత్వమ్ - అన్యథా 'స్వయంభూదేవో2సా' విత్యాదావిన దీర్ఘప్రసక్తాత్, తథా చ, యేన మకర ధ్వజేన, శమ్భు స్వయమ్భు హరయః హర విరిఞ్చి మురారయః సుహారస్పృష్టి స్థితి కర్తృ త్వేన సకలభువనాధీశ్వరా అపీతి భావః, హరిణేక్షణానాం హరిణవన్తనోహరలొచనా నాం పార్వతీ సరస్వతీ శ్రీ దేవీనాం సతతమ్* సమోవా హిత తయో రి తి వచనాత్ సమో మకారస్య లొపః, గృహే కుమ్భదాసాః జలకుమ్భభారవాహక భృత్యాః, అక్రి యంత తాసు తాదృచ్ఛోహముత్పాద్య తథా విధేయాకృతా ఇత్యర్థః, కిముతాన్య ఇతి భావః *కృషాః కర్తృణి లక్ష్ తక్ష - ఆర్థనారీశ్వరత్వాచ్చ మోహః, స్వయమ్భువశ్చ సరస్వతీ నికేతనీకృతముఖత్వాత్ః హరేర్మక్షిణ్ణలస్థాపితలక్షీకత్వాచైవముక్తమిత్యున్యగన్తవ్యమ్, ఆత ఏవ, వాచామగోచరమవాఙ్మనసగోచరం - యచ్చరిత్రం మాహత్మ్యమ్ - తేన విచి

త్రవత్సృతో విచిత్రతః - తస్మై అత్యవ్యాశ్చర్యకారకాయేత్యర్థః ని 'విస్తయోఽదృశ
మాశ్చర్యం చిత్ర మిత్యదురః * విచిత్రశబ్దా 'త్రత్కరోతీతి' ఇన్ద్రాత్కర్తృణీక్తః-
విప్లవద్భాషే విస్తృతోఽర్థః, భగవతే సకలలోకారాధ్యాయ యద్వా-చతుర్వాక్యహమధ్య
ప్రవిప్లత్యాప్తద్యుష్మదూపేణ భగవత్పుత్రత్వాద్వా తద్రూపాయేత్యర్థః

'ఆత్మవై పుత్ర నామాసి'

'పరిష్టాయాం ప్రవిశతి గర్భో భూత్వా స్వమాతరమ్,

తస్యాం పునర్నవో భూత్వా దశమే మాసి జాయత'

ఇత్యాది శ్రుతేః, తస్మై మకరధ్వజాయ మకరకేతనాయ కామదేవసార్వభౌమాయ, నమః.

* 'సమన్వీప్తీ' త్యాదినా చతుర్థీ వసంతతిలకాపృతమ్

టీ శమ్భుస్వయంభుహరయః = శివ-బ్రహ్మ-విష్ణువులు, యేన=ఎవని (మన్మథుని)
చేత, హరిణ ఈక్షణానాం = లేడికన్నులవంటి కన్నులు గలస్త్రీలకు (పార్వతీసరస్వతీ
లత్తులకు), సతతం=ఎల్లప్పుడు, గృహశర్తదానాః = ఇంటికిని బానిసవాండుగా, అక్రి
యంత=చేయబడిన, వాచా తాయ - వాచాం = వాక్కులకు, అగోచర = అందని,
చరిత్ర=చమలచేత, విచిత్రితాయ = చిత్రంప బడిన, తస్మై=ఆ, మకరధ్వజాయభగవతే=
మన్మథదేవునికొకకు, నమః=దండము

తా. ఒకటి చేయుటకును, ఒకటిచేయకుండుటకును, చేసినదానిని
మఱియొక్కవిధంబుగాఁ జేయుటకును జాలినవార లయినను, బ్రహ్మవిష్ణు
శివులను ఏ మన్మథుండు మృగాక్షులగు కాంతలయొక్క పనివాండ్ర
నుగా నెల్లప్పుడు చేసినో అట్టి యనిర్వాచ్య మైన వింత యగు చరిత్ర
గలవాఁడు గనుక నైశ్వర్యవంతుఁ డగు పూర్విజునికి నమస్కారము.
(అని కృతికర్త మన్మథునికి నమస్కారము గావించెను ఈశ్వరుండు
పార్వతిని తనయర్థాంగమున నుంచుకొని యుండుటచేతను, విష్ణువు
లక్ష్మీనిఁ దనతోమ్మననే దాల్చియున్నందునను, బ్రహ్మ సరస్వతిని తన
వాక్కునందే యుంచుకొనియుండుటచేతను ఈ ప్రకారము వర్ణింపఁ
బడినది.)

ఉ. శంకరపద్మగర్భమురళాసనులఁ భువనేశులఁ నిరా

తంకధృతిఁ మృగాక్షులకు ॥ దాసులఁ జేసినమేటికిం గురం

గాంకవసంతమిత్రునకు ॥ సంజలిఁ జేసెద వాగతీతని

శృంగచరిత్రచిత్రునకు ॥ మధుఁ హారికి శంబరారికిన్.

స్త్రీ ప్ర శం స

అవ ఆలంబనవిభావము లగు స్త్రీపురుషులలో స్త్రీలు ప్రధాన లగుటవలన బుద్ధిద్విష్టోకములతో స్త్రీప్రశంసను జేయఁబూని మొదట స్త్రీలు చిఱుంగవు మొదలగు వానిచే బురుషులను పశపఱచుకొందు రని చెప్పుచున్నాఁడు —

శ్లో. స్తిలేన భావేన చ లజ్జయా భియా

పరాఙ్ముఖై రర్థకటాక్షపీక్షణైః,

వచోభిర్విద్యాకలహేన లీలయా

సమస్తభావైః ఖలు బద్ధనం స్త్రియః.

2

వ్యా — తత్ర ఆలంబనవిభావయోః స్త్రీపురుషయోర్భేదే స్త్రీణాం ప్రశస్తత్వా దేనోనవింత్యాస్తోత్రైః ప్రథమం స్త్రీప్రశంసాం చిక్షిర్దుస్తత్రాదా తావత్తాసాం బద్ధనహే తుత్వమాహ — స్తిలేనేతి — స్తిలేన యావనాదిమదవికారజనితాకస్మికమస్తమాసేన - 'ఆకస్మికం తు హసితం యావనాదివికారజమితి వచనాత్ - బాల్య యావన సంధా పుత్వస్త్వః శృంగారవిషయః ప్రథమాస్తకరణవికారో భావస్తేన చ - తదుక్తం —

చిత్తస్య వికృతిః సత్త్వం వికృతేః కారణే సతి,

తతోఽల్పా వికృతిర్భావో బీజ స్వాదివికారవత్' ఇతి-

'హాసేనే'తి పారే 'కషష్టప్రవికారాస్సృద్భావో హాసః ప్రకీర్తిత' ఇత్యుక్తలక్షణేన చేష్టావిశేషేణ చ, లజ్జయా తుచతుమ్భుదోర్హలాచ్ఛాదనపదనవినమనదరనిమిలితనయన త్వానుభావక మనస్సంకోచనరూప వీడయా చ - చేతస్సంకోచనం వీడనజ్వరాగస్త వాదిభి రి'తి లక్షణాత్, భియా, ఆకస్మికభయజనితత్రాసేనేత్యర్థః తదుక్తమ్ — 'ఆకస్మికభయాచ్చిత్తక్షోభస్త్రాసః ప్రకీర్తిత' ఇతి, లజ్జయా గుణైరి'తి పారే ఆసామే వాలమ్బనభూతానాం రూపయావనాదిగుణైరిత్యర్థః - 'ఆలంబనగుణోరూప యావ నాదిదుదాహృత' ఇత్యుక్తత్వాత్, పరాఙ్ముఖైః హియార్థాన్ముటప్రాసారిభి రిత్యర్థః అర్థకటాక్షపీక్షణైః అనమగ్రాపాఙ్గావలాకనైశ్చ కటాక్షలక్షణంతు-సంగీతరత్నాకరే —

'యద్గతాకతవిక్రాంతవై చిత్త్రేణ వివర్తనమ్,

తారకాయాః కళాభిజ్ఞాస్తత్ కటాక్షం ప్రచక్షతే' ఇతి-

వచోభిత్కుకతోకిలమధురతరమృదులాలామైశ్చ, ఈర్ష్యయా పరోత్కర్షణానవనరూపా సూయయా, — యః కలహస్తేన చ - పరోత్కర్షణసహిష్టుత్వ మిర్వ్యాం ప్రాచుర్వసీషి

ణి' ఇతి లక్షణాల్-యద్వా-కర్వయా కలహేన ప్రణయకలహేన చేతి ద్వైత్వై
 కవద్భావః *సర్వో ద్వైత్వో విభావైకవద్భవతీ' త్యనుకాసనాల్, లీలయా వాగాదిభిః
 ప్రియానుకరణరూపవిలాసవిశేషేణ చ-లీలా ప్రియానుకరణం వ్యాఖ్యర్థత్యాభివ్యక్తయే
 తి లక్షణాల్, కిం బహునా ? సమస్తభావైః స్తమ్భరోమాశ్చ సేవదాదిసాత్త్వికభావైః
 హస్తాత్సుక్యవహితాదినభూరిభావైశ్చేత్యర్థః, స్త్రీయః బద్ధనం ఖలు, పుంసాం సంసార
 బద్ధహేతవః ఖల్విత్యర్థః, లింగవచనవ్యత్యయో నిత్యసప్తసకలేన జాత్యభిప్రాయేణ చ-
 'వేదాః ప్రమాణమ్' ఇతి వద్ద్యవ్యయః,

అత్ర స్త్రీతకటాక్షలాపాః అనుభావాః - 'కార్యభూతో-నుభావస్సౌత్క-
 టాక్షాదిశ్శరీరజ' ఇత్యుక్తత్వాల్, లజ్జాభయేర్ద్యుః సంచారిభావాః, భావలీలే శృంగార
 చేష్టావిశేషా, ఇతి రుద్రవ్యవహిత - తదుక్తమ్ —

'భావో హేవశ్చ హేలా చ మాధుర్యం ధైర్యమిత్యపి

లీలా విలాసో విచిత్రీర్విభ్రమః కిలకీర్తితమ్

మోట్టాయితం కుట్టమితం బిభౌకో లలితం తథా,

కుతూహలం చ చకితం విహృతం హస ఇత్వసి

ఏవం శృంగారచేష్టాస్ఫురదైదశవిధా మతాః' ఇతి-

కశ్యక్సాధనసంపన్నానాం స్త్రీణాం బద్ధహేతుత్వం కిం వత్తవ్యమితి భావః తదా
 చైతానాం శృంగారనాయుకానాం మధ్యే భావలజ్జాభయవతో ముగ్ధాః, స్త్రీతార్థకటాక్ష
 మధురాలావవతో మధ్యమాః, ఈర్ష్యాకలహలీలావత్యః ప్రాధా, శ్చేతి విశేషః

'ఉదయద్యౌవనా ముగ్ధా లజ్జావిజితమన్నథా,

లజ్జానన్నధమధ్యస్థా మధ్యమోదితయావనా

స్తరమస్తీకృతస్త్రిడా పౌగ్ధా సంపూర్ణయావనే' తి

వంశస్థపృథక్

టీ సీ తేన=(యావనాదిమదవికారములచే నాకస్మి కముగ జనించిన) చిఱునగప్ర
 చేత, భావేన=భావముచేతను, (భావ మనగా బాల్యయావన దశలసంధిలో మొట్ట
 మొదట శృంగారవిషయమున జనించినమనోవికారము) లజ్జయా = (స్తనములను
 బాహుములమును గప్పకొనుట, తలవంచుట, కొంచెముగ కనులమూయుట మొద
 లగు చేష్టలచే మనస్సంకోచము గలిగించు) సిగ్గుచేతను, భియా=(అకస్మిక మగు) బెదిరు
 చేతను, పరాజ్ఞుత్వే = (సిగ్గుచే) పెడమొగ మైన, అర్థకటాక్షపీక్షణైః=నగముక్రేగంటి
 చూపులచేతను, వచోభిః=(చిలుక కోయిల మున్నగునాని కలకలపువలకులవంటి) పలు

కులచేతను, ఈర్ష్యాకలహేవ-ఈర్ష్యా=ఇతరులగొప్పను నహింపమిచే గలిగిన, కలహేన = పోట్లాటచేతను, లీలయా = (ప్రియుని స్వాధీనముచేసికొను) విలాసముచేతను, (వేయెల?) సమస్తభావైః-సమస్తములగు (సాత్త్విక - సంచారి) భావములచేతను, స్త్రీయః=ఆడువాండు, (పురుషులకు) బంధనం భయం=కట్టుకదా !

తా. స్త్రీలు చిటునవ్వులచేతను, చేతులు మొదలగునవి త్రిప్పుట చేతను, సిగ్గుచూపుటచేతను, భయపడుటచేతను, పెడమోము చూపుట చేతను, కడగన్నులు సగముమూసి తెరిచి చూచుటచేతను, మాటల చేతను, పొలయలుకచేతను, సొగసులచేతను, మఱి యనేకచేష్టలచేతను పురుషులను గట్టివేయుదురు.

చ. చెలువపుఁదేటలేనగవు శ చేతను భావముచేత సిగ్గుచే
నలువగులీలచేత సుగు శ ఇంబులచే గడగంటిచూపుచే
గలహముచేత విందు లగు శ కందువమాటలచే నసూయచే
బెలుచన నెంతవారి వల శ పింతురు కాంతలు పెక్కుభంగులన్.

అవ స్త్రీలకు కటాక్షాదులు స్వవిషయమున భూషణములుగను, పురుషుల మీదికి ఆయుధములవలె నున్నవి యని చెప్పుచున్నాడు —

శ్లో. భూచాతుర్యాత్ కుశ్చితాక్షాః కటాక్షాః

స్నిగ్ధా వాచో లజ్జితాస్తాశ్చ హాసాః,

లీలామందం ప్రస్థితం చ స్థితం చ

స్త్రీణా మేతద్భూషణం చాయుధం చ.

3

వ్యా — ఉత్తమర్థం ప్రకారాన్తరేణాహ-భూచాతుర్యాదితి — భూచాతుర్యాదులతోపవైచిత్ర్యా, కుశ్చితాని కుశీకృతాన్యక్షీణి యహం తే తథాక్షాః* 'బహుప్రీహా నక్ష్యక్షాః స్వాక్షాక్షచ' ఇతి వచన్, కటాక్షాః అపాక్షేక్షణాని చ, విలేన రేచికభృకుట్యాభ్యాం వ్యాపారవిశేషావుక్తౌ, తదుక్తమ్—

‘స్యాద్భృవోర్గలితాక్షేప వికస్యా వికరేచితమ్,

ద్వయోర్దూలసమక్షేపకాటిల్యాద్భృకుటిం విదుః’ ఇతి-

స్మిగ్ధాః స్నేహపరిప్లుతా, వాచశ్చ-స్నేహలక్షణం తు-

‘విన్ర మేషే పరమాం కాష్ఠామారుధే దర్శనాదిభిః,

యేనాన్తరజ్ఞం ద్రవతి స స్నేహ ఇతి కథ్యతే.’ ఇతి-

లజ్జితమస్తం యేషాన్తే లజ్జితాన్తా లజ్జావసానా, హాసాశ్చ - తథాభూతహాసానామేవ
మోహనత్వాత్-అన్యథా హాస్యరసావర్ణ్యవసానాదిభి భావః, లీలామన్దం లీలామధురం,
ప్రస్థితం ప్రస్థానమ్ గమనమితి యావత్, స్థితమవస్థానం చేత్యుభయత్రాపి * భావేక్షః,
ఇత్యేతత్సర్వం స్త్రీణాం భూషణం చ చాతుర్యాతిశయహేతుత్వాత్, ఆయుధం శస్త్రం
చ యవజనవిషయసాధనత్వాదిభి భావః

అత్ర కటాక్షాదీనాం లక్షణాని ప్రాగేవోక్తాని, సంచారలీలాశృంగారచేష్టా, భుక్తు
ట్యాదయోఽన్యే అనుభావా ఇతి జ్ఞేయమ్, తథా లీలామన్థరగమనస్య పద్ధిసీనియత
లక్షణాత్ప్రాయేనైతానాం లజ్జాతిశయత్వం సూచ్యతే తదుక్తం రతిరహస్యే—

‘ప్రజతి మృదు నలీలం రాజహంసీవ తస్మి
ప్రివళిలలితమధ్యా హంసవాణీ సువేషా,
మృదు శుభి లఘు భుక్తే మానసి గాఢలజ్జా
ధవళకుసుమవాసో వల్లభా పద్మినీ స్యాత్’

అత్ర భుక్తుట్యాదినముదాయే భూషణత్వాయుధత్వరూపణాద్రూపకాలం
కారః, కాలినీవృత్తమ్

టీ భూచాతుర్యాత్-భూ=కనుబొమలయొక్క, చాతుర్యాత్ = నేర్పువలన,
కుంచి టా=కుంచిత=కుదింపబడిన, అటా=కచ్చులుగల, కటాక్షా=క్రేగంటిచూపులును,
స్నిగ్ధా=అనురాగముతోఁగూడిన, వాచః=మాటలును, లజ్జితాన్తా=సిగ్గుచే నందములయిన,
హాసాః=నవ్వులును, లీలామందం=విలాసముచే (మురుపు) మెల్లనైన, ప్రస్థితం=నడకయు,
స్థితం చ=నిలుకడయు, వితత్=ఇది, స్త్రీణాం = ఆడవారికి, భూషణం = ఆలంకారము,
ఆయుధం చ=శస్త్రమును, (అగును)

తా. కనుబొమలు నేర్పుతో వంచి యరకన్ను వెట్టి కడగంటితోఁ
జూచుటయు, తిన్న నిపలుకులును, సిగ్గుతోఁగూడిన చిటునగవులును,
కులుకునడకయు, ముసిముసినగవును స్త్రీలకు స్వభావసిద్ధములైన నభూష
ణంబులుగను, పురుషులను వశపఱచుకొనుట కాయుధములుగను నగు
చున్నవి.

తే. భూలతాక్షేపకుంచిత శ స్ఫురణదాల్పు
కలికిచూపులు నెయ్యంపుఁ శ బలుకుఁ దిపు
సిగ్గునగవులు చెన్నగు శ చిన్నినడలు
సొమ్ము లాయుధములు ముద్దు శ గుమ్మలకును.

అవ శృంగారరసమున కాధారమైన యతివను విదుష్టోకములచే వర్ణించుచున్నాడు —

శ్లో. క్వచిత్సభ్రాభక్తైః క్వచిదపి చ లజ్జాపరిగతైః

క్వచిద్భీతిత్రస్తైః క్వచిదపి చ లీలావిలసితైః,

కుమారీణామేతైర్దదనసుభగైర్నేత్రవలితైః

స్ఫురన్నీలాబ్జానాం ప్రకరపరికీర్ణా ఇవ దిశః.

4

వ్యా—అథ శృంగారానుభావద్వ్యులసాన్ సవరికరం వర్ణయతి—క్వచిదితి—క్వచిత్ కుత్రచిత్, సభ్రాభక్తైః భుక్తుకరేచితాప్యభ్రాన్యాపారసహితైః, క్వచిదపి చ, లజ్జయా, పరిగతైః ప్రత్యావృత్తైశ్చ, స్వానుకూల్యప్రకాశైరిత్యర్థః తదుక్తమ్—‘సప్రీడాలోకసేనైవ స్వానుకూల్యప్రకాశన మి’తి, క్వచిద్భీతిత్రస్తైః, బహుళభయసమ్భావితైః, క్వచిదపి చ, లీలాభిర్గతప్రత్యాగతవిలాసవిశేషైర్నేత్రునా-విలసితైఃకమనీయైః ఉజ్జ్వలైర్వా, తథా మదనేన - సుభగైర్నోహరైః విరక్తస్యాపి చిత్రకోభతైరిత్యర్థః. ‘యద్దర్శనాద్విరక్తైఃపి త్సుభగైః తత్సమస్తభ’ మితి లక్షణాత్, ఏతైర్దుక్తప్రకారైః, కుమారీణాం తరుణీనామ్, ఉత్పలాక్షీణామితి భావః * ‘వయస్ ప్రథమే’ ఇతి జీవ, నేత్రవలితైర్నయనవిలాసై, ద్విశః, స్ఫురతాం వికసితానాం నీలాబ్జానాం నీలాత్పలానాం-ప్రకరైర్నికురుమైః, పరికీర్ణా ఇవ వ్యాక్షిప్తా ఇవ, లక్ష్మ్యస్త ఇతి శేషః ప్రసిద్ధక్రియాధ్యాహారో న దోష ఇత్యాహ వాచుః—‘లిక్ష్ణాధ్యాహారా’ విత్యక్త

అత్ర నయనవిలాసానాం ప్రియజనాదిరమ్యవస్తుదర్శనచాపలం వినా అసమ్భవాత్కుతూహలం నామ శృంగారచేష్టితం సూచ్యతే—‘కుతూహలం రమ్యద్వష్టా చాపలం పరికీర్తిత’ మితి లక్షణాత్ భ్రుకుక్కుదీనాం లక్షణం ప్రాగేవోక్తమ్, తథా నయనవలనక్రియయా వికీర్ణత్యక్రియోత్పేక్షణాత్ క్రియానిమిత్తక్రియాస్వరూపాత్పేక్షా

‘యత్రాన్యదపి సంబన్ధాదన్యత్వేనోపకీర్తితమ్,

ప్రకృతం హి భవేత్పాక్షి స్తామత్పేక్షాం ప్రచక్షతే’

ఇతి లక్షణాత్, తయా చ నయనానాం నీలాత్పలసామ్యం గమ్యతే తేన చోపమావ్యుజ్యత ఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః శిఖరిణీవృత్తమ్

టీ క్వచిత్ = ఒకచోట, సభ్రాభక్తైః = బాముముడిపాటుతోఁగూడినవియు, క్వచిత్ అపిచ = ఇంక నొకచోట, లజ్జాపరిగతైః = సిగ్గును బొందనవియు, క్వచిత్, భీతిత్రస్తైః=భయముచే బెడరనవియు, క్వచిత్ అపిచ, లీలావిలసితైః=విలాసములచే నంద

మైనవియు, మదనసుభగైః = కాలముచే సుందరములగు, కుమారీణాం = లేజవరాండ్ర యొక్క, నేత్రవలీతైః = కనులృష్టలచేత, దిశః = దిక్కులు, స్ఫుర జ్ఞానాం - స్ఫురతో = పూచుచున్న, నీలఅజ్ఞానాం = నల్లగలువలయొక్క, ప్రకరపరిక్షిణ్ణాః ఇవ = మొత్తములచే పెదచల్లఁబడినవివలె, (ఉండును)

తా. ముద్దరాండ్రు కొన్నిచోట్లఁ గనుబొమలు ముడివెట్టు కొనియు, కొన్నిచోట్ల సిగ్గుచేఁ దలవంచుకొనియుఁ కొన్నితావులం దులికిపడియు, కొన్నిచోటులందుఁ దమసొగసులఁ జూపియు, కొన్నిచోట్ల కమలములంబోలుమోములం జూపియు, కన్నులఁ ద్రిప్పియు నంతట నల్లకలువలు వికసించియున్నవో యనునట్లు చేయుదురు.

ఉ. భ్రూలతి కావిభంగయుతఃముల్ సభయంబులు సత్రపంబులు

ద్వేలవిలాసముల్ మదనగీతనముల్ రుచిరంబు లైనకాం

తాలసమాననేత్రవలితంబులచే దిశలెల్ల విస్ఫుర

న్నీలసరోజపత్రములు గనిండ్ల ననంగనుపట్టె నెంతయున్

అవ స్త్రీల స్వభావసిద్ధమైనభూషణములఁ జెప్పుచున్నాడు —

శ్లో. వక్త్రం చంద్రవికాసి పజ్జుజపరీహానక్షమే లోచనే

వర్ణః స్వర్ణమపాకిరిష్ణురలినీజిహ్వుః కచానాం చయః,

వక్షోః జావిభక్తుమ్భవిభ్రమహరా గుర్వీనితమ్భస్థలీ

వాచాం హరి చ మార్దవం యువతిషు స్వాభావికం మణ్డనమ్, 5

వ్యా—అథ యదుక్తముద్దీపనవిభావశృతుర్విధఇతి, తత్ర ప్రథమోద్దిష్టాలమ్బన గుణకథనముత్తరత్ర కరిష్యతి ఇత్యుపేక్ష్య 'స్తిలేన' ఇత్యాదిశ్లోకత్రయేణ కాశ్చిచ్చుక్తారచేష్టాః కేచిదనుభావాః సంచారిణశ్చ వర్ణితాః ఇదాసీం తు తదలంకరణం వివక్షుస్తస్య నైసర్గికాహార్యభేదేన ద్వైవిధ్యాదాహార్యకముపపదమేవ లక్ష్యత ఇతి మనసి కృత్వా సంప్రతి నైసర్గికం మణ్డనమాహ—వక్త్రమితి—చంద్రవద్వికసతి తాచ్ఛీల్యేనేతి చంద్రవికాసి స్వర్ణరమిత్యర్థః *తాచ్ఛీల్యే జినిః, వక్త్రం పదనం చ, పజ్జుజానాం పద్మానాం పరిహానక్షమే అవహేళనసమర్థ తత్సదృశీ ఇతి యావత్, లోచనే నయనే, పరీక్షాపే త్యత్ర * 'ఉపసర్గస్య ఘృగ్రిమనుష్యే బహుళ' మితి దీర్ఘకస్వర్ణం చమ్మకపుష్పం * 'పుష్పమూలేషు బహుళమ్' ఇతి లుక్-త దపాకరిష్ణుః తత్సదృశ ఇత్యర్థః విలేన పద్మ

నీత్యం సూచ్యతే - 'కాఽపి చామ్యై గౌరీ' తి లక్షణాత్, వర్ణో జేహకాన్తిశ్చ, తథా
అలిసీనాం భృగోజ్జనానాం జిష్ణుర్జయశీలః తస్మైర్భ ఇత్యర్థః * 'హృదయస్థుని' తి త్పు
ప్రత్యయః, కచానాం చయః కేశపాశశ్చ, ఇభిమమ్మమోర్విభ్రచుహరా విలాసహరిణౌ,
కరివరశిరఃపిణ్డకల్పావిత్యర్థః - ని 'కుమ్భా తు శిరస పిణ్డా వి'త్యమరః, వఖోజౌ కుచకుమ్భా
చ, గుర్వీదుర్భరా * 'వోతో' గుణవచనా ది' తి జీమ్-నితమ్మస్థలీ కటిపక్వాద్భాగశ్చ-ని
'పక్వా' స్థితమ్మః స్త్రీకట్యా' ఇత్యమరః * 'జానపదే' త్యావినా అకృత్రిమాథే జీమ్
హరతీతి హరి మనోహరా * పూర్వవర్ణిని, వాచాం, మార్దవం వాహ్నిధుర్యం మధుర
కోమలాణావశ్యేత్యర్థః పితృత్వం, యువతిషు తరుణీషు, స్వాభావికం స్వభావసిద్ధం*
"తత ఆగత" ఇతి తక్, మర్జనం తరుణీనామేతన్నై సగ్ధికాలంకరణమిత్యర్థః

అత్ర చంద్రివికాసీత్యాదిశబ్దైః ప్రాయశస్సాదృశ్యవాచకాః, అత వివోచమా
లంకారః తదుక్తమాచార్యదణ్డినా—

'స్పర్శతే జయతి ద్వేష్టి హసతీర్వ్యత్యసూయతి

తదన్వేత్యనుబధ్నతి తచ్ఛీలతి నిషేధతి

తచ్చ వాఽనుకరోతీతి శబ్దాస్సాదృశ్యవాచకాః'

ఇతి

టీ చంద్రవికాసి = చంద్రునివలె ప్రకాశించు, వక్త్రం = ముఖమును, పంక .
క్షమే-పంకజ = తామరలను, హరిహాస = ఎగతాళిచేయుటయందు, క్షమే = నేర్పుగల,
లోచనే = కన్నులును, స్వర్ణం = బంగారును, అపాకరిష్టః = త్రోసివేయునట్టి, వర్ణః =
(మేని) చాయయు, అలినీజిష్టః = ఆడుట మైదలయొక్క (ను) జయించు, కచానాం
చయః = కొప్పును, ఇభి హరా-ఇభి = ఏనుగులయొక్క, కుంభ = కుంభస్థలముయొక్క
విభ్రమ=విలాసమును, హరా = అపహరించు, వఖోజౌ = చనులును, గుర్వీ = గొప్పదగు,
నితంబస్థలీ = పిఱుడుకట్టును, వాచాం = మాటలయొక్క, హరి = మనోహరమగు, మార్ద
వంచ=మృదుత్వమును, యువతిషు=జవరాండ్రకు, స్వాభావికం=సహజమైన, మండనం =
అలంకారము

తా. చంద్రమండలముంబోలు మోమును, కమలములను గోలి
నేయఁ గలనేత్రములును, బంగారును మించినమేనిసౌరును, తుమ్మెదలను
గెల్వఁజాలు కేశసమూహమును, ఏనుగుకుంభముల సొంపుమీఁతెడి
స్తనములును, లావుపిఱుదులును మిక్కిలి తిన్ననైన పలుకులును జవ
రాండ్రకు బుట్టుకతోడ వచ్చెడి యలంకారములు.

ఉ. తమ్ముల నేలుకన్నులు సుధానిధిఁ బోలు మొగంబు మస్తభం
గమ్ముల గెల్చుకొప్పు కనకద్యుతి మీలుమెలుగు కుంభికుం
భమ్ముల నవ్వు గుబ్బచనుబంటులు గొప్పపిలుదు తేనియల్
చిమ్మెడుముద్దు బల్కులుచు శ జేయచిసామ్ములు సుందరాగికిన్.

అవ ముద్దరాలియొక్కసాగసులు రమ్యము లని వర్ణింపుచున్నాడు.—

శ్లో. స్థితం కిశ్చిచ్ఛుగ్ధం సరళతరలో దృష్టివిభవః
పరిస్పన్దో వాచామభినవవిలాసోక్తిసరసుః,
గతానామారమ్భః కిసలయితలీలాపరికరః

స్పృశస్త్యాస్తారుణ్యం కిమివ హి న రమ్యం మృగదృశః.

6

వ్యా.—అథాలమృగగుణం యావనమాహ—స్థితమి—స్థితం మద్దహః
కించీదచ్ఛుగ్ధం సుందరం భవతీతి యథాయోగమధ్యాహర్యమ్ ని ‘ముగ్ధః సుందర
మూఢయోః’ ఇత్యుచుః, బ్రాహ్మయావనమధ్యస్థతేన తదన్యః ప్రాగ్లాభ్యభావాత్
స్థితశ్శ్యేషచ్ఛుగ్ధత్వముక్తమిత్యవగన్తవ్యమ్ దృష్టివిభవో విరాకనసంపత్తిః, సరళమ్ అపటిలం
యథా తథా తరళశ్చచ్ఛులౌ భవతి, వాచాం పరిస్పన్దో వాగ్వాసారోఽపి అభినవా
నూతనా విలాసా యాసాం తా యా ఉక్తయో వచనాని తాభిః సరసో రసయుక్తః
రుచిర ఇతి యావత్, భవతి, గతానాం గతీనామ్ శకర్తరిక్తః, అరమ్భ ఉపక్రమః,
కిసలయితః పల్లవితః * తారకాదిత్వాదితచ్ - లీలాపరికరో విలాససమ్పత్తి ర్యస్య
తథోక్తః - విలాససంబంధబంధురో భవతీత్యర్థః అత స్తారుణ్యం యావనం స్పృశస్త్యా
మృగదృశస్తరుణ్యాః సమ్పత్తిః, కిమివ కిం వా, రమ్యం మనోహరం, న హి భవతి, సర్వ
మపి రమ్య మేన భవతీత్యర్థః ఇయం ముగ్ధానాయికా—ఉదయద్యౌవనా ముగ్ధా లజ్జా
విజితమన్తథా ఇతి లక్షణాల్

అత్ర శ్లోకద్వయే క్లాఘ్యవిశేషణయోగాదుదాత్తతా నాను గుణః—‘క్లాఘ్యై
ర్విశేషకైర్లోగో యస్యాశ్చ స్వారుదాత్తతా ఇతి లక్షణాల్ శిఖిణీవృక్షమ్

టీ స్థితం=చిలునవ్వు, కించిత్ = కొంచెమును, ముగ్ధం = చక్కనిదియు, దృష్టి
విభవః=చూపులసోయగము, సరళతరళః = వంకరలేక మెఱయునది, వాచాం = మాటల
యొక్క, పరిస్పందః = వ్యాపారము, అభి సరసు=అభినవశ్రోత్ర, విలాస = సాంపు
గల, ఉక్తి = మాటలచేత, సరసు = రసవంతమైనది, గతానాం=నడకలయొక్క, అరంభః
=ప్రారంభము, కిస కరః=కిసలయిత = చిగిరిన (శ్రోత్రగా పుట్టిన), లీలా = విలాసము
ల నెడి, పరికరః=పరివారముగలది, తారుణ్యం=యావనమును, స్పృశంత్యాః=అందకొను

చున్న, మృగదృశః = లేడికన్నులవంటి కన్నులుగలది - నుందరిది, కింఞప=ఏది, రమ్యం= రమణీయమైనది, న హి=కాదు?

తా. మోమునందలి చిటునగవు, చక్కనైన చంచలదృష్టి, క్రొత్త లైన సరసంపుఁబలుకులు పలుకుట, ఒయ్యారపుటారంభదశ యగు నడకలతీరు, వీనిలోఁ బ్రాయమున నుండు మృగాక్షి కేది రమ్యముగా నుండదు? అన్నియు రమ్యములుగానే యుండును.

ఉ. ఇంచుకముద్దు లేనగవు శ లింపగునవ్యవిలాససూక్తు ల
భృంగచిత్రలోలదృష్టియు నశవాదుఁలవమండలంబు ని
ర్మించు సలీలయానములు శ మేలుగ యావనలక్ష్మితోడ వ
ర్తించుమృగాక్షిచందము లతెప్తమదంబు ఘటంపజాలవే

అవ కన్నులు మొదలగు పంచేంద్రియములకును మనస్సనెడి యాజ్ఞవయింద్రియ మునకును విషయాభూతంబు లగుపదార్థములెల్ల నొకయంగనయందే యున్నవి యని ప్రశోషిత్రముగా వర్ణింపఁబడుచున్నది —

శ్లో. ద్రష్టవ్యేషు కిముత్తమం? మృగదశః ప్రేమప్రసన్నం మఖం
ఘాతవ్యేషుపి కిం? తదాస్యపవనః శ్రావ్యేషు కిం? తద్వచః,
కిం స్వాద్యేషు? తదోష్ఠపల్లవరసః స్పృశ్యేషు కిం? తద్వపు
ర్ధ్యేయం కిం నవయావనే సహృదయైః సర్వత్ర తద్విభ్రమాః 7

వ్యా—అథ చక్షుఃప్రభృతిషణ్డిన్ద్రి యాణామత్రైవ లోకోత్తరప్రతినియతవిషయా న్వర్ణయతి—ద్రష్టవ్యేషుపి—అత్ర ప్రశోషిత్రమాలికయాఽన్వయః కార్యః ద్రష్టుం యోగ్యాని ద్రష్టవ్యాని-తేషు దర్శనీయేషు పనుషు * యోగ్యాథే తవ్యప్రీత్యయః, ఉత్తమం శ్రేష్ఠం వస్తు కిమితి ప్రశ్నః, ప్రేమప్రసన్నమ్ అనురాగవిసేతం ప్రేమదాయా త్యర్థః 'ద్రవీభూతం మనో యత్ర దర్శనే ప్రేమదాయినీ' ఇతి లక్షణాత్, మృగదృశ్యస్త రుణ్యా, మఖం పదనమత్యర్థః ఏవముత్తరతాపి - చక్షుఃప్రీతికరత్వాదితి భావః, ఘాత వ్యేషు అఘాతవ్యేషు కిముత్తమమితి ప్రశ్నః, తదాస్యపవన స్తస్యాః తరుణ్యాః-ఆస్యపవనో ముఖమారుతః-తస్యైవ ఘోరితర్పణత్వాదితి భావః - యద్యపి ఘోరేంద్రియవిషయో గన్ధః న తు పవనః-తథాఽపి తస్యాః పద్మినీజాతిత్వా త్తదాస్యపవనే తస్య సమ్ప్రీమ కాత్ షిణాః శ్రూయస్తే-భేర్యః శ్రూయస్తే-పుష్పాణ్యాఘోయస్తే ఇత్యాదివద్గన్ధసమ్మి ధిని పవనే తద్గర్వస్యోపచరితత్వాన్ని విరోధః, శ్రావ్యేషు శ్రోతవ్యేషు-అత్ర * యో

గ్యాథే యత్ప్రియః - ఏవము త్రరత్రాన, ఉత్తమా కిమ్, సద్వచస్తస్మాద్దరుణ్యాః - పరి
మృదుమధురభాషణమ్ - ప్రైవ ప్రవణానన్ద త్వాదితి భావః - స్వాద్యేషు అనుభవయో
గ్యేషు ఉత్తమం కిమ్, తస్యా ఓష్ఠః పల్లవ ఇవ తస్య-రసః అధరామృతమిత్యర్థః తస్మైన
రసనేద్రియత్ప్రేహతుత్వాదితి భావః స్పృశ్యేషు స్పర్శనయోగ్యేషు వస్తుషు ఉత్తమం
కిమ్, తస్యా వపుః కుసుమసుకుమారశరీరమిత్యర్థః తస్మైన నిరుపమత్వగిన్ద్రియసౌఖ్యా
వహత్వాదితి భావః ఉత్తమం ధ్యేయం ధ్యానార్హం కిమ్ - ధ్యాతవ్యేష్విత్వ్యర్థః, నవయా
వనం తరుణీనవతారుణ్యమేవ - తస్మైవాత్మస్తవనోరజ్జకత్వాదితి భావః, అథ సర్వథా
ముఖ్యం ధ్యేయమాహ - సహృదయైర్హృదయాలభిః - రసికజనైరిత్యర్థః సర్వత్ర సర్వ
దేశేషు సకలకాలేషు వా, తస్మాద్దరుణ్యా విభీమా విలాసాః, ధ్యేయా ఇతి శేషః
అత్ర తత్తత్ప్రసిద్ధవిషయాణామేకత్ర సమప్తివర్ణనాన హన్ శృంగారపరిపాఠాంతికయ
ఉత్తః ఏతేనాస్యా లోకోత్తరమాభిరూప్యం సూచ్యతే, తథా చోత్తమవిషయాకాక్షిభి
ర్విశిష్టతరుణీన మ్మోగిషు వర్తిష్య ఇతి ఫలితార్థ ఇత్ర ప్రశ్నోత్తరయోక్తాతుర్యాతిక
యార్థమనన్యన్నిబన్ధనాదుత్తరాలంకారభేదః

ఉత్తరాల్ ప్రశ్న ఉన్నేయో యత్ర ప్రశ్నోత్తరే తథా,

బహుధా చ నిబధ్యతే తదుత్తరముదీర్యతే' ఇతి

టీ. సహృదయైః = రసికులచే, సర్వత్ర = అంతట, దృష్టవ్యేషు = చూడదగిన
వానియందు, ఉత్తమం = మంచిది, కిం=ఏది? మృగదృశః = సుందరియొక్క, ప్రేమ
ప్రసన్నం=ప్రీతిచే విశించిన, ముఖం=మొగము, ఘృతవ్యేషుఅపి = వాసనజూడదగిన
వానిలోను, కిం=ఏది (ఉత్తమమ్) ? తత్ ఆస్యపవనః = ఆ (సుందరి)యొక్క, నోటి
గాలి, శ్రావ్యేషు=వినదగినవానిలో, కిమ్ ? తత్ పవనః = ఆపెమాటలు, స్వాద్యేషు =
రుచిచూడదగినవానిలో, కిం ? తత్ ఓష్ఠపల్లవరసః = ఆపె మోవిచగురుపానము,
స్పృశ్యేషు = తాళదగిన వానిలో, కిమ్ ? తత్ వపుః = ఆపెశరీరము, ధ్యేయం =
ధ్యానింపదగినది, కిమ్ ? నవయావనే = ఎలప్రాయము నందలి, తత్ విభీమాః=ఆపె
విలాసములు

తా. రసికు లగువారు ప్రాయమున నుండునప్పుడు చూడదగినది
యేది? (అనిప్రశ్న.) తేడికంటి యగుజవరాలి ముద్దుగులుకు తేటయైన
మోము (అనియుత్తరము.) దీనిచే నేత్రేంద్రియత్పక్తిరం బగురూప
గునువిషయము చెప్పబడినది. వాసనచూడదగినవానిలో నుత్తమ మేది?

(అని ప్రశ్న) ఆమెచ్చెకంటి కివ్వతావియే. (అని యుత్తరము.) దీనిచే నాసికేంద్రియవిషయము చెప్పబడినది వినఁదగినవానిలో శ్రేష్ఠమైనదేది? (అని ప్ర.) ఆచిలుకలకొలికి యొక్క పలుకులై (అని యుత్త.) దీనిచే శ్రోత్రేంద్రియవిషయము సూచితంబయ్యె పాపము చేయఁదగిన వస్తువులలో నుత్తమద్రవ్యమేది? (అని ప్రశ్న.) ఆముగుదయొక్క కెష్టావిచిగుళ్ల తియ్యనిపానమే (అని యుత్త.) దీనిచే జిహ్వేంద్రియవిషయము చెప్పబడియె తాఁకఁదగినవానిలో మేలైనది యేది? (అని ప్రశ్న.) మెలఁతలమెత్తని మేనుదీగయే (అని యుత్త.) దీనిచే త్వగింద్రియవిషయము చెప్పబడియె. ఎల్లప్పుడు మనసునఁ జింతింపఁదగినదేది? (అని ప్రశ్న.) ఆయంగనలతభుకు బెళుకులై (అని యుత్త.) దీనిచే మానసేంద్రియవిషయంబు చెప్పబడియె లోకంబున నుత్తమవిషయాభిలాషగలవా గుత్తమస్త్రీసంభోగమే చేయవలయును

నీ చూడంగఁ దగినవస్తువులందు ఘన మెద్ది?

తుల లేక తగువెలందుల మొగంబు,

వలపు గైకొనఁ దగునవానిలో నెయ్యది?

మగువలవదనాబ్జమారతంబు,

వీనుల కిం పైన న వానియం చెయ్యది?

కోమలాంగులముద్దుగులుకుపలుకు,

తనువు సోఁకిన సుఖం న బొనరించు నెయ్యది?

మెలఁతల సొబగైన న మేనుదీవ,

తే. యతిమధుర మెద్ది? కాంతాధ న రామృతంబు,

సరసజనులకుఁ జింతింపఁ న జాలు నెద్ది?

పువ్వుబోడల వెలలేని న జవ్వనంబు,

వెలయు నెల్లెడఁ బడఁతుల విభ్రమములు.

అవ స్త్రీలకు లోబడనిపురుషుడు లేఁ దని చెప్పచున్నాడు —

శ్లో. ఏతాశ్చలద్వలయసంహతి మేఖలోత్థ

ధుజ్జ్వరనూపురరవాహృత రాజహంస్యః,

కుర్వన్తి కస్య న మనో వివశం తరుణ్యో

విత్తస్తముగ్ధహరిణీసదృశైః కటాక్షైః.

వ్యా—అథాసాం ముఖాద్యలక్ష్మరణవర్జనద్వారా సకలలోకసమ్మోహకత్వ
మాహ—వీతా ఇతి—చలన్త్యై గతితై చిత్ర్యాద్యలమానే యే వలయసంహతి మేఖలే
వలయసంహతిః కజ్జుణశ్రేణిః—మేఖలాశబ్దేన కాఞ్చివాచినా తన్నిబద్ధాః కిక్కిరిం
లక్ష్మినే—తదుత్తస్తదుత్పన్నోయో—ఝంకారో ఝణఝణస్తేన నూపురాభ్యాం మజ్జులని
నాద మజ్జోరాభ్యాం చ పరాజితాః తిరస్కృతారాజహంస్యః కలహంసాజ్జనా—యాభిస్తాః
కలనాదనుస్వరమన్దగమనరాజహంసరమణీయా ఇత్యర్థః ని 'రాజహంసాస్పృశ్యేషే కాదమ్మ
కలహంసయోః' ఇతి విశ్వః, * జాతేరస్త్రీవిషయాదయోపధాత్' ఇతి జీష్—తై పికస్య
కపో తై భాషికత్వాన్ను ప్రయోగః, ఏతాః పూర్వోక్తాస్తరుణ్యః కించి దూన వింశతి
వాద్వికాః స్త్రీయ ఇత్యర్థః విత్రస్తా చకితా—ముగ్ధాఽప్రాధా చ—యా హరిణీ కురక్తి-
తత్సప్తకైః - తద్విలోకననిభై రిత్యర్థః, కటాక్షైరపాజ్జపిక్షకైః, ఏతేనైతాసాం పద్మ
నీత్యం సూచ్యతే—'చకితమ్మగదృగాభే ప్రాస్తరక్తే చ నేత్రే' ఇతి లక్షణాత్, కస్య మనో,
వివశం సమ్మోహితం, న కుర్వన్తి కుర్వన్త్యేవేత్యర్థః తరుణీలక్షణముక్తం రతిరహస్యే—

'బాలా స్యాత్ షోడశాబ్దా తదుపరి తరుణీ వింశతేర్యావదూర్ధ్వమ్,

ప్రాధా స్యాత్ క్షౌప్రఖ్వాశదినధి పరతో వృద్ధతామేతి నారీ'

పయోలక్షణముక్తమ్—

'నిదాఘశరదోర్బాలా పథ్యా విషయిణో భవేత్,

హేమస్తే తరుణీ యోగ్యా ప్రాధా వర్ణావసంతయోః,

సంతతం సేవ్యమానాపి హిలా ప్రళయతే లలమ్' ఇతి

అత్ర రాజహంసీపరాజయస్య సాదృశ్యవర్ణనసానాదేకా ఉపమా, హరిణీసదృ
శైశ్చిత్ర చాన్యా, అనయోః పరస్పరనైరపేక్ష్యాత్సజాతీయసంసృష్టిః ఏతాశ్చ
మధ్యమా నాయికాః—'లజ్జామన్స్తమధ్యస్థా మధ్య మోదితయావనా' ఇతి లక్షణాత్

వసంతతిలక పృతమ్

టి చల హంస్యః - చలత్ = కదిలుచున్న వలయగుహతి = కడియముల
మొత్తమునుండియు, మేఖలా=బిడ్డాణమునుండియు, ఉత్థ=బయలుదేరిన, ఝంకార=
ఝణఝణభంధనిచేతను, నూపుర-అంబలయొక్క, రవః=చువ్వుళ్ల చేతను, అహృత=లూగ
బడిన, రాజహంస్యః=అడుహంసలుగల (అంచయాన లనుట), ఏతాః=ఈ, తరుణ్యః=జవ
రాంధ్రు, విత్ర దృశైః-విత్రస్త=బెదిరిన, ముగ్ధ=అందమగు, హరిణీ=లేడి (చూపుల)
తో, సదృశైః=సమానములైన, కటాక్షైః=క్రేగంటిచూపులతో, కస్య=ఎవనియొక్క
మనః=మనస్సును, వివశం=స్వవశము తప్పినదానినిగా, న కుర్వంతి=చేయరు ?

తా. చేతికడియములయొక్కయు, నడుమునందలి యొడ్డాణముల యొక్కయు, కాళ్లయందెలయొక్కయుఁ గలరవములచే రాయంచల నోడించినయతివలు మిక్కిలి బెదరినలేళ్ల చూపులఁబోలు తమక్రీగంటి చూపులం బర్వజేసి యీపుడమియందలి యేపురుషునిమనసును లోఁ బఱచుకొనఁజాలరు? స్త్రీలు పురుషుల నన్ని తెఱఁగులచేతను వశపఱచు కొనఁగల రనుట.)

మ. కరచంచన్తః కింకణకర్వణరణతామ్చీగుణస్వర్ణనూ

పురనాదాహృతరాజహంసరమణుల్ శ పూర్ణేందుబింబాననల్

ధర నెవ్వనిమనంబు నేకొనరు ముగ్ధత్రస్తవల్లన్తమ్రీ

తరళాలోకనతుల్యవిభ్రమదృగంతస్తోమపాతంబులన్.

శ్లో. కుంజుమపజ్జ్కళజ్జితదేహః గౌరవయోధరకమ్పితహారా,

నూపురహంసరణత్పదపద్మా కం న వశీకురుతే భువి రామా.

9

వ్యా — కుంజుమేతి — కుంజుమపజ్జేన కాశ్చీరజగర్దమేన—ని 'అశకుంజుమం కాశ్చీరజన్తాగ్నిశిఖమ్'—'పజ్జోక్తస్త్రీకాదకర్దమా' ఇత్యుభయత్రాచ్యుమరః అశవా ఘుస్పృణాపరపర్వాయకుంజుమకుసుమరజ్జితచందనపజ్జేన—ని 'కుంజుమం ఘుస్పృణమ్' ఇత్యుభిథానరత్నమాలాయామ్ యద్వా కుంజుమేన పజ్జేన - సిన్ధురాపరనామ శృక్లారభూషణ్యుద్రవద్రవ్యవిశేషేణ చ- ని 'సిన్ధురం నాగసమ్భవమ్, చీనపిప్లం చ గాఢారం పజ్జం శృక్లారభూషణమ్' ఇత్యుమరః, కలజ్జితశ్చిహితో దేహో యస్యా స్నా-కుంజుమసిన్ధురాదిరజ్జకద్రవ్యశృక్లారితాకారేత్యర్థః అత ఏవ గౌరయో రదు ణయోః—యద్వా వద్మినిత్వాత్ స్త్రీఫలసచ్ఛాయయోః-స్తనయుగళమనిష్ఠ్యక్తిఫలక్రీ విడమి' ఇతి లక్షణాత్ సమయోధయోః కుసుమమ్మయోః - కమ్పితాశ్చలితా హరా ముక్తావలయో - యస్యాస్నా తథోక్తా, నూపురా మణ్ణీరా వేవ హంసా—హంసావప నూపురా వా-తాబ్యాం రణతీ శబ్దాయమానే - పదే ఏవ వద్దే-వద్దే ఇవ పదే వా- యస్యాస్నా అత ఏవ రూపజోపమయోః సాధకబాధకప్రమాణాభావా త్పద్దేహసజ్జరః, రామా సుందరీ భువి కం పురుషం, న వశీకురుతే న స్వాయత్రీకురుతే, జితేంద్రియమపి స్వాయత్రీకురుత ఇత్యర్థః ని 'వశ ఆయత్తతాయాం చ' ఇతి విశ్వః *అభూతతద్భావే చ్ఛిః - 'డిర్యాదిచ్చిడావ శ్చ' ఇతి గతిసంజ్ఞాయామ్ - 'కుగతిప్రాదయో' ఇతి సమాసః, అత్ర సుపుపేత్యనమవృత్తేః.

అత్ర హారానాం కమితత్వవిశేషణేన యోధరయోరిత్యన్తపటుత్వం నూచ్యతే,
 ఆన్యథా కమనాయోగాత్, తేన చాత్యుక్కుటయావనఃప్రతిశ్చ గమ్యతే, పయో
 ధరయోశ్చ గౌరవ్యవిశేషణేన యావనమృద్ధిర్విజ్యతే, ఏతేనాలమృగుణాభి ఉక్తిః
 ఎవం కుజుమపక్షేత్వనేన లటస్తాద్భవనభావః కథి, తథా హారనూపురాత్మకాల
 మృనాలజ్జరణమభ్యుత్పత్తితమ్, రణత్పదపద్దే త్యనేనసూచితో లిలాగతివిశేషరూపాను
 భావశ్చ, తథా చైవంవిధసామగ్రీసముల్లసితేన,

‘అభిరూప్యమకారిన్యమక్లానాం చాతిమార్దవమ్,

ఏవమాదిగుణావస్థా ప్రథమే యావనే భవేత్,’

ఇత్యుక్త్యా-

‘కృతాధరాజ్ఞసంస్కారా సభకేళిషు లాలసా,’

ఇత్యుక్తచేష్టావిశిష్టయావనపరిపూర్ణేన రమయతీతి రామేతి వ్యుత్పత్త్యా లోకోత్తరలావణ్య
 సమున్నేనాలమృనవిభావేనోదితే శృంగారరసార్థవై లో వా న నిమజ్జితీతి భావః అత్ర
 క్లాఘ్యవిశేషణయోగాదుదాత్తతా నామ గుణః, లక్షణం తూక్తమ్, తథాశ్చ న్తమకుమా
 రార్థసందర్భితత్వాత్ప్రేక్షితీవృత్తిః - ‘అత్యన్తమకుమారార్థసందర్భా వై కీకీ మతా’ ఇతి లక్ష
 ణాల్ దోషకవృత్తమ్- ‘దోషకవృత్తమిదం భభభా గా’ ఇతి/లక్షణాల్

టి కుంకుమ దేహీ-కుంకుమ=కుంకుమయొక్క, పంక=బురదచేత, కళంకిత =
 గుఱుతుగల, దేహీ=శరీరము గలదియు, గౌర హారా - గౌర=ఎఱ్ఱని, పయోధర =
 పాలిండ్లయందు, కంపిత=కదలుచున్న, హారా = ముత్యాలపేరులు గలదియు, నూపు .
 పద్మా - నూపురహంస=(ధ్వనియందు) హంసలవంటియందెలచేత, రణల్ = మ్రోగుచున్న,
 పదపద్మా = అడుగుదములుగలదియు, (ఆగు) రామా = సుందరి, భువి = భూమియందు,
 కిం=ఎవనిని. న పశితురుతే = స్వాధీనముచేసికొనదు ?

తా. కుంకుమపువ్వుతోఁగూడిన మైపూత పూసికొని, బంగరు
 వన్నెగల గుబ్బలపై ముత్తైపుసరము లదురుచుండ, తమ్మిరేకులఁబోలు
 కాలియందెలు ఘల్లుఘల్లుమని మ్రోతలు మ్రోగుచుండ నతివలకుఁ
 బుడమియందుఁ బురుషు లెవ్వరు వశులుగాక యుందురు? జితేంద్రియుల
 నైనను మగువలు తమ సొగసులచే లోఁబఱచుకొందురు.

చ. గోనబగుమేన సంకుమదశకుంకుమపంక మెసంగ సిచ్చెపుం

జనుగవ రత్న హారములు సారెఁ బెనంగఁ బదాంబుజంబులక

మొనసినగిల్కుటందియలమ్రోత చెలంగ ననంగవై భవం
దెనయింగఁ గుల్కుకల్మిసాబగెవ్వనిఁ దా వలపింప దిమ్మహిన్.

అవ అబలలు నబలలే యని న రిశేర్పుచు వర్ణించుచున్నాడు —

శ్లో నూనం హి తే కవిచరా విపరీతవాచో

యే నీత్యమాహురబలా ఇతి కామినీస్తాః,

యాభిర్విలోలతరతారకదృష్టిపాతైః

శక్రాదయోఽపి విజితాస్త్యబలాః కథం తాః?

10

వా—అతైతాసాం ప్రాగల్భ్యం వర్ణయతి—నూనమితి—తే కవిచరాః కవి
శ్వరా, విపరీతవాచో వ్యత్యస్తవచనాః, నూనం సత్యం హి, తే క ఇత్యాశక్కాయా
మాహ—యే కవిచరాస్తాః ప్రసిద్ధాః, కామినీః, అబలాః దుర్బలా, ఇతి నిత్యః మాహుః
బ్రువతే, వర్ణయస్తీత్యర్థః త ఇతి సమ్మన్తః * 'బ్రువం వక్ష్యామామితి ఆహో బ్రువః'
ఇతి ఉపాదేశః—బ్రువ ఆహదేశశ్చ, కథం విపరీతవాచ ఇత్యాశక్కృతాసాం ప్రాగల్భ్యం
సాధయతి—యాభిః కామినీభిర్విలోలతరా అతితరతారకాః కనీనికా—యేషు తే
తథోక్తా యే - దృష్టిపాతా లోచనప్రసారాస్తైర్దృష్టిరతైః * 'కర్తృకరణయో
స్తృతీయా' ఇతి తృతీయా - 'తారకాక్ష్యః కనీనికా' ఇత్యమరః, శక్రాదయ ఇన్ద్రా
దయోఽపి కిముతాన్య ఇతి భావః, విజితా నిర్జితాః-స్వాయత్రీకృతాఇత్యర్థః తాస్తు
కామిన్యః - కథమబలాః కుతో దుర్బలాః? కింతు ప్రబలా వివేత్యర్థః, పీక్షణమాత్రే
దైవేన్ద్రాద్యుజ్జయినీనాం బలివత్త్వం కిం వక్తవ్యమ్ అత ఏతాసాం దౌర్బల్య ప్రతి
పాదకాః కవయ ఏవ దుర్బలవాచో న తు తా ఇతి భావః

అత్రోత్తరవాక్యార్థస్య పూర్వవాక్యార్థసమర్థకత్వాద్వాక్యార్థమేతుకం కావ్య
లింగములజ్ఞాంక—'హేతోర్వాక్యవదార్థలేవ కావ్యలింగముదాహృతమ్' ఇతి లక్షణాల్
వసన్తలికావృత్తమ్

టీ యే = ఎవరు, (కవివరులు) తాః కామినీః = ఆయువతులు, అబలాః ఇతి =
అబలలు (బలములేనివారు) అని, నిత్యం = ఎల్లప్పుడును, ఆహుః=చెప్పుదురో, తేకవి
చరాః=అకపింద్రులు నూనం=నిజముగా, విపరీతవాచః హి=తప్పుడుమాట (కూత) లు
గలవారునుమా ! యాభిః=ఏస్త్రీలచేత, విలా పాతైః=విలోలతర=మిక్కిలి కదలునట్టి
తారక=నల్లగుడ్డులు గల, దృష్టిపాతైః=చూపువ్రేటులచేత, శక్రాదయః అపి = ఇంద్రా
దులు వైతము, విజితాః = గెలువబడిరో, తాః=ఆస్త్రీలు, అబలాః కథం=అబలలు
(బలములేనివారు) ఎట్లు (అగుదురు)?

తా. జవరాండ్రను జూచి వీరుబలము లేనివారని యెల్లప్పుడు వర్ణించెడికవులు ప్రత్యక్షమునకు విరుద్ధముగామాటాడువారు. ఇది నిక్కము స్త్రీలు చంచలములగు తమగుడ్డల నిట్టటు త్రిప్పుటచేతనే సర్వరాక్షస సంహారము గావించిన యింద్రాదులను కూడ గెల్పిరి. అట్టి కామినుల నెట్లు అబల లని చెప్పదగును. కావున వారు దుష్టులని చెప్పుకవులు మాటలపటిమ లేనివారుగాని వారెన్నటికిని అబలలు గారు.

చ. అతివలఁ జూచి వీరబలంబు వచించు మహాకపిం ద్రులు
 దృఢవిషరీతవాదు లిదిదబ్బర గాదు విలాసిసీసము
 చితతరళాక్షిపాతములచే గెలువంబడి రింద్రముఖ్యులక
 ధృతి నటువంటివారబల లేగతి నైరి తలంచి చూడఁగన్.

అవ మన్మథుడు కామినులకు జనివాడని చెప్పబడుచున్నది —

శ్లో. నూనమీజ్ఞాకరస్తస్యాః సుభ్రువో మకరధ్వజః,

యతస్తన్నేత్రసంచారసూచితేషు ప్రవర్తతే.

11

వ్యా — అథ కామదేవస్య కామినికింకరత్వముల్పేక్ష్యతే—నూనమితి—మకరధ్వజః కామదేవస్తస్యాః ప్రసిద్ధాయాః పూర్వోక్తాయా వా, సుభ్రువః కామిన్యాః జాతావేకవచనమ్ - సుభ్రువామిత్యర్థః, ఆజ్ఞాం కరోతీత్యాజ్ఞాకరః కింకరః * 'కృణోహేతు-' ఇత్యాదిసా టప్రత్యయః, నూనమిత్యుల్పేక్షాయామ్ కుతః? యతః కారణస్తస్యాః సుభ్రువో - నేత్రసంచారేణ దృష్టిప్రసారేణ - సూచితేషు సంజ్ఞాపితేషు, ప్రవర్తతే - యథా లోకే స్వామిదృష్టిసూచితే భృత్యః ప్రవర్తతే తద్వదిత్యర్థః అతః కామినిసాం నూనమయం కింకర ఇతి భావః, కామినికటాక్షమాత్రేణైవ జనస్య మన్మథావేశసమ్భవాదియముల్పేక్షా, సా చ, నూనమితి వ్యజ్ఞకన్యావాద్యాచ్యా తదుక్తమ్—

‘మన్యే శక్తే ధువం నూనం ప్రాయ ఇత్యేవమాదిభిః,

ఉల్పేక్షా వ్యజ్యతే శబ్దై రివశబ్దోఽపి తాదృశః’ ఇతి.

ఏతేన తాసామప్రతివతజగద్వశికరణసామర్థ్యం వ్యజ్యతే అనుష్టుప్

టీ మకరధ్వజః=మన్మథుడు, నూనం=నిశ్చయముగా, సుభ్రువః=చక్రనికను బొమలు గల, తస్యాః=ఆయువతికి, ఆజ్ఞాకరః=బంటు, (దొర ఎవరిని చూపి కొట్టునునో బంటు వానిని కొట్టునుగదా? అట్లే యనుట) యతః=ఏల యన, తన్నే లేవు-కల్=

అయువలియొక్క నేత్ర=కన్నులయొక్క, సంచార=చలనములచే, సూచిత=చూపబడిన, ఇషు=బాణములు గలుగునట్లుగా, (లేక, సంచార=చలనములకు, సు+ఉచి లేషు=మిక్కిలి తగినటువంటి, లేక, సూచిత = చూపబడినవారిపై, ఇషు=బాణములు గలుగునట్లుగా, లేక, సూచి లేషు = చూపబడినవారియందు, లేక, 'ఇషుః', అనుపాఠమున-బాణములు గలవాడై) ప్రవర్తతే=ప్రవర్తించుచున్నాడు

తా. మరుఁ డతివయొక్కవిధేయుఁ డగునేవగుఁడేమో. కావుననే యతివలు కంటిచూపుచే జూపబడినవారికడకుఁ బోవుచుండును. లోకం బునఁ బ్రభువు పొమ్మన్న చోటికిఁ బనివాఁ డేగుచుండును. అట్లే మరుఁడు కాంతలు దృష్టితోఁ గనబడిన వారిమీఁదికిఁ బోవుచుండును గావున నతివల కితఁడు పనివాఁడై యుండనోపును కామినీజనంబుల క్రింగంటి చూడ్కులు పడినమాత్రముననే పురుషులు మన్న ఘనీబారిదగులుదురు.

క. నారీజనముల కాజ్ఞా

కారి యగుభటుండు మరుఁడు १ గాఁబోలుఁ జూమి

వారికటాక్షము సోఁకిన

వారియెడన వాఁడిఁ జూపి १ వర్తించుగదా

అవ ఒకకామి యొకానొకకాంతకు క్లాఘించునట్లు శ్లేషమూలమున దానిని సంబోధించువిధంబు నీరెండుశ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాడు —

శ్లో. కేశాః సంయమినః శుతేరపి పరం పారం గతే లోచనే

అన్తర్వక్తమపి స్వభావశుచిభిః కీర్ణం ద్విజనాం గణైః,

ముక్తానాం సతతాధివాసరుచిరా వక్షోజకుమ్భావిమా

విత్థం తన్ని వపుః ప్రశాన్తమపి తే రాగం కరోత్యేవ నః.

12

వ్యా.—అథ రాగిణిః శ్లేషతైచిత్రాత్కామినీప్రశంసాపరం పదనం సమ్పాదన మభిధాయాహ ద్వాభ్యామ్-కేశా ఇతి-కేశాః శిరోరుహః, సంయమినః సంయతాః సమ్యక్ జ్ఞేయమవస్తశ్చ, లోచనే అపి శ్రుతేః పరం పారం కర్తావక్తావత్త్వం వేదాన్తపరికిలన తాత్పర్యం చ, గతే, అన్తర్వక్తం వక్తాభ్యన్తరమపి, స్వభావతః నిసర్గాచ్ఛుచిభిః శుభ్రైః పవిత్రైశ్చ, ద్విజానాం దస్తానాం విప్రాణాం చ-ని 'దన్తవిప్రాణ్ణజా ద్విజాః' ఇత్యమరః గణైః, కీర్ణం వ్యాప్తమ్ ఇమా ఏతే ఇతి హస్తవిదేశః, వక్షోజకుమ్భా కుచకుమ్భా, ముక్తా నాం ముక్తాకహారాణాం జీవన్ముక్తానాం చ, సతతాధివాసేన నిరన్తరావస్థానేన సన్తతనివా సేన చ, రుచిరా-ని 'ముక్తా తు మాక్తికే ముక్తకః'-ప్రాప్తముక్తా తు మోచితః' ఇత్యుభయ

త్రాపి విశ్వః అతః హే తస్మి - ఇత్తముక్తప్రకారేణ, తే వపుః శరీరం ప్రశాంతం
 ప్రసన్నమ్-వైరాగ్యసాధనసంపత్తిమదపీతి యావత్ * 'వాదాన్త' ఇత్యాదినా నిపాతః,
 నోఽస్తాకం, రాగనురక్తిమ్ - సమ్భాగాభిరాషమేవేతి యావత్, కరోతి ఉత్పాద
 యతిన్ తు వైరాగ్యమితి విరోధః - స చోక్తిరీత్యా ఆభాసితత్వాద్విరోధాభాసోఽల
 జ్జాః - 'ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాభాస ఇవ్యతే' ఇతి లక్షణాత్, స చ క్షేప
 ప్రతిభోధాపిత ఇతి తయోరన్తర్భావేన సంకరః, లోచనే అన్తర్వక్తమిత్యుక్త *
 ప్రగృహ్యత్యాత్మకృతిభావః * 'ఈదాదేద్వివచనం ప్రగృహ్యత్' ఇతి ప్రగృహ్య
 సంజ్ఞా కార్థాలవిక్రీడితమ్

టీ హే తస్మి=దీక్షకాంగీ, తే=నీయుక్కు, కేశాః=వెండ్రుకలు, సంయమినః =
 చక్కని నియమముగలవి (ముడిగలవి అని వాస్తవార్థము), లోచనే అపి = కన్నులును,
 శ్రు తేః=వేదముయొక్క (చెవియొక్క), పరం = ఉత్తమమైన, పారం = తుదను, గతే=
 పొందినవి (అనగా వేదాంతమును ఉపనిషత్తులను) పరించినవి (చెవియవతలియించు
 వఱకు వ్యాపించినవి-మిక్కిలి వాలుగన్ను లుట) వక్త్రం=నోరు, అంతః=లోపల, స్వభావ
 శుచిభిః - స్వభావ = ప్రకృతిచేతనే, శుచిభిః=పవిత్రులైన (తెల్లవైన), ద్విజానాం =
 బ్రాహ్మణులయొక్క (దంతములయొక్క) గణైః = సమూహములచేత, కీర్తనం=వ్యాప్తమై
 నది (సహజముగ పవిత్రు లగు బ్రాహ్మణులసంఘముచే జాట్టుకొనబడినది—సహజముగ
 తెల్లని పలువరుగు గలది) ఇమా=ఈ, వక్షోజకుంభౌ = చనుగిండ్లు, ముక్తానాం=ముక్తుల
 (పుణ్యపురుషుల)యొక్క (ముత్యములయొక్క), సత ..చిరా-సతత = ఎల్లప్పుడు, అధి
 వాస=కాపురము (ఉనికి)చేత, రుచిరా=ప్రకాశించునవి ఇత్థం = ఇట్లు, తే=నీయుక్కు,
 వపుః=శరీరము, ప్రశాంతం అపి=శాంతిని (విరక్తిని) బొందినదైనను, నః=మాకు, రాగం
 విప=అనురాగమునే, కరోతి=చేయుచున్నది

తా. ఓకాంతా! నీకేశములు సంయములు (చక్కని నియమంబు
 గలవి). నీకన్నులలో శ్రుతిపారంగతములై యున్నవి (ఉపనిషద్విచారము
 చేయునవిగనున్నవి). నీనోటిరంధ్రమును స్వభావశుద్ధద్విజగణములతోఁ
 గూడియున్నది (చక్కనినడతగలబ్రాహ్మణగణములతోఁ గూడియున్నది).
 ఈ నీకుపకుంభములును ముక్తుల కెల్లప్పుడు నికియై యున్నవి. (జీవన్ము
 క్తుల కెల్లప్పుడు తావరమై వెలయుచున్నది). ఓరన్ననిమైసింగలదానా!
 నీమే నిట్లు శాంతమైయున్నను (వైరాగ్యసాధనసంపత్తిగలదిగ నున్నను)

మాకు రాగమునే (సంభోగాభిలాషనే) కల్పించుచున్నది. ఇది యొక్క వింతగాదా! (శాంతులకడఁ జేరినవారికి వైరాగ్యము గలుగవలసి యుండఁగా, సంభోగాభిలాష గలిగించుట యచుచది విరోధము). ఓతన్నీ! నీ నెఱికురులు ముడిచేయఁబడియున్నవి. నీకన్నులు చెవితుద నొందుచున్నవి. నీవదనంబునఁ దెల్లనిపల్వరుస లున్నవి. నీగుబ్బుపాలిండ్లు ముత్తైపుసరులతో నెల్లప్పుడు వెలయుచున్నవి. నీశరీర మిట్లు తేట దనము గలిగియుండుటచే మాకు రాగమును గలిగించుట వింతగాదు. అని పరిహారము.

ఈశ్లోకమున స్త్రీశరీరము శాంతమయ్యు రాగజనకంబుగా నున్న దనుటచే విరోధము. అది వైఁశిష్టినతీరున నాభాసిత మగుటచే విరోధా భాసాలంకారము. సంయమి, శ్రుతి, ద్విజాదిపదములకు శ్లేషము చెప్పుటచే రెంటికిని సంకరము

ఉ, వావిరిఁ గన్నుదోయి శ్రుతిపారగ మెంతయు సంయముల్ కురుల్
భావశుచి ద్విజప్రకరభాజన మెన్న ముఖాంతరంబు ము
క్తావళిరమ్యముల్ కుచము శ లక్కట యిట్లు ప్రశాంతమయ్యు రా
జీవదళాక్షి మేను విరచించుచు నున్నది మాకు రాగమున్.

శ్లో. ముగ్ధే ధానుష్కతా కేయమపూర్వా త్వయి దృశ్యతే,
యయా విధ్యసి చేతాంసి గుణైరేవ న సాయకైః

13

వ్యా — ముగ్ధ ఇతి — ధనుః ప్రహరణమస్య ధానుష్కః ధన్వీ* ప్రహరణః, ఇతి రక* 'ఇనుసుక్తాంతా త్కుః ని 'ధన్వీ ధనుష్టానానుష్కః' ఇత్యమరః తస్య భావస్తతా, హే ముగ్ధే నుద్ధరిని 'ముగ్ధస్సుందరమూఢయోః' ఇత్యమరః యద్వా హే ఉదయద్యోవనభావే, త్వయ్యపూర్వా అదృష్టచరాఅసాధారణీతి యావత్ - ధానుష్కతా దృశ్యతే, ఇయం ధానుష్కతా, కా కీదృశీ - న జ్ఞాయత ఇత్యర్థః కుతః? యయా ధానుష్కతయా హేతునా, చేతాంసి యువజనమనాంసి దుర్లభ్యాణీతి భావః, గుణా మారోఽస్య-రూపయావనాదయశ్చ తైరేవ, విధ్యసి సంప్రహరిసి, సాయకైః బాణైస్త, న విధ్యసి, యతః లోకే ధానుష్కః పౌధా వివ సులభ్యాణ్యేవ లభ్యాణి బాణైరేవ విధ్యన్తి, శ్వం తు ముగ్ధాంసి దుర్లభ్యాణ్యపి లభ్యాణి మార్పీభిరేవ విధ్యన్తి కృత్వా త్వదీయధానుష్కతాయా అపూర్వత్వాదజ్ఞేయత్వమితి భావః, స్త్రీణాం రూపయావనగుణసంపత్తిరేవ వరప్రహరణసాధనమితి ఫలితార్థః

అత్ర పూర్వవాక్యార్థసోఽత్తరవాక్యార్థసమ్యక్తత్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్య
లిప్తమ్, తచ్చ గుణయోగేష్యభిప్రాయాభేదాన్యవసాయముగాఽకయోగవిరుద్ధ్యధమిత్య
నమోరక్షాజ్ఞిభావేన సుకరః, తేన చ ప్రసిద్ధాద్ధాతుష్కమునమానామనమేయభూత
మృదూయా ఆదిత్యప్రతీతేర్వ్యతిరేకోవ్యజ్యత ఇత్యలక్ష్కారోకాపాకారస్యచి అనుష్టుప్.

టీ హేముగ్ధేఽపిపిల్లా! (ముద్దరాలా!) యయా=దేనిచేత, చేతాసి = మనస్సు
లను, గుణైః వివేక=అల్లెత్రాదులచేతనే (రూపలావణ్యాది గుణములచేతనే), విధ్యసి=వేధించు
చున్నావో, సాయతైః=బాణములచే, న (విధ్యసి)=వేధించవో, (అటువంటి) అపూర్వా=
మును వెక్కడలేని, ధానుష్కతా = విలునేర్పరితనము, త్వయి = నీయందు, దృశ్యతే=
కనబడుచున్నది, ఇయం కా=ఇది యెట్టిది?

తా. ఓముద్దరాలా! నీయెడ క్రొత్తదైన విలుకానితనము గన్పట్టు
చున్నది లోకంబునఁ బ్రోడలగు విలుకాండ్రు చక్కగాఁ గనబడు
లక్ష్యవస్తువులనే బాణములతోఁ గొట్టుదురు. నీవన్ననో ముగ్ధవయ్యుఁ
(మూఢవయ్యు, అందగత్తెవయ్యు) గంటికిఁ గనబడని లక్ష్యము లగు
మనస్సులను గుణములచేతనే (అల్లెత్రాటిచేతనే, సౌందర్యాదిగుణముల
చేతనే) గొట్టుచున్నావు ఇది వింతగదా! (అనఁగా నీవు నీసౌందర్యాది
గుణంబులచే మామనస్సులను ఆకర్షించుచున్నావు అని సమాధానము.)

క. శరములచే భేదించక, నిరతముఁ జేసెదవు మృదయనిర్భేదము భా

సురగుణములచే నదృఢత, కరచాపప్రాధి నీకే కలదు లతాంగి.

శ్లో. సతి ప్రదీపే ¹సత్యగ్నౌ సత్సు తారా ²సప్రీదుషు,

వినా మే మృగశాబాహ్యౌ తమోభూతమిదం జగత్ .

14

వ్యా —సతీరి—ప్రదీపే అర్థప్రకాశదీప్తార్పిషి, సతి విద్యమానేఽపి అగ్నౌ
తథాభూతే వహ్నా, చ సత్యసి, 1 'సత్యగ్నే' ఇతి పారే త్రిలోకప్రకాశకే సూర్యే,
సత్యసి, తథా తారా² మణిష్ఠుఘటిమిరవిరాసకల్పేన ప్రసిద్ధేషు నక్షత్రపద్మరాగాదిమాణి
క్యచంద్రేషు, సత్సవసి తథాప్రసిద్ధయా పూర్వాచభూతయా వా, మృగశాబన్య బాల
హరిణస్యేవాషీణీ యస్యాస్తయా, ప్రీయతమయా వినా *బహువ్రీచా సక్ళిష్ణోః
స్యాన్దాక్షచ్, * 'షిద్ధోరాదిభ్యశ్చ' ఇతి డీప్ - ఇదం జగత్తే మమ, తమోభూత
మన్థకారమయమ్, లక్ష్యత ఇతి శేషః, తస్యా ఏవ మమ నయనబోధిష్టాదితి భావః.

అత్రానకారినిరాకరణసమర్థత్వేన ప్రసిద్ధిః ప్రదీపాదికారణసముదాయే సత్యసి
తన్నిరాసమావకార్యానుత్థానాద్విశేషాత్తిరలంకారః 'తత్సామన్త్రాయచుత్పత్తిర్విశేషాత్కి
ర్నిగద్యతే' ఇతి లక్షణాత్, తథా ప్రదీపాదినద్యావేఽపి తమోభూతత్వమితి విరో
ధశ్చ వ్యజ్యతే, తేన చాస్య మహామోహస్థత్వం వస్తు గమ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తు
ధ్వనిః పుత్రం పూర్వవత్

టీ ప్రదీపే=దీపము, సతి=ఉన్నను, అగ్ని = నిప్పు, సతి = ఉన్నను, తారారవి
ఇందుఁ=చుక్కలు, సూర్యుఁడును చంద్రుఁడును, సత్పు = ఉన్నను, మృగశాబలాత్వో
వినా=లేడిపిల్లకన్నులవంటి కన్నులుగలది (నాప్రియురాలు) లేక, ఇదం = ఈ, జగల్ =
లోకము, తమోభూతం=వీరికటియైనది

తా. వెలుగు నిచ్చుటకు పగటిపూట సూర్యుఁడును, రాత్రు
లందు చంద్రుఁడు, నక్షత్రములు, అగ్నిహోత్రుఁడు, దీపము మొదలగు
వస్తువులున్నను, ఆలేడిపిల్లకన్నులంబోలు కన్నులు గల యామగున లేమిచే
నీజగమెల్ల నిరులు గ్రమ్మియున్నట్లే తోచుచున్నది. ఆకాంతయే నాకంటికి
వెలుతురు నిచ్చినది కావున నది లేక నేను జడుడ నై యున్నాను అని
యొక కాముకుఁడు తనచెలికానితోఁ జెప్పుకొనెను.

ఆ. వెక్కుదివియ లున్న శ జక్కవచెలి యున్న
రిక్కరాయఁ డున్నఁ శ జిక్క లున్నఁ
జిన్ని లేడిచూడ్కి శ చేడియ నెడఁబాయు
నప్పు డంధకార శ మయ్యె జగము.

శ్లో. ఉద్వృత్తః స్తనభార ఏష తరళే నేత్రే చలే భూలతే
రాగాధిష్ఠితమోఽపల్లవమిదం కుర్వస్తు నామ వ్యథామ్,
సౌభాగ్యాత్కరపక్షే కేవలిఖతా పుష్పాయుధేన స్వయం
మధ్యస్థాఽపి కరోతి తాపమధికం రోమావలిః కేన సా.

15

వ్యా — ఉద్వృత్త ఇతి — ఉద్వృత్తోఽత్యస్తవర్తలః ఉత్పదగతశ్చ, ఏష ఇతి
పురోవర్తినో హస్తనిర్దేశః, స్తనభారశ్చ, తరలే లీలావిలాసే చవలే చేతి గమ్యతే, నేత్రే,
చలే రేచితాదివిలాసవశ్యాదేస్థిరత్వహీనే చ, భూలతే చ, రాగేణ లాపిత్యేన మాత్స
ర్యేణ ఛాధిష్ఠితః-తథాభయివ్యమిత్యర్థః ని 'రాగశ్చ రక్తేమాత్సర్యే క్షేకాదా' లాపితేషు
చ, ఇత్యుభయత్రాపి విశ్వః, శాశ్వతశ్చ, ఇదమితి నిర్దేశః, ఓష్ణపల్లవం అధరకింసలయం,
భర్తృణీక—11

చేత్యేతానీ³ శేషః వ్యథాం మనఃపీడాం, కుర్వస్తు, నామేతి కుత్సాయామ్, భలానాం
 పరపీడాకరణస్య స్వాభావికత్వాదితి భావః, కిం తు పుష్పాయుధేన కామదేవేన, స్వయం
 స్వహస్తేన, లిఖతా, సాభాగ్యక్షరమాలికా సాభాగ్యవృక్షకపుష్పవర్ణవజ్జిరివస్థితేత్సు
 త్వేషా, తథా మధ్యస్థా అవగన్నప్రదేశవిలగ్నా తటస్థాఽపి, సా రోమావలిః రోమ
 రాజీః, కేన వా హేతుగా, అధికం, తాపం కరోతి మనస్సంతాపయతి, విశిష్టతటస్థస్య
 పరసంతాపకరణానాచిత్వాదితి భావః

అత్ర పూర్వార్థే ఉద్వృత్తత్వాదిపదార్థానాం క్షేషభక్త్యా స్వాభావ్యేన చ
 విశేషణకత్వా పీడాకరణం పదార్థం ప్రతి హేతుత్వకథనాత్పదార్థహేతుకమేకం
 కావ్యలిప్తమ్ ఉత్తరార్థే తు తటస్థపదార్థస్య క్షేషభక్త్యాగ్రేవ కేన సంతాపయతీత్యాక్షేప
 పదార్థం ప్రతి హేతుత్వకథనాదవరం చ, తచ్చోత్తరేప్రేక్షయా సాపేక్షితత్వాత్సంకీ
 ర్ణమ్, తత్పూర్వవాక్యకావ్యలిప్తేన నైరపేక్ష్యాత్సంసృజ్యత ఇత్యనయోః సజాతీయ
 సంసృష్టిః, విలేన స్తనభారాదేర్లోకాత్తరలావణ్యసంపన్నత్వమత్సు న్నజననమైహాహకలేన
 సూచ్యతే కార్థాలవిక్రీడితం వృత్తమ్

టీ ఉద్వృత్తః = మదించిన (వైకి ఉబికి గుండ్రనైయున్న), ఏషః స్తనభారః =
 ఈచనులబరువు (ఆనగా బరువయినచులు), తరశే = చపలము లయిన (అందము లయిన),
 నేత్రే = కన్నలు, చలే = చంచలములైన, భూలతే = బొమతేగలు, రాగా తమ్ - రాగ =
 మచ్చరముచే (ఎటుపుచే), అధిష్ఠితం = బొందబడిన, ఇదం ఓవ్వపల్లవం = ఈమోవిదిగురు,
 వ్యథాం = కష్టమును, కుర్వస్తునాను = చేసినను చేయునుగాక పుష్పాయుధేన = మన్నథుని
 చేత, స్వయం = తనంతటనే, లిఖతా = వ్రాయబడిన, సా క్తికా ఇవ - సాభాగ్య =
 పెనిమిటి ప్రేమించుటయొక్క (తన్ను ప్రియుడు నిష్కలముగఁ బ్రేమించె నని
 తెలుపునట్టి), అక్షరపంక్తికా ఇవ (స్థితా) = అక్షరములబంధితమైనను, సా రోమా
 వలిః = అనూఁగారు, మధ్యస్థా అపి = (ఏవక్షమునను జేరక) తటస్థముగనున్నను (నడుము
 మీద నున్నదయ్యును, కేన = దేనిచేత, అధికం = మిక్కిలి, తాపం = సంతాపమును,
 కరోతి = చేయుచున్నది?

తా. ఈయుద్వృత్తమయిన (గర్వించిన, అని బాహ్యార్థము.
 గుండ్రనైన, అని అంతరార్థము) చనుల బరువును, ఈచపలములైన (నిలు
 కడలేని, బా. కదలుచుండు = అంత.) ఈచంచలము లయిన కనుబొమలును,
 రాగములుగల (మచ్చరము గలదగు, అని బా. ఎటుపుగల; అని అంత.)

వ్యథను గలిగించినను గలిగింపనీ. మన్తఘండు స్వయముగా వ్రాసిన
సౌభాగ్యమును దెల్పునక్షరపంక్తియో యనఁదగిన యీనూఁగారుమధ్యస్థ
మయినను (తిన్నదై యున్నను, బా. నడుచునున్నను, అంత) మీఁదు
మిక్కిలి గాఢాపంబు గలిగించుచున్నది. ఏకారణముచేతనో తెలియకు
న్నది. లోకంబున గర్వచాపలద్యేషాదిగుణములు గలవారు పరులకు హాని
చేయుట సహజమే. నెమ్మదిగలవాఁడు గూడ నొరులకు బాధించుట
యాశ్చర్యకరంబుగా నున్నది. నీచనుల యుబ్బును, అదరుపాటును,
బెళుకు కనులచూడ్కులును, నీకనుబొమ్మలలీలలును, నీయెఱ్ఱని కెఱ్ఱావి
చిగురును మనమునకు వ్యథను గలిగించుచున్నవి వీనియన్నిటికంటె
నెక్కువగా మరుఁడు వ్రాసినయక్షరములబంతియో యనఁదగు నీనూఁ
గారు నన్ను మదనానిలసంతప్తునిఁ జేయుచున్నది నీయెడ మరులు
గలిగి, నిన్నుఁ బొందుటకు వీలుగామిచే న న్నీ యంగములెల్ల వెతలఁ
ద్రొయుచున్నవి. నన్ను దయతోఁ జూచి నీతోడిపాం దనుగ్రహింపుము.

చ. గరువపుఁజన్నులు బెళుకు గన్నులు నిల్కడలేని కన్బొమల్
మురియును నెఱ్ఱవాటుజిగ్గిమోవియుఁ దాపముఁజేయగాఁ దగుక
స్మరలిఖితోరుభాగ్యలిపిజాల మనం దగి మధ్యవర్తియై
పరఁగినరోమరాజియును భాయక తాపముఁ జేయ నాయమే

శ్లో. ముఖేన చంద్రకాన్తేన మహానీలైః శిరోరుహైః,

కరాభ్యాం పద్మరాగాభ్యాం రేజే రత్నమయీవ సా.

16

వ్యా—ముఖేన ఇతి—చంద్రకాన్తేన ఇష్టమృదారేణ చంద్రకాన్తమణిరూపేణ చేతి
గమ్యతే, ముఖేన చ, మహానీలైరతిమేచక్తైః సింహలద్వీపసంభవేంద్రానీలైశ్చ-శిరోరుహైః
కున్దలైశ్చ - 'సింహలస్యాకరోద్భూతా మహానీలాస్తు తే స్పృతాః' ఇతి భగవానగస్త్యః,
తథా పద్మస్య రాగ ఇవ రాగో యయోస్తా తాభ్యాం పద్మరాగదూపాభ్యాం చ, కరా
భ్యాం సా సుందరీ, రత్నమయీ రత్నరూపేవ, రేజే * 'తల్ ప్రకృతవచనే మయట్
* 'టిడ్డాణిజ్ఞా', ఇత్యాది నా జీవ అనుష్టుప్

టీ చంద్రకాంతేన = చంద్రునివలె సందమైన (చంద్రకాంతమణియైన, అని
మఱియొక యర్థము), ముఖేన=ముఖముచేతను, మహానీలైః = మిక్కిలి నల్లనైన (ఇంద్ర
నీలమణులైన), శిరోరుహైః=తలపెండుకలచేతను, పద్మరాగాభ్యాం=తామరలంబులు

వంటి యెఱుపుగలవైన (కెంపు లయిన), కరాభ్యాం = చేతులచేతను, సా = ఆకాంత,
రత్నమయీ ఇవ=మణులచే జేయఁబడినదియో యన, రేజే=ప్రకాశించెను

తా చంద్రకాంతమణిరూప మైన మోమును, గొప్పనీలముల
రూపు దాల్చినకురులుచు పద్మరాగమణిరూపము లైన కరంబులు గలది
యగుటంజేసి, యాచెలువ రత్నమయ మై యున్నట్లు కానిపించెను
ఆసుందరియొక్క మోము చందురునిమాడ్కి మనోహరముగను,
నెఱికురులు మిక్కిలి నల్లవిగను, హస్తములు తామరపూవులమాడ్కి
నెఱుగను నున్నవి.

తే. మిగుల శశికాంత మైననోమోముచేత
నెఱి మహానీలరుచు లైన నెఱులచేత
జలజగాగము లయినహాస్తములచేత
రత్నమయ మనఁ గామినీగర్వ మమరె.

శ్లో. గురుణా స్తనభారేణ ముఖచంద్రేణ భాస్వతా,

శనైశ్చరాభ్యాం పాదాభ్యాం రేజే గ్రహమయీవ సా.

17

వ్యా — గురుణేతి — గురుణా దుర్భరేణగీష్వతిరూపేణ చ-ని 'గురుస్తు గీష్వతో
శ్రేష్ఠే గురౌ పితరే దుర్భరే' ఇత్యుభయత్రాసి శబ్దార్థవే స్తనభారేణ చ, భాస్వతా
ప్రకాశవతా భాస్కరేణ చ- ని 'భాస్వాన్ భాస్కరసూర్యయోః' ఇతి విశ్వో ముఖ
మేవ చంద్ర-స్తన చ, శనైశ్చరాభ్యాం మందగమనాభ్యాం శనైశ్చరాఖ్యగ్రహాభ్యాం చ,
పాదాభ్యాం చ సా గ్రహమయీవ రేజే, ప్రక్రియా తు పూర్వవత్.

అత్ర శ్లోకద్వయేఽపి క్లేషమహిమా రత్నమయత్వగ్రహమయత్వోచ్ఛేష
ణాత్ క్లేషసంకీర్ణేయముత్పేక్ష, తయా చాస్యా లోకోత్తరాకారరూపభావణ్య
సాష్టర్యకానివిశేషభాగ్యసాభాగ్యాదిసకలకల్యాణగుణాభిరామత్వం గమ్యతే, ఏతచ్చ
మదియశృంగారశృంగాటకే రుక్తిణీవల్లభవ్యాఖ్యానే 'నిధిమయీ గ్రహమయీ' ఇత్యత్ర
విస్తరేణ ప్రవర్ణితమితీహాపరమ్యతే అనుష్టుప్

టీ గురుణా=గొప్పదియైన (బృహస్పతియైన, అనియధాంతరము), స్తనభారేణ =
చలుబరువుచేసెను భాస్వతా=కాంతి గల (సూర్యునిచేతను), ముఖచంద్రేణ = ముఖము
అనెడి చంద్రునిచేతను, శనైశ్చరాభ్యాం=మెల్లగ నడచు (శనైశ్చరు లయిన), పాదా
భ్యాం=అడుగులచేతను, సా = ఆకాంత, గ్రహమయీ ఇవ = గ్రహరూపిణియో యన

(అనగా బ్రహ్మ గ్రహములచేతనే యామెయవయవముల నిర్మించెనో యనునట్లు),
 శేజే ప్రకాశించెను

తా. స్తనభార మనెడి గురువును, వెలుగు గలవాడగు ముఖ
 మనెడి చంద్రుడును, శనైశ్చరము లగుపాదంబులును గలది యాట
 వలన నాసుందరి గ్రహమయి యుండునట్లు మెఱియుచుండెను. ఆ
 మగువయొక్కమోము చంద్రునివలెను, స్తనములు మిక్కిలి బరువు
 గలవిగను, పాదములు తిన్ననికడక గలవిగాను నుండెను.

క. గురు వగుకుచభారంబును

సరసకళాభాస్వదాస్యోచంద్రుండు శనై

శ్చరము లగుచరణములు గల

కరిగమన దనర్చె నార గ్రహరూప యనన్.

శ్లో. తస్యాః స్తనౌ యది ఘనౌ జఘనం చ హరి

వక్త్రం చ చారు తవ చిత్త కిమాకులత్వమ్,

పుణ్యం కురుష్వ యది తేషు తవాస్తి వాఙ్మా

పుణ్యైర్విని న హి భవన్తి సమీహితార్థాః.

18

వ్యా — తస్యా ఇతి — తస్యాస్తరుణ్యాః స్తనౌ, ఘనౌ నిబిడౌ యద్యపి, జఘనం
 కటిపురోభాగశ్చ హరి మనోహరి యద్యపి ని 'స్త్రీకట్యాః క్లిబే తు జఘనం పురో' ఇత్య
 మరీ వక్త్రం చ చారు మనోజ్ఞం యద్యపి, హేచిత్త, తవ, ఆకులత్వం లోలుపత్వం,
 కిం కిమర్థమ్? మాస్తిత్వర్థః, తావన్నాప్రేక్షాసంభవాదితి భావః తస్మి కిం కర్తవ్యమిత్యుత
 ఆహ — తేషు స్తనాదిషు, తవ, వాఙ్మా సంభోగాభిలాషా, ౭స్తి యది వర్తతే చేత్,
 తస్మి పుణ్యం సత్కర్త, కురుష్వ సమాచర కుతః? పుణ్యైర్విని సమీహితార్థా వాఙ్మ
 తార్థా, న భవన్తి హి భిలు, జ్యోతిష్టోమాదినకర్తృచరణేన రమాభిసంభోగవత్కేన
 చిత్తుణ్యవిశేషేణ తవాపి తత్సంభోగః సంభవిష్యతీతి భావః అర్థాన్తరన్యాసాలంకారః
 వసస్తలికా

టీ తస్యాః = ఆవెయొక్క, స్తనౌ=చన్నులు, ఘనౌ=గొప్పది (ఒండొకటి కదిసి
 నది అని కాని), జఘనం చ=మొలయు, హరి=అందమైనది, వక్త్రం చ = ముఖమును,
 చారు=సుందరమైనది, యది=అయినందులకు, చిత్త = ఓమనసా! తవ = నీకు, ఆకులత్వం
 కిం=కలత యే? తేషు=వానియందు, తవ = నీకు, వాంఛా యది=కోరికయేని, పుణ్యం=

పుణ్యమును, కురువ్యు=చెసికొనుము (వీలయిన) అక్షయికి వినా=పుణ్యములులేక, సమీకార
అర్థాః=కోరఁబడిన పుస్తవులు, న భవంతి హి=కలుగువుగాదా?

తా. ఆనాతియొక్కగుబ్బలు గొప్పవిగా నున్న నేమి? ఆయుగ్మలి
పిఱుడులు మనోహరంబుగా నున్న నేమి? ఆయతివమోము చక్కనిదిగ
నున్న నేమి? ఒమననా! నీ కేల యీకావరపాటు? నీకు వానియందుఁ
గొర్కి గలదేని, తపస్సు దానము మొనలగుపుణ్యకార్యమలనుజేయుము.
దానధర్తాదులం జేయక కోరినకోర్కు లబ్బునే? జ్యోతిష్టోమాదియాగం
బుల నొనరించువారికి చంభాదితెఱగంటియన్నువలసంభోగ వచ్చినట్లు,
ఏదియో పుణ్యవిశేష మున్న నే కాని యోమననా! నీకట్టియుత్తమాం
గనయొక్క సంభోగము దొరకనేరదు.

చ. సుదతిపయోధరంబు లతిసుందరముల్ ఓఘసంబు రమ్య మా
వదనము హృద్య మంచుఁ జలవర్తన మేటికి నీకుఁ జిత్తమా
కదలక వానిపైఁ దలఁపు శ గల్గినఁ బున్నెము లాచరింపు మిం
పొదవ లభించునే సుకృతయోగము లేక సమీహితార్థముల్.

ఆవ. సుందరస్త్రీలవిలాసమహిమను వర్ణింపుచున్నాఁడు —

శ్లో. ఇమే తారుణ్యశ్రీనవవరిమళాః ప్రాధమ్యత

ప్రతాపప్రారంభాః స్తరవిజయదానప్రతిభువః,

చిరం చేతశ్చోరా అభినవవికారైకగురవో

విలాసవ్యాపారాః కిషపి విజయస్తే మృగదృశామ్.

19

వ్యా — అథ విలాసవర్ణనం నిగమయతి — ఇమే ఇతి — తారుణ్యశ్రీయో
యావనసంపదో- నవవరిమలా హతనవరిమలప్రాయాః తద్వదభివృద్ధికాఇత్యర్థః యద్వా
తారుణ్యశ్రీయో నవోఽత్యుర్యః పరిమళః సౌభాగ్యవిశేషో యేషాం తే తథోక్తాః,
ప్రాధమ్యతం ప్రచక్షరతిస్తత్రయః ప్రతాపః సామర్థ్యమ్ తస్య-ప్రారంభః ఉపక్రమాః,
స్తరస్య జగజ్జిత్రస్య మన్దభస్య విజయదానో-ప్రతిభువః, లగ్నకాః ని 'స్వర్ణగ్నకాః
ప్రతిభువః' ఇత్యమరః యథా ప్రతిభువః అభవత్తాత్ ధనముద్భృత్య ఉత్తమర్ణాయ
దాతుం సమర్థాస్తథా ఇమేఽపి దిగ్విజయమాకృత్య స్తరాయ దాతుం సమర్థా ఇత్యర్థః,
చిరం చిరకాలమరభ్య, చేతశ్చోరాః చిత్రార్థకాః మనోహరా ఇతి యావత్, అభినవ

వికారై రాకస్తి కథయకమ్మనుకరణాది ప్రత్యగ్రయావనవికారై రేక గురవోఽత్యన్తభూ
యిష్టా, మృగదృశాం తరుణీనాం సంబన్ధిన ఇమే పూర్వోపపత్తి తా, విలాసవ్యాపారాః
శృజ్జారచేష్టావిశేషాః కిమపి అనిర్వాచ్యతయా, విజయస్తే సర్వోత్కర్షణైః వర్తన్తే *విప
రాభ్యాం జేషే ఇత్యాత్మ నేపదమ్ శిఖరిణీవృత్తమ్

టీ మృగదృశాం=లేడికన్నులుగలస్త్రీలయొక్క, తారు మళాః - తారుణ్య=
యావనముయొక్క, స్త్రీ=సంపదయొక్క, నవపరిమళాః = క్రొత్తతావులను, ప్రాధ
రమ్భాః-ప్రాధునరత=కరినరతులయందలి, ప్రతాప=నేర్పుయొక్క, ప్రారంభాః=ఉపక్రమ
ములను, స్వర భువః-స్వర = మన్తధునియొక్క, విజయ = గెల్పును, దాన=ఇచ్చుట
యందు, ప్రతిభువః = పూటకాపులు, చిరం = బహుకాలమునుండి, చేతః చోరాః=
మనసుయొక్క దొంగలును, అభి భవః అభినవ = క్రొత్తలైన, వికార = మనోవికార
ములకు, ఏకగురువః=ప్రధాన గురువులు నగు, ఇమే=ఈ, విలాస వ్యాపారాః = శృంగార
చేష్టలు, కిమపి = చెప్ప నలవి కాగుండునట్లు, విజయస్తే=అన్నిటికన్న మిన్నలై యున్నవి

తా, లేడి కన్నులంబోలు కన్నులుగలచెలువలయొక్క యీశృం
గారచేష్టలు జవ్వనముచే గడు మెఱయు ననియు, విస్తార మగు మరుకేళి
గెల్పుటయందుఁ గల నేర్పునకుఁ బ్రారంభదశను దెల్పుననియు, మరునికి
గెల్పు నొన గుటకుఁ బూటకాపులును, విడువక కాముకులడెందము
లను జూఱగొనుననియు, క్రొత్తక్రొత్తసింగారంపువికారములను బాగుగ
నేర్పఁగలనియు నై యింతంతనరానిమహిమతోఁగూడి వెలయుచున్నవి.

చ. కనఁడగు నిండుజవ్వనపుఁగల్పి కి దావులు ప్రాధసంగమం

బునకు నుపక్రమక్రియలు १ పుష్పధనర్జయదానదక్షివా

జ్జనసిజచిత్తహారులు వికారనిదానము లై న కామినీ

జనులవిలాసకృత్యములు १ సంతతరమ్యతరంబు లెన్నఁగన్.

అవ కామినులయం చెక్కువ మోహము గలవానియొక్క సర్వస్వమును వా
రహసీంతు రని చెప్పుచున్నాడు —

శ్లో ప్రణయషధురాః ప్రేమోద్ధారా రసాశ్రయతాం గతాః

ఫణితిమృదులా ముగ్ధప్రాయాః ప్రకాశితసమ్మదాః,

ప్రకృటిసుభగా విస్రమ్భాద్భాః స్వరోదయదాయినో

రహసి కిమపి నైర్వాలాపా హరన్తి మృగీదృశామ్.

వ్యా — ప్రణయ ఇతి —

‘నిశ్రమే పరమాం కాహిమరూఢే దర్శనాదిభిః,

యేనాస్తరక్షం ద్రవతి స స్నేహ ఇతి కథ్యతే’

ఇత్యుక్తలక్షణః స్నేహః ప్రణయశబ్దేన వివక్షితః తేన ప్రణయేన మధురాః సంతాపహరాః ‘శీతలీక్రియతే తాపో యేన తన్నధురం స్పృశమ్, ఇతి లక్షణాత్, ప్రేష్టా ఆసురాగవికేషేణ - ఉదారా రమ్యాః - మనోహరా ఇతి యావత్, రసాశ్రయతాం శృక్లా రాస్పదత్వం గతాః - శృక్లారసప్రసరొల్లసితా ఇత్యర్థః ఫణిత్యా సందర్భవికేషేణ - † మధురాః మాధుర్యగుణాయుక్తాః అమృతప్రాయా ఇత్యర్థః, ముగ్ధప్రాయాః సామూహ్యభరితాః - శ్రుతిరజ్జుకా ఇత్యర్థః ప్రకాశితోఽభివ్యంజితః సమృదః సంభాగోత్సుక్యం - యైస్తే తిథోక్తాః, ప్రకృతిసుభగాః స్వభావదుచితాః, విప్రమృద్ధౌ విశ్వాసపరిప్లుతాః, ఆత వివ, స్వరోదయదాయినో జితేంద్రియస్యాపి మన్తథోద్రేకావహాః, మృగీదృశాం సంబధిః నైవరాలాపాః సర్వోక్తయ ఇతి యావత్, రహసి కమపి హరన్తి యద్వా రహసి నైవరాలాపా ఇత్యన్వయః, కిమపి హరన్తి, యద్వా అనిర్వాచ్యతయా మనోహరా భవన్తీత్యర్థః

ఆత్మజ్ఞోకద్వయే సమర్థసహిష్ణాః శృక్లారస్య పారసమయేఽప్యాన్వాద్యమానత్వాదస్తర్భహిఃస్ఫురణేన ద్రాక్షాపాశోఽనుసంధేయః ‘ద్రాక్షాపాకః స కథితో బహిరస్తఃస్ఫురద్రస్’ ఇతి లక్షణాత్, తథా శ్లేషప్రసాదాదయో దక్ష్యాచార్యోక్తా దశప్రాణాశ్చ ప్రాయేణాత్ర సన్తి నిపుణైరున్నేయా ఇతి సంక్షేపః, ప్రకరణేఽస్మిన్నాప్రియశోనాయకా అనుకూలా దక్షిణాశ్చాఽనుసంధేయాః ‘ఏకాయతోఽనుకూలః స్యాత్తుల్యోఽనేకత్ర దక్షిణః’ ఇతి లక్షణాత్ - హరిణీవృక్షమ్

టీ ప్రణయమధురాః - ప్రణయ = బలిమాలటయందు, మధురాః=మనసును గర గించునవియు, ప్రేమఉద్గారాః = ప్రీతిని గ్రక్కునవియు, రసాశ్రయతాం ఆనందమునకు, లేక శృంగారరసమునకు, ఉనికిపట్టగఁటను, గతాః=పొందినవియు, ఫణితి మృదులాః = ముచ్చటలయందు ముద్దుగుల్కునవియు, ముగ్ధప్రాయాః = గోలకనము మెండుగాఁగలవియు, ప్రకాశితసంమదాః = తెలుపఁబడిన వలపు గలవియు, ప్రకృతిసుభగాః = పుట్టువుచేతనే సొంపైనవియు, విప్రంభితార్థాః=నమ్మకముచేత తడిసినవియు (అనగా, మిక్కిలి నమ్మకము గలవి యనుట), స్వరౌ దాయినః - స్వర ఉదయ = కామోత్పత్తి (కామవికారములను), దాయినః = కలిగించునవియు, (అగు) మృగీదృశాం=హరిణాక్షులయొక్క, రహసి=రహస్యమునందలి, నైవర ఆలాపాః=చనవుతోడి మాటలు, కిమపి=చెప్పనలవిగాకుండ, హరంతి = (మరస్సును) తాగుచున్నది.

తా. లేడికన్నులమాక్కిఁ గదలు కిన్నులు గలయంగని లేకతిం
బునఁ జనవుతో మాటాడుమాటలు ప్రేమచేఁ దియ్యనివియు, అనురాగ
మును వెలువరించునవియు, శృంగారరసమున కాదరువు లైనవియు,
మాటాడురీతిచే మధురములును, స్పష్టములు గానివియు, నిబ్బరంపుసంత
సమును వెలిపుచ్చునవియు, స్వభావముచేతనే సొంపులును, నమ్మికచే సరస
ములును, మనఃథవికారము గలిగించునవియు నై కాముకుల యావధన
మును దోచుకొనుచున్నవి.

మ. ప్రణయశ్రీమధురంబు లుజ్జ్వలరస ప్రాచుర్యముల్ ప్రేమ భూ
షణముల్ దర్శితహర్షముల్ దుచిరవిశ్వాస్యాస్థాస్థాముల్ హృదయముల్
ఫణితిశ్రావ్యము లంగజప్రభవముల్ శ్రీ ప్రాణేశ్వరీనర్తభా
షణముల్ నామది గొల్లలాడెడి రహస్యకీడలం దెప్పుడున్.

ఇది శృంగారశతకంబున స్త్రీప్రశంస యను

ఒకటవంశతి

సంభోగవర్ణనము

ఆవ శృంగారము సంభోగశృంగార మని, విప్రలంభశృంగార మని ద్వివిధము
కవి సంభోగశృంగారమును మీఠ నవిస్తరంబుగా వర్ణించువాడై, మొదట నొకశ్లోకముచే
విప్రలంభశృంగారమును వర్ణింపుచున్నాడు —

శ్లో. విశ్రమ్య విశ్రమ్య వనే ద్రుమాణాం

ఛాయాసు తస్మి విచచార కాచిత్,

స్తనోత్తరీయేణ కరోద్ధృతేన

నివారయన్తీ శశినో మయూఖాన్.

21

వ్యా — ఆథ సంభోగవిప్రలమ్భ భేదవిభిన్నయోః శృంగారయోర్తద్భేదే సంభోగ
శృంగారం సప్రకృచ్చముత్తరత్ర వర్ణయిష్యన్నాదౌ విప్రలమ్భశృంగారమేకేనాహ—
విశ్రమ్య ఇతి — కాచిత్తస్మి కృశాన్తి, వనద్రుమాణాం, ఛాయాసు చంద్రాతపరహితాధః
ప్రదేశేషు - విశ్రమ్య విశ్రమ్య పునః పునః శ్రమమపసీయ * విప్పాయాం ద్విర్భాషః
ని 'ఛాయాత్వనాతపే కాన్తే' ఇతి విశ్వః, విచచార సంచకార-కేలీవనసంచారస్య
విరహిజనవినోదోపాయత్వాదితి భావః. కథంభూతా సతీ కరోద్ధృతేన హస్తాబ్జిప్రేన్య

స్తనోత్తరీయేణకుచకుమ్భచ్ఛాదనపటాఞ్చలేన, శశినశ్చద్వీస్యమయూఖాన్విరణాఽ-
అతపానితి యావత్, నివారయస్తీ నిరావర్తస్తీ-గ్రీష్మప్రణోవ్యజనేనేవేతి భావః, చస్త్రీ
కిరణానాం విరహిణీజనస్తామరత్వాత్తస్మిచారణోక్తిః, ఏలేన దశావస్థాపక్షే చస్త్రీ
మన్తథావస్థా - తథా చ చతుర్థీ జాగరావస్థా - తథా ఉత్తరీయేణ శశిమయూఖానా
మనివారణీయత్వవివేకాభావాచ్చిత్తవిభీమప్రతీలే. కామకాస్తోక్త ద్వాదశావస్థాపక్షే
దశమీ ఉన్మాదావస్థా సూచ్యతే - తస్మిత్వేన కార్య్యావస్థా చ కథితా తదుక్తమ్—

‘దృష్ట్వ మనస్సజ్జనంకల్పా జాగరః కృతతాఽరతిః,

ప్రీత్యాగోన్మాదమూర్ఛావ్రా ఇత్యనన్దదశా దశ,’ ఇతి,

కామకాస్తోక్తాను—

‘చతుర్థీతీర్త నస్సజ్జః, సంకల్పాఽఽథ ప్రలాపితా,

జాగరః, కార్యమరతిర్జ్ఞాత్యాగో, ఽథ నంజ్వరః,

ఉన్మాదో, మూర్ఛనం చైవ, మరణం చరమం విదుః

ఇతి,

ఇయం చ విరహోత్కణ్ఠితా—

‘చిరయత్కథికం కాస్తే విరహోత్కణ్ఠితోన్మనా’ ఇతి లక్షణాల్

ఉపజాతివృత్తః

టీ కాచిల్ = ఒకానొక, తస్మి = కృతాంగి (సుందరి), వనే = ఉద్యానవనమందు,
కరకిర్ణలేన-కర = చేతితో, ఉల్ధృతేన = ఎత్తిపట్టుకొనబడిన, స్తన ఉత్తరీయేణ =
చనుచయ్యటచే, శశినః = చంద్రునియొక్క, మయూఖాఽ = కిరణమలను, నివారయంతీ =
అడ్డగించుచు, ద్రుమాణాం = చెట్లయొక్క, ఛాయాసు = నీడలయందు, విశ్రమ్య
విశ్రమ్య = విశ్రమించి విశ్రమించి, విచచార = తిరిగెను

తా. ఒకానొకకాంత ప్రియవిరహముచే జిక్కినమేను గలదై,
యొక్కవనంబున బ్రొద్దుపుచ్చు వచ్చి యచ్చటఁ గాయుచుండు పండు
వెన్నెలలతాఁంబు పైరిండు జాలక తనవైఁటకొంగు నెత్తి యావెన్నె
లలు దనవైఁ బడకుండునట్లు నివారించుచు జెట్లయొక్క దట్టములైన
నీడలయందు మాటిమాటి కలసటఁ దీర్చుకొనుచు దిరుగుచుండెను.

చ. వి హాకృతాంగి యైనఘనవేణి యొకర్తు వనంబులోపలం

దరువులనీడలందు నుచితంబుగ మాటికి విశ్రమించి బం

ధుగతి సంచరించె జనుదోయిని బయ్యెదకొంగుఁ గేల దా

వెరవుగఁ బూని యగ్గలపువెన్నెలకాడఁ దొలంగఁ జేయుచున్.

అవి కవి సంభోగశృంగారమును వర్ణింప బూని యందు బాహ్యము, అభ్యంతరము అను ద్వివిధశృంగారములలో మొదటిది యగు అలింగనాదిరూప మైన బాహ్య శృంగారమును చెందుకొకములచే వర్ణింపుచున్నాడు —

శ్లో అదర్శనే దర్శనమాత్ర కామా
దృష్ట్యా పరిష్కర్జరపై కలోలాః,
ఆలిగ్గితాయాం పునరాయతాక్ష్య
మాశాస్త్రహే విగ్రహాయోరభేదమ్.

22

వ్యా — అథ సంభోగశృంగారః — స చ బాహ్యభ్యంతరభేదేన ద్వివిధః, వాత్సల్యయనేనాత్యన్య ద్వివిధస్యాఽపి ప్రకారాంతరేణ ద్వివిధత్వము క్తమ్, —

‘బాహ్యమాభ్యంతరం చేతి సురతం ద్వివిధం స్మృతమ్,
తత్రాద్యం చుమ్మనాక్షేపనభిదంతతాదికమ్,
ద్వితీయం సురతం సాక్షాన్నానాకరణకల్పితమ్’

ఇతి

తత్ర ప్రథమమాలింగనరూపం సోపస్కారమాహ ద్వాభ్యామ్ —

అదర్శన ఇతి — ఆత్ర యత్రచ్చభాగ్యాహారేణాన్వయః కార్యః, అదర్శనే స్రియతమవిషయకదర్శనాభావే సతి * క్వచిత్ప్రసక్త్యప్రతిషేధేఽపి సజ్జమానఇవ్యతే-
యథా అదర్శనమశ్రవణమభాషణమనుచ్ఛరణమిత్యాద్యభియంతోక్తైః, దర్శనమాత్రవిష-
కామోఽభిలాషో యస్యాః సా తథోక్తా - తావన్నాత్రాభిలాషీతీత్యర్థః తతో దృష్ట్యా,
స్రియతమమితి శేషః పరిష్కర్జరమథే ఆలిగ్గనజనితమథే - ఏకం ముఖ్యం యథా తథా -
లోలా సత్పక్షా ని ‘లోలశృలసత్పక్షయోః’ ఇత్యమరుః యా-అయతాక్షీతి శేషః, తస్యా
మాయతాక్ష్యం కర్ణాస్తవిక్రాంతలోచనాయాం స్రియతమాయాం పునరాలిగ్గితాయాం
సంపరివృత్తాయాం సత్వామ్, విగ్రహయోః శరీరయోః ని ‘శరీరం వర్త్య విగ్రహః’
ఇత్యమరుః అభేదమ్ ఐక్యమ్, ఆశాస్త్రహే-తాదృగ్గాఢాలింగనసుఖమనుభవితమభిలషా
మహే ఇత్యర్థః తద్యథా — ‘స్రియయా స్త్రియా సంపరివృత్తో న బాహ్యం కింఞ్చన
వేద నాంతరమేవాయం పురుషః’ ఇత్యాదిక్రుతేః స్రియతమాగాఢాలింగనపరిష్కర్జే విగ్రహిత
వేద్యాంతరత్వేన బ్రహ్మనస్తనబ్రహ్మచారి సుఖవిశేషసంభవాత్తథావిధాలింగనాశంసనం
యుక్త మేవేతి భావః తదుక్తం రతిరహస్యే —

‘తత్సౌఖ్యం పరతత్వవేదనమహోఽనన్తోపమం మూఢభీః,

శో వా నిన్దతి సూక్ష్మమన్తథకలావై చిత్ర్యమూఢో జనః.’

ఇతి,

అన్యత్రాప్యక్తమ్ —

‘ప్రాణలిప్తనచుమ్మరామితరుఖా ప్రచ్ఛన్నవైద్యాన్తరమ్’ ఓతి,
 ఎత్తం పూర్వవత్

టీ అదర్శనే=చూచుటకు లేనప్పుడు (చూడకముందు), దర్శ కామాః=దర్శన
 మాత్ర=చూచుటయందు మాత్రము, కామాః=కోరికగలవారము (ఆగుదుము) దృష్ట్యా =
 చూచి, పరి లోలాః=పరిష్కృత = ఆలింగనముయొక్క, రస=ఆనందమునందు, ఏక =
 ముఖ్యముగా, లోలాః=ఆసక్తిగలవారము, (ఆగుదుము) పునః = మరల, ఆయతాత్మ్యం =
 ఆచారుగంటి, ఆలింగితాయం=కొలింపబడగా, విగ్రహయోః=శరీరములకు, అభేదం=
 వేరులేకుండుటకు (వికృతమును), ఆకాంతహే = కోరుదుము (ఇచట కొందఱి రీతి
 నన్వయింతురు—యా = ఏది, దర్శనమాత్రకామా = చూచుటయందు మాత్రము
 కోరికగలదియో, పరిష్కృతగర్వైకలోలా = కొలింపఁబడుచు యానందమునందు
 ముఖ్యముగ నాసక్తిగలదియో, (తస్యాం=ఆ) ఆయతాత్మ్యం)

తా ఒకచెలువను జూడకుండునంతవఱకు దానిదర్శనమైన మన
 కబ్బునా యని కోరుచుండుము. చూచిన తర్వాత దానిబిగిలొలింతల
 యందే యాస గలిగియుండుము. ఆమచ్చెకంటి నాలింగనము చేసి
 కొన్నతర్వాత మారెండుమేను లెప్పటికిని వీడకుండవలె నని కోరు
 చుండుము.

ఉ. బాలిక నన్నుఁ గన్గొననిపట్టున దర్శనమాత్ర మబ్బినం
 జాలునటంచు గోరె మది శ చక్కగఁ గన్నుల నన్నుఁ జూచి ప్రా
 యాలు కన్గొనింపవలె శ నంచు దలంచె దమిం గన్గొంట
 మేలుగఁ జేర్చుకొన్న నిరుపమేనులు నొక్కటి నేయఁ గోరితిన్.

అప పుష్పమాలికలు, అగరు, గంధము మొదలగువానిని ధరించుటతోఁగూడఁ
 జేసిన ప్రియాసంగమమే స్వర్గసుఖద మని వర్ణించుచున్నాడు —

శ్లో. మాలతీ శిరసి జృమ్భణోస్తుభి
 చందనం వపుషి కుంజుమావలమ్,
 వక్షసి ప్రియతమా మదాలసా
 స్వర్గ ఏష పరిశిష్ట ఆగతః.

23

వ్యా — వివం పరమానందానుసంధాయకత్వేన పరిష్కృతస్యావర్తకముక్త్యా
 సంప్రతి స్వర్గరూపత్వమాహ — మాలతీ — శిరసి మాలతీతి జాతి కనుమమాలికేత్యర్థః
 ని. ‘సుమనామాలతీ జాతిః’ - ‘పుష్పే జాతిప్రభృతయః’ ఇత్యుభయత్రాస్యమర్య.

*పుష్పమూలేష బరళలమ్ ఇతి లుక్, ముఖే జృమ్భణం మదనమదజనితజృమ్భశ్చ - ని 'జృమ్భస్తు త్రిషు జృమ్భణమ్' ఇత్యమరః యద్వా సంభోగౌత్సుక్యసూచక రాగమీన స్సూర్తిశ్చ, వపుషి, కుజుమావిలం కాశ్చీరజ మిశ్రితం ఘనసృణితం వా, చందనం పాటిరపజ్జం చ వక్షసి, మదాలసా మదేన మస్థరా, ప్రియతమా గాఢాలిజిత మత్తకాశిని చ, ఇత్యేషోఽయం సముదాయః, స్వర్గః స్వర్గశబ్దవాచ్యః ఆగమః ఏతద్వ్యతి రిక్తస్వర్గాభిధాయకశాస్త్రం తు, పరిశిష్టః వదానభిజ్ఞత్వాదముఖ్యః, స్వర్గపదవాచ్య ముఖ్యార్థబోధకూన్యఇత్యర్థః, ఆన్యదైతత్వస్వర్గత్వేనైవ వదేదితి భావః స్వర్గసమానసౌఖ్య ప్రదోఽయమేవేతి పరమార్థః రథోద్ధతావృత్తం 'రాన్నరావిహ రథోద్ధతా లగౌ' ఇతి లక్షణాత్

టీ శిరసి=తలయందు, జృంభణశ్చ= పూచుటకు సిద్ధముగా నున్న, మాలతీ= జాజిపూవులమాలయును, వపుషి = దేహమునందు, కుంకుమ ఆవిలం = కుంకుమపూవుతోఁ గూడిన, చందనం = గంధమును, వక్షసి=బొమ్మను, మద అలసా=(యౌవన) మదముచే సోలుచున్న, ప్రియతమా=ప్రియురాలు, ఏషః=ఇది (భోగము), పరిశిష్టః = మిగిలినదై, ఆగతః = (ఈలోకమునకు) వచ్చిన, స్వర్గః = స్వర్గము, (స్వర్గమునందలి భోగమే యనుట)

తా. ఏమానవుఁ డరవిరిసిన జాజిపూవులమాలను ధరించి కుంకుమ పువ్వుతోఁ జేర్చిన చందనము మేని కలదుకొని మనోహర యగు ప్రేయసిని బొమ్మనఁ జేర్చుకొనుచున్నాఁడో వాఁ డీలోకంబుననే స్వర్గసుఖంబు ననుభవించుచున్నాఁడు.

చ. తలపయి మాలతీకుసుమదామము నెచ్చెయి గుంకుమంబుతోఁ

గఱసినకవ్వుతావి విరిగిందపుఁబూత వెడందబొమ్మనం

దలికులనీలకుంతల మదాలస నీలసరోరుహాక్షీయుం

గలుగుట నింద్రభోగ మనఁగఁ దగదే మణి వేటె యున్నదే.

అప ఇక నాభ్యంతరశృంగారమును వర్ణించుచున్నాఁడు —

శ్లో. ప్రాజ్ఞమేతి మనాగనాగతరసం జాతాభిలాషం తతః

సప్రీడం తదను శ్లథీకృతతను ప్రత్యస్తధైర్యం పునః,

ప్రేమాద్ధృతిం స్పృహణీయనిర్భరహాశీదాప్రగల్భం తతో

నిశ్శంకాజ్జవికర్షణాధికసుఖం రిమ్యం కులస్తీరతమ్.

వ్యా — అథాభ్యస్తరసంభోగం వర్ణయితు ముపక్రమతే — ప్రాగితి — ప్రాక్ ప్రారమ్భే, మనాక్ అబ్బం, మామేతి మాస్తు మాస్త్విని నిషేధపచనేన, అనాగతః అను త్పన్నః రసోఽనురాగవిశేషో యస్మిన్స్తత్, మాన్యాదితి భావః తతో నిషేధానస్తరం జాతోఽబ్జురితోఽభిలాషో వాఙ్మయస్మిన్స్తత్తథోక్తమ్ తదన్వభిలాషానస్తరమ్ * 'అనుర్లక్షణే' ఇతి కర్తృప్రపచసీయత్వాద్వితీయా, నీవీవిస్రంసనాదిషు మన్తోద్యమనభావో వ్రీడా తయా సహ సప్రీతమ్ - * 'లేన సహ' ఇతి తుల్యయోగే బహువ్రీహిః, * 'వోపసర్జనస్య' ఇతి సహభావస్య సత్వమ్ అథ వ్రీడానస్తరం, శ్లఘోద్యమం నిరాకరణే శిథిలప్రయత్నమ్, పునరుద్యమనాభావానస్తరమ్ - పునః శబ్దోఽత్రానస్తరార్థకః, ప్రధ్వస్తం విగలితం-చైర్యం ప్రాతిలామ్యులక్షణమ్ యస్మిన్స్తత్తథోక్తమ్-అగ్రీకృతాభిముఖ్యమిత్యర్థకః. తతః ప్రేమార్థం ప్రణయరససప్తత్వమ్ తతః స్పృహణీయా అన్యోన్యమభిలషణీయా- నిర్భరా ఉద్వేలాశ్చ-యా రహఃక్రీడా ఏకాంతకేలయః విస్రమ్యవిహారా ఇత్యర్థకః-తాభిః ప్రగల్భా ప్రాగ్గమ్ తతో నిస్సక్తేనాప్రతిబధనేన - అజ్ఞవికర్షణేన తుచాద్యవయవమద్దనేన అధికం సుఖం పరమానందో-యస్మిన్స్తత్తథోక్తమ్, కులస్తీరతం న్యస్తీసంభోగః రమ్యం సుందరమ్-అత్యంతమనోహరమితి యావత్, ఏతచ్చ ప్రగమసమాగమపరత్వేన ద్రవ్యవ్యవస్థానన్యథోక్తవ్యవసారాసంభవాదితి భావః కులశబ్దవ్యావృత్తసంభోగ స్వాదిత ఆరభ్య ప్రాగ్భ్యుపగతితత్వేనోక్తవిలక్షణత్వాదన్యాద్యో ద్రవ్యవ్యవస్థా

నాయుకా తు ముగ్ధా, నాయకస్తూతమోఽనుకూలః కామతప్రేమ నిపుణః, అన్యథోక్తక్రమసంభోగాసంభవాదితి మన్తవ్యమ్ సంభోగలక్షణముక్తం రతిరహస్యే —

'అనుకూలా నిషేవేతే యత్రాన్యోన్యం విలాసిసా,

దర్శనస్పర్శనాదీన సంభోగ ఉదాహృతః' ఇతి

అత్ర మామేతి వాగారమ్భసూచితైరనుభావైర్జాతాభిలాషమిత్యక్తేన రత్యాఖ్యా స్థాయీభావేన, సప్రీతమిత్యనేనోపక్షితైః సంచారిభావైః, అవశిష్టైర్విశేషతైర్యథా యగం ప్రతీయమానైరనుభావాదివిశేషైః కులస్తీ ఇత్యుక్తేనాలంకృతవిభావేన ప్రతీయ మానో రససార్వభౌమ, శృంగారో నిస్సక్తాఽజ్ఞవికర్షణాఽధికసుఖమిత్యనేన పరిపూరితా శయం ప్రాప్నోతితి వేదితవ్యమ్ శార్దూలవిక్రీడితమ్

టీ ప్రాక్ = మొదట, మనాక్ = కొంతము, మామాఇతి = వలదువలదని, అనాగత రసం = వెలువడని రుచిగలదియు తతః = తరువాత, జాతభిలాషం = పుట్టినతోరికగలదియు, (తదను = విదన) సప్రీతం = సిగ్గుతోఁ గూడునట్లు, శ్లఘీకృతతవ = సడలించబడిన యవయవములు గలదియు, పునః = తరువాత, ప్రత్యస్తచైర్యం = తొలగిన దిట్టతనముగలదియు, ప్రేమ అర్థం = ప్రీతిచే తడిసినదియు (పూర్ణానురాగము గల దనుట) స్పృహ

గల్పః-స్పృహణీయ = కోరఁదగిన, నిర్భర=మిలిలేని, రహఃక్రీడా=వికాంతకేళియందు,
 ప్రగల్భం = గట్టితనముగలదియు, తతః = అటుతరువాత, నిశ్శంక సుఖం-నిశ్శంక =
 భయములేని, అంగ = ఆవయవములయొక్క, వికర్షణ రాపిడిచేత, అధిక = ఎక్కువైన,
 సుఖం=ఆనందముగలదియు, (అగు) కులస్త్రీరతం=కులకాంతపొందు, రమ్యం = మనోహర
 మైనది

తా. రతి గలుగకముందు వలదు వలదని యిట్లుబాటుతోఁ గూడి
 నదియు, అనంతర ముదయించినరాగము గలదియు, అపైని నీగ్గుతోఁ
 గూడినదియు, తరువాత వివశమైన శరీరము గలదియు, పిదప విడువఁ
 బడిన ధైర్యము గలదియు, అనురాగముతో నిండినదియు, కమనీయమై
 గాఢానురాగయుక్తమైన ఏకాంతక్రీడచే ప్రాధమ్యమైనదియు, అంతనుండి
 జంకులేక కుచాద్యవమర్దనము వలన మించిన సుఖము గలిగిన కుల
 కామినీసురతమే మనోహరమైనది.

ఉ. ఆది మితాదరంబు తదనంతర మందిత రాగ మంత ల

జ్ఞోదయరమ్య మంత శిథిలోద్యమ మంత నితాంతధైర్యవి
 చ్ఛేదము ప్రేమపూరము విశేషవివిక్తవిహార మంత నా
 ప్లాదకరాంగసంగము కులప్రమదారత మల్పసౌఖ్యమే.

శ్లో. ఉరసి నిపతితానాం స్రస్తధమ్నిల్లకానాం
 ముకుళితనయనానాం కించి దున్తిలితానామ్,
 ఉపరిసురతభేదస్విన్నగండస్థలానాం
 అధరమధు వధూనాం భాగ్యవస్త్రగ పిబంతి.

25

వ్యా — అథ యదుక్తమ్ 'నానాకరణకల్పితమ్' ఇతి, తత్ర నానాకరణాని ధైను
 కాదిబంధవిశేషాః, తేషాం మధ్యే వికం బంధవిశేషం వివక్ష్యస్త దనుకూలముపరిసురతమాహ -
 ఉరసీతి — ఉరసి నిపతితానాం పురుషాయితబంధవశాద్వక్షిస్థల మధిష్ఠితానామ్, అత ఏవ
 'స్రస్తధమ్నిల్లకానాం రతిరభసవిశ్లేభకచప్రచయానామ్ - ని 'ధమ్నిల్లః సంయతాః కచాః,
 ఇత్యమరః ముకుళితనయనానాం సుఖపారవశ్యాల్లజ్జానుభావానుకరణాద్వా వినిమిలిత
 లోచనానామ్, తథాఽపి కిచ్చిదున్తిలితానామ్ ఈషన్సు కులితలోచనానామ్-అన్యథా

అనాచిత్యాదితి భావః అత ఏవ ఉపరిసురతే యః-భేదః శ్రమస్తేన స్విన్నాని స్వేదా
ర్థాః-గర్జనలూని యాసాం తాసామ్-శ్రమః భేదో హి రత్యాదేర్జాతః స్వేదాదిభూమ
కృత్ ఇతి లక్షణాత్, వధూనాం స్రియతమానాం సంబన్ధి, అధరమధు అధరామృతం,
భాగ్యవస్తా భాగ్యశాలినః, పిబన్తి స్త్రీముఖస్య నిజముఖసామ్యభ్యాదక్షకేనాధరం చుమ్మ
స్తీత్యర్థః ఏతచ్చ పుణ్యకృతామేవ సుధవతి, న త్వస్తేహమతఏవ భాగ్యవస్త ఇత్యుక్తమ్,
తథా బాహ్యసురతః జితేషరూపమపి చుమ్మనమారభ్యాభ్యస్తరాద్ధతయా కథితమిత్యవ
గస్తవ్యమ్

పురుషాయితలక్షణము క్తం రతిరహస్యే —

‘స్వేచ్ఛయా శ్రమిణి వల్లభే తథా యోషిదాచరతి పూరుషాయితమ్’ ఇతి
నాయికాస్తు ప్రగల్భాః —

‘స్తరమస్తీకృతప్రీడా ప్రాప్తా సంపూర్ణయావనా’ ఇతి లక్షణాత్
నాయికా కామకన్త్రకుశలాః అచుకూలాశ్చ, స్వభావోక్తిరలంకారః —

‘స్వభావోక్తిరసౌ చారు యథావద్వస్తువర్ణనమ్’ ఇతి లక్షణాత్
మాలినీవృత్తమ్

టీ ఉరసి = తొమ్మన, నిపతితానాం = వ్రాలినవారును, స్తస్తధమిల్లకానాం =
జాఙినికొప్పుగలవారును, ముకుళితనయరానాం = మూసినకన్నులుగలవారును, కింబిత్ =
కొంచెము, ఉన్నీలితానాం = (కన్నులు) తెఱచియున్నవారును, ఉపరి లానాం-ఉపరి
సురతః=పురుషాయితరతియందలి, భేద = అలయికచే, స్విన్న=చెమర్చిన, గండస్థలానాం =
చెక్కిలిప్రదేశముగలవారును, (అగు) వధూనాం = యువతులయొక్క అధరమధు =
అధరామృతము, భాగ్యవంతః=అదృష్టవంతులు, పిబంతి=పానముచేయుదురు

తా. సిగవీడ నానందపారవశ్యమున మూసియు మూయని కను
దమ్మలతోఁ గూడి పురుషాయితక్రీడచేఁ జెక్కులు చెమర్చి రొమ్మన
వ్రాలిన కామినులయధరామృతము పూర్ణవంతులు గ్రోలుదురు.

ఉ. అక్కున వ్రాలి కొప్పు విడి १ యల్లలనాఁడగఁ గన్నుదామరల్
చక్కగ మోడ్చి చొక్కి పురుషాయితసంజనితశ్రమంబునం
జెక్కుల ఘుర్చబిందువులు १ చిందఁగ విందొనరించుబోంట్లమే
లొచ్చిక్కపుమోవితేనె చవిఁజూతురు భాగ్యముఁ గల్గునేర్పరుల్.

అవ జ్ఞానపూర్వముగాఁ జేయసంభోగసుఖమే సఫల మని చెప్పచున్నాఁడు —
శ్లో. ఆమీలితనయనానాం యః సురతరసోఽను సంవిదం భాతి,
మిథునైర్నిధోఽవధారితమవితథమిదమేవ కామగర్వహణమ్. 28

వ్యా — అథ జ్ఞానపూర్వకవీవ సురతానుభవః సార్థకః న త్వన్య ఇత్యాహ —
ఆమీలిత ఇతి — ఆమీలితనయనానాం సుఖపారవశ్యాద్ధరముకుళిత నయనానాం,
యూనాం యః సురతరసః సురతాస్వాదః, సంవిదం అను జ్ఞానమచుస్పత్య భాతి-అయ
మేతాదృశ ఇతి జ్ఞానగోచరతయా ప్రతిభాతీత్యర్థః. ఇదమేవ జ్ఞానపూర్వకసురతానుభవ
ప్రతిభానమేవ, అవితథం అవ్యర్థమ్ - సార్థకమిత్యర్థః, కామస్య మన్త్యధస్య కామపురుషా
ర్థస్య వా - నిర్వహణం ప్రతిష్ఠాపన-ఉజ్జీవనమితి యావత్, న త్వన్యదాభాసత్వాదితి
భావః మిథునై, రసజ్ఞైః స్త్రీపురుషైః - ని 'స్త్రీపుసౌ మిథునం ద్వన్వ'మిత్యచరః
మిథోఽన్యోన్యం, అవధారితం నిశ్చితమ్ - అనుభవినామేవార్థనిశ్చయసంభవాదితి భావః,
జ్ఞానపూర్వకసురతానుభవ వీవ కామపురుషార్థ ఇతి ఫలితార్థః ఆత ఇత్కంభూతసురత
మేవ కర్తవ్యమ్ - న త్వన్యాదృశమ్ - తస్య క్షేమాత్త్రఫలకత్వాదితి తాత్పర్యమ్ ఆర్యా
వృత్తభేదః

టీ ఆమీలితనయనానాం = కొంచెము మూసినకన్నులుగలవారి (నాయకానాయ
కులయొక్క), యః = వీ, సురతరసః = సంభోగానందము, సంవిదం అను = జ్ఞానము ననుసరించి,
భాతి = ప్రకాశించుచున్నదో (అనగా ఈసంభోగ మిటువంటి దని తెలియుచు ననుభ
వించఁబడుచున్నదో), ఇదంవివ = ఇదియే (ఈజ్ఞానమే - అనుభవమే), అవితథం = వ్యర్థము
కాని, కామనిర్వహణమ్ - కామ = కామ(పురుషార్థ)ముయొక్క, నిర్వహణం = నెఱవే
ర్చుట, (అని) మిథునైః = (ఆలుమగల) జంటలచేత, మిథః = పరస్పరము, అవధారితం =
నిశ్చయింపఁబడినది

తా. సురతశ్రమమునఁ గన్ను లరమోడ్చినతరుణు లగు స్త్రీపురు
షులు తెలివితోఁ గూడి యేసంభోగ సుఖము ననుభవించుటకో, ఆసుఖాను
భవమే కామపురుషార్థమునకు సాఫల్య మని యారసజ్ఞులగు స్త్రీపురుషు
లొండొరులు నిర్ధారణ చేసియున్నారు.

తే కన్ను లరమోడ్చి విహరించు १ చున్నవారి
సురతభోగంబు తెల్వితోఁ १ బరఁగెనేని
రమ్య మగు నిది కామని १ రవహణ మచుచు
నాయకానాయకులకు ని १ ర్ణయముగాదె.

ఆవ స్త్రీపురుషుల కవస్థాభేదముచే నచితముగామిని, దోషమును తెవ్వ
చున్నాడు —

శ్లో. ఇదమనుచితమ క్రమశ్చ పుంసాం
యదిహ జరాస్వపి మాన్యథా వికారాః,
భర్తృ-టీక — 12

యదపి చ న కృతం నితమ్బినీచాం

స్తనపతనావధి జీవితం రతం వా.

27

వ్యా — అథ సురతావధిం కథయన్నిగమయతి — ఇదమితి — ఇహస్మిం లోకే, పుంసా మిద, మనుచితం ఆన్యాయ్యమ్, అక్రమో నిర్వర్యాదశ్చ, కిమిదమిత్యాశ్చాక్రయామాహ-జరాసు వార్ధకావస్థాస్వపీత్యర్థః మాన్యథా వికారాః సురతవ్యాసక్లాః కృతా ఇతి యత్, ఇదమితి సంబంధః కిం తు యోవనావధికసురతమేవ న్యాయ్యం మర్యాదా గోచరం చేత్యర్థః తదుపరితన సురతస్యాభాసత్వాదితి భావః తథా నితమ్బినీచాం స్త్రీణాం చ, తదనుచితమ్, కిం తదిత్యత ఆచా—స్తనపతనమ్ అవధిః మర్యాదా యస్య తత్తథోక్తం, జీవితం జీవనం వా, రతం వా సురతం వా, న కృతమితి యత్, బ్రహ్మణీతి శేషః, తదితి సంబంధః, స్త్రీణాం తావత్ స్తనపతనావధికమేవ జీవనం కర్తవ్యం, సురతమపి తదవధికమేవ, ఆన్యథా 'వశ్యచవశ్యాశ్చదవధి పరతో వృద్ధతామేతి నారీ' ఇతి కామ కాస్త్రోక్తేర్వృద్ధానాం సంబోగానర్హత్వాత్ - 'త్యజేదన్త్యకులౌద్యూతాం వృద్ధస్త్రీం కన్యకాం త్యజేత్' ఇతి నిషేధస్మరణాత్ - 'అలింగనం లమ్బపయోధరాణాం స్త్రీణాం చ దుఃఖభ్రతయమేవ భూమా' ఇతి లమ్బస్తననితమ్బినీసంభోగస్య దుఃఖరూపత్వాచ్చేతి భావః యథాహ మాఘః—

'అయమపి జరరాః ప్రకామగుర్వీరలఘువిలమ్బిపయోధరోపరుద్ధాః,

సురత మనుమతా మగమ్యరూపాః పరిణతదిక్కు రికాస్తటిర్విభర్తి' ఇతి

అక్ర స్త్రీణాం పురుషాణాం చ యోవనకృతసురతమేవ రమణీయమితి తాత్పర్యమ్

పుష్పితాగ్రా వృత్తమ్—'అయజి నయగరేభతో యకారో యజి చ నజా జరగాశ్చ పుష్పితాగ్రా' ఇతి లక్షణాత్

టీ ఇహ=ఇచ్చట (ఈలోకములో), పుంసాం = మగవారికి, జరాసుఅపి = ముది దశయందును, మాన్యథాః = మన్యసంబంధములయివ, వికారాః = చేష్టలు, (ఇతి) యత్=అనునదియేదియో, నితంబినీచాం = స్త్రీలకును, స్తన పధి-స్తన=చరులయొక్క, పతన=జాటుట, అవధి=హద్దుగా, జీవితం వా=బ్రదుకుగాని, రతం వా=సంభోగముగాని, స్త-కృతం=చేయబడలేదు (ఇతి) యత్=అనునదియేదియో, ఇదం=ఇది, అనుచితం = తగనిది, అక్రమశ్చ = క్రమములేనిదియు, (ఆన్యాయ్య మనుట)

తా. ఈపురుషులు ముసలివా రయిన పిదపఁ గూడ మన్యథవికారంబు గలిగియుండునట్లొనర్చుటయు, స్త్రీలు కుచములు జారిపోవునంత

వఱకీ బ్రతికియుండునట్లుగాని, సుగతము సలుపునట్లుగాని యుండవలె నని యేర్పాటు చేయకపోవుటయు మిక్కిలి యచాగరికముగాను, న్యాయ విరుద్ధముగాను నున్నది.

చ. ఇది యుచితంబు గానిపని १ యిచ్చుహిలో మగవారి కెంతయుఁ
మదనసుఖాభిలాషములు १ మాసక యున్ని జరాభరంబునం
గోదమమిటారిముద్దుచను १ గుబ్బలు జాతినవెన్న బోంట్లకుఁ
మదనసుఖంబు జీవితము १ మాన్పడు తామరచూలి జాణయే

అవ సుఖానుభవమునకు జవ్వనము ముఖ్యమని మూడుశ్లోకములచే వర్ణింపు చున్నాడు - (దేశాంతరమునఁ గొల్పుగొల్పుప్రాయపువారిపచనము)

శ్లో. రాజం స్త్రుష్టామ్బు రాశేర్న హి జగతి గతః కశ్చిదేవావసానం

కోవాఽర్థోఽర్థైః ప్రభూతైః స్వపపుషి గళితే యావనే సాచురాగే

గచ్ఛామః సద్వ యావద్వికనీతనయ నేనీవ రాలోకినీనా [నామ్.

మాక్రమ్యాక్రమ్య రూపం యుపితి న జగయా లుప్యతే ప్రేయసీ

వ్యా - యదుక్తం సురతానుగుణ్యేన యావనస్యాత్మనావశ్యకత్వం త్రిభిర్వర్ణయతి తత్రాదౌ చిరప్రవాసనిర్విణ్ణానాం రాజసేవాతత్పరాణాం యూనాం పచనమేతత్ - రాజన్నితి - హే రాజా, జగతి ఆస్తిక్ లోకే, కశ్చిదేవ కశ్చిదపి పుమా, తృష్టా ధనలిప్సా - నై వామ్బురాశిః సముద్రస్తస్య అవసానం పారం, న గతో హి న ప్రాక్షః ఖలు, కిన్తు మగ్న వివేత్సర్థః తృష్టాయా అపరిచ్ఛిన్నత్వాదమ్బురాశిత్వరూపణమ్ అథ యావత్ప్రాక్షితార్థగభేఽపి న తైః ప్రయోజనసిద్ధిత్యాచూః - ప్రభూతైః ప్రచురైః - ని 'ప్రభూతం ప్రచురం ప్రాజ్యమ్' ఇత్యమరః ఆర్థైర్ధనైః, కో వార్థః కిం ప్రయోజనమ్? న కిమపీత్యర్థః ఆకించిత్కరత్వాదితి భావః ని 'అర్థోఽభిధేయైవస్తుప్రయోజనసిద్ధృతిభి' ఇత్యమరః కస్తిక్ కథం భూతే సతి స్వపపుషి నిజశరీరే (అధికరణే) సాచురాగే సంభోగేచ్ఛాజనకే అనురాగసహితే వా యావనే, గలితే సతి-కోఽర్థ ఇతి సంబంధః - ధనలాభాదపి యావనమేవాస్తాకం బలీయ ఇత్యర్థః అతస్తావత్తత్సూర్వమేవ, సద్వ స్వగృహం ప్రతి, గచ్ఛామః యాస్యామః, యావత్ యదా, వికనీతాని ఉత్పల్లవాని - కుముదాని కైరవాణి - ఇన్దీవరాణి నీలాత్పలాని చ తత్సదృశా ఆలోకా నేత్రాణి - ఆసాం సంతీతి తథోక్తానామ్ - సితానీతాబ్జదలమనోహరనయనా నామిత్యర్థః ని 'సీతే కుముదకైరవే' - 'ఇన్దీవరం చ నీలేఽస్తిక్' ఇత్యుభయత్రాప్య

మరః ప్రేయసీనాం ప్రియతమానాం సంబంధి, రూపం యావనప్రయుక్తసౌందర్యం జరయా, ఆక్రమ్యక్రమ్య అభీష్టమాక్రమ్య, ఝడితి అజ్ఞాసా ని 'స్వాగ్ధ్యుడిత్యజ్ఞాసాఽవన్నియ' ఇత్యమరః న లుప్యతే న ప్రియతే, తావదితి సంబంధః - అన్యథా శశకా పాయే బిలఖనపద్ధమనవైష్యల్యాద్యృద్ధస్త్రీగమననిషేధాచ్చేతి భావః ని 'యావత్తావచ్చ సాశల్వేఽవధౌ మానేఽవధారణే' ఇత్యమరః

టీ రాజ్ = ఓరాజా! జగతి = లోకములో, కశ్చిత్ ఏవ = ఎవ్వఁడును, తృప్త్యా అంబురాశేః = అశయనెడి సముద్రముయొక్క, పారం = అవలిగట్టును, న గతః హి = హిందఁ డాయెగదా? స్వపపుషి = తనదేహమునుండి, స అపరాగే = అపరాగముతోఁగూడిన, యావనే = జవ్వనము, గతిః = తాఁజుఁగా, ప్రభూతైః = గొప్పవైన, అర్థైః = భనములతో, అర్థః = ప్రయోజనము, కః వా = ఏమి? విక సీనాం - వికసిత = విప్పారిన, నయనఇంది వరః = నల్లగలవలపంటి కన్నులతో, ఆలోకిసీనాం = చూచునట్టి, ప్రేయసీనాం = ప్రియురాలండ్రయొక్క, రూపం = రూపము, జరయా = ముసలితనముచే, ఆక్రమ్య ఆక్రమ్య = వైకొని వైకొని, ఝడితి = తటాలన, యావత్ = ఎంతలో, న లుప్యతే = హిఁగొట్టబడదో, (తావత్ = అంతలో,) సద్వ = ఇంటికి, గచ్ఛామః = వెళ్లెదము

తా. ఓరాజా! ఆశ యనునది సముద్రముం బోలినది. లోకం బున నాసముద్రపు దరిజూచినవాఁ డొక్కఁడయినను లేఁడు. మాదేహమున జవ్వనంబు జారకయుండునపుడే సుఖంబుల ననుభవింపవలయును. యశావన ముడిగిన పిదప నీయపారధన మున్న నేమి యుపయోగము? కావునఁ బుడమితేఁడా! విరిసిన కలువలంబోలు కన్నులతోఁ జూచు మా ప్రియురాలండ్రయొక్క రూపంబు ముదిమిచే జెడిపోకమునుపే మాయొద్లకుఁ బోయి సుఖంబుల ననుభవింప నుత్తర వాసగము.

శా. ఆశాసాగరపార మేరికిని శ శ క్యం బౌన ఛేరంగ భో

గాశాయుక్తము జవ్వనంబు గలితం శ బై నక ధనం జేల థా

త్రీశా! యింటికిఁ బోదుమే ప్రియవధూ శ హృద్యోల్లసద్రూపరే
ఖాశోభాతిశయంబు దుర్భరజరా శ క్రాంతంబు గాకుండఁగన్.

అప సర్వానర్థములకు జవ్వనము మూల మని చెప్పుచున్నాడు —

శ్లో. రాగస్యాగారమేకం నరకశతమహాదుగ్గిఖసంప్రాప్తిహేతు
రోహస్యోత్పత్తిబీజం జలధరపటలం జ్ఞానతారాధిపస్య,

కష్టర్షస్యైకమిత్రం ప్రకటితవివిధస్పష్టదోషప్రబంధం

లోకేఽస్మిన్నహ్యనర్థప్రజకులభవవం యావనాదన్యదస్తి.

29

వ్యా — అథానర్థమూలమాహ — రాగస్యేతి — రాగస్య మాత్సర్యస్య, ఏకమ్ అగారం ముఖ్యాయతనమ్ అనురాగైకస్థానమితి వా, తథా, నరకశతేషు నిరయపరమ్ రాసు-యాని మహాదుఃఖాని తీవ్రయాతనాస్తేషాం సంప్రాప్తిహేతుః ప్రాప్తిసాధనమ్- అగమ్యాగమనాదిదుష్కర్మ ప్రవర్తకత్వాదితి భావః మోహస్య స్త్యిన్తరానక్షిరాపస్య, ఉత్పత్తిబీజం జన్మకారణమ్ ని 'హేతుర్నా కారణం బీజమ్' ఇత్యమరః జ్ఞానతారాధిపస్య ప్రబోధవప్తిస్య, జలధరపటలమ్ అభీబృష్టం-జ్ఞానప్రకాశ ప్రతిబద్ధకమిత్యర్థః కష్టర్షస్య కామదేవస్య, ఏకం మిత్రం ముఖ్యబద్ధః, ప్రకటితో-విధో నానావిధః - స్పష్టః ప్రకాశశ్చ - దోషప్రబంధః పాతకసంబంధో-యస్య తత్తదోక్తమ్-యద్భావనమితి కేమః, అతోఽస్మిన్ లోకే, తస్మాద్భావనాదన్యత్ ఇతరత్, అనర్థానాముక్తవిధానాం - ప్రజస్య సమూహస్య-కులభవనమ్ ఉత్పత్తినికేతనం, నాస్తి హి, ఇదమేవాశ్యస్తానర్థమూలమిత్యర్థః, తదుక్తమ్ —

'యావనం ధనసంపత్తిః ప్రభుత్వమవివేకితా,

ఏకైకమప్యనర్థాయ కిము యత్ర చతుష్టయమ్?" ఇతి

టీ రాగస్య = అనురాగమునకు (లేక, మాత్సర్యమునకు), ఏకం = ముఖ్యమైన అగారం=ఇల్లు, నర హేతుః-నరకశత = నరకముల నూలులయందలి, మహాదుఃఖ = గొప్పదుఃఖముయొక్క, సంప్రాప్తి=రాకకు, హేతుః = కారణము, మోహస్య=అజ్ఞానమునకు, ఉత్పత్తిబీజం = జన్మకారణము, జ్ఞానతారాధిపస్య=తెలివి యను చంద్రునకు, జలధరపటలం=మొయిలుమొత్తము, కందర్పస్య = మన్మథునకు, ఏకమిత్రం=ముఖ్యమైన హేతుడు, ప్రక బంధం-ప్రకటిత = వెలిపుచ్చబడిన, వివిధ = అనేక ప్రకారములగు, స్పష్ట=స్ఫుటమైన, దోషప్రబంధం = తప్పులు కప్పలుగలదియు, అస్మిన్ = ఈ, లోకే= లోకమందు, అనర్థ భవనం-అనర్థ=కీడులయొక్క, ప్రజ=సమూహమునకు, కులభవనం= వంశవరంపరగవచ్చిన యిల్లు, (అగునట్టిది) యావనాత్ = యావనముకంటె, అన్యత్ = మఱియొకటి, నాస్తిహి = లేదుగదా !

తా. యావన మనునది యాశకుఁ బ్రధానస్థానము. పెక్కుపాపములను, తీరని వ్యసనంబులను బొందుటకుఁ గారణ మైనది. మోహమును గలిగించు విత్తనము. జ్ఞాన మను చంద్రునికి మొయిభుల గుంపు వంటిది. (మొయిభుల గుంపు చంద్రమండలమును గ్రమ్మనట్లు జ్ఞానమును

గ్రమ్మనది.) మరునికి విడువని నెచ్చెలి. వెక్కులైన పాపములకు నిర్భయముగాఁ జేయించునది మంచులకుఁ బ్రతిబంధకమయినది. ఇట్లు చేటులకుఁ బుట్టినంటి వంటిది జవ్వనమునకు మించినది మఱొక్కటి యీ భూలోకముననే లేదు.

చ. రతిపతిచేతివాలు ఘన శ రాగనివాసము నీతివైరి దు

ర్గతిశతదుఃఖమోహజని ర్ కారణ ముజ్జ్వలబోధతారకా
పతినిబిడాభ్రబృందము శు శ భప్రతిబంధము దోషసంగసం
గత మగునేగి జవ్వనము కన్న జగంబున వేతె యున్నదే.

అవి ఇట్టి సర్వానర్థమాలమయినయోవనమున వికారము నొందినిపురుషుఁడు ధన్యుఁ డని చెప్పుచున్నాఁడు —

శ్లో. శృంగారదుఃసీరదే ప్రసృమరక్తీ డారసస్రోతసి
ప్రద్యుమ్నప్రియబాన్ధవే చతురవాక్తుక్తాఫలోదన్వతి,
తన్వినేత్రచకోరపార్వణవిధౌ సౌభాగ్యలక్ష్మీనిధౌ
ధన్యః కోఽపి న విక్రియాం కలయతే ప్రాప్తే నవే యావనే. 30

వ్యా — ఇథం భూతే యావనే కల్పదేవ నిర్విక్రియ ఇత్యాహ — శృంగార ఇతి — శృంగారః సంభోగవిప్రలమ్భరూప శృంగారరస ఏవ ద్రుమో వృక్ష - స్తస్య సీరదే ఆమ్బువాహే - ఆమ్కరితత్వకన్దలితత్వబద్ధవితత్వపుష్పితత్వ రూపావస్థాభిః పరి పోషావహా ఇత్యర్థః, ప్రసృమరో వ్యాపనశీలా - యః క్రీడారసో మన్తధకేలి - స్తస్య స్రోతసి ప్రవాహే - అవిచ్ఛేదేన ప్రవర్తక ఇత్యర్థః అథవా ప్రసృమరక్తీడానాం రసస్రోతసి రసప్రవాహే - యథేచ్ఛావిహారానిత ఇత్యర్థః, ప్రసృమరేత్యత్ర*సృఖు స్యదః కర్తృచ్' ప్రద్యుమ్నస్య కన్దరస్య-ప్రియబాన్ధవే ఆప్తబన్ధా * స్వాధ్యక్షాః ప్రత్యయః ని 'ప్రద్యుమ్నా మిహకేతనః, కన్దరో' దర్శకోఽనన్తః' ఇత్యమరః చతుర వానో విపులవాక్యాన్వేష - ముక్తఫలాని మాత్రికమణయః - లేహమదన్వతి సముద్రే - సరససంలాపాత్పత్తినికేతనభూత ఇత్యర్థః - 'ఉదన్వాచుదధౌ చ' ఇతి నిపాతనా త్పాదః సముద్రస్య ముక్తాకరత్వముక్తం రత్నకాన్తే —

'కరిక్షుదేమాతవరాహశఙ్ఖమత్యాహిశుక్త్యర్థవవేణుజాని,

ముక్తాఫలాని ప్రథితాని లోకే లేమాం తు శుక్త్యర్థవమేవ భూరి' ఇతి. తన్వినాం బిహిసినాం - నేత్రాన్వేషచకోరాః చన్ద్రికాపాయిషవిశేషాస్తేమాం పార్వణ విధౌ పూర్ణచంద్రే-తద్వదల్లాసక ఇత్యర్థః - *కర్షణి భవః పార్వణ ఇతి విగ్రహః - ని.

‘విభుర్విష్ణో చప్రేమసి’ ఇత్యమః సౌభాగ్యలక్ష్మ్యః సౌందర్యసంపదో - విధా విధానే
కదాచిదసి స్వావస్థానదకాయాం సౌందర్యలక్ష్మీర్న తీయత ఇత్యర్థః నవే యావనే
నూతనే ఐయసి, ప్రాప్తే సతి, కోఽసి ధన్యః కశ్చిదేవ మకృతి, విక్రియాం మన్తభవికారం,
న కలయతే న ప్రాప్నోతి, ఈదృశస్తు విరల ఇతి భావః

శ్లోకద్వయేఽపి నిరవయవరూపకాలంకారః కాద్యాలవిక్రీడితమ్

టీ శృంగా దే-శృంగార = శృంగారమనెడి, ద్రుమ = వృక్షమునకు, సీరదే =
మేఘమునదియు, ప్రసృ ప్రోతసి-ప్రసృమర = వ్యాపించునట్టి, క్రీడా = సంభోగ
మందలి, రస=రస (అభిలాష) మనెడి రస (జల) మునకు, ప్రోతసి=ప్రవాహమయినదియు,
ప్రద్యుమ్నప్రియబాంధవే = మన్తఘనకు నెయ్యంపుచుట్టమయినదియు, చతు న్వతి-
చతుర = చిత్రములైన, వాక్ = మాటలనెడి, ముక్తాఫల = ముత్యాలపూసలకు, ఉద
న్వతి = సముద్రమైనదియు, తస్మి విధౌ తస్మి = కృకాంగులయొక్క, నేత్ర = కన్న
లనెడి, చకోర=వెన్నెలపులుగులకు, పార్వణవిధౌ=పున్నమచందరుడైనదియు, సౌభాగ్య
లక్ష్మీవిధౌ=సౌందర్యసంపదకు గనియైనదియు, (అగు) నవే యావనే = క్రొత్తప్రాయము,
ప్రాప్తే (సతి) = రాఁగా, కోఽసి ధన్యః = ఎవడో పుణ్యవంతుడు, విక్రియాం =
(మనో) వికారమును, న కలయతే=పొందడు (తఱచుగా నందఱు బొందుదు రనుట)

తా. మేఘులు వర్షించి చెట్లను వెంపొందించునట్లు, శృంగార
రసమును బెంచునదియు, పాటుచుండు క్రీడారసం బనెడి యుదకప్రవా
హము వంటిదియు, మరుని కనుగుబుండు వైనదియు (ప్రియబంధువు
మాడ్కి మన్తఘనికిఁ జేమగూర్చునదియు), జాణపలుకు లనెడి ముత్రము
లకు సంద్రముమాడ్కి నునికెట్టును, చకోరపక్షులను బున్నమ చందు
రుండు సంతోష పెట్టునట్లు తీరగెబోడుల కన్నుల కింపాదవునదియు,
సౌందర్యసంపదకు నునికియు నైన యావనము దేహమున నెలకొన్న
యప్పుడు పుణ్యాత్ము డెవ్వడో యొక్కడు చిత్తవికారంబు నొందడు
గాని తక్కిన యందఱు చపలు లగుదురు.

ఉ. మారునికూర్చి చుట్టము స శ మంచితకేళిరసహృదంబు శృం

గారమహీజనీరదము శ కంజముఖిజనదృక్పశ్యకోరరా

కారజనీశమండలము శ కాంతవచోమణివార్ధి యావనం

బారయఁ జెందుచో వికృతి శ నందనివాడె కృతారుఁ డిచ్ఛహిన్.

అప యావన మనర్థమాలము గనుక, కామినులకు విడిచినయెడల నాయావని మనర్థములకు గారణముగాదు గదా యని శోకించి, మగువల విడుచుట కష్ట మని మూడు శ్లోకములచే వర్ణింపుచున్నాడు —

శ్లో. సంసారేఽస్మిన్నసారే కున్యపతిభవనద్వౌ సేవాకళఙ్క

వ్యాసక్లవ్యస్తధైర్యం కథనములధియో మానసం సంనిదధ్యుః,
యద్యేతాః ప్రోద్యదిన్దుద్యుతిసిచయభృతో న స్యురమౌఘజనేత్రాః
ప్రేక్షతాఙ్గీకలాపాః స్తనభరవిసమన్తధ్యభాజ స్తరుణ్యః. 31

వ్యా — యదుక్తం యావనస్యానర్థమాలత్వం తత్ కామినీపరిత్యాగేఽత్యస్త
దూరాపాస్తమిత్యాకళఙ్క తాసామపరిత్యాజ్యతాం త్రిభిర్వర్ణయతి — సంసార ఇతి -
అమలధియో నిర్మలమతయో మహావ్రత, మానసం నిజం మనః, అసారే నిస్సారే, అస్మిన్
పరివర్తమానే, సంసారే కలత్రాదిపాపవిశిష్టానర్థరూపే, కున్యపతిభవనద్వారస్య కున్యిత
రాజమనిర్వృతివారస్య-సేవా అనువర్తనమేవ - కలహోఽపవాదః - తత్రయో వ్యా
సక్లవ్య - ఆత్మాసత్త్వేన వ్యస్తం - ధైర్యం ధీరత్వం యస్య తత్తథోక్తమ్, ఈదృక్కృష్ట
కర్తానక్తమలసమిత్యర్థః కథం సంనిదధ్యుః సమాదధ్యుః, న కథంచిదపీత్యర్థః కిం న
స్యాచ్చేదిత్యత ఆహ — ప్రోద్యక్ ఉద్యోగో-య ఉష్ణః తస్య ద్యుతిరివ ద్యుతిర్యేషాం
తాని చన్ద్రోదవలూని మాఘోష్ణాని వా - ఉద్యుదిశేషణ సామర్థ్యాత్ - తాని సంచయాని
అంకుకాని-విభ్రీతీతి కథోక్తాః, అమ్నోజే ఇవ నేత్రే యాసాం తాః పద్మపలాశవికాల
లోచనా ఇత్యర్థః ప్రేక్షతాఙ్గీకలాపాః క్వణిద్రశనా ఏవ - కలాపా భూషణాని -
యాసాం తాః - యద్వా కాఙ్గీర్ష్య భూషణాని యాసాం తాః, ని 'కలాపా
భూషణే బర్హే' ఇ త్యమరుః స్తనభరణే కుచకుమ్భగౌరవేణ - విసమన్తి అవనతాని -
మథాని వలగ్నాని - భజన్తీతి తథోక్తాః - పీవరకుచాః కృశోదర్యశ్చ ఇత్యర్థః ఏతేన
సౌందర్యాఽచికయ ఉక్తః, ఏతాః ప్రసిద్ధాస్తరుణ్యా యవతయః - న స్యుర్యది న భవే
యర్యది - తస్మి కథం సంనిదధ్యుతి సంబంధః, అతో విశిష్టతరుణీనాం విద్యమానత్వా
దేవ సుఖయాఽప్యేవంభూతా భవన్తీత్యర్థః తస్మాత్తరుణ్యో దుష్పరిహారా ఇతి భావః
తదుక్తమ్ —

'అసాధా విహ సంసారే దుర్వాసే మకరధ్వజే,

కులే చ కామినీమాలే కా నా స్యాత్పరికల్పనా?'

అత్రోత్తరవాక్యార్థస్య పూర్వవాక్యార్థసమర్థకమేతుత్వాత్కావ్యలిక్తభేదః స్రగ్ధరా.

టీ ప్రోద్యో—భృతః—ప్రోద్యో = ఉదయించుచున్న, ఇందు = చంద్రునియొక్క ద్యుతి = (కాంతివంటి) కాంతిగల, సిచయ = చీరలును (చందురుకావలసి పెపుచీరలనచట), భృతః = ధరించువారును, అంభోజనేత్రాః = తామరలవంటి కన్నులుగలవారును, స్రెంఖితే . లాపాః—స్రెంఖితే = కదలుచున్న, కాంచీ = పీడ్డాణమనెడు, కలాపాః = సొమ్ములుగల వారును, స్తన భాజః—స్తనభర = చనులబరువుచే, వినమతే = వ్రాలుచున్న, మధ్య = నడుమును, భాజః = పొందినవారును, (అగు), ఏతాః తరుణ్యాః = ఈ (ప్రసిద్ధులగు) యువతులు, నన్యః యది = ఉండరేని, అమలధియః = నిర్మలబుద్ధిగలవారలు, అసారే = సారములేని, అస్మిక్ = ఈ, సంసారే = సంసారమునందు, తు ధైర్యం—కున్యపతి = దుష్టరాజులయొక్క, భవద్యౌర = దేవిదీపాశారములయందలి, సేవా = కొలువుయొక్క, కళంక = దోషముయొక్క, వ్యాసంగ = సంబంధముచేత, వ్యస్త = చెదరిన, ధైర్యం = దీమనముగల, మానసం = మనస్సును, కథం = ఎట్లు, నన్నిదధ్యుః = తుదుర్బుకొందురు ?

తా. ఈ నిస్సారమయిన సంసారమునందుఁ జక్కఁగా నుదయించిన చంద్రునికాంతిసమూహమువంటి కాంతి గలవలువలు దాల్చిన వారును, కమలనేత్రులును, ఘణిల్లుఘణిల్లుమని రవణించు చిరుగజ్జలయొద్దాణములు ధరించినవారును, గబ్బిగుబ్బలబరువుచే గొంచెమువంగిన నడుము గలవారునైన యీ ప్రమదలుండరేని నిర్మలమనస్సుగల పండితులు చెడ్డరాజులవాఁకేళ్లయందుఁ గొలువుకొలుచుటయం దలవాటుచే ధైర్యము వీడిన తమ మనసుల నెట్లు ధరింపగలరు ? (చెడుదొరల కొలువువలని దుఃఖముచే గలవరము నొందినవారయినను పురుషులు పైఁజెప్పినగుణములు గల స్త్రీలను బొందుటచేత నిలుకడ గల మనస్సు కలవారగుదురు.

చ. జలజవిలోచనంబులును శ సన్నపుంజందుర కావించిరెలుం
గులుకు మెటుంగుఁజన్నులును శ గొంచెపుఁగొనులు రిత్నకింకీణీ
కలరశనాగుణంబులును శ గల్గినకాంతలు గల్గరేని గా
సిలి మతిమంతు లేటికి వ శ సీతురు రాజగృహింగణంబులన్

ఆవ స్త్రీలపైనియాశ పురుషులను మ్రొక్కునట్లుచేయు నని చెప్పచున్నాడు.—

శ్లో. సిద్ధాధ్యాసితకన్దరే హరవృషస్కన్ధావరుగ్ద్రుమే
గజ్జాధాతశిలాతలే హిమవతః సానౌ స్థితే శ్రేయసి,
కగి కురీత శిరగప్రణామమలినం మ్లాసం మనస్వీ జనో
యద్విత్తస్తకురజ్జశౌభనయచా న స్యుః స్తరాత్రం స్త్రీయః.

వ్యా - సిద్ధతి - సిద్ధిర్లోగిభిః - అధ్యాసితా అధిష్టితా - కష్టరా గుహ-యస్మిం
 స్తత్తథోక్తే వితేన తవస్సిద్ధిహేతుత్వం సూచ్యతే, హరస్య నిత్యసన్నిహితస్య-యో వృహో
 వాహనభూతో మహాత్మస్తస్య స్కంధేన హంసపీఠేన - కరుణేతి యావత్ - అవరుణ్ణాః
 భిక్షాః-ద్రుమా యస్మిన్ తత్తథోక్తమ్ * 'రుజో భక్తే' కర్తవ్యం క్తః * 'ఓదితశ్చ'
 ఇతి నిష్ఠానత్వేణత్వమ్ వితేనాఽఖిలశ్రేయఃప్రదశివసాన్నిధ్యముక్తమ్, గంగాధాతాని
 గంగాప్రతాలితాని - శిలాతలాని, యస్మిన్ తత్తథోక్తే - వితేనాఽత్యంతపవిత్రత్వ
 ముక్తమ్ అత ఏవ శ్రేయసి శ్రేష్ఠే-శ్రేయస్కరే - వా, హిమవతో గిరేః సంబంధిని
 స్థాచే ప్రదేశే స్థితే నతి, తో వా మనస్వీ సుమేధాః ధీరోజనః * 'ప్రశంసాయామినిః,
 శిరో నిజోత్తమాక్షం, ప్రణామేన మన్వపతిపాదవద్దనేన మలినం కలశ్చి-తమ్, అత ఏవ
 హ్లాసం ఉత్కర్ష హీనం, కుర్వీత, 'మలినం మానమ్' ఇతి పారే - మానం నిజాభిమానం
 (కర్త) - శిరఃప్రమాణామేన నిజోత్తమాక్షవినమనేన-మలినం ప్రతిష్ఠాహీనం-కుర్వీత, నతో
 ఽపీత్యర్థ కుతః? యద్యస్తాత్కారణాత్, విత్తస్తమరజ్జకావనయనాః పద్మినీజాతిత్వా
 చ్యుతిబాలహరిణేక్షణాః, అత ఏవ, స్వరాస్త్రం మహావీరస్య స్వరస్య జగద్విజయసాధన
 భూతబాణ ఇత్యర్థః * లిజవచనవ్యత్యయో నిత్యనపుంసకత్వేన జాత్యభిప్రాయేణ వా
 'వేదాః ప్రమాణమ్' ఇత్యాదివద్విప్రవ్యః ఇత్యుక్తం ప్రాక్, స్త్రీయః న స్యుక్తేభ్యో, అతః
 అమోఘమదనశస్త్రభూతస్త్రీణామపరిత్యాజ్యతయా విద్యమానత్వాదేవ మనస్వినామపీద్య
 గ్ధురవసాపత్రితి భావః వృక్షముక్తమ్

టీ విత్తస్త్ర నయనాః - విత్తస్త్ర=బేదరిన, కురంగకాబ = లేడిపిల్లలయొక్క,
 నయనాః = (కన్నులవంటి) కన్నులుగలవారును స్వరత్రస్త్రం=మన్వధబాణమును, (అగు)
 స్త్రీయః = ఆడువాండ్రు, న స్యుః యత్ = లేచేని, సిద్ధా కందరే-సిద్ధ=యోగులచే,
 అధ్యాసిత = ఉండబడిన, (యోగలకా-పురమయిన), కందరే = చరియలుగలదియు,
 హర ద్రుమే - హర = శివునియొక్క, వృష=ఎద్దుయొక్క, స్కంధ=మూలపురముచే,
 అవరుణ్ణ=విజువబడిన, ద్రుమే = చెట్టుగలదియు, గంగా తలే - గంగా = గంగచేత,
 ధాత=కడుగుబడిన, శిలాతలే = తాలిప్రదేశములగలదియు, (అగు) హిమవతః = హిమ
 వంతముయొక్క, సానా = చటియయందు, శ్రేయసి = పుణ్యము, లేక మోక్షము, స్థితే
 సతి = సిద్ధముగా ఉండగా, కః మనస్వీ = ఏబుద్ధిమంతుడు, శిరః=(తన)తలను, ప్రణామ
 మలినం = (ఒకరికి) వంగుటచేత మాసినదిగాను, హ్లాసం = వాడినదిగాను, కుర్వీత = చేసి
 కొనుచు

తా. వెతచిన జింకకూచల కన్నులుగలబోలిన కన్నులుగల యంగ
 నలు మన్వధుని తూపులుగారేని, సిద్ధులు వసించెడి గుహలతోఁ గూడి,

తా. ఓసంసారముద్రమా! చదును దాట సశక్యలయినయతివ
లుండరేని, నీయావలిగట్టనకుఁ బోవుచారి యంతదవ్వగాదు. ప్రమదల
మూలమున యీసంసారమునకుఁ గట్టువడి యుండవలసినదికాని, వారు
లేనిచో సఁసారము విడుచుట యంతకష్టము గాకయుండును.

తే. అమితసంసార! నీదుపః కర్మంతపదవి
గతి దలంప దవీయసి గాదు సూచె
యర్థి నీలోనఁ గడవంగ నలవిగాని
ఖంజరీటాయతాక్షులు గలుగరేని

పక్షద్వయనిరూపణము

అప స్త్రీలయం దనురాగము గలుగునిమిత్తము సంభోగశృంగారమును వర్జించి
మరల వారిని పదలుట బుద్ధిమంతులకు నసాధ్యము గావున నందఱు వారియందే తగులు
గలిగియుండురు అట్టి సంసారులకు శ్రేయస్సు గలుగు బెట్లని యాక్షేపించి స్త్రీలకు
బ్రేమతోఁ జూచువారి కీలోకసౌఖ్యములును, స్త్రీలను పదలినవిరాగులకుఁ బరలోక
సౌఖ్యములును గలుగునని తెలుపుటకై యచరక్తి, విరక్తి యను రెండుపక్షములను ఇంక
నేడు శ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు —

శ్లో. దిశః పనహరిణేభ్యోఽపశక్త్యాచ్చపీనాం
కబళముపలకోటిచ్చిన్నమూలం కుశానామ్,
తకయువతికపాలాపాణ్డతామ్బూలవల్లీ
దళమరుణనఖాగ్రైః పాటితం వా వధూభ్యః.

34

వ్యా — ఇథం స్త్రీణాం పరిహర్తృమశక్యత్యే తదానక్తస్య కుతః శ్రేయః స్రాప్తి
రిత్యాశఙ్కాయాం తదత్యంతాభ్యాజ్యయోరత్యైహికాముష్మికఫలసాధనత్వమేవేతి మనసి
కృత్వా తదభయమిదానీం తావన్నిరూపయతుం ప్రతిజానీతే—‘అథ పక్షద్వయ
నిరూపణమితి’- అతస్త్రీణాం పరిత్యాజ్యత్వకథనానంతరం పక్షయోః విరక్త్యనురక్తి
రూపపక్షయోః ద్వయస్య నిరూపణం క్రియతే, తత్ప్రకారమావిశలిసమాస్తేర్వర్ణ
యతి.—దిశేతి—‘హే జనిత్యధ్యాహర్యం వనే పుణ్యారణ్యే, హరిణేభ్యః పరశ్లేభ్యః-
తమః ప్రసక్త్యా నిర్భీకత్యేన లేమం సమీపవర్తిత్వాదితి భావః ఉపలకోట్యా
నిశితపాదానిప్రాప్తేన - చ్చిన్నాని లూనాని మూలాని - యస్య తథోక్తమ్ - తత్ర

లవిత్రాదిసాధనాస్తరాసంభవాస్త్రాలానాముపలకోటిచ్చిన్నత్వము క్తమ్, వంశకాజ్ఞస్య వంశకరీరస్య-భవివం భవిర్యేషాం తేషామ్ సరసానామిత్యర్థః, కుశానాం, కబళం గ్రాసం వాదిశ, తవశ్చరణసమయ ఇతి శేషః, అథవా వధూభ్యః ప్రియతమాభ్యోరుణానామగ్రైః-పాటితం శకలితం-శకయువతీనాం శకాబ్యదేశీయతరుణీనాం-కపోలవదాపాణ్డు-ఆసమస్తాస్థవలం, యత్రామ్నూల వల్లీదలం నాగవల్లీపత్రం తద్వాదిశ, సునరణసమయ ఇతి శేషః, ఉక్తోభయమేవ పరమసౌఖ్యనిదానమ్ ఉభయత్ర, నాన్యదితి భావో వివముత్తరత్రాపి యథాయోగమూహనీయమ్

అత్ర నఖానామారుణ్యగ్రహణం మహాభాగ్యలక్షణం తేన సుఖిత్యద్యోతనార్థమ్ తదుక్తమ్ సాముద్రిక్తైః—

‘పాణీ పాదతలే రక్తే సేత్రాస్తశ్చ నఖస్తథా,

తాలు జిహ్వోఽధరోష్ఠం చ సప్తరక్తస్సఖి భవేత్’

ఇతి

మాలినీ

టీ వనహరిశేఖ్యః = అడవిజింకలకు, వంశ వీనాం-వంశకాండ=వెదురు మోసు యొక్క, భవీనాం=(కాంతివంటి) కాంతిగల కుశానాం = దర్శనయొక్క, ఉపల . మూలం-ఉపలకోటి = రాలియంచులచే, ఛిన్న = కోయ బడిన మూలం = వేరులుగల, కబళం (వా)=గ్రాసము(కడి)య (గాని), వధూభ్యః = స్త్రీలకు, అరుణానామగ్రైః = ఎఱ్ఱని గోరుకొనలచే, పాటితం = చీల్చబడిన, శక దళం-శకయువతి = శకదేశ స్త్రీలయొక్క కపోల=చెక్కిళ్లవలె, ఆపాండు = కొంచెము తెల్లనైన (గోధుమవన్నెగల), తాంబూలవల్లీ దళం వా = తములపాకునుగాని, దిశ = ఇమ్ము

తా. ఓమనుజాడా! నీవు పావనమయిన యరణ్యమున బెదరు లేక దగ్గఱకేతెంచిన జింకలకు వెదురు మొలకలవలె బసరుగల దర్శనము కత్తెరతాళ్ల యంచులతోనఱికి మేతపెట్టుము. (విరక్తుడవేని యడవి యందు వసినపుము అని భావము.) లేదా శకదేశపుటవల చెక్కిళ్లవలె నంతటఁ దెల్లనైన తమలపాకులను నీయెఱ్ఱని గోళ్లకొనలతోఁ జీల్చి యింతుల కిమ్ము (అనురక్తుడవేని యింటనుండి స్త్రీలంగూడి విహరింపుము అనుట.)

చ. శిల మొన మూలముల్ చిదిమి శ చెన్నుగ వేణుకరీరకాంతిచే

లలితములై నదర్శకబ శ శంబులు లేళ్ళకు నిమ్మ కానలోఁ

గలితశకాంగనావిపుల శ గండవిపాండురనాగవల్లి కా

దళముల గోళ్ళఁ ద్రుంచి వని శ తాతతి కై న నొసంగుమిమ్మున్.

శ్లో. అసారాః సన్వేతే విరతివిరసా వాభ విషయా

జుగుప్సంతాం యద్వా నను సకలదోషాన్మదమితి,
తథాఽప్యేతద్భూమా న హి పరహితాత్పుణ్యమధికం
న చాస్తిక్ సంసారే కువలయదృశో రమ్యమవరమ్

35

వ్యా — అసారా ఇతి — తే ప్రసిద్ధాః, సర్వే, పాపహేతుత్వాత్పాపావిషయాః శబ్దాదయః — సక్పన్నవనితాదయో వా, అసారాః అస్థిరాః - నిస్సారా ఇతి వా. ని. 'సారో బలే స్థిరాంశే చ' ఇత్యభిధానాత్, తథా, విరతౌ పరిణతసమయే-విరసాః అనర్థకలా ఇతి వా, యద్వా సకలదోషాన్మదమ్ రాగద్వేషమోహాద్యశేషదోషప్రతిస్థాపనమ్ ఇతి వా* 'అన్మదం ప్రతిష్ఠాయామ్' ఇతి నిపాతనాత్సుడాగమః-లింగవచనవ్యత్యయశ్చ పూర్వవద్ధృష్టవ్యః, జుగుప్సంతాం పరిత్యజ్యంతామ్ పరిత్యాగే పరమసుఖలాభాదితి భావః తథా చ వక్ష్యతి — 'స్వయం త్యక్తా హ్యేతే శమసుఖమనంతం విదధతి' ఇతి* 'గుప్సంతాయామ్' ఇతి సన్నతాత్ కర్తృణి యశి విధా లాటి తజ్, తథాఽప్యక్త ప్రకారో విషయాణాం జుగుప్సంతేఽప్యేతద్భూమా అస్యాం భువి, పరహితాత్ పరోపకారకరణాత్, అధికం అతిరిక్తం, పుణ్యం, న హి నాస్తి ఖలు

'శ్లోకార్థేన ప్రవక్ష్యామి యదుక్తం గ్రన్థోటిభిః,
పరోపకారః పుణ్యాయ పాపాయ పరపీదనమ్'

ఇతి వచనాదిదమేవాత్యంతపుణ్యమిత్యర్థః ఆధాస్తిన్నసారే చ, కువలయదృశ ఉత్పలాక్ష్యః * 'అన్యారాదికరూరే' ఇత్యాదిరా పజ్ఞమీ, అవరం అన్యత్, రమ్యం వస్తు నాస్తి-ఇయమేవాత్యంతం మనోహరేత్యర్థః అతో దోషదృష్ట్యా విషయాన్పరిత్యజ్య శమసుఖానుభవతాత్పర్యేణ వా స్థాతవ్యమ్, అన్యథా పరహితాచరణతత్పరేణ సాంసారికతయా వా వర్జితవ్యమ్, న తు ప్రకారాంతరేణేతి భావః శిఖరిణీ.

టీ ఏలే=ఈ, విషయాః=(సక్పన్నవనితాభోగాది) విషయములు, అసారాః=సారములేనివియు విరతివిరసాః = పరిణామమునందు చచ్చునైనవియు సంతు=అగుండాక! యద్వా=లేక, నను=ఓయీ, సకల స్మదం సకల=నను న్నములైన, దోష=పాతకములకు, అన్మదం=పుట్టిల్లు, ఇతి = అని, జుగుప్సంతాం = నిందింపబడుండాక! తథాపి = అయినను, ఏతద్భూమా = ఈభూమియందు, పరహితాత్ = పరోపకారముకంటె, అధికం = గొప్పదయిన, పుణ్యం=పుణ్యము, న=లేదు అస్తిక్ సంసారే=కళంసారమునందు, కువలయదృశః = కలువకంటికంటె, అవరం = మఱియొకటి, రమ్యం చ = ఇంపైనదియు, న=లేదు.

తా. ఈసంసారములు (శబ్దాదివిషయములు లేక పుష్పచందన వనితాదులు) సారహీనములుగానైనను, మొదట మనసున కింపుగా నున్నను గొనసు నీరసములుగా నుండిన నుండుఁగాక. లేక చెఱుపుల కన్నిటి కీర వని యంద తావిషయముల నేవగింతురుగాక అయినను భువిని పరోపకారమునకంటె మించినపుణ్యములేదు. ఈసంసారమునఁ గలువకంటులకంటె సొబగయినవస్తు వేదియులేదు

చ. దురితనిదానముల్ సకల శ దోషగృహంబులు సారహీనముల్
పరిణతిఘోరముల్ విషయ శ పద్ధతు లెంతయుఁ గుత్సితంబు లి
ద్ధరను బరోపకారసుకృ శ తంబును బోలవు పుణ్యముల్ మనో
హరతరవస్తువుల్ కువల శ యాక్షులకన్నను గల్గ వెవ్వియున్.

అవ వర్వతనితంబ స్త్రీనితంబములలో నేది యాశ్రయింపదగిన దని యడుగు చున్నాఁడు —

శ్లో. మాత్సర్యముత్సాహ్య విచార్య కాద్య
మార్యాః సమర్థాదమిదం వదస్తు,
నేవ్యా నితమ్బాః కిము భూధరాణా
ముత స్తరస్తేరవిలాసినినామ్.

36

వ్యా — మాత్సర్యమితి — ఆర్యాః పణ్డితాః మాత్సర్యమ్ అసూయాం - పక్ష పాతమితి యావత్, ఉత్సాహ్య నిరాకృత్య - తస్య యథార్థకథనప్రతిబంధకత్వాదితి భావః కార్యం కర్తుం యోగ్యమ్ - విధేయమిత్యర్థః, విచార్య ఉపాహాహాభ్యాం సమ్యగ్గాహ్య, తతః, సమర్థాదం మర్థాదయా సన్తార్ధానతిక్రమణేన సహితం యథా భవతి తథా, ఇదం ఏతత్, వదస్తు కథయన్తు కిమిదమిత్యత ఆహ-ధరస్తీలి ధరాః *పచాద్యచ్ - భువో ధరా భూధరాస్తేహం భూధరాణాం, నితమ్బాః కటకప్రదేశాః, నేవ్యాః కిము త్రిశ్రయణీయా వా, ఉత అథవా, స్తరస్తేరాః స్తరొల్లసితాః మదనమదోత్కటా ఇత్యర్థః, యద్వా స్తరేణ మన్తథావేక్షేన హేతునా-స్తేరాః సంభోగాత్పుక్త్యసూచకమన్తస్తి తసున్దర పదనారవిదా ఇత్యర్థః, * 'స్త్రీన్ ఈషధసనే' ఇతి ధాతోః * 'సమికమ్ని-ఇత్యాది నారప్రత్యయః అథవా విషయమాత్రప్రకృతివిరహేణ విశృంఖలపుత్తిత్వమదమన్దరత్వాది గుణవిశిష్టకటాక్షవిక్షణాని స్తేరశబ్దవివక్షితాని తద్దుక్తం భావప్రకాశే —

'అపరిచ్ఛిన్నవిషయం మదమన్దరమాలితమ్,

స్ఫురద్భాషితతాయుక్తం తత్ స్తేరమితి కథ్యతే'

ఇతి.

తాని చ స్మరప్రధానాని యానాం తానాం స్మరస్తేరాణాం-విలాసినినాం విలసత్కీలానాం తరుణీనామ్ 'వౌ కషలస' ఇత్యాదినా ఘనబృత్తయః నితమ్భాః కటిప్రదేశాః ఆశ్రయణీయా వా, ఇదం పదస్త్రితి సుబంధః, యది వైరాగ్యం స్యాత్తస్మాగిరినితమ్భాః సేవ్యాః అన్యథా విలాసినినితమ్భా ఇతి త్వదీయప్రశ్నస్తేదముక్తరం న త్వన్యదస్త్రితి భావః ని 'కటకోఽస్త్రి నితమ్భోఽద్రైః' - 'పశ్చాన్నితమ్భాః స్త్రీకటాః' ఇతి చోభయత్రాప్యమరః

ఆశ్రపూర్వాధే వికవర్ణస్య పునఃపునరాపృతైర్వృత్త్యనుప్రాసః శబ్దాలంకారః—

'వికద్విప్రశ్నతీనాం చ వర్ణానాం తు యదా భవేత్,

పునరుక్తిరసౌ నామ పృత్త్యనుప్రాస ఇష్యతే'

ఇతి లక్షణాల్.

అయం చ నితమ్భా ఇత్యుక్త ద్వయానామపి నితమ్భానాం ప్రకృతత్వాత్కేమలప్రకృతత్వగోచరేణ వికనానామలమ్బిఫలద్వయవదేశకత్వాదర్థద్వయప్రతీతేః కేవలార్థప్రవేశేన విజాతీయనోత్తరవాక్యస్థేన క్షేపేణ తిలకజ్జులవత్ పరస్పరసైరపేక్ష్యాత్ సంస్పృష్టః కించిచ్ఛమత్కారాతిశయమావహతీతి కావ్యస్య మహానుత్కర్షః ప్రతిపాదిత ఇతి రహస్యమ్ పృత్తముపజాతిః

టీ ఆర్యాః=పెద్దలు, మాత్సర్యం=మచ్చరమును, ఉత్సాహం=తోలగించి, కార్యం=చేయఁదగినదానిని, విచార్య = అలోచించి, సమర్థాదం = మర్యాదతోఁ గూడునట్లు (స్వాయ్యముగా), ఇదం = దీనిని, పదంతు = చెప్పుదురుగాక, (దేని ననగా, సేవ్యాః=ఆశ్రయింపఁదగినవి, భూధరాణాం=కొండలయొక్క, నితంబాః కిము=నెత్తములా? ఉశ = లేక, స్మర విలాసినినాం-స్మర=మన్నఁకునిచే (కామముచే), స్తేర=చిలునవ్వుగల (లేక, వికసించిన), విలాసినినాం = నెరజాణలయొక్క, నితమ్భాః కిము = పిఱుదులా?

తా. కార్యాకార్యముల నెఱుంగఁగల యోపండితులారా! మీరు మచ్చరంబు మాని, శాస్త్రానుసారంబుగ నే నడుగఁబోవువానిలో నేది చేయఁదగినదో చెప్పుడు. పర్వతనితంబములు (మధ్యభాగములు) ఆశ్రయింపవలెనా! మదనవికారంబును చిటునగవును గలస్త్రీలనితంబములు (కటిపశ్చాద్భాగములు) ఆశ్రయింపవలెనా?

ఉ ఆరయ మత్సరంబు విడ నాడి సమంచితకార్యనిశ్చయో

దారవిచారు లై సరస తన్వచియింతురు గాక సజ్జనుల్

ధారుణి నేవ్యముల్ గిరిని తంబములో మఱి కాక మన్నథ
స్తేరవిలాసినీజనవి తేషునితంబములో తలంపఁగన్.

అవ ఈసంసారమునఁ బండితులకు చెండువిధములుగాఁ గాలంబు గడచుచున్నది
యని చెప్పచున్నాడు —

శ్లో. సంసారే స్వప్నసారే పరిణతితరలే ద్వే గతి పక్షితానాం
తత్త్వజ్ఞానామృతాఘ్నవలలితధియాం యాతు కాలః కథశ్చిత్,
నో చేన్దుగ్ధాజ్ఞానానాం స్తనజఘనఘనాభోగసంభోగినీనాం
ఃసాంఘ్యోరః శాయినీనాం స్తగసమరకళాకాశలీదేశి కానామ్. 37

వ్యా — సంసార ఇతి — స్వప్నస్వ సార ఇవ సారో యస్మిన్ సః - మిథ్యా
భూత ఇత్యర్థః * 'సప్తమ్యుపమానే' ఇత్యాదినా బహువ్రీహిః తథా పరిణత్యాం పరి
ణామావస్థాయాం - తరలే అగ్నిరే - అకాశ్యత ఇత్యర్థః, సంసారే సంసృతౌ, పక్షితా
నాం పరిక్షాత్పాణాం, ద్వే, గతి అవస్థే, విద్యేలే ఇతి శేషః కే ద్వే ఇత్యాశజ్ఞానా
మాహ — తత్త్వజ్ఞానమేవ - అమృతామృతః అమృతప్రాయజలం - తత్ర ప్లవ ఇవలలితా
రుచిరా - యద్వా తత్త్వజ్ఞానామృతామృసి - ప్లవః ప్లవనమ్ - క్రిడేతి యావత్ - తత్ర
లలితా ఉల్లాసవతీ - ధీర్యేషాం తత్త్వజ్ఞానోల్లసితముద్ధినామ్ సతామిత్యర్థః, కథంచి
దలిప్రయత్నేన, కాలా, యాతు గచ్ఛతు అతిక్రామత్విత్యర్థః - ని 'కథమాది తథావ్యస్తః
యత్నగౌరవబాధయోః' ఇత్యమరః 'కాలః కదాచిత్' ఇత్యవపారః, ఇయమేకావస్థా,
నోచేదేవం న స్యాచ్చేత్స్య, స్తనయార్థ నజఘనే విపులకటిపురోభాగే చ - అభోగసంభోగి
నీనాం విస్తృతసంభోగేచ్ఛావతీనామ్ - యద్వా స్తనయార్థ నజఘనస్య నిబిడతరజఘనస్య
చ - య అభోగో విస్తార - స్తత్ర సంభోగినీనామ్ కుచమర్దన - నిదువన రూపవాహ్యభ్యవృత్త
సంభోగాకాక్షిణీనామిత్యర్థః ఏతేన సమానురాగిత్వముక్తమ్ అన్యథా అభాసప్రసక్తాత్,
తదుక్తమ్ —

‘ఏకత్రైవానురాగశ్చేత్తిర్యక్ మేచ్ఛగతోఽపి వా,

యోషితో బహుసక్తిశ్చ రసాభాసస్త్రిధా మతః,’ ఇతి,

ముగ్ధాజ్ఞానానాం సువర్తస్త్రీణాం నవయావనానాం వా, ‘ఉదయద్యౌవనా ముగ్ధా’ ఇతి
లక్షణాత్ ధూలావస్థస్థలీఘ వర్తలాచ్ఛానమదనసదనప్రదేశేఘ, * ‘జానపద -’ ఇత్యా
దినా అకృత్రిమాధే జీమ్, స్థగితమాచ్ఛాదికం - యత్కరతలం - తస్య స్పర్శః సంమర్శః -
ఏవ లీలా తత్ర - ఉద్యమ ఉద్యోగో యేషాం లేషాం సతామ్ - కామిని మోహనోపక
ధర్మ-టిక — 13

స్పర్శసుఖమయభవతాం సతామేవేత్యర్థః కాలో యాతు, ఇయం చై కావసా, ఇమే ద్వే
వివోక్తమే గతీ, న త్వేతద్వ్యతిక్రమం గత్యంతరమస్తీత్యర్థః, సర్వదా జ్ఞాననిష్ఠమావా
కామగోష్ఠ్యా వా పండితానాం కాలో యాపయితవ్యః, స త్వన్యథేతి భావః స్థూలప
థేత్యనేన అసాం చిత్రిణీజాతిత్వం సూచితమ్, తదుక్తం రతిరహస్యే—

‘మదనసదనమస్యా వర్తులోచ్ఛానమస్త
ర్నృదు మదనజూఢ్యం రోమభిర్నాతిసాన్తైః,
ప్రకృతిచపలదృష్టిర్నాహ్యసంభోగపక్తా
రసయతి మధురాలృపం చిత్రిణీ చిత్రరక్తా’

ఇతి,

విశజ్ఞాత్యసుకూలసురతనియతరూపాఽపి తత్రైవోక్తః

‘వ్రజతి రతిసుఖార్థీ చిత్రిణీమగ్రయామే
భజతి దినరజన్యోర్వస్తాసీం చ ద్వితీయా,
గమయతి చ తృతీయే శక్తినిమార్ద్రభావాం
రమయతి రమణీయాం పద్మినీం తుర్యయామే’

ఇతి,

మతాస్తరే తు ద్వితీయయామ ఇత్యుక్తమ్—

‘ఘనకుచనఖభేదైర్నృప్తిహతైశ్చ మధ్యే
రతినియతకరైశ్చ స్త్రీతయుక్తైర్వచోభిః,
అన్యతతరకథాభిస్తత్ర యామే ద్వితీయే
సుగుణసహితమస్తస్మిన్చిణీం సంలభేత’

ఇతి,

ప్రగరా

టీ స్వప్నసారే = కలయొక్క, సత్తవంటి సత్తగలదియు (అనగా, కలవలెనె
యనత్యమైన దనుట), పరి రళే=పరిణతి = పరిణామమునందు, తరళే = నిలుకడలేని
దియు, (అగు) సంసారే=సంసారమునందు, పండితానాం = తెలివిగలవారికి, ద్వేగతీ =
రెండుదోహలు (అవి యేవన)తత్త్వ ధియాం - తత్త్వజ్ఞాన=పరమాత్మవిజ్ఞాన మనెడి,
అమృతపిఠం = అమృతప్రవాహములతో, ప్లవ=లేలుటయందు, లలిత = ఉత్సాహముగల,
ధియాం=బుద్ధిగలవారికి, కాలః = కాలము, కథించిత్ = అతికష్టముగా, యాతు = కడ
చునుగాక, వోచేత్ = లేకున్న, స్తన సీనాం - స్తన=చప్పులయు జఘన=మొలయు,
ఘన=గొప్ప, ఆభోగ = విరివియొక్క, సంభోగిసీనాం = అయభవముగలవారై, స్నాన =
వెడదయైన, ఉరః=టోమ్ముమీద, కాయసీనాం = పరుండునట్టి, ముగ్ధ అంగనానాం=
ముద్దరాండ్రగు స్త్రీలకు, స్తరసమర = సంభోగముయొక్క, కళా = విద్యయందలి,
కోశలి = గేర్పుయొక్క, దేశికానాం = ఆచార్యులగువారికి, (కాలః, యాతు)

తా. ఈయస్థిర మయిన సారము లేని సంసారమునందుఁ దరుగు పండితులు పర బ్రహ్మవిచార మనెడి యమృతమునందు మునుగుట యను తెప్పయందుఁ బోరులుచుండు తెలివిగలవారై కాలంబు పుచ్చెదరు. కాదేని గబ్బిగుబ్బలును, వెడఁదలగు పిలుదులును గలవారగు చక్కని మగువల మరుగిములం దాశతోడఁ దమ చేతులను దడవుచుండుట యందు మక్కువ గలిగి కాలంబు పుచ్చెదరు. (సంసారమునఁ దత్త్వజ్ఞున మొక్కగతి స్త్రీలనితంబములందఁ జేతులనుంచుకొని యుండుట రెండవగఁ ఈరెంటిలో మొదటి వగు తత్త్వజ్ఞానములేనపుడు, స్త్రీ నితంబనేవనమే తత్త్వజ్ఞానమువలె సుఖదాయక మని భావము.)

శా సారం బెక్కడలేక మిథ్య యగుసంసారంబునక మార్గములే
బారం జూచిన రెండు పండితులకుఁ బ్రహ్మసంధానయో
గారూఢత్వము రూపద్యువతిర మన్యసూలమినధ్వజా
గారన్యస్తకరారవిందకృతయో గ్యస్పర్శలీలాప్తియున్

శ్లో. ఆవాసః క్రియతాం గాఢే పాపహరిణి వారిణి,

స్తనద్వయే తరుణ్యా వా మనోహరిణి హరిణి

38

వ్యా—ఆవాస ఇతి—పాపాని హరత్యభీష్టమితి పాపహరి-

'గాఢం వారి మనోహరి మురారిచరణచ్యుతమ్,

త్రిపురారిశిరశ్చారి పాపహరి పునాతు మామ్'

'పాపాపహరి దురితారితరస్థధారి దూరప్రసాది గిరిరాజగుహవిహారి,

రుక్మాంకరారి హరిపాదరజోవిహారి గాఢం పునాతు పరిశతృభకారి వారి'

ఇత్యాదినా సమస్తపాపక్షయకర ఇత్యర్థః * 'బహులమాభీష్ట్యే' ణిణి, గాఢే గడ్డాసంబ
ధిని, * 'తస్యేదమ్, ఇత్యణ్విత్వయః, వారిణి, ఆవాసః క్రియతామ్, స్నానపానాదినా
బాహ్యభ్యంతరశుద్ధి సంపాదనద్వారా స్వర్గావస్థప్రాప్త్యర్థం తత్ర నివాసో విధీయతా
మిత్యర్థః తథా చ శ్రుతిః—

'నితానితే సరితే యత్ర సంగతే తత్రాప్లుతాసో దివముత్పతన్తి,

యే వై తన్వాం విసృజన్తి ధీరాస్తేజనాసో అమృతత్వం భజన్తే'

ఇతి-

స్మృతిశ్చ—

'గడ్డా తుజ్జతరస్థిణి భవభయశ్లేశాపహ సర్వదా,

మర్త్యానామవగాహనాత్సకృదపి స్వర్గేఽపి సంస్థాసీనీ' ఇత్యాది-
అశవా మనోహరిణి అత్యస్తమనోహరే * పూర్వవజ్ఞినిః, కుతః? హరిణి ముక్తానారవతి
*ఆత్ర మత్స్యధీయ ఇని ప్రత్యయః, తరుణ్యా నవయావనాయాః, స్తనద్వయే ఆవాసః
చరిలనతాత్పర్యం క్రియతామ్, తరుణీస్తనాశ్రయవై్యవ నిరతిశయసుఖహేతుత్వాదితి
భావః

ఆత్ర తరుణీగ్రహణం స్తనద్వయస్య పతనాభావేన పాటవాలిశయద్యోతనార్థమ్,
అన్యథాఽభానప్రసక్తాత్, ఏతేన మణిహిరణ్మయకజ్జుణయోరివ స్తనద్వయహారయో
రభ్యస్యోన్యరామణీయక ప్రకాశపరిపాహవహత్వేన విశిష్ట స్తనద్వయస్యాశ్రయణయోగ్య
త్వం సూచితమిత్యవగన్తవ్యమ్, యథాహ శ్రీహర్షః—'తరుణీస్తనవివ దీప్యతే మణిహారా
వలిరామణీయకమ్' ఇతి

ఆత్ర పూర్వోక్తరవాక్యస్థయోరనుప్రాసయమకయోః శబ్దాలంకారయోః సం
సృష్టిః సృష్టా అనుష్టుప్

టీ పాపహరిణి = పాపములను బోగొట్టు, గాంగే=గంగదైన, వారిణి (వా) =
నీటియందు (గాని), హరిణి = ముత్యాలపేరులుగల, మనోహరిణి=ఇంద్రుని, తరుణ్యాః=
జవరాలియొక్క, స్తనద్వయే వా=చనుదోయిమీదఁగాని, ఆవాసః = కాపురము, క్రియ
తా=చేయుటఁగాక !

తా. విరక్తుఁ డగువాఁడు సకలపాపంబులఁ బోగొట్టి పుణ్యముల
నొసఁగెడి గంగానదీతీరంబునఁ గాళిమొదలగు పుణ్యక్షేత్రములందు
వసించెదగును అట్లు వసించి మోక్షము నొందవలయు ననుట. లేదా,
ముత్యాలహారములచే నొప్పెడి జవరాలి గబ్బిగుబ్బలదోయియందు
రమించి యిహలోకసౌఖ్యములం గుడువవలయును

తే. అఖిలపాతకభయహారి శ యైనగాంగ

వారియందైన యువమనో శ హారి యగుచు

హారి యగుకల్పితుల్కుమి శ టారిచన్ను

దోయియందైన వాసంబు శ నేయవలయు.

అవ కవి తానే వైప్రశ్న కుత్తర మిచ్ఛుచున్నాఁడు —

శ్లో. కిమిహ బహుభిరుక్తైర్ద్యుక్తిరూనైః ప్రలాపై
ర్ధ్వయమిహ పురుషాణాం సర్వదా నేవనీయమ్,

అభినవమదలీలాలాలసం సుందరీణాం

స్తనభరపరిఖిన్నం యశావనం వా వనం వా.

39

వా — అభ ద్వాభ్యాం నిగమయతి — కిమితి — ఇహస్మిన్నర్థే, బహుభిరపరి మితైర్ముక్తికూన్యైః నిస్సౌరైరుత్తైరుదితైః, ప్రలామైరనర్థకవచనైః, కిం ఫలమితిశేషః వాచోవిజ్ఞాపనం వివా న కింశ్చిత్ఫలమస్తీత్యర్థః ని 'ప్రలాపోఽనర్థకం వచః' ఇత్యుచరః కింతివహస్తిం లోకే, పురుషాణాం ద్వయం, సర్వదా నిరస్తరమ్—'సర్వథా' ఇతి వా పారః, సేవసీయమ్, కిం తద్ద్వయమత ఆహ—అభినవా నూతనా-యా మదసీలా మన్మథావేశ జనితవిలాసాస్తాసు లాలసం లోలుపమ్, అత్యాస క్తమ్యిర్థః స్తనభరేణ కుచకలశభారేణ పరిఖిన్నం పరిశ్రావ్యమ్, ఉభయత్రాఽపి యశావనవతీధర్మో యశావన ఉపవర్యతే, సుంద రీణాం యశావనం వా, న త్వసుందరీణామితి భావః, ఉత వనం పుణ్యారణ్యం వా, సేవ సీయమితి సంబంధః, ఏతయోరేవ పరమసుఖనిదానత్వాదితి భావః

మాలినీ

టీ ఇహ=ఈవిషయములో, యుక్తికూన్యైః=యుక్తిలేని, ఉత్తైః=చెప్పబడు, బహుభిః ప్రలామైః=పెక్కుమాతలచే, కిం=ఏమి (లాభము)? ఇహ=ఈలోకములో, సర్వదా = ఎల్లపుడు (లేక, సర్వథా=సర్వప్రకారములచే), పురుషాణాం=పురుషులకు, ద్వయం సేవసీయం=రెండుసేవించదగినవి, (ఏ వన) అభి లనం - అభినవం=క్రొత్తయైన, మద=మన్మథుడు మదముయొక్క, లీలా=విలాసములయందు, లాలసం=ఆసక్తి గలదియు, స్తనభరపరిఖిన్నం = చునుబరువుచే నలసిన, సుందరీణాం=అందకత్తెలయొక్క, యశావనం వా=ప్రాయముగాని, వనం వా=అడవిగాని

తా. ఆర్యులారా! పాండిక లేకుండఁ జెప్పిన ఖలుతేజింగులగు పట్టిమాటలతో నేమి యుపయోగము? ప్రపంచమున మానవులు జన్మ సంపుమచ్ఛరమువలని వేడుకతోఁ గలుగుచుండువారును, స్తనభార ముచే గొంచెము ముందుకు వంగినవారు నైన చెలువల యశావనము నైనను, వనంబునైనను సేవించవచ్చును. (వైరాగ్యము గలుగనప్పుడు జవరాండ్రను గొలువవలయును, వైరాగ్యము గలిగిన కదంపడి యరణ్య మున నుండవలయు నని భావము.)

చ. కినుగొన యుక్తియుక్తములు? కానివి మాటలు వేయు నేటికి
గొనబుగ రెండు మానవుల? కుక భజనార్హము లైనవస్తువుల్
నినుతనవీనచారుమద? విభ్రమలాలససుందరీజన
స్తనభరఖిన్నమై యమరు? యశావనము? వనము? వసుంధరన్.

ఆప అరియె సుఖదుఃఖములకుఁ బ్రధానహేతువు, మఱొక్కటి కాదని చెప్పుచున్నాడు —

శ్లో. నిత్యం జనాః పచ్చి స పక్షపాతాల్లా కమ సప్తస్వపి అభ్యుతేతత్ ,
నాన్యచ్ఛనోహరి నితమ్మినిభ్యో దగభైక హేతుర్న చ కశ్చిదన్యః

వ్యా — ఇదానీం నిష్క్రష్టమర్థమాహ — సత్యమితి — కిం బహునా, హేజనాః, సత్యం పచ్చి యథార్థం బ్రవీమి, పక్షపాతాల్ వైషమ్యాన్న పచ్చి, సప్తసు లోకేష్వపి ప్యేతదేవ తథ్యమిత్యర్థః కిమేతదిత్యత ఆహ — నితమ్మినిభ్యస్తరుణీభ్యః, మనోహరిమనోహరం వస్తు, నాస్తి తథా తాభ్యోఽన్య ఇతరః, దుఃఖానా-మేకహేతుర్దుఃఖకారణం చ నాస్తి - 'కో భోగో రమణీం వి నే'త్యాదినా భోగైకసాధనత్వాత్ - 'బద్ధమూలస్య మూలం హి మహద్వైరలరోః స్త్రీయః' ఇత్యనర్థకమూలత్వాచ్చ నితమ్మినివామేవ వరమ సుఖదుఃఖైకనిదానత్వాదితి భావః

ఆశ్ర సప్తశ్లోక్యా పక్షద్వయనియ-పణస్థాయమభిప్రాయః — అఖణ్డనిరతిశయా నద్దావాపిలక్షణత్వేనాభ్యుత్థితత్వాచ్చ భోగ్య మోక్షః పురుషార్థ ఇతి సకలమతసిద్ధాంతః, ప్రసూతిభాజో విశ్వస్య స్త్రీపుంసాభ్యామేవ నిష్పన్నత్వాత్కామస్య పితృబుణవిమోచనేహేతుభూతతయా సతతం మహాపురుషవగ్రహాత్పురుషార్థత్వమితి నన్దికేశ్వరశ్వేత కేతుపాక్షాలవాత్స్వనియాదిపూర్వసిద్ధాంతః, వివం చ సతి పూర్వాలాభే పరః పర ఇతి న్యాయాత్ ముఖ్యకల్పాలాభేఽనుకల్పస్యాపి విహితత్వాన్మోక్షపురుషార్థసాధన ప్రవృత్తలాభే కామపురుషార్థసాధనేషు వా ఆవశ్యం ప్రవృత్తిః కర్తవ్యేత్యనుసంధా దైవముష్యస్తమితి

ఆశ్ర నితమ్మిన్యతి కర్తవ్యవస్తనర్థహేతోన్వసత్వపి సంబంధేఽప్యసంబంధోక్తే రతిశయోక్తిభేదః ఇద్వైవిజా — 'న్యాయస్త్వస్త్వైవిజా యది తౌ జగౌగః, ఉపేన్న' వద్ర జత తాస్తతో గౌః' ఇతి లక్షణాత్

టీ జనాః = ఓజనలారా! సత్యం = నిజమును, పచ్చి = చెప్పుచున్నాను పక్షపా యాల్ = పక్షపాతమువలన, న = కాదు సప్తసు లోకేషు అపి = విదులొకములయందును, వికత్ = ఇది, తథ్యం = నిజము (వది యన) నితంబినీభ్యః = (గొప్పపిఱుదులంగల) నుండ రులకంబైన, మనోహరి = ఇంద్రునిది, అన్యత్ = మఱియొకటి, న = లేదు దుఃఖైక హేతుః చ = దుఃఖమనక ముఖ్యకారణమును, అన్యః = మఱియొకటి, కశ్చిత్ = ఒకటియు, న = లేదు.

తా. ఓజనులారా! నేను పక్షపాతములేక నిక్కువముఁ జెప్పెదను. లోకంబులయం దన్నిటియందును ఇదే యథార్థ మైనసంగతి. వైరాగ్యము గలుగనప్పుడు స్త్రీకంటె సుఖప్రదమైనది మఱొక్కటి లేదు విరక్తి గలిగినపిదప స్త్రీలకంటె దుఃఖహేతువు మఱొక్కటిలేదు.

తే తథ్యమ వచింతుఁ బక్షపాతమునఁ గాదు

నిఖిలజగములయం దిది నీ నిక్కువంబు

తొయ్యలులకన్న రమ్యవస్త్రువులు లేవు

వారలే కష్టముల కెల్లఁ గారణములు.

ఇది శృంగారశతకమునందు సంభోగవర్ణన మను

రెండవవిశతి

కామినీగర్వణము

అవ విద్వాంసుఁడును స్త్రీలను జూచి మోహించుచున్నాఁడని చెప్పుచున్నాఁడు —

శ్లో. కాస్తేత్సుత్యలలోచనేతి విపులశ్రోణీభరేత్సున్నమ
 త్వినోత్తుజ్జపయోధరేతి సుముఖామ్యాజేతి సుధూరితి,
 దృష్ట్వా ముహ్యతి మోదతేఽభిరమతే ప్రస్తాతి విద్వాంసః
 ప్రత్యక్షాశుచిభస్త్రికాం స్త్రీయమహో మోహస్య దుశ్చేష్టితమ్. 41

వాగ్ — యదుక్తం 'దుఃఖైకహేతుర్న చ కశ్చిదన్య' ఇతి తదేవ ప్రవక్ష్యమితుమిదానీం కామినీగర్వణమారభ్యతే — అథ కామినీగర్వణమితి — అథ సంభోగనిరూపణానంతరం కామినీగర్వణం కామినీనిన్నా ఆవింశతిసమాప్తిక్రియత ఇతి శేషః సమశృణ్వారాలమ్బనత్వేన ప్రసిద్ధానాం కామినీనాం గర్వణే శృణ్వారవర్ణనప్రతిజ్ఞాభక్తిః ప్రసక్త్యేతేతి చే న్ను, శిశుపాలాదికృతభగవద్గర్వణస్య పురుషార్థవర్ణనసానవత్కామినీగర్వణస్యాపి యథాకథించిచ్ఛృణ్వారవర్ణన వివ వర్ణనసానా న్ను కోఽపి విరోధఇతి మన్తవ్యమేతప్రకారమేవవివృణోతి — కాస్తేతి — చేత్తీతి విద్వాక్ సారాసారవిచారచతురః జ్ఞానవాసవీత్యర్థః - కిముతాన్య ఇతి భావః, * 'విదేశ్యతుర్ను రి' తి వస్వాదేశః, ప్రత్యక్షాశుచిభస్త్రికాం అపవిత్రచర్మపుటం * స్వాధే కః 'ప్రత్యయస్థాత్కాత్పుర్య స్యే' త్యాదినా ఇకారాదేశః * 'భస్త్రి'మజ్జాజ్ఞే' త్యాదినా వైకల్పికః - 'పుత్రికా'మితి పాతే - అశుచిపాశ్చాలికాం అత్యంతజుగప్సితరూపామిత్యర్థః తదుక్తం —

హస్తోఽస్థి సందర్శనమక్షియగ్మమత్యుజ్జ్వలం తత్కలహవసారయాః,

స్తనౌ చ పీనా విశితాస్తపిత్థా స్థానాస్తరే కిం నరతో న యోషిత్ ' ఇతి,
ఇథం భూతాం స్త్రీయం*వామ్మసోః రితి వికల్పాదియదాదేశః, దృష్ట్యా కాంతా కమసీ
యేతి మనోహరేతి వా-ని 'కాస్తం మనోహరం రుచ్యమి' త్యమరః, ఉత్పలే ఇన్దీవరే ఇవ
లాచనే యస్యాస్యా తథోక్తేతి, విపులక్రోణీభరా పృథులనితమ్బుబిమ్బేతి, ఉన్నమస్తా
పూర్వమత్పస్తావివస్థితా-మతః? పీనా పీవరా ఉత్పక్తా ఉన్నతౌచ-సయోధరా స్తనా-
యస్యాస్యా తథోక్తేతి-ని 'స్త్రీస్తనాబ్దౌ పయోధరా వి'త్యమరః, సుముఖా మౌఖ్యా
నుస్థరవదనారవిన్దేతి, శోభనే మదనకార్తుకరుచిరే-భృ)వో యస్యాస్యా తథోక్తేతి చ,
మాద్యతి మత్తో భవతి, మోదతే హృద్యతి, ఆభిరమతే క్రీడతి *ఆభిపూర్వాద్రమతే
ర్లటి తజ్జ*వ్యాఘ్రపూర్వస్యైవ పరస్తైపదిత్వనియమాత్, ప్రస్తౌతి ఉత్తప్రకారేణ
ప్రకారాస్తరేణ వా ఆభిష్టాతి, ఆత, మోహస్యావిద్యాయా, దుశ్చేష్టితం దుర్విలసితం
ఆహా విద్వాంసమపీవృంపసాధనం కరోతీత్యాశ్చిరమిత్యర్థః పితృర్వం వ్యామోహ
మూలమేవ స్య దిరుచ్ఛేదిత్వాదితి భావః, యద్యపి-

'ఆమేధ్యపూర్ణం క్రిమిజచ్చుసంకులం స్వభావదుర్గన్ధమకౌచమధు)ః,

క శేబరే మూత్రపురీషభాజనే రమేత మూఢ- న రమేత పద్జితః

ఇతి వచనాత్పద్జితస్యేథం జగుప్సికామినీక శేబరే రమణమేవ నాస్తి, తథాపి

మోహస్యాత్కస్తప్రాబల్యప్రకటనార్థమిత్యముక్తమిత్యవగస్తవ్యమ్

ఆత్ర క్రియాణాం ఓహీనాం సమచిత్తశ్వాత్క్రియాసముచ్చయాలంకారః-
విక విషయః—'గుణక్రియాయోగపద్యమలంకారస్సముచ్చయః' ఇతి లక్షణాత్

కార్థాలవిక్రీడితమ్—'సూర్యాశ్చైవర సజస్తతాస్సగురవః కార్థాలవిక్రీడితమ్,'

టీ విద్యాక్ ఆః=పండితుడు నైతము, ప్రత్య స్త్రీకాం-ప్రత్యక్ష=ప్రత్యక్ష
ముగా, ఆశుచి=ఆపవిత్రమైన, భక్త్రీకాం= (తోలు) లిత్తియైన, స్త్రీయం=అడు
దానిని, దృష్ట్యా=చూచి, క రతా ఇతి=మనోహరిణియనియు, ఉత్పలలోచనా ఇతి=కలు
వలపంటి కన్నులు గలదనియు, విపులక్రోణీభరా ఇతి=వికాలమగు పిఱుదులబరువు గలది
యనియు, ఉన్న.. ధరా ఇతి-ఉన్నమల్=వైకుంఠమనున, పీన = బలిసిన ఉత్తుంగ=
ఎత్తయిన, పయోధరా ఇతి=పాలిండ్లు గల దనియు; సుముఖఅంభోజా ఇతి=చక్కని మోము
దావర గలది యనియు, సుభా) ఇతి = మంచినబొవలుగలదియనియు, ముహూతి=
మోహించును, మోదతే=నంతసేంచును, ఆభిరమతే=క్రీడించును, ప్రస్తౌతి=పొగడును,
మోహస్యః మోహమయొక్క, దుశ్చేష్టితం=దుండగము, అహా=ఆశ్చర్యము.

తా. లోకమున విద్వాంసుడు నైతము తనకంటికి బాగుగా గనబడుచుండు తోలుబొమ్మవంటి కాంతను జూచి మోహించుచున్నాడు మఱి యానంద మొందుచున్నాడు కోరఁదగినది యనియు, కలువకంటి యనియు, వెడఁదపిటుదులభారము గల దనియు, నుత్సాహముతోఁ గూడిన గబ్బిగుబ్బలు గలదనియు, తప్తివంటిమోము గల దనియు, సొగసుబొమ్మలు గలది యనియుఁ గొనియాడుచు రమించుచున్నాడు. ఆహా! మోహముయొక్క చెడ్డవ్యాపార మేమని చెప్పవచ్చును?

మ మలభూయిష్టప్రదోలుబొమ్మ యగుకొర మ్మం జూచి విద్వాంసుడుం బులినశ్రోణి మనోహర స్తని నవాంశ భోజాస్య నీలోత్పలా ఊలతాతన్వీ యటంచు మత్తుడగు హాశ్వింశ్చరమించుక బలీ బలియంచుకవిచతుంచుమోహవికృతుల్ శభావింశుగా జిత్రముల్.

ఆవ మూడు శ్లోకములచే స్త్రీస్వగూఢమును దూషించుచున్నాడు —

శ్లో. స్మృతా భవతి తాపాయ దృష్టా చోన్మాదకారిణి,

స్మృష్టా భవతి మోహాయ సా నామ దయితా కథమ్.

42

వ్యా ఆధిక్రిభిరానుష్టుభైః స్వరూపం దూషయతి—స్మృతేతి—యాస్మృతా సదృశదృష్టిచింతాదిస్మృతబీజోద్బోధకసద్భావకాత్మవాసేకదాచిత్తస్వరణవిషయాకృతా సతీ, తాపాయ భవతీత్యర్థః, తతః దృష్టా సతీ, ఉన్మాదకారిణి చిత్తవిభ్రమకరీ భవతి, స్మృష్టా, అతిశ్లేతా సతీ, మోహాయ భవతి బహిః ప్రవృత్తవిస్తరణకారిణి భవతి, అతస్మా వధూః కథం నామ కుతో వా - యితా ప్రియకమా న కథించిదపీత్యర్థః, కింతు ఉక్త బహ్వనర్థ హేతుభూతత్వాత్ ఆప్రియతమైవేతి భావః

అత్ర స్మృతా భవతి తాపాయేతి పదార్థానాం విశేషణగత్వా తురీయపాదస్థ పదార్థం సతీ హేతుత్వాత్కవ్యలిక్తభేదః

టీ స్మృతా = తలంపఁబడినదై తాపాయ=తాపముకొఱకు, భవతి = అగును. దృష్టా చ = చూడఁబడినదై, ఉన్మాదకారిణి (భవతి) = పిచ్చి నెత్తించునది (యగును). స్మృష్టా = తాఁకఁబడినదై, మోహాయ = మోహముకొఱకు, భవతి=అగును సా=అటు వంటిది, కథంనామ=ఎట్లుగా, దయితా=ప్రియరాలు (అగును)?

తా. తలఁచినమాత్రమున వేండ్రము గలిగించును. చూచినంత మాత్రమున వెట్టిని గలుగఁజేయును. తాఁకినంతమాత్రమున సొక్కించును అట్టివగువ నెట్లు ప్రియురాలనవచ్చును?

క. తనుఁ దలఁచినఁ బరితాపముఁ

గనుఁగొనఁ జిత్తభ్రమంబు శ గడువేడుక ము

ట్టిన మోహంబు నొసంగెడు

వనిత దయిత యచుచు బలుక శ వచ్చునె జగతిన్.

శ్లో. తాపదేవామృతమయీ యావల్లోచనగోచరా,

చక్షుష్పథావతీతా తు విషాదప్యతిరిచ్యతే.

13

వ్యా — తావదితి — తాపదేవ తావత్పర్యస్తమేవామృతయీ అమృతోప
మానా-తద్వస్తధురతరేత్యర్థః - వధూరితి శేషః * 'తత్ప్రకృతిపచనే మయట్'

'టిడ్గాణఙ్' త్యాదినా జీవ, కియత్పర్యస్తమిశ్యత ఆహ — యావద్భావత్పర్యస్తం, లోచన
గోచరావత్పురిష్వయా భవతి తావదితి సంబంధః, వృత్తిరేకే తు నై వమిత్యాహ — చక్షుష్ప
థాత్ లోచనమార్గాత్ * 'ఋక్సూరి' త్యాదినా సమాసాన్తః, అతీతాశుఅతిక్రాంతా చేద్వి
షాత్కాలకూటాద, ప్యతిరిచ్యతే అతిరిక్తాభవతి-తద్వత్ప్రాణప్రయాసకారణీ భవతీత్యర్థః

అశ్ర వధ్వా అమృతమయత్వవిషాతిరిచ్యమానత్వాసంబంధేఽపి తత్సంబంధాభి
ధానాదసంబంధే సంబంధరూపాఽతిశయోక్తిః

టీ యావత్ = ఎంతవఱకు, లోచనగోచరా = కనులకుఁ గనఁబడునది (ఆగునో),
తావత్ ఏవ = అందఁడ నే అమృతమయీ = అమృతరూపమైనది చక్షుష్పథాత్ = శ్రేష్ఠ
మార్గముచుండి, అతీతాశు = కడచినదైననో, విషాత్ అపి = విషముకంటెను, అతిరిచ్యతే =
గొప్ప దగుచున్నది (విషమువలె బాధించి ప్రాణమును దీయు ననుట)

తా. సుందరి కంటికిఁ గనఁబడు నంతవఱకే యమృతముమాడ్కి
నింపు గలిగించుచుండును కంటికిఁ గనఁబడకున్న నాసుందరియే విష
మును మించినదై ప్రాణముల కుపద్రవము గలిగించును సుందరాంగుల
వియోగము నైఁచుట దుష్కర మని భావము

తే. ఎంతలో నెంతి కన్నుల శ యెదుట నిలుచు

సంతలో నింపు వాటించు శ నమృతమట్లు

కాక లోచనమార్గంబుఁ శ గడచెనేని

గరళమునకన్నఁ బ్రాణసు శ కటముఁ జేయు

ఆప స్త్రీయొక్క మంచిచెడ్డలఁ జెల్పుచున్నాడు —

శ్లో. నామృతం న విషం కించిదేకాం ముక్త్యా నితమ్బినీమ్,

నై వామృతలతా యుక్తా వియుక్తా విషవల్లరీ.

44

వ్యా - ఉక్తమేవార్థం భక్త్యస్తరేణాహ—నేతి—ఏకాం నితమ్మిని, ముక్త్యా విహాయ, అమృతమమృతశబ్దవాచ్యం, కించిద్యస్తు —స్తి, విషం విషశబ్దవాచ్యమపి కించి న్నాస్తి ఇయమేవ మృతప్రాయా విషప్రాయా చేత్యర్థః, కుత ఏతదిత్యాశక్యో ర్తత్త్వం సాధయతి—రక్తాచురాగవతీ చేత్, నైవ నితమ్మిన్యేవ, అమృతలతా సంజీవనీ భవతీత్యర్థః, విరక్తా అనురాగరహితా చే, ద్విషవల్లరీ విషలతామజ్ఞరీ - ని 'వల్లరీ మజ్జరీ స్త్రియా మి' త్యమరః - ప్రాణావహరిణీ భవతీత్యర్థః

అత్ర నితమ్మినీవృతిరేకేణామృతవిషయోరస్తిత్వసంబంధేఽచ్యుసంబంధకథానాల్ సం బంధే ఆసంబంధరూపాతిశయోక్తిః తథోత్తరాధే తస్యా మోహమృతలతాత్వవిషవల్లరీత్వ రూపజాన్త్రాప్రకాలంకారః స చ రక్త్యవిరక్తత్వపదార్థహేతుకకావ్యలిఙ్గోఽథితః స న్యూర్వాతిశయోక్తిముజ్జ్వలయతీతి సంకరః,

ప్రాయేనైకార్థమమృతేకం శ్లోకముక్తివిశేషలోభాల్లిఖన్తికవయః - యథానైవభే-
అదావేవ సీమియాది శ్లోకద్వయం, యథా చ మాఘే - ప్రసాధితస్మృత్యాది శ్లోకద్వయ మిత్యాది

టీ నితంబినీం = గొప్పపిఱుడులుగల, ఏకాం = ఒక్కతెను, ముక్త్యా = పదలి,
(నుందరి తక్క అనుట) కించిత్ = ఏదియైనను, అమృతం = అమృతము, న = కాదు విషం =
విషమును, న = లేదు యుక్తా (యది) = కూడినదైన, సావిన = ఆనితంబినీయే, అమృతలతా =
అమృతపుండీగ, వియుక్తా (యది) = ఎడబాసినదైన, విషవల్లరీ = విషపు డీగ (అగును)

తా. చక్కనిపిఱుడులుగల స్త్రీయుక్కటితప్ప వేటొక్కవిషము గాని యమృతముగాని లేదు ప్రేమగలస్త్రీయే యమృతలత ప్రేమలేని కాంతయే విషపుండీగె. అనురగముగలస్త్రీ యమృతలతమాడ్కి బ్రాణముల నొసగును. అనురాగము లేనియతివయే విషపుండీగెవలె బ్రాణములఁ దీయు నని భావము

ఆ పడఁతి నొక్కదానిఁ విడిచి యించుక యమృ
తంబు లేదు భువి విఁపంబు లేదు
అమృతలతె లతాంగిఁ యచురాగవతి యైనఁ
గాక మెలఁగెనెనిఁ గరభివల్లి.

అవ స్త్రీ యనుయంత్రమును జేసిన సృష్టికర్తను నిందించుచున్నాడు —
శ్లో ఆవర్తః సంయోనామవినయభవనం పట్టణం సాహసానాం
దోమాణాం సన్నిధానం కపటశతమయం జేత్రమప్రత్యయానామ్,

స్వర్గద్వారస్య విఘ్నో నరకపురముఖం సర్వమాయాకరణం

స్త్రీయస్త్రం కేన సృష్టం విషమమృతమయం ప్రాణిలోకస్య పాశః. 45

వ్యా — అథ స్త్రీయస్త్రస్త్రైరం దూషయతి—అవర్త ఇతి — సంశయానాం సందేహానామావర్తః పరిపాకః—సకలసందేహాన్వదీభూతమిత్యర్థః, అవినయానాం, భువనం లోకః, సాహసానాం, పట్టణం నగరం, దోషాణాం రాగద్వేషాదీనాం సన్నిధానమత్యయ నిధిః - కదాచిదవ్యక్త దోషా న తీయర్త ఇతి భావః, కపటశతమయమనేకతైతవ ప్రచురం - బహువిధకైతవాన్యతైవ ప్రాచుర్యేణ వర్తన్త ఇతి భావః, * ప్రాచుర్యే మయత్, అప్రత్యయానామవిశ్వాసానాం ని 'ప్రత్యయోధీనశపథజ్ఞాన విశ్వాసహేతు' స్విత్యమరః, క్షేత్రముత్పత్తిభూమిః - అనేకాప్రత్యయోత్పాదకమిత్యర్థః, స్వర్గద్వారస్య స్వర్గలోకప్రాప్తిసాధనస్య, విఘ్నః ప్రతిబంధనః నరకపురముఖం యమలోకద్వారం తత్ప్రాప్తి పకమిత్యర్థః—ని 'ముఖం తు పదనే ముఖ్యే తామ్రే ద్వారాభ్యుపాయయో' రితి యాదవః, సర్వమాయాకరణమశేషకామృదీవిద్యేన్ద్రజాలమహేన్ద్రజాలపేటికేత్యర్థః, అమృతమయం సుధారూపం - విషం బహిరమృతపత్నీతీయమానం విచార్యమాణే విషప్రాయమిత్యర్థః, లోకస్య జనసముదాయస్య, పాశో బంధనసాధనం, స్త్రీయస్త్రం స్త్రీరూపతీకం, కేన సృష్టం నిర్మితమ్, ఈదృగనర్థాశయయస్త్రనిర్మాతృత్వేన అస్య కుత్సి తత్త్వమేవేత్యర్థః—అథ ఏవ కేనేత్యుక్తం, యద్వా యద్వపి బ్రహ్మకైవ సృష్టం తథాపి ఈదృగ్దర్శనప్రనిర్మాతృత్వేన తస్య నామోచ్చారణమపి కర్తుం న యుజ్యత ఇతి కేనేత్యుక్తమ్

అత్ర స్త్రీయస్త్రే వట్టణాదిరూపణాన్నిరవయవరూపకాలంకారః - తదుక్తమ్—
'అరోపవిషయస్య స్యాదలిరోహితరూపిణః,

ఉపరజ్ఞాకమారోప్యమాణం తద్రూపకమ్ మితమ్' ఇతి సుగ్రహావృత్తమ్

టీ సంశయానాం = సందేహములయొక్క, అవర్తః = సుడి, అవినయభవనం = అవినయమునకునిల్లు, సాహసానాం = తెగువలకు, పట్టణం=పట్టణము, దోషాణాం=దోషములకు, సత్ నిధానం మంచినీధి, కపటశతమయం=కపటములు వందలుగలది, అప్రత్యయానాం = అపసమృతములకు, క్షేత్రం = పొలము, స్వర్గద్వారస్య = స్వర్గపునాకిటికి, విఘ్నః = అడ్డము నరకపురముఖం = నరకములపట్టణములకు హజారము, సర్వమాయాకరణం = ఎల్లమోసములకు బరణి, అమృతమయం = అమృతరూపమగు, విషం=విషము, ప్రాణిలోకస్య = ప్రాణిగమూహమునకు, పాశః = (ఉరి) త్రాడు, (అగు) స్త్రీయంత్తమ్ = స్త్రీయనెడి యంత్రము, కేన=ఎవనిచేత, సృష్టం=చేయబడినది?

తా సుశయముల కునికిపట్టురు, అడఁకునలేమికిఁ బుట్టినిల్లురు,
తెంపులకు వీడురు, పాపములకుఁ బెన్నిధియు, పెక్కువంచనలే మేరుగఁ
గలదియు, అపనమ్మికలకుఁ బుట్టుచోటును, స్వర్గపువాకిలి నడ్డగించు గడియ
మ్రాసును, సరకపట్టణమునకు వాకిలియు, మాయలకన్నింటికిఁ బెట్టి
యయు, ప్రాణులకుఁ గట్టుతాడును, అమృతమువలెఁ గాన్పించు విషము
వైన యీ స్త్రీయంత్రము నేమాయకాఁడు సృజించెనో ! తెలియ
కున్నది.

మ సరకద్వారము సాహసాకిరము పు १ కన్యస్వర్గవిఘ్నంబు దు
స్తరమాయాశతపేటి దంభనిధి దో १ వస్తాన మప్రత్యయో
త్కరసుక్షేత్రము కాలకూటమమృతా १ కారంబుస్త్రీయంత్రముక
ధర నెవ్వాడు సృజించె బూరుషగళో १ ద్భక్తిక్రియాపాశమున్

అవ కవులపలుకులకు మోసపోయిన యొకనివచనము —

శ్లో. నో సత్యేన మృగాఙ్కు ఏష వచనీభూతో న చేనీవర
ద్వద్వం లోచనతాం గతం న కనకైరవ్యజయస్త్రిః కృతా,
కిం త్వేవం కవిభిః ప్రతారితమనాస్తత్త్వం విజానన్నపి
త్వజ్ఞాంసాస్థిమయం వపుర్చగదృశాం మన్దో జనః సేవతే 46

వ్యా — ఇత్యేవం శతక ప్రమతి స్త్రీయంత్రం కవివాక్పిషత్పవశ్చిత్తో మూఢోఽను
వర్తత ఇత్యాహ — నో ఇతి — ఏష పరిదృశ్యమానో, మృగాఙ్కుశ్చస్త్రీసత్యేన యథా
ర్థేన, అవదనం వదనం సంపద్యమానో వచనీభూతః వదనత్వేన పరిణత ఇత్యర్థః నో న
భవతీతి శేషః * అభూతతద్భావే చిత్తః * 'ఊర్వాదిచిత్తాచ శ్చేతి గతిసంజ్ఞాయాం*
'కుగతిప్రాదయ' ఇతి సమాసః, తథా ఇన్దివరద్వద్వం నీలాత్పలయుగళం* 'ద్వద్వం
రహస్యే' త్యాదినా నిపాతః, లోచనతాం లోచనభావం చ-నగతం 'తస్య భావస్త్యుతలా
వీతి తత్ ప్రత్యయః, తథా కనకైస్సవర్ణదక్షైః-యథాచామ్యేయప్రసూనైరిత్యర్థః
'కాఽపి చామ్యేయగౌరీతి పద్ధిసీన్వరూపనిరూపణాత్ - ని 'అథ చామ్యేయశ్చమ్మతో
హేమపుష్పక' ఇత్యమరః * పుష్పమూలేషు బహుళమీతి లుక్, అశ్లయప్తిర్లాత్రయప్తి
రసి, న కృతా న నిర్భతా, కిం త్వేవముక్తప్రకారేణ వదనం చన్ద్రో ఇత్యాద్యాకారే
జేత్కర్ణః, కవిభిః ప్రగల్భవచనైః కవిశ్లోకైః, ప్రతారితమనా వశ్చిత్తచిత్తః-విమోహిత
స్సన్నితి యావత్, మన్దో మూఢజనః తత్త్వం జానన్నపి న త్విదం చన్ద్రః కిం తు
తత్సామ్యేన తథా వ్యవదిశ్యత ఇతి విదన్నపీత్యర్థః, త్వజ్ఞాంసాస్థిమయమత్సృజాగుస్థిత

మహీత్యర్థః, మృగదృశాం స్త్రీణాం వపుః కళేబరం, సేవతే సుభోగార్థమాశ్రయతే,
విద్వాంస్తు వైవమితి భావః

అత్ర ప్రతారితమనఃపదార్థస్య జాగుప్సితపపురాశ్రయణపదార్థం ప్రతి హేతు
త్వాత్కావ్యలిప్తభేదః శార్దూలవిక్రీడితమ్

టీ ఏషః వృంగాకః=కూచంద్రుడు, సత్యేన=నిశ్చయముగా, పదసీఘాతః=
ముఖమైన ాడు, నో=కాడు, ఇందివరద్వంద్వం = నల్లకలువలజత, లోచనతాం=
కన్నులగుటు, గతంచ న = పొందినదియు కాదు, కనక్తైః అపి=సుమగిభ్రావులచేతను,
అంగయప్తిః=చేతికట్టవంటి (సావైన) దేహము, కృతా న=చేయబడినదిగాదు, కింతు=
మఱి యే మన, ఏవం=ఇట్లు (చంద్రులు ముఖాలుగా నైన వని), కపిభిః=కవులచేత,
ప్రతారితమనః=మోసగించబడిన మనస్సుగలవాడై, మందః జనః = తెలివలేని
పామరుడు, తత్త్వం=నిజమును, విజానన్ అపి=తెలిసినవాడయ్యెను, మృగదృశాం=
లేడికన్నులగలవారియొక్క, త్వక్మాంసఅస్థిమయం = తోలు మాంసము ఎముక -
వీనిరూప మయిన, వపుః=శరీరము, సేవతే-సేవించును

తా. నిజము పరికించి చూడఁ జందురుడే యీ మృగాక్షుల
మోముగాఁ గా లేదు. కలువలజంటయే దానికన్నుదోయిగాఁ గా లేదు
దానమెయిసీగ పసిడితోఁ జేయఁబడ లేదు. అయినను, కవులు చంద్ర
ముఖ, కలువకంటి, కనకాంగి యని వర్ణించుటచే వివేకియుఁ దాను వస్తు
తత్త్వము నెఱిగినవాఁడయ్యుఁ గవులమాటలకు మోసపోయి, మూఢుఁ
డయి చర్తము మాంసము నెముకలుగ నుండు సీమృగాక్షులశరీరమును
గొలుచుచున్నాడు.

చ అల నెల కామినీవదనః మై జనియింపఁగ లేదు కల్వలుక్
నెలతకుఁ గన్నులై యునికిఁ నిక్కము గాదు కదానిచే నొడల్
వలనుగఁ జేయలేదు కవిఁ వంచితమానసుఁడై వివేకియుక్
మలమలిసాంగనాతనుసఁ మాశ్రయఁడై విమోచించు మందతన్.

అవ స్త్రీలకు స్వాభావికము లైనకడగంటిమాడ్కులు మొదలగునవి తన్నుఁ
గూర్చి యని భీమసి పురుషుడు మోసపోవుచున్నాఁడని తుష్పైద దృష్టాంతముచే
జెప్పచున్నాడు —

శ్లో లీలావతీనాం సహజా విలాసా
స ఏవ మూఢస్య హృది స్ఫురన్తి,

రాగో నశిన్యా హి నిసర్గసిద్ధ
స్తత్రభ్రమత్యేవ ముధా షడజ్ఞిః.

47

వ్యా — అథ పురుషాణాం భావీనిం సదృష్టాన్తమాహ — లీలావతీనామితి —
లీలావతీనాం విలాసినినాం, విలాసాః విభిమాన్సహజా నైసర్గికాః, అత ఏవ, తే
విలాసాః, మూఢసౌఖ్యజన్య, హృది స్ఫురన్తి అత్తగోచరా ఇమే విలాసా ఇతి బుద్ధ్యా
సర్వదా హృదయపరిస్ఫురితా భవన్తీత్యర్థః ఏతచ్చ వృత్తై వేతి భావః, తథాహి — నశిన్యాః,
రాగో రక్తిమా-అనురాగశ్చ, నిసర్గసిద్ధః, కింతు, షడజ్ఞిః పట్నదః విటశ్చ ధ్వన్యతే,
పృథా వ్యర్థమేవ, తత్ర నశిన్యాం, భిమతి రాగోఽయం మద్గోచర ఇతిబ్రూహ్య వర్య
టతి-వస్తుతస్తు న తథా, అతో వ్యర్థమస్య భిమణమితి భావః

అత్ర వాక్యద్వయే బిమ్బప్రతిబిమ్బభావేన సామ్యనిర్దేశాద్వృష్టానాంకారః

‘యత్ర వాక్యద్వయే బిమ్బప్రతిబిమ్బకయోచ్యతే

సామాన్యధర్మో వాక్యజ్ఞేస్స దృష్టాన్తో నిగద్యతే’ ఇతి లక్షణాత్,

అయం చ రాగయోర్ద్వయోచ్ఛేదేఽపి క్లేషభిత్రికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తి
నిర్వ్యాధభావీనిమదుజ్జీవితయా ప్రస్తుతనశిసిషట్పదవిశేషేణ సామ్యాదప్రస్తుతకామినీవిట
ప్రతికిగోచరసమాసోక్త్యాఽక్లేన సంకీర్యతే వృత్తముపజాతిః

టీ లీలావతీనాం=విలాసవతులకు, విలాసాః=ఘోరములు, సహజాః=తోడఁ
బుట్టినవి, తేఏవ=అవియే, మూఢస్య=మూఢునియొక్క, హృది=మనస్సునందు, స్ఫురన్తి=
ప్రకాశించును నశిన్యాః=తామరతీగకు, రాగః=ప్రేమ (ఎఱుపు అని వాస్తవార్థము),
నిసర్గ సిద్ధః=స్వభావముచే నేర్పడినది (అయినను), తత్ర=అచ్చట, షడః=ఘోరిః
తుష్టేద, (విటుఁ డనియు ధ్వని) ముధా ఏవ=వ్యర్థముగానే, తత్ర=దానియందు (ఆతీగ
యందు), భిమతి=తిరుగును

తా. ఎఱ్ఱగలుచకు రాగము (రక్తవర్ణముండుట) స్వాభావికమై
నను, భ్రమరము వ్యర్థముగా దానిచుట్టును దిరుగుచుట్లు చేదుకకత్తె
లగు జవరాండ్రకు కడంగంటిమాడ్కులు మొదలగుచేష్టలు స్వాభావిక
ములుగా నున్నను మూఢు లగుపురుషు లాచేష్టలన్నియుఁ దమ్ముఁ గూర్చి
యె వారు చేయుచున్నారని యనుకొందురు. వారట్టియుభిమానము
గలిగియుండుట వ్యర్థము.

తే. లలిత మైనట్టిలీల లీ ౧ లావతులకు

సహజ మది మూఢునకు మది ౧ సందడించుఁ

బద్ధినికి రాగగరిమ స్వా ॥ భావికంబు

తేటి పనిలేక దానిలోఁ ॥ దిరుగుచుండు.

అవ చెలవలమోము మోహజనకముగా నున్నను, అంత్యమునఁ గష్టప్రద మగును
గాన దానిం జూచి మోహ మంద రా దని చెప్పుచున్నాఁడు —

శ్లో యదేతత్పూర్వేషుద్యుతిహరముదారాకృతి పరం

ముఖాబ్జం తన్వక్త్యాః కిల వసతి యత్రాధరమధు,

ఇదం తత్కింపాకద్రుమఫలమిదాసీమతిరసం

వ్యతీతేఽస్తి కా లే విషమివ భవిష్యత్యనుభదమ్.

48

వ్యా — అథాపాతరమణీయరమణీమ ఖావలాకనేన న విమోహితవ్యమిత్యాహ —
యదితి — యదేతద్వర్ణనీయం తన్వక్త్యాః తరుణ్యాః, ముఖమబ్జమివ ముఖాబ్జం వక్త్ర
పద్మం కర్పూ, పూర్వేష్టోః పూర్వచంద్రస్య-ద్యుతిహరం కాన్తిచోరకం - తత్కల్పమిత్యర్థః -
అబ్జస్య పూర్వేషుద్యుతిహరత్వం విరుద్ధమితి ధ్వనిః, తథా, పరమత్యంతముదారారమ్యా -
అకృతిరాకారో-యస్య తత్తథోక్తం, కిం చ, యత్ర ముఖాబ్జే, అధరమధరోష్ఠసంబద్ధి -
మధు మకరస్తంభ-అమృతం నా, వసతి అస్తి కిల - కిలేతి వార్తాయాం న తు కదాఽప్యను
భూతమిత్యర్థః - ప్రసిద్ధాబ్జేతు మకరస్తో వర్తతే - ముఖాబ్జే తు వార్తామాత్రమేవ న తు
వస్తుతస్తదస్తీతి భావః, తదిదం వక్త్రపద్మమిదాసీం అస్తి నయ్యే ప్రారంభకాల ఇత్యర్థః,
అతిరసమృతయితమాధుర్యగుణయుక్తం రుచిరతరమితి యావత్, కిం కిమప్యనిర్వాచ్య
మిత్యర్థః, పాకద్రుమస్య బాలరసాలాదివృక్షస్య-ఫలమ్-అతిరసబాలవృక్షఫలస్యైవేత్యేత
న్నిర్దేశః-ని 'పాతక పాతోఽర్థతో డిమ్మ' ఇత్యమరః, యద్వా పాకద్రుమఫలం పచేళిమ
వృక్షవిశేషఫలమిత్యర్థః - తథాభూతనైవాత్యంతరసవత్వాదితి భావః, యద్వా-కింపాక
మిషత్వత్వం - ద్రుమఫలం-తథాభూతనైవ రుచివిశేషాన్నదత్వాదితి భావః, అథవా
కింపాకాభ్యో ద్రుమః యస్య ఫలమాపాతమధురం పరిణామవిషమం చ తస్య కింపాక
ద్రుమస్య - ఫలం తత్కల్పమిత్యర్థః, కింపాకశబ్దో నిఘట్ట్యంతరేషు మృగ్యః, తస్య రసా
లాదివృక్షవిశేషవాచకత్వే తు కవిరేవ ప్రమాణం, అస్తి ప్రవర్తమానే కాలే, వ్యతీతే
అతిక్రాంతే సతి, విషమివ గరళమివ, అనుభదం స్వలాపణ్యదర్శనజనితసమ్మోహేన వివేక
భ్రంశే విహితాకరణాత్ప్రవృత్తయే వాఽత్యంతదశఖప్రచందమిత్యర్థః, భవిష్యతి తథా చ

కాలాంతరేనశృంగ దుఃఖజనకత్వాత్తాదాత్మికసుఖలోభేన తరుణీవదనవద్దం న విశ్వస
నీయ మితిభావః శిఖరిణీవృత్తః

[కింపాకశబ్దశ్చ 'విషముష్టా నిరర్థకే చే'తి శబ్దరత్నకోశే వర్తతే, తస్మాత్ రసా
లాదివృత్తాంతాపాతిత్వం న సంభవతీతి మన్తవ్యమ్]

టీ యత్ వితత్ = వియిది, పూర్ణ హరం - పూర్ణ ఇందు = నిండు చందురుని
యొక్క, ద్యుతి = కాంతిని, హరం = అపహరించునదియు, చరం = మిక్కిలి, ఉదార
ఆకృతి = మంచిరూపముగలదియు, యత్ర = ఎందు, అధరమధు = అధరామృతము, వసతికిల =
ఉన్నదందురో, తన్వక్ష్యాః = కృతాంగియొక్క, తత్ ఇదం ముఖ ఆబ్జం = అయీ మోము
దామర, కింపాకద్రుమఫలం = ముష్టిచెట్టు పండు, ఇదానీం = ఇప్పుడు, (అనుభవించు
నపుడు) అతిరస = మిక్కిలి రుచిగలదియై, అస్మిక్ కాలే = ఈకాలము, అతీతే = గడు
వగా, విషమివ = విషమువలె, అసుఖదం = సుఖమునీయనిది, భవిష్యతి = ఆగుచు

తా. తీగెబోడియొక్క మోముఁదమ్మి పున్నమచందురు మెఱుఁగు
నపహరించునదియు, మిక్కిలి యొప్పుగల రూపుగలదియు, మోవియందుఁ
దీపిగలదియునై యశావనసమయంబున ముష్టిపండువలె నెంతయు సౌఖ్య
కరంబుగాఁ దోచినను, యశావనకాలము మీఱినతే గ్వాత విషమువలె
దుఃఖిప్రద మగును.

శా. గాకాకై రవమిత్త్ర కాంతిహరమై శి రమ్యాధరోస్థామృతా
స్తోకం బై విలసిల్లుచున్నరమణీశంభస్తుఖాబ్జంబు కిం
పాకక్షాజఫలం బగున్ రుచిర మ్రోస్తారంభ కాలంబునం
గాఢోంబు తెఱంగునక నరులకుం శి గప్టం బొసంగుం దుదిన్.

అవ స్త్రీపరిత్యాగము చేసినవానికి సంసారమే లేదని చెప్పుచున్నాడు —

శ్లో. ఉన్మీల త్రివళితరజవలయా ప్రోత్తుజ్జనీనస్తన
ద్యద్వేనోద్యతచక్ర వాకయుగళా వక్త్రామ్బుజోద్భాసినీ,
కాంతాకారధరా నదీయమభితిః క్రూరాశయా నేష్యతే
సంసారార్ణవమజ్జనం యది తదా దూరేణ సత్త్యజ్యతామ్.

49

వ్యా — అథాస్యా అనర్థ హేతుభూతనదీత్వనిరూపణేన పరిత్యాజ్యత్వమాహ —
ఉన్మీలదితి — త్రివళ్యతాః వశ్యశ్చ త్రివళ్య ఇతి ద్విగుసమాసః - యథాఽహ వాచనః —
'త్రివళీశబ్దః సిద్ధః సంజ్ఞాచే ది'తి సూత్రేణ సత్త్యయ ఇతి 'ద్వికన్సంఖ్యే సంజ్ఞాయామి'తి
సంజ్ఞాయాం ద్విగుః ఉన్మీలస్త్య ఉత్పద్యమానాస్త్రీవశ్యో విశిత్రయమేవ తరక్తాః -
భర్తృ-టీక — 14

‘త్వస్యసంఖ్యా వశ్యస్త్రీవశ్య * ఉత్తరపదలూపినమాసః తా వివ తరక్తా ఊర్వయ-
స్తేహం - నిలయా, ప్రోత్తుక్తావత్సున్నతా - పీనా పీవరా చ - యాస్తనా తయో
ద్వంద్వేన యుగళేన హేతునా, ఉద్దతముచ్చలత్ చక్రవాకయుగళం చక్రవాకాఖ్య
పక్షివిశేషయుగ్మం - యస్యో - స్వరూపచక్రవాకయుగళేత్యర్థః, వక్త్రమేవామృజం
తేనోద్భాసతే అభీష్టమితి తదుద్భాసినీ * ‘బహుళమాభీష్ట్యమి’తిజిన్యః, అభితస్సమస్తాత్,
క్రూరా కుటిలహృదయా - నదీపక్షే క్రూరా వక్రగతిప్రవాహః - అథవా - అభితస్స
ర్వతః ప్రవర్తమానాః - క్రూరా నక్రాదిక్రూరజన్తవో, యస్యాస్నా, కాస్తాకారధరా -
కాస్తారూపధారిణీ, ఇయం పరిదృశ్యమానా నదీకర్త, అత్రాస్తి లోకే సుసార ఏవా
ర్జ్వతః తక్ర మజ్జనం - నాపేక్షతే నాభిలష్యతే యది, తదా అనపేక్షాపక్షే - దూరేణ
సంత్యజ్యతాం దూరతర వివ విసృజ్యతాం * ‘దురాన్తికార్థేభ్యో ద్వితీయా చే’తి
వికల్పాన్తృప్తీయా, అన్యథా తత్సమాశ్రయేణ అర్జమజ్జనమేవ సిద్ధం స్యాదితి భావః

అత్ర సమస్తవస్తువర్తి సావయవరూపకాలంకారః

కార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. ఉన్నీ . లయా-ఉన్నీ లత్=ఉహ్సంగునట్టి, త్రివళి=(కడుపుమీది) మూడు
ముడుతల నెడి, తరంగ=అలలయొక్క, వలయా = పంక్తిగలదియు, ప్రో ద్వంద్వేన -
ప్రోత్తుంగ = మిక్కిలి, నిక్రూపాడుచుకొనినది, పీన=బలిసినయైన, స్వనద్వంద్వేన = చను
దోయి (అనుమిమ) చేత, ఉద్య యుగళా - ఉద్యత = నిక్కిన, చక్రవాకయుగళా =
జక్కవలజంట గలదియు, వక్త్రా సినీ-వక్త్రాంబుజ = ముఖమ నెడితామరచే, ఉద్భాసినీ=
ప్రకాశించునదియు, అభితః=అంతట, క్రూరఅశయా = కఠినమైన హృదయముగలదియు
(మొసళ్లుమున్నగు క్రూరజలజంతువులకు స్థానమయినదియు), (అగు) కాంతా ఆకార
ధరా=ప్రియురాలి (కాంత=మనోజ్ఞమయిన) రూపమును ధరించిన, ఇయంనదీ=ఈయేలు,
సంసారఅర్థ వమజ్జనం = సంసారసముద్రమున మునుకను, నేష్యతే యది=పొందించునేని,
తదా=అప్పుడు, దూరేణ=దూరముగా, సంత్యజ్యతాం=విడువబడుటగాక !

తా. త్రివళు లనెడి యలలును, నిక్కువలుడచన్నులనెడి జక్కవ
కవలును, మోమనెడి తమ్మియుఁ గలిగి యంతటఁ గ్రూరాశయముగల
(కఠినమనస్సు గల యని స్త్రీపరమున నర్థము. మొసళ్లు మొదలగుక్రూర
జంతువుల కునికిపట్టయిన యని నదీపరమున నర్థము.) స్త్రీ యను నేలు
సుసార మనుసముద్రమునకుఁ గొనిపోవునది కావున సంసారసముద్ర
మున మునుగఁగఁ గోరనివారు స్త్రీనదిని చాలదూరముననే విడువ
వలయును.

ఉ. చన్నులు చక్రవాకములు శ చక్కనిమోముఁ గరంబు లబ్జముల్
గన్నులు మీలు నాభి సుడి శ గాఢనితంబము నై కతంబుగా
నెన్నికఁ గన్నబోటి యను శ నేటికి దవ్వుల నున్ని చాల మే
లెన్న భవాభిరుజ్జన మశదేమియుఁ గోరనివారి కిచ్చుహిచ్.

అవ స్త్రీలకు నమ్మరా దనుటకుఁ గారణములు చెప్పుచున్నాఁడు —

శ్లో. జల్పన్తి సార్థమన్యేన పశ్యన్త్యన్యం సవిభ్రమాః,
హృద్గతం చిన్తయన్త్యన్యం ప్రియః కో నామ యోషితామ్? 50

వ్యా — ఇతోఽపి న విశ్వాసార్హాః స్త్రీయశ్చత్యాహద్వాభ్యాం—జల్పన్తితి—
అన్యేన సార్థమేకేన పురుషేణ సహ, జల్పన్తి, సల్లపన్తి, సవిభ్రమాసాస్పృహ్యత్యః,
అన్యం పురుషం, పశ్యన్తి, హృద్గతం హృదయస్థమన్యం చిన్తయన్తి, అతో యోషితాం
స్త్రీణాం, ప్రియతమః నియత ఇతి కేషః, కో నామ? న కోఽపీత్యర్థః

టీ (స్త్రీలు) అన్యేన సార్థం = ఒకనితోఁగూడ, జల్పన్తి = మాటాడుచుందురు,
(అప్పుడే) సవిభ్రమాః=విలాసముతోఁ గూడినవారై, అన్యం = మఱియొకని, పశ్యన్తి =
చూచుచుందురు, (అప్పుడే), హృద్గతం = మనసున దున్న, అన్యం = వేఱొకనిని,
చింతయంతి = తలఁచుచుందురు, యోషితాం = స్త్రీలకు, ప్రియః=ఇష్టుఁడు, కోనామ=
ఎవఁడు?

తా. స్త్రీ లొక్కనితోఁ జేమ మీఱ మాటాడుదురు. మఱి
యొకఁకి దళుకు బెళుకు నడతలతోఁ జూతురు. మనసున మఱొక్కనిని
దలఁచుచుందురు. కావున వారి కిష్టుఁ డొక్కఁ డనుట లేదు.

తే. ఒకనితోఁ గూడి భాషింతు శ రొక్కనరునిఁ
జూతురు విలాసంపద శ సొంపు గులుక
మఱియు నొక్కనిఁ దలఁతురు శ మనసులోనఁ
గూర్చుప్రియుఁ డెవ్వఁడో ముద్దుగుమ్మలకును.

అవ స్త్రీలకడఁ జేరరా దనుచున్నాఁడు —

శ్లో. అపసర సఖే! దూరాదస్తాత్కటాక్షవిషానలాత్
ప్రకృతివిషమాద్యోషిత్యర్పద్విలాసఫణాభృతః,
ఇతరఫణినా దప్తశృక్యశ్చికిత్సితుమాషదై
శ్చతురవనితాభోగిగ్రస్తం త్యజన్తి హి మన్త్రిణః.

వ్యా — అని యోషితస్సర్వస్వరూపేణ సఖాయం భీషయన్ దూరాదవసర్పణ ముపదిశతి—అవసరేతి — మే సఖే బన్ధోః, కటాక్షా అపాద్యపీక్షణాన్యేన - విహసలా విహగ్నిశ్వాలా - యస్య తస్మాత్, ప్రకృత్యా విషమాత్ స్వభావత వివ కుటిలాత్ * 'ప్రకృత్యాదిభ్యస్త్యతీయా చేతి (?) తృతీయాసమాసః, విలాసా విభీమా-విషపణాః స్ఫటాస్తా బిభర్తీతి తథోక్తాత్ - ని 'స్ఫటాయాం తు ఫణా ద్వయో రి' త్యమరః, తస్మా, ద్యోషిష్యర్పాత్కామినీరూపవ్యాఖ్యా, దూరాదవసర దూరం గచ్ఛ - యోషితస్సర్వ సమాగమం మా కుర్విత్యర్థః, అన్యథా తత్సమాగమేన దంశన ప్రసక్తాచ్చికిత్సాయా దుష్కరత్వాదితి భావః * 'దూరా న్నికాశ్చేభ్యో ద్వితీయా చేతి చకారాత్పశ్యమి, తదేవ ప్రకటయతి ఇతరేతి—ఇతరఫణినా ప్రసిద్ధసర్పేణ, దప్తః పుమాన్, ఔషధైః మూలికామణిమస్త్రాదిభిర్యర్థః, చికిత్సితం విహవరోపణేనోజ్జీవముతుం శక్యః, చతుర వనితాభోగినా నిపుణతరుణీసర్పేణ - గ్రస్తం ద్రష్టం సమాక్రాంతం చ పురుషంతు, మన్త్రిణోమాన్త్రికా వివవైద్యా, స్త్యజన్తి విసృజన్తిహి, తద్ద్రాసజనితోన్మాదస్య దుర వరోపత్వాదితి భావః

అత్రాపి సమస్తవస్తువర్తి సావయరూపకాలంకారః, తేన చోపమానాత్ప్రసిద్ధ సర్పాదుపమేయస్య యోషితస్సర్వస్వాధిక్యప్రతీతేర్వ్యతిరేకో వ్యభక్త ఇత్యలంకారే కాలంకారధ్వనిః హరిణీవృక్షమ్ - లక్షణం తూక్ష్మమ్

టీ సఖే=చెలికాడా! కటాక్షవిష అనలాత్ = క్రేంగటిచూపులనెడివిహగ్నులు గలదియు, ప్ర మాత్ - ప్రకృతి=స్వభావముచేతనే, విషమాత్=కుటిలముయినదియు (సర్పవరమందు పుట్టినది మొదలు వంకరయైనదియు), విలాస భృతః - విలాస=శృంగార చేష్టలనెడి, ఫణా=పడగలను, భృతః = బొందినదియు, (అగు) అస్తాత్ = ఈ, యోషిత్ సర్పాత్=స్త్రీయనెడి పామునుండి, దూరాత్ = దూరముగా, అవసర = తొలగఁగము హి=నీలయన, ఇతరఫణినా = మఱియొకపాముచే, దుప్తః=కఱవఁబడినవాఁడు, ఔషధైః=మందులచేత, చికిత్సితం = కుదుర్చుటకు, శక్యః=సాధ్యుఁడు, చతు గ్రస్తం - చతుర=నేర్పరియైన, వనితా=స్త్రీయనెడి, భోగి=పాముచేత, గ్రస్తం = పట్టఁబడిన (కఱవఁబడిన) వానిని, మన్త్రిణః=అలోచనచెప్పువారు, (వివవైద్యులు) త్యజన్తిహి=వదలుదురుగాదా!

తా. చెలికాడా! కడఁగంటిచూపులనెడి విసపునిప్పులు గ్రక్కు నదియు, స్వభావ వక్రమైనదియు, సొంపు లనెడిపడగలను చాల్చినదియు నైన యాఁడుది యను పాముకడఁ జేరక దవ్వునకుఁ బరుగెత్తుము. తక్కినపాములు గఱచినయెడల మంత్రజ్ఞులు మూలికలు దెచ్చి చికిత్స

చేసి, ఏమవేగము తగ్గించి మాన్పుదురు జాణ యగు నెలఁతుక యను
పాముచే గఱవబడినవానిని గుదుర్చుట యసాధ్య మని తలంచి మంత్ర
జ్ఞులు విడిచివేయుదురు.

ఉ. చూపు విషంబు విభ్రమముసొంపు ఫణాఫలకంబుగా వధూ
రూపము దాల్చుభోగికిని శరూఢిగ దూరముగాఁ దొలంగుమీ
దాపుగ సర్పదష్టునకుఁ దప్ప విషంబు మహాధమంబులం
బూప వధూభుజంగవిషభగ్నునిచెంతకుఁ బోరు మాంత్రికుల్.

శ్లో. విస్తారితం మకరకేతనధీవరేణ

స్త్రీసంజ్ఞితం బడిశమత్ర భవామ్బురాశౌ,

తేనాచిరాత్తదధరామిషలోలమర్త్య

మత్స్యనివృక్ష్మ్య స పచత్యనురాగవహ్నా.

52

వ్యా — పునః ప్రకారాంతరేణ భీషయతి—విస్తారితమితి—మకరకేతనో మదన,
ఏవ ధీవరః కైవర్తస్తేన - కర్తా - ని 'కైవర్తే ధాశధీవరా' విత్యమరః, అత్రాస్తిక్-
భవామ్బురాశౌ సంసారసాగరే, స్త్రీసంజ్ఞాఽన్య సంజాతా స్త్రీసంజ్ఞితం-యోషిద్రూప
మిత్యర్థః - తారకాదిత్వాదితచ్ఛేద, బడిశం మత్స్యవేధనం మత్స్యగళగ్రాహకసామిష
పక్రయాయస్త్రమిత్యర్థః ని 'బడిశం మత్స్యవేధన మి'త్యమరః, విస్తారితం ప్రవర్తితం,
యేన స్త్రీబడిశేన, తస్య, స్త్రీబడిశస్యాధరమేవామిషం మాంసఖణ్డం-తత్ర లాలా సత్పిష్టా-
మే మర్త్యా మనుజాస్తవివ-మత్స్య మివాస్తానసురాగ ఏవ వహ్నిస్తత్ర, విషచతి విశే
షేణ పక్వాన్ కరోతి - అత్యస్తం సంతాపయతీత్యర్థః, మన్తధీవర ఏవేతి శేషః,
సోఽప్యేతద్వారైవ మనుజాస్పరిషీడయతీతి భావః అత్రాపి పూర్వపద్రూపకాలంకారః.
వసంతతిలకా

టీ అత్ర=ఈ, భవఅంబురాశౌ = సంసార మనెడి సముద్రమందు, మకరకేతన
ధీవరేణ=మన్తధుఁ డనెడి జాలరిచేత, స్త్రీసంజ్ఞితం=ఆడుదియనెడి, బడిశం = గాలము,
విస్తారితం = చాఁచుబడినది, లేన = ఆగాలముతో, సః = ఆమన్తధుఁడు, అచిరాత్ =
త్వరగా త మత్స్యన్ - తల్ = ఆస్త్రీయొక్క, అధర = పెదవి యనెడి, ఆ
మిష=మాంసమునందు, లాల=ఆశగల, మర్త్య=మనుష్యులనెడి, మత్స్యన్=చేరులను,
వికృప్య = లాగి, అనురాగవహ్నా = ప్రేమయనెడి నిప్పునందు, పచతి = వండు
చున్నాడు

తా. మరుడను జాలరి యీ సంసారమను సముద్రమున నాతి

యను గాలమును విసరివైచియున్నాడు. ఆ గాలమున మోవి యచు నెరయున్నది. ఆయెరయం దాశీషడి యీ గాలమునకుఁ జిక్కుకొన్న పురుషుల నెడి చేపలను లాగి యాజాలరి వల పనెడి నిప్పునందుఁ బదనము చేయును. కావున నా గాలమునకుఁ జిక్కుకొనకుడు.

ఉ. చేరి మనోజగీవరునిఁ చేత భవాంబుధిలోన నంగనా

కారముఁ బూని యున్న పెనుగలము చిమ్మగనయ్యె దానిచే
భీరుజనాధరామిషముఁ బెర్తి భుజించునరాండజంబులకా
వారక సారెకుం దిగిచి పండు మరుం డనురాగవహ్నిలోన్.

శ్లో. కామినీ కాయకాంతారే కుచపర్వతదుర్గమే,

మా సచ్చర మనఃపాన్ద్ర తత్రాస్తే స్తరతస్కరః.

రసి

వ్యా — అథ మానసంభవయతి — కామినీతి — పథానం గచ్ఛతి నిత్యమితి పాథో నిత్యపథికః * 'పథో' ఇ నిత్యమితి' ఇ ప్రత్యయః పథాదేశశ్చ - మన ఏవ పాథః తస్య సంబుద్ధిః = హే మనఃపాన్ద్ర, కుచావేవ పర్వతే తాభ్యాం-దుర్గమే గన్తుమశక్యే, కామిన్యాః-కాయో దేహస్య ఏవ కాంతారమరణ్యం - తత్ర, మా సంచర సంచారం మా కుచసప్రవర్తస్య ఇత్యర్థః కుచస్తత్ర కాంతారే స్తర ఏవ తస్కరః చోరః, ఆస్తే వర్తతే, స చ మానసస్వప్నమపహరివ్యతీతి భావః ని. 'చోరై కాగారిక శ్నేహదన్యతస్కరమోషకా' ఇత్యమరః * 'తద్భూతాతోః కరపత్యోశ్చోరదేవతయోస్సుద్దలోప శ్చే'తి సుడాగమత లోపా అలంకారస్త పూర్వవత్

టీ. హేమనఃపాన్ద్ర = మనసనెడి బాటసారి, కుచపర్వతదుర్గమే = చనుగొండ లచే బోవరాని, కామినీకాయకాంతరే = స్త్రీయొక్క శరీర మనెడి యడవియందు, మా సంచర=తిరుగకుము తత్ర = అచ్చట (అడవిలో), స్తరతస్కరః = మన్నఁగుడనెడి దొంగ, ఆస్తే = కలడు.

తా. ఓ మనసనెడి బాటసారి! బలితంపు గుబ్బలనెడి గట్టులచే బొచ్చుటకు వీలుకాకయున్న క్రాల్గంటి మే ననెడి యడవియందుఁ దిరుగ కుము. అచ్చట మరుం డనెడి దొంగయున్నాడు. ఆతఁడు నిన్నీడ్చు కొని పోవును సుమీ.

క. స్తనపర్వతదుర్గమ మై

భున మగుకాంతాశరీరకాంతారమునం

నఁ బోకు మనగపాంథుఁడ

సలుచు మరుఁ డనెడిదొంగ గలఁ డచోటన్.

అవ ఒక కాముకుఁడు విరక్తుడై స్వాసభవముఁ జెల్పుచున్నాఁడు —
 వ్యాధీర్ఘ్నేన చలేన వక్రగతినా లేజస్వినా భోగినా
 లాబ్ధద్యుతినాహినా పరమహం దప్టో న తచ్చతుషా,
 ష్టే సన్తి చికిత్సకా దిశి దిశి ప్రాయేణ ధర్మాణో
 ముగ్ధాక్షీత్యణవీక్షితస్య న హి మేవైద్యో న వాప్యోషధమ్. 54

వ్యా.—అథ త్రిభిః కస్యచిదసభవమలక్ష్యహ—వ్యాధీర్ఘ్నేణేతి—వ్యాధీర్ఘ్నేణ
 య లేన - అన్యత్ర కర్తావశ్యతానైవ, చలేన చక్షులప్రకృతినా, వక్రగతినా నిసర్గ
 సంచారేణ, సమానమేతద్విశేషణద్వయం, లేజస్వినా బలవతా అత్యుజ్వలేన చ*
 సాయాం వినిః, భోగినా ఫణవతా-ని 'భోగస్సుఖే ప్రాప్తిదిభృతా వహేత్స
 యయో' రిత్యమరః అన్యత్రాభోగినేతి ష్టేదః - వికారేనేత్యర్థః, నీలాబ్జస్య నీలా
 స్య - ద్యుతిరివ ద్యుతిర్యస్య లేన - వికత్ర తద్వర్ణేన - అన్యత్ర తచ్చతుషేనేత్యర్థః,
 నా సర్వేణ, పరమత్వవత్-అహం దప్టః, కిం తు, తచ్చతుషా తస్యాః కామిన్యాః
 షా ఉక్తవిశేషణేన, న దప్ట ఇత్యర్థః, చికిత్సకాః వైద్యా, ధర్మాణః పరోపకారవివ
 సాజనమేషమస్తి తథాభూతాస్సన్తః, దిశి దిశి ప్రతిదిశం * 'నిత్యవీచ్యయోరితి
 స్థియాం ద్విర్భావః, ప్రాయేణ భూమ్న-సన్తి సర్వత్ర సస్తీత్యర్థః కిం తు,
 స్థాయాః ముగ్ధాన్తనాయాః-య దక్షి - యద్వా ముగ్ధాక్షీ సుష్టరావలోకనం - లేన
 యాపేణ - క్షణం క్షణమాత్రం - వీక్షితస్య దృష్టస్య గ్రస్తస్యేత్యర్థః - విక్షతస్యేతి
 రే దప్టస్యేత్యర్థః, మే మమ తు, వైద్యో న హి చికిత్సకో నాస్తి హి, ఔషధం విష
 రభేషజమపి చ, నాస్తీత్యర్థః, ఆతో మహామోహాఽర్థవనిమజ్జనమేవ న తు తత్సారగ
 మితి భావః

అత్ర ప్రసిద్ధావ్యాపేక్షయా చక్షూరూపాహారాధిక్యకథనాద్యుతిరేకా
 కారః - 'ఉపమానాద్యదన్యస్య వ్యుతిరేకస్స ఏవ స' ఇతి లక్షణాత్.

టీ వ్యాధీర్ఘ్నేణ=మిక్కిలిపొడవైనదియు, చలేన=చంచలమైనదియు, వక్రగతినా=
 కరనడకగలదియు, లేజస్వినా=కాంతిగలదియు, (ఇంతవఱకు సర్వమునకును, నేత్ర
 నకును విశేషణములు సాధారణములు) భోగినా=పడగలదియు (సర్వపరము),
 లాబ్ధద్యుతినా=పడలై నదియు (అని నేత్రపరము), నీల అబ్జద్యుతినా=నల్లగులుప కాంతిగల
 యు, (అగు), అహి నా=సర్పముచేత, అహం = నేను, దప్టః = కఠివఁబడినవాఁడను,

(అగుట), వరం=కొంతమేలు (కాని, అటువంటిదే యగు), తత్ చక్షుః=అమువలె
 కంటిచేత, (కఱవబడినవాడ నగుట) న = (కొంచెముమేలు) కాదు, (ఏల యన)
 తష్టే (నతి)=పాముచేత) కఱవబడినయెడల, దిశిదిశి=ప్రతిదిక్కునందుచు, ప్రాయేణ =
 తఱచుగా, ధర్మ అగ్ని=పుణ్యమునుకోరునట్టి, చికిత్సకాః=(విష)వైద్యులు, సన్తి=కలరు,
 (కాని), ముగ్ధా తస్య-ముగ్ధాక్షీ = అందములైన కన్నులుగలవారి (జవరాండ్ర)
 యొక్క, ఈక్షణి=చూపుచేత, పీక్షితస్య=చూడబడినట్టి, (లేక, ముగ్ధాక్షీ = యివతులచే,
 ఊహ=ఊహకాలము విక్షితస్య=చూడబడినట్టి), మే=నాక, వైద్యో వా = చికిత్సచేయు
 వాడు, నహి=లేడుగదా? ఔషధం వా అపి=మందుగాని, న=లేదు

తా మిక్కిలి నిడువై కదలుచు వంకరగాఁ బోవునదియు, బలిమి
 గలదియునై పడగ గలిగి, నల్లంగలువవంటి వన్నెగల సర్పము వన్నుఁ
 గఱచినను హాని లేదు. అయితే చెవివఱకు నిడువై యదురుచు, వంకర
 గాఁబోవుచు మెఱుంగుగలిగి విఱివి గలిగియుండు నల్లంగలువకు సాటి
 వచ్చు నాకలువకంటియొక్క చూపులను పాము గఱచినఁ గీడు తప్పక
 వచ్చును. అది కొంచెమైనను మేలుగాదు. సాధారణము లగుపాములు
 గఱచినఁ జికిత్స చేయుపుణ్యాత్ములు మూలమూలకు నెండఱో
 యున్నారు. ముద్దుచూడ్కులు గలక్రాల్గంటిచూపు తగిలెనా చికిత్సచేయు
 వైద్యులును లేరు, మందును లేదు

చ. ఉరగము ముట్టెనా నరుల కుర్చిని వెజ్జలు ధర్మశీలు రై
 గరళము నెక్కు డింతు రధికంబుగ నాయతమేచకోత్పల
 స్ఫురణ వహించి వక్రగతిఁ బూనినమానినిచూపు సోకినం
 బురుషున కెందు మందులుచు బొందవు పొందరువెజ్జ లెవ్వరున్.

శ్లో. ఇహ పి మధురగీతం నృత్తమేతద్రసాయం
 స్ఫురతి పరిమళోఽసౌ స్పర్శ ఏషస్తనానామ్,
 ఇతి హతఃపరమార్థైరిందియైర్భ్రామ్యమాణః
 స్వహితకరణధూరైః పశ్చభిర్వజ్జితోఽస్తి.

౧౪

వ్యా — ఇహేతి—ఇహ పి తరుణీష్యేవేత్యర్థః - పితృత్రావధారణార్థకః -
 ని 'హి వ్యేతావధారణ' ఇత్యమరః, మధురం సంతాపహరం శ్రోత్రసుఖా
 వహమిత్వర్థ - 'కీలక్రియతే తాపాదేన కస్తధురం స్పృత' మితి వచనాత్.

తత్-గీతం గానం స్ఫురతి, ఏతన్నయనానందకరం, నృత్యం నాట్యం, స్ఫురతి అయం రస
 నేన్ద్రియస్వాదాతిశయప్రదః రసః అధరామృతం, స్ఫురతి ఆసౌ ఘ్రీణకర్షణః, పరిమళః
 వచ్చి నీజాతినిమిత్తగన్ధవిశేషః ఘనసారగన్ధసారాదిలేఖన ప్రయుక్తా మోదవిశేషోవా, స్ఫురతి,
 ఏవ త్వగిన్ద్రియసౌఖ్యావహః స్తనానాం స్పర్శః, స్ఫురతి, * 'స్తనాదీనాం ద్విత్వవిశిష్టా
 క్వాతిః ప్రాయణేతి వామనసూత్రే ప్రాయగ్రహణాద్యహువచనప్రయోగః, ఇత్యేవం
 ప్రకారేణ, హతో వివక్షా-పరమార్థస్తత్త్వార్థో - యేషాం తైః-విషయవరతస్తైః³త్యర్థః,
 అత ఏవ, స్వహితకరణే - ధూర్జైః కితతైః - ఆత్మహితాచరణృపైరైవ స్థితైరిత్యర్థః,
 వశ్యభిర్ద్వియైః శ్రోత్రాదిభిః, భ్రామ్యమాణస్తత్తద్విషయేష్వాసజ్యమానస్సన్వశ్యతః
 ప్రతాపోఽస్తి, నవప్రత్యైతవం ప్రాగేవాజ్ఞానిమవిత్త్యర్థః మానినీవృత్తమ్

టీ ఇహ హి = ఇచ్చటగదా (యువతులయందుగదాయనుట), మధురగీతం =
 తీయనిపాట, స్ఫురతి = ప్రకాశించుచున్నది, ఏతత్ = ఇదిగో, నృత్యం = నాట్యము
 (ప్రకాశించుచున్నది), అయం=ఇదిగో, రసః = ఆస్వాదము (అధరమాధుర్య మనుట)
 (ప్రకాశించుచున్నది), ఆసౌ = ఇదిగో, పరిమళః = (మైపురాత) తావి (ప్రకాశించు
 చున్నది), విషః=ఇదిగో, స్తనానాం = చనులయొక్క, స్పర్శః=తాకుడు (ప్రకాశించు
 చున్నది), ఇతి=ఇట్లు, హతపరమార్థైః - హత=చెఱుగుబడిన, పరమ=శ్రేష్ఠములయిన,
 ఆర్థైః=ప్రయోజనములుగలదియు, స్వ ధూర్జైః - స్వహిత = తమకుమేలును, కరణ=
 చేసినోనుటచేత, ధూర్జైః=మోసగించునవియగు, వంచభిః ఇంద్రియైః=అయిదుఇంద్రియ
 ములచేతను, భ్రామ్యమాణః = (గిగిర) లిప్పబడుచున్నవాడనై, వంచితః = మోస
 గించుబడినవాడను, ఆస్తి=అయితిని

తా. ఈకాంతయందే యింకయినపాట లున్నవి వినవచ్చునని
 నాచెవులును, దీనియందే నాట్యమున్నది మాడవచ్చునని నాకన్నులును,
 దీనికెవ్వ్రావయందే తీపియున్నది చవిగొనవచ్చునని నానాలుకయు, దీని
 నోటియందలి తావియే మూర్కొనవచ్చునని నానాసికయు, దీనిచను
 మొనలరాయిడియె చాలు నని నాయొడలును తలచి పరతత్త్వవిచారము
 మాని, తనమే లొడఁగూర్చుకొందు శ్రద్ధలేకుండి యీపంచేంద్రియ
 ములు నన్ను విషయములందుఁ జొప్పించి మైమఱచు గలిగించి మోస
 పుచ్చినవి. ఆహా! ఇప్పుడే వీనిటక్కు దెలిసికొంటిని.

ఉ. ఈమృదుగాన మీనటన శ్రీ మీకుచమర్దన మీసుధారసం
 బీమహనీయసౌరభము శ్రీ నింతులయందుఁ దనర్చునంచు న

న్నేమఱజేసి యాత్మహిత १ మిచ్చినభంగి మెలంగి యింద్రియ
గ్రామము మోసపుచ్చె హితకార్యవిహీనుడ నైతి నక్కటా !

అప మన్వధదూషణము చేయుచున్నాడు —

శ్లో. న గమ్యో మన్త్రాణాం న చ భవతి భైషజ్యవిషయో

న చాపి ప్రధ్వంసం వ్రజతి వివిధైః శాస్త్రకళైః,

భ్రమావేశాదగ్నే కమసి విదధద్భజ్జ మసకృత్

స్తరాపస్తారోఽయం భ్రమయతి దృశం ఘూర్ణయతి చ.

56

వ్యా — అథాగ్గనావ్యా మోహజనకం మన్వధం దూషయతి — నేతి — మన్తా
ణాం గమ్యో మన్త్రసాదోః, న భవతి, భైషజ్యవిషయః ఔషధాద్యపనేయశ్చనభవతి.
భేషజమేవ భైషజ్యమితి విగ్రహః *స్వాధ్యేష్యశ్చిత్త్యయః ని 'భేషజౌషధభైషజ్యానీ,
త్యమరః, తథా వివిధైర్నానాప్రకారైశ్చాస్త్రకళైరనేకకాస్త్రకళైః, *ప్రధ్వంసం వినాశం
చాపి, న వ్రజతి న గచ్ఛతి.

‘పూర్వజన్మకృతం పాపం వ్యాధిరూపేణ బాధతే,

తచ్ఛాస్త్రావధైర్ధా నైర్జపహోమార్చనాదిభిః’ ఇతి స్మరణాత్,

ప్రసిద్ధస్తు ఒపాదిభిః కామ్యుతి న త్వయమితి భావః, కిం తు భ్రమావేశాన్తోహోత్పాద
నాత్, అగ్నే శరీరే, కమప్యునిర్వాచ్యం, భజ్గం జాడ్యం, యద్వా, భ్రమావేశాన్తతిభ్రం
కాపాదనాత్, అగ్నే కరచరణాద్యవయవేష్యిత్యర్థః, కమసి భజ్గం విక్షేపాదివికార, మన
కృద్భవచువారం, విదధద్భుర్న *దధాతేర్విపూర్వాచ్ఛతృప్త్యయః * నాభ్యస్తా
చ్ఛతురోతి నమభావః, స్తరాపస్తారఃస్తరప్రయుక్తాగ్గనావ్యా మోహరూపాపస్తారోగః,
దృశం మదీయదృష్టిం భ్రమయతి వ్యత్యాసయతి-అకస్మిన్ శబ్దజ్ఞానం కరోతీత్యర్థః,
తథా, ఘూర్ణయతి చక్రవద్భ్రామయతి చ, కిమత్ర కరోమి కథమయం చికిత్స్య ఇతి
భావః, య దాచు రైదానికాః—

‘మ్రుద్ధాతుభిరాహతే చ మనసి ప్రాణీ తమస్సంవికళ

దస్తాన్ ఖాదతి ఛేనమద్వయమి దోఃపాదం ఊషన్ మూఢః

వశ్యన్ రూపమసత్తి తౌ నివతతి ప్రాయః కరోతి క్రియా,

బిభత్సాః స్వయమేవ కామ్యుతి గతే వేగే త్వపస్తారం

వ్యుతిరేకాలంకారః లక్షణం తూక్తమ్ శిఖరిణీవృత్తమ్,

టీ అయం=ఈ, స్మరఆపస్తారః=మన్వధుడనెడి యపస్తారోగము, మన్త్రాణాం=
మంత్రములకు, న గమ్యః = విషయము (గోచరము) గాదు (మంత్రములచే గుదురదు

అనుట) భైషజ్యవిషయః చ=మందులకు విషయమును, నభవతి=కాదు, వినితైః=అనేకములగు, కాంతికశతైః = కాంతికర్తృలవందలచేతను, ప్రధ్వంసం = నాశమును, న ప్రజతి పొందదు, భీమపితౄణాం = భీమలిపట్టుటవలన, అంగే = దేహమునందు, ఆసక్యత్ = మాటిమాటికి, కమపి=ఒకానొక (చెప్పనలవికాని) భంగం=విఘ్నము, విదధత్ = చేయుచు, దృశం=చూపుచు, భీమయతి=తడఁబఱచుచున్నది, ఘూర్ణయతిచ=గిరిగిరిప్రస్థుచున్నది.

తా. ఈమోహ మనెడి యడస్తారరోగము మంత్రముల కుండునది కాదు. ఔషధముచే గుదురునది కాదు. ఎన్ని శాంతికర్తృములుచేసినను నయము కాదు. పలుమాటలు మనస్సునకు భ్రమము గలిగించి చేతులు కాళ్లు మొదలగు నంగములు వంకరపోవునట్లుచేసి కన్నులు గిరిగిరి దిప్పి భ్రమ గప్పనట్లు చేయుచున్నది. ఈరోగమునకు నేదియుఁ జికిత్స గనుపడ లేదు. ఏమి చేయుదును?

ఉ. ఆరయ మంత్రగమ్యమును १ నౌషధసాధ్యముఁ గాదు శాంతికా
చారశతంబులం జెడదు १ చండతరభ్రమకల్పనోద్ధతికా
భూరివికారమంగములఁ १ బూన్పుచు మన్తభజన్య మీయప
స్తారము లోచనద్వయము १ సారెకుఁ ద్రిప్పెనుఁ జక్రముంబలెన్.

ఆవ మూఁడుజ్ఞోకములచే వేశ్యాదూషణము చేయుచున్నాఁడు —

శ్లో. జాత్యన్ధాయ చ దుర్బుఖాయ చ జరాశీర్ణాఖిలజ్ఞాయ చ
గ్రామీణాయ చ దుష్కులాయ చ గళత్కుష్టాభిభూతాయ చ,
యచ్ఛస్త్రీషు వనోహరం నిజవపుర్లక్ష్మీలవశ్రద్ధయా
పణ్యస్త్రీషు వివేకకల్పలతికాశస్త్రీషు రశ్యేత కః? 57

వ్యా — ఆథ త్రిభిః పణ్యాజ్ఞానాగర్వణంకుర్వన్నగమయతి — జాత్యన్ధాయేతి — జాత్యన్ధాయ జన్మప్రభృత్యవసన్నదృశే పురుషాయ చ, దుష్కులాయ చ, దుర్బుఖాయ ముఖారయ బహుగర్వభౌషణదూషితవదనాయేత్యర్థః — ని 'దుర్బుఖే ముఖారబద్ధముఖా విత్యమరః, యద్వా-దప్తం వ్యాధ్యాదినా జాగుప్సితం-దుర్లభయంతం వా-ముఖం యస్య తస్యై, జరయా విప్రసయా-శీర్ణాని శిథిలాని కృతాని విశ్లేషసమిబానాని చ-అఖిలాజ్ఞాని కరచ రణా ద్యశేషవయవా-యస్య తస్యైచ, గ్రామీణాయ గ్రామాంతరాదాగతాయ-అజ్ఞాతకుల గోత్రాయ పాథాయ చేత్యర్థః కిం బహునా? గళత్ స్తంసమానం - కుష్ఠం కుష్ఠజనిక

పూయరక్తాది - తేనాభిభూతాయ-గర్భితాయ చ, లక్ష్మీలవశ్రద్ధయా సంపల్లీప్రాప్త్యా శయా మనోహరమతిసుందరం, నిజవపుః స్వశరీరం, యచ్ఛస్తీవ్యర్చయస్తీషు - చుమ్మనా వ్లేషణద ప్రసఖ ప్రణాదిసంభోగార్థం తదధీనం కుర్వతీష్విత్వర్థః * దదాతే 'ర్దాన్ దానే' ఇత్యస్తాద్దాతోశ్చరః * 'ఉగితశ్చే'తి జీవ్ * 'పాసూ'ద్ధే' త్యాదినా దాణో యచ్ఛాదేశః' తథా, వివేక కర్తవ్యాకర్తవ్యవిచారస్స ఏవ కల్పలలికా - తస్యా శ్చస్త్రీషు ఘరికాసు - వివేకవిచ్ఛేదకరీష్విత్వర్థః - వివేకస్యావ్యఖార్థసంకుటత్యాత్మలలికారూపణమవ గస్తవ్యం - ని 'స్యాచ్ఛస్త్రీ చాసిపుత్రీ చ చ్చురికా చాసిధేయ' కేత్యమః * 'బహ్వది భ్యశ్చే'తి జీవ్ పణ్యస్త్రీషు వేశ్యాజ్ఞనాసు, కః పుమాన్ వివేకరహితోఽపీత్వర్థః, రజ్యే తాసురత్వో భవేన్న శోఽపీత్వర్థః ని 'వారస్త్రీ గణికా వేశ్యా మలావశ్యాజ్ఞనాఽపి' చేతి వైజయస్తీ శార్దూలవిక్రీడితమ్

టీ జాతిఅంధాయ చ = పుట్టంధునకును, దుర్బుధాయ చ = రోతమొగముగల వానికిని, జ జ్ఞాయ చ-జరా=మనలితనముచే, జీర్ణ=నడలిన, అభిల=సమస్తములయిన, అంగాయ చ=అవయవములు (కీళ్లు)గలవానికిని, గ్రామీణాయ చ = పల్లెటూరివారికిని, దుష్కులాయ చ=చెడుకులమువానికిని, గళ తాయచ - గళత్=(చీము) కాటుచుండు, కుష్ఠ = వెద్దరోగముచేత, అభిభూతాయ = తిరస్కరింపఁబడినవానికిని (కుష్ఠరోగపీడితున కనుట), లక్ష్మీ యా-లక్ష్మీ = సంపదయొక్క, లవ = కొంచెమునందలి, శ్రద్ధయా = మక్కువచేత, మనోహరం=అందమైన, నిజవపుః = కమదేహమును, యచ్ఛస్తీషు=ఇచ్చు నారును, వివేక స్త్రీషు—వివేక = (మంచిచెడుగుల నేర్పఱుచు) తెలివియనెడు, కల్ప లలికా=కల్పలతకు, శస్త్రీషు=చుఱకత్తులును, (ఆగు), పణ్యస్త్రీషు = బోగముపడుచుల యందు, కః=ఎవఁడు, రజ్యేత=వలపునొందును

తా. వెలయాం ద్రోక్కింత డబ్బున కాసపడి పుట్టు గ్రుడ్డికేనియు, వగరుఁబోతుకేనియు, ముదిమిచే నన్నియంగములు నడలినవాని కేనియు, పల్లెటూరివానికేనియు, చెడుకులంబునఁ బుట్టినవానికేనియు, కుష్ఠుచే గాల్గు చేతులు తినిపోవుచుండ నసహ్యపడఁదగినవానికేనియుఁ దమసొంపు మేనిని సంభోగమునకై యప్పగింతురు. జ్ఞాన మనుకల్ప లతకుఁ జుఱకత్తులయిన యిట్టివెలయాండ్రయం దేవివేకి మోహము నుంచును? ఎవఁడును వెలయాండ్ర నడతలఁ దెలిసినవాఁడు వారిం జూడఁడు.

చ. విడువక పుట్టుగ్రునకు శ వృద్ధశరీరికిఁ గుప్తరోగికిఁ
జడునకు జాతిహీనునకుఁ శ జారునిజాంగము లొక్కరూకకై
కడువడి నిచ్చువారి గుణకల్పలతల్ విదళించుకత్తులం
బడుపుఁబడంతులం దనదుఃఖావముఁ జేర్చునె యెవ్వఁడేనియున్.

శ్లో. వేశ్యాసౌ మదనజ్వాలా రూపేన్ధనసమేధితా,
కామిభిర్యత్ర హలాయస్తే యకావనాని ధనాని చ.

58

వ్యా — వేశ్యేతి—అసౌ వేశ్యా, రూపం సౌందర్యమేవేన్ధనాని - తైః సమిష్ఠి
ర్వివర్ధితా-మన్దభజ్వాలా మన్దభాగ్నిజ్వాలా-ని 'ఇన్ధనం త్వేద ఇథ మేధ సమిత్స్రి'
యా' మిత్యమరః, యత్ర మదనజ్వాలారూపవేశ్యాయాం, కామిభిః కామకైః, యావ
నాని నూతనవయాంసి, *యువాదిత్వాదణ్వుత్త్యయః, ధనాని చ, హలాయస్తేహవ్యరూ
పేణ తత్సాత్క్రియస్తే-మివ్యుత్తభ్యర్థః, స్వర్గాదిఫలకాఙ్క్షిభిరాహవనీయాగ్నిజ్వాలా
యాం హవీంషీవేతి భావః

అత్ర వేశ్యాయామారోఽప్యమాణస్య జ్వాలాత్వస్య, ప్రకృతహవనోపయోగిత్వా
త్పరిణామాలంకారః - 'ఆరోఽప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్వే పరిణామ' ఇతి లక్ష
ణాత్, స చ రూపేన్ధనేతి రూపకేణ సంకీర్యతే, రూపకత్వారోపణస్యావరజ్జకమాత్ర
మేవేతి వివేకః

టీ అసౌ=ఈ, వేశ్యా=బోగముది, రూపే ..తా-రూపా=అందమనెడి, ఇంధన=
కట్టలచే, సమేధితా=బాగుగరగల్గుబడిన, మదనజ్వాలా=మన్దభుండనెడి యగ్నిశిఖి,
యత్ర=దేనియందు, కామిభిః విటులచే, యకావనాని=ప్రాయములు, ధనానిచ = రూక
లును, హలాయస్తే=వేల్పుబడుచున్నవో

తా. ఈవెలయాలు మదనాగ్ని జ్వాలయైనది. ఇది రూపమునెడిసమి
ధలచేఁ బెంపొందునది. ఈయగ్నిజ్వాలయందుఁ గాముకులో జవ్వన
ములు, కల్లులు ననుహవిస్సులను వ్రేల్చుదురు.

క. రూపేన్ధనవర్ధితవే

శ్యాపంచళ రాగ్నికీలయం దంగజపూ

జాపరతంత్రులు వేల్చురు

దాపుగఁ దమజవ్వనములు శ ధనములుఁ గడఁకన్.

శ్లో. కశ్చమ్భుతి కులపురుషో వేశ్యాధరపల్లవం మనోజ్ఞమపి,
ఛార భట చోర చేటక నట విట నిష్ఠీవనశ రావమ్.

59

వ్యా — మనోజ్ఞం సుందరమసి, వేశ్యాయా అధరః ప్లవమివేత్యుపమితసమాసోన త్వధరః ప్లవమితి రూపకం—రూపకే తూక్తరపదప్రాధాన్యేన తత్ర చుమ్బుగాయోగాత్, కః కులపురుషః సత్కులసంభవః పుమాన్ జాతిసీతికలచారధర్మజ్ఞ ఇత్యర్థః, చుమ్బుతి న శోఽపీత్యర్థః, కుత వీతదిత్యాశక్త్యామచుమ్బనహేతుభూతం విశేషణమాహ— చారా గూఢపురుషః - భటా యోధాః - చోరస్తస్కరాః - చేటకా స్త్రీపురుష సంధానమశలాః దౌత్యకర్తృనిరతాః - విటా జారాః-పటా భూమికాధరాస్తేహం పురుషా వశదానాం - నిష్ఠీననశరావముచ్చిష్టపాత్రం - పరమాపవిత్రమిత్యర్థః - చుమ్బనసమయే తదుచ్చిష్టస్య తత్ర సంక్రమాణాదితి భావః, అత్ర యద్యపి 'రతికాలే ముఖం స్త్రీణాం శుద్ధ మాఢేటకే శునా' మితి స్మరణా త్సురతసమపే వనిత్ర మేవ స్త్రీముఖం తథాఽ ప్యుక్తరీత్యా కశ్చలసంపర్కాల్ హేయతయా చుమ్బనాన్తర్వాత్వాన్న చుమ్బనీయమితి తాత్పర్యమ్ ని 'శరావోవర్ధమానక' ఇత్యమరః అత్ర రూపశోపమానుప్రాసానాం సంస్కృప్తిః

టీ మనోజ్ఞం అసి = అందమైనదియైనను, చార . శరావం-చార = వేగుల వారు, భట=బంటులు, చోర=దొంగలు, చేటక=కుంటెనకాండ్రు, నట = నట్టువులు, విట=విటులు, (వీరికి) నిష్ఠీననశరావం=తవ్వవడిగ (ఉమ్మి వేయుమూతుడు) యైన, వేశ్యా అధరఃప్లవం=బోగముదాని మోచిచిగురును, కులపురుషః = కులీనుఁ డగు మనష్యుఁడు, కః=ఎవఁడు, చుంబితి=ముద్దిడును?

తా. వేగులు, బంటులు దొంగలు, కుంటెనకాండ్రు, నట్టువ కాండ్రు, విటులు మొదలగు హీనకులపు మనుజులు ముద్దుపెట్టి యెంగిలి చేసిన వేశ్యల కెమ్మోచిచిగు రెంతసొంపుగా నున్నను, సత్కులమునఁ బుట్టిన యేమానవుఁడు దాని కాసవడును? వేశ్యల కెమ్మోచి యెంత సొగసుఁదనము గలదిగనున్నను హీనకులజులు ముద్దుపెట్టి యపవిత్ర పఱచినందున దానిని ముద్దిడ రా దని భావము.

క. జారభటచోరచేటక, చారనటప్రభృతినీచోజననిష్ఠీవా

ధారశరావము వార, స్త్రీరమ్యాధరము సంస్పృశింతురె కులజుల్.

అవ స్త్రీలు వైకి మంచివారుగను, లోపలఁ జెడ్డవారుగ నుండు రమచున్నాఁడు — శ్లో. మధు తిష్ఠతి వాచి యోషితాం హృది హాలాహలమేవ కేవలమ్,

అత ఏవ నిషీయతేఽధరో హృదయం ముష్టిభిరేవ తాడ్యతే. 60

వ్యా — స్త్రీయః బాహ్యమధురాః ఆన్తర్విహ, అత ఏవ సర్వథా త్యాజ్యా ఏవ న తు గ్రాహ్య ఇత్యభిప్రాయేణాహ—మధ్వలి—యోషితాం స్త్రీణాం, వాచి, మధు

తొద్రం, తివ్వతి, హృది హృదయే, కేవలం ప్రాధాన్యేన, హాలాహలమేవ, కాలకూట విషమేవ, అత ఏవ అస్తాత్కారణాదేవ, అధరః అధరోద్ధః నిషీయతే అత్ర మధు వర్తత ఇతి మత్వైవ సర్వజనైరాదృత్య నితరాం పీయతే, హృదయం ముష్టిభిః తాడ్యతే అత్ర విషం వర్తత ఇతి మత్వైవ సర్వజనైః తాడనం క్రియతే, అతః, స్త్రీయః స్వపచనేషు కేవలమధుధారాస్రావిణ్యః-హృదయే విషతుల్యాభిప్రాయవక్తృశ్చ- ఇతి పూర్వార్థే ప్రదర్శితమ్, ఉత్తరార్థే తు ప్రథమపాదే మధుగ్రహణం చ ద్వితీయ పాదే హాలాహలస్నాన హృదయతాడనం చేతి ప్రదర్శిత మిత్యభిప్రాయః

అత్ర ఉత్పేక్షాతిశయోక్తికావ్యలిङ్గధ్వనిభేదానాం సంసృష్టిః

టీ యోషితాం=ఆడువాండ్రకు, వాచి=నోట, మధు=తేనె, తివ్వతి=ఁకుండుచు, హృది=మనస్సున, కేవలం = ముఖ్యముగా, హాలాహలం ఏవం = హాలాహలముచువిషమే (ఁకుండును), అతఏవ=కాబట్టియే, అధరః=పెదవి, నిషీయతే=ఆనబడుచున్నవి, హృదయం . తొమ్ము, ముష్టిభిః ఏవ=విడికిళ్లతో, తాడ్యతే = గుద్దబడుచున్నది

తా. మగువలకు వాక్కునందుఁ దేనెయు, హృదయమున హాలాహల మనువిష మైయున్నది. కావుననే పురుషులు వారిమోవిఁ బీల్తురు. తొమ్ముచు బిడికిళ్లతో గుద్దుదురు. (అధరచుంబన స్తనమర్దనములు స్వాభావికము లయిన వని యిట్లు వర్ణింపఁబడినవి.)

చ. కలదు కదా సుధారసము శ కంజదళాక్షులను ద్దుపల్కులక
వెలయుఁ గదా హాలాహలము శ వీరలచిత్తమునందుఁ గావునక
బలుమఱుఁ బల్లవాధరముఁ శ బానమొనర్తురు నిండువేడుకక
బలితపుతొమ్ము ముష్టితలపాతములం బ్రహరింతు రెంతయున్.

ఇది భర్తృహరిసుభాషితశృంగారశతకమున కామిశిగర్వణ మను

మూడవ వింశతి

సు వి ర క్త ప ద్ధ తి

అవ స్త్రీలను జూచి మనోవికారము నొందనివారు ధన్యులని చెప్పుచున్నాఁడు —
శ్లో. ధన్యాస్త ఏవ ధవళాయతలోచనానాం
తారుణ్యదర్శఘనపీనపయోధరాణామ్,
తొమోదరోపరి లసత్రివళీలతానాం
దృష్ట్వా౭౭కృతిం వికృతిమేతి మనో న యేషామ్.

వ్యా—వివం తావత్కామినీగర్హణం కృతంకి విరక్తాస్సన్తి వా న వేత్త్యా శఙ్కాయాం సన్త్యేజేతి మనసి నిధాయ తత్రాసి సువిరక్తమర్విరక్తభేదేన ద్వైవిధ్యం ప్రతి పాదుయ్యన్నాదౌ సువిరక్తపద్ధతిం వర్ణయితుముపక్రమతే 'ధన్యా' ఇత్యాదిభిర్న వభిః—ధన్యా ఇతి—త ఏవ పురుషా, ధన్యాః సుకృతకాలినః-సువిరక్తా ఇతి యావత్- ని 'సుకృతిః పుణ్యవాన్ ధన్య' ఇత్యమరః, తే క ఇత్యాకాష్టాయామాహ-ధవశే పుణ్డరికదళసదృశే ఆయతే కర్ణాస్తవిక్రాస్తే చ - లోచనే - యాసాం తాసాం, తారుణ్యదర్పేణ యావనమదోద్రేకేణ-ఘనా నిబిడా-పీనా పీవరా-వయోధరా స్తనా- యాసాం తాసాం, తామోదరస్యాతికృశమధ్యస్యోపద్యుపిష్టాల్లసన్త్యః ప్రకాశ మానాః - యాస్త్రీవశ్యః - తిప్రశ్చ తా వశ్యశ్చ-త్రివశ్యః*దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయా మితి సమాసః * సంఖ్యాపూర్వత్వేపి సప్తర్షయః ఇత్యాదివత్ జ్ఞేయమిత్యుక్తం ప్రాక్ - తా లతా ఇవ-యాసాం తాసాం - తేనైతాసాం వర్షిసత్త్వం సూచ్యతే తదుక్తం రతిరహస్యే—'త్రివళిలతమధ్యా హంసవాణీ సువే' షేతి తామేత్యత్ర * 'తాయో మః' ఇతి మత్వం - తథా చేత్థంభూతరూపసంపన్నానాం కామినీనామాకృతి మాకారవిశేషందృష్ట్యా* ఇన్ద్రితం హృద్ధతో భావో బహిరాకార ఆకృతి' రితి సజ్జనః యేహం పురుషాణాం మనో, వికృతిం వికారం, తత్పురతన్త్రత్వమితి యావత్, నైతి న ప్రాప్నోతి, అత ఏవ ధన్యాఇతి సంబంధః, ఏవం నిర్వికారచిత్తత్వం శమసంపన్నానామేవ న త్వస్యేహమితి భావః తదుక్తం—'శమో వై రాగ్యేన నిర్వికారచిత్తత్వ' మితి వసన్త తిలకావృత్తమ్

టీ ధవళా నానాం-ధవళః(తెల్లదామరలవల) తెల్లనయినవియు, ఆయత = విశాలములయిన, లోచనానాం=కన్నులుగలవారును, తారుణ్య ధరాణాం-తారుణ్య = జవ్వనముయొక్క, మద = మదముచేత, ఘన=క్రిక్కిరిసినవియు, పీన=బలిసినవియు, (అగు) వయోధరాణాం=చన్నులుగలవారును, తామ తానాం-తామ=సన్నని, ఉదర= కడుపుయొక్క, ఉపరి=పైన, లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, త్రివళితానాం=తీగలవంటి మూడుముడుతలగలవారును (అగునుండరులయొక్క) ఆకృతి=అందమును, దృష్ట్యా= చూచి, యేహం=ఎవరియొక్క, మనః=చిత్తము, వికృతిం=వికారమును, న వితి = పొందడో, తే ఏవ=వారే, ధన్యాః=పుణ్యవంతులు

తా. కదలుచుండు నిడివికన్నులు గలవారును, యావనగర్హము గలిగి, దట్టములై యుబ్బినస్తనంబులు గలవారును, సన్నని నడుముపై వెలయుచుండు ముడుతలు గలవారు నైన యెలువల యాకారముఁ జూచి

నను, ఏపురుషులమనసు వికారమునొందదో, వారే పుణ్యాత్ములు (స్త్రీలు తమచూడ్కులచేతనే పురుషుల వశపఱచుకొందు రని భావము.)

చ. కలికిమెఱుంగువాలుఁదెలిగన్నులు సన్నపుఁగొనుదీఁగెవై
నలరెడుసద్వలీలతలు ॥ నంచితయాచనదర్పలక్ష్మిచేఁ
గులికెడుసిద్ధిపున్వలుఁదగగుబ్బలునుం గలమించుబోండ్లరూ
పులఁ గని నిర్వికారు లగుఁపూరుషులే కృతకృత్యు లిద్ధరన్.

అవ ఒక సింగారి విరక్తుడై తనయనుభవముఁ దెలుపుచున్నాఁడు —

శ్లో. బాలే! లీలాముకుళితమమీ మన్ధరా దృష్టిపాతాః

కిం క్షిప్యంతే విరమ విరమ వ్యర్థ ఏవ శ్రమస్తే,

సమ్ప్రత్యన్యే వసు ముపరతం బాల్యమాస్థా వనాస్తే

క్షీణో మోహస్తృణమివ జగజ్జాల మాలోకయామః.

62

వ్యా — అథ పూర్వోపభుక్తకామిసింబోధనవ్యాజేన సువిరక్తతాం ప్రకటయతి — బాలే లీలాముకుళితమితి — మే బాలే ముగ్ధే, లీలయా విలాసవైచిత్ర్యా - ముకుళితాన్యర్థనిమిలనాని - యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా, మన్ధరా అలసప్రాయాః, అమీ, దృష్టిపాతా విలోకనప్రసారాః, కిం కిమర్థం, క్షిప్యంతే విశీర్యంతే - న విక్షేప్యా ఇత్యర్థః, కింతు, విరమ విరమ అభీక్ష్యం విరమ - దృష్టివిక్షేపాదితి శేషః * అభీక్ష్యే ద్వీర్భావః * 'వ్యాజురిభ్యో రమ' ఇతి పరస్మైపదం, కుతః - ఏహోఽయం లే, శ్రమః కటాక్షవిక్షేపజనితాయాసో, వ్యర్థో నిరర్థకః అభిమతఫలానిష్పత్తేరితి భావః, నన్వేతా వత్సర్యస్తం మదాయ త్తచిత్తేషు యుష్టాసు కథం ఫలాసిద్ధిత్వత ఆహుః — సంప్రతీదాసీం వయమన్యే పరేత్వద్విలాసలాలసత్వేన సంమోహితా స్తదాసీంతనా ఇదాసీం న భవామ ఇత్యర్థః కుతః-బాల్య-ముపరతం నష్టం-బాల్యశబ్దేన యావనం లక్ష్యతే-త్వత్పావరతస్త్ర్యికారి యావనముపరతమిత్యర్థః, యద్వా-బాల్యమవివేకత్వముపరతం, కిం త్వాస్థా పరిశీలనాదః, వనాస్తే అరణ్యమగ్రే - వర్తత ఇతి శేషః-కిం తు త్వయి రాగం పరిత్యజ్య వైరాగ్యేణ వనవాసమపేక్షామహ ఇత్యర్థః, సత్కుతః-మోహాః అజ్ఞానం, క్షీణో ధ్వస్తః-త్వదాసక్తజననహేతుర్నిర్మూలాఽభూదిత్యర్థః, అతో జగజ్జాలమశేషప్రపజ్ఞం, తృణమివ నిస్సంమూలోకయామః - 'నిస్సృహస్య తృణం జగ'దితి లక్షణాత్తథా పశ్యామః, ఇదాసీం జ్ఞానోదయవశాచ్ఛ మనస్సుఖాతిరిక్తం సర్వం తుచ్ఛమనునందన్ ఇత్యర్థః అతస్త్వయా న ప్రేక్షణీయమితి భావః

భర్తృణిక—15

మహాకావ్యావృత్తమ్ - లక్షణముక్తం - 'మహాకావ్యా జలధిషడ్వైరీభనా తౌ
గురూ చేత్'

టీ హేబాలే = ఓషిల్లా, లీలాముకళితం (యథాతథా) = విలాసముచే మూఁత
పడునట్లుగా, మంథరాః = మెల్లని, అమీ = ఈ, దృష్టిపాతాః = చూపుపాటులు, కిం =
ఏల, తీవ్యం తే = నీగిడింపబడుచున్నవి? విరమ విరమ = మానుము మానుము లే = నీయొక్క,
ఏష = ఈ, శ్రమః = పాటు, వ్యర్థః = ప్రయోజనములేనిది, సంప్రతి = ఇప్పుడు, వయం =
మేము, అన్యే = ఇతరులము (అనఁగా మాటిపోయితి మనుట), బాల్యం = కుఱ్ఱతనము,
ఉపరతం = ఉడిగినది, వనాన్తే = ఆడవిలోపల, ఆస్థా = ఆసక్తి, (కలిగినది.) మోహః =
అజ్ఞానము, తీణః = నశించినది, జగత్ జాలం = లోకములనమూహమును, తృణం ఇవ =
గడ్డిపోచవలె, ఆలోకయామః = చూచుచున్నాము

తా. ఓసీ ముద్దరాలా! నీయొయ్యారముచే నరమోడ్చిన కన్ను
దోయినుండి వెడలు నీలిన్ననిచూక్కులను నాపైఁ జిమ్ముకుము. ఇంకఁ
జాలింపు చాలింపుము. ఏల యనఁగా, ఈ నీశ్రమంబు వ్యర్థమగును
మేము మందటివారముగాము. మే వితరుల మైతిమి. యకాపన ముడిగి
నది. వనవాసమునం దాసగలిగినది. నీమీఁదివలపు నశించినది. కావు
ననే మే మీ ప్రపంచమెల్ల గడ్డిపోచతో సమముగా నెంచు చున్నా
రము. కాఁబట్టి నీచేష్ట లిక్కడఁ బనికిరావు పొమ్ము. అని యొక విరక్తుఁ
డొక కామినితోఁ జెప్పెను.

ఉ. మానిని! యేల చిహ్నేదవు శ మాపయి మంథరదృష్టిపాతము
ల్తానుము నీశ్రమంబు విఫలం బిది వింతల మైతి మిత్తటికా
మానుగ జవ్వనం బడఁగె శ మానసవృత్తి వనంబుఁ గోరె న
జ్ఞానము నప్తమయ్యె యవసంబుగఁ జాచెద మెల్లలోకముల్.

అప మాటి యుక్తమునే ప్రకారాంతమునఁ జెప్పుచున్నాడు —

శ్లో. ఇయం బాలా మాం ప్రత్యనవరతమిన్దీవరదళ
ప్రభాచోరం చతుః తీవతి కిమభిప్రేతమనయా,
గతో మోహోఽస్థాకం స్థరకుసుమ బాణవ్యతికర
జ్వరజ్వాలా శాన్తా తదపి న వరాకీ విరమతి.

63

వ్యా — ఉక్తమేవార్థం భక్త్యంతరేణాహ-ఇయమితి — ఇయమేవబాలా-ముగ్ధా,
మాం ప్రతి మాముద్దిక్యానవరతమవిచ్ఛిన్నం యథా తథా, ఇన్దీవరదళప్రభాచోరమిన్దీవర

పత్రకాన్తిమోషకం - తత్కల్పమిత్థ్యర్థః చక్షుః, క్షిపణి ప్రసారయతి, అనయా బాలయా, కిమభిప్రేతమపేక్షితం - తన్న జానామిత్వర్థః నను తయా త్వత్సద్గత ఏవాపేక్షితస్తత్ కుతో న జానాసీత్కాశజ్జాయామాహ—అస్తాకం మోహో, గతః ఉపరతః ఇదాసీమితి కేషః, నను పూర్వం మామిత్యేకవచనం ప్రయజ్ఞాస్థాకమితీదాసీం బహువచనప్రయోగాత్కథం సామానాధికరణ్యముపపద్యత ఇతి చేత్రథాఽపి నివృత్తి మార్గోత్సుకిత్వప్రయుక్తాత్తనంభావనయా బహుకరణం న దోషాయేతి సమాధేయం యద్వాఽస్థానితి సముదాయనిర్దేశేన వా న దోషః, తథా స్థర ఏవ-శబరః కిరాతస్తస్య - బాణవ్యతికరేణ శరసంపర్కేణ-యో-జ్వరస్సంతాప-స్తస్య జ్వాలా, కాంతా విరతేత్వర్థః, తదపి తథాఽపి, వరాకీ, న విరమతి విరతిం న ప్రాప్నోతి, పూర్వం ప్రాణప్రియతయా గరియస్యాం బాలాయాం వరాకీశబ్దప్రయోగేణాస్యాత్వస్తవైరాగ్యం సూచ్యతే * 'జల్ప భిక్షుకుట్టలుణ్ణే' త్యాదినా, షాకన్పృత్యయే పిత్యా స్తీప్నృత్యయే చ వరాకీతి సిద్ధమ్

శిఖరిణీవృక్షమ్

టీ ఇయంబాలా=ఈష్టి, మాంప్రతి = నన్నుఁగూర్చి, అనవరతం = ఎడతెగక, ఇందీ చోరం - ఇందీవరదళ = నల్లగలువజేసులయొక్క, ప్రభా = కాంతిని, చోరం= దొంగిలించునట్టి, చక్షుః=కంటిని, క్షిపతి = నిగుడ్చుచున్నది, అనయా = ఈష్టిచేత కిం అభిప్రేతం=ఎమి కోరఁబడినది, అస్తాకం=మాకు, మోహాః=అజ్ఞానము, గతః = పోయినది, స్థర జ్వాలా-స్థర = మన్నభునియొక్క, కుసుమబాణ = పూములుకులయొక్క, (స్థర శబరబాణ అనుపారమున మరుఁ డను బోయవానిబాణములయొక్క) వ్యతికర = తాఁకుడుచేత (కలిగిన), జ్వర=సంతాపముయొక్క, జ్వాలా=మంట, కాంతా-చల్లారినది, తదపి=అయినను, వరాకీ=ఈదీనురాలు, న విరమతి=మానకున్నది

తా. ఓచెలికాఁడా! యీ ముద్దియ యెల్లప్పుడు కలువలచాయఁ జూఱగొను తనకంటిచూపు నావై నిగిడించుచున్నది. ఇట్లు చేయుట యం దీమచ్చెకంటి యభిప్రాయ మేమోతెలియరాదు. మే మిప్పుడు దీని చూపులకు జేలుపోము. మాకు మోహము దొలగిపోయినది. మరుఁ డేయు పూవుటమ్ముల తాఁకుళ్లచే గలిగినవేడిమిమంట చల్లారినది. మే మట్లు విరక్తుల మైయున్నను, ఈదీనురాలు మాత్రము మమ్ము విడువక చూచుచునే యున్నది.

ఉ. నీలసరోజపత్ర కమలసీయవిభాహరణప్రవీణద్యు
 గ్జాలము లీలతాంగి వెదకవల్లెడు నావయి నేమి గోరెనో
 తూలె సమస్తమోహవికృతుల్ రతివల్లభభిల్లభల్లభూ
 జ్వాల లడంగె మాకుఁ దనకవై ఖరి మానదు జోటి నేటికిన్.

అప ఒకవిరాగి మదినాదులను నిందించుచున్నాడు —

శ్లో. రే కన్దర్ప కరం కదర్థయశి కిం కోదణ్డటఙ్కారితైః
 'రేరే కోకిల కోమలైః కలరవైః కిం వా వృథా జల్పసి,
 ముగ్ధే స్నిగ్ధవిదగ్ధముగ్ధచుధురైర్లోలైః కటాక్షైరలం
 చేతశ్చుమ్భితచన్ద్రచూడచరణధ్యానామృతం వత్తతే. 64

వ్యా — సంప్రతి సాటోపపరివారకందర్పనిరాకరణవచనమాహ — కిమితి — రే
 కందర్ప హేమదన-రే ఇతి నీచసంబోధనే - ని 'నీచసంబోధనే తు రే' ఇత్యమరః ఏవ
 ముత్తరత్రాపి, కోదణ్డటంకారితం కోదణ్డటంకారవత్కృతం - ధనుర్దణ్డటంకారపూర్వక
 మిత్యర్థః * తత్కరోతీతి ణిచి ణా విప్లవద్భావే 'విన్నతోద్భక్', శరం త్వడియబాణం,
 కిం కిమర్థం, కుత్సితోఽర్థః కదర్థః * 'కోః కత్తత్పురుషేఽచీతి కుశబ్దస్య కదాదేశః -
 కదర్థం కరోషి కదర్థయసి - వృద్ధయసీత్యర్థః * ధాత్యర్థే ణిచి సిన్, తథా, రేరే కోకిల
 హే కలకణ్డ, అత్ర * 'అనుయా నస్తుతి కోప కుత్సవ భర్తృనే ప్రి 'త్యసూయాథే
 కోపాద్యర్థే ద్విరుక్తిః - 'స్వరితమాప్రేడిత' ఇత్యాదివా ప్రాప్తస్య ప్లుతస్య * 'సాహస
 మనిచ్ఛతా విభాషా వక్తవ్య' ఇతి పాక్షికః ప్రతిషేధః - 'కాస్త్రత్యాగస్సాహస' మితి
 హరదత్తః, కోమలం రుచిరం, కలరవం మధురస్వరం - ని 'కాకలి తు కలే సూక్ష్మే
 ధ్వనౌ తు మధురాస్పృటే, కల' ఇత్యమరః కిం కిమర్థం వా, వృథా వృద్ధం, జల్పసి కూజసి
 వ్యాహరణీతి యాచత్ - న వ్యాహర్యవ్యమిత్యర్థః - ప్రయోజనాభావాదితి భావః, తథా
 ముగ్ధే హే సుందరి స్నిగ్ధాస్సాద్యాః - ని 'స్నిగ్ధం తు మన్యుణే సాదౌ' ఇత్యమరః
 విదగ్ధాః వివిధవిలాసవిశేషవివరణనిపుణాః - చారవః ఇన్ద్రీయరవిహ్లాదివత్స్వభావరమణీ
 యాః-మధురాస్పృధాధారావ స్త నోహరాశ్చ - విశేషణానామసి మిథోవిశేషణవిశేష్య
 భావవివక్షాయాం * 'విశేషణం విశేష్యేణ బహుళమి'తి సమాసః తై, వైధా, లాలైర్ని
 సర్గచక్షురైః కటాక్షైరపాక్షావలాశ్చనై, రలం - యద్వా స్మిన్దై-

విస్రమ్భే పరమాం కాహమాహుడే దర్శనాదిభిః,
 యేనాస్తరజ్ఞం ద్రవతి స స్నేహ ఇతి కథ్యతే'

ఇత్యుక్తలక్షణమ్మేనాపరిష్కృతైః- తథా - విదగ్ధైః విరక్త స్యాపి మన్తగవికారోద్దీపన
చతురైరిత్యర్థః-యద్దర్శనే విరక్తోఽసి త్సుభ్యతే తత్సమన్తభోమితి లక్షణా-తథా-చారుభిః
విషయమాత్రవిక్రాన్తిరహేణ విశృంఖలవృత్తిత్వమదమన్తరత్వాది గుణశీలత్వస్య విషయే
తత్వాత్ స్థితాకారైరిత్యర్థః తదుక్తం భావప్రకాశే-

‘అపరిచ్ఛిన్నవిషయం మదమన్తరమాలితమ్,

స్ఫురద్భూమిపక్షతాయుక్తం తత్ స్థేరమితి కథ్యతే’ ఇతి

తథా - మధురైస్సంతాపహరైః - ‘శీతలీక్రియతే తాపో యేన తన్నధురం స్పృశే’ మితి
లక్షణాత్ తథా, లోలైస్సతృప్తైః-సంభోగౌత్సుక్యభావనాతప్పరైరిత్యర్థః తదుక్తం -

‘కటాక్షైర్దానగైర్భస్మ సంభోగౌత్సుక్యభావనే’తి, కటాక్షైః-

‘యద్దతాగతవిక్రాన్తివై విలేఖణ ప్రవర్తనమ్,

తారకాయాః కలాభిజ్ఞానం కటాక్షం ప్రచక్షతే’

ఇత్యుక్తలక్షణైరలం ఇత్థంభూతకటాక్షా న ప్రవర్తనీయా ఇత్యర్థః * అత్ర వారణార్థ
యోగాత్ పక్షే తృతీయా, నను కుత విషం నిరాక్రియత ఇతి చేత్తత్రాహ-చేతో
మదీయచిత్తం కర్తృ, చుమ్మితమాస్వాద్యమానం-చన్ద్రీమాడస్య చన్ద్రీకేభరస్య - చరణ
ధ్యానమేవామృతం - యేన తత్తథోక్తం సత్, వర్తతే తివృతి - స్వరహరచరణధ్యానా
వధానశత్వరసంజాతపరమవైరాగ్యోల్లసితచిత్తం మామేతే త్సుద్రాః కిం కరిష్యస్తీత్యేకో
భావః - అమృతపానపరితృప్తస్య కిమారనాశేనేత్యపరో భావః-బ్రహ్మన్దభరితస్య కిం
వైషయికత్వద్రాన్తేనేత్యపరతరో భావః - నాహమిదానీం పూర్వవద్యుచ్ఛత్కింకరః
కిం తు శంకరకింకరః - అతోఽసాధ్యస్సీసాధయితాం యుష్మాకం కోఽయమపస్తార
ఇత్యుపరతమో భావః-సర్వథా నాస్తాకం కామిన్యపేక్షాఽస్త్రీతి పరమో భావః కాద్యుల
విక్రీడితమ్.

టీ రేకందర్ప=హిరన్మన్తథా! కోదండటంకారితైః = ధనుష్టంకారములచేత,
కరం=చేలిని, కింకదర్థయసి=ఏలచెఱుచుకొనెదవు? రేరేకోకిల=హిరోరికోయిలా! కోమలైః=
మృదువులైన, కలరవైః=అన్యక్రమధురధ్వనులచే, పృథా=వ్యర్థముగా, కింవాజ్ఞసి=
ఏల ప్రేరితెదవు? ముగ్ధేః=హిదాలా! స్నిగ్ధ మధురైః స్నిగ్ధ=ప్రేమగులవియు, విదగ్ధ=నేర్పు
గులవియు, ముగ్ధ=చక్కునివియు, మధురైః = మనోహరములును, లోలైః=చంచలము
లును (అగు), కటాక్షైః=వాలికచూపులు, అలం=చాలును, (ఏల యన) చేతః=(నా)
మనస్సు, చుంబిత మృతం-చుంబిత=పానముచేయబడిన, చంద్రచూడ=(చంద్రుడు
సిగయందుగల) శివునియొక్క, చరణః=అడుగులయొక్క, ధ్యాన=ధ్యానమునెడి, అమృతం=

అమృతముగలదిగా (అనగా శివపాదధ్యానామృతమును బాసముసేయుచు), వర్తతే= ఉన్నది

తా. ఓరిమన్నథుడా! వింటినారిని మీటిమీటి యేల వ్రేళ్లు నొప్పియొత్తునట్లు చేసేకొనెదవు? ఓకోకిలా! యింపగు తిన్ననికూతల నూరక యేల వదలెదవు? ఓముగుదరాలా! జాణతనంబున మెరియఁ జ్రేమ వెల్లివిరియ నింపుమీఱి సొంపుగల్గియున్న చంచలము లగుకడ గంటిచూఁకుల నికఁ జాలింపుము. మా మన సిప్పు డా చంద్రమాళీ శ్వరుని పాదకమలధ్యాన మనెడి యమృతమును గ్రోలియున్నది. (మా మనస్సు భగవంతుడగు పరమేశ్వరుని పదాంబుజధ్యానంబున లీనమై యున్నది) ఇప్పుడు మా మానసము విలాసంబులఁ దగులదు మన్నథా! నీవు సవరిచారుడవై పొమ్మని యొక్కవిరాగి చెప్పెను.

ఉ. ఓరి మనోజ సూనశరః | యూరక చిమ్మకు మిన్న కే కుహం
కారము లేల చేసెదు పిగద్విజ యోమృగశాబకాక్షి నీ
చారువిలోకనంబు లికఁ | జాలును నాహృదయంబు శంకరో
దారపదాబ్జచింతనసుధారసతత్పర మయ్యె నియ్యెడన్.

అవ సంయోగవియోగములకు మనసే గారణ మనుట —

శ్లో. విరహేఽపి సజ్జమః ఖలు పరస్పరం సజ్జతం మనో యేషామ్,
హృదయమపి విఘటితం చేత్ సజ్జో విరహం విశేషయతి

65

వా — అర్థ పశ్చాద్విషయవిరక్తిప్రకారమాహ—విరహ ఇతి—యేషాం స్త్రీ పురుషాణాం, మనః, పరస్పరమన్యోన్యం, సంగతం అన్యోన్యానురాగబద్ధమిత్యర్థః, తేషాం విరహేఽపి వియోగావస్థాయామపి, సంగమః ఖలు సమాగమ ఏవ ఖలు 'హృదయ సంగమ ఏవ సుసంగమో న తనసంగమ ఆర్య సుసంగమ' ఇతి వచనాత్—అస్తరజ్జలీ యస్తస్యాయా చేతి భావః—మనోనియమనే తు సజ్జః విరహహేతుక ఏవ భవతీత్యాహ— హృదయమపి మనోఽపి, † విఘటితం సమ్యక్ క్షతం—వైరాగ్యప్రవణీకృతం చేత్యర్థః, సజ్జ స్సమాగమోఽపి విరహం వియోగ మేవ, విశేషయతి విశిష్టంకరోతి—తమేవాపేక్షావిషయం కరోతీత్యర్థః - తదానీం తస్యైవాక్షతత్వాదితి భావః - అతః సర్వథా మనోనియమన మావశ్యకం—తేన చెద్వియప్రవృత్త్యుపరమే విషయాణామేకాంతతః పరాహతిరితి కృత్వా పశ్చాద్విషయవిరక్తిర్నా మేయమేవేతి నిగూఢాభిసంధిః పరస్పరేత్యత్ర * 'కర్తవ్యవహారే సర్వసామ్యా ద్యే భవత' ఇతి వక్తవ్యాత్పరశబ్దస్య ద్విరాగభావః * 'సమాసపచ్చ బహుళం'—

యథా న సమాసవత్ప్రసాదమైకవచనం తథా పూర్వపదస్యేతి వక్తవ్యం - ద్వితీయాద్యేక
వచనాంతర్వచనపదస్యేతి ఆర్యాభేదః

టీ యేహం=ఎవరికి, మనః = మనస్సు, పరస్పరం = అన్యోన్యముగా, సంగతం =
కలిసినదో, (లేహం=వారికి) విరహే=ఎడబాటునందును, సంగమః ఖలు = కూడికయే
కదా! హృదయం = మనస్సు, విఘటితంచేత్ = వేఱుసేయబడినదేని, సజ్జః అసి = కూడి
కయు, విరహం = ఎడబాటును, విశేషయతి = ఎచ్చించును

తా. ఏస్త్రీపురుషులకు పరస్పరము మనస్సు గలసియుండునో,
వా రెడబాటునొప్పుడును మనస్సు గలసియుండుటచే నొండొరులు
గలిసి యున్నవారే యగుదురు. స్త్రీపురుషులకు మనసు విడిగెనేని,
వారు గలిసియుండినను విరహము గలవారే యగుదురు.

క. విరహమునందైన బర

స్వర మనురాగులకుఁ బొందు १ భాసీలు మన నె

వ్వరి కెనయదు వారలకును

విరహము నెచ్చుగ నొనర్పు १ వెన సంగతియున్.

అవ ఒకబాటసారి తనవిరక్తిని దెల్పుచున్నాఁడు

శ్లో. కిం గతేన యది సా న జీవతి ప్రాణితి ప్రియతమా తథాపి కిమ్,

ఇత్యుదీక్ష్య నవమేఘమాలికాం న ప్రయాతి పథికః స్వమన్దిరమ్. ౧౪

వ్యా—అథ కన్యచిత్ప్రవాసిన్ విరక్తస్య విచారరూపేణ వైరాగ్యం ప్రకట
యన్నాహ—కిమితి—సా మదీయా ప్రియతమా ప్రేయసీ, న జీవతి విరహవేదనయా
ప్రాణాన్న ధారయతి యది, తదా, గతేన గమనేన * భావైక్తః కిం న కించిదపీత్యర్థః,
యద్వా గతేన గృహముపగతేన మయేతి శేషః కిమథ ప్రాణితి కేనచిద్విదోదోపాయేన
జీవతి యది, తథాపి, ప్రాణినే—సి, గతేన కిమ్ ఉభయథాపి గమనం వ్యర్థమే వేత్యర్థః,
ఇతి విచార్యేతి శేషః, ఇహైవ గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః - ప్రయోగే వా పౌన
రుక్త్యమిత్యాలుంకారికాః, పథానం గచ్ఛతీతి పథికః - కశ్చిత్పాన్థః - 'పథ మ్న' ఇతి
మృన్నుత్సయః, నవమేఘమాలికాం నవినకాదమ్మినీం - విరహినివహనంఘరకారిణీమితి
భావః, ఉదీక్ష్య, స్వమన్దిరం నిజగృహం న ప్రయాతివైరాగ్యవిశ్చలచిత్తత్వాద్భితి భావః.
తదుక్తం —

‘యద్భావి తదభవత్త్యేవ యదభావి న తదభవేత్’

ఇతి నిశ్చితబుద్ధీనాం న చిన్తా బాధతే క్వచిత్’

ఇతి

రథోద్ధతావృత్తమ్.

టీ సా ప్రియతమా=ఆప్రియురాలు, నజీవతి యతి=బ్రతుకదేని (విరహవేదనచే నచట), గతేన = (నేను) పోవుటచే, కిం=ఏమిప్రయోజనము? స్రాణితి (యది)=బ్రదుకు నేని తథాపి = అట్లేనను, కిం = (నేను పోవుటచే) ఏమి? ఇతి = ఇట్లు (ఆ గోచించి), పథికిః = బాటసారి, నవ మాలికాం-నవ = క్రొత్తయైన, మేఘమాలికాం=మేఘముల బారును, ఉదీక్ష్య=వైనచూచి, స్వమందిరం ప్రతి=తనయింటిని గూర్చి, న ప్రయాతి = వెళ్లెడు

తా. ఆ నాప్రాణసఖి ప్రాణములతోనున్న నేమి యెక్కువ? బ్రతికి యుండకున్న నేమి తక్కువ? నేను విరక్తుండ నైతిని. నే నింట నున్న నొక్కటే ఇక్కడ నున్న నొక్కటే యని యొకబాటసారి నవమేఘంబు లుదయించుటఁ జూచి యిట్లు నుడివి తనయింటికిఁ బోక యుండెను.

క. చన నేటికిఁ బ్రేయసి జీ

వనవతి యగునేని ప్రాణవతి గానితఱి

బని యేమని యొకతెరువరి

చనఁ డింటికి నవ్వజలదగ్గరమయమునందున్.

అవ వైరాగ్యోపదేశముఁ జేయుచున్నాఁడు —

శ్లో. విరమత బుధా యోషిత్సక్తాత్సుఖాత్తుణాభజ్ఞురాత్

కురుత కరుణామైత్రీ ప్రజ్ఞావధూజనసజ్జమమ్,

న ఖలు నరకే హారాక్రాంతం ఘనస్తనమణ్డలం

శరణమథవా శ్రోణిభిమ్భం రణస్తణిమేఖలమ్.

67

వ్యా—అథ బుధానాం తత్ర వైరాగ్యముపదేశతి—విరమతేతి—హేబుధాః విద్వాంసః యోషిత్సక్తాద్యవతిసమాగమాద్యత్సుఖం తస్మాత్, కీడ్వగ్విధాత్ -క్షణ భజ్జురాత్ క్షణికాత్ క్షణికసుఖప్రదయోషిత్సక్తాదిత్యర్థః * ‘భజ్జు భాస మిదో ఘుర’ జీతి ఘురచ్చృత్యయః*‘జుగుస్స విరామే’ త్యాదినా పజ్జుమి, విరమత ఉప రతా భవత-తుచ్ఛసుఖదం యోషిత్సమాగమం త్యజలేత్యర్థః * ‘వ్యాఙ్మరిభ్యో రమ’ ఇతి వరస్తేపదం, కిం తు కరుణా దుఃఖవ్యసుకమా మైత్రీ పుణ్యాకృత్సు మిత్రతా - ప్రజ్ఞా బుద్ధివిశేషః సుఖవ్యసుమోదితేతి యావత్ - ఏతేన శాపిషాపేక్షా చ

లక్ష్యతే - ఏతా ఏవాన్తరణమలశోధకత్వాచ్చిత్తపరికర్తాణీతి వదన్తి సాంఖ్యాః - తా
 ఏవ వధూజన్తస్య - సంగమం పరిశీలనతాత్పర్యమితి యావత్, కరుత, ఏతేనాత్మాజ్ఞిత
 సుఖం సంభవతి - కిం త్వాణికసుఖావలమ్బనేనేతి భావః వివక్షే బాధకమాహ—నరకే
 నిరయే, హారాక్రాంతం ముక్తాహారోహోభితం, ఘనస్తనమణ్డలం పటుతరకుచకలశభారో-
 వా, అథేతి వాక్యారమ్భే రణతీ - మణిమేఖలా మణిభుచితరశనా-యస్య తత్తప్తోక్తం-
 కాశ్చీకలాపరమణీయమిత్యర్థః శ్రోణీబిమ్బం నితమ్బమణ్డలం వా, శరణం రక్షకం, న
 ఖలు-న భవతి హి, కరుణాదినమాగమస్తు నైవం భవత్సత్తస్య ఏవావశ్యం స్వీకర్తవ్య ఇతి
 భావః హరిణీవృత్తమ్ - లక్షణం తూక్ష్మమ్

టీ బుధాః = చరువరులారా, త్వాణభంగురాలత్ = త్వాణములూ నశించునట్టి,
 యోషిత్సంగాత్ = స్త్రీలతోడిచేరికయనెడి, సుఖాల్ = సుఖమునుండి, విరమత =
 మానగోనుడు, కరుణా సంగమం కరుణా = దయ, మైత్రి = చెలిమి, ప్రజ్ఞా=తెలివి
 యనెడి, వధూ=స్త్రీలయొక్క, జన=నమూహముతోడి, సంగమం = కూడికను, కరుత =
 చేయుడు నరకే=నరకమునందు, హార ఆక్రాంతం = ముత్తైపునరులచే నాక్రమింపబడిన,
 ఘన మండల - ఘన=క్రిక్కిరిసిన, స్తనమండలం = చనుకట్టును, అథవా = కాదేని,
 రణ ఖలమ్ - రణల్ = మ్రోగుచున్న, మణిమేఖలమ్ = రతనాలమొలనూలుగల,
 శ్రోణీబింబం = పిఱుండలమదురును, శరణం=రక్షకము, న ఖలు=కాదుగదా!

తా ఓపండితులారా! స్త్రీసంగ మను త్వాణశ్వర మగు సుఖము
 నుండి మనసుఁ ద్రిప్పుడు. కరుణ, మైత్రి, ప్రజ్ఞ, యనుచెలువలతో సంగ
 మంబొనర్పుడు. ముత్తైపుహారములచే మెఱయు గబ్బిబటువుపాలిండ్లు
 గాని, మ్రోతగల పిఱుగజ్జెలచే వెలయు నొడ్డాణముగల పిఱుండులు
 గాని మిమ్ము నరకమునుండి లేవదీసి రక్షింపజాలవు.

మ. మన సింహందంగ ధీరులార కరుణా శ మైత్రి మనీషా త్వామా
 వనితాసంగమ మాచరింపుఁ డెపుడుకా శ భామాసుఖం బస్థిరం
 బని వర్జింపుఁడు హారరమ్యకుచముల్ శ ప్రాంచన్తణీమేఖలా
 ధ్వనితాలంబినితంబముకా నరకబాధల్తాన్ని రక్షించునే?

అవ విరక్తునికి సంసార మక్కఱ లే దనుచున్నాడు

శ్లో. యదా యోగాభ్యాసవ్యసనకృశయో రాత్తమనసో
 రవిచ్ఛిన్నా మైత్రి స్ఫురతి కృతినస్తస్య కిము త్రైః,

ప్రియాణామాలాపైరధరమధుభిర్వక్త్రవిధుభిః

సనిశ్వాసామోదైః సకుచకలశాన్లేషసురతైః.

68

వ్యా—ఏవం సాంఖ్యరీత్యా వైరాగ్యముక్త్యా సంప్రతి యోగమతానుసారే
 కావా—యదేతి-యదా యస్మిన్ సమయే - యస్యేత్యధ్యాహరః - ఉత్తరత్ర తచ్ఛబ్ద
 సద్భావో - తథా చ యస్య సంబంధినిః, యోగాభ్యాసే అష్టాద్యయోగపరికిలనే - య
 ద్వ్యసనమాసక్తిస్తేన కృశయోస్తత్పురతస్త్రయోరిత్యర్థః ఆత్మమనసోః, ప్రత్యగాత్మాఽన్తః
 కరణయోః, మైత్రీ మిత్రత్వం - మైత్రీ వ్యాఖ్యాతా, స్ఫురతి ప్రకాశతే-యోగాభ్యాస
 వశేనాశేషబాహ్యవిషయాన్పురిత్యజ్ఞు యదాత్మారామమేవ మనో భవతీత్యర్థః తదా
 తస్య కృతినో ధన్యస్య *‘ఇష్టాదిభ్యశ్చే’ తీనిప్రత్యయః, తైః కిము-న కిమపీత్యర్థః తే క
 ఇత్యాశక్యోయామాహ—ప్రియాణాం స్రియతమానాం సంబంధిరాలామైః స్రిత
 సుఖావహమృదుమధురవ్యాహరైశ్చ, తథా నిశ్వాసామోదేన సహ సనిశ్వాసామోదైః
 వద్ధి నీచాతిత్యాన్నిశ్వాసఘృణితర్షణగంధసంబంధవస్తురైత్యర్థః వక్త్రవిధుభిర్నయనానన్దకర
 ముఖచంద్రైశ్చ - ఆత్ర చంద్రస్త్రికత్వేఽపి ముఖభావశాఖ్యో బహుళత్వసిద్ధిః, తథా
 సకుచకలశాన్లేషాణి కుచకుమ్భాలింగనసహితాని - యాని సురతాని త్వగుపశ్యంతియామస్తా
 నన్దకరబాహ్యభ్యస్తరసంభోగవిశేషాః - తైశ్చ, ఏవమశేషేన్ద్రియగ్రామసంతర్షణైరపి తైః
 కిమితి సంబంధః, ఆత్మనస్తానుభవవేశాయాం తేషామతితుచ్ఛతయా ప్రతీయమానత్వా
 దితి భావః శిఖరిణీవృక్షమ్

టీ యదా=ఎప్పుడు, (యస్య=ఎవనికి) యోగ కృశయోః-యోగ = సమాధి
 యోగ్క, ఆభ్యాస = అలవాటునందలి, వ్యసన = ఆసక్తిచేత, కృశయోః=నలుగుడువడిన,
 ఆత్మమనసోః = ఆత్మకును మనస్సునకును, అవిచ్ఛిన్నా = తెంపులేని, మైత్రీ = చెలిమి,
 స్ఫురతి=ప్రకాశించునో, (తస్య=ఆ) కృతినః=పుణ్యనకు, ప్రియాణాం=ప్రియుర్రాండ్ర
 యోగ్క, తైః ఆలామైః=ఆపలుకులచేతను, అధరమధుభిః = మోచితే నెలచేతను, సనిశ్వాస
 ఆమోదైః = నిట్టూర్పువాసనలతోఁగూడిన, వక్త్రవిధుభిః = ముఖచంద్రులచేతను, సకు
 చ రతైః - సకుచకలకలశాన్లేష = చకుగిండకాఁగిల్లతోఁగూడిన, సురతైః = సంభోగముల
 చేతను, కిము=ఏమిప్రయోజనము?

తా. ఎప్పుడు యోగాభ్యాసమునందుఁ దనమనసును లయింపఁ
 జేసి, యెల్లప్పు డాత్మయందు నిల్చి యందలియెడతెగని యానందాతి
 శయము నొందుచున్నాఁడో, అట్టి జ్ఞానికిఁ బ్రియకాంతల ముచ్చ

టలును, మోవితేనియలును, మోముచందురులును, కుచకలశముల
కొగిలింతలును, యూర్పులకమ్మనివాసనలును, సురతమును నీచములై
తృణప్రాయముగాఁ దోచును.

చ ఎనసినయోగమార్గరతి ॥ యెవ్వనిడెందము లోవెలుంగుతోఁ
గొనకొని యేకమై వెలుంగుఁగూరిమి మీఱఁగ వాని కేటికిఁ
వనితలముద్దుఁబల్కులును ॥ వాతెఱతేనియ లూర్పుదావులుక
గొనబగుమోముఁజందురులు ॥ గుబ్బులఁగొఁగిటఁజేర్చుకూటముల్.

అవ విరక్తునికి సర్వము బ్రహ్మ మని చెప్పుచున్నాడు —

శ్లో. యదాసీదజ్ఞానం స్మరతిమిరసజ్ఞానరజనితం
తదా దృష్టం నారీమయమిదమశేషం జగదితి,
ఇదాసీషస్తాకం పటుతరవివేకాజ్ఞానజామం
సమీభూతా దృష్టిస్త్రీభువనమపి బ్రహ్మ మచుతే.

69

వ్యా—అథ వేదాంతరీత్యా వైరాగ్యవర్ణనం నిగమయతి—యదేతి —యదా
యస్మిన్ కాలే, స్మరః కామ విప-తిమిరం తిమిరాఖ్యనేత్రరోగః-అన్ధకారశ్చ గమ్యతే-
ని 'తిమిరం నేత్రరోగే స్యాదన్ధకారేఽపి చ స్మృత' మిత్యభిధానాత్ - తస్య - సంచా
రేణ వ్యాప్త్యా - జనితముత్పాదితమజ్ఞానమవివేకః, అసీత్, తథా తస్మిన్ కాలే,
అశేషం సర్వమిదం జగత్, నారీమయం యోషిద్రూపమితి, దృష్టమాకలితం - అజ్ఞాన
వశాత్తథాఽపబుద్ధమిత్యర్థః, ఇదాసీమస్మిన్ కాలే తు, పటుతరః అజ్ఞాననిరసదక్షః-
అన్యత్ర నేత్రరోగనిరాకరణసమర్థశ్చ - యః వివేకస్తత్త్వజ్ఞానమేవాజ్ఞానం - నేత్ర
కల్యాణాఖ్యసిద్ధాజ్ఞానం - తజ్ఞానం ప్రాప్తవతామస్తాకం సంబంధిని, దృష్టిర్న లిః - దృక్చ,
అసమా సమా సంపద్యమానా సమీభూతా * అభూతతద్భావేచ్ఛిః-నిజప్రకృతిమాపన్నా
సతీత్యర్థః త్రయాణాం భువనానాం సమాహరస్త్రీభువనం * 'తద్దిత్యార్థే' త్యావినా
సమాసః-పాత్రాద్యదంత్యాన్న స్త్రీత్వం, బ్రహ్మ బ్రహ్మమయం, మనుతే-జ్ఞానోదయవశా
ద్బ్రహ్మస్వరూపమవబుద్ధతే, యథాఽజ్ఞానేన నేత్రరోగనివృత్తౌ ఘటాద్యర్థతత్త్వజ్ఞానం
జాయతే - తథా తత్త్వజ్ఞానేన కామాన్ధకారప్రయుక్తాజ్ఞానావరణాపాయే పరపస్తు
సాక్షాత్కారో భవతి తతస్సుమృగ్యృష్టియో సర్వమిదం బ్రహ్మకారతయా పశ్యతి అయమేవ
వేదాంత సిద్ధాంత ఇతి భావః అతో వివేకస్య పరశ్రేయోహేతుత్వాత్తదధిగమార్థ మేవ
యత్కుః కర్తవ్య ఇతి తాత్పర్యమ్

రూపకాలంకారః. పృథ్తం పూర్వపల్

టీ యదా=అప్పుడు, స్వర జనితం - స్వర=మన్మథుడనెడి, తిమిర = రేణీకటి యొక్క, సంచార = కలుగుటచేత, జనితం = పుట్టింపఁబడినదైన, అజ్ఞానం = అజ్ఞానము, ఆసీత్ = ఉండెనో, తదా = అప్పుడు, అశేషం = సమస్తమైన, ఇదంజగత్ = ఈలోకము, నారీమయం ఇతి = ఆడువాండ్రచే నిండినదిగా, దృష్టం=కనఁబడినది, ఇదానీం=ఇప్పుడు, పటు జాహం - పటుతర=మిక్కిలి దృఢమయిన, వివేక = తెలివியనెడి, అంజన = కాటుకను, జాహం = పొందియున్న, అస్తాకం = మాయొక్క, దృష్టిః = చూపు, సమాభూతా చక్రమయినది (కుదిరినది)యై, త్రిభువనం = ముల్లోకములను, బ్రహ్మ = బ్రహ్మముగా, మనుతే = తలచుచున్నది

తా. మరుం డనెడియంధకారము వ్యాపించుటచే నెప్పుడు తెలివి లేమి కలిగెనో, అప్పుడు నాకంటికి బ్రహ్మస్వరూప మగు ప్రపంచమెల్ల స్త్రీమయముగాఁ దోచెను మేలయిన వివేక మనుకాటుక వేసికొనుటచే నాకన్నులవసక దొలగి యిప్పుడు ప్రపంచమెల్ల బ్రహ్మస్వరూపముగాఁ దోచుచున్నది అవివేకులకు ప్రపంచము స్త్రీయే. వివేకులకు ప్రపంచము బ్రహ్మమే యనుట.

చ. స్వరతిమిర ప్రచారభవశశ్వ దబోధము గల్గువేళ మే
దురగతి మజ్జగంబులు వాధూమయ మై కననయ్యె నిప్పు డిం
పరయంగ సద్వివేకమహితాంజనసంగత మై మదీయభా
సురసమదృష్టి బ్రహ్మముగఁ १ జూచుచునున్నది విశ్వమంతయున్.

దుర్విరక్తపద్ధతి

ఆప స్త్రీలు వివేకమును బాడుసేయువా రని నిందించుచున్నాడు —

శ్లో. తావదేవ కృతినామపి స్ఫురత్యేష నిర్మలవివేకదీపకః,
యావదేవ న కుర్యచతుషాం తాడ్యతే చటులలోచనాఞ్చులైః. 70

వ్యా—అతైతద్వైలక్షణ్యేన దుర్విరక్తపద్ధతిమాహ—తత్రాదౌ యదుక్తం కృతినో వివేకస్ఫురణమితి తదేతదవవదతి—తావదితి.—కృతమేభిః కృతినస్తేషాం కుశలానామపి * 'ఇష్టాదిభ్యోష్టే'తీని ప్రత్యయః - ఏష పూర్వోక్తః, నిర్మలా

నిష్కళజో-వివేక చుత్వావబోధ ఏవ దీపః * స్వాధ్యే కః, తావతావత్సర్వస్తమేవ,
స్ఫురతి దీప్యతే, కియత్సర్వస్తమిత్యాకాంతాయామాహ—కురన్మచతుషాం హరిణలోచ
నానాం, చటులూని చచ్చలాని - లోచనాచ్చలాని కటాక్షపీక్షణాని-తైః-కళాప్రాప్తైః
భావో యావత్సర్వస్తమేవ, న తాడ్యతే న నిహన్యతే-నావలూక్యత ఇత్యర్థః-తావదేవేతి
సంబంధః, వివేకకుశలోఽపి జః కామినీకటాక్షపీక్షితః కో వా వివేకనిర్వహణదక్ష ఇతి
భావః యద్యపి-ని 'అచ్చులం త్వంశుకాస్తే స్యా' చిత్తమరః-తథాఽపి అన్తిమత్వసామ్య
దౌషచారికోఽయం నిర్దేశ ఇతి మన్తవ్యమ్ రథోద్ధతా

టీ కృతినాం అపి = పుణ్యవంతులకు నైతము, ఏమః = ఈ, నిర్మల.. వః -
నిర్మల=దోషములేని, వివేక=జ్ఞానమనెడి, దీపకః = దీపము, కురంగచతుషాం=మృగా
తులయొక్క, చటుల అంచలైః-చటులలోచన = తళుకుఁజూపులయొక్క, అంచలైః=
అంచులలో, యావదేవ = ఎంతవఱకు, న తాడ్యతే=నుడియఁబడదో, తావదేవ = అంత
వఱకే, స్ఫురతి = ప్రకాశించును

తా. పండితు లెంతవఱకు లేడిచూడ్కులం బోలుచూడ్కులు
గల యతివలక్రేంగంటిచూపులచే గొట్టఁబడరో, అంతవఱకే పండి
తులయొక్క హృదయమందు మంచిచెడ్డలను దెలియునట్టివివేక మను
దీపము వెలుగుచుండును. స్త్రీల కడగంటిచూపులచేతనే పండితుల
కై నను బుద్ధిచెడును.

క. నీలోత్పలనయనాతర

భాలోకనమాతులు సోకునంతకు వెలుగుక

ధీలలితసుజనవిమలలో

చే్వలాతిస్ఫుటవివేకదీపము నెమ్మిన్.

అవ దుర్విరక్తదూషణముఁ జెప్పచున్నాడు —

శ్లో. వచసి భవతి సజ్జత్యాగముద్దిశ్య వార్తా

శ్రుతిముఖరముఖానాం కేవలం పణ్డతానామ్,

జఘనమరుణాత్పగ్నస్థికాఞ్చీకలాపం

కువలయనయనానాం కో విహాతుం సమర్థః

71

వ్యా — అదై తేషాం దుర్విరక్తత్వాభిద్యోతకానీదృశాన్యేవ పదనాన్యాహ —
వచసీతి — శ్రుతిముఖరాణ్యైస్తాన్ శ్రుతిపాతతత్పరాణి ముఖాని యేషాం తేషామ్-
నిరస్తరవేదాభ్యసనవ్యసనసనానాం వేదాన్తపారగాణామపీత్యర్థః పణ్డతానాంవివేకినాం,

వచసి కేవలం వాక్యైశ్చ వివ, సజ్జత్యాగం వధూసుసర్గత్యాగముద్దిశ్య, వార్తా గాథా,
భవతి, న ప్రస్తుతకరణ ఇతి భావః కుతః? అరుణరత్నగ్రంథిః పద్మరాగమణిభుచితః
కాశ్చ్యేవ కలాపః భూషణం యస్య తత్తథోక్తం - ని 'శోణరత్నం లోహితకం పద్మ
రాగోఽక్ష మాక్రికం,' 'కలాపః భూషణే బద్ధ' ఇతి చోభయత్రాప్యమరః కువలయ
నయనామిద్దీపరాక్షిణాం, జఘనం కటిపురోభాగం, విహతుం త్యక్తుం' కస్యమర్థః
న కోఽపీత్యర్థః, ప్రాయశః ఈదృశాన్యేవ దుర్విరక్తానాం వచనానీతి భావః మాలిని

టీ శ్రుతి ముఖానాం-శ్రుతి=వేదములచే, ముఖర=మ్రోయుచున్న, ముఖా
నాం=నోట్లగల, పండితానాం=విద్వాంసులకు, వచసి కేవలం=మాటయందుమాత్రమే
సంగత్యాగం = (స్త్రీలతోడి) సంబంధమును వదలుటను, ఉద్దిశ్య=ఉద్దేశించి, వార్తా =
ప్రస్తావము, భవతి = కలుగును, (అంటేకాని) కువలయనయనానాం = కలువకంటలు
యొక్క, అరుణ కాలాపం - అరుణరత్న = కెంపులయొక్క, గ్రంథి = కూర్పుగల,
కాంచీ=మొలత్రాడనెడి, కలాపం=చగల, జఘనం = మొలను, విహతుం = వదలుటకు,
కక=ఎవడు, సమర్థః=శక్తుడు

తా. పండితులు వేదాంతములు నోట వదరుచు స్త్రీలతోఁ గూడిక
పనికిరా దని మాటలు చెప్పుచుందురుగాని, వారిని మనగిహార్తిగా విడువఁ
గలవారు గారు ఏల యన. కెంపులు చెక్కిన యొడ్డాణముచే
నొప్పారుచున్న కలువకంటలు కటిపురోభాగము నెవ్వడును విడిచి
పోజాలదు.

చ. నిగమసుభాషితాభ్యసన శ నిష్ఠలు గల్గినయట్టిపండితుల్
మగువలపొందు నింద్యమని శ మాటికి వార్తలు చెప్ప నేర్పరుల్
జగమున నెవ్వ డోపు విలసత్కురువిన్దమణిప్రభాధగ
ద్ధగితకలాపరమ్యవని శ తాజఘనంబుఁ బరిత్యజింపఁగాన్.

అప మతియ—

శ్లో. స్వపర ప్రతారకోఽసౌ నిష్ఠతి యోఽలీకపణ్డితో యువతీ,
యస్తాత్తపసోఽసి ఫలం స్వర్గః స్వర్గైఽపి చాపరసః.

72

వ్యా—స ఇతి—సోఽసా, వలీకపణ్డితః అమృతభాషిని 'అలీకం త్యప్రియైఽ
నృత' ఇత్యమరః, పరప్రతారో లాశఽఞ్చకః, శోఽసావిత్యత అనా—యః అలీక
పణ్డితో, యవతీ తరుణీ *యువస్తి రితి తిప్రత్యయః, నిష్ఠతి గర్హయతి, స ఇతి

సంబంధం, సను నిస్సృజ్ఞత్వాద్యవతినిద్వారణే కథం ప్రతారకత్వమత ఆహ—యస్మాత్కారణాత్తపసశ్చాస్త్రాయణాదేః ప్రత్యోపవాసాదిరూపస్య వా, ఫలం స్వర్గః, తత్ప్రస్వర్గేఽపి చాపూరస ఉర్వశీ ప్రభృతయస్తత్రాసి తత్సృజ్ఞమ వివేత్సర్గః-అతః పరప్రతారక ఇతి భావః-ని 'స్త్రీయాం బహువ్యపురసస్వర్వేశ్యా ఉర్వశీముఖా' ఇత్యమరః - 'స్వపరప్రతారక' ఇతి పారేఽప్యయమేవార్థః యోఽశీకపట్టితః పట్టితమానీ - రహస్యానభిజ్ఞ ఇత్యర్థః. యవతీర్నిష్ఠతి అసౌ స్వస్య పరేషాం చ ప్రతారకః - ఆత్మవచ్చుకః పరపంచకశ్చేత్సర్గః కుతః? యస్తాదిత్యాది - కేమం సమానం - స్వపరఫలవేదనబోధనయోః పరిజ్ఞానా భావాదుభయవచ్చుక ఇత్యర్థః ఆర్యాభేదః

టీ యః అశీకపండితః=కల్లవిద్వాంసుడు (మూఢుడు), యవతీః = జవ్వనులను, నిందతి=దూషించునో, అసౌ = అట్టి యాతడు, స్వ తారకః-స్వ = తనయొక్కయు, పర=ఇతరులయొక్కయు, ప్రతారకః=మోసగాడు, యస్తాత్ = ఎందువలన (అనగా), తపసః అపి = (ప్రత్యోపవాసాది) తపస్సునకుఁగూడ, ఫలం = ఫలము స్వర్గః=స్వర్గము, స్వర్గేఽపి చ = స్వర్గమునందును, అపూరసః = అచ్చరలు (పలముగా నున్నారు)

తా. బూటకపుఁబండితులు గొందఱు 'స్త్రీలు చెడ్డవారు, వారితోఁ జేరరాదు, అరణ్యములందుఁ దపస్సుచేయుట మే'లని పట్టుచుందురు. వీరు తామును మోసపోయి, యెరులను మోసపోవునట్లు చేయువారు. ఏల యన. ఆతపస్సుకు ఫలము స్వర్గమేకదా? స్వర్గమున నుండువారచ్చురలే. అచ్చటికిఁ జోయినను మగువలే తపగిఫలముగా నుచ్చుప్పుడు స్త్రీలను నింపించుట వైకేకాని లోకల స్త్రీలాభమునకుఁ దగినపనులనే వారు చేయుచుందురు.

తే కుటిలవాదియుఁ బరపంచకుండు వాఁడు
నెమ్మి నెవ్వాడు యువతుల १ నిందనేయు
నింద్రలోకిము తపముల १ కెల్ల ఫలము
స్వర్గమున నున్నవార లచ్చరలు గారె.

అవ మదనునికి లోబడనివా రెవ్వరును లే రనుట —

శ్లో. మత్తేభకుమ్మదళనే భువి సన్తి ధీరాః
కేచిత్ప్రచణ్డమ్మగరాజవధేఽపి దక్షాః,
కింతు బ్రవీమి బలినాం పురతః ప్రసహ్య
కన్ధర్పదర్పదళనే విరలా మనుష్యాః.

వ్యా — ఆధ మన్మథస్యాత్మస్తదుర్జయత్వమాహ — మత్తేభేతి — భువి భూలోకే - మత్తేభానాం మత్తమాతక్లానాం - కుమ్భదళనే కుమ్భస్థలవిదారణే - సమర్థా ఇతి కేమః - ధీరాః కూరాస్సన్తి, తథా కేచిత్పురుషాః ప్రచష్టోఽత్యంతకొపహః - యో మృగరాజః సింహస్తస్య వధే హింసాయాం, దత్తాస్సమర్థాస్సన్తి - గజహతిభోయేఽప్యస్తమాశ్చారా సృష్టవస్తీత్యర్థః కిన్తు బలినాం బలాధ్యానాం శూరాణామ్ - జ్ఞానబలశాలినామితి చ గమ్యతే, పురతోఽగ్రే - బ్రవీమి నిశ్శంకం కరముద్ధృత్య సజ్జిమహోషముద్ఘోషయా మిత్వార్థః కిముద్ఘోషయస్తీత్యత ఆహ — ప్రసహ్యబలాత్ - భుజబలాద్బుద్ధిబలాచ్ఛేత్యర్థః, కన్దర్పదర్పదళనే మదనమదవిదారణే, సమర్థా మనుష్యాః, విరళా మృగ్యాః - ప్రాయశో న సస్తీత్యర్థః శంభుం తద్భక్తాంశ్చ వినా మదనవిజయినో న సస్త్యేవేతి శివభక్తాగ్రే సరస్య కవేర్నిగూఢతరాభిసన్తిః

ఆత్మ కన్దర్పదర్పేతి సకృద్వ్యజ్ఞానద్వయాపత్తేః ఛేకానుప్రాసాఖ్యశ్శబ్దాలంకారః వసన్తలికావృత్తమ్

టీ భువి = భూమిలో, మత్త దళనే - మత్త ఇభ = మదపుటేనుగులయొక్క, కుంభ = కుంభస్థలములయొక్క, దళనే = చీల్చుటయందు, ధీరాః = దిట్టలు, సన్తి = ఉన్నారు, కేచిత్ = కొందఱు, ప్రచండ వధేఽపి - ప్రచండ = మిక్కిలి కొవముగల, మృగరాజ = సింహముయొక్క, వధేఽపి = చంపుటయందును, దత్తాః = మొనగాండ్రు, కింతు = కాని, ప్రసహ్య = వెనుదీయక, బలినాం పురతః = బలవంతులముందఱు, బ్రవీమి = చెప్పుచున్నాను. కందర్ప దళనే - కందర్ప = మన్మథునియొక్క, దర్ప = గర్వముయొక్క, దళనే = చీల్చుటయందు (చీల్చగల), మనుష్యాః = పురుషులు, విరళాః = అరుదు

తా. మదపు టేనుగుల గండస్థలములను జీల్చుటయందుఁ జాలిన దిట్ట లనేకులు పుడమి నున్నారు. సింహములను సంహరింపఁ జాలిన వారును కొందఱు గలరు. అయినను, మన్మథునిగర్వము నణింప గలవారనేకులు లేరని నేను బలవంతులయెదుట దృఢముగాఁ జెప్పుచున్నాను. దీనికి బదు లేవ్వరు చెప్పగలరో చెప్పుడు

తే. సమదకుంజరకుంభభంగజనులు మఱియు

నుగ్రమృగ రాజవధదత్తు శ్చ లుర్విః గలరు

తఱుచుగా లేదు కందర్పదర్పదళన

నిపుణజను లని చాటెంతు శ్చ నిఖిల సభల.

అవ పురుషుడు స్త్రీలకడగన్నులం బడువఱకే యోగ్యుడుగా నుండు నని చెప్పుచున్నాడు —

శ్లో సన్తార్థే తావదాస్తే ప్రభవతి పురుషస్తావదేవేంద్రియాణాం
లజ్జాం తావద్విధత్తే వినయమపి సమాలమ్బితే తావదేవ,
పూదాపాకృష్టముక్తాః శ్రవణపథగతా నీలపత్మాణ ఏతే
యావల్లీలావతీనాం న హృది ధృతిముహో దృష్టిబాణాః పతన్తి. 74

వ్యా — అథ చ పునర్వచనవైచిత్రీ మేవాహ — సదితి — నరః - విద్వానపీతి భావః — సన్తార్థే శ్రుతిస్త్వలిబోధితాచారే తావత్తావత్పుర్యస్తమేవాస్తేవర్తతే ఇన్ద్రియాణాం చక్షురాదీనాం చ తావదేవ ప్రభవతి సమర్థో భవతి-నియమన ఇతి శేషః, లజ్జాం జుగుప్సితకర్తాచరణాచ్చేతస్సంకోచలక్షణం వ్రీడాం చ, తావదేవ, విధత్తేన వర్తతే, వినయం నమ్రత్వం చ, తావదేవ సమాలమ్బితే స్వీకురుతే, కియత్పుర్యస్తమిత్యా శబ్దాయామాహ — భూ)రేవ చాచం కార్తుకం - లేనాకృష్టాశ్చ లే ముక్తాశ్చేతి విశేషణసమాసః ఏకత్ర భూ)భజ్యపూర్వక మవరత్ర చాచమవపూర్వకం చ 'ప్రయుక్తా ఇత్యర్థః శ్రవణపథగతాః శ్రోత్రమార్గగతాః - ఏకత్ర కర్ణానవిక్రాన్తత్వా దవరత్ర తావత్పుర్యస్త మాకర్షణాచ్చేతి భావః నీలాని పత్మాణి లోమాన్యన్యత్ర గరుతశ్చ యేషాం లే తథోక్తాః, ధృతిం ముష్టువీతి ధృతిముహో ధైర్యబేదిన, ఏతే ప్రసిద్ధా నీలావతీనాం విలాసినినాం, దృష్టయ ఏవ బాణాః, యావద్యావత్పుర్యస్తం, హృది మానసే - వక్షసి, న పతన్తి న ప్రవిశన్తి, తావదితి సంబంధః తదనంతరం సన్తార్థప్రవర్తనాదికం నిర్వోధుం కన్యమర్థ ఇతి భావః ఉక్తం చ ప్రబోధచన్దో)దయే —

‘త వద్వివేకవిభవస్తావత్సన్తార్థవర్తనం పుంసామ్,

నిపతన్తి దృష్టివిశిఖా యావన్నేన్ద్రీవరాక్షీణామ్’ ఇతి

అత్ర ద్వివేకార్థే సమస్తవస్తుపరిసావయవరూపకాలంకారః స్రగ్ధరావృత్తమ్

టీ భూ) ముక్తాః భూ) = కనుబొమయనెడి, చావ = ధనుస్సుచేత, ఆకృష్ట = లాగబడి, ముక్తాః = వదలబడినవియు, శ్రవణపథగతాః = చెవివర్గంతము పొందినవియు, నీలపత్మాణః = నల్లనితెప్పలుగలవియు. (తెక్కలు అని బాణపరము), ధృతిముహః = ధైర్యమును దొంగిలించునదియు, (అయిన) లీలావతీనాం = విలాసవతులయొక్క, ఏతే దృష్టిబాణః = ఈమాపులను బాణములు, యావత్ = ఎంతవఱకు, హృది = మనస్సునందు, (ఊ)మ్మలా అని బాణపరము) నవతంతి = పడవో, నరః = పురుషుడు, సన్తార్థే = మంచి మార్గమునందు, తావదేవ = అంతవఱకే ప్రభవతి = ప్రభువగుచు లజ్జాం = సిగ్గును, తావ

దేవ=అంతవఱకే, విధత్తే = వహించుచు విసయమపి = విసయముచు నైతము, తావదేవ= అంతవఱకే, సమాలంబతే = వహించుచు

తా చెవివఱ కీడ్చి కనుబొమ లనెడువింటియందు బోడించి యేయఁబడిన నల్లనితెప్పలనెడు ములుకులుగలవియు, పురుషులదైర్యమును బోగొట్టినవియు నైనవేడుకకత్తెల చూడ్కులనెడు శరము లెంతవఱకుఁ బురుషులహృదయమున నాటవో, యంతవఱకే పురుషుడు సన్తాపమునఁ బ్రవర్తించుచున్నాఁడు. అంతవఱకే ఇంద్రియములను గెల్వఁజాలుచున్నాఁడు. అంతవఱకే చెడ్డపనులందుఁ జొచ్చుటకు సంకోచపడుచున్నాఁడు. అంతవఱకే పెద్దలయం దడఁకువతో నడచుచున్నాఁడు. (గర్వములేక యున్నాఁడు)

శా సారాచారముఁ బూను నింద్రియములకా శాసించు లజ్జాన్వితం డై రాజిల్లుఁ బ్రశాంతిఁ జేకొను నరుం డందాఁక నెందాఁక దుర్వారంబుల్ శ్రుతిమాన్దగాములు నుదాసభ్రాధచున్న క్షముల్ నారిపీక్షణబాణముల్ చొరపు విన్నాణంబుగా డెందముల్.

అవ ఇక రెండుశ్లోకములచే స్త్రీలమహిమ యనివార్ధ్య మనుచున్నాఁడు —
శ్లో. ఉన్నతప్రేమసంరమ్భాదారమ్భస్తే యదజ్ఞనాః,

తత్ర ప్రత్యూహమాధాతుం బ్రహ్మపి ఖలు కాతరః.

75

వ్యా — కిం బహునా బ్రహ్మైష్యజ్ఞనోద్యోగప్రత్యూహచరణే న కిరో భవ తీత్యాహ—ఉన్నతేతి —అజ్ఞనాః స్త్రీయః, ఉన్నతోఽత్యుక్త౯టో - యః ప్రేమా అనురాగ - ప్రస్థ సంరమ్భాత్సంభ్రామాత్ - ని 'సంరమ్భస్సంభ్రామే కోపే' ఇతి విశ్వో యత్కర్త ఆరభంతే - విహితమవిహితం వా కర్తముద్యుష్టతే కదిత్యర్థః-తత్ర కర్త౯ణి, ప్రత్యూహం విఘ్నం - ని 'విఘ్నోఽస్తరాయః ప్రత్యూహః' ఇత్యమరః ఆధాతుం కర్తం, బ్రహ్మపి కిముతాఽన్య ఇతి భావః, కాతరస్సభయః - అనమర్థః ఖల్విత్యర్థః అనివార్ధనిశ్చయానామనావృతానామజ్ఞనానాం కో నామ నివారయతేతి భావః
అనుష్టుప్

టీ అంగనాః = స్త్రీలు, ఉన్నత రంభాత్-ఉన్నత=అభిశయించిన, ప్రేమ = అనురాగముయొక్క, సంరంభాత్=ఉరవడివలన, యత్=దేనివి, ఆరంభతే = ఆరంభించురో, తత్ర=దానికి, ప్రత్యూహం=విఘ్నమును, ఆధాతుం = చేయుటకు, బ్రహ్మ అసి=బ్రహ్మయును, కాతరః ఖలు=పిఱికివాఁడు సుమా!

తా స్త్రీలు మిక్కుటముగు ప్రేమముతో నెట్టిపనిని జేయఁబూని నను, వారి నట్లు చేయనీకుండఁ జేయుటకు సృష్టికర్త యగు బ్రహ్మకుఁ గూడ నలవికాదు.

క. ప్రేమావేశభరంబున

భామాజను లాచరించుపని మరలింపం

దామరవిరిలోఁ బొడమిన

యామేటికి నైన నలవి యగునె తలంపన్

శ్లో. తావన్నహత్త్వం పాణ్డిత్యం కులీనత్వం వివేకితా,

యావజ్జ్వలతి నాశ్లేష హతః పశ్చేషపావకః.

76

వ్యా—తావదితి - మహత్త్వం మహాపూజనత్వం, పాణ్డిత్యం ప్రాజ్ఞత్వమ్, కులీనత్వం మహాకులప్రసూతత్వం - 'కులాక్షః' ఇతి భువనత్యయః వివేకితా కర్తవ్యా, కర్తవ్యవిచారచతురత్వం చ, తావత్తావత్పర్యంతమేవ భవతీతి శేషః యావత్ హతో నీచః అక్లాఘ్యతాపాదకత్వాన్నికృష్టః, పశ్చాత్తరవిద్వాదయ ఇషవో బాణా యస్య సః పశ్చేషః మదన - సృష్ట పావకోఽగ్నిః, అశ్లేష, న జ్వలతి నావిర్భవతి - న సన్తాప యతీత్యర్థః తావదితి సంబంధః తదనంతరం తో వా మహత్త్వాదిగుణవిశిష్ట ఇతి భావః

'అరవింద మశోకం చ చూతం చ నవమల్లికా,

నీలాత్మలం చ పశ్చైతే పశ్చాబాణస్య సాయకాః' ఇత్యమరః

అత్ర మదనే అగ్నిత్వరూపణా దేశదేశవర్తిరూపకమ్ అనుష్టుప్.

టీ యావత్ = ఎందఁక, హతఃపంచేషపావకః = పాడుమన్నఁగాన్ని, అశ్లేష అవయవములయందు, న జ్వలతి = మండదో, తావత్ = అందఁక, మహత్త్వం = గొప్పతనము, పాండిత్యం = వైదుష్యము, కులీనత్వం = మంచికులమునఁ బుట్టుట, వివేకితా = తెలివి

తా. క్రూరమగు మదనాగ్ని శరీరమందుఁ బ్రవేశించి, వికారముగలిగింప కుండునంతవఱకే నరుండు పండితుఁ డనియు, మహిమగలవాఁ డనియు, గొప్పకులమునఁ బుట్టినవాఁ డనియు, మంచిచెడ్డ లెఱిగినవాఁ డనియుఁ జేరుపొందును.

క. కులశీలవివేకంబులు

దౌలగక నరులందు నిల్చుదుర్భరమదన

జ్వలనము సర్వాంగంబుల

నెలకొననందాఁత నంత యిలువం గలవే ?

అవ స్త్రీలు సద్గతికి విరోధిను లకుట —

శ్లో. శాస్త్రజ్ఞోఽపి ప్రగుణితనయోఽప్యాత్తబోధోఽపి బాధం

సంసారేఽస్తి భవతి విరలో భాజనం సద్గతీనామ్,

యేనై తస్మిన్నిరయనగరద్వారముద్ధాటయన్తీ

వామాక్షీణాం భవతి కుటిలా భూలతా కుఞ్చికేవ.

వ్యా — అథ సాంసారికస్య సద్గతిః దుర్లభేతి సహేతుకమాహ — శ్లో. ఇతి — శాస్త్రజ్ఞః సకలశాస్త్రరహస్యాభిజ్ఞోఽపి * 'అతోఽనుషంగే కః' ఇతి త్యయః తత్రాపి ప్రగుణితః ప్రకర్షేణావృత్తివిషయాకృతః - నయో నీతిశాస్త్రం - స తథోక్తోఽపి - ఫలవదర్థావబోధనవర్త్యంతం సమ్యక్పరిశీలితసీతిశాస్త్రోఽపీత్యర్థః ప్రశబ్దాత్ * 'తత్కరోతీ' తి ణ్యనాత్కర్తృణి క్తః * తా వివృతద్భావే విన్నతోద్ధృతి ని 'గుణః స్యాద్వృత్తికర్తృభ్యో జ్యేష్ఠియే ముఖ్యతస్తు' ఇతి వైజయన్తీ తథా బద్ధృథ, మాత్తబోధ ఉత్పన్నజ్ఞానోఽపి పుమా, నస్తి క్ పరివర్తమానే సంసారే, సద్గతీనా భాజనం పాత్రమ్ - యోగ్య ఇతి యావత్, విరలో మృగ్యో, భవతి - స్వర్గాది న గామీ యః కల్పిదేవ భవతి - న తు బహుళ ఇత్యర్థః కుతః? యేన కారణేన, ఏతస్మి సంసారే, వామాక్షీణాం మనోహరనయనానాం * 'బహువ్రీహకా' ఇత్యాదినా పితౄత్ జీవే కుటిలా వక్త్రా, భూర్ల లేవ భూలతా భూవల్లీ, కుఞ్చికేవ విష్క విఘట్టనసాధనపక్రాంతాయామయశలకేవ, నిరయనగరస్య యమపురస్య ద్వారమ్ - ణయా ద్వారసింధానకవాటవిష్కమ్భమిత్యర్థః ద్వారకదేవ కవాటస్య లేన చ తద్విష మ్భస్య చ లక్షితత్వాత్, ఉద్ధాటయన్తీ విఘట్టయన్తీ - వ్యామోహోత్పాదనేన దుర్ల ప్రవేశయన్తీత్యర్థః భవతి ఖలు - అతో విరళ ఇతి సంబంధః, స్త్రీసన్ధి నాం కుతస్సద్గతి భావః ఉపమాంజ్కారః మన్దాక్రాంతావృత్తమ్

టీ యేన=ఎందుచేత, ఏతస్మిన్ = ఈసంసారమందు, వామంజ్కీణాం=(చక్క కన్నులుగల) సుందరులయొక్క, కుటిలా = వంకరయైన, భూలతా = కనుబొమతీ మంచికాఇవ=మంచెకోలవలె నిర ద్వారం - నిరయనగరం=నరకపురముయొక్క, ద్వార వాకిటిని, ఉద్ధాటయన్తీ = తెరిచుచు, భవతి = ఉన్నదో - (అందుచేత), శాస్త్ర అపి=శాస్త్రమును దెలిసినవాడైనను, ప్రగుణితనయః అపి = పరిశీలించబడిన సీతి

వాడైనను, అస్తిక్ సంసారే = ఈసంసారమునందు, సద్గతీనాం = మంచిత్తోపలకు, భాజుం=పాత్రము, విరళ=అరుదైనవాడు, (ఎవడో యొకడు) భవతి=ఆగును.

తా. ఈ సంసారమున నందమగు కన్నులుగల పొలఁతులయొక్క వంకరలైన తీగెవంటి కనుబొమలు సరకవట్టణముయొక్క తలుపులు దీయు కుంచెకోలలవలె నున్నవి కాన నీసంసారమున మెలఁగెడు మానవుడు శాస్త్రజ్ఞుఁ డయినను నీతిని దెలిసినవాఁ డయ్యుఁ జక్కఁగా గురూపదేశము నొందినవాఁ డయినను సగతి నొందట దుర్లభము

తే. శాస్త్రవిదుఁడైన బుధుఁడైన సదయుఁడైన
సద్గతికిఁ బోవు టరిది సంపారసరణి
యవపురద్వారముల కవాటములఁ గుంచి
కలునుబలె విప్పచున్నవి స కలికిబొమలు.

ఆప రెండుజ్ఞోకములచే మదనునిమహిమ వర్ణింపఁబడుచున్నది —

శ్లో. కృతః కాణః ఖజ్జః శ్రవణరహితః పుచ్ఛచికలో
వ్రణీ పూయక్లిన్నః కృమికులశలైరావృతతనుః,
క్షుధాక్షామో జీర్ణః పిరరకకపాలార్పితగళః
శునీమన్వేతి శ్వా హతమపి చ హస్త్యేవ మదనః.

78

వ్యా—అథ ద్వాభ్యాం మన్తధన్య చరిత్రవైచిత్ర్యమాహ—కృత ఇతి—
కృతః పిష్టాభాభాదస్థిచర్తావశిష్టదేహః, కాణోఽన్యకః - యద్వా ఏకాక్షః, ఖజ్జః పాద
వికలః - అకార్యకరణేన లగుడప్రహారాదృగ్న పాద ఇత్యర్థః తథా శ్రవణరహితః
సమాంభం భిన్నకర్ణః-పుచ్ఛేన వికలశ్చిన్నలాజ్గలాః * 'యే నాజ్గవికార' ఇతి సమాసః
వ్రణీ సర్వాజ్గతతిమాన్, అతః పూయేన క్లిన్నః ఆర్ద్రః కృమికాం వ్రణోత్పన్నా
పాదతుచ్ఛజస్తానాం - కులశలైః అనేకక్రిమిపరమృరాభివృద్ధి, అవృతా వ్యాప్తా -
తనుర్యస్య స తథోక్తః, క్షుధా బుభుక్షయా, క్షామః పరిక్షీణః * 'క్షాయో మః' ఇతి
మత్స్యమ్, జీర్ణః జరయా శిథిలావయవః, పిరరకకపాలేన ఘటముఖవలయే - నార్పితగళ
ఆసజ్జితకణ్ఠనాళః - శునో హి ఘటముఖే స్వశిరో నిక్షిప్య ఆన్నం భక్షయతి - తతస్తావ
తైవ పరిపుష్టత్యేనాక్రమ్యమశక్యత్వాద్భువి విఘట్టనే నాథః కపాలాపాయే తస్య ఖకపాలే
నానజ్జితకణ్ఠో భవతీతి ప్రసిద్ధిః అత ఏవంభూత ఇత్యర్థః యద్వాచార్యేణాన్నాది
భక్షణే తద్దణ్డనార్థం బ్రాహ్మం మధ్యే చిద్రం కృత్వా గళే ఆసజ్జయన్తి - తస్మాదిత్థం
భూత ఇత్యర్థః ఏవం జనుస్థితోఽసి, శ్వా తనుకః, శునీం సారమేయా, మన్వేత్యను

సరతి-నిఘననార్థమితి భావః. తథా హి—హతం వినష్టమపి చ, మదనో హస్త్యేవ మనో
వికారోత్పదనేన వీడయత్యేవ - న తు హతహననమన్యాయ్యమితి విచారయతీత్యర్థః
శలోఽయం మదనః కం వా కథంభూతావగ్ధావన్నం న కరోతీతి భావః, అత్ర ఏవకా
రోఽత్యస్తాద్యోగవ్యవచ్చేదార్థః 'పార్థో ధనుర్ధరో భవత్యేవ' ఇత్యుదాహృత్య క్రియా
గతైవకారస్య తథాభూతార్థకత్వాచుకాసనాత్ శిఖరిణీవృక్షమ్

టీ కృశః=చిక్కినదియు, కాణః = గ్రుడ్డిదియు, భిక్షః = కుంటిదియు, శ్రవణ
రసాకః=చెవులు లేనిదియు, పుచ్చవికలః = తోఁకజెగినదియు, వ్రణీ = పుండ్లుగలదియు,
పూయక్లిన్నః = చీముచే దడిసినదియు, కృమికులశతైః = పురుగుతులైల వందలచే, ఆవృ
తతనుః-ఆవృత = క్రమ్మబడిన, తనుః = శరీరముగలదియు, త్షుధా=ఆకలిచేత, త్షౌమః =
క్షీణించినదియు, జీర్ణ=ముదిసినదియు, పిరర గళః=పిరరకపాల = కుండబొచ్చెయందు,
అర్పిత = ఊంపబడిన, గళః = మెడగలదియు, (మెడకు కుండబొచ్చెను మూలనుండి
దూర్చుకొని యున్నదనుట) (అయిన) శ్వా=కుక్క, కునీ = ఆడుకుక్కను, అన్వేతి =
వెంబడించి పోవును.

తా మిక్కిలిదీక్కి, కన్నులొత్తపోయి, కుంటిదయి, చెవులుదెగి,
తోఁకలేనిదై, పుండ్లు దేహమెల్లనుండఁగా వానినుండికాటు చీముచే
దడిసి, పెక్కుపురుపు లొడలెల్ల చుట్టికొనియుండ నాఁకలిచే డస్సి యొక
గుండ్రని యోటికుండ వెంకును మెడకుఁదగిలించుకొని యల్లాడుచుండు
ముదుసలి కుక్కకూడ నొక యాఁడుకుక్కను జూచిన దానితోఁ గలియ
నెంచి వలపుచే వెంబడించి పోవుచుండును. మదనుఁడు చచ్చినవారికి
మోహము గలిగించి యింకిను జంపుచునే యుండును. మోహము
చచ్చినను బోదు.

చ. కరము కృశించి కాల విరిగి కిన్నులు గానక పుచ్చహీనమై
పురుగులు గ్రవ్వుచున్న వ్రణపుంజము మే నలమంగ నాఁకటం
బరవక మై ఘటిముఖకపాలగళం బగుకుక్క వెంటితో
సరిగెడుఁ గూళజంతువుల నై న వధించు మనోజుఁ డక్కటా !

శ్లో. స్త్రీముద్రాం యుషకేతనస్య పరమాం సర్వార్థసమ్మత్కరీం
యే మూఢాః ప్రవిహాయ యాన్తి కుధియో మిథ్యాఫలాన్వేషిణః,

తే తేనై వ నిహత్య నిర్దయతరం నగ్నీకృతా ముడ్డితాః

కేచిత్పృష్ఠశిఖికృతాశ్చ జటిలాః కాపాలికాశ్చాపరే.

79

వ్యా — స్త్రీముద్రామితి — సర్వాధానాం సంపదం కఠోపేతి సర్వాధానంప త్కరీమ్ ధర్మాఽర్థకామపురుషార్థసమృద్ధిహేతుభూతామిత్యర్థః, * కృణోమేతుతాచ్ఛీ ల్యానులామ్యేష్వి' తి టప్రత్యయః టిత్వాన్విత్ కుసుమాయుధస్య జగజ్ జైత్రస్య మన్నధస్య, జయినీమ్ జయావహమిత్యర్థః * 'జిద్వక్షి' - ఇత్యాదినా ఇని ప్రత్యయః, స్త్రీముద్రాం స్త్రీరూపచిహ్నం, ప్రవిహాయ త్యక్త్వా, యే కుథియో దుర్బుధ్యయః, ఆత వివ మూఢాః కర్తవ్యాకర్తవ్యవిచారశూన్యాః మిథ్యాఫలాన్వేషిణః అభూతచరత్వా దసత్యప్రాయమోక్షఫలకాజ్ఞేణస్సన్తః, యాన్తి ప్రప్రజన్తిత్యర్థః తే మూఢాస్తేన నిజ ముద్రాహాసజనితోపేన, కుసుమేషుజైవ, నిర్దయతరం దయాహీనం యథా తథా, నిహత్య నీచైః కృత్వా, కేచి, న్నగ్నీకృతాః దిగ్మృరీకృతాః - ని 'నగ్నీఽవాసా దిగ్మృరీ' ఇత్యమరః * అభూతతద్భావే చ్యుః * 'అస్య చ్చా' ఇతి ఈత్ * 'ఊర్యాదిచ్యుడా చశ్చ' ఇతి గతిసంక్షాయాం * 'కుగతి ప్రాయః' ఇతి సమాసః కేచిన్ముడ్డితాః పరమ హంసీకృతాః - న తు సౌభాగ్యసంపన్నీకృతా ఇత్యర్థః అతః కుసుమేషుముద్రారూపాః స్త్రీయో న పరిహర్తవ్యా ఇతి భావః యథా లోకే రాజానస్తీక్షణదణ్డా నికాజ్ఞోల్లంఘ నాపరాధిజనాక్ కాంక్షిత్సర్వస్వాహారేణ వస్త్రహీనాక్ కర్వన్తి, కాంక్షిత్సర్వతో ముడ్డితశీరస్కాక్, కాంక్షిదర్శముడ్డితముడ్డాక్, కాంక్షిజటాధారిణః, కాంక్షిత్కపాల భిక్షుకాంశ్చ కర్వన్తి, తద్వదత్రాపి ఇతి భవనిః

అత్ర వైరాగ్యకృత నగ్నత్వాదేః కుసుమేషుకృతత్వోత్పేక్షాదుత్పేక్షాలం కారః సా చ నూనమిత్యాది వృజ్ఞకాప్రయోగాత్ గమ్యా కార్దులవిక్రీడితమ్

టీ కుథియః=చెడుబుద్ధిగల, మూఢాః = అజ్ఞులు, యే = ఎవరు, మిథ్యా షిణః సన్తః=మిథ్యా=అబద్ధమైన, ఫల = (స్వర్గాది) ఫలమును, అన్వేషిణః సన్తః = వెదకుచున్న వారై, సర్వా కరీం=సర్వ=సమస్తములైన, అర్థ=ప్రయోజనములయొక్క, సంపత్ = సంపదను, కరీం = చేయుననియు, పరమాం = ఉత్తమమును, (అగు) ఝషకేతనస్య = (చేపపడగ వాని) మన్నకునియొక్క, స్త్రీముద్రాం = స్త్రీయనెడి ముద్రను, ప్రవిహాయ= వదలిపెట్టి, యాంతి = పోవుదురో, లే = వారు (మూఢులు), తేనవివ = ఆతనిచేతనే, నిర్దయతరం=అతిక్రూరముగా, నిహత్య = కొట్టబడి, నగ్నీకృతాః=దిస్సమొలగాఁ జేయం బడినవారు, (అనగా, దిగంబరసన్యాసు లయి రనుట) ముండితాః = తలగొఱిగింపబడి

నారు (బోడిగుండు చేయించుకొని పరమహంసు లయిరనుట), కేబిత్ = కొందఱు, బటిలాః = జడలగలవారుగా చేయఁబడినారు, (బుఱ్ఱలైరనుట) ఆవరే = మఱికొందఱు, కాపాలికాః చ = తలపుట్టెతో బిచ్చమెత్తుకొనువారుగా చేయఁబడినారు, (కాపాలిక సన్న్యాసు లైరనుట)

తా సరళమైన బుద్ధిలేనివా రగుటచే విపరీతములఁ దలఁచు మూఢులు సకలసంపదలను, సకలకార్యముల నొడఁగూర్పునట్టి మీన ధ్వజుని జయప్రద మగు స్త్రీరూపమున్దికను విడిచి, కంటికిఁ గన బడని స్వర్గాదిఫలములను వెదకఁబోవుచున్నారని వారిలోఁ గొందఱిని ఎన్నఁ థుండు తనయాజ్ఞను మీఱుట యను నెపముపెట్టి, దిస్సమొలగలవారిని గను (దిగంబరులగను), కొందఱిని బోడులనుగాను (పరమహంసలను గాను) కొందఱిని అచ్చటచ్చట జొట్టుపెట్టి గొరిగింపఁబడినవారినిగను (పంచశిఖులనుగాను), కొందఱిని జడలను గలవారినిగాను (మునులను గాను), కొందఱిని తలపుట్టెయందు బిచ్చ మెత్తువారినిగాను (కాపాలికు లనువారినిగాను) జేయుచున్నాఁడు. ఇది నిజము !

చ. స్వరుసకు సర్వలోకజయసంపద లీయఁగఁ జాలుప్రాధలం
దరుణుల నిందసేయుట నరధర్మలు కొందఱు మానవుల్ దిగం
బరులును బ్రహ్మచారులఁ గరపాలకపాణులు దండహస్తు లై
తిరుగుచు నున్నవారు తిరిగిదేవుని మీఱిన భోగ మబ్బునే.

ఆప మహర్షులకుఁ గూడ సిద్ధియనిగ్రహము దుర్లభమనుట—

శ్లో. విశ్వామిత్రపరాశరప్రభృతయో వాతామ్ము పర్ణాశనా
స్తేఽపి స్త్రీముఖపక్షిజం సులలితం దృష్ట్వైవ మోహం గతాః,
శాల్యన్నం సఘృతం పయోదధియుతం భుజ్జన్తి యే మానవా
స్తేషామిన్ద్రియనిగ్రహో యది భవేద్విద్యగ్గత వేత్సాగరే. 80

వ్యా—కిం బహునా మహర్షయోఽపిన్ద్రియనిగ్రహసమర్థా న జాతా ఇత్యుప
సంహరతి—విశ్వామిత్రేతి—వాతామ్ముపర్ణాశ్చేవాశనం యేషాం లే తథోక్తాః
శరీరయాత్రామిత్రోపయోగి వాయూదకపరిణతపర్ణాహారా ఏవ - న తిన్ద్రియతుష్టికర
మృష్టాన్నభోజనా చర్మరః విశ్వామిత్రపరాశరప్రభృతయో-విశ్వస్య మిత్రం విశ్వామిత్రో
గాధిపన్దః-మిత్రే చక్షా ఇతి దీర్ఘః పరాశరో వ్యాసవితా - తా ప్రభృతీ యేషాం లే
తథోక్తాః - ప్రభృతిశబ్దేన కాణ్డీయాదయోఽపి సజ్జన్మ్యాస్తే యే మహర్షయస్సప్రీతి

శేషః తేఽపి, సులలితమతిసుందరమ్-ని 'లలితం త్రిపుసుందరమ్' ఇతి శబ్దార్థః తే స్త్రీణాం మేనకా రమ్భా సత్యవతీ ధాన్యమాలిన్యాది యోషితాం, ముఖపక్కుజం, దృష్ట్యైవావ లోఽన్వైవ, మోహం గతాః తత్పరతప్తా జాతాః-న త్విద్వియనిగ్రహసమర్థా ఇత్యర్థః కింతు యే, మానవాస్సాధారణమర్త్యాః సఘృతమ్ ఆజ్ఞప్లుతం, తదపి పయసా క్షీరేణ - దధ్నా చ యతం మిశ్రితం శాల్యన్నం కలమాఖ్యప్రహ్యాన్నమ్ - అత్యస్తవీర్యవృద్ధికరం మృష్టాన్నమిత్యర్థః భుజ్జలే అభ్యవహరన్తి * 'భుజోఽనవసే' ఇత్యాత్త నేపదమ్, తేషాం మానవానా, మిద్వియనిగ్రహ ఇద్వియనియమస్సంభవేద్యది, తదా విన్ధ్యః పర్వతః సా గరే, ప్లవేత్ ఉన్నజేత్, న తు కదాచిదపి విన్ధ్యః ప్లవతి, గ్రావప్లవస్సాశ్రుతచరత్వాత్ తథా చ విన్ధ్యప్లవస్య యథా ఆసంభావితత్వం తథా ఇద్వియనిగ్రహస్సాపీత్యర్థః, వాతాద్యశనానాం ఋషీణామేవైతాదృశావస్థాపన్నత్వమ్, కిముత మృష్టాన్నభోజినాం మానవానామితి భావః,

అత్రేద్వియాణాం నిగ్రహసంబంధేఽపి విన్ధ్యప్లవసదృష్టాన్తే గానంబధోక్తేస్సంబధో ౭సంబంధరూపాతిశయోక్తిః శార్దూలవిక్రీడితమ్

టీ వ త శనాః-వాత=గాలియు, అంబు=నీళ్లు, పర్వ = ఆకులు, ఆశనాః= తిండిగాగల, తే=ఆ, విశ్వామిత్రపరాశర ప్రభృతయః = విశ్వామిత్రుడు పరాశరుడు మొదలగువారుకూడ, సులలితం = మిగుల అందమైన, స్త్రీముఖపంకజం = అడుదాని ముఖకమలమును, దృష్ట్యా = చూచి, మోహం = అమరాగమును, గతాః = పొందిరి, యేమానవాః=వీమనుష్యులు, సఘృతం=నేతితోఁ గూడినదియు, పయోదధియుతం=పాలు పెరుగులతోఁ గూడినదియు, (అగు), శాలిఅన్నం = వరియన్నమును, భుజజే = భుజిం తురో తేషాం=వారికి, ఇంద్రియనిగ్రహః=ఇంద్రియములను నిగ్రహించుట, భవేత్ యది=కలుగునెడల, వింధ్యః=వింధ్య(పర్వత)ము, సాగరే = సముద్రమునందు, ప్లవేత్ = తేలును.

తా. విశ్వామిత్రుడు, పరాశరుడు మొదలగు వెక్కంపు మహా రులు సంసారముఁ బొసి, యాకులు దినుచు, నీళ్లు ద్రాగి యడవియందుఁ దపస్సు నేయుచుండిరి. అట్టివారు గూడ చక్కనిస్త్రీల మోముఁదమిని జూడఁగానే మరునికి లోఁబడి వలపునొందిరి. పెరుగు, పాలు, నెయ్యి చేర్చి వరియన్నమును దినుమానవుల కింద్రియనిగ్రహంబు గలిగెనేని, వింధ్యపర్వతము సముద్రమునఁ దేలును. పర్వతము తేలుట యెట్లుసం భావ్యయో అట్లు మానవుల కింద్రియనిగ్రహము కలుగుట దుస్తరమని భావము

చ. వనదళవాతముల్ మెసవ్రసవారు పరాశరకౌశికాదు లా
 ఘనులును సుందరీజనులఁ శగన్దాని మోహితచిత్తులైరి హే
 చ్చిన ఘృతపాయసాన్నము భుజించెడివాఁలకుఁ మనోజయం
 బు నెగడునేని వింధ్యము సముద్రజలంబులఁ దేలియాడదే.

ఇది శృంగారశతకంబున సువిరక్త దుర్విరక్తపద్ధతులను

నాలుగవ వింశతి

ॐ ఋతువర్ణనపద్ధతి ॐ

౬వ పసంపిర్తువు రాఁగానే, కామోద్దీపకవిస్తుప్రాదుర్భావము కలుగు నని చెప్ప
 చున్నాడు —

శ్లో పరిమళభృతో వాణాః శాఖా నవాఙ్మురకోటయో
 మధురవిరుతోత్కణ్ఠాబాజః ప్రియాః పికపక్షిణామ్,
 విరళవిరళస్వేదోద్ధారా వధూవదనేనవః
 ప్రసరతి మధాధాత్ర్యం జాతో న కస్య గుణోదయః.

81

వ్యా — ప్రాసశ్లేకం పరిసమాప్య ప్రస్తుతశృంగారోపయోగితయా ఋతువర్ణనం
 ప్రారంభిస్తదాదౌ లోక మేదయః ప్రాశస్త్యేన వ్యవహారాద్వసంతం వర్ణయతి పరిమళే
 త్యాదిభిః వడ్డిః — పరిమళే ఇతి — వాణాః ఉపవనవననాః, పరిమళం బిభృతీతి పరిమళ
 భృతో - వివిధ మనుమనమృతజనితవిశేషబుధాః - జాతా ఇతి శేషః, ని 'విమద్యో'థే పరి
 మళో గన్ధే జనమనోహరే' ఇత్యమరః శాఖాః రసాలాదితరుస్కున్ధాః నవాఙ్మురాణి
 నూతనకిసలయాని-కోటిష్వగైహ-యాసాం తాస్తథోక్తాః - పల్లవితా జాతా ఇత్యర్థః
 పికపక్షిణాం పికాఖ్యపక్షివిశేషాణాం, ప్రియాః శోకిరాక్షనా ఇత్యర్థః ని 'శోకిలః పిక
 ఇత్యపీ త్యమరః మధురా సహకారాఙ్ముర కషాయాస్వాదలాభాత్సగుణా-విధురా కాక
 కృతోపద్రవవశా ద్విగుణా చ-శష్ఠేతి యావత్-యా ఉత్కణ్ఠా-కూటితోఽశ్చుక్త్యం-తాం
 భజన్తీతి తథోక్తా - జాతాః - 'భజో'జ్యై' ఇతి జ్యైప్రత్యయః ని 'విదురస్సృ త్కష్ట
 విజిష్టయో రపి' ఇతి విశ్వః వధూనాం - వదనేనవో వక్త్రచంద్రా, విరళవిరళాః గ్రీష్మాతి
 రేకాభావా స్తన్నప్రకారాః 'ప్రకారే గుణవచనస్య' ఇతి సాదృశ్యాత్థే ద్విర్భావః.
 స్వేదోద్ధారః శ్రమజలనివృత్తో-యేషాం తే తథోక్తా జాతాః - ఆత్మోద్ధారశబ్దస్య గౌణ
 వృత్తిసమాశ్రయణాన్న గ్రామ్యకత్కౌమధ్యపతితత్వమిత్యుక్తం ప్రాక్, తథాహి-ధాత్ర్యాం
 భువి, మధా వసన్తే, ప్రసరతి వ్యాప్రియమాణే సతి, కస్య వస్తునో, గుణోదయో గుణో

త్కన్తో, న జాతః, సర్వస్యాపి జాయత ఏవేత్యర్థః * 'గత్యధాకర్తృక' ఇత్యాదినా వర్త
మానే కర్తరి క్షప్రత్యయః * 'మతి ఋద్ధి పూజాధేభ్యశ్చ' ఇతి చకారాత్ వర్తమానతా
ని 'అథ పుష్పరసే మధు చైత్యే వసన్తే చైత్రే చ' ఇతి విశ్వప్రకాశః హరిణీవృక్షమ్

టీ వాతాః = వాయువులు, పరిమళభృతః = పరిమళమును, భరించునవి = (అయి
నవి), శాఖాః = కొమ్మలు, నవ తటయః-నవ = క్రొత్త, అంకుర = (చిగుళ్లు) మొల
కలయొక్క, కోటయః = కొనలుగలవి (అయినవి), పికపక్షిణాం = కోయిలపిట్టలయొక్క,
ప్రియాః=ప్రియురాంధ్రు మధుర భాజః-మధుర=తియ్యని, విరుత = ధ్వనులయందు,
ఉత్కంఠా = కోరికను, భాజః = పొందినవి (అయినవి), వధూ స్తవః-వధూ = స్త్రీల
యొక్క, వదనఇందవః=ముఖచంద్రులు, విరళ ద్ధారాః విరళవిరళ=కొంచెము, స్వేద =
చెమటయొక్క, ఉద్ధారాః = పొటమరించుటగలవి (అయినవి) ధాత్ర్యాం = భూమి
యందు, మథా = వసంతఋతువు, ప్రసరతి సతి = జరుగుచుండగా, కన్య = దేవికి, గుణ
ఉదయః = గుణములయొక్క అవిర్భావము, న జాతః = కలుగదు (లోకమునకంతకు
గలుగు ననుట)

తా. వసంతర్తువు వచ్చినంతనే యేవస్తువు గుణసహితముగా
నుండదు? సకలవస్తువులు రమ్యములై యుండును. వాయువులు కమ్మని
తావి గలిగి వీచుచుండును. కొమ్మలకొనలందుఁ జిగుళ్లు చిగిరించు
చుండును కోకిలములు చెవుల కింపుగఁ గూయుటయం దాస గలిగి
యుండును రాత్రులందు అతివల చంద్రబింబములంబోలు ముఖముల
నుండి సురతమువలని చెమట స్వల్పముగాఁ గాటుచుండును.

చ. వలపువహించె గంధగిరి వాతపరంబ భూరిభూజశా

ఖలు చిగిరించె నింపెసఁగెఁ గాకలి కోకిలలందుఁ జెక్కులం
బలుచని ఘర్కబిందువులు భామలకుం బ్రసరించె నెయ్యెడం
జెలుపు ఘంటపఁ జాలదు విశేషవసంతసమాగమం బిలన్.

శ్లో. మధురయం మధురై రపి కోకిలా
కలకలైర్తలయస్య చ వాయుభిః,
విరహిణః ప్రహిణస్తీ శరీరిణో
విపది హస్త సుధాఽపి విషాయతే.

వ్యా — మధురితి — ఆయం పూర్వోక్తః, మధుర్వనస్తః - సకలదరాచర్మోష్ణానకర
 ఇతి భావః. మధురైః శ్రావ్యైస్సంతాపహరైర్వా - 'శీతలీక్రియతే తాపో యేన త
 న్నధరం స్పృశమ్' ఇతి లక్షణాత్, శోకిలానాం, పికనుద్గరిణాం-కలవైరవ్యక్తమనోహరైః
 స్వరవిశేషైః-ని 'కాకలీతు కలే సూక్ష్మే ధ్వనౌ తు మధురాస్ఫుటే, కలః' ఇత్యమరః
 శోకిలేత్యత్ర జాలిగ్రహణేఽపి 'శోకిలా జాతా' వసి' ఇతి న జీష్ తథా మలయస్య
 వాయుభిః శ్రీశ్రిష్టైలానిలైశ్చ - అత్యంతసుఖావహారపీతి భావః విరహిణః శరీరిణః
 వియోగిజనాః, ప్రహిణస్తే వినాశయతి, తథాహి—విపది అపత్కాలే సుధా అమృత
 మపి, విషయతే విషమవాచరతి - తద్వత్ప్రాప్తప్రయాసకరీ భవతీత్యర్థః * 'ఉపమానా
 దాచారే' ఇతి క్యచ్ * 'అకృత్యాన్వధాతుకయో దీర్ఘ ఇతి దీర్ఘః హస్తేతి విషదే
 ని 'హస్త హస్తేఽనుకమ్నయాం వాక్యార్థమ్యవిషాదయో' ఇత్యమరః

సామాన్యేన విశేషణసమర్థనరూపాఽర్థాన్తరన్యాసః, స చ విషయతే ఇత్యత్ర
 ఉపమయా అక్షేన సక్కిర్యతే అనుప్రాసశ్కాబ్జః ద్రుతవిలమ్బితవృత్తమ్

టీ అయం = ఈ, మధుః = వసంతము, మధురైః = తియ్యని, శోకిలాకలకలైః =
 ఆడుకోయిల కలకలధ్వనులచేత, మలయస్య వాయుభిశ్చ = మలయమారుతములచేతను,
 విరహిణః = ఎడబాటు గలిగిన, శరీరిణః = జనులను, ప్రహిణస్తే=మిక్కిలి బాధపెట్టు
 చున్నది, హస్త=అయ్యో!, విపది = ఆపదయందు, సుధాఅపి = అమృతము నైతము,
 విషయతే = విషమమలె నగును

తా ఈవసంత ర్తువును చెవుల కింపయినకోకిలముల యవ్యక్తము
 లగు కూతలచేతను, మలయమారుతములచేతను విరహులగు జనులను
 జంపుచున్నది. అక్కటా! చెడుకాలంబున నమృతంబును విష మగును.

తే నిండుకొని వచ్చుంగందపుంగొండవల్ల

గాలియును బిక కాకలికారవంబు

విరహిజనుల వధించె నశవ్వేళఁ గాన

నమృతమును విషమగు విషత్ప్రాప్తియందు.

శ్లో. ఆవాసః కిలికించితస్య దయితాః పార్శ్వే విలాసాలసాః

కిర్ణైః శోకిలకామినీకలరవః స్తేరో లతామణ్డపః,

గోష్ఠీ సత్తవిభిః సమం కతివయై ర్దుగ్ధాః నీతాంశోః క రాః

కేషాంచిత్సుఖయన్తి చాత్ర హృదయం చైత్రే విచిత్రాః స్రజః 83

వ్యా—విరహిణామేవ కృచ్ఛ్రం, న త్యన్యేషా మిత్యాహ—అవాస ఇతి - పార్శ్వే పరిసరే, కిలికించితస్య, 'రోహితుహర్షభీత్యాదేస్సజ్జురః కిలికించితమ్' ఇత్యుక్త లక్షణ శృంగారచేష్టావిశేషస్యావాసో నివాసభూతః - అత్రాధారమాత్రవివక్షయైకవచన గ్రహణమితి వివేకః తథా, విలాసాలసాః లీలామగ్నరాః - కటాక్షభుజాక్షేపాది వివిధ విభ్రమాచరణతత్పరా ఇత్యర్థః ఏతేనైతాసాం స్వరమస్తీకృతప్రీడత్యాత్మాగల్భ్యం సూచ్యతే, దయితాః ప్రియతమాశ్చ, కర్ణే కర్ణయోరిత్యర్థః * 'స్తనాదీనాం ద్విత్వ విశిష్టా జాతిః ప్రాయః' ఇతి వామనసూత్రే ప్రాయగ్రహణాదేకవచనప్రయోగః కోకిల కామినీనాం కలకణ్ఠాగ్లానానాం - కలవరః అవ్యక్తమధురస్వరశ్చ, స్తేరః ఈషద్వికసిత కుసుమ ఇత్యర్థః అత్ర కుసుమధర్మః కుసుమితే ఉపదర్శితే * 'ప్లిజ్ఞో ఈషద్ధననే' ఇతి ధాతోః * 'సమి కమ్మి' ఇత్యాదినా కప్రత్యయః లతామణ్డపా లతాగృహం చ, కతి పయైః కైశ్చిదేవ - అన్యథా రసాభాసాత్, సత్కవిభిస్సరసవిత్తచారుప్రబంధప్రణయన చతురతరకపీత్యురై, సమం, గోష్ఠీప్రసజ్గశ్చ, ముగ్ధా మనోహరా, సితాంశోః కరా శృన్వకీరణాశ్చ, విచిత్రా నానావిధాః, ప్రజః పుష్పచూరికాశ్చ, అత్ర అస్తిక, చైత్రే వసన్తే, కేహంచిత్ అన్యేషామేవేత్యర్థః హృదయం సుఖయన్తి రజ్జాయన్తి - న సర్వేషా మిత్యర్థః ఈదృక్సౌభాగ్యసంపన్నానాం విరళత్వాదితి భావః

అత్ర ఖలేకపాతన్యాయాద్దయితాది బహుకారణానాం హృదయరజ్జాన రూపైక కార్యసాధనసముద్యోగకథనాద్ద్వితీయసముచ్చయాలంకారః తదుక్తం విద్యానా థన —

'ఖలే కపాతన్యాయేన బహునాం కార్యసాధనే,

కారణానాం సముద్యోగస్య ద్వితీయస్సముచ్చయ' ఇతి

కార్పూల విక్రీడితమ్

టీ పార్శ్వే = ప్రక్కను, కిలికించితస్య = (కోపము, సంతోషము, భయము, మున్నగుదళ లొక్కసారియే కలిగెడి యొకానొక) శృంగారచేష్టకు, అవాసః = ఉనికి పట్టును, విలాసాలసాః-విలాస = ఒయ్యారముచే, అలసాః = మందగించినవారును, (అగు), దయితాః = ప్రియురొండు, కర్ణే=చెవియందు, కోకిల రవః = కోకిలకామినీ = ఆడు కోయిలలయొక్క, కల=అవ్యక్తమధురము లయిన, రవః = ధ్వనియు, స్తేరః = వికసించిన, లతామంటపః = పొదరుటిల్లును, కతిపయైః = ఒకకొందఱు, సత్ కవిభిః సమం = మంచి కల్పలతోఁగూడ, గోష్ఠీ=సల్లాపమును, ముగ్ధాః=మనోహరములైన, సితాంశోః = చంద్రుని

యొక్క, కరాః=కిరణములును, విచిత్రాః=వెక్కువన్నెలుగల, స్రజః=(పూల) దండలును, అశ్ర=ఈ, వైత్రే=వసంతమునందు, కేహంచిత=కొందఱియొక్క, హృదయం=మనస్సును, సుఖయంతి=సుఖపెట్టును

తా. దయితలవెంబడి గొంచెమునేపు త్రీడించి వరుండుట చేతను, చెవులకింపగు నాడుకోయిలలపాటలను వినుటచేతను, చక్కఁగాఁ బూచిన తీగెలయిండ్లయం దుండుటచేతను, గొందఱు కవులతోడ ముచ్చట లాడుటచేతను, వెన్నెలలందుఁ బరుండుటచేతను గొందఱు మాత్రము వసంతర్తువునందు రాత్రులందు సుఖముల ననుభవించుచుందురు.

చ మనకిలికించితప్రచురకాంతలు చెంతఁ బికాంగనాకల
స్వనములు వీచులందు సుమశాలి నికుంజము పుష్పమాల్యముల్
వినుతకవిప్రసంగమును १ వెన్నెలతేటలు భాగ్యవంతులౌ
జచులకుఁ జైత్రమాసమునసౌఖ్య మొనర్చు సుగంధితోయముల్

శ్లో. పాఢస్త్రీవిరహానలాహుతికలామాతన్వతీ వజ్రారి
మాకన్దేషు పికాజ్జనాభిరధునా సోత్కణ్ఠమాలాక్యతే,
అల్పాస్తే నవపాటలాపరిమలప్రాగ్భారపాటచ్చరా
వాన్తిక్లాన్తివితానతానవకృతః శ్రీఖడ్గైలానిలాః.

84

వ్యా — పాఢస్త్రీతి — అధునేదాసీమ్, వసంతసమయ ఇత్యర్థః పాఢస్త్రీణాం ప్రాప్తితభర్తృకాణాం, విరహచలస్య వియోగాగ్నేః - ఆహుతికలాం ఆహుతి కలనామ్ తత్సామ్య మిత్యర్థః 'కలా శిల్పే కాలభేదే చద్రా'కే కలనా కలా' ఇతి వైజయంతీ ఆతన్వతీ ఆదధానా తద్వదుద్దిశికేత్యర్థః తనోలేశ్వరు * 'ఉగితశ్చే'లి జీవ మాకన్దేషు రసాలవిశేషేషు - విద్యమానేతి శేష మజ్జారి - పుష్పమజ్జారి, పికాజ్జనాభిః కోకిలాభిః, సోత్కణ్ఠమాలాక్యతే సాన్వ ముద్విత్క్యతే - ఇప్తత్వాదితి భావః తథా పాటలా ఫలేరుహాఖ్య వృక్షవిశేషాని 'పాటలిః పాటలా మోహూ కాచ స్థాలీ ఫలేరుహే' త్యమరః*పుష్పమూలేషు బహుళమ్ ఇతి లుపి * యుక్తవద్యక్తి వచనే భవతఃనవపాటలా పరిమళ ప్రాగ్భారస్య నూతన పాటలీకుసుమగన్ధసంపత్తేః - పాటచ్చరా మలిష్టుచాః క్షణ్ఠాపహారిణ ఇత్యర్థః తథా క్లాన్తివితానస్య క్లాన్తిసమూహస్య - తానవం తనుత్వం - కుర్వంతి క్లాన్తివితానతానవకృతః * కరోతేః క్లిప్, అల్ప మదాః, తే ప్రసిద్ధా క్షైత్రమాన్యసౌరభ్యయుక్తాః, శ్రీఖడ్గైలానిలా మలయ

మారుతాః, వాన్తి ప్రసరన్తి* 'వాగతిగన్ధనయోః' ఇతిధాతోర్లబ్ధి విలేన విరహాణాం దురన్తదఃఖజనకత్వం సుయుక్తానాం పరమానన్దకత్వం చాస్యోక్తమిత్యవగన్తవ్యమ్

అత్ర వియోగాగ్నిరిత్యత్ర రూపకమ్, ఆహుతికలామిత్యత్రోపమయా సాపేక్ష త్యాత్సంకీర్ణం సచ్చాబ్దేనానుప్రాసేన సంకీర్ణతే వృత్తం పూర్వపత్

టీ అధునా = ఇప్పుడు, పాంథ కలాం-పాంథస్త్రీ = బాటసారుల పెండ్లాల యొక్క (అనఁగా. భర్తృవియోగమునొందినవారియొక్క యనుట), విరహానల = ఎడఁబాటుఅనెడి నివ్వయొక్క, ఆహుతికలాం = హవిస్సుయొక్కవనిని, ఆతన్వతీ = చేయుచున్నదై (అనఁగా హవిస్సు వంటిదై యనుట) మాకందేషు = తియ్యమామిడిచెట్ల యందలి, మంజరీ = పూగుత్తి, పికాంగనాభిః = అడుకోయిలచేతను, సక్షత్కారం = ప్రేమతో, ఆలోక్యతే=చూడఁబడుచున్నది నవ = క్రొత్త, పాటలా = కలిగొట్టు పూల యొక్క, పరిమళ = వాసనయొక్క, ప్రాగ్భార = మొత్తముయొక్క, పాటచ్చరాః = దొంగలును, క్లాంతి కృతః=క్లాంతి=బడలికలయొక్క, వితాన = సమాహమయొక్క, తానవ-అల్పత్వమును, కృతః=చేయునవియు, అల్పాః=మందములును, (అగు), తే=ఆ, శ్రీ స్వాః-శ్రీభండకైల-మలయవర్షతముయొక్క, ఆస్వాః = వాయువులు, వాన్తి = వీచుచున్నవి

తా. ఈవసంతర్తువునందు బాటసారుల యతివల విరహ మనెడు నగ్నియందు వేల్చెడి హోమద్రవ్యమో యనఁదగియుండు మామిడి చిగుళ్ళను అడుకోయిలలు తమితోఁ జూచుచున్నవి. మఱియు మలయ మారుతములు క్రొత్తగాఁ బూచిన శిరీషపుష్పముల నెత్తావిని జూఱి కొనుచు నలసటను దీర్చునట్టివై వీచుచున్నవి

చ. వరలు వియోగినీవిరహావహ్నికి నాచుతిలేలఁ బొల్పు భా
సురసహకారమంజరులఁ १ జూచి మదించెఁ బికంబు లిత్రటికా
సురతపరిశ్రమాతిశయసూదనముల్ విహరించె బాటలీ
పరిమళభారచోరములుబంధురచందనశైలవాతముల్.

శ్లో. ప్రథితః ప్రణయవతీనాం తావత్త్వదమాతనోతు హృది మానః,
భవతి న యావచ్చన్దనతరుసురభిర్నలయపవమానః. 85

వ్యా — ప్రథిత ఇతి — ప్రథితః ప్రసిద్ధః దృఢతర ఇతి యావత్, మానః హ్రియ తమస్యాన్యస్త్రీ సజ్జితజుతేర్హ్యైకృతకోపః—

‘స్త్రీణామిర్వాక్యతః కోపా మానోఽన్యాసజ్ఞిని ప్రియే,
శ్రుతే వాసుమితే దృష్టే’ ఇతి దశరూపకే

ప్రణయవతీనాం ప్రియతమానాం హృది, తావత్తావత్పర్యంతం, పదం స్థానం, ఆతనోతు
కరోతు-తివృత్తిత్వార్థః *సమ్భావనాయాం లోబ్ ని ‘పదం వ్యవసితత్రాణస్థానలక్ష్యజ్ఞి
వస్తుః’ ఇత్యమరః క్రియత్పర్యంతమిత్యత ఆహ—చందనతరుసురభి, శ్రీఖణ్డద్రుమపరికిలన
సుగంధి ‘సుగంధా చ మనోజ్ఞే చ సురభిర్వాచ్యలిజ్జవల్’ ఇతి విశ్వః మలయపవమానో
మలయమారుతః, యావత్పర్యంతం న భవతి న ప్రసరితి తావదితి సంబంధః సామాన్యస్య
విశేషపర్యవసానాత్ప్రసరణార్థత్వం భువో ద్రవ్యవృష్టం ని ‘యావత్తావచ సాకల్యేఽవధా
మా నేఽవధారణే’ ఇత్యమరః అస్మాత్పర్యంతోద్దిష్టత్యావధినిర్దేశితదృఢమపి నిజమానం
విహాయ ప్రియతమపరతప్తాః స్వయమేవ భవన్తీత్యర్థః ఆర్యాభేదః

టీ చందనతరుసురభిః చందనతరు = గంధపుంజెట్లచేత, సురభిః = పరిమళించునట్టి
మలయపవమానః = మలయమారుతము, యావల్ = ఎంతవఱకు, న భవతి = కలుగదో
తావల్ = అంతవఱకు, ప్రణయవతీనాం = అనురాగము గలవారి (స్త్రీల) యొక్క,
హృది=మనస్సునందు, ప్రథితః = ప్రసిద్ధమగు, మానః = (తన ప్రియుఁ డితరనాయకతో
గూడిపట్టు చూచికాని, వినికాని, యూహించికాని మిగుల స్వీర్ష్యునవహించుటచేఁగిరిన)
ప్రణయకోపము, పదం = ఉనికిని, ఆతనోతు = చేయుచుగాఁక !

తా. లోకమున మగువలు దమభర్తలన్యకాంతలను గూడి రన్న
యీసుచే, వారు తమకడకు వచ్చినను పెడమోముపెట్టి మాటలాడక
బిట్టుగలిగి కోపముతో నుందురు. అట్టివారు చందనవృక్షములలోనుండి
వీచుకమ్మనితావిగలదక్షిణపుగాలి సోకఁగానే మదనపరవశలై కోపము
వీడి తమంతట దామే ప్రియులకడ కేగుదురు

తే. అంగజానిగంధసింధురం శ బనఁగఁ బరఁగు
మలయజసుగంధి వలయాద్రిమాారుతంబు
మలయ దెందాఁక సందాక శ మానవతుల
మానసంబుల నెలకొని శ మాన మమరు

శ్లో. సహ కారకుసుమ కేశరనికరభ రామోదమూర్ఛితదిగంతే,
మధురమధువిధురమధుపే మధౌ భవేత్కస్య నోత్కణ్ఠా.

వ్యా — సహకారేతి — సహకారకుసుమానాం రసాలవిశేషప్రసూనానామ్-ని
'అమృతశ్చతో రసాః' ౨ సౌ సహకారో-తి సారథి' ఇత్యమరః యే కేసరసికరాః
కింజల్కపుష్పాః - లేమం యే భరాస్సమృద్ధయః - లేహ - మామోదేన పరిమళవిశేషేణ-
మూర్ఛితా వ్యాప్తా-దిగంతా యస్మిక్ తస్మిక్, మధురేణ మాధుర్యగుణయుక్తేన-మధునా
మకరందేన-విధురా విహ్వలా ఉన్నతా ఇతి యావత్-మధుసా భృజ్ యస్మిక్ తస్మి,
న్నితమస్మోక్తముద్దీపకత్యమిత్యర్థః మధా వసన్తే, కస్య జనస్య ప్రియో వా పురుషస్య
వే త్యర్థః ఉత్కణ్ఠా సంభాగౌత్సుక్యం, న భవేన్నోత్పద్యేత్ అశస్సర్వస్యాపి ఉత్పద్యత
ఏవేత్యర్థః అతో మానత్యాగో యుజ్యత ఇతి భావః అనుప్రాసః శబ్దాలంకారః వృత్తం
పూర్వవత్

టీ సహ దిగంతే-సహకార=తియ్యమామిడి, కుసుమ=పుష్పము, యొక్క, కేసరసిక
రభర=కింజల్కసమూహముల బరువుల, ఆమోద=సువాసనలచే, మూర్ఛిత = ఆక్రమింపఁ
బడిన, దిక్ అన్తే=దిక్కులయొక్క కొనలు గలదియ, మధుర మదుపే-మధుర=
తీయని, మధు = మకరందముచేత, విధుర=మదించిన, మధుపే = తుమ్మెదలు గలదియ
(అగు), మధా = వసంతఋతువునందు, కస్య=ఎవనికి, ఉత్కణ్ఠా = (సురతమునకు)
ఇచ్చు, న భవేత్=కలుగదు

తా. వసంత ర్తువునందుఁ దియ్యమామిడిపూతయొక్క కింజల్క
ముల కమ్మనితావులు దిక్కులెల్ల వ్యాపించియుండును. తుమ్మెదలు
పూఁదేనియలు గ్రోలుటయందు విసుగుచెందియుండును. ఇట్టి మనో
హర మగు ఋతువునం దెవరి కాశ పుట్టకుండును? అందఱును వసంత
కాలమునఁ బ్రేమతో వసంబుల సొంపుఁ జూచుచుండుదు.

తే సరసహకారకుసుమకేసరసమూహ

గురుతరామోదమయదిగంతరము మధుర

మధువిధురమధుపము మధుమాసనమయ

మెవ్వనికి వేడ్క వాటింప ౩ దిజ్జగము

అవ గ్రీష్మర్తువున వర్ణించుచున్నాడు —

శ్లో అచ్చాచ్చపద్మనరసార్ద్రతరా మృగాక్ష్యో

థాగాగృహాణి కుసుమాని చ కౌముదీ చ,

వన్దో మరుత్సుమనసః శుచి హర్ష్యపృష్ఠం

గ్రీష్మే మదం చ మదనం చ వివర్ధయన్తి.

భర్తృ-టీక-17

వ్యా—అథ త్రిభిర్ద్రిష్టం వర్ణయతి—అచ్ఛాచ్ఛేతి—అచ్ఛాచ్ఛోఽః
 స్వచ్ఛో - యశ్చన్దనరః పటీరద్రవః - ని 'గుణే రాగే ద్రవే రసః' ఇత్యమరః
 తేన - ఆర్ద్రతరా అత్యనారదా - స్పష్టాపకాన్త్యర్థం సాన్ద్రచన్దనపజ్జుచర్చితాన్తా
 ఇత్యర్థః మృగాశ్శ్యో తరుణ్యశ్చ, ధారాగృహణి జలయన్త్రవేత్తాని, కుసుమాని
 మల్లికార్జునీని, కాముదీ చన్ద్రికాచ, సుమనసో జాత్యాస్సంబన్ధి గ్రీష్మకాలేఽలివికా
 నమ్భవాత్, తక్కుసుమపరిశీలనజనితామోదభరిత ఇత్యర్థః ని 'సుమనా మాలతీ జాతిః
 ఇత్యమరః మన్దో మరుత్ మన్దరగన్ధవాహశ్చ, కుచి కుభిం సుధాలేపేనేతి భావః
 హర్ష్యపృథ్వం సౌధోపరిప్రదేశ శ్చేతి, గ్రీష్మే ఋతౌ మదం- హర్ష్యపృథికరం, మదనం
 చ, వివర్ధయన్తి ఉద్దీపయన్తి

అత్రాపి ద్వితీయస్సముచ్చయాలంకార ఉన్నేయః పసత్తలికావృత్తమ్

టీ అచ్చ తరాః—అచ్చఅచ్చ = తెల్ల తెల్లని, చన్దనరః = గంధపురసముచే,
 ఆర్ద్రతరాః=మిక్కిలితడియైన, మృగాశ్శ్యో=లేడికన్నులవంటి కన్నులుగల స్త్రీలును,
 ధారాగృహణి = (నీటి) ధారలయిండ్లును, కుసుమానిచ = పుష్పములును, కాముదీచ =
 వెన్నెలయును, సుమనసః=జాజియొక్క, మన్దమరుత్ = మెల్లనిగాలియు, కుచి = తెల్ల
 నైన, హర్ష్యపృథ్వం=మిదైయొక్క వైప్రదేశమును, గ్రీష్మే=వేసవికాలమున, మదం =
 హర్షమును, మదనంచ-మన్దభని వివర్ధయన్తి = పెంచును.

తా. గ్రీష్మర్తువునందు నిర్మల మగు మేలైనచందనముఁ బూసి
 కొన్న వారలగు మచ్చెకంటులును, నీటిధారలు పడుయంత్రములు
 గలగృహములును, పుష్పములును, వెన్నెలయు, తిన్ననిగాలియు, జాజి
 పూవులు, మెల్లనైన మేటి యుప్పరిగలు ఇవియన్నియుఁ బురుషులకు మద
 మును, మన్దభవికారమును వృద్ధిచెందించుచున్నవి.

చ. అతీనీతచందనార్ద్రచిరచిరరాంగులు భామినులుకొ సుగంధసం

గతంగుమందమారుతముఁ గొముదియుక జలయంత్రగేహము
 న్నతకుచి సౌధభాగము ఘోరం బగువాసనఁ బూనుపుష్పసం
 తతియు మదంబు దర్పకుని గదర్పముఁ బెంపుగఁ జేయు వేసవిన్.

శ్లో. స్రజో హృద్యామోదా వ్యజనపవనశ్చన్ద్రకిరణాః

పరాగః కాసారో మలయజరజః సీధు విశదం,

కుచిః సౌధోత్పజ్ఞః ప్రతను వసనం పజ్జుజదృశో

నిదాఘూర్తా హ్యేతత్సుఖముపలభన్తే సుకృతినః

వ్యా — స్రజ ఇతి — హృద్యా మోదా మనోహరగన్ధాః, స్రజః పుష్పమాలికా శ్చ, వ్యజనపవనస్తాశ్చ వృత్తసమీరణశ్చ-ని 'వ్యజనం తాశ్చవృత్తక' మిత్యమరః చంద్రికరణాశ్చ, పరాగస్సమనోరజశ్చ, కాసారః క్రీడాసరశ్చ, మలయజరజశ్చన్దనతోదశ్చ, విశదం నిర్మలం, శేరతే అనేనేతి శీధ మద్యం చ 'శీజో దుక్' ఇత్యేణాదికా ధుక్ప్రీత్యయః శుచి శ్శుభ్రః విహారయోగ్య ఇత్యర్థః సౌధోత్సవః - ప్రాసాదోపప్రదేశశ్చ, ప్రతను వననం సూక్ష్మామృతం, పక్షజదృశః పద్మపలాశలోచనా, శ్చేత్యేతత్సర్వం భోగసాధనమ్ *-'నపుంసకమ్'- ఇత్యాదినా నపుంసకైకశేషే నిదాఘుర్తా గ్రీష్మర్తా* 'అద్గుణః' ఇతి రవరో గుణః విలసతి విజృమ్భమాణే సతి సుకృతిః పుణ్యాకాలినః, లభన్తే ప్రాప్తు వన్తి కథ మనుకృతి నామిదృగ్భోగసాదనలాభ ఇతి భావః శిఖరిణీ

టీ హృద్య ఆమోదాః=మనోహరమగు సువాసనగల, స్రజః=పుష్పమాలికలును, వ్యజనపవనః=విసనకజ్జుల గాలియు, చంద్రికరణాః=చంద్రుని వెలుంగులును, పరాగః=పువ్వుల పుష్పాడియు, కాసారః=(క్రీడకుఁ దగిన) సరస్సును, మలయజరసః = గంధపుద్రవమును, విశదం=నిర్మలమైన, సీధ మద్యమును, శుచిః=శుభ్రమైన, (విహారమునకు యోగ్యమైన), సౌధ ఉత్సవః = మిదైయొక్క ప్రైప్రదేశమును, ప్రతను = నన్నని, వననం=వస్త్రమును, పక్షజదృశః = పద్మప్రతములవంటి కన్నులు గలస్త్రీలును, అను, ఏతత్ = దీనిని, నిదాఘు ఋతౌ=గ్రీష్మఋతువు, విలసతి సతి = విజృంభించుచుండఁగా, సుకృతిః = పుణ్యాత్ములు, లభన్తే=పొందుదురు

తా. వేసవికాలంబున నెండకు డస్సి పుణ్యవంతులు కమ్మనివాసన గల పూలదండలను, విపరకజ్జులగాలిని, చంద్రకిరణములను పుష్పాడిని, కొలఁకులను, స్వచ్ఛమగు మద్యమును, తెల్లనిమేడల వైభాగములను, సన్ననిబట్టలను, కమలములంబోలు నేత్రములు గల స్త్రీలను వీనిని బొంది సుఖింతురు

ఉ కమ్మనిదండలుక సురఁటిగొడ్డులు వెన్నెలయుం బరాగపుం
జమ్మును మంచిగందమును १ సన్నపువల్దులు సీధుపానముం
దమ్ముకొలంకు మేడయును १ దామరసాక్షు లనంగ నొప్పుభో
గమ్ములు పుణ్యవంతులకుం १ గాని లభింప వటండ్రు వేసవిన్
శ్లో. సుఖాశుభ్రం థామ సుఖరదమలరశ్మిః శశధరః
ప్రియావక్త్రమౌజం మలయజరసశ్చాతిసురభిః

ప్రజో హృద్యామోదాస్తదిదమఖిలం రాగిణి జనే
కరోత్యస్తత్యోభం న తు విషయసంస్కరవిముఖే

౬౧

వ్యా—సుఖేతి—సుఖయా లేవద్రవ్యేణ శుభ్రమ్, యద్వా సుఖా అమృతం తద్వచ్చభిమ్—సుఖా స్యాల్లేవద్రవ్యేమృతే చ' ఇతి విశ్వః అతిసురభి అత్యంతసుగంధి, రాగిణి విషయానక్తే, విషయసంస్కరవిముఖే విరక్తే - విరక్తస్య లేమామకిచ్చిత్రత్యాదితి భావః నిగదిత వ్యాఖ్యాన మన్యత్ పృతం పూర్వవత్

టీ సుఖాశుభిం=గచ్ఛపూయుటచే తెల్లనైన, ధామ = ఇల్లు, స్ఫురత్ అమల రశ్మి=ప్రకాశించు తెల్లని కిరణములు గల, శశధరి=చంద్రుడు, ప్రియావక్త్ర అమృతజం=కాంతయొక్క మోము గమలము, అతిసురభి=మిక్కిలి సుగంధి యగు, మలయజరసః=గంధపుద్రవము, హృద్య ఆమోదా=మనోహరమగు సువాసనగల, స్రజః=పుష్పమాలికలు, అను, తత్ ఇదమ్ అఖిలం=ఆ యానర్థమును, రాగిణి=విషయానక్తుడగు, జనే=మనుష్యునికి, అస్త్య త్యోభం = మనస్సునందు కలవరమును, కరోతి = చేయును, విషయసంస్కరవిముఖేతు=విరక్తునికన్ననో, (న కరోతి)=చేయదు

తా. సున్నపుఁబూతచేఁ దెల్లనైనయిల్లును, చెలుఁగు చున్న వెల్ల నైన కిరణములు గల చంద్రుఁడును, ప్రియురాలియొక్క కమలముం బోలు ముఖమును, మిక్కిలి పరిమళించుచున్న గంధపుఁబొడియు, మనోహరమగు వాసన గల పూవులదండలు ఇవియన్నియు సంసారసక్తి గలవారికి మనంబున గలవరమును గలిగించునుగాని, విషయసుఖములం దవేక్షలేనివారి కెట్టిహానియుఁ జేయఁజాలవు.

తే. కలవచెలియును బూవుదండలును మంచి
గందమును గేలిసౌధంబు १ గలికిమోముఁ
గాముకునకు వికారంబు १ గలుగఁజేయుఁ
గలఁక వాటింప వెపుడు నిష్కామునకును.

ఆప వర్షర్తువును వర్ణించుచున్నాడు —

శ్లో. తరుణీవైషా దీపితకామా వికసితజాతీపుష్పసుగంధి,

ఉన్నతపీఠయోధరబారా ప్రావృట్ తనుతే కన్య న హర్షమ్. ౧౦

వ్యా—ఆధ వర్షానమయ వర్ణనమారభతే—తరుణీతి—ఉద్దిపిత ఉత్పాదితః - కామో మన్మథః సురతాభిలాషావా-యయా సా తథోక్తా, వికసన్తి వికస్వరాణి-యాని

జాతీపుష్పాని తైశ్శోభనో గన్ధో యస్యాస్యా తథోక్తా-వికత్ర జాతీకనుమవికాన
సంభవాత్-అన్యత్ర తత్కుసుమాలంకృతత్వాచ్చేతి భావః * 'గన్ధశ్శేదుత్పాతి సు సుర
భిభ్యోః ఇతి గన్ధశబ్దస్య ఇకారోఽస్తాదేశః, యద్యపి 'గన్ధశబ్దశ్చేత్వ తదేకావృగహణమ్'
ఇత్యుక్తమ్ తథాఽపి కవినాం నిరఙ్కుశత్వాత్పర్యనుయోగః, ఉన్నత ఉత్పల్లః - పీనః
పీవరశ్చ - పయోధరభారోఽ మౌఢ్యధరబృన్దం చ - అన్యత్ర ప్రసభరశ్చ - యస్యాః
సా తథోక్తాని 'ప్రసా మ్భాధౌ పయోధరా' ఇతి వైజయంతీ అత ఏవ తరుణ్యా వెష
ఇవ వేషో యస్యాః సా కామినీవ మోహనకారిణీత్యర్థః ప్రావృణ్ వర్ణాః కస్య పుంసో
హర్షం సంభోగౌత్సుకం, న తతులే సర్వస్యాపి తనుత ఏవేత్యర్థః శ్లేషానుప్రాణితేయ
ముపమా

టీ దీప్తికామా=రేచుబడిన కామము గలదియు, విక గన్ధిః=వికసిత=వికసించిన,
జాతీపుష్ప=జాతిపువ్వులచే, సుగన్ధిః=సువాసనగలదియు, ఉన్నత=పొడవై, పీన=బలసిన,
పయోధర=మేఘములయొక్క, (అని వర్ణాకాలవరము) పాలిండ్లయొక్క, (అని తరుణీ
వరము) భారా=బరువు గలదియు (అగు) ఏషా ప్రావృట్ = ఈ వర్ష ఋతువు, తరుణీ
ఇవ=మోహనకారిణీవలె, కస్య = ఎవనికి, హర్షం = సంభోగసంతోషమును, న తతులే =
చేయదు

తా. కామమును పృథ్విచేయునదియు, పూచిన జాతిపూవుల
కమ్మనితావిగలదియు, ఎత్తైన గొప్పపయోధరములు గలదియు, (స్త్రీ
పక్షమున గబ్బిగుబ్బలుగలదియు) నైన వర్షర్తువు జవరాలివలె నెవరికి
సంతసమును గలిగింపదు.

కి. కామోద్దీపకయు సము

ద్దామపయోధరవిరాజితయు జాతిసుమ

స్తీమసుగంధియు నై స

ర్వానౌద మొనర్చె బ్రావృడింగన భభిరే

శ్లో. వియదుపచితమేఘం భూమయః కన్దళినోన్మీ

నవకుటజకదమ్బామోఽనో గంధవాహాః,

శిఖికులకలకేకారావరమ్యా వనాంతాః

సుఖనమసుఖనం వా సర్వముత్కణ్డాయంతి.

91

వా - వియదితి - ఉపచితాః పరిచితా - మేఘా యస్మిన్ స్త త్తథోక్తమ్
ఘనాఘనసంచారపదిత్యర్థః వియత్ ఆకాశం చ, కన్దలాని అఙ్కురాణి అసాం

సస్తీతి కన్దలిన్యో, భూమయో భూప్రదేశాశ్చ, నవో నూతనః-కుటజానాం గిరిమల్లి
కానాం కదమ్బునాం నీపకుసుమానాం చ-ఆమోదో గన్ధవిశేష విజయస్తీతి తథోక్తా
గన్ధవాహః ఉద్యానపవనాశ్చ-ని 'కుటజో గిరిమల్లికా' ఇత్యమరః కే మూర్ధ్ని కాయన్తి
ధ్వనయన్తి కేకా మయూరవాణ్యః ని-కేకా వాణీ మయూరస్య' ఇత్యమరః శిఖ
కులానాం మయూరనికరాణాం-యః కలకేకారావాఅవ్యక్తమధురకే కాస్వరా-స్తైరమ్భా
మనోహరా, పనాస్తాశ్చ కేళిపనమధ్యప్రదేశాశ్చ, సుఖనం దుఃఖనం వా, సర్వమ్
అశేషం జనుమ్, ఉత్కణ్ఠయన్తి సంభోగౌత్సుక్యవన్తం కుర్వస్తీత్యర్థః ఉద్దీపకత్వాదితి
భావః ఉత్కణ్ఠశబ్దాల్ * తక్కురోతి- ఇతి బ్యంత్రాల్లట్ మాలిసీ

టీ ఉపచితమేషుం=దట్టమైన మబ్బులు గల, వియల్=ఆకసమున, కన్దలిన్యో =
అంకురములుగల, భూమయః=భూప్రదేశములును, నవ మోదినః—నవ=క్రితలైన,
కుటజ=కొండమల్లెలయొక్కయు, కదమ్బు = నీలపుష్పములయొక్కయు, ఆమోదినః=
సువాసనలు గల, గన్ధవాహః = ఉద్యానవాయువులును, శిఖ రమ్యాః-శిఖకుల=నెమళ్ల
సమూహములయొక్క, కల=అవ్యక్త మధురమైన, కేకారవ=కూతలయొక్క ధ్వనిచే,
రమ్యాః=మనోహరములగు, వన అన్తాః=అడవిమధ్యప్రదేశములును, సుఖనం=సుఖపురు
షుని, అసుఖనంవా=సుఖపరాఙ్ముఖునిగాని, సర్వం=అందఱును, ఉత్కణ్ఠయన్తి=కామాతు
రులుగఁ జేయుచున్నది

తా. దట్టము లయిన మబ్బులతోఁ గూడిన యాకసంబును, పుట్ట
కొక్కులతోఁ గూడిన పొలములును, అప్పుడే పూచిన యడవిమల్లెపూల
తావితోఁ గూడి వీచెడు వాయువులును, నెమళ్ల గుంపుల యింపగు కూత
లతోఁగూడి మనోహరంబులై యుండువనప్రదేశములును, ఈవస్తువులు
సుఖవంతునినైనను, దుఃఖవంతునినైనను అందఱిని సంతోషపఱచును.

చ. జలధరమాలికాఖచిత్రచారునభంబు నవాంకుర ప్రభా

లలితమహితలంబును గలసస్వనకేకికులొల్లసద్వన

స్థలములు జాతినీపకుటరజస్సుటగంధిలగంధవాహముల్

నెలకొని యెల్ల వారలకు १ నిండుముదంబు ఘటించె నత్తజిన్.

అవ ప్రియల బాసెబాటసారులదశను వర్ణించుచున్నాడు —

శ్లో. ఉపరి ఘనం ఘనపటలం తిర్మగ్గిరియోఽపి న త్రితమయూరాః,

క్షీతి-పి కన్దళధవళా దృష్టిం పథికః క్వ పాతయతి.

వ్యా—ఉపరితి—ఉపరి ఉపరిష్టా ద్ధనం సాన్ద్రం, ఘనపటలం మేఘబుద్ధమ్, వర్తత ఇతి శేషః ని 'ఘనాః కరిన్ సజ్జాత మేఘకారిన్య ముద్గరాః' ఇతి వైజయన్తీ. తిర్యగ్ దిక్షు ఇత్యర్థః మహ్య మతిశయేన రమన్త ఇతి మయూరాః * పృషాదరాదిత్వా త్పాఘః, సర్తితా సృత్యస్తః స్వాధే జిచి * 'గత్యర్థాకర్తృక - ' ఇత్యాదినా వర్తమానే కర్తరిక్తః * 'మతిబుద్ధి-' ఇతి వర్తమానతా - యద్వా సర్తితా మేఘబుద్ధేన నాటితాః- మేఘోదయే తేషాం ఉల్లాసవశేన నాట్యసంభవాల్-తథా భూతా మయూరా యేష తే తథోక్తా, గిరయోఽపి, వర్తన్త ఇతి శేషః క్షీతిరపి భూమిరపి, కన్తలై ర్నానావిధా జుగ్రై - ర్ధవలా స్వచ్ఛా, అతః పథానం గచ్ఛతీతి పథికిః పాఠ్యః* 'పథమ్నక్', ఇతి మ్నన్ప్రకృయః దృష్టిం, క్వ కుత్ర, పాతయతి ప్రసారయతి? న కుత్రా పీత్యర్థః సర్వత్రాపుష్పదీపనసంభవాదితి భావః మహత్కృత్వమత్ర విరహిణామితి పరమార్థః. ఆర్యాభేదః

టీ ఉపరి=వైభాగమునందు, ఘనం = సాన్ద్రమైన, మేఘపటలం = మేఘసమూహము, తిర్యగ్ = నలుదిక్కులయందు, సర్తితమయూరాః = అడింపబడిన నెమళ్లుగల, గిరయః అపి=పర్వతములను (ఉన్నవి), క్షీతిరపి = భూమియును, కన్తశ్చవళా = అంకురములచేఁ జెల్లనిది, పథికిః=పాంథుఁడు, దృష్టిం=చూపును, క్వపాతయతి=ఎక్కడ ప్రసరింపఁ జేయును

తా. మేఘములు నెమళ్లు పుట్టగొడుగులు మొదలగునవి విరహులకుఁ గామోద్దీపకములు గనుక ప్రియాంగనలఁ బాసి తిరుగుచుండు బాటసారులు తమదృష్టులను మీఁదనే యుంచుచు బోవుదమనిన పైన దట్టములైన మేఘములున్నవి. అడ్డముగాఁ జూచుచు బోవున మనిన నెమళ్లు పర్వతములయందు నాట్యములాడుచున్నవి. క్రిందఁ జూచుచు బోవుదమనిన పుడమియుఁ బుట్టగొడుగులచేఁ దెల్లపాటియున్నది పైనను క్రిందను రెండుపార్శ్వములందునుగాక బాటసారి తనదృష్టి నేతట్టునకు బోనిచ్చుచు బోగలఁడు? (కావున నట్టిసమయములందుఁ గాంతతోడి యునికియే మంచిది.)

తే. మీఁద మబ్బులమోసులు १ మిసిమిచూపఁ
బుడమియును గందళేష్టులఁ १ బొదల నాడు
నెమ్మిగమితోడ దెసల కై १ లమ్ము లుండ
విరహిజనుఁ డెందుఁ దనదృష్టి १ విరియఁజేయు.

శ్లో. ఇతో విద్యుద్వల్లీవిలసితమితః కేతకీతరోః

స్ఫురదన్తః ప్రోద్యజ్జలదనినద స్ఫూర్జితమితః,

ఇతః కేకీక్రీడాకలకలరవః పక్ష్యలదృశాం

కథం యాస్యన్ద్రో తే విరహాదివసాః సమృత్తరసాః.

93

వ్యా — ఇత ఇతి — ఇతోఽస్మిన్నప్రదేశే, విద్యుద్వల్లీనాం తడిల్లతానాం-విలసితం స్ఫురణమ్, భవతీతి కేమః ఇతః ప్రదేశే, కేతకీతరోః కేతక్యాఖ్యవృక్షస్య-తత్కుసుమస్య తృణః * 'జ్యాపోః సంజ్ఞాచ్ఛవస్తోర్వహుమ్' ఇతి ప్రాస్యః కాలిదాస ఇతివల్. స్ఫురన్వాన్మువానో, గన్ధశ్చ వర్తత ఇతి కేమః ఇతః ప్రోద్యత్ప్రవృద్ధం, జలదనినదస్య మేఘగర్జితస్య-స్ఫూర్జితం ఆరవం చ, భవతీతి కేమః ఇతశ్చ కేకినాం శిఖావలానాం-క్రీడాను కేలిషు-యః కలకలరవః కోలాహలధ్వనిః-ని 'శిఖావలః శిఖీ కేకీ' 'కోలాహలః కలకలః' ఇతి చామరః యద్వా కలకలరవః అత్యున్మాదస్తవధురప్రకారస్యనశ్చ, సమజ్జుమ్భత ఇతి కేమః పక్ష్యాణాం సంతతి పక్ష్యలాః * సిద్ధాదిత్వాల్లచృత్యయః తథాభూతా దృశో యాసాం తాసాం నారిష్టమూచనానామ్, ఏతే ప్రసిద్ధాః, సంభృతరసాః సంపూర్ణశృంగారాః-ఉద్దిపకా ఇత్యర్థః విరహాదివసా వియుక్తవాసరాః, కథం-యాస్యన్ది-ఆతిక్రమిష్యన్తి? న కథం చిదపీత్యర్థః, దురన్తత్వాద్విసమేకం యుగం భవిష్యతీతి భావః శిఖరిణీవృక్షమ్

టీ ఇతః=ఈచోట, విద్యు సితం—విద్యుద్వల్లీ=మెఱుపుదీగయొక్క, విలసి తమ్ = స్ఫురణము, ఇతః = ఈచోట, కేతకీ తరోః = మొగలిచెట్టుయొక్క, స్ఫురక= వ్యాపించుచుండు, గన్ధః = నువాసన, ఇతః, ప్రోద్య ర్జితం—ప్రోద్యత్ = ప్రవర్ధమాన మగుచున్న, జలద=మేఘపు, నినద = గర్జయొక్క, స్ఫూర్జితం = మ్రోత, ఇథః, కేకీ . రవః—కేకీ=నెమళ్లయొక్క క్రీడా=ఆటలయందలి, కలకలరవః=కోలాహలధ్వని, కావున సంభృతరసాః, సంభృత=సంపూర్ణమై, రసాః = శృంగారరసముగల, ఏతే = ఈ, విరహా దివసాః = వియోగదినములు, పక్ష్యలదృశాం = దట్టపు తెప్పలచే గప్పుబడిన కన్నులుగల స్త్రీలకు, కథం=ఏవిధముగ, యాస్యన్తి=ఆతిక్రమించుచు, లేక కడచును

తా. ఒకతెట్టు మెఱుపుదీగెలు మెఱయుటయు, ఒకతెట్టు మొగలి పూలయొక్కనువాసనయు, మఱియొక ప్రక్కఁ గ్రమ్ముచుండు మొగులల యులుములును, వేటొక ప్రక్క నెమళ్లలయొక్క యాటలయందలి యవస్థ క్రమధుర మగుధ్వనులును అను నీశృంగారరసోద్దిపకము లగుపదార్థములతోఁగూడిన యీదివములను, విరహాబలగుకాంత లేట్టులు

గడపగలరు ? వైఁజెప్పిన యన్ని వస్తువులు విరహోద్దీపకములు గావున
సీదినంబులందు విరహిణులగు స్త్రీలు బాధపడుదు రని భావము.

ఉ. ఇక్కడఁ గ్రొమ్మెటుంగుదివె శ లిక్కడఁ గేతకిగంధవై భవం
బిక్కడ భూరిగర్జితము శ లిక్కడ మత్తచయూరనిస్సవ్వనం
బక్కట యారసోజ్జ్వలము శ లై నవిన బులు వన్న థార్తి పెం
పెక్కువియోగినిజనుల శ కెల్లు చనం గల వెన్ని చూడఁగన్?

శ్లో. అసూచీసంచారే తమసి నభసి ప్రాథజలద

ధ్వనిప్రాజ్ఞమన్యే పతతి పృషతానాం చ నిచయే,

ఇదం సాదామన్యః కనకకవనీయం విలసితం

ముదం చ మ్లానిం చ ప్రథయతి పథి నైర్వరసుదృశామ్.

౧4

వ్యా—అసూచీతి,—తమసి అన్ధకారే, న విద్యతే సూచీసంచారో యస్మిం
ప్రస్థిస్తుప్యగ్రమాత్రస్యాప్యనపకాశప్రదే - గాఢతమే సతీతి యావత్, తథా,
నభసి అస్తరితే చ, ప్రాథః ప్రగల్భః - గర్భిణి ఇతి యావత్ యా-జలదధ్వనిర్దేహు
గర్జితం-తేన-ప్రాజ్ఞం వాచాలమాత్మానం మన్యత ఇతి ప్రాజ్ఞమన్యే - బహులతర మేఘు
నిర్వాదవతి సతీత్యర్థః * 'ఆత్మమానే భిక్ష' ఇతి భిక్షి ముమాగమః తథా పృషతానాం
విష్టానాం చ-నిచయే సన్దోహే-పతతి సతి-ని 'పువన్తి చిష్టపువతో' ఇత్యమరః కనక
కవనీయం కనకనికవణితోఽభాసువర్, మిదం ప్రవర్తమాను, సాదామన్యః విద్యుతః ని.
తడిత్సాదామనీ విద్యుత్' ఇత్యమరః విలసితం స్ఫురణం (కర్తృ) నైర్వరసుదృశాం అభి
సారికాణాం, పథి ప్రియగృహమాగ్నే, ముదం మార్గప్రదర్శకత్వాత్సంతోషం మ్లానిమ్
ఆత్మప్రకాశనహేతుత్వాత్ మ్లానిం చ * 'స్తై మై హర్ష ఊయే' ఇత్యస్తాధ్ధాతోః 'పీఞ్వా
జ్వరిభోన్య నిః' ఇత్యేణాదికో నిప్రత్యయః, ప్రథయతి ప్రకటయతి కరోతీత్యర్థః
'కాంతాభినరణోద్భుక్తా స్పృహర్తా సాభిసారికా' ఇతి లక్షణాత్ కాన్తముద్దిశ్య నిగూఢ
వభిసరణిలానాం స్త్రీణాముపయోగానుపయోగాభ్యాం హర్షాహర్ష హేతుత్వాదితి
భావః ని 'కాంతార్థినీ తు యా యాతి సంకేతం సాఽభిసారికా' ఇత్యమరః

వృత్తం పూర్వపల్

టీ తమసి=అంధకారము, అసూచీసంచారే = సూదికదలికలేనిది అగుచుండ,
నభసి=ఆకసము, ప్రాథ. మన్యేసతి, పౌఢ=గంభీరమైన, జలదధ్వని=మేఘగర్జనము

చేత, ప్రాజ్ఞప్త్యే=వాచాలునిగా తలచుకొనునది కాఁగా, పృవతానాం=వర్తబిందు
 వులయొక్క, నిచయే = సమాహము, పతలిసలి = పడుచుండఁగా, కనకకమనీయం=
 బంగారమువలె-బంగారురేఖవలె, కమనీయం = సుందరమైన, సౌదామన్యాః=మెఱపు
 యొక్క, ఇదంవిలసితం = ఈస్ఫురణము - మెఱయుట, నైవ్రతదృశాం=అభిసారి
 కలకు - కాంతార్థినులై పోవువారికి, యథి = మార్గమున ముదంచ=(దారిచూపుటచే)
 సంతోషమును, హ్లానించ = (ఆత్మప్రకాశనహేతువుచే) భేదమును, ప్రమయతి=
 ప్రకటించుచున్నది

తా దట్టములయిన మబ్బుల యులుములతోఁగూడిన వర్తృవు
 నందు సూది దూలుటకుఁ గూడ వలనుపడనంత దట్టమయిన చీకటి
 యందు వానచినుకులు గురియునప్పుడు ఈపసిడివంటి చాయగల
 మెఱపువెలుగు బాటలందు యధోచ్ఛాసంచారముగల కాంతలకు
 సంతసమును, వ్యసనమును గలిగించుచున్నది

చ. ఘనలిపిరంబు సూది కవః కాశ మొసంగమి మీఁద వారిద
 స్వనముల మిన్ను పిక్కటిలః వారికణంబులు రాలుచుండఁగాఁ
 గనకపురేఖలం దెగడుః కాలుమెఱుంగులు జారకామినీ
 జనములకుఁ ముదంబును విః మాదమునుం బ్రకటించె ద్రోవలన్.

శ్లో. ఆసారేణ న హర్త్యతః ప్రియతమైర్వాతుం బహిశ్శక్యతే
 శీదోత్కమ్పనిమి త్రమాయతద్భూతా గాఢం సమాలిప్త్యతే,
 జాతాః శీకరశీతలాశ్చ మరుతో రత్యస్తభేదచ్చిదో
 ధన్యానాం బల దుర్దినం సుదనతాం యాతి ప్రియాసజ్జమే. ౧౨

వాగ్ — ఆసారేణేతి—ప్రియతమైర్వల్లభై, రాసారేణ ధారాసంపాతేన
 హేతునా - ని 'ధారా సంపాత ఆసారః' ఇత్యమరః హర్త్యతః ప్రాసాదాత్
 ధామతః' ఇతి పారే గృహాత్-ఉభయత్రాపి * పశ్చిమ్నాస్తసిత్ 'అప ఛరి బహి' రిత్వా
 'దినా సమాసవిధానజ్ఞాపకాత్' బహిర్యోగే పశ్చిమ్నా బహిర్యాతుం, న శక్యతేన న
 సమర్థ్యతే 'శక్త శక్తా' - భావే లట్ 'శకభృష' ఇత్యాదినా తుముక్ ప్రత్యయః
 తథా ఆయతద్భూతా దీర్ఘద్భూతా తరుణ్యా, శీతేన-యదుత్క-మౌ గాత్రవేషః-స్తన్ని
 మిత్తమ - తన్నివారణార్థమిత్కర్థః గాఢ మతిద్భృతం, సమాలిప్త్యతే పరిరభ్యతే - పూర్వ
 వల్లభ తథా, శీకరైరమృకజైః-శీతలాః శిశిరాః - ని 'శీకరోఽమృకణః స్తృతః'
 ఇత్యమరః. రత్యస్తే సురతాపసానే - యః భేదః క్రమ - స్తం చిన్తనీతి తథోక్తాః

సురతసంరమ్భజనితశ్రమాపహరిణ ఇత్యర్థః 'శ్రమః, ఖేదోఽథ రత్యాదే ర్జ్ఞాతః స్వేదాతి భూమిక్పత్' ఇతి లక్షణాత్. మరుతశ్చ, జాతాః ప్రసృతాః, ఆతః, ధన్యానాం పుణ్య కాలినాం, ప్రియాసంజ్ఞమే ప్రియాసంభోగే సతి, దుర్దినం దుష్టదినమపి మేఘచ్ఛన్నదినం చ ని 'మేఘచ్ఛన్నేఽపి దుర్దినమ్' ఇత్యమరః సుదినతాం సుదినసత్త్వం యాతి అస్మే షాం తు తదేవ భవతీత్యర్థః బలేతి విస్తయే ని 'బల ఖేదానకమ్నాచున్త్రణసంతోష విస్తయే' ఇత్యభిధానాత్

అత్ర దుర్దినమపి సుదినతాం యాతీతి స్ఫురతో విరోధస్సౌక్త్యసమాధానా ద్విరోధాభాసోఽలంకారః 'ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాభాస ఇవ్యతే' ఇతి లక్షణాత్ శార్దూలవిక్రీడితమ్

టీ ప్రియతమైః=వల్లభులకు, ఆసారేణ=విర్వాధారచే, హర్ష్యతః = మేడచుండి, బహిః=వెలుపలికి, యాతుం=పోవుటకు, నశక్యతే=శక్యముగాదు, ఆయతదృశా=దీర్ఘము లైన కన్నులుగలస్త్రీ, కీతో నిమిత్తం-శీత = చలిచేసిన, ఉక్తం=పనిమిత్తం = పడకు మూలముగా, గాఢం=బిగువుగా, సమాలిక్ష్యతే = క్షోభించుచున్నది, కీరకీతలాః = నీటి కణములచే చల్లనైన, మరుతశ్చ=వాముపులుసు, జాతాః = ప్రసరించినవి, బల = ఆహా, ధన్యానాం=పుణ్యకాలురకు, ప్రియాసంజ్ఞమే సతి=ప్రియతోడికూడిక ఉండగా, దుర్దినం= దుష్టదినమైనను (మేఘాచ్ఛాదినదినమైనను) సుదినతాం=మంచిదిన మగుటకు, యాతి = పొందుచున్నది

తా జడివాన కురియుటచేఁ బ్రియులగువారు మేడలు విడిచి వెలుపటఁ బోవుటకు వీలుకాదు. విశాలనేత్రులగు పాలఁతులు చలికి వణఁ కుచు దమ ప్రియులను గట్టిగఁ గొఁగిలింపుచుకొందురు. అలసటను బాగుగాఁ బోగొట్టునట్టి చల్లనితుంపురులతోఁ గూడిన గాలులు వీచు చుండును. కావున దుర్దినము (సూర్యరశ్మి లేనిదినము 'దుర్దినము' అనఁ బడును) పుణ్యాత్మలకుఁ దమయతివలతోడి కూడికచే సుదినత్వము నొందుచుండును.

ఉ. కేరుచు మేడనుండి వెలికిం జన శక్యము గాక యుండె నా

సారముచేత శీతమునఁ జవ్వనికొగిలి గల్గె శీకరో

దారసమీరణంబు సురఁ తశ్రమవారణ మయ్యె దుర్దినం

బారయ నయ్యెడక సుదినఁ మయ్యెఁ గృతార్థుల కంగనారతిన్.

అవ శరదృతువును వర్ణించుచున్నాడు —

శ్లో. అర్ధం సుప్తాస్ నిశాయాః సరభససురతాయాసున్నశ్లఘాః
ప్రొద్భూతాసహ్యతృప్తాః మధుమదనిరతో హర్షస్యపృష్ఠే వివిక్తే,
సంభోగక్లాంతకాంతాశిథిలభుజలతావర్జితం కర్కరీతో
జ్యోతస్సభిన్నాచ్ఛధారం పిబతి స సలిలం శారదం మస్తపుణ్యః.

వ్యా — అత్రేణ శరదం వర్ణయతి—అర్ధమితి —నిశాయాః రాత్రేః అర్ధం -
యామద్వయమిత్యర్థః ని 'పుంస్యర్థోఽర్ధం సమేంఽశక' ఇత్యమరః *అత్యంతసంయోగే
ద్వితీయా సుప్తాస్ శయిత్యానిద్రయా యామద్వయం గమయిత్యేత్యర్థః తతః మధ్యే
ఇతి కేవలం సరభసం సోద్యేగం-యత్సురతమాభ్యస్తరసంభోగః - తేన-య - ఆయాసః,
శ్రమ-స్తేన-సన్నాని పరిభిన్నాని అతవివ - శ్లఘాని శిథిలాని-అక్లాన్యవయవా యస్య స
తథోక్తః

'మధ్యం నక్షత్రముదాహృతం శరది చ ప్రత్యూషకాలో హిమే'

ఇతి భోజవచనా దధరాత్రకృతసురతపరిశ్రాంత ఇత్యర్థః ఏతేనైతస్య నాయకస్య కామ
తస్త్రకశలత్వం, నాయకాయాః శక్తినిష్ఠం చ సూచ్యతే తృతీయయామస్య తత్సురత
యోగ్యకాలత్వాత్ తదుక్తం రతిరహస్యే —

'రమయతి చ తృతీయే శక్తిని మార్ద్రభావం,

గమయతి రమణీయాం పద్మినిం తుర్యయామే,' ఇతి

అన్యత్రాప్రస్థావం—

'కుసుమితవనమధ్యే కూచిమారస్తృతీయే,

తిమిరనిబిడయామే శక్తినిం సంభేత' ఇతి

అత వివ ప్రొద్భూతా ప్రకర్షణోత్పన్నా - అత వివాసహ్య స్వతః శమయితుమశక్యా-
త్పృష్ఠా పిపాసా-యస్య స తథోక్తః తథా, మధునా సంభోగప్రాక్కాలినమద్యపానేన-
యా మదో మోహ-స్తేన నిరతః పరవశ ఇత్యర్థః 'మదిరాదికృతోమోహో హర్షవృత్తి
కరో మద' ఇతి లక్షణాత్ వివిక్తే విజనే ని 'వివిక్తా పూతవిజనా' విత్యమరః అన్యథా
విప్రమృషిహారాననుభవాది భావః హర్ష్యపృష్ఠే ప్రాసాదోపప్రదేశే, కర్కరీతః
గల'నికాఖ్యసచ్చిరకణ్డికాయాః * పృష్ఠమృస్తసి - ని 'కర్కర్యాకూర్ణగర్భానికే'
త్యమరః సంభోగక్లాంతాయ స్ఫురతాయాసపరిశ్రాంతాయాః - కాంతాయాస్త్వపీయిత
మాయాః-శిథిలయా నిస్సహయా-భుజలతయా-అవర్జితం ధారాకారేణ దత్తమితి స్వాదా
తిశయోక్తిః, శారదం శరత్కాలసంబంధి సలిలం హంసోదకమిత్యర్థః జ్యోత్స్నయా చన్ది)

కయా-భిన్నామిలితా-అత ఏవాచ్చ ధారా యస్మి కర్తృణి తద్యథా తథా, మన్దపుణ్యో
భాగ్యహీనో-న పిబతి-భాగ్యసంపన్నస్తు పిబతీత్యర్థః హంసోదకలక్షణము క్తం ద్రివ్యరత్న
మాలాయామ్—

‘అహ్నిత ప్రమహిమాంశురశ్చిభిశ్శితమమ్ము శశిరశ్చిభిర్నిశి,
ఏవమేవ తదహర్నిశం స్థితం తచ్చ హంసజలనామకం స్మృతమ్’ ఇతి
ఏకతానానే గుణసంపత్తిరపి తత్రైవోక్తా—

‘ప్రసాదకం త్రిదోషఘ్నం హృద్యం లఘు చ శీతలం,
వృష్యం మనోహరం స్వాదు విషఘ్నం కాన్తికృత్పరమ్’ ఇతి

శరద్యేతత్వానే నియమశ్చాప్యుత్తోఽన్యత్ర—

‘కర్పూరాగరుజం సితాద్యభిరస్తైర్తంసోదకం వాసితం,
సౌధం చాతిమనోహరం శిశిరతో ముగ్ధాజ్ఞనాలిజ్జనమ్’ సగ్ధరావృత్తమ్

టీ నికాయాః=రాత్రియొక్క, అర్ధం=సగము, ఉష్ణాః=నిద్రించి, సరభ ..
ధాన్య—సరభస = వేగముతోఁ గూడిన, సురత = అభ్యంతర సంభోగముయొక్క,
ఆయాస=శ్రమచేత, సన్న=సాక్షి, న, శ్లథ = నడచిన, అజ్ఞః = అవయవములు గలిగిన
వాడును, ప్రోద్బూత = సుప్తముగఁ బొడమిన, అనన్యః=శమించుటకు శక్యముకాని,
తృప్తిః=దాహముగలవాడును, మధుమదనిరతః=మద్యపానముచేఁ గలిగిన కైపుచేత,
చరవశుఁడును, హర్త్యపృష్ఠే=మిదయొక్క వైప్రదేశమునందు వివిక్త-ఏకాంతమున,
కర్కరీతః=ముక్కుచేబునందుండి, సమ్భోగ వర్జితం-సమ్భోగ=సురతముచే, క్లాంత =
శ్రమఁజెందిన, కాన్తా=(తన) స్త్రీయయొక్క, శిథిల=నడచిన, భుజలతా = లీగవంటి
భుజముచేత, అవర్జితం=(ధారగా) పంప బడిన, సలిలం=నీటిని, శారద=శరత్కాలమునకు
సంబంధించిన (హంసోదక మని యర్థము)దానిని, జ్యోత్సాన్ని ధారం-జ్యోత్సాన్ని=
వెన్నెలలచే, భిన్న=మిళితమై, అచ్ఛ=స్వచ్ఛమైన, ధారం=నీటిధార కలదానిని, మన్ద
పుణ్యః=భాగ్యహీనుఁడు, న పిబతి=త్రాగఁడు

తా. ఎట్టులో సగమురాత్రివఱకు నిద్రించి, యావల నిబ్బర
మైన సంభోగమందలి యలసటచే డస్సిన వీడినయంగములు గలవా
డును, విశేషమైన యోర్వరానియాసగలవాడగుటచే మద్యపానమునం
దెక్కువ మక్కువగలవాడును నై యేపురుషుఁ డేకాంతసలంబున,
సంభోగమునఁ దనస్త్రియుని గట్టిగఁ గొలిపించికొని, సంభోగాంతమున
డస్సినదై తనచేతికట్టుచు వీడినధుతివ తనశిథిలభుజముచేదెచ్చియిచ్చిన

వెన్నెలతోఁగూడిన నిర్మలధారగల శరత్కాలమందలి యుదకంబును ద్రావఁడో, ఆపురుషుఁ డదృష్టహీనుఁడు (ఏపురుషుఁడు శరత్కాలంబున సుకతశ్రమముచే డస్సినవాఁడై మేడయొక్క వైభాగమున నట్టి కాంత దెచ్చియిచ్చినయుదకంబును ద్రాగునో, ఆపురుషుఁడు ధన్యుఁ డని భావము).

చ. ప్రియముగ రే సగంబు నిదుర రించి నితాంతరతాంతవిహ్వలుం
డయి దగఁ జెంది యాసవమర దాలసుఁ డై రతిఖిన్న కామినీ
శయమునఁ గర్కరీగళితర చంద్రవిభాచ్ఛశరజ్వలంబు లా
రయఁ గృతపుణ్యుఁ డింపెసఁగఁ ర ద్రాగు రహస్థిసౌధసీమలక.

అవ హేమంతఋతువును వర్ణించుచున్నాఁడు —

శ్లో. హేమస్తే దధిదుగ్ధసర్పిరశనా మాజ్ఞోష్ఠవాసోభృతః

కాశ్చీరద్రవసాన్ధిదిగ్ధవపుషశ్చిన్నా విచిత్రైరతైః,

వృత్తోరుస్తనకామినీజనకృతాన్లేమా గృహభ్యస్తరే

తామ్బూలీదశపూగపూరితముఖా ధన్యాః సుఖం శేరతే

97

వ్యా — అథ ద్వాభ్యాం హేమస్తం వర్ణయతి — హేమస్త ఇతి — హేమస్తే హేమస్తఋతౌ, దధి ప్రసిద్ధం దుగ్ధసర్పిషీ తీరఘృతౌ - తాన్యశనం యేషాంలే తథోక్తా-నను దుగ్ధాజ్ఞాదీనాం వై త్యావసాచకత్వేన సేవనం భవతు - దధిసేవనస్య తదతిరేకకర త్యాత్మలేపనం కథం యుక్తమితి చేన్న - తస్మాప్యాయుష్కామస్య హేమస్తే సేవనోపయోగాత్ తదుక్తం చారుచర్యాయామృతుచర్యాప్రస్తావే సర్వజ్ఞభోజరాజేః —

త్రిషు చ దధి నివేష్యం గ్రీష్మకాలే వసన్తే

శరది చ పరివర్జ్యం వాశ్శతా దీర్ఘమాయుః,

యది ఖలు పరివాహ్నా సేవ్యతాం సర్వకాలం

సహగుడమధుపాత్రే శర్కరామద్గయూషైః

ఇతి

మజ్జోష్ఠయా రజ్జుకద్రవ్యేణ రక్తాని మాజ్ఞోష్ఠాని-వాసాని సురక్తవసనాని-బిభృశీతి తథోక్తాః * 'తేన రక్తం రాగా ది' త్యబ్బి)త్యయః-యదపి-

'నిర్వాతం భవనం సరక్తవసనం పహ్నుః పరం సేవనమ్'

ఇతి

వసస్తనమయయోగ్యతేవన సురక్తవసనధారణమభిసీతం తథాపి మతాస్తరే ఏవ ముక్తమితి న విరోధః కాశ్చీరద్రవేణ మజ్జుమవశక్యేన-సాన్ధ్యిం యథా తథా-దిగావి

రూపితాని - వహంషి యేషాం తే తథోక్తా, విచిత్రైర్వాచ్యభ్యంతరరూపేణ నానా
విధైః రతైః, చిన్నాః శాస్తాః, వృత్తైః వర్తతా - ఉరూ పీనా చ-స్తనా యాసాం తా
స్తథోక్తా-యాః కామిన్య స్తా ఏవ జన-స్తేన కృతాశ్లేషాః విహితపరిమళాః తమ క్తం—

‘కస్తూర్యాఽగరుకుంజుమై రతికృతం పానం తటాకస్థితం,

శీతం దైవ విదిర్యతే ప్రియతమై రాలిజనం కమ్పశక్తమ్’ ఇతి

తథా తామ్బూలీదళై ర్నాగవల్లీదళైః-పూగైః క్రముకైశ్చ-పూరితాని ముఖాని వక్త్రస్త
రాశాని-యేషాం తే త థోక్తా స్తామ్బూలచర్మణరతాః తత్పరా ఇత్యర్థః ని ‘ఘోష్టాతు
పూగః క్రముక’ ఇత్యమరః ఇత్థంభూతా ధన్యాః సుకృతినః, గృహభ్యంతరే న్విరాస్త
రాశే, సుఖం యథా తథా, శేరతే స్వపన్తి *‘శీతో రుడి’ ౩ రుడాగమః తామ్బూలస్య
మానసోల్లాసాది బహుగుణ హేతుత్వా త్తచ్చర్మణోక్తిః తమ క్తం చారుచర్యాయా—

‘మనసో వర్షణం శ్రేష్ఠం రతిదం మదకారణం,

ముఖరోగహరం హృద్యం దీపనం వస్తిశోధనం,

ముఖరోధి క్రిమిహరం తామ్బూలం శ్రీకరం పరమ్’ ఇతి

తత్కాలానుగుణోపచారత్వేన పీర్యవృద్ధికరత్వేన చ ప్రథమం దధిక్షీరాజ్యప్రాజ్యమృహై
న్నం భుక్త్వాఽనస్తరం కుంజుమకస్తూర్యాది మిశ్రిత చస్తనలేపనపూర్వకం వివిధసురత
సంరమ్భ సంభోగపరిశ్రాంతాః కాస్తాసమాలిజితగాత్రాశ్చ సస్తామ్బూలచర్మణరతాః
సుకృతకాలిన స్సృజ్నేన నిదాతగృహభ్యంతరే స్వపన్తితి సముదాయార్థః

కార్పూలవిక్రీడితమ్

టీ హేమంలే=హేమంతఋతువునందు, దది రశనా-దధి = పెరుగు, దుగ్ధ=
పాలు, సర్వీ = నేయియు, ఆశనాః = భుజించువారును, మాఙ్గీ ..భృతః—మాఙ్గీద్య=
చెంగావి, వ సః = వస్త్రములను, భృతః = ధరించువారును, కాశ్చీ వపుషః—కాశ్చీర
ద్రవ=కుంకుమను నలఁడికొనుటచే, సాన్ధి = దట్టముగా, దిగ్ధ = పూయఁబడిన, వపుషః =
దేహముగలవారును, విచిత్రైః = (బాహ్యభ్యంతరరూపములచే) నానావిధములైన, రతైః=
సంభోగములచే, చిన్నాః = అలసినవారును, వృత్తో శ్లేషాః—వృత్త = గుండ్రము
లైన, ఉరూ=గొప్పు, స్తన=పాలిండ్లుగల, కామినిజన = కాంతలచే, కృత = చేయఁబడిన,
అశ్లేషాః=కాగిలింతలుగలవారును, తామ్బూలీ ముఖాః—తామ్బూలీదళ=తమలపాకుల
తోను, పూగ = వక్రలతోను, పూరిత = నిండింబఁబడిన, ముఖాః = నోరుగలవారును,

(అయి), ధ్యాని=పుణ్యశాలురు, గృహభ్యంతరే=ఇంటిలోపల, సుఖం=సుఖముగ, శరణే=నిదురింతురు

తా. హేమంతర్తువునందు ధన్యులగుపురుషులు పాలు పెరుగు నెయ్యి చక్కగా వేసికొని భుజించుచు, చెంగావి బట్టలను గట్టుకొని, దట్టముగా మేనికి కుంకుమపూతం బూసికొని నానావిధసురతములచే డస్సినవారలై, బలిసేతొడ లబ్బుగుబ్బలుం గలకాంతలచే గట్టిగఁ గొంగిలింపఁబడినవారలై తాంబూలము చక్కగా నమలుచు, గదులలో సుఖముగా నిదురింతురు.

చ ఘృతదధిద్ధభోజన మొగిక్ భుజించి సురంగవస్త్రముల్
హితముగఁ దాల్చి కుంకుమము హేచ్చుగ మేన నలంది ధన్యుల
ద్భుతఁతిఖన్నులై విడెముఁ పుక్కిట నుంచి పృథుస్తనాంగనా
కృతపరిరంభులై కడు రఁ మింతురు మేడలలోన నీతునన్.

శ్లో. ప్రోద్యతౌప్రిధప్రియజ్ఞాద్యతిభృతి వికసత్కున్దమాద్యద్విరేఫే
కాలే ప్రాలేయవాతప్రచలవిలసితో దారమన్దారధామ్ని,
యేషాం నో కర్ణలగ్నా త్కణమపి తుహినక్షోదదత్తౌ మృగాక్షీ
తేషామాయామయామా యమసదససమా యామినీ యాలియా
[నామ్.

వ్యా — ప్రోద్యదితి — ప్రోద్యస్త్యః ఉదిత్వరాః - పౌఢాః ప్రపృథ్వాశ్చ యాః
ప్రియజ్ఞాః ఫలిన్యః-తాభిర్ద్యుతిముఽచయజనితకోభాం-బిభర్తీ తథోక్తే-ని 'ప్రియజ్ఞాః
ఫలినీ ఫలి' త్యమరః ద్వా రేఫౌ పర్ణవిశేషా యస్య స ద్విరేఫౌ భ్రమరశబ్దః ఉపచారా
త్తదర్థోఽపి ద్విరేఫ ఉచ్యతే * యదాహ తైయటః — 'శబ్దధర్తేణాఽప్యర్థస్య వ్యవ
దేశో దృశ్యతే-యథా భ్రమరశబ్దస్య ద్విరేఫత్వా ద్విరేఫౌ భ్రమరః' వికసద్భిః-మన్దై
ర్దాఘ్నికుసుమైః-మేద్యన్తో ద్విరేఫాయస్త్విక్ తస్త్విక్-ని 'మాఘ్నిం కున్దమి' త్యమరః *
'పుష్పమూలేషు బహుళో మితి లక్ యద్యపి కున్దవికసనం శిశిరర్తులక్షణం తథాఽపి
కత్పుత్ర్యాసత్క్రిక్తమితి న విరోధః ప్రళయాదాగతం ప్రాలేయం హిమం * 'తత
ఆగత' ఇత్యర్థః * 'కేకయమిత్రయ్యుక్తయానాం యాదే రియ' ఇతి యశబ్దస్య
ఇయాదేశః - ప్రాలేయవాతైస్తుషారవాయుభిః - ప్రచలం చఞ్చలమ్ - అత ఏన విలసిలం
ప్రకాశమాన - మదారం రమ్మం చ - మన్దారాణాం సుతానకతరూణాం-ధామ స్థానం-

యస్య తస్మిన్-యద్వా-యద్వారాణాం పారిభద్రకతరూణాం-ధామేతి ఉభయత్రాప్యవచ
యహేతుత్వాదితిభావః ని 'పారిభద్రో నిమ్మతరుర్నవారః పారిజాతక' ఇత్యమరః ఏవం
భూతే కాలేహేమస్తనమయే,యేహం యూనాం తరుణానాం, తుహినతోజే శీతనివారణే
దత్వా కుచకుమ్భయోరాష్ట్రసంభవేన తదాలిజ్జనాన్ని వారణసమర్థేత్యర్థః మృగాక్షీ తరుణీ
క్షణమల్పకాలమపి *అత్యస్తసంయోగే ద్వితీయా, కణ్డలగ్నా కణ్డావసక్తా-కణ్డాలిజ్జనతత్ప
రేతి యావత్, నో న భవతీత్యర్థః లేహం యూనాం, ఆయామాః అత్యస్తద్విహ్వా-యామాః
ప్రహరాః-యస్యాస్యా, విరహవేదనావశా త్తథా ప్రతీయమానయామేత్యర్థః యామిసీ
రజసీ, యమసదనసమా యమలోకకల్పా - దురస్తదుఃఖావహేత్యర్థః, యాతి గచ్ఛతి,
తదాసీమజ్జనాష్టవాలిజ్జనమస్తరేణ దురస్తవిరహవేదనామహానద్యాస్తరితు మశక్యత్వా
దితి భావః ని 'ద్వా యామప్రహరా సమా' ఇతి, 'రజసీ యామిసీ తమీ' ఇతి
చాప్యమరః

ఆమప్రాసోపమయోశ్శబ్దార్థాలంకారయోస్సంసృష్టిః స్రగరావృత్తమ్

టీ ప్రాద్యత్ = దట్టముగా పూయుచున్న, ప్రాథ = ప్రవర్ధమానమైన, స్రియజ్ఞు =
ప్రేంకణపుండ్రగలయొక్క, ద్యుతి = శోభను, భృతి = తాల్చినదియు, విక రేఫే - విక
సత్ = విరియుచున్న, కుండ = మొల్లలచే, మాద్యత్ = మత్తిలియుచున్న, ద్విరేఫే = తుమ్మెదలు
గలదియు ప్రాలేయ ధామ్ని-ప్రాలేయవాత = తుహారవాయువుచే, ప్రచల = కద
లుచు, విలసితం = ప్రకాశమానమై, ఉదారం = రమ్యమైన, మందార = మందారపుష్పములకు,
ధామ్ని = స్థానముచు, (అగు) కాలే = (హేమంత) ఋతువునందు, యేహం యూనాం =
వికరణ వయస్కులకు, తుహి .దత్వా - తుహిన = మంచుచు, త్తోద = నివారించుట
యందు, దత్వా = సమర్థమైన, మృగాక్షీ = మచ్చెకంటి, క్షణమపి = అల్పకాలమైనను,
కణ్డలగ్నా-కణ్డ = మెడయందు, లగ్నా = తగులకొనినది, నో = కాదో (కొంగిరిపదో
యనుట), లేహం = వారికి, యామిసీ = రాత్రి, ఆయామయామా = నిద్రదజాములుగల,
యమసదనసమా = యమలోకకల్పమై (మిక్కిలి దుఃఖముచు గలిగించునదై,) యాతి =
కడచును

తా. దట్టముగాఁ బూచిన ప్రేంకణపుండ్ర బూవులకాంతిఁ దాల్చి
నదియు, విరియుచున్న మొల్లలందుఁ దిరుగుచు మత్తిలియున్న తుమ్మె
దలుగలదియు, మంచుగాలి వీచుటచేఁ గదలుచున్న వికసించిన మందార
పుష్పములదండలు గలదియునైన హిమవంతర్జువునందు మంచుగాలి
వలని బాధ దీర్చుగల మచ్చెకంటి నిముసమైనను ఏపురుషులను గొంగి
రర్జు-టీక-18

లింపదో, యాపురుషుల కాహిమవంతర్తుప్రనందలి నిశుదజాములు గల
రాత్రి నరకసముమై బహుకష్టముతోఁ గడచును.

సగ్ధర ప్రోవ్యతౌప్రిధప్రియంగుఁ సుఖిటరుచియుతమైఁ ఫుల్లమల్లీమతల్లీ
మాద్యత్సారంగమై హైఁ మనపవనచలఁ స్తంజమందారభూజా
తదోన్మీతం బైనహేమంఁ తమున విరహసంతప్తులౌ వారి కెల్లొర్రిన్.
సద్యామాయామరాత్మల్ఁ తను విషమయమఁ స్థానసాదృశ్యమూ

అవ శిశిరర్తువును వర్ణించుచున్నాఁడు —

శ్లో. చుమ్మన్తో గర్జభిత్తీ రలకవతి ముఖే సీత్కృతాన్యాదధానాః
వక్షస్సుత్కఞ్చుకేషు స్తనభరపులకోద్భేదమాపాదయన్తః,
ఉరూనాకమ్పయన్తః పృథుజఘనతటాత్ప్రసమున్తోఽంశుకాని
వ్యక్తం కాన్తాజనానాం విటచరితభృతః శైశిరా వాన్తి వాతాః. ౧౧

వ్యా — అథ ద్వాభ్యాం శిశిరర్తుం వర్ణయన్ నిగమయతి — చుమ్మన్త ఇతి —
కాన్తాజనానాం - గర్జా భిత్తయ ఇవ తాః - గర్జభిత్తీః కపాలస్థలీః, చుమ్మన్తః 'స్తన
నయన కపాలాన్' చుమ్మనస్థాన మాహుఁ రితి రతిరహస్యోక్తేరితి భావః అత ఏవాలక
వతి విశ్లేషణవశాచ్ఛార్వత్వవస్తలాలంకృతే - ముఖే - ని 'అలకాశ్చార్వత్వవస్తలా' ఇత్యమరః
సీత్కృతాని సీత్కారాణి - సీదిత్యనుకరణశబ్దః ఆదధానాః కుర్వాణాః - ఉత్పాదయన్త
ఇత్యర్థః వక్షస్సు ఉరస్థలీః, ఉత్కఞ్చుకేషు ఉద్భ్రాంతకూర్వానకేషు సత్స్వపి, స్తన
భరేషు - పులకోద్భేదం రోమాశ్చుప్తాదుర్భావ, మాపాదయన్తః - ఇతి సాత్త్వికోక్తిః,
ఉరూన్ సక్థీని ఆకమ్పయన్తః, ప్రచాలయన్తః, పృథు వికాలం - యజ్ఞఘనతటం జఘన
ప్రదేశస్తస్మా, దంశుకాని పరిధానాం శుకగ్రస్థీసీత్యర్థః ప్రసయన్తః విశ్లేషయన్తః, అజ
నివ - వ్యక్తం స్ఫుటం - విటానాం పల్లవికానామివ - చరితాని - కృత్యాని బిభ్రతీతి
తథోక్తాః, శిశిరస్యైతే శైశిరాః - శిశిరర్తుసంబంధినః - 'తస్మైద మి' త్యజ్ వాతా
వాన్తి సంచరన్తి, విటసాధారణవిశేషణవిశిష్టత్వా ద్వాతానాం తచ్చరితభరణం యుక్త
మితి భావః తదుక్తం రతిరహస్యే —

'అలకచుబుకగర్జం నాసికాగ్రం చ చుమ్మన్'

పునరుపహితసీత్కం తాలు జిహ్వం చ భూయః,

భరితలిఖతనాభీమూలవక్షోరుహారు

శ్లేషయతి ధృతధైర్యః శ్లాఘిత్యాధ సీపిమ్'

ఇతి

అత్ర విటచరితభృత ఇత్యత్ర ఉపమాలంకార, స్ప చ వ్యక్తమిత్యనేనాభివ్యక్తి
కయోచ్చేక్షయాఽక్లేన సంకీర్ణత ఇతి సూక్ష్మేషః పృథం పూర్వవత్

టీ ఈశిరఋతుశ్రవ వీచుగాడ్పులు విటులు సేయువనులను చేయుచున్న
వనుట — కాస్తాజనానాం = జవరాండ్రయొక్క, గజ్జిభిత్తిః = గోడలవంటి చెక్కిళ్లు,
చుమ్మస్తః = ముద్దిచుచు, అలకవతి = మూగురులుగల, ముఖే = మోమునందు సీత్ర
తాని సీత్రామలను, ఆదధానాః = కావించుచు, (సీత్ అనుట చలిచేత నని వాయు
వరార్థము, మోవికాటుచేత నని విటవరార్థము) వక్షస్సు = ఉరఃస్థలములు, ఉత్కృష్ణాకేషు
(సత్స్వస్తి) = వైనదొడిగింపబడిన అవికలుగలవియైనను, (వాయువరార్థము) వదలివేయ
బడిన అవికలు గలవి (విటవరార్థము), స్తన ద్వేషం — స్తనభర = వలదపాలిండ్లయందు
పులక = గగుర్పాటుయొక్క, ఉద్భేదమ్ = పొడముటను, ఆపాదయస్తః = కలిగించుచు,
ఉరూక్ = తొడలను, ఆకమ్మయస్తః = వణకించుచు, పృథు జఘన తటాత్ = వికాల
మగు మొలప్రదేశమునందుండి, అంశుకాని = చీరలను, స్రవయస్తః = విడదీయుచు,
వ్యక్తం = స్ఫుటముగా, విటచరిత భృతః = విటుల కృత్యములను దాల్చినవై, శైశిరాః =
శిశిర ఋతుసంబంధములైన, వాతాః = వాయువులు, వాన్తి = సంచరించుచున్నవి, లేక,
వీచుచున్నవి

తా. శిశిరర్తువ్రనందలి గాడ్పులు జవరాండ్రచెక్కిళ్లను ముద్ది
చుచు (తాకుచు), ముంగురులు గలమోమున సీత్రామలు గావించుచు
గుత్తపుఱివికెలు దొడిగినను చలిచే గగుర్పాట్లు పుట్టించుచు,
తొడల గదలించుచు వలుదపిఱుదులనుండి కోకిలు వీడజేయుచు
విటులుచేయువనులం జేయుచు వీచుచున్నవి

ఉ. చెక్కులు ముద్దుగొంచు ముఖ సీమను సీత్రామలక్ ఘటించుచుం
జక్కని చన్దవం బులక స జాలములక్ మొలపించుచుం గటిం
జెక్కినచేలముం దొలగఁ స జేయుచు శైశిరమారుతంబు లిం
పెక్కఁగఁ గాంతలందు విటకృత్యముఁ బూని చరించు నిత్తటిన్.

శ్లో. కేశానాకులయక్ దృశో ముకులయక్ వాసో బలాదాక్షిప
న్నాతన్వస్థులకోద్ధమం ప్రకటయన్నజ్ఞేషు కంపం శనైః,
వారం వారముదారసీత్రాతకృతో దస్తచ్ఛదాక్ పీడయక్
ప్రాయః శైశిర ఏష సంప్రతి షరుత్కాంతాను కాంతాయతే.

న్యాయకేశానితి — కేశాన్ శిరోదుహః, ఆకులయన్ వ్యాకులీకుర్వన్ -
 ఏకత్ర విష్ణేనాదన్యత్ర కేశానిరమ్భాచ్చేతి భావః ద్యుశో, ముకుళయన్నిమిలయన్ -
 ఏకత్ర సమదపస్పర్శవశా దపరత్ర సుఖపారవశ్యాచ్చేతి భావః వాసో జఘనాంశుకం,
 బలాత్ప్రసవ్యక్షిపన్ ఆకర్షన్ - ఏకత్ర వేగవశాదపరత్ర సంభోగేచ్ఛయా చేతి భావః.
 పులకోద్గమం రోమాఞ్చ, మాతన్వన్నత్పాదయన్ - ఏకత్ర శీతలస్పర్శావస్థత్ర
 శృక్లారోద్యోధనాచ్చేతి భావః ఆవేగేనోద్వేగేన - యః కమ్పా గాత్రవేపథుస్తం,
 శన్తైః ప్రకటయన్వస్తవభివ్యుత్థయన్ - ఇతి విశేషణవ్యయేన సాత్త్వికోక్తిః, ఉదారాణి
 మనోజ్ఞానిసీతస్కృతాని కుర్వంతీతి తథోక్తాన్, 'చాద్యస్తే ఏభిరితి ఛదాః * 'పుసి
 సంజ్ఞాయాం ఖుః ప్రాయేణే' తి ఘప్రత్యయః చాదేర్ధైః ద్వివ్యవస్థ స్యేతి
 హ్రస్వః దస్తానాం ఛదాః, తానధరోహాన్, వారం వారం పునః పునః, పీడయన్ -
 ఏకత్ర శైత్యాలిశయేనాన్యత్ర దస్తక్షతేన చ వ్యభయన్నిత్యర్థః ఏహోఽయం, శైశిరో
 మరుత్ శిశిరమారుతః, సంప్రతీదాసీం శిశిరక్తా, ప్రాయా భూమ్నః, కాస్తాసు కామి
 సిషు విషయే, కాస్తాయతే.

'కథాభిః కమనీయాభిః కామ్యైర్భృగైశ్చ సర్వదా,

ఉపచారైశ్చ రమయేద్యస్య కాస్త ఇతీరితః'

ఇత్యుక్తలక్షణః కాస్త ఇవాచరతి - ఉక్తవిశేషణైః కాస్తసాదృశ్యలాభాత్స ఇవ
 వర్తత ఇత్యర్థః, * 'ఉపమానాదాచార, ఇతి క్యన్ * 'అకృతస్సర్వధాతుకయోద్ధిర్ఘః.'

అత ఏవోపమా - సాచ ప్రాయశ్చబ్దాదివ్యుత్పత్తితోత్పేక్షయా సంకీర్యతే తదుక్త
 మచార్యదణ్డినా—

'మన్యే శక్తే ధృవం నూనం ప్రాయ ఇత్యేవమాదిభిః,

ఉత్పేక్షా వ్యజ్యతే శబ్దైవశబ్దోఽపి తాదృశః' ఇతి

కార్దూలవిక్రీడితమ్

టీ సమృతి = ఇపుడు, ఏవః = ఈ, శైశిరః = శిశిరకాలపు, మరుత్ = గాలి,
 ప్రాయః = తఱచుగా, కాస్తాసు = జవరాండ్రయెడల, కేశాన్ = తలపెంట్టుకలను, ఆకు
 లయన్ = చిక్కుపఱచుచు, ద్యుశః = కన్నులను, ముకులయన్ = మూయుచు, వాసః =
 వస్త్రమును, జలాత్ = బలవంతముగా, ఆక్షిపన్ = ఈడ్చినైచుచు, పులకఉద్గమమ్ =
 గగుర్పాటుయొక్క మొలపించుటను, ఆతన్వన్ = కలిగించుచు, అగ్రేషు = అవయవముల
 యందు, శన్తైః = తిన్నగా, కమ్పం = వడకుచు, ప్రకటయన్ = వెల్లడిపఱచుచు, ఉదార .

కృతః- ఉదార = మనోజ్ఞ మైన, సీతకృత = సీతాకర్మును, కృతః = చేయ, దస్త
 చ్చదాక్ = క్రిందిపెదవులను, వారంవారం=పలుమాటు, పీడయక్ = నొప్పించుచు, కాస్తా
 యతే=ప్రియునివలె నాచరించుచున్నవి

తా వాయువు తలవట్టి యీడ్చుచు, కన్నులను మూయుచు,
 బలాత్కారముగా బట్టబట్టి లాగుచు, గగుర్పాటు పుట్టజేయుచు,
 మెల్ల మెల్లగ నంగముల వణకు పుట్టించుచు, మాటిమాటికి గొప్ప
 సీతాకర్ములఁ జేయుచు నొడుగడుచుచు దలుచుగాఁ గాంతలందుఁ
 బ్రియుని మాడ్కి నాచరించుచున్నాడు.

ఉ. వేసలిఁ గ్రొన్ననల్ చెదర శ విప్పుచుఁ గన్నుల మూనుఁ జేయుచుం
 బూనిన సీతకృతుల్ నెఱపు శ మోవుల నొక్కుచు నీవు లూడ్చుచుక్
 జానుగ మేనులం బులక శ జాలములక్ వెలయించుచుక్ బర
 స్త్రీనికరంబునందుఁ బతి శ రీతిఁ జరించు సమీరుఁ డత్తజీన్.

ఉ. ఉపనిషదర్థవేద్య దురి శ తోగ్ర భవామయవైద్య వాసరా
 ధిపశశివహ్ని నేత్ర సము శ దీర్ఘపవిత్రచరిత్ర సత్కృపా
 స్నపితసమస్తలోక కర శ సంగతదివ్యపినాక భీకర
 ద్విపసురవైరిభంజన సు శ ధీజన రంజన నిర్గతాంజనా

ఉత్సాహ. —

తార కాసురారిజనక శ దక్షియాగభంజనా
 తార కాచలేంద్రవాస శ దానకల్పభూరుహా
 తార కాధినాయ కావ శ తంస భవపయోధిసం
 తార కాభిధాన యాతు శ ధానవైరిసన్నతా.

క. దండధరచండవిక్రమ, దండనపాండిత్యమండి శ తప్రబలభుజా
 దండ సుఖర్షాలయకో, దండ యఖండప్రమోద శ తాండవలోలా.

శృంగారశతకము సమాప్తము.

శ్రీ రస్తు

భర్తృహరినుభాషితము

వైరాగ్యశతకము

— ❦ —
❦ తృష్టా దూషణము ❦

శ్లో. చూడోత్తంసితచారుచంద్రకలికాచంచచ్ఛిఖాభాస్వరో
 లీలాదగ్ధవిలోలకామశలభః శ్రేయోదశాగ్రేస్ఫురత్,
 అస్తాస్సూర్జదపారమోహతిమిరప్రాగ్భారముచ్చాటయం
 శ్చేతస్సద్దని యోగినాం విజయతే జ్ఞానప్రదీపా హరః. 1

వ్యా చూడేతి చూడోత్తంసితస్య శిరోభూషణీకృతస్య, - చంద్రస్య - చారుకలి
 కాయా మనోహరణరేనేప - చచ్ఛిచ్ఛిఖాయా ప్రకాశమానాగ్రేణ - భాస్వరో ప్రకాశ
 మానః, విలోలః చచ్ఛిలః - కామ ఏవ శలభః - లీలయా విలాసేన - దగ్ధోయేన, శ్రేయసా
 శుభానాం - దశాసు అవస్థాసు - అగ్రే పురతః - స్ఫురత్ ప్రకాశమానః, అస్త ర్త్వనసి -
 స్ఫురతః విజృంభమాణస్య - అపారస్య అనంతస్య - మోహతిమిరస్య - ప్రాగ్భారం
 గురుం ప్రాప్తిదేశమ్, ఉచ్చాటయత్ నిరస్యత్, జ్ఞానప్రదీపః జ్ఞానప్రకాశకః, హరః
 భక్తానాం జ్ఞానాజ్ఞానకృత మానసిక వాచిక కాయిక పాపహరీ భగవాన్ సామృధివః,
 యోగినాం సనకాదీనాం, చేతస్సద్దని మనస్వీన గృహే, విజయతే సర్వోత్కర్షణ
 వర్తతే.

ప్రథమతః చూడోత్తంసితేతి వాక్యే చంద్రపదగ్రహణాత్ భక్తానాం తాపహ
 రీత్యర్థో లభ్యతే, లీలాదగ్ధేతి వాక్యే కామశలభపదగ్రహణాత్ మహాశత్రుసంహారీతి
 లభ్యతే, అస్తాస్సూర్జదితి వాక్యే మోహతిమిరపదగ్రహణాత్ యథా ఉదిత సూర్యః
 సర్వతిమిరాణి నాశయతి తథా ఆయమపి అజ్ఞాననాశం కరోతీతి, చేతస్సద్దనీతి వాక్యే
 జ్ఞానదీపపదగ్రహణాత్ కామక్రోధాది ఓజ్జ్వలహితసిద్ధలచిత్రానాం నిస్సంశ్చానాం
 యోగినాం చేతసి యథా వర్తతే తథా భక్తానాం సర్వాజ్ఞాననాశనం కర్వత్ జ్ఞాన
 ప్రదీపా హరో విజయత ఇత్యభిప్రాయః కాష్ఠాలిక్రీడితమ్

టీ శివునిదీపముగ నుపమించి చెప్పుచున్నాఁడు చూడో భాస్వరః—
 చూడా=సిగయందు, ఉత్తంశిత=చుట్టబడిన పుష్పములదండగాఁ జేయబడిన, చారు=
 సాగనైన, చంద్రకలికా=చందురునికల యనెడి, చక్చుల్ = ఒప్పు (ఇది చంద్రవరము)
 లేక చలించు (ఇది శేఖరవరము), శిఖా = జ్వాలచేత, భాస్వరః = ప్రకాశించినవై,
 వీలా శలభః—వీలా=విలాసముగా, దగ్ధ=కాల్చబడిన, విలా = చంచలమనస్సుగల,
 కామ=మన్మథుడను, శలభః = మిడుతఁ గలదియు, శ్రేయః = శుభమును, దకా=అవస్థ
 యందు, అగ్రే = ముందుగా, స్ఫురత్ = ప్రకాశమానమగుచు, అన్త ప్రాగ్భారం -
 అన్తః=మనస్సునందు, స్ఫూర్తత్=విజృంభించుచున్న, అపార = అంతములేని, మోహ=
 అజ్ఞానమును, తిమిర = అంధకారముయొక్క, ప్రాగ్భారం = మొత్తమును, ఉచ్చా
 టయో = మాయమగునట్లు తెడలఁగొట్టుచు, జ్ఞానప్రదీపః = జ్ఞానజ్యోతి, (అగు),
 హరః = శివుడు, యోగిరాం = యోగులయొక్క, చేతఃసద్భవః=మనస్సునుండియందు,
 విజయలే=నర్వశ్రేష్ఠుడై యున్నాఁడు భక్తులమానసిక వాచిక కాయక సంబంధములగు
 పాపములను బోగొట్టువాడైన భగవంతుడు సాంబశివుడు సనకాదియోగుల మనో
 గృహములయందు సర్వోత్కృష్టుడై యున్నాఁడు

తా. శివుడు దీపముగను, నాతఁడు ప్రసాదించు జ్ఞానము వెలు
 తురుగను, నాతని సిగయందలి చంద్రుడు జ్వాలగను, నాతనిని డగ్గటి
 దహింపబడిన మన్మథుడు మిడుతగను, శుభావస్థయందు ముందుగా
 శివుడు దోచుట మంచినత్రికొనయం దుండు దీపపువెలుగుగను,
 యోగులమనస్సులు ఇంద్రవంటి వనియు అజ్ఞానము చీకటివంటి దనియు
 చెప్పి దానిని బోగొట్టు సాంబశివుడు యోగులమనస్సులలో మెలఁ
 గుచు సర్వోత్కృష్టుడై యున్నాఁడనుచున్నాఁడు.

క. శ్రీరమణధృతమృదంగగ

భీరధిమింధిమిసినాద १ భేదక్రమయో

గ్యారంభగుంభనటన

శ్రీరంజిత సుఖనివేశ १ శ్రీసోమేశా.

చ. కలితవతంసితేందుకలి १ కాశిఖచే విలసెల్లి చిత్తభూ

శలభము నుగ్గునేసి శుభ १ సారదశాగ్రమునకొ వెలుంగుచుకొ

బలవదపారమోహాధర १ గాఢతమోహరణంబు సేయుచుం

దెలివి వెలుంగు పొల్పు శివరజేవుడు యోగిమనోంబుజంబులన్,

అవ — వైరాగ్యసిద్ధికి సాధనము తృప్తిను విడనాడుట ఆయుపదేశమును జేయుచున్నాడు —

శ్లో. బ్రాస్తం దేశమనేకదుర్గవిషమం ప్రాప్తం న కించిత్ఫలం

త్యక్త్వా జాతికులాభిమానముచితం నేవా కృతా నిష్ఫలా,

భుక్తం మానవివర్జితం పరగృహేష్వాశంకయా కాకవ

త్సృష్టే ' జృమ్భసి పాపకర్తపిశునే నాద్యాసి సతుష్యసి. 2

వ్యా — అథ రాగస్య తృప్తిమూలకత్వాత్తద్గర్హణం వివా న వైరాగ్యసిద్ధిరి త్యభిప్రేత్య తత్త్విద్ధవిధమాదౌ తావత్తత్పరివర్తిభూతాం తృప్తిం దూషయతి—భ్రాస్త మిత్యాది నవభిష్క్తుకైః తత్ర ప్రథమం స్వకర్తకప్తవివేదనపూర్వకం తృప్తిం సంబోధ్య త్రిభిర్దూషయతి—బ్రాస్తమితి—అనేకైర్దుర్గుణభి - ద్దుర్జైః పార్వత వార్షా జల దుర్గాదిభిః - విషమం వికటం దుస్సంచారమిత్యర్థః, దేశం, బ్రాస్తం సంసరితం, తథా ఽపి, కించి దల్పమపి, ఎలం ధనం, నప్రాప్తం న లబ్ధం బహుఫలాపేక్షయైవ దుర్గమ విదేశసంచారః కృతః-ఫలం త్వీషదపి న ప్రాప్త మిత్యర్థః - అత్ర దేశశబ్దస్య నపుంస కత్వం నిఘట్టిస్తరేషు మృగ్యం - యద్వా - దేశముద్దిశ్య బ్రాస్తం * భావే క్రప్ర త్యయః అథవా - ని 'నిష్పజ్జుపదౌ' దేశవిషయా వి' త్యభిధానాత్ - పుంలిప్త స్యాపి దేశశబ్దస్య నపుంసకత్వసంబద్ధ మనువర్తత ఇతి భాష్యకారప్రయోగా దివ్యతే తథా, ఉచిత మనురూపం, జాతికులయోః - జాతిః బ్రాహ్మణత్వాదిః - కులం సద్వంశః- తయోరభిమానమిత్యర్థః * సాపేక్షత్వేన గమకత్వాత్సమాసః, త్యక్త్వా విస్మజ్య, నిష్ఫలా ఫలకూన్యా, నేవా పరిచర్యా, కృతా - ధనాధ్యానామితి కేషః, ఉభయ త్రాపి కప్తమేవావశిష్టం న త్వస్య త్కించిదసీత్యర్థః ని 'లాభనిష్పత్తియో గేషు బలే శలేః ధనేఫల' మితి వైజయంతి, తథా మానవివర్జిత మభిమానకూన్యం యథా తథా-బహుమానవిహీనమితి వా, ఆకంక్షయా ఆకాంక్షయా - లోలుపత్వేనేతి యావత్, పరగృహేషు, కాకేన బలిభుజా-తుల్యం కాకవత్ * 'లేన తుల్యం క్రియా వే ద్వతి' ఇతి వలిప్రత్యయః, భుక్తమ్ ఆభిమానత్యాగేన న బహుమానపూర్వకం కిం తు సావమానమేవ దత్తం పరాన్నపిష్ట మభ్యవహృతమిత్యర్థః తథాఽపి, పాప కర్తాణాం పాపాత్తనాం - పిశునే సూచికే యేషాం తృప్తి త వివ పాపిష్టా ఇతి భావః- యద్వా - పాపకర్తాణాం దుష్కర్తాణాం - ఎతుకే ప్రవర్తికే- ఇత్యర్థః పితద్వ్య తిరేకేణ దుష్కర్తప్రవర్తకాన్తరాభావాదితి భావః, హే త్యష్టే విషయస్పృహే. జృమ్భసి ప్రపృథ్వా భవసి, కిం త్వద్యాపి ఈదృక్-ప్రవర్తనదశాయామపితి

భావః, న సంతుష్యసి సంతుష్టా న భవసి - విరతిం న ప్రాప్నోషీత్యర్థః ఇతః పరమసి
కించిద్దష్టకర్త కారయితు మపేక్షాన్తీవ ప్రతిభాతీతి భావః శార్దూలవిశ్రీడితమ్

టీ అనేకదుర్గవిషమం = అనేకములగు పాపపుటకశక్యములైన ప్రదేశములచే
సంచరించుటకు యోగ్యముగాని, దేశం = దేశమున, భ్రాస్తం = సంచరించితిని.
కిచ్చిత్ = ఆల్పమైనను, ఫలం = ప్రయోజనము-(భవము), ప్రాప్తం న = లభ్యపడినది
కాదు, ఉచితం=తగిన, జాతికుల అభిమానం = జాతియందును, సద్వంశమునందును గల
ప్రీతిని, త్యక్త్వా = వదలి, నిష్కలా = ప్రయోజకారికాని, సేవా=కొలుపు, కృతా=
చేయఁబడినది, మానవివర్జితం = ఆభిమానమును వదలి, పరగృహేషు = ఇతరుల ఇండ్ల
యందు, కాకవత్ = కాకివలె, ఆశక్కుయా=జుకుతో, భుక్తం=భుజించితిని, పాప
కర్తపిశునే = పాపకార్యములయందు ప్రవర్తించేదానా! తృష్ణే = ఓ ఆకా! జృంభసి=
విజృంభించుచున్నావు అద్యాపి=ఇప్పుడును, నసంతుష్యతి=తనివిం జెందవు

తా. అడవులతోఁ గొండలతో నదులతోఁ దిరుగరానిదేశ
మెల్లఁ దిరిగి తిరిగి విసికితిని. లేశమైనను లాభము కలుగలేదు. ఉండవల
సిన జాత్యభిమానమును గులాభిమానమును విడిచి నిష్కలమైన సేవా
వృత్తి నాచరించితిని. సిగ్గు వోనాడి కాకివలె నితరుల కొంపల
బెడరుచుఁ దిండితింటిని. పాపకర్తలకుఁ బాల్పలుచు నో యాశా!
ఇంకను బెచ్చు పెరుగుచునే యుంటివిగాని పరితృప్తి చెందవు గదా!

చ. విసికితి దుర్గదుర్విషయసింభ్రమయుక్తిః గులాభిమానముక్
బసచెడ సేవ చేసితి విపన్నుడనై పరగేహనీమ వా
యసమువలె భుజించితిఁ బ్రయత్నము నిష్కలమై నశించె సు
తసపడవుగ కర్తపిశునత్వము చూపెద వాశ యేటికిన్?

శ్లో. ఉత్థాతం నిధిశక్కుయా షీతితలం ధ్మాతా గిరేర్ధాతవో

ని స్తీర్ణస్పరితాంపతిర్నృపతయో యత్సేన సంతోషితాః,

మన్త్రారాధనతత్పరేణ మనసా నీతాః శ్తానా నీనిశాః

ప్రాప్తం కాణవరాటకోఽపి న మయా తృప్తే! సకామా భవ. 3

వ్యా—ఉత్థాత మితి—నిధిశక్కుయా నిక్షేపాన్త్ర తివ్రతీతి భ్రాత్యూ షీతి
తలం కించిదిష్టకాదినీచితభూతల, ముత్తాతమపదాంతం=తత్ర న కించిల్లభమిత్యర్థః, తథా
గిరే, ధాతవః మనశ్శిలాద్యాః, ధ్మాతాః సువర్ణభావం ప్రాప్నోషీతి ధియా అగ్నౌ
మూషాయాం సమూలికావిశేషం నిక్షిప్య యావత్ప్రాణం పూత్యానైస్సంతాపితా

ఇత్యర్థః తథాఽపి న కించిజ్ఞాతమితి భావః * 'ద్భాశబ్దాన్ని (వక్త్ర) సంయోగ యో రి' త్యస్తాధాతోః కర్తృణీక్షః - ని 'ధాతుర్ననశ్శిలాద్యద్రేరి'త్యమరః అన్యత్రాప్యక్తం—

‘సువర్ణరూప్య తామ్రాశ్చ హరితాశ్చ మనశ్శిలాః

గైరికాజ్ఞాన కాశ్చిర లోహ సీసా స్సహిజులాః

గన్ధకాభ్రకమిత్యాద్యా ధాతవో గిరసంభవాః

ఇతి

అత్ర సువర్ణ రూప్యవ్యతిరేకేణైవ యోజ్య-మన్యథా ప్రకృతాసంగ తేరితి, తథా, సరితాం వతిస్సముచో, నిస్తీర్ణః, ద్వీపాన్తరేషు వాణిజ్యేన బహుధనం సంపాదయిష్యామితి సాంయాత్రికభావేన విలక్షిత ఇత్యర్థః నృపతయో రాజానశ్చ, యత్నేన ఛన్దాను వర్తనరూపప్రయత్నేన, సంతోషితాః, తథా మన్త్రాధనతత్పరేణ మన్తజవతా త్వర్యవతా మనసా హేతునా, శ్చకానే ప్రేతభూమా, నికా రాత్రయో, సీతా యాపితాః భూతప్రేతపికాచాదిభ్యో భయ మవిగణయ్య నిధ్యాదిప్రదర్శకదేవతాభి ముఖికరణసాధనమన్తజవతాత్పర్యేణ నికాసు శ్చకానే స్థితమిత్యర్థః, తథాఽపి మయా, కాణవరాటకః అన్ధకపద్మోఽపి, న ప్రాప్తః - ధనం తు దూరాపాస్తమితి భావః ని 'కపర్దశ్చ వరాటక' ఇతి హలాయుధః అతః, తృష్ణే, సకామా సఫలమనోరథా, భవ త్వత్పరిజ్ఞాతార్థనిష్పత్తేః సిద్ధసంకల్పా భవేత్యర్థః ఇత్యమనర్థహేతుభూతయా తృష్టయా వృథావ్యాపారజనితశ్రమ వివాచిప్తో న వాఙ్మితలాభ ఇత్యతస్తదున్మూలనే యత్నుః కర్తవ్య ఇతి భావః వృత్తం పూర్వవత్

టీ నిదశక్కుయా=నిక్షేప(మున్నదను, భి)మచేత, షీలితలం = భూప్రదేశము ఉత్థాతం=త్రవ్వబడినది, గిరే = కొండయొక్క, ధాతవః = (మనశ్శిలాది) తాలివిశేషములు, ద్భాతాః=(బంగారముగా మారునని మూలికలతోనింపిన మూసలను నిప్పునం దుంచి గొట్టములతో) ఊడబడినవి, సరితాం వతిః = సముద్రము, నిస్తీర్ణః = దాటబడినది, నృపతయః=రాజులు, యత్నేన = ప్రయత్నముతో, సంతోషితాః = సంతోషపెట్టబడిరి మన్తా వరేణ-మన్త=మంత్రములతోడి, ఆరాధన = జపమునందు, తత్పరేణ=అసక్తమైన, మనసా=మనస్సుచే, శ్చకానే=ప్రేతభూమియందు, నికాః = రాత్రులు, సీతాః = కడపబడినవి, కాణవరాటకః అపి=గ్రుడ్డిగవ్వయినను, మయా = నాచే, నప్రాప్తః = పొందబడలేదు, తృష్ణే=పీ ఆకా' సకామా భవ=సంకల్పసిద్ధపు గము

తా నిక్షేపము దొరకు ననునాశతో నేలఁ ద్రవ్వితిని. బంగారు కొఱకై కొండలమీఁది మణిశిల మొదలగు ధాతువులఁ గరగించితిని.

సముద్రప్రయాణములఁ గావించితిని కష్టపడి వారి మనసువచ్చునట్లు
నడచుకొని రాజుల సంతన పెట్టితిని. మంత్రారాధనముల నొనర్చుచు
శ్మశానములందుఁ బెక్కురాత్రులు గడపితిని. ఇంతచేసియు నేనొక
గుడ్డిగవ్వనైనఁ గాంచనైతిని. ఆశా! యింక సంతోషపడి యూర
కుండుము.

చ. నిధి యనుశంక భూతలముఁ నిచ్చలుఁ ద్రవ్వితె నావచే మహా
దధిఁ దరియించితః శిఖరిః ధాతువు లూఁదితి రాజుఁ గొల్పితః
వ్యథ గొని ఘోరమంత్రజపఁ మర్థి నొనర్చితె గవ్వయైన నే
విధమునఁ బొందనైతిఁ గదరవే ముద మందఁగదే దురాశరో.

శ్లో. ఖలోల్లాపాసోస్థాః కథమపి తదారాధనమరై
ర్నిగృహ్యోస్తర్బాప్సం హాసితమపి హాస్యేన మనసా,
కృతో విత్తస్తవప్రతిహతధియామజ్జాలిరపి
త్వమాశే! మోఘాశే! మిమమతో నర్తయసి మామ్

4

నాన్య — ఖలోల్లాపా ఇతి — ఖలానాం దుర్జనానా, మల్లాపాః దుర్బాషితాని,
తదారాధనమరైస్తతేనాతత్పరై - రస్తాభిరితి శేషః కథమ వ్యతికృచ్ఛేణ, సోధాః
క్షాంతాః - అన్యథాభావే కార్యభంగో భవేదితి భయాదితి భావః తథా, అన్తరభ్య
న్తర ఏవ-బాప్సం తదాలావక్రవణజనితాశ్రు, నిగృహ్య నియమ్య, హాస్యేన నిరుత్సు
కేన, మనసా ఉపలక్షితైర్నిర్భిన్నాస్తవకరణై రిత్యర్థః, హాసితం హాసోఽపి కృత ఇతి శేషః
* కర్తరిక్తః దురాహవైరాక్షిప్తా అపి తే సంతోషవస్త ఏవ న తు నిర్విణ్ణా - అతో
విశ్వసనీయా ఇతి బుద్ధ్యత్పాదనార్థం నిర్విషయమిథ్యాహాసోఽపి విరచిత ఇత్యర్థః
తథా, విత్తేన ధనేన - యస్తస్మాద్ జడీభావ-క్షేన ప్రతిహతా మూఢా వివేకహాస్యేతి
యావత్ - ధీర్యేషా క్షేపాం ధనదుర్త దాహానామిత్యర్థః ని 'స్తహాఘ్నాణా జడీభావా
వి' త్యమరః ఆజ్ఞాలిరపి కృతః ప్రహ్వభావోఽపి విహితః తథాఽపి న కిం చి ల్లభ్యమితి
భావః అతః మోఘాశే వ్యర్థమనోరథే ఆశే తృప్తే ని 'ఆశా తృప్తా దిశోః ప్రాక్షే'తి
విశ్వః త్వం, మా, మతోఽస్తాత్థాలాపాదినమానాదికృత్యాత్, అపరమితరత్, కిం
కార్యం, నర్తయసి నాటయసి-మయా కిం కార్యం కారయసీతి యావత్ - న కిమ
పీత్యర్థః, నాటయితవ్యాధ్యస్య వైయర్థాదితి భావః, నను పూర్వార్థాకే యయేత్యేకవచనం
ప్రయుక్తం - అత్ర తు తదారాధనమరైరితి బహుత్వ-కథ మేతత్సమజ్ఞానమితి చేత్సత్యం -
తృష్టాపహతానాం బహుత్వాత్తత్ప్రియ క్తతత్కర్త కర్తృభేదేన క్వచిదేకవచనం క్వచి

దృఢమవచనం చ వివక్షితమిత్యవధేయమ్, ఏవము క్తరత్రాపి యోజ్యమ్ శిఖరిణీవృత్తమ్ -
'రనై రుద్రైశ్చిన్నా యమనసభలాగశ్శిఖరిణీ' తి లక్షణాల్

టీ భలక్షణాపాః = దుర్జనులయొక్క దుర్భాషితములు, తదారాధనపరైః-తల్ =
వారిని, ఆరాధన=కొలుచుటయందు, పరైః = ఆనత్తు లగుమాచేత, కథమపి = ఏవిధము
ననో, సోధాః=సహించబడినవి, అ న్తః=లోలోపుగ నే, బాష్పం = కన్నీటిని, నిగృహ్య =
అడంచుకొని, శూన్యేన = నిరుత్సృకమగు, మనసా = అంతఃకరణముతో, హసితమపి =
నవ్వునకూడ నవ్వలిమి, విత్త ధియాం-విత్త = ధనముచేనైన, స్తంభ = జడత్వముచే,
ప్రతిహత = కొట్టబడిన (వివేకశూన్యమైన) దియాం = బుద్ధిగలవారికి, ఆశ్చలిరపి =
చేతులను జోడించుట నైతము, కృతం = చేయబడినది, మోఘు = వ్యర్థమగుమనో
రథముగల, ఆశే=ఓ ఆశా, త్వం = నీవు, మాం = నన్ను, ఇతఃపరం = ఇంతకంటెను, కిం
న ర్తయసి=ఇంక ఏమాట ఆడించెదవు?

తా. నీమలఁ గొలుచుచు వారిదుర్భాషలెల్ల నైచితిని పొరలి
వచ్చు కన్నీటిని లోలోన మ్రింగి మనసునలేని వెడనవ్వు సయితము
నవ్వతిని. ధనగర్వముచే మతిమాలినవారికి దోసిలి యుగ్గితిని. ఆశా!
నీశోరిక యీదేఱ లేదు. ఇంక నన్నేమి యాడించెదవు?

చ. పలుపలు పల్కుమాట లొకభంగి సహించితి బాష్పవారి లో
పలనె వారించి శూన్యమగుభావమునకా వెడనవ్వు నవ్వితకా
బొలుపటి విత్తజాడ్యహతబుద్ధుల కంజలి చేసితిం గటా
తలఁకక యింక నేపసికిఁ దార్చెదు నన్ను దురాశ నీవిటన్.

శ్లో. అమీషాం ప్రాణానాం తులితబిసీసప్రతప్రయసాం
కృతే కిం నాస్తాభిర్విగళితవివేకైర్వ్యవసేతం,
యదాధ్యానామగ్రే ద్రవిణమదనిస్సంజ్ఞమనసాం
కృతం వీతస్త్రీదైర్ని జగుణకథాపాతక మపి.

5

వ్యా.—అథ తృష్ణదుర్విలసితేనైవ మహదనుచితమప్యచరితమిత్యాహ—అమీ
షామితి —కించ, తులితాని సమీకృతాని-బిసీసప్రతప్రయంసి యేషాం తేషాం-నశినీదశ
గతజలపతరకానాం-క్షణభిక్షురాణా మిత్యర్థః, అమీషామవిశ్వసనీయానాం ప్రాణానాం
కృతే - ఏతత్పాపిణ్యైకార్థమిత్యర్థః ని 'అథేకృతే శబ్దా ద్వౌతాదధ్యేఽవ్యయ
సజ్జితా వి' తి వచనాత్, విగళితః భ్రష్టః - వివేకః కర్తవ్యాకర్తవ్యా విచారో -
యేషాం తైరస్తాభిః, కిం దుష్కర్త, న వ్యవసేతం నోద్యత్తం - సర్వ మపి వ్యవసేత మేవే

త్యర్థః, కుతః? యద్యస్తాత్కారణాత్, ద్రవిణమదేన ధనమదేన, నిస్సంజ్ఞాని స్తమ్భి
తాని - మనాంసి యేహం తేహం - విమర్శశూన్యాన్తరణానా, మాధ్యానాం -
ని 'ఇభ్య ఆడ్యో ధనీ స్వామి' త్యమరః అగ్రే పురస్తాత్, * మ్హనప్రీడైర్నిర్లజై,
రస్తాభి, నిజగుణకథాపాతకంస్వకీయవిద్యావినయావిగుణప్రశంసాయాపాపమపి, కృతం
తచ్చ నిషిద్ధమ్ 'ఆత్మప్రశంసాం పరగర్హణమివ వర్జయేత్' ఇత్యాపస్తమ్భస్వరణాత్ 'ఆత్మ
ప్రశంసా మరణం పరనిన్దా తదైవ చేతి పచనాదాత్మగుణప్రశంసై వాత్మోపహాతః-తస్య
చ నిరయప్రాపకత్వే నిపాతకత్వం చ, నిజగుణప్రఖ్యాపనేన ధనం సంపాద్య తేన
ప్రాణాక్ సుతర్ష్యుష్యామ ఇత్యాశయేనేదృశానుచితమాచరితం - తథాఽపి న తల్లభ
మిత్యపిశబ్దార్థః

టీ తులిత పయసాం-తులిత = సామ్యముచేయబడిన, బిసినీపత్ర=తామరాకు
లాని, పయసాం=నీరుగల, అమీహం=ఈ, ప్రాణానాం కృతే = ప్రాణములకొఱకు, విగ
ళితవివేకైః=మతిమాలిన, అస్తాభిః=మాచేత, కిం=ఏది, నవ్యవసితం = యత్నింపబడలేదు?
యత్=దేనిచే (ఏకారణముచే నన), ద్రవి ససాం-ద్రవిణమద = ధనమదముచే, నిస్సం
జ్ఞ = స్తంభభూతమైన, లేక మైమఱచిన, మనసాం=మనస్సుగల, ఆధ్యానాం = ద్రవ్య
పంతులయొక్క, అగ్రే=ఎదుట, పీతప్రీడైః = పోయినసిగ్గుగల (సిగ్గులేక) నిజ పాత
కమపి-నిజగుణకథా - స్వగుణకీర్తనము (అను), పాతకమపి = పాపముకూడ, కృతం =
చేయబడినది

తా. తామరాకులోని జలబిందువులవలె జంచలములైన యీ
ప్రాణములకొఱకై మతిమాలిన మన మెట్టిదుష్కార్యము చేయఁ
బూనము? ధనమదముచే మది మఱచియున్న ధనికులచెంత సిగ్గువదలి
స్వగుణసంకీర్తన మనుపాతకమును సయిత మార్జించుకొంటిమి.

మ. నళినీపత్రగతాంబుచంచలము లెన్నం బ్రాణముల్ వీనికై
గళితప్రజ్ఞత మేము చేయనియసశక్తార్థంబు లేదేమియున్
బలవద్విత్తమదాతిరేకజనితాపస్తారులైనట్టి లు
బ్ధులమ్రొలక నిజసద్గుణస్తుతి మహోదోషంబు గావించుటన్.

శ్లో. ఔంతం న క్షమయా గృహాచితసుఖం త్యక్తం న సంతోషత
సోస్థో దుస్సహాశీతవాతపవనక్లేశో న తప్తం తపః,
ధ్యాతం విత్తమహర్నిశం నియమితప్రాణైర్న శమ్యాః పదం
తత్తత్కృత కృతం యదేవ మునిభి స్తైస్త్వైః ఫలైర్వంచితాః.

వ్యా — అథ యద్యప్యచితతమేవాచరితం తథాఽపి తస్యాయాథాతద్యాన్న
 ఫలావధాయకమభూ దిత్యాహ—తా న్తమితి — సర్వేవమపి పరిభవహేతో మనసోఽ
 నుచ్చేగః త్తమా - తయా, న తా న్తం న సోధమ్ - అవమానాదికమితి శేషః - కిం త్వ
 శక్తతయై వేతి భావః, తథా, గృహే ఉచితం యుక్తం, యత్ సుఖం మృష్టాన్నభోజన
 కళత్ర సంభోగాదిజరితానన్తాది, తచ్చ, సంతోషతః కిమనేన తుచ్చేనేతి పరితోషా,
 న్న త్యక్తం - కిం త్వసంభావితబ్రహ్మచర్యేనై వేతి భావః, తథా, దుస్సహః సోఽఘ
 మశక్యః - యే శీతవాతతపనైః - క్షౌకా దుగ్ధాని తే, సోధాః తాన్తాః - దేహయా
 త్రార్థం దేశాన్తరసంచారే లేషా మనుభూతత్వాదితి భావః, తవశ్చాన్త్రాయణాదికం
 తు, న తత్తం న చరితం, తథా, నియమితప్రాణైరన్తఃప్రత్యాహృతప్రాణై, రన్తాభిః,
 అహశ్చ నిశా చాహ్నిశమ్ - అహోరాత్రం * 'అచతురే' త్యాది నా నిపాతనా
 త్సాధుః, విత్తం, ధ్యానం చిన్తితం, శంభోః పదం న ధ్యాతం, అతో మునిభి, ర్య ద్య
 త్కర్తృ కృతమ్, అవమానసహనాదికమాచరితం, తత్తదేవ కర్తృ, అన్తాభిశ్చ కృతం, కింతు
 తైస్సైస్తత్కర్తృనియతైః, ఫలైర్వశ్చిత్తా వర్జితాః, లేషామయథాచరణేన వైగుణ్యా
 త్ఫలభాజో న జాతా ఇత్యర్థః, తాన్త్రాదిన్యైవ యద్యవమానాదికం తాన్తం స్వాత్మస్థి
 ఫలభాజో భవేదేవ - న తు తదాచరితమ్, అయం చానర్థస్తృష్టా దుర్విలసితమూల ఏవేతి
 ఫలితార్థః కార్దులవిక్రీడితం వృత్తులక్షణం తాక్తమ్

టీ తాన్త = ఓర్పితిమి, నక్షమయా = నైరణచేతకాదు సుమా, గృహోచిత
 సుఖం = సంసారసౌఖ్యము, త్యక్తం = విడనాడబడినది, సంతోషతః న=ఆనందముచేత
 కాదు సుమా, దుస్సహ, శీత, వాతతపనక్షేపః = సహించరాని, చలి, గాలి, ఎండలశ్రమ,
 సోధః = ఓర్వబడినది, తపః న తత్తం = తపస్సుచేయబడలేదుసుమా, విత్తం = ధనము.
 అహ్నిశం = రేయింబవళ్లు, ధ్యాతం ధ్యానింపబడినది, నియమితప్రాణైః=నిగ్రహింపఁ
 బడిన మనోవృత్తులుగల (మాచే), శ మ్మోః పదం న (ధ్యాతం)=శివునిచరణము ధ్యానిం
 పబడలేదు సుమా, మునిభిః=మునలచే, యత్కర్తృ = ఏ (వైచేష్టిన అవమానసహనాదు
 లైన) కర్తృము, కృతం=చేయబడినదో, తత్కర్తృ = ఆయాకర్తృ (మాచేత), కృతం =
 చేయబడినది, తైః తైః ఫలైః = ఆయాఫలములచేత, వశ్చిత్తాః = మోసగింపబడితిమి
 సుమా

తా. నిందావమానాదులను సహించియుంటిమి, కాని యది
 తమవలన గాదు సుసారసౌఖ్యమును విడనాడితిమి కాని యది పరమా
 నందముతోఁగాదు ఎడవానలకోర్చియుంటిమి గాని యది తన మొన
 రించుటకై కాదు లే యనక యవలనక ధనమును ధ్యానించితిమి కాని

మరోవృత్తులనాపి శివచరణముల ధ్యానింప లేదు మునులుచేయు నాయా
కర్మల జేయ నేచేసితిమి కాని వాని ఫలములు మమ్ము మోసపుచ్చెను.

మ. తమచేగా దవమానమొర్చుట మహాసంతుష్టిచే గాదు గే
హమునం దై నసుఖంబు మానుట తపోవ్యాస క్తిచే గాదు దు
ర్దమశీతోష్ణజయంబు కాదు హరువై ధ్యానంబు విత్తంబువై
నమరెక మాకు మునీంద్రకృత్యములు లేవాత్మలాభ్యున్నతుల్.
శ్లో. భోగా న భుక్తావయమేవ భుక్తాస్తపో న తప్తం వయమేవ తప్తాః,
కాలోనయాతో వయమేవ యాతాస్తృప్తానజీర్ణావయమేవ జీర్ణాః.

వ్యా — అని త్రిభిర్జరాదూషణద్వారా తృప్తాం నివృత్తి — భోగా ఇతి —
భుజ్యస్త ఇతి భోగాః స్రక్వస్తనాదివిషయా, న భుక్తా నాయభూతాః, కిం తు వయమేవ
భుక్తాః తత్వాప్యర్థం దుర్దస్తచిస్తయా గ్రస్తా, తథా, తపః వ్రతోపవాసాదిపుణ్యం,
న తప్తం నాచరితం, కిం తు వయమేవ తప్తాః ఆధ్యాత్మికాదితాపశ్రయేణ సంతాపితాః
తథా, కాలో న యాతాః న గతః-తస్మాద్భుజ్యదణ్డాయమానత్వేన యానాసంభవేవాదితి
భావః, కిం తు వయమేవ యాతాః జీవితావధికాలముల్లభ్యవసానం ప్రాప్తా ఇత్యర్థః,
అధివా కాలో న యాతాః సదాచారసజ్జనసహవాసాదినా న గతః - తథా చేచ్ఛేయో
భవేదేవేతి భావః కిం తు వయమేవ యాతాః దేహగోషాదియోగక్షేమానుసంధానలక్ష్య
టత్వేన కాలమతిక్రమ్య గతా ఇత్యర్థః, తథా తృప్తా, న జీర్ణాః న శిథిలా-తవైచ్ఛిగిల్య
హేతోరయస్థితత్వాదితి భావః, కిం తు వయమేవ జీర్ణాః తృప్తాసహకృతజరయా శిథి
లాస్తా జాతా ఇత్యర్థః అతః ఇతః పరం వా, క్షీప్రం ఖట్యాజ్జఘాదిచిస్తనేనైవ తృప్తా
న్మూలనహేతుస్సంపాదనీయ ఇతి భావః

ఇష్టోపేష్టసంక్రాలక్షణశ్రవణాదుపజాతివృత్తమ్ — 'అనన్తరోదీరిత లక్ష్యభాజా
పాదో యదీయాపుపజాతయ స్తా' ఇతి లక్షణాత్

టీ భోగాః = (స్రక్వందనవిషయములు మొదలగునవి) భోగములు, నభుక్తాః =
అనుభవించబడ లేదు వయ మేవ = మేమే, భుక్తాః = (కాలముచే) భుజించబడితిమి,
తపః = (వ్రతములు, ఉపవాసములు మొదలగునవి) తపస్సు, నతప్తాః = అచరింపబడలేదు
వయమేవ = మేమే, తప్తాః = (ఆధ్యాత్మిక, ఆధిభౌతిక, ఆధిదైవికములయ తాపశ్రయ
ములచే) తపించబడితిమి, కాలాః=కాలము, న యాతాః=గడవలేదు, వయమేవ = మేమే,
యాతాః = పోయితిమి, (అనంగ జీవించవలసినకాలము గలిగింపగా అవసానకాలము

ప్రాపించినది యగుట తృప్తి = ఆశ, నక్షేర్ణా = శిథిలత నొందలేదు, వయమేవ = మేమే, జీర్ణాః = శైథిల్యము నొందితిమి

తా. భోగములు మాచే ననుభవించబడలేదు. మేమే యనుభవించబడితిమి. తనస్సు మాచే దరింపబడలేదు మేమే తద్దయు సంతృప్తి మైతిమి. కాలము పోవుటలేదు. మేమే పోవువారము ఆశ బిగిదప్పలేదు. మేమే బిగి దప్పినవార మైతిమి.

క. భోగానుభవంబు తపో

యోగము కాలంబు చనుటఁ గును ఘనతృప్తి

ద్యోగవిరామము లేదహ

హః గురుత వహించి తృప్తి యలజడి తెచ్చెన్.

శ్లో. పలిభిర్ముఖమాక్రాంతం పలితై రంశితం శిరః,

గాత్రాణి శిథిలాయస్తే తృప్తై కా తరుణాయతే

8

వ్యా — పలిభిరితి — పలిభిర్జరావిశ్లేషచర్త రేఖాభి, ర్ముఖం వక్త్రమాక్రాంతం - చైరూప్యం ప్రాపిత మిత్యర్థః పలితేన జరసా క్షాన్తేన, శిరః మస్తకమ్, అఙ్గితం చిహ్నితం - శిరః కేశకాదయో ధవళా జాతాః ఇత్యర్థః తథా, గాత్రాణి కరచరణాద్యవయవాః - అవయవివాచినో గాత్రశబ్దస్యావయవార్థత్వం లక్షణయా చేదితవ్యమ్ - అవయవవయవినోరభేదవివక్షయా వా - న చ వక్త్రబాహుశ్యవివక్షాయాం యథాశ్రుతమేవ సమష్టసమితి వాచ్యం - ముఖం శిర ఇత్యేకవచనప్రయోగవిరోధాత్ - నను తత్రాపి జాత్యేకవచనగ్రహణే న కోఽపి విరోధ ఇతి చేత్సిమనన బకబద్ధప్రయాసే నేత్యలమతిప్రసంగేన, శిథిలాయస్తే శిథిలాసీవాచరన్తి జరాజర్జరభావశ్చిప్తసంధిబద్ధతయా కార్యకరణాసమర్థాని జాయంత ఇత్యర్థః కింతు, ఏకా తృప్తి, తరుణాయతే తరుణీవాచరతి - బలిష్ఠా జాతేత్యర్థః జరయా సర్వమప్యేవం విశకలితం న తృప్తేతి మహదేతదాశ్చర్యమితి భావః ఉభయత్రాపి * 'కర్తుః కృచ్ఛలోపశ్చే' తి క్యజ్ * 'అశ్న త్సార్వధాతుకయోద్ధీర్ఘః' ఇతి ధీర్ఘః

శ్లోకాఖ్యమేత దావృత్తం వృత్తం - లక్షణం తు నీతిశతకాద్యపద్యే ఉక్తమ్

టీ పలిభిః = ముడుతలచే, ముఖం = మొగము, ఆక్రాంతం = ఆవరింపబడినది (విరూపముఁ జేరినది అని భావము) పలితైః = పరిసరమెదులకలచే, శిరః = తల, అఙ్గితం = చిహ్నముగలది, గాత్రాణి = అవయవములు, శిథిలాయస్తే = పట్టుపదలుచున్నవి, కాన్తి,

తృప్తా ఏకా = ఆశమాత్రము, తరుణాయతే = జవ్వనివలె యాచరించుచున్నది (విజృంభించుచున్నది)

తా. మొగమెల్ల ముడుత లావహిల్లినవి. తలయెల్ల వరసినది, అంగములు పట్టువదలుచున్నవి. ఒక్కయాశమాత్రము విజృంభించుచున్నది.

క. కరచరణాద్యవయవముల

భర ముడిగెన్ వభులు మొగమునై నిండా రెన్

శిరనెల్లఁ దెల్ల వాతెను

దరిమాలినతృప్త యొకఁడెతరుణతః బూనెన్.

శ్లో. నివృత్తా భోగేచ్ఛా పురుషబహుమానోఽపి గళిత

సమానాస్వర్యాతాస్సపది సుహృదో జీవితసమాః,

శనైర్యష్ట్యథానం ఘనతిమిరగుడ్డే చ నయనే

అహో మూఢః కాయస్తపది మరణాపాయచకితః.

(1)

వ్యా — నివృత్తేతి — భోగేచ్ఛా విషయానుభవస్పృహ, నివృత్తా, అత్ర జరా దూషణాభినివేశ పారవశ్యేనేత్యముక్తం - తేన “తృప్తైకా తరుణాయత” ఇత్యవిరోధః పురుష ఇతి యో, బహుమానస్సమాన, సాస్మిన్ గళితః అవగత - స్రవ్యమౌజః పారుషాద్యపాయాదితి భావః యద్వా - పురుషాణాం బహుమానస్తత్సర్వకస్మాన్ - సాస్మిన్ గళితః - పూర్వవత్పురుషాదినా న బహుమన్యత ఇత్యర్థః ఇదానీం తాదృశ గౌరవలాభాదితి భావః అథ పరేతబాన్ధవశోచనావదేశేన స్వస్యాపకతాం నూచ యన్నాహ — జీవితసమాః ప్రాణతుల్యాః - అత్యవప్రాణతుల్యా ఇత్యర్థః సుహృదో బంధవశ్చ, సమానాస్సబహుమానా స్సర్వ సపది సద్యఏవ జరావస్తాపయాః ప్రాగేవేత్యర్థః స్వర్యాతాః స్వర్గం గతాః - నిజసుకృతపాకేన పుణ్యలాభం గతా ఇత్యర్థః జరాదుర్దశాపత్త్యా బహుమానసహితోఽహం న యాతో హీనజీవన ఇతి భావః యద్వా - సమానాస్సవయసః - జీవితసమా బంధవశ్చ - నపది సద్యఏవ దురవస్తాపత్రేః పూర్వమేవేతి భావః - స్వర్యాతా లోకాంతరం గతాః - న త్వహమిత్యర్థః ని ‘స్వరవ్యయం స్వర్గనాకత్రిదివత్రిదశాలయా’ ఇత్యమరః సమ కంచిత్కాలం స్థీయతాం కిమనేన అమజ్జలాశంసనేనేత్యత ఆహ — శనైర్నృపం, యష్ట్యథానం యష్ట్యవష్టవచ్ఛనేనో త్థానం - ప్రాప్త మితి కేమః పాదపాటపవిఘ్ననాత్స్వయముత్థానే సంచారే భర్తృజీక — 19

వా శక్తిరైస్తీత్యర్థః స త్వేతావస్థాత్ర మేవ - కింతు నయనే చతుషీ చ * ప్రగృహ్యై
త్వాదస్య అహో ఇత్యునేన సంధ్యభావః ఘనం నిబిడం - యత్తిమిరం పటలాఖ్యై
నేత్రరోగవిశేషో వైద్యకాస్త్రప్రసిద్ధః ని 'తిమిరం ధ్వాస్తే నేత్రామయేఽపి చే' తి
విశ్వప్రకాశశ్చ, తేన రుద్ధే నిరుద్ధశుద్ధప్రసారే అర్థగ్రహణాసమర్థే జాతే ఇత్యర్థః అన్ధక
వజ్రజీవనాద్వరం మరణమేవేతి భావః ఏతత్సర్వమనర్థజాతం జరాకృతమేవేతి
వృద్ధయం తదపి తథాఽపి, మూఢః జ్ఞానహీనః, కాయో దేహః, మరణేన యోఽపాయో
విక్షేపః - నాశ ఇతి యావత్ - తస్మాచ్ఛక్తిరో భీతః భవతీతి శేషః, అత్ర దేహిధర్మః
తదుపాధా దేహే ఉపచర్యతే, అహో ఈదృక్కృష్టదశాయామపి జీవితాశ్చైవ బలీయసీ
న విజ్ఞానోదయ ఇత్యాశ్చర్యమిత్యర్థః ఏతదపి తృప్తావలసితమేవేతి భావః శిఖరిణీ
వృక్షమ్

టీ భోగఇచ్ఛా=భోగమునందలి కోరిక, నివృత్తా = అడుగంటినది పురుషబహు
మానః అపి=పురుషుడనను సమ్మానముగూడ, గళితః=జాతిపోయినది, జీవితసమాః = ప్రాణ
సమానులు, సమానాః=వయస్సు మొదలగువానిచే సమానులు, సుహృదః = చెలికాండ్రు,
సపది=త్వరగా, స్వః=స్వర్గమునకు, యాతాః=గతిచిరి శనైః=మెల్లగ, యష్టి=కట్టిచే,
ఉత్థానం=లేచుట, (కలిగినది), నయనే చ = కన్నులును, ఘనతిమిరరుద్ధే = దట్టమైన పొర
లచే గ్రమ్మబడినవి. తదపి=అయినను, అహో=అయ్యో! మూఢః=తెలివిలేని, కాయః =
దేహము, మరణఅపాయచకితః = చావుచేతనైన అపాయమునకు భయపడినది
(గానున్నది)

తా. అనుభవింపవలయు ననెడుకోరిక యడుగంటినది. పురుషుండ
ననుకొనుబింకము చల్లనారినిది. ప్రాణసమానులైన తోడిచెలికాండ్రు
స్వర్గములైరి. నేనా మూఢుకాళ్లముడుసలివైనైతిని. కట్టిలేనిది నిలువఁ
జాలను. కనులు పొరలుగ్రవ్వి యగపడుటలేదు. అయ్యో! ఈ సిగ్గు
మాలినకాయ మిట్టియవస్థ నున్నను, బ్రాణములు వదలవలయునే యని
భయపడుచునే యున్నదిగదా!

శా.భోగావేక్ష తొలంగెఁ బూజ్యత చెడెక! బోరానిమిత్తుల్ మహా

భాగుల్ నెల్లిరి దండ మూతగొనుటల్ ప్రాప్తింఁచె గన్నుల్ తమో

రోగచ్ఛన్నము లయ్యె దేహము జరాఃసూత్రంబు ప్రాణానిల

త్యాగాపాయభయంబునక వడఁకెడుకదా నెంత సమ్మాధమో.

శ్లో. ఆకానామ నదీ మనోరథజలా తృష్టాతరంగామలా

రాగగ్రాహవతీ వితర్కవిహగా ధైర్యద్రుమధ్వంసినీ,

మోహావర్తసుదుస్తరాతిగహనా ప్రోత్తుట్లచింతాతటి

తస్యాః పారగతా విశుద్ధమనసో నన్దని యోగీశ్వరాః

10

వ్యా—నస్యేతాదృశతృష్టాముల్లంఘ్య స్యాత్తసుఖానుభవతత్పరా యే కేచన
మహాత్తస్యని కిమిత్యాశక్యం సన్త్యేజేతి నిగమయత్ తస్యాః పృథగ్జనమస్తరతత్వ
ద్యోతనార్థం మహానదీత్వం రూపయతి—ఆశేతి—మృష్టాన్మ పానభోజనవిచిత్రామృర
భూషణషోడశవార్షికకామినీసంభోగాదిగోచరమానసవ్యాపారా మనోరథా స్త ఏవ
జలాని యస్యా స్సా తథోక్తా, అప్రాప్యేవ్యత్యర్థేషు ప్రాప్త్యభిలాషవిశేషాః
తృష్టా-స్తాభిరేవ తరణైః కల్లాలై - రాకులా సజ్కులా, ఆభిమతపస్తుషు స్నేహో
రాగః - ఉపలక్షణమేతద్వేషాదీనాం - తథా చ రాగద్వేషాదయ ఏవ - గ్రాహా న
క్రూదయ-త్వస్యాం స స్తీతి తథోక్తా, తత్తత్పదార్థలాభలాభగోచరాః వితర్కాః - త
ఏవ విహగాః కారణవాదిపక్షిణో యస్యాం సా త ధోక్తా, 'మనసో నిర్వికారత్వం
ధైర్యం సత్సృషి హేతుస్వి' త్యుక్తలక్షణం ధైర్యం-తదేవ ద్రుమః-తం ధ్వంసయతి
ఉన్మాలయతీతి తథోక్తా, అజ్ఞానం మోహ ఏవ - తద్వృత్తయో దమృదర్పాదయో
లక్ష్యస్తే తథా చ - మోహాః అజ్ఞానవృత్తయ - ఏవావర్తా జలభీమా-స్తైస్సుదుస్తరా
స్సుష్ట తరితుమశక్యా, అతిగహనా-ఏకత్ర దుర్విభావ్యస్యాభావాదన్యత్ర దురవగా
హత్యాచ్యేత్యమితి నిర్ణేతుమశక్యేత్యర్థః ఇష్టాధిగమజనితధ్యానం చింతా-చింతా బహువిధ
త్వేఽపి చింతానాం తటద్వయరూపఃకోపయోగార్థం ద్విత్వం వక్ష్యతే-తథా ప్రోత్తుక్తే
అత్యున్నతే-చిన్తే ఏవ తటే-యస్యాస్సా తథోక్తా ఆకానామ నైకవిధాత్యాయతతృష్టా-
ని 'దశాఽవస్తానైకవిధాఽత్యాకా తృష్టాఽపి చాయ తే' త్యమరః నామేతి ప్రసిద్ధా-
ఆశేతి ప్రసిద్ధే త్యర్థః యా నదీ వర్తత ఇతి శేష-యత్తదోర్నిత్యసంబధాత్, తస్యా
ఆకానద్యాః, పారం గతాః జ్ఞానప్లవేనేతి భావః, అత ఏవ విశుద్ధమనసో నిర్మలాంతః
కరణా, యోగీశ్వరా మహాయోగినః, నన్దని బ్రహ్మనన్దమనుభవస్తీత్యర్థః, అతస్సర్వథా తృష్టా
తరణోపాయోఽస్యేషణీయః శ్రేయస్కామేనేతి భావః

టీ ఆకానామ=ఆశ యసునది, నదీ=ఏఱు, మనోరథజలా=(మృష్టాన్మ పానభోజ
నము, విచిత్రాంబరభూషణధారణము, షోడశవార్షికకామినీసంభోగము మొదలగు)
శ్లోరిక లససీగ్ధగలది, తృష్టా .కులా-తృష్టా = (పొందరానివస్తువును పొందవలయునను)

అశలనెడు, తరగ్గ=అలలచే, అకులా = అల్లకల్లోలమగుచున్నది రాగ వతీ-రాగ=అను
రాగములను, గ్రహవతీ = మొసళ్లగలది, వితర్కవిహా-వితర్క = సందేహములను,
విహా=పక్షులగలది, ధైర్య సిని - ధైర్య = ధైర్యమును, ద్రును=చెట్టును, ధ్వంసినీ=
పెల్లగించివేయునది మోహా స్తరా- మోహ=అజ్ఞానముచే జేయబడువ్యాపారము
లను, ఆవర్త=కీడులచే, నుదుస్తరా=బొత్తిగా దాటులవిగానిది అతిగహనా=మిక్కిలి
లోతైనది, ప్రోత్తుగ్గత టీప్రోత్తుగ్గ=మిక్కిలి ఎత్తైన, చిన్నా=చింతలను, తటి=తీరములు
గలది తస్యాః=దానియొక్క, పారగతాః = అవలయొడ్డునఁ జేరిన, విశుద్ధమనః=
పరిశుద్ధహృదయులగు, యోగీశ్వరాః = యోగీశ్వరులు, నన్దంతి = ఆనందమునఁ జెలంగుదురు

ఈ కోరిక లనుజలము, అభిలాష లనుతరంగములు, అనురాగ
వతు లను మొసళ్లు, సందేహము లనుపక్షులు, అజ్ఞాన మనెడి సుడులు,
ఎడతెగని చింత యనెడియొడ్లును గల్గి ధైర్య మనువృక్షమును బెల్లగించి
వేయునట్టి యాశ యనుదాటురానినదిని, పరిశుద్ధహృదయులైన యోగీ
శ్వరులు తరించి యావల నానందమునఁ జెలంగుచుందురు

చ కలితమనోరథంబు లుదఃంబులు తృప్తలు భూరివీచికా

వభు లను రాగముల్ మకరవర్గము మోహవితర్కముల్ సుడుల్
పులుగులు గాఁగ ధైర్యఫలభూజము గూల్చుదురాశవేరిపు
మృలనది దాటి నిత్యసుఖసంపదఁ గాంతురు యోగిపుంగవుల్.

ఇతి శృష్టదూషణంనామ ప్రథమదశకమ్

— విషయపరిత్యాగవిడంబనము —

అవ అశను దూషించినపిదప విషయపరిత్యాగానుకరణమును జెప్పుచున్నాడు —

శ్లో. న సంసారోత్పన్నం చరితమనుపశ్యామి కుశలం

విపాకః పుణ్యానాం జనయతి భయం మే విమృశతః,

మహద్భిః పుణ్యైశ్చైర్విరచిగృహీతా శ్చ విషయా

మహాన్తో జాయంతే వ్యసమివ దాతుం విషయితామ్.

11

వ్యా — యదుక్తం యోగినస్తృష్టానదీం తీర్త్వా న్దస్తీతి-తత్ర విషయపరి
త్యాగ మస్తరాతదసంభవాదః విషయపరిత్యాగవిడమ్భనోచ్ఛతే—అథేతి—అథతృష్ట
దూషణానన్తరం, విషయితాం రూపాదీనాం - ని. రూపం శబ్దో గర్భరసగుర్వాశ్చ

విషయా ఆమి' త్యమరః యద్వా - స్రక్ష్మస్తవనితాదిభోగ్యవస్తూనాం - పరిత్యాగః
సన్నాన - సస్య విడమ్మనానుకరణమభినయ ఇతి యావత్ - ఉచ్యత ఇతి శేషః -
తత్ప్రకారమేవాహ దశభిః—న సంసారోత్పన్నమితి—సంసారే అనాదిభవవరమ్ము
రాయా-ముత్పన్న ముదితం-ఫలోద్దేశే నానుష్ఠితమితి యావత్, చరితం పుణ్యాచరణమ్*
'అదికర్తణి కర్తరి చ' తి కర్తరి క్తః కుశలం క్షేమకరం, నానుపశ్యామి నానుసందధామి
త్యర్థః, కుత ఏతద్వైపరీత్యమిత్యాశంక్య తత్రోపపత్తి మాహ—విపాక ఇతి పుణ్యానాం
పురాకృతసుకృతానాం, విపాకస్సంపద్రూపపరిపాకః విమృశతః తత్ఫలం పరామృశతః,
మే మమ, భయం, జనయత్యుత్పాదయతి-తత్పర్యాలోచనే సంపదాం పుణ్యవ్యయలభ్య
త్వేన విషద్రూపత్వాదభయజనకత్వమిత్యర్థః అత ఏవోక్తం కవికులసార్వభౌమేన
క్రీహర్షేణ-'పూర్వపుణ్యవిభవవ్యయలభ్యాస్సంపదో విపద ఏవ విమృష్టే' ఇతి ఆశవా -
పుణ్యానాం జ్యోతిష్ప్రమాదిసత్కర్తృణాం, విపాకః స్వర్గాదిరూపఫలపరిపాకః, విమృశతః
పూర్వోక్తరం పర్యాలోచయతో, మే, భయం జనయతి 'క్షేణే పుణ్యే మర్త్యలోకం
విశస్తితి' భగవద్వచనాత్ యావన్నియతకాలం స్వర్గసుఖ మనుభూయ పుణ్యక్షయే సతి
పున ర్మర్త్యలోకప్రవేశే మహావిషాదగర్భవీరయవాసజన్త పరమ్మరాదుఃఖప్రభవత్వాన్య
యజ్కరత్వమిత్యర్థః అతః కుశలం న పశ్యామితి సంబంధః ఏవం తత్ఫలభూతానాం
భోగానామవ్యవస్థ మేతత్వమేవేత్యాహ—మహద్భిః భూయష్టైః పుణ్యోష్టైః పుణ్య
సంచయైః—హేతుభి, శ్చిరపరిగృహితా శ్చిరకాల మారభ్య సంగృహీతా, విషయాశ్చ భోగా
ఆపి, విషయజ్ఞాం విషయాసక్తానాం, వ్యసనం విపత్తిం దుఃఖమితి యావత్, దాతుమివ
దాతు మేవ-ఇవశబ్దో-త్రావధారణార్థకః-న తూ త్ప్రేక్షాభివ్యంజకః-అన్యథా-ర్థాంతరన్యా
సాదితి వేదితవ్యం మహాన్తః ప్రవృద్ధా, జాయంతే భవంతి - వ్యసనప్రదానప్రవక్షేవ ఏత
ద్వృద్ధిః నాన్యదానప్రవక్షేత్యర్థః ఏవమైహికాముష్మికభోగానామనిష్ఠానుబద్ధిత్వాత్త
త్యాగ ఏవ క్రేయానితి భావః శిఖరిణీవృత్తమ్

టీ సంసార ఉత్పన్నం = సంసారమునందుఁబుట్టిన, చరితం = చర్య, కుశలం =
మేలనని, న అనుపశ్యామి=అగుపడుటలేదు (ఏలన), పుణ్యానాం = సుకృతములయొక్క,
విపాకః=పరిణామము, విమృశతః = విచారించుచున్న, మే=నాకు, భయం = భయమునే,
జనయతి=కలిగించుచున్నది,(ఏలయన) మహద్భిః పుణ్యోష్టైః=గొప్పపుణ్యముల సమూహ
ములచేత, చిరపరిగృహీతా=చాలకాలము ఆరంభింపఁబడి అనుభవించఁబడిన, విషయాః=
భోగములు—స్రక్ష్మందనవనితా విత్తములు—లేక, యావ రస గన్ధ శబ్ద స్పృశ్యాదులచే

ననుభవించుదగినవియన్నియు—, విషయిణాం = భోగాసత్త్వలకు, వ్యసనం = దుఃఖమును,
దాతుమివ=ఇచ్చుటకే, మహాన్తః=ప్రవృద్ధములు, జాయంతే=అగును ఈతీరున విషయము
తైహికాముష్మికభోగముల కనిష్టానుబంధములగుచే వానిని వదలుటయే మేలనుట

తా. సంసారపుణ్యముల మేలుగా నా కగపడుటలేదు పుణ్యముల
పరిణామముచు విచారింపఁగా భయమునే కలిగించుచున్నది. ఎన్ని
పూర్వపుణ్యములచేతనో లభించు చందన వనితాది విషయములును
దఱిగిపోవుటచే దుఃఖమునే కలిగించుచున్నవి.

చ, భవమునఁ బుట్టునట్టియ శుభం బని చూడము పుణ్యకర్తృగౌ
రవఫల మైనసంపద కశంబు భయావహ మెన్నిచూచినం
బ్రవిమలపూర్వపుణ్యసముపార్జితచందనముఖ్యభోగవై
భవమును భోగశీలర కశపాయము చేయను వృద్ధిబొందెడున్

అవ విషయములను త్యజించుట శుభమొనఁగును —

శ్లో. అవశ్యం యాతారశ్చిరతరముషిత్యాపి విషయాః

వియోగే శో భేద స్త్యజతి న జనో యత్స్వయమమూఁ,

ప్రజస్తస్మాత్సంక్రాంతృలపరితాపాయ మనస

స్వయం త్యక్తా హ్యేతే శమసుఖమనంతం విదధతి.

12

వా — అశ సర్వథా విషయాః పరిత్యాజ్యా ఇతి వత్తం లేహం వ్యవస్థితి
మానా - అవశ్యమితి — విషయా భోగా, శ్చిరతరం బహుకాలమ్, ఉషిత్యాస్థిత్యాపి
* 'వసతి క్షుధో రి' తీడాగమః * 'వచి స్వపి' త్యాదినా సంప్రసారణమ్. అవశ్యం
నియతం సిద్ధమితి యావత్, యాతారో గస్తారః-అగమాపాయిత్యేనాస్థిత్యాత్పరిచయా
నాచరేణ పురుషం త్యక్త్వా యాతార వివ - న తు పరిచయవకాద్యావజ్జీవక స్థాతార
ఇత్యర్థః తదుక్తం భగవతా—

'మాత్రాస్పృశ్యాశ్చ కొన్తేయ శీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః,

అగమాపాయినోఽనిత్యాస్తాం స్థితిక్షస్వ భారత' ఇతి

* యాతేద్దుర్భ, అతః వియోగే విషయవిరహే, శో భేదః శోవా విశేషః న శోఽ
శీత్యర్థః స్వకర్తృకత్వాగే వా పురుషకర్తృకత్వాగే వా తస్య జాయమానత్వా దితి
భావః తథాహి యద్యస్తాత్కారణాత్, జనో విషయానక్తః పుమాన్, ఆమూన్
విషయాన్, స్వయం న త్యజతి గుణాన్ గృహీత్వా న విస్మజతి - స్వయమేవ త్యజతి
చేత్తస్మి లేన కృతార్థో భవెతితి భావః ఏలేన విషయకర్తృకత్వాగే తు న కృతార్థత్వ

మితి సూచ్యతే నను కుత ఏతదైష్ట్యమ్యమిత్యాశక్యత తత్ర వ్యవస్థామాహ—స్వాత
స్త్వైత్ కర్తృత్వాత్-స్వాచ్ఛన్ద్యాదితి యావత్ * 'స్వతత్త్వ కర్తే, త్వనుకాసనాత్,
వ్రజన్తః పురుషం విసృజన్తస్సన్తః - విషయా ఇతి శేషః, మనసః, అతులపరితాపాయ
దురన్తసంతాపాయ భవస్తీతి శేషః = అత్యన్తదుఃఖకారణో భవస్తీత్యర్థః స్వయం స్వేన
కర్తృ పురుషేణ, త్యక్తాః తుచ్ఛత్వభావనయా విసృష్టాశ్చేత్తర్హి, ఏతే విషయా, అనన్త
మపరిచ్ఛిన్నం శమనుఖం తృప్తాపకా న్నినుఖం, పరమానందమితి యావత్, విదధతి కుర్వన్తి
హి-హి రవధారణే-తదుక్తం—

'యచ్చ కామనుఖం లోకే యచ్చ దివ్యం మహత్సుఖమ్,

తృప్తాశమనుఖస్యైతే నార్హ తష్టాదశీం కళామ్' ఇతి,

అతోఽనర్థాపాదకవిషయకర్తృకత్యాగాత్పూర్వమేవ స్వయం తత్త్వాగతత్పరేణ భవి
తవ్యం శ్రేయస్కామేనేతి భావః పృథం పూర్వవత్

టీ విషయాః=శబ్దాదిభోగములు, చిరతరం=బహుకాలము, ఉషిత్యాపి=ఉండి
యును, అవశ్యం=తప్పక, యాతారః = విడనాడునవి, యత్ = ఎందుచేత, జనః=మను
జుండు, అమూక్=పీనిని, స్వయం=తనంతట, నత్యజతి=విడువఁడో, (తత్ = అందుచేత)
వియోగే=(ఇవితామే) విడనాడుటయందు, కోభేదః=ఏమి భేదము? స్వాతస్త్వైత్=స్వయ
ముగనే, వ్రజన్తః సన్తః=వీడిపోవునవియై, మనసః = మనస్సునకు, అతులపరితాపాయ =
తులలేని దుఃఖముతోఁగల, (వ్యసనమును కలిగించు ననుట) స్వయం = తానుగానే, (పురు
షుని)త్యక్తాః=వీడివడినవై, ఏతే=ఇవి, అనన్తం=అంతములేని, శమనుఖం = పరమానంద
మును, విదధతి హి=యథార్థముగ చేయును.

తా. విషయానుభవములు చిరకాల మున్నను నెప్పుటికీని తప్పక
విడనాడునవియే. ఇట్టిచోఁ బురుషుండు వానిని దానే యేల విడువరాదు?
ఎట్లయిన నేమి? ఇదికాక వానియంత నవి విడనాడిపోవునేని మనస్సు
కెంతో సంతాపము కలుగును. కావునఁ దానే త్యజించివైచినచో
మిక్కిలి మనశ్శాంతిని పొందఁగలఁడు గదా !

చ. ఉరుగతితోడ నేగుఁ దడఁపుండియు భోగము లట్టివానిఁ దా
నరుండు యరిత్యజింపఁడు కనంగనఁ దద్విరహంబు భిన్న మే
పురుషునిభోగముల్ విడిచి 1 భూరిమనోవ్యథ లాచరించు నా
పురుషుండె భోగముల్ విడిచి 1 పొందు నిరామయశాంతిసౌఖ్యముల్

అవ బ్రహ్మజ్ఞానులు భోగములను విడనాడగలరు ఇతరులు వదల లేరు —
 శ్లో. బ్రహ్మజ్ఞానవివేకినోఽమలధియః కుర్వన్వ్యహో దుష్కరం
 యన్తుంచన్యువభోగభాజ్జ్యపి ధనాన్యే కాంతతో నిస్సృహః,
 న ప్రాప్తాని పురా న సంప్రతి న చ ప్రాప్తా దృఢప్రత్యయో
 వాఙ్మామత్రపరిగ్రహణ్యపి పరం త్యక్తుం న శక్తా వయమ్. 13

వ్యా — నను కీర్వ్యిభాః పురుషా విషయత్యాగసమర్థా ఇత్యాకాజ్ఞాయాం
 జ్ఞానిన వివ సమర్థా న తు మాదృశా ఇత్యాహ—బ్రహ్మేతి—బ్రహ్మజ్ఞానేన యో -
 వివేకస్తత్త్వవిచార, స్తేన-నిర్వలా నిష్కళజ్కా - అసంభావనాదిరహితేతి యావత్-సా
 ధీర్యేషాం లే జ్ఞానవస్త ఇత్యర్థః దుష్కరం కర్దుమశక్యం, కుర్వన్తి, అహో ఇత్యా
 శ్చర్యే, కిం తద్దుష్కరమిత్యాహ—యద్యస్తా, దుపభోగం భజన్తీతు్యవభోగభాజ్ఞో
 ప్రకృష్టనాదిభోగసాధనత్వేనానుభూయమానాన్యపీత్యర్థః, ధనాని విత్తాని, నిస్సృహో
 స్సన్తః, ఏకాంతం నితాన్తతః నిరవశేషమితి యావత్, ముఞ్చన్తి విస్మజన్తి, ఇదమేవాతి
 దుష్కరమత్యవ్రాశ్చర్యం చేత్యర్థః వయమస్త ద్విధా జ్ఞానినస్తు, పురా పురాతనకాలే న
 సంప్రాప్తాన్నాధికతా తత సంప్రతీదానీం వర్తమానకాలేఽపి, ప్రాప్తా వా భవిష్య
 త్కాలలభ్యేఽపివా, న దృఢప్రత్యయాన్న దృఢవిశ్వాసాత్ - అవిశ్వసనీయానితి యా
 వత్-కాలత్రయేఽప్యసంభావ్యమానానిత్యర్థః ని 'ప్రత్యయోఽధీన శబధజ్ఞాన విశ్వాస
 హేతు' ప్రిత్యమరః కిం తు, వాఙ్మామత్రపరిగ్రహన్తనోరథమాత్రసంగృహీతాత్ -
 మనో వ్యాపారమాత్రగోచరీకృతానపీత్యర్థః అనుభూయమానాంస్తు కిములేతి భావః
 విషయానితి కేవల త్యక్తుం, పరమత్యస్తం, న శక్తా అనమర్థా - అతస్త వివ ధన్యా ఇతి
 భావః 'శకదృషే' త్యాదినా తుమున్, విషయపరిత్యాగే బ్రహ్మజ్ఞానమేవ ముఖ్యసాధన
 మతస్తత్సంపాదనేన తత్పరిత్యాగోఽవశ్యం కర్తవ్య ఇతి ఫలితార్థః

కార్దులవిక్రీడితమ్

టీ బ్రహ్మజ్ఞానవివేకినః = బ్రహ్మజ్ఞానముచే దత్త్వవిచారమును జేయువా రగు,
 అమలధియః=నిర్మలచిత్తులు, యత్=ఎందుచేత, ఉపభోగభాజ్ఞో అపి=భోగింపఁబడుచున్న
 దానినైనను, ధనాని=ధనములను, ఏకాన్తతః=సంపూర్ణముగ, నిస్సృహః = నిస్సృ
 హులై, అపేక్షలేనివారై, ముఞ్చన్తి = విడుతురో, (తత్=అందుచేత) దుష్కరం=
 అశక్యమైనదానిని, కుర్వన్తి = చేయుచున్నారు, అహో = ఆశ్చర్యము, పురా =
 పూర్వము, ప్రాప్తాని న = లభించినవికావు, సంప్రతి = ఇప్పుడు, న = లేవు, ప్రాప్తా =

భవిష్యత్తున సిద్ధించుటయందు, దృఢప్రయత్నః న = గట్టివిశ్వాసములేదు, వాఙ్మాత్ర పరిగ్రహణి అపి=మనోరథముచే మాత్రమే పట్టుగలవానినైనను, త్యక్తుం = వదలుటకు, వయం=మేము, పరం = అత్యంతము, శక్తాః న = సమర్థులము కాము

తా. బ్రహ్మజ్ఞానముచే బరిశుద్ధ మగుచిత్తము గలధన్యు లెంత దుష్కర కార్యములనేని చేయఁజాలుదురు. ఇదే భోగోఽయుక్తమయినను ధనమును నిస్పృహలై సంపూర్ణముగాఁ బరిత్యజించుచున్నాడు గదా ! అద్దిగా ! మనకన్ననో ఇంతకుమున్నీ ధనము కలిగియుండలేదు. ఇప్పుడు చేతులులేదు ముందుగాఁబోవు ననెడుసమృద్ధియు లేదు తలంపులమాత్రమే కలుగున దయ్య నీధనమును వీడ లేకున్నాము

ఉ అనఘులు బోధపూర్ణులు మహాత్ములు భోగనిధాన మామహాధనముఁ బరిత్యజింతురు గతస్పృహ లై పరమాద్భుతంబుగా మునుపును బొంద కిప్పుడును శ్రముట్టక యింకనుఁ జెందలేక నెవ్వనమునఁదోచుభోగములమానఁగఁజాలము మే మొకింత యున్.

శ్లో ధన్యానాం గిరికందరేషు వసతాం జ్యోతిః పరం ధ్యాయతా మానన్తా శ్రుజలం పిబన్తి శకునా నిశ్శబ్దమశ్లేశయాః, అస్తాకం తు మనోరథోపరచిత ప్రాసాదవాపీతట

శ్రీ డాకానకేలికాతుకజుషామాయః పరం ఝీయతే

14

వ్యా — ఉక్తమేవార్థం భక్త్యంతరేణాహ — ధన్యానామితి — గిరికందరేషు గిరిగచ్ఛరేషు-ని 'దరి తు కన్దరో వా స్త్రీ' త్యమరః వసతాం వివిక్తతయా వర్తమానానాం - 'వివిక్తసేవీ లఘ్వాకి' తి వచనా దితి భావః తథా, పరం జ్యోతిః పరం బ్రహ్మ ధ్యాయతాం, ధన్యానాం పుణ్యకాలినాం - ని 'సుకృతీ పుణ్యవాక్ ధన్య' ఇత్యమరః అనన్దేయ-అశ్రుకణాః బాష్పబిన్దవః-తాన్, నిశ్శబ్దం లేహం తపః ప్రకాశత్యాన్నిర్భయం యథా తథా, అశ్లే * కేరత ఇత్యశ్లేశయాః ఉత్పజ్జవర్తినః* 'అధికరణే శేలే రి' త్యవృత్త్యయః, శకునాః పక్షిణాః, పిబన్తి, కింతు, మనోరథేన చ ఙ్గామాత్రే - జోపరచితాః యాః - ప్రాసాదేషు - హర్షేషు - వాపీతటేష్వల్పసరస్తీరేషు - శ్రీ డాకానకేషాద్యానేషు చ - కేశయా విహారా - స్తాసు - కాతుకజుషామాత్సుక్యభాజా - మస్తాక, మాయః పరమ్ ఆయురేవ, ఝీయతే నశ్యతి - దుర్లభ విషయదినాతత్పరైః పృథా కాలో యాపితః న తు తత్ బ్రహ్మజ్ఞానం సంపాదికమ్ - అతో వయమపి తథా న ధన్యా ఇతి భావః. వృత్తముక్తమ్

టీ గిరికన్దరేఘఃకొండగుహలలో, వసతాం = నివసించుచు, పరంజ్యోతిః = పర
బ్రహ్మమును, ధ్యాయతాం = ధ్యానించుచుండు, ధన్యానాం = పుణ్యకాలరయొక్క, ఆనన్ద
ఆశ్రుజలం = ఆనందబాష్పములను, నిశ్శృంకం = జంకులేక, అజ్కేశయాః = తొడలపై
సెక్కిన, శకునాః = పక్షులు, పిబంతి = త్రాగుచున్నవి, అస్తాకం తు = మాకన్ననో, మనో
జుహం = మనోరథ = వాఙ్మలమాత్రముననే, ఉపరచిత = నిర్దింపబడిన, ప్రాసాద = మేడలం
దును, వాపీతట = దిగుడుబావుల గట్టులయందును, క్రీడాకానన = విహారయోగ్యములగు
వనములయందును కేళి = విలాసములయందలి, కౌతుకజుహం = కుతూహలమును పొంది
యుండగా, ఆయుః పరం = ఆయుష్యమే, తీయతే = తుదిముట్టుచున్నది

తా. కొండగుహలందు వసించి నిరంతరముఁ బరబ్రహ్మచింత
నము కావించు ధన్యాత్ములకన్నులనుండి తొరగునానందబాష్పములను,
దొడలఁగి నెక్కి పక్షులు త్రావుచుండును కోరికలపై, గోరికలతో
మనముననే మేడలు, దిగుడుబావులు, పూదోటలు నిర్మించుకొని
వానివిలాసములకై యువ్విళ్లూరు మనయాయుష్య మిట్లు తుదముట్టు
చుండును.

చ గిరిగుహలక వసించి వృషకేతనచింతన మాచరించున
త్పరుషులసమ్మదాశ్రుకణపుంజముఁ గ్రోలుచు సంకళయ్యలం
దిరవుగ నుండుఁ బక్షులు సమిధమనగిక్యతపాధవాపికా
వరవనకేళిశీలు రగులవారల కాయువె విత్తతం బగున్.

అవ. విషయభోగాభిలాష నిర్విజ్ఞానినైతము విడువదు —

శ్లో. భిక్షాశనం తదపి నీరస మేకవారం

శయ్యా చ భూః పరిజనో నిజదేహమాత్రమ్,

వస్త్రం సుజీర్ణ శతఖణ్డమయీ చ కన్ఠా

హాహా ! తథాఽసి విషయాన్న జహాతి చేతః.

15

వ్యా — అథ కస్యచిద్విషయాభిభూతస్య నిర్వేదనపవనమభిసీయాహ — భిక్షా
శనమితి — భిక్షా తైత్తిమిత్యర్థః, అశన మానరః, తదపి భిక్షాన్నాశనమసి, నీరసం
మధురాఘ్నాదిరసహీనం, తదప్యేకవారం - న తు ద్విత్రివారమిత్యర్థః, శయ్యా శయ
నీయం చ, భూః - సాఽప్రాప్తరణాదిరహితేతి భావః, పరిజనః, సేవకజనః, నిజదేహ
మాత్రం స్వస్య స్వయమేవ పరిజనో న తు కశ్చిదన్యోఽస్తీత్యర్థః, వస్త్ర మాచాఢ
దనం చ, విశీర్ణా శత ఖణ్డమయీ విశేషేణ జీర్ణానైక చీవరశకలనిర్మితా, కన్ఠా,
తథాఽపి ఉదృక్కప్తదశాయామసి, విషయాః భోగవాఙ్మార్గాః, న పరిత్యజంతి న విస్మ

జన్మిమామితి శేషః, హాహాతి విషాదవిస్మయాలశయాభినివేదనాద్ధాద్విరుక్తిః, పాపిహా ఇమే విషయా హతమేవ ఘ్నుస్తీతి భావః

అత్ర విషయపరిత్యాగకారణసామగ్త్యాం సత్త్వాం కార్యాపదయా ద్విశేషాః రలంకారః 'తత్సామగ్త్యా మచత్పత్తిర్ద్విశేషాః ర్నిగద్యత' ఇతి లక్షణాత్

వసస్తలిలకావృత్తమ్

టీ అశనం=అన్నము, భిక్షా=ఇంటింటికి దిరిగి యాచించి తెచ్చుకొనినది, తదపి = అదియును, నీరసం=నిస్సారమైనది (తీపు, పుసు మొదలగు రసములేవియు కలియనిది)- అదియును-వికవారం=ఒక్కపూటయే, శయ్యాచ=వడకయు, భూః = రిత్త నేల, పరిజనః = పరివారము, నిజదేహమాత్రం = తనశరీరముమాత్రమే వస్త్రం=కట్టుబట్టయు, సుజీర్ణ . మయా-సుజీర్ణ = మిక్కిలి చినిగిపోయిన, శతభిక్షామయా = నూజుప్రేలికలతోఁగూడిన. కన్ధా=బొంత, తథాపి=అటులైనను, హాహా=అద్దిరా! చేతః = మనస్సు, విషయాత్ = విషయేచ్ఛలను (అందుండి), న జహతి = మరలదు

తా. భిక్షమే యాహారము, అదియు నిస్సారమయినది, అందును నొక్కపూటయే. వట్టి నేలయే సెజ్జ తనశరీరమేతక్క మతొక పరివారములేదు. చినిగిపోయిన ప్రాంతప్రేలికలతోఁ గూర్చినబొంతయే కట్టుబట్టు. అద్దిరా ! అట్లయినను విషయేచ్ఛలనుండి మనసు మరల కున్నది గదా !

చ. నిరతముఁ దిండి బిచ్చ మగు నీరస మద్దియు నొక్కపూటయే
ధరణితలంబు సెజ్జ సతతంబును దోడు శరీరమాత్రమే
చిరుగులచీరతున్మగమీచేత నమర్చినబొంత పుట్ట మీ
కరణి మెలంగినకా విషయకాశంక్ష లొకింతయుఁ బాయవక్కటా !

అవ పురుషలకు విరక్తిపుట్టించుటకైన స్త్రీదూషణ —

శ్లో. స్తనౌ మాంసగ్రంథీ కనకకలశావిత్యుపమితౌ
ముఖం శ్లేష్మాగారం తదపి చ శశాజ్జేన తులితమ్,
ప్రవస్తూత్రక్లిన్నం కరివశిరస్సృష్టి జఘనం
ముహూర్నిస్త్యం రూపం కవిజనవిశేషైర్దురు కృతమ్.

16

వ్యా — అథ విషయాణాం కామినీప్రాధాన్యాత్తద్దూషణాభావే తత్పరిత్యాగో న సుకర ఇతి మనసి నిధాయ తాం దూషయతి - స్తనావతి — స్తనౌ కుచౌ, మాంస గ్రంథీ మాంసపిండౌ, తథాఽపి, కనకకలశౌ అనర్హహిరరత్నయకుమ్భా, విత్యుపమితౌ, తదపి మహిమయాశృతో-కనకకలశకల్పలేప్వనోపవర్జితావిత్యర్థః ముఖం వక్త్రం తు, శ్లేష్మాగారం

కఫలాలాదస్తమలాది స్థానం, తదపి చ, శకాశ్చేన సుధారసమయేన చంద్రేణ, తులితం సమాకృతం - తత్తుల్యేన్ద్రేనోపపత్తితమిత్యర్థః * అత్ర తులితశబ్దస్య సాదృశ్యవాచిత్యా త్తద్యోగేఽపి న * 'తుల్యార్థై రతులూపమాభ్యా' మితి తృతీయావ్రతిషేధః - అత్ర సూత్రే సదృశవాచిన ఏవ గ్రహణాదితి, జఘనం కటి పురోభాగస్తు-ని 'పశ్చాన్నితమ్భః స్త్రీకట్యాః క్షీచే తు జఘనం పుర' ఇత్యమరః, స్రవతా మదనసదనదాధ్యాభావాద్ద్రావతా-మూలేణ క్షిన్నమార్ద్రః - ఆపవిత్రమిత్యర్థః, తదపి, కరివరశిరఃస్పర్శి మదజలవరిప్లుతి శ్లాఘ్యగజేన్ద్రీకుమ్భస్థలసదృశమిత్యుపపత్తితమితి భావః, ఆతః, ముహుః పానఃపునీన్య, నిన్ద్యం గ్రహ్యద్యాకారేణ జూగుప్యం, రూపంస్తనాద్యవయవస్వరూపం - కామిన్యా ఇతిశేషః, కవిజనవిశేషైః తత్తవిద్విశేషకల్పనాచతురకపీశ్వరైః, గురు కృతం కనకకలశాది సాదృశ్యవర్ణనేన శ్రేష్ఠం, కృతం, కవిజనవాక్తాత్రసారమేవై తద్రూపం న తు స్వతస్సిద్ధ సారవదితి భావః అత్ర మాంసగ్రస్థిత్వేన స్తనయోర్వర్తనానర్హత్వం, శ్లేష్మగారత్వేన ముఖస్య చుమ్బనాద్యయోగ్యత్వం, స్రవన్మాత్రక్షిన్నత్వేన జఘనస్య హేయతయా సుభోగాపాత్రత్వం చ, సూచితమ ఏతత్కృత ఏవ కామినీనాం సుభోగాస్పదత్వేనాభి మతత్వమ్ - ఇదమేవేథం జూగుప్సితత్వేన దూషితం చేత్త్వా కిమన్యత్కామిన్యాం భోగ యోగ్యమస్తీతి శ్లోకతాత్పర్యమ్ - తదుక్తమ్ .

‘హాసోఽస్థి సందర్శనమతీయగ్తమత్యుజ్జ్వలం తత్కలమం వసారూః,

స్తనా చ పీ నా పిశితా స్రపిష్టౌ స్థానాస్తరే కిం నరతో న యోషిత్?’ ఇతి.

శిఖరిణీ.

ఆవ విషయములకుఁ గారణభూతులు స్త్రీలు వారిని దూషించినగాని పురుషులను వైరాగ్యము పొడమనేరదు —

టీ కవిజనవిశేషైః=(కల్పనాచతురులగు)కొందఱుకవులచే, మాంసగ్రస్థి=మాంసపు ముద్దలగు, స్తనౌ=చున్నులను, కనక కలశౌ = బంగరుకుండలు, ఇతి = అని, ఉపమితౌ = పోల్చుబడినవి, శ్లేష్మ ఆగారం=కఫమునకు నెలవగు, ముఖం=మొగము, శకాశ్చేన=చందురు నితో, తులితం=పోల్చుబడినది, స్రవ కిన్నం-స్రవత్ = ద్రవించుచున్న, మూత్ర = మూత్రముచే, క్షిన్నం = తడిసిన, జఘనం = కటిప్రదేశము, కరివర శిరః = శ్రేష్ఠమగు నేనుగుయొక్క కుంభిస్థలమతో, స్పర్శి=ఈసుగలిగియున్నది, (అని యిట్లు), ముహుః = వలముఱు, నిన్ద్యయూచం = ఏవగింపురూపు, గురు=శ్రేష్ఠముగా, కృతమ్ = చేయబడినది. (వర్ణి పుబడినది)

తా. మాంసపుముద్దలై న స్తనములను బంగరుకుండ లనియు, గఫమునకు నెలవగు మొగములు జంద్రబింబ మనియు, మూత్రాచసి_క్త

మగుజఘనస్థలమును నేనుంగు కుంభస్థల మనియు నీవిధముగా నేవగింపఁ
దగిన కామినీరూపమును గొందఱు కవులు పెద్దచేసి పొగడుదురు

చ. స్తనములు మాంసపిండములు శ చక్కనిబంగరుకుండలంచు నా
ననము కఫాలయంబు తుహినద్యుతితుల్యమటంచు మూత్రభా
జనజఘనస్థలంబు కరిచారుశిరస్సమ మంచుఁ గామినీ
జనమలినాంగముల్ సుకవిచాతురి వర్ణన కెక్కె నిమ్మహిన్.

శ్లో. ఏకో రాగిషు రాజతే ప్రియతమాదేహార్థధారి హరో
నీరాగేషు జనో విముక్తలలనాసజ్ఞో న యస్తాత్పరః,
దుర్వాసస్తరబాణపన్నగవిషవ్యావిధముగ్ధో జన
శ్చేషః కామవిడంబితాన్న విషయా భోక్తుం న మోక్తుం త్షమః.

వ్యా — అక్షైకః పరమేశ్వర వివైకాస్తతోఽనురతో విరక్తశ్చ అన్యస్తు తథాఽన
సురక్తత్వా దవిరక్తత్వాచ్చ పరిక్తిప్త ఏవేత్యాహ—ఏక ఇతి—ప్రియతమాయాః
పార్వత్యాః—దేహస్య శరీరస్య-అర్థం-అర్థభాగమ్ *‘అర్థం నపుంసక మి’ తి సమాసః-తద్ధర
తీతి తథోక్తః - మహాకాముకతయా త్షణమాత్రవిష్టేషస్యాప్యసహిష్టుత్వాన్ని జడేహ
వామార్థపరిక్తప్రప్రియతమ ఇత్యర్థః - వామార్థధారీతి చ పారః, ఏక ఏవ హరో, రాగి
ష్వసురక్తేషు - కాముకేష్విత్యర్థః రాజతే అప్రతినిధిత్యేన ప్రకాశతే-తాదృశ
కాముకాస్తరస్యాపవలభ్యమానత్వాదితి భావః, తథా, నీరాగేషు విరక్తేష్వపి, విముక్త
స్త్యక్తో - లలనాసజ్ఞో యోషిదాసక్తి - ‘రేన న తథోక్తో, జనః వై రాగ్యపురుషో,
యస్తాధరాత్, పరోఽనోయి, నాస్తి - తపశ్చరణసమయే మదనదహనాదినా తాదృశై
రాగ్యప్రకటనాత్తథావిధవిరతో న కశ్చిదస్తీత్యర్థః, కింతు, దుర్వాసాః నివారయితు
మశక్యాః - స్తరబాణా ఏవ - ష్మగాస్పరా-స్తేషాం విషేణ గరళేన-తత్సద్భుజే
వ్యామోహేన చ - వ్యాపిధో వ్యాక్షిప్తః - అత ఏవ-ముగ్ధో మూఢో నిశ్చేష్టశ్చ
శేషః అవశిష్టః, జనః, కామేన మన్మథేన హేతునా-విడమ్మితానసుకృతాన్-స్వీకృతా
నితి యావత్, విషయాన్ స్త్రీసంభోగాదీన్, భోక్తృమనుభవితుం వా, మోక్షం త్యక్తుం
వా, న త్షమః తాదృగనురాగ విరాగోత్కర్షాభావా త్తథావిధభోగత్యాగయో రసమర్థ
ఇత్యర్థః కర్తు మశక్తు మన్యథా కర్తుం సమర్థః పరమేశ్వర ఏక ఏవాసురక్తేషు విరక్తేషు
చ పరాం కాష్ఠాం ప్రాప్త, స్తదన్యస్పర్శోఽపుభయ భ్రష్ట ఏవేతి భావః, స్తరబాణపన్న
గేత్యత్ర రూపకాలంకారః శార్దూలవిక్రీడితమ్

తీ సీరాగేషు=విరాగలయందు, విముక్తలనాసక్తిః - విముక్త = విడువబడిన, లలనా=జవ్వనితోడి, సక్తిః=తగలటముగలవాడైన, జనః=పురుషుడు యస్తాత్ = ఏ మహేశ్వరునికంటె, పరః=అతీతము, న=లేడో, ప్రియ ధారీ-ప్రియతమా=ప్రియు రాలియొక్క, (పార్వతియొక్క), దేహ=శరీరముయొక్క, అర్థ=సగమును, ధారీ=ధరించు వాడైన, హరిః=అశివుడు, ఏకవివ=ఒక్కడే, రాగిమ=కాముకులయందు, రాజతే=ప్రకాశించుచున్నాడు, శేషజః (తు)=శేషించినజనుడు అన్ననో, దుర్వార ముగ్ధః-దుర్వార=వారింపశక్యముకాని, స్తరబాణ = మన్తభాణములను, ఘ్నగ = పాముల యొక్క, విష=విషముచేతను, వ్యావిధ=కొట్టబడి, ముగ్ధః = మూర్ఖుడై, కామ విడంబితా=మోసముగా చేయబడిన, విషయా=స్త్రీసంభోగాదులను, భోక్తుం = ఆనుభవించుటకును, మోక్తుం వా=విడుటకును, క్షమః న=సమర్థుడు కాడు

తా తనయటమేను నెచ్చెలికర్పించిన హరుఁ డొక్కడే కాము కులలోఁ దొలుత నెన్నఁదగినవాడు. మన్తధుని నిర్దహించి స్త్రీసంగవిర హితుడై నెగడిన యాహరుని కంటె విరాగి మఱి యెవ్వఁడు గలఁడు ? చెఱకువిలుతునీతూపులపోటు లనెడుపాముకాటులచే మైమఱిపుఁజెందు తక్కినజను లట్లు విషయోపభోగములను బడయ లేరు. విడువను లేరు.

చ. కాముకులందు మే సగము-శ గాంతకు నిచ్చెను శంకరుండె ని
మ్మాములలోనఁ బంచశరశాసనుకన్నఁ బరుండుఁ గల్గఁ దు
ద్దామవనోజబాణవిషదగ్ధులు తక్కినమూఢు లోప రే
సేమల భామినీసుఖముఁ శ జేరి భుజింపఁ బరిత్యజింపఁగన్

ఆప విషయములు దృష్టములని యెఱింగియ వానిని వదలమి యాశ్చర్యము —

శ్లో. అజానన్దాహాత్త్యం పతతు శలభో దీపదహనే

స మీనోఽచ్యజ్ఞానాద్భడితయ తమశ్చాతు విశితమ్,

విజానన్తోఽప్యేతే వయమిహ విషజాలజటిలా

న్న ముఘ్నామః కామానహహ గహనో మోహమహిమా. 18

వ్యా — ఆధ విషయదోషపరిజ్ఞానేఽచ్యత్యాగే కారణమాహ — అజానన్నితి - శలభః పతద్ధి, దహ్యతే అనేనేతి దాహః *కరణే ఘ్నజ్ - తస్య ఆత్మనః స్వభావస్య భావో దాహాత్త్యం భస్మీకరణస్వాభావ్యమిత్యర్థః ని 'అత్తా దేహే ధృతో జీవే స్వభావే పరమాత్మ' నీతి విశ్వః అజానో అనవమధ్యో, తీవ్రదహనే జాజ్వల్యమా నాగ్నో, పతతు ప్రవిశతు - ప్రవిశ్య భస్మీభవత్యిత్యర్థః * సంభావనాయాం

లోటో, తథా, స ప్రసిద్ధో, మిన్తో మన్యోఽపి అజ్ఞానాదాత్మవినాశకారణమేతదిత్య
వివేకాత్, బడిశయంతం మత్స్యవేధనసందానితమ్ - అయోమయవక్రకట్టకాగ్రస్యూత
మిత్త్యర్థః, పిశితం మాంసం, మత్నాతు భక్షయతు ఆమిషలోభాత్కృష్టకగిశనేన గళనిరోధా
తోఽపి మ్రియతామిత్త్యర్థః - నాత్రావయోరపరాధః-నాజ్ఞానమపరాధ్యతి-పతజ్జమాతజ్జ
కురజ్జభృజ్జమీనానా హతాః పశ్చభిరేణ పక్షేచ్ఛ' 'తివన్యాయాదిలి భావః-ని 'బడిశం మత్స్య
వేధనం' - 'పిశితం తరసం మాంసం' మిలిచామరః, కిం త్విహాస్తి లోకే, విజానంతోఽపి
వినిపాతహేతవ ఇలి వివేకవన్తో, ప్యేతే వయం, విపజ్జాలై రావత్పరమ్మరాభిర్జ్వలం
గ్రథితాః - ఉపద్రవహేతునపీత్యర్థః * పచాదిపత్వాన్త త్వర్థీయే లవప్రత్యయః,
కామాన్విషయా, న్న ముఖ్యామో న త్యజామః-విషయస్వరూపపరిజ్ఞానేఽప్యముఖ్యాతా
మస్తాకమేక ఏవాపరాధ ఇలి భావః * 'శే ముచాదీనా మి'తి నుమాగమః విచార్యమాణే
నాస్తాకమప్యపరాధః-ప్రబలతరకారణసద్భావాదిత్యాహ-మోహస్య అజ్ఞానస్య, మహి
మా మాహాత్మ్యం, గహనో దుర్విజ్ఞేయః-అఘటనఘటనాఽటుతరావిద్యావిలాసమహిమా
లోకే జనః అవిహితమపి కరోతి-అతో నాస్తాకమపరాధ ఇలి భావః శిఖరిణీవృక్షమ్

టీ శలభః=మిడుత, దాహాత్మ్యం = దహించు స్వభావముగలదియచుటచు, అజా
నన్ = ఎఱుంగక, దీపదహనే=దీపపునిప్పునందు, పతతు = పడనిప్పు, సః మిశ్రాపి = చేఱ
యును, అజ్ఞానాత్ = తెలివిలేమివలన, బడిశయంతం = గాలముతోఁగూడుకొనిన, పిశితం =
మాంసమును, అత్నాతు = తిననిప్పు, ఇహ-ఈలోకమున, ఏలేవయం = ఈమనము,
విజానన్తః అపి = వివేకవంతులమయ్యును, వివల్ జాలజటిలాన్ = ఆపత్పరంపరతో దట్ట
మైన, కామాన్ = విషయములను, న ముఖ్యామః = వదలలేకయున్నాము, మోహ
మహిమా=అజ్ఞానముయొక్క మాహాత్మ్యము, అహహ=అత్యాశ్చర్యము, గహనః=ఊహించ
నలవికానిది

తా. తగులఁ బెట్టు వని యెఱుంగమిచే మిడుత దీపపు మొగ్గపైఁ
బడును తెలియక పోవుటచే జేఱ గాలమున నున్నయెరను దినును ఈ
మనమన్ననో కుప్ప తెప్పలుగా నాపదలు కల వని యెఱిగియుండియు
విషయేచ్ఛలను మానలేకున్నాము. అజ్ఞానమాహాత్మ్య మెట్టిదో గదా!

చ. తెలియక నాశహేతువగుత్తీవ్రతరానలకీలలోపలక

శలభము చొచ్చుఁగాక మతిఁచాలక ధూనము గాలపుంగొనం

గలపిశితంబు లా మెరుగుఁ గాక మెఱింగియు మేము దుఃఖిదో
మాలవనితాసుఖంబు విడఁ నాడము మోహమహత్త్వ మెట్టిదో.

ఆప రోగప్రక్రియలను జనులు భోగములని భ్రమపడుచున్నారు —

శ్లో. తృషా శుష్యత్యాన్యే పిబతి సలిలం శీతమధురం
క్షుధార్తశ్శాల్యన్నం కబళయతి మాంసాదికలితమ్,
ప్రదీప్తే కామాగ్నౌ సుదృఢతరమాలిక్లతి వధూం
ప్రతీకారం వ్యాధేస్తుఖ మితి విపర్యస్యతి జనః.

19

వ్యా — అజ్ఞానమహిమైన సుభాభావేష్యవ్యన్నపానాదివిషయేషు సుఖబుద్ధిం
కరోతీత్యాహ — తృషేతి — తృషా తృష్ణయా, ఆన్యే వక్త్రే, శుష్యతి శోషం ప్రాప్నోతి
సతి, శీతం చ తన్మధురం చేతి విశేషణయోరపి మిథో విశేషణవిశేష్యభావవిషయాయాం*
'విశేషణం విశేష్యేణ బహుళ మి'తి సమాసః - కైత్యగుణయుక్తం సంతాపహరం చేత్యర్థః -
'శీతలీక్రియతే తాపా యేన తన్మధురం స్పృత' మితి లక్షణాత్ - యద్వా - మధురం
శర్కరూపానకవన్నాధుర్యసంయుక్తం - సలిల ముదకం - పిబతి, తథా, క్షుధార్తః బుభుక్షా
పీడితస్య, మాంసాదినా మాంసఘృతపయో దధ్యాదివృక్షానద్రవ్యేణేత్యర్థః - కలితం
రుచిరం స్వాదుకృతమిత్యర్థః, * కలిః కామధేయః, శాల్యన్నం కబళయతి భుక్త్యై,
తథా కామాగ్నౌ మదనదహనే, ప్రదీప్తే ప్రజ్వలితే సతి - మన్తభోద్రేకే సతీత్యర్థః,
సుదృఢతరమతిగాఢం, వధూం స్త్రీయ, మాలిక్లత్యాఙ్గి వ్యుతి, అతః, వ్యాధేః క్షుత్తృష్ణాది
రూపామయస్య, ప్రతీదారం తదుపశాన్తికరాన్నపానాలిక్లనరూపాపదసేవనరూపప్రతి
క్రియామిత్యర్థః, సుఖం భోగ ఇతి, జనో, విపర్యస్యతి విపర్యస్తబుద్ధిం ప్రాప్నోతి - న తు
తత్త్వం జానాతీత్యర్థః, అతస్మిన్స్తద్భ్రహ్మో విపర్యాసః, అయం చ అజ్ఞానదుర్విలాస
ఏవేతి భావః

టీ - తృషా = దాహముచే, ఆన్యే = నోరు, శుష్యతి సలి = ఎండుచుండ, శీతమధురం =
చల్లని తియ్యని, సలిలం = నీటిని, పిబతి = త్రాగుచున్నది క్షుధార్తః సక = ఆకలిచే బీడింపఁ
బడినవాడై, మాంస ఆదికలితం = మాంసము మొదలగువానిచే గూడిన, శాల్యన్నం =
పరియన్నమును, కబళయతి = భుజించును, కామాగ్నౌ = మన్తభాగ్ని, ప్రదీప్తే సతి =
ప్రజ్వలించ గా, సుదృఢతరం = అతిగాఢముగా, వధూం = జవరాలిని, అలిక్లతి = కౌగిలించు
కొరును, వ్యాధేః = (క్షుత్తి పానాదిరూపములతోడి) రోగముయొక్క, ప్రతీకారం =
ఉపశాంతిని - మందును - సుఖమ్ ఇతి = భోగము అని, జనః = మనుష్యుఁడు, విపర్యస్యతి = పొరఁ
బడుచున్నాఁడు

తా. దప్పిచే నో రెండినప్పుడు చల్లనిమంచినీరు త్రావును. ఆ కొన్నప్పుడు మాంసాదులతో శాల్యున్న మారగించును. మరులురేగి నప్పుడు జవరాలిని బిగ్గకవుంగిలించుకొనును. ఇక వీనినెల్ల సౌఖ్య మని తలంచుచున్నాడు.

ఉ. శీతలవారిఁ ద్రావు వడఁ ॥ జెందినవాఁడు తుఱాఁర్తుఁ డిష్టమృ
ష్టాతతభక్ష్యమాంసకలితాన్నము సాపడు మన్నఱాగ్నితా
పాతురుఁ డైనవాఁడు జవరాలిఁ గవుంగిటిలోనఁ జేర్చు నీ
రీతిని రోగశాంతికరకృత్యము భోగ మనంగఁ జెల్లునే

శ్లో. తుజ్గం వేశ్వ సుతాస్స తామభిమతాస్సజ్ఞాతిగాస్సంపదః
కళ్యాణీ దయితా వయశ్చ నవమిత్యజ్ఞానమూఢో జనః,
మత్వా విశ్వమనశ్వరం నివిశతే సంసారకారాగృహే
సందృశ్య క్షణభజ్గురం తదఖిలం ధన్యస్తు సన్నన్యస్థితి

20

వ్యా—విషం తావదజ్ఞో జనస్సంసారవిషమూసక్త్యా బద్ధో భవతి - జ్ఞానీ తు సర్వసక్తం పరిత్యజ్య కృతకృత్యో భవతీతి నిగమయతి—తుజ్గమితి —వేశ్వ పాసా దాది, తుజ్గమున్నతం, సుతాః పుత్రాస్సతాం సాధూనాం-విదుషామ్, అభిమతా ఇష్టా-స్సంపాప్రవిద్యావినయాదిగుణా ఇత్యర్థః, * 'మతిబుద్ధీ' త్యాదినా వర్తమానార్థే క్ష-అత విష * 'క్షస్య చ వర్తమాన ఇతి షష్ఠీ - ప్రతిపదవిధానా షష్ఠీ న సమస్యత ఇతి వక్ష్యమితి సమాసనిషేధః సంపదః ధనధాన్యాదిద్రవ్యసమృద్ధయః, సంఖ్యాతిగాః అసంఖ్యేయాః-అపరిమితా ఇత్యర్థః దయితా ప్రియతమా - కల్యాణీ ఆనుకూల్యాదిగుణ సావస్తుత్వాచ్ఛోభనా తదుక్తమ్ —

'అనుకూలాం విమలాక్షీం కులజాం కుశలాం సుశీలసంపన్నామ్,

పశ్చులకారాం భార్యాం పురుషః పుణ్యోదయాల్లభతే'

వయశ్చ, నవం నూతనం - యౌవనమిత్యర్థః ని 'వయః పక్షిణి బాల్యాదా' విత్యమరః ఇత్యేవ, మజ్ఞానేన మోహేన-మూఢో విజేతాన్యో, జుః, విశ్వం గృహవిత్కృత్త దారాదిప్రపశ్చమ్, అనశ్వరం శాశ్వతం, మత్వా ఆలోచ్య, సంసార విష కారాగృహం బద్ధిగృహం-తత్ర, నివిశతే ప్రవిశతి - తదానంతో భవతీత్యర్థః - తు తస్మానర్థమూలత్వం జానాతీతి భావః * 'నేర్విశ' ఇత్యాత్మనేపదమ్ అనిసంకటతయా పరమనిర్బంధహేతుత్వా ధర్మ-టిక-20

తనసారస్య కారాగృహత్వరూపణం ని 'కారాస్యాద్భవనాయ' ఇత్యమరః ధన్యస్తు
 జ్ఞానీ-తు శబ్దః పూర్వస్యాద్వైలక్షణ్యం ద్యోతయతి, తదేవాహ—తదఖిలం వేత్తాద్యశేష
 ప్రపజ్ఞం, క్షణభంగురమశాశ్వతం, సందృశ్య సమ్యగాలోక్య * సంపూర్వాద్వైతేః
 క్వా ల్యబాదేశః, సన్న్యస్యతి-న తత్రాస్తో భవతి-కిం తు విరతో భవతీతి భావః,
 అతః జ్ఞానే సర్వానర్థమూచుజ్ఞానం నిరస్య కృతకృత్యేన భవిష్యమితి తాత్పర్యమ్

కాన్దాలవిక్రీడితమ్

టీ తుక్లం=ఎత్తైన, వేత్త=ఇల్లు, నతాం = సత్పురుషులకు, అభిమతాః=ఇష్టులగు,
 సుతాః=పుత్రులు, సఖ్యైరితిగాః=లెక్కకమించిన, సంపదః=ధనధాన్యాది ద్రివ్య సమృద్ధి,
 కల్యాణీ=ఆనుకూలాది సంపన్నత్వముగల, దయతా=ఇల్లాలను, నపం వయః-నిండుయౌవ
 నము, ఇతి=అను, విశ్వం=సమస్తమును, అజ్ఞానమూఢః=మోహముచే వివేకహ్యుండగు,
 జనః=మనుష్యుండు, అనశ్వరం = శాశ్వతమని, సంసారకారాగృహే=సంసారమును చెఱి
 సాలలో, నివిశతే = ప్రవేశించుచు - చిక్కుపడుచు, ధన్యః తు = ధన్యాత్ముండు, తత్
 అఖిలం=దానినంతయు, క్షణభంగురం=నిమిషములో నశించునదిగా (అశాశ్వతమైన దని),
 సందృశ్య=ఎఱిగి, సన్న్యస్యతి=వదలును

తా మేడ చాల పెద్దది, కొడుకు లడకువ గలవారు, సంపదలు
 మితిలేనివి, ఇల్లాలు మనసు మెచ్చినది. వయస్సు నిండుజవ్వనము ఇట్లని
 యజ్ఞానము గలమనుజుండు మోహపడి విశ్వమెల్ల శాశ్వతమని తలచి
 సంసార మనుచెఱసాలలోఁ జిక్కుపడును. ధన్యులగువా రిది యెల్ల
 క్షణభంగుర మని తృణీకరించి సన్న్యసింపుచుచున్నారు.

చ. పొడుపులు మాడుపుల్ ఘనులుపుత్తులు పెక్కులు రమ్యసంపదల్
 పడఁతుక చారుశీల యెలప్రాయ మటంచు నరుండు మూఢుఁడై
 కడు జగ మెల్ల శాశ్వతమఁగాఁ గొని సంపృతిబందిలోపలం
 బడు నిది మాయయంచు మతిమంతుఁడు దా విడుచున్నను స్తమున్.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు విషయపరిత్యాగవిధమ్మన మను

ద్వి తీ య ద శ క ము

— యాచ్ఛాదైన్యదూషణము —

శ్లో. దీనా దీనముఁజైన్యదైవ శిశుకై రాకృష్టజీర్ణామ్బరా
 క్రోశద్భిః తుధితైర్నిరన్నవిధురా గృశ్యా న చేద్యేహినీ,

యాష్టాభజభయేన గద్గదగళత్రుట్యద్విలీనాక్షరం

కో దేహీతి వదేత్స్వదగ్ధజరస్యాథే మనస్వీ పుమాన్.

21

వ్యా — అభ యాష్టాదైన్యదూషణమారభతే - అత్ర అభిప్రాయః విషయా
చాం యాష్టాదైన్యప్రయోజకత్వాద్విషయమిత్యాగవిదమ్మనానన్తర్యేతైతత్ప్రయోజ్య
యాష్టాజనితదైన్యమపి దూషణీయమేవేతి అతస్తత్ప్రసక్తానన్తరమేతద్దూషయతుమార
భతే-దీనేత్యాదిక్లీకదశకేన—దీనా దీనముఖైరితి—దీనా దరిద్రా, అత ఏవ, దీనాని
కోభాహీనాని ముఖాని యేషాం తైః, కుతః, శ్రోశద్భిః రుదద్భిః, తత్కుతః, త్షుధితైః
సంజాతక్షుధైః బుభుక్షీతైరిత్యర్థః త్షుధాశబ్దోఽప్యాలన్తస్తస్మాత్ * 'తదస్య సంజాతం
తారకాదిభ్య ఇత జితీ'తవప్రీత్యయః-తారకాదిరాకృతిగణః-క్షుధితి ధకారాన్తపక్షే తు-
క్షుధం ప్రాప్తైః త్షుధితైః త్షుధాతురైః * కర్తరిక్తః * 'వసతి త్షునోరిడి'తీడాగమః,
శిశుకైరత్యన్తబలతైః * అల్పాన్తే కప్పిత్యయః సదా సర్వ దైవాకృష్టమన్న
పానాదియాష్టాభూర్వకమాక్షిప్తం - జీర్ణామ్బరం విక్లిష్టవస్త్రం - యస్యాస్యా తథా,
నిరన్నా అన్న పానరహితా-అత ఏవ - విధురా విహ్వరా - నిరన్నా చ సా విధురా చేతి
విశేషణసమాసః-అన్నాభావాత్కృష్టజీవనేత్యర్థః ని 'విధురః ప్రత్యవేతే స్యాత్కృష్ట
విజ్జిప్తయోరషీ' తి విశ్వః, గేహినీ గృహిణీ, దృశ్యా దృష్టిగోచరా, న చేన్న స్యాద్ద్యది,
త్స్వి మనస్వీ సుమేధాః-ధైర్యకాలీ * ప్రశంసాయామినిః, కః పుమాన్, యాష్టాభజ్ఞా
ద్యదభయం లేన, గద్గదో హీనస్వరః - అనుకరణశబ్దోఽయం - యో-గళః కణః - తత్ర -
త్రుట్యద్వి శకలీభవన్తి-అత ఏవ-విలీనా న్యనుచ్చరితప్రాయాణ్యక్షరాణీ వర్ణా-యస్మిన్
కర్తృణి తద్యథా తథా, స్వస్య-దగ్ధః ప్లుప్తో-యో జరః ఉదరం - తస్మాథే తత్పూరణార్థ
మిత్యర్థః ని ఆర్థే కృతే చ శబ్దా ద్వా తాదర్థ్యేఽవ్యయసంజ్ఞితా' విత్యమరః, దగ్ధ
శబ్దోఽత్ర నిర్వేదాభిద్యోతకః యథోక్తం సురేశ్వరవార్తికే—'అస్య దగ్ధోదరస్యాథే కిం
న కుర్వన్త్య సాప్రత' మితి, దేహీతి, వదేత్ బ్రూయాత్, న కోఽశ్యర్థః, తస్యాః
దృశ్యత్వాదీదృగవస్థాపనో భవత్యతోఽనర్థమూలత్వాత్ తత్పరిత్యాగోఽవశ్యం
కర్తవ్య ఇతి భావః శార్దూలవిక్రీడితమ్

టీ దీనా = దరిద్రురాలును, దీనముఖైః = ప్రేలాడు మొగములుగలవారై,
శ్రోశద్భిః=విడ్డుచున్న,క్షుధితైః=ఆకలిగొన్న, శిశుకైః = బిడ్డలచే, సదాఏవ = ఎల్లప్పు
డును, ఆకృష్టజీర్ణ అమ్మరా = లాగుబడిన చింపిగుడ్డగలదియు, నిరన్నవిధురా = అన్నము
లేమిచే పొగులుచున్నదియు, (అగు), గేహినీ=ఇల్లాల, దృశ్యా=కంటియెదుట కనబడు

నది, న చేత్ = కానిచో, మనస్వీ = మేనాకాలియైన మానియగు, కః పుమాన్ = విపురు
 ఘడు, యాచ్ఛాభజ్జభయేన-యాచ్ఛా = యాచించుటయొక్క, భజ్జ = ప్రయోజనములేమి
 యగుటవలని, భయేన = విగుచేత, గద్గన = డగ్గత్తికతోడి, గళ = గాంతునందు, త్రుట్టల్ =
 తడఁబడుచు, వీలీన = ఉచ్చారణవైకిరాని, అక్షరం యథాతథా = అక్షరములు గలుగునట్లుగా,
 స్వదగ్ధజతరస్య అర్థే = తనపాదుపొట్టకొఱకు, దేహి ఇతి = ఇమ్ము అని, పదేత్ = చెప్పుచు?

తా. బిక్క మొగములతో నాకట నేడ్చుచు జినిగిపోయిన చీర
 చెఱుగు లాగుచు బిడ్డలు వెన్నాడ నన్నము లేక పొగులు వెండ్రమే
 కన్నుల కగడకుండినచో దనపాడుపొట్టకై యాచన నేమిసేయుదురో
 యసుభయముచే డగ్గత్తికవడి నుడువులు తడఁబడ “దేహి” యని
 వివేకియగువాఁ డెవఁడు యాచింపఁబూనును?

ఉ. ఆ కొని యేడ్చు లేజిటుత १ లన్నముకై తనకొంగు లాగఁ బె
 ల్లాకట సో ౫ చుండెను సోజాంగనదుగ్ధశఁ జూడఁడేని యా
 ఛాకలనావిభంగభయఃసంభృతగద్గదకూన్యకంయః ॥
 చేకొని దేహి యం చమగఁ १ జేరునె కాలినపొట్ట కెవ్వఁడున్

శ్లో. అభిమతమహామూగ్రస్థిప్రభేదపటియనీ
 గురుతరగుణగ్రామామ్భజస్ఫుటోజ్వలచన్ద్రికా,
 విపులవిలస్లజ్జావల్లీవితానకురారికా
 జతరపితరీ దుష్పూరేయం కరోతి విడమృనమ్.

22

వ్యా — ఇదానీం ॥ న్యానరథూలం జరరం నిష్ఠతి — అభిమతేతి — అభిమతః
 కీర్తిప్రతిష్ఠావహత్వాదిష్ట-యో మహామానగ్రంథిర్గరిష్ఠాభిమానగ్రస్థి-తస్య-ప్రభేదే విక్షే
 పజేషటీయనీ సమర్థతరా * పటుశ్చబ్దాదీయసుచ్యుగితశ్చేతి జీవ్ గురుతరా అతిశయేన
 పర్తమానా-యే గుణగ్రామాః గామీభ్యశ్చైర్వాదిగుణగణా-తపివా ॥ మోఖాని లేహం
 స్ఫుటం యథా తథా-ఉజ్వలచన్ద్రికా పూర్ణిమా కౌముదీ-తత్సంజాచహేతుభూలేత్యర్థః.
 విపులం విస్తృతం యథా తథా-విలసత్ప్రకాశమానం - యల్లజ్జావల్లీవితానం ప్రి డాలతా
 వితలిస్తస్య కురారికా పరశుః తదుచ్ఛేదనసాధనభూలేత్యర్థః దుష్పూరా పూరయితు
 మశక్యా - ప్రత్యహమన్నపానాదిపూరితా ॥ పర్యాప్త్యభావాదితి భావః. * ‘ఈషద్దు

రి'త్యాదినా ఖల్విత్త్యయః ఇయం జరరముదరమేవ వీరరీ కుణ్డీ-ని. 'పిరరః స్థాల్కుఖా కుణ్డ మి'త్యమరః *గౌరాదిత్యాత్ జీష్-తథా చ కృష్ణమృతస్తవే—'జరరపిరీపూర్తయే నర్తితాసీ'తి విడమృనం యాచ్ఛానుకరణం, కరో'తి యాచ్ఛాదైన్యమస్తాభిరభినాటయ తీత్యర్థః వితద్వృత్తిరేకేణ దైన్యకారిణీన కాఽప్యస్తీతి భావః, 'పల్లీకరోరకురాః' కేతి పాతే నిశితకరవరకురిత్యర్థః

రూపకాలంకారః హరిణీవృత్తం - 'భవతి హరిణీ స్నా మా' స్థా గోరసామ్ముధి విష్టవై' రితి లక్షణాత్

టీ అభిమత పటియసీ-అభిమత = (కీర్తి ప్రతిఫలన వహించుటచే) ఇష్టమగు, మహత్ = గొప్ప, మాన=తన గౌరవముయొక్క, గ్రన్థి=గనుపును, ప్రభేద=వగల్గుట యందు, పటియసీ=మిక్కిలి సమర్థమును, గురుతర చద్వి'కా-గురుతర=మిక్కిలి అతిశయ ములగు, గుణగ్రామ = గాంభీర్యధైర్యాదిగుణసమూహములను, అమ్భోజ = తామరలకు, స్ఫుట = విశదముగా, ఉజ్జ్వలచంద్రికా = వెలుగుచున్న (పున్నమ నాటి) వెన్నెలయు, విపుల కురాః-విపుల=మిక్కిలి, విలనత్ = ప్రకాశించుచున్న, లజ్జా=సిగ్గును, వల్లీ వితాన=తీగల సమూహమునకు, కురాః = గొడ్డలియు (అయి), దుమ్మార=నిండిచు టకు శక్యముగాని, ఇయం జరరపిరీ = ఈకడుపు అనుకుండ, విడమృనం=మోసమును, కరో'తి=చేయుచున్నది

తా. ఈకడు పనుబాన గౌరవమును దొలగించును. వెన్నెల తామరపూల ముకుళింపఁ జేయునట్లు సద్గుణములనెల్ల సంకోచింపఁ జేయును. గాఢముగా నల్లుకొన్న లజ్జ యనునీవను జిటుగొడ్డలివోలేఁ దెగఁద్రొంచును దీనికి నిండు యనుమాటలేదు.

శా. మానగ్రంథివిభేదనక్షమము శుంభధైర్యగాంభీర్యము

ఖ్యానేకప్రియసద్గుణాంబుజసమూహపాజోవృత్తన్నలజ్జాలతా

హనిస్సారకురారథార జరరం బన్నట్టివెన్నావ యా

రా నిండారదు దైన్యవృత్త్యభినయప్రాగల్భ్యముం జూపుచున్.

అవ బంధువులనడుమ దగిల్చుడై బ్రతుకుటకంటె బిచ్చమెత్తిబ్రతుకుట మేలు అనుచున్నాడు —

శ్లో. పుణ్యే గ్రామే వనే వా మహతి సితపటచ్ఛన్నపాలిం కపాలీ

మదాయ న్యాయగర్భద్విజహతహతభుగ్ధామధూమ్రాపక్యణే,

ద్వారం ద్వారం ప్రవిష్టో వరముదరదరీపూరణాయ తుభారో
మానీ ప్రాజైస్సనాథో న పునరనుదినం తుల్యకుల్లేషు దీనః 23

వ్యా — అథ మానస్తావద్యుతయాచ్ఛాయా వరమన్యత్ర భిక్షాశనతాత్పర్యేణ
ప్రాణధారణమిత్యాహ — పుణ్యగ్రామ ఇతి — న్యాయగర్భం మీమాంసాశాస్త్రోక్త
ప్రకారగర్భితం యథా తథా - యద్వా - నీయస్తే జ్ఞాప్యస్తే - బుభున్వితార్థా విభిరితి
న్యాయః - వేదశాస్త్రపురాణాదయః - లే గర్భే తుత్యై - యేషాం లే న్యాయగర్భాః అథి
తాజలవిద్యా ఇత్యర్థః ని 'కుక్షిఘ్రిణార్భకా గర్భా' ఇత్యమరః తథాభూతా-ద్విజాః
బ్రహ్మణాః - తైః - హుతాః ఆజ్యాదిహవిర్భిన్నుతర్పితాః - యే హుతభుజోఽగ్నయస్తేషాం
ధుమేన-ధూమ్రాణి కృష్ణగోహితవర్ణాని-ఉపకర్ణాని అన్తిమప్రదేశాః-యస్య తస్మిన్-ని.
'ధూమ్ర ధూమరా కృష్ణలూహితే' - ఉపకర్ణానికాభ్యర్ణాభ్యగ్రా అవ్యభిచోఽవ్యయ'
మితి చామరః అత ఏవ-పుణ్యే యిత్రే, మహతి విపులే చ, విశేషణద్వయేన నిస్సంకోచ
సంచారార్హత్వం సూచ్యతే గ్రామే అగ్రహారే, వనే ఆరణ్యే వా-తత్రాపి వానప్రస్థా
దీనాం విద్యమానత్వాదితిభావః సితపటేన క్షేత్రవస్త్రేణ-ధన్వావరేషాం దృష్టిగోచరత్వా
భావార్థమాచ్ఛాదితా-తథా విశిష్టాచారాత్ - పాలిరశ్చిర్యస్యాస్తాం-ని 'పాలిస్త్ర్యశ్రీ
హ్నః పక్షిప్తి' తి వైజయన్తి కపాలీం భిక్షాహరణోచిత శరావ, మాదాయ గృహీత్వా,
తుభార్తః తుష్టీడితః, మానీ ఆభిమానవాక్ పురుష ఇతి శేషః, ఉదరమేవ - దరీ గిరి
గవ్వారం-తస్యాః - పూరణాయ పూర్వర్థమిత్యర్థః * తాదర్థ్యే చతుర్థి-అథవా-ఉదరం
పూరితుమిత్యర్థః * 'తుమర్థాచ్చ భావపచనా ది'తి చతుర్థి, ద్వారం ద్వారం ప్రతి
ద్వారం గృహమేధినామితి శేషః * 'సత్యవీపుయోరి'తి విప్లవాయాం ద్విరుక్తిః ప్రవిష్టః
భిక్షార్థమిత్యర్థః ప్రాజైస్సనాథస్సహితశ్చేత్ భిక్షాశనేన ప్రాణధారణతత్పరస్యాచ్చే
దిత్యర్థః, వరం మనాప్రీయం ని 'వైవాద్వృతే వర శ్చేప్తే త్రిషు క్షీబం మనా
ప్రీయ' మిత్యమరః దినేదినే అనుదినం ప్రత్యహమిత్యర్థః * యథార్థేఽవ్యయిభావః,
తుల్యకుల్లేషు సమానకుల్లేషు సమానకులార్థ్య వెషు తన్తధ్య ఇత్యర్థః, దీనః పునః దైన్య
వాంశ్చేన్న వరం : ధుమధ్యే యాచ్ఛాదన్యసీచజీవనాద్వారం భిక్షాన్నేన ప్రాణధారణం -
'న బంధుమధ్యే ధనహీనజీవన' మితి వచనాదితి భావః అత్ర యద్యపి - 'త్యజన్త్యమాన్'
శర్త చ మానినో వరం త్యజన్తి న త్వేకవయాచితప్రత' మితి వచనాన్తానినః సర్వథా
అయాచితత్వమేవ ముఖ్యప్రచం రథాఽపి యది తుభాతురల్లేన యాచ్ఛాదప్రవృత్తి

స్వాత్మదా కృత చిదపరిజ్ఞాతదేశే శ్రీశ్రీయగృహేషు కపాలభిక్షాన్నభక్షణేనోదర
పూరణం కర్తవ్యం - న తు బద్ధజనయాష్టా ప్రాణసంకటేఽపి - తస్యాః పరమనైచ్యావ
మాత్యాదితి గూఢాభిసంధిః

స్థగరావృత్తం తదుత్తం కేదారేణ—‘మత్స్యైర్యానాం శ్రయేణ త్రిమునియతి
యుతా స్థగరాక్షిరీలేయమ్’

టీ న్యాయ కణ్ఠే-న్యాయగర్భం = మీమాంసాదికాస్తోత్రప్రకారము, ద్విజ =
బ్రాహ్మణులచేత, హుత=హోమము గావించఁబడిన, హుతభుక్ = అగ్నియొక్క, ధూమ=
పొగచే, ధూమ్ర=కృష్ణలోహితవర్ణముగల, ఉపకణ్ఠే = సమీపముగల, పుణ్యేగ్రామేవా =
అగ్రహారమునందుగాని, మహతివనేవా=గొప్పయడవియందుగాని, సితపటభన్నపాలీం=
తెల్లగుడ్డచే గప్పఁబడిన యంచులు గల, కపాలీం = బిచ్చమెత్తుటకుఁ దగినమూఁడును,
అదాయ = కైకొని, త్సుధాఆర్తః = ఆఁకటిచే పీడింపఁబడువాడైన, మానీ = మాన
వంతుఁడు, ఉదరదరీపూరణాయ=పొట్టయను గుహను నిండించుకొఱుకు, ద్వారంద్వారం =
ప్రతియింటి వాకిటిని, ప్రవిష్టః=చొచ్చి, ప్రాణైః సనాథశ్చేత్ = ప్రాణములతోఁగూడిన,
వాడగునేని (బ్రదుకునేని), వరం=మేలు, పునః = కాని, అనుదినం = ప్రతిదినమును,
తుల్యకల్మేషః=బంధువులనడుమ, దీనః=దరిద్రుడైయుండుట, న (వరం)=మేలుకాదు

తా. యథాన్యాయముగా ప్రేల్చు బ్రాహ్మణు లగ్నిహోత్రపు
ధూమముతోఁ బొలుపారు పవిత్రమయిన యొకగ్రామమునఁగాని లేక
యరణ్యమునఁగాని భిక్షాపాత్రఁ గైకొని దానిపైఁదెల్లవస్త్రముఁ గప్పి
కొని యిల్లిలుచు బిచ్చమెత్తి యాఁకొన్నపొట్ట నించుకొనుచుంట మేలు
గాని యభిమానవంతుడై బ్రదుకఁ గోరువాఁడు సమాను లగు తన
కులపువారిని దీనతతో యాచించి దినములు గడుపుట యనుచితము

చ. అవని సురావలీహుతహుతాశనకోమలధూమధూమలా

ప్రసీదదవాటియందు వనభాగమునందుఁ గపాలపాణి యై
భవనములందు భిక్షగొని ప్రాణము దాల్చుట కొంతమేలు బాం
ధవులను జేరి వేడి కడు ౩ దైన్యముఁ జెందుటకంటె మానికొన్.

శ్లో. గజ్జాతరజ్జహిమశీకరశీతలాని

విద్యాధరాధ్యుషితచారుశిలాతలాని,
స్థానాని కిం హిమవతః ప్రళయం గతాని
యత్పావమానపరపిణ్డరతా మనుష్యాః.

వ్యా — అగ్ర విశిష్టగత్యస్తరాభావవితర్కద్వారా దూషయతి — గజ్జేతి — గ
తరజ్జాణాం భాగీరథీకణ్డాలానాం - యే కణాః బిద్వపః - లేహం-శీకరైః - ప్రాలే
ప్రాయలేఖైః - అగ్రవా - కణా స్థూలబిద్వపః - శీకరాః సూక్ష్మాః-తైః శీతలాని శీకరాః
'ఘనశీకరేతి వా పారః తథా సాన్దా' ఇత్యర్థః విద్యాధరైర్దేవయోనివిశేషై ర్
షీతాని అధిష్ఠితాని * 'గత్యర్థాకర్తృకే' త్యాదినా వసేః కర్తాణి క్తః * 'వచి న్య
త్యాదినా సంప్రసారణం అత ఏవ చారూణి మనోహరాణి - శీలాతలాని యే
తాని లభోక్తాని విశేషణిద్వయే నై లేన పరమపవిత్రత్వం చ సూచ్యతే హిమః
హిమాద్రేస్సంబంధిని-స్థానాని ప్రావప్రవేశాః, ప్రళయం గతాని కిం నష్టాని కిం?
శబ్దో-త్ర వితర్కే ని 'మత్సాప్రశ్నవితర్కేషు క్షేపే కింశబ్ద ఇవ్యతే' ఇతి కాశ్యపః
నను కుతః ఏవం విద్యమానేవ్యవస్థానేషు వివాశో వితర్క్యుత ఇత్యాశక్యః తత్రకా
మాహ—యద్యస్తాత్కారణాన్తమహ్య జనాః, సావమానేషు యాష్టయా తిరస్కా
చరణపూర్వకం దత్తేషు - పరిపిక్షేషు పరాన్నేషు-రతా ఆసక్తాః - తాదృక్పరపిక్షాశ్
ప్రాణత్రాణతత్పరా జాతా ఇత్యర్థః యది స్థానాని న నశ్యేరన్ తర్హి జనా కృదృక్క
యాచన్నాతత్పరా న భవేయః-లేహం నష్టత్వాదేవేద్వంద్యరవస్థాపన్నా ఇతి కృత
ఏవం వితర్క్యుత ఇతి వ క్యార్థః, యద్వా - గత్యస్తరాభావం ప్రశ్నద్వారా దూషయ
గజ్జేతి-కింశబ్దో-త్ర ప్రశ్నే నశ్వేవం కుతః పృచ్ఛ్యుత ఇత్యుచ ఆహ—యస్తాత్కా
ణాత్ - హే మనుష్యాః సావమానపరపిక్షారతాః-యూయం జాతా ఇతి శేషః - అ
ప్రశ్నస్యావకాశ ఇతి భావః ఆన్య త్సమానమ్ ఏలేన దుర్భగయాచ్ఛాపికాచికామూర్ధః
శనిం పాతయిత్వా గిరివరిసరేమ సుఖేన వర్తితవ్యమితి సూచితమ్' వసంతిలక
వృత్తమ్

టీ మనుష్యాః = మనుష్యులు, సావమానపరపిక్షారతాః = అవమానముతోఁగూడి
పరాన్నానస్త్ర లగుటకు, గజ్జా శీతలాని-గజ్జా = భాగీరథీవదియొక్క, తరజ్గ = అల
యొక్క, హిమః-చల్లని, శీకర = తుంపురలచే, శీతలాని = నల్ల నివియు, విద్యా తలాని
విద్యాధర=విద్యాధరులచే, అఘృషి తాని=విహరింపఁబడుచున్న, చారు = మనోహరమ
లైన, శీలాతలాని = చటియప్రదేశములు గలవియు, కావుననే పరమపవిత్రము లనుట
(అగు), హిమవతః=హిమవత్పర్వతపు స్థానాని-ప్రదేశములు, ప్రళయంగతాని కిం=నా
మును బొందినవా యేమి ?

తా. మిన్నేటియలలనుండి యొలయు మంచుతుంపురులచే
జల్లినై, విద్యాధరులు విహరించుచు మనోహరములయిన చటియపట్టులు

గలిగి చెలంగు ప్రదేశములెల్లఁ బాడతెనా? మనుజు లవమానకరమైన
పరపిండముల కాశించుకొని యుందు రేల?

తే. పూతగంగోర్తి శీకరశీతలములు

లలితవిద్యాధరాఢ్యశీలాతలములు

హిమగిరిస్థానములు నశీయించె నొక్కొ

నరులు నిందితపరపిండనిరతు లగుట.

ఆప నీచులను యాచించుట మిక్కిలి నీచమనుచున్నాఁడు —

శ్లో. కిం కన్దాః కందరేభ్యః ప్రళయముపగతా నిర్దురా వా గిరిభ్యః

ప్రధ్వస్తా వా తరుభ్యః ససఫలభృతో వల్కలిన్యశ్చ శాఖాః

వీక్ష్యస్తే యచ్ఛుఖాని ప్రసభవపగతప్రశయాణాం ఖలానాం

దుఃఖాస్తస్వల్పవి తస్య యపవనపశాన ర్తితభ్రూలతాని

25

వ్యా — ఇదాసీం పునర్జీవనోపాయస్తరాభావవితర్కద్వారా దూషయతి —
కిమితి — కందరేభ్యో గుహాభ్యస్సకాశాత్ కన్దాః కన్దమూలా దివదార్థా - తున్నివారణ
క్షమా ఇతి భావః ప్రళయం వినాశం-విరామమితి యావత్, ఉపగతాః ప్రాప్తాః కిం?
* జుగుప్సానిరామేత్యాదినా పఞ్చమీ, ఏవమత్తరత్రాపి - కింశబ్దో వితర్కే తథా
గిరిభ్యస్సకాశాన్నిర్దురా వా ప్రవాహాశ్చ వా - ఉపశమకరా ఇతి భావః, ప్రళయ
ముపగతాః కిమితి సంబంధః-ని 'ప్రవాహో నిర్దురో ఝర' ఇత్యమరః ని 'వా స్యా
ద్వికల్పోపమయోరేవాథే చ సముచ్చయ' ఇతి చామరః తథా, తరుభ్యః పృక్షేభ్య
స్సకాశాత్, సరసాని మాధుర్యరసయుక్తాని - ఫలాని విభ్రీతీతి తథోక్తాః, వల్కలిన్యః
వల్కలవత్త్యః, ఏతేన విశేషణద్వయేన సుభోజ్యవస్తుసమ్మధత్వాచ్చాదనయోగ్యవస్తుసమ్మ
ధత్వే సూచితే, శాఖాశ్చ, ప్రధ్వస్తా వా వి నష్టా కిమ్? అవ్యయానామనేకార్థత్వాత్
నను విద్యమానకన్దమూలాదిప్యవిద్యమానత్వం కుతో వితర్కత ఇత్యహ ఆహ — యద్య
స్తాత్ప్రసభవత్కన్దస్త్వ ఆపగతప్రశయాణాం వినయశూన్యానాం, ఖలానాం దురీకా
నాం, దుఃఖాస్తమతిక్లేశేన ప్రాప్తం-తదపి స్వల్పం య ద్విత్తం ధనం-తేన యః-స్వయో
గర్వస్స ఏవ పవనః స్తయః పవన ఇవ చ తద్వకా దానర్థితా శ్చాలితాః-భ్రూప ఏవ
లతాః భ్రూవో లతా ఇవ చ యేషాం తాని-సవికారాణీత్యర్థః స్తయపవనేత్యత్ర భ్రూ
లతా ఇత్యత్ర చ ఉపమారూపకయో స్సాధక బాధక ప్రమాణాభావా త్సందేహానకరః,
ముఖాని, వీక్ష్యస్తే-యాచకజన్తరితి శేషః, కన్దమూలాదీనాం వినష్టత్వాదేవ జన్తరీకర్షర

పరిచర్యా తత్పరైర్భూయతే జీవనోపాయార్థ మతస్తదభావ వితర్కస్యావకాశ ఇతిభావః
య ద్యాజీవనోపాయాస్తరాభావప్రశ్నద్వారా నిష్ఠలి—కిం కన్దా ఇతి, కిం వా శబ్దా
ప్రశ్నే, కుత ఏవం ప్రశ్నః క్రియత ఇత్యత ఆహ—యస్తాత్కారణా ద్ధుర్విసీతదు
శ్వరముఖాన్యవలోక్యస్తే యుష్టిభిస్తస్మా దభావప్రశ్నో యుజ్యత ఇతి భావః శేషం
సమానమ్, అత్రాయమభిసంధిః—పరమనైచ్యావహం శాస్త్రనిషిద్ధం చ దుర్విసీతసేవనోప
జీవనం పరిత్యక్తవ్యమ్ స్రగ్ధరావృత్తమ్

టీ ప్రసభం=మిక్కిలి, అవగత ప్రశయాణాం = పోయిన వినయముగల, ఖలా
నాం=దుర్జనులయొక్క, దుగఖ లతాని - దుగఖ = కష్టముచే, ఆప్త = పొందబడిన,
స్వల్ప=కొంచెపు, విత్త=ధనముచేత, స్వయం=గర్వమును, కవన=గాలికి, వశ=వశమగుటచే,
ఆవ ర్తిత=చలింపబడిన, భూ)లతాని = తీగలవంటికనుబొముగల, ముఖాని = మొగ
ములు, యత్ వీత్యస్తే = చూడబడుచుండుటకు కారణము, కన్దరేభ్యః = గుహలలో,
కన్దాః=దుంపలు, ప్రశయం=నాశమును, ఉపగతాః కిం = పొందినవా యేమి? గరిభ్యః=
కొండలలో, నిర్దురా వా=నెలయేళ్లును, (ప్రశయమువగతాః కిం=నాశమును పొందినవా
యేమి? అధ్యాహార్యము) తరభ్యః = చెట్లలో, సరసఫలభృతః = రసముతోడి పండ్లను
భిరించునవియు, ఎల్కలిన్యః=నారచీరలుగలవియు, (అగు) శాఖాః = కొవ్వలు, ప్రధ్వ
స్తావా=నప్పమైనవామేమి?

తా కందమూలములు లోయలనుండి మాయమై పోయెనా?
కొండలనుండి నెలయేళ్లై పోయెనా? నారచీరల నొసగు ఫలభరితము
లైన చెట్లకొవ్వలు పాడుపడెనా? కొండలలోనుండి కందమూలముల
భ్రంశించుచు, తీయని నెలయేళ్ల నీళ్ల ద్రావుచు, నారచీరల దాల్చుచు,
రుచ్యములైన యారబండినపండ్ల నాగించుచు సాఖ్యడక వచ్చి
చెడి నాలుగు డబ్బులార్జించి, ధనికుల వను గర్వమున గన్నుగానక
మర్యాద దప్పి వర్తించు నీచుల దేవిరింప బోనేలే?

మ. ఇలఁ గందంబులు మూలముల్ మడిసెనో? యేల్లొకెనో కొండల
ఫలముల్ నారలు వృక్ష శాఖలయెడం? బాడయ్యెనో చూడఁ గే
వలదుగఖాప్తమితార్థగర్వవన? వ్యాస ర్తిత భ్రూలస
తలభూపాస్యము లర్థి జూచెదరు భ్రాంతస్వాంతులై యాచకుల్.

ఆప మూఢులగు ప్రభువులను గొలుచుటకన్న ఆడనిలో బ్రతుకుట మేలు —
శ్లో. పుణ్యైర్హులఫలైః ప్రియే ప్రణయినీం వృత్తిం కురుష్వాధునా
భూశయాన్యం సవల్లవైరికృపణైరు త్తిష్ఠ యావో వనమ్,

క్షుద్రాణామవివేకమూఢమనసాం యత్రేశ్వరాణాం సదా

విత్తవ్యాధివికారవివ్యాధిగిరాం నామాపి న శ్రూయతే.

26

వ్యా — అథ ఖలానాం ముఖాని దృశ్యస్త ఇత్యనేన సూచితనిష్ఠాం ప్రకటయితుం చిరకాలదురీకసేవాఖన్నస్య కస్యచిన్ని ర్వేదవచనమభినీయాహ—పుణ్యైర్విరితి.—అథనే దాసీం, పుణ్యైః పవిత్రైః, మూలైః కన్దమూలైః, ఫలైః కదళీరసాలపనసాధిఫలైశ్చ - అపవిత్ర రక్తమూలక కాళిజ్ఞ ఫలాది భక్షణ నిషేధ స్మరణా తుష్టైర్విరిత్యుక్తం తథా ఆనిర్వాచ్యతయా, 'ప్రియప్రణయినీ' మితి పారేహస్త్రియ సఖ ఇత్యర్థః ప్రణయినీం పరమసుఖావహతయా ప్రియతమాం - విశిష్టకన్దమూలాద్యశనస్యానశనప్రాయత్వాత్తస్యాపి 'తపా' నానశనా త్వర'మితి తపః పర్యవసానత్వాత్తస్య చ 'తపసా కల్పమం హస్తీ'తి సకలకర్మనివర్తనద్వారా పరమసుఖావహత్వాదితి భావః పృత్తిం జీవికాం - ని 'పృత్తిర్నర్తన జీవన' ఇత్యమరః కురుష్వ విధేహి తథా, అకృపణైరహ్లానైర్నవ పల్లవైర్భువి శయ్యాం చ కురుష్వ, అతః, ఉత్తిష్ఠ ఉత్థితో భవ - విలम्బం మా కుర్వి త్యర్థః వనం ప్రతి-యావో గచ్ఛావః-యాస్యావ ఇత్యర్థః కిమనేన సీచసేవనేనేతి శేషః *వర్తమానసామిప్యే వర్తమానప్రత్యయః, 'యామో' వనమితి న సాధీయా న్పారః గమనే అభ్యుచ్చయం ఫలమాహ—యత్ర వనే క్షుద్రాణాం దీనానాం, కుతః - అవి వేకేనాజ్ఞానేన - మూఢాని కర్తవ్యాకర్తవ్యవిచారశూన్యాని - మనాంసి యేషాం లేషాం, తథా, సదా సర్వదా - విత్తమేవ వ్యాధిః సన్నిపాతాదిరోగస్తేన యో వికారః విపరీతభావస్తేన వివ్వలా వికలా - అవిస్మయై ఇతి యావత్ తథాభూతా గిరో యేషాం లేషాం మిశ్వరాణాం రాజ్ఞాం, నామాఽపి నామధేయమపి, న శ్రూయతే నాకర్ణ్యతే - కిముత దర్శనసేవనాదికథేతి భావః తస్మాదైహికాముష్మికఫలలేశసంబంధ శూన్యం సీచసేవనం పరిత్యజ్య సకలక్రేయస్సంపాదకం వనం ప్రజ, పనవాస వివావశ్యం కర్తవ్య ఇతి తాత్పర్యమ్ శార్దూలనిక్షిడితమ్

టీ ప్రయే = ఓప్రేయినీ! అథనా=ఇతను, ప్రణయినీం = మిక్కిలి సుఖావహ మగు, పృత్తిం=జీవికను-భోజనమును, పుణ్యైః=పావనములైన, మూలఫలైః=కందమూల ములతోను పండ్లతోను, అకృపణైః = వాడని, నవపల్లవైః = చిగురుటాకులతో, భూశ య్యాం=నేలయే సెజ్జగా, కురుష్వ = చేసినము, యత్ర=ఏచోట, క్షుద్రాణాం=నీచు లును, అవివేకమూఢమనసాం = తెలివలేమిచే నిది చేయఁగూడును నది చేయఁగూడదను విచారిశూన్యమైన మనస్సుగలవారును, సదా=ఎల్లప్పుడును, విత్త .గిరాం - విత్తవ్యాధి=

ధనస్ను పాతపు, వికారం=వైపరీత్యముచే, విహ్వల=వివశులైన, గిరాం=మాటలుగలవారును
ఆగు, ఈశ్వరాణాం=ప్రభువులయొక్క, నామ అపి = పేరైనను, నశ్రూయతే = వివర
బడదో, (ఓట్టి) పనం = అడవికి, యావః = (ఇరువురము) పోవుదము, ఉత్తిష్ఠ = లేము

తా. ప్రేయసీ! పవిత్రములయిన కందమూలఫలములతో నాహారము
కావింపుము. లేజిగురుటాకులతోఁ బడుక నొనర్చుము. లేము
మనమిర్వుర మరణ్యమున కరుగుచుము. ధన మనెడు రోగమువలనఁ
దబ్బిబ్బులాడు నీచులపేరయిన నయ్యెడ వినరాదు.

చ. ప్రవిమలకందమూలఫలపంక్తుల జీవక జేయు ముర్విపై
నవననల్లవంబుల నొనర్చుము పానుపు లేము పావనా
టవికిని బోవు మయ్యెడ దృఢద్రవిణామయద్వికారగౌ
రవపకలోక్తులై మలఁగు రాజులపేరును జెప్పఁ జెప్పఁడున్.

ఆప యాచనకన్న పనవ సము మేలు —

శ్లో. ఫలం స్వచ్ఛాలభ్యం ప్రతిపనమఖేదం ఊతిరుహం
పయస్థానే స్థానే శిశిరమధురం పుణ్యసరితామ్,
మృదుస్పృగ్యా శయ్యా సులలితలతాపల్లవమయీ
సహస్రే సంతాపం తదపి ధనినాం ద్వారి కృకణాః

27

వ్యా — అర్థ చ పునస్సత్యామపి నిరపధిక నిరాకర్షణ జీవనసాధనసామగ్ర్యం
కృకణాః స్వకారృద్యా మత్యజస్తాః పరయాఙ్గాదై న్యేన స్థిశ్యంతి కర్తవ్యమిత్యాహ —
ఫలమితి — పనే పనే ప్రతిపనం - లేకత్రైవ క్షప్తమిత్యర్థః * 'అవ్యయం
విభక్తి' త్యాదినా యథార్థైవ్యయాభావః న విద్యతే ఖేదో యస్మిన్కర్తృణి
తద్యథా తథా అఖేదమన్యేషం, స్వేచ్ఛయా స్వచ్ఛవేష - లభ్యం ప్రాప్యం - న తు
పరప్రేవ్యమితి భావః ఊత్యాం రోహస్థితి ఊతిరుహాః, * క్విప్ - తేషాం కదళీ
రసాలపనసాదితరూణాం, ఫలమస్తీతి కేషః - ఉదరపూరణపర్యాప్తమితి భావః,
తథా, స్థానే స్థానే ప్రతిస్థానం*పిపాసాయాం ద్విరుక్తిః, శిశిరమధురం - వ్యాఖ్యాత
మేతత్ 'పిబతి సలిలం శీతమధురమి' త్యత్ర పుణ్యసరితాం - గంగాగోదావర్యాది
పుణ్యనదీనాం, పయస్తీర్థ, మస్తీతి కేషః - స్నానపానాభ్యాం బాహ్యభ్యంతర
పక్కుప్రత్యాశనద్వారా తృప్తిప్రకాశికరమితి భావః ఏతేనోభయేషామపి శాస్త్రసిద్ధం
పరోపకారకత్వం - సూచితం తదుక్తం — 'పరోపకారాయ ఫలన్నివృత్తాః పరోపకా
రాయ పహన్తి నద్య' ఇతి తథా, మృదుః ఆకాశః - శోమల ఇతి యావత్ - స్పర్శో

యస్మాస్మా హంసతూలికాశల్వకల్పేత్యర్థః. కుతః? సులలితాన్యలికోమలాని - యాని
 లతాపల్లవాని-తన్వయా తత్ప్రచురా-తైర్నిర్మితేత్యర్థః అశవా-తన్వయా తద్వికారాః*
 'ప్రాచుర్యే వికారార్థే మయ డి'తి జీవ, శయ్యా చాస్తీతి శేషః - సుఖ
 స్వాప్నాదితేతిభావః, తదపి తథాపి, ధనినాం, ధనాధ్యనాం, ద్వాప్రతీహర ప్రదేశే-
 ని స్త్రీద్వార్వారం ప్రతీహర ఇత్యమరః కృపణాః ధనలిప్సావరతవ్రాః, సంతాపం తదనువ
 ర్తనాద్యాయాసపరితాపం, సహస్తే మృన్మన్తి శ్రేయోగ్ధానాం కిం తత్రాస్తాకం కర్తవ్య
 మితిభావః అతః ఫలలాభసంబంధకార్యాం ప్రత్యుత బువదనిష్టానుబధినిం దురస్తసంతాప
 కారిణీం పరమకార్పణ్యకర్ణజపామిహాముత్ర చ క్షీర్తిప్రతిష్ఠాభిజ్ఞానిం యాష్టాదైన్యపరమ
 నీచత్వా ద్దూషణీయాం పాపిష్ఠామిమాం దురీశ్వరద్వాగబహిర్నిత్యకామరాకారడానిం
 వివేక్షాచ్ఛాటనమస్త్రే శోత్యాన్యనేకశ్రేయస్సంపాదికాం వనవాసజీవికాం శ్రియమేవ
 సమాశ్రయేద్విత్వానితి తాత్పర్యమ్, తదుక్తం శ్రీభాగవతే—

‘వీరాణి కిం వధి న సన్తి? దిశన్తి భిక్షాం?

నో వా జ్ఞి)పాః పరభృ? స్సరితో ౭ప్యశున్యక్?

శుద్ధా గుహాః కి ము న సన్తి? మహానుభావా

యస్తాబ్భజన్తి యతయో ధనదుర్చదాన్థాక్’ ఇతి శిఖరిణీపృతమ్

టీ ప్రతివనం=ప్రతియదవియందును, అఖేదం = కష్టములేక, స్వస్థిచ్ఛాలభ్యం =
 స్వచ్ఛందముగా లభించునదగు, క్షీరిరుహం=చెట్లయొక్క, ఫలం=పండు, (కలదు) స్థానే
 స్థానే=అన్నిచోట్లను, పుణ్యసరితాం = (గంగాగోదావరి మొదలగు) పుణ్యనదులయొక్క-
 శిశిరమధురం=చల్లనితీయని, పయః = తీర్థము, (కలదు) సులలిత లతాపల్లవ మయీ=
 మిక్కిలి కోమలమలగు తీగలచేతను చిగుళ్ల చేతను వికారములై, మృదుస్పర్శా=మెత్తని
 తాకుడుగల, శయ్యా=నెజ్జ, (కలదు) తదపి=అయినను, ధనినాం = ధనాధ్యులయొక్క-
 ద్వారి=వాకిట, కృపణాః=దీచులు, సంతాపం = పరితాపమును - దుఃఖమును, సహస్తే =
 సహింతురు

తా. ప్రతివనమందును సనాయాసమున నిష్టమువచ్చినన్ని పండ్లు
 చెట్లనుండి చేకొనవచ్చును. ఎక్కడఁబట్టిన నక్కడఁ బుణ్యనదులలోఁ
 జల్లుఁగా మధురముగా నుండు నీరు త్రాగవచ్చును. లేఁజిగురుటాకులతో
 మెత్తనినెజ్జలు గల్పించుకోవచ్చును. ఇట్టివసతియున్నను దరిద్రులు ధని
 కుల వాకిళ్లఁ బడి యిక్కట్టుల నోర్చుచున్నారు.

చ. కలవు పచేళిముంబు లటు శ కానలలోపలఁ బండ్లు మ్రాకులం
 గలవు పవిత్రవాహినులఁ శ గమ్మనిశీతలవారిపూరముల్
 గలవు చివుల్ల పాన్పు లవి శ గైకొన నేరక దీనులై ధనా
 ధ్యులగవనిక వసింది నరు శ లోలి సహింతురు తీరతాపసున్.

శ్లో. యోగవర్ధస్తే ధనపతిపురః ప్రార్థనాదుగిభాజా
 యే చాల్పత్వం దధతి విషయాక్షేపవర్జ్యస్తబుధేః,
 తేషామస్తస్సురితహానితం వాసరాణాం స్తరేయం
 ధ్యానచ్ఛేదే శిఖరికుహర గ్రావశయ్యానిషణ్ణః.

23

వ్యా — ఇదానీం దురీశ్వరసేవనయాఞ్చాదైన్యతత్పరవిషయాక్షిప్తచిత్తనిష్ఠావశేన
 స్వస్య సిద్ధవద్భావిశ్రేయోదశాం సూచయన్నాహ — య ఇతి — ధనపతేః ధనా
 ధ్యస్య-పురః అగ్రే, ప్రార్థనాదుగిభం యాఞ్చాదైన్యం-భజన్తి తథోక్తాః సన్తః * 'భజో
 జ్యోతిః' యే పురుషాః, వర్తన్తే తథా, యే చ పురుషాః, విషయాక్షేపే భోగసంగ్రహే.
 పర్వాస్తా తావన్నాత్ర ఏవ పర్యవసితా న తు తత్త్వవిచార ఇత్యర్థః తాదృశి యా బుద్ధిః
 తస్యాః 'పర్యస్త' ఇతి పాఠే - విషయాక్షేపేణ భోగసక్త్యా-పర్యస్తా విపరీతా-యద్వా-
 విషయాక్షేపేణ విషయకృతోపప్లవేన - పర్యస్తా విక్షిప్తా-యాబుద్ధిః-తస్యాః హేయోః
 అల్పత్వం నీచత్వం, దధతి, తేషాం పురుషాణాం, వాసరాణి దివసాన్ - తదనుభూత
 దుర్దినానీత్యర్థః ని వా తు క్షిప్తే దివసవాసరా' ఇత్యమరః అభిమతదేవతాయాం చిత్త
 స్థిరీకరణం ధ్యానం-తస్య-చ్ఛేదే ఆవసానే-బ్రహ్మధ్యానవృత్తానసమయ ఇత్యర్థః శిఖరి
 కుహరే గిరిగర్భారే-యో గ్రావా పాపాణ స్స ఏవ శయ్యా-తస్యాం-నిషణ్ణః విశ్రమార్థం
 శయితస్సన్నిత్యర్థః అస్త రన్తఃకరణ ఏవ-స్ఫురితం సముత్పన్నం-హానితం హానో-యస్మిన్
 కర్తృణి తద్యథా తదా-తదానీం తేషా మపరశస్యత్వా తదనుభావత్వే నోత్పన్నహానిగ్భిత
 మిత్యర్థః స్తరేయం 'సదృశా దృష్టిచిన్తాద్యాః స్మృతిబీజస్య బోధకా' ఇతి వచనా త్కృత
 శిచ్చిన్తాపకా దృష్టిపకా ద్వా సముద్బుద్ధసంస్కార స్తదీయ దుర్దినాని స్మృతివిష
 యాణి పుర్యామిత్యర్థః - వాసరాణాం స్తరేయ మితి పాఠః తథా * 'అధిగర్భద
 యేకాం కర్తృణి' తి కర్తృణి షష్ఠీ-అధిగర్భానాం చ శేషాధికారాత్ - అశేషత్వవివక్షాయాం
 తు ద్వితీయైవ స్మర్యతే - సుభావనాయా ముత్తమపురుషైకవచనం - యథా-హం
 యాఞ్చాదుగిభానిసంకప్త విషయాక్షిప్తచిత్తజనదుర్దశాదర్శనా త్సంజాతనిర్వేదః కేనచి

ద్వాగ్యోదయేన వరమేశ్వరాయగృహీత స్తద్ధ్యానోత్థానే తదీయద్ద్విచస్త రణతత్పురో భవే
యః-తథా వివేఖిః శ్రేయోఽర్థిభిః భవిష్యంతి తు తద్వద్ధృతకాభాగ్భిరితి నిగూఢోపదేశ
స్తాత్పర్యార్థవిషయాకృత ఇత్యవధేయమ్ మనాక్ప్రాప్తమ్

టీ ధనపతి పురః=ధనాధ్యనియెడుట, ప్రార్థనాదుఃఖభాజి=యాష్టాదైన్యమును
అనుభవించువానికి, యే=విదినములు, వర్ధనే = వృద్ధియగుచున్నవో, విషయా బుద్ధిః-
విషయ=భోగసంగ్రహముయొక్క, ఆక్షేప=లాగుటవలన వర్ధస్త=విపరీతములైన, బుద్ధిః=
బుద్ధిగలవానికి, యేచ=విదినములు, అల్పత్వం = నీచత్వమును, దధతి = పొందుచున్నవో,
తేహం=ఆ, వాసరాణాం=దినములకు, శిఖరి నిష్ణజి-శిఖరికూచారే = కొండగుహయందలి,
గ్రావ=పాషాణ మనెడి, శయ్యా=నెజ్జయందు, నిష్ణజి సక్=ఆసీనుడనై, ధ్యానచ్ఛేదే =
ధ్యానము మగియఁగనే, అంతః స్ఫురితహాసితం=అంతఃకరణమునందు స్ఫురించిన నవ్వుపుట్టు
నట్లుగ, స్త రేయం=తలచుకొనెదను

తా ధనికులచెంత నిల్చి మిక్కిలి దైన్యముతో నెవరు యాచించు
కొని బ్రతుకుచుందురో ఎల్లప్పుడును దుర్విషయ సౌఖ్యములనే కోరు
కొనుచు నెవరు నైచ్యము నందుచుందురో యట్టివారి దుర్దినములను,
ధ్యానావసానమున గొండగుహచెంత చాకు నెజ్జ యగు చటియపైఁ
గూరుచుండి తలచుకొని నవ్వువాడను.

చ. ధనపతిమ్రాల నిల్చి కడుదైన్యముఁ జూపెడువార లెవ్వరో
ఘనవిషయాభిలాష మతికల్పన మీఱిననీచు లెవ్వరో
మొనయుచు వారిదుష్టదినముల్ మది నవ్వి తలంతు నాత్మ చిం
తనము తుదిక గుహంతరమునక రుచిరోపలతల్పకాయినై.

అప తృప్త తీఱునదిగాదు కాన దానికై యాష్టాదైన్యము వహించుట సరికాదు -

శ్లో. యే సంతోషనిరస్తరప్రముదితా స్తేహం న భిన్నా ముదో
యే త్వన్యే ధనలుబ్ధసంకులధియ స్తేహం న తృప్తా హతా,
ఇత్థం కస్య కృతే కృతస్య విధినా తాదృక్పదం సమ్పదాం
స్వాత్మ న్యేన సమాప్తహేమమహిమా మేరుర్న మే రోచతే. 29

వ్యా — అథ తృప్తాయా యావతాఽపుష్పసంహారాభావా త్క్రిం యాష్టాదైన్యే
నేత్యాహ—య ఇతి —యేపుమాంసః, జైవల్లాభేన వస్తునా జనితో మనోవిలాస స్సం
తోష-క్షేప నిరస్తరం సతతం - ప్రముదితాః పరిహ్లాః - తృప్తా ఇతి యావత్-తేహం,
ముదః ఆనందా, స భిన్నాః కిం తు ప్రవృద్ధా ఏవేత్యర్థః, తథాఽన్యే ఇతరే-యే పుమాంసః,

ధనేలుబాగాధ్యవతీ అత ఏవ సుకులా ధీర్యేహం లే తథోక్తా, లేహం, తృష్ణా వస్తు
స్పృహ, న హతా-న విరతేత్యర్థః ధనలోభస్యేయత్తాభావాదితి భావః ఇత్థ మేవం
వ్యవస్థితే సతీతి శేషః సః ప్రసిద్ధః, సాపదాం రత్నాదినమృద్ధీచా, తాదృ గిత్థ మితి వత్తు
మశక్యం, వదం స్థాన - మనిర్వాచ్యధనసంపదాస్పదమిత్యర్థః తథా స్యాత్తస్యేవ స్వస్తి
స్నేహ, సమాప్తః పర్యవసితః - న తు పరోపకారపర్యాప్త ఇత్యర్థః తాదృశో, హేమ
మహిమా కాఞ్ఞనసంపత్తి ర్యన్యతథోక్తా, మేరు, రిద్ధినా బ్రహ్మణా, కస్య కృతే కస్య
పుంసః ప్రయోజనార్థం, కృతో నిర్మితః - నిత్యసంతోషసంపన్నానా మనపేక్షితత్వా
దర్థలుబ్ధానా మపర్యాప్తత్వా చ్చాచుపయోగాదితి భావః అతో నిరర్థకత్వాత్-మే
మహ్యం, న రోచతే రుచిగోచరే న భవతి-న సమ్యక్ ఇత్యర్థః *రుచ్యర్థానాం ప్రీయ
మాణః ఇతి చతుర్థి తస్మా త్సమేరుతుల్యధనలాభేఽపి తృష్ణాధనపికాచ్యః పరితోహ
భావాత్తత్పరీయ క్తయాచ్ఛానైన్యవిభ్రాంతి తత్త్వవిచారేణనిరస్య సంతృప్త్యవశకరణైర్భవి
తవ్యమాయుష్షద్భితి తాత్పర్యమ్ కార్దూలచిక్రీడితమ్

టీ యే = ఏపురుషులు, సంతోష ముదితాః-సంతోష = దైవాధీనముగ లభించిన
మనోవిలాసముచేత, నిరస్తర=ఎడతెగక, ప్రముదితాః = సంతుష్టుల, లేహం = వారికి,
ముదః = ఆనందము, నభిన్నాః = భంగపాటుపడినవి కావు (వృద్ధి బొందుచుండునవి)
ఏఅన్యే=ఏయితరులు, ధన ధియః-ధనద్రవ్యమునందు, లుబ్ధః-లోభముగొన్న, సంకుల =
కలంగిన, ధియః=మనస్సుగలవారో, లేహం=వారికి, తృష్ణా = ఆశ, న హతా = ఉడిగినది
కాదు, ఇత్థం=ఈవ్యవస్థయందు సంపదాం = ధనాధ్యులకు, తాదృక్వదం = అటువంటి
గొప్పపదవియై, స్వాత్మనియేవ = తనయందే, సమా హిమా-సమాప్త = పర్యవసించిన,
హేమ=కాంచనముయొక్క, మహిమా=సంపత్తికలదియగు, సః మేరుః=ఆమేరుపర్వతము
బ్రహ్మణా=బ్రహ్మచే, కస్యకృతే=ఎవనికొఱకు, కృతః = నిర్మించబడినది, మే = నాకు న
రోచతే = రుచింపదు

తా. ఎవరునిరంతరపరమానందమున నోలలాడుచుందురో వారియా
నందమున కెప్పుడును జెలుపు లేదు. ఇంక నెప్పుడును ధనకాంక్షతోడనే
గిజగిజలాడువారి యాశలకుఁ బరిసమాప్తిలేదు. తొలుతటివారికి
బంగరుకొండపైఁ గోర్కెయే వొడవదు. రెండవవారి కిది చేకుఱినను
దృష్టిగలుగదు. చూడఁగా నాలాటి సకలసందలకు నిలయమైన బంగరు
కొండను బ్రహ్మదేవుఁ డెవరికై సృజించునట్లు? లోకముచు దృష్టిచెందింప

నుపకరింపక తనకుఁడా సంపదలు గల దనిపించుకొను మేరువు కొఱమాని నదిగా నాకుఁ దోచుచున్నది.

మ. వరసంతోషనిరంతర ప్రముదితుల్ / వర్ణింప నెవ్వారు ని
రభరముల్ వారికి మోదముల్ కనకలుబ్ధిపావతులౌ వారికి
విరతిం బొందదు తృప్త యెవ్వనికిఁ గావించంబడెన్ బ్రహ్మచే
స్థిరసంపన్నిధి మేరు వాత్సధృతలక్ష్మీకంబు నా కిప్తమే.

అవ యాచింపకయే జీవింప సుపాయమును జెప్పచున్నాఁడు

శ్లో. భిక్షాహారమదైన్యమప్రతిముఖం భీతిచ్ఛిరం సర్వదా
దుర్మాత్సర్యమదాభిమానమథనం దుఃఖౌఘవిధ్వంసం,
సర్వత్రాన్యహమప్రయత్న సులభం సాధుస్త్రియం పావనం
శమోఽస్సత్తమవార్యమక్షయనిధిం శంసన్తి యోగీశ్వరాః. 30

వ్యా — తస్మి కథం జీవన మిత్యాశక్య తదుపాయం సపనకరం నివేదయ
న్నిగమయతి—భిక్షేతి—యోగీశ్వరాః పరమార్థతత్త్వజ్ఞాః మహాయోగినః భిక్షాహారం
భైక్షాశనం కర్త, న విద్యతే దైన్యం యాచ్ఛాకార్పణ్యం యస్మిన్ స్తత్రభోక్తం, భిక్షాం
దేహి త్యుచ్చారణానంతరమేవ సద్గుహస్తై ర్భూమనపూర్వకం దీయమానత్వాదితి
భావః యద్వా-వ్యావహారికదైన్యసంభవేఽపి పారమార్థిక దైన్యాభావాదితి భావః
న విద్యతే ప్రతిముఖం యస్య త త్రభోక్తం - స్వయమేవ నిరతిశయసుఖం - న తు
స్వస్య ప్రతిభిలభూతం సుఖాంతరమస్తీత్యర్థః సర్వత స్సర్వత్రాఽపి, భీతిచ్ఛిరం
భయవినాశకం-భిక్షాశనతత్పరస్యావతోభయత్వాదితి భావః దుష్టానాం దుస్స్వభా
వానాం మాత్సర్య మదాభిమానానా మనహిష్టుత్వదర్పాహంకారాణాం - మథనం
నిరాశకం, దుఃఖౌఘవిధ్వంసం సాంసారికాశేషబాధానివర్తకం - యద్వా - దుఃఖౌ
ఘస్య ఏకవింశతి మహాదుఃఖసముదాయస్య - విధ్వంసం విచ్ఛేదకం - ఏకవింశతిమహా
దుఃఖధ్వంసరూపమోక్షనిదాన మిత్యర్థః 'అత్యన్తికదుఃఖధ్వంసో మోక్ష' ఇతి
వైశేషికా స్తోత్రికాశ్చ, అత్ర యత్కించి ద్వైతవ్యవస్థివిస్తరభయాన్నోచ్యతే.
సర్వత్ర సర్వేష్యపి దేశేష్యిత్యర్థః తత్రాఽప్యన్యహం ప్రతిదినం, తత్రాఽపి చాప్ర
యత్నం యత్నం వినైవ - సులభం సుఖలభ్య మిత్యర్థః సాధునా మనహంకారిణాం -
స్త్రియ మిష్టం - పావనం పవిత్రం, శంభోఽపివస్య, సత్త్రం తృప్తిసాధన మిత్యర్థః
'రుద్రో యేన కపాలపాణిపుటకే భిక్షాటనం సేవత' ఇత్యనే నైవోక్తత్వాత్-యద్వా -
శంభో స్సత్త్రం శంభుత్వేనిరతాన్నసత్త్రమిత్యర్థః ఖణ్ణమణ్ణలాధిపతినత్త్రంతు నశ్వరం
ధర్మ-టిక—21

ఇదం తు నౌలభువనాధీశ్వరప్రవర్తితత్వాచ్ఛాశ్వతమితి భావః అతఏవావార్యం న
 కేనాపి నివారయితుం శక్యమ్, అక్షయనిధి మవినాశి నిదానం చ - నిత్యోపయోగేఽపి
 క్షయాభావాదితి భావః శంసన్తి కథయన్తి-అనుభవసిద్ధత్వా దిత్యంవర్ణయన్తీ త్యర్థః.
 అతోఽనర్థపరమృరాజనితవైస్యం యాచ్ఛాదైస్యం విహాయోక్తరీత్యా సమస్త సద్గుణ
 విచిత్రం శంభుసత్త్రం ప్రామాణికోక్తం సమాశ్రయణీయమితి భావః పృత్యం పూర్వవత్.

టీ యోగీశ్వరాః=(పరమార్థతత్త్వజ్ఞులైన) మహాయోగులు, అదైస్యం=దైస్యము
 లేనిదియు, అప్రతిముఖం=ఎదురులేనిదియు, సర్వదా=ఎల్లప్పుడు, భీతిచ్ఛిదం=భయమును
 అడంచునదియు, దుర్తా మఘనమ్-దుర్తాత్సర్య = చెడ్డపగు మత్సరమును, మదఃపాగ
 రును, అభిమానః=గర్వమును, మఘనం=అడంచునదియును, దుఃఖ ఓఘవిధ్వంసనం=(ఇరు
 వదియొక్క) మహాబాధల సమూహమును నశింపఁ జేయునదియును, సర్వత్ర=ఎల్లెడలను,
 అన్వహం=ప్రతిదినమును, అప్రయత్న సులభం=యత్నించకయే సులువుగా దొరకు
 నదియు, సాధుప్రియం=ఆనందంకారులకు నిష్ఠమును, పావనం=పవిత్రమును, (అగు)
 శమ్భోః సత్త్రం=మహేశ్వరుని యన్నసత్త్రమైన, భిక్షాహారం = భిక్షాన్నమును, అక్ష
 యనిదిం=కొంతవదని నిక్షేపముగ, శంసన్తి=(పోగడ్డతో) చెప్పుదురు

తా మహాయోగులు పరమేశ్వరుఁడు పెట్టిన భిక్షాన్నసత్త్రము
 నుదలి భిక్షాహారమును దైస్యము లేనిదానిగను, నిరాటంకమైనదాని
 గను, నిర్భయమగుదానిగను, మాత్సర్యమదాభిమానధ్వంసక మగు
 దానిగను, అప్రయత్నసులభ మగుదానిగను, సాధువుల కిష్ట మగుదాని
 గను, పావన మగుదానిగను, అక్షయమునుగను జెప్పుచున్నారు

మ. అభివర్ణింతురు యోగిపుంగవులు భిక్షాహారము వీతదై
 స్యభయక్రోధమదాభిమానజహిమానహంకారము సత్సృఖ
 ప్రభవం బశ్రమలభ్య మూర్జిత మవార్యం బక్షయం బుగ్రదుః
 ఖభిదాదక్షము శంభుసత్త్రము మహాకై వల్యసత్పాత్రమున్.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు యాచ్ఛాదైస్యదూషణ మను

మూఁడవదశకము

భోగాస్తైర్యవర్జనము

శ్లో. భోగే రోగభయం కులే చ్యుతిభయం విత్తే నృపాలాద్యయం
మానే దైన్యభయం బలే రిపుభయం రూపే జరాయా భయం,
శాస్త్రే +వాదభయం గుణే ఖలభయం కాయే కృతాంతాద్యయం
సర్వం వస్తు భయాన్నితం భువి నృణాం వైరాగ్య మే వాభయమ్.

వ్యా — అథ భోగానా మస్తైర్యకథనే యాచ్ఛాదైన్య మదాషితప్రాయ మేవేతి
మఃసి నిధాయ తద్దూషణానంతరం భోగాస్తైర్యమాహ-భోగఇతి — భోగే ప్రకృష్టనవనితా
సంభోగసుఖానుభవే - ని 'భోగ స్సుఖే స్త్రాదిభృతా ఏహేశ్వ ఫణికాయయో' రిత్య
మః రోగా ద్వాతపిత్రాద్యమయా - ద్భయ మస్తీతి కేహ-తస్య తదంతరాయత్వా దితి
భావః కులే సద్వంశే, చ్యుతే రాచారభ్రంకా ద్భయం - తస్యా స్తదప్రతిష్ఠాపనాత్వాదితి
భావః అథవా చ్యుతే సంతానవిచ్ఛేదా-ద్భయం - తస్యా సుప్రదాయోపహతిహేతు
త్వాదితి భావః విత్తే ద్రవ్యసమృద్ధౌ, నృపాలా ద్రాజ్ఞో భయం-తస్య తదపహర్తుత్వా
దితి భావః మానే అభిమానే, దైన్యా త్కార్యుద్యాయం - తస్య తదృక్షహేతుత్వా
దితి భావః బలే సామర్థ్యే, రిపా శ్చత్రో ర్భయం - యస్య తద్దమనశీలత్వాదితి భావః
రూపే సౌందర్యే, జరాయా వార్ధకావస్థాయా, భయం - తస్యా స్తద్విలాపిత్వాదితి
భావః శాస్త్రే వేదాంతాది శాస్త్రకలాపే, + వాదిభ్యః శుష్క-తర్కకలహకణ్డకేభ్యః,
భయం - తేషాం తదపరోక్షకత్వాదితి భావః గుణే విద్యావినయాదిగుణగణే, ఖలా
ద్దుర్జనా, ద్భయం - తస్య తద్దూషకత్వాదితి భావః కాయే దేహే, కృతాంతా ద్యమా
ద్భయం-తస్య తదంతరత్వాదితి భావః ని 'కాయో దేహః క్షీబ్రపుంసో' - 'కృతాంతా
యమసిద్ధాంతా వితి చామరః సర్వత్ర * 'భీత్రాధానాం భయహేతు' రిత్యపాదానత్వా
త్పశ్యమి అతః భువి, నృణాం సంబద్ధి, సర్వం వస్తు-భోగాద్య కేషార్థ జాతం, భయాన్నిత
ముక్తరీత్యా భయసహితం-సాంతకత్వా త్సపాయమిత్యర్థః కిం తు, విగతో రాగో విష
యాభిలాషో - యేషాం తే విరాగా స్తేషాం భావో వైరాగ్యం - తదేకమేవ, న విద్యతే
భయం యస్య తదభయం భయహేతుత్వాభావా న్నిర్భయం నిరాశస్క-త్వా నిర
పాయమిత్యర్థః యద్వా-విరాగా అస్థిరభోగా-స్తేషాం భావో వైరాగ్యం-తదేకమేవ - న
విద్యతే భయం యస్య త దభయం, భయహేతుత్వాద్యభినివేశం పరిత్యజ్య సుస్థిర

వైరాగ్యమేవాశ్రయణీయం శ్రేయస్కామైరితి భావః, ఇక్షం భోగిత్యాది వ్యధికరణ
సప్తమ్యాశ్రయణేన వ్యాఖ్యాతం-సతి సప్తమ్యాశ్రయణే త్వేవం వ్యాఖ్యేయమ్ —అత
స్సర్వం భువి నృణాం, భయాన్వితం భయాకరమిత్యర్థః కిం తు వైరాగ్యమేవ న విద్యతే
భయం యస్తా తత్ అభయం భయనివారణ మిత్యర్థః సతి వైరాగ్యే సర్వస్యాపి
మిథ్యాత్వేన ప్రతీయమానతయా ద్వితీయాభావాత్, అతః భయావహం భోగాదికం
పరిత్యజ్య భయావహం వైరాగ్యమేవాశ్రయణీయమితి తాత్పర్యమ్, కేషం సమానమ్

ఏకదాద్యోపఖ్యమాత్ శార్దూలవిక్రీడితమ్

టీ భోగే = స్రక్పందనవనితా సంభోగ సుఖాచుభవమునందు, రోగభయం =
(వాతశీత్రముల న్యూనాధిక్యముచే బొడము) రోగములవలని భయము, కులే=సద్వంశమును
గూర్చి, చ్యుతిభయం = ఆచారములోటుపడినది యగునని భయము, విత్తే = ద్రవ్యసమృద్ధి
యందు, నృపాలాత్ భయం = రాజువలనిభయము, మానే = అభిమానమునందు, దైన్య
భయం = కార్పణ్యమువలని భయము, బలే = సామర్థ్యమునందు, రిపుభయం = శత్రువువలని
భయము, రూపే = సౌందర్యమునందు, జరాన్యాః = ముసలితనమువలన, భయం = భయము,
కాస్త్రే = వేదాంతము, మొదలగు కాస్త్రకలాపమునందు, వాదభయం = (వృథాకలహమును
కలిగించు) కువాదమువలని భయము, గుణే = (విద్యా వివయాది) మంచితనమునందు, ఖల
భయం = దుర్జనునివలన భయము, కాయే = దేహమునందు, కృతాస్తాత్ భయం = యముని
వలన భయము, భువి = ఈయిలయందు, నృణాం = మనుజులకు, సర్వం వస్తు = సకలవస్తువులును,
భయాన్వితం = భయముతోఁగూడినది, వైరాగ్యమేవ = (అస్థిరములగు భోగములయందు)
విరక్తియే, అభయం = భయము లేనిది

తా. సంపూర్ణ భోగము లనుభవించుచో రోగము లెక్కడవచ్చునో
యనుభయము కలదు పేరు ప్రతిష్ఠలుగల సత్కులమందుఁబుట్టితి మను
కొనునపుడే యకార్యకరణమువలన నెప్పు డప్రతిష్ఠ వాటిల్లునో యను
భయము కలదు విశ్వరూపంతుల మచుకొనునపు డెప్పుడురాజు కైకొనునో
యనుభయము కలదు. అభిమానవంతుల మనుకొనునప్పుడు దైన్య మెప్పు
డవలంబింపవలయునో యనుభయము గలదు. బలవంతుఁడను గదా
యనుకొనునప్పుడు శత్రువు లోడింతురో యనుభయము గలదు చక్రఁదన
ముగల దనుకొనునపుడు ముసలితనమువచ్చునో యనుభయము గలదు.
శాస్త్రజ్ఞుఁ డనుకొనునప్పుడు ప్రతివాదులవల్ల భయము గలదు. సద్గుణ
ములు గలవాఁడనుగదా యచుకొనునప్పుడు దుర్మార్గులవలన భయము

గలదు. శరీరమును జూచుకొనునపుడు మరణమువచ్చునో యనుభయము గలదు. అరసి చూచిన సర్వవస్తువులును భయాన్వితములే. వైరాగ్య మొక్కటియే నిర్భయమైనది.

చ. బలగుణరూపభోగకుల ఓ భర్తృకళేబరశాస్త్రమానముల్
బలిఖలరుగ్జరాచ్యుతి నృపాలయమప్రతివాదిదైన్యసం
కులభయయుక్తముల్ నరులకు భువి నెవ్వియు నిర్భయంబులై
నెలకొన వెన్ని భంగులను ఓ నిర్భయ మొక్కవిరాగమే సుమీ.

శ్లో ఆక్రాంతం మరణేన జన్త జరసా చాత్యుజ్జ్వలం యశావనం
సన్తోషో ధనలిప్సయా శమసుఖం ప్రాధాన్యనావిభ్రమైః,
లోక్తైర్న త్సరిభిర్దణా వసభువో వ్యాతైర్నృపా దుర్జనై
రస్తైర్మేణ విభూతియోఽప్యపహతా గ్రస్తం న కిం కేన వా 32

వ్యా — ఉపక్రాంతభోగానైర్వృణ్ణ తత్తద్భక్తిస్తరణే నవభిర్వర్ణయతి — ఆక్రాంత మిత్యాదిభిః - ఆక్రాంత మితి — జన్త ఉప్పత్తి, ర్మరణేన స్వరూపనాశకేన మృత్యునా, ఆక్రాంతం గ్రస్తం

‘జాతస్య హి ధుఃఖో మృత్యుర్ధ్వం జన్త మృతస్య చ,
ఆద్య వాఽబ్దశతాస్తే వా మృత్యు రైవ ప్రాణినాం ధుఃఖః’

ఇత్యాదివచనాదితి భావః ఆత్యుజ్జ్వల మతిశయేన భాస్వరం, యశావనం నూతనవయః తారుణ్యమితి యావత్, జరసా జరయా-అపాయహేతుభూతయా, ఆక్రాంతం * ‘జరాయా జర సన్యతరస్యా’ మితి జరసాదేశః సంతోషః దైవవశాల్లభ్యవస్తుజనితపరితోషః, ధనలిప్సయా తమవర్తవకారిణ్యా ధనవాఞ్ఞయా, ఆక్రాంతః * లభే స్సన్తుస్తాత్ స్త్రియా మప్రత్యయే టాప్, శమసుఖమిద్వియవ్యాపారో పరమాపాదితానన్దః, ప్రాధాన్యనానాం ప్రగల్భవిలాసినినాం - విభ్రమై స్తదుపమర్దకైః కటాక్షవిక్షేపకర్ణకజ్జాయన శోమలకుచ మర్దనాది విలాసైః, రాక్రాంతం, గుణాః, విద్యావినయాదయః, మత్సరిభిః పరోత్కర్షా సహిష్ణుభిః, త్తోక్తై ర్జనైస్తదవపాదకై రిత్యర్థః ఉపహతాః గ్రస్తా ఇతి యావత్, వస భువః పుణ్యాంరణ్యప్రదేశాః, వ్యాతైః దుష్టగజైః సరైర్వా-తప్ప్రేక్షానవకాశప్రదై రితి భావః ఉపహతాః గ్రస్తాః, నృపా రాజానః, దుర్జనై దుర్జన్తోపదేశేన తద్బుద్ధివ ర్యాసకారిభిః పిశునై, రుపహతాస్సమాక్రాంతా ఇత్యర్థః, విభూతయ స్సంపదోఽ, ప్యస్తై ర్మేణ తదప్రతిష్ఠావహే నాస్థిరత్వేన, ఉపహతాః దూషితాః, అతః కిం పశ్య, కేన వా

ఉపద్రవేణ, న గ్రస్తముక్తరీత్యా సర్వమపి గ్రస్తమేవేత్యర్థః, అతస్సర్వస్యాప్యశ్చిరత్వా
న్న కుత్రాపి విస్తృత్యః కర్తవ్య ఇతి భావః

టీ జన్మ=ఉత్పత్తి, మరణేన = చావుచే, ఆక్రాంతం=ఆక్రమింపబడినది, అత్యు
జ్జ్వలం=అతిశయముగా ప్రకాశించు, యశావనం=యాతనవయస్సు, జరసా=ముసలితనముచే
(ఆక్రాంతం=ఆక్రమింపబడినది), సంతోషః = దైవవశమున ప్రాప్తమైనవస్తువుచే గలిగిన
తృప్తి, ధనలిప్సయా=(తదుపద్రవకారిణియైన) ద్రవ్యాశచే, (ఆక్రాంతం) శమసుఖం=
(ఇంద్రియవ్యాపారముచే నాపాదించబడిన) శాంతివలని యానందము, ప్రాధాన్య నా
విభీమైః = జుర్రాండ్ర విలాసములచే, (ఆక్రాంతం) గుణాః = (విద్యావినయాదు
లగు) సద్గుణములు, మత్స్యరిభిః = ఇతరుల కీర్తిని సహించలేని, లోకైః = జనులచే, ఉప
హతాః = నిందింపబడినవి, వనభువః = (పుణ్యములగు) అరణ్యప్రదేశములు, వ్యాకైః=
హ్రారజంతువులచే, (ఆక్రాంతం) నృపాః = రాజులు, దుర్జన్తైః = దుర్మంత్రులచే, (ఉప
హతాః) విభూతయః = విశ్వరూపములు, అన్తైశ్చైవ = స్థిరములు కానివగుటచే, (ఉప
హతాః) కిం=ఏవస్తువు, కేనవా=ఏయుపద్రవముచే, న గ్రస్తం = ఆక్రమింపబడినది
కాద

తా జన్మమును మరణము, యశావనమును ముదుసలితనము,
సంతోషమును ధనాశ, ప్రశమసుఖమును మిటారుల టకటాంతులు,
సద్గుణములను మాత్స్యర్యముగల కూళలు, వన్యప్రదేశములను ఘాతుక
జంతువులు, రాజులను దుర్జనులు, విశ్వరూపములను నిలుకడలేమి చెఱచి
వేయుచున్నవి నిరూపద్రవమైన దింక నేది గలదు ?

చ. జననము చావుచేత శమశౌఖ్యము కాంతలలీలచేత జ
వ్వనము జరార్తిచేత గుణోవర్ణము కూళలచేత రాజు దు
ర్జనములచే ముదంబు ధనశరాగముచే సిరులెల్ల లేమిచే
వినిహతిః తేందు దోషసరివిధము గాదె తలంప నెద్దియున్.

శ్లో. ఆధివ్యాధిశతైర్జ్వలస్య వివిధై రారోగ్యమున్స్తూల్యతే
లక్షీర్యత్ర పతన్తి తత్ర వివృతద్వారా ఇవ వ్యాపదః,
జాతం జాతమవశ్యమాశు వివశం మృత్యుః కరోత్యాత్మనా
త్తత్కిం నామ నిఃశ్శురేన విధినా యన్నిర్మితం సుస్థిరమ్. ౩౯

వ్యా—పునః శ్రోతృజన్య విశ్వాసదార్ఢ్యార్థ ముక్తమీవాధం భక్తివృత్త
కాహ—అధీతి—వివిధ నానాప్రకారైః, అధీశాం మనోవ్యధానాం - వ్యాధీనాం

పితృదికారీరంగాణాం చ - శతై రనేనై రాధివ్యాదిభిర్యథ్యః ని 'పుంస్యాధి ర్వాససీ
స్యథా' - 'రోగవ్యాధిగదామయా' ఇతి చామరః జన, స్యారోగ్యం దేహస్వాస్థ్య
మున్నుల్యతే నిర్మూలీక్రియతే, తథా యత్ర యస్మిన్ పురుషే, లక్ష్యే చై శ్వర్యసమృద్ధిస్త్య
తీతి శేషః, తత్ర తస్మిన్ పురుషే, వ్యాపదః మహాపదవాః - విపృతాన్యధ్వాటితకవా
టాని ద్వారాణి యాసాం తా స్తథోక్తా ఇవ, పతన్తి తద్విఘటసార్థ మప్రతిబంధం
ప్రవిశంతీత్యర్థః తథా, మృత్యు రన్తకః జాతం జాతం ప్రారంభకర్తృవశా త్సునః పున
రుత్పన్నం * వీష్పాయాం ద్విర్భావః అత ఏవ, నివశం నివ్వలం, జస్తుమితి శేషః
అవశ్యం నియత, మాశు క్షిప్ర మే, వాత్ససాత్ ఆత్మాధీనం కరోతి - మారయతీత్యర్థః
* 'తదధీనపదనే సాతి' తి సాతిప్రత్యయః అత, స్తేన ప్రసిద్ధేన, నిరంకుశేన నిరర్గళేన -
అప్రతిహతవ్యాపారేణేత్యర్థః విధినా బ్రహ్మణా, యద్వస్తు నిర్మితం, తత్కించా ను
స్థిరం - న కి మసీత్యర్థః, అతోఽస్థిరభోగాశంసనం న కర్తవ్యమితి భావః

టీ వివృతైః = చలవిధములగు, ఆధివ్యాధిశతైః - ఆధి = మనోవ్యధిలయొక్కయు,
వ్యాధి = పితృదికారీరంగములయొక్కయు, శతైః = అనేకములచే, ఒనస్య = మచజుని
యొక్క, ఆరోగ్యం = దేహస్వాస్థ్యమును, ఉన్నుల్యతే = నిర్మూలముచేయును, యత్ర =
ఏచోట, లక్ష్యే = ఐశ్వర్యము, (తివ్యతి = ఉండునో), తత్ర = ఆచోట, వ్యాపదః = మహాప
ద్రవములు, విపృతద్వారా ఇవ = తెఱవఁబడినద్వారములుగలవి యనునట్లు, పతన్తి =
ప్రవేశించును, మృత్యుః = యముఁడు, జాతంజాతం = (ప్రారంభకర్తృవశముచే) పుట్టినవాని
నెల్ల, నివశం = తదబద్ధవానినిగా, అవశ్యం = నియతముగను, అశు = క్షిప్రముగను, ఆత్మసాత్
కరోతి = తనవశము గావించుకొనును (చంపు ననుట), నిరంకుశేన = అడ్డులేని, విధినా =
బ్రహ్మచేత, యత్ = ఏది, నుస్థిరం = మిక్కిలి శాశ్వతమైనదిగ, నిర్మితం = సృజించఁబడినదో,
తత్ = అది, కిం నామ = ఏదై యుండును ?

తా. మనోవ్యధిలచేతను, వ్యాధులచేతను ఆరోగ్యము పాడ్వడు
చున్నది. సంపద లెక్కడఁ గలవో అక్కడనే యడ్డులేన ట్లాపదలు కుప్ప
తిప్పలుగా సంభవించుచున్నవి. అప్పుతంత్రముగ జన్మించిన ప్రతిప్రాణిని
మాయదారిమృత్యువు తనపొట్టును బెట్టుకొనుచున్నది. అడ్డమాఁకలు
లేని యాదైవముచే నుస్థిర మని చెప్పఁదగునట్లు నిర్మింపఁబడిన దేది
కలదు ?

శా. ఆధివ్యాధిశతంబుచే జనులదైర్యం బెల్ల నిశ్శేభ మై
బాధింపఁబడు సంపదల్ గలుగుచోఁ ॥ బ్రత్యక్ష మై ద్వారసం

రోధం బేమియు లేక దుర్దశలు చేరుకొమ్మత్తువుకొమ్మత్తుల
న్వేధించు నివృద్ధి యేది సుస్థిరముగా నిర్మించె దర్శించినన్.

శ్లో భోగాస్తజ్జతరజ్జతరభాః ప్రాణాః త్షణధ్వంసినః
స్తోకాన్వేష దినాని యావనసుఖస్ఫూర్తిః ప్రయా సుస్థితా,
తత్సంసారమసారమేవ నిఖిలం బుద్ధ్యా బుధా బోధకా
లోకానుగ్రహవేశలేన మనసా యత్ప్రసమాధీయతామ్. 34

వ్యా — తస్మిం క ర్తవ్యమిత్యాశక్త్యా తేషా మన్తైర్యక్షణభూర్వకం కర్త
వ్యం తావత్ప్రభిరుపదిశతి—భోగాఇతి—భోగాః స్రక్చందనాదివిషయాః, తుడ్లతరజ్జాః
కట్టలాః-భిక్షాః అల్పతరజ్జాః త ఇవ - తరభాశ్చపలాః-అతిసూక్ష్మా ఇత్యర్థః-న తు కతి
వయ్యేవపి దివసేష స్థాయిన ఇతి భావః ప్రాణాః, త్షణధ్వంసినః-క్షణే క్షణకాల ఏవ -
ధ్వంసో వినాశః - విషాదుస్తీతి తథోక్తాః-అస్థిరా ఇతి యావత్, యావనే - యా సుఖ
స్ఫూర్తిరైవయికనుఖాభివృక్షిస్తా-స్తోకాన్వేష దినాన్యల్పేష్వేవ దివసేష్విత్యర్థః *
అత్యస్తసంయోగే ద్వితీయా, ప్రియాను కాంతాను, స్థితా స్థాయినీ*కర్తరిక్ష - న తు
యావజ్జీవభావినీ - వార్ధకదశాయాం తదపాయా దితి భావః, తత్సంసారజ్జాల్,
బోధకా హితోపదేష్టరః, హే బుధా విద్వాంసః, నిఖిలం, సంసారం భోగాది
రూపమ్, అసార మస్థిరమేవ, బుద్ధ్యా అలోచ్య, లోకానుగ్రహవేశలేన మనసా యత్ప్ర
సమాధీయతామ్ పరమ దయాశుత్వప్రయుక్తానుగ్రహతయా యుష్మాభిరానోపదేశాదినా
సంసారార్జవనిమగ్నా జనా స్తారయితవ్యాః - న తూపేత్యై - స్తథావిధజనోద్ధరణే
మహాఫలశ్రవణాదితి భావః యద్వా - లోకానుగ్రహే - లోకసంగ్రహే - పేశలే
నానురక్తేన - మనసా, యత్ప్ర - బ్రహ్మధ్యానప్రయత్నస్సమాధీయతాం - కృతార్థ త్వేపి
యుష్మాభిరయం యత్ప్రః కర్తవ్యః, యతః - యుష్మత్కృత ప్రయత్న తాత్పర్యేణ జనా
అపి కృతార్థా భవిష్యన్తి

‘యద్యదాచరతి క్రేష్ణస్తత్తదేవేతరో జనః,

స యత్ప్రమాణం ఖరుతే లోకస్తదనువర్తతే’ ఇతి

భగవద్వచనాత్ ఇతి భావః ‘సమాధీయతా’మితి విధ్యర్థే విహితోఽయం లాఙ్ఘ్రియోగః
పరమపురుషార్థ సాధక బ్రహ్మధ్యానప్రయత్నస్యావశ్యవిధేయతాం వివక్షా అనర్థప్రాప్తిం
చ జ్ఞాపయతీత్యవధేయమ్

టీ బోగాః = స్రక్చందన విషయాదిభోగములు, తుడ్ల తరభాః-తుడ్లతరజ్జ =
ఎత్తైనయలలయొక్క, భిక్ష = వరసములవలె, తరభాః = చపలములు - అతిసూక్ష్మములనుట,

'ప్రాణాః=ప్రాణములు, క్షణధ్వంసినః=క్షణమున నశించునవి, యావననుభన్ముర్తిః = యావనకాలమునందలి భోగములవిభృంభణము, స్తోకాన్యేవదివాని = కొలది దినములే, ప్రియాను=ప్రియురాండ్రయందు, స్థితా=నిలచునది, తత్ = ఆకారణముచే, బోధకాః= హితము నుపదేశించు, బుధాః = ఓవిద్వాంసులారా' నిఖలం = సమస్తమైన, సంసారం = భోగాదికమును, అసారమేవ = అస్థిరమునుగానే, బుధ్వా = ఆలోచించి, లోకానుగ్రహ పేశలేన = లోకులయందు పరమదయాశుత్వహేతువుచే మెత్తనైన, మనసా=మనస్సుచే (సదృశ్యధచే మూఢులగు లోకులను బాగుపఱచుటకు), యత్నం = ప్రయత్నము, సమాధి యతాం = చేయఁబడును గాక

తా. భోగములు ఎత్తయినతరంగలవలె నించుకలోఁ జిదికిపోవు నవి. ప్రాణములో యుత్తరక్షణమున నుండునో యుండవో వాకొనఁ జాలము. ప్రియురాండ్రతో ననుభవించు యావనసౌఖ్యములు మూడు నాళ్లముచ్చటలే కాఁబట్టి హితబోధకులగు నో విబుధులారా! యీ సంసారమునెల్ల నిస్సారమునుగా గ్రహించి లోకానుగ్రహమున సంసక్త మగు మనసుతోఁ బ్రయత్నము కావింపుడు.

ఉ తుంగతరంగభంగములతోఁ దులదూఁగువిలోలభోగముల్
భంగఁడుకా నిమేషమునఁ బ్రాణము కొన్ని దినఁబులే సుఖం
బంగనలందు నట్లు మది శ నారసి బ్రహ్మవిచారయత్న ము
ప్పొంగుచుఁ జేయఁగావలయు శ భూరిజగద్భిత్తుబుద్ధి బండితుల్.

శ్లో భోగా మేఘవితానమధ్యవిలసత్సదామనీచఞ్చలా
ఆయుర్నాయుఃపిఘట్టితాబ్జపటలీలీనామ్బువదృఙ్గురం,
లోలా యావనలాలసాస్తనభృతామిత్యాకలయ్య ద్రుతం
యోగే ధైర్యసమాధిసిద్ధిసులభే బుద్ధిం విదధ్యం బుధాః 35

వ్యా — పునః ప్రత్యయదాధ్యార్థం యుక్త్యస్తరలాభాచ్చ ఉపదిప్తమేవార్థం
భక్త్యస్తరేణోపదిశతి ద్వాభ్యాం—భోగా ఇతి—తనుభృతాం శరీరాం, భోగాః
పూర్వోక్తాః, మేఘవితానస్యాభిబృన్దస్య - మధ్యే - విలసన్త్యః పరిస్ఫురన్త్యో - యా
స్సౌదామన్యః తటితస్తా ఇవ - చఞ్చలాః క్షణికా ఇత్యర్థః ని 'తటితే'దామనీ విద్యు
ది' త్యమరః *సుదామ్నా అద్రిణా ఏకదిక్ సౌదామనీతి విగ్రహః * 'తేనైకది గి'
త్యన్, తథా ఆయురీవితం చ, వాయువా - విఘట్టితం తరళితం - యదబ్జపటలీలీనామ్బు
వదృపత్రప్రాస్త సంజిప్తజలబిన్ద-స్తద్వ దృఙ్గురం భక్తలీలావన్నశ్వరమిత్యర్థః తథా,

యావనే - లాలసాః మహాభోగాభిలాషాః - ని 'కామోఽభిలాషస్తద్వత్స స మహాకా
 లాలసా ద్వయో రి' త్యమరః లోలా ఆస్థిరా, ఇత్యేవమాకలయ్య ఆలోచ్య, హే
 బుధాః, ద్రుతం కీఘ్రమేవ-విలम्బస్యానవకాశాదితి భావః, ధైర్యం ధీరత్వం - సమాధి
 శ్చిత్తస్థైర్యం-కయోస్థిధ్యో నిష్పత్యా సులభే సుఖభ్యే, యోగే బ్రహ్మధ్యానే, బుద్ధి
 నిశ్చయాత్మికాం మనీషాం, విదద్ధ్వం కురుత - బ్రహ్మజ్ఞాననిష్ఠా భవతేత్యర్థః

టీ తచభృతాం = శరీరధారలకు, భోగాః = స్రవచ్ఛందనవిషయాదిభోగములు,
 మేఘ చఞ్చలాః-మేఘవితాన = మేఘబృందములయొక్క, మధ్య=మధ్యయందు, విల
 సత్=స్ఫురించుచున్న, సౌదామనీ = మెఱపువలె, చఞ్చలాః = క్షణికములు, ఆయుః =
 ఆయుస్సు, వాయు వత్-వాయు=వాయువుచే, విఫట్టితా = చిందరవందరగాఁ జేయఁ
 బడిన, అజ్ఞ = కమలముల, పటలీ = సమూహమునందు, లీన = అతుకకొనియున్న, అమ్మ
 వత్=నీటివలె, భజ్గురం=నశించునది, యావనలాలసాః = జవ్వనమునందలి మహాభోగాభి
 లాషలు, లోలాః=ఆస్థిరములు, ఇతి=ఈతీయన, ఆకలయ్య = ఆలోచించి, హేబుధాః =
 ఓజ్ఞావలారా! ధైర్య సులభే-ధైర్య = ధైర్యముయొక్కయు, సమాధి = చిత్తస్థైర్యము
 యొక్కయు, సిద్ధి=నిష్పత్తిచే, సులభే = సులభముగా లభించు, యోగే=బ్రహ్మధ్యానము
 నందు, బుద్ధి = (నిశ్చయాత్మక వగు) బుద్ధిని, ద్రుతం = వేగముగా, విదద్ధ్వమ్ =
 చేయఁడు

తా. భోగములు మబ్బులోన మెఱయు మెఱపులవలె నతి
 చంచలమైనవి జీవితము గాలిచే రెపరెపలాడు తామరాకుమీఁదిజల
 బిందువువలె నిలుచునది కాదు. పడుచుఁదనపుఁగోరికలు స్థిరములు గావు.
 ఈవిషయము మనమున నిశ్చయించుకొని యోపండితులారా! కీఘ్ర
 ముగా మీమనస్సులను సమాధియోగమున నుంచఁడు.

చ. జలదమలోనిక్రామైటుఁగుఁ జాయలు భోగపరంపరల్ మహా
 నిలవఁఘట్టితాబ్జదళశనీరతుషారము జీవితంబు చం
 చలతరమల్ వయోభిమతశసౌఖ్యము లీగతి నాలకించి స
 భ్యులు పరమాత్మయోగమున రీ బుద్ధి ఘటంపుఁడు సత్వరంబుగన్
 క్లో. ఆయుః కల్లోలలోలం కతివయదివసస్థాయినీ యావనశ్రీ
 రథాః సంకల్పకల్పా ఘనసమయతటిద్విభ్రమా భోగపూగాః,

కణ్ఠాశ్లేష్ఠోపగూఢం తదపి చ న చిగం యత్ప్రియాభిః ప్రణీతం
బ్రహ్మణ్యాసక్తచిత్తా భవత భవభయా మ్భాధిపారం తరితుమ్. 36

వ్యా — ఆయిరితి — ఆయః, కణ్ఠోలలోలం - కణ్ఠోలపల్లోలమతిభిజ్ఞురం - న
త్వాచస్త్రాగ్గ్రస్థాయాత్మర్థః యావన శ్రీర్యావనసంపత్, కతిపయేష్వల్పేషా దివసేష
తిష్ఠతీతి తథోక్తా - న తు నూపజీవం వర్తినీత్వర్థః అర్థాః ధనధాన్యగ్రామపశ్వాదివస్తు
విభవా, సంకల్పకల్పాః మనోరథతుల్యా ఇత్వర్థః లేఽపి న చిరస్థాయన ఇతి భావః *
'ఈషదసమాప్తా కల్పద్యేశ్య దేశీయర' ఇతి కల్పవ ప్రత్యయః భోగపూగాః విషయపర
మూర్తాః, ఘనసమయే వర్తాకాలే, గూఢాస్తటితస్తాసామివ - విభిమాః స్ఫురణాని యేహం
లే తథోక్తాః - త్షణభజ్గురా ఇత్వర్థః తథా ప్రియాభిః ప్రాధాన్యనాభిర్యత్కణ్ఠా
శ్లేషేణ కణ్ఠగ్రహేణోపగూఢముపగూహనమాలిజ్ఞనమితి యావత్ * భావేక్షః, ప్రణీతం
రచితం, తదపి ప్రాధాన్యనాలిజ్ఞనమసి, న చిరు చిరకాలావస్థాయ న భవతీత్వర్థః ఆతః
హే బుధాః, భవాత్సంసారా-వ్యర్థ్యయం తదేవా మ్భాధిస్తస్య పారం, తరితుం సంసార
సాగర ముల్లంఘ్య తుమిత్వర్థః బ్రహ్మణ్యాసక్తచిత్తా భవత బ్రహ్మధ్యానైకతత్పరా
భవతీత్వర్థః న హ్యేతద్వ్యతిరేకేణ తరణోపాయం కించిదపి పశ్యామితి భావః
త్రివారశుద్ధ్యా దృఢతరవిశ్వాసోత్పాదినార్థం త్రిభిష్ట్యైః, పరమార్థపర్యవసాయినీ
బ్రహ్మధ్యాననిష్ఠోపదిష్టా - న త్వనర్థపర్యవసాయినీ సంసారసక్తిః - యదత్ర యుక్తం
తద్ద్రాన్యం తత్త్వవిచారపారావారపారీశైరితి క్షోకత్రయతాత్పర్యమ్ స్రగ్ధరా
వృత్తమ్

టీ ఆయః = జీవితము, కణ్ఠోలలోలం = అలవలె నశించునది యావనశ్రీః =
యావనసంపద, కతిపయదివసస్థాయినీ = కొన్నిదినములే ఉండునది అర్థాః = ధనధాన్య
గ్రామపశ్వాదులగు విభవములు, సంకల్పకల్పాః = మనోరథతుల్యములు (ఆస్థిరములు)
భోగపూగాః=విషయపరంపరలు, ఘన ప్రమా-ఘనసమయ=వర్తాకాలమందలి, తటిత్ =
మెఱుపులయొక్క, విభిమాః=స్ఫురణములు (క్షణభంగురములు) ప్రియాభిః=ప్రాధాన్య
నలచేత, ప్రణీతం = చేయఁబడిన, కణ్ఠా గూఢా-కణ్ఠా అశ్లేష = మెఱను కౌగిలించుట
తోడి, ఉపగూఢం = ఆలింగనము, యత్=ఏది కలదో, తదపి = అదియును, చిరు న =
బహుకాలముండునదికాదు కావున, భవ పారం - భవ = సంసారమువలని, భయ =
భయమునెడి, అమ్భాధి = సముద్రమయొక్క, పారం=గట్టును, తరితుం = దాటుటకు,
బ్రహ్మణి=బ్రహ్మమునందు, ఆసక్తచిత్తాః=తత్పరులు, భవతః=తండు.

తా. ఆయువు తరంగమట్లు చంచలమైనది. పడుచుదనపుసొగసు కొన్నాల్గుండునదియే. సంపదలు తలఁపులవంటివి. భోగములు వర్షకాలపుమెఱపులవంటివి. ప్రియురాం ద్రొనరించు కుత్తుకకొగిలింతలుసయి తము నిత్యములు కావు. కావున నీసంసారసముద్రమును దాటుటకు బరబ్రహ్మసంసక్తచిత్తులు కండు.

ఉ ఆయువు వీచిచంచలము యకావసమల్పదినోచితంబు పు
ష్పాయుధకేళిజన్యసుఖ మస్థిర మర్థము వాంఛవోలె నా
పాయము భోగముల్ మెఱపు లట్లుభ్రమించు భవాబ్ధిలంఘనో
పాయము బ్రహ్మచింతనముఁ బాయక నేయుండు సజ్జనోత్తముల్
న్లో. కృచ్ఛ్రేణామేధ్యమధ్యే నియమితతమభిప్రీయతే గర్భవాసే
కాంతావిక్షేపదుగ్ధివృత్తికరవిషమో యకావసే చోపభోగః,
వామాక్షీణామఽజ్ఞావిహసితవసతిర్వృద్ధభావోఽప్యసాధు
స్సంసారే రే మమష్యా వదత యది సుఖం స్వల్పమప్యస్తి కిఞ్చిత్.

వ్యా — నను లోక ప్రాయశస్సంసారసుఖతత్పరా వివ దృశ్యస్తే - అతః కథ
మయం నిషిద్ధత ఇత్యాశక్యాదిత ఆరభ్య విచార్యమాణే న తత్ర సుఖలేకోఽప్య
స్తీత్యాహ — కృచ్ఛ్రేణేతి — గర్భవాసే గర్భావస్థానదకాయామ్ అమేధ్యమధ్యే
మూత్రపురీషమధ్యే, నియమితతమభిస్సంకుచితగాత్రైః - ప్రాణిభిరితి శేషః, కృచ్ఛ్రే
ణాతికష్టేన స్థీయతే తథా యావనే, ఉపభోగ సంభోగశ్చ, కాంతావిక్షేపేణ ప్రియ
తమావియోగేన - యో దుగ్ధివృత్తికరో దుగ్ధిసంపర్కస్తేన - విషమః వికలః, భవ
తీతి శేషః, తథా, వామాక్షీణాం మనోహరనయనానామపజ్ఞావిహసితానామపమాన
పూర్వకపరివసానాం - వసతిః స్థానం - తాసాం తస్య హేతుత్వాత్పరిహాసాస్పద
మిత్యర్థః, వృద్ధభావో వృద్ధత్వమప్యసాధురసమీషిః - అపహాసాన్పదీభూతస్య కుతస్యా
ధుత్వమితి భావః అతః, రే మమష్యాః - రే ఇతి నీచసంబోధనే - నీచత్వం చ సాంసారి
కత్వాదితి ద్రష్టవ్యం ని 'నీచసంబోధనే తు రే' ఇ త్యమరః సంసారే గర్భవాసజన్త
జరాదిరూపే, స్వల్పం తుచ్ఛం, కించిదీషదపి, సుఖమస్తి యది వర్తలేచేత్, తస్మా, తద్వ
దత బ్రూత, అతః కిమర్థం క్లిశ్యక గర్భనిరయవాసాదిసాంసారిదుఃఖైః, పునరావృత్తి
రహితనిత్య నిరతిశయానన్దబద్ధురబ్రహ్మపదప్రాప్త్యర్థమేవ ప్రయతకథమిత్యర్థః

టీ గర్భవాసేకడుపుని నివసించునపుడు, అమేధ్యమధ్యే = మూత్రపురీషముల నడుమ, నియమితతనభిః = సంకోచముగాఁ జేయఁబడిన శరీరములుగలవారై, కృచ్ఛేణః = ఆలికప్తముతో, స్థీయతే = ఉండురు యావనే = యావనకాలమున, ఉపభోగశ్చ = సంభోగమున, కాంతా విషమః - కాంతా = ప్రియురాలితోడి, విష్టేష = వియోగముచే (కలుగు), దుఃఖ = దుఃఖముయొక్క, వ్యతికర = సంపర్కముచే, విషమః = వైకల్యము, వామాక్షీణం = మనోహరనయనలయొక్క, అవజ్ఞా వసతిః-అవజ్ఞా = అవమానముతోఁ గూడిన, విహసిత = పరిహాసమునకు, వసతిః = స్థానమగు, వృద్ధభావః అపి = ముసలితనము నైకము, అసాధుః = చెడ్డది కావున, రేమసుష్మాః = ఓరిజసులారా! సంసారే = సంసారము నందు, స్వల్పం = కొంచెము, సుఖం = సుఖము, కిష్కిదపి = విమాత్రమైనను, అస్త్రీయది = కలదేని, వదత = చెప్పఁడు

తా. తొలుత మలమూత్రములలో నొడలు సంకోచించుకొని యల్లాడుచు గర్భనరకము నైఃపవలయును యశావనమునఁ బ్రియురాండ్రవియోగము నోర్వఁజాలక పొగులవలయును. ముదుసలితనమునఁ జంచలాక్షు లేవగొని చెక్కిరించి నవ్వి న నవమానముపాలు కావలయును. ఓ నరులారా! ఈసంసారమున నించుకేని సౌఖ్యముకలదేమో చెప్పుడు!

ఉ కాయము గుంచి గర్భనరకంబున నుండుట దుఃఖ మూదియం దాయతలోచనావిరహ శమబ్బుట దుఃఖము జవ్వనంబునం బాయక భామినీహసన శత్రుము దుఃఖము వృద్ధభావ మిం కేయెడఁ గల్గు సౌఖ్యలవ శ మించుకయే జనులార చెప్పుడి

శ్లో. వ్యాఘ్రీవ తివ్రతి జరా పరితర్జయన్తీ
రోగాశ్చ శత్రవ ఇవ ప్రహరన్తి దేహం,
ఆయుః పరిస్రవతి భిన్నఘటాదివామ్నో
లోకస్తథాప్యహితమాచరతీతి చిత్తమ్.

33

వ్యా — అథ స్వవినిపాతహేతౌ సన్నిహితే లోకా న కుశలా భవన్తి మహదేత దాశ్చర్యమిత్యాహ — వ్యాఘ్రీతి — జరా వార్ధకావస్థా, వ్యాఘ్రీ వ్యాఘ్రాజ్జనేవ*జాతే రస్త్రీవిషయాదయోపధాది తీష్, పరితర్జయన్తీ భీషయన్తి సతీ తివ్రతి కేశబరకబళనాభి నివేశేన వర్తమానా మృత్యోః ప్రత్యాసత్తిమభినివేదయతీత్యర్థః రోగాః వాతపిత్తశ్లేష్మాది వ్యాధయశ్చ, శత్రవో వైరిణి, ఇవ, దేహం ప్రహరన్తి తాదయన్తి-పరివీడయన్తిత్యర్థః

అయుశ్చ భిన్నఘటాత్ చిద్రకలకాత్ అంభ ఇవ పరిశ్రవతి - ప్రతిక్షణం నశ్యతీత్యర్థః
తథాఽపి లోకో జనః, అహితం, పరాపకారమాచరతీతి, చిత్రమ్ ఆశ్చర్యం-పరాపకారా
దన్యత్కిమకుశలమితి భావః యద్వా - అహితం న్వస్యానిష్ఠమాచరతి న్వనిపాతహేతు
భూతమేవ కర్తృకరోతి - న త్వాత్తోద్ధరణార్థం బ్రహ్మధ్యానాది కరోతీత్యర్థః, చిత్ర
మాశ్చర్యం, తదుక్తం గీతాను -

“ఉద్ధరేదాత్తనా ౭౭త్తానం నాత్తానమవసాదయేత్,

ఆత్తైవ హ్యత్తనో బధ్ధరాత్తైవ రిపురాత్తనః” ఇతి

*తర్జయన్తిత్వత్ తర్జయతే పరస్తైపదం-‘తర్జయన్తివ కేతుభిః’త్యాదిమహావిప్రయోగా
త్పిద్యం-తర్జయతేరనుదాత్తేత్వేఽపి చక్షివో జిత్రరణేన అనుదాత్తేత్వనిమిత్తస్యాత్తనే
పదస్యానిత్యత్వజ్ఞాపనాత్పరస్తైపదమితి ఉపమా వసన్తతిలకావృత్తమ్

టీ జరా = వృధాప్యము, వ్యాప్తిభవ = వ్యాప్తాంగనవలె, పరితర్జయన్తి =
బెడరించుచు, తిష్ఠతి = ఉన్నది రోగాః = రోగములు, శత్రవః కవ = శత్రువులవలె,
దేహం = శరీరము, ప్రహరన్తి = కొట్టుచున్నవి ఆయుః = జీవితము, భిన్నఘటాత్ =
ఘటినకుండలంబు, అమృతం = నీటివలె, పరిస్తవతి = కారుచున్నది తథాపి = అట్లులేనను,
లోకః = మనుష్యుడు, అహితం = పరాపకారము (చెఱుపు), అచరతి = చేసినను
ఇతి = అని, చిత్రం = ఆశ్చర్యము

తా. ముదుసలితనము బెబ్బులివలె వెఱుపు గుడుపుచుఁ బైఁబడ
నున్నది. రోగములు శత్రువులట్లు దేహము నొంచుచున్నవి. ఓటికుండ
లోనినీరువోలె నాయువు గారిపోవుచున్నది. ఇట్లయున్న లోకము తప్పు
దారిని వీడ కున్నది అద్దిరా !

చ కడు వెఱపించుచు ముదిమి గద్దటి బెబ్బులిమాడ్కి నున్న దె
క్కుడుపగదాయలంబలె దె గుల్లి శరీరము నొంచుచున్న వె
ప్పుడుఁ జను భిన్నకుంభజల ముంబలెనాయువు లిట్లు లయ్యుఁ దా
రుడుగక మానవుల్ దురిత మోలి నొనర్చుచున్న వారహా !

శ్లో. భోగా భజ్జురవృత్తయో బహువిధానైరేవ చాయం భవ
స్తత్కన్యేహ కృతే హాభ్రమత రే లోకాః కృతం చేష్టితైః,
అశాపాశశతోపశాన్తివిశదం చేతస్సమాధీయతాం

†కామోచ్చిత్తివశాత్ స్వధామని యది శ్రద్ధేయమస్తద్వచః. 39

వ్యా — అథ సర్వథా యద్యస్మదుపదేశే విశ్వాసస్తస్మాత్తస్యేవ మనస్స
 మాధేయం న త్వస్యత్రేత్యాహ — బోగా ఇతి — భోగాః విషయాః, భజ్జురా భజ్జుల
 పృత్తిర్యేషాం తే తథోక్తాః ఆగమపాయిత్యాదర్శిరా ఇత్యర్థః బహువిధాః నానాప్రకా
 రాశ్చ - క రణవైచిత్ర్యపూర్వకత్వా త్కార్యవైచిత్ర్యా ఇతి భావః అస్తు తతః కిం
 తత్రాహ — తైర్భోగైరేవాయం పరివర్తమానో, భవః శరీరధారణాదిసంసారః, కల్పిత ఇతి
 శేషః జన్మాన్తరీయకత్వాత్తస్మేతి భావః 'భోగాయతనం శరీర'మితి వై శేషికాః, తత్తస్మా
 త్కారణాత్, రే లోకా జనాః, ఇహాత్ర భవే, కస్య కృతే కస్య భోగస్య ప్రాప్త్యర్థ
 మిత్యర్థః 'అథే కృతే చ శబ్దా ద్వైతాద్యైవైవ్యయసంజ్ఞితా' వితి వచనాత్
 పరిభ్రమత సంచరత-న పరిభ్రమితవ్యమిత్యర్థః సుచితకర్తవశాత్సర్వత ఏవ లేషాం
 సంభావ్యమానత్వాదితి భావః అతశ్చేష్టితైర్భోగసంగ్రహవ్యాపారైః, కృతం తత్సం
 గ్రహవ్యాపారాన కర్తవ్యా ఇ త్యర్థః కృతమితి నిషేధార్థకమవ్యయం చాదిషు పర్యతే-
 'కృతమితి నివారణాతినిషేధయో రితి గణవ్యాఖ్యానే తర్హి కిమతః పరం కర్తవ్యముప
 దిశ్యత ఇత్యత ఆహ — అస్తద్వచః అస్తదీయముపదేశవచనం, శ్రద్ధేయం యది విశ్వ
 సనియం చేత్-యచ్ఛిభిరితి శేషః ఆకా అతితృప్తాస్తాః - పాశా రజ్జువ ఇవ - బద్ధ
 హేతుత్వాత్ ని 'ఆకా ది గతితృప్తయో రితి వైజయంతి లేషాం శతాని-అనేక ఆకా
 పాశా ఇత్యర్థః లేషాముపశాన్త్యోపశమనేన-విశదం నిర్మలం, చేతస్పిక్తం, కామోత్పత్తి
 వశాత్ అనురాగోదయవశాత్-అనురాగముత్పాద్యేత్యర్థః స్వరూపమాత్మా తద్రూపం-
 ధామ స్థానం-తస్మిన్-ని 'స్వోజ్ఞాతా వాత్సని స్వ మి' త్యమరః సమాధీయతాం స్థిరి
 క్రియతామ్ - అన్తరాత్మప్రవణమేవ క్రియతాం - న బాహ్యవిచయానక్తమిత్యర్థః
 అన్యథా తు మహా ననర్థస్యాదితి భావః యద్వా-స్వశబ్దేన జీవ ఉచ్యతే - తస్య
 ధామని నిలయస్థానే పరబ్రహ్మణి-అథవా-స్వధామని స్వయంజ్యోతిషి-స్వరూప భూత
 లేజసీతి వా - ఇహాత్మ్యవైప్రకృష్టార్థా బహవః పరిస్పర్శనివిస్తరభయా న్నలిఖ్యంతే,
 సమాధీయతాం సమాహితం క్రియతామిత్యర్థః, అయమేవ హితోపదేష్టత్వాత్తుఖ్య
 గురూణామస్తాకం పరమోపదేశః - ఏతద్విశ్వాసేనాన్యాసక్తం పరిత్యజ్య మనో బ్రహ్మణి
 కృత్వా తదాజ్ఞయా శ్రేయస్సంపాదనీయమ్

'సత్సంప్రదాయసంయుక్తబ్రహ్మవిద్యావికారదః,
 ఏవమాదిగుణోపేతో దేశికోఽనేవపనితః'

ఇత్యుక్తలక్షణదేశికాచార్యోపదేశవచన శ్రద్ధాభక్తియుక్తస్య శ్రేయాలాభావశ్యంభా
 వాత్ -

‘యస్య దేవే పరా భక్తిర్యథా దేవే తథా గురౌ,
తస్యైతే కథితా వ్యర్థాః ప్రకాశస్తే మహత్తనః
మస్తే తీర్థే ద్విజే జైవే దైవజ్ఞే భేషజే గురౌ,
యాదృశీ భావనాయత్ర సిద్ధిర్భవతి తాదృశీ’

ఇత్యాది శ్రుతిస్తోత్రసహస్రేభ్యోఽయమర్థో నిశ్చయత ఇత్యలమతిప్రసక్తేన.
కార్థాలవిక్రీడితమ్

టీ బహువిధాః=నానావిధములైన, భోగాః = విషయములు, భజురవృత్తయః =
అస్థిరవ్యాపారములు గలవి తైరేవ = వానిచేతనే, ఆయంభవః = ఈసంసారము (చేయఁ
బడినది) తత్=కావున, రేలోకాః=ఓజులారా! ఇహ = ఇందు, కన్యకృతే=దేనికొఱకు,
పరిభ్రీమత = తిరిగెదరు, చేష్టితైః కృతం = భోగసంగ్రహవ్యాపారమును చేయఁకుడు.
అన్మత్ పచః = మాఉపదేశవాక్యము, శ్రద్ధేయం యది = విశ్వసనీయమైన, ఆకా ..
విశదం-ఆకా=ఆకలన, పాశ = కట్టుత్రాళ్లయొక్క, శత = వందలయొక్క, ఉపకాంతి =
ఉడుగుటచేత, విశదం=నిర్మలమైన, చేతః = చిత్తమును, కామ ఉచ్చిత్తివకాత్ = ఆను
రాగము నిర్మలమగుటంబట్టి, స్వభామని = తన (జీవునియొక్క) ఇట్లైన బ్రహ్మము
నందు, సమాధీయతాం = స్థిరమైనదిగఁ జేయఁబడుచుగాక

తా పలువిధములయిన భోగములెల్ల నశించిపోయెడివి. వానిచే
తన యీసంసార మేర్పడినదిగాన నిదియు నశ్వరమే. ఓ నరులారా!
దేనికైయిట్లు పలుతిప్పలఁ బడెదరు? ఇంకఁ జాలు చాలించుడు మా
మాట విని యాశాపాశములు త్రొంపి నిర్మలమగుమనసును పర బ్రహ్మమున
లయింపఁజేయుడు.

చ తరళతరంబులు బహువిధంబులు భోగము లీదురంతసం
సరణము వానిచే బొడమెఁ జాలుఁ బరి భ్రమణంబు వానికై
నరులు మదీయభాషణము శ నమ్మెదరేని శమప్రసన్నమై
పరఁగుమనంబు శంభుపద శ పద్మయుగప్రవణంబు నేయుఁడి.

శ్లో. బ్రహ్మాద్వాదిమరుద్ధణాం స్త్రాణకణాన్యత్ర స్థితో మన్యతే
యత్స్వాదాద్విరసా భవన్తి విభవాస్తైలోక్య రాజ్యాదయః,
భోగః కోఽపి స ఏక పరమో నిత్యోదితో జృమ్భతే
భోస్సాధో క్షణభజ్జురే తదితరే భోగే రతిం మాకృథాః.

వ్యా. నను యది తే సర్వథా భోగ ఏవ స్పృహ తర్హస్త దుపదిష్ట వివాళిరతిం
కురు నాన్యత్రే త్యుపసంహరతి—బ్రహ్మేతి—యత్ర యస్మిన్ నిరతిశయైకనిత్యభోగ
సామ్రాజ్యే, స్థితో వర్తమానస్య, పుమానితి శేషః, బ్రహ్మేష్వా) వాదీ యేషాం తే
తథోక్తా యే మరుద్గణాన్సరసంఘాతః తానసి, కిముతాన్యానితి భావః ని 'మరుతో పవనా
మరా వి'తి వైజయన్తీ తృణకణాన్ తృణలేకాన్ - అత్యంతనిస్సారాన్ పరమనీచానితి
యావత్, మన్యతే ఆపబుధ్యతే-పారమేవ్యసావరాజ్యయోరప్యేతాదృశభోగసామ్రాజ్య
సహసాంశసాదృశ్యస్యావ్యవర్హత్యాదితి భావః*మన్యకర్తవ్యనాదరే విభాషాప్రాణి
స్వీతి వికల్పాద్విత్తీయా తథా, యస్య విశిష్టభోగసామ్రాజ్యస్య - స్వాదాత్ రుచ్యస
భవాత్, త్రయో లోకాః త్రైలోక్యం * బ్రహ్మణాదిత్వాత్ వ్యక్తో తత్ర యద్రాజ్య
మాధిపత్యం - తదాదిర్యేషాం తే తథోక్తాః, విభవాన్సంపదః, విరసాః అనభివతాః-
హేయా ఇతి యావత్, భవన్తి తేషు తథావిధరుచ్యతిశయాభావాదితి భావః యద్వా-
యస్య బ్రహ్మనష్టరూపభోగస్య-స్వాదాత్ - త్రైలోక్యరాజ్య- మాదిః కారణం-యేషాం తే
తథోక్తాః-సకలభువనాధిపత్యసంభవా ఇత్యర్థః విభవాన్సంపదః-విరసాః రసహీనాః-
నికృష్టా ఇతి యావత్-భవన్తి - బ్రహ్మనష్టే త్సుద్రానద్వానామన్తర్భూతత్వాత్ - 'ఏత
నైవానష్టస్యాన్యాని భూతాని మాత్రముపజీవ'స్తీతి శ్రుతేరితి భావః కొంచ్యని
ర్వాచ్యుః, కుతః? పరమస్సర్వోత్కృష్టప్రేమిరతిశయ ఇతి యావత్, తత్కుతః? నిర్వోద్రితః
నిత్యాభ్యుదయసంపన్న ఇత్యర్థః స ఏవ ఏక భోగో బ్రహ్మనష్టరూపః, జృమ్భతే మహా
రాజశ్రోత్రియాద్యానద్వానాముత్తరోత్తరతారతమ్యముక్త్యానస్య సర్వోత్కృష్టత్వస్య
శ్రుత్యుక్తత్వాదితి భావః అతః భోగస్సాధో సజ్జనేత్యుపదేశ శ్రవణాభిముఖోరణార్థం
స్తుతిః - ఆత్రైకవచనం సముదాయాభిప్రాయమత ఏవ రే లోకా ఇతి స పూర్వోక్తోక్త
బహువచనవిరోధః ఆత్రాస్తదుపదేశం యే స శృణ్వన్తి త ఏవ నీచాః-యస్తు శృణోతి స
ఏవ సాధురితి సంబోధనద్వయతాత్పర్యం ఉదాభిజ్ఞరే అనిత్యే-ఉపమఉదామేతత్-పరమ
నీచ ఇత్యర్థః, తదితరే తస్మాద్విశిష్టభోగాదితరస్మిన్ * అత్ర స్మిన్నాదేశాభావశ్చిన్త్యః
భోగే సాంసారికసుఖానుభవే, రతిం రాగం ప్రీతిమితి యావత్ ని 'రతి స్తస్మిన్ప్రియా
యాం చ రాగోఽపి సురతేపి' చేతి విశ్లేష మా కృథాః మా కాన్దీః-శింతు పూర్వోక్త
ఏవ తస్మిన్ భోగే రతిం కురు తస్మై వ పరమశ్రేయస్కరత్వాదితి భావః. * కృణో
లుజి 'స మాజ్ఞోగ' ఇత్యుదాగమప్రతిషేధః

వృత్తం పూర్వవత్

టీ యత్ర = విభోగమునందు—చిరతిశయమైన నిత్యభోగసామ్రాజ్యమునందు,
స్థితః=ఉండువాడై, (పురుషుడు,) బ్రహ్మభాగ్వాది మరుత్ గణాః=బ్రహ్మ ఇంద్రుడు
మొదలగుసురసంఘములను, తృణకణాః = గడ్డిపరకలనుగా - అత్యంత నిస్సారములుగా,
లేక పరమసీచవస్తువులనుగా, మన్యతే = ఎన్నునో, యత్ స్వాదాత్ = దేనిరుచి యను
భవమువలన, త్రైలోక్యరాజ్య ఆదయః = త్రిలోకములయొక్క దొరతనము మొదలగు,
విభవాః=సంపదలు, విరసాః = అనభిమతములు (హేయములు), భవంతి = అగునో, సు
భోగః=ఆ బ్రహ్మనందభోగము, ఏక ఏవ=ఒక్కటియే, కోఽపి=అనిర్వచనీయమై, పరమః=
సర్వోత్కృష్టమైన, నిత్య ఉదితః = ఎల్లప్పుడును అభ్యుదయసంపన్నత్వము గలదై,
భృష్మతే=విపారుచు (కావున), భోః సావో=హింసజ్ఞుఁడా, ఊభిజ్ఞురే=క్షణములో వివా
శముఁ జెందునదైన, తదితరే=దానికంటె వేఱగు, భోగే=విషయోపభోగమునందు, రతిం =
అనురాగమును, మాకృథాః=చేయకుము

తా. బ్రహ్మనందానుభవమున ననుషక్తుఁ డగువాఁడు తృణీకృత
బ్రహ్మపురందరుఁడుగా నుండును. ఆయనుభవమునఁ దేలువానికి ముల్లోక
ములసామ్రాజ్యవట్టభిషేక మబ్బినను నీరసముగానే తోచును.
కావున నోసాధుజనుఁడా! ఆలాటి పరమోత్కృష్టమును, అద్వితీయము
నగు భోగమునందుఁ దక్కుఁ దక్కిన నిక్కముకాని భోగముపై
మక్కువఁ జెందకుము.

ఉ. ఎందు వసించి భన్యుడు విధింద్రముఖామరకోటి నెల్ల నెం
చం దృణమట్ల దేనిఁ జవిచూచుటచే రసహీనభావముం
జెందు జగత్ప్రభుత్వమును శిష్యుఁడరాని యనంతకేవలా
నందము దానియందు మదిఁనాటుము మానుము నీచభోగముల్.

ఇది వైరాగ్యశతకమనందు భోగాన్తర్యవర్జన మను

నాల్గవ దశకము

— కాలమహిమానువర్ణనము ౧—

శ్లో. సా రమ్యా నగరీ మహాన్స నృపతిస్సామస్తవక్రం చ త
తాప్రేతస్య చ సా విదగఁఠిషత్తాశ్చస్త్రాబిమ్బననాః,
ఉద్వృత్తస్య చ రాజపుత్రనివహస్తే వన్దిన స్తాః కథా
స్సర్వం యస్య వశాదగాతే స్మృతిపథం కాలాయ తస్మై నమః. 41

వ్యా — అథ సర్వస్యాపి కాలనియమ్యత్వాత్సహిమానం దశభిర్వర్ణయతి - తత్రాదౌ తస్య నిరూపకత్వం ప్రకటయన్మమస్మరోతి - సేతి—అత్ర సర్వత్రాఽపి తచ్ఛబ్దః పూర్వానుభూతవిషయః - అత ఏవ న యచ్ఛబ్దాపేక్షా - తదుక్తం కావ్య ప్రకాశే—‘ప్రకృస్తప్రసిద్ధానుభూతార్థగోచరస్తచ్ఛబ్దో న యచ్ఛబ్దమపేక్షత’ ఇతి తథా చ, సా పూర్వానుభూతా, రస్తుం యోగ్యా రమ్యా - మనోహరా, నగరీ రాజధానీ చ, తత్ర, స, మహా సామ్రాజ్యభారధారేయతయా పూజ్యః, నృపతిః రాజా చ, * తస్మేతి సంబంధసామాన్యే వస్తీ నర్వత్త సంబంధతే - తస్య నృపతేస్తత్ సామస్త చక్రం ప్రత్యర్థి రాజమణ్డలం - యద్వా - సేవార్థం సమాగతాఖిణ్డమణ్డీధిపతివారశ్చ - తస్య పార్శ్వే స్థితమితి శేషః సా విదగ్ధపరిషత్ విద్యత్పభా చ - అథవా - విదగ్ధానాం కర్తవ్యార్థచతురాణాం పరిషత్ సముదాయశ్చ - ‘కృత్యవస్త్రుషు చాతుర్యం వైదిగ్యం పరిక్షీర్తితమ్’ ఇతి లక్షణాత్, తస్య తాశ్చస్త్రీబిమ్మిమివాననం యాసా తాస్సుస్వర్గశ్చ, తస్య స, ఉద్వృత్తః ఉత్పత్తిగతః - ఉద్బంధ ఇతి యావత్, రాజపుత్రనివహః రాజకుమారవర్గశ్చ, తస్య తే వన్దిన్స్తుతిపారకాశ్చ-ని ‘వన్దినః స్తుతిపారకా’ ఇత్యమరః తస్య తాః కథాశ్చ, శ్రవ్యవాచశ్చేతి, సర్వమశేషమపి, యస్య కాలస్య, వశాదాయత్తత్వాత్ ని ‘వశ ఆయత్తతాయాం చే’ త్యమరః స్మృతివధం స్మరణమార్గం * బుహు రిత్యాది నా సమాసాంతోఽచ్చ్యయః అగాత్ ప్రావత్ - కాలమహిమన్ సర్వమపి నష్టమభూదిత్యర్థః సర్వసంహర్తః కాలస్య మహిమా వర్ణ్యత ఇతి భావః * ‘ఇహో గాల్వతీ’ తి ఇహో లుజి గాదేశః, తస్మై కాలాయ, నమః ప్రహ్లిభావః - ‘కాలః కలయతా మహా’ మితి భగవద్వచనాత్కాలో భగవానేవ తథా చ తన్నమస్కారరూపమన్యథాచరణం యజ్ఞత ఇతి భావః, * ‘సయస్వస్వస్తీ’ త్యాది నా చతుర్థీ కార్దులవిక్రీడితమ్

టీ రమ్య = మనోహరమైన, సానగరీ = పూర్వమున అనుభవించబడిన రాజధానియును, దుహా = సామ్రాజ్యభారమును వహించినందుచే పూజ్యుడైన, సః నృపతిః = ఆరాజును, తస్య = ఆతనియొక్క, పార్శ్వే = ప్రక్కను, తత్ సామంతచక్రం = ప్రత్యర్థి (సామంతులు) రాజమండలమును, సావిదగ్ధపరిషత్ = అపండితసభయును, తాః చస్త్రీ బింబాననాః = చంద్రమండలమువంటి మెరుగములుగల యాసాందర్యవతులును, ఉద్వృత్తః గర్వితులగు, సః రాజపుత్ర నివహశ్చ = ఆరాజుమరుల సమూహమును, తే వన్దినః = ఆస్తుతిపారకులును, తాః కథాశ్చ = ఆసల్లాపములును, సర్వం = ఎల్లను, యస్యవశాత్ = దేనిమూలముగ, స్మృతివధం = స్మరణమార్గమును, అగాత్ = పొందెనో, తస్మై కాలాయ = ఆకాలమునకు, నమః = నమస్కారము

తా. సోగసయిన యారాజధాని, మహోన్నతుడైనయారాజు, ఆసామంతరాజమండలము, అక్కడ సభదీరియుండు నావిద్యత్సమూహము, పొగరు మీఱు నారాజపుత్రనివహము, ఆస్తోత్రపాఠకులు, ఆ కథాలాపములు నివి యన్నియు దేనిమహిమమున స్మరింపవలసివచ్చెనో యట్టికాలమునకు నమస్కారము.

మ. అది మేలైనపురంబు పూజ్యచరితుం యారాజు రాజ్యండలం
బది పార్శ్వంబున నావిదగ్ధసభ వా యరబ్జాస్య తత్పద్ధతం
బది రాజన్యక మద్ది వందినికరం యబాగాథలుక సర్వముం
గదలం జేసినకాలమూర్తికి నమస్కారంబు సత్కిర్తికిన్

శ్లో. యత్రానేకే క్వచిదపి గృహే తత్ర తిష్ఠత్యథైకో
యత్రాప్యేక స్తదను బహవ స్తత్ర నైకోఽపి చాన్తే,
ఇత్థం చేమా రజనిదివసౌ దోలయన్ద్వావివాత్సౌ
కాలః కాల్యా భువనఫలకే క్రిదతి ప్రాణిశారైః

42

వ్యా — అథాస్యాక్షధూర్తసామ్యేన సర్వప్రాణినియన్తృత్వమాహ. — యత్రే
తి — యత్ర యస్మిన్ గృహే - వేశ్యని కోష్ఠే చ, క్వచిదపి కదాచిత్ - యద్వా -
యత్ర క్వచిదపి యస్మిన్ కస్యింశ్చి ద్గృహే, అనేకః బహుళః, ప్రాణి కారశ్చ తిష్ఠతి,
అథానన్తరం తత్ర తస్మిన్నేవ గృహే, కదాచిదేకస్తిష్ఠతి ఏకత్ర కాలభేదవశాదన్యత్ర
పరిణామవశాచ్చేతి భావః తథా-యత్ర యస్మిన్ గృహే, కదాచిదేకస్తిష్ఠతి, తదను
తదనన్తరం-బహవశ్చ తిష్ఠన్తి తేషః తత్ర తస్మిన్ గృహే, అన్తే అపసానకాలే-ద్యూత
సమాప్తౌ చ, ఏకోఽపి చ న తిష్ఠతి, ఇత్థముక్తరీత్యా, భువనం ఫలకమివ కారప్రవర్త
నోచితకోవ్యయన్త్రమివ - తస్మిన్, నేయైః ప్రవర్తన్తియైరితి యావత్, ప్రాణినః కారాః-
ద్యూతగూఢా ఇవ అక్షోషరణానీవేతి యావత్-తైస్సాధనైః ని 'పల్యాణే స్త్రీ విహక్లే
నా (కారో) ద్యూతగూఢే నపుంసక' మితి వైజయన్తీ కల్యః కలనానమర్థః దేవనచతు
రశ్చ, కాలః కర్తా అక్షధూర్తశ్చ గమ్యతే, రజని దివసౌ రాత్ర్యుచానీ కర్తవీ, ద్వావత్సౌ
పాశకానివ ని 'హోఽక్షేష గ్లవహోఽక్షాస్తు దేవకాః పాశకాశ్చ త' ఇత్యమరః
లోలయన్ పానశున్యేన గృహ్ణాత్ వివృజంశ్చేత్యర్థః క్రిదతి దీవ్యతి - ప్రాణినంయోగ
వియోగయోః పృథ్విక్షయాదీనాం చ కాల ఏవ కర్తేతి భావః

అత్రాహువసేతి స్పష్టోపమాలిక్ష్టాత్సర్వతోపమితసమాసః-అత ఏవోపమాలంకారః,

యది చాక్షుక్రీడనోపయోగిత్యాద్రుపకమేవాశ్రయణీయమిత్యభిమానస్తదైకదేశవర్తి
రూపకముపమాత్వజ్ఞమితి సంతేషః మన్దాక్రాంతావృత్తమ్

టీ యత్ర క్వచిత్ గృహే = ఏయైకానొకయింట - జూదపుపలకలాని గడి
యందు, అనేకే = అనేకులు - పెక్కుకాయలు, (ఉండునో), అథ = పిమ్మట, తత్ర =
అయింట అగడిలో, ఏకః = ఒకడు-ఒకకాయ, (ఉండునో), తదను=పిదప బహవః =
అనేకులు - పెక్కుకాయలు (ఉందురో - ఉండునో), తత్ర = అందు, అనేకదశట, పీఠోఽపి =
ఒకడును-ఒకకాయయును, న=ఉండడు-ఉండదు, ఇత్థం = ఈచెప్పబడిన
రీతున, క లః = కాలపురుషుడు, ఇమా=ఈ, రజనిదివసౌ = రేయింబవట్లను, ద్వౌఅతౌ
ఇవ=రెండుపాచికలుగా, భువనఫలకే = లోకమను జూదపుపలకయందు, దోలయిత్ =
దొర్లించుచు, కాశ్యాసహ=కాశితోడ, ప్రాణికారైః=ప్రాణు లను పాచికలతో, క్రీడతి=
(జూదమును) ఆడుచున్నాడు

తా. లోక మనెడు నాటపాల్గివైఁ గాళియుఁ గాలుడు నను
నిర్వూరు జూదరులు రేయును, బవలు నను రెండుపాచికలను దొర్లించుచు
నాడుచున్నారు. ఈ యాటయం దేగడిని దోలుతఁ బెక్కుకాయ
లుండునో యాయింటఁ దుద కొకటిమాత్ర ముండుట సంభవించును.
తొలుత నేయింట నొకకాయయే యుండునో పదపడి పెక్కుకాయ
లుండి యంతమునకు నొకకాయయు లేకపోవుట సంభవించును అట్లే
యేగృహమునఁ దోలుతఁ బెక్కురుందురో యందుఁ దుదకొక్క డుండు
టయుఁ దోలుత నేయింట నొక్క డుండునో యందుఁ బిదప పెక్కురుం
టయు నంతమున నెవరు లేకపోవుటయుఁగూడ సంభవించును.

శా. ఏయింటఁ వసియించుఁ బెక్కులోకఁ డాసయింటం బ్రవర్తించు నే
చాయ్ నిల్చు నొకండు పెక్కు లచటఁ సంధిల్లు నొండైన లే
దాయింటఁ మది నిట్లు రాత్రి దినరూఁ పాక్షద్వయిం జిమ్ముచుం
జేయుం గాలుడు క్రీడ లోకఫలకశ్రేణిఁ సృశారంబులన్.

శ్లో. ఆదిత్యస్య గతాగతైరహరహస్సంక్షీయతే జీవితం
వ్యాపారైర్బహుకార్యభారగురుభిః కాలో న విజ్ఞాయతే,
దృష్ట్వా జన్తజరావిపత్తిమరణం త్రాసశ్చ నోత్పద్యతే
పీత్వా మోహమయాం ప్రమాదమదిరామున్నత్రభూతం జగత్ . 43

వ్యా—అథ నిత్యప్రమత్తోఽయం లోకో నైతన్మహిమానం జ్ఞాతుం శక్నోతీ
త్యాహ—ఆదిత్యస్యేతి—ఆదిత్యస్య సూర్యస్య గతాగతైరుదయాస్తమయైరితి యావత్,

అహరహః ప్రత్యహమ్ అహన్యహనీత్యర్థః *విస్సాయాం ద్విరుక్తిః *అత్యస్తసంద్యోగే ద్వితీయా, జీవితమాయస్సంక్షీయతే వినశ్యతి, కాలక్రమేణాయుఃక్షయోభవతీత్యర్థః * 'క్షీ య' ఇత్యస్తాధాతోః కర్తరి లట్, తథాఽపి, సోఽయం న జ్ఞాయత ఇత్యాహ— బహవోఽనేకేయే కార్యభారాః దేహగోఽదినమిత్రకర్తవ్యార్థ పరమ్పరాః - తైర్గుభి ర్గరిష్టైర్వ్యాపారైర్జీవనోపాయాద్యోగైః కాలోఽపి జీవితక్షయకరమయోఽపి, న జ్ఞాయ తే కార్యశతపర్యాకులవ్యాపారపారవశ్యాన్నావ బుధ్యత ఇత్యర్థః తథా, జన్మజరా విపత్తి మరణం-ఉత్పత్తిజరావస్థాపన్నిధనానీత్యర్థః * 'సర్వో దృష్టో విభాషైకవధృవతీ' త్యేకవద్యాః దృష్టౌ త్రాసో భీతిశ్చ, నోత్పద్యతే నోదేతి, కింతు జగత్సర్వోఽపి లోకః, మోహమయీమజ్ఞానప్రచురాం బుద్ధివిపర్యాసకారిణీమితి యావత్ * ప్రాచుర్యే మయత్ - టిత్వాత్ జీవ ని 'ప్రమాదోఽనవధానతే' త్యమరః మదిరా మద్యం-తాం, పీత్వా నిషేవ్య, ఉన్నతభూతం ఊబకల్పం-వివేకశూన్యమితి యావత్, భవతీతి శేషః, కాలేనైవ ప్రమాదం ప్రాపిలోఽయం లోకః కథంకారమేతన్నహిమానం జ్ఞాన్యతీతి భావః

వితదాది శ్లోకపఞ్చకం కాద్దూలవిక్రీడికమ్

టీ ఆదిత్యస్య=సూర్యునియొక్క, గతాగతైః = అస్తమయముచేతను ఉదయము చేతను, అహరహః = ప్రతిదినము, జీవితం=ఆయుస్సు, సంక్షీయతే = నశించుచున్నది బహు గురుభిః=బహు=అనేక, కార్యభార = దేహమునకు గేహమునకు చేయవలసిన కార్యపరంపరలచే, గురుభిః = గొప్పలైన, వ్యాపారైః = జీవనోపాయనముకై పాటుల చేత, కాలః=కాలము, నవిజ్ఞాయతే = తెలియబడకున్నది జన్మజరావిపత్తి మరణం = పుట్టువు, ముదిమి, ఆపత్తు, చావు అచవానిని, దృష్ట్య=చూచి, త్రాస శ్చ = భీతికూడ, న ఉత్పద్యతే = పుట్టకున్నది జగత్ = లోకము, మోహమయీం=అజ్ఞానముతో నిండిన, ప్రమాదమదిరాం = పొరబాటనెడిమద్యమును, పీత్వా=త్రాగి, ఉన్నతభూతం=మత్తిల్లి న దైనది

తా. సూర్యునియుదయాస్తమానములచే నాడు నాటికి నాయువు తటిగిపోవుచుండుటను, ఎడతెగనిపనులలో మునిగి తేలుచు జనులు గుఱుతింపకయున్నారు. పుట్టుచున్న వారిని, గిట్టుచున్న వారిని, ముదుసల్లగుచున్న వారిని, ఇడుమలఁ గుడుచువారిని చూచుచుండియు భయపడకున్నారు కల్లుత్రావి కై పెక్కిన ట్లజ్జానముచే మతిదప్పి జగ మెల్ల పిచ్చుబడియున్నది.

చ. అనుదినమున్ నశించుఁ బరమామాయువు సూర్యుని రాకపోకలకొ
ఘనబహుకార్యభారములఁ గాలము పోవుట గానరాదు సు
జననజరామయంబులును శ జావును జూచి భయంబు లేదు దు
ర్జనభువనంబు మోహమది రారసవిహ్వల మయ్యె నయ్యెయో!

శ్లో. రాత్రినైవ పునస్స ఏవ దివసో మత్వా ముథా జన్తవో
ధావన్త్యద్యమినస్తతైవ నిభృతప్రారబ్ధతత్త్రియాః,
వ్యాపారైః పునరుక్తభుక్తవిషయై రేవంవిధేనామునా
సంసారేణ కదర్థితా వయమహో మోహాన్న లజ్జామహే. 44

వ్యా—ఉత్తమవార్ధం భక్త్యస్తరేణాహ - రాత్రిరితి రాత్రి రియం ప్రవర్త
మానా రజసి, నైవ పునః గతరాత్రిసదృశ్యేవేత్యర్థః-పునశ్చబ్దో వాక్యాలంకారే-అథవా
రాత్రిః పునః భూయోఽపి, నైవ గతరాత్రిరేవ-నైకదేభ్యో విజ్ఞాయత ఇతి భావః,
తథా, దివసః ఆహ, స్స పునస్స ఏవ గతదివససదృశవివేత్యర్థః-పూర్వవద్వికలాఽత్రైవ్య
శ్చేయః, ఇతి మత్వా బుద్ధ్యాఽపి, జన్తవః ప్రాణినః, ఉద్యమినః తత్తదర్థసాధనోద్యోగ
వస్త్రః, తతైవ, నిభృతం నిసూధం పరేషా మప్రకాశమితి యావత్-ప్రారబ్ధ ఉపక్రాంతా
స్తత్త్రియాస్తత్తదర్థసాధకకర్తాణి - యేషాం తే తథోక్తాశ్చ సన్తః, పునరుక్తభూతాః
పునఃపునరుభూతకల్పశ్చర్యితపర్యణప్రాయా ఇతి యావత్ - తథాభూతా విషయాః
జగ్ధి యథ్యాదిభోగాయేష తైర్వ్యాపారై శ్చేష్టాభిః, ముథా వ్యర్థం, ధావన్తి - పృథా
ప్రయాస మన్తరేణ ఫలాన్తరసంభవదితి భావః, కిం త్విత్థంవిధేనైవం ప్రకారే,
నామునా పరివర్తమానేన, సంసారేణ, మత్స్యితోఽర్థః కదర్థః * 'కా'కత్తత్పురుషే చ'తి
కుశబ్దస్త కదాదేశః-కదర్థవస్త్రః కృతాః కదర్థీకృతాః హీనార్థీకృతా ఆపి * కదర్థశబ్దాత్త
త్కరోతీతి ణ్యైతాత్కర్తృణిక్తః * 'నావిప్లదా'పి విస్తతోర్ద్వక్, వయం, మోహాదజ్ఞా
నా, స్మ లజ్జామహే న జిహ్విమః, ఆహో ఏవం కాలమహిమాన్ నిస్సాన్య తిరస్కృతా
ఆపి లజ్జాం న ప్రాప్నుమ ఇత్యాశ్చర్యమిత్యర్థః

టీ రాత్రిః=రాత్రి, పునః=మరల, నైవ = అదియే, దివసః=చగలు, పునః=మరల,
సఏవ = అదియే, (ఆని) మత్వా = ఎఱిగి, ముథా = వ్యర్థముగా, జన్తవః = ప్రాణులు,
ఉద్యమినః = యత్నముగలవారై, తతైవ = ఎప్పటివలెనే, నిభృత క్రియాః-నిభృత =
రహస్యముగా, ప్రారబ్ధ = ఆరంభించబడిన, తత్త్రియాః సన్తః=ఆయావసులుగలవారు
ఆగుచు, ధావన్తి = కరుగిడుదురు, పునరుక్తభుక్తవిషయైః = మరల మరల అనుభవించు

బడిన విషయముగల, వ్యాపారైః = చేష్టితములచేత, ఏవంవిధేన = ఈవిధమైన, అమునా సంసారేణ = ఈసంసారముచేత, కదర్థితాః = పీడింపబడిన వారమైన, వయం=మనము, మోహాత్ = అజ్ఞానమువలన, న లజ్జామహే = సిగ్గుపడకున్నాము, అహో=ఏమి కాల మహిమ? ఆశ్చర్యము

తా. పోయినరాత్రియే మరల వచ్చును. పోయినపగలే మరల వచ్చును. ఇది యెఱిగియు నజ్ఞాను లూరక యేవోపను లారంభించి, పూనికతో నేమోమునిగిపోవుచున్నట్లు పరుగులిడుచుందురు. ఆపనులా చేసినవే మరల మరల జేయఁబూనుకొన్నవి. ఈలాటిసంసారముచే నవ మానితులమై యజ్ఞానమువలన సిగ్గిలకున్నాము.

ఉ. వచ్చినరాత్రులే తిరిగి వచ్చుట వోయినవాసరంబులే
వచ్చు టెఱింగి గూఢతరవర్తనులై పునరుక్తకార్యముల్
నిచ్చలు సేయుచున్ జనులు నిశ్చలవృత్తిఁ జరింతు రీభవా
భ్యుచ్చయరీతిచే జెడి కుఱబుద్ధులు సిగ్గు వహింప దెంతయున్.

శ్లో. నధ్యాతం పదమిశ్వరస్య విధివత్సంసారవిచ్ఛిత్తయే
స్వర్గద్వారకవాటపాటనపటుర్ధరోఽపి నోపాజ్ఞితః,
నారీషీనపయోధరోరుయుగళం స్వప్నేఽపి నాలిజ్ఞితం
మాతూః కేవలమేవ యావనవనచ్ఛేదే కురారా వయమ్.

45

వ్యా—అథ లోకే తావత్పురుషాణాం ధర్మార్థకామమోక్షరూపచతుర్విధపురుషార్థసంపాదనసాధనీభూతతయా పరమేశ్వరపదధ్యానేజ్యాధ్యయనయశోవితార్థాన గురు శుశ్రూషాజ్ఞసాలిజ్ఞనాదయో యథాయోగం విధేయాః, అస్తాభిస్తు తేషాం మధ్యే న కశ్చిదపి విరచితః, అతోఽస్తజ్జన్త నిర్ధమివ జాతమితి వారంవారం శోచతాం వచనమభినయాహ—న ధ్యాతమిత్యాదిభిః త్రిభిః —న ధ్యాతమితి సంసారవిచ్ఛిత్తయే సంసారోచ్ఛేదార్థం మోక్షప్రాప్తిర్ధమిత్యర్థః ఈశ్వరస్య శంభోః * 'స్థేశభాసే'త్యా దినా వరచ్ పదం పాదారవిష్టయుగళమిత్యర్థః విధివత్ విధ్వంస - యథాకాస్త్ర మిత్యర్థః * 'కదహ్నా మి'తి వతిచ్రత్యయః న ధ్యాతమ్ ఏకాగ్రచిత్తతయా న ధ్యాన విషయీకృతం - యతః 'శిష్యుపాదామ్యుజధ్యానం సాక్షాన్తోక్షైకసాధన' మిత్యనేక పురాణేతిహాససంహితావచనై స్సాక్షాన్తోక్షసాధనతయా విధేయమిత్యభిహితం శిష్యు పదధ్యానం న విహితమతస్తత్సాధ్యమోహపురుషార్థో న సంపాదిత ఇతి భావః. తథా ధర్మార్థసంపాదనానుశోచనం కథయన్తి—అత్ర 'అథాతోధర్మజిహ్వాసే' త్యుప

క్రమమాణస్సుత్రకృష్ణహర్షిర్ధర్మస్య ప్రాధాన్యేన స్వతసిధం పురుషార్థత్వం మన్యతే ఫలం త్వనువజ్జికమ్ - అన్యే పునస్సాక్షాత్పురమ్మరయా చ స్వర్గాపవర్గపురుషార్థద్వయసాధనతయా సుఖమేతా చన్దనే సుఖత్వవదౌపచారికం మన్యంతే - తత్ర చ ద్వితీయం పక్షమాశ్రిత్యానా—స్వరేలి—అత్ర స్వర్గశబ్దోఽపవర్గస్యాప్యపలక్షకః-తథా చ స్వర్గాపవర్గద్వారయోః కవాటే-తయోః పాటనే విదళనే-పటుస్సమర్థః-స్వర్గాపవర్గసాధక ఇత్యర్థః, ధర్మోజ్యోతిష్టోమాదిరపి నోపాద్దితః న సుపాదితః, యతః-జ్యోతిష్టోమే స్వర్గకామో యజేత-ధర్మాత్పుఖం చ జ్ఞానం చ జ్ఞానాన్తోక్షమశాస్త్రాయా' దిత్యాదిశ్చుతి స్మృతిభిః పురుషార్థద్వయసాధనత్వేనావశ్యమనుష్ఠేయ ఇతి బోధితో ధర్మోఽపి నానుష్ఠితః అతస్తత్సాధ్యపురుషార్థద్వయమపి న సిద్ధమితి భావః అత్ర దేహశీదీపన్యాయేన స్వర్గాపవర్గసాధకత్వకథనం ధర్మస్య కిచ్చేదతిశయం ద్యోతయతి - తతో న పానరుక్త్య మిత్యనుసంధేయం, తథా నారీణాం పీనా పీవరా యా పయోధరా స్తనా తయోః ఉరుదుర్భరం యద్యుగళం పీవరదుర్భర కుచకుమ్భయుగ్మమిత్యర్థః-యద్వా పయోధరయో రూర్వోశ్చ యుగళం పయోధరయుగళమూరుయుగళం చేత్యర్థః తత్, స్వప్నేఽపి స్వప్నాపస్థాయామపి కిముత జాగ్రదపస్థాయామితి భావః నాలిక్లతం నాశ్లిష్టం-

‘సంసారే చటల స్త తోయతరళే సారం యదేకం పరం,
యన్యాయం చ సమగ్ర ఏవ విషయగ్రామప్రపన్నో జనః,
తత్సౌఖ్యం పరతత్త్వమేదనమహానందోపమం మన్దగీః
కా వా నిష్ఠతి సూక్ష్మమన్దకళావైచిత్ర్యమూఢో జనః?’

ఇత్యాది కామశాస్త్రోక్త్యా కామపురుషార్థస్యాప్యపాదేయత్వాత్తన్నిష్పాదకత్వేనాధికత మజ్ఞనాకుచకుమ్భలిక్లనాధరచుమ్మనాదికమపి న కృతమతస్తన్నిష్పాద్యకామపురుషార్థోఽపి న సమర్థిత ఇతి భావః అయమేవ భావ ఉత్తరపద్యద్వయేఽవ్యనుసంధేయః, అత్ర బాహ్యసురలే పయోధరాలిక్లనం సురతప్రయోజ్యగ్రామ్యకరణే డోలాయుతబద్ధే ఉరుదుగళాలిక్లనమితి వివేకః అత్ర వాత్స్యాయనీయాః—

‘బాహ్యమాభ్యంతరం చేతి ద్వివిధం రతిముచ్యతే,
తత్రాద్యం చుమ్మనాశ్లేషసఖదస్తక్షతాదికమ్,
ద్వితీయం సురతం సాక్షాన్నానాకరణకల్పితమ్’ ఇతి-

కిం తు కేవలమత్యంతం మాతుర్జ్ఞనన్యాయో, యావనం తారుణ్యమేవ - వనం సుపుష్పితో
ద్యానం-తస్య ఛేదే విదారణే, వయం కుతారాః పరవశ ఏవ, యావనస్య పుత్రోత్పత్త్య

వధికత్వాత్తదుచ్ఛేదనసాధనభూతావప - నత్వద్ధాస్తరసాధకాః ఆత్మో - నిరర్థకమన్వ
జన్తేతి భావః

టీ. సంసారవిచ్ఛిత్తయే = సంసారవిచ్ఛేదముకొఱుట - మోక్షప్రాప్తిర్థ మనుట,
ఈశ్వరస్య = శివునియొక్క, పదం = చరణము, విధివత్ = యథాశాస్త్రముగ, న భ్యాతం =
(ఏకాగ్రచిత్తముతో) ధ్యానింపఁబడలేదు, స్వర్గ . పటుః - స్వర్గద్వార = స్వర్గంపుద్వార
రముయొక్క, కపాట = తలుపును, పాటన = తెఱచుటయందు, పటుః = సమర్థుడును,
ధర్మోఽపి = (జ్యోతిష్టోమాదికర్తలనుజేసి) పుణ్యమునైనను, న ఉపాద్భితః = సంపాదించు
బడినదికాదు, నారీ యుగళం-నారీ=స్త్రీలయొక్క, పీన=బలిసిన, పయోధర=పాలిండ్ల
యొక్క, ఉరు=గొప్పదగు, యుగళం = జంట, స్వప్నోఽపి = స్వప్నమునందైనను, న
అతిశ్లితం = కాగిలించఁబడినది కాదు, మాతుః = తల్లియొక్క, యశావనవనచ్ఛేదే=తారు
బ్యామనెడి సుపుష్పితోద్యానవనమును నతికుటయందు, వయం=మేము, కేవలం కురారా
వప = గొడ్డంద్రము మాత్రమే

తా. సంసారవిచ్ఛేద మగునట్లు మోక్షప్రాప్తికై యీశ్వరధ్యాన
మును జేయమైతిమి, స్వర్గద్వారముఁ దెఱపించు ధర్మమునేని కావించ
మైతిమి. బుడె జవరాండ్ర బిగిచుచుదోయి స్వప్నముననైన గొఱిలించు
కొని యెఱుంగము, నిశ్చయముగా మేము తల్లల యశావనమును
బాడునేయుటకు జన్మించితిమి.

ఉ. శ్రీరమణీయశంభుపద १ చింత యొనర్చుట లేదు గోపుర
ద్వారకవాటపాటనను १ ధర్మము నేయుట లేదు సుందరీ
హరికుచోరులబిగల १ నైన నెఱుంగము మాతృయాశావనో
దారవనీకురారముల १ మై జనియించినవార మివ్వుహిన్.

శ్లో. నాభ్యస్తా భువి వాదిబృన్దదమనీ విద్యా వినీతోచితా
ఖడ్గాగ్రైః కరికుమ్భపీరదళనైర్నాకం న నీతం యశః,
కాన్తాశోమలఙ్గలవాధరరసః వీతో న చన్ద్రోదయే

తారుణ్యం గతమేవ నిష్ఫల మహా! శూన్యాలయే దీపవత్. 46

వా - సేతి - దమ్యతే భజ్యతే ఆనయేతి దమనీ భజనీ - ప్రతివాదిబృన్దా
నాం ప్రతిభటవాదీశ్వరనివహనాం-దమనీ-అశవా - ప్రతివాదినాం బృన్దాని దమయ
తీతి తథోక్తా - సంప్రదాయశుద్ధ దేశికాచార్యశిక్షానిబంధన నిష్క్రొష్టవక్తృప్రయుక్త
వీర్యాతిశయవర్ధమానప్రతివాదిపాణ్డిత్యగర్వనిర్వాపణసమర్థత్యర్థః * 'కృత్యల్యుటా'

బహుళ' మిత్యుభయత్రాపి కర్తకర్తరి ల్యుట్ - టిత్వాట్ జీవ్, తథా, వినీతానాం
సాధూనామచితా సమృదయహృదయాహ్లాదిసీత్యర్థః - యద్వా - వినీతానాం వినయ
విధేయత్వాదిగుణోపేతానాం - శీక్షితానామితి యావత్ - ఉచితా అభ్యాసార్థా -
ని 'అభ్యాసేఽపుచితం న్యాయ్య' మిత్యమరః విద్యా వేదశాస్త్ర పురాణాదిరూపా,
నాభ్యస్తా నాభ్యాసవిషయాకృతా - సమ్యక్ న పరిశీలితేతి యావత్ - అధీతాఽపి
విద్యా సమ్యక్పరిశీలనాభావే ఫలవదథ్ధావబోధకాపర్యవసాయిత్వా దనధీతప్రాయైవ భవ
తీతి భయాత్ - 'ఆవృత్తిరన్యద్రుపదేశా' దితి న్యాయేన తత్పరిశీలనస్య కలాపిత్రేశ్చ
సర్వథా పరిశీలనస్యావశ్యకత్వమ్ - ప్రథమతః అనధీతైవ చేన్న తత్ర ప్రత్యుత్తరావ
కాళః - వీచం వ్యవస్థాయాం సత్యాం 'విద్యా నామ నరస్య రూపమధిక' మిత్యాది వచ
నేన కీర్తిప్రతిహవిష్టానాదిఫలసాధనతయా అధ్యయనపూర్వకమభ్యసనీయేతి బోధితా
విద్యా నాధీతా నాభ్యస్తా చ - తత్ర ప్రత్యాభ్యుపలబ్ధాతమునీ న సుగృహీతమితి భావః
తథా, కరికుమ్భః పీరానీవ తేషాం దళనైర్విదారకైః-అభివా కరికుమ్భపీరాని దళయన్తీతి
తథోక్తాని - తైః * శత్రుసేనాసంరమ్భవిజృమ్భమాణ కరికుమ్భఫలపాటననిరాఘాట
పాటనైరిత్యర్థః * 'దళ విదళన' ఇతి ధాతోః పూర్వపల్ల్యుట్, ఖడ్గాఽక్రిః, యశః కీర్తిః,
నాకం స్వర్గం - ని 'స్వర్గాస్తరిక్షయోర్నాక' ఇత్యమరః న నీతం న ప్రాపితం, తత్ర
భర్తేణ లోకాస్తరక్లాఘనీయకీర్తిరసి న సంపాదితేత్యర్థః యథా లోకే ప్రాసాదాద్యు
న్నతస్థానం ప్రాపణీయం వస్తువేణువజ్జాగ్రానినా ప్రాపయన్తి తద్వదితి భవనిః అథవా -
ఖడ్గాఽక్రిః ఖడ్గధారాభి స్సాధనైర్నాని కరికుమ్భపీరానాం దళనాని విదారణాని-తైర్నే
తుభిః-శత్రుసేనాదన్తినీవహరుస్తుదఖడ్గప్రసారైరిత్యర్థః యశః నాకం న నీతం - 'కీర్తిం
స్వర్గఫలామాహురాసంసారం విపశ్చిత' ఇత్యాదివచనైః స్వర్గసాధనత్వేన నివేదితాఽపి
కీర్తిర్న సంపాదితా - తత్ర ప్రత్యాభ్యుపలబ్ధాభో న జాత ఇతి భావః అత్రక్షీతితలే 'కిం
జన్త కీర్తిం వినే'తి వచనాజ్జన్తసాఫల్యాధ్ధం కీర్తేః పృథక్పృథక్త్వేన సంపాదనీయత్వా
దానుషణ్ణికఫలత్వాత్సాధనాస్తరత్వాత్స్వర్గమాత్రసాధకత్వాచ్చ 'స్వర్గద్వారకపాట
పాటనటటు ధర్మోఽపి నో పాష్టిత'ఇత్యనేన న పాపదుక్త్యమిత్యవగ్రవ్యం 'నాకం న నీతం
యశ' ఇత్యత్ర * 'నీ వహ్యోర్నే'తి వచనాద్వికర్తకాన్వయతేః కర్తృణిక్తప్రత్యయః.
ఆత వివ యశః ప్రథమాస్తస్య ప్రధానకర్తృత్వమ్ - అన్య త్రాకథితం చేతి -

'ప్రధానకర్తృణ్యభ్యేయే లాదీనాహు ర్వికర్తృణామ్,

అప్రధానే దుహదీనాం ద్యుస్తే కర్తృశ్చ కర్తృణః.'

ఇతి పచనాత్ తథా చన్ద్రోదయే చన్ద్రోదయసమయే, కాన్తాయాః ప్రియతమాహూః కోమలా మృదులా యః - పల్లవాధరః కిలయకల్పాధరోఽపః - తస్య-రసః ఆధరామృత మిత్యర్థః, న పీతః నాస్వాదితః ని 'లిక్తాదా చామృతే చైవ నిర్వాసే పారదే ధ్వనా-రస' ఇతిశబ్దార్థః 'పల్లవాధరసుభాషితే' లి పాతే స్పష్టోఽర్థః-అతో న తృతీయపురుషార్థోఽపి సంపాదిత ఇతి భావః తటస్థోద్దీపనవిభావస్య చన్ద్రోన్య శృంగారరసనిమిత్రకారణత్వాత్త దుదయోక్తిః తదుక్తం శృంగారలికే—'మలయానిలపద్మాద్వాస్తటస్థాః పరికీర్తితా' ఇతి, అతస్తారుణ్యం యావనం, శూన్యాలయే నిర్జనగేహే, దీపేన తుల్యం దీపవత్ * 'తేన తుల్యం క్రియా చేద్యతే' రితి వలిప్రత్యయః, నిష్ఫలం నిరర్థకమేవ, గతం - యథా శూన్యగృహదీపస్య కన్యచిదవ్యవహయోగాన్నిరర్థకత్వం తథా తారుణ్యస్యాపి కన్యచిదవ్యర్థస్యాసాధకత్వాన్నిరర్థకత్వమిత్యర్థః అహో ఇత్యాశ్చర్యే విషాదే వా తద్ధి తగలేయముపమా

టీ భువి - భూమిలో, వాదిబృందదమనీ = ప్రతివాదుల సమూహమును గెలుచు నదై, వినిత ఉచితా = విషయవిధేయాదిగుణోపేతులకు తగినదైన, విద్యా = వేదశాస్త్ర పురాణాదులు, నాభ్యస్తా = ఆభ్యసించఁబడినవికావు, కరితమృషీతదశనైః = ఏనుఁగుల యొక్క పీటములవంటి కుంభస్థలములను చీల్చునవి యగు, ఖడ్గాస్త్రైః = కత్తివాదరలచే, యశః = కీర్తి, నాకం = స్వర్గమును, సీతం న = పొందించఁబడినది కాదు, చన్ద్రోదయే = చంద్రోదయకాలమున, కాన్తా రసః-కాన్తా = ప్రియురాలియొక్క, కోమల = మృదువైన, పల్లవాధర=చిగురువంటి మోవియొక్క, రసః = అమృతము, పీత్వా న = అనఁబడలేదు, తారుణ్యం=జవ్వనము, శూన్య ఆలయే=పాడుపడిన ఇంట, దీపవత్ = దీపమువలె, నిష్ఫలమేవ = ఫలముగానే, గతం = గడచినది అహో = ఆశ్చర్యము

తా. ప్రతివాదుల నణఁగఁ ద్రొక్కఁజాలిన యుత్తమోచితమగు విద్య సభ్యసంపన్నైతి. సమరమునందు శత్రుగజకుంభస్థలముల ఖడ్గాగ్రములతోఁ జీల్చి స్వర్గమంటయశమునేని యార్జింప లేనయితిని. చందురు పొడుపున నెచ్చెలి చిలుదొండపండువంటిమోవి నొక్కి లేనియ నాని తనియనేని తనియనైతిని. ఇస్మిరో! ఎందునకునుగాని నాతారుణ్యముఁ బాడుకొంపలోని దీపముట్లు నిరుపయుక్తముగాఁ గడచెనుగదా!

చ. వలనుగ విద్యనేర్చి ప్రతి వాదుల గెల్పుట లేదు కుంభిని
ర్దశన నిశాతఖడ్గముల వైవతలోకమునందుఁ గీర్తులు
నిలుపుట లేదు చారురమః సీమిధురోష్ఠముఁ గ్రోలలేదు ని
ప్పుల మయి జవ్వనం బరిగెఁ పాడుగృహంబున దీపముంబలెన్.

శ్లో. విద్యా నాధిగతా కళజ్ఞరహితా విత్తం చ నోపార్జితం
శుక్రప్రాపి సమాహితేన మనసా పితోర్న సమ్పాదితా,
అలోలాయతలోచనాః ప్రియతమాస్వప్నేఽపి నాలిజ్జితాః
కూలోఽయం పరపిణ్డలోఽపతయా కాకై రివ ప్రేరితః.

47

వ్యా - విద్యేతి - కళజ్ఞరహితా నిష్కళజ్ఞా - సప్రమాణేత్యర్థః, విద్యా,
నాధిగతా నాభ్యస్తా నాధితేతి యావత్ - 'నాభ్యస్తా ప్రతివాదిబృహదమసీ' త్యుక్త
ఉక్తభావ ఏవాత్రాప్యనుసంధేయః, విత్తం త్యాగభోగపర్యాప్తం ధనం చ నో పార్జితమ్ -

'యస్యాప్తి విత్తం స నరః కులీన స్స వజ్జిత స్స శ్రుతవాక్ గుణజ్ఞః,
స ఏవ వక్తా స చ దర్శనీయస్సర్వే గుణాః కాశ్చాన మాశ్రయన్తి'

ఇత్యుక్తేః-

'ధనమార్జయ కాకుల్ స్థ ధనమూలమిదం జగత్,
అన్తరం నాభిజానామి నిర్ధనస్య మృతస్య చ'

ఇత్యాదివచనే చ బహుఫలసాధనతయా ఆర్జనీయమిత్యుపదిష్టం విత్తం నార్జితం - తతస్త
త్సాధ్యఫలమపి న సాధితమితి భావః, నను-

'అర్థానామర్జనే దుఃఖమర్జితానాం చ రక్షణే,
రక్షితానాం వ్యయే దుఃఖం ధిగర్థం దుఃఖభాజనమ్'

ఇతి నిషేధోక్తేః కథం తదుపార్జనాభావానశోచనమితి చేత్సత్త్యం - తస్యావ్యవహీ
తావినంవాద్యైహికాముష్టికఫలజనకత్వేనాభ్యర్హితత్వాత్పురుషార్థపర్యవసానాచ్చ న
దోష ఇతి మన్తవ్యం, తథా, సమాహితేన సావధానేన ప్రసన్నేనత్యర్థః, మనసా అన్తః
కరణేన - అన్తః కరణశుద్ధిపూర్వకం విహితస్య కర్తవ్యః ఫలజనకత్వనియమాదితి భావః
పిత్రోర్నాతాపిత్రోర్నిత్యర్థః, ని 'మాతాపితరా పితరా ఏ' త్యమరః, *'పితా మాత్రే'
త్యేకశేషః శుక్రప్రాపి పరిచర్యా సేవేతి యావత్ ని. 'శుక్రప్రాపి శ్రోతుమిచ్ఛాయాం
పరిచర్యావధానయో' రితి విశ్వః న సంపాదితా న కృతా-

'మాతాపితృనమం దైవం సర్వేషాం న హి విద్యతే,
తస్మాత్సమర్పయేన్నిత్యం పితరా దేవ రూపిణౌ'

ఇత్యాదివచనైః సర్వేశ్వరారాధనకల్పతయా బహుఫలదాయకత్వేన కర్తవ్యేతి బోధిత
పితృసేవా చ కృతా - తతస్తస్సాధ్యఫలమపి న సంపాదిత మితి భావః, అలోలే చచ్చ
లే తరళే - ఆయతే కర్ణాన్తవక్త్రాన్తే చ - లోచనే యాసాం తాః - జగన్తోహననయన
విలాసపత్య ఇత్యర్థః ప్రియతమా అత్యున్నమనోవిసోదకారిణ్యః సంభోగయాగ్యాస్స

మానురాజ్యస్తరుణ్య ఇత్యర్థః అన్యథా రసాభాసప్రసక్తాత్, స్వప్నేఽపి నాలిక్షితాః
 ఏతేనాత్యస్తమిథ్యాభూషస్వప్నాలిక్షనాభావానుశోచనేన జాగ్రద్దశాయాం తస్యాత్యస్తా
 సంభావితత్వం సూచ్యతే, ననుకామనిష్పత్త్యర్థమజ్ఞనాలిక్షనాధరచుమ్మనాదికమావశ్యకం-
 తత్ర పూర్వశ్లోకే అధరచుమ్మనముక్తంఽపి తు పూర్వతర్హ్విశోక్తమేవ అలిక్షనం పునర
 త్రాప్నుక్తమతః పానదుక్తదోషః ప్రసక్త ఇతి చేన్న-తత్ర కలిషయాల్లిక్షనాభావమాత్రాఽ
 శోచనమత్ర తు సర్వాజ్ఞనాలిక్ష నాభావానుశోచనమితి న దోషప్రసక్తిరి వేదితవ్యమ్
 కిం త్వయం పరివర్తమానః, కాలః, కాత్యైర్బలిభిర్భువివ అస్తాభిరితేషః పరసిద్ధేషు పరా
 స్నేషు - లాలపతయా లాలసతయా - సావమానపరసిద్ధాదనమక్షిమ్భురితయేత్యర్థః
 ప్రేర్యతే యావ్యతే - న త్వర్థసాధకయేతి భావః ని 'పరాన్నః పరసిద్ధాద' ఇత్యమరః
 * ప్రపూర్వాదిరయతేః కర్తృణి లబ్, ఏకత్సర్వం కాలవిలసితమేవేతి తాత్పర్యమ్,
 యద్యత్ప్రత వైరాగ్యప్రకరణే ధర్మార్థపితృతుశ్రామవిద్యాయోఽధిగ మానాం యథా
 కథంబుత్తురుపార్థోపయోగితయా తదభావానుశోచనం వత్తుం యుక్తం-న త్వజ్ఞనాలిక్ష
 నాదినంభోగాభావానుశోచనం - తదపి శ్లోకత్రయేణ త్రివారసిద్ధ్యర్థం కథయితు మత్యస్తా
 యుక్తం నను విద్యాధ్యయనాభావే ద్వివారానుశోచనం న యుక్తమితి చేన్న-తస్మా
 ఉపాదేయత్వేన శతశ్చత్వస్తదభావానుశోచనేఽవ్యసాచిత్యాభావాత్-అన్యస్య త్వనుపా
 దేయత్వాదేతదనుశోచనమునుచితమివ ప్రతిభాతి-తథాఽపి తస్యాపి పురుషార్థమధ్యపరిగణ
 నయా సంపాతాపాతత్వాత్-ప్రసూతిభాజో విశ్వస్య శ్రీపుంసాభ్యా మేవ నిష్పన్నత్వా
 త్కామస్య పురుషార్థత్వేన చ పితృబుణవిమోచనహేతుభూతతయాచతాదృశకాస్తస్య
 మహాపురుషప్రణీతత్వాత్ - 'ధర్మవిరుద్ధో భూలేషు కామోఽస్తి భరత్వ భేతి' భగవ
 ద్వచనాత్తద్విరుద్ధ నైవవాచపాదేయత్వాత్-ఆత్ర తు తదవిరుద్ధస్యై తత్కామస్య
 వివక్షితత్వేనోపాదేయత్వాచ్చ తదేవానుశోచితు ముచితం, యద్వా - లోకే తావదుత్త
 మవస్తూలాభే అభమవస్త్యపేక్షా - తస్యాప్యలాభే తదనుశోచనం ప్రాయఃః ప్రసిద్ధం-
 యథా పిపాసితస్యాల్భ శర్కరాపానకస్యారనాభాపేక్షాయాం తదలాభే అనుశోచనం-
 తద్వత్కూలవిప్రల్బస్యానధిగతపరమార్థానామపేక్షాయాం పదలాభేఽనుశోచనముచిత
 మేవ, అత ఏవ శ్లోకత్రయేఽపి ప్రతిష్ఠోకం పూర్వాధే ఉత్తమమధ్యమభేదేన పక్ష
 ద్వయాభావానుశోచన ముక్త్యా అభమత్వాతిశయేన తృతీయపక్షే తదభావానుశోచన
 ముక్తమిత్యల మతిప్రపక్ష్యన

టీ కళక్కురహితా = నిర్దోషమైన, విద్యా=కాస్త్రము, న అధికతా=అభ్యసించు
 బడలేదు, విత్తంచ = ధనమును, న ఉపార్జితం = సంపాదించబడినదికాదు, సమాహి

తేన = సావధానముగల, మనసామనస్సుతో, పిత్రోః = మాతాపితరులకు, శుక్రాహు
పరిచర్య, సంపాదితాన = చేయబడినది కాదు, ఆలోలాయతలోచనాః = చంచలము
లును-కర్ణాంత విక్రాంతములును నగు జగన్తోహన నయన లగు, యువతయః = కామికులు,
స్వప్నేఽపి - కలయందైనను, ఆలిక్లితాః న = కౌగిలింపబడినవారు కారు, ఆయం
కాలః = ఈకాలము, కాక్షైః ఇవ = కాకులచేతవలె, పరపిష్టలోపపతయా = ఇతరుల
యన్నమును తినుటయందలి యానచే, ప్రేరితః = కడపబడినది

తా. నిష్కళంకమయిన విద్యను నేర్వలేదు. ధనము నార్జింపలేదు. నిలుకడ గలమనసుతోఁ దలిదండ్రులకు నేన కావింపలేదు. చంచలవిశాల నయన లగు మించుఁబోండ్లకౌగిలింతల స్వప్నముననైన నందుకొనలేదు. కాకులవలెఁ బరపిండములకై తిరిగి కాలమును గోలుపోయితిమి.

చ. వినయవిశేషహృద్య లగు ఓ విద్యలు నేర్చుటలేదు నీలిచే
ధనమును గూర్చలేదు తలి ఓ దండ్రులనేవయుఁ జేయలేదు చ
క్కనివిగురాకుఁబోండ్లబిగి ఓ కౌగిలియుం గలనైనలేదు గొ
బ్బిన సమయంబు కాకులకుఁ ఓ బోలె గతించెఁ బరాన్న భుక్తులన్.

శ్లో. వయం యేభ్యో జాతాశ్చిరపరిగతా ఏన ఖలు తే
సమం యైస్సంవృద్ధాస్తస్మత్ప్రతివిషయతాం తేఽపి గమితాః,
ఇదానీమేతే స్తః ప్రతిదివసమానన్నపతనా
గతాస్తుల్యావస్థాం సికతిలనదీతీరతరుభిః.

43

వ్యా.—అథ కాలవికలనావిపాకవచనమాహ—వయమితి—వయం యేభ్యో
మాతాపితృభ్యో, జాతా ఉత్పన్నాస్తే చిరపరిచితావీన చిరకాలపరిచయవస్త ఏన
విస్తా ఏవేత్సర్థః ఖలుశబ్దోఽత్ర నిశ్చయే వాక్యాలంకారే వా, తథా యైర్జనైస్సమం,
సంవృద్ధాస్సమ్యగ్వృద్ధిం గతాః-‘సంవృత్తా’ ఇతి పారే ప్రవృత్తా ఇత్సర్థః తేఽపి,
స్తస్మత్ప్రతివిషయతాం స్మరణగోచరత్వం, గమితాః ప్రాపితాః కాలేనేతి శేషః-తేఽపి నష్టా
ఇత్సర్థః * గమేర్జనైర్జనైర్జనైః * ‘గతిబుద్ధీ’త్యాదినా అణి కర్తుః కర్తృణి ‘బ్యస్తే
కర్తుశ్చ కర్తృణి’ ఇతి వచనాత్ - అథవా గమితా గతా ఇత్సర్థః స్వాధ్యేణిచ్
‘రామో రాజ్యమకారయద్’ తి పత్, ఇదానీం వార్ధకావస్థాయామేతే వయం, ప్రతి
దివసం ప్రత్యహం * యథార్థేఽవ్యయాభావః, అన్నం సమీపవర్తి - వత్సం నిధనం
యేహం తే త ధోక్తాః, అత ఏన, సికతాఽస్తిన్నస్తీతి సికతిలం వైకతప్రాయం * ‘దేశే
లుబిలచా’ చే త్యనేన త దస్త్యస్తిన్న త్యర్థే ఇలచ్ ప్రత్యయః - యన్నదీతీరం నదీతలు

ప్రదేశః - తత్రయే - తరవః పృథ్వీస్థూల్యవస్థాం గతాః సమదశాం ప్రాప్తా స్తస్యః,
తీవ్రమేవ యాస్యామ ఇత్యర్థః. వితత్సర్వం కాలకృతమేవ - అన్యథా కథమన్యస్యేదృ
కామధ్యమితి భావః

అత్రయే తరఃసంధ్యాయామైస్సికతాపనయే అవిలమ్బేన తరుణాం నిర్మూలః-
తద్వ్యోతనార్థం నదీతీరస్య సికతిలవిశేషణం.

ని 'స్త్రీ శర్కర శర్కరిలశ్కార్కరశ్కర్కరావతీ,

దేశ వి వాదిమా వేవమున్నేయా సికతావతి.' ఇత్యమరః.

శిఖరిణీవృక్షమ్

టీ వయం=మేము, యేభ్యః = ఎవరిచుండి, జాతాః=పుట్టిలిమో, లే=వారు, చిర
పరిగతా ఏవఖలు=జనుకాలమునకు మునుపే చచ్చినవారలేకదా, యైః సమం = ఎవరి
తోఁగూడ, సంవృద్ధాః = చక్కఁగాఁ బెరిగితిమో, లేఽపి = వారును, స్మృతివిషయ
తాం=నర్తనకువచ్చుటను, గమితాః = పొందించుటచేరి, ఇదాసిం = ఇప్పుడు (వార్ధ కావ
స్థలా), ప్రతిదివసం=దినదినమునకు, ఆనన్దుపతనాః = డగ్గఱిన చావుకలవారమై, సిక ..
తరుభిః-సికతిల = ఇసుకగలవైన, నదీతీర = విడిగట్టునందలి, తరుభిః=చెట్లతో, తుల్యులవ
స్థాం = సమానమగు దశను, గతాః=పొందినవారమై, విలేస్యః = ఇదిగో ఉన్నాము

తా. మమ్ము గన్న తలిదండ్రులు గతించి చిర కాలమైనది. ఎవరితోఁ
బెరిగితిమో వారును స్మరణీయులైరి. ఇప్పు డీమాకును, ఇసుకపాటుగా
నున్నయేటిదరిని గలచెట్టునకువలెఁ గూలుకాలము చేరువగుచున్నది.

ఉ. తాలిమి మాలి కన్నతలి १ దండ్రులఁ దోడ మెలంగువారలం
గాలము గోలుపుచ్చె నని १ కానరు ఘోరజరాభ రాత్తులై
తూలుచు నిత్యసన్ని హిత १ దుర్దశులై సికతాలగన్నదీ
కులమహావహిజముల १ కుఁ సరివత్తురు మూఢమానసుల్.

శ్లో. ఆయుర్వృక్ష శతం నృణాం పరిమితం రాత్రే తదర్థం గతం
తస్మాద్ధన్య పరస్య చార్థమపరం బాలత్వవృద్ధత్వయోః,
శేషం వ్యాధివియోగదుఃఖసహితం సేవాదిభిర్నియతే
దీవే వారితరజ్గచఞ్చులతరే సౌఖ్యం కుతః ప్రాణినామ్.

49

వ్యా — ఆఢ ప్రాణినాం విచార్యమాణే సుఖలేశస్యాప్యవకాశో నాస్తీత్యాహ—
ఆయురితి — నృణాక మర్త్యాసామాయుర్దీవితావధికాలా, వర్ష శతం శతసంవత్సరాత్తక్రం,
పరిమితం క్షత్తం-బ్రహ్మణేతి శేషః ని 'వింశత్యాద్యాస్సదైకత్వే సర్వాస్సంఖ్యేయసంఖ్య

యో' రిత్యమరః తదర్థం తస్య వర్షశతస్సార్థం - పశ్చాశ్చద్వత్సరాత్తకం, రాత్రే గతం ఇన్ద్రియవ్యాపారోపరమూపసిద్రావస్థయా గళితం భవతీత్యర్థః పరస్య తస్య జాగరూకేణ వర్తమానస్సార్థస్య పశ్చాశ్చద్వత్సరాత్తకస్సాపర మన్యదర్థం - పశ్చాపింశతినంవత్సరాత్తకం, బాలత్వవృద్ధత్వయోగతమజ్ఞానాశక్తత్వావస్థావిషయతయా నష్టమిత్యర్థః ద్వాదశశంవత్సరాత్తకమేకమర్థం బాలత్వే ఆన్యద్వృద్ధత్వ ఇతి వివేకః శేషం పశ్చాపింశతినంవత్సరాత్తకమేకదవశ్చిద్దర్థం, వ్యాదిభిః రోగైః - వియోగదుఃఖైః పుత్రకళత్రాది విరహప్రయుక్తదుఃఖైస్సహితం సత్-సేవాదిభిః స్వజీవనార్థం విత్తవత్సర పరిచర్యాదికష్ట కర్తృభిర్నియతే అనివాన్యతే అతః వారితరజ్జవచ్చిత్సలతరే అతిచిత్సలే ఊచిత ఇత్యర్థః జీవే జీవనే, ప్రాణినాం, సౌఖ్యం సుఖం, కుతః? న పతోఽపీత్యర్థః, ఉక్తరీత్యా విచార్య మాణే సుఖలేశస్యావ్యవకాకా దితి భాషః

టీ నృణాం=మర్త్యులకు, ఆయుః = జీవితకాలము, వర్షశతం = నూఱునంవత్సరములు, పరిమితం=కృష్ణముగ గణింపఁబడినది తదర్థం = దానిలో సగము, రాత్రే=రాత్రియందు, గతం=చనినది తస్య పరస్య అర్థస్య = ఆవేఱునగములో, అపరం అర్థం = మఱియొకనగము, బాలత్వ వృద్ధత్వయోః = పసితనమునను, ముదిమియందును, గతం=కడచనినది, శేషం=కొరవ, వ్యాధివియోగాదుఃఖసహితం సత్=రోగములయు, నెడబాపులయు, దుఃఖముతోఁకూడినదై, సేవాదిభిః = కొలువు మొదలగువానిలో, నీయతే = కడపఁబడుచున్నది (కావున), వారి తరే - వారి తరజ్జ = నీటియలవలె, చిత్సలతరే = మిక్కిలి యస్థిరమైన, జీవే=బ్రతుకనందు, ప్రాణినాం = జనులకు, సౌఖ్యం = సుఖము, కుతః = ఎక్కడిది ?

తా మనుజుల కాయుగపరిమితి 100 వత్సరములు, అందు సగము (50) ఏండ్లు నిద్రలోఁ బోవును. మిగిలిన 50 సంవత్సరములలోఁ బసితనము, ముసలితనములో 25 వత్సరములు పోవును రోగములతోను, ఎడఁబాటులతోను, దుఃఖములతోను నిండినతక్కు 25 వత్సరములును బొట్టకై సేవాదికృత్యములతోఁ గడపవలయును మఱి యీజీవిత మన్ననో నీటివలె జంచలము. ప్రాణుల కింక సౌఖ్య మెట్లు ?

ఉ. ఆయువు నూఱువత్సరము 1 లందు సగంబు నశించె నిద్రచే నాయుజులో సగంబు గత 1 మయ్యెను బాల్యజరాప్రసక్తిచే బాయక తక్కినట్టిసగం 1 బాలు గతించు బ్రయాసవృత్తిచే నాయువు చంచలం బగుడుం 1 బ్రాణుల కెట్లు సుఖంబు చేకులున్,

శ్లో. ఊణం బాలో భూత్వా ఊణమపి యువా కామరసికః

ఊణం విత్తైర్ని సః ఊణమపి చ సమూర్ణవిభవః,

జరాజీర్ణైర్జైర్నట ఇవ వలీమణ్డతతను

ర్నరస్సంసారాన్తే విశతి యమధానీయవని కామ్.

56

వ్యా—అథ కాలత్రయయుక్తబాల్యాద్యవస్థాక్రమేణ మర్త్యః సర్వోఽమృత
మృత ఇత్యుపసంహరతి—ఊణమితి—ఊణం ఊణమాత్రమిషత్కాలమిత్యర్థః
*అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా, బాలః శిశుర్భూత్వా, తథాఊణమపి, కామేన మన్తధేవ
రసికః శృంగారరసాభినివిప్తః - యద్వా - కామ్యన్తే ఆభిలష్యంత ఇతి కామాః - కామి
సంభోగాదివిషయాన్లేఖ - రసికః అనురాగవాక్, యువా తరుణశ్చ, భూత్వా, తథా
ఊణం, విత్తైర్హీనో నిర్ధనో, భూత్వా, ఊణమపి సంపూర్ణవిభవః పరిపూర్ణధనశ్చ
భూత్వా ని 'అర్థం చై విభవా అపీతి పర్యాయేష్వమరః తథా, ఊణం జరయా-జీర్ణ
శిథిలైః - విశిష్టసంధిబుధైరితి యావత్ - అజైరుపలక్షితః, అత ఏవ, వశీభిర్విశ్లే
చర్తభజ్జి-రక్షితా భూషితా చిహ్నితేతి యావత్ - * 'మడి భూషణ' ఇతి ధాతో
కర్తృణిత్వః తసుర్ధాత్రం-యస్య తథోక్తా, భూత్వా, నరస్సర్వోఽపీత్యర్థః నటస్త
ద్యేషధారీ నర్తక ఇవ - సంసారస్య బాల్యయావనాద్యవస్థానుభవరూపసంసారకపట
నాటకస్య - నాట్యప్రసక్తాడమృతస్య చ-అన్తేఆవసానే, య మో ధీయతేఽత్రేతి యవ
ధానీ యమరాజధానీ సంయమనీ నామ్నా యమపురీ * 'కరణాధికరణయోక్తే'తి ల్యుట్
టిత్వాత్ జీవ సా యవనికా ప్రతిసీరా తిరస్కరణీప-తాం విశతి మృతో భవతి-అన్య
త్ర ప్రవిప్తో భవతీత్యర్థః ని 'ప్రతిసీరా యవని కే' త్యమరః నటే విశేషణా
యోజ్యాని

ఉపమాంకారః శిఖరిణీపృక్షణ

టీ. నరః = మర్త్యుఁడు, నట ఇవ = నట్టువునివలె, ఊణం = నిమిషము, బాలః =
బాలుఁడు, భూత్వా = అయి, ఊణమపి = నిమిషమే, కామరసికః = భోగరసికతతోను
యువా=వడుచువాడును, (అయి), ఊణం=నిమిషము, విత్తైః=ధనముచే, హీనః=లేమిగ
వాడు - కొఱవడినవాడును, (అయి), ఊణమపి = నిమిషమునొప్పుగనే, సంపూర్ణవిభ
వః=పరిపూర్ణధనముగలవాడు, (అయి) జరాజీర్ణైః = ముసలితనముచే శిథిలమైన, అజైః =
ఆవయవములతో, వలీ తనుః వలీ=ముడుతలచే, మణ్డిత = చిహ్నితములైన, తనుః =
దేహముగలవాడు, (అయి), సంసారాన్తే = బాల్యయావనాద్యనుభవరూపసంసారమును

కపటనాటకముయొక్క అవసానమునందు, యమధానీయవనికాం = తెరవంటిదగు యమ పురిని (నందమిని), విశతి = చొచ్చును (చచ్చు ననుట)

తా. సంసార మనెడు కపటనాటకమున నరుఁ డను నట్టువు, కొలఁది కాలము బాలుఁడుగను, మఱికొంతకాలము భోగరసికతతోఁ బడుచు వాఁడుగను, ఇంకఁ గొంతకాలము దరిద్రుఁడుగను, మఱియుఁ గొంత కాలము విశ్వరథశాలిగను, ఆపైఁగొంతకాలము మూఁడుకాళ్ల ముడుసలి గను నటించి తుదకు యమపుర మనుతెరమఱుఁగునకుఁ జొచ్చును.

ఉ. బాలకుడై త్షణంబు యమభావయుతుం డయి కొంత కాల ము ద్వేలదరిద్రుఁ డై త్షణము శ్చ విత్తసమన్వితుడై త్షణంబు జీర్ణాలసగాత్రుడై నటునియట్ల నటించి తుదికొ నరుండు యామ్యాలయనామ మైనతెరయందుఁ జొరంబడు సత్వరంబుగన్.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు కాలమహిమనువర్ణన మను

విదప దశకము

యతిస్వపతిసంవాదము

శ్లో త్వం రాజా వయమప్యపాసితగురు ప్రజ్ఞాభిమానోన్నతాః
ఖ్యాత స్త్వం విభవైర్యశాంసి కవయో దిక్షు ప్రతన్వంతి నః,
ఇత్థంమానధనాతిదూరముభయోరప్యవయోరస్తరం
యద్యస్తాసు పరాఙ్ముఖోఽసి వయమప్యేకాంతతో నిఃస్పృహః. 51

వ్యా — అథ ఇహ కల్పిత్కుతస్పిద్యాగోదయాదితథాభూతకాలవైషమ్యం జ్ఞాత్యా వైరాగ్యద్యది యతిర్భవేత్తదా వైరపేక్ష్యైత్ప్రణమివ జగజ్జాలమాలాశయన్నవ ధీరితానువర్తనేచ్ఛా రాజ్ఞా నహ సంవాదం కర్తుం శక్నుయాన్నాన్యథా అతో నిరఙ్కుశత్వయతిభావోఽవశ్యం సంభావనీయ ఇతి వివేకినాం జ్ఞాపయితుం తత్సంవాద ప్రకారమాహ — త్వమితి — త్వం, రజ్జాయతీతి రాజా మహోన్నత ఇత్యర్థః వయమప్యపాసితాస్సేవితా - గురవః ఆచార్యాః - యయా సా తథోక్తా - 'ఆచార్యవాక్' పురుషో వే దే'తి శ్రుతే - నిరస్తరగురుసేవాతత్పరేత్యర్థః యద్యా - ఉపాసితా - గురూపాసనావశాత్సంపాదితా - గురుః శ్రేష్ఠా చ యా ప్రజ్ఞా త్రైకాల్యగోచరబుద్ధివిశేష ప్రవృత్తి-స్తయా యోచిమాన ఆగ్రహస్తేనోన్నతాః ఉత్కృష్టాః, త్వం, విభవైర్ధన, ప్రవృత్తి-స్తయా యోచిమాన ఆగ్రహస్తేనోన్నతాః ఉత్కృష్టాః, త్వం, విభవైర్ధన

సంపదీః, ఖ్యాతః సర్వత్ర ప్రసిద్ధః, తథా, కవయః విద్వాంసః - యద్వా-విచిత్ర
ప్రబంధచనరచనాచాతురీధురీణప్రతిభాసంపన్నాః కవయితారః, నోఽస్తాకం, యశాంసి
కీర్తీః, దిక్షు దిగంతరాశేషు, ప్రతన్నన్తి విస్తారయన్తి-వితే మహాస్తసంతకపరిచర్యాభిసం
తాచార్య కృపాకటాక్షలబ్ధప్రజ్ఞాభిమానమాన మహాత్మనశ్చాలినః జ్ఞానవిజ్ఞానసంపన్నా
మోక్షసామ్రాజ్యపట్టభద్రాస్త్రవిణీకృత బ్రహ్మపురస్థరా ఇత్యస్తానసి కీర్తయన్తిత్యర్థః
తస్మాద్దయమసి ఖ్యాతా ఏవేతి భావః అతః ఇత్థమనేన ప్రకారేణ, త్వం చాహం
చాహం - తయోః - *త్యదాదీని సర్వైర్నిత్య' మిత్యేకశేషః, ఉభయోరప్యన్తరం-
తారతమ్యం, మానధనాభ్యామిదూరమత్మన్తవిప్రకృష్టం--త్వం కేవలం ధనవాక్-వయం
తు ప్రజ్ఞాప్రయుక్తాభిమానధనవన్తః - అతః తవ చాస్తాకం చ సుమేదుసర్వపయోరివ
మనాదన్తర మిత్యర్థః అతస్తస్యమన్తాసు విషయే, పరాఙ్ముఖః అనాదరపరో, ఽసి యది-
తస్మి, వయమప్యేకాన్తతో, నిస్సృహః నిరపేక్షా అనాదరపరా ఇత్యర్థః - త్వయాతి
శేషః, అనాదరేఽప్యవస్థానే నాస్తాకమత్ర ప్రయోజనమస్తి - తవాస్తాస్తాదరశ్చేదస్తాక
మసి త్వయాదరస్తద్వకాదత్ర స్థాస్యామః-అన్యథాన్యత్ర గమిష్యామ ఇతి భావః అత్ర
'త్వం రాజా వయ మి'త్యుపక్రమే 'వయమప్యేకాన్తతో నిస్సృహః' ఇత్యుపసంహారే
చ బహువచనం ప్రయుజ్య అవయోరితి ద్వివచనప్రయోగః కథం యుజ్యత ఇతి చేత్సర్వే
షాం సముదాయవివక్షయా వా ఆత్మసంభావనాయాం బహువచనప్రయోగేణ వా
యుక్తత్వాన్ని శోఽపి విరోధః విషముక్షరతాఽపి ద్రవప్రవృత్తి కార్థాలవిక్రీడితం
వృత్తమ్

టీ త్వం = నీవు, రాజా = రాజువు - గొప్పవాడవు వయమసి = మేమును,
ఉపా న్నతాః-ఉపాసితః=సేవింపబడిన, గురు = ఆచార్యులుగలవై, ప్రజ్ఞా = త్రికాల
ములయందును జరుగునంగతులు గోచరించు బుద్ధివిశేషప్రవృత్తియొక్క, అభిమాన =
ఆగ్రహము-గర్వముచే, ఉన్నతాః=గొప్పవారము త్వం=నీవు, విభవైః = ధనసంపత్తులచే,
ఖ్యాతః=ప్రసిద్ధుడవు, నః = మాయొక్క, యశాంసి=కీర్తులను, కవయః = విద్వాంసులు,
తేః, విచిత్రప్రబంధ వచన రచనాచాతురీ ధురీణసంపన్నులగు కవులు, దిక్షు = దిగంత
రాశీములయందు, ప్రతన్నన్తి=విస్తరింపజేయుదురు ఇత్థం = ఇట్లు, మానద=గర్వమును
ఖండించువాడా, అవయోః ఉభయోరపి = మనకు ఇరువురకును, అన్తరం = భేదము,
నఆతిదూరం=మిక్కిలి దూరముకాదు అస్తాను=మావిషయమున, పరాఙ్ముఖః = పెడమొ
గముగలవాడవు, అసి యది=అగుదువేని, వయమసి=మేమును, ఏకాన్తతః=పూర్ణముగా-
బొత్తిగా నిఃస్సృహః = ఆశలేనివారము

తా నీవు దొరవు, మేము గురుశుశ్రూషచే నార్జించిన ప్రజ్ఞా విభవముచే నధికులము సొమ్మున నీవు పేరెత్తినవాడవు, జ్ఞానమున మాకీర్తిని కవులు దిగంతముల నించుచున్నారు. ఇవ్విధమున నీకును మాకును భేద మంతగా లేదు. నీవే మమ్ము లెక్కనేయవేని నిఃస్పృహుల మగుమేనూ ని న్నాశించువారము.

ఉ. రాజపు నీవు మేము గురు ॥ రాట్కలితప్రతిభాభిమానవి
భ్రాజిమహోన్నతాత్ములము ॥ భవ్యధనప్రధితుండ వీవు స
ద్రాజి నుతించు మాయశము ॥ దవ్వు సుమీ మనవాని మమ్ము ని
ర్వాజితః జూడవేని యనురాగము మాకును లేదు నీయెడన్
శ్లో. అథానామిశిషే త్వం వయమపి చ గిరామిశ్చ హే యావదర్థం
శూరస్త్యం వాదిదర్శవ్యవశమనవిధావక్షయం పాటవం నః,
సేవస్తేత్వాం † ధనాధ్యా మతిమలహతయే మామపి శ్రోతుకామా
మయ్యప్యాస్థా న తే చేత్త్వయి మమ సుతరామేషరాజన్యతోఽస్మి.

వ్యా — ఉక్తమేవార్థం భజ్యస్తరేణాహ—అథానామితి —త్వ, మర్థానాం
ధనానామిశిషే ఈశ్వరో భవసి తథా వయమపి చ, యావానర్థో యావదర్థం—యావదభి
ధేయం యథా తథేత్యర్థః * 'యావదవధారణ' ఇత్యవ్యయాభావః ని 'అర్థోఽభి
ధేయం వై వస్తు ప్రయోజన నివృత్తిప్రీత్యమరః గిరాం శాస్త్రవచనానా, మిశ్చహే-
అశేషశాస్త్రవిశేషార్థానాం ప్రభవామ ఇత్యర్థః 'విదహ' ఇతిపారే గిరాం యావదర్థ
మశేషవిశేషార్థానిత్యర్థః విదహే జానీమహే, తథా, త్వం, శూరః శూర్యవాన్ -
రిపుదమన ఇతి శేషః, తథా, నోఽస్తాకం, వాదిదర్శవ్యవశమనవిధా ప్రతివాదిగర్వ
నిర్వాపణవిధానే - ని 'విధి ర్విధానే వై వేచే' త్యమరః అక్షయ మవినాశి, పాటవం
సామర్థ్య-మస్తీతి శేషః త్వాం, † ధనాధ్యా ధనస్వామినిః ని 'ఇభ్య ఆఙ్ఙో ధనీ
స్వామి' త్యమరః సేవస్తే భజస్తే తదవినాశార్థం తదభివృద్ధ్యర్థం చేతి భావః యద్వా
ధనాధ్యా ధన్యాధ్యత్వాభిలాషిణః - రాజసేవయా ధనసంపాదనేచ్ఛవ ఇత్యర్థః త్వాం
సేవస్తే, మామప్యాస్తానపీత్యర్థః, మతిమలహతయే బుద్ధిశాద్యనివృత్తిర్థమ్-

'యస్తు పర్యటలే దేశాన్ యస్తు సేవేత వడ్డీతాన్',

తస్య విస్తారితా బుద్ధిస్తైలబిష్టరివామృసి'

ఇతి వచనాదితి భావః యద్వా-మతిమలాని రాగద్వేషదయః-తేహం హతయే ప్రత్యక్ష
 నార్థం - బుద్ధిశుద్ధిద్వారా జ్ఞానావాప్త్యర్థమిత్యర్థః శ్రోతుం కామోఽభిలాషాయేహం
 తే శ్రోతుకామాః - శుశ్రూషమాః-గురుముఖాచ్చోతవ్య మితి న్యాయేనాస్తన్ముఖా
 చ్చాస్తార్థశ్రవణేచ్ఛవః - గురుశుశ్రూషయా విద్యోత్సుభదేశవచనవిశ్వాసవత్తత్త్వవి
 ఇత్యర్థః సేవస్త ఇతి సంబంధః * 'తుం కామమనసో ర'పీతి తుమునో మకారలోపః
 అతః హే రాజన్, తే మయ్యసి, ఆస్థా న చేదనాదరో యది, తదా మమ త్వయ్యసి,
 నితరామత్యస్తం * అప్యయత్వాదాంప్రత్యయః, అనాస్థా నిరపేక్షత్వాదితి భావః
 'ఏష రాజన్ గతోఽస్మి' ఇతి పార అన్యత్ర గమిష్యామిత్యర్థః * వర్తమానసామిష్యే
 వర్తమానప్రత్యయః, స్వస్య నిరజుశత్వద్యోతనార్థ మేతచ్ఛబ్దప్రయోగః, పూర్వజ్ఞోకోక్త
 భావ ఏవాత్రప్రస్తుతసంభేద్యః స్రగ్ధరావృత్తమ్

టీ త్వం = నీవు, అర్థానాం = ధనములకు, ఈశిషే = దొరవు వయమపిచ =
 మేమును, యావదర్థం = సర్వార్థ బోధకమగు సర్థమెంతో యంతవఱకు, గిరాం = కాస్త్ర
 వచనములకు, ఈశ్చ హే = దొరలము త్వం శూరః = నీవు శౌర్యవంతుడవు, నః = మాకును,
 వాది విధౌ-వాది = ప్రతివాదులయొక్క, దర్ప = గర్వముయొక్క, వ్యుపశమనవిధౌ =
 అడగించుటయందు, అక్షయం = కొంతకడని, పాటవం = నేర్పు, (కలదు)-త్వాం =
 నిన్ను, ధనాన్ధాః = ధనముచే గ్రుడ్డియైనవారు, సేవస్తే = సేవించుచున్నారు మామపి =
 నన్నును, మతిమలహతయే = బుద్ధిదోషకాంతికై, 'శ్రోతుకామాః = వినఁగోరికగలవారు,
 (సేవస్తే), హేరాజన్ = ఓరాజా, తే = నీకు, మయి = నాయందు, ఆస్థా న చేత్ = అనాదర
 మైనయెడల, మమ = నాకు, త్వయి అపి = నీయందును, సుతరాం = బొత్తిగా, (న = లేదు),
 ఏమః = ఇదే, గతః అస్మి = పోవుచున్నాను

తా. నీకు ధనము కలదు. మాకు సర్వకాస్త్రసిద్ధాంతములు కలవు
 నీవు దేహశూరుడవు. మేము వాదశూరులము. ధనకాములు నిన్ను
 గొలుతును. చిత్తశుద్ధికాములు మమ్ము శుశ్రూష చేయుదురు నాయందు
 నీకు గౌరవములేదేని నీయందు నాకు మొదలే లేదు ఇదుగో బోవు
 చున్నాను.

చ. ధనపతి వీవు మేము వివిధశ్రుతిపుంజపదార్థతత్త్వకా
 సులము నీవు శూరుడవు శ చండతరప్రతివాదిగర్వభం
 జనులము మేము నిన్ను ధనశాలులు మమ్ము భజింతు రాశ్రితుల్
 వినయము నేయవేని పృథివీవర సాగెద మీక్షణంబునన్.

శ్లో. వయమిహ పరితుష్టా వల్కులై స్త్వం దుకూలై

స్సమ + ఇహ పరితోషో నిర్విశేషో విశేషః,

స తు భవతు దరిద్రో యస్య తృష్టా విశాలా

మనసి చ పరితుష్టే కోఽర్థవాక్ కోదరిద్రః.

53

వ్యా — అథ కథమన్యత్ర గమిష్యసీత్యాశక్త్యామస్తాకం నిత్యసంతుష్టాస్తః కరణత్వాన్న కిచ్చిదపి కృచ్ఛమిత్యాహ—వయమితి—హే రాజా, వయమిదాసీం, వల్కులైర్దారుత్వజ్విర్నిత చీవరైః, పరితుష్టాస్సస్తప్తాః, త్వం, దుకూలైః త్మైమైర్విచిత్ర చీనామ్బురైరిత్యర్థః పరితుష్ట ఇతి వచనవిపరిణామేన సంబంధః, పరితోషః సంతోషః, అస్తాకం తవ చ, సమ ఇవ తుల్య ఏవ-ఇవశబ్దోఽత్రాపధారణార్థకః, విశేష అన్యతరో త్కర్తృత్వం, నిర్విశేషో విశేషరహితః - మామక తావక పరితోషయోరన్తరం న కిచ్చిదవ్యస్తీత్యర్థః 'సమ ఇవ పరితోషో జాయతే కో విశేష' ఇతి వా పారః కిం తు యస్య పుంసస్తృష్టా భవలిప్సా, విశాలా అత్యాయతా, స పుమాన్, దరిద్రోఽకిచ్చానో, భవతు స త్వస్య ఇత్యర్థః *సమాఖపనాయామ్ లోట్, కథమేతదిత్యాశబ్దోగ్రిక్తమర్థమర్థాన్తరన్యాసేన ద్రఢయతి—మనసి చ పరితుష్టే చిత్తే యేన కేనచిత్సత్త్వే సతి, కః పుమానర్థవాక్ ద్రవ్యసమ్మన్యః, కచ్చ వా, దరిద్రః ద్రవ్యహీనః - న కోఽపీత్యర్థః-మనః పరితోషే లాభాలాభయోర కిచ్చిత్కరత్వాదితి భావః అతో నకిచ్చిదవ్యస్తాకం కృచ్ఛమితి వేదితవ్యమ్

మాలిసీవృక్షమ్ - 'సమయయయయలేయం మాలిసీ భోగిలోక్తై రితి లక్షణాత్'.

టీ వయం = మేము, ఇహ = ఈ, వల్కులైః = నారచీరలచే, పరితుష్టా = తనిసినవారము, త్వం = నీవు, దుకూలైః = విచిత్రచీనాంబరములచే, (పరితుష్టఃడవు) ఇహ=ఇందు పరితోషః=తృప్తి, సమః=తుల్యమే, విశేషః=భేదము నిర్విశేషః=గొప్పది కానిది, కింతు=ఎవనను, యస్య తృష్టావిశాలా=ఎవనికి ఆశగొప్పదో, సః దరిద్రః భవతు=వాడు దరిద్రుడగుగాక (కిం) చ=మఱియును, మనసి తుష్టే సతి=మనస్సు తనిసినది కాఁగా, కః అర్థవాక్ = ఎవఁడు సంపన్నుఁడు? కః దరిద్రః = ఎవఁడు పేద?

తా. దుకూలములు దాల్చి నీ వెంతతృప్తి చెందుదువో నారచీరలు దాల్చి మేము సంతృప్తిని చెందుచునే యున్నాము. తృప్తి యెడల నిర్భరకును భేదము లేదు ఇంక నింక నని యాశ యెవని బాధించునో వాడు దరిద్రుడగును కాని మనసు తృప్తిచెందినపుడు దారిద్ర్యమేమి? విశ్వర్యమేమి? అట్టివాఁ డీ రెంటికినిలోబడఁడు.

చ. కలితదుకూలవస్త్రములు १ గట్టిననీకును జీర్ణవల్కలం
 బులు ధరియించుమాకును బ్రహ్మోదము తుల్యము లేదు వానియ
 గ్గల మగుత్పప్త యెవ్వనికి १ గాఢదరిద్రుడు వాడు లేమియుం
 గలిమియు లేవు సప్తదవిశస్వగమానసు లై నవారికిన్.

శ్లో. ఫలమలవశనాయ స్వాదు పానాయ తోయం

క్షీతిరపి శయనార్థం వాసనే వల్కలం చ,
 నవధనమధుపానభ్రాస్తనర్జేన్ద్రియాణా
 మవినయమనుమంతం నోత్సహే దుష్టనానామ్.

54

వ్యా — తథాఽపి శరీరయాత్రాయా అన్యథాసంభాష్యమానత్వే న్ను దుష్టనా
 వినయం సోఢం శక్నోమిత్యాహ — ఫలమితి — ఫలమ్, ఆశనాయ భోజనాయ
 త్సన్నివారణార్థమిత్యర్థః, అలం కర్యాప్తం *అలమితి పర్యాప్త్యర్థగ్రహణా 'న్నమ
 స్పృశ్తీ' త్యాదినా చతుర్థి - విషము త్రత్రాపి ద్రవ్యవ్యం తథా, స్వాదు మధురం-చి
 'త్రిషిష్టమధురౌ స్వాదు' ఇత్యమర్థః తోయముదకం, పానాయ తృప్త్యవశాస్త్యర్థ
 మిత్యర్థః అలం, తథా క్షీతిరపి శయనార్థం సంవేశనాయ, అలం, తథా, వల్కలం చ,
 వాసనే ఆచ్ఛాదనార్థమ్, అలమ్, ఆశః, నవం సద్యస్సంభావితం - యథానం - తదేవ
 మధుపానం మద్య పానం - తేన భ్రాస్తాన్యమార్గవర్జీని - సర్వాణ్ద్రియాణి యేహం
 తేహం-ధనమధుపానస్య చిత్తవికారావివేకాదికారితేష్విన యథాకథంచిద్వివేకలేశసంభవే
 తస్మిన్ప్రత్యర్థం నవవిశేషణమ్, దుష్టనానాం దుర్మార్గకాలినామవినయం దుర్విసయమనాదర
 మితి యావత్, అనుమంతమగ్గీకర్తుం, నోత్సహే న మృష్యామి, సతి గత్యంతరే కిమర్థం
 సోధవ్యమితి భావః

టీ అశనాయ = భోజనమునకు - ఆశలిలీరుటకు, ఫలం = పండు, అలం =
 చాలును పానాయ = త్రాగుటకు, స్వాదు=తీయని, తోయం=నీరు, (అలం=చాలును)
 శయనార్థం=వరుండుటకు, క్షీతిరపి=నేలయు, (అలం = చాలును) వాసనే=వస్త్రమునకు
 (ఆచ్ఛాదనార్థము), వల్కలంచ = నారచీరయును, (అలం=చాలును) నవ రాణాం-
 నవ-క్రొత్త, ధన=ధనము, మధుపాన = మద్యపానముచే, భ్రాస్త=తెలివితప్పిన, సర్వ=
 సకలమైన, ఇన్ద్రియాణాం=ఇంద్రియములుగల, దుష్టనానాం=దుష్టులయొక్క, అవినయం=
 అనాదరమును, అనుమంతం=అంగీకరించుటకు, న-ఉత్సహే=కడంగను

తా. తినుటకు బండ్లును, త్రావ నుదకమును, కట్టుటకు నారచీర
 లును, శయనింప నేలయును మాకుఁ జాలును. కలుద్రావినఁ గై పెక్కి

నట్లు నూతనసంపదలచే నొడలు మరచి కచులు గానకన్న నీచుల దుర్వి
పయమున కణాగి మణాగి యుండఁ దలంపము.

చ. ఫలములు చాలు జీవికకు १ బానము నేయ జలంబు చాలు వ
ల్కలములు చాలుఁ గట్టుట కీలాతలముల్ శయనింపఁ జాలు ని
ష్ఫలనవవి త్రసీఘరసపానవిజృంభితమోహలీనచి
త్తులగునికృష్టభూతులదుర్లయ మించుకయున్ సహింతునే

శ్లో. ఆశ్చీమహి వయం భిక్షా మాళావాసో వసీమహి,

శయీమహి మహీపృష్ఠే కుర్వీమహి కిమిశ్వరైః.

55

వ్యా — ఏవమేవార్థం భజ్యస్తరేణాహ—అశ్చీమహీతి —వయం భిక్షాం భిక్షా
న్నమశ్చీమహి. భోక్తృమహే * 'ఆశ భోజన' ఇతి ధాతోద్విజ్—ఆత్మ నేపదోత్తమపురుష
సహజచనమ్ ఏవము త్రరత్రాపి ద్రవ్యవ్యం తథా, ఆకా ఏవ వాసో, వసీమహి ఆచ్ఛాద
యహ్యమః-దిగమ్పరా భవిహ్యమ ఇత్యర్థః మహీపృష్ఠే భూతలే, శయీమహి స్వప్నా
యః ఆత, ఈశ్వరైః రాజభిః, కిం కుర్వీమహి కిం కరిహ్యమః - న కిమపీత్యర్థః శరీర
మాత్రాయా అన్యదైవ సంభావ్యమానత్వాదితి భావః ఇత్థం స్థితత్వమేవ బ్రహ్మనిష్ఠ
ముతిలక్షణం తదుక్తం మహాభారతే ఉద్యోగపర్వణి భృతరాష్ట్రం ప్రతి సనత్సు
కాతేన—

‘యేన కేనచిదాచ్ఛన్నో యేన కేనచిదాశితః,

యత్ర క్వచన శాయీ స్యాత్తం దేవా బ్రహ్మణం విదుః’ ఇతి.

కక్తం చ శ్రీమహాభాగవతే—

‘చీరాణీ కిం పథి న నన్తి దిశన్తి భిక్షాం

నోవాష్ణిపాః? పరభృతస్సరితోఽప్యశువ్యౌ? ॥

రుద్ధా గుహః కి? మజితోఽవతి నోపవన్నాన్? ॥

కస్తాదృశన్తి యతయో ధనదుర్చదానాన్? ॥ ఇతి

సథా చోక్తం శివగీతాయాం—

‘సంవీతో యేన కేనాశ్చన్నస్థ్యం వాఽభక్ష్యమేవ, వా,

‘శయానో యత్ర కుత్రాఽపి సర్వాత్మా ముచ్యతేఽత్ర సః’ ఇతి.

టీ. వయం = మేము, భిక్షాం = బిచ్చపుకూటిని అశ్చీమహి = భుజింతుము ఆకా =
‘కులను, వాగః = వస్త్రమును, వసీమహి = కట్టుకొందుము (దిగంబరలము అనుట),

మహాపుష్టే = భూతలమున, శయామహి = పరుందుము (అట్టి మేము), ఈశ్వరైః = రాజులతో, కిం కుర్వీమహి = ఏమిచేయుదుము ?

తా. భిక్షాన్నము భుజింతుము, దిగంబరులముగా నుండుము.
నేలపై శయనింతుము, విశ్వార్థవంతులతో మా కేమి పని కలదు?

లే. చేరి భిక్షాన్న మారగింఁచెదము మేము

కర్ణాటకము దిక్కు అనియెడికలితగాటె

బవ్వళించెద మిల యనుపాన్పుమీఁద

నేమికార్యము మాకు సరేంద్రులందు.

న నటా న విటా న గాయకా న చ సభ్యేతరవాదచుష్టుః,

నృపమీక్షితుమత్ర కే వయం స్తనభారానమితా న యోషితః.

వ్యా ఆధ స్వస్య రాజదర్శనాయోగ్యతాయాః ప్రకటనాపదేశేన తం నిద్రితి—
నేతి —వయం, నటాః వివిధషేషధారణో విచిత్రనాట్యనిపుణాః, న న భవామ ఇత్యర్థః
యేన నయనానన్దో భవేదితి భావః విటా ఏకవిద్యాః నాయకానుకూలచతురాః, న న
భవామః యేన తత్తన్నాయకానుకూల్యప్రయోజనం సిద్ధేదితి భావః తదుక్తమలం
కారకాస్త్రే—‘నాయకానాం నాయకానుకూలనే సహాయాః కీరమర్పణచేట విదూష
కాదయ’ ఇతి, తల్లక్షణం చ తత్రైవ—

‘శించిదూనః పీఠమర్ధః ఏకవిద్యో విటః స్త్రుతః,

సంధానకుశలశ్చేటో హస్యప్రాయో విదూషకః'

గాయత్రీతి గాయకాస్పృశితమశలాః, లే, న న భవామః - యేన శ్రవణానన్తో భవేదితి
భావః సభాయాం సాధవస్సభ్యాః * 'తత్ర సాధరి' తి యత్పితృయః లేభ్య ఇతరే
యే వాచచుఞ్చవః ఆశ్విగర్హ్యాలాపాః - సాధారణజనమనోవినోదమాత్రపర్యవసాయ
నో న తు కాస్త్రసంవాదిన ఇత్యర్థః యద్వా - సభ్యాః విద్వాంసుః - తదితరే సాధారణ
జనాస్తేషాం - వాదాస్తద్వదనయోగ్యవాక్యాని - తైశ్చుఞ్చవః విత్తా - వాస్యకారిణ
ఇత్యర్థః న న భవామః, యేన మనోవినోదో భవతీతి భావః * 'లేన విత్తశ్చుఞ్చుప్తా
పావ' తి చుఞ్చుప్తృయః త థా స్తనభారైః కుచకుమ్భభరైరానమితా ఈషన్
మ్రాస్యైః, యోషితోఽపి, న న భవామః-యేన ససంరమ్భసంభోగాత్సక్యం భవేదితి
భావః అతో, నృపం రాజానమీక్షితుం ద్రష్టుమ్, అత్ర నటాదిషు, వయం, కే? న
కేచిదిత్యర్థః ఏలేషామన్యతరత్వే యోగ్యతాస్మాదితి భావః, ఏలేన అసభ్యానామేవావ

కాశప్రదో న తు సభ్యానామితి నృపస్య నిద్రాగమ్యతే, 'నృప పీఠీతుమి' తి పాతః-
తదా- 'హేనృపేత్యామవృత్తం - త్యామి' తి కేమః అన్యదుక్తార్థమ్

వై తాళీయాఖ్యమర్థ సమవృత్తం-

'వడ్డివ మేఽష్టే సమే కలాష్టట్టు సమే స్వరొష్టి నిరస్తరాః,
న సమాఽత్ర పరాశ్రితా కలా, వై తాళీయేఽస్తే రరా గురుః'

ఇతి లక్షణాల్

టీ వయం = మేము, నటాః = (వివిధవేషధారిణులము విచిత్ర నాట్య నిపుణులము
అగు) నట్టువులము, న = కాము విటాః = నాయికానుకూలనచతురులగు తార్కుగాండ్రము,
న = కాము, గాయకాః = సంగీతకుశలరము, న = కాము సభ్యే చుష్పావః చ - సభ్య
ఇతర = అసభ్యులు, వాదచుష్పావః చ = మాటనేర్పరులమును, న = కాము స్తనభార = పాలిండ్ల
బరువుచే, ఆసమితః = కొంచెము నమ్రాంగులము, న = కాము ఆత్ర = ఇందు, నృపం =
రాజును, ఈక్షీతుం = చూచుటకు, కే వయం = మే మెవ్వరము?

తా. మేము నటులము కాము. విటులము కాము. గాయకులము
కాము. అసభ్యవాదచుంచువులము కాము చనుగవ ప్రేగునతూగాడు
బోగపుటాండ్రము కాము రాజును జూడ మాకే?

క. విటగాయక వైతండిక

నటజనులము గాము పృథుఘోన స్తననమితో

త్కటవార కాంతలము గా

మటు గావున నృపుని జూడ నగునే మాకున్.

శ్లో. విపులహృదయైర్ధన్వైః కైశ్చిజ్జగజ్జనితం పురా

విధృతమపరైర్దత్తం చాన్యైర్విరిజిత్య తృణం యథా,

ఇహ పి భవనాన్యన్యే ధీగాశ్చతుర్దశ భుజ్జితే

కతిపయపురస్వామ్యే పుంసాం క ఏష మదజ్వరః.

57

వ్యా — నిద్రామేన చతుర్థిః ప్రవృత్తయతి — విపులేతి — పురా పూర్వకాలే,
విపులహృదయైర్ధన్వైర్హమానస్తైరుదారబుద్ధిభిరత్యర్థః ఈశైర్విరిజన్వాదిసార్వభౌమైః, ఏత
త్పరిదృశ్యమానం, జగదున్నుపజ్జలం, జనితముత్పాదితం సమగ్రధర్మాచరణే సంస్థాపిత
మిత్యర్థః తథా, అపరైర్యయాతి ప్రభృతిభిరీశ్వరైర్విధృతం విశేషేణ ధృతం సమ్యక్పరి
పాలితమిత్యర్థః తథాఽన్యైర్పరిప్రభృతిభిరీశ్వరైర్విధృతం శత్రుజయేన స్వవశం కృత్వాత్మజం

యథాత్మజమివ, దత్తమధిసా త్కృతమ్ ఏతేనై తేహం మహాదార్యం సూచ్యతే ఇహ
హి ఇదానీమసి, అన్యే, ధీరాః ధైర్యకాలినః, చతుర్దశభువనాని - భూరాదీని చతుర్దశ
విష్టపాని, భుజ్జలే అనుభవన్తి - తాదృక్సామర్థ్యసంపన్నాస్తివస్తిత్వర్థః, *భుజ పాల
నాభ్యవహరయో' రితి ధాతోర్లట * 'భుజోఽనవ' ఇత్యాత్మనేపదమ్ అతః, కలి
పయాని చ తాని పురాణి చ తేహం ద్విత్వాణాం పఞ్చమాణాం వా పురాణమిత్యర్థః
స్వామ్యే ఆధిపత్యే సతి, పుంసా, మేష పరిదృశ్యమానో, మదో దర్శ ఏవ-జ్వరః సన్ని
పాః బుద్ధిభ్రంశహేతుత్వాత్, కః కిమర్థమిత్యర్థః, అతః పురాతనమహారాజచరితాసు
న్తరణాల్లజ్జితవ్యంన తున్నతేన భవితవ్యమితి భావః హరిణీవృత్తమ్

టీ విపులహృదయైః కైశ్చిత్ ధన్యైః = ఉదారమనస్సుగలకొందఱు పుణ్యాత్మ
లచే, పురా=పూర్వకాలమున, జగత్ = లోకము, జనితం = సృష్టింపఁబడినది అవరైః=
మఱికొందఱచే, విధృతం = పరిపాలింపఁబడినది అన్యైః = ఇంకను కొందఱచే, విజిత్య=
జయింపఁబడి, తృణం యథా = గడ్డిపోచవలె, దత్తం=(యాచకులకు) ఈఁబడినది అన్యే
ధీరాః=వేఱుధీరులు, చతుర్దశభువనాని = పదునాలుగులోకములను, భుజ్జలే=అనుభవించు
చున్నారు కలిపయపురస్వామ్యే సతి=ఒకకొన్నియూరుల దొరతనము కలుగుమాత్రాన
పుంసాం = పురుషులకు, ఏషః మదః జ్వరః = బుద్ధిమాంద్యమును గలిగించు నన్నిపాళ్ల
జ్వరమువంటి ఈమదము, కః = ఏమి?

తా. తొల్లి మహాస్వాంతు లగు ప్రజాపతు లీజగమును సృజించిరి
విదప మఱికొందఱు మన్వాదులు కాపాడిరి. మఱికొందఱు పరశురావ
ప్రభృతులు జయించి యితరులకు దానముచేసిరి. ఇప్పుడును బదునాల్గు
భువనములను ధీరు లగుబలిముఖ్యులనుభవించుచున్నారు కొన్నియు
శ్లకుమాత్రము దొరతన మబ్బినంతనే మనుజుల కీమదజ్వర మేమి?

ఉ అంచితబుద్ధులైన మనుజుఁజాధిపతుల్ జగ మెల్లఁ దొల్లి ని
ర్మించిరి దానిఁ గొందఱు భరించిరి యిచ్చిరి గొందఱికి
న్మించి జగమ్ము లన్నియును నెమ్మి భుజించుచుఁ గొందఱుండఁగాఁ
బంచపట్టణేశుల కసపారమఁజ్వర మింత యేటికిన్.

శ్లో. అభుక్తాయాం యస్యాం క్షణమపి న యాతం సృపశతై
ర్భువస్తస్యా లాభే క ఇవ బహుమానః క్షితిభృతాం,

తదంశస్యాస్యంశే తదవయవలేశేఽపి పతయో

విషాదే కర్తవ్యే విదధతి జడాః ప్రత్యుత ముదమ్.

53

వ్యా — అభుక్తాయామితి — నృపశత్రైః అనేకభూపాలకైః, యస్యాం భువి అభుక్తాయామనసుభూతాయాం సత్త్వాం, క్షణం క్షణమాత్రమపి, న జాతం కింతు క్షణ మాత్రవ్యవధానరహితమేవానుభూయతే ఇత్యర్థః తస్యా భువో, లాభే ప్రాప్తౌ, క్షీతిభృతాం రాజ్ఞాం, క ఇవ - ఇవశబ్దో వాక్యాలంకారే 'ఇవేతివదర్థోపమా వాక్యాలంకారే స్వీతి' గణవ్యాఖ్యానే బహుమాన ఉక్తుర్హి - న శోఽపీత్యర్థః సర్వసాధారణ్యాదితి భావః కింతు, తస్యాః భువోఽంశస్యాపి, అంశే భాగ చ తథా తస్యాంశస్య - యోఽవయవ ఏకదేశస్తస్య - లేశే ఆత్యల్పశోణేఽపి చేత్యర్థః పతయః ఈశ్వరా, జడా మదాః, విషాదే స్వల్పతమభూఖణ్డాధిపతయో వయం జాతా ఇతి విషాదే దుఃఖే కర్తవ్యే సతి, ప్రత్యుత వైపరీత్యేన, ముదం సంతోషం, విదధతి కుర్వన్తి మోదస్త ఇత్యర్థః అహో మహానయమేలేషామవిషేక ఇత్యర్థః 'ప్రత్యుతేత్యుక్తవైపరీత్య' ఇతి గణవ్యాఖ్యానే

టీ యస్యాం=విభువి, క్షణమపి=నిమనమేనియు, అభుక్తాయాం = అనుభవించు బడకుండ, నృపశత్రైః = రాజులవందలు, యాతం న=పా లేదే (అనేకరాజు లీభూమిని పాలింపక క్షణమైన నుండలే దనుట), తస్యాః భువః లాభే = ఆభూమి ప్రాప్తించుటచే, క్షీతిభృతాం = రాజులకు, క ఇవ బహుమానః = ఎట్టియత్కర్త (అయినను), తల్ అం శస్య అంశే అపి=దానిభాగములూ భాగమునకు, తల్ అవయవలేశే అపి=దానిభాగములూ సత్యల్పకణమునకేని, పతయః=స్వాములగువారు, విషాదే కర్తవ్యేసతి = దుఃఖపడవలసినది యుండఁగా, జడాః సస్తాః = మూఢులై, ప్రత్యుత = విపరీతముగ, ముదం విదధతి = సంతసము ననుభవించురు

తా. ఈభూమి నెప్పుడును రాజు లేవరో యనుభవించుచునే యుందురు. ఇట్టి భుక్తముక్త మగుభూమి లభించినప్పుడు రాజుల కేపాటి గౌరవము చేకులును? అందు నీభూమియంశములోని యంశమునం దొకలవలేశమునకు యాజమాన్యము చెందువారు చింతిలవలసి యుండఁగా మూర్ఖులై వైపరీత్యముచే సంతసించు రేల?

చ ఎడ నిముసంబు లేక ధరణీశతంబు భుజించుచున్న యి

ప్పుడమి లభించినకా మహిమ 1 పొందునె రాజుల నేలతున్నలో

నడరు లవంబులోఁ దునియఁగయం దొకమూలకు నాగు లైనవా
రడలక వైపరీత్యమున నహన్తముఁ జెందుదు రెంత మందులో!

శ్లో మృత్పిణ్డో జలరేఖయా వలయితస్సర్వోఽప్యయం నన్వణుః
స్వాంశీకృత్య సవన సంయుగశతై రాజ్ఞాం గణైర్భుజ్యతే,
†నోదద్యుద్ధతేఽథవా కిముపి తే తుద్రా దరిద్రా భృశం
ధిగ్ధిక్తా పురుషాధమా ధనకణం వాఞ్చున్తి తేభ్యోఽపి యే. 59

వ్యా—అస్తం తావత్ తుద్రన్మపవార్తా తద్యుచ్ఛాపరాస్తు తతోఽప్యత్యస్త
తుద్రా ఇత్యాహ—మృత్పిణ్డ ఇతి—జలరేఖయా సముద్రాకారేణ జలరేఖయా జల
ధారయా చ, వలయితో వేష్టితః - పుష్పకృత్య, యోఽయం పరిదృశ్యమానస్సర్వః
అశేషోఽపిమృత్పిణ్డశ్చ, అణుర్ను, తం తాదృశమృత్పిణ్డమేవ, సంగరశతైః యుద్ధశతైః,
స్వాంశీకృత్య స్వభాగీకృత్య, యే రాజ్ఞాం గణాః, భుజ్యతే అనుభవన్తి, † తే రాజగణా,
దద్యుర్ని ఆర్థం వితరేయుర్వా * దదాతేర్భవిష్యతి లిజ్, అథవేతి ఐతాన్తరే, దదతః
వితరన్తో వా * దదాతేర్వర్తమానే శతృప్రత్యయః 'నాభ్యస్తాచ్ఛతు రి'తి సుమభావః
'దదతేఽథవేతి వా పారః ††అవరమన్యద్దుష్కరం, కిమపి నాస్త్యేవేత్యర్థః భృశమత్యర్థం
తుద్రా పీనాః, దరిద్రా దీనాశ్చ - అనేకసంయుక్తకారణితమృత్పిణ్డభోక్తృత్వాత్
తుద్రత్వం-తత్రావ్యంశభాగిత్యాద్దిద్రత్వం చావగస్తవ్యం, తతస్తేభ్యః తుద్రదరిద్రేభ్యో
రాజగణేభ్యో, యే పురుషాధమా, ధనకణా ధనలేకా, వాఞ్చున్యభిషన్తి, తాన్
పురుషాధమా - మానుషావశదాన్, దిగ్ధిక్, కూర్మరాధఃప్రసృతజలపానవత్తథావిధ
తుద్రయాచ్ఛాయః పరమవైచ్యావహత్వాత్తద్యాచితారస్తతోఽపి నీచాస్తే సరాధమాః
శాసంపున్యేన నిష్ఠాఇత్యర్థః ని 'ధిక్షిర్భర్తృసనిష్ఠయోరి' త్యమరః

* 'ఉభయర్వతస్యో కార్యా ధిగుపర్యాదిషు త్రిషు,

ద్విదీయాఽఽమ్రేడితాస్తేషు తతోఽన్యత్రాపి దృశ్యతే'

ఇతి పచనాత్పురుషాధమానితి ద్వితీయా * వీచ్ఛాయాం ద్విర్భావః స్వదగ్ధకుక్షీకుణ్డ
పూరణైకప్రయోజనాయాః పురుషాధమత్వజనన్యాః తుద్రయాచ్ఛాయా ధిక్కారం
విధాయ స్వతస్సేధానస్థనిర్వాకుఃస్య పురుషోత్తమత్వజనకస్య యతిభావస్యైవ జీవా
తోర్ధారణం విధేయమితి తాత్పర్యమ్

టీ జలరేఖయా = సముద్రమున జలరేఖచే-నీటిగీతచే, వలయితః = చుట్టబడిన,
అయంమృత్పిణ్డఃసర్వోఽపి = భూమియను నిమట్టిముద్దయంతయు, అణుః నను = అణువే

కదా, సవీవ = ఆకొంతయే, రాజ్ఞాం గజైః = రాజులసమూహముచే, సంయగశత్రైః = అనేకములగు యుద్ధములచే, స్వాంశీకృత్య = తమయంశములుగఁ జేయఁబడి, భుజ్యతే = ఆనుభవించఁబడుచున్నది భృశం = మిక్కిలి, త్సుద్రాః = హీనులును, దరిద్రాః = దరిద్రులును, (అగు), లే = ఆరాజులు, నోదద్యుః = ఇయ్యారు అశవా = ఒకవేళయిత్తురేని, కిమపి దదలే = కొంతయే ఇత్తురు లేభ్యోఽసి = ఇట్టివారివలనకూడ, యే = ఎవరు, ధనకణం = ధనలేశమును, వాఙ్మన్త్రికోరుదురో, తాన్ పురుషాధమాన్ = అసీచులగుపురుషులను, ధిక్ ధిక్ = చీచీ (నిందించవలయును అచట)

తా. ఈభూమి సముద్రముచే గిరిగీయఁబడిన మట్టిముద్దగదా! ఇది యీసృష్టిలో నెంత! అణువంత! ఈయణువంతను యుద్ధములుచేసి కొట్లాడి కొట్లాడి పెక్కురురాజులు పంచుకొని యనుభవించుచున్నారు. ఇట్టివారొరుల కొసంగుదురా? ఒసంగినను ఈనికృష్టులు నీచాతీనీచముగా నించుకంత! ఇస్సిరో! అట్టి నృపతులకడ యాచనకుఁ బోవువారి బదు కెంతరో! తా!

చ. తగ జలరేఖచే వలయితం బగుకొంచెపుచుంటిముద్దకై
జగడము లాడి యాడి వెలుగవన్ విభజించి భుజించుచున్నదు
ర్భగన్మపు లిచ్చువారె తలగపం గడు నీచులు వారియందు నొ
ప్పగ ధనలేశ కాంక్ష గలప్రూరుషులుం గడుహీనులే కదా!

శ్లో స జాతః కోఽప్యసీన్నదనరిపుణా మూర్ధ్ని ధవళం
కపాలం యస్యోవై ప్పర్వనిహితమలజ్కారవిధయే.

నృభిః ప్రాణత్రాణప్రవణమతిభిః కై శ్చిదధునా
నమద్భిః కః పుంసామయమతులదర్పజ్వరభరః.

60

వ్యా — కిం బహునా స వీవ సఫలజన్తేతి నిగమయతి — స ఇతి — స పుమాన్, కోఽపి కశ్చిదేవ, జాతః సఫలజన్తాఽఽసీత్ - స సర్వ ఇత్యర్థః కోఽసావిత్కృత ఆహ — యస్య పుంసః ధవళం శుభ్రం, కపాలం శిరోఽస్థి మదనరిపుణా శంభునా, ఉచ్చైః పున్నతే - సర్వోపరిత ర్తిమాన ఇత్యర్థః, మూర్ధ్ని నిజమస్తకే, అలంకారవిధయే భూషణవిధానాయ, వినిహితం నిక్షిప్తం, స వీక వీచేతి సంబద్ధః సకలసురాసురమాశ్రితచిత్తమణిప్రభాదీశిత పాదారవిందస్య కైలాసగిరిశ్వరస్య భగవతశ్శంభోః కపాలశేఖరత్వాదితి భావః కిం త్వధు నేదాసీం, ప్రాణత్రాణే తుచ్ఛప్రాణసంరక్షణే - ప్రవణా సక్తా - మతిర్యేషాం తైస్తథోక్తైః,

అత ఏవ నమద్భిర్నమస్కుర్వాణైః కైశ్చిత్కలిపయైరేవ, నృభిర్నమ్యైః * హేతౌ
 తృతీయా అథవా నమద్భిః పుంసాం సరవరం మన్యానాం రాజ్ఞామయం పరిపృశ్యమానః
 అతులః నిస్సీమా - యో దరోపి మదస్య ఏవ జ్వరభరో జ్వరోద్రేకః-అపభ్రంశహేతు
 త్వోత్, ఈ కిమర్థమిత్యర్థః, మరణానంతరేఽపి యస్య శిరః ఆదరపూర్వకం మహాదుపా
 దేయం భవతి స ఏవ సభుజస్తా పురుషోత్తమశ్చ-అన్యస్సర్వోఽపి నిష్ఫలజస్తా పురుషా
 ధమశ్చేతి భావః

టీ యస్య = ఏపురుషునియొక్క, ధవళం కపాలం=తెల్లనిపుట్టె, మదనరిపుణా=
 మన్నధారిచే, ఉచ్చైః=అన్నిటికంటె శ్రేష్ఠమైనదిగా, మూర్ధ్ని=తలయందు, అలక్ష్మర
 విధయే = భూషణవిధానమునకు, వినిహితం = పెట్టుకొనఁబడినదో, సః కోఽపి=ఆయొకా
 నొకఁడు, జాతః అసీత్ = పుట్టినవాడాయెను అధునా = ఇప్పుడు, ప్రాణ మతిభిః
 ప్రాణత్రాణ = ప్రాణములను రక్షించుకొనుటయందు, ప్రవణ = సక్తమైన, మతిభిః =
 మనస్సుగలవారై, నమద్భిః=నమస్కురించుచున్న, కైశ్చిత్ నృభిః=కొందఱు మనుజులచే,
 పుంసాం=జనులకు, అయం అతులదర్పజ్వరభరః = తులలేని పొగరనెడి యాజ్వరతీవ్రము,
 ఈ=ఏమి?

తా. ఎవనికపాలమును పరమేశ్వరుఁడు వానిభక్తికి మెచ్చి మర
 ణానంతరమున శిరోలంకారముగాఁ దాల్చెనో ఆవానిజన్మమే సార్థకము.
 తమపాట్లకై యెవరోకొందఱు మ్రొక్కినంతమాత్రముననే రాజులకుఁ
 గొందఱికి మిన్ను వన్ను గానక విజ్ఞప్తిగూట యేమి?

చ. ఆతఁడ సుజన్మఁ దెవ్వనిసమంచితశుభ్రకపాల మద్రిజా
 పతి కుతుకుంబుతోడఁ దలశ్చపై ధరియించె విభూషణంబుగా
 ఊతిపయిఁ బ్రాణరక్షణము నేయుటకై తముఁ జేరి కొందఱా
 నతు లయి రంచు దుర్మదఘనజ్వర మేటికి మానవాళికిన్

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు యతిస్మృతిసంవాదవర్ణన మను

అతిపదశతకము

—●● మనస్సంబోధననియమచము ●●—

శ్లో. పరేషాం చేతాంసి ప్రతిదివస మారాధ్య బహుధా
 ప్రసాదం కిం నేతుం విశసి హృదయ క్లేశ + కలితం,

ప్రసన్నే త్వయ్యస్తస్వయముదితచింతామణిః గుణే

విముక్తస్సంకల్పః కిమభిలషితం పుష్కలి న తే

61

వ్యా — అథ మనోనియమనదక్షన్యైవ యతిత్వాత్తత్ప్రసక్తానస్తరం మనస్సంబోధనపూర్వకం తన్నియమనప్రకారమాహ — పరేహమితి — హేహృదయ, ప్రతిదివసమనుదినం, బహుధా బహుప్రకారైః * 'ప్రకారవచనే ధాత్' (?) 'పరేహం' చేతాంసి ఆరాధ్య ప్రసాద్యతత్కాలాచితానువర్తనైరుస్తుభిశ్చ త్యేత్యర్థః క్షేతేనాతిప్రయాసేన కలితం సంపాదితం, ప్రసాదమనుగ్రహం నేతుం ప్రాముతుం - మనాంస్యే వేత్యర్థః * నయలేః ద్వికర్తృకాత్తముక్ ప్రత్యయః, విశసి కిం ప్రవర్తసే కిమిత్యర్థః అథ యథా కథంచిత్పరచిత్తప్రసాదనేనాభిలషితం సాధయిష్యామి - అతః కిమర్థమేవం నిషిధ్యత ఇత్యత ఆహ — ప్రసన్న ఇతి — త్వయి, అస్తరభ్యస్తరే, ప్రసన్నే సమేహితే సతి-బహిర్బుభత్వవైముఖ్యేన స్వస్థాన ఏవ స్థితే సతీత్యర్థః స్వయం స్వప్రయత్నం వినైవేత్యర్థః ఉదితః ఆవిర్భూతశ్చింతామణిః గుణః చింతారత్ననిచయరూప ఇత్యర్థః ఏవమేవ చింతామణి రకేహభిలషితదానసమర్థస్తద్గణశ్చ కిం వక్తవ్యమితి భావః, వివిక్తోనిష్కలబద్ధః, సబద్ధు ఇచ్ఛావిశేషతః, తే తవాభిలషితం వాఙ్మీకం, న పుష్కలి కిం నపూరయతి కిం-పూరయ త్యేవేత్యర్థః అథ వా కిం వా-భిలషితం న పుష్కలి సర్వమపి పుష్కల్యేవేత్యర్థః అతః ఆత్మప్రసన్నైవాభిలషితప్రాప్తౌ కిమన్యప్రసాదనాయాసేత్యర్థః అన్యథా సన్యత్యేత్రం విహాయూరణ్యకర్షణన్యాయః ప్రసన్నేతేతి తార్పర్యమ్

టీ హృదయ=హిమనసా, ప్రతిదివసం = అనుదినమును, బహుధా=నానావిధము లగు, పరేహం=ఇతరులయొక్క, చేతాంసి=మనస్సులను, ఆరాధ్య = సేవించి, ప్రసాదం= అనుగ్రహమును, నేతుం = ప్రాపించుటకు, క్షేతకలితం = కష్టములగహనమును, కిం విశసి = ఏల వర్తించెదవు? అన్తః = ఆభ్యంతరమును, స్వయం=తనప్రయత్న మేతేక, ఉది గుణే-ఉదిత=ఆవిర్భవించిన, చింతామణి గుణే = శోర్కులనిచ్చు చింతామణి యను రత్నముయొక్కగుణములు గలదానవైన, త్వయి = నీవు, ప్రసన్నేసతి=మాలిన్యము లేని దానవుకాగా, విముక్తః సంకల్పః = ఐదలఁబడిన ఇచ్ఛావిశేషము, తే = నీయొక్క, అభిలషితం=శోరికను, కిం=చేనిని, న పుష్కలి=తీర్పదు

తా ఓమనసా ! ఒరులమనస్సు లనుదినము ననుసరించి వారియనుగ్రహము నార్జించుకొనుట కేల కడగండ్లు పడెదవు? నీవు నిర్మలముగా భర్తృ-టీక—24

నగుదువేని చింతావణిని బోలుదువు. ఎట్లనగా సంకల్పములు పోయినతర్వాత గావలసిన దేమున్నది?

చ. పదులవనంబు లోలి బహుభంగులఁ గొల్చి ప్రసన్నతాగుణ
స్ఫురణ వహింపఁ జేయుటకుఁ ॥ బూనఁగ నేటికి నీవు చిత్తమా
స్థిరముగ సుప్రపాదము భరజించి నిలింపమణిగఁబోదయ
స్ఫురితగతిఁ మనోరథము ॥ సొంపు వహింపదె నీకు మేలుగన్.

శ్లో. పరిభ్రమసి కిం ముఖా క్వచన చిత్త విక్రామ్యతాం
స్వయం భవతి యద్యథా భవతి తత్తథా నాన్యథా,
అతీతమనసుస్తరన్నపి చ భావ్యసజ్జల్యయ
న్నతర్కితసమాగమాననుభవామి భోగానహమ్.

62

పా. — ఏవం మనఃప్రసాదే గుణముక్త్యా తస్యగుణత్వమాహ — పరిభ్రమ
సీతి — హేచిత్త, ముఖా వ్యర్థం, కిం కిమర్థం, భ్రమసి సంచరసి - న సంచరితవ్యమి
త్యర్థః ప్రయోజనాభావాదితి భావః తస్మి కిం కర్తవ్యమత ఆహ — క్వచన కుత్రచిత్
ఫలే, విక్రామ్యతాం స్థీయతాం - సంస్థాన ఏవ నైవరం వర్తతామిత్యర్థః సన్వేపం
చేత్కథం కార్యసిద్ధితిత్యత ఆహ — యత్కార్యం, యథా యేన ప్రకారేణ, భవతి,
తత్, తథా, స్వయమప్రయత్నేనైవ, భవతి, అన్యథా వైవరీత్యేన, న భవతి - యద్భావి
తద్భవత్యే వే త్యాదివచనాత్సర్వమేతత్ దైవాయత్తమితి భావః అతో విక్రామ్యతా
మితి సమృద్ధిః విశ్రమే కిం ఫలమిత్యత ఆహ — అహమ్, అతీత మలిక్రాంతమర్థమనసుస్తర
న్నచింతయన్ననమోచన్నిత్యర్థః తథా భావి చాపి భవిష్యదర్థమపి చ వస్తు *సామస్త్యే
నపుంసకత్వనిర్దేశః, అసజ్జల్యయ న్ననాకాక్షణ్, అతర్కితో - న భూమిహితస్సమాగమో
యేషాం తాన చింతితోచనతానిత్యర్థః భోగాన్విషయాననుభవామి దైవవశా త్సంభావితా
ర్థాన్ భోక్త్యామి *వర్తమానసామీప్యే వర్తమానప్రత్యయః యద్వా - అనుభవామి భుంజే,
అతో మదర్థం న పరిభ్రమితవ్యమితి భావః ఏవం చేత్సర్వేకస్వరస్యావ్యవశ్యం ప్రియో
భవేయ మితి తాత్పర్యమ్ తదుక్తం భగవతా —

‘యో న హృద్యతి న ద్వేష్టి న శోచతి న కాక్షతి,

శుభాశుభపరిత్యాగీ భక్తిమాన్యస్య మే ప్రియః.’

అన్యతాశ్చక్రం —

‘గతార్థాన్నానుశోచన్తి నార్థయన్తే మనోరథాః,

వర్తమానేన వర్తన్తే తేన మే పాణ్డవాః ప్రియాః’

ఇతి.

పృథ్వీవృత్తం-‘జసౌ జనయతా వసుగ్రహయతిశ్చ పృథ్వీ గురుః’ ఇతి లక్షణాత్

టీ చిత్తమనసా, ముఖా = వ్యర్థముగా, కిం=ఎందుకు, పరిభ్రమసి = సంచరించెదవు? క్వచన=ఏచోటనైనను, విశ్రామ్యతాం = బడలికను దీర్చుకొనుము యత్ స్వయం యథాభవతి = వికార్యము న్వతంత్రముగ నేతీరున కానున్నదో, తత్ తథాభవతి అన్యథా న=అది యటులే అగును వేఱుకానేరదు అహం=నేను, అతీతం=అతిక్రమించినదానికి, అననుస్మరణ్ = చింతించక, భావిచాసి = రాఁబోవుదానికి, అనంకల్పయన్ = కోరక, అతర్కిత సమాగమాన్ = ఊహలొ లేక వచ్చునట్టి, భోగాన్ = సుఖములను, అనుభవామి=ఛాంచెదను

తా. ఓమనసా! వ్యర్థముగా నేల క్రుమ్మరెదవు! ఎక్కడైన విశ్రమింపుము. ఏది యెట్లుకావలయునో యది యట్లే యగుఁ గాని వేఱుకాదు. కావున నేను కడచినదానిఁ దలపెట్టక రానున్నదానిఁ గోరక యప్రయత్నలబ్ధము లగుభోగముల ననుభవించెదను.

ఉ. ఏల పరిభ్రమించెద వసనేకవిధంబుల వెఱ్ఱిచి త్తమా

తాళిమి విశ్రమింపు మొకతావున యత్నము లేకయే యగుక
మేలును గీడు నేఁ దలఁప న మించినకార్యము భావికార్యముక
లాలనవృత్తిఁ గోర విధిలబ్ధఫలంబులు నే భుజించెదన్.

శ్లో. ఏతస్మాద్విరమేద్ధ్రియార్థగహనాదాయాసకాదాశ్రయ

శ్రేయోమార్గమశేషదుఃఖశమనవ్యాపారదక్షం క్షణాత్,

+శాస్త్రం భావమువైహి సన్త్యజ నిజాం కల్లోలలోలాం గతిం

మా భూయో భజ భట్టరాం భవరతిం చేతః ప్రసీదాధునా. 63

వ్యా.—అథ విశిష్య సంభోధనప్రకారమేవాహ—ఏతస్మాదితి—మే చేతః. ఏతస్మాత్ పరివృత్తమానాత్, ఆయాసయతీత్యాయాసకాత్ దుఃఖజనకాత్, ఇద్వి, యార్థాశ్చబ్ధాదివిషయా-ఏవ గహనమరణ్యం - తస్మాత్ దుర్విగాహత్వాదేతద్రూపణం, విరమ - విరామం ప్రాప్నుహి - అత్యంతదుఃఖవిషయాసక్తిం మా కుర్విత్సర్థః *జుగుప్సా విరామే’ త్యాదినా పశ్యమి * ‘వ్యాజ్ఞురిభ్యో రమ’ ఇతి వరస్తేపదం, కింతు క్షణాత్ క్షణమాత్రేణైవ, అశేషదుఃఖశమనమేకవింశతిమహాదుఃఖవిధ్వంసనమేవ - వ్యాపారస్తత్ర

దక్షం సమర్థం, శ్రేయోమార్గం జ్ఞానమార్గమ్ ఆశ్రయ అనుసర-తత్ర ప్రవర్తస్తేత్వర్థః
తథా + స్వాత్మీభావం స్వరూపానుసంధావతత్పరత్వమ్, ఉవైహి ప్రాప్నుహి, తథా
నిజాం స్వకీయాం 'చభిలం హి మనః కృష్ణే'త్యాదౌ ప్రసిద్ధామిత్యర్థః కల్లాలవల్లాలా
మతిచపలాం, గతిం వ్యాపారం, సంత్యజ సమ్యగ్విసృజ్య సుస్థిరం భవేత్వర్థః భూయః
పునరపి, భజ్గురాం భక్తశిలా - మకాశ్వతాం, భవరతిం సంసారానక్తిం, మా భజ మా
సేవస్వ, కిం త్వధునేదాసిం, ప్రసీద ప్రసన్నం భవ, చిత్తప్రసాదమస్తరా పుణ్యశత్రైరపి
శ్రేయః ప్రాప్త్యసమ్మవాదితి భావః

టీ చేజః = (ఓ)మనసా, ఆయాసకాల్ = అలబడికలిగించునది యగు, వితస్థాల్
ఇంద్రియార్థగహనాల్ = శబ్దాదివిషయములను నీయరణ్యమునుండి, విరమ=విరామమును
పొందుము. ఊకాల్ = నిముసములూ, ఆశేషదూషితమనవ్యాపారదక్షం = సమస్తదూషి
ములను పోగొట్టునట్టి వ్యాపారమున సమర్థ మగు, శ్రేయోమార్గం = జ్ఞానమార్గమును,
ఆశ్రయ=అనుసరింపుము కాస్తం = కాంతపడు, భావం = ఉనికిని, ఉవైహి=పొందుము
కల్లాలలోలాం = పెద్దయలవలె యతిచపలమైన, నిజాంగతిం = స్వకీయమైన వ్యాపార
మును, సన్త్యజ=బొత్తిగావదలము-సుస్థిరుడవు కమ్ము భూయః=వెండియు, భజ్గురాం =
కాశ్వతముకాని, భవరతిం = సంసారమునందలి రక్తిమను, మాభజ=పొందకుము ఆధునా=
ఇప్పుడు, ప్రసీద = ప్రసన్నుడవు కమ్ము

తా. మనసా ! ఆయాసపెట్టెడు నీయింద్రియార్థము లనెడు నర
ణ్యముతోవఁ ద్యజించి శ్రేయస్సునకుఁ జేర్చునట్టియు సర్వదుఃఖినాశక
మగునట్టియు సన్తానమునఁ బ్రవేశింపుము ప్రశాంతభావమును జెందుము.
అతిచంచల మగు సిప్పటివర్తకమును విడనాడుము. అస్థిర మగు సంసా
రేచ్ఛను మరలఁ జెందకుము. నైర్మల్యము నందుము.

కా. ఆయాసప్రద మింద్రియార్థగహనంబాతోవ వర్జింపుమీ

శ్రేయోమార్గము సర్వదుఃఖనికరఁజ్ఞేదార్థమై చేరుమీ

ధ్యేయాద్వైతముఁ బొందుమీ స్థిరతచేదీపింపుమీ చిత్తమా

మాయాకేళికి వెండియుం జొరకుమీమాళిన్యముకొ వీడుమీ.

శ్లో. మోహం మార్జయ తాముపాజ్జయ రతిం చంద్రార్థమాదామశౌ

చేతస్స్వర్గతరణ్ణిణీతటభువామాసజ్జమన్గీకురు,

కో వా వీచిషు బుద్ధ్యుదేషు చ తడిల్లేఖాసు చ + స్త్రీషు చ
జ్వాలాగ్రేషు చ పన్నగేషు ‡ చ సరిద్వేగేషు చ ప్రత్యయః. 64

వ్యా అధి విశ్వసనీయేష్వేష విశ్వాసం కురు నాన్యత్రేత్యాహ—మోహమితి—
హే చేతః, మోహం పుత్రమిత్రాద్యాసక్తిజనకాజ్ఞానం, మార్జయ శోధయ - త్యజేతి
యావత్ - తత్ర విశ్వాసం మా కు ర్విత్యర్థః కిం తు చద్రార్థః చూడామణిర్యస్య
తస్మిన్ చంద్రశేఖరే శంభౌ, తాం తథాభూతామవిర్యాచ్యమిత్యర్థః, రతిమసుర క్తిముచా
ర్జయ సంపాదయ, తథా స్వర్గతరగ్గీత్యా మద్దాకిన్యా - యాస్తటభువస్తీరప్రదేశాస్తాసా
మానజ్ఞం తత్ర నివాసాసక్తిమ్, అజ్ఞీకురు అనుమన్యస్య - ఉభయత్రైవ విశ్వాసం కుర్వి
త్యర్థః ఏతన్వైవక్రీయస్కరత్వాదితి భావః కుత ఏతదిత్యాశజ్ఞాన్యత్రావిశ్వాసో
త్పాదనార్థమన్వరసముద్యావయతి—వీచిషు వ రితరగ్గేషు చ, బుద్ధ్యుదేషు ఒలస్ఫిదేషు
చ, తటితో లేఖా ఇవ తాసు విద్యుల్లతాసు చ, + స్త్రీషు చ సంకతుచ - 'తటిల్లేఖామ
తల్లిషు చేతి పారే-ప్రశస్తాస్తటిల్లేఖాస్తటిల్లేఖామతల్లిః-తాసు చ * 'ప్రశంసాపచనై
శ్చే'తి నిత్యసమానః 'మతల్లికా మచర్చికా ప్రకాణ్ణ ముద్ధ తల్లజా' విత్యమరః జ్వాలా
గ్రేష్వగ్నిశిఖాముఖేషు చ, పన్నగేషు సర్పేషు, ‡ సుహృద్వర్గేషు చ బంధుజనముదా
మేషు చ, కో వా ప్రత్యయః? ఉత్తరోత్తరం తారతమ్యేన సత్వరకయా ప్రత్యక్షసిద్ధేషు
విచిత్రసంస్థితిషు చతుర్లు, 'గృహదీప ఇతి చుప్పనకరణేశ్వశ్రు దాహ' ఇతి లోకన్యాయేన
ప్రత్యక్షేణ చ దాహహేతుకయా ప్రసిద్ధేషు జ్వాలాగ్రేషు చ, స్పృష్టతయా ప్రాణ
హర్తృషు పన్నగేషు చ, విపత్సు పరిత్యాగశీలేషు బంధజనేషు చ, కో వా విశ్వాసః? స
కోఽపీత్యర్థః ఉత్తరోత్తరమవిశ్వసనీయత్యాదితి భావః ని 'ప్రత్యయోఽధీనశబ్దజ్ఞాన
విశ్వాసహేతు' ప్లిత్యమరః

అత్ర ప్రస్తుతానాం స్వబంధజనానామప్రస్తుతానాం వీచిప్రభృతీనాం చ యథా
కథింశ్చిదౌపమ్యస్య గమ్యమానత్వాద్విపకాలంకారభేదః తదుక్తం విద్యానాధేన —

'ప్రస్తుతాప్రస్తుతానాం చ సామస్త్యే తుల్యధర్మతః,
కౌపమ్యం గమ్యతే యత్ర దీపకం తన్నుగద్యతే' ఇతి

టీ చేతః = (ఓ) మనసా, మోహం = పుత్రమిత్రాద్యాసక్తిః గలిగించునజ్ఞాన
మును, మార్జయ = తుడిచివేయుము - పదిలుము చద్రార్థః చూడామణౌ = అర్ధచంద్రుని
చూడారత్నముగాఁగల శంఖునియందు, తాం=అనిర్వాచ్యమగు, రతిం = అసుర క్తిని-భక్తిని,
ఉపార్జయ = సంపాదింపుము స్వర్గతరగ్గీతటభువాం = మందాకినీతీరభూములయందు,
ఆనజ్ఞం = నివా సాసక్తిని, అజ్ఞీకురు = అంగీకరించుము వీచిషు = ఆలలయందును, బుద్ధ్యు

దేవు చ=జలస్నానములయందును, తడితోలేఖాసు చ = విద్యుల్లతలయందును, స్త్రీపుచ = అంగనాజనములయందును, బాష్పలతగ్రేమ=అగ్నిశిఖాముఖములయందును షష్ట్రగేపుచ = పాములయందును, సరితోవేగేమ చ = వీటి వడులయందును, కోవా ప్రత్యయః = ఏమి నమ్మిక?

తా. డెందమా! సంసారమోహము నింక విడనాడుము. అర్థచంద్రావతంసునిపైఁ దాత్పర్యముఁ జెందుము. గంగానదీతీరప్రదేశముల నివసించు దలంపుము. తరంగలందును, నీటిబుడగలందును, మెఱుపులందును, స్త్రీలయందును, బాష్పలాగ్రములందును, సర్పములందును, నదీవేగములందును నమ్మక ముండవగునా?

చ. దురితపుమోహముం దొలగఁగఁద్రోయుము నేయుము భక్తి శూలిపై
వరసురవాహినీతటనీవాసముఁ జేకొను మేటినమ్మికల్
తరంగలయందు బుద్బుదవితానములందు మెఱుంగుఁదీరగెలం
దరయఁగఁ గీలందు ఘణులందు సుహృజ్జనులందు డెందమా.

శ్లో. చేతచ్ఛిస్తయ మా రమాం సకృదిమామస్థాయినీమాస్థయా
భూపాలభృకుటీకుటీవిహరణవ్యాపారపణ్యాజ్ఞనామ్,
కన్ధాకఞ్చుకీతాః ప్రవిశ్య భవనద్వారాణి వారాణానీ
రథ్యాప జ్జీహ్వ పాణిపాత్రపతితాం భిక్షామపేక్షామహే. (5)

వ్యా—అథ ప్రకారాంతరేణ సమ్పాదయతి—చేత ఇతి—హే చేతః, అస్థాయినీ మస్థిరాం, కుతః-భూపాలానాం రాజ్ఞాం-భృకుటీ భూభక్త ఏవ - కుటీ కుటీరం - తత్ర విహరణం విహారో = యస్య తథోక్తా యో వ్యాపారస్తే - పణ్యాజ్ఞనాం వ్యభిచారిణీమితి యావత్ - భ్రూసంజ్ఞాయా నరవరణశీలామిత్యర్థః - తదాయత్తత్వాత్తస్యా ఇతి భావః - యద్వా - భూపాలభృకుటీకుటీరే విహరణమేవ వ్యాపారో యస్యాస్యా తథోక్తా సా చ - పణ్యాజ్ఞనా వారవిహాసీ - తాం తథాభూతాం తదధీనత్వాత్తత్వీ యుక్తప్రవృత్తినివృత్తికామిత్యర్థః అత్ర పణ్యాజ్ఞనాయావణం విహారే విశృంభలత్వ జ్యోతినార్థం-నైయత్యేన వ్యభిచరణశీలత్వప్రకటనార్థం చ - యథా వారవసితా కుత్ర చిత్కంచితకాలం విహృత్యానంతరమ్యుక్త గచ్ఛతి తద్వదితి ధ్వని ఇహ కాని చిదధాంతరాణి స్ఫురన్తి బుద్ధిమద్భిరున్నేయాని - గ్రన్థగౌరవభయాన్న లిఖ్యన్తే తా మిమాం పరిదృశ్యమానాం, రమాం సంపత్తిమ్, అస్థయౌ ఆదరేణ, సకృ త్క-

దాచిదపి మాచిస్తయ మాకాక్షయ-తత్సంసార్థనప్రయత్నం మా కుర్విత్సర్థః తస్మి
కథం జీవిత్యాశక్త్యామహా—కన్దైవ కల్పకమేషామస్తీతి కన్ధాకల్పకీనః -
కన్ధావర్తితగాత్రాస్తవః, అత్ర యద్యపి బహుప్రీహితైవ వివక్షితార్థలాభాత్పునః
ప్రత్యయాస్తరగ్రహణే ప్రక్రియాగౌరవం * 'న కర్మధారయా స్తత్సర్థీయ' ఇతి నిషే
ధాత్-తథాఽపి 'త్వగుత్తరానన్దవతీ' 'కోకప్రీతిచకోరపారణపటుజ్యోతిష్వతీ లోచనే'
ఇత్యాది మహావిప్రయోగశ్చ వర్తతే ఇతి వైయాకరణాః కథయన్తి - యద్వా -
కన్ధయా కల్పకీనః కల్పకవస్తః కన్ధాచ్ఛాదితగాత్రాస్తవ ఇత్యర్థః, వయమితి
శేషః, వారాణస్యాః కాశీపట్టణస్య - ని 'కాశీ వారాణస్యవస్తీ' త్యమరః. రథ్యా
పక్షిషు రాజమర్గశ్రేణిషు - ని 'రథ్యా ప్రతోభిర్విశఖే' తి పర్యాయేష్వమరః భవన
ద్వారాణి గృహప్రతిహరప్రదేశాన్, ప్రవిశ్య, పాణిరెవ పాత్రం తత్ర - పతితాం
నిక్షిప్తామ్-ఏతే నాయాచాపూర్వకత్వం సూచ్యతే, భిక్షామపేక్షామహే స్పృహయా
మహే 'పాణిపాత్ర ఉదరమాత్ర పాత్రే పతితమస్మియా, దిత్వాది శ్రుతేరనాయాన
సిద్ధభిక్షాహారేణ శరీరయాత్రాం నీర్వర్తయన్తః పుణ్యక్షేత్రేషు సుఖేన నివత్సన్యహ
ఇత్యర్థః, తదుక్తం—

'భిక్షాహారో నిరాహారో భిక్షాన్నేన ప్రతిగ్రహః,

అసతో వా సతోవాఽపి సోమపానం దినే దినే' ఇతి

టీ. చేతః = (ఓ) మనసా, ఆస్థాయినీం = ఆస్థిరమయినదియు, భూపాల .
పణ్యాజ్ఞానామ్-భూపాల=రాజులయొక్క, భృకుటీ = బొమముడియను, కుటీ = కుటీరము
నందు, విహరణ=మెలగుట యను, వ్యాపార=కార్యము గల, పణ్యాజ్ఞానాం=వెలయాలు
(నగు), ఇమాం రమాం=దృశ్యమానమగు నీసంపదను, ఆఘయా = ఆదరముతో, సకృత్ =
ఒకప్పుడును, మాచిస్తయ = కోరకుము కన్ధాకల్పకీనః సన్తః = బొంతను కప్పకొన్న
వారమై, వారాణసీరథ్యాపక్షిషు = కాశీరాజపీఠులవరుసలయందు, భవనద్వారాణి =
ఇంద్రవాకిళ్లయందు, ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి, పాణిపాత్ర పతితాం=చేతు లనుపాత్రయందు
పడిన, భిక్షాం=భిచ్చమును, అపేక్షామహే = కోరుచున్నాము

తా. చిత్తమా! రాజులకనుబొమ్మ లనుగుడినెవేసి లక్షి యనెడు
వెలయాలు తిరుగులాడుచుండును. ఎప్పుడును నీ వాసిలుకడలేక వర్తించు
బహుచారిణిని గోరకుము బొంత గప్పికొని వారాణసీపట్టణహట్టము
లందు గృహద్వారములనుండి యతిచేతిలో నుంచబడు భిక్షాన్న మార
గించి మేము జీవింపగలము.

మ. అవనీశ భుక్కుటికుటివిహరణావ్యాపారపణ్యాంగనన్
 భువిలో సంపద నించుకం గొనకుమీభోగార్థమై చిత్తమా
 శివమోదావహకాశికానగర సుశ్రీరాజమార్గంబులన్
 భవనద్వారములందుఁ జేత నిడు సుద్వైభవం బవేఱించెదన్.

శ్లో. అగ్రే గీతం సరసకవయః పార్శ్వయోద్ధాక్షిణాత్కాః
 పశ్చాత్తీలావలయరణితం చామరగ్రాహిణీనామ్,
 యద్యన్త్యేవం కురు భవసాస్వాదనే లమ్బుటత్వం
 నో చెచ్చేతః ప్రవిశ సమాసా నిర్వికల్పే సమాధౌ

66

వ్యా—అథ తవ యది సర్వథా సంసారరసానుభవే భినివేశస్తావదిత్తం భూత
 సామగ్రిం తత్రాభిరతిం కురు, అన్యథా ధ్యాననిష్ఠో భవేత్కావహ—అగ్ర ఇతి—
 అత్ర గీతకదేన గాయకజనో లక్ష్మ్యతే, తదావ, హే చేత ఇత్యధ్యాహారః అగ్రే
 పురస్తాద్గీతం వీణావాదనప్రవీణగాయకసముదాయశ్చ తదా, పార్శ్వయోరపీత్యర్థః
 దాక్షిణాత్కా దక్షిణదేశోద్భవాః - లేహమేవ విచిత్రప్రబంధనిర్మాణకాశలసంభవాదితి
 భావః * 'దక్షిణా పశ్చాత్పురస్త్యగీతి త్యక్వ'త్యయః, సరసా రసోల్లసితశబ్దార్థసంఘ
 టసవతురా, యే కవయః కవయితారస్తే చ, తథా, పశ్చాత్ పృష్ఠభాగే, చామరాణి
 ప్రక్షీర్ణకాని - గృష్ణాస్తీతి చామరగ్రాహిణ్యః - తాసాం వాలవ్యజనవీజనతత్పురాణాం
 రమణీనాం ని 'చామరం తు ప్రక్షీర్ణకమిత్యమరః లీలయా వీజనవైచిత్ర్యవిలాసేన-
 యద్యలయరణితం మణికజ్జుణఝటాత్కారస్త చేన్త్యేతత్సర్వం * 'సపుంసకమనపుంసకే
 నే' త్యాదినా నపుంసకైకశేషః ఏవముక్తప్రకారేణాస్తి యది వర్తతే చేత్తస్మి, భవే
 సంసారే - యో రసస్తస్యాస్వాదనే అనుభవే - లమ్బుటత్వం లోలుటత్వం, కురు,
 తదావత్తం భవేత్సర్థః ని 'లోలుపో లోలుభో లోలో లాలసో లమ్బుటశ్చ' ఇతి
 యాదవః నో చేదేపం నాస్తి చేత్సహసా ఆవిలమ్బునైవ * 'స్వరాదిపారాదవ్యయ'మితి
 కాకటాయనః నిర్వికల్పే నిరాశజ్జే, సమాధౌ ధ్యానే, ప్రవిశ బ్రహ్మధ్యాననిష్ఠం భవే
 త్యర్థః ‡ మన్యభోభయభ్రంశహేతుగా పృథా దైన్యేనేతి భావః

మద్రాకానావృక్షమ్.

టీ చేతః (ఓ) మనసా, అగ్రే = ముందు, గీతం = పాటయు, (వీణావాదనమున
 ప్రవీణులు అగుపాటకుల సమూహపుపాట), పార్శ్వయోః = ప్రక్కలయందు, దాక్షి
 ణాత్కాః సరసకవయః = విచిత్రప్రబంధనిర్మాణనిపుణు లగు దాక్షిణాత్యకవులును,

పశ్చాత్ = వెనుక, చామర గ్రాహిణీసాం = వింజామరలు వీచుజపరాండ్రయొక్క, నీలా
వలయరణితం = విలాసముగా వీచునప్పుడు రత్నకడియముల ఝణత్కారమును, ఏవం =
ఈవిధమున, ఆస్తియది = కలదేని, భవరస ఆస్వాదనే = సంసారరసమును ఆస్వాదించుట
యందు, లఘుటత్వం = లోటుపక్షమును-ఆసక్తిని, ఘరు = వహించుము నోచేత్ = లేదేని,
సహసా = వెంటనే, నిర్వికల్పే = నిరాశంకమైన, సమాధౌ = యోగమునందు, ప్రవిశ =
చొరుము బ్రహ్మధ్యాననిష్ఠాపరమై ఆత్మమాత్రపుగా నుండుము

తా. మనసా! ఎదుట మధురగానము, ప్రక్కలను సరసులగు
దాక్షిణాత్యకవులు, వెనుకఁ జామర గ్రాహిణుల కరకంకణకవ్వణములు,
ఇవికలవేని సంసారరసాస్వాదనమున లాలస వగుము. లేదా నిర్వికల్ప
సమాధియందుఁ బ్రవేశించుము

చ. సరసులు దాక్షిణాత్యకవీచంద్రులు చెంతలయందు ముందటఁ
సురుచిరగీతముఁ వెనుక ౧ శోభితచామరపాణిమానినీ
కరమణికంకణకవ్వణముఁ గల్గిన యేని భవానుభూతిచే
బరఁగుము గల్గవేని భవభంజనయోగముఁ బూను మానసా.

శ్లో. ప్రాప్తాః శ్రీయస్సకల కామదుఃఖాస్తతః కిం
న్యస్తం పదం శిరసీ విద్విషతాం తతః కిం,
సంపాదితాః ప్రణయినో విభవైస్తతః కిం
కల్పం స్థితం తనుభృతాం తనుభిస్తతః కిమ్ ?

67

వ్యా — అశ్చ విచార్యమాణే సంపత్తిలాభశత్రుజయాదీనామవ్యకించిత్రరత్న
మేవేత్యాహ—ప్రాప్తా ఇతి — హే చేతః తనుభృతాం శరీరిణాం, సకలకామాన్
దుహస్తీతి సకలకామదుఃఖాః అశేషమనోరథపరిపూరకా ఇత్యర్థః శ్రీయః ప్రాప్తాః,
తతః కిం, తథా విద్విషతా మమిత్రాణాం * ద్విషోఽమిత్ర ఇతి శత్రుప్రత్యయః,
శిరసి పదం, న్యస్తం నిక్షిప్తం-పరాక్రమాతిశయేన సర్వే శత్రవః పాదాక్రాంతీకృతా
ఇత్యర్థః తతః కిం, విభవైర్భవైః, ప్రణయినస్సుహృదస్సంపాదితాః సంగృహీతాః
వశంవదీకృతా ఇత్యర్థః 'సప్తానితా' ఇతి పారే - బహుమానితాః తతః తథా,
కల్పస్థితాః కల్పాంతరస్థాయిన్య ఇత్యర్థః తనవః శరీరాణి, సంపాదితా ఇతి సంబంధః,
కేన చిద్యోగేన సంగృహీతాః, తతః కిం, తేషాం శ్రేయస్సాధనత్వనిషేధాదితి భావః.
ఏతదాదిశ్లోకచతుష్టయం వసంతిలకావృత్తమ్

టీ తనుభృతాం = శరీరధారులకు, సకలకామదుఃఖాః = ఎల్లమనోరథములను విఠుపనట్టి, శ్రీయః = సంపదలు, ప్రాప్తాః = పొందఁబడినవి, తతః = అందువలన, కిం = ఏమి? విద్విషతాం = అమిత్రులయొక్క, శిరసి = తలయందు, వదం = అడుగు, న్యస్తం = పెట్టఁబడినది విభవైః = విశ్వర్యములచే, ప్రణయినః = సుహృత్తులు, సమ్మానితాః = సత్కరింపఁబడిరి (తతః కిం = అందువలన నేమి?) తనుభిః కల్పస్థితం = దేహములు కల్పాంతరకాల మంతయు ఉండినవి (తతః కిం = అందువలన నేమి?)

తా. పురుషుఁడు కోరికలఁ దీర్చుసంపదలు గలిగిన నేమి? శత్రువుల నెల్ల నోడించిన నేమి? విశ్వర్యము నొసంగి మిత్రుల గారవించిన నేమి? కల్పాంతము చావులేక బ్రతికిన నేమి? సర్వము నిష్ప్రయోజనము.

చ. సకలశుభంబు లిచ్చుప్రియసంపద వచ్చిన నేమి దానిచే

బ్రకిటవిరోధిమస్తకము १ వైఁ బద ముంచిన నేమి దానిచే

నికటధనంబుచే హితులనేర్పుగ నేలిన నేమి దానిచే

విశృతముగాక ప్రాణికి భువిం దను వుండిన నేమి దానిచేన్.

శ్లో. భక్తిర్భవే మరణజన్తభయం హృదిస్థం

స్నేహో న బంధుషు న మన్తభజా వికారాః,

సంసర్గదోషరహితా విజనా వనాంతా

వై రాగ్యమస్త్రీ కిమితగపరమర్థనీయమ్.

68

వ్యా—నస్వేపం శ్రేయస్సాధనత్వేన వ్యవహృతానామేతేషాం నిషేధే కి మన్యచ్ఛేయస్సాధనమిత్యత ఆహ—భక్తిరితి—హే చేతః, భవే శమ్భు, భక్తి ర్భజనాదురాగః కార్య ఇతి శేషః, కిం చ, మరణజన్తభ్యాం మహోపద్రవకారిభ్యాం నిధనోత్పత్తిభ్యాం - భయం, హృది తిష్ఠతీతి హృదిస్థం కర్తవ్యమితి శేషః సతు విస్తరవ్యమితి భావః బంధుషు పుత్రమిత్రకళత్రాదిషు విషయే, స్నేహోఽను రాగో, న న కార్యాః, తథా మన్తభాజాయస్త ఇతి తథోక్తా, వికారాః స్త్రీపరతత్త్వ త్యాదయః, న న కార్యాః - శ్రేయోఽస్తరాయత్వాదితి భావః ఇథం శ్రేయస్సాధన త్వేన కర్తవ్యత్వయం తదసాధనత్వేనాకర్తవ్యత్వయం చోపదిశ్యేదానీం పునర్భుక్తిం కర్తవ్యాస్తరముపదిశతి — సంసర్గదోషైస్సక్తదోషైః - రహితాః కామక్రోధాది ప్రపక్షపక్షితా ఇత్యర్థః 'సక్లాత్సంజాయతే కామ' ఇత్యాది భగవద్వచనేన నక్తజనిత కామాది దోషపరమ్యురాయా అనర్థహేతుత్వాదితి భావః కుతః? వచనా

వివిక్తాః, వనాస్తా వనప్రదేశాస్సేవ్యాఇతి శేషః తత్రక్రిమస్తీత్యాశక్త్యామాహ—
వైరాగ్యమస్తి సంభవ తీత్యర్థః అతో వైరాగ్యక్షరమస్య, త్రిమధ్యసీయమఖిలవణీయం?
న కిమపీత్యర్థః తస్యైవ వరమశ్రేయస్సాధనత్వాదితి భావః

టీ భవేశంభునియందు, భక్తిః = బత్తి (కలదనిశేషము), మరణజన్మభయం =
చావుపుట్టువులవలని భయము, హృదిన్ధం = మనస్సుననున్నది, బన్ధుః=పుత్ర మిత్రకళత్రా
దులపిషయమున, స్నేహః = అనురాగము, స=లేదు మన్తధజాః = మదచునివలనపుట్టు
నట్టి, వికారాః = స్త్రీవరతంత్రాదిచెడుభావములు, స = లేవు విజనాః=నిర్జనమై, సంసర్గ
దోషరహితాః = సంకమవలని చెడుగులచే వదలబడినవైన, వినాశాః=అరణ్యప్రదేశ
ములు (కలవు) వైరాగ్యం = విరక్తి, అస్తి=కలదు ఇతఃపరం = ఇటుపైని, అర్థసీయం
కిం=అపేక్షింపఁదగినది (ఏమియు లే దనుట)

తా. మనసా! శివునందు భక్తి, జననమరణాదులందు భయమును,
దారపుత్రాదులందుఁ బ్రేమలేకుండుటయు, మన్తధనికారములకు లోను
గామి, సంసర్గదోషము కలుగని నిర్జనము లగువనాంతములును, వైరాగ్య
మును తక్కు నింకఁ గోరవలసిన దేమున్నది?

చ. వారచరణాబ్జయుగ్మమున १ సంచితభక్తి మనంబులో జరా
మరణభయంబు బాంధవసమాజముపై స్పృహ లేమి దుస్సహ
స్తరశరనిగ్రహంబు మునిమాన్యవివిక్తవనప్రదేశముల్
పరమవిరక్తియుం గలుగ १ భాగ్యమహోన్నతి వేఱి యున్నదే.

శ్లో. తస్మాదనస్తమజరం పరమం వికాసి
తద్భ్రష్టా చింతయ కిమేభిరసద్వికలైః,
యస్మానుషణ్ణి ఇమే భువనాధిపత్య
భోగాదయః కృపణలోకమతా భవన్తి.

69

వ్యా — అథ బ్రహ్మవిచారతత్పరస్య తే సర్వేఽపి భువనాధిపత్యాదయస్తుచ్ఛాపివ
ప్రతిభాస్తీక్రుపసంహరతి—తస్మాదితి.—తస్మాత్ యస్మాదైవరాగ్యమేవార్థసీయం తస్మా
దిత్యర్థః హేచేతః, అనస్తమపరిచ్ఛిన్నం త్రివిధపరిచ్ఛేదకూన్యం తథా, అజరం జన్మ
జరామరణవర్జితమ్, అత ఏవ, పరమం సర్వోత్కృష్టం తథా, వికాసి వికస్వరం సర్వవ్యా
పీత్యర్థః యద్వా-వికాసి భాస్వరం, తద్భ్రష్టా, చింతయ, విచారయ, విభిః క్రియమాణై
రసద్వికలైః పరసద్భిరసాధుభిః - అనత్యైర్వా - వికలైః సత్తదోగ ప్రాప్యప్రాప్తిగోచర

విచారైః కింవికల్పసాధ్యం నాస్తీత్యర్థః * గమ్యమానసాధనక్రియాపేక్షయా కరణ త్వాత్ప్రతీయా, * 'స కేవలం శూన్యమైవ క్రియానిమిత్తం కారకభావస్య - అపి తు గమ్యమానా పీతి వచనాత్' యత్తదోర్నిత్య సంబధాత్తచ్ఛబ్దస్య యచ్ఛబ్దాకాక్షౌ యామాహ—యస్య బ్రహ్మణః-అనుషజ్జిణః సమృద్ధవస్తః యద్బ్రహ్మవిచారఇత్యర్థః తవేతి 'కేమి ఇమే కామ్యమానాః, భువనాధిపత్యం లోకాధిపత్యం - భోగఃస్వర్గాదినత్యాస్త లోకసముదాయస్థః తావాదీయేషాం తే తదాదయో భోగాః కృపణలోకానాం బ్రహ్మ విచారహీనజనానాం - మతా ఇష్టా యోగ్యా ఇతి యావత్-భవంతి ప్రతిభాంతి-తేషా మేవ యోగ్యాః తే న మాదృశానామితి ప్రతీయంత ఇత్యర్థః భువనాధిపత్యాదీనామేవం ప్రతీయమానత్వే కిమతాన్యేషామితి భావః తదానీం తవ తృణీకృతబ్రహ్మపురస్థరత్నా తృప్యేఽపి తుచ్ఛా ఏవ ప్రతిభాంతితి పరమార్థః యద్వా - నచ సర్వదా భోగజాత మేవ మమాభిలషితం నాన్యదితి యది మన్యసే, తదా ఇత్థంభూతస్య తవనర్వే భువనాధి పత్యాదిభోగా అనుషక్త్యాత్వయమేవ సమృద్ధవస్తీతి సమాధానమభిప్రేత్యాహ-హేచేతః, తత్ సకలవేదాంతప్రసిద్ధం - యద్వా - తచ్ఛబ్దలక్ష్యార్థభూతమిత్యర్థః 'తత్త్వమ సీ'తి మహావాక్యే తథా వ్యాఖ్యానాదితి భావః, చింతయ, చింతనఫలమాహ—యస్య బ్రహ్మ చింతనతత్పరస్య, తే, కృపణాకమతా ఇమే భువనాధిపత్యబోగాదయః, అనుషజ్జిణః భవంతి అనుషక్త్యాత్వయ మేవ సమృద్ధవస్తీత్యర్థః బ్రహ్మధ్యాననిష్ఠాసామ్రాజ్యలక్షీ చలేః కిం తే దుర్లభమితి భావః కేవలం సమానమ్ - యద్వా - యస్య బ్రహ్మచింతనస్య ఇమే భువనాధిపత్యాదయః అనుషజ్జిణః అనుబధినః భవంతి - తథా చ సతి బ్రహ్మ చింతనే తదనుబంధవత్తృప్యేఽపి స్వయమేవ సమృద్ధవస్తీతి భావః అత్ర 'శిఖితే వర్ధతే నూనం గుళూచీం పిబ కాబకే'తి కాస్త్రవచనమనుసృత్యతాత్పర్యాస్తరేణైవం సమాహిత మిత్యనుసంధేయమ్, కృపణాకమతా ఇత్యత్ర యద్యపి * మతిబుద్ధిత్యాదినా వర్తమా నార్థే క్తప్రత్యయే * 'క్తస్య చ వర్తమాన' ఇతి షష్ఠీసమాస నిషేధః-తథాఽపి నిరబ్జు- కాః కవయ ఇత్యలమ్

టీ తస్మాత్=అందుచేత (ఇహమందు వైరాగ్యముతప్ప అపేక్షింపఁదగిన దేదియు లేనందున), కృపణాకమతాః = దీనులయొక్క సమాహమునకు ఇష్టములైన, భోగ (భువనాధిపత్యముమొదలగు) సుఖములు, ఆదయః = మొదలైనవి, యస్య=ఏ బ్రహ్మ మును, అనుషజ్జిణః = అనువర్తించువో, అనంతం = అంతములేనిది, అజరం = ముదిమి లేనిది, పరమ = సర్వోత్కృష్టమైనది, వికాసీ = సర్వవ్యాపియై వెలుంగుచుండునది,

(అగు) తత్ బ్రహ్మ=ఆ బ్రహ్మమును చిన్తయ=ధ్యానింపుము ఏభిః=ఈ, ఆసత్=చెడు, వికలైః=తలంపులచేత, కిం ఏమిప్రయోజనము?

తా. కాఁబట్టి యనంతమును, నిర్వివాదమును, సర్వోత్కృష్టమును నగు నాబ్రహ్మమును జింతింపుము. ఈ చెడుచింతలతో నేల? బ్రహ్మచింతనునకు భువనాధిపత్యభోగాదులు నీచసమృతములుగాఁ దోచును.

తే. కావున ననంత మజగ మక్షర మజంబు

బ్రహ్మము భజింపు మతివికల్పములు మాను
బ్రహ్మసంగికి భువనాధిపత్యభోగ
పదవియును నీకుఁ దుచ్చమై పరఁగు జువ్వె.

శ్లో. పాతాలమా విశసి యాసి నభో విలజ్ఞుః
దిజ్ఞండలం భ్రమసి మానస చాపలేన,
భ్రాన్త్యాఽపి జాతు విమలం కథమాత్మనీనం
తద్భ్రష్టా న స్మరసి నిర్వృతమేషి యేన.

70

వ్యా — ఏవమేవార్థం పునః ప్రకారాంతరేణోపదిశ్యమయతి — పాతాల మితి — హే మానస, చాపలేన తత్తద్విషయాన క్షిజనితచాపలేన *యువాదిత్వాదః, *హేతౌ తృతీయా, పాతాలమావిశసి అత్యున్మాధఃప్రదేశమసి గచ్ఛసీత్యర్థః తథా, నభోఽన్తరీక్షం విలజ్ఞుః, యాసి, అత్యున్మార్థప్రదేశమసి గచ్ఛసీత్యర్థః తథా దిజ్ఞండలం దిశ్చక్రవాళం, భ్రమసి అతిదూరదేశమపి ధావసీత్యర్థః సర్వత్రాపి మనోగతేర్నిరర్థ త్యాదితి భావః కిం తు, భ్రాన్త్యా భ్రమవశేనాపి - మాన్త వివేకేనేత్యపి శబ్దార్థః. తథాపి, జాతు కదాచిదపి, విమలం నిర్మలమ్ - అవిద్యాకార్యసంబంధకూన్యమిత్యర్థః కిన్తు ఆత్మహితమాత్మనీనం సుఖస్వరూపత్వాత్ *ఆత్మన్విశ్వస్వభూగోత్తరపదాత్థా ఇతిఖప్రత్యయః 'ఆత్మనీనమి'తిపారేఆత్మన్యస్తరాత్మని-లీనం నిలీయ స్థితం-సర్వాస్తర్యామిత్యాత్, బ్రహ్మ, కథం, న సంస్మరసి న ధ్యాయసి సర్వథా స్మర్తవ్యమిత్యర్థః కుతః? యేన సంస్మరణేన, నిర్వృతిమానస్తమేషి ప్రాప్నోషి, ఆతః యథాకథంచిత్స్మరణేఽప్యానస్తజ్ఞత్యా దవశ్యం స్మర్తవ్యమేవ-

‘హరిర్హరతి పాపాని దుష్టచిత్తైరసి స్మృతః,

అనిచ్ఛయాఽపి సంస్మృష్టో దమాత్యేవ హి పావకః’

ఇ త్యాదివచనాదితి భావః.

టీ మానస=(ఓ) మనసా, చాపలేన = తత్త్వవిమయానక్రియలత్వముచే, పాతా శం=పాతాళమును, ఆవిశసి=చొచ్చెదవు నభి=ఆకాశమును, విలస్థ్యు=దాటి, యాసి = పోయెదవు (మిక్కిలి యధిప్రదేశమును జొచ్చెదవు అత్యుర్ధ్వభాగమును దాటి దవు) దిక్మండలం=దిక్పక్రవాళమును, భీమసి=తిరుగదవు (మిక్కిలి దవ్వైన ప్రదేశమున సంచరించెదవు) విన=విబ్రవ్వాస్తరణచే, నిర్వృత్తిం=మోక్షమును, విషి=పొందు చున్నావో, బ్రహ్మవిషి=భీమచేనైనను, జాతు = ఒకానొకప్పుడైనను, విమలం=నిర్మలమును, ఆత్మనీనం=ఆత్మని హిత మగు, తత్ బ్రహ్మ=ఆత్మబ్రహ్మమును, న స్తరసికథం=భాగ్యనించుట లే జేమి?

తా మనసా! కుదిరికలేక యెల్లలోకములఁ దిరుగులాడెదవు. దారితప్పియైన నిప్పుడును దేనిచింతనమువలన నిర్వాణముఁ జెందెదవో యట్టిపరబ్రహ్మమును దలంప వేమి ?

చ. బలిదనంబుఁ జొచ్చెదవు స్రాకెద వభ్రపదంబు దాటి ది
గ్వలయము నాక్రమించెదవు స వారక చిత్తము చాపలంబునం
దలంప వొకప్పుడు మఱచి స తప్పియు లోన వెలుంగుబ్రహ్మము
ద్దలంచెదవేని పొందెదవు స నాశవివర్జితనిత్యసౌఖ్యమున్.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు మనస్సంబోధననియమన మను
ఏడవదశకము

— నిత్యానిత్యవస్తువిచారము —

శ్లో. కిం వేదైస్సృతిభిః పురాణపరనై శ్శాస్త్రైర్మహావిస్తరైః
స్వర్గరామకుటీనివాసఫలదైః కర్మక్రియావిభ్రమైః,
ముక్తైర్వకం భవదుగ్ధిభారరచనావిధ్వంసకాలానలం
స్వాత్మానస్తపదప్రవేశకలనం శేషా వణిగ్వృత్తయః.

71

వ్యా — అభి వేదాధ్యయన స్మృతిపర్యాలోచనశాస్త్రపరనపురాణశ్రవణాదిభిర్ను
కోఽపి లాభః - కిం తు విచారాత్ శ్రవణమననదిధ్యాసాభిరాత్మానుభవ ఏవ లాభ
ఇతి మత్వాజనాచుద్దిశ్య బోధయతి—‘కిం వేదై’రితి శ్లోకేన—‘కిమితి,—వేదైః ఋగ్వ
జాస్యామాధర్వణసంజ్ఞకైః చతుర్విధైర్వేదైః, కిం కిం ప్రయోజనం? న కి మపి ప్రయోజన
మిత్యర్థః స్మృతిభిః మన్వాద్యుష్ణదశస్మృతిభిరుపస్మృతిభిః, కిం ప్రయోజనం? న కి మపి

త్యర్థః పురాణపరః | బ్రహ్మాండపురాణాద్యష్టాదశపురాణోపపురాణపరః శ్చ, న కిమపీత్యర్థః మహావిప్లవైః అతివిస్తృతైః, కాస్తైః తర్కవ్యాకరణాదిదర్శనైర్న కిమపీత్యర్థః స్వరే సర్వపుణ్యకృన్నివాసే నాకలాశే చ - గ్రామేషు బ్రహ్మణప్రదానపర్యానాం నివాసేషు - కుటీషు భర్తృగృహేషు - యః నివాసుః తేన ఫలదైః ఫలప్రదైః, కర్మాణాం స్నానసంధ్యావస్తనాపానన యజ్ఞాదీనాం - క్రియాభిః వ్యాపారైః - విభిన్నైశ్చ, న కిమపి ప్రయోజనమిత్యర్థః, భవాత్ జననమరణరూపసంసారాత్ - యద్దుఃఖం దారిద్ర్య భార్యాపుత్రాదినాకాది-తస్య-భారః ఆసహ్యతీతయః - తస్య - రచనా కలనా-తస్యాః-విధ్వంసః నాశః - తస్య - కాలానలం ప్రళయాగ్నిరూపం, స్వస్య - ఆత్మనస్తః ఆత్మ సుఖానుభవః-తస్య-పదం స్థానం - తస్మిన్ ప్రవేశః-తస్య కలనం ఏవం కేవలం ని 'ఏకే ముఖ్యాన్యకేవతాః' ఇ త్యమరః ముక్త్యా విహాయ + శేషేః ఉక్తేభ్య అన్యైః వణిగ్వృత్తయః వర్తకవ్యాపారాః జనాః ఇత్యర్థః ఆత్మాజ్ఞానం వినా ఉక్తానాం వేదాదీనామధ్యయనాభిరసి ఫలం నాస్తీత్యర్థః సర్వేషాం వేదాస్తవాక్యానామ్ బ్రహ్మణి తాత్పర్యమిత్యుక్తరీత్యా బ్రహ్మజ్ఞానమేవ సంపాదనీయం న త్వితరదిత్యాశయః శేషైర్వణిగ్వృత్తిభిరితి పారేవ వర్తకవ్యాపారసదృశైః శేషైః ఉక్తానైః న కిమపి ప్రయోజనమిత్యాశయః

టీ వేదైః = ఋగ్యజుస్సామాధర్వణములను నాలుగు వేదములచేత, స్మృతిభిః = మన్వాదిపదునెనిమిది స్మృతులచేత, ఉపస్మృతులచేత, పురాణపరః = బ్రహ్మాండాది పదునెనిమిది పురాణములను సుపపురాణములను చదువుటచేత, మహావిప్లవైః=మిక్కిలి విరివిగలదియగు, కాస్తైః = తర్కవ్యాకరణాదికాస్తములచేత, స్వర్గ ఫలదైః-స్వర్గ = స్వర్గమును, గ్రామకుటీ = పల్లెగుడినెయందు, నివాస = కాపురమును, ఫల = ప్రయోజనమును, దైః=ఇచ్చునవియగు, కర్తక్రియావిభిన్నైః-కర్త = స్నాన సంధ్యావంద నాపాననయజ్ఞాదికర్తలయొక్క, క్రియా = చేతలయొక్క, విభ్రమైః = అడంబరములచేత, కిం = ఏమి (ప్రయోజనము లేదనుట), భవ = జననమరణరూప సంసారమువలని, దుఃఖ భార=దారిద్ర్యము, భార్యాపుత్రాదుల మరణములు మొదలగు పెనుదుఃఖములయొక్క, రచనా = నిర్మాణముయొక్క, విధ్వంసః=నశింపఁజేయుటయందు, కాలానలం = ప్రళయాగ్ని రూప మగు, స్వ=తనయొక్క, ఆత్మ ఆనంద = ఆత్మ సుఖానుభవముయొక్క, పద = స్థానము నందు, ప్రవేశ = ప్రవేశించుటయొక్క, కలనం = గడనను, ఏకం = ఒక్కదానిని, ముక్త్యా = విడిచి, శేషాః = పైనుచెప్పినవి తప్ప ఇతరములు, వణిగ్ వృత్తయః = వర్తకల వ్యాపారములు.

తా శ్రుతిస్తోత్రపురాణశాస్త్రాదులచేతఁ గాని స్వర్గమును నూరి గుడిసెలోఁ గాఁపుర మిప్పించు జ్యోతిష్టోమాది కర్తృలచేఁ గాని యేమి లాభము కలదు? సంసారదగిఱమును మాయించు నొక్క యాస్వాత్మా నంద ఁద ప్రవేశము తక్కుఁ దక్కినవెల్లఁ గోమటి బేరములే.

ఉ శ్రీమహిత శ్రుతిస్తోతులచే బహుశాస్త్రపురాణయుక్తిచే
చేమిఫలంబు లొక్కజనవృత్తికి నీ డగు నిర్జరాలయ
గ్రామకుటీనివాసఫలకర్తముచే ఫల మేమి జన్మదుః
ఖామయభేషజాత్యమహాసుఖ మొక్కటి దక్క నన్నిటన్.

శ్లో. యతో మేరుశ్రీమాన్నివతతి యుగాంతాన్ని వలితః
సముద్రాశ్శుప్యన్తి ప్రచురమకరగ్రాహనిలయాః,
ధరా గచ్ఛత్యన్తం ధరణిధరపాదైరపి ధృతా
శరీరే కా వార్తా కరికలభకర్ణాగ్రచపలే.

72

న్యా — ఆధాతి క్తస్యానిత్యత్వమేవ ప్రవక్ష్యామః — యత ఇతి — యతో
యస్తాత్కారణాత్, శ్రీమాన్ మణిహిర్యాదిసలవస్తుసమృద్ధిమాన్, మేరుః మేరు
గిరిరపి, యుగాంతాన్నివా ప్రళయకాలానలేన - వశితస్సంచేష్టితస్సన్నివతతి, విశిష్టాన్ని
సంపర్కాన్నిలీనో భవతీత్యర్థః తథా, ప్రచురాః ప్రభూతాః-మకరా నక్రాః - గ్రహా
జలగ్రహాశ్చ - లేమం - నిలయాః సమాశ్రయాస్సముద్రాస్సప్తసాగరాశ్చ శుప్యన్తి
శోషం ప్రాప్నువన్తి తథా, ధరస్తీతి ధరాః * వచాద్యచ్-ధరణ్యాః ధరాః మహేష్వాది
సప్తమహాచరాస్తేమం - పాదైః ప్రత్యస్తపర్వతై ని 'పాదాః ప్రత్యస్తపర్వతా' ఇత్య
మరః ధృతా సమ్యగవప్తభా, ధరా భూమిశ్చ, అన్తం నాశం పాతాశం వా, గచ్ఛతి
ప్రాప్నోతి - ఉభయత్రాపి ప్రళయాన్నిమేళనాచేవేతి భావః. తస్మాత్ కారణాత్ *
యక్షదోన్నిత్యసంబధా, కరికలభస్య కరిపోతస్య-కర్ణాగ్రం కర్ణాశ్చాలం - తద్వచ్చవలే,
శిర్యత ఇతి శరీరే, కా వార్తా కా కథాన కాఽపీ త్యర్థః యతోఽత్యస్తస్థిరతరాణామపి
ఈదృశ్యవస్థాః * మత జ్ఞాభజ్ఞారాణాం శరీరాణాం-గజా యత్రన గణ్యస్తే మశకానాం
తు కా కథేతీన్యాయాదితి భావః సర్వేఽపి నశ్వరా ఏవ తతోఽప్యతిశశ్వరం శరీర
మితి తాత్పర్యమ్, కరికలభేత్యత్ర కరిశబ్దస్య విశేషప్రతిపత్తిమేతోఽన్వేష్యప్రతీత్య
ర్థిత్యా దపానరుక్త్యమ్, అత ఏ 'వైకార్థ్యం ఁదమప్రయోజ్య మి' త్యుక్త్యై 'కరికలభ
కర్ణావతంసాదిషు ప్రతిపత్తివిశేషకరేషు న దోష' ఇత్యాహ వామనః

టీ యత్ = ఏకారణముచేత, క్రిమాన్ = మజులు, బంగారము మొదలగు సకల వస్తుసమృద్ధిగల, మేరుః = మేరుపర్వతము-అనగా బంగారుకొండ, యుగా లితః సన్ - యుగావ్రాగ్ని = ప్రళయకాలపునివ్వచే, వలితః సన్ = ఆవరింపబడినదై, నివతతి = పడునో, ప్రచుర లయాః-ప్రచుర = పెక్కు, మకర = పెద్దచేపలకును, గ్రాహ = మొసళ్లకును, నిలయాః = స్థానములయిన, సముద్రాః = సంద్రములు, శువ్యన్తి = ఎండి పోవునో, ధరణిధరపాదైః = కొండలఅడుగులచేత, ధృతా = పట్టుకొనబడినదైన, ధరా ఆపి=భూమియును, అస్తం = నాశమును-పాతాళమును, గచ్ఛతి=బాందునో, (ఆహేతు వుచే) కరి చపలే-కరికలభ = ఏనుగుపిల్లయొక్క, కర్ణ అగ్ర = చెవికొనవలె, (అట్లు చపలతగలిగి, చపలే=నిలుకడలేని, శరీరే=శరీరవిషయమున, కా వార్తా=ఏమిమాట?

తా ప్రళయాగ్నికీలవలన సకలసంపన్నుధాన మగుమేరువు కరగి కుమిలిపోవును వెనుచేపలకు మొసళ్లకు నెలవు లగుసముద్రము లింకిపోవును. పర్వతపుమట్టులచేత నిల్వరింపబడుచున్న భూమిసయితము నశించిపోవును వీనిగతియే యిట్లుండగా కొదమయేనిక వీను కొనవలె నతిచపలమగు నీశరీరముమాట చెప్పవలయునా?

చ. స్థిరతర మైనమేరువు నశించు యుగాంతకృతానుకీలలన్
వరమకరాలయంబు లగుఁవారినిధానము లెల్ల నింకు భూ
ధరములచే ధరింపబడు १ ధారుణి పోడిమి దప్పుఁ గావునం
గరికలభశ్రవశ్చపలకాయమానం దిఁక వార్త లేటికిన్.

శ్లో. గాత్రం సజ్జుచితం గతిర్విగళితా భ్రష్టా చ దస్తావళి
ద్వృష్టిర్నశ్యతి వర్ధతే బధిరతా వక్త్రం చ లాలాయతే,
వాక్యం నాద్రియతే చ బాన్ధవజనో భార్యా న శుశ్రూషతే
హా! కష్టం! పురుషస్య జీర్ణవయః పుత్రోఽప్యమిత్రాయతే. 73

వ్యా — అభ శరీరాణో జరయా దురవస్థామాహ ద్వాభ్యాం—గాత్రమితి — గాత్రం శరీరం, సజ్జుచితం భుగ్గుమభూదితి శేషః గతిస్సంచారో, విగళితా సంచార శక్తిరసి నష్టేత్యర్థః దస్తావళిర్దస్తవక్త్రశ్చ, భ్రష్టా పతితా, దృష్టిశ్చక్షురిన్ద్రియం చ, నశ్యతి అర్థగ్రహణాపటుర్భవతీత్యర్థః బధిరతా శ్రోత్రేన్ద్రియాపాటవం, వర్ధతే వృద్ధిం ప్రాప్నోతి, వక్త్రం చ, లాలా దస్తాన్తర్గతజలం-లాలేవాచరతి లాలయతే-లాలామయం భవ తీత్యర్థః ని 'సృణోతా న్యన్దిసీ లాలే' త్యమరః తథా బన్ధవ ఏవ బాన్ధవాః*స్వాధేఽన్బు) త్యయః, త ఏవ జనో బన్ధువర్గశ్చ, వాక్యం పచనం, నాద్రియతే న రోచయత ఇత్యర్థః
భర్తృఙ్జిక — 23

కిం బహునా? భార్యఁగఁపి, న శుశ్రూషలే న సేవలే-యద్వా-సేవితం, నేచ్ఛతి-సేవా
 దూరాపాస్తేతి భావః అతః, జీర్ణవయసో జరావస్థాసంపన్నస్య పురుషస్య, హేతి
 విషాదే, కష్టం కృచ్ఛం కుతః? పుత్రోఽప్యాత్మసంభవోఽపి, అమిత్రాయలే అమిత్రం
 శత్రుమివాచరతి-ప్రతికూలాచరణతత్పరో భవతీత్యర్థః, లాలాయత ఇత్యుక్త * 'కర్తుః
 క్యజ్ఞులూపశ్చేతి క్షణే అత్ర తు * 'ఉపమానాదాచార' ఇతి క్యచ్-ఉభయత్రాపి *
 'ఆకృతస్సర్వధాతుక యోర్దీర్ఘ' ఇతి దీర్ఘః

టీ జీర్ణవయసః = ముసలితనము సంప్రాప్తించిన వయస్సుగల, పురుషస్య = పురు
 షునికి, గాత్రం = శరీరము, సజ్కుచితం = ముడిచికొన్నది (అగును), గతిః=సంచారశక్తి,
 విగతితా = నశించినది (అగును), దస్త ఆవళిః = పలువరుస, శ్రష్టా=రాలినది, దృష్టిః =
 చూపు, నశ్యతి=నశించినది (అగును), బధిరతా = చెవుడు, వర్ధతే=పెరుగును, వక్త్రం =
 నోరు, లాలాయతే = చొంగఁగాఱుచు, బాన్ధవజనః = బంధువులసమూహము, వాక్యం=
 (తన)మాటచు, న ఆద్రీయతే=నరకు గొనరు, భార్య=పెండ్లాము, న శుశ్రూషలే=ఉప
 చారము చేయదు కావున, హాకష్టం=ఎంతకష్టము సంప్రాప్తించినది, పుత్రోఽపి = కొడుకు
 నైకము, అమిత్రాయలే=శత్రువువలె అగును

తా. ముదుసలి యగువానిగతి ఒడలు ముడుతలుపడును. అడు
 గులు తడఁబడును. దంతములు రాలిపోవును. చూపు దప్పును. చెవుడు
 హెచ్చును. నోరు జొంగలు కాలును. చుట్టాలు మాట వినరు. పెం
 డ్లము సయిత ముపచారము సేయదు పుత్రుఁడు సయితము శత్రువగును.
 ఎంతకష్టము! ఇట్టిశరీరమునెడనా వెట్టి యభిమానము?

చ. తనువు ముడుంగుఁ బాదగతి శ దప్పును దంతము లూడుఁ జీకటుల్
 కనుఁగవ వర్తిలుం జెవుడుగ్రమ్మును జొంగలు గాఱు మోమునన్
 జనములు మాట చేకొనరు శ సన్నిధి జేరదు భార్య పుత్రుఁడుం
 గొనకొని శత్రునట్ల తిరుగుం గడుఁగట్టము వృద్ధదేహికిన్.

శ్లో. వర్ణం సితం శిశిరసీ వీక్ష్య శిరోరుహాణాం
 స్థానం జరాపరిభవస్య తదా పుమాంసమ్,
 ఆరోపితాస్థిశకలం పరిహృత్య యాన్తి
 చక్షాలకూపమివ దూరతరం తరుణ్యః.

వ్యా వర్ణమితి — తరుణ్యో యువతయః కర్తవ్యః * 'వయసి ప్రథమ' ఇతి జీవ, శిరసి రోహస్తీతి శిరోరుహశ్చివరాః లేహమ్ * ఇగుపథలక్షణః కప్రత్యయః. సితం వర్ణం ధావశ్యగుణం - పలితత్వమితి యావత్, † ఝషిత్వజ్ఞానా, వీక్ష్య దృష్ట్యా - ని 'ద్రాగ్ఘడిత్యజ్ఞానావన్ని యే' త్యమరః తదా తస్మిన్ సమయే - దర్శనసమనస్తర కాల వివేకార్థః జరయా వార్ధకావస్థయా - యః పరిభవః అవమాన - స్తస్య - స్థాన మాస్పదం, తథా, ఆరోపితం బహిః స్ఫుటలక్ష్యత్వాదారోపిత ప్రాయమస్థితకం యస్య తం కథోక్తం-అన్యత్రారోపితం నిశ్చిత్తం - అస్థితకం యస్మిన్ తం - 'ఆరోపితాస్థితకల' మితి పాఠే - ఏకత్రారోపితప్రాయకీకసఖజ్ఞం, అన్యత్ర నిశ్చిత్తకీకసఖజ్ఞ మిత్యర్థః, పుమాంసం పురుషం, చక్షాలకూపం చక్షాలసంబధి జలాశయమివ, పరిహృత్య పరిత్యజ్య, దూరతరమతివిప్రకృప్తం, యాన్తి హేయత్వాద్విహాయాన్యత్ర గచ్ఛంతీత్యర్థః అతః కష్టం జీర్ణవయసోఽపి జీవనమితి భావః

టీ తరుణ్యః = యువతులు, శిరసి = తలయందు, శిరోరుహః = వెంట్రుకల యొక్క, సితం వర్ణం = తెల్లనివన్నెను, వీక్ష్య = చూచి, తదా=అప్పుడు, జరాపరిభవస్య = ముదిమిచేత యవమానమునకు, స్థానం=పాత్రమైన, పుమాంసం=పురుషుని, ఆ శకలం- ఆరోపిత = (వెలుపలికి స్పష్టముగఁ గానించుటచే) మోప బడిన, అస్థి = ఎముకల, శకలం = తునకలు గలదగు, చక్షాలకూపమివ = మాల(పల్లెలోని) నూతివలె, పరిహృత్య = వదలి, దూరతరం = మిక్కిలిదూరముగా, యాన్తి = పోవుదురు

తా. గిలక చెంతఁ గట్టఁబడిన యెముకను జూడఁగనే మాలనూతి నేవగించికొని దూరముగా నేగినట్లు, జవరాండ్రు నరసినవెండ్రుకలు చూడఁగనే ముసలితనపు లేవగింపునకు నెల వగువరునికీ దొలఁగి పోవుదురు.

ఆ. కరుల లెలుపు చూచి శ కొఱిగాఁడు వీఁ డని

ముసలివాని విడిచి శ ముదితలెల్ల
దూరముగఁ దొలంగుదురు సాస్థితకల మా
మాలనూతి విడిచి శ మలఁగుభంగి.

శ్లో. యావత్స్వప్నమిదం శరీరమరుజం యావచ్ఛ దూరే జరా
యావచ్ఛేద్ద్రియశక్తిరప్రతిహతా యావత్తయో నాయుషః,
ఆత్మశ్రేయసి తావదేవ విదుషా కార్యః ప్రయత్నోమహాన్
సందీప్తే భవనే తు కూపఖననం ప్రత్యుద్యమః కీదృశః?

న్యాయ — అతః దురవస్థాకాస్తే పూర్వమేవ శ్రేయస్సంపాదనార్థం యత్కుః
 కర్తవ్యః నాన్యథేతి సదృష్టాస్తమాహ — యావదితి — యావత్ యావత్పర్యంత, మిద
 మేత, చ్ఛరీరం, స్వస్థం పీడారహితం, భవతీతి శేషః వివముత్తరత్రాపి, తథా, యావత్ న
 విద్యతే రుణా రుగ్యస్య తత్తథోక్తమ్ - ఆరోగ్యయుక్తం భవతి - ని 'స్త్రీ రుగ్రణా
 చోపతాప' ఇత్యమరః యద్వా - అరుజం సత్ - స్వస్థమవికలం - భవతి, తథా,
 యావజ్జరా, దూరతః - దూరే భవతి - వార్ధకదశా యావత్పర్యంతం నాక్రామతీత్యర్థః
 తథా యావదిన్ద్రియశక్తిశ్చక్షురాదీన్ద్రియపాటవం చ, అప్రతిహతా అఖణ్డితా భవతి
 యావదాయుషః, క్షయో నాశో, న భవతి, తావత్తావత్ పర్యంతమేవ - తన్మధ్యకాల
 వివేకార్థః వేత్తీతి విద్వాక్ - తేన విదుషా అభిజ్ఞేన * 'విదేశ్యతుర్ము' రితి వసు
 ప్రత్యయః అత్తనః - శ్రేయసి విషయ-మోక్షప్రాప్తావిత్యర్థః మహా ఫలజననపర్యాప్త
 లేన పూజ్యః ప్రయత్నః జ్ఞానవైరాగ్యతపస్సంపాదనోద్యోగః, కార్యః, ననుకోఽయం
 నియమః? ఆవసానేఽపి ప్రయత్నస్య కర్తం యుక్తత్వాదిత్యాశక్త్యావకాశాభావాన్న
 యుక్త ఇతి వ్యతిరేకదృష్టాస్తమాహ — భవనే గృహే, సందిప్తే అగ్నినా దహ్యామానే
 సతి, కూపఖననం ప్రతికూపనిర్దాణం ప్రతి, ఉద్యమః ప్రయత్నః, కీదృశః కీదృశ్యః? న
 యుక్త ఇత్యర్థః అవకాశాభావాదితి భావః, గృహదాహవేళాయాం రూపఖననప్రయత్న
 ఇవ ఆవసానకాలే శ్రేయఃప్రాప్త్యర్థోద్యమోఽపి న యుజ్యత ఇతి భావః తస్మాత్స్వస్థా
 వస్థాయామేవ శ్రేయస్సాధనసంసాదనతత్పరేణ భవితవ్యమవశ్యం ఋద్ధిమతేతి తాత్పర్యమ్.

టీ. యావత్ = ఎంతవర్యంతము, ఇదంతరీరం = ఈదేహము, అరుజం = ఆరోగ్య
 వంతమై, స్వస్థం = పీడలేనిదిగ (ఉండునో), యావత్ చ = ఎందాఁక, జరా = ముదిమి,
 దూరే = దూరముగ (ఉండునో), యావత్ చ = ఎందాఁక, ఇన్ద్రియశక్తి = నేత్రాదీన్ద్రియ
 పాటవము, అప్రతిహతా = అఖండితమై (ఉండునో), యావత్ ఆయుషః = ఆయుస్సనకు,
 క్షయం = నాశము, న = లేదో, తావదేవ = అందాఁక, విదుషా = విద్వాంసునిచే, అత్త
 శ్రేయసి = తనమేలునకై - మోక్షప్రాప్తికి, యత్కుః = గొప్పయత్నము (జ్ఞానవైరాగ్య తప
 స్సంపాదనోద్యోగము), కార్యః = చేయఁదగినది, భవనే = గృహము, సందిప్తే సతి = దహించు
 బడుచుండగా, కూపఖననం ప్రతి = బావిత్రపుటకు, ఉద్యమః = యత్నము, కీదృశః =
 ఎట్టిది?

తా. ముదిమి యావహిల్లకమున్న, ఇన్ద్రియపాటవము తఱుఁ
 గకమున్న, ఆయుస్సు ఊణింపకమున్న ఈశరీరము స్వస్థముగా నున్న
 పూడే విద్వాంసుఁడు మోక్షప్రాప్తికై మహాయత్నము కావింపవల

యను, సర్వము నుడిగినపిదప మోక్షమునకై యత్నపడుట యిల్లు
తగులబడి పోవుచుండఁగాఁ జల్లార్ప నీళ్లకై నూయి త్రవ్వ మొద
లిడుటవంటిది.

చ. ధృతిఁ గొని రోగముల్ జరియఁదేహము నొంపకముందెయింద్రియ
ప్రతిహత లేకముందె తనప్రాణవిరామము కాకముందె పం
డితజనుఁ డాచరింపఁడగు १ రీవిఁ బ్రయత్నము ముక్తికి మహా
ద్ధతశిఖ నిల్లు గాలుతఱిఁ १ దాలిమి నూతలు ద్రవ్వు టొప్పునే.

శ్లో. తపస్యస్తస్యస్తః కిమధినివసానుస్సరనదీం
గుణోదారాన్దారానుత పరిచరామస్సవినయమ్,
పిబానుశ్చాస్త్రాఘానుత వివిధకావ్యామృతరసా
న్న విద్యః కిం కుర్తః కతిపయనిమేషాయుషి జనే.

76

వ్యా — అథ తపశ్చరణాదీక్ బహుక్ కర్తవ్యతయా వికల్ప్యానస్తరమవశ్యం
తప ఏవ సంపాదనీయమితి కేహంచిన్నిశ్చయమునుసంధాయాహ తపస్యస్తఇతి
ద్వాభ్యాం—తపస్యస్త ఇతి—తపస్యస్తః తపశ్చరస్తస్యస్తః, కేవలమితి కేషః *‘కర్తృణా
రోమన్థతపోభ్యాం వర్తిచరో’ తి కృజ్విత్వయః సురనదీం మన్దాకినీమ్, అధినివసానుః
కిం అధిలిప్తామో వా - వైరాగ్యేణేతి భావః, కింశబ్ద ఉత్తరత్రాప్యనువర్తనీయః *
‘ఉపాన్యధ్యా జ్వస’ ఇతి సురనద్యాః కర్తృత్వమ్ ఉత అథవా, వినయేనానుకూలేన
సహితం యస్మిక్ కర్తృణి తద్యథా, తథా, గుణైస్సౌభాగ్యసౌకిర్యాదిభిరుదారాన్
రమ్యైక్, దారాన్ జాయాం, పరిచరామః కిం అనుసరామోవా-సాంసారికధర్మేణేతి
భావః ని ‘భార్య జాయాఽభి పుం భూమ్ని దారా’ ఇత్యభిధానాద్దారశబ్దస్య పుంస్త్యం
బహుత్వం చ తథా, శాస్త్రాఘాక్ శాస్త్రకలాపాక్, పిబానుః కిం అద్యైవ కీర్తిప్రతిష్ఠా
విజ్ఞానార్థమిత్యర్థః, * ‘పాఘ్రుద్వే’ త్యాదినా పాతేః పిబాదేశః ఉత యద్వా, వివిధాని
కావ్యాని కావ్యనాటకాలంకారావివామృతరసాన్నధాద్రవాః - అథవా - వివిధేషు
కావ్యేషు యే అమృతరసాస్తాక్, పిబానుః - సకలకలాకాశలార్థమితి భావః జనశబ్దే
నాత్ర తత్సముదాయో వివక్షితః తథా చ - జనే జనసముదాయే, కతిపయే కియస్తః
యే నిమేషస్తాస్తాత్ర కాలపరిచ్ఛిన్నమాయుర్యస్య తస్మిన్ సతీత్యర్థః జాత్యేకవచనవివక్షా
యాం తు జనేష్వస్తాసు కతిపయనిమేషాయుస్సు సస్మిన్విత్యర్థః కిమ్ ఉత్తతపశ్చరణాదిషు

కిం వా కర్తృః, సర్వేషామచరణే ఆవకాశాభావాదితి భావః న విద్మః న జానీమః-
నిశ్చయాభావాదితి భావః

టీ. తపస్యస్తః = తపమాచరించుచు, సురనదీం = మందాకినియొద్ద, ఆధినివసానుః
కిం=నివసించుమా? ఉత = లేక, సవినయం=అచుకూలతతో, గుణాఉచారాన్ = సౌభాగ్య
సౌఖ్య్యాదిగుణములచే రమ్యమైన, దారాన్=భార్యను, పరిచారమః కిం=ఆశ్రయించుమా?
కాస్త్రపీమాన్ = కాస్త్రకలాపములను, పిబామః కిం = (కీర్తిప్రతిష్ఠావిజ్ఞానములకొఱకు)
త్రావుదుమా? ఉత=లేక, వివిధ రసాన్ - వివిధ=వలువిధములగు, కావ్య = కావ్యనాట
కాలంకారగ్రంథములయందలి, అమృతరసాన్ = సుధాద్రవములను, పిబామః కిం=
త్రాగుదుమా? (సకలకాస్త్రనిపుణత్వమున కని భావము) జనే=జనుడు, కతిపయని మేషా
యుషి సతి = కొన్ని నిమనములే ఆయుస్సుగలవఁ దగుటచే, కిం కర్తృః = దేనిని
చేయుదుమో, న విద్మః=ఎఱుగము

తా గంగాతీరమున వసించి తపములే చేయుదుమా? చక్కఁగా
ననుకూలవతి యగు భార్యతో సౌఖ్య మనుభవించుమా? కాస్త్రప్రవా
హములఁ ద్రావుదుమా? కావ్యామృతరస మాస్వాదించుమా? కొన్ని
నిమేషములమాత్ర మగు నీయాయుష్కాలమున నేదియని కావించుము?

మ. తపముల్ నేయుచు దేవతాతటినిచొర్రతఁ నిల్తుమో కాక దా
రపఃత్వంబున నుందుమో వివిధకాస్త్రశ్రవ్యకావ్యామృతం
బుపభోగింతుమో యేమి నేయను పాతం బూహింపఁగా లే మని
త్యక్తులొకంబున మానవుల్ వితనిమేషాయుష్కులై యుండఁగన్.

శ్లో. దురారాధ్యాశ్చామీ తురగచలచిత్తాః షీతిభుజో
వయం తు స్థూలేచ్ఛాస్సుమహతి ఫలే బద్ధమనసః,
జరా దేహం మృత్యుహారతి దయితం జీవితమిదం
సఖే! నాన్యచ్ఛ్రేయో జగతి విదుషోన్యత్ర తపసః.

77

వ్యా—తతః కిమిత్యాశక్యతతో నిశ్చయమాహ—దురారాధ్యా ఇతి—
తురగాః ఉక్తమాశ్వాః - తద్వచ్చలాని చిత్తాని యేషాం తే అస్థిరహృదయా ఇత్యర్థః
అమీ పరిదృశ్యమానాః, షీతిభుజో రాజానః, దురారాధ్యాః ఆరాధయితుం
ప్రసాదయితుమశక్యాః - ప్రసాదోన్మఘోకరణాశక్యా ఇత్యర్థః తథా, స్థూలేచ్ఛాః
అధికాకాశత్వరః, వయం చ, సుమహతి బహుళే, ఫలే ధనే, బద్ధం మనో యేషాం

లే తథోక్తాః - బహుధనాకాక్షిణ ఇత్యర్థః ఆకాక్షామాత్రమేవాస్తాకం న తు లే దాస్యస్తీతి భావః తథా, జరా వార్ధకదశా, దేహం, హరతి క్షిణోతి, మృత్యురన్తశ్చ, దయితం ప్రియతమమిదం జీవితమ్ ఇమాన్ ప్రాణానిత్యర్థః హరతి, అతః హే నభే జగత్సన్ని లోకే, విదుషస్తత్సజ్జస్య పుంసః, తపసో, అన్యత్రాన్యత్ ఇతరదిత్యర్థః, అన్యదసాధారణము తమం, శ్రేయః మోక్షసాధనం, నాస్తి తతో అన్యత్పరమం శ్రేయో న్తరం నాస్తి, అతస్సర్వథా తదేవ సంపాదనీయమితిభావః

టీ తురగచలచిత్తాః = గుట్టమువలె చలమయిన మనస్సుగలవారగు, అమీ క్షితి భుజిః = ఈరాజులు, దురారాధ్యాః = ప్రసన్నులగుటకష్టము, వయస్త = మనమో, స్థూల ఇచ్ఛాః = అధికాకాతత్పరులము, సుమహతి వదే = విశేషధనకాంతయందు, బద్ధమనసః = కట్టబడిన మనస్సుగలవారము, జరా = మనలితనము, దేహం = శరీరముచు, హరతి = క్షిణించి జేయుచున్నది, మృత్యుః = చావు, దయితం = ప్రియతమమైన, జీవితం = ప్రాణమును, హరతి = నశింపజేయుచున్నది, నభే = చెలికాఁడా, జగతి = లోకములో, విదుషః = తత్త్వజ్ఞుఁడగు పురుషునకు (తెలివగువానికి), తపసః అన్యత్ర = తపస్సుతప్ప, అన్యత్ శ్రేయః = వెఱు మోక్షసాధనము, న = లేదు

తా. గుట్టములవలెఁ జంచలించు చిత్తముగల రాజుల నారాధించుట బహుకష్టము. మనకా యాశలు నెద్దవి. కొండంతఫలములపై మనస్సు పాటుచున్నది. దేహప్రాణములను జరామృత్యువులు హరింప నున్నవి కావున మిత్రమా! తపస్సుకంటె శ్రేయస్కరము విద్వాంసున కొండొకటి లేదు.

ఉ వాజిచలస్వభావు లగువాగు ప్రసన్నులు గారు భూపతుల్ రాజసవృత్తి మానరు దురారాశయు నెక్కుడు మాకు సొమ్ముపైఁ దేజ మడంచు వృద్ధదశ 1 దీకొని ప్రాణము నొంచు గాలుఁ డ వ్యాజతపంబుకన్న భువి 1 నాత్మహితం బగుకృత్య మున్నదే.

శ్లో మానే హ్లాయిని ఖణ్డితే చ వసుని వ్యర్థం ప్రయాతేర్ధిని క్షీణే బన్ధుజనే గతే పరిజనే సప్తే శనైర్యావనే, యుక్తం కేవలమేతదేవ సుధియాం యజ్ఞహ్నుకన్యాపయః పూతగ్రావగీర్దన్ద్రకన్దరతటికుజ్జే నివాసః క్వచిత్

వ్యా—అః తవనః శ్రేయోహేతుత్వే తదాచరణస్య కిం వా యోగ్యస్థావ
 మిత్యాశక్త్యామామాహ—మాన ఇతి—మానే ఆభిమానే హ్లాయిని భగ్నై సతి,
 తథా, వసునిధనే చ, భణ్ణీలే వివత్సే సతి - ని. 'దేవభేదేనలే రక్తా వసూ రత్నే ధనే
 వ' స్వీతి విశ్వః ఆత వివార్ధిని యాచకే, వృథే అలభ్యమనోరథత్వాన్నిరర్థకే, ప్రయాతే
 సతి వాఙ్మిత్యాధాలాభాద్వైముఖ్యం గతే సతీత్యర్థః బంధజనే పుత్రమిత్రాదిబంధజన
 సమూహే, ఊణే అన్నాద్యలాభాత్కృతే సతి, పరిజనేభృత్యవర్గే, గతే వేతనదానాభా
 వాదన్యత్ర గతే సతి, తథా, శనైర్వందం, యావనే తారుణ్యే నప్తే గభితే సతి, అని
 త్యత్వస్వాభావాత్సత్వస్త్విన్వివత్సే సతీత్యర్థః సుధియాం బుద్ధిమంతులకు, నామేతదేవ ఇద
 మేనైకం కేవలమత్యంతమ్, యుక్తముచితం కిమేతదిత్యత ఆహ—క్వచిత్ కస్మింశ్చిత్,
 జహ్నుకన్యావయః పూతాః గడ్గాజలపవిత్రాః - గ్రావాణః పాషాణాః - యస్మిన్ తస్మా
 తథోక్తా యో గిరీప్తాః తస్య హిమవద్గిరీః కన్దరతట్యాం గుహాబహిఃస్థలాం - నికుఞ్జో
 లతామల్లపః తస్మిన్నివాన ఇతి యత్ తదేతద్యుక్తమితి సంబంధః, తస్మైవ శ్రేయస్సాధన
 భూతతపోద్యాగ్యస్థలత్వాదిభి భావః ని 'నికుఞ్జకుఞ్జౌ వా క్షీణే లతాదివిహితోదరే'
 ఇత్యమరః

టీ మానే=ఆభిమానము, హ్లాయిని=భగ్నమైనదికాగా, వసుని=ధనము, భణ్ణీలేచ=
 నష్టముకాగా, అర్థిని=యాచకుడు, వృథం=నిరర్థకముగా, ప్రయాతే=పోగా (శోర
 బడి) యర్థలాభము లేనివాడుకాగా, బంధజనే = బంధుజాతము, ఊణే = ఊణింపగా,
 పరిజనే=భృత్యవర్గము, గతే=(వేతనములు సకాలమునకు యియ్యబడవని) వదలిపోగా,
 శనైః = మెల్లగా, యావనే = జవ్వనము నప్తే = గతింపగా, క్వచిత్ = ఒకానొక
 చోట, జహ్నుకన్యా=గంగయొక్క, వయః = నీటిచేత, పూత = పవిత్రమైన, గ్రావ=
 తాళ్లగల, గిరీప్తాః=పర్వతశ్రేష్ఠమైన హిమవంతునియొక్క, కందర = గుహయొక్క దరీ =
 గట్టునందలి, కుఞ్జే = పొదరింటియందు, నివాసః = వసించుట, యత్ = ఏదో, ఏతదేవ=
 ఇదియే, కేవలం = మిక్కిలి, సుధియాం = బుద్ధిమంతులకు, యుక్తమ్ = మంచిది

తా. గౌరవము తగ్గును. ధనము పోవును. యాచకులు వట్టిచేతు
 లతో బోవుదురు. బంధుజనులు ఊణింతురు పరిజనము విడనాడును.
 యశావన ముడిగిపోవును ఈయవస్థలు సంభవించుచున్నాడు బుద్ధిమంతుల
 డగువాడు గంగాప్రవాహముచే బనిత్రీకరింపబడిన హిమాలయ
 గుహాసమీపమున నొకప్రాదరింటు దప మాచరించుట యుక్తము

ఉ. మానము గ్రుంగఁగా ధరము ధమిష్టముగా నిజబాంధవాశ్రితుల్
దీనతఁ జెంది యేగ నతీధిప్రకరంబు నిరాశమై జనన్
మానుగ జవ్వనం బరుగ ధమాన్యునకుం దగు జహ్నుకన్యకా
నూనతరంగపూతకలితోపలశైలనికుంజవాసముల్.

శ్లో. రమ్యాశ్చంద్రమరీచయస్తృణవతి రిమ్యా వనాన్తస్థనీ
రమ్యం సాధుసమాగమాగతసుఖం కావ్యేషు రమ్యాః కథాః,
శోపాపాహితబాష్పబిద్దుతరళం రమ్యం ప్రియాయా ముఖం
సర్వం రమ్యమనిత్యతాముపగతే చిత్తే న కించిత్పునః

79

వ్యా—అథ చిత్తస్య నిత్యానిత్యవస్తువిచేతే సతి రమ్యమపి సర్వమరమ్య మేవ
ప్రతిభాతీత్యాహ ద్వాభ్యామ్—రమ్యా ఇతి—చంద్రమరీచయశ్చంద్రాక్షరణాఃరమ్యాః రమ
ణీయాః - ఉద్దీపకత్వాదితి భావః తథా, తృణవతి కాద్వలప్రాయా, వనాన్తస్థనీ వన
మధ్యభూమిః, రమ్యా రస్తుంయోగ్యా ‘జానపదే’ త్యాదినా ఆత్మత్రిమార్గే జీవే తథా,
సాధు సమాగమాత్ సజ్జనసహవాసాదాగతం ప్రాప్తం-యత్సుఖం, తదపి, రమ్యం కవయతి
వర్ణయతీతి కవిః - తస్య కర్త కావ్యం * బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ వ్యుత్థే తస్య పక్షజా
దివద్రుఢత్వాద్రసోల్లసితశబ్దార్థసంఘటన మర్థః స కర్తమాత్రం-తథా చ కావ్యేషు క్త
ప్రకారేషు కావ్యనాటకాదిషు, కథాః శ్రవ్యవాచకః ఉపాఖ్యానాని వా, రమ్యాః మనో
హరాః, తథా, శోపాపాహితాః ప్రణయకలహాదిషుశ్రోధవశాదుత్పన్నా - యే - బాష్ప
బిద్దవః అశ్రుకణాన్తైః - తరళమ్ అవిలం, ప్రియాయా ముఖం రమ్యమ్, అతస్సర్వమపి
రమ్యముక్తరీత్యా సకలమపి మనోహరమేవ, కింతు, చిత్తే మనసి, అనిత్యతాం నిత్యానిత్య
వస్తువిచారతత్పరతామిత్యర్థః ఉపగతే సతి, కించిత్పునః కించిదపి, రమ్యం న భవతి -
బ్రహ్మసంతం విశేషః

టీ చంద్రమరీచయః = చంద్రునివెన్నెలలు, రమ్యాః=రమణీయములు, తృణవతి=
బచ్చికగల, వనాన్తస్థనీ = వనమధ్యభూమి, రమ్యాః = రమణీయములు, సాధుసమాగమా
గతసుఖం = సజ్జనులతో సహవాసమువలన ప్రాప్తమైనసుఖము, రమ్యం = రమణీయము
కావ్యేషు = కావ్యములయందును నాటకములయందును, కథాః = ఇంద్రులైన, ఉపాఖ్యాన
ములు, రమ్యాః = రమణీయములు, శోప తరళం - శోప = ప్రణయకలహాదులయందు
శోపవశముచే, ఉపాహిత=ఉత్పన్నమైన, బాష్పబిందు = అశ్రువులచే, తరళం=మెఱయు

చున్న, ప్రియాయాః = కాంతయొక్క, ముఖం = మొగము, రమ్యం = రమణీయము, కావున, సర్వం=సమస్తమును, రమ్యం = రమణీయము పునః = కాని, చిత్తై=మనస్సు, అని ప్రితాం = వస్తువులయొక్క నిత్యానిత్యములను, ఉపగతేనతి = ఎఱిగిన దగుచుండగా, కించిత్ =ఏదియు, న(రమ్యమ్)=రమణీయము-మనోహరము-కాదు

తా పండువెన్నెలలు కనులకుండువులు పచ్చికబయళ్లు మెచ్చు గూర్పునవి. సత్సంగత్య ముత్సాహకరము. కావ్యకథలు శ్రావ్యములు. అలుకచే గనుల నీరుకార్పు కాంతావదనము సంతోషకరము. ఇవి యన్నియు మిగుల రమ్యములే కాని వీని యనిత్యత చిత్తమున కెఱుక పడెనా యేదియు నిందు రమ్యము గాదు.

ఉ. మంచివి పండువెన్నెలలు १ మంచివి పుష్పవనప్రదేశముల్

మంచిది సాధుసంగమసమాగతసౌఖ్యము చాటువాక్యముల్

మంచివి మంచి దశ్రుయుతరమానవతీముఖ మీసమస్తమున్

మంచిది కా దనిత్య మని १ మానసవృత్తి నెఱుంగువారికిన్.

శ్లో. రమ్యం హర్ష్యతలం న కిం వసతయే శ్రావ్యం న గేయాదికం

కిం వా ప్రాణసమాసమాగమసుఖం నైవాధిక ప్రీతయే,

కింతు భాగ్యైస్తత్యజ్జగత్పవనవ్యాలోలదీపాంకుర

చ్ఛాయాచఙ్ఘులమాకలయ్య సకలం సంతో వనాస్తం గతాః. 80

వ్యా — ఉక్తమేవార్థం వివృణ్వన్నిగమయతి — రమ్యమితి — హర్ష్యతలం ప్రాసాదోపప్రదేశః, వసతయే నివాసాయ, న రమ్యం కిం-రమ్యమేవేత్యర్థః తథా, గేయం గానం * 'భవ్యగేయే' త్యాదినా కర్తరి నిపాతః తదాదిః యస్య తత్తథోక్తం - అదిశబ్దేన వీణావాదనాదికమపి సంగృహ్యతే * 'శేషాద్విభాషే' తి కవ్ ప్రత్యయః న శ్రావ్యం కిం శ్రోత్రమభావహం న కిం-శ్రావ్యమేవేత్యర్థః. తథా, ప్రాణసమాయాః ప్రాణస్త్రియనాయికాయా స్సమాగమేన సంభోగేన-యత్సుఖం తచ్చ, అధికప్రీతయే అత్యస్త సంతోషాయ, నైవ భవతి కిం? భవత్యేవేత్యర్థః కింతు, సస్తః వస్తువిచారతత్పరపురుషాః, నకలమకేమంచార్చ్యకలనివాసాదికమపి, భ్రాస్తః పతనేచ్ఛయా పరిభ్రమక్-యః-పతన్దశ్చ లభ్య-ని 'పతన్దశ్చ'లభే భానా' వితి విశ్వః తస్య-పక్షయోః పవనేన గరుతోః వాయునా-వ్యాలోల-చరిచ్ఛలో యో దీపాంకురో దీపకలికా - తస్య - ఛాయా కాన్తిస్త

దృచ్చజ్జలం తరళం నశ్వరమిత్యర్థః ఆకలయ్యాలోచ్య, వనాంతం వనమధ్యం, గతాః
శాశ్వతబ్రహ్మసాధనతపశ్చర్యాధ్యమితి భావః

టీ రమ్యం=ఇంపగు, హర్త్యతలం=ప్రాసాదిప్రదేశము, (వనతయే=కాపురమునకు,
న కిం=లేదా? గేయాదికం = గానములోనగునది, శ్రావ్యం = చెవికి సుఖావహమైనది,
నకిం=కాదా? ప్రాణ సుఖం-ప్రాణసమ=ప్రాణములతో సమాచరా లగు (ప్రాణము లంత
ప్రియమగు) కాంతతోడి, సమాగమ = పొందుచేనగు, సుఖం=సుఖము, అధికశ్రీతయే
నైవకిం=ఎక్కడు సంతోషముకాదా? కిం తు = అయినను, సస్తా=వస్తువిచారతత్పరులగు
సజ్జనులు, సకలం=ఈసమస్తమును, భ్రాన్త చక్షులం-భ్రాన్త = భ్రమసిన, పతన్త =
మిడుతయొక్క, పక్ష = తెక్కలయొక్క, పవన=గాలిచే, వ్యాలోల = చలించు, దీపా
జ్వల=దీపకలికయొక్క, ఛాయా = కాంతివలె, చక్షులం = నశ్వరము-అస్థిరమునుగా,
ఆకలయ్య=ఎంచి, వనాంతం = ఆరణ్యమధ్యమునకు, గతాః=పోయిరి-శాశ్వత బ్రహ్మసాధన
సాధన మగు తపమాచరింపఁబోయిరి యనుట

తా. నివసించుటకు మేడలు బాగుండవా? చక్కని గానము
శ్రావ్యము కాదా? ప్రాణసమాచరాలగుజవరాలితోడి కలయిక మిగుల
నిష్ఠము కలిగింపదా? ఇవియెల్లఁ గుతూహలము గలిగించునవియే కాని
చుట్టును దిరుగు మిడతతెక్కలగాలిచే గదలుచుండు దీపపుమొగ్గవలె
నస్థిరము లని యెఱిగి వీని నాశింపక మహనీయులు తపము కాఁప నడ
వుల కేగిరి.

ఉ. సంతతముఁ సుఖం బొసఁగఁ శ జాలవె చాల విశాలసౌధముల్
కాంతలసంగముఁ మధురగానములుఁ వివరించి చూడ సం
భ్రాంతపతంగపక్షిభవమారుతఘాతవిధూతదీపికా
కాంతిచలంబు సర్వ మని శ కానల కేగిరి పండితో త్తముల్

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు నిత్యానిత్యవస్తువిచార మను

ఎనిమిదవ దశకము

శివార్చనము

శ్లో. ఆసంసారం త్రిభువనమిదం చిన్మతాం తాత! తాదృ
క్షైవాస్తాం నయనపదవీం శ్రోత్రమార్గం గతో వా,
యోఽయం ధత్తే విషయకరిణి గాఢరూఢాభిమాన
క్షీబస్యాస్తకరణకరిణ స్సంయమాలాసలీలామ్.

వ్యా — నను వస్తువిచారప్రసక్తానుప్రసక్త్యా తపసోఽత్యవైవాచక్యకత్వముక్తం
తక్కిం విధమిత్యాశజ్ఞానాయాం శివార్చనవ్యతిరేకేణాన్యన్న కించిదవ్యస్తీతి మనసి
కృత్యేదాసీం తావచ్చివార్చనం వర్ణయతి—తచ్చార్చనం ద్వివిధం—బాహ్యమాభ్యంతరం
చేతి తత్రాద్యం బహుభకరణసాధ్యం బహిర్భువిషయత్వాదముఖ్యం చేత్యభిప్రేత్యాదౌ
తదుపేక్ష్య ముఖ్యమాభ్యంతరపూజనప్రకారమేవాభిసీయామా—[†] ఆనంసారాదితి —
ఆత్ర తాతేత్యాకృత్యశ్రవణాభిముఖీకరణార్థమాదరాతిశయద్యోతకం పృథగ్గతం ప్రతి
సంబోధనవచనమ్—మేతాత జనక-ని. 'తాతస్తు జనకః పితే' త్యమరః ఆనంసారాత్
ఆనాదిసంసారమారభ్యేత్యర్థః * పదద్వయమేతత్ * వికల్పాదనమానః ఇదం ప్రసిద్ధం,
త్రయాణాం భువనానాం సమాహరస్త్రీభువనం - భువనత్రయమసి - * 'తద్దిత్యాథే'
త్యాదినా సమాహరసమాసే పాత్రాద్యదంతత్వాన్న స్త్రీత్వం, చిన్వతాం మార్గమాణానాం
కర్తృవకాత్తత్ర ప్రవేశలాభాదితి భావః అధవా-చిన్వతాం పరామృశతామ్, ఆన్తకం,
నయనపదమి లోచనమార్గం వా, శ్రోత్రమార్గం శ్రవణపథం వా, తాదృక్కథావిధః
పుమాన్, నగతో న ప్రాప్త ఏవ - తాదృక్పుమాన్ - న శ్రుతో న దృష్టశ్చేత్యర్థః
కోఽసావిత్కృత ఆహ-యోఽయం పుమాన్ ప్రతీయమానతయా భోగసాధనాని స్రక్పన్దన
వసితాదీని విషయాస్త ఏవ కరిణ్యః ఇభ్యః - తాను - గాఢోఽతిదృఢో - ‡ గూఢః
అప్రకాశశ్చ-యోఽభిమానః అత్యనాసక్తత్వాగ్రహః—తేన తీబస్య మత్తస్య-ని, 'మల్లే
కాష్ఠోక్త-టతీబా' ఇత్యమరః * 'తీబృ మద' ఇత్యస్య ధాతోరనువసర్గాత్ * 'పుల్ల
తీలకృశోల్లామా' ఇతి నిఘాంతో నిపాతః అన్తఃకరణమేవ కరి తస్య చిత్తమత్తేభిస్య,
సంయమే సమ్యక్సీయమనే, ఆనాయస్య రజ్జానిర్జిత జాలస్య - ని 'ఆనాయః పుంసి
జాలం స్యా'దిత్యమరః 'ఆలానే' తి పాతే - ఆలానస్య బన్ధనస్తమ్భస్య - లీలాం, ధలే
దుర్దమమనోనియమనసమర్థో భవతీత్యర్థః, తాదృగితి సంబంధః

అత్రేవృత్తురుచస్య నయనశ్రోత్రసంభవిషయసంబంధేఽవ్యసంబంధోక్త్యా సంబంధే
అసంబంధరూపాతిశయోక్తి, తయా చ మనోనియమనస్యాత్యనాశక్యత్వరూపం వస్తు
వ్యక్తితే ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వని, తథా చ కెనచిద్యోగేన మనో నియమ్య తత్త్వ
ప్రవృత్తసాధనభూతానరంజశివార్చనతపోఽవశ్యం కర్తవ్యమితి గూఢోఽయమభి
ప్రాయః, తథా అన్యధర్మస్యాన్యత్ర సంబంధాసంభవాదానాయలీలామివ లీలామిత్యోపమ్య
కర్మవసానాదసంభవద్వస్తుసంబంధరూపా నిదర్శనాలంకారః, న చోక్తరూపకేణాన్తాజ్ఞి
భాషే సంస్కృతే, మన్వాక్తానావృత్తమ్

టీ యః అయం = ఎవడు, విషయ . ఊటస్య - విషయ = భోగసాధనములగు
స్రక్ష్మందనవనితాది విషయములనెడి, కరిణీ = అడుయేనుగులయందు, గూఢః=దృఢముగా
రూఢః=నాటుకొనిన, అభిమాన = ప్రేమచేత, ఊట=మరించిన, అన్తకరణ=మనస్సనెడి,
కరిణిః=నినుగుయొక్క, సంయ లీలాప్-సంయము = బుద్ధించుటకు, ఆలాన = కంబము
యొక్క, లీలాం = విధమును, ధత్తే=ధరించునో, (హే)తాత = ఓతండ్రి, తాదృక్ =
అట్టివాడు, ఆసంసారం = సంసార ముండుదనుక, ఇదం త్రిభువనం = ఈమూడులోకము
లను, చిన్మతాం = వెదకుచున్న, అన్తాకం=మాకు, నయనమపి = లోచనమార్గమునఁగాని,
శ్రోతమార్గం వా=వీనులమార్గమునఁగాని, న గతః=పోందినవాడు కాడు

తా. విషయము లనెడు నాడుయేనుగులమీది మరులుచే మద
మెక్కి వానిపైకి దుముక నుంకించు సంతృకరణ మనుమత్తగజమునకుఁ
గట్టుకొయ్యవంటి పురుషుండు, యీయనాదిసంసారమున మూడులోక
ములను వెదకినను నాయనా! మాకు కనడలేదు. మేము వినను లేదు.

మ తగ సంసారము నాదినుండియును దత్తత్కర్తృసంయుక్తిము

జ్జగముం ద్రిష్టురు మాకుఁ గానఁబడఁ దేచందంబునం గర్త మా

ర్గగతుం డైనను గాడు భోగకరిణీగాఢాదరోన్మత్తచి

త్త గరిష్ఠద్విపరాజసంయమపటుః స్తంభాత్తకుం డెవ్వఁడున్.

శ్లో. యదేతత్స్వచ్ఛందం విహరణమకార్యణ్యమశనం

సహారైస్సంవాసశ్శ్రుతముపశమైకవ్రతఫలమ్,

మనో మద్దస్పృహం బహిరపి చిరస్యాపి విమృశ

న్న జానే కస్యైషా పరిణతిరుదారస్య తపసః.

౬2

వ్యా — అథ తపఃప్రవృత్తిప్రకారమేవాహ — యదితి — స్వచ్ఛందం యథేచ్ఛమ్
అపరాధీనమితి యావత్, విహరణం విహరశ్చ, న విద్యతే కార్యణ్యం చైన్యం యస్మిం
స్తత్తథోక్తమశనం భిక్షాన్నభోజనం కన్దమూలాద్యాహారో వా, తథా, ఆరైర్వివిజ్ఞాన
సంపన్నైః, సహ సంవాసస్సమాగమశ్చ, తథా ఉపశమో విషయభోగవిరతిరేవ -
ఏకం ముఖ్యం - వ్రతఫలం యస్మింస్తత్తథోక్తం, కాన్తిఫలకతపశ్చరణబోధకమిత్యర్థః
శ్రుతక వేదాన్తకాస్త్రశ్రవణం చ ని 'శ్రుతం కాస్త్రావధృతయో' రితి విశ్వః
తథా, బహిః బాహ్యదేశే మద్దస్పృహం మద్దప్రసారమ్- అన్తర్ముఖత్వాదితి భావః
మనోఽప్యన్తకరణం చేతి యదేతత్సర్వం వర్తత ఇతి శేషః * 'సప్రసక్తమనసప్రసక్త'

నైకవచ్చే' త్యాదినా ఏకశేషః * ఏషేతి విధేయప్రాధాన్యాత్ స్త్రీలిక్ష్ణతా 'తైత్త్యం
హి యత్సా ప్రకృతిర్జలస్యే' తివత్, క,స్యోదారస్య మహత, స్తవసః, పరిణతిః పరిపాశో
వా, న జానే న పేద్దిత్యర్థః యద్వా - పరిణతిః పరిణామో వా న జానే - కింవా
తపః ఏవంయాపేణ పరిణతం తన్న జానామిత్యర్థః, కథంభూత స్సన్నపి - చిరస్య
చిరకాలమిత్యర్థః విమృశక్ పరామృశన్నపి - ని 'చిరాయ చిరరాత్రాయ చిరస్యా
ద్యాఞ్చిరార్థక్' ఇత్యమరః * విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం, తచ్చ తపశ్శివపూజనమేవ -
కథమన్యథాఽన్యస్యేదృక్ఫలసాధనే ఏవంవిధపరిణమనే వా సామర్థ్యం సంభవేదితి భావః.

టీ స్యచ్చన్దంయధేచ్ఛమైన, ఏతత్ విహరణమ్ = ఈశ్రీప్రభుట, అకార్యణ్యం =
దీనత్వములేని, ఆశనం=ఆహారము, ఆర్ద్రైః సహ=వెద్దలతోడ, సంవాసః = కూడిక, ఉప
ఫలమ్ - ఉపశమ = విషయభోగేచ్ఛలయందు రక్తిమలేని శాంతి యను, ఏక=ముఖ్య
మగు, ఫలం=ప్రయోజనముగలదియైనను, శ్రుశం=వినికి, బహిః = వెలుపలికి, మద్దస్సన్దం=
మందప్రసారముగల, మనఃఆపి = మనస్సును, (ఇతి) యత్=అయినది ఏదో, ఏహ = ఇది,
కస్య ఉదారస్య తపసః పరిణతిః = ఏమహాతపస్సునకు పరిపాకమో, చిరస్య=చిరకాలము,
విమృశక్ ఆపి=పరామర్శించినను, న జానే=ఎఱుగకున్నాను

తా. ఈస్వచ్ఛందవిహారము, నైచ్యములేని యాహారము, సత్సాగత్యము, శాంతిప్రద మగునెఱుక, మనస్సును బాహ్యవిషయము లందుఁ బ్రసరింపఁజేయమి, ఈసర్వమును నేగొప్పతనమునకు ఫలముగా సంభవించెనో తెలిసికోలే కున్నారము.

ఉ ఇ ప్సకు వచ్చినట్లు చరియించుట దైన్యము లేనితిండియున్
నిచ్చలు సాధుసంగమును నిర్మలశాంతియు శాస్త్రబోధమున్
మచ్చిక లోనఁ బూని వెలి మిట్టనిచి త్తము నాఁగ నింతయున్
వచ్చుట యేమహాన్నతతపంబుఫలంబో యెఱుంగ నేర్తుమే
శ్లో. జిర్ణా ఏవ మనోరథాశ్చ హృదయే యాతం చ తద్యావనం
హస్తాక్షేప గుణాశ్చ వన్ధ్యఫలతాం యాతా గుణజ్ఞైర్వి నా,
కిం యుక్తం సహసాభ్యుపైతి బలవాన్కాలః కృతాన్తోఽక్షమీ
హా జ్ఞాతం మదనాన్తకాఙ్క్షియుగళం ముక్త్యాన్తీ నాన్యా గతిః.

వ్యా — అథ శివచరణమేవ శరణమితి స్వరణమభినయాహ — జీర్ణా ఇతి — మనో
రథా విషయాభిలాషాశ్చ హృదయే అస్తరజ్ఞ ఏవ, జీర్ణాః సప్తాః-వాఙ్మాత్రమేవ న
త్వనుభూతా ఇత్యర్థః తథాఽక్లేషు ఆవయవేషు తత్తథాభూతం-కామినీసంభోగోపయోక్త
మిత్యర్థః యావనం, యాతం గళితం హస్తేలి విషాదే, తథా, గుణజ్ఞా గుణగ్రాహిణస్స
హృదయా ఇతి యావత్-తైర్వి నా * 'ప్రసగ్నినే' త్యాదినా తృతీయా గుణా విద్యా
వినయాదయశ్చ, వన్ధ్యఫలతాం నిష్ఫలతాం యాతా గతాః-అనుభావకాభావాన్నిరర్థకా
జాతా ఇత్యర్థః తథా, బలవాక్ బలివం-దుర్జయ ఇత్యర్థః కాలః కాలస్వరూప ఆపరా
వర్త ఇతి యావత్ అక్షమీ అనహనశ్చ, కృతాంతో యమస్సహసాఽభ్యువైతి అభి
యుజ్జే - ప్రాణాపహరణార్థమితి భావః ని 'కృతాంతా యమసిద్ధాంతా వి' త్యమరః
ఆతః కిం, యుక్తముచితమ్, ఈదృగ్కాయాం కిం కర్తవ్యమిత్యర్థః హా కష్టం-తథాఽపీద
మేకం తరుణసాధనమస్తీతి స్వరణమభినయాహ — జ్ఞాతమవగతం, కిం జ్ఞాతమిత్యుత ఆహ-
మదనాన్తకస్య శంభోః - అజ్ఞీయుగళం పాదయుగ్లం, ముక్త్యా విహాయాన్యాయ, గతిశ్చ
రణం, నాస్తి, ఆతస్తదేవ శ్రయణీయమితి భావః

టీ మనోరథాః=అభిలాషలు, హృదయే = అంతరంగముననే, జీర్ణాః = నశించినవి
తత్ యావనం చ = ఆజవ్వనమును, హస్త = అయ్యో, అక్లేషు = అవయవములయందు,
యాతం=గళితములేక ఆణగినది గుణజ్ఞైః వినా=సహృదయుములులేమి, గుణాశ్చ=విద్యా
వినయాదిగుణములును, వన్ధ్యఫలతాం=నిష్ఫలమును, యాతాః=పొందినవి (అనుభావములు
లేమిచే నిరర్థకములైనవి) బలవాక్ = బలివములును, కృతాంతః = నాశము కావించు
నదియు, అక్షమీ=ఓర్పు లేనిదియు, (అగు), కాలః=మృత్యువు, సహసా=వేగముగా, అభ్యు
వైతి=వైకివచ్చుచున్నది, కింయుక్తం=ఏదియుచితమో, హా=ఓహో, జ్ఞాతం = తెలిసినది
మదనాన్త . యుగళం - మదనాన్తక = మన్మథునికరీరమునకు మృత్యువైన ఈశ్వరుని
యొక్క, అజ్ఞీయుగళం ముక్త్యా = పాదములజంట తప్ప, అన్యాయ = వేఱు, గతిః =
శరణము, నాస్తి = లేదు

తా. కోరికలు మనస్సులోనే జీర్ణించినవి యశావసమును నవయవ
ములలోనే యంతరించినది. గుణజ్ఞులులేక గుణములును వ్యర్థము లయి
నవి. కాలమూ బలవంతమయినది. మృత్యువు నైఁచునది కాదు. ఇప్పుడు
నేయవలసిన దేమి? ఆ! తెలిసినది! మన్మథునిచరణముల నేవించు
టకా కింక నే మున్నది?

ఉ. చిత్తమునందె కోరికలు, జిల్లము లయ్యె నశేషగాత్రమున్
హృత్తినజవ్వనం బరిగె నాద్యులు లేమి గుణంబులున్ ఫలో
చ్చిత్తి వహించె నెద్ది తగుఁజేరక మానఁడు కాలుఁ డక్కటా!
చిత్తజ్వలపాదయుగసేవనమే గతిగా నెఱింగితిన్.

శ్లో. మహేశ్వరే వా జగతామధీశ్వరే జనార్దనే వా జగదన్తరాత్మని,
న వస్తుభేదప్రతిపత్తిరస్తి మే తథాఽపి భక్తిస్తరుణేషు శేఖరే ॥

వ్యా — నను -

‘యత్పాదనిస్సుకసరిత్పివరోదకేన
తీర్థేన మూర్ధ్నిధిశ్చ తేన శివః శివోఽభూత్,
ధ్యాతుర్నశ్చ కులకైలవిసృప్తవజ్రం
ధ్యాయేచ్ఛిరం భగవతశ్చరణారవిందమ్’

ఇత్యాదినా శివాద్యశేషదేవతాకల్యాణప్రదే అఖిలలోకారాధ్యే సంసారార్థవ తరణ
యానపాత్రే భగవతశ్చరణారవిందే జాగ్రతి కథం శివాజ్ఞేయగళం వినాఽన్యాయా
ర్హస్వీతి ప్రలపసి ఇత్యాశఙ్కాహ - మహేశ్వర ఇతి — జగతాం చతుర్దశభ
వనానా, మధీశ్వరేస్వామిని, మహేశ్వరే శివే వా, తథా, జగతా మన్తరాత్మని అన్తః
కరణసాక్షిణి - అన్తర్యామిణీతి వా-అశివా అన్తర్ముతాత్మని జీవాత్మస్వరూపే అది
ద్యాప్రతిబిమ్బిత చైతన్యత్వేన తథాభూతత్వా దితి భావః - యద్వా - జగత్త్వేన
రాత్మని యస్య తస్మిన్ తథోక్తే - కుక్షిస్థాఖిలభువన ఇత్యర్థః, జనానర్దయతీతి
జనార్దనే విష్ణో వా, మే మమ, వస్తుభేద ప్రతిపత్తిః అయం మహేశ్వరోఽయం జనా
ర్దన ఇతి వస్తుగోచర భేద బుద్ధి - ర్హస్వి-శివాయ విష్ణురూపే యత్పాదినా తయో
ర్వస్తుతో భేదాభావా దితి భావః, తథాఽపి భేదప్రతిపత్త్యభావేఽపి, తరుణేషు శ్చే
ఖరః శిరోభూషణం యస్య తస్మిన్ శివే, భక్తి ర్భజనాచురాగో, ర్హస్వీతి శేషః అత
వివ నాగ్యా గతిరిత్యుక్తమితి భావః, ఇదం చ స్వభావో దురతిక్రమ ఇతి న్యాయా
దిత్యవగన్తవ్యమ్. వంశస్థపృక్షమ్ - ‘జతౌ తు వంశస్థ ముదీరితంజరా వి’తి లక్షణాల్

టీ జగతామ్=లోకములకు, అధీశ్వరే=ప్రభువగు, మహేశ్వరేవా=హరునియం
దుగాని, జగత్ అన్తః అన్తః=లోకములకు అంతరాత్మ యగు అనగా లోకాల వర్తిండు
వాడగు, జనార్దనేవా = హరియందుగాని, మే=నాకు, వస్తుభేదప్రతిపత్తిః=వస్తువులు
కే అనెడిభావము, (శివుఁడు వేఱు, విష్ణువు వే ఁను భావము.) న=లేదు. తథాపి=అయినను,

తరుణిష్ఠశేఖరే = లేత చంద్రుడు సిగపూవుగాఁగల హరునియందు, భక్తి = భజనానురాగము

తా. జగదీశ్వరుఁడగుమహేశ్వరునందును, జగదంతర్యామియగు జనార్దనునందును మాకు భేదబుద్ధి లేదు ఇర్వరకు నభేదమే. కాని పూజ నెలదాల్పునందు భక్తి బలిసియున్నది.

తే. జగదధీశ్వరుఁ డగుమహేశ్వరునియందు
సకలజగదంతరాత్మఁడౌ శాశ్వతయందు
భేదవిజ్ఞాన మెయ్యెడ శ లేదు మాకు
నైన దరుణేందుశేఖరు శ నంద భక్తి

శ్లో. స్ఫురత్ స్ఫురజ్యోత్స్నా ధవళితలే క్వాఽపి పులినే
సుఖాసీనాశ్చాస్త ధన్విషు రజనీషు ద్యుసరితః,
భవాభోగోద్విగ్నాశ్చివ శివ శివేత్సుచ్చవచసః
కదా స్యామానన్దోద్గతబహుళబాష్పాప్లవదృశః.

85

వ్యా — అథ స్థాయిశ్శునసోదయవశాచ్చస్తరసాభివ్యక్తకవాక్యనాహ పశ్య
భిః—స్ఫురత్ స్ఫురజ్యోత్స్నాతి —కాస్తా ఉపరతాః - ధన్వయః పక్షిమృగాదితాని-
యాను తాను తథోక్తాను-ఏతే చిత్తవిక్షేపహేతురాహిత్యం సూచ్యతే రజనీషు రాత్రి
షు, స్ఫురన్తీ ప్రకాశమానా-స్ఫురా ప్రవృద్ధా చ-యా జ్యోత్స్నా చచ్చికా-తయా-
ధవళితం పాణ్డూరీకృతం-తలం ప్రదేశో-యస్య తస్మిక్, క్వాఽపి కస్తింశ్చిత్, ద్యుసరితో
గజ్జాయాస్సంబద్ధిని పులినే నైకతే, సుఖం యథా తథా-ఆసీనా ఉపవిష్టాస్సన్తః, భవా
భోగత్సంసారవిస్తారాదుద్విగ్నాః విహ్వలాః - దుఃఖజనకత్వాదితి భావః పయమితి
శేషః ఆతశ్చివేత్వాది త్రివారముచ్చాని తారాణి-వచాని ఆక్రన్తవచనాని యేషాం తే
తథోక్తాః - 'ఆర్తవచన' ఇతి పారే దైన్యవచనాస్సన్తః, కదా కస్మిన్వా సమయే,
అస్తరభ్యస్తరే-గతాః నియమనవశాద్దర్శినా ఇతి యావత్-బహుళాశ్చ-యే బాష్పా
ఆనన్దాశ్రుజి-తైరాకులా వ్యాకులా యా దశా అవస్థా-తాం, యాస్యామః? అన్తర్నియ
మితానన్దబాష్పపర్యాకులావస్థాం కదా గమిష్యామ ఇత్యర్థః 'దృశ మితి పారే బాష్ప
కులా యా దృష్టపిప్లిస్తాం యాస్యామ-ఇత్యన్వయః 'కదా స్యామానన్దోద్గతబహుళబాష్పా
కులదృశ' ఇతి పారే-ఆనన్దాదుద్గతా ఉత్పన్నా యే బహుళ బాష్పాః తైరాకులా దృశో
భర్తృ-టీక—26

యేమిది లే తపోక్తాః కదా స్యామ భవేమ? తదాసీం ఖలు వయం కృతకృత్యా ఇతి భావః

టీకాస్తథానిధు = నెవ్వదిపొందిన సందడిగల, రజనీమఃరాత్రులయందు, స్ఫురతలే-స్ఫురత్ ప్రకాశించుచున్న, స్ఫారజ్యోత్స్నా-నిండువెన్నెలలచేత, ధవళితః తెల్లనిదిగఁజేయఁబడిన, తలే = ప్రదేశముగల, ద్యుసరితః = చదలేఱగుమందాకినియొక్క, పులినేఁజనుకలిపైయందు, సుఖాసీనాః సంతఃసుఖముగ కూర్చున్నవారమై, భవా ద్విగ్నాః-భవ = సంసారమయొక్క, ఆభోగ = విస్తారమువలన, ఉద్విగ్నాః = విహ్వలులమైన మేము, శివశివశివ ఇతి = శివశివశివయని, ఉచ్చవచనః = బిగ్గఱ యగు పలుకుగలవారమై, కదా=ఎప్పుడు, ఆనందో దృశః - ఆనంద-సంతోషముచే, ఉద్గత = ఉబికిన, బహుళః=మెండగు, బాష్ప=ఆశ్రువులచే, ఆప్లత = అంతట తడుపఁబడిన, దృశః=కన్నులుగలవారము, స్యామ=అగుదుమో

తా. నిశ్శబ్దముగా మాటుడిగినరేల నిండారినఁడువెన్నెలలచేఁ దెల్లవాఁడన గంగానది యిసుకతిన్నియవైఁ కూరుచుండి యనంతమైన సంసారమును రోసి 'శివశివా' యని పెద్దగ సుకీర్తనము నేయుచుఁ గనులనిండ నానందాశ్రువులు రా నుండు టెప్పుడో!

శా శాంతారావనిశీధ కాలముల భా స స్వత్సంద్రచంద్రాతపా
క్రాంతస్వచ్ఛమరున్నదీపులినయో గ్యజ్ఞోజే గూర్చుండి జ
న్మాతోద్దేగుల మైనమేము శివశ ౧ బ్రావృత్తితో నెప్పు డ
త్యంతానందభవాశ్రుసంకులనిశా ౧ వాప్తి సుఖం బుందుమో

శ్లో వితీర్ణే సర్వస్వే తరుణకరుణాపూర్ణ హృదయా
స్మరన్తస్సంసారే విగుణపరిణామాం విధిగతిమ్,
వయం పుణ్యావజ్ఞే పరిణతశరచ్చన్ద్రాకిరణా
స్త్రియామా నేష్యామో హరచరణవి నైకశరణా.

86

వ్యా - వితీర్ణ ఇతి - సర్వస్వే నిఖిలధనే, వితీర్ణే దత్తే - అర్థిసాత్కృత్యే
సతి ని 'స్వ' క్షాతావాత్సని స్వం త్రిష్యత్తీయే స్వోఽప్తీయాం ధన' ఇత్యమరణి.
తతస్తదా ప్రత్యై - యా కరుణా భూతదయా - తయా - పూర్ణాని పూరి
తాని - హృదయాని యేమిది లే తపోక్తాః, తథా, సంసారే, విధిగతిం వైవప్రవృత్తిం,
విగుణపరిణామాం విముపరిపాకామ్ - అకుశలవర్తవసాయినీమితి యావత్, స్మరన్త

స్పృహ మనస్సును సందధానాస్పృహ, వయం, పుణ్యారణ్యే తపోవనే, హరచరణచింతా శివ
పాదారవిష్టధ్యానమేవైకం ముఖ్యం-శరణం రక్షణం యేషాం తే తథోక్తా స్పృహ, పరిణ
తాః పరితో వ్యాప్తాః-శరచ్చంద్రికీరణాశ్చారదేస్తుమయూఖా-మాను, తా స్తథోక్తాస్త్రీయా
మాః రాత్రీః, నేష్యామో గమయిష్యామః, కదేతి శేషః, ద్వయోః ప్రథమచరమయా
మార్థయోర్ధివవ్యవహారాత్ త్రయో యామా యస్యాస్యా త్రియామేతి స్వామి

టీ తరుణ హృదయాః - తరుణః = ప్రత్యగ్రమైన, కరుణా = భూతదయచే,
పూర్ణ = పూరితమైన, హృదయః సత్తః = మానసముగలవారమై సర్వస్వే = (మాయొక్క)
నకలధనము, వితీర్ణే = (పేదలకు) దానము చేయఁబడినది కాఁగా, సంసారే = సంసారము
నందు, విధిగతి = దైవప్రవృత్తిని, విగుణపరిణామాం = విషమపరిపాకమును, స్మరంతః =
మనస్సున తలపోయఁచు, వయం = మేము, పుణ్యారణ్యే = తపోవనమున, హరచరణచింతా =
శివపాదములధ్యానమే, విక = ముఖ్యమైన, శరణాః = ప్రాపుగలవారమై, పరిణతశరచ్చంద్రి
కీరణాః = పండివ్యాపించియుండు శరత్కాలపుచంద్రునివెన్నెలలుగల, త్రియామాః =
రాత్రులను, నేష్యామః = కడచిపుచ్చుదుము

తా. పరిపూర్ణకరుణాంతరంగమున ధనమెల్ల బీదలకు దానముఁ
జేసి సంసారమునందలి దైవదుర్విలసితమును చింతించుచుఁ బుణ్యారణ్య
మునఁ బండువెన్నెలలో శివపదచింతనము గావించుచు మే మెన్నఁడు
చేలు గడపెదమో !

చ. కలధన మంతయున్ సెలవు గా నిడి నూత్నకృపాప్రపూర్ణచి
త్తుల మయి సంస్మృతిం గుశల శ దూరవిపాకముగాఁగ దైవముం
దలఁచుచుఁ గానలో శివప శ దస్తృతినిష్ఠులమై నయింపఁగాఁ
గలము శరత్ప్రసన్నమిహికా శ కరరమ్యములైన రాత్రులన్.

శ్లో. కదా వారాణస్యామమరతటినిరోధసి వసః
వసానః కౌషీనం శిరసి నిదధానోఽజ్జలిపుటమ్,
అయే! గౌరీనాథ! త్రిపురహర! శమ్భో! త్రినయన
ప్రసీదేతి క్రోశన్నిమిషమివ నేష్యామి దివసాన్

37

వా — కదేతి — కదా కన్తిన్వా కాలే, వారాణస్యాం కాశ్యామమరతటినిరో
ధసి గజ్ఞాతీరే, వసః తివృత్, తథా, కౌషీనం గుహ్యచ్ఛాదనచేలఖడ్గం వసానః ఆచ్ఛాద

యన్ - లోకవిరోధపరిహారార్థం తావన్తాత్ర పరిగ్రహ వివ న తు పరిగ్రహోన్తరాపేక్ష
 ఇత్యర్థః * 'వన ఆచ్ఛాదన' ఇతి ధాతోశ్చానన్ శిరస్యజ్ఞలిపుటం కరసంపుటం, నిద
 ధానస్య, ఆయే భో, గౌరీనాథ పార్వతీవతే, త్రయాణాం పురాణాం సమాహార
 స్త్రీపురం * పాత్రాదిత్వా న్ను కీప్ తస్య-హరతీతి హరి-హే త్రిపురాంతక, శం శుభ
 మస్తాదభవతీతి శంభో, త్రినయన హే త్రిమృత * త్సుభ్నాదిత్వా న్ను జత్వత్, ఏతదా
 మస్త్రజచతుష్టయం పరమేశ్వరస్య లోకసంగ్రహకారణత్వాత్కర్మకార్యకరణసామర్థ్యత్వ
 భక్తజనసుఖసంధాయకత్వాసాధారణమహిమాన్ముదత్వద్యోతనార్థమిత్యవగన్తవ్యం ప్రసీద
 ప్రసన్నోభవేతి, శ్రోశ్చుచ్చై రటక్, దివసాననేకాన్, నిమిషమివ క్షణమివ, నేహ్యమి
 అత్ర భావి తీవ్రసరకయాతనానుచింతాదిభిర్విభావైర్జ్ఞానితః - కాపీనధారణశిరోఽజ్ఞలిపుట
 సుఖులనాదిభిరుభావైర్భివ్యక్తఃకదేతిపదనూచితేన చింతాభేదన సంచారిభావేన చ పరి
 పుష్టం - స్వాత్మవమానలక్షణో నిర్వేదస్థాయీ-శాన్తరసః పరిస్ఫురతీత్యవగన్తవ్యమ్ వివ
 ముత్తరత్రాపి యోజ్యమ్

టీ కదా=ఎప్పుడు, వారాణస్యాం=కాశిలో, అమరతటిసీరోధసి = గంగాతీరపు
 ట్టాడ్డున, వనక్=కూర్పుండి, కాపీనం=గోచిని, వసానః=పెట్టుకొని, శిరిసి = తలయందు,
 అంజలిపుటం=చేతులజోడింపుచు, నిదధానః=ఉంచుకొని, ఆయే=ఓ, గౌరీనాథ = పార్వ
 తీశా, త్రిపురహర=త్రిపురాంతక, శమ్భో=శంకరుడా, త్రినయన = ముక్కుంటిదేవరా,
 ప్రసీద=వయఃజూపుము ఇతి=అని, శ్రోశక్=బిగ్గటగా నఱచుచు, లేక మొఱపెట్టుచు,
 దివసాన్=దినములను, నిమిషమివ=క్షణమునుంబోలె, నేహ్యమి=కడపుదునో

తా. ఎప్పుడు కాశిలో గంగయొడ్డున గోచిపెట్టుకొని కూర్చు
 చుండి యాదలఁ గేలుదోయి మోడ్చి 'ఓగౌరీనాథా! పురహరా!
 శంభూ! త్రినయనా! ఆనుగ్రహింపుము' అని మొఱయిడుచు దినము
 లను నిమిషమువలె గడపుదునో!

ఉ. శ్రీసుతకాశియం దమర శ సింధువుచెంగట నిల్చి గోచినిం
 బూని ప్రణామముగ్దఁ దల శ మోపి "పురాంతక" పార్వతీశ! శం
 భో! నిటలాక్ష! రక్ష" యని శ మొఱులు పెట్టుచు నిశ్చలమున
 ధానత నెన్నఁ డే గడవె శ దక్ష దినముల్ నిమిషంబుకై వడిన్,

జ్ఞో. స్నాత్వా గాఙ్గజపయోభిశ్శుచికుసుమఫలై రర్చయిత్వా విభో! త్వాం
 ధ్యేయే ధ్యానం నియోజ్య షీతిధరకుహరగ్రావర్యజ్ఞమూలే,
 ఆత్మారామః ఫలాశీ గురువచనరత స్త్వత్ప్రసాదాత్ప్యరారే
 దుఃఖం మోక్ష్యే కదాఽహం సమకరచరణే పుంసి సేవాసముత్థమ్.

వ్యా — స్నాత్వేతి — గణ్ఠాయా ఇమాని గాఙ్గాని * 'తస్యేద' మిత్యుక్తం తైః
 పయోభిర్గజై రిత్త్యర్థః స్నాత్వా శుద్ధో భూత్వా, హే విభో శంభో, శుచిభిః శుద్ధైః
 శ్శాస్త్రసప్తతై రితి యావత్ - కుసుమైః, ఫలైశ్చ, త్వా మర్చయిత్వా సమారాధ్య -
 వితేన బాహ్యభూతాయా ఆవ్యంశతః ప్రాధాన్యమస్తీతి సూచితం ధ్యేయే ధ్యాతుం
 యోగ్యే వస్తుని - త్వచ్ఛరణారవిష్టవివేత్త్యర్థః ధ్యానం నివేశ్య నికాగ్రచిత్తో భూత్వే
 త్యర్థః తథా, షీతిధరకుహరే - యో గ్రావా పాషాణస్స ఏవ పర్యజ్ఞుః సుఖశయాన్య-
 తస్య మూలే, నిషణ్ణస్సన్నితి శేషః సమాధిప్రయత్నానానంతరం సుఖసంవేశయోగ్యతాద్యోగ్యత
 నార్థం గ్రాప్తి పర్యజ్ఞుత్వరూపణమ్, ఆత్మ శ్యే వారమత ఇత్యాత్మారామో విషయాన్త
 రాసక్తిశూన్యస్సన్నిత్యర్థః 'రమన్తే యోగినోఽవన్తే నిత్యానన్తే చిదాత్మనీ' తి స్త్యుతేః
 తథా, ఫలాశీ ఫలాహరః-శరీరధారణార్థమితి భావః గురువచనరతః ఆచార్యోపదిష్టకర్తా
 చరణతత్పరస్య - ఆహమ్ - ఇత్థం భూతతాయా ఏవ శ్రేయోహేతుత్వాదితి భావః
 హే స్తరారే మదనాన్తక శంభో, త్వత్ప్రసాదాత్ త్వదనుగ్రహత్, మకరేణ మకరా
 కార రేఖయా సహ వర్తత ఇతి సమకరశ్చరణో యస్య తస్మిన్ తథోక్తే పుంసి మహా
 భాగ్యసంపన్నే పురుషే విషయే - రాజీత్యర్థః, సేవాసముత్థం పరిచర్యాసముత్పన్నం,
 దుఃఖం, కదా మోక్ష్యే తథా మామచగృహణేత్యర్థః పరమేశ్వరానుగ్రహం వివా
 శ్రేయో లాభాభావాదితి భావః సమకరచరణస్య మహాభాగ్యసంపన్నత్వముక్తం
 సాముద్రికే—

‘మకరో మత్స్యరేఖా చ పద్మశఙ్ఖాకృతిః పదే,
 మహాధనీ మహాభోగీ దాతా దీర్ఘాయురేవ చ’ ఇతి

టీ గాఙ్గజః=గంగానదినబంధములైన, పయోభిః=నీళ్లతో, స్నాత్వా = స్నానము
 చేసి, (హే) విభో=(ఓ)స్వామీ, త్వాం = నిన్ను, శుచికుసుమఫలైః-శుచి = శాస్త్రసప్త
 తములైన పవిత్రములైన, కుసుమఫలైః=పూవులతోను, పండ్లతోను, అర్చయిత్వా=ఆరాధించి,
 ధ్యేయే=ధ్యానింపదగినప వస్తువునందు (నీచరణమునం దనుట), ధ్యానం = వికాగ్రచింతన

మును, నియోజ్య = పెట్టి, తీరిధర = కొండయొక్క, కుమార = గుహయందలి, గ్రావ = పాషాణ మను, పర్యంజ్క = సుఖశయ్యయొక్క, మూలే = మూలను, ఆత్మారామః = ఆత్మయందే శ్రీడించువాడను, పల ఆశి = పండ్లను తినువాడను, (శరీరమును ధరించుటకు మాత్రమే అనుట), గురువచనరతః = ఆచార్యుఁ డుపదేశించినకర్త నాచరించుటయందే ధ్యానముకలవాడనై, ఆహం = నేను, (హే) స్వరతరే = ఓమదనశత్రువా! త్వత్ ప్రసాదాత్ = నీయనుగ్రహమున, సమకరచరణే = సమానములే యగు కాలుసేతులు గల (కేవలము నావంటివాడే యైన, లేక మకరరేఖతోఁ గూడిన పాదములు గలవాడై, ఈరేఖ ఎవని పాదములయందుండునో వాడు మహాభాగ్యశాలి యని సాముద్రికము) పుంసి=పురుషుని, సేవాసముత్థం = కొలుచుటవలనఁబుట్టిన, దుఃఖం=దుఃఖమును, కదా = ఎప్పుడు, మోక్ష్యే = వడలుదునో

తా దేవా! గంగాజలమున స్నానమాడి పవిత్రము లగుపుష్పములతోఁ బండ్లతో నిన్నుఁ బూజించి నిన్నే ధ్యానించుచు, పర్వతగుహాంతరమున నొకతాతిపలకపై నాత్మారాముడనై యుండి పండ్లతో తున్ని వారణము కావించుచు గురువాకృతత్పరుడనై నీయనుగ్రహమువలన నావంటివాడే యగునొకనరుని సేవించి తెచ్చుకొన్నదుఃఖము నెన్నడు వడలించుకొందునోగదా మన్నథాంతకా!

ఉ. వేలుపుటేటఁ దోఁగి సుపః పవిత్రఫలాదులఁ బూజచేసి ని
న్నీలి మనంబులో నిలిపి యోగ్యగుహాశిలయందు నాత్మసం
శీలుడ నై ఫలాశి నయి శ్రీగురువాకృతతుండ నై మహీ
పాలక సేవనశ్రమముఁ బొనెడ నెన్నడు మన్నథాంతకా.

శ్లో. ఏకాకీ నిస్సృపాశ్శాస్త్రః పాణిపాత్రో దిగమ్భరః,
కదా శమోఘా! భవిష్యామి కర్త నిర్దాలనక్షమః?

89

వ్యా—ఏకాకీతి—ఏకాకీ ఆనహయః - సజ్గరహిత ఇతి యావత్. 'సజ్గా
త్సంజాయతే కామ' ఇత్యాదిసజ్గజనితకామాదివర్మమూల్యాః అసర్గహేతుత్వాదితి
భావః * 'ఏకాదాకినిచ్చాసహయ' ఇత్యాకినిచ్ ప్రత్యయః కుతః? నిఃస్పృహః
విషయాభిలాషహన్యః, అత ఏవ, కాస్తః రాగాద్భనుపహతచిత్తః-కాన్తో దాస్త ఉపరత
స్తితిత్సుస్సమాహితో భూత్వా, ఆతః పాణి రేవ పాత్రం భిక్షాపాత్రం యస్య
స తథోక్తః, తథా, దిశ ఏవామృరాణి యస్య స తథోక్త స్స - స్సహమితి కేవః

హే శమ్నో కర్తాణాం సంచితప్రారభానాం నిర్మలనే సమూలవిధ్వంసనే - త్వమ
స్సుమర్థః, కదా భవిష్యామి? కర్తృబధాత్కదా మోక్ష్యే ఇత్యర్థః

‘భిద్యతే హృదయగ్రస్థిభిద్యతే సర్వసంశయాః,

క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే’

ఇతి

ఈశ్వరసాక్షాత్కారమస్తరా కర్తృత్వయాభావాత్తదర్థం త్వం ప్రత్యక్షో భవేతి భావః

టీ శమ్నో = శంకరా, ఏకాకీ=అననాయుడసు కావుననే ఒంటరిని, లేక సంగ
రహితుడను, నిఃస్పృహః = విషయాభిలాషలేనివాడను కావుననే ఆనలేనివాడను,
కాస్త్యః=రాగాదులచే ననుపహత చిత్తుడను లేక అంతరింద్రియనిగ్రహముగలవాడను,
పాణిపాత్రః=చేయే భిక్షాపాత్రముగాఁ గలవాడను, దిగమృగః = దిక్కులేవస్త్రముగాఁ
గలవాడను అయి, కర్తృనిర్మలసక్షమః = ప్రారబ్ధకర్తృమలను వేఱుతో పెళ్లగించుటకు
సమర్థుడను, కదా=ఎప్పుడు భవిష్యామి, = అగుదునో

తా. సదాశివా! ఒంటరిని, నిష్కాముడను, శాంతుడను, దిగం
బరుడను, అజుచేత బిచ్చమెత్తివాడనుగా నుండి పురాకృతకర్తృమును
నిర్మలము చేయఁగలవాడ నెన్నఁటి కగుదునో!

తే. ఒంటి దిరుగుచుఁ గోరిక శ్రలుజ్జగించి

శాంతిఁ జేకొని పాణిభా శ్రజనుడ నై ది

గంబరుడ నై సమస్తకర్తృంబు లెపుడు

మొదలుచెడఁ ద్రుంతుఁ బరమేశ! శ సదయహృదయ.

శ్లో. పాణిం పాత్రయతాం నిసర్గశుచినాచై త్తేణ సంతుష్యతాం

యత్రక్వాఽపి నిషీదతాం బహుత్వణం విశ్వం ముహుః పశ్యతామ్,

అత్యాగేఽపి తనోరఖడ్గపరమానందావబోధస్పృశా

మిథ్వా కోఽపి శివప్రసాదసులభస్సంపత్స్యతే యోగినామ్. 90

న్యాయ — అభైవం భూతానాం శివప్రసాదాన్తోక్షమార్గోఽవిలక్ష్పేనైవ సులభో
భవతీతి నిగమయతి—పాణిమితి—పాణిం కరతలమేవ - పాత్రం భోజనభాజనం
కుర్వతాం పాత్రయతాం * పాత్రశబ్దాత్తత్కరోతీతి ణ్యంతా ల్లటశ్చత్రాదేశః నిసర్గ
శుచినా స్వభావపరిపూతేన, తైత్తేణ భిక్షాకదమ్బుకేన, సంతుష్యతాం సంతోషం
ప్రాప్నువతాం * ‘భిక్షాదిభ్యోఽఽన్’-ని ‘వైక్షం భిక్షాకదమ్బుక’ మిత్యమరః యత్ర -

క్వాఽపి యిన్దిక్ కస్తిక్ ప్రదేశే-శ్చకానే వనే వేత్సర్థః నిషీదతాముపవిశతాం. ముహుః పానశుస్నేహం, విశ్వం ప్రవృత్తం, బహుత్పణమిషదసమాక్షం తృణం-తృణ కల్పమిత్యర్థః * 'విభాషా సుపా బహుచ్యురస్తాత్తు' ఇతి బహుచ్యుత్యయః * ప్రకృతేః పూర్వం భవతి - 'స్యాదీషదసమాప్తా తు బహుచ్యుత్యుతిలిప్తక' ఇతి ప్రకృతివచనా త్పృతిలిప్తతా పశ్యతామాకలయతాం, తథా, యోరత్యాగేఽపి దేహసంబంధశూన్య త్యాభావేఽపి, అఖణ్డోఽపరిచ్ఛిన్నో - యః పరమానందో బ్రహ్మనంద-స్తస్యావబోధమనుభవం స్ఫుశస్తితి తథోక్తానాం-జీవన్ముక్తత్వాంతి భావః * 'స్మృశోఽనుదకే క్షి' స్మితి క్షిప్రీత్యయః యోగినాం ధ్యాననిష్ఠానాం శివప్రసాద-సమభిసంపూర్ణభ్యో-కోఽ ప్యనిర్వాచ్యః, అధ్యా మోక్షమార్గ ఇత్యర్థః స-వత్స్యలే సంపన్నో భవతి

టీ పాణిం=చేతిని, పాత్రయతాం = భోజనపాత్రగాఁ జేయువారును, నిసర్గ శుచినా=స్వభావముచే పవిత్రమైన, భ్రాక్షేణ = బిచ్చముతో, సంతువ్యతాం = తృప్తిఁ జెందువారును, యత్ర క్వాఽపి = ఏచోటనో ఒక్కెడ, నిషీదతాం=కూర్చుండువారును, ముహుః=పదేపదే, విశ్వం=ప్రపంచమును, బహుత్పణం = గడ్డిపరకకు సమానముగ, పశ్యతాం=చూచువారును, తనోఽ ఆత్యాగేఽపి=దేహమును వదలకున్నను, అఖణ్డపరమానందా వబోధస్ఫుకావ = శ్రేష్ఠమగు బ్రహ్మనందముయొక్క అనుభవమును తాకుచున్నవారును (అగు), యోగినాం = యోగులకు, శివప్రసాదసంభవః = శంభునిదయచే సులభముగా లభించునది, కోఽపి = అనిర్వచనీయమగు, అధ్యా=మార్గము (కైవల్యమార్గము), సంపత్స్యలే=కలుగును

తా. అతచేతినె భిక్షాపాత్రముగాఁ జేసికొని స్వభావపవిత్ర మగు భిక్షాన్నముతోఁ దృప్తిఁజెందుచు నెక్కడనో యొక్కెడఁ గూర్చుండి ప్రపంచమునెల్ల గడ్డిపరకసమానముగాఁ జూచుచు శరీరమును వీడకున్నను అఖండపరమానందానుభవభాగులైన యోగులకు శివప్రసాదమున మోక్షమార్గము సిద్ధించును.

చ. హితునకు బాణిపాత్రున శ కనిచ్చునకు శుచిభైక్షమాత్రతో
హితునకు నెట్టితావున వ శ సిం చెడువానికి విశ్వముం దృణ
ప్రతినిధిఁ జేయువానికి బు శ స్థితుఁ డయ్యు నఖండసౌఖ్యసం
గతుఁ డగుయోగి కేర్పడు నొ శ కానొకమార్గము శంభుసత్కృపన్ .

ఇది మైరాగ్యశతకమనందు శివార్చన మను

తోష్టిపదపదశకము

— అవధూతచర్య —

శో కాపీనం శతఖణ్డజర్జరతరం కన్ఠా పునస్తావృశీ
 నైశ్చిన్త్యం నిరపేక్షభైక్షమశనం నిద్రాశ్చ కానే వనే,
 స్వాతస్త్ర్యేణనిరబ్జుశం విహరణం స్వాంతం ప్రశాంతం సదా
 స్థైర్యం యోగమహోత్సవేఽపి చ యది త్రైలోక్యరాజ్యేన కిమ్ ?

వ్యా — శివార్చనస్య మోక్షోపయోగవధూతభావఫలకత్వా 'దత్తాగ్రేఽపి తనోరఖణ్డపరమానందావబోధస్యైకా' మిత్యుపక్రాంతత్వాచ్చేదానీం తావదవధూతచర్యా మాహ — అథావధూతచర్యేతి — అవధూతో నామ బ్రహ్మతైక్యానుసంధానతత్పురః విస్తృతబహిఃప్రవహుః జీవన్ముక్తకలబాచ్యో మలినో యోగపురుష-స్తస్య చర్యా ఆచారః - ఉచ్యత ఇతి శేషః ఉపక్రాంతామవధూతచర్యాం దశభిర్వర్ణయతి — కాపీన మితి — శతఖండైరనేకశకలైః — జర్జరతరమతివిక్రీణం, కాపీనం గవ్యచ్ఛాదనచీరఖణ్డం, యది ఆస్తి చేదిత్యర్థః ఏవముత్తరత్రాపి ని 'కాపీనం స్వాదకార్యే చ గుహ్యచీరప్రదే శయో రి'తి విశ్వః తాదృశీ తథాభూతశతఖణ్డజర్జరతరే వేత్యర్థః కన్ఠాపునః కన్ఠా చ, ఆస్తి యది, నైశ్చిన్త్యం విషయచింతారహిత్యం చ యది తథా నిరపేక్షమనువర్తనా పేక్షారహితం-భైక్షమశనం భోజనం యది శ్చ కానే ప్రేతభూమా, వనే మహారణ్యే వా నిద్రా చ యది, స్వాతస్త్ర్యేణస్వాచ్ఛద్యేన, నిరబ్జుశమప్రతిబద్ధం, విహరణం విహారశ్చ, యది సదా, ప్రశాంతం ప్రసన్నం * 'వా దాస్తే త్యాదినా నిపాతః స్వాంతం చిత్తం యది, యోగమహోత్సవే-యోగస్సమాధిరేవ మహోత్సవస్తస్మిక్, స్థైర్యం చ, యది ఆస్తి చేత్తర్హి, త్రైలోక్యరాజ్యేన త్రిలోకాధిపత్యేన, కిం న కిమపీత్యర్థః తస్యైవ పరమ సౌఖ్యావవాత్సాదితి భావః * త్రయో లోకాస్త్రైలోక్యం చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్సాన్విధే వ్యుత్థో

టీ శత తరం-శతఖణ్డ = అనేకప్రేలికలుగా, జర్జరతరం = మిక్కిలి శిథిలమైన, కాపీనం = గోచియు, తాదృశి = అట్టిదియైయున, కన్ఠాపునః = బొంతయును, నైశ్చిన్త్యం = విషయచింతారహితమును, నిరపేక్షభైక్షం = అనువర్తనాపేక్షలేని భిక్షాన్నమును, శ్చ కానే = ప్రేతభూమియందుఁగాని, వనే = ఆరణ్యమునఁగాని, నిద్రా = నిదురించుటయు, స్వాతస్త్ర్యేణ = స్వచ్ఛందముగా, నిరబ్జుశం = అటంకములేని, విహరణం = సంచారమును, సదా = ఎల్లప్పుడు, ప్రశాంతం = ప్రసన్నముగు, స్వాంతం = వ్యుదయమును, యోగమహోత్సవే = సమాధి యను గొప్పపండుగదినమున, స్థైర్యమపిచ = నిలకడయును, యది (ఆస్తి) = ఉండె

నేని, త్రైలోక్యరాజ్యేన=స్వర్గమర్త్యవాతాశములను మూడులోకముల యేలుబడి, కిం = ఏల ?

తా. నూలుప్రేలికలయిన గోచియును, అంతదే బొంతయును, నిశ్చింతయును, ఒకరియపేక్షలేని భిక్షాన్నమును, అడవిలో శ్వశానమున నో నిద్రయును, స్వాతంత్ర్యముతో నడ్డమాఁగలులేని విహారమును, ఎప్పుడును బ్రసన్నమైనచిత్తమును, సమాధిసంధానమున స్థైర్యమును జేకుటినచోఁ ద్రిలోకాధిపత్య మెందుకు ?

శా.కౌపీనంబును జిల్లకంధయు నవేళతాశూన్యబైతంబుఁ జింతాపాయంబు వనశ్వశానముల నిద్రావాప్తి దుర్వారస ద్వాపారంబుఁ బ్రశాంతచిత్తమును యోగారాధియున్ వృత్తిసంక్షేపంబుం గలదేని యోగికిఁ ద్రిలోకీప్రాభవం బేటికిన్ ?

శ్లో † బ్రహ్మాంజలిమాత్రం కిం లోభాయ మనస్వినః, శఫరీస్ఫురితేనాభిః శుభ్రో న ఖలు జాయతే. ౧౨

వ్యా—నన్యత్యస్తసాఖ్యావహత్యేన ప్రసిద్ధం త్రైలోక్యరాజ్యం నిషిధ్య కౌపీ నాదినంబులేచేవాత్మత్వం ప్రతిపాదితం, తదనన్, యత స్తస్యైవాత్యస్తప్రలోభకత్వా దిత్యాశక్య - మనస్వినస్తావదేతావదేవ నాప్రలోభకం కిం తు బ్రహ్మాంజలి తత్రా కించిత్కరమేవేతి సద్బ్రహ్మమాహ—బ్రహ్మాంజలి—మంజులీమాత్రం బిష్ణుమాత్రం— ఘటాదివదియత్తయా పరిచ్ఛిన్నమిత్యర్థః ‘మంజులీభూత మితి వా పారః తదా అమంజులం మంజులం సంపద్యమానం మంజులీభూతమ్ *అభూతతద్భావే చిన్మః * ఊర్వాది చిన్మనోవ శ్చేతి తి గతిపంక్షాయాం *‘ఘగతిప్రాదయ’ ఇతి సమాసః, ని ‘బిష్ణుః ప్రీతి మంజులం త్రి’ ప్రిత్యమరః † బ్రహ్మాంజలి చతుర్దశభువనగర్భిత బ్రహ్మాంజలీహామన స్వినో ధీరస్య, యోగిన ఇత్యర్థః * ప్రశాంతామినిః, లోభాయ చిత్తప్రలోభనాయ, కిం భవతీతి శేషః న భవత్యేవ కిము తదేకకోణే నిలీనం త్రైలోక్యరాజ్యమితి భావః తత్ర బ్రహ్మమాహ—అభిః సముద్రః శఫరీస్ఫురితేన మత్స్యవిశేషాల్లరితేన, శుభ్రో ఊర్భితః మధిత ఇతి యావత్ *‘శుభ్ర స్నానై’ త్యాదినా నిపాతః న జాయతే ఖలు న భవతి ఖలు ని ‘ప్రాప్తి తు శఫరీ ద్వయో’ రిత్యమరః మత్స్యేర్నిష్ఠానైనాభివృద్ధిమివ త్రైలోక్యరాజ్యేన మనస్వినఃప్రలోభనమిత్యర్థః. అతస్తదేవానిసాఖ్యావహమితి భావః

టీ మనస్వినః = ధీరునికి, (యోగికి), బ్రహ్మజ్ఞమజ్జలీమాత్రం = బ్రహ్మజ్ఞముల సమూహమెట్లను, లోభాయ కిం=మనస్సున నాసపుట్టించునా? అభిజ్ఞానము, శఫరీ స్ఫురితేన=పెద్దస్త్రీజాతిమత్స్యము తుట్టటచేత, తుట్టజ్జి=కలగినది, న జాయతే ఖలు= కాదుగదా?

తా. ఒకయోగుడుమీను దుముకులాడిన మాత్రమున సముద్రము కలగఁబోయినట్లు బ్రహ్మాండమండలమెట్లను రాసున్నను మనస్వియగు యోగిచిత్తము లోభపడదు.

క. మండలమాత్రం బగు బ్ర
హ్మాండము లోభకర మగునె యతిధీరునకు
నిండుసముద్రము జలచర
తాండవగతిచే విలోడితము గాదుగదా?

శ్లో మాతర్లక్ష్మీ! భజన్వ కంచిదపం మత్కాక్షణీ మాస్త్వ భూ
రోగేషు స్పృహయాశవస్తవ వశే కా నిఃస్పృహణామసి,
సద్యఃస్యాతపలాశపత్రపుటికాపాత్రే పవిత్రీకృతై
ర్భిశావస్తుభిరేవ సంప్రతి వయం వృత్తిం సమీహామహే. ౧౩

వ్యా — అశ వైరాగ్యప్రకారమాహ — మాతరితి — మాతర్లక్ష్మని, హే లక్ష్మీ* 'అహ్మర్థనద్యోర్హాస్వ' ఇతి ప్రాస్తవి అత్ర మాత్మగ్రహణమేతావంతం కాలం త్వయా రక్షితా వయమితి భక్త్యతిశయసూచనార్థమిత్యవగస్తవ్యమ్ ఆపరమన్యం కంచిద్భాగ్యవంతం పురుషం, భజన్వ సేవన్వ, మత్కాక్షణీ మద్విషయాభిలాషిణీ, మాస్త్వ భూర్న భవేత్సర్వః * 'స్తాక్షరే లక్ష్మే' తి చకారాదాశీర్థే లక్ష్ * 'న మా జ్యోగ' ఇత్యడాగమప్రతిషేధః నన్విదానీం కుత ఏతదైవైరాగ్య మిత్యత ఆహుః — భోగేషు స్రక్పన్దనాదివిషయాశుభేషు, స్పృహయాశవః స్పృహావస్తాః పుమాంసః * 'స్పృహీ' త్యాదినా చురాద్యదంతాజ్ఞానాదాశుచ్యుత్యయః తవ వశే త్వదాయత్త తాయాం - వర్తంత ఇతి కేవల త్వదధీనా భవంతిత్వర్థః ని 'వశ ఆయత్త తాయాం చే' త్యమరః తస్మి యూయం క ఇత్యాశక్త్యామామాహుః — నిఃస్పృహాణాం భోగాభిలాషశూన్యానాం, కాఽసి కీదృగ్విధాఽసి న కాఽసీత్సర్వః వయం చ నిః స్పృహా ఇతి భావః అతోఽస్తాన్విహాయాన్యత్ర గచ్ఛేతి సంబంధః నన్వేదనం చేద్యుహ్మకం కథం జీవికేత్యాశక్త్యామామాహుః - వయం, — సంప్రతీదానీం, సద్యస్తత్కాల

వివ * 'సద్యః పరుత్సురారీ' త్యాదినా నిపాతనాత్సాధ్యుః సూతా విరచితా * కర్తజీ
క్తః * 'ఘోషః కూడనునానికే చే' తి డీతి యనాదేశః పలాశపత్రపుటికా కింతుక
పర్ణపుటికైవ-పాత్రం భిక్షాహరణోచితభాజనం-తస్మిన్, పవిత్రీకృతైః పావనీభూతై
రిత్యర్థః * అభూతతద్భావే చ్యుతిః * 'అస్య చ్ఛా వి' తీకారః భిక్షావస్తుభిః - అన్న
కలశరోపితకాకాదిభిక్షాద్రవ్యైరేవ - భిక్షాసత్తుభిః' తి పారేఽపి-భిక్షాసత్తువిశేషైరిత్యర్థః
వృత్తిం జీవికాం, సమీహామహే అభిలషామహే - విరక్తా భవాదు ఇత్యర్థః ఆతః
కిమర్థం త్వమస్తాకమితి భావః అత్ర పలాశపత్రపుటికాయాస్సద్యస్సూత్రత్వకథనం విశద
త్వద్యోతనార్థమ్-అన్యథా భిక్షాహరణానుపయుక్తా స్యాదితి వేదితవ్యం తథా - 'పలాశం
పద్మపత్రం చే' త్యాదివచనాత్పవిత్రీకరణయోగ్యేషు పలాశపత్రేషు నిక్షిప్తసాధారణా
న్వాదీనామసి పవిత్రత్వం కిమత నిసర్గశుచిభిక్షావస్తా నామితి చాఽవగతవ్యమ్

టీ మాతఃలక్ష్మీ=అమ్మా ఓలక్ష్మీ, కంచితో అవరం=ఎవనినైన నింకొకనిని, భజన్య =
సేవింపుము, మల్ కాక్షిణీ=నన్నుగోరుదానవు మాస్త భూషి=కాకుము భోగేషు=స్రక్తుం
దనాది విషయమలయందు, స్పృహయాళవః=కోరికగలవారు, తవపశే=నీవశమై (ఉం
దురు) నిఃస్పృహః=భోగాభిలాష లేనివారికి, కాఅసి=ఎవ్వరైవు అవుదువు? వయం=
మేము, సంప్రతి=ఇప్పుడు, సద్య పాత్రే-సద్యః=తత్కాలమున, సూత = కట్ట
బడిన, పలాశపత్ర = మోదుగాకుల, పుటికాపాత్రే = దొన్నెయను భిక్షమును గొనుట
కుచితమగుపాత్రమున, పవిత్రీకృతే=పావనీభూతమైన, భిక్షావస్తుభిః=అన్నకలశము
మైనదివలన కూరలుమొదలగు ద్రవ్యములతోనే, వృత్తిం=జీవితమును, సమీహామహే. కోరు
చున్నారము

తా. అమ్మా! లక్ష్మీ నమస్కారము. నన్నుగోరకుము. మఱొకరి
నాశించుము. భోగముల గోరువారు నీకు లోఁబడుదురు. కాని నిఃస్పృ
హులకు నీతోఁ బని యేమి? ఎప్పుటి కప్పుడు మోదుగాకు దొప్పలుగట్టు
కొని తిరిపమైతి పవిత్రీతము లయిన భిక్షావస్తువులతో మే మింక జీవ
యాత్ర గడపదలచి యున్నాము.

క. అమ్మా! లక్ష్మీ నమస్కా

రములు గావించి నన్నుఁ బ్రార్థించెద నా

నెవ్వదిలో విద్యారూ

పమున నేలుకొను ముఖ్యోపల ముదియకదా.

శ్లో మహీ రమ్యా శయ్యా విపులముపధానం భుజలతా
 వితానం చాకాశం వ్యజనమనుకూలోఽయమనిలః,
 స్ఫురద్దీపశ్చంద్రో విరతివనితాసజ్జముదితః
 సుఖి శాంతశ్చేతే మునిరతనుభూతిర్నృప ఇవ.

94

వ్యా — అథ యోగిసన్సర్వభౌమసామ్యమాహ — మహాశయ్యేతి — పృథ్వీ
 భూమిః, మహాశయ్యా విశక్కుటపర్యఙ్కుః - 'మహీ శయ్యా పృథ్వీ'తి పారే-పృథ్వీ పృథుః
 * 'హితో గుణవచనా' దితి జీవ్ మహీ-శయ్యాని 'గోత్రా టః' పృథివీ పృథ్వీ త్వాఽ
 వనిర్దేదివీ మహీత్యమరః భుజలతా బాహువల్లి, విపులం విస్తీర్ణ, ముపధానం ని ఉప
 ధానం తూహర్ష మిత్యమరః ఆకాశం చ, వితానముల్లాభః-ని 'అస్త్రీ వితానముల్లాభ
 ఇత్యమరః ఆయం ప్రవర్తమానోఽనుకూలః, అనిలః పవనః, వ్యజనం తాళవృన్తక
 మిత్యర్థః-ని 'వ్యజనం తాళవృన్తక' మిత్యమరః శరచ్చంద్రో దీపః-శరద్ధ్రాణం చంద్రస్య
 ప్రకాశాతిశయద్యోతనార్థం, ఇత్యేతస్సర్వయత్నసిద్ధమపరిచ్ఛిన్నం చేత్యర్థః
 ప్రసిద్ధం తు నైవం భూతమితి భావః స్వయం, విరతిర్విరక్తిరేవ వనితా - కన్యాస్సక్లేవ
 ముదిత స్సంతుప్తః, అత ఏవ, సుఖి ఆనందపూర్ణః, శాంతశ్చమఖిలో, మునిః-

'నివృత్తస్సర్వతత్త్వజ్ఞః కాశక్రోధవిపక్షిణః,

ధ్యానస్థో నిష్క్రియా దాంతస్తుల్యుత్పాకాశ్చనో మునిః'

ఇత్యుక్తలక్షణః కశ్చిద్యోగీశ్వరః, అతఃపుతరఖణ్డితైశ్వర్యసంపన్నో, సృపసన్సర్వ
 భౌమ ఇవ, శేతే స్వపితి—నిరాశక్కుం నిద్రాతీత్యర్థః

రూపకసంక్లిరోఽయ ముపమాలంకారః, తథా ఉపమానాన్నుపాదుపమేయస్య
 మునేరపరిచ్ఛిన్నశయ్యాదిస్సంఘ్న త్వేనాధిక్యప్రతీలేర్వ్యతిరేకో వ్యజ్యతఇత్యంకారేణా
 లంకారధ్వనిః

టీ మహీ=పృథ్వీ, రమ్యా=రమణీయమైన, శయ్యా=సెజ్జ, భుజలతా=బాహువల్లి,
 విపులం=విస్తరింపబడిన, ఉపధానం=దిండు, ఆకాశం=ఆకాశము, వితానం=మేలుకట్టు,
 అనుకూలః=సుఖముగానుండు, ఆయం అనిలః=ఈగాలి, వ్యజనం=విసనకట్టి, చంద్రో=చందు
 రుండు, స్ఫురత్ దీపః = వెలుగుచుండు దివ్య, విరతి ముదితః-విరతి = వై రాగ్యమును,
 వనితా=ప్రియరాలితోడి, సజ్జ=కూటమిచే, ముదితః=సంతుష్టుండును, శాంతః = శాన్తుః

దును, అగు, మునిః=యోగీశ్వరుఁడు, అతఃపూతిః = అఖణ్డతైశ్వర్యముగల, నృపఇవ రాజువలె, సుఖం=సుఖముగా, శేతే=(అటంకరహితము) నిమరఁ జెందును

తా. భూమి రమ్యమయిననెఱ్ఱ, కై దీవయే విరివిగలతలాడ, అశమే పెనుమేలుకట్టు అనుకూలవాయువే వీవన. చంద్రుడే దివ్య. రీతిని ముక్తివనితతోఁ గలయుచు మెలయుచు నానందపడుచు ము. మహారాజువలె హాయిమెయిఁ బవలించును.

చ. ధరణి విశాలతల్ప ముపాధానము బాహువు నింగి చందువా
సురటును గంధవాహములు १ శోభనదీపము చందురుండుగా
విరలివధూమణిం గలసి १ వేడుక మీఱ సుఖించి శాంతుఁడై
విరుపవలీల యోగి శయనించు మహిమతిమాల్చికై వడిన్.

శ్లో. భిక్షాశీ జనమధ్యసజ్జరహితస్వాయత్తచేష్టస్సదా
హానాదానవిరక్తమార్గనిరతః కచ్చిత్తపస్వీ స్థితః,
రథ్యాక్షిర్ణవిశీర్ణజీర్ణవసనై రాస్యాతకన్ధాధరో
నిర్దానో నిరహఙ్కృతిశ్శమసుఖాభోగై కబద్ధస్పృహః

వ్యా — అథ యోగిస్వరూపం నిరూపయతి—భిక్షేతి — భిక్షామక్నాతీతి భిక్షా
భిక్షాన్నమాత్రభోజనేన శరీరధారణతత్పర ఇత్యర్థః జనుభ్యే-సంగరహితః ఆహ్లాదిహీన
'సజ్జాత్సంజాయతే కామ' ఇత్యాదిస్త్రుతేస్తస్య నిదానత్వాదితి భావః కింతు, నద
సర్వదా, స్వాయత్తా స్వాధీనా-చేష్టా వ్యాపారో—యస్య స తథోక్తః-స్వచ్ఛందవిహా
నిరత ఇత్యర్థః-స్వాధీనాత్మీయవ్యాపారో వా ని 'అధీనో నిఘ్న ఆయత్త' ఇత్యమ
తథా, హానాదానయోస్త్యాగస్త్వీకారయోర్విరక్తః అసంక్లిష్టః-యో మార్గస్త్ర-నిరత
అసక్తః-నిరుపేన హేయవస్తుహనో పాదేయోపాదానతత్పర ఇత్యర్థః యద్యా-హానః
ఇదం హేయమితి త్యాగః-ఆదానమిదమపాదేయమితి స్వీకారః -హేయోపాదేయబు
హుస్య ఇత్యర్థః 'నిస్త్రి'గుణ్యే పథి విహరతాం శో విధిః శో నిషేధ' ఇత్యాదిపచనాత్తస్య
విధినిషేధాతీతత్వాదితి భావః తథా, రథ్యాయాం పీథ్యామాక్షిర్ణమ్ అనువయుక్తత్వాజ్జ
ర్నిక్షీప్తం - మతః? విశీర్ణం విశకలితం - తక్కుతః? జీర్ణం పురాతనం తథాభూత
వసనమాచ్ఛాదనం - యస్య రథ్యాక్షిర్ణవిశీర్ణజీర్ణవసనః - 'చీరాణి కిం పథి న నన్
దిశన్తి భిక్షా' మిత్యాదినా తస్య తథావిశవసనధారణస్వాభావాదితి భావః * ఆర

ఆదిత్యాస్త త్వర్ణీయోఽచ్యుత్యయః * ఆర్యఆదిరాకృతిగణః, యద్వా - రథ్యాయాం -
 క్షీర్ణమనాదరెణ నిశ్చిప్తం-విశ్చిర్ణం జీర్ణం చ వసనం నిజాచ్ఛాదనం యేన స తథోక్తః
 సుప్రాప్తం సమదిప్తితం - కష్టవాసనం - యేన స తథోక్తః చతుర్దశితకణ్ఠోప - ర్యుప
 విష్ట ఇత్యర్థః అత ఏవ, నిర్తానోఽభిమానకూన్యః—సంసారాధ్యాసరహిత ఇత్యర్థః నిర
 హంకృతిరహంకారకూన్యః తదాత్మాధ్యాసరహిత ఇత్యర్థః శమో నామ వైరాగ్యేణ
 నిర్వికారచిత్తత్వం-తేన యః సుఖాభోగః ఆనందాంతికయః తత్ర ఏకం ముఖ్యం యథా
 తథా-బద్ధా స్పృహా యేన స తథోక్తః బ్రహ్మధ్యాననిష్ఠ ఇత్యర్థః కశ్చిత్కోఽపి, తవస్వీ
 మహాతపాః యోగీశ్వరః * ప్రశంసాయామినిః స్థితః నిరాశక్కుం వర్తత ఇత్యర్థః
 రథ్యాక్షిణ్యేతి సుప్రాప్తేతి చ విశేషణద్వయేన బాహ్యవైరాగ్యముక్త-మనైర్విరాగ్యవైరాగ్య
 మిత్యవగన్తవ్యమ్ స్వభావోక్తిరలంకారః 'స్వభావోక్తిరసౌ చారు యథావదన్వస్తువర్ణన
 మితి లక్షణాల్'

టీ భిక్షా ఆశీ = శరీరధారణకుమాత్రము వలయు భిక్షను భుజించువాడును,
 జన రహితః-జనుమధ్య - జనులనడుమను (ఉండియు), సద్గరహితః = ఆసక్తివిహీనుడును,
 సదా=ఎల్లప్పుడును, స్వాయత్తచేష్టః = తనకులోబడిన వ్యాపారముగలవాడును, హా
 రతః-హాన = (నీచవస్తు వని) వదలుటయందును, ఆదాన=(ఉపాదేయ మని) స్వీకరించుట
 యందును, విరక్త = ప్రీతిలేని, మార్గ = నడవడియందు, నిరతః = ఆనత్తుడును, రథ్యా
 వసనైః-రథ్యా = పెద్దపీఠులయందు, క్షీర్ణ = పాతవైవచిన్, విశ్చిర్ణ = శిథిలమైన, జీర్ణ =
 ప్రాత, వసనైః = గుడ్డలతో, ఆస్మాత = అంతట గుట్టబడిన, కన్ధా = బొంతకు, ధరిః =
 ధరించువాడును, నిర్తానః=అభిమానకూన్యుడును, నిర్ అహంకృతిః=అహంకారకూన్యు
 డును, శమ స్పృహా-శమ = వైరాగ్యమువలనకాంతివలని, సుఖ = సుఖముయొక్క,
 ఆభోగ = విస్తారమున, ఏక = ముఖ్యముగా, బద్ధ = కట్టబడిన, స్పృహః = కోరికగల
 వాడును-బ్రహ్మధ్యాననిష్ఠయందే మనస్సుగలవాడనుట (అగు), తవస్వీ = యోగీశ్వరుడు
 కశ్చిత్ = ఎవడోయొకడే, స్థితః = ఉండును

తా. భిక్షాన్నభోజనుడై, జనుల నడుమ నున్నను, వారిసంగతి
 లేక స్వేచ్ఛాప్రవర్తన గలిగి తృణించుట గ్రహించుట యనునవి లేని
 మార్గముననుండి త్రోవలోఁ బడియుండిన చింపిగుడ్డప్రేలికలను
 బొంతఁగా గూర్చుకొని యభిమానము అహంకారములేనివాడై
 శాంత్యానందపారవశ్యమున నారూఢుడై యెవడో యోగీశ్వరుఁ
 డొకఁడుండును,

కా. హానాదానవిరక్తమార్గనిరతుం యదక్షయ్యభిక్షాశి స్యా
 ధీనారంభుడు లోకసంగదురితాతీతస్వభావుండు ర
 థ్యానిక్షిప్తవిజ్ఞవస్త్రకృతకంఠాసీనుఁ డాత్మాక్షర
 థ్యానాసక్తుఁ డొకానొకండు విగతాహంకారుఁ డొప్పు భువిన్.

శ్లో. చక్షుః కిమయం ద్విజాతిరథవా శూద్రోఽథ కిం తాపసః
 కిం వా తత్త్వవివేక వేశలమతిరోగీశ్వరః కోఽపి కిం,
 ఇత్యుత్పన్న వికల్పజల్పముఖరై రాభాష్యమాణా జనై
 ర్న క్రుద్ధాః పది నైవ తుష్టమనసో యాన్తి స్వయం యోగినః. 96

వ్యా — అథ యోగినాం మానావమానతుల్యతామాహ — చక్షుః ఇతి — అయం
 పరిపూర్ణమానశ్చక్షుః కిం అన్యజో వా, అథవేతి పక్షాన్తరే, ద్వే జాతీ శూద్రత్వ
 బ్రాహ్మణ్యరూపే యస్య స తథోక్తః కిం బ్రాహ్మణో వా - 'జన్మనా జాయతే శూద్రః
 కర్మణా జాయతే ద్విజ' ఇతి పదనాదితి భావః యద్వా - ద్వే జాతీ జన్మసి
 గర్భనిర్గమనసంస్కారాభ్యాం యస్య సః ద్విజాతిః - కిమ్, అథ యద్వా - శూద్రః కిం
 పృషలో వా కిం - వా యద్వా - తాపసః కిం తపోనిష్ఠో వా కిం, కిం వా తత్త్వవివేక,
 'పేశలా పరమార్థపర్యాలోచనతత్పరా మతిర్యగ్య స తథోక్తః కల్పితోఽపి, యో
 శీశ్వరః కిం ధ్యాననిష్ఠో వా, ఇత్యనేన ప్రకారేణోత్పన్నై రుదితైర్వికల్పజలైర్వికల్ప
 వాతైర్బుద్ధిఖరా వాచాలానైర్నిత్యం భూతాని వాక్యాని పదద్భిరిత్యర్థః జనైః, పథి మాన్తే
 ఆభాష్యమాణా అధిక్షిప్తమాణా ఆపి, న క్రుద్ధాః న కోపితాః చక్షులత్వాద్యాక్షేపేణేతి
 భావః, నైవ తుష్టమనసః న సంతుష్టాస్తజరణాశ్చ - ద్విజాతిత్వాద్యాక్షేపేణేతి భావః
 యోగినో యోగారూఢాః, స్వయం యాన్తి తుష్టిం గచ్ఛన్తి - బ్రహ్మనిష్ఠత్వాదితి భావః
 తథా చ గీతావచనం —

‘న ప్రహృష్యేన్ద్రీయం ప్రాప్య నోద్విజేతాన్ద్రీయ చాపియమ్,

స్థిరబుద్ధిరస్త్మూఢో బ్రహ్మవిదృష్టాఽస్థితిః.

శిరోష్ఠసుఖదుఃఖేష తథా మానావమానయోః,

జ్ఞానవిజ్ఞానకృపాత్తా మాటస్థో విజితేన్ద్రీయః

యుక్త ఇత్యుచ్యతే యోగీ సమలోష్ఠాశ్చ కాశ్చనః’ ఇత్యాది

టీ అయం = కళవంబుడువాడు, చక్షుఃకిం = మాలవాఁడా, అథవా = లేక,
 ద్విజాతిః వా = బ్రాహ్మణుఁడా, అథ = లేక, కిం శూద్రోవా = శూద్రుఁడా, తామసః కిం వా =

తపోనిష్ఠుఁడా, తత్త్వవివేకపేశలమతిః = పరమార్థపర్యాయోచనయందునేర్పుగల బుద్ధి మంతుఁడగు, కోఁపి = ఒకానొక, యోగీశ్వరః = మహాయోగియా, ఇతి = ఇటులని, ఉత్పన్న వికల్ప జల్పముఖైః = పుట్టిన వికల్పపువాక్యములకు ప్రేలుటచే నాచాలరుగు, జనైః = మనుష్యులచేత, పథి = దారిలో, ఆభాష్యమాణాః = అధిక్షేపింపబడువారు, (అయ్యును, న క్రద్ధాః = కోపపడువారుచుగాక, నైవ తుష్టమనసః = సంతసించినమనస్సు గలవారుచుగాక, యోగినః = యోగీశ్వరులు, స్వయం = తమంతట, యాన్తి = పోవుదురు

తా. వీడు మాలండా! లేక బ్రహ్మణుడా! శూద్రుడా! తాపనుడా! తత్త్వవేత్త యగు యోగీశ్వరుడా! యని తన్నుఁ జూచి పలువురు జనులు పలులెఱుంగులఁ జేయుభాషణమును వినుచుఁ గోపింపక సంతుష్టమనస్కుడై యోగి తనత్రోవను దా నేగుచు

ఉ. మాలండా వీడు విప్రకులమండనుడో మఱి శూద్రుడో తప

శ్రీలుండో సిద్ధుండో యచుచుఁ జెంతలఁ జేరి వికల్పజల్పవా

చాలజనంబు లాడఁగ వోసం గుఱిలాత్తులు గారు సమ్మదో

దేవులు గారు మిన్నక భువి విహరింతురు యోగిపుంగవుల్

శ్లో. హింసాశూన్యమయత్నలభ్యమశనం ధాత్రా మరుత్కల్పితం

వ్యాఖానాం పశవస్తృణాఙ్గురభుజస్సృష్టా స్థలీశాయినః,

సంసారార్థవలజ్ఘనక్షమధియాం వృత్తిః కృతా సా నృణాం

యామన్వేషయతాం ప్రయాన్తి సతతం సర్వే సమాప్తిం గుణాః.

వ్యా — అథ హింసాదిరాహిత్యవృత్తిమాహ — హింసేతి — హింసయా అన్యోప తాపకపథాదిభిః - శూన్యం రహితం, ఆయత్నేన యత్నం వినా - లభ్యం ప్రాప్యమ్, అశనమన్నం - ని 'భిన్నా స్త్రీ భక్తమన్ధోఽన్న' మిత్యమరః ధాత్రా చిత్రచిత్ర సృష్టికర్తా బ్రహ్మణా వ్యాఖానాం సర్వాణాం - ని 'వ్యాఖో దుష్టగజే సర్వే' ఇతి విశ్వః మరుతా వాయునా, కల్పితం నిర్మితం, పశవః గోప్రభృతయః, తృణాఙ్గురాఁ బాల తృణాని-భుజ్జానాః సన్తః, స్థలీశాయినః ఆకృత్రిమప్రదేశే శయనవస్తృష్టాసంతుష్టాః సంసారః పుత్రకళత్రాది ధారావాహి రూపా సంసృతిః - స విప అర్జవః-తస్య లజ్ఘనే అతిక్రమణే-క్షమా-ధీ యేషాం, లేషాం, నృణాం జనానాం, యథా తరణిద్వారా సముద్రం తరన్తి తథా జ్ఞానద్వారా సంసారం తరన్తి త్యర్థః సా వృత్తిః పూర్వోక్త ప్రసిద్ధజీవనం, కృతా నిర్మితా - బ్రహ్మణేత్యర్థః తాం వృత్తిం, అన్వేషయతాం మార్గ భర్తృణిః — 27

మాణానానిరస్తరజస్తమోజనితదోషాణాం, సర్వే గుణాః సతతం సర్వదా, సమాప్తిం
నాశం, ప్రయాన్తి ప్రాప్నువన్తి

‘యో మే గర్భగతస్యాపి వృత్తిం కల్పితవాన్ప్రభుః,

శేషవృత్తివిధానాయ సుప్తః కిన్న మృతోఽపి వా’

ఇతి వచనరీత్యా వృత్తికల్పనే కాగరూకస్స భగవాన్ వర్తత ఇతి మత్వా హింసాది
రాహిత్యేన వృత్తిం కుర్వో యదృచ్ఛయా సుప్రాప్తద్రవ్యేణ తుష్టస్స యత్ర కుత్ర
వా వనో రజస్తమోఽపి? అతిప్రస్నో యోగీ సర్వదా ఆత్మానుసంధానం కుర్వో
స్థాతవ్య ఇత్యాశయః

టీ వ్యాఖానాం=పాములకు బాత్రా=బ్రహ్మచే, హింసాకూన్యం = చంపుటలేని
దియు, ఆయత్నలభ్యం=ప్రయత్నములేక లభ్యమగునదియు, (అగు), అశనం = అన్నము,
మరుత్ = గాలి, కల్పితం = చేయబడినది పశవః = గోవు మొదలగు జాతువులు, తృణ
అక్కుర భుజి = లేబచ్చికను తినునవిగాను, స్థలీకాయినః = బాగుపఱచని నేలయందు
పరుండునవిగాను, సృష్టాః=సృజింపబడినవి సంసార ఆర్థవలక్లుపక్షమధియాం = పుత్ర
కళత్రములతోడి సంసారసముద్రమును దాటుటయందు సమర్థమయినబుద్ధిగల, నృణాం=
మనుజులకు, యాం=ఏ (వృత్తి), అన్వేషయతాం = వెదకువారికి, సతతం = ఎప్పుడును,
గుణాఃసర్వే = సత్వరజస్తమోగుణకార్యములన్నియు - జననమరణాదులు, సమాప్తిం =
నాశమును, ప్రయాన్తి = పొందునో, సావృత్తి = ఆజీవిక, కృతా = చేయబడినది

తా. బ్రహ్మచేవుడు హింసకానింప నక్కటలేక యప్రయత్న
ముగా జేకుటునట్టి గాలిని సర్పముల కాహారము గావించెను. పశువు
లకు నేల పడుకగను గఱికపరక లాహారముగను గావించెను. సంసార
సముద్రమును దాటజాలు బుద్ధి యుండిన నరులకును దగునాహారము
నాలాటిదాని జేసియే యున్నాడు. ఆయాహారమును జేకొనువారికి
రజస్తమోగుణజనితదోషము లెల్ల నశించును.

చ చిలువల గాలిమేపరులఁ ॥ జేసి తృణాంకురభోజనంబు భూ
తలశయనంబు గోవులకుఁ ॥ దామరచూలి విధించె దత్త్వపే
శలమతు లైనవారలకు ॥ సన్నతవృత్తి ఘటించె దానిచే
దొలంగు రజస్తమోజనితదోషము లెల్ల భజించువారికిన్.

శ్లో. గణ్ఠాతీరే హిమగిరిశిలాబద్ధపద్మాసనస్య

బ్రహ్మభ్యానాభ్యసనవిధినా యోగనిద్రాం గతస్య,

కిం తైర్భావ్యం మమ సుదివనై ర్యత్ర తే నిర్విశజ్ఞాః

కంఠాయ నై జరతహరిణాస్సాన్స్వజ్ఞ మజ్ఞే మదీయే.

98

వా — అథ నిర్వృతిప్రకారమాహ — గజ్ఞేతి శ్లోకేన — గజ్ఞాయాః సుర
నద్యాః-తీరే కూలే - ని 'కూలం రోధశ్చ తీరం చ ప్రతీరం చ తటు త్రి' ప్లిత్య
మరః తీరగ్రహణం తదతశితత్వ పావిత్ర్యాదిసిద్ధ్యర్థం హిమగిరేష్ఠితనగస్య - శివాయాః
పాపహణ్య ఉపరి-బద్ధం పద్మాననం యేన తస్య, కిం చ, బ్రహ్మణః - ధ్యానముపాసనం -
తస్య అభ్యసనమభ్యాసః - తస్య విధిః విధానం - తేన-ని 'విదిర్విధానే తై వేఽపీ'త్యమరః
యోగనిద్రాం, గతస్య ప్రాప్తస్య, యోగినః మమ, తైస్సుదివనైః పుణ్యదినైః,
భావ్యం కిం, యత్ర తే, జరతహరిణాః వృద్ధమరజ్ఞాః, నిర్విశజ్ఞాః నిర్భీకాస్సన్తః,
స్వాక్లం స్వకరీరం, మదీయే అజ్ఞే శరీరే, కణ్ఠాయ నై, తైర్భావ్యం కిమిత్యభిప్రాయః
ఏవం చ గ్రామనివాసం త్యక్త్వా గజ్ఞాతీరే హిమవత్పర్వతపాహాశోపరిపద్మాననాసనవర్తీ
బ్రహ్మధ్యానాభ్యాసవిధానేన యోగనిద్రాం గతస్సన్నహం నిర్విశజ్ఞైః జరతహరిణైః
స్నానం యదా స్థాస్మ్యే, తదా మే సుదివసా జాయంత ఇత్యభిప్రాయః

టీ గజ్ఞాతీరే = గంగాతీరము హిమగిరిశిలాబద్ధపద్మాననస్య = మంచుకొండ
యొక్క శిలవై వేయబడిన పద్మాననము గలవాడను, బ్రహ్మధ్యాన అభ్యసనవిధిగా =
పరబ్రహ్మముయొక్క ఉపాసనమును అభ్యాసపఞ్చమనోనకార్యముచేత, యోగనిద్రాం =
యోగనిద్రను, గతస్య = పొందినవాడను, (అగు,) మమ = నాకు, తైః సుదివనైః =
ఆ పుణ్యదినములు, భావ్యం కిం = కలుగునా? యత్ర = ఏ దినములందు జరతహరిణాః =
ముసలిజింకలు, నిర్విశజ్ఞాః సన్తః=భయములేనివై స్వఅక్లం = తమకరీరమును, మదీయే
అజ్ఞే = నాదేహమునందు, కణ్ఠాయ నై = గీటుకొనునో?

తా. గంగయొడ్డున మంచుకొండచటియైనఁ బద్మాననము వైచి
కొని నేను బ్రహ్మధ్యానాభ్యాసమున యోగనిద్రలో నుండఁగా జింకలు
తమయొడలి దురగ తీర్చుకొనుటకై నాదేహమును భయము లేక రాచు
కొనునట్టి సుదినములు కలుగునా?

ఉ. శ్రీసురసింధుతీరమున १ శీతనగోపలసీమయందుఁ బ

ద్మాననవర్తి నై శివు సుపాస్తి యొనర్చుచు యోగనిద్రచే

భాసిలుచున్న నాతనువుపై దమమేనులతీట దీట న

త్రాసము లై కురంగములు १ రావులు నేయుట గల్గునే కదా.

శ్లో. పాణిః పాత్రం పవిత్రం భ్రమణపరిగతం భైక్షమక్షయ్యమన్నం
 విస్తీర్ణం వస్త్రమూఢాదశః సమపమలం తల్పమస్వల్పముర్దీ
 యేహం నిస్సక్లతాఙ్గీకరణపరిణతస్వాస్తవస్తోషిణస్తే
 ధన్యాస్సంస్య త్వదైన్యవ్యతికరనికరాః కర్త నిర్హాలయన్తి. 99

వ్యా — అథ కేవలం సర్వసక్లపరిత్యాగత్వమాహ పాణిః పాత్రమితి క్షోకేన —
 పాణిరితి—పవిత్రం పరిశుద్ధం, పాణిః హస్త వివ, పాత్రం భాజనం ని 'యోగ్యభాజ
 సయోః పాత్ర'మిత్యమరః భ్రమణేన సంచారేణ-మగతం ప్రాప్తం భైక్షం భిక్షాకదమ్మకమ్,
 అక్షయ్యం నాశరహితమ్, అన్నమ్ ఆహారమ్, ఆకానాం దిశాం-దశకం, అపమలమ్ నిర్మలం,
 విస్తీర్ణం విశాలం, వస్త్రం వాసః, ఉర్దీ భూమిః, అస్వల్పం మహత్ - అచపలమ్, అచఞ్చలం,
 తల్పం శయ్యా, యేహం నిస్సక్లతాయాః సక్లరాహిత్యస్య-అఙ్గీకరణే-పరిణతం పరిపాకం
 గతం యత్ స్వాస్తం - తేన సంతోషిణః సంతృప్తా, స్తే ధన్యాః, సన్నస్యస్తా త్వక్తాః-
 తైన్యస్య వ్యతికరనికరా యై స్తే తథోక్తాస్సన్తః, కర్త, నిర్హాలయన్తి, నాశయన్తి, ఏవం
 చ యత్ర కుత్ర వా వసన్ పాణిపాత్రేణ భైక్షన్నం భుక్త్వా దిగమ్భరః ఉర్దీశయనః
 నిస్సక్లపరిణతచిత్తేన సంతృప్తస్య త్వక్తతైన్యవ్యతికరనికరః ధన్యః ధారావాహికజన్త
 పరమ్పరాప్రదం కర్త నిర్హాలయతీకృభిప్రాయః

టీ. పాణిః=అరచేయియే, పవిత్రం = పరిశుద్ధమైన, పాత్రం = భోజనపాత్రము-
 కంచము, భ్రమణపరిగతం = సంచారముచేత ప్రాప్తించిన, భైక్షం = భిక్షాకదంబము,
 అక్షయ్యం = నాశరహితము - తఱుగనిది, అన్నం = ఆహారము, ఆకాదశకం = పది
 దిక్కులు, అపమలం విస్తీర్ణం వస్త్రం = నిర్మలమగు విశాలవస్త్రము, ఉర్దీ = భూమి,
 అస్వల్పం = గొప్ప, తల్పం = నెఱ్ఱ, యేహం = ఎవరికో, నిస్సక్లతా = సంగరాహిత్యమును,
 అఙ్గీకరణ-క్షైకానుటచేత, పరిణత = పరిపక్వమైన, స్వాస్త = మనస్సుచేత, సస్తోషిణః =
 తృప్తిజేదిన, తైన్య = దీనత్వముయొక్క, వ్యతికర = సంబంధములయొక్క, నికరాః,
 సన్తః = సమూహములగులావై, కర్త = కర్తను, నిర్హాలయన్తి = నశింపజేయుదురు

తా. అరచేయియే భిక్షాపాత్రముగాఁ దిరిపమెత్తి దొరకినయన్న
 మును భుజించి దిగంబరులై, నిస్సంగులై వట్టిచేల శయనించుచు
 సుండుమహాత్ములు సంబంధములనెల్లఁ బెడబొయుటచే జిత్తము పరి
 పక్వముకాఁగాఁ గర్తమును నిర్హాలము చేయుదురు.

ఉ. పాత్రము పాణిపంకజము १ భైక్షము భోజ్య మనల్పతల్ప మీ
 ధాత్రి దిశాష్టకంబు పరిధాన మగున్ భువి నేరి కాసుచా

రిత్రు లసంగతాగుణధురీణులు రీణసుఖానుభూతికిం

బాత్తులు మోహపాశములఁ ॥ బాసి దహింతురు కర్తవీజమున్.

శ్లో. మాతర్దేదిని! తాత మారుత! సఖే! లేజః సుబద్ధో జల!

భ్రాతర్వ్యోమ! నిబద్ధ ఏష భవతామస్త్యః ప్రణామాజ్ఞాళిః,

యుష్మత్సజ్జవశోపజాతసుకృతస్సారస్సూరన్నిర్మల

జ్ఞానాపాస్తసమస్తమోహమహిమా లీయే పరబ్రహ్మణి.

100

వ్యా — అథ పంచభూతాని సంబోధ్యాహ — మాతరిలి — హే మాతః జనని, మేదిని వసుమతి, హే తాత జనక, మారుత వాయో, హే సఖే సుహృత్, లేజః, హేజల ఉదక, సుబద్ధో శోభనబద్ధో, హే భ్రాతః సహోదర, వ్యోమ అమృత, భవ తాం యుష్మక్మస్త్యః చరమః, ప్రణామాజ్ఞాళిః సమస్కారపూర్వకాజ్ఞాళిః, నిబద్ధఏష ని 'పాణిన్నికుట్ట ప్రసృతి స్తా యుతాఽజ్ఞాళిః పునః' నిత్యమరః యుష్మకం - సజ్జవ్య యోగస్య - వశేన ఆధీనేన - ఉపజాతం యత్సుకృతం - లేన - స్సారం విస్తారం-స్సూరత్ నిర్మలం చ - యద్ జ్ఞానం - లేన - అపాస్తః దూరతస్త్యక్తిః - సమస్తమోహమహిమా పుత్రమిత్రకళత్రాదన్వభినివేశాజ్ఞానాతిశయస్సక్, అహం, పరేబ్రహ్మణి సచ్చిదానందస్వరూ పిణి నిర్వికారే నిష్కళశ్చేన్దిరజ్ఞనే బ్రహ్మణి లీయే-ఏవం చ దాతైషణిత్వైషణిత్వైషణి రహితస్సక్ చిదానందస్వరూపః సక్ విదేహకైవల్యపర్యంతం జీవన్ముక్తస్సక్ అహం పరే ఇత్యాశయః

టీ మాతర్దేదిని=ఓయమ్మాభూదేవీ, తాతమారుత=ఓతండ్రి వాయూ, సఖేలేజః= ఓచెలికాఁడా అగ్నిదేవతా, సుబద్ధోజల = మంచిబంధువైన నీరమా, భ్రాతర్వ్యోమ = ఓయన్నాతకసమా, భవతాం=మీకు, ఏషః=ఇదీ, అస్త్యః = కడపటి, ప్రణామాజ్ఞాళిః సమస్కారపూర్వకమగుచేతులజోడింపు, నిబద్ధః = చేయఁబడినది యష్ట మహిమా- యుష్మత్ సజ్జ=మీకూడికయొక్క, వశ=అధీనముచే, ఉపజాత = పుట్టిన, సుకృత=పుణ్య ముచేత, స్సారం=విశేషముగ, స్సూరత్ = వెలుగుచున్న, నిర్మలం=మలినములేని, జ్ఞాన = తెలివించే, అపాస్త=తోలగింపఁబడిన, సమస్త=సకలమైన, మోహ = అజ్ఞానముయొక్క, మహిమాసక్ = అతిశయముగలవాడనై, పరబ్రహ్మణి=(నిర్వికార, నిష్కళశ్చ, నిరజ్ఞన మగు) పరబ్రహ్మయందు, లీయే=విశ్వమగుచున్నాను

తా. అమ్మా పృథ్వీ! నాయనా మారుత! మిత్రమాఅగ్ని! చుట్టమా నీరమ! అన్నా వ్యోమమ! మీకందఱకుఁ జేదోయి మోడ్చి యిదే తుదిమ్రొక్కు కావించుచున్నాను. మీసాంగత్యము వలన నాకుఁ గలిగిన

పుణ్యమున నజ్ఞానమెల్ల నశించి యఖండజ్ఞాన ముదయించుటచే బర
బ్రహ్మమున లయమగుచున్నాను.

మ. జననీ మేదిని! తాత మామత! వయస్యా వహ్ని! చుట్టంబ జీ
వనమా! సోదర తార కాపథమ! భవవ్యప్రేమ సంధిల్ల మీ
కొనరింతుం జరమప్రణామము భవద్యోగస్ఫురత్పుణ్యసం
జనితజ్ఞాననిరస్తమోహతతి నై శ సద్భ్రష్టాముం బొందెదన్.

ఉ. కూడిక చెందికొన్న తమకూరిమికిర మదెట్లు పల్కిన
స్వేడుక చేయుచందమున శ నీదయఁ గాంచిన నాకవిత్వ మే
బాడ వహించియున్నఁ గడు శ సమృద మే ఘటియించు నీకుఁ బె
ద్దాడపురీనివాస సజ్జదాసశివంకర సోమశంకరా.

శా. తారామండల కుండలీశ్వర సుధాతారామరత్నజ కాం
తారామర్త్యగణంబుజప్రభవకాంతారామ గౌరప్రభా
దారాలంకృతవామభాగ బుధమందారాగ యోగీంద్రబృం
దారాధ్యాంఘ్రిసరోరుహద్వితయ వేదారామభేలత్పికా

క. సంతోషబాష్పవారిని, రంతరదృగ్జలజభర్తృహరిసంయమిరా
టాఘంతస్వాంత నిశాంతని, శాంతోజ్జ్వల బోధదీపశరవరచాపా.

మాలిని—

ప్రణుతకుధరకన్యాసఫల సాదృశ్య హేతు
ప్రణయభర శిరస్సంప్రాప్తితాబ్జారిరేఖా
ప్రణవనలినపీరోపాంతసాంతత్యసేవా
చణహరివిధి రామాచామరోద్విజ్యమానా.

ఇది శ్రీ భర్తృహరియోగీంద్రులచే విరచితమైన సుభాషిత త్రిశతయందు

వైరాగ్యశతకము సంపూర్ణము

ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వర కరుణాకటాక్షపాత్ర యెఱుంగులక్షణకవి

రాజ విరాజ చాత్రతిమ్మనార్యపుత్ర వివిధవిద్యజ్ఞునిభయ లక్షణ

కవి నామధేయప్రణీతంబయిన సుభాషితరత్నావళి

కావ్యంబునందు వైరాగ్యశతకంబు

తృతీయాశ్వాసము

మహాపాథ్యాయ ఎలకూచి బాలసరస్వతికృత

మల్లభూపాలీయము

నీతిశతకము

—ॐ మూర్ఖ పద్ధతి ॐ—

కా. శ్రీమద్బాలసరస్వతీప్రకటలక్షీహేతువై శాంతమై
యామోదాపహమై నిజానుభవవేద్యంబై యనేహోదిగా
ద్యామేయప్రవిబోధరూపమహితంబై యొప్పులేజంబు ప్రా
వై మీకు స్మిరు లీవుతక సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ

1

మ సతతంబు న్నది మతస్సరాధ్యులు పరిజ్ఞాత ల్తహీనాథు లా
తతసంపన్నదదుష్టచిత్తు లితరు ల్తర్కింప నజ్ఞానదూ
షితభావు ల్వినువారలేరి యొడలక జీర్ణంబు తా గాక యా
ర్యతతు లేర్చినసూక్తము ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ

2

మ నిలుప న్వచ్చు న్నభావమూర్ఖుడగువానిం గొన్ని యత్యంతము
న్నిలుప న్వచ్చు విశేషవేది యగువానిం గొల్చి యెంచేని జ్ఞా
నలవా హంకృతిదుష్టుడైనమనజు న్రంజింప శక్యంబు గా
దలభాషాపతి కేనియు సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ

3

కా కాళాహిం దలఁ దాల్చు వచ్చు విరిపాంకానం దరంగప్రజో
త్తాలం బైనపయోధిఁ జేతులనె యీడ న్వచ్చు నన్యోగదం
ష్ట్రాలగ్నం బగుమానికంబు హరియింప న్వచ్చు నెట్లేని మూ
ర్ఖాభిం దెల్పంగ రాదు శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ

4

మ. వసుధం గుండెటికొమ్ము తెచ్చుకొనఁగా వచ్చుం బ్రయత్నంబున
స్వస్య ద్రావ స్థల మొండమావులనెయేనిం గాంచ వచ్చు న్నిజం

॥ శ్రీ ॥ నైజామురాజ్యములూని జటప్రాలు సంస్థానాధీశ్వరులైన సురభి మల్ల
భూపాలున కంకితము కృతిపతివంశజులకు శ్రీసురభి రాజా వేంకటలక్ష్మారావు బహ
మారువా రిదివరలో ఈగ్రంథమును ప్రచురించి యుండిరి

బిసుక న్నూనియఁ బిండ వచ్చుఁ బ్రతిభాహీనాత్ముఁ డౌమూర్తుఁ డె
ల్ప సమర్థత్వము లే దిల స్ఫురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ

5

మ దిరిసెంపున్విరిచేత వజ్రమణి భేదింపం దలంచు న్నద
ద్విరదేంద్రంబు మృణాళతంతువున బాదింపంగ నూహించు మా
ధురి నింపం జనుఁ దేనెచే లవణపాథోరాశికి స్తూర్తుఁ డె
ల్ప ఋజూక్తం బిడువాడు శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ

6

కా స్వాయత్తంబు కడు న్నికంబు నయి మాధ్యం బప్రకాశంబుగాఁ
జేయకొ బ్రహ్మ సృజించినట్టివిబుదశ్రేణీనమాజంబులకొ
డాయ న్నిక్కిలియుం బ్రియావహము మానం బొక్కటె భూవణం
బై యజ్ఞావళి కొప్పెడు స్ఫురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ

7

మ కరియుం బోలె మదాంధుఁ డాచు నొరులం గైకొక తొల్లోల్ల ము
మ్మరుఁ డొక్కొక్కఁడు తా ఖుచుండ ననుఁ బ్రజ్ఞావంతు లాధీరకే
ఖరులం జూడఁగఁ జూడఁగా వరుసఁ దద్దర్శంబు రోగంబున
ట్లరుగ న్నిచుండఁ దా నను స్ఫురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ

8

కా పువ్వు ల్లారుచు నీచుకంపుతఱుకొ రొంతై తఱిం బాసి పె
ద్దవ్వ స్ఫుంగినిగర్దభాస్థిఁ దిరుచుకొ సుప్రీతమై జాగిలం
బవ్వేల్పుందొరఁ జూచి కొంకడు గృహీతార్థావమానం బొరు
ల్పవ్వ న్నిచుడు లోఁగునే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ

9

మ తొలుత న్నిన్నునచండి శంభుజడలందు గ్వాల్రిలె నాపివ్వుటకొ
వలరామేటిమయిం బడె న్నహి మరికొ జాతెం బొరి న్నూటుభం
గులఁ బాథోనిదిఁ జొచ్చె గంగ యవివేకు లేయనువ్యోగము
ల్పలఁబాట్లం జనుజూ కడు స్ఫురభిమల్లా నీతి వాచస్పతీ

10

— వి ద్య త్ప ద్ధ తి —

మ చదువు ల్పెవ్వడు శిష్యులకొ ముచుప్రజ్ఞావంతు లెందేనిఁ బెం
పొదవ న్నొల్లని కమ్మఁజూపుఁజూల ట్లున్నుం ధరాధర్తకే
కొద గా కర్థము లేక యుండిమీ సుదీర్ఘ ల్పండిత్యమణుల్
మది నూహింప నలంతులే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ

11

కా వినాట స్థన దేరి కిచ్చిన సుభోద్వృద్ధంబ యై యుండు ని
త్యానందం బొనరించు మ్రుచ్చుల కళక్యం జా హరింప న్నియం
బున న్విద్యయై పో మహాధనము మాన్యుం డైనవిద్యాభ్యు తే
డా నొంప న్దగు నల్కచే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 12

మ గరుకాస్తార్థగరిష్ఠు లైనబుద్ధుల న్నోపింపఁగా రాసు రా
జ్యరమల్ వారికి దొడ్డు గావు తృణ మె ట్ల ట్లుద్యదక్రాంతబా
ధురదానార్ద్రాకపాల యైనకరికి న్నో డ్డా మృణాళంబు గా
వ్యరసాస్వాదనభోజ శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 13

కా ఉల్లం బక్కలహంసవై గుపితమై యున్న న్నినోదింపఁగా
నిల్లా దానిసరోజినీపనమె మాయంప న్నమర్థండు తా
నీట్లు న్బాలును నేర్పరింపఁ గలపాండిత్యంబు మాన్సుంగ లే
డల్లాకేశ్వరుఁ డేమెయి న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 14

మ కమనీయం బగువిద్యభంగిఁ దమశృంగారంబు గల్పింప లే
వమలేందుద్యుతు లైనహారములు కేశాలంక్రియ ల్లజ్జనం
బు మనోజ్ఞాంగదచందనాదు లఖిలంబు న్నోవుఁ బోఁబెందు వా
క్యమయం జాతొడ వేరికి న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 15

మ చదువే హపము గుప్త మాధనము పూజ్యశ్రేణీపూజ్యంబు న
మృదిము స్కీర్తియు భోగ మిచ్చు నృపనన్దానంబు గల్పించు నె
ల్ల దెన న్నోడ్పడు దైవతుల్యము సిరు ల్లా మిట్టివే యాపసుల్
చదువు లేరనివారి సూ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 16

మ సుకవిత్వంబై ప్రభుత్వ మీరసమె ద్వేషు ల్కొండెకాఁడే మహా
హి కరం బోర్చియె బోడు విద్యయై ధనం బిప్తంఁడె దివ్యావధం
బకృతజ్ఞాం డగుజ్ఞాతియే యనల మింపాసిగై సద్భాషణం
బకరాళప్రతిభానిధి సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 17

మ హితు మైత్రి న్నెడు ధూర్తత స్థరు డమ న్భృత్యు న్దయ న్నైవరి శూ
రతఁ దజ్ఞాన్ బుజాత న్నుపాలు నయచర్య స్థప్తు నక్రీతి నా
ర్యకతి న్నిత్రి యథార్హత న్దైలవునయ్య ల్గుమ్మ లోకస్థితుల్
జత గావించుమహామహు ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 18

మ మతికాడ్యం బడఁచున్ నిజంబు గజపు న్నానోన్నతి న్నించు దు
ష్కృతముల్ ద్రుంచు మనః ప్రసాద మిడుఁ గీర్తిసూక్తి గావించు నీ

- క్షీతి నార్యుండు తదీయసంగతిమెయి నిద్ధించు సర్వార్థముల్
ప్రతిభానాత్మఫణీశ్వరా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 19
- మ తులలే కెందు బ్రసిద్ధు లాచు రససిద్ధు ల్వాల్చె విద్వత్కమీం
ద్రులు భాసిల్లుదు రమృహాత్మలయశస్తోమంబు లన్నిగ్రహం
బుల కెక్కాలమున వ్వరామరణసంభూతవ్యధల్ లేవు కీ
లలసత్పుణ్యగుణాశ్రయా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 20

శౌర్య పద్ధతి

- మ జర నైన స్తుధనైన నొప్పి నయిన నైఖిల్యసంప్రాప్తి నై
న రుజాదుర్దశలందు నైనఁ దుది నైన న్నత్తవేదండకుం
భరనై కాశనకాంక్షి యైనమృగభూపాలుండు పుల్నేయునే
యరయన్తానధసుండు శ్రీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 21
- మ పసి మొక్కింత గలాదొ లేదొ తుధ దీర్షణ్ణాల కెప్పటిదో
పనరం పెమ్మ లభించి కుక్క చెలఁగు నృజ్జ నైకా లెన్నియే
వసియింపం గన చేయఁగుం దినఁ జను న్నర్హక్ష మా నా ఒచల్
స్వసమర్థస్పృహు లాదు రా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 22
- మ భువివై జాగిలి తోక యూచు వదనంబునొట్టయు న్నాకై జూ
పు వెన న్పట్టెడు ముద్దకై తునక మెప్పు న్భద్ర వేదండ మా
కవణం బల్లనఁ గైకొను న్మృళులుతు ల్గావింప దా నెంతో సొం
వపులేజూపులఁ జూచుచు స్ఫురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 23
- మ జనుఁ డెవ్వఁడు జనింపఁ డెల్లజనులు న్సంసారచక్రంబునకొ
జనం బెత్తెడువారె కారె విచ జన్మం బెవ్వఁడే నెత్తినకొ
దనపంశంబు ప్రకాశ మా నతఁడు జన్మం బెత్తినాతండు పా
లనసంతోషితభూజనా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 24
- మ అలయంగు త్రికిఁ బుణ్యశీలునకు యోగ్యస్థానముల్ రెండె ను
ప్తులరించు న్నరి రెండు నెవ్వె యనిన న్నాచిన్నహరణ్యమం
డలి యెండె న్ధరణీజనప్రవరమాడఁజీమ యెండెం జుమీ
లలనానూతన మున్నఘా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 25

కా లేరా వెండియు నేగు రాద్గురుఘను ల్లింట నురుం దాదిగా
వాని న్నకశేషుడ డయ్యుఁ జెనక న్నాంధింపఁ దత్సంతలే
జోరాము ల్విచంద్రము ల్గురు రంచు న్రాహు పూహించి ప
ర్వారంభంబుల మార్గము సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 26

మ భువనశ్రేణి ధరించు శేషుండు ఫణాభోగంబుపై శేషుఁ గూ
ర్వవరేణ్యుండు భరించు వెన్నుపయ్యుఁ గూర్కంబు న్వరాహంబు దా
ల్పు వరాహంబు నయత్నత స్థలధి దాల్చు న్నిత్ర చిత్రంబు లీ
యవనిం బెద్దలవర్తన ల్గురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 27

కా నానాజ్వాలవిలోలవహ్నిరుచిసాంద్రం బైనదంభోశివేఁ
దా నత్యంతము తండ్రి శిశురి సంత్రస్తాత్ముడై యుండఁగా
మైనాకాద్రికిఁ జెల్లుచే యకట యాత్మప్రాణసంరక్ష యే
లా నక్రెష్టలరాశిలో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 28

మ తనపై నయ్యరవిందబాంధవుండు పాదం బూనినక్షే యచే
తన మయ్య న్వడిఁ జూపు మంట లిన కాంతం బార లేజన్ము తా
జను లేరీతి సహింతు రయ్యుండు తిరస్కారం బొనర్చు న్వికా
లనయశ్రీజితభార్గవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 29

మ ప్రకటోద్వాంకమదార్ద్ర మైనకరిణీఫాలంబుపై సింహ మ
ర్భక మయ్యుం దుముకు న్నవభావ మిది శూరశ్రేణికి న్నత్వల
క్ష్మికిఁ బ్రాయంబులు గావు హేతువులు చర్చింప న్నదారాతిజా
లకజీమూతసమీరణా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 30

అ ర్థ ప ద్ధ తి

కా పోవు న్జాతి యథోగతం బయి కడు నోవ్విపు న్నదాచారిన
ద్భావం బన్వయశుద్ధి నివృత్తి మగు న్నాహంబుక్రీ పృథా
భావం బొందు గుణానుభావము తృణప్రాయం బగున్ నిర్ధమ
డోవాఁ డెన్నిట ముఖ్యుండా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 31

మ ధని యెవ్వఁ డగు వాఁడె సత్కులుండు మేధాశాలి సర్వార్థద
ర్శకు డత్యుజ్జ్వలమూర్తి యప్రతిమవాగ్జాలుండు సర్వజ్ఞు డా

- ననఁగా శోభిలు నెల్లసద్గుణము లర్హకాశ్రయంబు లున్మి
యనిశక్తిజితవాసవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 32
- మ యతి సంగంబు కుపుత్రుఁ డిట్లు గృషి నవ్యాలోక మప్రీతి మి
త్రత లజ్జ స్సర పుత్రుఁ గూర్చి పతి దార్పంత్ర్యంబు విశ్లేష మి
ప్రత దుస్సేవ బుదుకొ గుసీతి సిరి వెచ్చుం బధము నేదద బా
హ్యత విప్రు న్జ్ఞెఱుచు న్గదా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 33
- మ సరవి ద్దానము భోగముకొ మరి వినాశం బన్నయిమ్మాఁడువై
ఖరల న్నర్దులు సంతరించుధనసమాతం బపేతం బనకొ
ధరలో నాద్యము లైనరెండువిధము ల్దప్ప న్నృతీయంబె యె
ల్లరయర్థంబున కొఁజుమి సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 34
- మ రతుల న్నాల్ కళావిశేషత నికారా జీగి నర్థాధ్యుఁ డు
గ్రతరాస్త్రక్షతి బోడు కాణకలన న్రత్నంబు దానాతిని
స్మృతి నేనుంగు శరత్కృశాంభమున నేరు న్నోభిక్ష జూడ న
లృత గన్పించియఁ బెపుచే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 35
- మ తొలుతం జేరెడువడ్ల కేకరు దర్శిద్రుం డంత సువచ్చుఁ డై
యిల నర్వంబు తృణీకరించు ఘనము స్థి నంబునుంగా గురు
త్వలఘుత్వంబులనిశ్చితంబు లగు చర్ధశ్రేణి దోపించుఁ బె
పలర న్నిష్ఠవిశేషము సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 36
- మ భువి గోధేవుఁ డెసి భూజనము గ్రేపుం డెసి పోపించుభూ
ధవుఁ డేయిప్తము నేనియు న్నిచికిన న్నదూభమి యయ్యిప్తముకొ
సవిశేషస్థితి నిచ్చుఁ గల్పలతచందాన న్నిష్ఠదూభమిపా
లవనాభిలదవానలా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 37
- మ నిజము న్నొంకును గ్రౌర్యము న్నియము నెంతే వెచ్చము న్నిత్య సం
భజనంబు న్నరి హింసయు న్నృపయు లోభంబు న్వదాన్యత్వముకొ
సృజియించు స్థిరయం దనిశ్చయగతికొ జెన్నారు నవ్వేశ్వరీ
ల జనాధీశులసీతి శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 38
- కా త్యాగంబు న్నిజరక్షణంబు న్నజనత్రాణంబు సత్కీర్తియకొ
భోగం బెజ్జయు నాఁగ నాఱుగుణముల్ పొల్పించెనేనికొ స్థిరో
ద్యోగుం డై భజియింపఁగా వలయు లేకున్న న్నృథా గాక యె
లా గోత్రపతిఁ గొల్వఁగా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 39

కా దేవుం డిచ్చినయంత గల్లు నడవి పేవాద్రి నైన స్వడుం
డై విత్తాఘ్నుల కేకర న్వలదు తోయం బిద్ధర స్తుండకున్
బావి స్తుంచినఁ గుండెడు స్వలధి ముంప స్పృటైదున్ బుట్టునా
లావణ్యావరమన్నథా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

40

— దుర్జన పద్ధతి —

మ కరుణాలేశము లే దకారణమె యుగ్రం బైనోపం బిడున్
బరనారీపరవిత్తవాంఛితము లాత్మన్ నిత్యమున్ జేయు పే
మరు విద్వజ్జనబంధుబృందము నలంపన్ జూచు నిప్పాటఁ గ
ల్లరి యావానిగుణం బగు స్ఫురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ

41

మ బహువిద్యావిదుఁ డయ్యు దుప్తజయఁ డెప్పాట నిష్పవర్ణుండు గా
ని హితుం జేసికొనం దగండు ఫణమాణిక్యోజ్జ్వలం బయ్యు న
య్యహి సంత్యజ్యమె కాని చేకొనఁగ నర్హంబే విభాస్వద్దయా
లహరీనిర్దు రిణీశ్వరా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ

42

మ ముని మూఢుం డచు సిగ్గరి స్వడుఁ డనున్ బుణ్యవ్రతు న్వాంఛికుం
డును శుద్ధుం గితవుం డనున్ స్థిరు నశక్తాతుం డచు న్నంజువా
దిని దీనుం డచు వక్త్ర బ్రల్లదుఁ డనున్ దేజస్వి గర్వాధికుం
డును గూ శెవ్వరి మే లను స్ఫురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ

43

మ నుమమాత్మవంబై విభూష సజ్జనతయే చుట్టంబు కొండెంబై పా
పము లుబ్ధత్వమె దుర్గుణంబు చదువే భాగ్యంబు సత్యంబై స
ద్విమలం బౌతప మాత్మ శుద్ధియై మహాతీర్థంబు దుష్కిరియే
యమితక్షేశము దేహికి స్ఫురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ

44

మ తొలుత స్థిర్లములై పొరిం గృశములై తోచుం బ్రభాతంపుఁజా
యలు పోలె న్థలతోడిమైత్రు లపరాహ్ణాచ్ఛాయలం బోలె దొ
ల్తొలుత స్వల్పములై పొరి న్థనములై తోచు స్ఫురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

45

మ స్ఫురణ న్నాసినసజ్జయండు ధనలుబ్ధుం డైనరాజున్ నిర
క్షరుఁ డౌరూపరి రచ్చలా భలుండు నిష్కంజంబు తాతోయముల్

- తరుణత్వం బుడిసోపునించి పగ లల్పబోయితి యాచందురుం
దరయ న్నానసశంకువు ల్గురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 45
- మ మొరకై యెల్లఁ బ్రచండకోపుఁ దగుచుం బోనాడుభూభర్తరొ
క్కరుఁ డాత్మీయుఁ డనం గలఁడె సముద్రజ్వాల మావహ్ని దు
ర్భరమై వ్రేల్చెడివోత నైన స్ఫులియింప న్గాల్పఁ గాదే విశా
లరమావైభవ న నా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 47
- మ త్తమతో నుండ భయస్థుఁ డంద్రు కినియ న్లయ్యాళివాఁ డంద్రు మా
న మిడ న్తూగ యటంద్రు వాక్పటిముఁ జెంద న్నాద రంపంద్రు పా
ర్వమునకొ నిల్వ మదాంధుఁ డంద్రు కడ నిల్వ న్నేదకుం డంద్రు శ
క్యమె భూపాలకసేవ దా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 48
- మ సముఖానకొ జెడుగాడుఁ గాని యెరులకొ జాలింపఁ దుచ్చింఖిల
త్వమునకొ వర్తిలుఁ దొంటిపాట్లు మదిలొక దర్శింపఁ దొక్కింక భా
గ్యముచే నొనడుమంత్రిపుంబదవిచే గర్వింపు భూపాలుమ్రో
ల మనం జూతురె పండితు ల్గురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 49
- మ త్పరివృత్తి స్థలవృత్తి నాత్మసుఖవృత్తి న్వర్తిలంగా మృగీ
గణముం జేవల సాధుల స్మృగములు నైవర్తులుకొ దుర్జనుల్
క్షణమాత్రంబు సహింప కేమిపనికై కారెంతు రీథాత్రిఁ గీ
ర్త్యణుమాధ్యావరణోత్సకా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 50

— సు జ న ప ద్ధ తి —

- మ దమనంపత్తి మహేశభక్తి నిజకాంతాసక్తి విద్యాసర
క్తి మహత్సంగమవాంఛ దేశికపరాంఘ్రిప్రీతి దుస్సంగమో
క్ష మనిందామయబుద్ధి యన్యగుణహర్షం బేరియం దుండు వా
రమరకొ భూమి కలంకృతు ల్గురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 51
- కా ఆపత్తి స్థితి సంపద స్థమ శ్రుతి న్వాగ్దత్తి పదోష్ఠి వా
చాపాండిత్యము పోర విక్రమము భాస్వత్ప్రీతివై వాంఛయుకొ
రూపింప న్నహనీయు లాజనుల కెందు వ్లక్షణంబు ల్గుమీ
యాపూర్ణప్రతిభానిధి సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 52

మ సీరి లేకైన విభూషితుండె యయి భాసిల్లుకొ బుధుం డాదలకొ
గురుపాదానతి కేల నీగి చెవులందు నిద్రిన్కి వక్త్రంబునకొ
స్థిరసత్యోక్తి భుజంబుల నివజయము నిజతంబున న్నన్న నో
హరసౌజన్యము గల్గిన స్మరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 53

మ కలయ ట్టివి పరాంగనాధననిరాకాంక్షత్వ మాచార్యవ
ర్చులపై భక్తివిధిప్రవర్తనము కారుణ్యంబు సత్యంబు నా
ర్చుల రక్షించుట సర్వకాస్త్రసమచిత్తుం డాట తృష్ణాప్రవా
హాలయంబుకొ సుఖమార్గము లున్నరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 55

మ నవసీలోత్పలకోమలంబు లగుచు న్నాసిల్లు డెందంబు లా
ర్యవితానంబునకు న్నికు ల్లలుగుచో నాపద్ధశ న్నర్వకేం
ద్రవికాణోపలనిష్ఠురంబు లగుచు న్నాసిల్లుఁ జా మ్తంఘ్రిప
ల్లవపీరానతకాత్రవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 55

మ అనువు లాపివుకటి న్నఖు న్నయికము న్నాచింపఁ డాపద్ధశకొ
వినుపం డెత్తఱిఁ బాప మన్నఁ జొరఁ డెందే సల్పు న్నాయార్జనం
బు సదాచార మొనర్చు నీచు నడుగ న్నోఁ డెందు నేర్చె న్నృధుం
డసిధారావ్రత మింతయు న్నరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 56

మ ఒసఁగుకొ గుప్తముగా గృహగతుఁ బ్రియం బొందించు మేల్చేసి మా
నసమేతుం డగు నన్య మేలు సభల న్నాన్యఖ్యానము న్నల్పుం గ్రొ
వ్వెనలారందు సిరిం బయం దగడఁ బోఁ డెచ్చోట నేర్చె న్నృధుం
డసిధారావ్రత మింతయు న్నరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 57

మ అడఁగు న్నోయము త ప్రలోహపతితంబై పద్మ నీపత్రమం
దిడినన్మత్తముభంగి నుండు మణి యై యేర్పాటగు న్నృక్తిలోఁ
బడి యందే భలమధ్యమోక్తములకు న్నాటించు మే లిట్ల యై
యడరుకొ జామ్మ గ్రమంబుతో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 58

మ జనుకు న్నోచినవాడు పట్టి పతికి న్నంప్రీతి గావించునం
గన యిల్లాలు సుఖాసుఖంబుల సమాకారక్రియం డావుఁ డెం
దును బుజ్జ్యాత్ముల కిట్టి మూఁడువహులు న్నోకంబులోఁ జేకుఱుకొ
హనును లేక తనవిక్రమా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 59

మ పరకార్యంబు లొనర్పఁగాఁ దనపరు ల్పాటిల్లు నోర్వ స్థల
త్తరు లామూర్ఖులపెం పరుకొ బరుచరిత్రతో మెచ్చ నాత్మీయ మా

చరితం బెన్నిక కెక్కు నమ్మ లగున స్వరోష్ణతత్వస్థితుల్
జరగు దజ్ఞుల కెట్లాకో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ

60

ప రో ప కార ప థ తి ల

కా న్యాయం బొప్ప ఫలించియు న్నహిజము ల్నుచుంబు లై కన్నడుం
దోయంబు న్నొనియు న్నిదూరముగ నుండు న్నేఘ మత్సన్నత
క్రియుత్తు డయియున్ వినమ్రతఁ బ్రవర్తిల్లెన్ బుధుం డార్యు లా
హా యీదృక్పరితు ల్లదా స రభిమల్లా నీతివాచస్పతీ

61

మ చెవికి గుండల మొప్పు గాదు శ్రుతమే చేదమ్మికి న్గంకణం
బు విభూషాధ్యమ గాదు దానమె మహి న్బుణ్యాత్మనైవేనికిన్
ప్రవిలేపంబులు గావు సొమ్ము నుపకారిప్రాధిమ్య నిక్కమా
లవితేంద్రాతిగవైభవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ

62

మ జలజాతంబులు వేడెనే రవి వికాసం బొందఁగాఁ జేయుఁ గ
ల్వలు ప్రాధించెనె చందమామ యచువేలం బొప్ప రంజించు లో
కులు లంచు బిడిరే మఱి స్థలము మేఘుం డిచ్చుఁ బుణ్యాత్మ కుల్
దలఁచ న్నికృష్టితక్రము ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ

63

మ తమయర్థంబు త్యజించి కూర్తురు పరార్థం బుత్తముల్ మధ్యముల్
తమయర్థం బఱుకుండ. గూర్తురు పరార్థంబుల్ పరార్థంబు స్వా
ర్థముకై శ్రుంతురు మర్త్యరాక్షసులు వర్థం బల్లి యన్యార్థముల్
సమయం జేయ మచుప్పులే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ

64

మ సమయం బైన నొసగు మే లైలుపు దోమంబున్ నినారించు నొ
చ్చెము దాచుం బ్రకటికరించు గుణము లేదృష్టవేళ నివడం
డు మహామిత్రునిచంద మిట్టు లచుచు న్నూచించి రాశ్యోత్తముల్
సమర్థులఫల్గునా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ

65

మ ముచు త న్నాడిననీళ్లకున్ విజగుణంబు ల్నా లిడున్ బాలు గ్రా
గునెడ న్నాని నటించి యజ్ఞలము గ్రాగున్ దానె తన్నిత్రవా
శనము న్లనొని వహ్నిఁ గూలఁ జనుఁ బా ల్కాంతం బొనర్చున్ జలం
జయం బిట్టివి సక్యము ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

66

మ ఒకచో వెన్నుడు పవ్వళించె నొకచో నున్నారు దైత్యేంద్రు లాం
డొకచో తైలచయంబు నిల్పె నొకచో సుగ్రానలంబున్ బలా
హకము ల్వర్తిలె నెంత భారసహుఁ డాహఁ ధన్యుఁ డాసింధుపా
లకుఁ దైశ్వర్యపురందరా సురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ 67

మ మహి సర్వంబు ధరించుకూర్ పతిజన్మం బొప్పుగు న్నిందటన్
గ్రహచక్రంబు భ్రమింపఁ జేయుధ్యౌవుజన్మం బొప్పుగున్ బైరిజు
బహుఁ యన్యులు పృథ్విపక్షు లకాండొదుంబరాంతభలా
స్వహజాతాంతరితక్రిము ల్సురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ 68

మ అమదుండై కలుషంబు లేక దయ సత్యం బోర్పు పత్కిర్తి గ
ల్గి మహాత్మేవ యొనర్పుచు స్వగుణము నీర్తింప కాశం ద్యజిం
చి మహి నైర్వుల కైన మేలె యిడుచు నిష్ప్రప్రియుండై సుఖి
లమునన్ వర్తిలు జ్ఞాని శ్రీసురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ 69

మ. ఒరలందు స్థూలేశ మున్న నది యోహో యంచుఁ గొండంతఁ జే
సి రహి న్నెందు మహోపకారముల రక్షించు స్థగం లెల్ల న
త్కురుపుణ్యామృతపూర్ణవాక్తు నసకాయం దుండు నొక్కొక్కడె
ల్లరలాఁ బుణ్యశరీరి దా సురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ 70

శతై ర్య ప ధ తి

మ ముచ రత్నంబులు వార్ధిఁ బుట్టి మది నమైదాప్తియున్ జెంద విం
తనె వలూహల ముద్భవిల్ల సురబృందం బార్తియున్ జెంద చె
న్నినకార్యంబు సుధార్థ మాట నది జన్మింప న్ననెన్ సజ్జనుల్
మని యాడేరక పోదురే సురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ 7

మ పని గా నేర ద టంచుఁ బూసక వెఱుం బ్రపింతు రెంటే జడుల్
పనికి న్నేకొని విఘ్న లేకము జనింప న్నధ్యము లీర్పి యం
తనె చాలింతు రనేకవిఘ్నతరు లుత్పన్నంబు లైన స్థనుల్
మని సాధింతురు పూనిన సురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ 72

కా నేల న్నంజులకయ్యయందు నయినన్ నిద్రించు వేడ్క స్ఫుర
చ్చేలం బేనియు బొంతయేని సరిగాఁ జింతించి నైఁ దాలుచు
న్యాలీయాశన మైనఁ గూర యయినన్ భక్షించు ధీరాత్ముఁ డే
లా లాఁగున్ సరసాగ్రణీ సురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ 73

- మ నయశాస్త్రజ్ఞులు తిట్టసి పొగడసి నానాటి కైశ్వర్య మ
క్షయమై వర్తిసి కరం బణగసి కాయంబు వోసి తిరం
బయి భాసిల్లంగ నీ నృధర్మము విడ వ్పొనింప రత్నత్తమతో
దయమానాక్షికుశేయూ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 74
- కా విపుణ్యాత్మ నలంప లేవు మహి సెందే నిందియార్థంబు లా
కాపాశంబులు రోషవహ్నిశిఖలున్ శ్వామాదృగస్తప్రజం
బౌపుణ్యాత్మఁడె యో జగత్త్రయ మనాయాసంబున నైల్లువా
డాపూర్ణ ప్రతిభానిధి సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 75
- కా ధీమంతు ల్విధిదుర్విపాకమున నార్తిం న్నెందియున్ ధీరతా
సామగ్రిం ద్యజియింతురే శిఖిశిఖాజాలం బదోగామి యో
నే మర్త్యు ల్లలక్రిందుగాఁ గొనిరయెనిన్ భాగ్యసౌభాగ్యవీ
లామందికృతవాసవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 76
- మ తనసద్ధర్మము దవ్వకన్న గిరిమూర్ధం బెక్కి దేహంబు తు
త్తునియ ల్గా మహిఁ బడ్డ మేలె శిఖియందు న్జొచ్చిన న్నేరె పం
దినకాలాహిమొగానఁ గే లాస గిన న్నేరె సుమి యాజిభే
లనగాండివశరాసనా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 77
- మ ఘన మాశిలము గల్గుధీరులకు సింగంబు లృశ ప్రాయముతో
వనరాసు ల్పిఱుగాలువ ల్పజులు మాల్వంబు ల్తహోగ్రాన్ని చ
ల్లనితోయంబు వివద్రవంబు సుధ కైలశేష్ట మలాపిచలం
బనవద్యోదయభాసురా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 78
- మ పయివైఁ గొవ్వులుగొట్టిన న్నరి యిగుర్పన్ జూడమా మ్రాకులక
క్షయము న్నొందియు పెండియున్ గళలు గాంచ న్జూడమా చంద్రు సెం
తయు దైవం బనుకూల మాఁ బ్రమద మంద న్నాంతు మంచు న్నస
ల్భయము న్నెంద రొకప్పుడు స్ఫురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 79
- మ తప మక్రోధత సౌమ్యత స్థిరి మహత్వం బోర్తి ధర్మంబు ని
ష్కపటత్వంబున బల్లి మానమున కాస్త్రశ్రీ వినీతి న్ధం
బు పవిత్రార్పణ జ్ఞానలక్ష్మీ ప్రళమస్ఫూర్తి న్నమస్తంబు శి
లపరత్వంబున శిఖిలు స్ఫురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ, 80

— దైవపద్ధతి —

- మ గురుఁ డాచార్యుఁడు వజ్ర మాయుధము లేఖు లేస్తన వైదిక్కు శ్రీ
హరి స్వర్లోకము పాశేపట్టు ద్వీరదం బైరావతం బిట్టియ
చ్చైరు వౌసాధన ముండియు న్నభివుఁ డాజి న్నాటు దైవంబు లే
కరయం బౌరుష మొప్పునే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 81
- మ అశనాపేక్షఁ గరండము న్నోటికి డాయ న్నూషిక నిన్ది త
త్పితప్రాశనత్పప్తమై యరిగె నెందే బెట్టెలోపాము తు
త్కృత న్నాసి సుఖాసుఖంబులకు సుర్వివైవమే కారణం
బశధన్వచ్చమనోజ్ఞ, శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 82
- మ పడి యాశుక్రియ లేచుచెందుకరణి న్భంగంబుఁ బ్రాపించియున్
పడిమైఁ గార్యము చక్కబెట్టుకొను విద్యాంసుండు మృత్పిండమ
ట్టడఁగు న్లాని యపండితుండు పరితుం డై లేవఁగా లేడు త
ల్లడపా టొందుచు ధాత్రిలో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 83
- కా ఎండక నెత్తి తపింప బట్టతలవాఁ డెందే నిలక నీడఁ గూ
ర్పుండక దాళకుజంబుక్రింది కరుగక బ్రోత్కంపమై దానియ
ప్పుం డవ్వేళనె తెచ్చన న్పయిఁ బడె న్నాణింబు వో దుర్దశ
ల్లండం బాయునె డాగిన సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 84
- మ. రవిశీతాంశుల కావిధంతుదునిచే నారస్థ గన్న న్నభజు
గవిహంగద్విరజేంద్రబంధనవిధు ల్గనొన్న విద్యజ్ఞుల్
భువిలో యాచకు లై చరించెడివిధంబు ల్పూడ వైవంబె చా
ల పరివం బని లోఁచెడి సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 85
- మ మహికి న్నూషణమై మహత్త్వములకు న్నట్టానరశ్రేష్ఠునికే
మహి నిర్మించి యనంతకాలము మనస్సానీడు లోకేశ్వరుం
డిహిహి యంతకు నీతి పెంపొనఁగఁగా నేలా వృథా గాక బా
లవారిద్వాహనమద్యుతీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 86
- మ ఉరులేజోనిధి హేళి చంద్రపరిభ్రష్ట క మైనట్టి యం
బరఖండంబె గ్రహించి వర్తిలుఁ బగ ల్పద్యారియు న్నేయిఁ గ
న్ముఱ నేతెంచి గ్రహించుఁ దా నదియె యున్మాల్సము న్నాయ లే
రరయ న్నావరలు నైతమున్ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 87

మ ఊతి మృత్యుంజయసంక్రతుం డయి సముత్కృష్టామృతస్థాన మై
సతతం బోషధినాథుండై శతభిషక్సంసేవ్యుండై యొప్పుచుం
డుతుమారాంతుని రాజయత్న విడ చెందున్ వైవపాకం భవ
ల్పతరం బేరికి శక్యమే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ

88

మ అమలజ్ఞానుని వెట్టిదైవము వృథాయాసంబుచే జిత్రదో
షము బొందించుట కాపద ల్పలిపి న్నల్పుంగనీ కల్పనా
శమునం దేని కలంగునా యతఁడు నిస్సారంబు లాసత్తజై
లమును న్నారీధును బలెన్ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ

89

మ ప్రభు వా దైవము మేర చేసినది దప్పక బాటి పా చ్చుమ్మనే
విభవ బాధ్యులఁ జేసినంతటనె ప్రావృద్వారిదం బెల్లచో
నభివర్తింపఁగఁ జాతకంబునకు నాల్చెదంబుబిందు ల్గదా
లభియించు న్నొగ మెత్తిన స్ఫురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ

90

—● క ర్తృ ప ద్ధ తి —●

మ విధిచే గాని సుర ల్తమంతనె ఫలావిష్కారకు ల్గారు త
ద్విధి యన్నున్ నియతక్రియాఫలద ముర్వి స్థతృలం బన్నఁ గ
ర్తృధురాయత్త మిహిటఁజేసి భజనార్హం బౌచుఁ గర్తంబై య
తృధికం బై ప్రవిభాసిలు ఘృరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ

91

మ అజ్ఞా బ్రహ్మాండఘటాభి సల్ప ఘటికారాచార్యుఁ జేసె న్నవ్వు
ధ్వజా భిక్షాటకుఁ జేసె సూర్య భ్రమణివ్యాసంగిఁగాఁ జేసె నం
బుజనాథున్ వివిధావతారతరళాత్తు న్నేసె నక్కర్త మె
ల్లజుశ్రేణి కలంఘ్న మా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ

92

మ ఘన నత్యల్పనిఁగా వివేకి జడునింగఁ జెంత దూరంబుగాఁ
ననవద్యామృతము నివ్వఁబుగ సఖు న్నాన్విజాపహుం గా నొన
ర్చు నవహో కర్తము దాని మాని మరి దుర్బుధు ల్లంజాఘోషలా
లనము న్గోరుదు రేలాశో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

93

మ శుభకర్తంబు కలంతసేపు దయిత ల్కుద్ధాంతము ల్భక్తముల్
సుభద్రాఘం బది దీక్షిత న్నకలము స్సూక్తంబు విచ్చిన్న మై

- న భువి వైందినముత్రియంబులగలిక నానావిధం బౌను వ
ల్లభతారంజితభూజనా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 94
- మ అగుణంబేని గుణాధ్యమేని యొకకార్యం బెద్ది యైన న్నదిక
ముగియ న్యోచనఁ జేసి పూనఁగఁ దగు న్నూన్కిన్రయోత్పాదితం
బగునేనికొ గడగండ్లు గాక యధికం బొచిత్తశల్యం బగుక
లగదత్తుజ్జ్వలనద్దుణా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 95
- మ ఘనసారంబునఁ గోద్రవాపులి యొనంగ న్రత్తుభాండంబు చం
దనదారు ల్గాని తెల్కపిండి దగ వండం బైఁడిసాగంట దు
న్ని నెఱి వ్రాదికి నాట జిల్లెదులు చింతించు న్నహిం బుట్టి పు
ణ్యనిరీహుం డగువాఁడు క్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 96
- కా ప్రాపీణ్యంబుల రావు బల్ చదువులకొ రా వన్యవాయంబులకొ
రా పురీశ్వరనిత్యసేవకతన న్రా పుజ్జ్వలాకారతక
రా వేసాట ఫలించు వృక్షముగలి న్నత్కర్త మైశ్వర్యముల్
తావై నాటికిఁ జేతులు స్ఫురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 97
- మ మునుగు న్గాక పయోధిలో రిపుచయంబు న్నెల్పుగా కెట్టులేక
వినువీధి న్నన నేర్పుఁ గాక కృషివాణిజ్యాదులం బొట్లు గా
క నిలింపాచల మెక్కుఁ గాక చదువు లైకట్టుఁగా కెచ్చు రా
దనయం బున్నది పోదు క్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 98
- మ. అనియందు న్వనియందు దావళిఖయం దంభోధిమం దద్రినా
సునికాయంబులయందు శత్రుతతియందు స్సప్త నైన న్నమి
త్తుని నైన నివమానసుఖ నయిన న్నోదై సుకర్తంబు పా
లనము న్నేయు జనావళి స్ఫురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 99
- మ భయదారణ్యము రాజధాని యగు భూభాగం బశేషంబు ర
త్నయుతంబై కనిపించు నెల్లజనులు న్నప్తిత్తులై కొల్తు రెం
తయుఁ దొల్తే నను బెట్టి పుట్టినమహత్తశ్రేణి కిహ్మథ మె
ల్లయెడ న్గల్గు సుఖంబున స్ఫురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 100

శృంగారశతకము

—:—
— స్త్రీ ప్ర శం స ౧౧ —

కా శ్రీమతోమవతంసపంకజభవశ్రీనాథుల న్నిత్యమున్
భామామందిరకుంభదాసుల నొనర్ప స్థాలెనేమేటిజో
దామీనాంకుడు వాగగోచరదరిత్రాభిషిక్రుండు పూ
ర్ణామోదం బొనరించుత స్సరభిమల్లా మానీసీమన్తథా

1

మ కులుకునిన్నియ లారలేసాగసుజూడుక్కు ల్కల్కిలీల ల్వగల్
పాలయల్క ల్భయము ల్విముగ్ధవచనంబుల్ పీడయు స్థానకం
దళము ల్నాఁ గలసర్వభావములచేత న్నాచె చెల్లంపుఁజే
ల్వలు లోఁజేయుదు రెల్లర స్సరభిమల్లా మానీసీమన్తథా

2

మ బొమ లాడించుచుఁ బ్రాణి జూచుజిగిచూపు బ్రిద్దపుస్తగ్ధవా
కృము లంతంతట సిబ్బిలిం దొలఁకునాసాంకూరముల్ మందయా
నము లొయ్యారము నిల్పునంగనలకున్ సర్వాంగశృంగారమై
యమరు స్సార్యమునై తగు స్సరభిమల్లా మానీసీమన్తథా

3

కా సారె స్సగ్ధన వ్రాలుచు స్వేలుకుచున్ సారె స్వేణి న్దేలుచున్
సారె స్తోటముచే బొమ ల్పడివడ న్నర్తింపుచు న్నొల్పుత
స్వీరత్నంబులదృగ్విలాసములచే నీలాజ్ఞముల్ చల్లిన
టై రాజిల్లుఁ జూమి దిశ ల్గురభిమల్లా మానీసీమన్తథా.

4

మ అశల నైచ్చనిసోగవెన్నెలులు భుల్లజ్జంబులన్ నవ్వుక
న్నులు దంతావళికుంభలక్ష్మీ గలచన్ను ల్పొందు నీడొమొగం
బులు సత్కాంచనకాంతి రీయపలుకు ల్పారెనితంబంబు బా
లలకు స్వేట్టనిసొమ్ము లొ సురభిమల్లా మానీసీమన్తథా

5

మ సుమవ న్నోయిన వంతయు న్నొగనె చిందు స్థూచిన స్వేక్కులున్
బెడఁగుల్ ప్రోవగు మాగ్ధ్యసప్తిశితమై పెంపొందు మందస్థితం
బిడిన స్వేత్తు దలిప్పు నొయ్యఁ జన నెందే నింతికి న్నింతరం
గడరున్ బ్రాయము వచ్చుచో సురభిమల్లా మానీసీమన్తథా.

6

మ విస భామామణివల్కులు న్ననుగొన న్నేహించితం బైనయా
ననము స్తూర్మిని వక్త్రమారుతము నాన న్నోవియుఁ దైనఁ జే
ర్చు సుదారం బగుమే న్దలంచుకొన లేఁబ్రాయంపుటాయ్యారముల్
ఘను లౌవారి కభీష్టము ల్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా

7

మ మొలనూల్లంటలు హస్తకంకణచయంబుల్ పాదమంజీరముల్
ఘలుఘల్లంచు మరాళపాళికి మనశకంపం బొనర్చు న్నము
త్కళికఁ డాయుచు లేడిచూపుల వఘుల్లఁ జేకొన న్జాలరే
లలనారత్నము లందఱు న్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా

8

కా ఆసాంద్రం బగుకుంకుమ స్సరసమానంగంబుతోఁ బాదవి
న్యాసప్రస్వనరత్నహంసములతో హారాళి చన్దోయిపై
భాసిల్లంగ మెలంగునంగనలకుఁ భావస్పృహ న్నూజయల్
దాను ల్లా కెటుఁ బోదురే సురభిమల్లా మానినీమన్తథా

9

మ సుకవు ల్పాథులెపో హిహి యబల లంచు న్నామల న్నారెసా
రెకు వర్జింతు రదేమి వా రబలలా ద్భగ్నేశమాత్రంబునఁ
జితనాన్దంతులఁ జేసి రింద్రముఖులఁ పైతంబు బాహుగ్రలా
లకృపాణినిహతాహితా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా

10

కా నాకు న్జూడఁ బ్రసూనకార్దుకుండు కాంతాకోటికి న్పంటు ను
మ్మి కాకున్నఁ గటాక్షసంజ్ఞలనె కామిక్రేణి నెల్లఁ దదా
జ్ఞాకారిత్వముతో మెలంగ నిడునా సంసూచితోద్యోగుఁ డై
యాకల్పస్థిరవైభవా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా

11

మ. ధున్దముక్తాశ్రయముల్ కుచంబులు ఘన శ్రుత్యంతపంచ్యాప్తి క
న్దవ న్దృచ్ఛద్విజయక్త మాస్యము కచోఘంబుల్ సదాసంయముల్
నవలామే నిటువంటికాంతరసవంతం బయ్యు రాగావహం
బపు టాశ్చర్యము ధారుణి న్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా

12

మ. అబిచిత్రం బగునిట్టికార్దుకకళాభ్యాసంబు సీమంఠిని
తతు లెచ్చోట నెఱింగిరో విశిఖబృందం బెన్నఁడు న్పట్ట రా
తత మైనట్టిగుణప్రజంబుననె చిత్రంబుల్ విభేదింతు రె
ల్లతఱి గ్గాముకకోటికి న్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా

13

కా భూరేఖ ల్బలము ల్స్వభావచపలంబు లేత్త్రము ల్లావి యెం
తే రాగాస్పద మింతివన్నంగవ యుద్వృత్తంబు పెల్లెఁచుటో

- మారాక్షుప్తశుభాక్షరాశిమమై మధ్యస్థత న్నొల్పునూ
గా రె డ్దేచు విచిత్రమో సురభిమల్లా మానిసీమన్నథా 14
- మ ఘనతారాగ్రహబృంద మున్న మణివర్గం బున్న దీపంబులు
న్న నికానాయకుఁ డున్నఁ దప్పిచెలి యున్నఁ వెండి యే మున్న నే
మనయంబు స్ప్రియభామినివరహితుం డావానికి న్లోక మె
ల్లను బెంజీకటి గార్కొను స్సరభిమల్లా మానిసీమన్నథా 15
- మ కరయుగ్దంబులు వద్దరాగంబులు వక్త్రంబుల్ మనోహరిచం
దిరకాంతంబులు కుంకలంబులు మహానీలంబులు స్థావునన్
న్దరుణు ల్మత్తమయంపుబొమ్మలు సుమీ తథ్యంబుగా భోజతు
ల్యరసజ్ఞత్వసునిశ్రుతా సురభిమల్లా మానిసీమన్నథా 16
- మ గురుభారంబున వర్తిలు నృటువు జ్ఞాగుబ్బల్ వదంబు ల్మనై
శ్చరభావంబున భాసిలన్ నిజము భాస్వద్భావము న్దాల్చి పా
ల్చు రహి న్నక్త సరోజము ల్లిహమయల్ సుమ్మి విసీలాలక
ల్లారపాదాంబుజభృంగ శ్రీసురభిమల్లా మానిసీమన్నథా 17
- మ అదిరా యెంత ఘనంబు జవ్వనిపిఱుం దాకార వక్షోజముల్
వదనం బర్జురె యంచుఁ జిత్తము వృథా వాదంబుచేత న్దపిం
పదు పుణ్యంబు లానర్చువారికి మహాభాగ్యోపహాగంబు గ
ల్గెదె పుణ్యంబు లానర్చిన స్సరభిమల్లా మానిసీమన్నథా 18
- మ కొమరుం బ్రాయపుఁజెల్వపున్నోగరు మేకొల్పు న్రతాటోపసం
భ్రమముల్ చూపుచు బొల్పు కాంతలయొయారంబు ల్వికారప్రదీ
పములై రమ్యములై మనోజు గెలిపింప న్నూటకాండ్రై సుభా
వ్యములై చిత్రములై తగు స్సరభిమల్లా మానిసీమన్నథా 19
- మ ప్రమదోద్దీక్షములై క్రమశ్లేఘనసాభాగ్యంబులై ముగ్ధము
గ్ధములై ప్రేమమనోహరంబులయి కందర్పప్రకాశంబులై
యమనోవాగ్విషయంబులై సదమరాగార్ద్రంబులై పూవుబోం
డ్లమృదుాత్తుల్ చెలఁగు న్రతి స్సరభిమల్లా మానిసీమన్నథా 20

— స ం భో గ వ ర్ణ న ము —

కా నాళికాహికతీప్రతీప్రకరకాండశ్రేణిః స్థాటుగాఁ
గేల నృయ్యదకొంగు పట్టుకొని సుక్రీడించు సుద్యానభూ

సాలచ్ఛాయల నిల్పుచుకొని నిలుచుచుం జంద్రాస్య యొక్కర్తు లీ
లాలావణ్యసుధాంబుధీ సురభిమల్లా మానినీమన్తథా

21

మ విని వీక్షించినదాక ముచ్చటపడు స్వీక్షించి గాఢోపగూ
హనలాభం బగుదాకఁ గోర్కివడు గాఢాలింగనం బబ్బినకొ
దనుమధ్యామణిమేనితోడ నిజగాత్రం బప్రభిన్నంబు సే
యి నెద న్నోరు జనుం డీల స్ఫురభిమల్లా మానినీమన్తథా

22

మ మయిఁ గాశ్చీరజగంధచర్పయు సీగం బ్రత్యగ్ర మాజాబీదం
డయుఁ బై యోవనవంత యైనఁజెలియుకొ భాస్విల్లగా నౌనుఖం
బ యిల న్నన్విర్గము గాక మీఁద నశుశబ్దం బప్రమాణంబు ను
వ్వుయశోభిరుమనస్క శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్తథా

23

మ తొలుత న్నేకొన కింతసేపు పెనఁగు న్నోడోడ నానక్షిమై
సలపు నిబ్బిలి వచ్చియు న్వలవమి నై స్సరించి యంత స్థలికొ
దొల గించుకొ బ్రియమువ్వులిల్ల రతులన్సొక్కించి యెంతే మనం
బలరించుం గులకాంత మే లుస్సరభిమల్లా మానినీమన్తథా

24

మ తనకుం జెక్కులు చెప్పుగిల్లఁ గచబంధం బూడి ప్రేలంగఁ దొ
య్యలి పుంభావ మొనర్చి బిట్టలసి నేత్రాంభోజము ల్వాఙ్మి ని
శ్చలత న్వక్షముమీఁద వ్రాలినపు డోష్ఠం బానుధన్యాత్మకుల్
దలఁచ న్నాగ్యఘనుల్ సుమీ సురభిమల్లా మానినీమన్తథా

25

మ ప్రమదావేశనిమిలితాక్షు లగుచు న్రాత్రిన్దివాచారితో
ద్యము లాచు న్నరి మేర లేనితమిచే దన్నించుచుకొ నిండుపే
ర్చిమయి న్నొక్కుచుఁ దేల్పు కేళికలె సువ్వి కామినీ కామికా
లముపాలింటికి బ్రహ్మము లుస్సరభిమల్లా మానినీమన్తథా

26

మ జర గన్నించయు మానవు ల్నదన చేప్త ల్లానలేకుండినకొ
దరుణు ల్పుష్పలు వ్రాలియు న్నదనతృప్త న్నాయలేకుండినకొ
బరమాత్ముండె యెఱుంగు నయ్యధికబీభత్సంబు నేఁ జెల్లరే
యరిరాధర్ధర్వనివారణా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా

27

మ అమితాకాజలరాశిలో మునిగి మర్త్యశ్రేణి యథార్థాన్వితో
ద్యమతం గ్రుమ్ము నర్థ మేల యెలఁబ్రాయం బెంతయుకొ జన్మవె
న్క మనోహరిణు లాచెలు ల్పరితయుక్త ల్లాకమున్నే స్వగే
హముఁ జేరం జను నిక్కమా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా

మ ఘనసమ్మోహపదం బనేకనరకోగ్రక్షేపసంపాది రా
గనిజస్థానము జ్ఞానచంద్రజలదౌఘం బంగజవృప్తప
ర్థన మాపాదితదోషరాశి కొమరుంబ్రాయంబ దుష్కార్యజా
లనిదానం బిదియే సుమీ సురభిమల్లా మానీసీమన్తథా. 29

శా శృంగారదుమనీరదంబు వితతక్రీడాసౌఖ్యంబు త
న్వంగీనేత్రచకోరచంద్రుడు ప్రవీణాలాపరత్నాబ్ధి స
ర్వాంగశ్రీనిధి కామబంధు వెలప్రాయం బిందు తైర్వంబు ని
ల్పంగా శక్తుడె యోగి యో స్సురభిమల్లా మానీసీమన్తథా 30

మ బటువుంజన్ములు చందమామతళుకు ల్పిస్సానకాంచీలస
త్కటిలీల ల్లలజవ్వచు ల్తవులు గాఁగాఁ గాక తత్త్వజ్ఞుఁ డు
త్కటరాజన్యులపంచలం బడుచు నిస్తాణంపుసంసారప
ర్యటన నీడ్పడఁ జొచ్చునే సురభిమల్లా మానీసీమన్తథా 31

మ ప్రియమై సిద్ధినిషేవ్యమై హరవృష్క్రీడాంకమై గాంగతీ
ర్థయుతంబై చలిగొండ యండఁగనె చేర న్లేక తజ్ఞు ల్పరా
శ్రయచైన్యంబుల సుండుటెల్ల మృగచంచన్నేత్ర తామించుబోం
డ్లయ్యెయారంబులఁ జిక్కి సూ సురభిమల్లా మానీసీమన్తథా 32

మ అరవిందాక్షులు మేటిపెన్దరంగల ట్లై యడ్డగించంగ దు
స్తరమై యుండెడుఁ గాక చుల్కున దరించ న్రాచె సంసారసా
గర మేమాత్రపుదూరపార మిది లాకశ్రేణి చూడ న్తనో
హరసౌభాగ్యవిభాసురా సురభిమల్లా మానీసీమన్తథా

మ మలల న్లేళ్ళకు నంది యీదగు శితాశ్చ చ్ఛిన్నమూలంబు లై
యెలమి న్కోళ్ళిలు దర్శపుంజములు కా జేనికొ నఖచ్ఛిన్నముత్
తెలనాకన్తడపు ల్పదూజులు కెంతే నంది యాయ న్దగుకొ
లలితాంకరృచనంబుల స్సురభిమల్లా మానీసీమన్తథా 34

మ గడు సొక్కొక్కడు నిత్యదూష్య లనుచు న్దంజాక్షుల న్రోయనీ
వెడవాదంబుల కెమి నామదికి భావిప న్సలి న్కోల ని
ష్పదమి న్దామితపస్తువు స్మరహితంబు న్కోలఁ బుణ్యంబు లే
దడర న్కోగపురందరా సురభిమల్లా మానీసీమన్తథా 35

మ. మది మాత్సర్యము మాని నిశ్చయగతి ప్తాప్య ల్విచారించి చె
ప్పదు రిమ్మర్దుల కాశ్రయింపగ మహాభూభృన్మితంబాభి మం

చిది లే దేని వధూనితంబతలము న్నేవ్వంబు లంచున్ నిమి
లదరాతీశ్వరవైభవా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా

36

మ చలనప్రాయము స్వల్పసార మగునంసారంబున స్పృహిం
తులకు నైందుగతు ల్సుమి యుచితము ల్బంభిత్వబోధామృతో
జ్వలసంసేచన మేని పృత్తకుచయోహమారగేహస్థలీ
లలితస్మర్యన మేనియు స్మరభిమల్లా మానినీమన్తథా

37

మ నియతుండై జనుఁ డాశ్రయింపఁగఁ దగు నిష్కాఢుసంహారి యై
నయమర్త్యాపగవారిచేరువల నైనన్ హరియు నిత్తహః
రియు నాస్త్రీచనుదోయి నైన నివి ధాత్రి న్భూరిచేతస్సుభో
దయసంసిద్ధికి హేతువు ల్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా

38

మ విను మింక స్మృతుజోలి రిత్తచదువుల్ వేయెల నివిశ్వభూ
జనసంఘంబునకు న్నదాలసలసత్సముగ్ధకాంతాసుయా
వన మైన స్థమియావనం బయిన సేవాయోగ్యము లైందె సు
ప్తనిశప్రాభవభాసురా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా

39

మ నిజ మోహో నిజ మొక్కమాట యిదె విస్మింతు న్యథార్థంబు న
ర్వజగజ్జీవులకు న్ననోహరవయస్సంపన్న లైనట్టివా
రిజవత్రాక్షులె సుమ్ము సమ్మదము శార్తి శ్చేయు పెన్నేతువుల్
భజమానార్థసురదుమా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా

40

కామినీగర్హణము ౧౧

మ చనుబంతు ల్విఱుఁడు ల్పఖాజ్జము బొమ ల్పతాగ్రితియు న్నన్నదో
యి నిరీక్షించి యకౌచపున్పరిమ నెంతే నాఁడుదానిన్ నుతిం
చును సొక్కు న్రమియించు సంతనకుడు న్సుజ్ఞాని నైతంబు మో
హనివేశం బవు రార శ్రీ సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

41

కా హృత్తాపం బొనరించు విన్న మరి సంపీక్షించినన్ దద్దయున్
జిత్తోన్నాద మొనర్చు నంతట సమాక్షేపంబు గావించినన్
మత్తున్నేయు మరాళయాన ప్రియ యన్వాక్యంబు లెట్లొక్కొక్క వ
ల్లతేజీవ్రజధాటికా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

42

మ అమృతంబు నిష్పవము నైలంతయె సుమి యారెండు నె ట్లన్నన
గ్రమున న్నర్తిలునంతనేపు నమృతాకారంబున న్దోచు ని

- క్కముగా దగ్గఱ బాసె నేని మరి యుగ్రం బైనక్షేత్రంబు లీ
ల మది ద్వాప మిడం బామి సురభిమల్లా మానినీమన్నథా 43
- మ. ప్రమదం దప్ప నొకించుకం తమృతము న్నాసింప దంతే విషం
బహు నోలదు రక్తిచే నమృతవత్తై పేర్చు నానాగతిన్
దమి లేకుండినయంతనే వివలత్తై దారించు నిస్సారి యై
యమితోదార గభీర శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్నథా 44
- మ గరువంబుం గవటంబు సాహసము దుష్కర్తం బనిశ్వాసమున్
దిరమావంచన సందియంబును మన స్వీడైన స్త్రీయంత్రమున్
నరకద్వారముఖంబు స్వర్గసుఖవిఘ్నంబు స్వగతాశవ
ల్లరి నెవ్వాడు సృజించెనో సురభిమల్లా మానినీమన్నథా 45
- మ కవు లోట్రింతుడు గాక చందురుడె వక్త్రం బజ్జయుగ్గంబై క
న్గప బుగారుసలక నై నదియె త్వష్టాంసాస్థిరూపుమే
ను వితర్కింపగ దుర్వివేకులు రహి నోగింతు రే రెల్లనే
ల విమూఢాత్మకు రైరోజో సురభిమల్లా మానినీమన్నథా 46
- మ అళి స్వాభావిక మైనరాగమున నాహ్లాదింపుచు న్వారిజం
బులయందు నృమియించుచందమున నమృతాధుండు పంకేజినే
త్రలనై సర్గికవిభ్రమంబులకుఁ జేతః శ్రీతిఁ గావించి దా
నలరు నేరకుఁ చేరగా సురభిమల్లా మానినీమన్నథా 47
- రా రాకాశితమయూఖలీల నమృతప్రాయం బగున్ దొల్త నో
హో కాంతామణి మోము భూజనుల కత్యుల్లాసదం బౌచుఁ గిం
పాకత్వజఫలంబు కై వడి వివప్రాయం బగు నివృట్టన్
వాక్యప్రాసుఖ హాచు శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్నథా 48
- రా ఘోరంబై త్రిపతీతరంగమయి వజ్జోజస్సురతోక్త మై
ధీరత్వద్రుమభంజియై దగునుగాత్రీవామ మానేట సం
సారాంభోధి ముచుంగ నొల్లనిసుధీశాలు ల్పివేకింప రు
గ్రాసిస్తోచుత మోరపీ సురభిమల్లా మానినీమన్నథా 49
- మ అభిరామంబుగఁ జూతు రొక్కని మదిన్ ధ్యానింతు రొం డొక్కనిన్
నిభృతప్రేమనివేదికస్థితముల స్వేదొక్కనిన్నాణితో
నభిభాషింతురు దర్శతు ల్లలరుహాస్య ల్వారి కెవ్వాడు వ
ల్లఘుడన్ దా ననువాడు శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్నథా 50

మ నవలాపల్కులఁ దేసె లుండు మదిలోన న్దాలకూటంబు యెం
డు విశేషజ్ఞుఁడు దానఁజేసియొకదా నోరూరుచు న్నోవి గ్రో
లి వెన న్నవ్వు ముప్పిమట్టనలఁ దాడించు న్నదా కేళివే
ళ వివశ్చిత్సురభూరుహః సురభిమల్లా మానినీమన్తథా

51

కా కన్పించు నివమత్య మేర్పడి కటాక్షంబు ల్విషజ్వాలలై
తన్నచక్కదనంబు పెన్నడగయై తన్వంగి సర్వాకృతిఁ
మాన్పు న్నచ్చు న్నభావసర్పవిషము న్నన్తంత్రము లై వ్విద్యముల్
మాన్పు జ్ఞే విది మూర్ఖుని స్ఫురభిమల్లా మానినీమన్తథా

52

మ మరుఁ డన్జాలరివాఁడు భూజనము లన్నత్యంబుల న్నాశురా
భరమాంసగ్రధితంబు లొనవలతాతన్వంగు లన్దాలముల్
గరిమ స్పంసరణాల్లిలోఁ బఱపి యాకర్షించి రాగాగ్నిఁ బెం
పరుగ న్నేర్పు నజస్రము స్ఫురభిమల్లా మానినీమన్తథా

53

మ స్తనదుర్గంబులచే దురంత మగు కాంతాదేహకాంతారభూ
మి ననంగుం డనుదొంగ తావుకొని కామిశ్రేణిచిత్తవ్రజం
బనుపాంథావళి నడ్డగించుకొని ధైర్యప్రాధి యన్విత్త మె
ట్లనిమేహార్థములొఁ గొను స్ఫురభిమల్లా మానినీమన్తథా

54

మ చలమై వ్యాయతమై యరాళమయి భాస్వతేజమై భోగియై
నలుపై యొప్పెడుభామినీయన మన్సర్పంబు మూర్ఖున్నప్రా
ణులకు నై వ్విద్యము లేదుగాని కల వెందు నై వ్విద్యము ల్లక్కుచి
ల్విలు మూర్ఖున్నజనాళికి స్ఫురభిమల్లా మానినీమన్తథా

55

మ సరసీజాన్యలమేనితావియుఁ గుచస్పర్శంబు వృత్తంబు నో
వ్వరసంబు న్నృదగీతము న్నరపి యాన ల్పాపి యీలాకులక్
బరహార్థంబు నెఱుంగలేనిచెడుగు ల్పంచేంద్రియంబు ల్లరీ
హరి యొప్పింపఁ దొడంగెగా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా

56

మ అమలి న్నన్నులు ద్రిప్పఁ జేయుఁ గడు వింతౌ గాత్రభంగంబు వి
భ్రమవాక్యంబులు నెట్టుకొల్పు మదనాపస్తార మేకాంతియా
పము లేమంత్రము లేమహావధము లాపాదించిన న్నాన దు
ల్ల మలంచు న్ననకొటికి స్ఫురభిమల్లా మానినీమన్తథా

57

మ అవి ధైన న్నడుఁ డైనఁ బం గయినఁ జీకైన న్నహారోగి యై
న విమూఢాత్మకుఁ డైన రోయక మది న్నాకల్పలాభస్సుహృత్

- సువిలాసం బగుమే నొనంగువెలయుంతు ల్భాగ్యలే జ్ఞానక
 ల్పవసీపత్తికురారము ల్పురభిమల్లా మానినీమన్తథా 58
- మ ప్రవిలాసాకృతినంపద స్థరపయి న్భాసిల్లువేశ్యాజనం
 బు పలత్కామకృతానుకీల లగుచు న్బొల్పొందుచు న్విత్తముల్
 నవతారుణ్యములు న్విటాళి హుతము ల్లామించిన జ్ఞేశోనుక్
 లవము నిక్కంగ నీక శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్తథా 59
- మ ఆలరు న్నాక మనోహరంబు లయి వేశ్యావక్త్రము ల్లిర్పిటా
 దు లనేకు ల్పవ గ్రోలి గ్రోలి విడువ న్నూన్యంబు లైనట్టియెం
 గిలిమూకు శ్లవి యేల ముద్దుగొనఁ దర్కించు స్థలస్థానముల్
 గలచారిత్త్రకుచుండు శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్తథా 60

శ్రీ సువిరక్తదుర్విరక్తవర్ణనము ౧౧

- కా పంచాంబులనగుబ్బచన్నులవతో భాస్వద్వభులీందఁ గ
 నించ న్బొల్పునలంతి నెన్నడుముతోఁ బెంపొందులే బ్రాయపుక్
 మించునోడిబెడంగుఁ జూచి మది గంపించంగ నీ కుండునాఁ
 డంచ ద్దైర్వ్యకుచుం డిల స్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా 61
- మ చెలవ ల్పల్పడిలాసదృష్టిరచన ల్పితంబులో రోఁతఁగాఁ
 దలఁచు గ్గానలయందె గోర్కి యొనఁగు న్దా లాల్పనమైహముల్
 దొలఁగించు న్దృఢనన్నిభంబుగ జగత్తు జ్ఞాచు వేటొక్కడై
 యలరు న్మృగవిరాగి శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్తథా 62
- కా ఏలా చూచెద రుజ్జ్వలజ్జ్వలము లొదృప్తు ల్పచారించి యీ
 లోలాత్తు ల్పెడుజుతువు ల్పదనభిల్లుం డేములీప్రాస్తపుక్
 జావల ల్పాంతము లయ్యె మోహ ముడిగెన్ నా కేల వీండింక నం
 చాలాచించు విరాగి దా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా 63
- మ. హరపాదాంబుజపక్తచిత్తు లగునన్యాసు ల్పింకంటురే
 తరుణు లేర్పరున నల్ల ముద్దు లొలుకన్ దర్శించిన న్నాకువ
 ల్లురుతి న్గోవెల ప్రేమిన న్నరుండు దా గొడ్డేఱుచాపధ్వనుల్
 శరమోక్షంబు నొనర్చిన స్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా 64
- మ హృదయంబు స్పృహయంబు సంగతము లా నేని నియోగంబుగా
 దది యేదవ్వుల చుండిన న్నరి సహధ్యానంబుతో నుండినన్

- హృదయంబు స్పృహయంబు భిన్నగతు లా నేని స్వియోగంబు ను
మది ధాత్రీజనకోటికి స్ఫురభిమల్లా మానినీమన్నథా 65
- మ అచట స్నేహియసి యింతకు న్నదనబాణావన్న యైపోయెనే
ని చనన్గాఁ బని లేదు లేక నియతి స్థిపంబుతో నున్న ము
న్నె చనంగాఁబని లే దటంచు మొయిలు స్వీక్షించి నై దేశికుం
డచలం దై వసియించు శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్నథా 66
- మ కృపయుక్ బ్రజ్ఞయు మైత్రియు న్నతులు గారే తత్పతీనంగమం
బుమయి న్నాలన లేక భంగురము లా పూబోండ్లపొందు ల్విమో
హపరు లైత్తురు కాలం దేచుతఱిఁ దోడై కాచునే నాండ్ర చె
ల్వపుగుబ్బ లునికంబము లుసరభిమల్లా మానినీమన్నథా 67
- కా. యోగాభ్యాసతః జిక్కియాత్తయు మనం బుజ్జృంభ మామైత్రిచే
రాగిల్లంగఁ బొరింబొరి న్నునులకు న్రామారతిక్రీడ లే
లా గాఢస్తనసంవిమర్దనము లేలా తప్తఖాఘ్రాఙి మే
లా గేయాదిక మేల శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్నథా 68
- మ ఘన మాసూనశరాంధకారము మది స్థాల్కొన్న సీలోక మె
ల్లను నారీమయమై కనంజడు వికాలం బొవివేకాంజనం
బున నంతంతటఁ జూడ సాగిన జగంబు ల్బ్రహ్మరావంబు లై
యనఘశ్రేణిఁ గన్నడు స్ఫురభిమల్లా మానినీమన్నథా 69
- మ గుమలై రచ్చలలోనఁ గూడుకొని యుత్త ల్పేష్టుగా నేమి కా
న్తము లెల్లం బలియించినట్టిచతురు లైశంబు కాంతామణి
రమణీయేక్షణముల్ పయి న్నడినమాత్రనోత లై రు (1)
ల్లము లేతెయ్యలు సల్పఁగా సురభిమల్లా మానినీమన్నథా 70
- మ అమతు లొక్కందఱు గొన్ని కుమ్మరిగమవ్యాఖ్యానము లేర్పి నం
గము చీచీ కడు దుమ్మ్రతం బుచుచు వక్కాణించుటే కాని ర
మ్యమణిప్రాంచితకాంచికాన్వితనితంబాభోగ యాకాంత ను
ల్లములో నేమఱి కుండు రోసురభిమల్లా మానినీమన్నథా 71
- మ నశీయ ల్నింద్య లటంచు వట్టివెడనిన లూపుపావండు లా
రక తాము న్నెడి లాతిని న్నెఱుచునిర్భాగ్య ల్పమీ యధ్వరా
దికపుణ్యంబుల కెల్లఁ బ్రాప్యఫలము భీవ్యాంగన ల్గార స్త్రీ
లకు నింద్యత్వము గల్గినే సురభిమల్లా మానినీమన్నథా, 72

- మ మృగరాజు నిగరాజు గుంభి మరి గింభి ద్రుంచి తూటాడున
త్వగరిష్ఠు ల్లల రింతె కాని స్వరదోర్దండావలేపం బడం
పురుణోదగ్రు డొకండు లేడు బలిమి మోమోడ కిబ్బామి బ
ల్లగ లేల్ల నిలన జెప్పెద సురభిమల్లా మానినీమన్నథా 73
- క ఆచారము జితేంద్రియత్వము విధేయత్వము లజ్జాగుణ
ప్రాచుర్యమును నామనప్తము లగు నృత్యంకితము ల్లిప్త
భ్రూచాపచ్యుతముల్ శ్రవణగతము ల్లస్విదృగ్భూతముల్
క్రాచ హాసయంతలా సురభిమల్లా మానినీమన్నథా 77
- క ఇత్యన్యగులఁ గా దనం గలుగువారే తక్కింఁడు ల్వారు ప్రా
న్తత్తప్రేమవికారలై సలుపుకర్తము ల్రిలాకక్రియా
యిత్తుం డైనవిధాత్మండు న్నయితము న్నాన్యవృత్తము లేయ లే
డాత్తాశేషసుధీజనా సురభిమల్లా మానినీమన్నథా 75
- క ఆంగంబు నిష్పమప్రసావకసముద్యజ్వాళిక ల్లాల్పదా
కం గానంబడుఁ గాని యంతటను జీకాకై చను నేవ్వగపెం
పుం గీర్తిమగ నౌపలీనతయు నేర్పు నృజ్ఞయు న్నంతముల్
సంగీతాగమదోహలా సురభిమల్లా మానినీమన్నథా 76
- మ నిరయద్వారకవాటపాటనముపొంటెం బొల్పుబల్కుంచికల్
తరుణిభూతిత లంచు నెంచుకుబోధసాంతుఁ డొక్కొక్క డి
క్షక స సాదులలోపలం గలుడు కాన్తజ్ఞానపారీణుఁ డె
ల్లరగా సదతిపాత్రుఁ డై సురభిమల్లా మానినీమన్నథా 77
- మ ఆతిదీనము విలూనవాలము వికర్ణాగ్రంబు పూయప్రణాం
కకాత్తంబు గళేకపాలము తుధాభాన్తంబు ఖంజంబు జీ
ర్ణతము బంధము నై నవేషి తునివెంట నుక్కు భోగార్థమై
యతఁడు డెవ్వరి నొంచఁడే సురభిమల్లా మానినీమన్నథా 78
- మ సకలార్థరదల స్వముద్ర లగుచంచన్నేతల నోసి కూ
హవలై తుచ్ఛఫలాఘ్న లాజదులఁ బుష్పాస్త్రుండు దేవించి న
గ్నకులు స్పంచకలు ల్లటాభరథరు ల్కాపాలికు ల్బాఘ్న నై
యకటా క్రమఁజేయుగా సురభిమల్లా మానినీమన్నథా 79
- మ సమణీబృందము జూచి వాయుజలవర్షగ్రాసు లొగాధిపు
క్రమఁబు ల్పైకము పాలుమాలిరి యయోదధాభ్యాజ్యకాల్యన్నతో

గమునం గ్రొవునరు బ్జితేంద్రియు లనంగాఁ జెల్లునే వింధ్యకై
లము పాధోనిధిఁ జేలునే సురభిమల్లా మానిసీమన్నథా

80

—ॐ ఋతువర్ణనము ॐ—

మ దయివారు స్థిగిగాడ్పుల న్వలపు లందంబై చెలంగు న్వన
క్రియనాదావళి పల్లవోజ్జ్వల మగు నృత్యభామాన్యవ
క్తియెసంగు నిర్విరళశ్రమాంబుకణయుక్తి న్వర్జము నృద్ధణో
దియత నాస్థినిలు నామని స్ఫురభిమల్లా మానిసీమన్నథా

81

మ విరహిక్రేణికిఁ బ్రాణసంకటము గావించె న్వసంతంబునకొ
సరసంబౌ పికభామిసీవిరుతము న్నందానిలప్రాతముకొ
భర నాపన్నులకు స్ఫుధారళము నైతంబు నిద్రింపబే కదా
యరిరాడ్గర్వవిభాళ శ్రీసురభిమల్లా మానిసీమన్నథా

82

మ వనదండ బ్జిగఁ జుట్టి పూవుఁబొదరిండ్ల నృత్యపు ల్లాల్వఁ జెం
త సెలంత ల్కరికించితంబు లిడుచు న్వర్తింపఁగా వెన్నెలతో
చినుకంగాఁ బికభామిను ల్పెలఁగఁగా శృంగారమా చైత్రవే
ళకు ధన్యు ల్విహరింతు రా సురభిమల్లా మానిసీమన్నథా

83

మ విరహాస్త్రీవిరహలలాహతికళావిష్కారలై చూతమం
జరు లూపు న్నికగేహిసీహితములై చైత్రంబున నాటల
పరమామోదకదంబసంధృతములై ప్రశాంతిఘర్తాంబువుతో
హరియించు న్నునుగాడుపు ల్పురభిమల్లా మానిసీమన్నథా

84

మ సుదతు ల్లావులు జేవురింప నిడుకొంచు స్థూర్తిప్రాణేశులకొ
బెదరింపంగ నొసంగినట్టియలుక లేబిట్ల కెట్లుండు న
న్వదనంపర్థనచందనద్రుమసుగంధక్షిన్న మాచైత్రవే
లదణియకవసంబు రా సురభిమల్లా మానిసీమన్నథా

85

కా లీలాకంపనబాలచూతసుమపాళీకేసరాళీసము

స్తీలతౌరభవాసితాజలవసానీకంబు సూత్రన్నరం
దాలొలభిమరార్భటీముఖరితం బౌరా వసంతంబు రా
గాలంబం బయి భాసిలు స్ఫురభిమల్లా మానిసీమన్నథా

86

మ అలగ్నిష్టర్తువునకొ సుగంధరసపూర్ణార్ధార్ద్రావక్షోజ లా
నలివేణు ల్కలయానిలంబు ధవళం బౌహర్ష్యగర్భంబు వె

భర్తృ-టీక—29

నైల దారాగృహము బ్రహ్మసూనములు సందీపింప జేయు న్నరుక్
లలితోత్సేకవికారము స్ఫురభిమల్లా మానీసీమన్తథా

8

మ జలకేశీశ్రమ మేగ సీధరస మాన్వాదించి సూక్ష్మాంశుకం
బులు పూదండలు దాల్చి చంద్రకరణంబు బుద్ధ్యసౌధంబువై
జైలువ లీవిరు లేయఁ జందనరసస్మిగ్ధాంగు లై గ్రీష్మవే
ళల ధన్యు ల్విహరింతు రా సురభిమల్లా మానీసీమన్తథా

8

మ అమలజ్యోత్స్నసుధావదాతశుభగేహంబు బ్రీయావత్తవ
ద్వము శ్రీగంధరసంబు ఘృత్తురువిరు ల్దగ్ధీష్ట సౌఖ్యంబు రా
గిమనఃకోభము సేయఁ గాని ప్రవిరాగిన్వాంత మింతైన లా
ల్యము నొందింపఁగ లేవయా సురభిమల్లా మానీసీమన్తథా

8

మ ధృతపీనోన్నతిమృదోధరభరశ్రీ యై నవోజ్జృంభిమా
లతికాశాలిసుగంధి యై ఘనకటిల్లాలిత్యవిస్ఫార యై
నతతోద్దీపితకామ యై యలరువర్ణావేళ రంజించుఁ జె
ల్వతెఱుం గేర్పడి ధన్యుల స్ఫురభిమల్లా మానీసీమన్తథా

9

మ అవిరామంబుగ వర్తిలు న్గుటజనీపామోదు లాగాదుపుల్
నవకేవ్రజకేకలంబు లగుకాన ల్కందశచ్చన్న యా
భువియు న్నాల్సొగు లట్టుకొన్నగగనంబు న్ని త్తడి న్నాల్సొకా
లవికారైకపదంబు లై సురభిమల్లా మానీసీమన్తథా

9

మ భువి దర్శించినఁ బొండుకందశచయంబు ల్లోచు దిచ్చండలం
బు విలోకించిన బర్హి నాట్యరుచిరంబు లైలము ల్కూపదుక
దివి గన్దొన్న మొయిల్లు గాననగు నర్థి న్నాంధుఁ డిం కెందుఁ దా
నవలొకం బిడువా డొకో సురభిమల్లా మానీసీమన్తథా

9

మ మెఱుపు ల్కృత కలకుమంచు మెఱయ నైందై పయోదధ్వసుల్
నెఱయ ఘృత్తుకన్నై గేదగివిరు లేవోభవు నిల్వలగా
బఱచునైమ్ములు గూయఁగాఁ గటకటా ప్రావృడ్డిం బెంత యు
క్కఱు జేయు నృధికాంగన స్ఫురభిమల్లా మానీసీమన్తథా

9

కా పిత్ర చీకటి సూది మోప నెడ యీ కేర్పడ్డవేళ స్థ్యసుల్
చూచట్ట నిటిపాట్టిచిక్కుల భునాభు ల్చింట వర్తిల్లగా
దూపించు నైలగు న్దకున్కునఁ దటిత్తు ల్లోచిన ట్టెల్ల వె
ల్లాపున్నతై చరింపుచు స్ఫురభిమల్లా మానీసీమన్తథా

9

మ జడి యట్టిట్టు చనంగ నీ కఱుమ నాసారంబు కేళీక్రమం
బడఁప స్వీతున కల్కివల్లభులు గాఢాక్షేపము ల్పల్కు బ
ల్విడి సంక్రీడ లానర్చుభోగినుల కుర్వి స్థుద్దినంబు స్సుఖం
బడరించు స్సుదినంబ యై సురభిమల్లా మానినీమన్తథా 95

మ. అమలాత్తుండు శరద్విభావరులు హర్షాగ్రంబుల స్వాస్విదమ
ద్యమదోన్మత్తతఁ గొంతసేపు శయితుండై లేచి సంభోగజ
శ్రమతృప్తి న్దయితారతిశ్లథకరాంచత్కర్కరీ స్రవతో
యము లాను స్మచివారము స్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా 96

కా నేపాల్పించు భుజించి లోగృహములొ నిద్రించుధన్యుండు వీ
టిపూర్ణాననుడై కుసుంభమయకాటిచ్చున్నడై కుంకుమా
లేపప్రాజ్వలలు డై ప్రియాపురుషుచాక్షిహ్లాంగుడై కంతుఖే
లాపర్యాసితుఁ డౌఁ జలి స్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా 97

మ అనుగుణైల్వలఁ బాసిన న్దడుచునే యాయామయామావహత్
ఘనకుందప్రచలద్విరేఫము స్ఫురద్గంధప్రియంగుప్రజు
బును బ్రాలేయమరుద్విలొలితవనాభోగంబు శాశితవే
శనిశ ల్కాలగృహావళు ల్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా 98

మ అలరుంజెక్కులు చుంజనం బిడుఁ గచవ్యాప్తంబు శాస్త్రీముఖం
బుల సీతార్క మెసంగఁ జేయు జువిక లొప్పొత్తుచు స్థబ్ధులౌ
బులక ల్పించుఁ బిఱుందున న్నృదుపటంబు ల్లార్చు నూపునొడల్
చలిగాడ్పు ల్విటు లట్టయై సురభిమల్లా మానినీమన్తథా 99

మ వలిగాడ్పు ల్కలు నృపలౌ జెలులకు న్వాప్సోబలాకర్షణం
బులు దృశ్యీలనము ల్తనూవిచలనంబు ల్కుంకలాలోలనం
బులు బింబాధరబాఢసీత్కృతిచయంబు ల్సాంద్రరోమాంచముల్
గలుగ న్జేయు నజస్రము స్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా 100

మ నతులు స్థామును వీడెము ల్గులుపుచు స్సంభోగము లేయు చు
న్నతటి మైశరరాత్రి వేగఁ జను నాండ్ర న్నిడ్డలౌ బ్రోచునం
తతఖేదంబునఁ గూర్చు పట్టక మది న్ధ్యానించుపేదయ్య కా
యతమై యెంతట వేగ దా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా 101

వైరాగ్యశతకము

శ్రీమద్వైరాగ్యశతకము

కా శ్రీమచ్చంద్రకళాకలాపశిఖమై శ్రేయోదకాగ్రస్ఫుర
ద్దామంబై ప్రవిలాలకామశలబాధకారియై యాంతర
వ్యామోహోరుతమోహరం బగుశివాభ్యుజ్జానదీపంబు సాం
వై మీకు న్నహ మీవుత స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా

1

మ సుమహారణ్యగుహారదేశగతుఁ డాచుక్ గాకిభంగి స్థర
న్నము లందందు భుజించుచుం దిరియుచు న్నాత్యల్పులం బెక్కుగా
లము గొల్చుక్ నరుఁ డేమియుం దొరక దేలా యెప్పుడు న్నాయ దు
ల్లములొ బాపపుదృష్ట దా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

2

మ ఇల ద్రిపుష్వక్ నిధివాంఛ ధాతువికతుల్లేమింప నూఁదు న్నహీ
శులఁ గొల్చుక్ నరుఁ డోడబేరము గమించు న్నాంత్రికుండైన నరేం
ద్రులభూమి న్నెనుఁజీకటి న్నొణుగు నెందు న్నడ్డికా నైన లే
దలరు న్నెండియుఁ దృష్ట దా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

3

మ తనుఁ బోనాడిన సుత్రం బిడక యంతర్బాహుండై యూర కుం
డు నగు న్నూన్యమనస్కుడై ధనమదాంధు లైచ్చుఁ గేల్తోడ్చు భూ
జనుఁ డోహోహూ వృథావిడంబ మగు తృష్టంజేసి యేయేవిధే
లనము ల్పల్పు నొకో యిక స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా

4

మ అమతు ల్తామరపాకమీదిజల మెట్ల ట్లె నయాఁరోతప్రా
ణముతోసంబు ధనాంధచిత్తులకడ న్సంకోచ మింతైన లే
క మహాపాతక మైనయాత్మ సుతియు న్నావింతు రింకేమి సే
య మదిన్గోరరు తృష్టచే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

5

మ తమ లే కున్నిని తాల్చియు న్నివపదాస్వాదంబు లేకున్ని ధ్యా
నము సంతోషము లేక యున్ని సుఖసన్యాసంబు యోగానుభా
వము లేకున్ని హిమాతపాదిసహనత్వంబుం జెడు నోగిగృ
త్యము లయ్యు న్ఫలహీనత స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

6

మ. తపము స్తప్తము గాదు భోగమును భుక్తం బాట లే దాశయుక్
క్షపితం బైనది కాదు కాలమును జీర్ణం బాట లే దేవు మా
ని ప్రజల్ తప్పులు భుక్తులు క్షపితులు స్వీకాంగులు దామె యై
యపటుత్వంబు వహింతు రా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

7

మ మొగ మెల్ల న్యశిపూర్ణ మైనయపుడు స్వార్థంబు న స్తన్ననా
రగతిక బాండిమ యట్లొన్నపుడు గాత్రంబు స్వరాక్రాంత మై
మిగుల నస్త్రువఁ దప్పినప్పుడును భూమికో నిత్యకొమార మె
ట్లగునో మర్త్యులత్పవ్వుతు సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

8

మ బహుమానస్థితి దూతె భోగసుఖ లీప్స ల్లపైఁ బ్రాణంబువం
టిహితశ్రేణి యొకండు లేక యరిగె న్నపు ల్పొర ల్లపైఁ బ్ర
త్యహ మున్యవ్యభిలాషి యయ్యె గమనం బట్లయ్యుఁ బాపంపుమే
నహహః తృప్తఁ దొలంగ దా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

9

మ అగు సంసిద్ధి విమోహవార్చమము తృప్తాశీతరంగంబు రా
గగురుగ్రాహము దుర్మనోరథజలాక్రాంతంబు చింతాఖ్యతీ
రగరివంబు వితర్కవక్షిక్తము తైర్మత్తజభంగ ప్రదం
బగునాకానది దాఁటినక సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

10

— విషయపరిత్యాగవిడంబనము —

మ. పస సంసారమునందు లే దొకటియు న్నావించి చూడంగఁ బు
ణ్యసముల్లాసము నార్తిదంబు యది యె ట్లన్న న్నకర్తంబులక
బ్రసభిప్రాప్తము లై భుజింపఁబడు దస్తాత్రంబు లాత్మేంద్రియ
వ్యసనాపాదకము ల్గదా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

11

మ. నిల కెన్నంటికి నైనఁ బోవు విషయాసీకంబు దామై జనుల్
దొలంగ న్లేరు తమంతట న్దొలంగినక దోడ్తో శమానంద మ
గ్లమై చేతులువేళ నవ్వియె దొలంగ న్రెంటికిం దప్పి య
ల్లలనాఁడు న్నది ఖిన్నమై సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

12

మ అనఘాత్తుం డెటువంటిదుష్కరకరుం దత్యంతము న్రోసి చెం
దినభోగంబులె న్నయించు నిపు డేని ద్వోల్ల సేనిక ఎరం
బున సేని వ్దమకుక లభింపని స్పృహభోగంబులు న్నాన లే
రనయంబు న్నెఱవారు శ్రీ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

13

కా. ఆనందాశ్రులు గ్రోలుచు న్నృలుంగు లంకాగ్రంబులం దాడఁగా
 ధ్యానారూఢతనుండు నద్రిగుహల న్ధన్యాత్ముఁ డాయోగి యా
 ప్రాణాంతంబు మనోరథోపచితసాధారామకేళిరతిఁ
 ధ్యానించున్ బెటవాఁ డిల న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

14

మ ఆకటా మోహము వోడు స్థండలశయ్యుండై నీరసాహారపుం
 బికిరం బెత్తి చతుర్థవేళ దినుచు న్వేనూఱుజీర్ణంపుఁబే
 లికల న్నట్టినబొంత గప్పుకొని జోలి న్నాసి వర్తించున
 య్యకు నైతంబు జగంబున న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

15

మ మొగముం జేమిడిబుట్టి యిందునిక్రియం బొల్పొందునే రోఁతప
 ట్లగుపూఁబొండ్లనితంబముల్ కరటికంభాభంబులే కాచుదొ
 బ్బగుమల్ చప్పులు హేమకుంభములే బిభత్సం బిసీ లోకు లే
 ల గరిష్ఠంబుగ నెంతురో నురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

16

మ. ఉమసామేన వసించునట్టి యగ్రపుం డొక్కండు పెన్ద్రాగి బా
 ల్యమునం దుండి యనంగుఁ డాజనుఁ డొకం డత్యంబనీరాగుఁ డు
 గ్రమనోజాహివిషాత్తు లన్యు లుభయశ్రష్టల్సమీ యందఱున్
 ద్దమనిర్దుక్తభుజాబలా నురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

17

మ దుముకు న్వహ్నిశిఖారీయందు శలభస్తోమంబు మీనంబు గా
 లము మ్రింగున్ మది బుద్ధి లేక మరుజుల్ తత్తత్తజ్జలయ్యున్విషా
 దమునన్ మ్రొంగుదు రింతె కాని విషయత్యాగోత్సుకు ల్గారు శ
 క్యమే మోహంబు లరింపఁగా నురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

18

కా ఆచు దప్పి జనింప న్నాదుశికిరం బొవారి భక్ష్యైన్వితం
 బొనన్తుంబు దిను న్నృభుక్ష వాడమ న్న్యాయమాతతిన్పొందు గా
 ధానంగానల మేర్ప నిట్టిది నుఖంబా రుక్మప్రీతీకార మ
 జ్ఞానీకంబు నుఖం బను న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

19

మ లేనకు న్సంపద మెండు భార్య ఘనసౌందర్యాంగి తాదృశ్య మె
 న్న నదీనంబు నుతు ల్పృకిస్త లనుచు న్న్యాయమోహి సుసారకా
 ర నడంగు న్నిర మంచు భ్రాంతుఁ డయి సర్వం బధృవం బంచు మో
 హనివృత్తిం జను జ్ఞాని దా నురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

20

— యాష్టాదైన్యదూషణము —

కా వాపోచు స్తుధఁ గుంది చాల నుతు లవ్వా బువ్వ బువ్వంచు ని

ట్లాపె స్తీర్ణపటాపకర్షముల నుడ్డాడింపఁగాఁ జూచి గా
కాపన్నుండు మనీషి ఫీటిలి పరంబౌ దేహి యన్వాక్య మే
లా పల్కుం దనపొట్టకై సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

21

మ సదుదంచద్దణపద్మ చంద్రుచి లజ్జానూత్నవల్లీసమూ
హదృఢోదగ్రవరశ్యధంబు కడు చుద్యన్తానవిచ్ఛేదనం
బిది పూరింపఁగ రానిబాని నరు నేయేరితులం ద్రిప్పఁ జా
లదు దుర్వారవిడంబ మై సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

22

మ ఒకపుణ్యస్థలిఁ జేరి వస్త్రపిహితప్రాప్తిప్రభితకపా
లకుడై పావనహోమధూమపటలాష్టావంబు లాభూసురేం
ద్రకుల శ్రేణులఁజేరి మాధుకర మెత్త నే డె మర్త్యుండు తు
ల్యకుల న్నేడఁగ నేల శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

23

మ అమరద్వీపవతీతరంగకణశితారామము ల్దాపసో
త్తమవిద్యాధరసిద్ధసంఘదుచిరోదంచచ్ఛిలాభోగముల్
హినువత్సర్వతభూము లేవఱుద బోయె న్నాటికై మర్త్యజా
లము నానింతురు పండితు ల్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

24

మ ద్రుమకాభోద్భవవల్కులప్రకర మబ్బు ల్సాచ్చెనే తైలజా
లములందున్ ఫలమూలకందజలము ల్పాడయ్యెనే కృచ్ఛ్చల
బ్ధమనాగ్నిత్రమదానిలాప్తి బొమ లుత్కంపించుమన్నీలఁ గొ
ల్ప ముదం బేమి జనాళికి సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

25

మ ఖలులై వైభవగర్వదుర్వికృతిరోగగ్రస్తులై తూగుతు
ద్రుల పర్జించి దరిద్రులైన నిల కార్యు ల్వలకలాస్తీర్ణభూ
తలశయ్య న్ఫలమూలపేవను బ్రమోదస్ఫూర్తిఁ బ్రాపింతు ర
త్యలఘూర్విధరవాసులై సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

26

మ ఆభిరామాకృతి నెల్లెడన్ నదులతోయం బుండఁగా నెప్పు డై
న భుజింపం దరుకాఖుల న్ఫలము లుండఁగాఁ బరుండ న్విహ
త్తుభవత్పల్లవరమ్య మాధరణి యుండఁగా వగన్ విత్తవ
ల్లభులన్ గొల్వఁగ నేమొకో సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

27

కా త్తానాథాశ్రయదఃఖభారమున భోగస్వాదుసౌఖ్యంబులకొ
నానాభంగుల బోయెగా దినము లిన్నా శృంశు లోలో నగున్
ధ్యానాంతంబుల దొల్లి దాఁ బడిన పాట్లంతంత దోచుంబ్రబో
ధానందుండు వనసుడై సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

28

మ పరితుష్టాత్తులు వాంఛ నేయ రతిలబ్ధస్వాంతు లావాంక్షకుం
బరితోచం బొనరింపఁ జాలుదురె సంపదామ మామేరుభూ
ధర మాతైకసమాప్తవైభవము వ్యర్థం బంచు నే సెంచెదన్
హరసేవానిరతాత్మ శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

29

కా అక్షీణం బభయం బనల్ప మతులం బానందసంపాది యా
ర్యక్షేమంకర మప్రయత్నసులభం బద్వేషదోషం బిలన్
భిక్షాదీవక శంభునత్ర మది యందే జ్ఞాన లాసింతు ర
ధ్యాక్షేపస్థిరవిక్రమా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

30

— భోగాస్తైర్యము —

మ చ్యుతిచే మళము రాజుచే ధనము రోగాఘంబుచే భోగసం
తతి విద్వేషులచే బలంబు జరచేత స్రూపు కార్పణ్యసం
స్థితిచే మానము చాడిచే గుణము భీతికొ జెందు నిర్భీతికం
బతులజ్ఞానమె నుమ్మ శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

31

మ జర తారుణ్యము దుర్జనాశి నృపు నస్తైర్యంబు శ్రీ నాశ హృ
త్పరితోచంబు ఫణు ల్లనప్రతతిఁ గాంతావిభీమంబు ల్నిశాం
తిరుచి స్తుప్తజనంబు సద్గణవిభూతి న్సొంకఱు జేయుఁ జె
ల్లరె సాతంకము సర్వము స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా

32

కా దేవుం డెద్ది తిరం బొనర్చె నతఁ డాధివ్యాధినానావికా
రావృత్తి స్థృతి మాలి ప్రాణితతి నంతంత ప్తర స్తుంచు ద్వా
రావప్టంభము లేక దుర్దశలు డాయ జ్ఞేయు లక్ష్యవిలా
సావేశంబుల కెచ్చెయి సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

33

మ ఆలయబ్రాహ్మయము లఘువంబులు తరంగాకారము ల్విభవం
బులు ప్రాణుంబులు నశ్వరంబులు దినంబుల్ న్వల్పము ల్కాపురం
బులు తుచ్ఛంబు లటంచు నెంచి యనయంబున్ బుణ్యసంకల్పముల్
దలంచున్ దత్తవిదుండు శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

34

మ. ప్ర సరద్వాయుపరిష్ట వాభీసలిప్రాయంబు ప్రాణంబు మే
ఘనమూహంకరచంచలాచలము భోగక్రేణి తాద్యులా
లనలం దుచ్చము లంచు నెంచి యవిలాసాంతర డేగు న్నతై
ర్యసమాధిస్థితసిద్ధికి స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా 35

మ యువతీభోగకథ ల్పటిత్సనుము లాయస్సీను కట్టాలజా
లవిలోలం బెలప్రాయము ల్నిమిషకల్పంబు ల్లనక్రేణు ల
ధ్వువము ల్భోగము లస్థిరంబు లనుచున్ దూషించి తజ్ఞాండు బ్ర
హ్మవిచారంబునకుం జను స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా 36

మ ప్ర సరచోఽఞ్చితమాత్మకుక్షితలనిర్బంధాధివాసంబు ని
వ్వసతీసంగవియోగ చింతలును యోహదూషితం బౌజరా
వ్యసనం బింతియెగా కిసీ భవమునం దాత్మ నిచ్చారంప స్వ
ల్పసుఖం బైన లభించునే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా 37

మ నిరతం బాయువు భగ్గుమంథసలిలాసీకంబున ట్లేగఁగా
నరుల ట్టామయము ల్లనువ్యధలు సేయంగా వెన న్లోఁగొనక
జర దా బెబ్బులిభంగిఁ గాచుకొని యుండంగా నయో యెల సే
యరు లోకు ల్ని తయత్సము ల్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా 38

మ అమితాకారము లైనభోగములు మాయాజాలముల్ తత్ప్రసం
గమె సంసారనిమిత్తభూత మిది యాకాంక్షింప కాకాతరం
గముల నివహ్యుల మైనచిత్తము సమాకర్షించి యల్లలు బ్ర
హ్మమునం కేర్చుట మే లగున్ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా 39

మ పరమేష్ఠీప్రముఖోన్నతు ల్ప్రణకణప్రాయంబు లింద్రాదిరా
జ్యతతు ల్లుచ్చము లంచు నెంచగలబ్రహ్మనంద ముజ్జుంధ మై
పరమం బై పరిపూర్ణమై యలరంగా భావించియు న్యోగి చి
ల్లరభోగంబులు గోరునే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా 40

— ౧౧ కా ల మ హి మ ౧౧ —

శా ఇంబు ల్లుల్కెడు సేనసేనపురము బృహ్మీశులు స్వారియ
ర్థంబు ల్వారిసుతా వృద్ధ్యత్యులము ల్రాజౌఘము ల్వారిభో
గంబు ల్వంజడి మట్లమమ్ము లయి పోఁ గావింపుచుం బొల్చుకా
లంబే దైవ మవశ్యము స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా 41

మ ఒకని స్వేయ ననేకుఁగా నొకని జేయుం దా ననేకాత్మఁ గొం
జక మాయించు ఘటించుఁ బ్రాణివితతు ల్సారె ల్పగ శ్రేయి పా
చికలు స్తోకము లెల్లఁ బాఠియునుగాఁ జేకూర్చి కాలంబు భే
లకుఁ జొచ్చెం గితవాక్యతి స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 42

మ గృహకృత్యంబులచే నసంవిదితమై తీడించి నిక్కాల ము
నవహము న్సూర్యగ తాగతక్రమవశంబై యాయు పేగు స్రుచుల్
బహుభంగు ల్పకలం బెఱింగియు జను ల్పయ్యెహకాదంబరీ
లవారి న్నాగ్నితి వహింతురా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 43

మ ఇనుఁ డేతెంచె నినుండు గ్రంథ జగ లయ్యె న్నాత్రిజా మయ్యె రెం
డనుచున్ నిత్యముఁ బిష్టపేషణసమవ్యాపారము లేయుచున్
జను లున్మాదులు గాక యాచెనఁటిసంసారంబులో నేమి మే
ల్లన వర్తించెద రీమహి స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా 44

మ జని విచ్చేదన మైనశంభుచరణాబ్జధ్యానమా లేదు స్వ
ర్గనిజగ్ధారకవాటపాటి యగుధర్మంబా నహి నుందరీ
స్తనసంక్లేషకమా యభావము మహి స్తస్తింప నేలా జడుల్
జనసీయావనమాతుకు ల్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా 45

మ జవరాండ్ర న్రమియింప గాన రతిభాస్వచ్ఛంద్రికారాశ్రులక్
సవిశేషం బగువిద్య నైన నసి నైన నైవరల నైల్పిస్తా
భవ మొప్పు న్యక మొందఁ గానరు జను న్నాడిఁటిదీపంబులీ
ల వయస్సీ వృథ యై చన స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా 46

మ అనిశంబు స్థలితండ్రుల స్వమవ లే రర్థం బుపాష్టింప లే
రనవద్యం బగువిద్యచే నృపుల డాయ స్థేరు కాంతావిభే
లనసౌఖ్యంబులు గాంచ లేరు చలుగుల్ల న్నాకులు న్యోలై న
ల్సనరుల్ గాలము పుత్తు రా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 47

మ తమపెద్ద ల్పన నాత్మతుల్యహితమిత్రవాత మేగం గ్రమ
క్రమభంగి నికతానదీతటతరువాతంబుచందంబునన్
దమరు న్సన్నిహితప్రణాళి లగుచు న్నర్తించువారల్ నరుల్
ప్రమదం బేక్రియఁ గాంతురో సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 48

మ శతసంవత్సర మాయు వందు నిశల న్నా మేగు బాలత్వవృ
ద్ధతలం జిక్కినసాములొన నగ మత్సన్నం బగున్ నిల్పియు

స్తతః స్వాధీవియోగదుఃఖభయచింత త్పైక్కు లేదీ సుఖం
బలితుచ్చం బగుమేనిః స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా

49

కా బాలుండై కొమరుం డగుం గృహజుండై భాగ్యోపసంపన్నుఁ డా
సోలుం బాండుశిరోరుహుం డయి వళిన్యూతాంగుండై పిష్టటక్
గాలాగారమహాతిరస్కరిణి కేగం జాగుఘ్రమంసున
డై లోకంబునఁ బ్రాణి దా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

50

యతిస్వపతినంవాదము ౧౧

మ అతఁ డైశ్వర్యమునం బ్రసిద్ధుఁడు ప్రసిద్ధాచార్యుఁడు నేను రా
జతఁ డే సద్గురుభక్తిసంజనితమేధాఘ్నంఢ నాతం డనా
దృతిఁ గావించిన నిస్పృహుండ నగునా కే మా నటంచు న్నతిక్
యతి పాటింఁడు భూపతి స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా

51

మ అతఁ డధైశ్వరుఁ డాగమార్థపతి నే నాతండు తూరుండు వా
దితతి స్థైర్యుఁగ నే ఘనుండ నతఁ డధిక్తాఘ్నుఁ డే నార్యవం
దితుండఁ న న్దొర మెచ్చకున్న ముచుపే నే మెచ్చనంచు న్నదిక్
యతి నిష్కామత భాసిలు స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా

52

మ దొర దువ్వల్పలు దాల్చు వల్కలము దాల్తుక్ నే సమానంద మి
ద్దఱుం బేద యన న్నహాశకుండే పో ధయ్యం డన స్థితిభా
సురుండే పో మఱి యేఁ బ్రతిష్ఠండ నటంచు న్నెచ్చఁ డధైశ్వుఁ బ్ర
హరసాస్వాదపరుం డీల స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా

53

కా కట్టం జీరము లుండ గాఁ దిన ఫలౌఘం బుండఁగా శయ్యుక్కు
బడై దారుణి యుండఁగాఁ గొలఁకులం బానోదకం బుండఁగాఁ
గట్టా వైభవమద్యపానచలితాక్షవ్రాతు లాదుర్జనుల్
ధట్టింప న్నృగు లొర్తురే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

54

కా భిక్షాహారము లారగింపుచుఁ బ్రతృప్తి లొంది యేచోద లే
కక్షీణం బగుమేదినిజనితశయ్యాసౌఖ్య లాచు స్థితక్
నుక్షామంబులుగా ధరింపుచు రహి న్నొంపొందుధయ్యుల్ నృపా
లక్షుదు న్నది మెత్తురే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

55

మ పలునుద్దుల్ పలురజ్జులుక్ బదరసల్పప్రజ్జలుక్ గుబ్బుచ
న్నులు గుల్మించు మెలంతలుక్ సాగసుకాండుక్ గూడ నొనాట పా

- టలవాండ్రుగ్ గొట గాక రాజులకు నిష్ఠావంతు తాతజ్ఞులే
ల లనదానశీల్యరా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా 56
- మ భువనం బెందలు నేర్ప చెందలు ప్రగల్భు లాప్పించి పో చెందతా
ర్యవదు లైల్పి తృణీకరించిరి ధరక్ జ్యాధీశు ల బ్లేగ నా
రారా యి దొకొన్నిపల్లెలకుఁ దా రధ్యక్షు లైయల్పు లే
ల వృధా గర్వమొనర్తురో సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా 57
- మ ధరణీశాయుతభుక్తముక్త మగునిద్ధాత్రీతలం బుతయుక్
బరిపాలించినవారు నైతము తృణప్రాయుల్ తదంకాంశముల్
పరిపాలించునృపాధముల్ మది జుగుప్సాభేదము ల్పక్కియే
ల రహిక్ గ్రొవ్వి చరింతురో సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా 58
- మ వివిధాయోధనదారుణంబుల మిథోవిద్వేషు లై తోయవ
క్షిప్తవృతం బౌపరమాణుకూటకృపమృత్పిండంబు భోగించుతు
ద్రవిచారు ల్దార లీవు లిత్తు రని తత్స్వల్పార్థ మాళించు వా
రవమప్రాణులు గారొకొ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా 59
- మ భవుఁ డాత్మీయకపాల మాదల వహింపఁ మన్నవాద్గేవతా
ధవుఁ డొక్కండె విభుండు త కొరయన కాత్మప్రాణసంరక్షణ
ప్రవణు ల్నుల్పురు మ్రొక్కినంతనె మదింపం జెల్లునే వాని నే
ల విభుం డంద్రు సుధీజను ల్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా 60

❖ మనస్సంబోధనము ❖

- మ పరచేలక్రియ మాచరించు జనుచుక్ ప్రకాంత మాఁ గాని తా
నరయ న్తర్జుల మానసంబు విమలం బై యుండ దట్టున్నఁ జె
చ్చెర నిష్టార్థము లన్నియు న్లగువా చింతామణిస్తోమవ
ల్లరి చేపడ్డవిధంబున స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా 61
- మ అవు నర్థం బగుఁ గానియర్థ మది గా దామాత్రమం జీత మే
ల వెతక్ జెందు నతీతభావినరణు ల్నింప కైనట్లు భో
గవితానంబు భుజించు లేవితటి నిక్కం బూర వుండు స్పృహ
డవలం దా నిక నేమి క్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా 62
- మ. విషయైకస్పృహమైఁ జరింపుచు భవస్వీకారి గావుల్ల ము
న్నిషదాయూపవివర్తకం బయినస్వాత్మభావముం జెందినన్

విషమక్లేశవిదూర మా సుఖగతి స్విక్రాంత మా నాజీఘే
లపదాస్యప్రతిరూప శ్రీ సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా

63

మ విలసజ్జహన్ను సుతాతటాభిరతిమై విశ్వేతుః జింతింప కు
త్కళిక న్నంపద లేల కోరునొకొ చిత్తం బక్కటా పీచికల్
కలుము ల్బుద్బుదముల్లెఱుంగులు నరౌఘంబు ల్భణు ల్వహ్నికీ
లలు నమ్మం దగునా మహి స్సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా

64

మ నృపతిభ్రూలతికామటిగణిక యాశ్రీ గోర కాద్యండు కా
శిపురి జేరి వినితకంఠఁ దగుచున్ శిష్టాత్మ లచోచ్చ జనుల్
గృప నర్పించినపాణిపాత్రహృతము ల్భిక్షాన్నముల్ దించు శి
లపరుండై మెలగం దగున్ సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా

65

మ ఎదుటన్ గాణలు వెన్కఁ జామరధరల్ హేలావయోరమ్య లా
సుదతు లేక్రివల దాక్షిణాత్యమకపిశు ల్లాల్లు రేసి న్నియం
బె దగ న్నర్త్యుండు కాపురించు దగు లేదే యోగి యై యొక్కతై
లదరిం జేరికొనం దగు స్సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా

66

మ అభిరామం బగులక్ష్మి చేకుఱిన నే మాత్రీయమిత్రాశులన్
విభవోపేతులఁ జేసి కాత్రవరమావిస్ఫూర్తిఁ గైకొన్న నే
మి భయప్రాజ్ఞి తమై మనం గలదె భూమిన్ మర్త్యసంఘంబు దు
ర్లభ మాదేహము నిత్యమై సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా

67

మ మమకారంబు త్యజించి కామవికృతు ల్తాయించి సంసారక
ర్షము లెల్లన్నది రోసి యీశ్వరునివై రాగంబు సంధించి దూ
రము లొకానలు చేరి మానవుండు వై రాగ్యస్థుఁ డా నేని యే
ల మహేంద్రాదిపదంబులు స్సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా

68

మ సకలాకాపలయంబుల నృతతనంచారంబు గావించు గొం
చక నైసర్గికలాలభావమున విశ్వం బెల్ల వ్యాపించు దా
నొకనాఁ డేమఱియైన మర్త్యులమనం బూహింప దుష్టానక
ల్పకుఁ డైనట్టిమహేశ్వరున్ సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా

69

మ ఆమరేంద్రాదిపదంబు లన్నియు దరిద్రాపేక్ష్యముల్ వానిమీఁ
ద మనం బుంచక నిర్విచేత ననంతం బై పరం బై ప్రకా

శమయం బై యలరారు బ్రహ్మము రహి స్థర్పింప సర్వార్థముల్
సమకూరు స్ఫులభంబు లై సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

70

—ॐ నిత్యానిత్యవస్తువిచారము ॐ—

మ. ఆమరావాసకుటివీహారఫల మా యాగాళి యంచు స్ఫురా
ణము లంచుక్ స్పృతు లంచు వేద మచుచుక్ శాస్త్రం బటంచుక్ నరుల్
భ్రమచే గోమటిచేరపుక్ వగల కేలా చొత్తురే యాత్మ బ్ర
హ్మమునం జేర్చుగ లేక శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

71

కా కాలంతాన్ని నువర్ణకైలము వడంగా వారీరాసు ల్సేదం
గా లోకాశ్రయ మైనధారుణి ననంగా గుంజరేంద్ర శ్రవో
లోలం బాతను వెంతమాత్రము నరు ల్వాహించులై దీని కే
లా లాభింతు రెఱింగియు స్ఫురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

72

కా వ్యామోహంబు వహించి వీను బధిరంబై నోరు లాలాయుతం
బై మే నానతమై రదాళి పతితంబై దృష్టి యుత్సాదితం
బై మానసి తి భ్రష్టమై నరుడు పంగై యున్నుఁ గైకొరు పెం
డ్డాము స్పిడ్డలు నైతము స్ఫురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

73

మ జరఁ బ్రాపించి కరంబు పాండురశిరోజశ్శ్రుఁ డై యున్న య
న్నరు సుత్తి ప్తగవాస్థిభండ మగుచుండాలొడపానంబువై
భరి దొడవుల రోసి పాయుదు రిలక్ గంజాత్తు లుడ్వేల్లల
ల్లరగండాదిమహాంక శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

74

మ జర ప్రాప్తించకమున్నె యక్షిబల ముత్సన్నంబు దాఁ గాకము
న్నె రుజల్ ముంపకమున్నె యాత్మహిత మన్నేషింప కజ్ఞాండు మం
దిరదాహం బగునప్పు కాంతివిధి కెంతే మాపముం ద్రవ్వనా
లరియ డై నగుఁబాటగు స్ఫురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

75

మ ఇతిహాసామకావ్యము ల్పదువఁ బ్రొడ్డేదీ మల లేచి యా
దృతిమై యోగతపశక్రియ ల్గులుకు బ్రొడ్డేదీ యతిప్రశ్రయా
న్వితుఁడై దాతృజనంబులం గొలువఁ బ్రొడ్డేదీ కటా యాయు ప
ల్లతరంబై చనుప్రాణికి స్ఫురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

7

మ దొర లత్యంతమదాంధుత్ చటలచిత్తుల్ సౌఖ్యవాంఛ ల్బుడ
ర్భరము లేహవిఘాతి యైనజర దుర్వారంబు కాలుండు ము
ష్కరుఁ డొం డెద్దియు లేదు మేలు విమలజ్ఞానంబుకన్పట్ నిజం
బరయం బండితఱొటికి స్ఫురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

77

మ ధనహీనుం డయి మిత్ర భృత్యరహిత త్వం బొంది యథార్థి న
చ్చిన నీయం దగఁ దప్పి వైన్యదశల జ్ఞేదన్దవేళ శ్చుప్త
ర్వనదీతోయపవిత్రమంజయత మాప్రాలేయకైలంబు మె
ల్లనఁ జేరం దగు జ్ఞానికి స్ఫురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

78

మ హితసాంగత్యము లిందుకాంతిసుఖమున్ శృంగారకావ్యంబు ఓ
ష్టతమావక్త్రములు నిర్వలాసవనము ల్సర్వంబు నత్యంతర
మృతతరం బయ్యె ననిత్యతామతి జనింపం దద్దయుం దా నర
మృతతరం బై కనిపించు నా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

79

మ. ఘనహర్ష్యంబులు కామినీలలితము ల్లానాదికంబు ల్లనం
బునకు నైన్దివక కాదు తజ్ఞా లనయంబు స్తీటపక్షానిల
ప్రనటద్దీపశిఖాచయంబు లుచు న్నాభించి సుష్మా గిరుల్
వనము లేప్పరుదు రర్చిలి స్ఫురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

80

శివార్చనము ౧౦

శా ఏనాఁడైనను నేజగాన నయిన్ దృగ్గత్యుఁడైనన్ త్రితుం
డైనం గాఁడు తథావిధుండు విషయోద్యత్కుంజరీరుఁడను
ర్నానక్షీణమనకరిన్ నిలంప నారా యెవ్వఁడో సుయమా
లానం బయ్యెడు ధారుణి స్ఫురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

81

మ శమనంపాదిని యైనవిద్య దొరకు న్నన్దోష్టి గల్గు న్ననో
దమనం బబ్బు నచైన్యపుత్రియును లబ్ధంబొ నసుగప్రచా
ర మొగిం జేకులు నొక్క పుణ్యఫలసంప్రాప్తికి నిరూపించ క
క్యము గాఁచెద్దియు జ్ఞానికి స్ఫురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

82

మ సుగుణశ్రేణు లనన్యగోచరము లాచు నిత్ర ఊహించ నిం
పగుతారుణ్య మతిక్రమింపఁ దలఁపుల్ వృద్ధంబులై పోవు ను
గ్రగతిం గాలుండు చేర రా జనులకు న్నారీకళ తుండె డి
క్కను నంచున్ దెలియం దగు స్ఫురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

83

మ నకలసావరజంగ మైకవిభుఁ డాశంభుండు సర్వాంతరా
త్తకుఁ డౌవిష్టుఁడు వస్తుత త్వము దలంపంగా నభిన్నస్వరూ
పకు లయ్యున్ మది నాదుభక్తి పరమబ్రహ్మంబు భద్గుండె యం
చకలంకస్థితి భాసలు స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా

84

మ. కనదొందుద్యుతిపాండురంబు లగంగంగానైకతతోజులన్
ఘనసంతోషభవాత్మలై శివ శివా కాశీపతీ యంచు ను
త్కనినాదంబుల బిగ్గరం బలుకుచున్ గాందారిమాందారి వే
శను ధన్యు ల్విహరింతు రా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

85

మ తుద ము ప్నాఁ గద యంచుఁ గాపురపుసుద్దు ల్రాసి నన్యస్తనం
పదులై సాత్వికులై వనస్థులు సంతాపించి సంపూర్ణ కా
రదచంద్రాతప లామహానిశల శర్వశ్రీపదాంభోజముల్
మదిఁ జింతింతురు పండితు ల్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

86

కా కాశిం జేరి త్రివేణి చెంగటఁ గటికాపీనమాత్రాంశుకుం
డైశిర్షంబునఁ గేలు మోడ్చుకొని శర్వా శంకరా నైలజా
ధీకా యంచు వచింపుచుం గడపుఁ బ్రితి న్వాసరంబు ల్లునుం
డౌశిష్టప్రపరుండు శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

87

కా గంగాతోయముల స్ఫుల్పష్పజనసంఘాతంబున నిష్పశ్యభ
ర్తం గామాంతకుఁ బూజచేసి పిదప స్థానంబు గావింపుచున్
తుంగగ్రావనిషణ్ణులై యలరుధన్యుల్ చైన్యసంతాపముల్
భంగం బంద సుఖంతు రా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

88

మ అనవద్యుండును బాణిపాత్రహృతభిక్షాహారుడున్ నిస్పృహం
డును కాంతుండు దిగంబరుండు నయి ధన్యు డొంటియై భూతలం
బున వర్తింపుచు శంకరుం దలపుచున్ ముక్తాత్ముడై కర్మజా
లనిరాసం బిడుఁ జుల్కున స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా

89

మ ఒకచో నిల్వక పాణిపాత్రహృతనిత్యోదాత్తభిక్షున్నుడై
నకలంబు న్నదిలోఁ ద్రృణోపమముగాఁ జర్పింపుచు న్యోగిభా
వకుడై కాంచునఖండబోధసుఖజీవన్ముక్తి చంద్రార్థచూ
డకృపం గాని జనింప దౌ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

90

❧ అవమాతచర్య ❧

మ అనిశనై వ్విరవిహారుడై సతతభిక్షాహారుడై శూన్యకా
ననదేక్షకశయాళుడై శిథిలకంఠాజ్ఞరకాపీయడై
మనయోగస్థిరుడై ప్రకాంతుఁ డయి వేడ్కన్మర్వవిక్షాని కే
ల నగారిచముఖోన్నతు ల్పురభిమల్లా వైదుషీభూషణా 91

మ అలఘుక్షానసమగ్రుఁ డౌవిబుదుఁ డాహా పద్మగర్భాండమం
డలమాత్రంబున కేల నానవడు నానాకైలనవాస మా
జలధిశ్రేష్ఠము చేప గంతు లిడినక సంతోభముం జెందునే
లలనానూతనమన్తభా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా 92

మ సవరిస్మృతపలాశపాత్రమున వైడం బెత్తి తద్ద్రాసభు
క్తిపరుం డౌనవధూతకేభరుండు లక్ష్మీ తల్లి యెందేని నీ
కృప వే తొక్కెడ నిల్పు నిస్సృహుల మాయే మొల్ల మే మొల్ల మం
చవరాగస్థితి భాసిలు స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా 93

మ నవతల్పుం బిల దివ్వె చంద్రుండు వితానం బాకనం బుచితం
బవువింజామర మందవాత ముపబర్హం బాత్తహస్తంబు నై
సువిరక్తిం బ్రియభామఁ గూడుకొని రాజుం బోలి నదూర్భుతో
నవధూతేంద్రుండు భాసిు స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా 94

కా హానాదానవిరక్తమార్గ నిరతుండై గ్రామరధ్యాచల
న్నానాచీరసులబ్ధకంఠుఁ డయి కాంకస్వాంతుడై భిక్షుడై
మానాహంకృతిశూన్యుడై జనపతిం బ్రాపింప కాత్తేచ్చ బో
ధానందుం డిల గ్రువ్వురు స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా 95

మ జడుఁడో భిక్షుఁడో విప్రుఁడో వృషలుఁడో జ్ఞానాధ్యుఁడో సిద్ధుఁడో
కడవాఁడో యశుచుక జయ ల్పూరిబొరిక గన్దొంచు భాషింపఁగా
సుడువం డల్లండు సంతనం బిడఁడు తన్నుం గానియ ట్టుర్ని న
ల్లడ యోగీంద్రుండు గ్రువ్వురు స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా 96

మ సతతంబు శ్శుచిగా నయత్నత నహింసాసాధ్య మాఘానవా
యుతతి న్నేసి మహిశయాళు పగునేణోరంగమశ్రేణియా
కృతి యోగీంద్రుండు దాల్చు నవ్వడువు ధాత్రి న్సర్వధర్మోత్తమం
బతులాచారధురంధరా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా 97

మ. మలరావైఁ జవలేటియొడుశిలలం బద్దాసనాసీయలై

తలఁ పాల్వేళ్వరుఁ జేర్చి యోగమయనిద్ర నాభిసలంగా మృగం

బులు మై రాచుకొన న్నవస్థులదినంబు లుద్దినంబు లుమి

లలితజ్ఞానధురంధరా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

98

మ. అమలం బాకరపాత్ర తోర మగుభిక్షాహార మస్వల్పమై

నమహీతల్ప మఖండదిక్పటము నానందంబు సేయంగ సం

గమనాదై న్యవిముక్తులై మరుఘుచు ల్కర్తాఘనిర్మూలనో

ద్యములై పొల్తురు సుమ్మ శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

99

కా. అంబా మేదిని మిత్ర తేజ సహజా యభిరాజ తండ్రీ నదా

గంగా యాత్ర జలంబు యుష్నదరుషంగ ప్రాప్తనత్సుణ్యిని

ష్ఠం బెంపొందితి మీకు మ్రొక్కెద ననుజ్ఞాతుండనా యంచు బ్ర

హ్మంబుకొ గాంచు మనీషి శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

100

వై రాగ్యశతకము సమాప్తము.

మల్ల భూపాలీయము సంపూర్ణము

శ్రీధరాయ నమః
పుష్పగిరి తిష్ఠకవికృత
నీ తి శ త క ము

ఈ శ్రీలసమానభానుశిఖితమయూఖరుచు ల్గ్రమించి ది
క్కాలపదాద్యుపాధులకు గాంచక సంతములేక జ్ఞానమా
త్రాలకుతాద్వితీయవరమాకృతి స్వాచభవైకగమ్యమై
చాలవెలంగు శాంతమయశాశ్వతతేజముఁ గూర్చి మ్రొక్కెదన్

—ॐ మూర్ఖ పద్ధతి ॐ—

- ఈ బోధలు మత్సరోచ్చలితబుద్ధుల నూహనబో రహంక్రియా
బద్ధులు గావునక ప్రభులు బాళిమెయి నిద్దనలే రబోధపు
న్మద్ధతి నున్కి దక్కినయవండితు లొల్ల రసద్విభేదన
న్మద్ధనుభాషితంబు లిది నాతనువందె యణంగుఁగా కికన్ 1
- ఈ అజ్ఞాదు సజ్జనోత్త రెటులైన విను స్ఫులభంబుగా విశే
షజ్ఞాదు చెల్వినంత సరసస్థితి నూహింప జ్ఞానలేశదు
మృజ్జల దుర్విదగ్గుఁ దగుపామరుఁ డేగతిఁ చెల్వఁబోయిన
నామృజ్జతఁ జెందఁ దజ్ఞాఁ దని బ్రహ్మయు రంజిలసేయ నోవునే 2
- చ మకరముతోఁ నున్న పెరుమానికమైన హరింపవచ్చు దు
శ్శకచలదూర్తిఘోష మగుసాగరమైనఁ దరింపవచ్చు తు
త్ప్రపవితభోగినైనఁ బువుదండవలె స్థలఁ దాల్పవచ్చుఁ బా
యక ప్రతికాలమూర్ఖహృదయం బది త్రిపుంగరా దొకప్పుడున్ 3
- చ ఇనుకఁ బ్రయత్నత ని్విడిచి హెచ్చుగఁ దైలముఁ గ్రాచవచ్చుఁ బె
ల్లెనగడుదప్పి స్రుక్తి మృగత్పష్టజలంబులు గ్రోలవచ్చు నల్
దెసలఁ జరించి యొక్కపుడు దే దొఱకుక శశపున్నిహణము
న్సొసఁగదు దుర్వివేకి యగు మూర్ఖునిచిత్తము ద్రిప్ప నేరికిన్ 4
- ఈ బాలికుచిత్త మేజనుడు బల్కి నుధోత్తులఁ ద్రిప్పఁబూనువాఁ
డిలవణాబ్ధి దీపుఘటియింపఁగఁబూనును దే నెబొట్టుచే

- బాలమృణాళతంతువునఁ బన్నగరాజముఁ గట్టఁబోవు వ
 బ్రాహ్మ బైజముల్ సునువఁజాలు శిరీషసుమాంతసంహతిన్ 5
- చ పరమహితంబుగాఁ దగునుపాయముగా ననిశం బధీనమై
 పరగెడునట్లు లజ్జ తకు బల్వగుకప్పుడ మొప్పుజేసె ము
 న్నరసిజగర్భుఁ డెట్లనిన సర్వమెఱింగినవారిరచ్చలం 6
 దెఱుంగనివారి కాభరణ మెంచ విశేషపుహానమేకదా
- చ ఎపు డొకయింతగంటి నని యేసుఁగురీతి మదించి యుంటినో
 యపుడె సమస్తవిప్రీతుండనైతి నటంచు మదించె నామనం
 బిపు డొకయింతుకించుక బుధేంద్రులచెంత నెఱింగొంటినో 7
 యపుడె విమూర్ఖతా త్తదురహంకృతి వీడె జ్వరంబుకై వడిన్
- చ తొరగెడుజొల్లన న్నడిసి దుష్టపుకంపునఁ జేరరాక లాఁ
 బురువులు గాఱ నంజుడును పోడిమిలేనిసరాస్థిఁ జొక్కుచు
 న్నొఱికెడుకుక్క పార్శ్వమునకు న్నపడెంచిన యింద్రుఁగాంచిన 8
 స్ఫిరయదు శంక త్కుల్లకలు బొందిన తక్కువ లెక్కనేతురే
- చ సురపురియండి శంకరునిజూటము జూటము వాసి గట్టు గ
 ట్టురువడి వీడి భూమి భువినుండియు వారిధి వాధి నిల్వ క
 య్యెరగుల గోకము న్నొరసియు న్నెఱసె న్నొఱిగంగ గావున 9
 న్నొఱకులు స్థానము వ్విడిచి నూఱుముఖంబుల గాసిజెందరే

1

— వి ద్వ త్ప ధ్ధ తి —

- చ సురుచిరకాస్త్ర పారపరిశుద్ధవచస్సులు శిష్టదేయసు
 స్థిరనిగమాగము ల్గడుఁబ్రసిద్ధలు నౌఘులు లేనృపాలుచే
 బొరసిగా లేమి యక్కొదువ భూపతిచే ఘులైనవారిలే 1
 మరసి పరీక్షకుండు వెలయల్పము పేసిన రత్న మల్పమే
- చ కనఁబడ దెవ్వ రేబలిమిఁ గైకొనవచ్చిన నిచ్చులం నుఖం
 బైనయంగఁజేయు నర్థలకు నిచ్చిన హెచ్చు యుగాంతవేళలం
 దును జెడ దట్టివిద్యయను నూత్నధనంబు గడిచిొన్నవా 2
 రిని సవరింపనేరని మధృత్తులతోడ విరోధమేటికిన్
- చ అధిగతవేదకాస్త్ర పరమార్థలఁ బండితులైనవారి నీ
 వధివ! నిరాకరింపవల దల్పతృణోపమ నీదులక్ష్మి య 3

- య్యధికుల నడ్డగింపఁగలదా మదవార్యసితోరుగండభా
క్కుధరసి భేభరాజములకుం బినతంతు వదేమి యడ్డమో 13
- చ ఆల కమలాసుండు మది నల్కవహించిననేని యంచపై
లలితసరోజినీవనవిలాసనివాసము మాన్యుఁగాకఁ దా
బలియండ నంచ దానిదగు పాలును నీరును నేర్పరించునే
ర్వులఁ గల సుప్రసిద్ధయశము స్థాయింతుటకు న్నమధుఁడే 14
- చ జలకము గంధముఁ గునుమచారుశిరోజములుఁ భుజాంగదం
బులు శశిగౌరహారముఖభూషణ మర్చ్య నలంకరింప లే
వలర నలంకరించు విమలాంచితసంస్కృతవాణి యొక్కటే
బొలుపఱు సొమ్ములెల్లచెడిపోవదు వాక్కునుభూషణం బిలన్ 15
- చ నరులకు దాచిపెట్టినధనంబును చక్కనిరూపు శ్రీయశ
స్కరియును భోగభాగ్యసుఖకారిణియన్ గరుతోటికి స్వహా
గురువు విదేశబంధువును గూర్చినదైవము రాజవశ్యముఁ
వెరవు సువిద్యయే ధర నవిద్యుడె పో వశువర్ధ మిట్టిదే 16
- చ ఊమ మది నున్న నేల కవచం బరి యేటికి త్రోవమున్న దా
యమలయ నేల చిచ్చు పరమాషధమెల నహృత్తు గల్గి మూ
ర్ఖమనుజుఁడున్న నేల ఫణి ద్రవ్యమదేల సువిద్యయున్న సి
గ్గమఱిన సొమ్ములేల కవితాడ్యతగల్గిన రాజ్యమేటికిన్ 17
- చ పరిజనోటిపైఁ గరుణ బంధులపై మొగమోట మల్పులం
దరతియఁ బ్రీతి సాధుజనులం దిలఁజేనియెడ న్నయంబు తెం
పరులపయిఁ బుధాశియెడ నాన్వపముఁ గురులందు నోర్పు బి
త్తదులెడ ధూర్తతం జెలుపు ధన్యులయంచె తగు స్వగద్గతుల్ 18
- చ మతిగల జాడ్యము లెఱుచు మాటల సత్యము గూర్పు మాన ము
న్నతి నెనయించు బాపములు నాశమొనర్చు మనఃబున న్నృస
న్నత గదియించు దిక్కుల ఘనంబుగఁ గీర్తులు నించు సాధునం
గతి యొక నేవిశేషములు గల్గఁగఁ జేయదు మర్త్యోటికిన్ 19
- చ చతురమతి ప్రసిద్ధియు వచనపరిశుద్ధి ప్రబంధవర్ధన
స్థితకలనాసమ్మద్ధిరససిద్ధియుఁ గాంచి యగణ్యపుణ్యభా
గతులితగీర్తి దేహధరులై సుకవీశ్వరు లెయ్యెడ స్వరా
మృతిజనితో గ్రభీతులు వహింపక యిప్పుడు నున్నవా రిలన్. 20

శౌర్య పద్ధతి

- ఈ ఆకట మ్రక్కిన న్నుదిమి నంగము జిక్కిన గవ్వదుర్దక
 లాస్సినె గాంతి దక్కిన ననువ్రజము న్ననుచున్న డస్సిన
 నీర్వక మదేభకుంభపదపీఠిశస్పృహఁ జెందు సింగమ
 జ్ఞాకట వాడుపు లైసవునా యభిమాని మృగేంద్రుఁ డయ్యెడన్ 21
- ఈ స్నాయువసాదు లల్పములు నంజుడు లేదది పంకదూష్యమా
 హేయపుటస్థిఁ గుక్క భుజియింపుచు రంజిలు దాన డ్దుత్తుచుం
 బాయదు ప్రాప్తజంబుకము మాని మృగేంద్రము జించు నేనుఁకుఁ
 డాయుదు రెల్లవార లతిడస్సియు శక్తికొలంది కోరికల్ 22
- చ బలువిడి తోఁకఁ ద్రిప్పి పతిపాదము లూనుచుఁ గ్రింద వ్రాలుచు
 న్నెలికిల నేలమై బడుచు వేమఱు నో రుదరంబె చూపుచు
 న్నెలుకురు కుక్క కొక్కకడిఁ బెట్టరు ధీరతఁ జూచుచున్ మదా
 వళము భుజించుఁ జాటు శతవాక్కుల పెన్దవణంబు లిమ్ములన్ 23
- చ ఎడతెగ కిట్లు సంసరణ మెల్లపుడున్ బరివర్తిలంగ నే
 యెడ మృతిబొంది యెవ్వఁ డుదయింపఁడు పుట్టుక కేమి యెవ్వఁడీ
 పుడమి జనింపఁ దత్కులము భూరిసమున్నతిఁ జెందువానిదే
 యొడలుచు జన్మము న్బురువు లాకొక్కచోఁ బదికొట్లు వృట్టవే 24
- ఈ మాసరవాసనైకకుసుమ స్తబకాకృతి రెండువృత్తుల
 న్భాసిలు మానశాలి యగుప్రాజ్ఞఁ డెట్లవఁగాఁ బురంబు దా
 జేసినసర్వలోకములుఁ జెల్వంగ నాదలఁబ్బునుండు న
 య్యాసలు బాసిన స్థపసి యై వనసీమల చుండు నెన్నుదిన్ 25
- చ ఆలగురుభార్గవప్రభృతు లైదుగురు పురుషుండ వారిపై
 నలుగఁ కిర్నమాత్రయతుఁ డయ్యెచు జూడు వికేవవిక్రమే
 చ్చల్లు గలరాహుడైత్యపతి చంద్రదిన్నేద్రులఁ బట్టు నిర్దుర
 న్ణలమునఁ యర్పవేళల యశంబున కింతె మహాద్విరోధమున్ 26
- చ ఘనుఁ డహిభర్త భోగఫలకంబునఁ దాల్చు జగంబులెల్ల గా
 యన నలకూర్చరాజు చరమాంగమున న్భరియించు నాగుణా
 ధ్యుని ధరియించు ఘోణిమణి యూచుఁ దదంగభరంబు నాదృతి
 న్నన్దని యయూరె యాచ్యులయదారచరిత్రము లా విచిత్రముల్ 27

ఉ అకడఁ దండ్రి క్లెశవశుఁడై కృశియింపఁగఁ గాంచుచున్న మై
నాకునకు నృయోధి భువనంబులఁ గూలుట నర్హమానడి
జేకొనుకంటె దృఢసురశేఖరభూరిశిఖాస్ఫులింగక్షీ
లాకరభీకరోదుకులికాహతిఁ జచ్చినఁ గీర్తి గల్గజే 28

చ కరముఁ బ్రకాశమొందురవికాంత మచేతన మయ్యుఁ జూచితే
యెరపరికంబు శోప మొకయింపుక భానుఁడు పాద మూదినకొ
గణకఱిఁ జేందినట్టు లధికత్వర మండెడుఁ జండలేజముకొ
బొరసినపూరుపుల్ వరులు పూని యొనర్చునవజ్ఞ లోర్తుకే 29

ఉ సింగము గన్న యక్కొదమ చిన్నదియయ్యు నభంగవాసనా
నంగతభృంగదానర్పురసంఘమలీమనగండరంగమా
తంగవిభంగభంగులకు దాఁటు బలాధ్యులకుకొ స్వభావ మీ
యంగు వయోవిశేషము పరాక్రమసంపదకుకొ బ్రధానమే. 30

అర్థపద్ధతి

చ కులము రసాతలస్థలిని గూల్చిన మంచగుణం బనోగతిం
బొలసిన కీల మద్రితటభూమిని జాఱి విదగ్ధమైన ద్వి
ట్కులహరకౌర్యమందుఁ బిడుగుల్ పడినకొ గడుమేల్ ధనంబె కా
వలె నది లేనిచోఁ దృణలవంబులుగా గుణశోటు లిన్నియున్ 31

ఉ వాడె కులీనుఁ డుత్తముఁడు వాడె రసజ్ఞుఁడు వాడె యార్చుఁడుకొ
వాడె బహుశ్రుతుండు మఱి వాడె గుణాధ్యుఁడు వాడె వక్తయుకొ
వాడె సురూపి యంచు ధనవంతుని నందఱు శెంతు చెంతయుకొ
బోడిమిగాన సర్వగుణముల్ గనకాశ్రయభూతము ల్గదా 32

చ కుమతులయొచనకొ నృపతి కూటమిచే యతి లాలనకొ సుతుం
డమహితవిద్య విప్రుఁ డనదాత్తజుచే గుల మల్పుచే నుక్కి
లము త్రప హేలచేఁ గృషి యలక్ష్యతఁ జెల్లి ప్రవాసవృత్తి వి
య్యమ రతిదుర్జయ్యాన్తి సిరి యర్థము లీదిఁ బ్రమాదతకొ జెడున్ 33

చ అనుపమదానభోగవిలయంబు లన న్నగు మూఁడుమార్గముల్
దనరు ధనంబునం దది యుదారమతికొ మనుజుం డెఱింగి దా
ననుభవి గావలెకొ బుధుల కర్థుల కీవలె లేక మూలయిం
టనె పెనుకాంక్ష దాప నది దక్కదు మూఁడవత్రోపఁ గైకొనున్. 34

ఉ కాణవిలీధరత్న మవిసందళితాంగజయాధ్యక్షా మద
క్షీణగజంబు నిర్జలవిశీతలనైకతకారదాపగా
శ్రేణి కళాపశిష్టకళి చెల్వనిచే రతిఁ జిక్కుబాల వి
క్రాణనలీలఁ బేదగిలురాజులు మితురు కార్యమొందియన్ 35

ఉ చేరెడుగంజికోస మొరుచెంగటి కేగుచు దస్పియున్నవాఁ
డే రమఁ జెంది వెన్న జగమెల్లఁ దృణంబుగ నెంచు నర్థముల్
మీఱిన యందునకొ దుదకు లేక యణంగినయందున న్నరుకొ
జేరుచు బెక్కవస్థలు గృహించుట మించుట దాననేకదా 36

చ తడవ నిబద్ధి యొక్కపుడు దబ్బులు యొక్కెడ నిష్ఠురోత్తు లా
క్కెడఁ బ్రియవాద మొక్కపుడు హింస యొకప్తు దియాభుభావ మొ
క్కెడ ధనకాంక్ష యొక్కపుడు నిచ్చుట లొక్కెడ వెచ్చ మొక్కెడకొ
గడన యొకప్తుగా గణికకైవడి నౌవృచనీలి నైకతన్ 37

చ ఇలయరుభేరువు స్పిదుక నీచ్చజనించిననేని రాజ నీ
వెలమిని దూడఁ బెంచినటు లెప్పుడు లోకముఁ బ్రోవవయ్య నీ
వలన జనంబు లెస్సయ్యి వర్ధిలుచుండినఁ గల్పవత్తియుం
బలె సకలేష్వితార్థఫలవర్గము లీధరి యీనకుండునే 38

ఉ భూరితరాజ్ఞకీర్తియును భూసురరక్షయుఁ బాత్రదాతయై
మీఱుట భోగమొందుటయు మిత్రులఁ బ్రోచుట నాఁగనొప్పునీ
యాఱుగుణంబు లేన్మపులయందు రహింపవొ వారి నూరకే
యారడిఁ గొల్వనేల గలదా ఫల మాశ్రితకోటి కెంతయన్ 39

చ. వనజభవుండు ము న్నినటవ్రాసినచెల్మయై యెంతఁబొంచెమో
ఘనమొ సురాద్రి నున్న మరుఘటముఁ జేరిన వచ్చు హెచ్చు రా
దనఘ పృథావ్యథ ల్గనకు మాధ్యులచెంత ధరింపు ధైర్య మూ
నిన ఘటి కెచ్చునే జలము నీరధి ముంచిన నూత ముంచినన్ 40

—ॐ దుర్జనపద్ధతి ॐ—

ఉ కారణ మింతలే కోకరిఁ గాంచినఁ గిన్నపహించు టాత్మని
హ్మారణికత్వ మొందు ఎరుకాంత. దలంచుట లన్నినిత్తముల్
గోరుట బంధులు స్పృశులు స్థులు పేలు సహించకుండుటల్
గ్రూరివిచారు లొనరులకు మృషగాదు స్వభావసిద్ధముల్ 41

చ లలితకళావిలాససమలంకృతుఁడైనను దుర్జనుండు చెం
తల వనియింపఁగాఁ దగఁ డనర్హుఁడు వానిఁ ద్యజింపనే తగు
గలితనవారుణారణభగద్ధదితోరుఫకామశ్రీప్రభత్
గల వని చెంతనున్న భయకంప మొనర్పజె సర్వ మెరికన్ 42

చ త్రప జడవృత్తి సదృశతము దంభము శుద్ధత మైదుఁబట ని
ష్కృష్టఁడు గురుం డబుద్ధి ప్రియరీతులు వల్కుట వైన్యవృత్తి తే
జపుంబన గర్వమా స్థిరుఁ డశక్తుఁడు వక్త బ్రాహ్మజ్ఞుఁ డం
చెపుడును నిందసేయు ఖలుఁ డేరుగుణం బిడ వాఁడు మెచ్చనొ 43

చ అవగుణ మేల లోభ మెనయన్ గొలలేటికి గొంఁడెమన్న స
త్యవచన మున్న నేల తప మాతృశుచింగన దీర్ఘ మేల మే
లవునుజనత్వ మేల సుగుణాశిమహాత్వమె చాలు సొమ్ములె
ల విభవమేలు విద్య ప్రబలన్ సడి జెందిన మృచ్ఛ వెబిన్ 44

చ వగలిఁగఁ గాంతిలేనిశశి పాయముదీక్షిస్తభామ వద్ది ని
దగులమి రిత్తయా కొలను నక్షరరూపదాస్యమున్ భవా
శగలప్రభుండు లేమి ననిశంబు గృహించు బుదుండు భర్తయో
లగమున నుండునూచకుఁ డిలన్ విడఁగూడని సప్తకల్యముల్ 45

ఉ ఆతతచండకోపదహనాక్షయరూక్షకటాక్షు లైనదా
శ్రీతలనేతలందుఁ గలదే తనవారు శ్రీతి తప్పినన్
ఘోతయ సేయఁజూతు రధికత్వర మండెడువక్కి ప్రయ్యుచో
వహోత నటంచు నంటుకొన నోరిచి శీతలవృత్తిఁ జూపునే 46

ఉ డొరకయున్న మూఁగ వచనోద్ధతిఁ జూపిన గొంటు చెరువన్
జేరిన దంట దవ్వల వసించినచో నసమర్థుఁ డోర్పుతో
నోరిచికొన్న భీరుఁడు దురుక్తులు నైచిన జాతిహీనుఁ డం
చారడిఁ బుట్టు రాజు వశమా నృపసేవ యగమ్య మేరికన్ 47

చ సకలబలావళిన్ బ్రయమెసంగఁ బ్రకాశమొనర్చి హెచ్చి పా
డికి జొరలేక తామను ఘటించినదృష్టతమాధమక్రియా
ప్రకరము లన్నియున్ మఱచి భాగ్యముచే సిఁ జెంది సర్వమా
షకుఁ డగుదృష్టదృష్టి బడి సౌఖ్యము లెవ్వర గందు రిమ్మహాన్ 48

ఉ హెచ్చిలు దొల్ల పిమ్మట జయించుచు రేపటిపూటనీడ నాఁ
గుచ్చిరుచెల్లి దొల్ల గడుకొంచెమ యై మఱి మీఁద హెచ్చుచున్
వచ్చు వివేకిమచ్చిక ధృవంబుగ మాఁపటిపూటనీడ నా
నిచ్చలు నిత్రెఱుంగెఱిగి నెయ్యము సేయఁదగు నివ్వెతోన్ 49

ఈ నీరముఁ బూరి సంతసము నిచ్చలు జీవనమై పొసంగ నె
వ్వారికిఁ గీడు సేయకఁ బ్రవర్తిలు మీనమ్మగార్యులందు ని
మ్మారణవైర మూనెదరు కష్టలు దాశకిరాతసూచకుల్
వారిజగర్భకట్టడయొ వారిదయారహితస్వభావమో

50

— సుజనపద్ధతి —

చ పరగుణరీతిఁ బ్రితి గురుపట్ట వినీతి బుధాప్తివాంఛయున్
దఱుచుగ విద్యనాస్థయు యధర్మిణివై రతి లోకనిందలన్
వెఱుపు శివార్చ భక్తి మతి నిగ్రహశక్తియొ దుష్టసంగమం
దరతియొఁ గూర్చి యొప్పెడుమహాత్ములఁ గూర్చి నమస్కరించెదన్

51

ఈ ఆపదలందు తైర్యము మహాభ్యుదయంబున నోర్పుఁ బ్రాధవా
చాపటిమంబు రచ్చలను సంగరంగమున న్నరాక్రమా
టోపము కీర్తి నిచ్చయొఁ గడున్ వ్యసనంబు శ్రుతిన్ దలిర్పఁ బ్ర
జ్ఞాపరు లాపహుచుందు రివి సాజములై తమయందుఁ బొందగన్

52

చ కరమున క్లాఘ్యుదాన మెసంగన్ దల శ్రీగురువాదవందనం
బొరయ ముఖంబు నక్షరమఁ బూన జయగ్నుదివృత్తి బాహులన్
మెఱయ మహాచ్చవృత్తి మది మించ శ్రుతంబు శ్రుతిద్వయిన్ దగన్
సిరులు వినా విభూషణుగఁ జేయుదు రిగుణముల్ మహామహుల్

53

చ ఒకరిధనంబుఁ గోర కన్యతోస్తులు బల్కుక వధ్యునైనఁ జం
పక తగువేళ నీవి కలమాత్రము మానక నన్యుఁ గూర్చి ప
ల్కుక గురుభక్తి వీడ కలికాంక్షల గూడక భూతమైత్రిఁ బా
యక నరుఁ డున్న మంచి తెరువంచు శ్రుతుల్ స్మృతు లెంచు నెప్పడున్

54

ఈ సంపదఁ గన్న వేళ గుణకాలులచిత్తము గూరవృత్తి ప
ర్తింపక నూత్నపల్లవశరీరమమోత్పలతోమలస్థితిన్
సొంపువహించు నాపదలు సాక్షిసవేళ వికాలతైలని
మృంపతటస్థలస్ఫురదభిండశేలాకృతి కర్కశంబుగన్

55

చ నయగతి బ్రితి ప్రాణములు నాశిలినన్ మనత్వ మింతలే
మియు ఖలు లన్నఁ జేరమియు మిత్రుల నొచ్చియు వేడఁబోనియు
న్మియు వెతలందఁ దాల్చియు మనీషులజాడ మెలంగుటల్ బుధా
శయములు కత్తిమీఁది పెనుసాము లివ్వెరిచేత నేర్పిరా

56

ఈ ఎంతయినన్ సుగు క్షముగ చిత్తురు సజ్జను లిట్లుఁ జేరఁ బూ
జింతురు శ్రీఁ జేసినది నెప్పురు మెల్ నభిసంతు రన్యమె

ప్పింతన కుగ్గడింతు రనయింతురు శ్రీగలగర్వమంచిత
స్వాంతులు కత్తిమీడి పెనుసాము లివెవ్వరిచే నెఱింగిరో

57

చ బలువుగఁ గ్రాగునయ్యినుముత్తై బడుతోయకణంబు నాళిలున్
బొలుపరి తామరాకుపయి ముత్యమురూపున గిల్పుఁ గొంతన్
వల జలబిందువే యుడధియందలి శుక్తిని వ్రాలి ముత్యమై
మలయును తత్సమం బధమమధ్యమసత్తమసఖ్యముల్ శ్రీయల్

58

చ తగునడవల్లఁ దండ్రికి ముదం బొదమించినవాడె పుత్తుఁడున్
మగనికి సంతసంబెసఁగ మక్కువఁ జూపినదే పురుఁది ప్రే
మ గలిగి కల్పితముల సమంబుగ వర్తిలువాడె మిత్రుఁ డీ
ముగురు లభింతు రచ్చమతి ముక్ సుకృతంబు లొనర్చువారికిన్

59

చ ఒరులకు నమ్రులై ఘనత నొంది పరస్తుతి నాత్మసద్గుణ
స్ఫురణ వెలార్చి యన్యుఁడని బూనియు స్వార్థములు న్వహించి ము
ష్కరులదరుక్తియుత్త లలికాంతినె మాన్చి తదార్తికారులై
యరుదగుచర్యల నైలఁగు నార్యులు పూజ్యాలు గారె యేరికిన్

60

— పరోపకారపద్ధతి —

చ ఫలములఁ బిక్కటిల్లియును బాదపముల్ గను నమ్రభావమున్
జలధరపక్షి దవ్వల నెసంగియు నమ్రత నిచ్చుఁ దోయముల్
గలిమిఁ జేలంగియున్ ఘనులు గర్వముఁ జెందక యుందు రింతయున్
దలఁపఁ బరోపకారు లగు ధన్యులైన స్వభావకృత్యముల్

61

చ చెవు లురుకుండలద్యుతులచేతను గాదు శ్రుతి స్వైలుంగు ర
త్నవలయయుక్తి గాదు కయి దానముచేఁ జేలఁగున్ దయామతిన్
సవురగువారిదేహములు చందనకుంకుమచర్చచేరఁ గా
దవనిఁ బరోపకారమహిమాతిశయంబునఁ జాలశోభిలున్

62

చ జలజవరంపరకొ సురుచిసంపద నింపు నిమండు నైరవో
త్పలనికరంబుల న్గరము భాసిలఁజేయు సుధాంశుఁ డంబుదా
పలి తనయంతఁ దాఁ గురియు వర్షము హర్షముఁ జెంద లొక మి
ట్టలఘుమతుల్ న్వయంగతపరార్థహితుల్ సుకృతుల్ దలంపఁగన్

63

చ ఒరులకునుల్ ఘటింతురు నిజోద్యమముల్ ద్యుజియించి యుత్తముల్
పరులకునుల్ స్వకార్యములు బాయక పూనుదు రుర్వి మధ్యముల్
పరహితముల్ నిజార్థరతి భగ్నమొనర్తురు మర్త్యరాక్షసుల్
పరహిత మూరకే చెఱుచుపామరు లెవ్వరో తోచ దాత్మకున్

64

- ఈ పాపము సేయనీడు హితపథతిఁ గూర్పు రహస్య మాపనుల్
దాపను జూచు నద్గుణవితానము లందఁ జెఱుంగ నెంచుఁ దా
నాపద వచ్చిన న్నిడువఁ డక్కఱవేళల నిచ్చుఁ దీర్పు ను
తాపము మంచిమిత్రుఁ డని తద్గుణమున్ బుధు లెంతు కెంతయున్ 65
- చ తనుఁ గలనెక జుంబు లని దానికిఁ బాల్ న్వగుణం బొసంగి వెం
టనె యది గావఁగాఁబడునెడక జల మొర్వకఁ గాక నింకె న
య్యనుఁగువివత్తు నైవక మహాన్ని బడంగఁ దొడంగఁ బాలు గ్ర
క్కన జలమంలలోఁ గలయఁ గ్రమ్మరె నిట్టివి సాధుమైతు లున్ 66
- ఈ ఇందె శయించినాఁడు కమలేశ్వరుఁ డిందె వసించెఁ దద్విష
ద్బృందము లిందె చెందె శిఖరిచ్చటలుక శరణంబు బాడబు
బుం దగె నిందె యిందె ఘనపుష్కలముఖ్యము లన్న వద్దిరా
యెందునుఁ గాన మెంతబరు వీజలధీం ద్రుని మేను బూనెడిన్ 67
- ఈ ఆతతలొక ధారిచరమాంగలసత్కమరేంద్రుఁ డొక్క డే
జాతుఁడు జన్మ మన్న ధృవుజన్మ మె సద్బ్రహ్మచక్రవర్తన
స్సీతతక్రిందమీఁద హితశీలంబుగానిజడుల్ పృథాఘదా
బ్జాతభవాండభాండఫలజుతుసముల్ మృతజాతులేటికిన్ 68
- ఈ ఆన నడపు మూను ఊమ యానకు గర్వము నాడు సత్యమే
దోసము సేయఁబోకుము బుధు ల్గునుల్లోపనె బొమ్ము విద్వదు
ల్లన మొనర్పు ముగ్ధిపులక శమియింపు వహింపు కీర్తి ను
త్రాసులఁ బ్రోవు నద్గుణము దాపు మిచే కద సాధుకృత్యముల్ 69
- చ మనసులు వాక్కు లంగములు మానితపుణ్య సుధాప్రపూర్ణతం
దనర నిజోపకారు లుదితప్రిజగజ్జన్మలై పరు ల్భరిం
చినపరమాణుమాత్రగుణశీలము లద్రులు చేసి వార్షతో
యనిధుల నోలలాడుచు మహామహు లుందురు కొందఁ టిద్ధర్మన్ 70

— శైర్యపద్ధతి —

- చ. ఆమరుని వార్ధిఁ ద్రచ్చునెడ నందుదయించినరత్న పాళి హ
ర్షము గన రాహులాహలవిషంబున భీతి వహింప రాత్తన
య్యమృతము గన్నుదాఁక విడ రప్పని యెఱిఁగైగ్గ ధీరస
త్తములు సునిశ్చితార్థ మవుదాఁక ప్రయత్నము మాననేర్తురే 71
- ఈ ఊనిన నేడ విఘ్నమగునో యని నీచులు భీతిఁ గార్యమే
పూనరు మధ్యముల్ దొలుతఁ బూనియుఁ బూనక విఘ్నమైనచో

మానుడు చెన్నివిఘ్నములు మాటికి వచ్చిన నెంత నొచ్చినన్
మానరు తాము పూనిన సమంచితకార్యము ధీరమానసుల్

72

చ ఒకయెడ భూమినే బరుండు నొక్కెడ బాచున నుండు గూరలే
కొకయెడ మెక్కు లోఁగొను రసోదన మొక్కెడ బొంత బూను వై
నొకయెడ గట్టు దుప్పటము లొక్కెడ గార్యభర్యాకిన్ మన
స్వీకి గలదే సుఖాసుఖవిశేషవిధానాప్రసంగముల్

73

ఉ. నీతు లెఱుంగువారు తమనింద ఘటించిన నెంచినన్ మహా
భూతులు బాయకన్న నవి బోయిన చావపుడైన గల్గునం
ఘాతవిరామకాలముల గల్గిన గల్గెడుగా కొకప్పుడున్
నీతిపథంబునం జెదరనేరరు ధైర్యరమాధురందరుల్

74

చ యువతికటాక్షపీక్షణశరోద్ధతి ప్రక్కలుగా తురుత్రుదా
పవనసఖోపతాపముల బాకముచెందక లోభపాశము
స్తవలక దుర్వృధాస్పదపుష్పగిష్పయాశల గాసి బొందకే
యవిరళపుణ్యబుద్ధి దగునాతడు గెల్చు సమస్తలోకముల్

75

ఉ. ఎంతదురంతచింత ఘటియించియు ధీరునియంతరంగసం
క్రాంతనితాంతధైర్యరమ గ్రాచ నశక్యము ప్రజ్వలచ్ఛిఖా
వంతు నొకింత క్రిందుగను వంచిన వంచగవచ్చు గాక దు
ర్దాంతతదంతరస్ఫురదుదగ్ర శిఖావళి వంప గూడునే

76

చ హిమగిరితుంగశృంగమున కెక్కి తదుగ్రతబస్థలంబున్
దుమికిన మేలు తద్విషమదుష్టకలాహతి మేను ప్రయ్యలై
న మఱియు మేలు వ్యాళవదనంబున శి లిడుకొన్న మేల్ శిఖం
గుమిలిన మేలుటచు ననఘుల్ విడఁజాలరు శీలసంపదన్

77

చ జ్వలకుడు తోయమా జలది స్వల్పపుకాలవం బోలు కొంచమా
శీలయగు కాంచనాచలము సింహము లేడి యగున్ మహారంగం
బరులదండయా విషముఁ ద్రావ సుధారసమా జగద్ధితా
కలితసుశీల మేఘునికాయమునం దగు నట్టిమేటికిన్

78

చ అసదృశసద్గణాస్పదయు నార్యము నిర్తలచిత్తయైనత
ల్లి సరిగఁజూచి లజ్జ విడలేక భరించిన సూన్యతప్రత
వ్యసనులు దీప్రతేజులు నిజానుచయంబయినన్ సుబంబుగా
మనలక మాననోపుదురు మానగలేరు కృతప్రతిజ్ఞలన్

79

చ కలిమికి సజ్జనత్యము పొగడ్తకుఁ బూనమి బల్లి కోర్పుట
తైలివికి విద్యయన్ వినయదృష్టి దనాస్తికి బాత్రదానమే

యలంగమి సత్తవస్యకు మహాప్రభువృత్తికిఁ దాల్చి ధార్తిక
చృలకవిభూషణంబు లగు సర్వగుణాద్యము శిలమే సుమీ

80

❖ దైవ పద్ధతి ❖

చ గురుఁడు ప్రబోధకుం డశని ఘోరపువా లమరుల్ స్వనైనికుల్
పురి దివి దంతి యభ్రకరి పోరసహాయుఁడు దైత్యభేది యి
ట్టరుదగుబల్లి గల్లియు బలారి బలా రిపుధాటి కోడఁడే
శరణము దైవమే పురుషశక్తి వృథా యదియేల కాల్చునే

81

చ అనువుల నాన గ్రుంగఁ దనువంతయుఁ బెద్ద ముసుంగ నిందియో
ల్లనన మణంగ నాఁకట నలంగుచు నోటన రేయి యెల్కు బె
టైసరంగఁ దానపడ్డరిడిగ్గన లోఁగొను భోగి తత్సుషణ్
వెసఁ జను దైవమిచ్చు త్తయవృద్ధుల స్వస్థత నుండుండి జనుల్

82

ఉ లేవడిఁ బొందియున్ వెతల లీనకఁ బొందియు లేచు గ్రక్కునన్
దైవబలంబునన్ బుధుఁ డుదారతఁ గందుకవృత్తి హత్తి దు
ర్భావుఁడు తద్విధంబున విపద్దక వచ్చిన నొచ్చి నాశిలున్
లేవక మంటిముద్ద ధరణిం బడి యట్టెయణంగుకై వడిన్

83

చ వడి నెద యెండ బట్టతలవాఁ డొకఁ డెండను నెత్తిమండ నల్
గడలను నీడచోటరసి కానక దవ్వల తాటిపెట్టు గ
న్నడఁ జని క్రింద నిల్వ నల పండు పడన్ దల బ్రద్దలయ్యె నె
య్యెడలకుఁ జున్న దైవహతు నించుక డించక ముంచు నావడల్

84

చ గజభుజగంబులం బలుభగంబుల గట్టుట సూర్యచంద్రులన్
గజిబిజిచేసి దుర్గ)హము క్రూర్యమున న్నబళించి యేచుటల్
ఋజుహతు లామహాత్ములు దరిద్రత వేగుటఁ జూచి యయ్యయో
నిజగతి నెంతచేసె నతినిష్ఠురదైవ మటంచు గుందుచున్.

85

చ సరసగుణాద్యశేషగుణసంపద నిల్వ నిధానమా మహా
పురుషశిఖామణిన్ భువికి భూషణరాజముగా నృజించి య
త్తటి త్తణభంగురంబుగను వాని నొనర్చినయేని యేటినే
ర్పరి నిధి యాతఁ డూడిన యపండితభావము కష్ట మక్కుటా

86

చ అతులసుధార్ద్రనైకనిధియై సకలాషధులేలనాథుఁడై
శతభిషగన్వితోద్ధమునసంభృతుఁడై శివమాశిభాగలం
కృతమణియై వెలంగుశశి యెప్పుడు బాయఁడు రాజయత్న హా
హతవిధిపాక మేదొరలకైనను దాఁట నలంఘ్య మేకదా

87

చ హతవిధి యన్యులవరుఁ డాత్త యనందగుమ్మత్తికొ బహి
ధృతిఁ గొని ముద్దచేసి వ్యధ యొక్క బృగుచక్రముఁ జేర్చి యాపదు
స్వతఃకునందఁడఘాతన మనంబును బల్కఱు ద్రిష్టచున్నవాఁ
డతఁ డికఁ నేమి నేయునొకదా చెలికాడ యెఱుంగ వేమియున్

88

చ చెడుపను లూనియే యలఁతఁ జేంచెద పీయడియాస మానుమో
బడవిధి యాపదల్ బెనిచి సాదులఁజైర్ప మడంపఁ బూనినొక్క
జేడ దది కల్పసంక్షయవిశ్చిర్ల నిజక్రమవర్వతంబులొ
యడఁపఁగ నింకఁజేయఁగ నవార్యపయోదులొ యామహాత్మకుల్

89

చ పతివిధి యేమి యెవ్వనికీ బ్రాహ్మమొనర్చునొ వచ్చునంతయే
యతనికి సేచసంశ్రయమహాశ్రయముల్ గుఱిగావు నర్వది
కృతతులు నిండి మేఘములు ప్రత్యహముం గుఱియంగ నేయభీ
ప్సితములు గల్గె ద్విత్రిజబలిండువులే కద చాతకాళికిన్

90

ఉ అంబుజబాంధవుం డహరహంబును డగ్గరివారిఁ గూడియే
యంబరఖండమూని తిరుగాడుచుచుండును గ్రుంకుదాఁక న
య్యంబరబండ మొందియె సుధాంశుఁడు ద్రిమ్మరు రాత్తుల్లెదై
వంబె ఖటించినొ గడవవచ్చునె దుర్గతి యొకవారికిన్

—ॐ కర్మపద్ధతి ॐ—

ఉ అనతిసేతునోసురల కయ్యమరుల్ హతవిధ్యధీనులే
యాసిఖాలైకవంద్యుఁ డజ్ఞుఁ డాతఁడు కర్మఫలప్రదుండె క
ర్మానుగుణంబు తత్ఫల మజ్ఞులచే నగుటేమి పద్మజుం
డేనియు కర్త కాఁడు ప్రభు వింతకుఁ గర్తముగాన మ్రొక్కెదన్

91

చ నెఱి నజ్ఞు నండభాండకృతి నేమపుగుమ్మరిఁ జేసె నెద్ది శ్రీ
హరిని దశావతారగహనాప్తిని సంకటపెట్టె నెద్ది శం
కరునిఁ గపాలపాణిపుటకంబున భిక్షకుఁ జొన్ను నెద్ది భా
స్కరు దివిఁ ద్రిష్ట నెద్ది యల కర్తముఁగూర్చి నమస్కరించెదన్

92

చ కొఱగును సాధుగా మొఱుకు కొవిదుగా నలి మిత్రుగా నగో
చరము సుగోచరంబుగ విషం బమృతంబుగఁ జేయు నెద్దియా
స్థిరతరస్కృతికై భగవతికై భజియింపు మభీష్టసిద్ధికో
నరసుత మానితామితగుణంబుల నేల వృథాన్ధఁ జెందఁగన్

93

చ నురుచిరకర్మమున్నపుడు సున్నపుమిడ్డలు చిన్ని పాయపుం
దెఱవలు లేల్ల నొ గొడుగునీడల పాచ్చిలు లచ్చియున్నీరం

- తరమయినట్టు లుండు నది తప్పిన నెంతయుఁ గంతుసంగరాం
తరహతతంతుమాత్తికవితానగతిన్ విభ్రయై పడిన్ జెడున్ 94
- చ గుణమగుణంబు నైన క్రియ గోరి యొనర్పఁగఁ బూనుపండితా
గ్రణి మునుమున్నె సేయ దగు కర్తము పాకము నిశ్చయించి ని
ర్వ్రణమతి చెయ జెల్లు శుభవత్క్రియ లెంచక చేసినన్ దదు
ల్పణఫల మబ్బు దాఁకఁ గృతిపాకము హృద్గతి నేర్పు శల్కమై 95
- చ జ్ఞనము కర్త భూమిఁ గని సత్క్రియ లేనిజడుండు చందనేం
ధనముల శువ్వుపొట్టు రకసంపుఘటంబున పండువాఁడు కాం
చనహలమూని తోణి దివసప్రభు దూదికి దున్నువాఁడు బా
య నటికి కప్పరంపువెలు గారిగచెనికిఁ బెట్టువాఁడగున్ 96
- చ సుమహిళరూపమున్ గలము శుద్ధపుశీలము విస్మయన్ బ్రయ
త్నము గలరాజసేవ విదితంబులె సిక్కిము పూర్వజన్మపు
ణ్యముల జనించుసంచితసమంచితభాగ్యములే ఫలించుఁ గా
లమున ఫలించువృక్షమలగాగున సత్యము మర్త్యకోటికిన్ 97
- చ జలమల ముప్పుఁగాక సురశైలము వైకౌనుగాక శత్రులన్
బెలుతుర సేయఁగాక కృషి బేరము సేవలు సేయఁగాక వి
ద్య లెఱుంగఁగాక పక్షివలె నభ్రగతిన్ జనుఁగాక యెంతగా
సిలినను రాదు రానిది గృహించ దవార్యము కర్తవ్యధిన్ 98
- చ అడవులనైనఁ దోయములనైన విరోధులలోననైన మం
డెడుదవమధ్యమందయిన సీరదివైన మహద్రినైన నె
క్కడనయినన్ బ్రమాదగతి గాంచిన నిద్ర వహించినన్ భరం
పడి విమమస్థితుం డయిన ప్రాప్సుకృతంబులె బ్రోచు మర్త్యునిన్ 99
- ఉ ఘోరవనంబు పట్టణ మగున్ జనులెల్ల స్వక్రియ లాదు రి
ద్దారుణియంతయున్ దననిధానమణిగణపూర్ణయై తగున్
భూరితైకసత్క్రియలు పూర్వభవంబునఁ జేసి యిన్నిటం
గౌరవ మొందు ధన్యులకు గావున ధర్మము సేయఁగాఁ దగున్ 100
- చ ఉరుగుణయోగి భర్తృహరియోగి చమత్కృతి సంఘటింపఁగా
గరము దనర్చు నీతిశతకం బదిబట్టి తెనుగుబాసచే
దిరమన్ జెప్పె బుష్పగిరితిమ్మన చంపకమాలికాపరం
పెరల్ల శివాంఘ్రిపూజలుగఁ బండితు లెంతయు సంతసింపఁగన్ 101

నీతిశతకము సమాప్తము.

